حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان

دووەمین کۆنفرانسی زانستی نێودەوڵەتی

جینۆسایدی کورد

ڕەنگدانەوەی لە (ئەدەب-هونەر-میدیا)دا

Second International Scientific Conference on

Genocide of the Kurds

Its Reflection in Literature, Art, and Media

S l e m a n i - 2 0 2 5

ناوی کتێب: دووەمین کۆنفرانسی زانستیی نێودەوڵەتی جینۆسایدی کورد، ڕەنگدانەوەی لە ئەدەب، هونەر و میدیادا
ئامادەکردنی: ئەرسەلان ڕەحمان، نامق هەورامی، دەلیل جەمال
شوێنی کۆنفرانس: سلێمانی
کاتی کۆنفرانس: ٢٥ -٢٦ی ئابی ٢٠٢٥
نۆبەی چاپ: یەکەم
ساڵی چاپ: ٢٠٢٥
چاپخانە: یاد
شوێنی چاپ: سلێمانی
تیراژ: ٥٠٠ دانە
لۆگۆی کۆنفرانس: ئامانج ئەمین
سەرپەرشتیاری چاپ: حسەین عەبدولڕەحمان خۆشناو
دیزاینی بەرگ و ناوەڕۆک: ئەیوب محەمەد بابەکر
ژمارەی نێودەوڵەتیی بۆ کتێب: 9-78-9922-86-239-2 (ISBN)
ئیمەیڵی کۆنفرانس: genocide.conference1@gmail.com

9 789922 862392

پێشەکی	حەمەی حەمەسەعید، وەزیری ڕۆشنبیری و لاوان	٦
یەکەم: ئەدەب **أ: ڕۆمان**		
پ.ی.د. سروشت جەوهەرحەویز	ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئەنفال لە ڕۆمانی (مەملەکەتی دڕکاوی)ی(جومعە کانی لەلەیی)دا	١٠
پ. ی. د. ژوان عبدالسلام عزیز گەردی م. ی. علی مصطفی نجم الدین	ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی فیزیکی و بایۆلۆژی لە ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)ی (ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل)دا	٣٤
د. هەژار فەقێ سلێمان حسێن	ستراتیژەکانی گێڕانەوە لە ئەدەبی جینۆسایددا ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)ی (ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل) بە نموونە	٥٣
د.پەریشان خالد صابر	ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئێزدییەکان لە ڕۆمانی (مازیاری شەنگالی)ی نەبەز گۆراندا	٦٧
د. سوزان برایم حمید	کاریگەری جینۆساید لەسەر ژیانی تاقانەکانی ئەنفال لە ڕۆمانی (خەمی مەستوورە)ی میران ئەبراهامدا	٨٣
أ.د. جوان عبد القادر عبد الله	المكان في رواية «به هارى ره ش» لأحمد محمد إسماعيل	٩٤
م. شمال خمو خضر	ڕۆلێ ڕۆمانێ د دیکیۆمێنتکرنا جینۆسایدێن ئێزدییاندا ڕۆمانا (کۆچۆ) یا (حەسەن ئیبراهیم) وەک نموونە	١١٤
عبدالرحمن بامەرنی	مەزراندنا جینۆسایدەکا ئێزدییان دکارەکێ ئەدەبیدا	١٢٦
اسماعیل سلیمان اسماعیل	رەنگڤەدانا جینۆسایدێ دروماناْ (بارزان دگری) دا	١٣٣
سیدساجد حسینی	بازنمایی نسلکشی کوردها در رمان نفس تنگی از فرهاد گوران: (تحلیل ادبی-فلسفی تراژدی بمباران شیمیایی زرده و سردشت)	١٥٠
ب. شیعر		
پ.ی.د. ناز ئەحمەد سەعید	لێکەوتەی جینۆساید و ئەنفال لەشیعرەکانی (نەزەند بەگیخانی و کەژاڵ ئەحمەد)دا	١٦٧
عادڵ محەمەدپوور	دێرینە دەقەکەو هورمزگانی و پۆلێو ڕەوایەتێ جیاوازێ و هۆرسەنگاییێی شێوازشناسانە	١٨٥
م.ی. نێچیروان جاسم وەلی	کیمیابارانکردنی هەڵەبجە لە جینۆسایدەوە بۆ مەزراندنی لە شیعری هەندێک شاعیری هاوچەرخی کورددا	١٩٧
نەجمەدین ئەحمەد عەبدوڵڵا «گۆریان هەڵەبجەیی»	کۆمەرگی هەڵەبجە و کۆتەڵی شیعر ڕوانینێکی بەراوردکاریانەیە لە نێوان چەند دەقێکی شیعریدا	٢١٧

دووەم: هونەر		
پ. ی. د. یاسین ئاشور جوهر م. د. هێمن نصرالدین محمد امین	ڕۆڵی هونەر لە ناساندن و زیندوو هێشتنەوەی جینۆسایدی گەلی کوردستان (ئیدارەی گەرمیان بە نموونە)	٢٣٤
د. مەحموود موبارەکشاهی عەدنان ناسری	نواندنەوەی جینۆسایدی باشووری کوردستان لە دەقی گۆرانیدا (گۆرانیبێژانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە نموونە)	٢٥١
م. عەبدوڵلا حەسەن قادر	ڕەنگدانەوەی ئەنفال لە هەوا جیاوازەکانی سۆز و هۆرەدا لە گەرمیان	٢٧٤
سەرکەوت بورهان	ڕۆڵی گۆرانی و موزیک لە وێناکردنی کۆمەڵکوژییەکانی گەلی کورد	٢٨٩
– م.ی. کەریمۆک غەفور	ڕۆڵی شایەتحاڵەکان و هێزی فیلم لە گێڕانەوەی جینۆسایدی ئێزیدییەکاندا	٣١٨
– عومەر محەمەد (هۆمەر محەمەد)	هێزی وێنە لە ناساندنی تاوانی جینۆسایددا، ڕەنگدانەوەی تاوانی ئەنفال لە فیلمی هەزار و یەک سێودا بە نموونە	٣٤٨
سێیەم: میدیا		
پ.ی.د. ئەکرەم فەرەیدون حەمەئەمین پ.ی.د. ژیلوان طاهر باپیر	ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی بارزانییەکان لە میدیا و شانۆدا	٣٨٠
د. کامل عومەر سلیمان م.ی ئەرسەلان ڕەحمان	ڕەنگدانەوەی گوتاری ڕق و کینە بەرامبەر بە ئێزدییەکان لە سۆشیاڵمیدیادا	٤٠٥
د. ئەرکان ڕەئوف عەزیز م.ڕۆژان سیفور اسکندر م.ی.بەناز احمد محمد	ڕۆڵی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لە هۆشیارکردنەوەی گەنجان سەبارەت بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان	٤٣١
د. مرفت عبد الحميد على محمد أ. ريام واثق سالم الهاشمي	سيمولوجية الصورة الإعلامية الكوردية ودورها في خدمة قضايا الإبادة الجماعية: دراسة حالة على الموقع الالكتروني Puk media	٤٤٨
– د. رائد عبيس	إبادة الشعب الكردي في تقارير الأمم المتحدة بين المنهج الإعلامي والتوثيقي	٤٧٤
– د. سعد سلوم	من خطابات الكراهية الى الإبادة الجماعية (دراسة حالة الإيزيديين في وسائل الإعلام العراقية).	٤٨٩

٥١٥	لێکەوتەکانی جینۆسایدکردنی کورد لەسەر ڕۆشنبیری کوردیدا لە باشووری کوردستان ١٩٧٥-١٩٩١	- پ.ی.د.قارەمان حەیدەر ڕەحمان د. ئارەزوو یوسف حەسەن د. پەیمان عەبدوڵڵا حەمەد
٥٥٠	Bîrneke, Bila Esmanê Me Sor Nebe	Nihat Gültekin -
٥٥٦	The Legacy of Trauma: A Comparative Analysis of the Memory of Armenian Genocide and Anfal	Narek Poghosyan, PhD

پێشەکی

دووەمیـن کۆنفرانسـی زانسـتیی نێودەوڵەتیـی جینۆسـایدی کـورد، ڕەنگدانـەوەی لـە ئەدەب، هونـەر و میدیـادا، مەڵۆیەکی دیکـەی خەرمانی چالاکییەکانی وەزارەتی ڕۆشـنبیری و لاوانـە، کـە لـە مـاوەی کارکردنمدا لـە وەزارەت بـە هـەوڵ و کۆششـی سـتافێکی کارامـە و لـە خۆبـردوو، توانـرا ئامادەکارییەکـی شایسـتەی بـۆ بکرێت و بەڕێوەببرێت.

توێژینـەوە بەشـداربووەکان، کـە لـە دوو توێـی ئـەم کتێبـەدا چـاپ کـراون، هەوڵێکـی جۆرایەتییە بۆ خزمەتی ئەو بەرهەمـە ئەدەبی، هونـەری و میدیاییانـەی لـە سـایەی ئازادی و ئەزموونـی هەرێمـی کوردسـتانەوە بەرهەمهاتـوون.

ئـەو بەرهەمانـەی توێژینەوەیـان لـە بـارەوە کـراوە، بەشـێکن لـە سـامانی ڕۆشـنبیری کتێبخانـە و ناوەنـدە میدیایـی و ئەکادیمییەکانـی کوردسـتان. خوێندنـەوەی ئەکادیمـی و شـرۆڤەکردنی زانسـتیانەیان، ڕێ ڕۆشـنکەرەوە دەبن بۆ داهێنانی پتر و دەوڵەمەندکردنی زۆرتـری کایـەی ڕۆشـنبیری و کولتـووری کۆمەڵگـەی کوردسـتان.

یەکـەم کۆنفرانـس ڕۆژانـی (١١، ١٢ـی کانوونـی یەکەمـی ٢٠٢٣) بەڕێوەچـوو، بـە گوێـرەی پلانـی وەزارەتمـان، بڕیـار بـوو، دووەمیـن کۆنفرانـس لـە هەمـان وادەی سـاڵی ٢٠٢٤ بەڕێوەبچێت، بـەڵام بەداخـەوە گرفتی دارایـی بـواری نـەدا، کۆنفرانسـەکە لـە وادەی خۆیدا بەڕێوەبچێت، بـەڵام پشـوودرێژانە لـە هەوڵەکانمـان بـەردەوام بوویـن تـا سـەرەنجام، بـە هـەوڵ و پشـتیوانی هەمـوو لایـەک توانـرا ئـەم کۆنفرانسـە سـاز بکرێت.

جێـی خۆیەتـی لێرەدا ئـەو ڕاسـتییە بیـر بخەمـەوە، کـە لـە دەسـتپێکی کارکردنمـان لـە وەزارەتدا، بـە چـاوی بایەخـەوە ڕوانیومانـە بـۆ ڕەنگدانـەوەی پرسـی جینۆسـاید، ئەنفال و کیمیاوییبارانـی گەلـی کوردسـتان لـە ئـەدەب و هونـەر و میدیـادا.

لـەو میانەیـەدا ئێمـە، پشـتیوانێکی بەهێـزی هەمـوو ئـەو قەڵـەم و دەنگانـە بوویـن، کـە خزمەتیان بە دۆسـییەکانی جینۆسـاید کردووە، بە تایبەتی توێژەرانی ئەکادیمی و نووسـەر و ڕۆشـنبیرانی گەلەکەمـان لـە ناوخـۆ و دەرەوەی وڵات.

جینۆسایدی ئێزدییەکان لە (٣ی ئابی ٢٠١٤) لە لایەن ڕێکخراوی تیرۆریستیی داعشەوە، زەنگێکـی مەترسـیدار بـوو، هەموومانـی ڕاچڵەکانـد، چونکـە ئـەو ڕاسـتییەی سـەلماند، کـە جینۆسـاید وەک تاوانێک، هەمیشـە مەترسـییەکانی لـە دەرگا دان، بۆیـە پێویسـتە بـەو پـەڕی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هۆشیاری و هەستیارییەوە کار بکرێت بۆ ڕێگرتن لە هەر جۆرە ڕەخسانێکی زەمینەی دووبارەبوونەوەی لە کات و شوێنی جیاوازدا.

هەر ئەمەش هاندەرێکی سەرەکی بوو بۆ ئەوەی ئاوڕی جددی لەو بەرهەم و قەڵەمە سەنگینانە بدەینەوە، کە سەرقاڵی داهێنان، نووسین و خزمەتکردنی ئەو ئەدەب و هونەرەن، کە سرووش (الهام) لە ئازار و چیرۆکە تراژیدییەکانی ڕابردووی نیشتمانەکەمان وەردەگرن و لە توێی دەقی ئەدەب، هونەر و میدیاییدا دەیانخەنەڕوو.

لێرەوە بە پێویستیی دەزانم سوپاس و پێزانینی تایبەتی خۆم بۆ وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی دەربڕم، کە هەماهەنگ و هاوکار و پشتیوانێکی بەهێزی سەرخستنی ئەم کۆنفرانسە بوون.

هەروەها ڕێز و پێزانینی خۆم بۆ هەموو ئەو توێژەرانە دەردەبڕم، کە بەشدارییەکی زانستیانە و کاریگەریان لە کۆنفرانسەکەدا هەبوو، بە تایبەت ئەو مامۆستایانەی زانکۆ کە ئەرکی پێداچوونەوەی زانستییانەی توێژینەوەکانیان لە ئەستۆ گرت و ئەندامی لیژنەی هەڵسەنگاندنی توێژینەوەکان بوون.

سوپاس و پێزانینی زۆریش بۆ ئەو توێژەرە بەڕێزانەی لە شارەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراقەوە، یاخود لە پارچەکانی دیکەی کوردستان و وڵاتانی عەرەبی و وڵاتانی دراوسێ و ئەوروپاوە بە توێژینەوە بەشداریان کردووە، یاخود میوانداری کۆنفرانسیان قبووڵ کردووە و لێرە ئامادەن.

بە هیوای ئەوەی کۆنفرانس ساڵ لە دوای ساڵ وەک نەریتێکی ساڵانە لە پایتەختی ڕۆشنبیری کوردستان و شاری داهێنانی ئەدەب (سلێمانی) ڕێکبخرێت و ئەم شارە ببێتە پایتەختێک بۆ خزمەتکردنی گیانی بەرەنگاربوونەوەی تاوانەکانی جینۆساید و خزمەتکردنی ڕەوتی زانستیانە لە توێژینەوەی بواری جینۆسایدناسیدا.

هەر شاد و سەرکەوتوو بن

حەمەی حەمەسەعید

وەزیری ڕۆشنبیری و لاوان

٢٠ی ئابی ٢٠٢٥

یەکەم: ئەدەب

أ. ڕۆمان

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئەنفال
لە ڕۆمانی (مەملەکەتی دڕکاوی)ی (جومعە کانی لەلەیی)دا

پ. ی. د. سروشت جەوهەرحەویز
زانکۆی کۆیە/ فاکەڵتی پەروەردە/ بەشی زمانی کوردی
srusht.jawhar@koyauniversity.org

پوختە

جینۆساید یەکێکە لەو تاوانە گەورانەی کەلە سیاسەتی وڵاتە داپلوسینەرەکانە، سەرۆکەکانیان بە تاکرەوی و خۆپەرستی و خۆسەپاندن دوور لە هەموو ماف و ویژدان و مانای مرۆڤایەتی خەڵکی بێتاوانیان ڕووبەڕووی جینۆساید دەکردەوە، نەتەوەی کوردیش بەشێکی گەورەی قوربانی ئەم شاڵاوە دڕندانەیە بووە؛ هەر لە کۆنەوە تا ئەم سەردەم و سەدەیەش هەر ئاسۆیەکی ڕووناکی بەدیکردبێت بە هۆکاری جیاجیا دووچاری شەوزەنگی تاریکی بۆتەوە، ئەو وێنە تراژیدیانە لەمێژووی کورددا تۆمارکراوە، لە یادەوەری مرۆڤی کورد ناسڕدرێتەوە، هەربۆیە لە نێو ئەدەبی هاوچەرخی کوردیدا ڕەنگی داوەتەوە. لێرەدا ڕەنگدانەوەی دیاردەکانی جینۆسایدی ئەنفال لەنێو ڕۆمانی (مەملەکەتی دڕکاوی)ی(جومعە کانی لەلەیی) ڕاستەوخۆ تەوەری سەرەکی توێژینەوەکەمان پێکدەهێنێت. ئامانجی توێژینەوەکە هەوڵێکە بۆ خوێندنەوەی ڕۆمانەکەو دەرخستنی وێنەی ئەو کارەساتەی کەلە مێژووی ڕابردووی گەلی کورددا ڕوویداوە، ئەم توێژینەوەیە کارکردنە لە چەمک و پێناسەی ئەنفال و سەرهەڵدان و قۆناغەکانی ئەنفال لە نێو نەتەوەی کورد و کاریگەری ئەنفال لەسەر تاکی کورد دواتر ڕەنگدانەوەی ڕووداوەکانی جینۆسایدی ئەنفال لە ڕۆمانەکەدا دەخرێتەڕوو ،کەلە جینۆسایدی کلتووری، جینۆسایدی ئابووری، جینۆسایدی جەستەیی و دەروونیدا خۆی دەبینێتەوە.

کلیلە وشە: ئەنفال، جینۆساید، تاوان، تراژیدیا، دیمەن.

انعكاس الابادة الجماعية للأنفال في رواية (مملكة الشوك) ل (جمعه كانى لەلەيى)

الملخص

تعد الأنفال احدى أهم الكوارث والجرائم الانسانية الكبرى التي حدثت في تاريخ الشعب الكوردي ، وقد نفذت هذه الجريمة من قبل النظام البعثي البائد بهدف طمس الهوية الكوردية وانهاء االوجود الكوردي في العراق ،وقد راحت ضحية هذه الجريمة آلاف الأكراد في جنوب كردستان ،وتعانى لحد هذه اللحظة مئات العوائل جراء تداعيات هذه الكارثة البشرية لذلك لا يستطيع اى كردي نسيان لحظات الانفال وآلامها ومعاناتها .

وان ميلاد هذا العنوان يعود الى هذه الصورة المأساوية التي سجلت في تاريخ الشعب الكوردي، لذلك انعكست هذه الكارثة في الأدب الكوردي وشغلت مساحة واسعة في فكر الكاتب الكوردي ومن ثم انعكست في نصوصهم الأدبية ،من هنا جاء انعكاس ظاهرة الابادة الجماعية للأنفال في رواية (مملكة الشوك) ل (جمعه كانى لەلەيى) محورا وأرضية لهذه الدراسة ، وقد تطرق الباحث الى مصطلح الأنفال وتعريفها وبداياتها ومراحلها وتأثيرها على أفراد الشعب الكوردي ومن ثم انعكاس عمليات الأنفال في الرواية ،ويتجسد ذلك في الابادة التراثية و الابادة الاقتصادية والابادة الجسدية والابادة النفسيه . والهدف من هذه الدراسة هو المحاولة لقراءة الرواية وبيان أحداث هذه الكارثة في تاريخ الشعب الكوردي في النصوص الأدبية وانعكاس كارثة تاريخية في احدى الروايات الكوردية المعاصرة .

الكلمات المفتاحية: الأنفال، الإبادة الجماعية، الجريمة، المأساة، المشهد.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

Abstract

Reflection of the Anfal genocide in the novel (Kingdom of Thorns) by (Juma Kani Lahlei)

Anfal is one of the most important disasters and major human crimes that occurred in the history of the Kurdish people. This crime was carried out by the defunct Baathist regime with the aim of obliterating the Kurdish identity and ending the Kurdish presence in Iraq. Thousands of Kurds in southern Kurdistan were victims of this crime, and hundreds of families are suffering to this moment as a result of the repercussions of this human disaster, so no Kurd can forget the moments of Anfal and its pain and suffering. The birth of this title goes back to this tragic image recorded in the history of the Kurdish people, so this catastrophe was reflected in Kurdish literature and occupied a large space in the thought of the Kurdish writer and then reflected in their literary texts, hence the reflection of the phenomenon of the Anfal genocide in the novel (Kingdom of Thorns) by (Juma Kani Lahlei) came as the focus and basis for this study, and the researcher touched on the term Anfal and its definition, beginnings, stages and impact on the individuals of the Kurdish people and then the reflection of the Anfal operations in the novel, and this is embodied in the heritage genocide, economic genocide, physical genocide and psychological genocide. The aim of this study is to try to read the novel and show the events of this catastrophe in the history of the Kurdish people in literary texts and the reflection of a historical catastrophe in one of the contemporary Kurdish novels.

Keywords: Anfal, Genocide, Crime, Tragedy, Scene.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

یەکێک لەو کارەسات و تاوانە گەورانەی کەلە مێژووی ڕابردووی گەلی کورد دا ڕوویداوە کارەساتی ئەنفالە، کە لەلایەن ڕژێمی بەعسی فاشی بەمەبەستی سڕینەوەی گەلی کورد لەعێراقدا ئەنجامدرا، هەزاران کوردی بێتاوان لە باشووری کوردستان بوونە قوربانی، چەندین خێزان تا ئەم ڕۆژگارەش بەدەست یادەوەرییە تاڵەکانی ئەو ڕۆژگارەوە دەتلێنەوەو یادی ئەو کارەساتە جەرگبڕە دەکەنەوە، بۆیە لە هزری هەموو تاکێکی کورددا ڕەنگی داوەتەوەو کاریگەری بەسەریانەوە هەیە.

هۆکاری هەڵبژاردن و سنوری توێژینەوەکە: هۆی دەستنیشانکردنی ئەم ناونیشانە بۆ لێکۆڵینەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو وێنە تراژیدیەی لەمێژووی کورددا تۆمارکراوەو لە یادەوەری مرۆڤی کورد ناسڕدرێتەوە، هەربۆیە لە نێو ئەدەبی هاوچەرخی کوردیدا ڕەنگی داوەتەوە و پانتاییەکی فراوانی لە هزری نوسەران داگیرکردووەو لە دەقەکانیاندا ڕەنگی داوتەوە. لێرەدا ڕەنگدانەوەی دیاردەکانی جینۆسایدی ئەنفال لەنێو ڕۆمانی (مەملەکەتی دڕکاوی) (جمعە کانی لەلەیی)[1]دا ڕاستەوخۆ ئەم بوارەی لەبەردەم لێکۆڵینەوە کەماندا دەکاتەوە، بە پێویستمان زانی ڕووداوی ئەنفال لەم ڕۆمانەدا وەربگرین تا ڕەنگدانەوەی کارەساتێکی مێژوویی لە ڕۆمانی کوردیدا بخەینە بەرچاو.

سنوری لێکۆڵینەوەکەمان تایبەت دەبێت بە چەمکی جینۆساید و ئەنفال لە ڕۆمانی (مەملەکەتی دڕکاوی)دا، لێکۆڵینەوەکەمان بەوچوارچێوە بەند دەبێت تابتوانین بەچڕی گشت لایەنەکانی بابەتەکە ڕوون بکەینەوە.

میتۆدی توێژینەوەکە: لە نووسینی توێژینەوەکەدا پەیڕەوی ڕێبازی مێژوویی و وەسفی شیکاری کراوە، لە بەشی یەکەمدا لەڕووی مێژوویی و وەسفی قسە لەسەر بابەتەکە کراوەو لە بەشی دووەمیشدا بە شیکاری بۆ ئەنجامی بابەتەکە ڕۆشتووین.

ئامانجی توێژینەوەکە: ئامانجی توێژینەوەکە هەوڵێکە بۆ خوێندنەوەی ڕۆمانەکە و دەرخستنی وێنەی ئەو کارەساتەی کەلە مێژووی ڕابردووی گەلی کورددا ڕوویداوە، هەروەها ڕەنگدانەوەی کارەساتێکی مێژوویی لە ڕۆمانی کوردیدا بخەینە بەرچاو.

پێکهاتەی توێژینەوەکە: ناوەڕۆکی توێژینەوەکە جگە لەم پێشەکییە، لە دوو بەشی سەرەکی و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی باسەکە بە زمانی کوردی و ئینگلیزی و عەرەبی پێکدێت. لە بەشی یەکەمدا چەمکی جینۆساید و جۆرەکانی و چەمک و پێناسەی ئەنفال و سەرهەڵدان و قۆناغەکانی ئەنفال و کاریگەری ئەنفال لەسەر تاکی کورد باس کراوە. لە بەشی دووەمیشدا ڕەنگدانەوەی ڕووداوەکانی جینۆسایدی ئەنفال لە ڕۆمانەکەدا خراوەتەڕوو، کەلە جینۆسایدی کلتووری و جینۆسایدی ئابووری وەک خاپوورکردنی شارو گوندەکان، دەست بەسەرکردن و کوشتنی گەنجانی کورد وەک جینۆسایدی جەستەیی و جینۆسایدی دەروونی خۆی دەبینێتەوە.

- تەوەری یەکەم: چەمک و زاراوەی جینۆساید

وشەی جینۆساید، بە واتای پاکتاوی ڕەگەزی، یا بە واتای قڕکردنی ڕەگەزی مرۆڤ دێت، لە بنەڕەتیشدا لە دوو وشە پێکهاتووە: وشەیەکی گریکی (Genos)، کە واتای ڕەگەز یاخود بنچە دەگەیەنێت و وشەیەکی لاتینی (Cide) کە واتای کوشتن یاخود فەوتاندن دەگەیەنێت. (خدر، ١٩٩٩: ٢٣٢). کەواتە جینۆساید بە واتای کوشتنی ڕەگەزی مرۆڤ یا لەناوبردنی ڕەگەز و سڕینەوەی کۆمەڵێک دێت. تەنانەت لە فەرهەنگی (المنهل- ی فەرەنسی - عەرەبی) جینۆساید ((لەناوبردن و قڕکردنی بەکۆمەڵی گەل و تیرەو هۆز دەگەیەنێ))(المنهل، ١٩٨٣: ٤٨١)، ئەم وشەیە بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٩٣٣ دا لە کۆنفرانسی مەدریددا لە لایەن دادوەر و لێکۆڵەرێکی جولەکەی بە ڕەگەز پۆڵۆنی (ڕافایل لیمکن (Raphael Lemkein، کە دواتر بوو بە ڕاوێژکار لە وەزارەتی بەرگری ئەمەریکا، بەکارهێنراوە، ناوبراو تەواوی ئەندامانی خێزانەکەی لە ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا بە دەستی نازییەکان لەناوچوون. (حمود، ١٩٨٧: ٢٣٨) لێرەدا دەردەکەوێت کە جینۆساید لەناوبردن و قڕکردنێکی مەبەستدارە بۆ سڕینەوەی کۆمەڵە ڕەگەز یا دەستەیەکی نەتەوەیی، ئایینی یا سیاسی.

جینۆساید تاوانێکی دڕندانەیە لە دژی مرۆڤایەتی، بۆیە نەک هەر وڵاتانی تاوانکار، بەڵکو ئەو کەسانەش کە بە ئەنجامدانی جینۆساید تاوانبار دەکرێن، لێپرسینەوەی یاسایی نێونەتەوەیی دەکەوێتە ئەستۆیان. وەک لە ڕێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتوەکاندا بۆ قەدەغەکردنی جینۆساید لە ٩ی کانونی دووەمی ساڵی ١٩٤٨، لە بەندی (٣)دا هاتووە، جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە، کە جینۆساید تاوانێکی نێو نەتەوەییە، بریتییە لە تێکدان و لەناوبردن و پارچە پارچەکردنی کۆمەڵێکی دیاریکراوی نەتەوەیی یا نەژادی یا ئایینی ... . هەر تاوانێکی ڕەگەزی نارەوای لەم چەشنە بکرێ، دەبێ سزای تاوانکار بدرێت.(فتح اللە،٢٠٠٤ :١٥٧). لێرەدا گەیشتینە ئەوەی بڵێین جینۆساید یان کۆمەڵکوژی بە لەناوبردنی کۆمەڵێک خەڵک یان دەستەیەک دەگوترێت کە لە لایەن وڵاتێک یان پارتێکی دەسەڵاتدارەوە لەناوبرابن. جا بە هۆکاری ئایینی، نەتەوەیی، سیاسی، یان بیری ڕەگەزپەرستی بێت. وەک لەناوبردنی جولەکەکان لەلایەن نازییەکان کە بە (هۆلۆکۆست) ناسراوە، لەناوبردنی ئەرمەنییەکان لەلایەن عوسمانییەکانەوە، کیمیاباران و ئەنفال و زیندە بەچاڵکردنی کورد لەلایەن ڕژێمی بەعسی عێراق، کۆمەڵکوژی کوردانی ئێزیدی هەر لە سەدەی سیانزەوە تا سەدەی بیست و یەک، چ بە هۆکاری ئاینی بێت یان نەتەوەیی، کۆمەڵکوژی و سوتاندنی موسڵمانانی ڕۆهینگا لە هەرێمی ئاراکانی بۆرما لەلایەن سوپای ئەو وڵاتەوە.

کوشتن و کۆمەڵکوژی شێوەی جۆراوجۆری هەیە، واتە جینۆساید تەنیا لەناوبردن و کوشتنی مرۆڤ ناگرێتەوە، بەڵکو چەند شێوازێکی هەیە و بە چەند شێوەیەک ئەو لە ناوبردنە پەیڕەو دەکرێت کە دەکرێت دابەشبکرێن بەسەر چەند جۆرێکدا.

جۆرەکانی جینۆسـاید:

١- جینۆسایدی جەستەیی: بە واتای کوشتن دێت، واتە لەناوبردن و کوشتنی ئەندامانی هـەر کۆمەڵـە مرۆڤێـک، ڕاسـتەوخۆ بێـت یـا ناڕاسـتەوخۆ، بەهـەر شـێوەیەک بێت،((بـە گوللەبارانکـردن، زیندەبەچاڵـکردن، سـەرنگومکردن، ئیعدامکردن)).(گـوڵ،٢٠٠٣: ١).

٢- جینۆسـایدی بـایۆلۆژی: واتـە ((ڕێگەگرتـن لـە پێشـکەوتن و گەشـەکردن و نەشـونما کـردن))، (گـوڵ، ٢٠٠٣، :١١) واتـە بەربەسـتکردن و نەهێشـتنی گەشـەکردن و پێشـکەوتن و زیادبوونـی لەدایکبـوون و زیادبوونـی هـەر کۆمەڵێک و جیاکردنـەوەو دابڕاندنـی پیـاو و ئافـرەت لەیەکتـری و واتـە دابەشـکردنی خێـزان.

٣- جینۆسـایدی کلتـووری: واتـە نەهێشـتن و ڕەشـکردنەوەی شارسـتانیەت و کلتـووری نەتەوەیـی و ناسـنامە نەتەوەییـەکان، وەک قەدەغەکردنـی زمـان و سـڕینەوەی فۆلکلـۆر و شـێواندنی مـێژوو و شـوێنەوارەکان و کاڵکردنـەوەی دابونەریتـی نەتەوەیـی و ڕابـردووی هـەر نەتەوەیـەک، نموونـەش بـۆ ئەمـە وەک لـە سـەدەی ڕابـردوو کـە لـە کوردسـتاندا ڕوویـدا، لـە((نێـوان سـاڵانی ١٩٧٨-١٩٧٩ دا حکومەتـی ئـەوکات بڕیارێکـی پەسـەند کـرد کـە لـە ٪٥٠ ی پڕۆگرامـی خوێندنـی قوتابخانـەی مامۆسـتایان بـە زمانـی کـوردی بێ، بـە ناچـاری بـە عەرەبـی کـران، بەتایبەتـی لـە بـواری زانسـتە مرۆڤایەتییـەکان، لـە کتێبـی خوێندنـگادا هیـچ ئاماژەیـەک بـە مێـژوو و ئـەدەب و ڕۆشـنبیری کـوردی نەکـراوە، لـە لایەکـی تـرەوە ئـەو کتێبانـەی کەلەسـەر ئـەم بابەتانـە بـوون لـە کتێبخانـە گشـتییەکاندا کێشـایانەوە، بـە عـەرەب کـردن و قەڵاچۆکردنـی نەخوێندەواری بـە زمانـی عەرەبـی و ...)) (مەعـروف، ٢٠٠٥ : ٢٥) بـەردەوام بـوو.

٤- جینۆسایدی ئابووری: واتـە لەناوبـردن و وێرانکردنـی سـەرچاوەی بەرهەمـی ئابـوری و ژیانـی نەتەوەیـەک یـا کۆمەڵـە مرۆڤێـک، وەک برسـیکردن و بەتـاڵان بردنـی بەروبـوم و بەرهەمەکانـی کۆمـەڵ و سـەروەت و سـامانیان و گەمارۆدانـی ئابـووری بەمەبەسـتی برسـی کردنـی خەڵکەکـە و بەربەسـت دروسـتکردن و ڕێگـری کـردن لـە بەرهەمهێنانـی بەروبومـی خـۆراک و دەسـتخستنی لایەنی ئابوری.(تاڵەبانی– عەلـی، ٢٠٠٢: ١٨) هەریـەک لـەو هەوڵانـە لـە یاسـای نێودەوڵەتیدا بـە جینۆسـاید دەژمێـردرێ.

٥- جینۆسایدی دەروونی: واتە داڕووخاندنـی دەروونـی مرۆڤ ئەمـەش کاریگـەری خراپـی دەبێت و ڕەنگدانـەوەی نەرێنـی لەسـەر تـاک کردووە، بـاری خراپـی هەڵچوونـی دەروونـی و بێ هیوایی، کـە بـۆ مـاوەی درێـژ کاریگـەری دەمێنێتـەوە.

- تەوەری دووەم: چەمک و زاراوەی ئەنفال

شـەڕو ئـاژاوەو کارەسـاتەکان لەژیانـی ئێمـەی کـورددا نەپسـاوە بـووە، بەتایبەتـی لەسـەردەمی حوکمڕانـی ڕژێمـی بەعسـدا، کـە چەندیـن کارەسـات بەسـەر گەلـی کـوردی

ئـەم بەشـەی کوردسـتاندا هـات، لـە مێـژووی مرۆڤایەتیـدا وێنـەی نەبـووە، گەورەتریـن ئـەو کارەسـاتانەش لـە تاوانـی ئەنفالـدا ڕەنگـی دایـەوە، لـەڕووی زمانەوانییـەوە((زاراوەی ئەنفـال لـە زمانـی عەرەبـی کـۆی (نفـل)ە، بـە واتـای (غنیمـە یـا نافلـە) دێـت، بەمـەش ئەنفـال واتـای زیـادە دەسـکەوت دەگەیەنـێ، کەواتـە ئـەو دەسـکەوت و مـاڵ و سـامانەیە بـە شـەڕ لـە بـێ بـاوەڕەکان و موشـریکەکان دەسـەندرێت))(گەزنەیی،٢٠٠٢: ٦) واتـە ئەنفـال وشـەیەکی عەرەبییـەو بەمانـای تـاڵان دێـت، ڕژێمـی بەعـس لـە سـورەتی هەشـتەمی قورئانـی پیـرۆزەوە وەریگـرت، (بڕوانـە: قورئانـی پیـرۆز، سـورەتی ئەنفـال: ئایەتـی١) ئـەم شـاڵاوە نەگریسـەی پـێ ناونـا کـە دژی گەلـی کـورد بەرپـای کـرد، تـا کوشـتن و گرتـن و تاڵانکردنـی کـوردەکان حـەڵاڵ بـکات، وەک ئـەوەی لەسـەردەمی سـەرهەڵدانی ئاییـنی ئیسـلامدا دژی کافـرە بێبـاوەڕەکان ئەنجامیانداوە.(ڕەسـول،٢٠٠٣ : ٥٢) هەڵبژاردنـی ئـەم نـاوە لەلایـەن ڕژێمـی بەعس چەندین هـۆکاری هەبـووە، بـۆ بەکافر کردنی کـورد و کوشـتن و لەناوبردنـی دانیشـتووانی کـوردە لادێ نشـینەکان بـوو. لـە لایەکـی تـرەوە لەبەرئـەوەی چەمکـە دینییـەکان پیـرۆزن ناتوانرێـت بـە ئاسـانی لـە دژی بوەسـتنەوە، لەبەرئەمـە کـۆی خەڵکەکـە بەئاسـانی قـبوڵی دەکات، هەروەهـا لـە ڕووی سـیاسیشەوە باشـترین پاسـاو دەبێـت بـۆ شـاردنەوەی تاوانـەکان یاخـود ڕەوایەتـی پێدانـی، واتـە خـۆ حەشـاردان لەپاڵ دین.(عەزیـز، ٢٠١٦: ٥٢)

- **قۆناغەکانی چۆنیەتی جینۆسایدی ئەنفال:**

ئەنجامدانـی هەنگاوەکانـی جینۆسـاید بـە چەنـد قۆناغێکـدا تێپەڕدەبێـت. سـەرەتا لـە پۆلێنکردنـی کومەڵگـە لەسـەر بنەمـای نـە ژاد، نەتـەوە یـا ئاییـن مروڤـەکان پۆلێـن دەکات پاشـان دابەشـیان دەکات، دواتـر ئـە وانـەی کـە پۆلێـن کـراون و ناویـان لـی دەنرێـت وەک (کـورد، موسـڵمان، مەسـیحی، ئێزیـدی، ... هتـد) ئینجـا ئەندامانـی بەئامانـج گیـراو نیشـانە دەکریـن و دواتـر بەهەمـوو شـێوەیەک سـوکایەتییان پێدەکرێـت و کـە ئەمـە دەسـتپێکی قۆناغـە سامناکەکەیە، دواتـر قۆناغـی جیاکاری دەسـتپێدەکات بـە واتـای ئـە وەی دەسـەڵاتی خۆسـەپێن بەهـۆی دەرکردنـی یاسـا و ڕیسـا لـە بەرژەوەنـدی خۆیـان و زەوتکردنـی مافـی کەمینـە لاوازەکانـی تـر بـەو جـۆرە هەمـوو کایەکانـی تـری ژیـان لـە ڕووی ئابـوری و بازرگانـی و ڕۆشـنبیرییەوە قـۆرخ دەکـە ن و لاوازەکان دەچەوسـێننەوە بـۆ نموونـە بێبەشـکردنی کـوردی فەیلـی لـە ناسـنامە و ڕەگەزنامـە لەلایـەن ڕژێمـی بەعسـەوە، دواتـر قۆناغـی داماڵیـن دەسـتپێدەکات واتـە کومەڵەیـەک سـیفەتی مرۆڤبـوون لـە کۆمەڵەکانـی تـر ڕەت دەکاتـەوە بەمەبەسـتی لەناوبـردن، بـۆ نموونـە ئـەوەی ڕژێمـی بەعـس بـە پێشـمەرگە گیـان فیداکانـی کوردسـتانی دەوت (مخەریبیـن، تێکـدەر، خائیـن، ناپـاک، یـا خیبـوو، بەکـرێ گیـراوی بێگانـە) تـا لـە بیـرو مێشـکی خەڵکـی عـەرەب و جیهـان بگەیەنـێ، ئەمانـە تێکدەرن. دواتـر قۆناغـی ڕێکخسـتن دەسـتپێدەکات ئەویـش خـۆی لەبەرنامەڕێـژی بـۆ جێبەجێکـردن و ئەنجامدانـی تاوانـە کـە دەبینێتـەوە، بۆنمونـە ڕێکخسـتن لـە تاوانـی جینۆسـایدی کـورد،

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هاتنی پاسەوانی کۆماری بوو بۆ بۆ دەستگیرکردنی خەڵکی مەدەنی، یان بەکارهێنانی چەکی کۆکوژی قەدەغەکراو چەکی کیمیایی دژ بە کورد. دوای ئەم قۆناغەش قۆناغی دورخستنەوە دەستپێدەکات واتە دورخستنەوە کارلێکی تەواوە لە نیوان تاوانکاران و زوڵملێکراواندا، بە چەشنێک هەست دەکەیت تاوانی کۆمەڵکوژی لە نزیکترین کاتدا ڕوو دەدات، نموونەی ئەم قوناغە لە جینوسایدی دژی کوردان سوکایەتیکردن بوو بەپێشمەرگە و کەسوکاریان.دواتریش قۆناغی ئامادەکاری دەستپێدەکات ئەویش لە ڕێگەی تاوانبارەکانەوە کە هەندێک پلان دادەڕێژن و ئامادەکاری دەکەن بۆ پرۆسەکە وەک ئامادەکردنی هێزی چەکدارو هێنانی چەکی گەورەو بڵاوکردنەوەی ترس لای قوربانییەکان، دواتریش قۆناغی سەرکوتکردن دەستپێدەکات لەڕێگەی دیاریکردنی قوربانییەکان و لیستی کوشتن ئامادەدەکرێت و دەست بەسەر ماڵ وموڵکی قوربانیدا دەگیرێت و ئەوانیش دەنێردرێن بۆ زیندان و لەوێش برسی دەکرێن و بەچەندین شێوە ئەشکەنجە دەدرێن، دواتر قۆناغی لەناوبردن دەستپێدەکات ئەویش لەڕێگەی لەناوبردن و کوشتنی بەکۆمەڵ و زیندەبەچاڵکردنیان و لەلایەن تاوانباران وەکو ئەنفاکردن و زیندەبەچاڵکردنی خەڵکی بێتاوانی کوردستان، دواتریش قۆناغی نکوڵیکردن دەستپێدەکات کە کۆتا قۆناغی جینۆسایدە تاوانباران هەوڵدەدەن تاوانەکانیان بشارنەوەو پەردەپۆشی بکەن، ئەویش بەشاردنەوەی تەرمی قوربانییەکان بەشێوەی گۆڕی بەکۆمەڵ و سوتاندنی لاشەکانیان و هەڕەشەو تۆقاندنی شاهێدحاڵەکان. (گوڵپی،٢٠١٦،سایدی ئەنفالستان).

سەبارەت بە قۆناغەکانی جینۆسایدی ئەنفال لە نێو نەتەوەی کورد دا لە نیوەی دووەمی سەدەی ڕابردوو لە لایەن ڕژێمی بەعسەوە هەڕەشە لێکردن و بەعەرەب کردن و بە بەعسی کردن و ڕاگواستن و لەناوبردنی کورد بە هەموو شێوەیەک پەیڕەوکراوە. گەر بگەڕێینەوە بۆ سەرەتاکانی ئەو هەوڵانە، دەبینین ڕاگواستن و هەڕەشە لێکردن و تەعریب کردن لە عێراق لە نێوانی ساڵانی شەستەکان تا کۆتایی هەشتاکان هەبووە، کوردەکان بۆ ناوچەکانی خوارووی عێراق ڕادەگوێزران یا لە کۆمەڵگە و ئۆردوگا زۆرەملێکان کۆدەکرانەوە، هەزاران گوند وێران کران و چەندین هەزار کەسی کورد ئاوارەبوون و چەندین کوژراوو برینداریش هەبوون، لەتەک ئەوانەشدا، ڕژێمی بەعس سیاسەتی بەعەرەب کردنیشی لە ناوچە کوردییەکاندا پیادە دەکرد. (گوڵ، ٢٠٠٣: ٢٢-٢٣)((لە نێوانی ساڵانی ١٩٧٠- ١٩٧٥ بە هەزاران کوردی فەیلی بەبێ جیاوازی لە پیرو پەککەوتەو منداڵی ساواو ژنی بێ دەسەڵات و گەنجەکانیشیان بەندکران و تائێستاش چارەنوسیان نادیارە، لە شارەکانی عێراق و کوردستان و ناوچە جیاجیاکان دەرکران و ڕاگواستران و ئاوارەی ئێران کران، بە بیانوی ئەوەی ئەمانە مەترسین بۆ سەر ئەمنی عیراق)).(مینە، ١٩٩٩: ٢٤٢)

دواتر شاڵاوی ئەنفال بۆ وێرانکردنی ناوچە کوردییەکان و سڕینەوەی سیما تایبەتییەکانی گەلی کورد، هەنگاوی یەکەمی ئەم سیاسەتە لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٨٧

دەرکەوت، کاتێک گوندەکانی دەوروبەری شاری کەرکوکی وێران کرد و خەڵکەکەی بۆ ئۆردوگا زۆرەملێکانی دەوروبەری هەولێر و سلێمانی و خوارووی عێراق ڕاپێچکرد، دواتر لە ساڵی ١٩٨٨یشدا ڕژێم بۆ جێبەجێکردنی پلانی ئەنفال بە چەند قۆناغێک هێرشی کردە سەر کوردستان، بە هەشت قۆناغ بە پێی نەخشەیەکی ورد، فراوانترین هێرشی ئەنفالیان ئەنجامدا بەتایبەتی لە ناوچەکانی سنوری پارێزگای سلێمانی، لە ناوچەی دۆڵی جافایەتی سەرگەڵو و بەرگەڵو....، دواتر سنوریی گەرمیان هەموو ناوچەی گەرمیانی گرتەوە کە لە ڕۆژئاواوە کەرکوک و دوزخورماتوو، لە باکورەوە لە ڕێگای کەرکوکەوە بەرەو چەمچەماڵ، لە ڕۆژهەڵاتیشیەوە چیاکانی قەرەداغ و لە باشوریشەوە کەلار و کفری و.... دواتر کۆمەڵکوژییەکی مەترسیداری ئەنجامدا،لەسەرەتاوە بە گازی کیمیاوی دەستیپێکرد، بە درێژایی زێی بچووک، گوندەکانی ئەمبەرو ئەوبەری وێران کرد، ئەو گوندانەیان ئاگر تێبەرداو هەرچی ڕەز و باخی ئەو ناوچەیە هەیە هەموو سووتا. (عەلی، ٢٠٠٩ : ٤٧) بەهۆی بەکارهێنانی چەکی قورس و کیمیاویی، زەرەر و زیانێکی زۆر بە خەڵکی ناوچەکەو هێزی پێشمەرگە کەوت و چەندین کەس بێ سەروشوێن کران و گوندەکان وێران کران و خێزانەکانیان لێک دابڕاند و چەندیش کوژران و بەشێکی زۆریشیان ئاوارە بوون. (عەبدە، ٢٠١٠: ٥١). دواتر لە سنووری دەڤەری بادینان، سوپای عێراق بە ئەزمونێکی زۆرو پلانێکی باش و زانیارییەکی زۆرەوە ئابڵوقەی ناوچەکەی داو خەڵکەکەی بەرەو مەرگ بردو گوندەکانیشی خاپوور کرد. بەشێک لە خەڵکەکە بەرەو سنورەکانی تورکیا ڕۆیشتن و بەشێکیشیان لە ئەشکەوتەکان خۆیان حەشاردا و گیراوەکانیش بێسەرو شوێن کران.(عەبدە، ٢٠١٠: ٧٧-٧٨)

- تەوەری سێیەم: کاریگەری ئەنفال لەسەر تاکی کورد دوای شاڵاوەکە.

لە ژیانماندا چەندین بەسەرهات هەن، هەندێکیان مرۆڤ لە توانایدا هەیە لە بیریان بکات، بەڵام هەندێکی دیکەیان برینێکی سارێژ نەبوون و کاریگەرییان بۆ ماوەیەکی درێژ دەمێنێتەوە، لە ژیانی ئێمەی کورددا شەڕو ئاژاوەو کارەساتەکان هەمیشە بەردەوام بووە، بەتایبەتی لەسەردەمی حوکمرانی ڕژێمی بەعس، کە چەندین کارەساتی بەسەر گەلی کورد لە کوردستانی باشوور هێناوە، لە مێژووی مرۆڤایەتیدا وێنەی نەبووە، گەورەترین ئەو کارەساتانەش شاڵاوی ئەنفالە، کە لە هزری هەموو کوردێکی ئەوکات و ئەو سەردەمەش کاریگەری خۆی بەجێهێشتووە، پرۆسەی بەدناوی ئەنفال وێڕای قاتوقڕکردنی گەلی کورد و وێرانکردنی کوردستان و تێکدانی ژێرخانی ئابووری، گەلێک دەردەسەری و نەخۆشی کۆمەڵایەتی لەدوای خۆی بەجێهێشت، کە تاوەکو ئێستاش پاشماوەی کەسوکاری ئەنفالکراوەکان بە دەستیانەوە دەناڵێنن.(عارف، ٢٠١٢: ٢٦) هەروەکو لە لاپەڕەکانی دواتردا نموونەی ئەم حاڵەتە لە ڕۆمانەکەدا دەبینین و ئەمەش بەڵگەیە بۆ کاریگەری کارەساتی ئەنفال لەسەر یەک بە یەکی تاکی کوردمان بۆ دەردەکەوێت، هەر لە دەروونی ئەوانەدا نا کە تاوانەکەیان بەرامبەر ئەنجامدراوە،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەڵکو ئەوانەی نەشیانبینیوە بەس بیستویانە، هەروەها لە دەروونی ئەوانەشدا، کە دوای پرۆسەکە لەدایکبوون، کاریگەری لەسەر چۆنییەتی بیرکردنەوەو مێشک و دەروون و ئەرکەکانی ڕۆژانەیان کردووە، هەر بۆیەش لەنێو چەندین دەقی ئەدەبی شیعر و چیرۆک و ڕۆمانی کوردی هاوچەرخدا ڕەنگیداوەتەوە و ئەم ڕووداوە بەرجەستەکراوە. (مەملەکەتی دڕکاوی)یش دەریایەکە لە بەربەست و توندو تیژی و جەنگی خوێناوی، کە تائێستاش ئاسەوارەکانی ئەم ڕێگا دڕکاوییە دەبینین.

بەشی دووەم

تەوەری یەکەم: ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئەنفال لە ڕۆمانی (مەملەکەتی دڕکاوی) دا

لەم ڕۆمانەدا بەشێکی زۆری ئەو ڕووداوانەی لە ماوەی چارەگە سەدەیەک بەسەر گەلی کورد داهاتوون دەگێردرێنەوە، زۆربەیان ڕووداوی مێژوویین و لە واقیعدا ڕوویانداوە، بەڵام ڕۆماننووس بە شێوەیەکی هونەری جوان بەهۆی ئەو خەیاڵە زۆرەی هەیەتی و ئەو زمانەی بەکاریهێناوە واقیعەکەی سەرنجڕاکێشتر کردووە، مامەڵەکردن لەگەڵ مرۆڤدا واتە مامەڵەکردن لەگەڵ مێژوودا، بۆیە پچڕان لە نێوان مرۆڤ و مێژوو نییە، واتە ڕۆمانەکانی ڕۆماننوس هەڵقوڵاوی مێژووی گەلەکەیەتی، بەڵام وەک لای هەمووان ئاشکرایە ڕۆماننووس مێژوونووس نییە تا دەقاودەق ڕووداوەکان تۆمار بکات، بەڵکو بۆ نووسینی ڕۆمان پێویست دەکات واقیعی مێژوویی بەخەیاڵێکی هونەری جوان ئاوێتە بکات. ڕووداوەکانی ئەنفالیش ڕووداوێکی واقیعیین، شایانی ئەوەیە بکرێت بە کەرەستەی چەندین ڕۆمان.

لە ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەدا باس لە ئازارە گەورەکانی گەلێک دەکات بەدەستی ڕژێمی بەعسەوە، باس لە دیکتاتۆریەت و فاشیزم دەکات، کە چۆن لەسەر جەستەیەکی زامدار برینەکان جێدەهێڵن، بەڵام ئەوەی لێرەدا ئێمە جەختی لەسەر دەکەینەوە ڕەنگدانەوەی ئەنفالە لە ڕۆمانەکەدا، کە ڕووداوی سەرەکی ڕۆمانەکەیە، ئەگەر سەرنج بدەین، دەبینین سەراپای ڕۆمانەکە گێڕانەوەیە لەزاری کچە ئەنفالکراوێکی ڕزگاربوو، چیرۆکە سەرەکییەکەشی کە چیرۆکی (دیمەن)ی کچە ئەنفالکراوە، هەر لەسەرەتاوە تا دەگاتە کۆتایی، باس لە ئامادەیی عەقڵی فاشستی و هێزە دکتاتۆرەکان دەکات، لەگەڵ گەڕانی ڕۆژنامە نوسێک دەست پێدەکات و بەکۆتایی هاتنی گێڕانەوەی دیمەن و بەیەکگەیشتنیان بە ڕۆژنامەنوسەکە، چیرۆکەکە کۆتایی دێت.

لە ڕۆمانی (مەملەکەتی دڕکاوی)دا نوسەر ڕووداوێکمان بۆ دەگێڕێتەوە کە بەسەر گەلی کورددا هاتووە، ڕووداوەکان تەعبیر لە واقیعی تاڵی کۆمەڵگەی کوردستانی باشوور دەکەن، شاکەسی ڕۆمان بریتییە لە کچە ئەنفالکراوێک بەناوی(دیمەن)، نوسەر لە ناو کۆمەڵگەوە هەڵیبژاردووە، هەوڵدەدات لە ڕێگەی ئەم کەسایەتییەوە مێژوو و ڕووداوی تراژیدیای کورد لەم بەشەی کوردستان پیشان بدات، ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە

لە ساتی دەستپێکردنی ئەنفال لە گەرمیانی کوردستان دەست پێدەکات تا دەگاتە دوای پرۆسەی ئازادکردنی عیراق و ساڵانی ٢٠٠٨ و دواتر.

لە سەرەتای ڕۆمانەکەدا ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە دوای ئەوەی (کامەران) ی ڕۆژنامەنووس ساڵانێکە بەدوای کچە ئەنفالکراوێکدا دەگەڕێ و هەوڵی دۆزینەوەی دەدات و بۆئەوەی ببێتە یەکەم کەس پەردە لەسەر تاوانێکی گەورە کەلە پرۆسەی سەربازی ئەنفالدا دەرهەق بە کچێکی کورد کرابوو لادات.

لێرەدا بەپێویستی نازانین زیاتر لەمبارەیەوە بدوێین، بەڵکو بۆ باشتر چوونە ناو قوڵایی توێژینەوەکە ڕووداوەکان بەسەر چەند خاڵێکدا دابەشدەکەین.

١. جینۆسایدی جەستەیی:

سەرەتای چیرۆکەکە لە زاری کچە ئەنفالکراوێک کە بۆمان دەگێڕێتەوە، دەکرێ وەک نموونەیەک بۆ جینۆسایدی جەستەیی وەربگرین، کە چۆن ڕژێمی بەعس بەرامبەر بە گەلی کورد ئەنجامیداوە، کارو ڕەفتارە دڕندەییەکانی نەقیب محمد وەک نمونەیەک بۆ پلەدارانی سوپای بەعس لە ڕۆمانەکەدا بەرچادەکەوێت: ((کچە هاوڕێکەم بە ئەفسەرەکەی گووتبوو: خوای ئێمەو ئێوە یەک خودایە، بەڵام ئێوە باوەڕتان پێی لاوازە ئەگینا بە پۆستاڵی پیسەوە نەدەهاتنە ناو ئەم مزگەوتەوەو بەزیندووی ئاژەڵ و پەلەوەرتان نەدەسوتاند،...... دواتر کچە هاوڕێکەم پێمی گوت: دوای ئەوە ئەفسەرەکە چی خوا پێی ناخۆشبوو لەگەڵی کردم دواتر فەرمانی بەسەربازەکان کرد هەمان کرداری ئەو بەرانبەرم دووبارەو دە بارە بکەنەوە))(کانی لەلەیی،٢٠١٥ :٦٢-٦٣) لەشوێنێکی تردا کە بۆمان دەگێڕێتەوە دەڵێت: ((باوکم زۆر تکای لێیان کردو پاڕایەوە کە ئازادمان بکەن، بەڵام نەک هەر بەقسەیان نەکرد، بەڵکو بەقۆناغە تفەنگ کەوتنە لێدانی، دواتر لێی پاڕامەوە ئێمە ئازاد بکەن، بەڵام ئەفسەرەکە وتی زمان درێژی مەکە ئێوە کەی کوردن؟ زۆڵە کوردن تەنها بۆ کوشتن باشن،.... دووبارە لەگەڵی کەوتمەوە قسەکردن بەڵام بەهیچ شێوەیەک هەستی مرۆڤ دۆستی نەجوڵا، بەڵکو بە توندی هێرشی کردە سەرم و بە هەموو توانای خۆی زللەیەکی سریواندە ڕوومەتم و گووتی: یەک قسەی تر بکەی دەتکەم بەقوربانی گوللەیەک))(کانی لەلەیی،٢٠١٥ :٦٤-٦٥) هەموو ئەمانە خۆی لە جینۆسایدی جەستەییدا دەبینێتەوە، لە دیمەنێکی تردا نەقیب محمد وەک خۆی دەڵێت: گوندەکانم دەسوتاند، بەلەزەتەوە خەڵکم دەکوشت، خۆی و هاوشێوەکانی چەندین تراژیدیایان لە شارو گوندەکانی کوردستاندا جێهێشت، کە ڕەفتاری ئەوەندە ناشایستەو قێزەوەنن بە بیری هیچ کەسێکدا نایات، تەنها ئەگەر لەو سوپا بێ بەزەییەی بەعس بۆ کوردستانی پەروەردە کردبوون بوەشێتەوە، بۆ نموونە: ((دەیان پیرو پەککەوتە بەبێ هیچ خزمەتێک لەسەر زەوی ڕەق و تەق و شێدار بەبێ ناز فڕێ درابوون لێیان درابوو، هەر لەو بەندیخانەدا ژنێکی گەنج ناڵەناڵ و

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هاواری بوو کە لێنزیک بوومەوە بۆم دەرکەوت زۆری لێ درابوو لەهەمان کاتدا ژانی منداڵبوونی لێبوو، دواتر لەگەڵ چەند ژنێکی تردا چوینە لای یەکێک لە پاسەوانەکان بۆ یارمەتی، بەڵام لە جیاتی هاوکاری کردنمان بەتووڕەییەوە گوتی: ئەوەی لێرە لەدایک دەبێت بێچووە سەگەو خزمەتی ناوێت، ئەو ڕۆژە بەبێ هیچ خواردن و پێویستییەک منداڵەکەی لێ بەرەوەبوو، بەڵام کاتژمێرێک دوای ئەوە ژنەک مردوو لاشەکەیان بردە دەرەوەی تەلبەندکراوەکە و بەشۆفڵ خۆڵیان خستەسەر تەرمەکەی، دوای یەک ڕۆژ منداڵەکەش لە بێکەسی و بێ شیری و بێ خزمەتگوزاریدا گیانی سپارد))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٦٦)

نەقیب محمد گوزارشتە لە دەسەڵاتی حیزبی بەعس لە کوردستاندا، ئازارە ڕاستەقینەکانی گەلی کورد لە سەردەمێکدا، کە بەعس لە دەسەڵات بووە دەگێڕێتەوە، لێرەدا جینۆسایدی جەستەیی ڕژێمی بەعس بەرامبەر بە گەلی کورد، کارو ڕەفتارە دڕندەییەکانیمان بۆ دەردەکەوێت.

بەهەمان شێوەلە دیمەنێکی تردا بۆمان دەگێڕێتەوە دەڵێت:((لە شەوو ڕۆژێکدا بۆ هەرکەسێک تەنها سەمونێکیان دەدا پێمان، هەموومان لەسەر پێستی خۆمان وشک ببوینەوەو چەندین منداڵ و ژن و پیاوی پیرو پەککەوتە نەخۆش کەوتن و مردن،پاسەوانەکان دەهاتنە ناومان لێمانیان دەداو هەندێک جاریش دەهاتنە ناو تەلبەندەکە ژن و کچی جوانیان دەبردە دەرەوەی تەلبەندەکە بەکاریاندەهێنان بۆ دامرکاندنەوەی حەزوو ئارەزووەکانی خۆیان))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٦٦) لێرەدا وێنەی ئەو دیمەنە تراژیدیەمان پیشاندەدات کە ئەم گەنج و پیرو ژن و منداڵە بێتاوانانە ڕووبەڕووی دەبنەوە.

لە دیمەنێکی تردا (دیمەن)ی کچە ئانفالکراو بۆماندەگێڕێتەوەدەڵێت((دەیان منداڵی گەورەو بچوکم دیت لە دایک و باوکیان دابڕابوون بێ کەس و کار لەوبارە سەخت و ناهەموارەدا دەژیان، منداڵێکی یەک ساڵانەم دیت بەردەوام دەگریا کەسی نەبوو سەرەنجام لەناو سیمبەندەکە لە سوچێکەوە بەبێ ناز گیانی سپاردو ڕەق بووبووەوە، زۆرجار بەبێ هیچ هۆیەک لەخەڵکیان دەداو تەنانەت هەندێک گەنجیشیان گوللەباران کرد، ڕۆژێکیان گەنجێکم بینی منداڵێکی شەش حەوت مانگەی لە باوەش بوو چووە لای پاسەوانێک داوای قودویەک شیری لێکرد بۆ منداڵەکە..... سەربازەکە منداڵەکەی لە گەنجەکە وەرگرت، بڕوامان وابوو ئەیەوێت ئەو منداڵە لەبرسێتی و ئەشکەنجە ڕزگار بکات، کەچی لولەی دەمانچەکەی خستە ناودەمی منداڵەکەو گوللەیەکی پێوەناو گوتی ها ئەوە شیر، دواتر گەنجەکەیان بردە دەرەوەی تەلبەندەکەو لەبەرچاوی ئێمە گوللە بارانیان کرد))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٦٧) تەواوکەری ئەو دیمەنە بە ئازارە لە شوێنێکی ترداو لە زاری دیمەنی ئەنفالکراو ڕوون دەبێتەوە:((لە گرتوخانەی تۆپزاوابووین بەهۆی خراپی بارودۆخی ژیانمان دەیان کەس توشی نەخۆشی کوشندە هاتن و زۆربەشیان کە پیرومنداڵ بوون مردن،..... گەنجەکانیان دایە بەرشەق و نوکە دەمانچە و هەموو

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

سەروچاوی خەڵتانی خوێن کردن و لەپێش چاوی ئێمە سەریان تاشین))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٦٩) بە دەگمەن کەسێک هەیە لە زەبرو زەنگی ئەم شالاوانە ڕزگاری بووبێت، تەنها گەر بە قەدەرێکی خودایی،دیسانەوە جینۆسایدی جەستەیی بەرامبەر بە گەلی کورد، لەکارو ڕەفتارە دڕندەییەکانی ڕژێمی بەعسمان بۆ دەردەکەوێت.

دیمەنی کچە ئەنفالکراو بەردەوام دەبێت لەگێڕانەوەکەی و دەڵێت:((سەربازانی سەربازگەکە بەتەقەکردنی کوێرانەوە دەڕژانە سەرمان و گەنجە هێرش بەرەکانیان کوشت و هەموو گیراوەکانیشیان خستە ناو سیمبەندەکەوەو کەوتنە لێدانیان، جگە لەکوژرانی چەند گەنج چەندین گیراوی تریش بەهۆی تەقەی کوێرانەی سەربازەکانەوە کوژران و بریندار بوون، ئیتر لەوە بەدواوە ڕێوشوێنی سەربازی توندتریان گرتەبەرو پاسەوانیان زیادکرد، بە هۆی ئەورووداوەوە دوو ڕۆژ خواردنیان نەدایە گیراوەکان کە جۆرێک بوو لە سزادان، یەکێک لە گیراوە بریندارەکان کچێک بوو سێ ڕۆژ بەبرینداری مایەوە بێ ئەوەی چارەسەری بۆبکەن، سەرنجام هەر لەوێ بەئازارەوە گیانی سپارد))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٧٥)دوای ئەوەی گەنجانی بەدیل گیراو گوللەباران دەکرێن، ئەمە ئاماژەیە بە سەردەمێک، کە تێیدا گەلی کورد کەوتۆتە کارەساتی گەورەکەی شالاوی ئەنفال. کەوتۆتە سەردەمێکی تاریکەوە، سەردەمێک جگە لە کوشتن و شەڕ و سۆزانی و دڕندەیی، هیچی تری تێدا نییە بۆ گەلی کورد.

لەشوێنێکی تر ئاماژە بە کوردستان دەکات کەدەڵێت:((کوردستان بەهەشتە، بەلام بەهەشتێکی دڕکاوی کە لەهەموو لایەکەوە بە سیمی دڕکاوی بەعسییەکان دەورەدراوە، لەوێ لەنوگرەسەلمان دەست و پێی زۆربەی منداڵەکان بەهۆی گەرمی قومەوە بوبوە پۆقلەو دەموچاویان ڕەش و شەقار شەقار بوو بوون، .. ژیانمان لەو بیابانە ئەوەندە سەخت بوو... ژیانی سەگەکانی دەوروبەری تەلبەندەکە زۆر لەژیانی ئێمە خۆشتربوو، لەو هەفتەیەدا زیاتر لە بیست منداڵ و ژن و پیاوی بەتەمەن بەهۆی سەختی ژیانیان گیانیان لەدەستداو لاشەکانیان بەخۆمان فڕێدایە دەرەوەی سیمبەندەکەو بە شۆفڵ دەیانخستە ژێر خۆڵەوە، بەچاوی خۆم دیتم سەگ گۆشتی لاشەی مردووەکانی دەخوارد کەلەژێر خۆڵ دەریان هێنابوو))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٨١).لە بەڵگەنامەو شایەدحاڵەکانەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە قوربانیانی ئەنفال بۆ بیابانی باشووری عیراق ڕاگوێزران، ئەوەی لێرەدا دەگوترێ دیمەنێکە لەو کارەساتە، لە دیمەنی ئەو گرتوخانەدا جینۆسایدی ئەنفالی چەندەها پیاو و ئافرەتی کورد دەبینرێن، کە چۆن لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە ئەنفال دەکرێن.

لەدیمەنێکی تری جینۆسایدی جەستەییدا (دیمەن) بۆمان دەگێڕێتەوە کەچۆن پیاوێک لە سەربازگەکەیان کە بەندکرابوو داوای یارمەتی لە فەرماندەبالاکە دەکات و دەڵێت:((ڕۆژ نییە چەندین کەسمان لێ نەمرێت بەهۆی برسێتی و تینوێتی و نەخۆشییەوە،... بەلام فەرماندە بالاکە بەدەست ئاماژە بۆ پاسەوانەکانی دەکات بیهێننە بەردەستی، دوو لە پاسەوانەکانی هەروەک گورگ چۆن پەلاماری مەڕ دەدات بەوشێوەیە پەلاماری

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کابرایان داو هەردوو قۆڵیان گرتو بەخێرایی بردیانە بەردەستی فەرماندەکە))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٨٥)، بەڵام کاتێک دیمەن دەپرسێت لەیەکێک لە سەربازەکان دەڵێت:((ئەو پیاوەی لەگەڵ فەرماندە باڵاکە قسەی کرد وون بووە، چی لێهات؟ سەربازەکە بە فسکەیەکەوە پێمانی گوت: پیاوەکەیان بردە بەردەم چوارسەگ و پارچە پارچەیان کردو خواردیان، منیش بەدەنگی بەرز وتم: ئێرە مەملەکەتی شەوەزەنگە، ئەم تاریکییە هەموومان هێواش هێواش قوت دەدات، بەڵام ئەوانەی دەنگ هەڵدەبڕن و هەق دەڵێن دەبێت زووتر بمرن و سەگی برسی پێ تێر بکرێت.))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٨٦)

هەروەها لەدیمەنێکی تردا کە یەکێک لەسەربازەکان کورد دەبێت لە سەربازگەکە بەس لەبەر ئەوەی کوردەو بەزەیی بەحاڵی بەندکراوەکان دێتەوەو هاوکاری دەکردن کاتێک ئەفسەرەکانی تر لەو هەڵوێستەی سەربازە کوردەکە ئادار دەبن ((تێرو پڕیان لێدا ئینجا سەریان تاشی و لەو سەربازگەیە بە سزادان گواستیانەوە بۆ یەکەیەکی تر......))(کانی لەلەیی،٢٠١٥، ٨٨)، بەهەمان شێوە لە دیمەنێکی تردا وەرگێڕێک کەیارمەتی کوردەکانی دەدا بەوەی قسەکانی بەندکراوەکانی وەکو خۆی وەرنەگێرابوو جوێندانەکانی شاردبۆوە، کاتێک فەرماندەکە بەوەی زانی((وەرگێرەکەو کابرای گیراویان کەلەپچەکرد و بردیانە گۆڕەپانی سەربازگەکە، وەرگێرەکە زانی بەخیانەتکار تۆمەتبارکراوەو گوللە باران دەکرێت، هەربۆیە بەدەنگی بەرز وتی ..... ئێستا ویژدانم ئاسودەیە....، وەرگێرەکەو کابرای گیراویان بە عامودێکەوە شەتەکدا ئینجا بە چەقۆیەکی تیژ زمانی هەردووکیان بڕی، دواتر فەرماندەکە نەڕاندی : ئەمە چارەنوسی هەموو خائین و زمان درێژێکە، دواتر هەردووکیان گوللە باران کران و بەشۆفڵ خرانە ژێر زەویەوە))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٩٠) لە وێنەیەکی تری تراژیدی کارەساتی ئەنفالدا، کە خۆی لە جینۆسایدی جەستەییدا دەبینێتەوە، ڕۆماننووس وێنەی ئەو زیندانیانەمان بۆ دەخاتە ڕوو کە بەر شاڵاوەکانی ئەنفال کەوتوون، کە چۆن لە بیابانەکانی خوارووی عێراق دەچەوسێنرێنەوەو لەناودەبرێن وەک دەڵێیت((شپرزەیی و زەبوونی و برسێتی گیراوەکان گەیشتبووە ئاستێکی ئێجگار ترسناک تا ئەو ڕادەیەی بەشێک لە گیراوەکان لە ئاست گەورەیی ئەو کارەساتە خۆیان ڕانەگرن و هەست و هۆش لەدەست بدەن، چەندین ژن و پیاو و منداڵم دەدیت وڕێنەیان دەکرد و شێت بووبوون و دەستیان دەوەشاند، پیاوێکم دیت کە هۆشی لەدەست دابوو بەناو گیراوەکان دەگەڕا تاوێک پێدەکەنی و تاوێکیش دەگریا، ماوەیەک بەردەوام جوێنی دەدایە سەددام و دەیگووت: سەددام کافرە ناچێتە بەهەشت، سەرنجام دوو پاسەوان ئەو پیاوەیان بردە دەرەوەی سیمبەندەکە ئەوەندە لێیاندا تا گیانی دەرچوو، لە گرتوخانەی نوگرەسەلمان مردن بووبووە حاڵەتێکی ئاسایی، چونکە هەموو ڕۆژ چەندین کەسمان لێ دەمردو جەستەیان بەرگەی سەختی ئەو ژیانەی نەدەگرت)) (کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٩٢)

لە وێنەیەکی تری تراژیدی کارەساتی ئەنفالدا، کە خۆی لە جینۆسایدی جەستەییدا

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دەبینێتەوە، ڕۆماننووس وێنەی ئەو زیندانیانەمان بۆ دەخاتە ڕوو کە بەر شاڵاوەکانی ئەنفال کەوتوون، کە چۆن لەلایەن ئەفسەرو دەست ڕۆیشتوەکانی ڕژێم دەستدرێژی دەکرێتە سەر ژن و منداڵ و دواتر دەبرێن بۆ تیاترۆخانەکانی سۆزانییەکان و لە وڵاتانی دراوسێ ... وەکو کاڵایەک مامەڵەیان پێوە دەکرێ، تەنانەت ڕۆماننوس کاتێ ئاماژە بە کارەکتەری (دیمەن)ی کچە ئەنفالکراو دەکات ئەمە وێنەیەکی زیندووی جینۆساید و ئەنفالی ئافرەتی کوردە لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە، بۆنمونە لە وێنەیەکی ئەو دیمەنەدا دەڵێت:((لەو گرتوخانە سیمبەندکراوەدا بە سوک تەماشا دەکراین و مامەڵەی زۆر نادروستیان لەگەڵمان دەکرد، ڕۆژێکیان کچێکی تەمەن دەساڵەیان بردە دەرەوەی سیمبەندەکە دوای دوو کاتژمێر هێنایانەوە بەڵام بەبینینی دیمەنی شێواوی ئەو کچە منداڵە هەموو گیانم کەوتە لەرزین، کچەمنداڵەکەیان لاقەکردبوو لە بیست جار زیاتر، هەموو گیانی شەلاڵی خوێن کرابوو، یەکتا دەگریاو ژێر نەدەبوەوە، ئەو ڕوداوە زۆر کاری لێمان کرد،....، ئێمە هەموو ڕۆژ ژنان و کچانی ئەو گرتوخانەیەمان دەدیت کە دەیان بردن بۆ تێرکردنی حەزەکانی خۆیان، .... ئەوکاتە تێگەیشتم کە ئێمە سەرەڕای ئەوەی کراوین بە دیلی جەنگ کراویشین بە کەرەستەی دامرکانەوەی حەزوئارەزووی بەرپرس و گەورەکانیان))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٩٢) لە دیمەنێکی تری هاوشێوەدا دیمەنی کچە ئەنفالکراو بۆ مان دەگێڕێتەوە دەڵێت((کچێکی تر کە ناوی شیرین بوو یەکێک بوو لەو کچانەی کە بردبویان بۆ ڕابواردن و خۆی نەدابووە دەستیانەوە هەردوو دەست و قاچیان بەستبووە سەرەڕای ئەوەی دەست و قاچیشیان بەستبووەوە، بەڵام هێشتا پێیان ڕاگیر نەکرابوو ئەفسەرو سەربازەکانیش لەتۆڵەی ئەوە شیرینیان هێنایە گۆڕەپانەکەو ڕووتیان کردەوە لە عامودێکی گۆڕەپانەکەیان بەستایەوە، پاشان دەستیان بەناو گەڵ و لەشیدا دەهێناو یاری و دەست بازیان بەسینگی دەکرد ئەفسەرو سەربازەکان قاقا پێدەکەنین، دواتر فەرماندەی سەربازگەکە بڕیاریدا هەرپاسەوانێک لە نۆرەی ئێشکگری خۆی جارێک لەدواوە بچێتە گیانی شیرین، شەو و ڕۆژێک بەو شێوەیە بە عامودەکەوە مایەوە، لێمان دیار نەبوو کە شیرین لە هۆش خۆی چووبوو یان نا، بەڵام بەعامودەکەوە لار بووبووەوە دواتر بە گوللەیەک ژیانیان لێسەندەوە))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٩٢-٩٣)

دیمەن بەردەوام دەبێت و قوربانییەکانی ترمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێت:((بێ ڕەوشتی ئەفسەرو سەربازەکان گەیشتبوە ئاستێک تەنها ژنان و کچانیان بۆ ڕابواردن بەکار نەدەهێنا بەڵکو زۆرجار کوڕی تەمەن سیانزەو چواردە ساڵانیشیان بۆ هەمان مەبەست دەبردە دەرەوەو پاشان بەنابوتی و زەلیلی دەیانهێنایەوە ناو تەلبەندەکە، یەکێک لەو کوڕانە لاقە کرابوو خەڵکی گوندەکەی ئێمەبوو کە هێنایانەوە هەموو گیانی خەڵتانی خوێن بوو، خوێنەکەی نەدەوەستایەوە تا دوو ڕۆژ بەو شێوەیە ژیاو خوێنی لێ دەچۆڕا))(لەلەیی،٢٠١٥: ٩٣) هەروەها لەدیمەنێکی تردا دەڵێت:((سوپای عیراق لە پرۆسە جیاجیاکاندا سەدان و بگرە هەزاران ژن و کچی وەک و منی بەبێ هیچ تاوانێک دەستگیر کردوو لە گرتوخانەکانیدا دەستدرێژی دەکردە سەریان دواتر

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەڕیسوایی لەناو زیندان بەبێ هیچ خزمەتێک منداڵیان دەبوو بێ ئەوەی بزانرێت باوکی ئەو منداڵە کێیە، بەوشێوەیە حکومەتی عیراقی بێ گوێدانە هیچ بەهایەکی ئایینی و ڕەوشتی و بێ ڕەچاوکردنی دەرەنجامە خراپەکانی ئەو سیاسەتە درێژەیان دایە توندو تیژی و کوشتن و بڕین و ئەتککردن و بەسوک تەماشاکردنی کەسایەتی کورد))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ١٦٤). لە دیمەنێکی تردا وێنەی ئەوشمان پیشاندەدا کە چۆن بوبوونە کەرەستەی پزیشکی بۆ پێگەیاندن و ڕاهێنانی خوێندکاران وەک دەڵێت:((بە درێژایی ئەو ماوەیەی لە نوگرەسەلمان بووین ئێمەی گیراویان کردبووە کەرستەی تاقیکردنەوەی پزیشکی بۆ پێگەیاندن و ڕاهێنانی خوێندکارانیان لە کۆلێژی پزیشکی و تاقیگە پزیشکیەکانیان هەروەها کرابووینە کەرستەی مەشقکردنی منداڵی بەرپرسەکان،... چەندین جار منداڵی بەرپرسەکانیان دەهێناو لە گۆڕەپانەکە منداڵی ناو گرتوخانەکەیان دەبرد تا زۆرانبازیان پێبکەن، منداڵە گیراوەکان برسی و بێ هێز و لاواز و نەخۆش بوون منداڵانی ئەفسەرو بەرپرسەکانیش تێروپڕ بەهێز و قەڵەو دەهێنرانە بەرانبەر یەکترو منداڵە بەرپرسەکان تێریان لە منداڵە گیراوەکان دەدا، هەندێ جاریش گیراوێکیان لە گۆڕەپانەکە بە عەمودێکەوە دەبەستایەوەو دیانکردە نیشان بۆ منداڵی بەرپرسەکان و دەمانچەیەکیان دەدایە دەستی تا فێری نیشان شکێنیان بکەن،.... بەو شێوەیەگیراوەکانمان دەبوونە قوربانی، جارێکیان منداڵێکی بەرپرس چەندین فیشەکی ئاراستەی منداڵێکی گیراوکرد کە کرابووە نیشانە، منداڵە گیراوەکە دەگریاو هاواری دەکرد، خەفەت ئەوەبوو نیشانە زیندوەکە یەک فیشەک بەرقاچی کەوت منداڵەکە لەتاو ئازارو لەترسا لە گریانێکی بەکوڵ دابوو، ئەفسەرو سەربازەکانیش قاقا پێدەکەنین منداڵەبەرپرسەکە لەگەڵ تەقاندنی هەر فیشەکێک دوو هەنگاو لە نیشانە زیندووەکە نزیک دەکەوێتەوە تا دواجار زیاتر لە دەفیشەکی لێداو منداڵەکە بە عەمودەکەوە ملی لاربووەوە گیانی سپارد))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٩٤) پیشاندانی ئەو جۆرە دیمەنانە جۆرێکە لە جینۆسایدی جەستەیی کوردەکان لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە.

لە وێنەیەکی تری تراژیدی کارەساتی ئەنفالدا، کە خۆی لە جینۆسایدی جەستەییدا دەبینێتەوە، وێنەی ئەو گیراوانەمان بۆ دەخاتەڕوو کە چۆن لە گرتوخانەکاندا ئازاری جەستەییان دەدەن وەک((زۆرجار گیراوەکانیان بە نۆرە دەبردە دەرەوەی تەلبەندەکە بۆ بێگاری و پاککردنەوەی دەوروبەری سەربازگەکە، یەکێک لەو پیاوانە کە بۆ بێگاری بردبویان ڕزگار ناوێک بوو کە خەڵکی دێکەی ئێمەبوو، ئەم پیاوە بەهۆی ئەوەی لەش و لارێکی لەڕولاوازی هەبوو نەخۆش کەوتبوو نەیتوانیبوو کاری پاککردنەوەکە بکات، بەڵام سەربازەکان بەزۆر کاری زۆر قورسیان پێ کردبوو ئەویش بورابوەوە لەهۆش خۆی چووبوو، سەربازەکان ئەوەندە دڵ ڕەق و بێ بەزەیی بوون لە جیاتی هاوکاری کردنی بەبەرچاوی گیراوەکانەوە گوللەیەکیان لێدابوو کوشتبویان دەیانویست گیراوەکان بەو کوشتنە بترسێنن و کەس خۆی نەخۆش نەخات لەکاتی بێگاریدا، دواتر لاشەکەشیان فڕێ دابووە بەردەم سەگەکانی سەربازگەکە))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٩٤-٩٥) ئەو تەلبەندکراوە چەندین چیرۆکی دڵتەزێنی بەخۆوەبینی کە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ویژدانی هیچ کەسێک ئەوە قبوڵ ناکات((ڕۆژێکیان منداڵێکی نەخۆش لەتاو ئازاری جەستەی دەگریا دایکی زۆر هەوڵیدا ژیری بکاتەوە، بەڵام منداڵەکە بەردەوام دەگریا، یەکێک لە پاسەوانەکان بەو گریانە قەڵس و بێزاربوو چەندین جار هەڕەشەی لەو دایکە کرد، هەرچەندە دایکەکە زۆر هەوڵیدا ژیری بکاتەوە، بەڵام منداڵەکەی پێ ژیر نەکرایەوە ئنجا پاسەوانەکە گوللەیەکی تێ سرەواند بۆ هەتا هەتایە بێدەنگی کرد)) (کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٩٥)

لێرەدا ڕۆمان نوس وێنەی تراژیدی دیمەنی چۆنیەتی ئەشکەنجەو ئازاردانی زیندانیەکانمان بۆ دەخاتەڕوو، کە چۆن بە شێوەیەکی دڕندانە ئەشکەنجە و ئازار دەدرێن تا گیانیان دەردەچێت.لێرەدا لە هەموو ئەو دیمەنە تراژیدیانەی لە ڕۆمانەکەدا خستومانەتەڕوو، خۆی لە جینۆسایدی جەستەییدا دەبینێتەوە، کەلەلایەن ڕژێمی بەعس بەرامبەر بە گەلی کورد، کردوویانە.

٢. جینۆسایدی ئابووری وەک خاپوورکردنی شارو گوندەکان و ...:

لە باسکردنی ئەم کارەسات و دیمەنە تراژیدیانەدا جگە لە کوشتن و بێ سەرشوێن کردنی خەڵکەکە، دیمەنی سڕینەوەی ئاوەدانی و گوندەکانیشمان پیشاندەدات، کە خۆی لە جینۆسایدی ئابوری دا دەبینێتەوە وەک (دیمەن)ی کچەئەنفال بۆمان دەگێڕێتەوە دەڵێت :((لەدوورەوە دیمەنی ئاواییم بەدیکرد کە گڕیان لە تەواوی خانوەکان بەردابوو دەوروبەری ئاوایی بەدەیان سەربازو جاش تەنرابوو،.... دەنگی باعەی مەڕو قوڕەی مانگاو نوسکەی سەگ و قرازە قرازی مریشک و مراوی ئاوێتەی یەکتربووبوون، دانە دانە لەناو خانوەکاندا دەسوتان و لەتاو ئازاری جەستەیان هاواریان دەکرد، دەنگی پڕ لە ئازاری ئاژەڵ و باڵندەماڵییەکان ئاوزێکی تۆقێنەریان دروست کردبوو کە مرۆڤ نەتوانێ لە ئاستیدا نەگریت و فرمێسک نەڕێژێت....، بەسەر گردو تەپۆلکەکاندا ئێمەیان بەرەو سەرجادەی قیر برد لەوشوێنە بەرزەوە کە ڕوانیم تا چاو بڕی دەکرد هەر دوکەڵی لێ هەڵدەستاو چەم و باخ و کێڵگەو ئاواییەکانیان ئاگر دابوو، دیمەنێکی دڵ تەزێن بوو کە ناوچەکەمان بەبەرچاومانەوە دەسوتێنراو خۆشمان کرابوین بەدیلی جەنگ و نەشمان دەزانی بۆ کوێمان دەبەن))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٦١-٦٥)ئەم چەند ڕستەیە ئەوە دەردەخات شاڵاوەکە بووە بەهۆی وێرانکردن و لەناوبردنی گوندەکان و ئاژەڵەکانیان و سڕینەوەیان، بەمەبەستی لەناوبردنی ژێرخانی ئابووری و سڕینەوەی گەلی کورد. لە وێنەیەکی تری تراژیدی کارەساتی ئەنفالدا، کە خۆی لە جینۆسایدی ئابوریدا دەبینێتەوە، وێنەی ئەو گوندو سەرچاوە ئابوریانەمان پیشاندەدات، کە سەرچاوەی ئابوری گەلی کورد بوون((ئێستا گوندەکەم خاپورکراوەو ڕەزو باخەکەی سوتێنراوەو خەڵکەکەی ڕەشبگیر کران و ڕەوانەی نوگرەسەلمان کران))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ١٢٧) لەشوێنێکی تری ڕۆمانەکەدا هەمان دیمەنمان پیشان دەداتەوەو دەڵێت:((سەرەڕای ئەوەی دەستیان کرد بەسوتاندن و کاولکردنی دێهاتەکانی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کوردستان، کوردستانیان کردە زیدانییەکی گەورە بۆ دانیشتوانەکە..... بێ ڕەحمانە زۆربەی ڕەزو باغ و جەنگەڵ و چەم و دارستان و کێڵگە کشتوکاڵییەکانی کاولکرد و سوتاند و سەرچاوەی ئاوەکانی لەخەڵک وشک کرد))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ١٦٢-١٦٣)

لەناوبردن و وێرانکردنی سەرچاوەی بەرهەمی ئابوری و ژیانی کورد بەشێکی تر بووە لە پلانەکانی شالاوی ئەنفال، شالاوەکە چەندین خێزانی لەبەریەک هەڵوەشاندەوە، بەهۆی نەمانی هێزی کار خێزانەکان دووچاری چەندین نەهامەتی و سەرگەردانی بوونەوە:((هەزاران ژن و منداڵی کوردیان بەبێ هیچ هۆیەک کوشت منداڵەکانیان لە گۆڕە بەکۆمەڵەکاندا ونکردووە، ئەوانەی کەسوکاریان لە کوشتارە گەورەکاندا وون کردووە، ئەوانەی لە ڕۆژگاری قڕان و سڕینەوەو لەناوبردنی بەکۆمەڵی مرۆڤدا لەو دەڤەرانە مێرد و ژن و منداڵیان تیاچوون، کوڕو کچیان نەگەڕاوەتەوە، باوک و برایان ونبووە، بووک و کوڕەزایان فەوتاوە، ....)).(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٧٨) ئەم وێنە تراژیدیانە تا ئەم ڕۆژگارە کاریگەری خراپی هەر ماوە، ڕەنگدانەوەی نەرێنی لەسەر تاکی کورد کردووە، باری خراپی هەڵچوونی دەروونی و بێ هیوایی و کە بۆ ماوەی درێژ کاریگەری دەمێنێتەوە. هەموو ئەمانەش دەکرێ بە نموونەی جینۆسایدی ئابووری ئەژماربکرێن.

٣. جینۆسایدی کلتووری:

ئەو دەسەڵاتە دڵڕەشەی بەعس ڕووبەڕووی هەموو شتە کلتووری و جوانیەکان دەبنەوە،بۆ نمونە (دیمەن)ی کچە ئەنفالکراو وێنەی تەخت کردنی قوتابخانەو مەزاری پیرۆزی لادێکانی کوردستان و کەرستە بەبەهاکانی گەلی کوردمان بۆ دەخاتەڕوو دەڵێت: :((دەیەها جێگای دێرینی کەلەپوریان ڕوخاند، سەدان مزگەوتی دێرینیان تەخت کرد، چەندەها گوندیان لەسەر ڕووی زەمین سڕییەوە، دەیەها سەرچاوەی ئاویان وشک کردەوە، هەزارەها درەخت و باڵندەیان کوشت))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ١٢٣) هەروەها((سوپای عیراق بێ گوێدانە هیچ پێوەرێکی ئایینی و مرۆڤ دۆستی هەزاران مزگەوت و فێرگەی ئایینی و قوتابخانەو مزگەوت و مەزاری پیرۆزی لادێکانی کوردستانی لەگەڵ زەویدا تەخت کردو سوتاند، سەدان کتێبی ئایینی و پەڕەی قورئانی پیرۆزیان کردە خۆڵەمێش،.... هەموو ئەو کەرستە و دەزگایانەی کە خەڵکی لادێکان بەکاریان دەهێنا لە کارەکانیان لەناوبران))(کانی لەلەیی ،٢٠١٥: ١٦٢)کە ئەمەش خۆی لە جینۆسایدی کلتووریدا خۆی دەبینێتەوە، ئەو دەسەڵاتە ڕەشەی بەعس ڕووبەڕووی هەموو ئەو شتە جوانانە بوونەوە،هەموو شتێکیان شێواند مزگەوت و مەزارگەکان لە کلتوری کوردیدا شوێنێکی پیرۆزەو دەستی خەتای بۆ نابرێت، کەچی ئەوان ڕوخاندیان، گوندو دێیەکانیش کە سەرچاوەو قیبلەی شۆڕشەکان بوو، ئەوانیشیان ڕوخاند. ڕژێمی بەعس بەهەموو شێوەیەک جینۆسایدی لەسەر کۆمەڵی کوردی جێبەجێکردووە.

لە وێنەیەکی تری جینۆسایدی کلتووری کەلە ڕۆمانەکەدا دەبینرێ، ئەویش

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لەناوبردن و ئەنفال کردنی کلتوریکی جوانی کوردەواری خێزانە ئەویش کۆبونەوەو خۆشەویستی لەپشت یەکتری و پەروەردەی جوانی خێزانی کوردەواری وەک لەم وێنەیەدا دەردەکەوێت کاتێک باوکێک لە بەو پەڕی خۆشەویستییەوە دڵنەوایی و پەروەردەی منداڵەکانی دەکات لەو بارودۆخەی گرتوخانەدا ((باوکم ئامۆژگاریمانی کردبوو کە ئەگەر لە شوێنێکەوە گوازراینەوە بۆ شوێنێکی تر هەوڵ بدەین بەدوای یەکتردا بڕۆین و چاومان لەیەکتر بێت تا هیچمان دانەبڕێین لە یەکتر، باوکم هەمیشە دەیگوت وریابن لەیەکترمان جیانەکەنەوە با مردن و ژیانمان هەر بەیەکەوەبێت....)) (کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٧٧-٧٨) لە بنەڕەتدا دنیای ئەو مرۆڤە بێتاوانانە لەناو ئەو تاریکی و خوێن ڕشتنانەدا تەنیا ڕزگارکردنی جوانی و سەروەری و ئاشتەوایی و ژیان و گوزەرانی قوربانیەکان بوو، هەموو ئەمانەش خۆی لە جینۆسایدی کلتووریدا دەبینێتەوە. وەک ڕۆمانەکە بۆمان دەگێڕێتەوە سیاسەتی ڕژێمی بەعس لە پرۆسەی ئەنفالدا وێڕای قاتوقڕکردنی گەلی کورد هەوڵی نەهێشتن و ڕەشکردنەوەی شارستانیەت و کلتووری نەتەوەیی و ناسنامە نەتەوەییەکانی دەدا، وەک قەدەغەکردن و سڕینەوەی فۆلکلۆر و شێواندنی مێژوو و شوێنەوارەکان، هەموو ئەوانەی خستومانەتەڕوو نموونەن بۆ جینۆسایدی کلتووری لە ڕۆمانەکەدا.

٤. جینۆسایدی بایۆلۆژی:

ڕژێمی نەگریسی بەعس بە هەموو شێوەیەک ڕێگری لە پێشکەوتن و گەشەکردن و نەشونما کردن زیادبوونی لەدایکبوون و زیادبوونی هەر کۆمەڵێک و جیاکردنەوەو دابڕاندنی پیاو و ئافرەت لەیەکتری و واتە دابەشکردنی خێزان دەکرد. لەناوبردن و لەبەریەک هەڵوەشاندەوەی خێزان لە ڕێگەی لێدابڕانی پیاو و ئافرەتەکانیان دووچاری چەندین نەهامەتی و سەرگەردانی بوونەوە، چەندین ئافرەتی کورد بێ ماڵ و هاوسەرمانەوە، هەروەکو لەم دیمنە تراژیدییە بۆمان دەردەکەوێت((بێ ڕەچاوکردنی هیچ یاساو ڕێسا و نەریتێک هێرشی سەربازی کردە سەر لادێکانی کوردستان سەدان و هەزاران ژن و منداڵی کوردیان بەبێ هیچ هۆیەک کوشت منداڵەکانیان لە گۆڕە بەکۆمەڵەکاندا ونکردووە، ئەوانەی کەسوکاریان لە کوشتارە گەورەکاندا وون کردووە، ئەوانەی لە ڕۆژگاری قڕان و سڕینەوەو لەناوبردنی بەکۆمەڵی مرۆڤدا لەو دەڤەرانە مێرد و ژن و منداڵیان تیاچوون، کوڕو کچیان نەگەڕاوەتەوە، باوک و برایان ونبووە، بووک و کوڕەزایان فەوتاوە، .... زۆریشیان دەستگیر کردو و ئاوارەکرد، هەزاران خێزانی کوردی دەربەدەرکردو گواستییانەوە بۆ شارەکانی خوارووی عیراق،......)).(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٧٨) ئەم وێنە تراژیدیانە تا ئەم ڕۆژگارە کاریگەری خراپی هەر ماوە، ڕەنگدانەوەی نەرێنی لەسەر تاکی کورد کردووە، باری خراپی هەڵچوونی دەروونی و بێ هیوایی و کە بۆ ماوەی درێژ کاریگەری دەمێنێتەوە. هەموو ئەمانەش دەکرێ بە نموونەی جینۆسایدی بایۆلۆژی ئەژماربکرێن.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٥. جینۆسایدی دەروونی:

لەسەرەتای ڕۆمانەکەدا کەلە زاری کچە ئەنفالکراوێک کە بۆمان دەگێڕێتەوە دەکریٚ وەک نموونەیەک بۆ جینۆسایدی دەروونی بیخەینەڕوو، کە چۆن کارو ڕەفتارە دڕندەییەکانی ڕژێمی بەعس ، بووە هۆی ئەوەی ڕەهەندی دەروونی لێبکەوێتەوە، ئەمەش لە ئەنجامی زوڵم و زۆرداری و هەتیوبوونی منداڵانی کورد و بێوەژن بوونی ئافرەتی کورد، بیٚ سەرو شوێن بوونی هەزاران کەس، تێکچوونی شیرازەی کۆمەڵایەتی و ئابووری بەهەموو شێوەیەک، بۆیە چەندی وێنەی جینۆسایدی دەروونی لە نێو ڕووداوی ڕۆمانەکەدا دەبینین بۆ نمونە کاتێک دیمەنی کچە ئانفالکراو بۆ مان دەگێڕێتەوە ((لەدوورەوە دیمەنی ئاواییم بەدی کرد کە گریان لەتەواوی خانوەکان بەردابوو دەوروبەری ئاوایی بەدەیان سەربازو جاش تەنرابوو، کە نزیک کەوتمەوە گوێم لەئاوازێکی ئێگجار سامناک بوو، دەنگێک بوو هەرگیز لەبیرم ناچێتەوەو ئەوسا توشی حاڵەتێکی دەروونی خراپ و ترسێکی زۆر هاتم و گەیشتمە ئەوباوەڕەی حکومەت ئەمجارە تەرو وشک پێکەوە دەسوتێنێت))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٦١) لێرەدا جینۆسایدی دەروونی دیمەنی کچەئەنفالکراومان بەڕوونی بۆ دەردەکەوێت، لە دیمەنێکی تری جینۆسایدی دەروونیدا ((دیمەن بەناوهێنان و بیرکەوتنەوەی باوکی قوڵپی گریان گەرووی گرت و نەیتوانی درێژە بداتە قسەو بەسەرهاتەکانی، .... کامەران بەروخساری شێواو و سورهەڵگەراوی دیمەن ئێگجار دڵ تەنگ بوو، ئینجا زانی گێرانەوەی ئەم بەسەرهاتە چەندە گرانە و چ کاریگەرییەکی دەروونی خراپی هەیە لەسەر دیمەن..))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٧٦)) لە دیمەنێکی تری دڵ تەزێندا کە دیمەن بۆمان دەگێرێتەوە((ئەو ماوەیە لەوتەلبەندکراوەی بیابانەکەبووین ژیانمان ئێجگار ناخۆش بوو، ڕۆژ لەدوای ڕۆژ ئابڵۆقەی برسی کردنمان توندتر دەکرا و شەڕی دەرونیان لەگەڵمان توندتر دەکرد، زۆرجار چەند ڕۆژ بەدوای یەکدا نان و ئاویان لێمان دەبڕی، .... ڕۆژێکیان سەربازێکیان نارده نزیک ئێمەوە گۆشتی سورەوەکراو و شلەو برنجی دەخوارد، تا ژن و منداڵە گیراوەکان سوێیان بێتەوە، ئەمەش جۆرێک بوو لەو شەڕە دەروونییەی لەگەڵ گیراوەکان و بێدەسەڵات و برسییەکان دەیانکرد))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٨٧) ئەم وێنە تراژیدیانە تا ئەم ڕۆژگارە کاریگەری خراپی هەر ماوە، ڕەنگدانەوەی نەرێنی لەسەر تاکی کورد کردووە، باری خراپی هەڵچوونی دەروونی و بیٚ هیوایی و کە بۆ ماوەی درێژ کاریگەری دەمێنێتەوە .

لە شوێنێکی تری ڕۆمانەکەدا دیسان باس لە جینۆسایدی دەروونی و نەهامەتییەکانی دەکات و دەڵێت: ((ژنێکم بینی لەکاتی بردنی بۆ ناو ئۆتۆمبێلە سەربازییەکە هاواری کرد کە منداڵە سیٚ ساڵانەکەی لێی دابڕاوە بۆی بهێنن، بەڵام سەربازەکان گوێیان لەداواکەی نەگرت، ژنەکە زۆر گریاو کروزایەوە بە پاڵنان خستیانە ناو ئۆتۆمبێلەکە، .... لە جیاتی ئەوەی بەزەییان بەو ژنە و منداڵەکە دابێتەو هەڕەشەی کوشتنی منداڵەکەیان لێکرد، ژنەکە لەتاو منداڵەکەی لەناو ئۆتۆمبێلەکە بورایەوە جانازانم مرد یا چاک بۆوە، ئەودیمەنە کاریگەرییەکی خراپی بەسەرمەوە هەبوو، باری دەروونیم وێران بووبوو تووشی داڕوخان بووم،))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ٧٢)) بۆیە((چەندین جار

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بیرم لەوە دەکردەوە خۆم بکوژم.... بەتایبەتی لەوکاتەی کە وەکو مەڕو ماڵات کڕین و فرۆشتنیان پێوە دەکردین، وەک کاڵایەکی کەم نرخ لێیان دەڕوانین، دەیانفرۆشتینە یانەکان و دواتر بەدەوڵەمەندەکانی وڵاتانی دراوسێی عەرەب .... ترسم لەوەهەبوو دەستم بۆ درێژ بکەن و ئابڕووم ببەن ....، بەڵام دواتر بە خۆمم دەوت: خۆ کوشتن چارەسەری دەردی من ناکات هەستم دەکرد خۆم ڕزگار بکەم))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ١٠٥-١٠٨) هەموو ئەمانەش دەکرێ بە نموونەی جینۆسایدی دەروونی ئەژماربکرێن. دیمەنی کچە ئەنفالکراو لە گێرانەوەکەیدا لە دیمەنێکدا دەڵێت: ((ئەو خەڵکەی کەڕەشبگیرکران لە گرتوخانەکانی خوارووی عیراق لە بیابانەکاندا زیندانی کران من یەکێک بووم لەوانە کە سەختترین ژیانمان دەبردە سەرو بەکەساسی لە ژێر دەستی سەربازدا دەمانگوزەراند،هەرجارێک ڕووداوەکانی ناو نوگرەسەلمانم دەهاتەوە بیر نەمدەتوانی خۆم ڕابگرم و بەهێواشی فرمێسکم دەڕشت و دۆش دادەمام وخەفەت دایدەگرتم دڵۆپ دڵۆپ فرمێسک بەڕومەتمدا دەهاتە خوارەوە لاڵانەوەی باوکم دەهاتەوە بیر کە سەربازو پاسەوانەکان بەقۆناغە تفەنگ شەلاڵی خوێنیان کرد،..... ئای خودایە ئەم میللەتە بۆ وای بەسەرهاتووە، هەموومان شێت و هاربووین، عیراق بۆ هەموومان بۆتە شێتخانەیەکی گەورەو هەریەکەمان بە جۆرێک لە جۆرەکان شێتین)) (کانی لەلەیی،٢٠١٥: ١٢٤-١٦٦) لە درێژەی گێرانەوەکەیدا ئەو دیمەنە تراژیدی و نەهامەتیانەی کە وای لە باری دەروونی دیمەنی کچە ئانفال کردووە بگاتە ڕاددەی شێتبوون وەک دەڵێت: ((دوای ئەوەی کچە جوانەکانیان لە گرتوخانەکە هەڵبژارد ئەفسەرەکان کردیانە دیاری دەستی خۆیان بۆ بەرپرسەکان، دواتر بڕبڕ بە بازرگانەکانی بەغدا فرۆشران، من یەکێک بووم لەو کچانەی کە بەدەوڵەمەندێکی بەغدادی فرۆشرام ....دوای ڕاکردنم گیرامەوە، .... دەیانەوێت نەرمی بنوێنن تاباری دەروونیم ئاسایی بێتەوە نەیان دەزانی دەستی ڕۆژگاری چەپەڵ منی گەیاندۆتە ناو ئەو نەخۆشخانەیە، باری دەروونیم بەهۆی ئەو هەموو کارەساتەوە ماندوو و وێران بووبوو بۆیە هەر بەردەوام بیرم لەوە دەکردەوە لەو خانەیە ڕابکەم و خۆم ڕزگار بکەم))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ١٢٦) ئەم وێنە تراژیدیانە کاریگەری و ڕەنگدانەوەی نەرێنی لەسەر تاکی کورد بەتایبەتی ئافرەتی کورد کردووەو تا ئەم ڕۆژگارەش کاریگەری خراپی هەر ماوە، باری خراپی هەڵچوونی دەروونی و بێ هیوایی و کە بۆ ماوەی درێژ کاریگەری دەمێنێتەوە، هەموو ئەمانەش خۆی لە جینۆسایدی دەروونی ببینێتەوە. لە وێنەیەکی تری تراژیدیدا کە کاریگەری نەرێنی و دەروونی هەبووە دیمەنی کچە ئەنفالکراو دەڵێت: ((زۆر دڵم بەخۆم سوتا و بەدەم نان خواردنەوە فرمێسک لەچاوم دەهاتە خوارەوە بیرم لەوە دەکردەوە ڕۆژگارێک ماڵی ئێمە لانەی هەژارو نەدارو پێشمەرگەبوو نان دەدرا......، کەچی ئێستا وا لە غەریبایەتی و لە شارێکی نەدیوو و نەناس چاوم لە خەڵکە تێر نانم بکات و بەکەساسی ژیان بەسەر دەبەم،.... هەندێجاریش وێنەی گۆڕەبەکۆمەڵەکانی خوارووی عیراقم دەهێنایەوە پێش چاوی خۆم، بەمەش نائومێدی ڕووی تێم دەکردو چەندین لێکدانەوەی ترم دەکرد، چیرۆک و بەسەرهاتی ناخۆش و و یەک یەک دەهاتنەوە پێش چاوم: لادێکەمان وێرانە ....، دایک و باوکم کەسوکارم ئێسک و پروسکەکانیشیان نەماوە، برسێتی و ....،

نەهامەتی تر وڵاتی وێران کردووە))(کانی لەلەیی،٢٠١٥: ١٣٣) لێرەدا لە هەموو ئەو دیمەنە تراژیدیانەی لە ڕۆمانەکەدا خستومانەتەڕوو، خۆی لە جینۆسایدی دەروونی دەبینێتەوە، کەلەلایەن ڕژێمی بەعس بەرامبەر بە گەلی کورد کردوویانە، بۆیە چەندین خێزان تا ئەم ڕۆژگارەش بەدەست یادەوەرییە تاڵەکانی ئەو ڕۆژگارەوە دەتلێنەوەو یادی ئەو کارەساتە جەرگبڕە دەکەنەوە، لە هزری هەموو تاکێکی کورددا ڕەنگی داوەتەوەو کاریگەری بەسەریانەوە هەیە، کاریگەری خراپی هەر ماوە، ڕەنگدانەوەی نەرێنی لەسەر تاکی کورد کردووە، باری خراپی هەڵچوونی دەروونی و بێ هیوایی و کە بۆ ماوەی درێژ کاریگەری دەمێنێتەوە.

لە ماوەی ئەم چەند ساڵەی کەوا ڕووداوەکانی ئەم ڕۆمانە پێکدەهێنن، کوردستان بەهۆی ئەو کارەساتانەی لەلایەن حزبی بەعسەوە تووشی هات، لە سەردەمێکی زۆر تاریک ژیا، بە جۆرێک چۆن دیمەنی کچە ئەنفال کراو ئاواتی ڕزگاربوون بوو، خەڵکی کوردستانیش ئاواتیان ڕزگاربوون بوو لە دەسەڵاتێکی دڕندە. (دیمەن)ی کچەئەنفالکراو دەگەڕێتەوە بۆ دێیەکەی خۆی، وێران بوونی ئەو دێیە دەبینێت کە ئاماژەیە بە لاوازبوون و بچووک بوونەوەی دەسەڵاتی ڕژێمی بەعس لە باشووری کوردستاندا، لە سەردەمی جەنگی کەنداو و شۆڕشەکانی باشوری عێراق و ڕاپەڕینی کوردستان دژی ئەو دەسەڵاتە خوێن ڕێژە.

لەم ڕۆمانەدا نووسەر چەندین ڕووداوی سەرنج ڕاکێشی بە شێوەیەکی واقیعی گێڕاوەتەوە، کە باس لە نەهامەتییەکانی گەلی کورد بە گشتی و جینۆسایدی ئەنفال بە تایبەتی دەکەن. ئەویش بەهەڵبژاردنی کەسایەتی (دیمەن)ی کچە ئەنفالکراوێکی ڕزگاربوو، کە لەڕێگەیەوە دڕندەیی ڕژێمی بەعس دەخاتەڕوو، ئەو مێژووە تاڵەی نووسیوەتەوە لەسەر جەستەیەکی بریندراری لاوازی بێ دەسەڵات کە سەرتاپای برینە بەدەست هێزێکی دڕندەوە، چونکە (دیمەن)ی کچە ئەنفال هەر لە شازدە بۆ هەژدە ساڵییەوە تا کۆتایی ژیانی لە ناو ناخۆشی و شەڕو کوشتن و برین دایە. نوسەر لەمەدا پەیامی حەقیقەتی ڕزگاربوونی مرۆڤی ژێردەستی دکتاتۆری هەیە، پەیامی ڕزگاربوونی وڵاتێکی هەیە، لە زوڵم و زۆرداری و کۆتایی هاتن بە جینۆسایدو ئاشتبوونەوە بە جوانییەکان.

ئەنجام

١- کارەساتی جینۆسایدی ئەنفال یەکێک بوو لەو ڕووداو و تاوانە گەورانەی کە ڕژێمی بەعسی فاشی عێراقی ئەنجامیدا، بۆ لەناوبردن و قڕکردنی نەتەوەی کوردو سڕینەوەی سیما تایبەتەکانی گەلی کورد، پڕۆسەیەکی سەربازی و سیاسی بوو، بەیەکێک لە تاوانە گەورەکان دادەنرێت لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، کە وێنەی تراژیدی دەگمەنی تێدا دەبینرێت، بووە هۆی ئەوەی کۆمەڵێک ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و ئابووری و کلتوری و دەروونی لێبکەوێتەوە، وەک هەتیوبوونی منداڵانی کورد و بێوەژن بوونی ئافرەتی کورد، بێ سەرو شوێن بوونی هەزاران کەس، تێکچوونی شیرازەی کۆمەڵایەتی و ئابووری.

٢- ڕۆماننووس ئەوەی لە هەست و ناخیدا هەستی پێکردووە دەریبڕیوە، بە شێوەیەک ئاسۆو خەیاڵی قوڵتر کردووەو کارەساتی ئەنفالی تێکەڵ بە خەیاڵی کردووە، هەوڵیداوە وێنەیەک بەرجەستە بکات گوزارشت لە گەورەیی کارەساتەکە بکات، گوزارشتی لە مەینەتیەکانی گەلەکەی کردووە، بارودۆخی ئەزموون و ژیانی نوسەرو بینین و بیستنی ڕووداوو کارەساتەکە، وای کردووە ڕووداوەکان لە ناخ و دەروونیدا هەڵگرێت و لەو بەرهەمەیدا بیخاتەڕوو، کە هەستەکانی خەم و ژان و بێزاری و تەنیایی و نائومێدیان پێوە دیارە، دەربڕینەکانی لە ناو ڕۆمانەکەدا زنجیرەیەکن لە گلان و هەستانەوە.

٣- لەم ڕۆمانەدا کەسێتی ڕەگەزی مێ کە (دیمەن)ی کچە ئەنفالکراوە خاوەن ئیرادەو بوێرو توانایەکی بەهێزە، توانیویەتی زاڵبێت بەسەر کۆسپەکانی بەردەمی، بەهیوایە گەشبینە.

٤- لە ڕووی دەربڕینەوە زمانێکی سفت و پاراوە، کە چێژی زمانێکی شیعری هەستی پێدەکرێت، لە ڕێگەی زمانێکی هونەرییەوە وێنەی جیاجیای دروستکردوە، نوسەر توانیویەتی سەرکەوتوانە مامەڵە لەگەڵ زماندا بکات و گوزارشتی مەرگەساتی میللەتێکی پێ بکات.

٥- ڕووداوەکان لەم ڕۆمانەدا ڕووداوی واقیعین، کە بەسەر کارەکتەرەکاندا هاتوون، ڕووداوەکان مێژوویین بەسەر میللەتی کورددا هاتوون، خستنەڕووی بەم شێوازە وایکردووە چێژێکی زیاتر بە خوێنەر ببەخشێت.

٦- لەم ڕۆمانەدا چەندین شوێن هەستی پێدەکرێت کە واقیعین، سەبارەت بە کاتیش بریتییە لە ماوەی پێش ڕوودانی کارەساتەکە و کاتی ڕوودانی کارەساتی ئەنفال و دوای ڕوودانی کارەساتی ئەنفال، واتە کات لە ڕۆمانەکەدا واقیعییە بەواتای هاتنی ڕووداوەکان لەڕابردووە بۆ ئێستا، ئەمەش لە خزمەت پێشاندانی گەورەیی کارەساتی ئەنفال و بەرجەستەکردنیەتی لە ڕۆمانێکدا.

سەرچاوەکان

بەزمانی کوردی: کتێب

١- امین ،بورهان محمد،٢٠٠٤، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ڕۆشنبیری لقی(سلێمانی – هەولێر).

٣- تاڵەبانی، ناهیدە- عەلی، جاسم محمد،٢٠٠٢، ئەنفالی گەرمیان، چاپخانەی ووشە، سلێمانی.

٤- خدر، ڕێزان ڕەحمان،٢٠١٢، تەکنیکی گێڕانەوە لە ڕۆمانەکانی (عەبدوللا سەڕاج)دا، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

٥- ڕەسول، شۆڕش حاجی، ٢٠١٠،ئەنفال ـ کوردو دەوڵەتی عێراق، حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٣.

٦- عەبدە، زەمان، مەرگەساتی ئەنفال، هەولێر.

٧- قوربانی، عارف، ٢٠٠٢، شایەتحاڵەکانی ئەنفال، بەرگی یەکەم، سلێمانی.

٨- کانی لەلەیی،جومعە، ٢٠١٥،مەملەکەتی دڕکاوی،ڕۆمان، چاپخانەی کەمال، چاپی یەکەم، سلیمانی.

٩- گوڵ، مارف عومەر،٢٠٠٣، جینۆسایدی گەلی کورد، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی.

١٠- مەعروف، د.کەمال،٢٠٠٥، کێشە نەتەوەییەکان و ڕووداوە سیاسیەکانی جیهان و کوردستان، لە چاپکراوەکانی بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیری، سلێمانی.

١١- مینە، ئەمین قادر،١٩٩٩،ئەمنی ستراتیجی عیراق و سێکوچکەی بەعسیان، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستاتیژی کوردستان، چاپی دووەم، سلێمانی.

١٢- محەمەد، عومەر،٢٠١٣، پەلامارە سەربازییەکانی ئەنفال لە هەشت قۆناغدا، چاپخانەی کەمال.

گۆڤار:

١٣- خدر، عباس همزە ، ١٩٩٩،جینۆساید و کارەساتی ئەنفال، گۆڤاری یاساپارێزی، ژمارە ٤.

١٤- عەزیز، کەیفی محمد ،٢٠١٦، لێکەوتەکانی ئەنفال لە ڕۆمانی (فرمێسکی بەفر)ی عبدالقادر سعید، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٣٥، هەولێر.

نامەی دکتۆرا:

١٥- عەلی ، ئەحمەد شەریف ،٢٠٠٩، ئەنفال لە ڕۆمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی کۆیە، کۆلێژی زمان بەشی کوردی.

ماڵپەری ئەلیکترۆنی:

١٦- گوڵپی،د.ناجح، ٢٠١٦، قۆناغەکانی جینۆساید، سایدی ئەنفالستان، stages-of-genocide-٢٠١٦/١٣/٠٤/ قوناغە کانی - جینوساید/http://www.anfalistan.com

کتێب بەزمانی عەرەبی:

١٧- المنهل ،١٩٨٣، قاموس - فرنسی – عربی، بیروت.

١٨- حمود ، عبدالوهاب،١٩٨٧، الاجرام الدولی، مطبوعات جامعە الکویت، الطبعە الاولی.

١٩- فتح اللە، جرجیس،٢٠٠٤، حول جرائم الحرب و جرائم ضد السلم و الادبادە العنصریە، اربیل.

پەراوێز:

جمعە محمد نجم ناسراو بە(جمعە کانی لەلەیی) لەساڵی ١٩٧٣ لە گوندی (کانی لەلە)ی سەربە شاری کۆیە لەدایک بووە، دەرچووی پەیمانگەی تەکنیکی بەشی کارگێری یاسا یە، خێزاندارە، یەکەم وتاری لەساڵی ١٩٩٣ لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ بڵاو کراوەتەوە ، تا ئێستا چەندین وتاری لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکان بڵاو کردۆتەوە، چەند بەرهەمی ئەدەبی ژانری وەک ڕۆمان و بابەتی تری بڵاوکردۆتەوە، لەوانە: کەرکووک لەبەردەم شاڵاوی بە عەرەب کردن دا ، ڕۆمانی مەملەکەتی دڕکاوی ، ڕۆمانی ڕەش و سپی، ڕۆمانی کوورەی شۆڕش کێی سوتاند ؟، ڕۆمانی گرێکوێرە ، ئێستاش دوو ڕۆمانی تری ئامادەن بۆ چاپ.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی فیزیکی و بایۆلۆژی
لە ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)ــی (ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل)دا

پ. ی. د. ژوان عبدالسلام عزیز گەردی
کۆلێژی پەروەردەی شەقڵاوە
زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر
zhwan.azeez@su.edu.krd

م. ی. علی مصطفی نجم الدین
کۆلێژی پەروەردەی شەقڵاوە
زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر
ali.najmaddin@su.edu.krd

پوختە

جینۆساید؛ واتە قڕکردن و سڕینەوە و نەهێشتن، قڕکردنیش زۆر جۆرو شێوازی لەناوبردنی لەخۆ گرتووە، لەهەمووی خراپترو ترسناکتر کە لەلایەن وڵاتانی داماڵراو لە مافی مرۆڤ و دیمۆکراسی پەیڕەو دەکرێت؛ جینۆسایدی فیزیکی (جەستەیی) و بایۆلۆژییە، بۆیە لەم ڕوانگەیەوە بە پەسەندمان زانی توێژینەوەکەمان لەژێر ناونیشانی (ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی فیزیکی و بایۆلۆژی لە ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)دا بێت، چوون ئەوەی کە بەسەر خەڵکی بێتاوانی ناوچەی گەرمیان و گەرمیانییەکاندا هات لە مانگی نیسانی ١٩٨٨ لەناو جەرگەی بەهاری سەوزدا ئەنجامدرا، کە ڕۆژی ڕووناکی کرد بە شەوی تاریک و ڕێگای فراوانی کرد بە تولە ڕێ و باخ و باخاتی وشک کردو کۆرپەی سەر بێشکەی لە باوەشی گەرمی دایک و کەنیشکە ئەسمەرەکانی لە خۆشەویستانیان کردو بەهاری سەوزیان کرد بە بەهاری ڕەش، هەر ئەمانەش نا؛ بەڵکو هەرچی پێی دەگوترا ژیان؛ ژەهراوی کرا، خاکی پیرۆزی گەرمیان بە پۆستاڵی ڕەشی سەربازە بەعسییەکان و جاشە خۆفرۆشەکان پیس و ئاوەگل کرا، خەڵکی بێتاوانیان لەو ناوچەیە ڕاپێچی بیابانەکانی خوارووی عێراق کردو کچ و ئافرەتەکانیان لە پیاوەکانیان دابڕی و گەنجە بە ئاوات نەگەیشتووەکانیان بەرەو مەرگی بێ وادە بردو ئاگرو ئاسنیان لەزەمین و لەئاسمان بەسەر خاکی گەرمیانیاندا داباراند، هەر لەبەر ئەوەی ئەو خەڵکە قارەمان و چاونەترس و بێباک لەمردن و کوردو کوردپەروەربوون، جا لەم سۆنگەیەوە توێژینەوەکەمان بەسەر دوو بەش دابەشکرد، بەشێکیان جینۆسایدی فیزیکی و بەشەکەی تر جینۆسایدی بایۆلۆژییە، کە بەشێوەی تیۆری و پراکتیکی خستوومانەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە، ئەمەش بەهێنانەوەی نموونە لەڕوانگەی ڕۆمانی بەهاری ڕەشدا تاوانە ناخ هەژێنەکان بەرجەستەیان دەکەین، لەکۆتایی توێژینەوەکەشدا گرنگترین ئەنجام و سەرچاوە سوودلێوەرگیراوەکان خراونەتەڕوو.

کلیلە وشە: گەرمیان، جینۆساید، فیزیکی، بایۆلۆژی، ڕۆمان، بەهاری ڕەش.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

انعكاس الإبادة الجماعية الفيزيائية والبيولوجية في رواية الربيع الأسود لأحمد محمد إسماعيل

د. ژوان عبد السلام عزيز گه ردي
كلية التربية شقلاوة
جامعة صلاح الدين-اربيل
zhwan.azeez@su.edu.krd

م. م علي مصطفى نجم الدين
كلية التربية شقلاوة
جامعة صلاح الدين-اربيل
ali.najmaddin@su.edu.krd

الملخص

الإبادة الجماعية؛ هي جرائم قتل للقضاء على مجموعة بقصد إلغاء وجودها ولها أشكال متعددة من التدمير، أسوأها ما تمارسه بعض الدول المنعدمة فيها حقوق الإنسان والديمقراطية؛ ونظرا لفداحتها ارتأينا تناولها ونشر بحث حولها وذلك بإجراء دراسة حاملة عنوان "انعكاس الإبادة الجماعية الفيزيائية والبيولوجية في رواية الربيع الأسود لأحمد محمد إسماعيل "، لأن ما حدث لأهالي گرميان الأبرياء في نيسان ١٩٨٨ في قلب الربيع قد تم في المنطقة الخضراء، فحول النهار المشرق إلى ليل طامس، والشعب الواسعة إلى بقع ضيقة ، والحدائق المزهرة إلى ارض يباب موحش والأطفال في الحديقة إلى أحضان أمهاتهم الدافئة والراهبات السمر، والربيع الأخضر إلى ربيع أسود، قاتم وغدت الحياة مسمومة، وتلوثت أرض كرميان وتدنست بالأحذية الحربية السود للجنود البعثيين ومواليهم من الخونة. وقد قسمنا البحث إلى محورين، تناولنا في أحدهما الإبادة الجماعية الجسدية والآخر خصصناه للحديث عن الإبادة الجماعية البيولوجية، وقد ناقشناها تنظيرا وتطبيقا ووضحنا ذلك من خلال إعطاء الأمثلة والشواهد من منظور رواية الربيع الأسود لبيان فداحة الجريمة وشناعتها، وفي نهاية البحث تم عرض أهم النتائج وسرد المصادر.

الكلمات المفتاحية: گرميان، إبادة جماعية، فيزيائية، بيولوجية، رواية، الربيع الأسود.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

The Reflection of Physical and Biological Genocide in (Ahmad Mohammed Ismail›s) Novel (Black Spring)

Dr. Zhwan Abdulsalam Azeez Gardi
Shaqlawa College of Education
Salahaddin University-Erbil
zhwan.azeez@su.edu.krd

Asst. Lect. Ali Mustafa Najmaddin
Shaqlawa College of Education
Salahaddin University-Erbil
ali.najmaddin@su.edu.krd

Abstract

Genocide means extermination, erasure and eradication, and extermination encompasses many forms, the worst of which are perpetrated by countries divested of human rights and democracy. Physical Genocide is bodily and biological, so from this perspective, we considered it plausible to conduct this research under the title of «The Reflections of Physical and Biological Genocide in the Novel 'Black Spring' «. Because what happened to the innocent people of Garmyan and Garmyan area in April ١٩٨٨ was right in the Green Spring, which turned the bright day into a dark night, the wide roads into paths, dried up the gardens, deprived the cradled babies from the warm embrace of their mother, the melanin-rich skin girls from their lovers, and turned the Green Spring into a Black Spring. Not only these, but what was called life, was poisoned; the blessed land of Garmian was exudated and contaminated with the black combat boots of the Ba›athist soldiers and the traitors. They dragged the innocent people to the deserts of southern Iraq, separated their daughters and wives from their husbands, led the youth with their unfulfilled wishes to death, and opened massed fire from the earth and from the sky on the land of Garmyan. All these are just because these people were heroes, fearless, indifferent to death, Kurds and flag-wavers. Thus, this research is divided into two sections, section one is about physical genocide, and the other section is about biological genocide, in which we have examined and discussed theoretically and practically. This is illustrated by taking examples from Black Spring novel and heartbreaking crimes described in it. At the end, the key findings and the consulted sources are presented.

Keywords: Garmyan, Genocide, Physical, Biological, Novel, Black Spring.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

تاوانی نەهێشتن و لەناوبردنی بەکۆمەڵ لەترسناکترین تاوانەکانی دژ بەمرۆڤایەتی، کە بەزۆری بەدەنی و چەوسانەوەو قڕکردن دەگرێتەوە دژ بە کۆمەڵەیەک لەنەتەوە یان ئایین یان سیاسی دەکرێت، لەمیانەی کوشتنی تاکەکانی ئەو کۆمەڵەیە، یان برسیکردن تا مردن، یاخود دوورخستنەوەیان لەزێدی باب و باپیرانیان، یان ناچارکردنیان بەگۆڕینی بیروباوەڕ، یان ئازارو ئەشکەنجەدانیان، یان بێبەشکردنیان لە کولتورو زمان، هەموو ئەمانەش بەمەبەست جێبەجێدەکرێت لەکایەکی فراوان، ئەو تاوانانەو ئەوانەی دیکەش لەلایەن ئەو حکومەتانە کۆمەڵێک لەیاسا دەرچوو؛ هەم لەڕووی ئایین و هەمیش لەڕووی نەژادەوە، ئامانج لێی تاواندنەوەو لەناوبردنی گشتی یان بەشێک و دەست بەسەرداگرتنی خاک و بەرهەم و سامانەکانیان و شێواندنی شکۆی مرۆڤایەتیان ئەمەش پێی دەگوترێت جینۆساید، هەموو ئەمانەو زیاتر لەدووتوێی ڕۆمانی بەهاری ڕەشدا لەڕێگەی کارەکتەرەکانەوە خراوەتەڕوو، جۆرو شێوازەکانی جینۆساید زۆر بەجوانی لەنێویدا ڕەنگیداوەتەوە، هەر لەبەر ئەمەیە ناونیشانی توێژینەوەکەمان بووە بە (ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی فیزیکی و بایۆلۆژی لەڕۆمانی بەهاری ڕەشی ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل)دا، چونکە بەهۆی شاڵاوی بەدناوەی ئەنفال کە لەبەهاری سالی ١٩٨٨دا لەناوچەی گەرمیاندا دەستیان پێکردو تەڕو وشکیان بەیەکەوە سوتاندو بەئاگرو ئاسن و تاقیکردنەوەی هەموو جۆرە چەکێکی قەدەغەکراو هیچ شتێکیان نەهێشتەوە کە مانای ژیان ببەخشێت و بەهاری سەوزو جوانیان لێکردن بە بەهاری ڕەش، لەممیانەوە دیمەنە سامناک و تاوانە قێزەون و جەرگبڕەکانی ڕابردووی نەتەوەکەمان بەتایبەت لادێنشینەکانی گەرمیان لێی بەدیارخستووەو پەڕەی بەسەرهەڵدراوەتەوە.

ڕێبازی توێژینەوەکە؛ وەسفی شیکارییە، هەر لەسەرەتای توێژینەوەکەوە تا کۆتاییەکەی بەشێوەی بەدوایەکداهاتوو (وەسفکردن و شیکردنەوە) بۆ دەقە بەکارهاتووەکانی ڕۆمانەکە وەک پشتڕاستکردنەوەیەکی وەسفەکە؛ شیکراوەتەوە. واتە لەدوای وەسفی هەرجۆرێک لەشێوازەکانی جینۆسایدی فیزیکی و بایۆلۆژی ئەوا بەدەقێکی نێو ڕۆمانەکە شیکردنەوەی بۆ کراوەو ڕاستی ڕووداوەکانی واقیعبینانە خستوویەتییەڕوو.

گرنگی توێژینەوەکە؛ پەردە لادانە لەسەر تەواوی تاوانەکانی جینۆساید کە ڕژێمی بەعس دژ بە لادێنشینەکانی گەرمیان ئەنجامی داوە، نووسەری ڕۆمانەکە هەر لەناونیشانی ڕۆمانەکەوە تا کۆتایی ڕووداوەکە کەسەرلەبەری ڕۆمانەکە دەگرێتەوە پڕە لەتاوانە جۆربەجۆرەکانی جینۆسایدکردن کە دەرهەق بە نەتەوەی کوردمان ئەنجامدراوە.

پێکهاتەی توێژینەوەکە؛ لە دوو بەش پێکهاتووە: بەشی یەکەم (جینۆسایدی فیزیکی -جەستەیی)یە، بەشی دووەمیش (جینۆسایدی بایۆلۆژی)یە، لەهەردوو بەشدا بەشێوەی تیۆری و پراکتیکی تیشکخراوەتە سەر جۆرەکانیان و بەنموونەی دەقی ڕۆمانەکە ڕوونکراونەتەوە، لەکۆتاییشدا؛ ئەو ئەنجامانەی پێی گەیشتیووین لەگەڵ سەرچاوە بەکارهاتووەکان و پوختەی توێژینەوە بەهەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتەڕوو.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی یەکەم: جینۆسایدی فیزیکی (جەستەیی):

١-١ پێناسەو ناساندنی جینۆسایدی فیزیکی:

جینۆسایدی فیزیکی؛ گەیاندنی زەرەرو زیانێکی گەورەیە بەجەستەی ئەندامانی گروپێک، ئەم کردەوەیە یەکێک لە توخمە فیزیکییەکانی تاوانی جینۆساید پێکدەهێنت، کە مامەڵەی نامرۆڤانە لەگەڵیاندا ئەنجام دەدەن، هەر لەکردەوەی ئەشکەنجەدان و دەستدرێژی و لەسێدارەدانەوە بگرە تا بەکارهێنانی چەکی کیمیایی، لەئەنجامدا زیانێکی زۆر بە جستەی کەسانێک لەگروپێکی دیاریکراودا دەگەیەنن،(١) بەو واتایەی لەلای بکەران و ئەنجامدەرانەوە ((مەرجە ئەو کردەوەیە بە پلەیەک بێت ڕەنگدانەوەو کاریگەری بەسەر تەواوی ئەندامانی جەستەی مرۆڤەوە بمینێتەوە، کە بە بەردەوام ئازارو ئەشکەنجەکە بەسەر جەستەو ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤەوە دیار بێت))(٢)و ون نەبێت، لەگەڵ ئەوەی جینۆسایدکردنی جەستەیی ڕێگەپێدراو نییە، لەخۆوە ئەشکەنجەی خەڵکی بێتاوان بدرێت، بەڵام مەبەست و مەرامی سەرەکییان لەناوبردن و سڕینەوەو ونکردنی ئەو گروپ و تاقمەیە لەلایەن ئەنجامدەرانی ئەم تاوانە قێزەونە دەرهەق بە مافی مرۆڤ و مرۆڤایەتی، مافی ژیان و گوزەرانیان بەزەبروزەنگ لێ دەستێننەوەو بە زیندوویی چاوان ڕووبەڕووی ڕوودوای مەرگیان دەکەنەوە، بۆنموونە لە ڕۆمانی بەهاری ڕەشدا باس لەجینۆسایدی گەرمیان و دێ بەدێی ئەو ناوچەیە دەکات، چۆن ڕۆڵەکانیان ڕووبەڕووی مەرگ کردۆتەوە، بەشێوەیەک نووسەر لەسەر زاری چیرۆکگێڕەوەی هەموو شتزانەوە باس لە گەورەیی ئەو کارەساتە جەرگبڕە دەکات، کە تاوەکو ئێستا برینی بەسەر جەستەی تاک بە تاکی گەرمیانەکاندا ماونەتەوەو دەڵێت:

((بڕوا ناکەم لەهیچ شوێنێکی ئەم دونیایەدا کاری وا کرابێ، ... نەیاسای ئاسمان نەیاساکانی زەوی ڕێگا بەکاری نەگونجاوی وا نادەن... ناوچەیەکی بەربڵاو بەجاری هەمووی ڕەشبگیر بکرێت، وڵاتی بێ دێ دەبێ؟...)).(٣) لەم پەڕەگرافەدا باس لەڕادەبەدەریی و دڕندەیی ئەو ڕووداوە دەکات، کە هیچ یاساو ڕێسایەک ڕێگە بەئەنجامدانی ئەو وێرانکارییە نادات، کە هەمووی بەجاری شارۆجکە و دێهاتەکان ڕەشبگیر بکرێن و بەرەو چارەنووسی نادیاریان ببەن. لەهەمان کاتدا ڕۆماننووس دووپاتی ڕەشبگیریی ئاواییەکانی گەرمیان دەکاتەوەو لەسەر زارو بیرکردنەوەی سابیری حاجی جومعەوە دەڵێت:

((ئاواییەک و دوو و سێ نییە... سەرتۆپ گەرمیانیان پێچاوەتەوە، نیازیان خراپە.. ئەمە قڕکردنە...))(٤) کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە لەڕێگەی بیرکردنەوەی لەو ڕووداوە گەورەیەی نانا قڕکردن، بەواتا تەنها دێیەک و دووان و سێ نییە، بەڵکو سەرتاپای گەرمیانی ڕاپێچکردووە، مەرامیان نەهێشتن و سڕینەوەی تەواوی خەڵکی گەرمیان بووە، ئەمەش تەنها لەبەر ئەوەی کوردن و بەکوردی دەدوێن، بۆیە هەوڵیان بخۆ ئەوە بوو ناسنامەی کورد لەسەر نەخشەی جیهان بە کردەوە قێزەونەکەیان بسڕنەوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢-١ جۆرەکانی ئەنجامدانی جینۆسایدی فیزیکی لەڕۆمانی بەهاری ڕەشدا:

جینۆسایدی فیزیکی یاخود جەستەیی لەڕۆمانی بەهاری ڕەشدا تەنیا بەشێوازێک ئەنجام نەدراوە بەڵکو بەچەندین شێواز خەڵکە بێنازو بێتاوانەکانیان ئازارو ئەشکەنجەداوە، بەواتا لەهەرجۆرێکی جینۆسایددا بەچەندین شێواز لەلایەن ڕژێمی فاشیستەوە پیلانگێڕی بۆ جینۆسایدکردنی نەتەوەی کوردمان بەدیاریکراویش لە لادێنشینەکان دارێژراوە.

لەڕۆمانی بەهاری ڕەشدا؛ نووسەر واقیعە تاڵەکەی جینۆسایدکردنی تەواوی لادێییەکانی گەرمیان لەساڵی ١٩٨٨ وەک فیلمێکی دۆکیومێنتاری پێشاندەدات، پاڵپشت بۆ ئەمە لەڕێگەی دوو کارەکتەرەوە ڕاست و درووستی ڕووداوەکەی خستۆتەڕوو و دەڵێت:

((سابیری حاجی جومعە...شاکامی و بزەی زەردی ئەم دوو چەکدارەی تەکت ئەوەندەی کە دڵت سەخڵەت دەکەن، پێت سەیر نایەت چونکی کردەوەی وا هەر لەمانە دەوەشێتەوە، لەڕێگاش لەناو پیکابەکەدا چەندیان کردو کۆشان زوانت لە زونیان نەچەرخا، نەهاتیتە گفت و زاق زاق تەماشات دەکردن، هەم ڕقت لێیان دەهاتەوە هەم بەزەیی...ژووری، دوو، ... شەش، لەپێش حەوتەمین دەرگادا ڕایان گرتی، لەبەر دەرگاکە یەکێک وەستاوە، لیستێکی بەدەستەوەیە، زانیت دەیەوێت ناونووست بکات.

((ناوت چییە؟)).

((سابیر حاجی جومعە.))

ژمارەی تەنیشت ناوەکەت سەرنجت ڕادەکێشێ ١٩٨٨.

((دانیشتووی کام ئاوایی...؟))

تۆ خەڵکی ئەم شارەی، ئەمە چەند ساڵێکە ڕووت لەو دەشتە کردووە، هەرچەند مانگێک لە ئاواییێکدای، لەبەر کەس و کارت ناڵێی خەڵکی ئەم شارەم، هەر بە ئەنقەست ڕاستییەکەیان پێ ناڵێی...

((ئاوایی گەرمک...))

((گەرمک؟))

ئاوای گوت و لێت مووڕ بووەوە، تۆش بزەیەک مەگەر هەر خۆت بزانی چی گەیاند وەڵامی خێسەکەیت دایەوە...))(٥) لە کرۆکی ڕۆمانەکەوە ساڵ و شوێنی جینۆسایدکردنی لە دیالۆگی پرسیارو وەڵامەکەی سابیری حاجی جومعەو کارەکتەری لاوەکی ڕوون دەبێتەوە.

- لەم شێوازانەی خوارەوە ورتر جینۆسایدکردنی ڕۆڵەی گەلەکەمان لەگەرمیان دەخرێتەڕوو:

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١. لەسێدارەدان:

لەسێدارەدان و لەسێدارەدانی بەکۆمەڵ؛ ((ئەم تاوانە دەرهەق بەخەڵکی بێگوناهـ هەروا لە گۆترە بێ ڕەچاوکردنی ڕێوڕەسمی دەسگیرکردن، بێ لێکۆڵینەوە، بێ دادگایی، یان دادگایی ڕووکەش ئەنجامدراوە، لەکاتێکدا زۆربەی بڕوانامە نێودەوڵەتییەکان تایبەت بەمافەکانی مرۆڤ بەگوێرەی ئەو دەوڵەتانەی کە سزای لەسێدارەدانیان بۆ دەردەچێت لەخەتەرترینی گەورەکەتنەکاندا ڕێگەیان پێدراوە))(٦) بەلام ڕژێمی عێراق هەر لەخۆوە بێ گوێدانە گەورەو بچوک یان جیاکردنەوەی ڕەگەز لەسێدارەیان دەدات، هەروەک لە ڕۆمانی بەهاری ڕەشدا هاتووە بەهاری سەوزیان لێکردن بە بەهاری ڕەش، کە ((کارەساتی هەرە ترسناکی کۆتایی سەدەی بیستەم و سەرەتای سەدەی بیست و یەکەمی مێژووی مرۆڤایەتییە، کە نزیکەی (٢٠٠) هەزار قوربانی لێکەوتەوە، بەبێ ئەوەی بزانن بکوژەکانیان چییان لێیان دەوێ و لەسەر چی و لەپێناوی چیدا کۆمەڵکوژیان دەکەن))(٧) و لەناویان دەبەن، لەنێو ڕۆمانەکەدا ڕەنگدانەوەی ئەم شێوازە جینۆسایدکرنە بەڕوونی دەبینرێت، کە چۆن لولەوی تفەنگ ڕووەو ڕۆڵەکانی کورد کراون و بێ هۆکار کراون بەئامانج و لەسێدارەیان داون، هەروەک چیرۆکگێڕەوەی هەموو شتزان ڕێڕەوی ڕووداوەکانی گێڕاوەتەوەو باس لەسابیرو گەرمیانی مێردمنداڵ و هاپۆ خدر دەکات و دەڵێت:

((وا هەمدیس کەوتنە ڕێ... دەیەوێ زۆرترین جێگاو شوێن ببینێ... ئەوانەی بۆ بەردەمی پەتی سێدارەشیان دەبەن هەر چاو دەگێڕن لەتەماشاکردن ناکەون...))(٨) ڕۆماننووس سات بەسات دیمەنە سامناکەکانی جینۆسایدکردنی فیزیکی گواستۆتەوە، لێرەدا باس لە سابیر دەکات لە دەرزی موشەباکەوە بۆ ناسین و زانینی شوێنەکە سەیری دەرەوە دەکات، بۆ ئەوەی ڕێچکەو چارەنووسی خۆیان تیایدا بەدی بکات، لەهەمان کاتیشکدا هەندێکیان بۆ بەردەم پەتی لەسێدارەدان دەبەن، کە بەشێوەیەک سەیری دونیا دەکەن، وەک بڵێی هێشتا تێر ژیان و تێر تەمەن نەبوونەو پڕ بەدیدە دونیایان نەبینووەو هێشتا چاوانیان تەسەلای نەداوەو بەزۆر ژیانکردنیان لێ زەوتکردوون و کۆتایی بەژیانیان هێناون.

٢. گوللەبارانکردن:

گرتنەبەری ئازاری جەستەیی بەڕێگەی گوللە بارانکردن، لێسەندنەوەی ژیانە بەڕاستەوخۆیی، کە لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە بەسەر ڕۆڵەی کوردا هێنراوە، ڕۆماننوس لەچەندین شوێندا ئەو تاوانە قێزەونەی پێشان داوەو لەڕێگەی چیرۆکگێڕەوەی هەمووشتزانەوە دەڵێت:

((ڕیز بن، کەس گوێی بەم فەرمانە نەدا... هەروەک لەگەڵ ئەوانیانا نەبێ کەس خۆی تێک نەدا، لەوانەیە تێنەگەیشتبن... بەدەنگێکی گڕو تورەتر دووبارەیان کردەوە

(ڕیز بن...) کە ئەمجارەش گوێیان پێ نەدا، بەجارێ دەیان چەک بەدەست شالاویان بۆ ئەو لەشە داهێزراوانە هێنا... کەوتنە گیانیان، ئەوەندە لەگیانی خۆیان بێزار بوون، چەکەرەیان نەدەکرد هەروەک لەشی ئەوان نەبێ قۆناغە تڤەنگی بەردەکەوێ، تا هێزو تاقەتی ئاوڕدانەوەشیان تیا نەمابوو... (ڕیز بن)... (ڕیز دەبوون...)))(٩) لەڕێگەی کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانەکەوە دەگێڕدرێتەوە، دەنگێکی گڕ هاواری بەسەریاندا کرد بۆ ئەوەی ڕیز بن و فەرمانەکەی جێبەجێبکەن، بەڵام خەڵکە بێتاوانەکە ئەوەندە ئەشکەنجەو ئازار درابوون، پێیان خۆشبوو کۆتایی بەژیانیان بهێنرێت تا ئەوەندە وەڕەس و بێزار ببوون، بۆیە گوێیان بەفەرمانەکە نەدەدا لەئەنجامدا کۆمەڵێ لە خەڵکەکە کرانە ئامانج و گوللەباران کران و ژیانکردنیان لەلایەن چەتەکانی بەعسەوە لێ وەرگیرایەوە.

٣. هێرشی سەربازی:

هێرشی سەربازی بریتییە لەئۆپەراسیۆنێکی سەربازی، کە ئامانج لێی داگیرکردنی ناوچەیەک، یان گەیشتن بەئامانجێکی گەورەتر. (١٠) مەبەست لێی داگیرکردن و لەناوبردن و نیشتەجێکردنی گروپ و لایەن و نەتەوەی خۆیان، هەروەک لەڕۆمانەکەدا خراوەتەڕوو هەزارەها باغ و ڕەز و خانو و ماڵ و دەغڵ ودانیان ئاگر تێبەرداو بەری ڕەنجی چەندین ساڵەیان بەفیڕۆدان و دابو نەریت و کەلەپووری سەدان هەزار ساڵی کوردستانیان سڕییەوەو هەزاران ڕۆڵەی کوردیان ڕاپێچی مەرگ کرد، ڕۆماننوس زۆر بە وردی کاتی هێرشی سەربازی بەعسیەکانی لەدووتوێی ڕۆمانەکەدا بەدەرخستووەو لەسەر زاری کارەکتەر سابیرەوە دەڵێت:

((برا... هەموویان گوێیان قووت کردەوە (بۆ خۆتان بڕۆن...).

لەمە زیاترم بۆ نەهات، نەم دەوێرا تەماشای ڕوومەتیان بکەم... بەڕوویاندا دیاربوو هەزار گلەیی و گازاندەیان لەدڵا بوو... بەڵام هیچیان نەدەگوت... هەزار (بۆ) لەسەر زاریان مەیی بوو نەیان دەدرکاند... ئەم گەرمیانییانە وان، گلەیی و گازاندە لەکەس ناکەن، با لەشتێکیش ڕازی نەبن، لەناخیاندا پەنگ دەخواتەوەو دەری نابڕن... لەپڕ قەوما... زرمەیە... ئەوە یەک، دوو نەبووە سێ... دووره تەقەیە... خەڵکەکە داغانیان کرد... کەس ماڵ و حاڵی لەبیر نەما، ئافرەتەکان بەقیژەو گریانەوە بەیەکا دەهاتن، دەگەڕێنەوە حەوشە دەستی مناڵەکانیان دەگرن و بۆی دەردەچن، ... ڕاکەن... کوا... کوڕە حوسێن... هیزە مەجید... ئا بێژە دایکم زوو... جێم نەهێڵێ... ئافرەتێک بوخچەیەکی لێ کەوت، نەپرژا هەڵی گرێتەوە...پیرەمێردەکە مناڵ ئاسا لەشوێنەکەی خۆی دانیشت و پێی لێ درێژ کرد... ڕام کرد... دۆڵەکەی پشت ئاواییم دابووە چاو، لەسەر کۆڵانەکە مناڵێک لەسەر دەم کەوتبوو دەگریا، کەس دیار نەبوو، ڕەنگە لەو کاتەی کە قەوما خەریکی یاریکردن بووبێ و دایکی فریای سۆراخێکردنی نەکەوتبێ، لەولاوە، لە کۆڵانەکەوە پێنج شەش لاوێک بەپرتاو دەچوون، ...))(١١) دیمەنە سامناکەکانی هێرشەکردنە سەریان و

ترس و تۆقاندنی لەدڵی تاک بەتاکی کارەکتەرەکانی نێو ڕۆمانەکە بەدیارخستووە، لەو کاتەدا هەر کەس بەدوای ڕزگارکردنی خۆی بووە بەچەشنی ڕۆژی حەشر لەڕۆمانەکە وێنەکانی پیشانداوە، قیژەو هاواری ژنەکان و گریانی منداڵەکان و کەوتنی پیرەکان و ڕاکردنی لاوەکان و جێهێشتنی ماڵ و حاڵیان، ئەمانە سەدان دیمەن و وێنەی ناخهەژێنی لەڕێگەی کارەکتەری سەرەکی نێو ڕۆمانەکەوە گێڕدراوەتەوە بەشێوەیەک کە هەریەکە لەخەمی ڕزگارکردنی خۆی بووە.

٤. کوشتنی بەکۆمەڵ:

کوشتنی بە کۆمەڵ، یان کۆمەڵکوژی؛ ئەو گروپە ئایینی و نەتەوەیی و نەژادییە جینۆساید دەکرێت، کە پێشتر لەلایەن گروپێکی ترەوە دەستنیشانکراوە، بۆ نموونە ڕژێمەکەی سەدام لەکاتی جینۆسایدکردنی کورد لەساڵی ١٩٨٨دا پشتی بە میلیشیای کوردی بەست و جاشەکانی بۆ ئەنجامدانی پرۆسەی ئەنفال بەکارهێنا.(١٢) قوربانیانی بەهاری ڕەش هیچ بیرکردنەوەیەکی دژایەتیکردنیان نەبوو، جگە لەو ژیانە کولەمەرگییەی کە لەسەر خاکی باووباپیرانی خۆیاندا بەڕەنجی شان دەیانگوزەراند، کارەساتێکی ئەوەندە گەورە بوو؛ نەیاندەزانی چ ناوێکی لێ بنێن، بۆچی و لەپێناوی چی و بەمەبەستی چی بەکۆمەڵ دەیانکوژن، لەپیشاندانی ئەم وێنە ڕەشتاڵەدا ڕۆماننووس لەسەر زاری کارەکتەر حەمە غەریب دەگێڕێتەوەو دەڵێت:

((بڕوا ناکەم لەهیچ شوێنێکی ئەم دونیایەدا شتێکی ئاوا ڕووی دابێ.. (دە) و (بیست) و (پەنجا) و بگرە تا سەد کەسێک بەکۆمەڵ کوژراون، بەڵام ئەمە بنبڕکردنە، لەڕیشە دەرهێنانە، هەندێ ئاژەڵ کە خەریکە بنبڕ دەبن، دەپارێزرێن، ناهێڵن کەس ڕاویان بکات، تۆ بڵێی کەسێ هەبێ قسەیەکی خێرمان بۆ بکات؟ باشە ئێمە چ زیانێک بە دەوروبەرەکانمان دەگەیەنین؟ من بشمکوژن ناتوانم منداڵێک ... ئینسانێک بکوژم... ئەمە چ ڕقێکە، چ دڵڕەشییەکە...))(١٣) ڕۆماننووس لەسەر زاری حەمە غەریبی کارەکتەرەوە شێوازێکی تری جینۆسایدی فیزیکی (جەستەیی) لەنێو ڕۆمانەکەدا خستوتەڕوو، کە چۆن خەلکی بێتاوان کۆمەڵ بە کۆمەڵ دەکوژن و لەناویان دەبەن، ئەمە لەڕیشەدەرهێنان و بنبڕکردنی نەتەوەی کوردە وەک ئەوەی ڕۆژێ لەڕۆژان لەژیاندا نەبووبن ئەوا لەڕەگەوە لەناویان دەبەن، حەمە غەریب بەراوردێک دەکات بەوەی هەندێ کەس گەر ڕۆژێک بزانن ئاژەڵێکیان لەژێر هەڕەشەی لەناوچوونە ئەوا دەیپارێزن بۆ ئەوەی لەڕیشەوە بنبڕنەبن، بەڵام بە بەراورد ڕژێمی بەعس مانەوەیان لەلادێنیشنەکانی گەرمیان بەڕەوا نابینن و لەناویان دەبەن بۆ ئەوەی هەتا هەتایە کوردبوون لەسەر خاک بسڕنەوە، لەگەڵ ئەوەشدا حەمە غەریب بیر لەوە دەکاتەوە ئایا دەبێت کەسێ هەبێت و داکۆکیمان لێ بکات، خۆ ئێمە ناتوانین منالێک بکوژین، دەبێت ئێمە چ تاوانێکمان هەبێت تا بەمجۆرە لەناومان ببەن؟

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٥. بەکارهێنانی چەکی کیمیایی و فسفۆرو گازی ژەهراوی:

چەکە قەدەغەکراوەکانی (کیمیایی و فسفۆرو گازی ژەهراوی) بەهەموو جۆرەکانییەوە بەکارهێنانی ڕێگە پێدراو نییە، چونکە زیان بە بوونی مرۆڤایەتی دەگەیەنێت و دەبێتە هۆی نەهێشتنی مرۆڤ لەڕەگ و ڕیشەوە یان لەدەستدانی بەشێک لەئەندامانی جەستەی، ئەمەش پێشێلکردنە بەرامبەر بە مافەکانی و ژیانکردنی لەسەر ڕووی زەوی، بۆ نموونە لەبەهاری ڕەشدا خەڵکی ڕەشوڕووت و بێدەسەڵاتی کورد دوای بەسەردادان و وێرانکردنی لادێیەکانیان لە گەرمیانی سوتماک و گواستنەوەیان بۆ زیندانەکانی نوگرەسەلمان؛ بە تێنووکردن و برسیکردن و بەتاقیکردنەوەو بەکارهێنانی چەکە کیمیاوییە قەدەغەکراوەکان .... شەهید دەکرێن و کار دەگاتە ئەوەی تەرمە بێنازەکانیان فڕێ بدەنە بەردەم سەگی هار، کە هیچ یاساو ڕێسایەکی زەمینی و ئاسمانی قبوڵی ناکات، ڕۆماننوس وێنەی ئەم ساتەمان بۆ دەگێڕێتەوە لەڕێگەی کارەکتەر (سیروان و سابیر)ەوەو دەڵێت:

((ئەتەویٚ بزانی... کە بۆ ئەو قەڵایەیان گواستینەوە هەموومان لاو بووین... هەر جارەی ٢٥-٣٠ کەسێکیان لیٚ هەڵئەبژاردین، لەناو ژوورێک دایان دەنایـن... ژوورەکە دوو بەقەد دیوەخانەکەی خۆمان ئەبوو... سووسەبڕیان ئەکرد؛ ئینجا چۆن بۆ ڕاو ئەچووین لەبیرتە؟ ... کونە ڕێویمان قان ئەدا، ئاوا بە دووکەڵ قانیان داین... دووکەڵێکی بۆنخۆش و ڕەنگ دێز... کە هەناسەمان ئەدا دووکەڵەکەمان هەڵمژی، هەر ئەوەندەمان خۆش بووسنگمان ئەتگوت ئاگرت تیا هەڵایساندووە... وەک بارێکی قورسیشت بەسەر سنگەوە نرابیٚ هەناسەمان بۆ نەدرا... لەحەژمەتا سەرمان کردە باوەشی یەکترەوە، نەشمان ئەتوانی هاوار بکەین... دووکەڵەکە باشتر ئەچووە سنگمانەوە ئەگەر هاوارمان بکردایە... خوێن لە گوێچکەو لووت و دەممانەوە فیچقەی دەکرد، پاش چاوتروکاندنێک خەومان لیٚ کەوت، ئا بەمجۆرە هەر جارەی بڕێکیان وا لیٚ ئەکرد... هەندیٚ کەسی تر هەن خەڵکی هەڵەبجەن من چۆن باسی دەکەم ئەوانیشیان بەم دەردی ئێمە بردبوو... ئەو دوکەڵەیان هەر بۆ ئێمە دروست کردووە...))(١٤) لەم پەڕەگرافەدا ڕۆماننووس لەڕێگەی گفتوگۆی نێوان هەردوو کارەکتەر سابیرو سیروانەوە چۆنیەتی کیمابارانی گرتووخانە لەلایەن ڕژێمی بەعسی گۆڕ بەگۆڕچوو پێشان دراوە، سەرەڕای گرتنیان؛ کیمیابارانیشیان کردوون، بەهاری ڕەش پانۆرامایەکی ترسناکی پێشێلکردنی هەموو ماف و بەهاکانەو دڕندەیی پیاوانی ڕژێمی بەعسی دەسەڵاتدارو دەستڕۆیشتوو لەسەر مرۆڤی بێدەسەڵات و لێقەوماویی کورد بەرجەستە دەکات.

٦. زیندەبەچاڵکردن:

گرتنەبەری ئازاردانی جەستەی مرۆڤ لەلایەن ڕژێمەوە بەمانای جینۆسایدکردنی بەشێنەیی و لەسەرەخۆی کورد بوو لەڕوانگەی ڕەگەزی و نیشتیمانپەروەرییەوە، دەستدرێژی و سوکایەتی کردنە بەکەرامەتی مرۆڤایەتی، ئەمەش تاوانێکە خودی

ڕێککەوتننامەی قەدەغەکردنی جینۆساید بەتاوانی گەورەی داناوەو لەهەمان کاتدا سەرپێچی و ژێرپێخستنی دەستوری کاتی عیراقی ساڵی ١٩٧٠ یە، کە دەبێت شکۆمەندی مرۆڤ پارێزراو بێت و مومارەسەکردنی هەر جۆرێک لەجۆرەکانی ئەشکەنجەدانی جەستەیی و دەروونی قەدەغەیە.(١٥) بەڵام لەڕۆمانی بەهاری ڕەشدا ئەوەی ناشێ و پێچەوانەی یاساو ڕێساکانی عێراق و جیهانە؛ ئەو ڕژێمە بەکوردی کردووە، هەر لە گفتوگۆی نێوان سابیرو سیروان دەردەکەوێت، کە بەخەون سابیر لەسیروان چارەنووسی دایکی و خوشکی دەپرسێت ئەوان چییان لێ بەسەرهاتووەو دەڵێت:

((ئا... فاتەی خوشکم وتی: لەشوێنێکدا دایاننابین زۆر بووین، ئەمجا بەماشێنی گەورە گەورە لمیان بەسەرا کردین، لەپێشدا وامان زانی گاڵتەمان لەگەڵدا دەکەن... کە لمەکە گەیشتە ناو قەدمان زانیمان نیازیان خراپە... لمەکە گەیشتە ئاستی دەم و پلمان... هەناسەمان بۆ نەدەدرازۆری نەبرد ئاگامان لەخۆمان نەما...بەڵام سابیر ئەوەی من و قادری برام بینیمان یاخوا تۆ نەیبینی...))(١٦) ڕۆماننووس کارەساتێکی قێزەونی ڕژێمی بەعس کە دەرهەق بەڕۆڵەو خەڵکی بێ تاوانی کورد کراو ئەنجامدراوەو بۆ ئێمەی گواستۆتەوە، کە چۆن بێ ویژدانانە زیندە بەچاڵیانی کردوون بەزۆرو مردنی ناوەختەیان کردووە بەدیارییان، لەخەونەکەی سابیردا سیروان پێی دەڵێت ئەوەی بەسەر ئێمەداهات کە دوورە لەهەموو بەهایەکی مرۆڤایەتییەی تۆ نەیبینیت و ئازار نەدرێیت.

٧. بۆمببارانی فڕۆکەیی و موشەکبارانکردن و تۆپبارانکردن:

بەکارهێنانی هەر یەک لەمانە بەرامبەر بەخەڵکی بێ تاوان پێشێلکردنی مافە، لەگەڵ ئەمەشدا نیازو مەرامی پرۆسەکە ڕوون بوو، کە دەبوو تەواوی شوێنەواری نیشتەجێبوونی بنیادەم بسڕێتەوە، تەواوی ئەو گوندانەی گەرمیان کە هێزەکانیان پێدا تێپەڕی؛ تێکدران و سووتێنران و ئێستا زۆربەی ئەو گوندانە لەسەر نەخشە سڕاونەتەوە،(١٧) ئەمەش بەهۆی ئەو کارە ناڕەوایەی بەرامبەریان ئەنجامدرا، هەروەک لەڕۆمانی بەهاری ڕەشدا هاتووە، بەهاری ڕەنگ سەوزو ئاڵی گوندەکانیان کرد بە بەهاری ڕەنگ ڕەشی دوکەڵاویی، بەهۆی هێرشی ئاسمانی و زەمینی و ئابلوقەدانیان گەرمیانییەکانیان ناچار بەتەسلیم بوون و خۆبەدەستەوەدان کرد، هەرچەندە هەوڵی خۆ دەربازکردنیشیان دا بەڵام کار لەکار ترازا بوو، هاپۆ خدر بۆ سابیر دەگێڕێتەوەو دەڵێت:

((ئای ڕۆڵە چییان پێکردین... پیاو هەر چەنێ بەو دەردەی نەبات... کە دەڵێن دوژمنی باوەکوشتە، لەوە دڵڕەقترو بێ بەزەییتر بوون.

لەگەڵ خۆرکەوتندا دێکەیان تۆپباران کرد، خەڵکەکە کەوتنە خۆیان لە دێ دەربچن، کەس نەدەپرژایە سەر کەس، قیژەو هەراو هاوارو سەگوەڕە...))(١٨) کارەکتەر هاپۆ خدر بۆ سابیر دەگێڕێتەوە کەچۆن گوندەکەیان تۆپباران کردووە، وەک بڵێی لەدونیادا

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئەمان دوژمنی گەورەیان بووبن، هیچ کەسێک نەدەپرژایە سەر هیچ شتێک تەنیا هەوڵی خۆڕزگارکردنیان نەبێت بەڵام سەگیان ڕووبەڕوو کردونەتەوە بۆیە نەیانتوانیوە خۆیان ڕزگار بکەن، بەمشێوەیە بەناچاری خۆیان بەدەستەوە داوە، کە لەهیچ شوێنێکی ئەم دونیایە ڕێگە بەکاری وا دڕندانە نەدراوە، ئەوەی ڕژێمی فاشیست بەکوردی کردووە لەهیچ شوێنێک و لەهیچ یاساو ڕێسایەکی ئەم جیهانە نە هەبووەو نەدەشبێت، هەموو ئامانجە گڵاوەکانیشیان بریتی بوو سڕینەوەی ناسنامەی کوردە لەسەر نەخشەی جیهان و داگیرکردنی خاک و بەتاڵانبردنی سەروەتی پڕ لە خێربێری لادێنشینەکان.

بەشی دووەم: جینۆسایدی بایۆلۆژی

٢-١ پێناسە و ناساندنی چینۆسایدی بایۆلۆژی.

جینۆسایدی بایۆلۆژی هەوڵێکی دوژمنانەیە بەرانبەر بە کەسێک یان دەستەیەک ئەنجام دەدرێت. ئامانج لەم پرۆسە دژوارە هەڵکەندنی ڕەگی نەژادییە، بەمەش ئامانجەکە نزیک دەبێتەوە لە نەهێشتنی تۆ و ڕەچەڵەکی کەسەکە، یان کۆمەڵە و دەستەکە، چونکە ئەم جۆرە جینۆسایدە ڕێگر دەبێت لە وەچە نانەوە و گەشەکردنی ئەندامانی ڕەچەڵەکەکە، بەهۆی نەزۆککردن و لە باربردنی ئافرەت و خەساندنی پیاوان و لێکجیاکردنەوەی ژن و پیاو بۆ ماوەیەکی زۆر، ئەم جۆرە تاوانەش لە شاڵاوی ئەنفالی ساڵی ١٩٨٨ بە تایبەتی ناوچەی گەرمیان ئەنجام دراوە، تا ئێستاش شوێنەواری نامۆیی و بێ کەسی بە گەرمیان و ناوچەی شوانەوە دەبینرێت.

ئامرازێکی تری ئەنجامدانی جینۆساید، ڕێگریکردنی وەچەخستنەوەیە، لەمبارەیەوە (لیمکین) ئەم بابەتەی لەژێر ناوی گۆرانکارییە بایۆلۆژییەکانی نەتەوەدا خستووەتەڕوو، ئەو وڵاتەی کە ڕایەڵەی خوێن نایبەستێتەوە بە ئەڵمانەوە، نازییەکان لە ڕێگەی گرتنەبەری سیاسەتێکی پلان بۆ داڕێژراوەوە ڕێگەی لە وەچەخستنەوەیان دەگرت، بۆ نموونە هاوڵاتی پۆڵەندی بەبێ ڕێگەپێدانی نازییەکان مافی هاوسەرگیریان نەبوو، بەڵام هاوڵاتییە بەڕەچەڵەک ئەڵمانەکانی ناو پۆڵەندا بەبێ هیچ ڕێگەپێدانێکی پێشوەختە ئەو مافەیان هەبوو، کە ئەمەش وەها دەکات نەتەوەی ژێردەستە لە ڕووی ژمارەوە بەرەو لەناوچوون یان لە ڕووی توانای گەشەسەندنەوە بەرەو لاوازبوون بڕۆن، یەکێکی تر لە هۆکارەکانی ڕێگریکردن لە وەچەخستنەوە بەپێی تێزەکەی لیمکین، ((گرتنەبەری ئەو سیاسەتە بوو کە نازییەکان ئەندامی نەتەوە داگیرکراوەکانیان بەپێی نەژاد لە یەک جیادەکردەوە و دەیانبردن بۆ کەمپەکانی کارکردنی زۆرەملێ، لەو کەمپانەشدا پرۆسەی هاوسەرگیری قەدەغەبوو))(١٩)، ئەم پلانەش دەبێتە ڕێگرییەکی گەورە لە وەچەخستنەوە و نەشونما کردنی کۆمەڵگەکە.

ئەم سیاسەتەی لە عێراقی سەردەمی بەعس وەک بابەتێکی شۆڤێنی بەرانبەر کورد جێبەجێکرا، هەمان ئەو سیاسەت و بەرنامەی نازییەکان بوو بۆ ڕێگری کردن لە

گەشەسەندن و وەچە نانەوەی کۆمەڵگەکانی دیکە. لە پێناو پاراستن و گەیشتنە لوتکەی یەکێتی نیشتمانی عەرەبی، میشێل عەفلەق لە وتەیەکدا دەڵێت: ((کورد لە عێراق و سوریا و بەربەرەکان لە خۆرئاوای نیشتمانی عەرەبی کۆسپن بۆ دروستبوونی یەکێتی نیشتمانی عەرەب دەبێت لەناوببرێن))(٢٠) ئەمەش پرۆسەیەکی ترسناک و ئامانجدار بوو بۆ ئەوەی لەم ڕێگەیەوە نەژادی کورد بسڕنەوە و بگەن بەو ئامانجەی کە پێی دەگوترێت یەکێتی نیشتمانی عەرەبی.

٢- ٢ جۆرەکانی ئەنجامدانی جینۆسایدی بایۆلۆژی لەڕۆمانی بەهاری ڕەشدا:

١. جیاکردنەوەی ژن لە پیاو:

لە پلان و پرۆسێسی سڕینەوە و پاکتاوکردنی نەژادیدا، لایەنی دەسەڵات ئامانجی هەیە کە گەل و لایەنی دووەمی ژێر دەستە، یان تۆمەت بۆ هەڵبەستراو بەجۆرێک لە جۆرەکانی پلانەکەی پاکتاوی بکات و نەژادی لەسەر نەخشەی قەڵەمڕەوییەکەی بسڕێتەوە، ئەم هەنگاوەش لەمێژووی سالاری و نەژادپەرستیدا ڕەگێکی قوڵی هەیە و بۆ دوور دەگەڕێتەوە. لە جینۆساید و ئەنفالی گەرمیان و ناوچەی شوان و ناوچە جیاوازەکای دیکەی کوردستان پاکتاوی نەژادی بی شومار کراوە و کاریگەرییەکەی تا ئیستاش ماوە.

جیاکردنەوەی ژن و پیاو وەک پرۆسەیەکی کرداری لە سڕینەوەی نەژادی کورد، نائومێدی و شومێکی گەورەی لەنێو کورددا بەدوای خۆیدا هێنا. بەڵام ئەم کردارە شۆڤێنییە لە دونیای سیاسی و کوولتووری و ئاینی ڕۆژئاوا و جیهانی عەرەبی و دەوڵەتانی دیکە هیچ کاریگەری نەبوو، بە پێچەوانەوە لە هەندێک لە وڵاتانی دونیا بێ دەنگی لێ کراو و هەندێک لە وڵاتانی عەرەبی بەجۆرێک لە جۆرەکان بەزاراوەی جیاواز پشتگیری ڕووداوەکەیان کرد.

لە ئەدەبیاتی کوردیدا ئەدیب و نووسەرانی کورد بەشێوەی ڕاستەوخۆ و سیمبوولی باسی ڕووداوەکانی ئەنفال و جینۆسایدییان کردووە، ڕۆمانی (بەهار ڕەش)، لە نووسینی ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، باس لە ئەنفال و ڕاگواستنی گەرمیان و ناوچەکانی شوان دەکات، دەڵێت:

((لە دوێنێوە لێرەم... دوێنێ هەر بەیانی زوو ئاواییان ئابڵوقە دا، من خەوتبووم... ئەو بەیانییە دەبوایە لەگەڵ دایکمدا بچووبایەین بۆ سەر ڕۆخانە و زەڵمان بهێنایە... بووە تەقە، تۆپێک کەوتە ماڵی میمکە ڕەعناوە، مام خدر ئێژێ کەسیان دەرنەچوون، هەر خەڵکی بوو و دەڕەمی، ئێمەش بۆی دەرچووین، خۆمان بەرەو دۆڵە ڕەشە کوتا، نەمانزانی ئەولاشمان گیرابوو، باوکم دەستی منی گرتبوو، دایکم و نازەی خوشکم لە پێشمانەوە بوون، لە پاین ئاوایی باوکم بەدەما کەوت، تەماشام کرد شانی سوور بووە، ترسام منیش دانیشتم، وتی تۆ بڕۆ... هەڵسە و بڕۆ خۆت بگەیەنە دایکت، ترسام هاتن

منیان هێنا باوکم لەوێ بەجێ ما....))(٢١)، کۆمەڵگەی کوردی لەوەتەی کەوتۆتە بەر پلانی ڕژێمە جیاوازەکانی داگیرکاری و چەوساندنەوە، بەردەوام لە نەهامەتی جیاواز و گۆشەی نامۆ دەژیت و دەستبەسەر کراوە، لەم دەقەی کە ڕۆماننووس لە ڕێگەی بگێڕەوە بۆمانی دەگێڕێتەوە، ئاماژە دەخاتە سەر پەرت بوون و لێکهەڵاوێر کردنی کۆمەڵگەی کوردی و تێکدانی شیرازەی خێزانی کورد، دوای ئەوەی ئابڵوقەی ئاوایی دەدرێت و تۆپباران دەکرێن، باوکی بە بریندارای جێدەمێنێت و دایکی ون دەبێت و ڕادەگواسترێت بۆ شوێنێکی نادیار، خۆیشی بە تەنیا لەگەڵ گەلی پیاوان لە ڕاگوستراوان دایە، نائومێدی و بیریکردنەوە لە یارویاوەرانی دەبێتە حەسرەتێکی قووڵ، کە دواجار مەرگ دەبێتە چارەنووسی هەموویان، ئەمە دابڕان و لێکجیاکردنەوەی نێر و مێیە، لە جێبەجێکردنی بەرنامە و ئەجێندای شۆڤێنیانەی ناسیزم و دواجار بەعسییەکان بەرانبەر بە گەلی کورد، کە پێیان وایە نەژادی کوردی لە ڕەگوڕیشەوە دەردێنن و دەچنەوە خزمەت ئەجێندای سەرخستنی ئومییەت و تۆکمەیی گەلی عەرەبی.

گەرمیان ناوی کارەکتەرێکە لەنێو ڕۆمانەکە تەمەنی لەنێوان (١٠-١٢) ساڵان دەبێت، باوکی بە بریندارای لێ دادەبڕێت و دایکیشی لەگەڵ هەموو ژنانی ناوچە جیاوازەکانی گەرمیان ون دەبێت بۆ دواجاریش ناکەونەوە باوەشی یەکتری. گەرمیانی مێرد منداڵیش دوای ئەوەی لە نوگرە سەلمان هەناسەکانی ژیانی ورد ورد لێ سارد دەبێتەوە، دواجار گیان دەداتە قەدەرێکی بێویست و نەخوازراو، دواتر سەگە بەڕەڵڵاکانی عەرعەر دەیخۆن، ئەم خێزانە وەچەکەی کوێر بووەوە، بەڵام گەرمیانییەکان هەرچۆنێک بێت ئێستا بە پێوەن و بەردەوامن لە ژیان.

٢. شکاندنی شکۆ و شەرمی ئافرەتی کورد:

ئەم پرۆسەیە بێزەوەرترین ئامانجە لە خستنەڕووی پرۆژەی بە جینۆساید و پاکتاوکردنی نەژادی، ئەم ڕووداوە لە مێژووی زۆر لە گەلانی چەوساوە و ئاینزا جیاوازەکاندا هەیە و کاریگەری دەروونی و بایۆلۆژی دروستکردووە، نازییەکان لە مێژوودا دەستییان هەیە لە ئەنجامدانی ئەم جۆرە ڕووداوانە، وەک لەو ڕووداوانە دەردەکەوێت، کە وەک پرۆسەیەکی پاکتاوی نەژادی ئاینی (جو) ئیسرائیلییەکان بەکاریان هێنا، لە نزیکبوونەوەی زاوزێی مێ، کردەیەکی هەستیارە، بەڕێگەی جیاواز ئەم کردەیە ئەنجام دەدرێت. هەموو ڕێگاکانیش لە ئامانجدا بۆ لەکارخستنی توانای منداڵ نانەوەو گەشەو نماکردنی وەچە نانەوەیە، لەم بارەدا ڕەگەزی مێ لەبەر شکۆ و ئەدەبی مێینەی خۆیەوە، دەکەوێتە دۆخێکی دەروونی ئاڵۆزەوە، دواجار خۆ ناچاری مردن دەکات و بەهەر ڕێگایەک بێت خۆی دەکوژێت، یان دەمرێت، ئەمەش پرۆسەی جینۆسایدی نەژادییە.

((...ئەوەی نێرینە بوو لە ترسی گرتن بۆی دەرچووبوون، لە ئافرەت و مناڵ و

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پەککەوتە بەولاوە کەس لە ئاواییدا نەمابووەوە، چەند سەربازێک و ڕەوە جاشێک دێنە ناو ئاوایییەوە...ماڵەکان دەشکێنن... ماڵی کاکە ولا لەم پەڕەوە بوو دوو سەرباز دەچنە ژوورەوە تەنها حەبە لە ماڵە... حەبە لەژێر شوقە لەتەکە جاجمێکی بەخۆدادابوو و خۆی مت کردبوو... کە جاجمەکە ڕادەکێشن حەبە دەبینن؛ ئیتر بەزۆر توخنی دەکەون... ئێوارە کە ئاوایی دەگەڕێتەوە، کاکەولا لەناو حەوشەدا کۆمەڵێ زووخاڵ دەبینێ، تومەز حەبەیە و خۆی سووتاندووە و بە کۆمەڵێ زووخاڵ بووە... کاکەولاش هەر بەو شەوە سەری خۆی هەڵدەگرێ و ئێستەش کەس نەیزانی لە کوێیە...))(٢٢)

لە شوێنێکی دیکەی ڕۆمانەکەدا دەڵێت: ((من تۆزێ لە زمانەکەیان تێ ئەگەم... ئەیان وت نایێڵین ئیتر ئەم ئافرەتانە منالیان ببێ... شتێکیان دەرخوارد ئەدایـن، ئێمەش لە برسانا دەمانخوارد... دایکم و فاتەی خوشکمیان زیندەوگۆڕ کرد....))(٢٣)، ڕۆماننووس لە ڕێگەی گفتوگۆی نێوان کارەکتەری لاوەکی کە ناوی چنارە، لەگەڵ کارەکتەری سەرەکی کە ناوی سابیرە، بەر لە ڕوودانی کارەساتی ئەنفال، ئەم دوو کەسە عاشق و خۆشەویستی یەکتر بووینە، چنار بۆ سابیری دەگێڕێتەوە، دەڵێت: من کەمێک لە زمانی عارەبی دەزانم و نیازیان وایە لە ڕێگای خراپکردن و لە کەڵک خستنی کۆئەندامی زاوزێمان جینۆسایدی نەژادی و نەتەوایەتیمان بکەن، چونکە گوێم لێیان بوو دەیانگوت دەرمانێکییان دەرخوارد ددەین کە هەتاهەتایە نەتوانن وەچە بنێنەوە.

ئەم پرۆسەیە، پلانێکی ئامانجدار و بەرنامە بۆداڕێژراو بوو، چونکە حکومەتی عێراقی بەدوای ئامانج و خواستی نەتەوایەتی یەکێتی نیشتمانی و نەتەوەیی عەرەبەوە بوو، بۆیە پێی وابوو نەژاد و گەشەی کورد لە باکوری عێراق دەبێتە ئاستەنگ و نایەڵێت ئەم ئامانجە سیاسی و لۆژیکییەیان کە یەکێتی عەرەبییە، لەسەر هەردوو ئاستی نیشتمانی و نەتەوەیی بێتە دیی، بۆیە لەم سۆنگەیەوە گەرمیان دەسپێک و پشکی گەورەی ئازار و نەهامەتییەکان بوون و بەشێوەیەکی زۆر دڕندانە ئازار و ئەشکەنجەیان بینی و ڕووبەڕووی مردن و جینۆسایدی نەژادی کرانەوە.

٣. ڕێگریکردنی نێرینە لە چوونە پێشاو:

ئەم پرۆسەیە ئەگەر لە دۆخی زۆرەملێ و دوژمنایەتی دابێت، کاریگەری نەخۆشییەکانی دەروونی و جەستەیی بەدوای خۆیدا دێنێت، چونکە کاردەکاتە سەر شکۆ و هەستی پیاوانەی تاکەکان و هەیمەنە و ئازایانەی تێک دەشکێت و دواجار لەڕێگەی بەردەوامبوونی پرۆسەکە و فشار بۆ هێنانی دەبێتە هۆی ڕزی بوون و لەکەڵک کەوتنی کۆئەندامی زاوزێی نێرینەی و سستبوونی گورچیلەکانی، ئەمەش هێزی وەچە نانەوە دەخاتە دۆخێکی مەترسی دار، ئەگەر کەسەکە میز بکات بەخۆیدا و بە بەردەوامی ئەم دیاردەیە دووبارە ببێتەوە، کاریگەری دەروونی بۆ کەسەکان درووست دەبێت، ئەمەش دیسان کاریگەری دەبێت لە ئارەزوو و خۆشەویستی بۆ کەسی بەانبەر، کەواتە ناجێگیر

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بوونی دۆخی دەروونی کەسەکان دەبێتە هۆکار لە ئەنجامنەدانی کاری جووت بوون، سەرئەنجام دەبێتە هۆکار لە جینۆسایدی وەچە نانەوە و پەکخستنی پرۆسەی گەشەی کۆمەڵایەتی تاکەکان و قرکردنی نەژادی نەتەوەیی.

لە ڕۆمانەکەدا هاتووە: ((هاپۆ... هاپۆ گەرمیان یەک دووجار بانگی لێ کرد

گیانی هاپۆ..

میزم دێ...

دەستی گرت و بردییە لای دەرگاکەوە..

ئا ئەم منداڵە میزی دێ دەرگاکەمان لێ ناکەنەوە؟

نابێ.. دەنگێک لەودیو دەرگاکەوە ئاوای گوت

با بیکاتە ژێر خۆی...))(٢٤).

گەرمیان یەکێکە لە کارەکتەرە مێردمنداڵەکان، باوکی بە تۆپ بریدار دەبێت و دادەبڕێن، دایکیشی لە هەلاتن و دەربەدەربووندا لێ ون دەبێت، دەکەوێتە نێو گەلی پیاوانی دەستەمۆ کراو، لە ژوورەکاندا دەستبەسەر کراون، لەڕێگەی داواکاری بەهاناوە چوونیەوە، ئەم کارەکتەرە پەنا وەبەر هاپۆناوێک دەبات، دیسان ئەویش کارەکتەرێکی لاوەکییە، بەردەوام لەنێو ڕووداوەکان و بیرەوەرییەکانی ناوچە جیاوازەکانی گەرمیان ژینگەی ڕۆمانەکە دەخاتە جوولەوە، گەرمیان لەمیزکردندا تەنگەتاو دەبێت و داوای هاوکاری لە هاپۆ دەکات، بۆئەوەی بتوانێت لە پاسەوانەکانی بەر دەرگا داوای هاوکاری بکات، بەڵکو گەرمیان میز بکات و چیتر فشار نەکەوێتە سەر دەروون و جەستەیەوە، مرۆڤیش لەم تەمەنەدا و بەتایبەتی لەناوچەیەکی خاوەن کولتووری و پەیوەست بە ڕەوشت و خۆپارێزی وەک ناوچەی گەرمیان، ئاسان نییە شەرمت بشکێت و هەرکات میزت هات بکەیتە شەرواڵەکەتەوە. پاسەوانەکان بە توورەییەوە وەڵامی هاپۆ دەدەنەوە و دەڵێن با بیاکاتە شەرواڵەکەیەوە. ئەم ڕووداوش هەم لەڕووی دەروونییەوە تێکت دەشکێنێت و بەردەوام بوونت دەبێتە هۆی ڕزاندنەوە و پوکانەوەی ئەندامی نێرینەی کەسەکە، هەروەها دەبێتە تیکشکاندنی کەسایەتی و بێ بەها کردنی مرۆڤ، کاریگەری ڕاستەوخۆی دەبێت لەسەر پووکانەوە و سست بوونی گورچیلەکانی پیاوان و سست بوونی کۆئەندامی زاوزێی نیرینەی پیاو.

لەڕووی جەوهەریشەوە ئامانج لەم پرۆسە، سڕینەوەی نەژادی کوردە لە گۆشەی وەچەی گەرمیانییەکەوە، ئەمەش پلانێکی بۆ دارێژراوە لە سیستەمی شۆڤێنییەت و خزمەتگوزاری نەژادپەرستی حوکمڕانییە دیکتاتۆرییەکان.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئەنجام

- ڕۆماننووس هەنگاو بەهەنگاوی کارەساتەکان؛ بەوردو درشتەوە خستوویەتیەڕوو.

- لەڕۆمانی بەهاری ڕەشدا سەرجەم شێوازەکانی جینۆسایدی فیزیکی ڕەنگدانەوەی هەبووە، لەوانە: (لەسێدارەدان، گوللەبارانکردن، هێرشی سەربازی، کوشتنی بەکۆمەڵ، بەکارهێنانی چەکی کیمیایی و فسفۆڕ و گازی ژەهراوی، زیندەبەچاڵکردن، بۆمبارانی فڕۆکەیی و موشەکبارانکردن و تۆپبارانکردن)، بەڵام لەهەمووشیان زیاتر شێوازی (زیندەبەچاڵکردن) بەڕێژەیەکی بەرچاو لەڕۆمانەکەدا بەرجەستەبوو.

- ڕۆماننووس لەڕێگەی کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانی بەهاری ڕەشەوە کە سابیری حاجی جومعەیە بەشی زۆری ڕووداوەکانی نێو ڕۆمانەکەی خستۆتەڕوو.

- جینۆسایدی فیزیکی لە سەدا ٧٥٪ و جینۆسایدی بایۆلۆژی لەسەدا ٢٥٪ ڕەنگدانەوەی لەنێو ڕۆمانی بەهاری ڕەشدا هەبووە.

- ڕۆماننووس لەڕێگەی گێڕانەوەی ڕووداوەکان و خستنەڕووی ڕۆڵی کارەکتەرەکان نیشانی دەدات کە جینۆسایدی بایۆلۆژی بەشێک بووە لە ڕووداوەکانی ئەنفالی گەرمیان.

- ئەم ڕۆمانە بەڵگەنامەیەکی گرنگ و بەردەستە بۆ ئەوەی بتوانین بەرگری لەوە بکەین، کە گەرمیان و ناوچە جیاوازەکانی دیکەی کوردستان بە دروشمی جیاواز و بۆ مەبەستی جیاواز ئەنفال و جینۆساید کراون، دەشێ ئەم ڕۆمانە لە ڕێگەی وەرگێڕانی بۆ زمانە جیاوازەکانی دونیا ببێتە پێناسەیەکی هاوپێچ و گرنگ بۆ ئەنفال و جینۆسایدی نەتەوەی کورد.

پەراوێزەکان:

(١) (العشاوي، (٢٠١٣)، ص٨٨).

(٢) (سليمان، (٢٠٠٣)، ص١٠٥).

(٣) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٣١).

(٤) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٣٤).

(٥) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل١٠).

(٦) (سورمێ، (٢٠٠٦)، ل٥٢).

(٧) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٥).

(٨) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٤٥).

(٩) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٥٨).

(١٠) Wegener (١٩٧٦), P٢٢٠))

(١١) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٢٩-٣٠).

(١٢) (عەلی، (٢٠٢٠)، ل٧٢).

(١٣) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٥٨).

(١٤) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٩٨).

(١٥) (سورمێ، (٢٠٠٦)، ل٧٣-٧٤).

(١٦) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٩٧).

(١٧) (وۆچ، (٢٠٢٢)، ل٣١٩).

(١٨) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٣٦).

(١٩) (لیمکین، (٢٠٢١)، ل٥).

(٢٠) (سەید حسێن، (٢٠٠٥)، ژ٤)

(٢١) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل١٨).

(٢٢) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٥١).

(٢٣) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٩٢).

(٢٤) (ئیسماعیل، (٢٠٠٣)، ل٣٨-٣٩).

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان:

١. امین ،بورهان محمد،٢٠٠٤، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی ئیسماعیل، ئەحمەد محەمەد (٢٠٠٣)، بەهاری ڕش (ڕۆمان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

٢. سورمێ، هەژار عەزیز (٢٠٠٦)، کوردو جینۆسایدو ئیبادەکردن؛ هەڵوێستی یاسای نێودەوڵەتی، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

٣. سەید حسێن، عەدنان (٢٠٠٥)، ئەنفال و بەعس، ڕامانێک لەگەمەی زمانەوانی و خویندنەوەیەک بۆ پاڵنەرەکانی کارەساتەکە، گۆڤاری (٨٨)، ژمارە٤.

٤. عەلی، قارەمان (٢٠٢٠)، سایکۆلۆجیای جینۆساید: بۆچی گروپێک گروپێکی تر جینۆساید دەکات؟ (ئەنفال وەک نموونە)، زنجیرە بڵاوکراوەکانی ناوەندی کوردستان بۆ توێژینەوە لە ململانێ و قەیرانەکان، ژمارە (١١٨)، سلێمانی.

٥. لیمکین، ڕیفائیل (٢٠٢١)، تاوانی جینۆساید، وەرگیرانی: هاوڕێ ئەحمەد، ناوەندی کوردستان بۆ یاسای نێو دەوڵەتی.

٦. وۆچ، هیومان ڕایتس و میدڵ ئیست وۆچ (٢٠٢٢)، جینۆساید لەعێراق پەلاماری ئەنفال بۆسەر کورد، وەرگێڕانی لەئینگلیزییەوە: محەمەد حەمە ساڵح تۆفیق، چاپی چوارەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

٧. سليمان، عبد االله سليمان (٢٠٠٣)، المقدمات الأساسية في القانون الدولي الجنائي، ديوان المطبوعات الجامعية، الجزائر.

٨. العشاوي، رافع خلف قرميط (٢٠١٣)، القانون الواجب التطبيق على الجرائم في المحكمة الجنائية الدولية، دار امنة للنشر والتوزيع، الأردن.

سەرچاوە ئینگلیزییەکان:

9. Wegener, Henning & Edward (1976), The Soviet Naval Offensive: An Examination of the Strategic Role of Soviet Naval Forces in the East-West Conflict, Naval Institute Press.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ستراتیژەکانی گێڕانەوە لە ئەدەبی جینۆسایددا
ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)ی (ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل) بە نموونە

د.هەژار فەقێ سلێمان حسێن
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پەروەردەی
گەرمیان - وەزارەتی پەروەردە
hazhar.faqe@garmian.edu.krd

م. ی. ژینۆ عەبدولڕەحمان محەمەد
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پەروەردەی
سلێمانی- وەزارەتی پەروەردە
zhino.abdulrahman@charmouniversity.org

پوختە

ئەدەبی گێڕانەوە بەگشتی و لە هەناویشیدا هونەری ڕۆمان و چیرۆک و یاداشتنامە بەتایبەتی، کارا و کاریگەرترین ئەو ژانرانەن کە بە تەواوی نزیک دەبنەوە لە پیشاندان و ناساندن و مۆمیاکردنی جینۆساید و تراژیدیا و ئازارە گەورەکانی مرۆڤایەتی.

لە تیۆر و تەکنیکیی گێڕانەوەدا، هەر جۆرێکی ڕۆمان و چیرۆک خودان ستراتیژ و تەکنیکی تایبەت و جودای خۆیەتی، ستراتیژی نووسینی ڕۆمانی کۆمەڵایەتی جیایە لە ڕۆمانی فەلسەفی، هیی مێژووی جیایە لە ئەڤینی، ستراتیژەکانی گێڕانەوەی ڕۆمانی پۆلیسی و سەرکێشی لە ڕیالیزمی جادووی و خەیاڵی زانستی جیاوازن.

یەکێک لەو جۆرانەی ڕۆمان لە ئەدەبی دنیادا، کە ستراتیژگەلێکی تایبەتمەند و لەویترنەچووی هەیە، ڕۆمانی جینۆسایدە. لە تایبەتترین ئەو ستراتیژیانەش لە دنیادا بۆ ئەم جۆرەی ڕۆمان دانراون، ئەمانەن: (فرەگۆشەنیگایی، شەپۆلی هۆش، ستراتیژی گێڕانەوەی تێهەڵکێش، دەقئاویزان و ئاماژەدان بە تراژیدیا و تاوان، زمانی وەسفی، وێنەی شیعری و هێما(ڕەمز) و پرسیاری ئاکاریی و وجوودی)ن. ئەم ستراتیژیانەش زیاتر لە دەمی ئەو قوربانیانەوە وەرگیراون، کە جینۆسایدەکانیان گێڕاوەتەوە(McCarthy,٢٠١١: ٣)).

ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)ی نووسەر و وەرگێڕ(ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل)، پانۆرامایەکی وردودرشتی تراژیدیای ئەنفال لە سەرەتای ڕاگواستنەوە تا مەینەتیی کەمپەکان و لەوێشەوە بۆ ژیانی کولەمەرگی نێو قەڵای نوگرەسەلمان و تا لە دەستدان و مردن و زیندەبەچاڵکرن، دەگێڕێتەوە.

پرسیاری توێژینەوەکە: توێژینەوەکە بە دوای وەڵامی ئەو پرسیارەدا دەگەڕێت کە تا چەند ڕۆمانی (بەهاری ڕەش) ئەو ستراتیژیانەی گێڕانەوەی ڕۆمانی جینۆسایدی تێدا هەن و چۆنیش بەرجەستە کراون؟ سەرباری باسکردنی

تایبەتمەنـدی و پاشـخانە زمانـی و ئەدەبـی هونەرییەکـەی نووسـەریش.

میتۆدی توێژینەوەکە: وەسفیی شیکاری.

پیکهاتەی توێژینەوەکە: لە پێشەکییەک و دوو بەش پێکهاتووە:

بەشـی یەکـەم: لـەم بەشـەدا ئەدەبـی گێڕانـەوە و پەیوەندیـی لەگـەڵ جینۆسـایددا بەربـاس دراوە.

بەشـی دووەم: پراکتیـزەی سـتراتیژەکانی ڕۆمانـی جینۆسـاید (کـە ئاماژەیـان پێدرا) لـە ڕۆمانـی (بەهـاری ڕەش)ی (ئەحمـەد محەمـەد ئیسـماعیل)دا، دەکرێـت.

لـە کۆتاییشـدا ئـەو ئەنجامانـەی کـە توێژینەوەکـە پێـی گەیشـتووە لەگـەڵ ئـەو سـەرچاوانەی کە توێژینەوەکە پشتی پێبەستوون و هاوکاتیش پوختەی توێژینەوەکە بـە زمانـی عەربـی و ئینگلیـزی، دەبینرێـن.

کلیلـە وشـەکان: ئەدەبـی جینۆسـاید، ئەدەبـی گێڕانـەوە، سـتراتیژەکانی ئەدەبـی گێڕانـەوە، ڕۆمانـی کـوردی، ئەحمـەد محەمـەد ئیسـماعیل.

الملخص

عنوان الدراسـة ((اسـتراتيجيات السـرد في أدب الإبـادة الجماعيـة: روايـة «الربيـع الأسـود» لأحمـد محمـد إسـماعيل نموذجـا»

إن أدب السـرد عمومـا وفـن الروايـات والقصـص والمذكـرات بشـكل خـاص مـن أكثـر الأنـواع الأدبيـة تأثيـرا وتأثيـرا الـذي تقتـرب مـن إظهـار وتقديـم وتحنيـط الإبـادة الجماعيـة والمأسـاة والمعانـاة الكبـرى للإنسـانية.

إن أحـد أنـواع الروايـات فـي الأدب العالمـي الـذي لهـا اسـتراتيجيات فريـدة هـي روايـة الإبـادة الجماعيـة. وأكثـر الاسـتراتيجيات تحديـدا فـي العالـم لهـذا النـوع مـن الروايات هـي: وجهات النظر المتعددة، وتيار الوعي، واسـتراتيجيات السـرد المربكة، والتنـاص والتلميـح إلـى المأسـاة والجريمـة، واللغـة الوصفيـة، والصـور والرمـوز الشـعرية، والأسـئلة الأخلاقيـة والوجوديـة. وهـذه الاسـتراتيجيات مأخـوذة فـي الغالـب مـن سـرد شـفوي مـن الضحايـا الذيـن رووا الإبـادة الجماعيـة.

روايـة (الربيـع الأسـود) لأحمـد محمـد إسـماعيل تـروي بانورامـا مفصلـة لمأسـاة الأنفـال، مـن بدايـة التهجيـر إلـى معانـاة ومصاعـب المخيمـات، ومـن هنـاك إلـى قلعـة نقرة سلمان ثـم إلـى الفقدان والدفـن حيـا وأخيـرا إلـى المـوت.

تسـعى الدراسـة إلـى الإجابـة علـى السـؤال إلـى أي مـدى تحتـوي روايـة الربيـع الأسـود علـى اسـتراتيجيات السـرد فـي روايـات الإبـادة الجماعيـة، وكيـف تتجسـد

بالإضافـة إلـى مناقشـة خصائـص المؤلـف وخلفيتـه اللغويـة والأدبيـة.

منهج الدراسة: تحليل وصفي.

بنية الدراسة: تتكون من مقدمة وقسمين .

في القسـم الأول: يناقش هـذا القسـم الأدب السـردي وعلاقتـه بالإبادة الجماعيـة. فـي القسـم الأول ممارسـة اسـتراتيجيات روايـة الإبـادة الجماعيـة (كمـا وردت) فـي روايـة أحمـد محمـد إسـماعيل الربيـع الأسـود.

الكلمـات المفتاحيـة: أدب الإبـادة الجماعيـة، أدب السـرد، اسـتراتيجيات أدب السـرد، الروايـات الكرديـة، أحمـد محمـد إسـماعيل.

Abstract

Narrative Strategies in Genocide Literature: Ahmad Mohammed Ismail›s Behari Resh (Black Spring) as an Example

Narrative literature in general and the art of novels, stories, and memoirs in particular are the most effective and influential genres that come close to showing, introducing, and mummifying genocide, tragedy, and the great sufferings of humanity.

One of the types of novels in the world literature, that has unique strategies ,is the genocide novel. The most specific strategies in the world for this type of novel are: multiple point of view, stream of consciousness, confusing narrative strategies, intertextuality and allusion to tragedy and crime, descriptive language, poetic imagery and symbols, moral and existential questions. These strategies are mostly taken orally narrated from of victims who have recounted the genocides.

The novel Black Spring by Ahmad Mohammed Ismail t recounts a detailed panorama of the tragedy of Anfal, from the beginning of the relocation to the suffering and hardships of the camps, and from there to Nugrasalman Castle then to loss, being buried alive and finally to death.

The study seeks to answer the question, ‘To what extent does Black Spring contains the narrative strategies of genocide novels, and how they are embodied in addition to discussing the characteristics and linguistic and literary background of the author.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

Methodology: Descriptive Analysis

Structure of the study: Consists of an introduction and two sections.

In the first section: This section discusses narrative literature and its relationship to genocide.

In the first section The practice of genocide novel strategies as mentioned before in Ahmed Mohammed Ismail›s novel, Black Spring.

Keywords: Genocide Literature, Narrative Literature, Strategies of Narrative Literature, Kurdish Novels, Ahmed Mohammed Ismail.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی یەکەم: ئەدەبی گێڕانەوە و پەیوەندیی لەگەڵ جینۆسایددا

تیۆرناسانی ئەدەب زانستی ئەدەبیان دەسەبەشی دوو جۆر لە ئەدەب کردووە، ئەدەبی شیعریی(شیعر) و ئەدەبی گێڕانەوە(پەخشان). هەر ئەدەبێکی دنیا بگریت ئەو دوو ژانرە سەرەکییەی لە خۆگرتووە، هەرچەندە لە ئێستادا تخووب و سنووری هەردووکیان تێکەڵ بووە و بووەتە هۆی سەرهەڵدانی ژانرگەلێک کە بەرهەمی ئاوێزانبوونی شیعر و گێڕانەوەیە.

لە زمانی کوردیدا ((گێڕانەوە، وشەکانی: ڕاز، بەسەرهات، سەرد، حیکایەت، نەقڵ، قەول، سەرگوزەشتەشی بۆ بەکاردێت. هەمووشیان نیشاندەری«narration»ی ئینگلیزی و «ریوایت، حیکایت»ی فارسی و «سرد»ی عەرەبین. بابەتێکی دێرینی هێندەی مێژووی مرۆڤایەتییە، گێڕانەوە وەک چەمکێکی ڕەخنەیی و ئەدەبی نوێ، وەک کێشەیەکی ئەدەبیی ئاڵۆز کە هەردەم دەمانگەڕێنێتەوە بۆ مەسەلەی ژانرەکانی ئەدەبی، لە ناو ئەدەبی ڕۆژهەڵات و ئەدەبی کوردیدا، مێژوویەکی کۆنی هەیە و بە چەند هەنگاو و وەرچەرخان و گۆڕاندا تێپەڕیوە))(محەمەد، ٢٠٢٢: ٥).

لە دیارترین پێناسەی گێڕانەوەشدا هاتووە ((گێڕانەوەی ڕووداوێک، یان زیاتر لە ڕووداوێک، کە لە ڕووداوێکی ڕاستییەوە هاتبن، یان دروستکراوی ئەندێشە بن))(وهبە، ١٩٧٤: ٣٤١). گێڕانەوە لای بنیاتگەرە نوێیەکانی وەک (تۆدۆرۆف و جینێت و ڕیکاردۆ)ش، بریتییە (لە ڕێگەی چۆنیەتی خستنەڕووی، یان زنجیرەیەکی بە دوای یەکداهاتووی ڕووداوە ڕاستی و خەیاڵییەکانە، لە ڕێگەی گێڕەرەوەیەکەوە یان یان زیاتر، تاکوو ڕووداوەکان بگێڕێتەوە و باسیان بکات. گێڕەرەوەش هەندێک جار بەشدارە لە دەقەکەدا و هەندێک جاریش لە دەرەوەی دەقەکەوەیە، بەڵام پرۆسەی خستنەڕووی حیکایەتەکە بەرەو ئامانجێکی ئاراستەکراو بە هۆی پێکەوەخستنەگەڕی کۆمەڵێک لایەنەوە ئەنجام دەدرێت)(ئیبراهیم، ٢٠١٢: ٣).

بەگشتییش توخمەکانی گێڕانەوەش بریتین لە (زمان و ڕووداو (پلۆت) و کات و شوێن و وەسف و دایەلۆگ و شەپۆلی هۆش و ...هتد)(موفتی، ٢٠١٢: ٢٧٢ و ٢٧٣).

سەبارەت بە پەیوەندیی نێوان ئەدەبی گێڕانەوە و جینۆسایدیش پەیوەندییەکی قووڵ و فرەلایەنەیان پێکەوە هەیە. ئاشکرایە ئەدەب ڕۆڵێکی چارەنووسساز و گرنگ دەگێڕێت لە داڕشتن و وێنەدانەوە و پاراستنی یادەوەری و تێگەیشتن لە کۆمەڵکوژییەکان. ئەدیبان و شاعیران لە ڕێگەی گێڕانەوە و بیرەوەری و شیعرەوە دەتوانن هەست و سۆز و دەروونی قوربانیان و ڕزگاربوان و نەوەکانیشیان پیشان بدەن و مەترسیی دووبارەنەبوونەوەی جینۆسایدیش کەم بکەنەوە.

ئەدەب (لە ڕێگەی زمانەوە ڕووداوەکان دروست دەکاتەوە و تراژیدیاش کارەسات و ڕووداوە دڵتەزێنەکان بەرجەستە دەکات و هەوڵی دروستکردنی کاریگەری دەدات. کە کارەسات ڕوو دەدات زمان ناتوانێت ڕاستەوخۆ گوزارشتی لێ بکات. لە کاتی کارەساتدا

زمـان توانـای گوزارشـتی نییـە، بەڵکـوو تەنیـا دەتوانێـت هـاوار بـکات، بپارێتـەوە و بگـرێ. لـەو چرکەسـاتەدا زمـان کاری خـۆی نـاکات، بۆیـە شـاعیر یـان ئەدیـب و هونەرمەنـد دوای کارەسـاتەکان لـە کاری ئەدەبـی و هونەریـدا دەتوانـن گوزارشـت لـە کارەسـاتەکە بکـەن. زمـان لـە کاتـی کارەسـاتدا تەنهـا دەتوانێـت ببێتـە کەناڵـی کۆکردنـەوەی گرتـە و ڕووداو و سـاتەکانی، کارەسـات هیـچ ناڵێـت، ئەگـەر بتوانێـت بـە تەنهـا ئەرشـیفیان دەکات. تـا دواتـر لـە کاری هونـەری و ئەدەبـی و هـەر کاری تـردا داهێنانـی تیـا بـکات و بـە شـێوەیەکی کاریگـەر بەرجەسـتثیان بکاتەوە)(عومـەر، ٢٠١٩: ٢١١).

تێکستە ئەدەبییەکان دەکارن ڕەخنە لەو هۆکارە سیاسـی و کۆمەڵایەتی و ئایدیۆلۆژییانە بگـرن، کـە بوونـە و یـان دەبنـە هـۆی جینۆسـاید و تراژیدیـا و ئـازاری مرۆڤایەتـی، هاوکاتیش بەشـدارە لە تێگەیشـتنێکی قووڵتر لە هۆکار و دەرئەنجامەکانی جینۆسـاید.

بـە گشـتی ئـەدەب بەسـتێنێک چـێ دەکات بـۆ بیرکردنـەوە و تێگەیشـتن لـە ئازارەکانـی جینۆسـاید، هـاوکار و دڵخۆشـیهێنیشـە بـۆ دڵنیابوون لـەوەی دەنگـی ڕزگاربـوان و کەسـوکاری قوربانیـان لەناوناچێـت.

بەشـی دووەم: سـتراتیژەکانی گێڕانـەوە لـە (ڕۆمانـی بەهـاری ڕەش)ی (ئەحمـەد محەمـەد ئیسـماعیل)دا

یەکەم: فرەگۆشەنیگایی

گۆشـەنیگا گێـڕەرەوە و چیرۆکخوانـە، دوو جـۆر گێڕانـەوە هەیـە، بابەتـی و خـودی، (گێڕانـەوەی بابەتـی یـا دەرەکـی هەندێجـار ڕاسـتەوخۆ یـان داسـتانیشی پێدەوترێـت، چونکـە داسـتان بـە زۆری گێـڕەرەوە تـا کۆتایـی گێڕاویەتییـەوە. کۆنتریـن و ناودارتریـن جـۆری گێڕانەوەیـە، زۆربـەی زۆری چیرۆکنووسـان، ئـەم شـێوازەیان بەکارهێنـاوە لـە جیاتـی کاراکتـەر گێڕەرەوەیـەک لـە نـاوەوەی دەقەکـە ڕووداوەکان بـە هـۆی جێنـاوی کەسـی سـێیەمەوە دەگەڕێتـەوە، زاراوی هەمووشـتزان بـۆ گێـڕەرەوەی بابەتـی دانـراوە) (موفتـی، ٢٠١٢: ١٦). گێڕانـەوەی خودیـش، خـودی گێـڕەرەوە لـە ڕێگـەی جێنـاوی (مـن)ەوە حیکایەتەکـە دەگێڕێتـەوە و لەنـاو ڕووداو و کارەکتەرەکاندایـە.

ڕەخنەگـری ئەدەبیـی ئەمریکـی (وایـن بـووس): ((وای دادەنێـت گۆشـەنیگا فێڵێکـی هونەرییـە، یـان ئامرازێکـە بـۆ بەدیهێنانـی ئامانجەکانـی نووسـەر، دەشـکرێت ڕێگەیـەک بێـت بـۆ کارکردنـە سـەر خوێنـەر)) (حبیلـة، ٢٠١١: ٥٩).

لـە ڕۆمانـی (بەهـاری ڕەش)ی (ئەحمـەد محەمـەد ئیسـماعیل)دا، لـە سـەرەتای ڕۆمانەکـەوە گێڕەرەوە و گۆشـەنیگاکەی گێڕەرەوەیەکـی بابەتییـە و هەمووشـتزانە و کەسـی سـێیەمی تاکـە، دواتـر دەبێتـە کەسـی دووەمـی تـاک و جێنـاوی (تـۆ) بـەکار دەهێنێـت، ئەمـەش سـەلمێنەری ئەوەیـە کـە ڕۆمانەکـە سـتراتیژی فرەگۆشـەنیگایی و فرەڕوانگەیـی و فرەدیدگایـی تێـدا بـەکار

هاتووە. وەک لێرەدا و لەسەرەتادا دەڵێت: ((ئاوای گوت و لێت مۆڕ بووەوە، تۆش بە بزەیەک مەگەر هەر خۆت بزانیت چی گەیاند وەڵامی خێسەکەیت دایەوە... لەم کاتەدا گوێت لە گریانی چەند منداڵێک بوو...))(ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ١٠).

ناوبەناویش لە سەرەتای هەر بەشێکدا گێڕانەوە دەداتە دەست کارەکتەرەکانی وەک (سابیری حاجی جومعە و حەمەغەریب و گەرمیان و هاپۆ و لفتە و کارەکتەرگەلێکی بێناو). وەک لە گێڕانەوەی سەرگوزەشتەی سابیردا هاتووە: ((دەنگێک دێتە گوێم، بانگی من دەکات، لە ناو هەزارەها دەنگدا جیای دەکەمەوە... دەنگی چنارە... لە پێشەوەش دەنگێکی تر بانگم دەکا... ئەمەش دەنگی دایکمە... بگەڕێمەوە بۆ قەڵاکە، پاش ماوەیەکی کە منیش دەچمەوە لای چنار... یا... نە جارێکی کە ناگەڕێمەوە ئەو قەڵایە...))(ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ١١٢).

دووەم: شەپۆلی هۆش

شەپۆلی هۆش (Stream of consciousness) بۆ یەکەمین جار وەکو زاراوە لە بواری دەروونناسیدا بەکارهێنراوە، ((سەرەتای بەکاربردن و فەراهەمکردنی ئەم زاراوەیە دەگەڕێتەوە بۆ کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەم، کاتێک زانای دەروونناسیی ئەمریکی (ولیەم جەیمس W. James) (١٨٤٢-١٩١٠) بۆ گوزارشتکردن لە لێشاوی بەردەوامی بیر و هەستەکان لە ناوەوەی زەینی مرۆڤدا بەکاری هێنا))(زيتوني، ٢٠٠٢: ٦٦).

شەپۆلی هۆش وەکو میتۆدێکی گێڕانەوە کۆمەڵێک ئامراز و تەکنیکی تایبەت بەخۆی هەیە، کە ڕۆماننووس دەتوانێت لە ڕوانگەیانەوە بابەت و ناوەرۆکی دەقەکەی پێشکەش بە خوێنەرانی بکات، ((ئەو تەکنیکانەش دیارترینیان بریتین لە: (مۆنۆلۆگ) و (خۆدواندن) و (فلاشباک) و (پێشخستن). شانبەشانی ئەم تەکنیکانە کۆمەڵێک کەرەستە و ئامرازی هونەری دیکە هەن کە لە میتۆدی (شەپۆلی هۆش)دا سوودیان لێ دەبینرێت، کە چەند ڕەخنەگرێک بە تەکنیکە لاوەکییەکان ناویان دەبەن، وەکو: مۆنتاژی شوێنی و مۆنتاژی کاتی))(مەجید، ٢٠٢١، ٤٠).

لێشاوی بەردەوامی بیر و هەست و دەروون لەم ڕۆمانەدا زۆر بەرچاوە، وەک گێڕەرەوە لە زاری (سابیری حاجی جومعە)ی کارەکتەری سەرەکییەوە، دەڵێت((چاوی بڕیوەتە ڕیشە سپییەکەی، چاوی لێ ناترووکێنێ... بەرە بەرە دەبێتە گلۆلەیە چەرموو، گلۆلەکە گەورەتر دەبێت، لەناو ئەو گولۆلەیەوە گەلێ شوێن و جێگای دێتە بەرچاو... ماڵتان لە دێی (زنانە)یە... دەشتە پەتیەکەی خۆرهەڵاتی ئاوە سپی تا چاو هەتەر دەکات سپی چووەتەوە، لە گەرمیان بەفر باریوە، شتێکی دەگمەن و سەیر بوو، تۆ هەرزەکاری لەگەڵ چەند کوڕ و کاڵێکدا بە تانجی ڕاوەکەرویشک دەکەن، دیمەنەکەی بەرچاوت، زۆر نامێنێ، لێڵ دەبێ، خەریکە شتەکان تێکەڵ و پێکەڵ دەبینی...))(ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ٣٨).

لە نموونەیەکی تردا، گێڕەرەوە شەپۆلی هۆش لە دەمی منداڵێکەوە، کە کراوەتە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ژێر خۆڵەوە و سەگەکانی قەڵاکە دەریان هێناوەتەوە، درووست دەکات: ((گەماڵەکان بە ئاسانی دەریان کردم، زۆر ئازاریان دام... لەو ڕۆژە بە دوای باوکمدا ئەگەڕێم... دۆزیمەوە... باوکم وەکوو جاران گەمەم لەگەڵدا ناکات... مۆن بووە... ئەڵێ لە خەفەتی دایکت کەسم لە بیر نەماوە... وام پێ ئەڵێ... ئەو ڕۆژە کە وامان بەسەر هات، من و شلێر لە پایین ئاواییەوە بۆ خۆمان وازیمان ئەکرد... لای بەرخۆڵەکان بووین، من بە پووش و پەڕۆ بووکێکم کردبوو، ئەو کاتە عەسکەرەکان هاتن لێم بەجێ ما...)) (ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ١٠٢).

سێیەم: ستراتیژی گێڕانەوەی تێهەڵکێش

یەکێکە لە ستراتیژە گێڕانەوەییەکان، کە مێژووەکەی بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە، ئەمەش (تێکەڵکردنی چەند ڕووداوێکی جیاوازە لە هەمان دەقدا، کە ڕەچاوی بە دوایەکداهاتنی کاتی ڕووداوەکان ناکات واتە تێهەڵکێشکردنی چیرۆکگەلێکی لاوەکییە لە چیرۆکە سەرەکییەکەدا، پێویستە چیرۆکە لاوەکییەکان قەبارەیان لە چیرۆکە سەرەکییەکە بچووکتر بێت. پێویستە ئەو چیرۆکانە لە ڕووی تێمەوە یەک واتا بگەیەنن، مەبەستی چیرۆکە لاوەکییەکان بۆ زیاتر دەرخستن یان ڕوونکردنەوەی چیرۆکە سەرەکییەکەیە. ئەمەش بۆ پتر سەرنجراکێشانی خوێنەرە بۆ لای ڕووداوی چیرۆکەکە، ڕوونکردنەوەی چیرۆکە سەرەکییەکەیە لە چەند گۆشەنیگایەکی جیاوازەوە)) (عەلی، ٢٠١٥: ٥٨).

ڕۆمانی (بەهاری ڕەش) بەهەمان ستراتیژ کاری کردووە، گەلێک وردەچیرۆک لەخۆ دەگرێت، کە وا لە خوێنەر دەکات داوی ئەو چیرۆکانە بکەوێت، وەک چیرۆکەکانی سابیری حاجی جومعە و حەمەغەریب و گەرمیان و هاپۆ و لفتەدا دەبینرێن، نموونەش بۆ ئەمە وەک لە چیرۆکی تایبەتیی گەرمیانی کارەکتەردا هاتووە: ((ئەو بەیانییە دەبووایە لەگەڵ دایکمدا بچووبایەین بۆ سەر ڕۆخانە و زەڵمان بهێنایە... بووە تەقە، تۆپێک کەوتە ماڵی میمکە ڕەعناوە، مام خدر ئێژی کەسیان دەرنەچوون، هەر خەڵکی بوو دەڕەمی، ئێمەش بۆی دەرچووین، خۆمان بەرەو دۆڵەڕەش کوتا، نەمانزانی ئەو لاشمان گیرابوو، باوکم دەستی منی گرتبوو، دایکم و نازەی خوشکم لە پێشمانەوە بوون، لە پایین ئاوایی باوکم بەدەما کەوت، تەماشام کرد شانی سوور بووە ...))(ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ١٨).

چوارەم: دەقئاویزان و ئاماژەدان بە تراژیدیا و تاوان

دەقئاوێزان هۆکارێکی گرنگی شیکردنەوە و ڕاڤەکردن تێکستە و پاژێک لە سەرچاوەی هەر دەقێکی نوێ دەقەکانی پێش خۆیەتی، ((بەو پێیە هەموو دەقێک لە چەندین لایەنەوە ڕایەڵی تێکەڵکردووی هەیە لەگەڵ دەقە پێشینە و هاوچەرخەکانیدا و دەق بەبێ بوونی ئەم ڕایەڵانە بەرهەم نایەت، کە بۆ خۆیان مۆزایکێکی دەق لەناوخۆیاندا پێک دێنن.

لەو بارەیەوە ڕۆلاند بارت دەڵێت: هەموو دەقێک دەقی تری تێدا دەبینرێتەوە بەئاستی جۆراو جۆر))(عەزیز، ٢٠١٤: ٢).

لێرەدا ڕۆماننووس ئاماژە بە بیروڕایەکی پڕوپووچی مێژوونووسی عەرەب (مەسعوودی) دەدات، کە کوردی بە نەوەی جنۆکە ناوبردووە، لە کۆنتێکستی ڕۆمانەکەدا بەوردی و بەڕەخنەیەکی قووڵەوە جێی کردووەتەوە و دەنووسێت: ((سابیر هەمدیس تەماشای هاپۆی کرد و بزەیەکی خەماوی گرتی... نەخێر نامانگەڕێنەوە... لێمان دەترسن، وا دەزانن ئێمە گەورە و بچووکمان شیر لە هەسان دەسووین و یەکەیەکە سەریان دەبڕین، بۆیە ئێژن بەر لەوەی ئەم بەچکە جنۆکانە سەرمان ببڕن، ئێمە خۆمان دەزانین چییان لێ دەکەین (تۆ)یان دەبڕینەوە)) (ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ٥٦).

هاوکات لە (بەهاری ڕەش)دا ئاماژە و دەقئاویزان بە چەند ڕووداو و تراژیدیایەک دەدات کە بەسەر کورددا هاتووە. ((دەڵێن زوو زوو خەڵکی ئەم گەرمیانەیان بۆ لیبیا و ژووررووی ئەفریقاش پەراگەندە کردووە. لەمەش کۆنتر سەنحاریب ناوێک بە لەشکرێکی زۆرەوە بە گەرمیاندا تێپەڕیوە تا گەیشتووەتە قەرەداخ، گەرمیانییەکان دەستەوەستان دانەنیشتوون، ساڵێک ئەو لەشکرەیان پەنگدابۆوە، ڕێگەی ڕۆیشتنیان لێ بڕیبوون، لە دواییدا گەرمیانییەکان کۆڵ دەدەن، بەلام کوشتارێکی بێبەزەییانەیان لێ دەکەن)) (ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ٢١). یان لە نموونەیەکی تردا لەو ڕووەوە و لە باسی گەرمیانیەکاندا دەنووسێت: ((لەگەڵ خانی دەلۆدا بە گژ سوپای ئینگلیزدا چوون، شێخی نەمریش متمانەی پێیان دەکرد، کێ شەڕەکەی ئاوباریک لەبیر نییە، هیچ کەسی ناتوانێ جوامێری و ئایەزایەتییان ونکات، کەچی لە دوای هەموو کەسێکەوە خۆشی و ئارامی دەچێژن...)) (ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ٢١).

پێنجەم: زمانی وەسفی

ئەدەب بە گشتی کیانێکی زمانییەو لە دووتوێی زماندایە، (زمان کەرەستەی سەرەکی بەرهەمهێنانی دەقی ئەدەبییە، واتە بۆ باشترتێگەیشتن و جوانترشیکردنەوەی دەقەئەدەبییەکان پێویستە بگەڕێینەوە بۆ کەرەستە زمانییەکان، کە زمانی وەسف یەکێکە لەوانە و (بەواتای ستایش کردن، یان باسکردن و ڕوونکردنەوە لەسەر ناوێک یان جێناوێک یان کارێک و ڕووداوێک و... هتد، دێت)(قاضی، ٢٠٢١: ٩). زمانی وەسفی کۆمەڵێک ئەرک جێبەجێ دەکات لە نێو ئەدەبی گێڕانەوەدا و بەتایبەتی لە ڕۆماندا ئەوانیش:

١-بۆ نزیککردنەوەی تێکست لە واقیعەوە، پەنایان دەبردە بەر وەسفی شوێن و کەسێتییەکان.

٢- وەسف بۆ ڕازانەوەی تێکستەکە و دروستکردنی دیکۆر و چوارچێوەیە بۆ ژینگەی ڕۆمانەکە.

٣- بۆ ئەوەی وێنەیەکی ماددی بەرجەستەکراوی فەزا و شوێن و کەسێتییەکان بخاتە بەرچاوی خوێنەر.

٤-وەسف ئەرکی گەیاندنی کۆمەڵێک واتای فەلسەفی و کۆمەڵایەتی لە تێکستی کلاسیکی و نوێدا دەگێڕێت.

٥-وەسف دەتوانێت جۆرە پشوویەک بە خوێنەر بدات، بەتایبەتی دوای خوێندنەوەی هەندێک ڕووداوی وروژێنەر)(ئەڵوەنی، ٢٠٠٤: ٣٠٩).

زمانی وەسفی لەم ڕۆمانەدا پەتی و تاراەدیەکیش بە بنزاری گەرمیانی نووسراوەتەوە و نووسەر خاوەنی فەرهەنگێکی دەوڵەمەندی ئاوەزیی و وشەییە، بە وردی وەسفی بەستێن(فەزا) و شوێنەکان دەکات. زمانی وەسفی لە ڕۆمانی جینۆسایددا زیاتر کاریگەرە و وا دەکات خوێنەر ئاشنا بێت و ڕۆبچێتە ناو شوێن و کارەکتەرەکانەوە. وەک لەم دوو پەرەگرافەدا توانا و یارای ڕۆماننوس دەردەکەوێت لەو ڕووەوە: ((بەهاری گەرمیان چوون ساتە خۆشەکانی کورت و کەم تەمەنە، بە ناو بەهارەو کەچی لە پێرەوە تەپوتۆزێکی دڵگوشێنەر هەڵی کردووە، خۆڵ دەبارێ، خۆڵێکی وردی کلئاسا، خەنەیی و کەمێ مەیلەوسوورە خۆڵی ئەم گەرمیانە... سەرەڕای کورتییەکەشی ئەمساڵ بووەتە ئاگر و وا تەڕ و وشک لووش دەدات. دوای سێ ڕۆژ خۆڵبارین تۆزەکەی نیشتەوە، بەڵام گەرد و تۆزەکە بە ئاسمانەوە مانیان گرتووە، کە تیشکی خۆرەکەی بەردەکەوێ سوور دەڕوانێ...))(ئیسماعیل، ٢٠٢٣: ٩). لە وەسفی قەڵای نوگرەسەلمانیشدا ڕۆمانووس دەڵێت: ((قەڵایەکی گەورەی دوو نهۆم، دەرگایەکی دوو لایەنی ئاسنین لە ناوەڕاستی بیناکەدایە، بەملاوبەولای دەرگاکەدا بە درێژایی چەند گاوخانێک لەسەر دوو نهۆم قەڵاکە دروست کراوە، لەوێشەوە پەرژینێکی بەرز کەمێک دەڕوات، ئینجا پێچ دەکاتەوە...)) (ئیسماعیل، ٢٠٢٣: ٥٨).

شەشەم: وێنەی شیعری و هێما(ڕەمز)

وێنەی شیعری تەکنیکێکی ئەدەبی باڵایە لە هەردوو ژانری شیعر و پەخشاندا، بۆ یەکەمجار وێنەی شیعریی لەلایەن (سی، دی، لویس)ەوە پێناسەکرا، ((کە وێنەیە بە وشە، وەسف و خوازە و لێکچوونیش وێنە پێک دەهێنن، یان دەتوانرێت بە دەربڕینێک یان ڕستەیەکی ئارایشتکراو ئاراستە بکرێت(ئەمین، ٢٠٠٢: ١٦). (شەفیعی کەدکەنی)یش پەیڕەوی بنەماکەی (سی، دی، لویس) دەکات و ئەوە دەخاتە ڕوو کە ئەوەی زەمینە سازدەکات بۆ خولقاندنی وێنەی شیعریی بوونی هونەرەکانی ڕەوانبێژییە کە خۆیان لە (خواستن، چواندن، درکە، خوازە)دا دەبیننەوە (کەدکەنی، ١٩٩٣: ١٢٤). هەر بۆیە ((وێنەی هونەری یان ئەدەبی یان شیعری پێکهاتەیەکی ئیستاتیکییە، زمانی داهێنان شێوەی هەستەوەری(حسی) یا هەستی (شعوری)ی تەشەنە دەکات یان واتاکان ئامادە دەکات بەدارشتنێکی نوێ، توانا و ئەزموونی شاعیر پڕی دەکاتەوە)) (گەردی، ٢٠٠٤:٢٥).

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئەم ستراتیژەش لە ڕۆمانی جینۆسایددا بەرکارە، بۆ ئەوەی کارەسات و تراژیدیاکان کاریگەرتر و سۆزدارتر بکات و هەست و نەستی قوربانیان و ڕزگاربوان باشتر وێنا بکات، لە ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)دا لە گەلێک شوێندا وێنەی هونەری باڵا دەبینرێن، بۆ نموونە کە دەڵێت: ((ئەو هەزاران زارۆک و کچ و ئافرەت و ڕیشسپیانە هەمووی هەناسەی ساردیان بە گڕی ئاسمانا دەکرد، نە کەس چاوی لێیان بوو، نە کەسیش هاواریانی دەبیست، تەنها خۆری دەمکەڵی ئەم ئێوارەیە چاوی لەم دیمەنە بوو، لە داخانا زەرد هەڵگەڕابوو، بەڵام بۆ ئەوەی ئەویش نەبێتە شاهید و تۆمەتێکی گەورە لەسەر خۆی لاببات، بە پەلەپڕووزێ لەودیو ئاسۆوە خۆی شاردەوە)) (ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ٤٧). لێرەدا لە وێنەیەکی میتافۆریدا و لە ڕێگەی بەخشینی تایبەتمەندییەکانی مرۆڤ بە خۆر وەک چاولێبوون و زەردهەڵگەڕان و شایەتیدان و خۆشاردنەوەوە، خۆری بە مرۆڤ چواندووە و لە کۆنتێکستی بێکەسی و تەنیایی و بەدەمەوەنەچووندا لە کارەساتەکەدا وێنەکە کاریگەرتر دەردەکەوێت کە ڕۆماننووس گلەیی لە خۆریش دەکات کە نەیویراوە و نەبووەتە گەواهیدەری ئەم تراژیدیا و تاوانە، کە ئەنفالی کوردانە.

لە دوو وێنەی شیعری تردا، ڕۆماننووس گریانی لە مرۆڤەوە بۆ زەوی و ماندوێتی بۆ تاریکی خواستووە، لە ڕێگەی وێنەی هونەریی (خواستنی شاراوە)وە و دەڵێت:((خاک و زەوی ئەم ناوچەیە لە ڕقی ئەم کشومات و بێدەنگییەی خەڵکەکەی، شەوان بۆ خۆی دەگری...))(ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ٢٧) و ((وا خەریکە تاریکی ماندوو دەبێ و پاشەکشێ دەکات)) (ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ٥٦).

هێماش یەکێکی ترە لە ستراتیژەکانی گێڕانەوە لە جینۆسایددا، لای (کارڵ گۆستاف یۆنگ) (Carl Gustav Jung)(١٨٧٥-١٩٦١)، دەروونشیکاری ناوداری سویسری، ((هێما بریتییە لە زاراوەیەک، یان ناوێک و بگرە ئەکرێ ئەو وێنەیە بێ، وا لەوانەیە نوێنەری شتێک یان شتێکی ژیانی ڕۆژانە بێت، جگە لە مانای ئاشکرا و ئاسایی خۆی، مانایەکی ژێرەوانکێی تایبەتیشی هەیە)) (یونگ ٢٠١٩: ٣٣). بە دیدی (یۆنگ) هێما زاراوەیەکی باو و ئاشکرا و بەکارهاتووی نێو کۆمەڵە، مرۆ هێما دادەپچڕێ و بە شێوەی نەستی تاک، یان کۆنەست و نوێنەرایەتی واتایەکی نوێ و شاراوە دەکات.

ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل بەو هۆیەی خاوەن پاشخانێکی گەورەی ئەدەبی بووە، ڕەمزگەلێکی ئاماژە پێداون، تا ڕۆمانەکە کاریگەرتر بکات، وەک لەم نموونانەدا ڕەمزی (تووڵەمار و گورگ) بەکارهێناوە، مار لێرەدا ڕەمزی مردن و وێرانکاریی و خراپە و ژەهر و فێڵ و فریوە (فریودانی حەوا و دەرکردنی لە بەهەشت لە زۆربەی ئاینەکاندا). گورگیش ڕەمزی تاریکی و تاڵانکاری و کوشتن و ترس و چاوچنۆکی و خوێنمژی و تاڵانکاری و وێرانکاری و برسێتییە. نموونەکانیش: ((بە ئەسپایی وەک پەڕێک لەسەر تاشەبەردێک خۆت دەبینیتەوە و دەوروبەری تاشە بەردەکە تووڵەمارن، لە ژماردن نایەن... لەپڕ لە گابەردەکەوە خۆت هەڵدەدەی، سەرت بە تاوێرێکدا دەدات، کەچی هەر گریانی منداڵەکەت لە گوێ دەزرنگێتەوە...))(ئیسماعیل، ٢٠٠٣: ١٣). ((گەلە گورگ ئاسا

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

خۆیان بە مەنگەڵەکەدا کرد... شپرزەن، ڕق و کینە لە ڕوویان دەباریّ... کەس هیچی پیّ نەوتوون، فزەی لە دەم دەرنەچووە... دوو سیّ ئەفەنییان لەگەڵ دایە، ئەوانەی کە دار و کێبڵ بە دەستن...)) (ئیسماعیل، ۲۰۰۳: ٥٤).

حەوتەم: پرسیاری ئاکاریی و وجوودی

ئەم ستراتیژە لە ئەدەبی گێڕانەوەی جینۆسایددا زۆر تایبەتمەند و ناسەرەوەیە، قوربانیانی جینۆسایدەکانی دنیا لەکاتی تاوانەکەدا، بەردەوام پرسیارگەلێکیان لە خودی خۆیان و هاوڕێیانیان و جەلادەکان کردووە، بە نموونەی: بۆچی وایان لیّ دەکرێت؟ لەبەرچی؟ بۆ کوێیان دەبەن؟ چییان لێدەکرێت؟ چارەنووسیان چی دەبێت؟ ئایا ئەمانەش مرۆڤن؟ هەستیان هەیە؟ ئایا ئەمانیش کەسوکار و منداڵیان نییە؟ و چەندین پرسیاری ئاکاری و وجوودی تر.

لە ڕۆمانی بەهاری ڕەشیشدا ئەم ستراتیژەی گێڕانەوەیە بەردەوام ئامادەیی هەیە، وەک لەم نموونانەدا دیارە: ((دانیشتووانی ناوچەیەک چۆن هەمووی بەجاریّ ڕەشبگیر دەکەن؟ سەرت لەمە دەرناچیّ، مێشکی خۆت دەگوشی، هەوڵدەدەی تاوانێکی لەو بابەتە بیر خۆت بخەیتەوە، یا لە کتێبێکدا باسی کارێکی وا کرابیّ، لەم حاڵەتە بچیّ بۆی ناچی... هیچت بۆ ناوتریّ و نازانی نەفرەت لە کیّ بکەی... (بۆ وامان لیّ دەکەن؟) یەک دوو جار لە ژێر لێوە وات گوت. ئەم بەیانییەش خەڵکەکە هەمان (بۆ؟)یان لە تۆ دەپرسی...))(ئیسماعیل، ۲۰۰۳: ۱۷)، یان لێرەدا کە ڕۆماننوس دەڵێت: ((ئافرەتیّ بە دەم گریانەوە گوێم لیّ بوو، دەیگوت: هەر داوای خەیاری لە دایکی دەکرد، دایکیشی نەعلێکی منداڵانەی سەوزی دابووە دەستی، کە گیانی دەرچوو نەعلەکە بە سەر سنگییەوە بوو... ئەی ماڵی کاولم بێبەزەییتی بەم ڕادەیە؟ خۆیان مناڵیان نییە؟))(ئیسماعیل، ۲۰۰۳: ٦٧).

ئەنجام:

۱- لە ئێستادا ئەدەبی جینۆساید، بەشێکی گرنگی ئەدەبە، پێکدێت لەو شیعر و چیرۆک و ڕۆمانانەی کە ئازار و تراژیدیا و بەسەرهات و ڕووداوەکانی جینۆسایدەکانی دنیا لە فۆرمێکی ئەدەبی و هونەری و زمانی باڵادا دەگێڕنەوە.

۲- ئەو چیرۆک و ڕۆمانانەی کە لەبارەی جینۆسایدەوە لە جیهاندا نووسراون، کۆمەڵێک ستراتیژی گێڕانەوەی هاوبەشیان هەیە لەوانە(فرەگۆشەنیگایی، شەپۆلی هۆش، ستراتیژی گێڕانەوەی تێهەڵکێش، دەقئاویزان و ئاماژەدان بە تراژیدیا و تاوان، زمانی وەسفی، وێنەی شیعری و هێما(ڕەمز) و پرسیاری ئاکاریی و وجوودی).

۳- نەتەوەی کورد یەکێک و تاکانەترینی ئەو نەتەوانەیە بە درێژایی مێژوو و بەردەوام ڕووبەڕووی قڕکردن و جینۆساید بووەتەوە. بۆ ئەمەش نووسەر و شاعیر و چیرۆکنووس و ڕۆمانووسەکانی، دەقگەلێکیان لەو ڕووەوە نووسیوە.

٤- ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، یەكێكە لەو نووسەرە زرنگ و پاشخانزەنگینانە كە ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)ی بۆ تراژیدیا و جینۆسایدی ئەنفالی نووسیوە، بەشێوەیەك كە توانیویەتی كۆی ئەو ستراتیژیانەی لە ڕۆمانی جینۆسایددا هەن، بە شێوازی خودی و تایبەتی خۆی سەربار و پراكتیزە بكات.

٥- دیارترین سێ لەو ستراتیژیانەی گێڕانەوەی ڕۆمانی جینۆساید، بەراورد بەوانی تر زیاتر لە ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)دا، هێنراونەتەوە(شەپۆلی هۆش و زمانی وەسفی و پرسیارە ئاكاری و وجوودییەكان)ن.

٦- هەرسێ ستراتیژی (شەپۆلی هۆش و زمانی وەسفی و پرسیاركردنەكان)، تەریب و پڕبەبەری سرووشتی گێڕانەوەی حاڵەتە دەروونییەكانی قوربانیان و ڕزگاربوان و وەسفی شوێن و ڕووداوەكان و پرسیارە هزری و ئاوزییەكانی بەركەوتەكانی جینۆسایدن لەو كاتەدا، كە ڕۆماننووس بەكاری بردوون.سەرچاوەكان:

سەرچاوە:

یەكەم: بە زمانی كوردی

١-كتێب:

-ئەڵوەنی، نەجم خالید نەجمەدین(٢٠٠٤)، بنیاتی كات لە سێ نموونەی ڕۆمانی كوردیدا، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.
-ئەمین، عەبدولقادر محەمەد (٢٠٠٢)، وێنەی شیعریی لە ڕێبازی ڕۆمانسیی كوردیدا، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.
-ئیسماعیل، ئەحمەد محەمەد(٢٠٠٣)، بەهاری ڕەش، چاپی یەكەم، هەولێر، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس.
-گەردی، سەردار ئەحمەد حەسەن(٢٠٠٤)، بنیادی وێنەی هونەری لە شیعری كوردیدا، (١٩٧٠-١٩٩١)، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.
-مەجید، د.دیار فایەق (٢٠٢١)، شەپۆلی هۆش لە رۆمانی كوردیی باشوری كوردستان (بە دیالێكتی كرمانجی ناوەڕاست)، كەلار، ناوەندی بڵاوكردنەوەی خاك.
-موفتی، د.پەری ساڵەح(٢٠١٢)، گێڕانەوە لە چیرۆكەكانی ئەحمەد محەمەد ئیسماعیلدا، بڵاوكراوەی ئەكادیمیای كوردی، هەولێر، چاپخانەی حاجی هاشم.
-یۆنگ، كارل گۆستاف(٢٠١٩)، مرۆڤ و هێماكانی، و: ڕوقیە سەییدی، چاپی یەكەم، هەولێر، ناوەندی ڕۆشنبیریی ئاوێر.
٢- نامەی ئەكادیمی:
-ئیبراهیم، سەمیر ئەحمەد(٢٠١٢)، هونەرەكانی گێڕانەوە لە ڕۆمانەكانی خوسرەو جافدا، نامەی ماستەر، زانكۆی سەلاحەددین.
-عەزیز، سامان جەلال(٢٠١٤)، دەقئاوێزانی -شیعری گۆران لە شیعری (هەردی، دیلان، ع.ح.ب، كامەران)دا، تێزی دكتۆرا، زانكۆی سلێمانی.

-عەلی، سروە تاهیر(٢٠١٥)، بنیاتی هونەری لە کۆمەڵە چیرۆکی هەڵۆی ڕەوف بێگەرددا، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی.
-عومەر، مەهدی فاتیح(٢٠١٩)، پرۆسەی ئەنفال و ڕەنگدانەوەی لە ئەدەبی کوردیدا، تێزی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی.
-قاضی، ڕەوەند حەمەجەزا(٢٠٢١)، ئیستاتیکای وەسف لە چیرۆکە شیعرییەکانی ئەنوەر قادر محەمەددا، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی.
-محەمەد، بوشرا قادر کاکە(٢٠٢٢)، ئیستاتیکای گێڕانەوە لە ئەدەبی کوردیدا، تێزی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی.

دووەم: بەزمانی عەرەبی

-زيتوني، د. لطيف(٢٠٠٢)، معجم مصطلحات نقد الرواية ـ عربي- انكليزي- فرنسي، بيروت، دار النهار للنشر.
-حبيلة، د. الشريف(٢٠١١)، مكونات الخطاب السردي ـ مفاهيم نظريه، الاردن، عالم الكتب الحديث.
-وهبة، مجدى(١٩٧٤)، معجم الامصطلحات الادب، بيروت، مكتبة لبنان.

سێیەم: بە زمانی فارسی

کدکنی، دکتر شفيع (١٩٩٣)، صور خيال، چاپ ششم، تهران.

چوارەم: بە زمانی ئینگلیزی

-McCarthy, Margaret M(2011), Trauma and the Holocaust: The Impact of Genocide on Narratives, Rutledge.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئێزدییەکان لە ڕۆمانی (مازیاری شەنگالی) ی نەبەز گۆراندا

د.پەرێشان خالد صابر
بەشی کوردی، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی ڕاپەڕین
ڕانیە، هەرێمی کوردستان، عێراق
pareshan.sabir@uor.edu.krd

پوختە:

تاوانی جینۆساید یەکێکە لەو تاوانانەی، کە ئاڕاستەی ڕەگەزی مرۆڤ دەکرێت و بە گەورەترین و خراپترین تاوانی نێودەوڵەتی وەسف دەکرێت، بەهۆی ئەو مەترسییەی، کە لەسەر ژیان و تەندروستی و کەرامەتی مرۆڤ دروستی دەکات. جینۆساید هەڕەشەی لەناوبردنی تەواوی گروپێک دەکات بە هۆکاری ئایینی، نەتەوەیی، ڕەگەزیی، خێڵەکی...هتد

ڕۆمانەکە یەکێکە لەو هونەرە ئەدەبییە کاریگەرانەی، کە ڕەنگدانەوەی واقیع و دەربڕینی کێشەکانی ژیان و نیگەرانییەکانی مرۆڤە. بۆیە ڕۆماننووسی هاوچەرخ هەوڵیداوە کەڵک لە توانا هونەری و دەربڕینەکانی ئەم هونەرە نوسراوە وەربگرێت بۆ وێناکردنی واقیع و بەرجەستەکردنی کێشە و ئازارەکانی مرۆڤ لە ژیاندا. هەرچەندە تەوەری سەرەکی ئەم ڕۆمانە بریتییە لە قەیرانی شوناس، بەڵام بێبەش نەبووە لە تەوەری دیکە، کە ئێمە بە گرنگی دەزانین، لەوانەش تەوەری هێرشی دەوڵەتی بەناو ئیسلامی (داعش) لە ناچەکانی شەنگال و دەوروبەری، کە یەکێک بوو لەو ڕووداوە بە ئازارانەی کە لە ساڵی٢٠١٤دا ڕوویدا، نوسەر لەم ڕۆمانەدا کۆمەڵێک ڕووداوی کارەساتبار و جەرگبڕی لە کاتی داگیرکارییەکەدا وێنا کردووە. ڕۆمانەکە بوو بە بەڵگەنامەیەکی گرنگ و ئازارەکانی داگیرکارییەکەی تۆمار کردووە، تاوانەکانی کوشتن و قڕکردن، کە هاوڕێی ئەم ڕووداوە بە ئازارە بوون زۆر بە جوانی وێناکراون.

لە ڕێگەی لێکۆڵینەوە لە دەقی گفتوگۆی کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکەوە، دەتوانرێت بەشێکی زۆر لە تایبەتمەندییەکانی

چۆنییەتی جینۆسایدی ئێزیدییەکان بزانرێت. بۆ ئەم مەبەستە چەند تێکستێکی کورتی ناو ڕۆمانەکە گوڵبژێرکراون، کە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ گوزارشت لەم کارەساتەدەکەن. توێژینەوەکە ڕێبازی وەسفیی-شیکاریی گرتۆتەبەر بۆ ئەوەی گرنگترین بەهاکان پیشانبدات، کە نوسەر ویستویەتی ئاشکرای بکات. پلانی لێکۆڵینەوەکە دوو تەوەر لەخۆدەگرێت: یەکەمیان تیۆرییە و باس لە چییەتی جینۆساید و جۆرەکانی و پیکهاتەکەی دەکات. تەوەری دووەمیش بەشێوەیەکی پراکتیکی وێناکردنی کارەساتی داگیرکاری و جینۆسایدی ئێزدییەکان لە ڕۆمانەکەدا دەخاتەڕوو و باس لە قوربانیدان و کاردانەوەکانی داگیرکاری لە ڕۆمانەکەدا دەکات، لەگەڵ گرنگترین ئەنجامەکان.

کلیلە وشەکان: جینۆساید، ڕۆمان، ئێزدییەکان، نەتەوەی کورد.

The Reflection of the Yazidi Genocide in the novel «Maziari Sinjari (shingali)» by Nabaz Goran

D. Pareshan khalid Sabir

pareshan.sabir@uor.edu.krd

The crime of genocide is one of the greatest and worst crimes committed against the human race because of the risk it poses to human life, health, and dignity. Genocide threatens to exterminate and eradicate an entire group on the basis of religion, ethnicity, racial, or tribalism.

The novel is one of the most influential literary arts, which reflects reality and expresses the problems of life and human concerns. Therefore, the modern novelist has attempted to use the artistic and expressive abilities of this written art

to describe reality and embody human problems, struggles and sufferings in life. Although the main theme of this novel is the crisis of identity, it is not devoid of other themes that we consider it important, this involved the attack by the group known as Islamic State (ISIS) offensive in and around Sinjar, which was one of the most painful events that took place in ٢٠١٤. In this novel, the author describes a number of tragic and heartbreaking events during the conquest or invasion. The novel became an important documentary, documenting the pain of the conquest, the murders and devastations that accompanied this painful event, that beautifully depicted.

Through studying the context of the dialogue between the characters in the novel, it is possible to understand many of the characteristics of the Yazidi genocide. For this purpose, a few short texts in the novel have been selected. They are directly or indirectly dealing with this catastrophe. The study utilizes a descriptive-analytical method to demonstrate the most important values, that's what the author wanted to reveal. The research plan consists of two main themes: the first one is theoretical and discusses the quality, types and structure of genocide. The second theme in the novel illustrate the tragedy of the conquest and genocide of the Yazidis, discussing the sacrifices and reactions of the conquest in the novel, along with its most significant consequences.

Keywords:

Genocide, Novel, Yazidis, The Kurdish Nation.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

لێکۆڵینەوە لە دژی تاوانە مرۆییەکان تاڕادەیەک تازەیە، بە پێی ئەوەی تا دوای جەنگی جیهانی دووەم بەم شێوەی ئێستای دەرنەکەوت. جینۆساید و تاوانەکانی بۆ یەکەمجار لە بنەماکانی دادگایکردندا باسی لێکراوە، تاوانە نێودەوڵەتییەکانی وەک کوشتن، قڕکردن، کۆیلایەتی، دیپۆرتکردنەوە و هەر کردارێکی دیکە دەگرێتەوە، کە مرۆڤایەتی لە دژی هەر گەلێکی مەدەنی پێش شەڕ و لە کاتی شەڕدا ئەنجامیداوە. یان گۆشەگیرکردنی نەتەوەیەک یان کەمە نەتەوەیەک، لەسەر بنەمای هۆکاری سیاسی، ئیتنیکی یان ئایینی، ئەم جۆرەیان کردەوەی سەرکوتکردن و گۆشەگیریی دەگرێتەوە و تاوانێکی نێودەوڵەتییە و دژی ئاشتییە، بە مەترسیدارترین تاوانی دژی مرۆڤایەتی هەژمار دەکرێت، چونکە کاریگەری لەسەر ئازادی خێزانەکان و مافەکانی مرۆڤ و مرۆڤایەتی هەیە.

کورد گەورەترین نەتەوەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستە، کە تا ئەمرۆ سەربەخۆ نییە و نیشتمانی بەبێ ویستی خۆی پارچە پارچە کراوە. لەو ڕۆژەوەی کوردستان دابەشکراوە، کورد بەشێوازی جۆراوجۆر لە ژێر ناوی جیاواز کۆمەڵکوژ کراوە.

ئەم توێژینەوەیە ناساندنی ترسناکترین کردەوەی جینۆسایدی بەکۆمەڵ و تاکی ئێزدییەکانە، کە لە باشوری کوردستاندا ڕوویداوە، بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ و لە چوارچێوەی چیرۆکەکانی ناو ڕۆمانەکە و لەپشت گفتوگۆی کارەکتەرەکانەوە یادەوەرییە تاڵەکانی مێژووی کۆمەڵکوژی ئێزدییەکان تۆمارکراوە.

ناونیشانی توێژینەوەکە: «ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئێزدییەکان لە ڕۆمانی مازیاری شەنگالی››ی نەبەز گۆراندا یە.

گرنگیی توێژینەوەکە: شوێنپێهەڵگرتنی جینۆسایدی نەتەوەیی و نیشتمانی کوردە لەڕێگەی ئەرشیفێکی ئەدەبی خۆیەوە، کە ڕۆمانە وەک ژانرێکی دیار و بەبڕشتی پانتایی ئەدەبی کوردی. هەروەها گرنگیی توێژینەوەکە لە نیشاندانی پەیوەندیی نێوان ئەدەب و نەتەوەیە، لە دۆزینەوەی ڕاستییەکان و نیشاندانی ئازارەکان و تۆمارکردنی ڕاستییە مێژووییەکانی نەتەوەی کورد.

سنوری توێژینەوەکە: سنوری کارەکەی ئێمە خوێندنەوە و شیکردنەوەی ئەو تێکستانەیە، کە هەڵگر و دەرخەری جینۆسایدی ئێزدییەکانە لەباشوری کوردستاندا و لە چوارچێوەی دەقی ڕۆمانی (مازیاری شەنگالی)ی نەبەزگۆراندا.

میتۆدی توێژینەوەکە: (وەسفی، شیکارییە) بەپێی مادده و بنەما و پێوەرە نێودەوڵەتییەکانی تاوانی جینۆساید خوێندنەوە و شیکردنەوە بۆ بەشێک لەتێکست و گفتوگۆی کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکە کراوە، کە تیایدا جینۆسایدی بەکۆمەڵ و تاکی ئێزدییەکان نیشان دراوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێکهاتـەی توێژینەوەکـە: لـەدوو بەشـی سـەرەکی پێکهاتـووە، هەریەکەیـان دوو تـەوەری سـەرەکی لەخۆدەگرێت: لـە **تـەوەری یەکەمـی** بەشـی یەکەمـدا زاراوە و چەمـک و پێناسـەی جینۆسـاید خراوەتـە ڕوو. **لەتـەوەری دووەمیشـدا** بـاس لـە تایبەتمەندییـەکان و شـێوازەکانی جینۆسـاید کـراوە. تـەوەری یەکەمـی بەشـی دووەمـی توێژینەوەکـە بـۆ ڕۆڵ و پەیوەندیـی و ئاوێزانـی دەقـی ئەدەبـی ڕۆمانەکـە لـە نیشـاندانی کـۆ ئازارەکانـی نەتـەوەی کـوردا تەرخانکـراوە. لەتـەوەری دووەمـی بەشـێوەیەکی پراکتیکـی جینۆسـایدی نەتەوەیـی و نیشـتمانی ئێزدییەکانـدا خراوەتـەڕوو. پاشـان کورتـەی توێژینەوەکـە بەزمانـی ئینگلیـزی خراوەتـە ڕوو. لـە کۆتاییشـدا ئامـاژە بـە چەنـد ئەنجامێـک کـراوە، لەگـەڵ لیسـتی نـاوی سـەرچاوە سـود لێوەرگیراوەکانـدا.

بەشی یەکەم: چوارچێوەی تیۆری جینۆساید

١.١ زاراوە و چەمک و پێناسەی جینۆساید

زاراوەی «جینۆسـاید» یـان وەک ئـەوەی پێـی دەوترێت «لەناوبردنـی مرۆڤ»، ئاماژەیە بـۆ تاوانەکانـی کوشـتنی بەکۆمـەڵ، کـە ئەنجامـدراون لـەدژی هەندێـک کۆمەڵـە مـرۆڤ بـە مەبەسـتی لەناوبردنـی بوونـی خۆیـان، بـە تـەواوی یـان بەشـێکی، لەسـەر بنەمـای سـەر بـە نەتـەوە، ڕەگـەز، یـان ئاینێکـی دیاریکـراو. ‹‹زاراوەی جینۆسـاید لـە ڕووی زمانەوانییـەوە لـە دوو وشـە پێکدێـت، یەکـەم وشـەیەکی گریکییـە (Gino)، کـە بەواتـای ڕەگـەز یاخـود بنەچـە دێـت و بەشـەکەی تـری وشـەیەکی لاتینییـە (Sid)، کـە بەواتـای کوشـتن و لەناوبـردن دێـت، بەلێکدانـی هـەردوو وشـەکە واتـای کوشـتنی ڕەگـەزی، کوشـتنی بەکۆمـەڵ یـان قڕکـردن دەگەیەنێت››(موحسـین، هێـرۆ، ٢٠١٣: ٤٢٠)

چەمکـی جینۆسـاید بـۆ یەکەمجـار لـە لایـەن لێکۆڵـەری جولەکـەی پۆڵەنـدی، ‹‹ڕافایـل لێمکین-Raphael Lemkin›› لەساڵی (١٩٣٣) داهێندراوە و لە کۆنفراسێکدا بەکارهاتووە، بـەڵام بـە نوسـین لـە سـاڵی (١٩٤٤) تۆمارکراوە.(شـــــو، مـــارتـــن، ٢٠١٧: ٣١-٣٢)، کـە تێیـدا توێـژەر پێناسـەی ئـەو زاراوەیـەی ڕوونکـردەوە و دەریخسـت، کـە ‹‹سـڕینەوەی هەمەلایەنـەی نەتەوەیـەک یـان لەناوبردنـی گرووپێکـی نەتەوەیـی دەگرێتـەوە. وەک چـۆن یاسـاناس››-Graven گراڤن›› پێناسـەی کـردووە بـەم شـێوەیە: ‹‹نکۆڵیکـردن لـە مافـی بوونـی گروپـە مرۆییـەکان هاوتایـە لەگـەڵ کوشـتن، کـە مافـی ڕەتکردنـەوەی مافـی مانـەوەی تاکەکەیە››(دحلیـة، جـود عدنـان، ٢٠٢١: ١١). «لێمکیـن» کۆمەڵکـوژی وەک تاوانێکـی نێودەوڵەتـی دەبینـی، چونکـە ئەنجامدانـی ئـەو کارە پەیوەنـدی بـە ئاسایشـی هەمـوو وڵاتانـەوە هەیـە نـەک تەنهـا ئەوانـەی ڕاسـتەوخۆ کاریگەرییـان لەسـەرە، لەبەرئـەوەی جینۆسـاید وەک تاوانێـک دەتوانێـت لـە کاتـی ئاشـتیدا و هەروەهـا لـە کاتـی جەنگیشـدا ڕووبـدات.

کۆمەڵگـەی نێودەوڵەتـی لـە ڕێککەوتننامـە نێودەوڵەتییەکانـدا باسـی ئـەو تاوانەیـان کـردووە، کـە بـە تـاوان هەژمـار کـراوە بەپێـی یاسـا نێودەوڵەتییـەکان بەپێـی مـادەی یەکەمـی

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕێککەوتننامەی ڕێگریکردن لە تاوانی جینۆساید سزا دەدرێت. لە مادەی دووەمی ڕێککەوتننامەی جینۆسایددا جینۆساید بە هەریەکێک لەم کارانەی خوارەوە پێناسە دەکرێت، کە بە مەبەستی لەناوبردنی، تەواوی یان بەشێکی، نەتەوە، گروپێکی نەتەوەیی، ڕەگەزی یان ئایینی ئەنجام دەدرێت، بەم شێوەیە:

- کوشتنی ئەندامانی گروپێک.

- گەیاندنی زیانێکی جەستەیی یان دەروونی بە ئەندامانی گروپێک.

- بە مەبەست گروپێک بخرێتە ژێر بارودۆخێکی قورسی ژیانەوە بە ئەنقەست خستنەڕووی گروپێک بۆ هێنانەدی لەناوچوونی فیزیکییەکەی، بە تەواوی یان بەشێکی.

- سەپاندنی ڕێوشوێن بە ئامانجی ڕێگریکردن لە لەدایکبوونی منداڵان لەناو گروپێکدا.

- گواستنەوەی منداڵان بە زۆر لە گروپەکەوە بۆ گروپێکی تر .(عوينة، سميرة، ٢٠١٣: ٢٥).

لە پێناسەکانی پێشووەوە ئەوە ڕوون دەبێتەوە، کە ئەو بنەمایەی چەمکی ئەم تاوانە لەسەری بونیاد نراوە، مەبەستی پێشوەختە و ئاشکرایە، کە ئاڕاستەی لەناوبردنی تەواوی گروپێک یان بەشێکی گروپێکی دیاریکراو دەکرێت، ئینجا گروپەکە لەسەر بنەمای ئایینی، ڕەگەزی یان نەتەوەیی بوونی هەیە، لە ڕێگەی کۆمەڵێک کردارەوە ئەمانە تەنها لە ڕێککەوتنە نێودەوڵەتییەکان پێناسە کراون، کە بریتین لە کوشتن و زیانگەیاندنی گەورەی جەستەیی یان دەروونی وملکەچکردنی تاکەکان.

کەواتە بە پێی بنەماکانی ئەم ماددەیە تاوانی جینۆساید زۆربەی جار فۆرمێکی فیزیکی وەردەگرێت وەک هێرشکردنە سەر ژیان، تەندروستی، یانیش فۆرمێکی بایۆلۆژی وەردەگریت، وەک ڕێگریکردن لە وەچەخستنەوە و بێبەشکردنی کۆمەڵێک لە زاوزێکردن و جیاکردنەوەی ڕەگەزی نێر و مێ لەیەکتری، هەروەها لەناوبردنی بایۆلۆژی دەستبەجێ یان دواتر، کردارەکان تەنها بە تیرۆرکردن سنووردار نین، بەڵکو ئەو کردارانەش دەگرێتەوە، کە ڕەنگە نەبنە هۆی مردنی دەستبەجێ بەڵام لە کۆتاییدا گروپەکە لەناو دەبەن. ئەوان ئەو کردەوانەن کە بە مەبەست ئەنجام دەدرێن بە ئامانجی لەناوبردنی بەشەکی یان تەواوەتی گروپەکە. لەم چوارچێوەیەدا گروپەکە تووشی بارودۆخێکی سەختی ژیان دەبن، کە دەبێتە هۆی نەمانی، ئەمە جگە لە کردەوەی دیکەی وەک ڕێگریکردن لە لەدایک بوون لەناو گروپەکەدا، گواستنەوەی منداڵ، و گەیاندنی زیانی جەستەیی و دەروونی (لەوانەش دەستدرێژی سێکسی).

٢.١. تایبەتمەندییەکانی تاوانی جینۆساید

جددیەتی تاوانی جینۆساید لەناو کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا بووەتە هۆی ئەوەی، بە کۆمەڵێک تایبەتمەندی تایبەتمەند بێت، کە لە تاوانەکانی تر جیای دەکاتەوە و لە خوارەوە باس لە گرنگترین تایبەتمەندییەکان دەکەین کە جینۆساید جیا دەکەنەوە:

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١،٢،١ سروشتی نێودەوڵەتی تاوانی جینۆساید

ڕێککەوتننامەی جینۆساید بەشداری کرد لە پێناسەکردنی دەرئەنجامەکانی ئەنجامدانی و ڕێککەوتننامەکە لە ١٩٥١/١/٢١ی زایینی کەوتە بواری جێبەجێکردنەوە. لە جێبەجێکردنی دەقی مادەی (١٣/٢)ی هەمان ڕێکەوتن. ڕێککەوتنەکە بنەما و بڕگەی یاسایی دامەزراند و هەموو وڵاتان پابەندن بە جێبەجێکردنی، بەبێ گوێدانە ئەوەی وڵاتێکی گرێبەستکارن یان نا. (دار ناصر، د. منتصر، ٢٠٢٤: ٦) ئەوان پێیان وابوو پرەنسیپ و بڕگەگەلێکن، کە وڵاتانی شارستانی دانییان پێدا ناوە و مەبەستییان گەیشتن بە ئامانجە مرۆیی و شارستانییەکانە، ئەوانیش پاراستنی بوونی گروپە مرۆییەکانە. لێرەدا مەبەست لێی ئەوەیە، کە تاوانی جینۆساید لە سروشتدا تاوانێکی نێودەوڵەتییە. ئەو بەرپرسیارێتییەی، کە لە ئەنجامدا دێتە ئاراوە. بەرپرسیارێتییەکی دوولایەنەیە، کە دەرئەنجامەکانی دەکەوێتە ئەستۆی دەوڵەت لە لایەک و ئەو کەس و لایەنانەی، کە تاوانەکەیان ئەنجامداوە لە لایەکی ترەوە. بەو پێیەی ئەم تاوانانە، بە تاوانە نێودەوڵەتییەکان سزا دەدرێن ئەگەر لە کاتی شەڕدا ئەنجام بدرێت یان لە کاتی ئاشتیدا.

٢.٢.١. تایبەتمەندی قوربانیانی تاوانی جینۆساید

پێناسەی تاوانی جینۆساید ئاماژەی بە چوار جۆر گروپ کردووە، کە بە ئەگەری قوربانیی تاوانەکە دادەنرێت، وەک ئەمانەی خوارەوە: (رتیب، معمر و حامد سید، ٢٠١٦: ٤٤-٤٥)

١- **گروپە نەتەوەییەکان:** گرووپی نەتەوەیی لەسەر بنەمای ئەو توخمە فیزیکیانەی کە لە ڕەگەزێکی دیاریکراودا بۆیان ماوەتەوە، بەبێ گوێدانە شوێنی ئەو کەمینە یان گرووپانە یان شوێنی نیشتەجێبوونیان.

٢- **گرووپی نەتەوەیی:** گرووپە نەتەوەییەکان لەسەر بنەمای بوونی زمانێک یان کولتوورێکی هاوبەش لە نێوان کۆمەڵێک تاکدا بونیاد دەنرێن.

٣- **گروپە ئاینییەکان:** گروپی ئایینی لەسەر بنەمای ئایین وەک پەیوەندییەک کە ئەندامانی گروپەکە یەکدەخات بەبێ گوێدانە ڕەگەز و نەتەوە. بنەمای ئایینی بە باوترین ئەم تاوانە دادەنرێت بە درێژایی مێژوو.

٣.٢.١. سروشتی ناسیاسیی تاوانی جینۆساید

لە مادەی (٧)ی ڕێککەوتننامەی جینۆسایددا بە ئاشکرا دەڵێت: ‹‹تاوانی جینۆساید و ئەو کردەوانەی، کە لە مادەی (٣)دا ئاماژەیان پێکراوە، ناکرێت بە تاوانی سیاسی هەژمار بکرێن سەبارەت بە ڕادەستکردنەوەی تاوانباران. لەم حاڵەتەدا دەوڵەتانی پەیمانبەست بەڵێن دەدەن بە پێی یاسا و پەیماننامەکانی ئێستایان ڕادەستکردنەکە ئەنجام بدەن.››

بڕوانە (مادەی ٧ی ڕێککەوتننامەی ڕێگریکردن و سزادانی تاوانی جینۆساید، ١٩٤٨)، لەم ڕووەوە لە پەیڕەوی ناوخۆی دادگای تاوانە نێودەوڵەتییەکان، تاوانی جینۆساید و تاوانەکانی دیکە، کە دەکەونە ژێر دەسەڵاتی دادگای تاوانە نێودەوڵەتییەکان، بە تاوانی سیاسی نازانرێن. تاوانە نێودەوڵەتییەکانی وەک تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی و تاوانی جەنگ بە تاوانی سیاسی دادەنرێت، بۆیە ڕادەستکردنەوەی تاوانباران قەدەغەیە.

٤.٢.١. یەکسانی بەرپرسیارێتی و سزادان لە کاتی سزادان لەسەر تاوانی جینۆساید

سزادان لەبەردەم دادگای تاوانە نێودەوڵەتییەکان بۆ تاوانەکانی جینۆساید بۆ هەموو کەسێک وەک یەکە، چونکە «لە مادەی (٢٧/١) لە پەیڕەوی ناوخۆی دادگای تاوانی نێودەوڵەتیدا هاتووە، کە هەموو کەسەکان لە بەرپرسیارێتیدا یەکسانن، بەبێ جیاوازی سەبارەت بە پێگەی فەرمی، بە تایبەت ئەگەر تۆمەتبار سەرۆکی دەوڵەت یان حکومەت بێت، ئەندامی حکومەت، پەرلەمان، یان پۆستە باڵاکانی تر بێت» (حجازي، عبد الفتاح بيومي، ٢٠٠٥: ٣٣٦). واتە هەبوونی ئەم پێگەی فەرمییە بە هیچ شێوەیەک ناتوانێت لە بەرپرسیارێتی تاوانکاری بێبەری بکات و یارمەتیدەر نییە بۆ کەمکردنەوەی سزاکەی.

٣.١. جۆرەکانی جینۆساید

لە ڕوانگەی خودی پێناسەی جینۆسایدەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە زیاتر لە شێواز و جۆرێکی هەیە، بەو پێیەی «جینۆساید کوشتنە، لەناوبردنە، قڕکردنە، تێکدانە، سەرلێشێواندنە، ئاوارەکردنە، گۆڕینی بیروباوەڕە، هەڵتەکاندنی ژێرخان و سەرخانی کۆمەڵگە و گرووپێکی دیاریکراوە. لێرەشەوە کەلتوور و بابەتەکانی، زمان وەک نموونە، دەشێت قڕ بکرێن، کپ و کوێر بکرێنەوە، سەروبن بکرێن» (جەلیل، سەرکەوت،٢٠٢٤: ٢). بۆیە دەکرێت زیاتر لە فۆرمیک و جۆرێکی هەبێت.

١.٣.١. جینۆسایدی جەستەیی- :Phisical Genocide سادەترین و ئاشکراترین جۆری جینۆسایدە، بریتییە لە کوشتن و لەناوبردنی تاکەکانی کۆمەڵگا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ، (خضر، شمال خمو،٢٠٢١: ٢٥) وەک: (گولەبارانکردن، زیندەبەچاڵکردن، شوێنبزرکردن، لەسێدارەدان، بەکارهێنانی چەکی کۆمەڵکوژی).

٢.٣.١. جینۆسایدی بایۆلۆژی: Biological Genocide - ئەم جۆرەیان بریتییە لە ڕێگرتن لە وەچە خستنەوە و زۆربوون و گەشەسەندنی کۆمەڵە مرۆڤێکی یەک ڕەگەز (بەتەنها بەس مێ یان نێر) یان بەهۆی نەزۆککردن و لە باربردنی ئافرەتەکان و خەساندنی پیاوان و لێک جیاکردنەوەی ژن و پیاو بۆ ماوەیەکی درێژ. (هەمان سەرچاوەی پێشوو).

٣.٣.١. جینۆسایدی کولتووری: Cultural Genocide - قەدەغەکردنی زمانی خۆت و شێواندنی مێژوو و کولتووری کۆمەڵە مرۆڤێک و سڕینەوەی شوێنەواری شارستانی

و مێژوویی دەگرێتەوە، لە وێرانکردن و شێواندنی شوێنە دێرینەکان، لەوانە ڕووخاندنی مزگەوت و کڵێسا و قەڵا دێرینەکان و پەیکەرەکان، کە ناسنامەی مێژوویی دانیشتوانی ناوچەکەن. قەدەغەکردنی زمانی نەتەوەیی. (خضر، شمال خمۆ،٢٠٢١: ٢٦)

لیژنەی ئامادەکردنی پەیماننامەکە پێشنیازەکەی پەسەند کرد و مادەیەکی بۆ جینۆسایدی کەلتووری تەرخان کرد، کە بڕیار بوو مادەی ٣ بێت. بەپێی مادەکەش، جینۆسایدی کەلتووری بریتی دەبوو لە کۆی یان بەشێک لەم کردەوانەی خوارەوە :

ا. بەزۆر گواستنەوەی منداڵی گرووپەکە بۆ گرووپیکی تر .

ب. دوورخستنەوەی بەزۆر و سیستەماتیکی کەسانێک، کە نوێنەرایەتیی کەلتووری گرووپەکە بکەن.

ت. قەدەغەکردنی بەکارهێنانی زمانی نەتەوەیی، تەنانەت لە وتووێژی تایبەتییشدا.

پ. لەناوبردنی سیستەماتیکی کتێبەگەلێک، کە بە زمانی گرووپەکە چاپ کراون، یان کتێبی ئاینی، یان قەدەغەکردنی چاپکردنی کتێبی نوێ.

ج. تێکشکاندنی سیستەماتیکی شوێنەوارە مێژوویی و ئاینییەکان، یان لەناوبردنی بەڵگەنامە و کەلوپەلی خاوەن بەهای مێژوویی، هونەری، یان ئاینی. (جەلیل، سەرکەوت،٢٠٢٤: ٤).

٤.٣.١. جینۆسایدی ئابووری -: Economical Genocide بریتیە لە برسیکردنی دانیشتوان لە ڕێگای تەختکردنی کێڵگە کشتوکاڵییەکانیانەوە و لەناوبردنی سەرچاوە ئاوییەکانییان و ڕێگا گرتن لە کارکردن بۆ بژێوی ژیان و لەناوبردنی هۆکارەکانی بەرهەمهێنانی کۆمەڵە خەڵکێک. ‹› ئەمە دەکرێ پێی بگوترێ «وێرانکردنی ئابووری» واتە وێرانکردنی سروشت و بەروبوومی ناوچەکان و کەرەستەکانی ژیان و گەمارۆی ئابووری بەمەبەستی برسیکردنی خەڵک هەموویان دەبنە هۆی فەوتاندنێکی لەسەرخۆی مرۆڤ››(گوڵ، د. مارف عومەر، ٢٠٠٧: ٢٠-٢١).

بەشی دووەم: پراکتیك

١.٢.ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئێزدییەکان لە ڕۆمانی «مازیاری شەنگالی»ی نەبەزگۆراندا.

ڕۆماننوسانی هەر قۆناغێک لە ڕێگەی دەربڕینی بۆچوون و نوسینەکانییانەوە توانییان کێشەکانی کۆمەڵگا لە شێوەی ڕۆماندا بخەنە ڕوو. «نەبەز گۆران» یەکێکە لە ڕۆماننوسە هاوچەرخەکانی کورد. «مازیاری شەنگالی»یش یەکێکە لە ڕۆمانە ناوازەکانی، تیایدا نوسەر بەدوا داچوون بۆ جینۆساید و تاوانەکانی داعش دەکات و چیرۆکی ئەو کوڕ و کچانە دەگێڕێتەوە، کە بە بێزاری لە دڕندەیی کۆمەڵگاکەیان، گیریان خواردووە لە بیرۆکە ژەهراویەکانی داعش و کاتێک ڕاستییەکان دەبینن زۆر درەنگ دەبێت و خۆیان

دەبینن لە پەردەی ئەوانەی بۆنی مرۆڤایەتی ناکەن و هەریەکەیان چارەنووسێکی نادیاری دەبێت، ئەم ڕۆمانە تاوانەکانی داعش لە چوارچێوەی چیرۆکێکی تراژیدی و بیرەوەرییەکی تاڵ دەگێڕێتەوە، هەروەها لە ڕوانگەی کچێکی ئازاد و کوڕێکی بوێرەوە تەحەدای هەندێک بابەتی کۆمەڵایەتی و سیاسی دەکات.

نوسەر لەم ڕۆمانەدا تیشک دەخاتە سەر جینۆسایدی ئێزدییەکان، بە پشتبەستن بەدەقی گێڕانەوەی یادەوەری لە بیر و هۆشی کارەکتەرەکاندا و تیایدا زۆر شت دەربارەی پرۆسەکانی جینۆساید لە ناوچەکانی شەنگال و دەوروبەری ئاشکرا دەکات. ڕۆماننووس وێنەی شەنگالی داهێنراوی خەیاڵ و زهنی خۆی بەکاردەهێنێت بۆ ئاشکراکردنی پرسەکانی پەیوەست بە نەتەوەیی، بەڵام بە شێوەیەکی کەمتر فەرمی و زۆرجار وروژێنەر.

بابەتی ڕۆمانەکە، چیرۆکێکی خۆشەویستی و شەڕە، ئەو دوو پێچەوانەی ئەبەدییەی لەم ژیانەدا خۆیان مەلاس داوە. خۆشەویستی ئەو پیسییە ڕۆحی و جەستەییە پاکدەکاتەوە، کە شەڕ و تاوانەکانی جینۆساید لە درزی قووڵی یادەوەری مرۆڤەکاندا بەجێی هێشتووە، چونکە خۆشەویستی بۆ هەمیشە وەک هەوڵێک تەنها بۆ ڕزگاربوون لە یادەوەری چاک دەکرێتەوە بارگرانییەکانی لەدەستدان و دابڕان لەو کەسانەی کە خۆشمان دەوێن. لە ڕۆمانی «مازیاری شەنگالی»ی ڕۆماننوس «نەبەز گۆران»دا خۆشەویستی و شەڕ لە هەمان کاتدا دەدۆزینەوە و هەروەها ڕووبەڕووی ئیفلیجی و کەمئەندامی مرۆڤ دەبینەوە لە ئەنجامی هێرشی «داعش» بۆسەر شەنگال و ناوچەکانی دەوروبەری، کە شەڕیان دروستکرد و تیرۆریان بڵاوکردەوە. هەر ئەم ڕۆمانە ئەو کۆمەڵکوژییەکەی ئێزدییەکان ئاشکرا دەکات، کە ساڵی ٢٠١٤ی زایینی ڕوویدا. بەهەموو شێوازێک سیستەمی سیاسی چەپەڵی خۆیان دژ بە خەڵی سڤیلی ئەم ناوچانە جێبەجێ دەکرد.

ڕۆماننوس بەدوای خوێندنەوەی قووڵی هەموو شتێکدا دەگەڕێ، کە پەیوەندی بە جینۆسایدی ئێزدییەکانەوە هەیە، لە ڕۆمانەکەدا چەندین چیرۆکی سەبارەت بە دەنگدانەوەی ئەم جینۆسایدە لەناو خەڵکدا خستەڕوو، لەنێو ئەو کەسانەی کە ئەو کاتە بە ئازارەوە فۆڕمی ترس و دڵەڕاوکێ و سیاسییان تێپەڕاند، بە شێوەیەکی بەهێز یادەوەرییەکانییان خامەکانییان، کابوسەکانییان، سەبارەت بە کەسە ونبووەکانییان دەردەبڕێت.

ڕۆماننوس لە ڕێگەی ئەزموونەکەیەوە بۆی دەردەکەوێت تاکە شتێک، کە ئێزدییەکان بە چڕییەکی ڕۆحی بەرزەوە پێویستیان پێیەتی ئەوەیە، کە باس لە ترسناکییەکانی ئەو شتانە بکەن کە پێیدا تێپەڕیون، باسی کەسە ونبووەکانییان بکەن، وەک ئەوەی قسەکان لە دڵی ئەو کەسانە زیندوو بکاتەوە، کە ئەوان واتە «سیاسییەکان، سەرکردەکان، دروستکەرانی شەڕ و وێرانکاری» دەیانویست ئازارەکە بسڕنەوە و یادەوەرییەکە لە شێوەی وشەیەکدا بهێڵنەوە. ڕۆماننوس ئاماژەی بەوەشکردووە، چۆن مرۆڤەکان بەردەوام

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دەبن لە ژیان بەبێ ئەوەی بزانن چی بەسەر خێزانەکانیاندا هاتووە؟ واتە چۆن دەتوانن بەبێ حەقیقەت بژین؟ ڕۆمانەکە پرسیاری تیژ لە دڵ و یادەوەریدا دەچێنێت بۆ ئەوەی مرۆڤایەتی بێت بۆ مێژوویەکی دادپەروەرتر، بۆ مرۆڤی مرۆڤدۆستتر، پرسیارگەلێک کە ئەستەمە دوای بەریەککەوتنی ڕۆحت لەگەڵیاندا بە ئارامی بخەویت.

نوسەر «نەبەز گۆران» لە بەکارهێنانی مێژوو و بیروباوەڕی ئایینی و بەستنەوەی بە واقیعی کۆمەڵایەتی و ئەفسانەیی ئێزیدییەکانەوە، لە ڕێگەی خۆڕاگریی کارەکتەری سەرەکی ناو ڕۆمانەکە «میر مازیار» لە ژووری نەخۆشخانەیەکەوە قۆناغەکانی چارەسەرکردنی و گێڕانەوەی کارەساتەکان و بیرەوەرییە تاڵەکان ئاوێتە دەکات و گرژییەکان دەڕەوێنێتەوە و ئەو کەیسانەی کە پێیدا تێپەڕیوە بەراورد دەکات و وانە لێیان وەردەگرێت. وای لێدەکات، سەرەڕای زوڵم و گۆشەگیری، بە نیشتمانەوە بچەسپێت، بە «بیروباوەڕی ئایینی و خاک و گەل و ئەفسانە و مێژوو و زێدی داهاتووی» لە بیر نەکات کە تێیدا ئاڵای ئاشتی و سەقامگیری هەڵبدات، دەبێت خۆشەویستی زاڵ بێت، کە ویستێکی مرۆڤایەتییە، ئەمە زۆر بەڕوونی لە هەست و ویستی نوسەر و کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکە ڕەنگدەداتەوە. ئەو ویست و ئاواتانەی، کە لە سەر بابەتەکانی ڕۆمانەکەدا دەڕوێن بە شێوەیەکی ڕێک و پێک و بە زمانێکی ڕوون وا لە خوێنەر دەکات بە تامەزرۆییەوە بەردەوام بێت لە شوێنکەوتنی خوێندنەوەی بابەتی لاپەڕەکانی ڕۆمانەکە.

ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات لێکۆڵینەوە لە توخمەکانی ڕۆمانەکە بکات، لە ڕێگەی پابەندبوون بە ڕێبازی وەسفیی و شیکارییەوە. ئەنجامەکان ئەوە دەردەخەن، کە توخمە پلۆت و توخمە پێکهێنەرەکانی زۆرترین توخمن کە لە چیرۆکی ‹‹مازیاری شەنگالی›› بەکاردەهێنرێن. لەم ڕۆمانەدا فەزای چیرۆکەکە لە ڕێگەی دیمەنێکی دراماتیکەوە دەگەیەنرێتە خوێنەر، چونکە توخمی دیالۆگ بە درێژایی چیرۆکەکە دیارە و نوسەر باس لەوە ناکات، کە دەتوانرێت چی بۆ تێگەیشتن لە فەزا و ژینگەکە بەکاربهێنرێت. هەروەها مۆنۆلۆگی ئەم ڕۆمانە زۆر بچووکە.

٢.٢ دەرکەوتنی بەڵگە نامە جیاوازەکانی جینۆساید لە ڕۆمانەکەدا.

پایەی سەرەکی شێوازی توێژینەوەکە لەسەر بنەمای بەکارهێنانی شێوازی شیکاری ڕەسەن دامەزراوە بۆ ئەو دەق و یاسایانەی کە ئەم لێکۆڵینەوەیەیان ڕێکخستووە، بۆ تێگەیشتن لە ڕەهەندەکانی جینۆساید و ڕوونکردنەوەی مەبەستی پشتەوەی بەشێک لە دەقی تێکستی ناو ڕۆمانەکە.

بە دڵنیاییەوە لێکۆڵینەوە لە جینۆساید، لەوانەش نوێنەرایەتیکردنی لە ئەدەب و مێژوو و کولتووردا، دیسیپلینە جیاوازەکان دەگرێتەوە و چەندین ڕووداوی مێژوویی لەخۆدەگرێت. لێرەدا تێڕوانینێکی گشتی و فراوان لە لەسەر جینۆساید دەخەینەڕوو، بە وەرگرتنی چەند نمونەیەکی کەمی ناو ڕۆمانەکە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١.٢.٢. دوبارەبوونەوەی جینۆسایدی ئێزدییەکان لە مێژوودا.

بەدرێژایی مێژوو کۆمەڵگای کوردی دوچاری جینۆساید و قرکردن و لەناوبردنی زۆر و جۆراوجۆر بۆتەوە، بە هۆکاری جیاوازی زمان و نەتەوە و ئایین و کولتوور و بەرەنگاربوونەوە و سەرشۆڕنەکردن و بۆ داگیرکاران. بەداخەوە ئێزدییەکان زیاتر لە جارێک دوچاری شالاوی قڕکردن و لەناوبردن بوون، هۆکارەکەشی جیاوازی ئایین و بیروباوەڕ و ملنەدان بووە بۆ داگیرکاری. ئەمە زۆر بەجوانی لە ناو ڕۆمانەکەدا ڕەنگی داوەتەوە. ‹‹باوکم حیکایەتی سەیر سەیری دەگێڕایەوە، سەردەمانێک لە لایەن لەشکری عوسمانییەکانەوە پەلامار دراوین، منداڵی ناو بێشکەکانیشییان کوشتووە، سوڵتان بڕیاری داوە بەتەواوەتی لەناومان ببات و لەسەر زەوی یەک کەسمان نەهێڵێت! ئەم نەوەیەی ئێستا دەیبینی، نەوەی پاشماوەی هەڵاتووەکانی ئەم قەتڵوعامەن.... دەمەو بەیانییەک لە هەر چوار لاوە لالش و شەنگال گەمارۆ دراون، لەگەڵ فەرمانی هێرشکردنەکەیان هەرکەسێکییان بەردەست کەوتبێت بەبێ پرسوڕا، بەبێ وەستان کوشتوویانە... ماڵەکانییان سوتاندووە، شوێنە پیرۆزەکانییان ڕوخاندووە... هەرکەسێکییان کەوتبێتە بەردەستییان بە ئەهریمەن پەرستیان زانیوە (گۆران، نەبەز، ٢٠١٩: ٥٥-٥٦). لێرەدا نوسەر بەر لەوەی بێتە سەر جینۆسایدی ئێزدییەکان بەدەستی چەپەڵی «داعش» دەگەڕێتەوە بۆ مێژوو و باسی قەتلوعامی ئێزدییەکان دەکات لە لایەن عوسمانییەکانەوە. ‹‹کورد بە گشتی و ئێزدی بە تایبەتی، بە درێژایی مێژوو دوچاری کۆمەڵکوژی جیاواز بوونەتەوە و لەناوچەکانیاندا ژیانیان لێ حەرامکراوە و هەمیشە لە سنووری نیشتمانەکەی خۆیاندا شەڕیان بەملداهاتووە، بۆوەستاندن و قبوڵنەکردنی ئەم ستەمە بەردەوام لە بەرگری و شۆرشکردندا بوون›› (جالدیان، ٢٠٠٧: ٢٤). کەواتە لە هەموو سەردەمەکاندا ئێزدییەکان بەردەوام لەژێر هەڕەشەی کوشتن و لەناوبردبن بوون، زیاتر لەهەر کەمە نەتەوەیەکی تر لەکوردستان، بە بیانوی جیاوازی کولتوور و بیروباوەڕی ئایینی. لەم دەقەی سەرەوەدا سەرەڕای جینۆسایدی جەستەیی(فیزیکی) و جینۆسایدی کولتووریش بەدیدەکرێت.

٢.٢.٢. ڕەنگدانەوەی جۆرەجیاوازەکانی جینۆساید لە ڕۆمانەکەدا.

لە ڕێگەی پێناسە جیاوازەکانی جینۆسایدەوە تێبینی ئەوە دەکەین کە چەمکی جینۆساید چەند فۆرمێک دەگرێتەبەر و کردەوەی جۆراوجۆر لەخۆدەگرێت بە مەبەستی لەناوبردنی، بە تەواوی یان بەشێکی گروپیکی نەتەوەیی یان ئایینی، وەک لەبەشی تیۆرییەکەدا باسمانکردووە. دەتوانرێت ئەم فۆڕمانەی جینۆسایدیش، کە لەڕۆمانەکەدا دەردەکەوێ بەم شێوەی خوارەوە پۆلێنییان بکەین.

١.٢.٢.٢. جینۆسایدی جەستەیی.

جینۆسایدی فیزیکی ئاماژەیە بۆ لەناوبردنی بە ئەنقەست و سیستماتیکی کۆمەڵێک کەس، کە بە شێوەیەکی تایبەت لەسەر بنەمای جیاوازیی نەتەوە، ئایین، ڕەگەز دێتە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئاراوە لە ڕێگەی ئەو کردەوانەوە، کە دەبنە هۆی مردنی ئەندامانی ئەو گروپە. ئەمەش دەتوانێت کوشتنی بەکۆمەڵ، بێسەروشوێنکردنی زۆرەملێ و جۆرەکانی تری توندوتیژی بە ئامانجی قڕکردنی دانیشتووانێک لەخۆبگرێت. ئەم دەستەواژەیە جەخت لەسەر لایەنی فیزیکی جینۆساید دەکاتەوە، تیشک دەخاتە سەر مەبەستی کوشتن و نەهێشتنی گروپێکی دیاریکراو لە بوون. ئەم چەمکە بەشێکە لە باسە بەرفراوانەکان سەبارەت بە پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی.

بۆ نمونە: ‹‹لە تەنیشت یەکەوە..ڕیزیان کردبوین. ئەوانیش لە پشتمانەوە، یەکێکیان هاوارێکی کرد و هەرهەموویان بەجارێک میلی تفەنگیان هێنایەوە. تا ئەو چرکەیەش من وام زانی ئەمان ترسێنن، کەچی بەجارێ دونیا لەبەرچاوم بوو بەدەنگی گوللە و ئاگر دەستیان کرد بە تەقەکردن لێمان.. چەکدارەکان بەشێوەیەکی شێتانە گوللەیان پێوەدەنایین و دەیانویست یەک کەس بەسەلامەتی دەرنەچێت. لەخەیاڵی خۆم وام دانابوو هەر لە حەوشەی مەکتەبەکە ژن و کچەکانیش گوللە باران دەکەن.. ئەو مێرگانەی ڕۆژگارێک شوێنی مەلەکان بوون ئێستا بوونەتە گۆڕستانی خەڵکی گوندەکە و خزمەکانم››(گۆران، نەبەز، ٢٠١٩: ١٢٩-١٣٠).

سەرەڕای ئەوەی ئەم دەقەی سەرەوە نمونەی جینۆسایدی فیزیکی و دەرکەوتنێکی دیاریکراوی جینۆسایدە، بە لەناوبردنی تەواوی پیاوانی ئەم ناوچەیە، لە لایەکی ترەوە بەڵگەنامەکردنی ڕووداوە دڕندەییەکان دەردەکەوێت، کە تیایدا ڕۆمانەکە وەک تۆمارێک لە ڕووداوە مێژووییەکان کاردەکات، ڕۆماننوس بە بەڵگەنامەکردنی گێڕانەوەی کەسی، یادەوەری ئەو کەسانە دەپارێزێت، کە بەهۆی زەبر و زەنگ و جینۆسایدەوە لەدەستچوون.

یەکێک لە شێوازەکانی جینۆسایدی فیزیکی کوشتنی بەکۆمەڵە، ئەمەش زۆرجار ڕێگەی وەک تەقەکردن دەگرێتەوە وەک لە دەقەکەدا هاتووە. ئەم ڕووداوەی لەم پەرەگرافەی سەرەوەدا خراوەتە ڕوو، ڕێک دەکەوێتە چوارچێوەی ماددەی (٣)ی ڕێککەوتننامەی تاوانەکانی جینۆساید، کە «ڕافائیل لیمکن» هێڵکاری بۆ کردووە و بە جینۆسایدی فیزیکی و زیان گەیاندن بەجەستەی ناوبردووە.

٢.٢.٢.٢. جینۆسیدی بایۆلۆژی.

ئەم جۆرەیان لەناوبردنی کۆمەڵێک مرۆڤە لە ڕێگەی بایۆلۆژییەوە، وەک بەکارهێنانی ماددە نەخۆشخوازەکان، ماددە کیمیاییەکان یان جیاکردنەوەی ڕەگەزی نێر و مێ لەیەکتری و بەکۆیلە گرتن و کڕین و فرۆشتن مرۆڤەکان بەتایبەتی کچان و ژنان. ئەم جۆرەیان زۆر بەروونی لە ڕۆمانەکەدا دەبینرێ، بۆ نمونە: ‹‹حەمزەی خاتوونی نەڕاندی و گوتی: پیاوەکان لە ژنەکان جیابکەنەوە، با منداڵە بچوکەکانیش لەگەڵ پیاوەکان بن و ژن و کچەکانیش پێکەوەبن.. کاتێک ئێوەیان برد دوای تۆزێک زانیمان دەتان کوژن. گوێمان لە دەنگی گوللەکان بوو، پاشان ئۆتۆمبیلەکان بەخاڵی گەڕانەوە و دەستەیەکی تر پیاویان

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

برد.. ئەو شەوە تابەیانی دەستەدەستە پیاویان دەبرد و دەیان کوشت و دەگەڕانەوە... بەڵام ئێمەیان نەکوشت سواری ئۆتۆمبیلەکانیان کردین و بردیانین بۆشار هاواریان دەکرد ئەمانە ئەهریمەن پەرستن، ئەمانە دوورن لە خوداوە، ئەمانە بێ ئیمانەکانن. منداڵ و گەنجیان کۆکردەوە بە بەرد و تفبارانکردن نەفرەتییان لێدەکردین.. ئەمانە شەرەفی کافرەکانن. ئەمانە دووجار کافرن، جارێک ئێزدین و جارێک کوردی جنۆکەن.. بڕیاریاندا بمانفرۆشن..››(گۆران، نەبەز، ٢٠١٩: ١٧٩). وەک دەردەکەوێت لە دەقەکەدا بۆ قڕکردن و لەناوبردنی ئێزدییەکان فۆرمی جینۆسایدی بایەلۆژیش پەیرەوکراوە. لە جیاکردنەوەی ژن و پیاوەکان لەیەکتری و فرۆشن و بەکۆیلە کردنی کچان و ژنان و گۆڕینی نەسلیان. لەم جۆرەیاندا زەبرو زەنگە دەروونییەکان زۆر گەورەترن لە زەبروزەنگی جەستەیی، کە سارێژبوونی زۆر ئەستەمە. بەپێی ڕێککەوتنامەی نێودەوڵەتی بەرەنگانگاربوونەوەی تاوانەکانی جینۆساید ‹‹جینۆسایدی بایۆلۆجی نیگەرانی یاسایی و ئەخلاقی بەرچاو دەوروژێنێت، لەوانەش پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ و یاسا نێودەوڵەتییەکان››(دینو، ارکان عبدالرحمن، ٢٠٢٤: ١١-١٢). بە گشتی جینۆسایدی بایۆلۆژی نیگەرانییەکی گەورەی لێکەوتەوە لە لایەن کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە، چونکە لەگەڵ تەندروستی گشتی و ئەخلاق و ئاسایشی نێودەوڵەتیدا یەکناگرێتەوە. دەرهاویشە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکانی ئەم فۆرمە هێندە گەرەیە هەرگیز هەژمار ناکرێ. ئەو کەسانەی لە جینۆساید ڕزگاریان بووە زۆرجار تووشی کاریگەری دەروونی درێژخایەن دەبن، لەوانە، خەمۆکی و دڵەڕاوکێ و گەلێل نەخۆشی تر.

«پێش فرۆشتن بە ژن و پیاوەوە دەیان بەن بۆ گەرماو خۆیان بشۆن. دوای خۆشۆردنیان ژنەکان یەکی کراسێکی تەنکیان لەبەردەکەن و دەیان خەنە ناو قەفەزێک و بە ئۆتۆمبێل دەیان بەنە ناو بازاڕی ئێزدیفرۆشانەوە››(گۆران، نەبەز، ٢٠١٩: ١٦١).

مەیان گوتی:››من و دایکم و خوشکەکانم لەنا قەفەسێک بووین فرۆشتنمان دەستی پێکرد.. منیان لەناو قەفەسەکە ڕاکێشایە دەرەوە و دایکم هاواری دەکرد، مەیان، مەیان گیان مەترسە. خودایەک هەیە ئەم ریسواییەی مرۆڤ دەبینێت. هەرچیان کرد و هەرچییان وت گوێی مەدەرێ. بەس هەوڵدە نەمریت و بمێنیتەوە. دایکم نائومێد بووبوو لە مانەوەی خێزانەکەی، بۆیە دەیویست یەکێکیشمان بمێنین هەر باشە››(گۆران، نەبەز، ٢٠١٩: ١٧٩).

دەقی ئەم پەڕەگرافانەی ڕۆمانەکە، تیشک دەخاتە سەر کاریگەرییە بەرفراوانەکانی توندوتیژی و چەوساندنەوە، جەخت لەوە دەکاتەوە، کە کاریگەرییەکانی ئەم جۆرە کارانە دەتوانن زیانێکی قووڵیان هەبێت، تەنانەت ئەگەر لە ئەنجامدا مردنی جەستەییشی لێنەکەوێتەوە، لەبەرئەوەی، ‹‹جینۆسایدی دەروونی کۆمەڵایەتی ئاماژەیە بۆ لەناوبردنی سیستماتیکی پەیکەری دەروونی و کۆمەڵایەتی گروپێک، بە ئامانجی سڕینەوەی ناسنامە، کولتوور، یان پەیوەندی کۆمەڵایەتیان. بە پێچەوانەی جینۆسایدی فیزیکی، کە تیشک دەخاتە سەر کوشتنی بەکۆمەڵی تاکەکان››(دینو، ارکان عبدالرحمن، ٢٠٢٤: ١٢-

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١٣). کەواتە جینۆسایدی دەروونی کۆمەڵایەتی، خۆشگوزەرانی دەروونی و کۆمەڵایەتی گروپێک دەکاتە ئامانج. ئەمەش دەتوانێت کردەوەکانی وەک سڕینەوەی کولتووری، سەرکوتکردن، سوکایەتی پێکردن، فرۆشتن و بەکۆیلەکردن یان نەهێشتنی پراکتیزەکردنی زمان و نەریتەکانی کولتووری خۆیان بگرێتەوە.

دوژمنانی کورد لەم هەنگاوەیان «دەستکاریکردنی دەروونی» مەبەستییان هاندانی زەبر و ترس و بێهیواییە بۆ تێکدانی یەکگرتوویی و ناسنامەی گروپەکە، هەر وەک چۆن ناچارکردنی تاکەکان بە جێهێشتنیماڵەکانیان یان کۆمەڵگاکانیان، دەبێتە هۆی لەدەستدانی تۆڕەکانی پشتیوانی کۆمەڵایەتی، خۆی لە خۆیدا دوژمنان و داگیرکەرەکانی کوردیش هەر ئەمەیان گەرەکە، چونکە جینۆسایدی دەروونی کۆمەڵایەتی کۆمەڵێک پراکتیک لەخۆدەگرێت، کە ئامانجیان هەڵوەشاندنەوەی پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان و خۆڕاگری دەروونی گروپێکی ئامانجدارە.

شایانی باسە لە ڕۆمانەکەدا دەق و پەرەگرافی زۆر هەن گوزارشت لە جۆرە جیاوازەکانی تری جینۆساید دەکەن وەک جینۆسیدی کولتووری ئەوانی تریش، بەڵام لە پێناو گەورە نەکردنی قەبارەی توێژینەوەکە، کۆتایمان پێهێنا.

ئەنجامەکان:

١- ئەدەب بەگشتی و ڕۆمان بەتایبەتی بوارێکی گرنگە بۆ پرۆسێسکردنی زەبر و زەنگ و بیرەوەری. بە گۆڕینی ئازاری تاکەکەسی و بەکۆمەڵ بۆ چیرۆک، نەک هەر تێگەیشتن و هاوسۆزی پەروەردە دەکات، بەڵکو ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت لە چاکبوونەوە و پێکهێنانی ناسنامە و پاراستنی لە یادەوەریدا.

٢- ئەم ڕۆمانە شیکاری دەکات، کە چۆن جینۆسایدی ئێزدییەکان لە ئەدەبدا نوێنەرایەتی دەکرێت، لەوانەش شایەتحاڵی ڕزگاربووان و گێڕانەوەی خەیاڵی دەبێتە ئامرازێکی بەهێز بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ڕابردوو و دارشتنی داهاتوو.

٣- ئەم ڕۆمانە، نوێنەرایەتی ڕەخنەیەکی تیژ و دەنگێکی بەهێزی جیهانی ئەدەب دەکات دژی سیاسەتەکانی تیرۆر و داعش بەرامبەر ئێزدییەکان. ئەم بانگەوازە لەسەر بنەمای ئەخلاق و مێژوو و ویژدان دامەزراوە.

٤- ڕۆمانی «مازیاری شەنگالی» بە بەڵگەیەک لەسەر کۆمەڵکوژییە جیاوازەکانی ئێزدییان هەژماردەکرێت، کە بەدرێژایی قۆناغە جیاوازەکانی مێژوو بەسەریان داهاتووە.

٥- ئێزدییەکان، بە هۆکاری شەڕکردن لەگەڵ هێزی بەرامبەردا توشی کۆمەڵکوژی نە بوون، بەڵکو لەسەر بنەمای جیاوازی ئایین و بیروباوەڕ و کولتوور و نەتەوە سەرو ماڵیان لەناوبراوە.

٦- هەموو جۆرەکانی جینۆساید زۆر بە ئاشکرا لە ڕۆمانەکەدا هەستی پێدەکرێت، لە

جینۆسایدی «جەستەیی و بایەلۆژی و کولتووری»، کە لە هەموویاندا زیانی جەستەیی و سوتانی دەروونی و زەبروزەنگی کۆمەڵایەتی گەورەی لێکەوتۆتەوە.

سەرچاوەکان:

١- حەیدەری، ممتاز، (٢٠٢٢) ڕەوسەی قەلەمەکەم(جینۆساید لە خەزێنەی k21دا، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات- هەولێر.

٢- گۆران، نەبەز، (٢٠١٩)، مازیاری شەنگالی(ڕۆمان)، چاپخانەی ئەندێشە، چاپی یەکەم، سلێمانی.

٣- گوڵ، د. مارف عومەر، (٢٠٠٧)، جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر ڕۆشنایی یاسای نێودەوڵەتاندا، چاپی چوارەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

٤- موحسین، هێرۆ، (٢٠١٣)، جینۆساید، گۆڤاری K٢٤ ژمارە (١٦)- لاپەڕە ٤١٩-٤٣١.

٥- اتفاقية منع جريمة إلبادة الجماعية والمعاقبة عليها لعام ١٩٤٨م.

٦- حجازي، عبد الفتاح بيومي،(٢٠٠٥)، قواعد أساسية في نظام محكمة الجزاء الدولية، دار الفكر العربي الجامعي، مصر.

٧- جالديان، جيرارد، (٢٠٠٧)، الماساه الكورديه، ترجمه الى العربيه، عبدالسام النقشبندى، دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل.

٨- دحيلية، جود عدنان، (٢٠٢١)، الرسالة الماجستير في القانون الجنائي، من كلية الدراسات العليا، في جامعة النجاح الوطنية، نابلس- فلسطين.

٩- دار ناصر، د. منتصر، (٢٠٢٤)، جريمة إلبادة الجماعية في فلسطين من منظور القانون الدولي، للتشريع/ دائرة الدراسات واألبحاث.

١٠- دينو، اركان عبدالرحمن، (٢٠٢٤)، دور نظام روما االساسي في تشخيص جريمة االبادة الجماعية، رسالة ماجستير،جامعة الشرق الادنى الدراسات العليا في العلوم االجتماعية كلية الحقوق / قسم القانون العام، نيقوسيا.

١١-رتيب، معمر و حامد سيد، (٢٠١٦)، تطور مفهوم إلبادة الجماعية في نطاق المحكمة الجنائية الدولية، دار المنهل للنشر والتوزيع، عمان، الأردن.

١٢-شو، مارتن، (٢٠١٧)، الإبادة الجماعية: مفهومها وجذورها و تطورها وأين حدث، ت.محي الدين حميديو المملكة العربية السعودية الرياض، العبيكان للنشر.

١٣-عوينة، سمير ة، (٢٠١٣)، جريمة إلبادة الجماعية في االجتهاد القضائي الدولي، رسالة ماجستير، جامعة الحاج لخضر- ب تانة، الجزائر.

١٤-جەلیل، سەرکەوت، (٢٠٢٤)، جینۆسایدی کەلتوری و زمانی کوردی.

-https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:ap:95b5abcc

١٥-خضر، شمال خمۆ،(٢٠٢١)، بەلگەنامێن جینۆسایدێ د سترانا فولکلۆری یا کوردیدا.

:https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid

١٦-غەفور، شادی، جینۆساید چییە؟ https://www.pernus.org/show/124/detail

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کاریگەری جینۆساید لەسەر ژیانی تاقانەکانی ئەنفال لە ڕۆمانی (خەمی مەستوورە) ی میران ئەبراهامدا

د. سوزان برایم حمید

بەشی میکانیک و وزە، کۆلێژی تەکنیکی ئەندازیاری، زانکۆی پۆلیتەکنیکی - هەولێر، هەرێمی کوردستان - عێراق

Sozan.hamid@epu.edu.iq

پوختەی توێژینەوە

ئەم لێکۆڵینەوەیە، کە بەناونیشانی(کاریگەری جینۆساید لەسەر ژیانی تاقانەکانی ئەنفال لە ڕۆمانی :(خەمی مەستوورە) ی میران ئەبراهامە .) هەوڵدەدات کاریگەری ئەنفال و جینۆساید لە ژیانی ژنێکی پاشماوەی ئەنفال بەناوی مەستوورە بخاتەڕوو، کە ئەو ژنە کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانی «خەمی مەستوورەی « میران ئەبراهامە، پلانی لێکۆڵینەوەکە لە پێشەکی ودەروازە و دوو باس و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان پێک هاتووە :

لە دەروازەدا لە ڕووی تیۆرییەوە باس لە چەمک و پێناسەی جینۆساید کراوە، پاشان پوختەیەکی ڕۆمانەکە خراوەتەڕوو، لە باسی یەکەمدا باس لە ؛ کاریگەریی ئەنفال لەسەر باری دەروونی و جەستەیی و تەندروستی مەستوورە دەکەین. لە باسی دووەمیشدا گرنگترین کاریگەرییەکانی ئەنفال لەسەر باری کۆمەڵایەتی و ئابوریی لە ژیانی مەستوورەدا دەخەینەڕوو. لە کۆتایشدا ئەو ئەنجامانەمان خستۆتەڕوو، کە لە لێکۆڵینەوەکەدا بەدەستمانهێناوە.

کلیلە وشە: جینۆساید. کاریگەری دەروونی، کاریگەری جەستەیی و تەندروستی، کاریگەری کۆمەڵایەتی، کاریگەری ئابووری، مەستوورە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

Genocide on the lives of Anfal singles in the novel:(Khami Mastura) by Miran Abraham

Dr. Sozan Braim Hamid

Department of Mechanical and Energy Engineering , Technical Engineering College , Polytechnic University - Erbil, Kurdistan Region – Iraq

This study is entitled «The Effect of Genocide on the Lives of Anfal Lone Survivors in Miran Abraham›s Novel: The Sorrow of Mastura» and it attempts to show the effect of Anfal and genocide on the life of a woman named Mastura، who is the main character of Miran Abraham›s novel «The Sorrow of Mastura». The study consists of an introduction, background, two sections, conclusions, and the list of references:

In the first chapter, the concept and definition of genocide were discussed theoretically. Then, a summary of the novel is presented. In the first section, the impact of Anfal on the mental، physical and health aspects of Mastura are explained. In the second section, we will discuss the most important effects of Anfal on the social and economic situation of the Mastura. Finally, the results that have achieved in the study are presented.

Keywords: Genocide. Psychological Impact, Physical and Health Impact, Social impact, Economic impact, Mastura

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

ناونیشـانی توێژینـەوە: کاریگـەری جینۆسـاید لەسـەر ژیانـی تاقانەکانـی ئەنفـال لـە ڕۆمانـی :(خەمـی مەسـتوورەی) میـران ئەبراهامـە . توێژینەوەکـە بـاس لـە کاریگەرییەکانـی جینۆسـاید لەسـەر ژیانـی تاقانەکانـی ئەنفـال لـە ڕۆمانی(خەمـی مەسـتوورەی) میـران ئەبراهـام دەکات.

هـۆی هەڵبژاردنـی ناونیشـانی توێژینەوەکـە: دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەوەی کـەوا؛ جینۆسـاید بەگشـتی و ئەنفـال بەتایبەتـی کاریگەرییەکـی زۆری بەسـەر ئەدەبیاتـی کوردیـدا جێهێشـتووە، ڕۆمانـی خەمـی مەسـتوورەش، یەکێکـە لـەو ڕۆمانانـەی کـە بـاس لـە ژیانـی تاقانەیەکـی ئەنفـال دەکات.

ئامانجـی توێژینەوەکـە: گرنگـی ڕۆمـان و ئـەدەب دەربخـات، لـە پاراسـتنی مێـژووی گەلـی کـورد و ڕووداوەکانـی ئەنفـال و جینۆسـاید، ئەمـە لەلایـەک لەلایەکـی تریشـەوە تیشـک بخاتـە سـەر ڕەهەندەکانـی ژیانـی تاقانەیەکـی ئەنفـال و کاریگـەری جینۆسـاید و ئەنفـال دەربخـات.

سـنوری توێژینەوەکـە: تەنهـا کار لەسـەر کاریگەرییەکانـی ئەنفـال لـە ڕەهەنـدە دەروونـی و جەسـتەیی و تەندرووسـتی و کۆمەڵایەتـی وئابوورییـیەکان لـە ژیانـی مەسـتوورەدا دەکات.

بەشـەکانی توێژینەوەکـە: توێژینەوەکـە لـە دەروازە و یـەک بـەش پێکهاتـووە، لـە دەروازەدا چەمـک و پێناسـەی جینۆسـیاد و پوختـەی ڕۆمانەکەمـان خسـتۆتەڕوو، بەشـەکەمان دابەشـی دوو بـاس کـردووە لەبـاس یەکەمـدا، لەتـەوەری یەکەمـدا باسـمان: لـە کاریگەریـی ئەنفـال لەسـەر بـاری دەروونـی مەسـتووره کـردووە و لـە تـەوەری دووەمیشـدا: باسـمان لـە کاریگەریـی ئەنفـال لەسـەر بـاری جەسـتەیی و تەندروسـتی مەسـتووره کـردووە، لـە باسـی دووەمیشـدا لەتـەوەری یەکـەم: باسـمان لـە کاریگەریـی ئەنفـال لەسـەر بـاری کۆمەڵایەتـی مەسـتووره و لەتـەوەری دووەمیشـدا: باسـمان لـە کاریگەریـی ئەنفـال لەسـەر بـاری ئابـووری مەسـتووره کـردووە، لـە کۆتایشـدا ئەنجـام لیسـتی سـەرچاوەکانمان خسـتۆتەڕوو.

دەروازە: چەمك و پێناسەی جینۆساید

بـەر لـەوەی بچینـە نـاو کرۆکـی باسـەکەمان بـە پێویسـتی دەزانیـن بـاس لـە چەمـک و پێناسـەی جینۆسـاید بکەیـن، جینۆسـاید لـە دوو وشـە پێکهاتـووە هاتـووە:((گینـۆس(genos) لـە یۆنانـی کۆنـدا بەمانـای ڕەگـەز، نـەژاد یاخـود وڵاتـی کەسـێک دێـت؛ هەروەهـا(caedere) بـە واتـای سـەربڕین یاخـود کوشـتن دێـت)) (بنیامیـن ٢٠١٧، ل ٧) بـەڵام پێناسـەی تاوانـی جینۆسـاید. بریتییـە لە:((قڕکردنـی بەکۆمـەڵ، بـە پاڵنـەر و پاسـاوی نـەژادی، ڕەگـەزی،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

نەتەوەیـی یاخـود ئاینییەوە)).(بنیامیـن ٢٠١٧، ل ٨)، کـە ئـەم کوشـتن و لەناوبردنـەش گەورەتریـن تاوانـە دژ بەمرۆڤایەتـی کـراوە.

پوختەی ڕۆمانەکە

ڕۆمانـی خەمـی مەسـتوورە، یەکێکـە لـەو ڕۆمانانـەی، کـە لـە ئەنجامـی ڕەنگدانـەوەی جینۆسـاید لـە ئەدەبـدا هاتۆتەکایـەوە و گوزارشـت لـەو تاوانـە قێزەوەنـە دەکات، کـە چـۆن دەرحـەق بـە میللەتـی کـورد کـراوە !! بـاس لـە بەرکەوتەیەکـی ئەنفـال دەکات بـە نـاوی مەسـتوورە، کـە ژیانەکـی کولەمەرگـی هەیـە، تووشـی چەندیـن شـاڵاوی ئەنفـال بۆتـەوە، جینۆسـایدی جەسـتەیی و فیزیکـی و ئابـوری و کلتووری بەرامبـەرە کـراوە و دیتییەکـەی و خـزم و کـەس و کار و پیـاو منداڵەکانـی ئەنفـال کـراون.

ئـەم ڕۆمانـە یەکێکـە لـەو ڕۆمانانـەی، لـە ڕێگـەی فـلاش باکـەوە زۆر بـە ووردی بـاس لـە جینۆسـایدکردنی دێـی جەلەمـۆرد دەکات، کـە سـەر بەنەحیـەی ئاغجەرلـەری قـەزای چەمچەماڵـە، کـە لـە(١٩٨٨/٥/٥) زیاتـر لـە چوارسـەد و پەنجـا کەسـیان لـێ ئەنفـال کـراوە، گوندەکـە چەندیـن جـار تووشـی شـاڵاوەکەنی جینۆسـایدی ڕاگواسـتن و تێکدانـی گونـد و ئەنفالکـردن بۆتـەوە. بـەڵام میـران ئەبراهـام بـە شـێوەیەکی تەکنیکـی و هونـەری بـاس لـە جینۆسـاید و کاریگەرییەکانـی ئەنفـال لەسـەر مەسـتوورە دەکات.

ئێمـە لـەو توێژینەوەیـەدا بـاس لـە گرنگتریـن کاریگەرییەکانـی ئەنفـال و جینۆسـاید لـە ژیانـی مەسـتوورە دەکەیـن، تیشـک دەخەینـە سـەر ئـەو ئـازار و مەینەتییانـەی مەسـتوورە، کـە چـۆن میـران ئەبراهـام توانیویەتـی ئـەو واقیعـە بگوازێتـەوە بـۆ نێـو دونیـای ئـەدەب و ڕۆمـان، ئـەم کارەش گرنگـی و ماهیەتـی خـۆی هەیـە بـەوەی توانیوویەتـی لـە ڕێگـەی شـایەتحاڵێک بەنـاوی مەسـتوورە کارەسـاتی ئەنفـال و جینۆسـاید بـە نـەوەی نـوێ بناسـێنێ لـە هەمانکاتیشـدا ژیـان و گوزەرانـی تاقانـەو قوربانییەکـی ئەنفـال دەخاتـەڕوو.

گرنگترین کاریگەرییەکانی ئەنفال لە ژیانی مەستوورەدا:

باسی یەکەم:

١ ـ کاریگەریی ئەنفال لەسەر باری دەروونی مەستوورە

ئەنفـال یەکێکـە لـەو پرۆسـە تراژیدیانـەی، کـە گەورەتریـن کاریگـەری لەسـەر تاکـی کـورد بەجێهێشـتووە بۆیـە نووسـەر لـەو ڕۆمانـەدا لـە ڕێـی کارەکتـەری مەسـتوورەوە دەیەوێـت ئەوەمـان پێبڵێـت: کـە مەسـتوورە وەک تاقانەیەکـی ئەنفـال تووشـی نەخۆشـی دەروونـی بـووە لەبارودۆخێکـی زۆر ناخۆشـدا دەژیـت لێرەدا لـە چەنـد ڕووەکـەوە بـاس لـە کاریگـەری دەروونـی ئەنفـال لەسـەر ژیانـی مەسـتوورە دەکەیـن:

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١ - ١- ١ - تێکچوونی باری دەروونی

مەستوورە یەکێکە لەو شایەتحاڵانەی، کە چەندین ڕووداوی ئەنفالی بەچاوی خۆی بینیوە، کۆتا جار ئەو کاتەبوو کە لەگەڵ خدری هاوسەری و منداڵەکان لەناو ئەو پاسە دەبێت، کە سەربازەکان دەیانەوێت بیانبەن، بەڵام پاسەکە تووشی ڕووداوی هاتووچۆ دەبێت، بەم هۆیەوە مەستوورە بریندار‌دەبێت((ڕووداوەکان ئەوەندە کاریگەرییان لەسەر خەیاڵی هەبوو، نەیدەزانی چۆن بەسەرهاتی خۆی بۆ خەڵکی بگێڕێتەوە، بەردەوام بە نیوەناچڵ و بەترسەوە پرسیاری لە ڕێبواران دەکرد، هەندێک بە قسەکانی پێکەنی بوون و پێیان گوتبوو: «دیارە تۆ تێک چوویت «)) (میران ٢٠٢٠، ل٣٥)، ئەم ڕووداوە بووە هۆی ئەوەی مەستوورە لە شاڵاوەکە ڕزگاری ببێت، بەڵام تێکچوونی باری دەروونی بەدوای خۆیدا هێنا،مەستوورە بەردەوام سەرزەنشتی خۆی دەکات، کە چۆن ئاگای لە خۆی نەماوە و لە خێزانەکەی دابڕاوە، بۆیە پیشەی ڕۆژانەی ئەوەیە:((پڕ بە دەستی؛ قژی خۆی دەڕنی و بەڕقەوە ڕایدەکێشا، بەری نەدەدا تاوەکوو چاوی بە فرمێسک تەڕدەبوو..... پاشان دوای تاوێک بێدەنگی، دەستی بەژیانی ئەو ڕۆژەی دەکرد.))(میران ٢٠٢٠، ل٦٧) لێرەدا تەنها شتێک، کە سوکنایی و سەبوری بێت بۆ مەستوورە، بریتییە لە: گریان، چونکە گریان بەشێکە لە ژیانی مەستوورە و هۆکارێکە بۆ ئارامی دڵ و دەروونی، بۆیە لێرەدا لە سێ ڕەهەندی سەرەکی باس لە کاریگەری دەروونی لە ژیانی مەستوورە دەکەین:

١ - ١ - ٢ - دووبارەبوونەوەی ڕووداوەکان بەخەون

ئەگەرچی زیارتر لە بیست ساڵە ڕووداوەکان ڕوویان داوە، بەڵام مەستوورە هەروادەزنێ تازە ڕوویانداوە لەبیر و خەیاڵی ناچێتە دەر، کاتێکیش سەردەخاتە سەرسەرینەکەی دەیەوێت بنوێت و لەو خەیاڵ و داڵغانە ڕزگاری ببێت، بەڵام هەر خەون بە ڕابردووەوە دەبینێت ((سەری هەڵبڕی و لەبنمیچی ژوورەکەی ڕوانی و گوتی: « ڕزگارم نابێت، دیسان دەستمان کردەوە بە بینینەوەی ڕووداوەکانی ئەو ڕۆژانە، وەکو من ئەو کات و ساتانەم هەزار جار بەخەون نەبینیبێت!))(میران ٢٠٢٠، ل٦٠) واتا: بەبەردەوامی پرۆسەکە لەبەرچاویتی و لەخەون و خەیاڵیدا دووبارە و هەزاربارە دەبنەوە، نووسەر ئەمەشی بەهەڵێک زانیووە بۆ ئەوەی لە ڕێی» خەونی مەستوورەوە « ڕووداوەکانی ئەنفال و جینۆسایدمان بۆ بگێڕێتەوە.

ئەوەی ژیانی لەمەستوورە تاڵ کردووە لەبیرنەچوونی ساتەکانی ئەنفالە دیارە ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کەمەستوورە ئەو ڕووداوانەی بەچاوی خۆی بینییوە لەلایەکی تریشەوە خەمی لەدەستدانی مێرد و کچەکانی ئاخۆ دەبێت چیان لێبەسەرهاتبێ ؟! مابن یان مردبن ؟! ئەمەش باری دەروونی مەستوورەی هێندەی تر ئاڵۆزترکردووە، چونکە بەشێکی ئەم قەڵەقی و دڵەڕاوکێیە ژن و دایکی ئەنفال کراوان

بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئەوان لەگەڵ خێزانەکانیان بەزیندووی لەیەک دابڕاون و ناتوانن باوەڕ بەوە بکەن کە کوژرابن یاخود مردبن، چونکە ئەم لەدەستدانە زۆر بەئازارتر و سەختترە لە مردنێکی ئاسایی کە تەرمێکی هەیە و گۆڕێک هەیە بچنە سەردانی، بۆیە نایانەوێت ئەو واقیعە قبوڵ بکەن، بۆیە هەمیشە ئومێدیان بەوە هەیە. کە ئەنفالکراوانیان زیندوون و دەگەڕێنەوە لایان.

١ - ١- ٣ - تێکەڵ کردنی واقیع و خەیاڵ

مەستوورە لەبارودۆخێکی دەروونی ناخۆش و ئاڵۆزدا دا دەژیت بە بەردەوامی خەون و خەیاڵ و ئیستا و ڕابردووی خۆی لێ تێکەڵ دەبێت، کاتێک دیمەنێکی هاوشێوە لە ئێستای مەستوورە ڕوودەدات ڕووداوەکانی پێشووی بەبیردێنێتەوە واتە: مەستوورە گیرۆدەی ڕابردوو و خەون و خەیاڵەکانێتی ناتوانێت لێی جیابێتەوە، مەستوورە لە واقیع داناژیت بە بەردەوامی خەون بە ڕابردوویەوە دەبینێت و تا ئەو ڕادەیەی واقیع و خەیاڵی لێجیاناکاتەوە :((قوڕ بەسەر خۆم، خەون و ڕاستیم تێکەڵ بوون و بۆم لێک جیا ناکرێنەوە !))(میران ٢٠٢٠، ل٦٢) ئەمەش ئەوە دەردەخات باری دەروونی مەستوورە بەتەواوی تێکچووە.

دڵە ڕاوکێی مەستوورە بۆتە هۆی ئەوەی واقیع و خەیاڵی بۆجیانەکرێتەوە، ئەمە لەلایەک لەلایەکی تریشەوە مەستوورە ئەوەی لەئەنجامی داڵغە و خەیاڵەکانی خەو دەیباتەوە خەونی ناخۆش و تراژیدی پڕ ترسی بۆدێت، کاتێکیش لەخەوەکەی بەئاگا دێت هەر وادەزانێت ڕاستییە و ڕوودەدەن ((بەڵام خۆیشم لەوە دوودڵ بووم ئاخۆ دەبێ ئەو چەقەڵانە بۆ ناو شارهاتبن ! ئەگەر ئەوەی ئەمشەو خەون بووبێت، ئەی ئەوەی ئێستا دەیبینم و گوێم لێیە و بۆنی دەکەم چییە ؟ خەون و خەیاڵە یان ڕاستییە ؟ ئەوەتا بزانە چۆن شار خۆڵی مردووی بەسەردا کراوە !))(میران ٢٠٢٠، ل١٢٣) واتا: لێرەدا ڕووداوەکانی لێ تێکەڵ دەبێت.

١ - ١- ٤- ترس و دڵەڕاوکێ و چاوەڕوانی

یەکێکی تر لە کاریگەرییە دەروونییەکانی ئەنفال دروست کردنی ترس و دڵەڕاوکێ و چاوەڕوانی زۆرە لای قوربانیانی ئەنفال، مەستوورەش یەکێکە لەوانەی هەر لەمنداڵیەوە کەوتۆتە ناو ئەو پرۆسە تراژیدیایە، کە بە درێژایی ژیانی نەیتوانییوە ئەم بەسەرهات و ڕووداوە ناخۆشانە لەبیربکات و بەڵکو بە بەردەوامی لەخەون و خەیاڵی دایە زۆرجار ڕووداوەکانییانی ڕۆژانەی دەیانباتەوە بۆ ڕابردوو هەوەک مەستوورە دەڵێ: ((خەمی من، ترسە لە دەنگی گوللەکان !))(میران ٢٠٢٠، ل١٤٩)، مەستوورە پاش تێپەڕبوونی چەندەها ساڵ کاتێک گوێی لە دەنگی گوللە دەبێت هەمان هەستی پێشووی بۆ دروست دەبێتەوە، کە دەیانەوێت ئەنفالیان بکەن، ئەمەش یەکێکە لە کاریگەری و

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لێکەوتەکانی ئەنفال کە تائێستا قوربانیان و شایەتحاڵەکان ترسێک لە ناخیان هەیە کە ئەویش (ترسە لە دووبارە بوونەوەی ئەنفال کە ئەمەش دەبێتە هۆی سەرجەم بوارەکانی ژیانیان بشێوێت) (عارف(٢٠١٢). ل ٤٠) واتا: هەموو ساتێک ئەم قوربانیانە وادەزانن ئەنفال دەکرێن، ئەم ڕابردووە لەکۆڵیان نابێتەوە بەرۆکیان بەرنادات،((چۆڵ بوونی شاری هەولێر و بەتایبەتی گەڕەکی ئیسکان، خەمی مەستوورەیان گرانتر کردبوو، لەنێوان ژیانی ڕاستی و خەون و خەیاڵدا، هیچ جیاوازییەکی نەدەبینی))(میران ٢٠٢٠، ل٢٢١) ڕووداوەکانی ئێستای دەبەستێتەوە بە ڕابردووی، چونکە تا ئێستا نەیتوانییوە لەو ڕابردووەی ڕزگاری ببێت و لە ئێستادا بژین.

ترس و دڵەڕاوکێ تەنگیان بە ژیانی مەستوورە هەڵچنیووە، بۆیە مەستوورە خۆزگە بەمردن بخوازێت((ترس لە بینینی خەونەکەی... لەبەر خۆیەوە گوتی: خوایە لەم ژیانە پڕ چەرمەسەرییە ڕزگارم بکەیت))(میران ٢٠٢٠، ل٦٠) دەیەوێت خوا لەو ژیانە پڕ چەرمەسەرییە ڕزگاری بکات، چونکە ئەو لەخەویشدا ناتوانێت ئیسراحەت بکات هەر خەوی ناخۆش دەبینێ .

مەستوورە زیندووەکی مردووە، تەنها لەڕێگەی خەیاڵەکانی بە ڕابردوویەوە دەژیت واتا: وەکو کەسێکی ئاسایی ژیان ناکات، ئەگەر خۆشییەک هەبێت، داڵغەی منداڵەکانی و دایکیتی((بۆ سەر تەختی خەوەکەی گەڕایەوە، پاشان بێدەنگ کاتژمێرەک لە خەیاڵی خۆیدا بەسەر یادەوەرییەکانیدا گەڕا. ئەو ساتانەی لەگەڵ دایکیدا بەسەری بردبوون))(میران ٢٠٢٠، ل٨٣)، واتا: ژیانی مەستوورە بەشێکە لە خەیاڵ و داڵغەی ژیانی پێشووی، ئەوە بوو ڕۆژێکیان مەستوورە هەستی بەوەکرد(وەکو لەناو ماڵەکەیدابن، دەنگی کچەکانی دەهاتە گوێ)(میران ٢٠٢٠، ل٢٣٣) ئەمەش هەستێکی خۆشی بۆ درووست کرد، کە دووبارە دروستکردنەوەی ئەو واقیعەیە، کە کچەکانی زیندوون و لەگەڵی دەژین.

دروستکردنی قەلەقی و دڵەڕاوکێ یەکێکی ترە لەو حاڵەتە دەروونی و گرفتە دەروونیانەی بەرۆکی قوربانیانی ئەنفالی گرتۆتەوە، کە تائێستاش ناتوانن ژیانی خۆیان وەکو کەسێکی ئاسایی بەڕێبکەن، چونکە(ئەنفال کاریگەری گەورەی لەسەر باری دەروونی ژنی پاشماوەی ئەنفال هەبووە و گۆڕانی گەورەی بەسەر باری دەرونیاندا هێناوە، ئەم گۆڕانەش بە پلەی یەکەم لە دروستبوونی حاڵەتی دڵەڕاوکێدا خۆی دەبینێتەوە پاشان ترس و بێئومێدیی و خەفەت بەدوای یەکدا)(هێمن بەرهەم(٢٠٠٤) . ل ١٢٠)، دڵەڕاوکێ لەوەی کە ئەم ڕووداوانە ڕەنگە جارێکی تر دووبارەببنەوە، بۆیە لەگەڵ دیمەنێکی هاوشێوە ڕووداوە جەرگبڕ و تراژیدییایەکەی ئەنفالیان بیردەکەوێتەوە، ڕۆژێکیان مەستوورە لەسەر شەقامی شەست مەترییەکە دەبێت، بەڵام لەسەر قەڵاتێ دووکەڵێکی ڕەشی بینی : گوتی:((سووتاندیان ! ئەو قەڵا کۆنەشیان سووتاند، وەکو و ماڵەکانی جەلەمۆرد سووتاندیان !)) (میران ٢٠٢٠، ل١١٨)، لێرەدا مەستوورە تائێستاش لەناو سات و دیمەنەکانی ئەنفالدا دەژیت و لێی دەربازنەبووە (تۆنی دەنگی بێژەری

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕادیۆکە، دوا سات و ڕۆژی گوندی جەلەمۆردی بیر خستەوە) (میران ٢٠٢٠، ل١٣١)، ئەمە ئەم یادگارییە ناخۆشانەن، کە لە ژیانی تاقانەکانی ئەنفال ناچنە دەرەوە بووە بە بەشێکی ژیانیان.

چاوەڕوانی؛ یەکێک لەو حاڵەتە دەروونیانەی، کە تووشی تاقانەکانی ئەنفال دەبێت، بریتییە لە چاوەڕوانی، ئەوان تائێستاش چاوەڕوانی گەڕانەوەی خزم و کەسکارەکانیان، تا ئێستاش بەدوایاندا وێڵن و خەریکی سۆراخ و هەواڵ پرسینن، چونکە ئەم پرۆسەیە ئەوەندە قێزەوەنە، کە بە زیندوویی لەبەرچاویان براون و بەشێکی زۆریان تەرمەکەشیان دیار نین، بۆیە ئەمە دوو دڵی و قەلەقیەکی زۆری خستە دڵی تاقانەکانی ئەنفال، مەستوورەش، یەکێکە لە قوربانییەکانی دەست ئەم پرۆسە نەگریسییە، کە بەردەوام بە دوای هەواڵی مێرد و کچەکانیەوەیە،ئەگەر چی مەستوورە شووشی کردۆتەوە و ژیانی هاوسەرگیری پێکهێناوە، بەڵام هەر چاوەڕوانی گەڕانەوەی خدری مێردی دەکات.

مەستوورە نمونەیەکە لەو نمونانەی، کە چەندەها ژنی کورد هەمان حاڵەت و بارودۆخیان هەیە، کە دووچاری ئەو بارودۆخە بووینەوە هاوسەرگیریان کردووە، لە قەلەقی و دڵەڕاوکێدا دەژین. ((دیسان کەوتمەوە ناو گێژاوی ترس و دوودڵییەوە، دەزانم ئێستا خدر و منداڵەکان لە شوێنێک دەژین، خدر چاوەڕوانمە و کچەکانم هەر چواریان بوون بەسەرە ژن و خاوەنی ماڵ و منداڵی خۆیانن، ئەوان ئێستا خۆیان دایکن))(میران ٢٠٢٠، ل١٢٢) ئەمە ئەو گرێیەیە لە دڵی مەستوورەی کە هەمیشە خەون بەوەوە دەبینێت، کە بە دیداری پیاو و منداڵەکانی شادببێتەوە، ئومێدی وایە کچەکانی لە ژیاندا مابن و تەنانەت شووشیانکردبێت.

هەموو خەمی تاقانەیەک گەیشتنەوەیە بەدیداری خزم و کەس و کاری بۆیە مەستوورە دەڵێ:((زوو زوو لەبەر خۆمەوە دەڵێم خوایە مەمکوژە تاوەکو بە خدر و کچەکان شاددەبمەوە !))(میران ٢٠٢٠، ل١٧٦)، خەمی مەستوورە ئەوەیە نەمرێت تاوەکو بە پیاو منداڵەکانی شاددەبێتەوە.

٢ ـ کاریگەریی ئەنفال لەسەر باری جەستەیی و تەندروستی مەستوورە

مەستوورە جینۆسایدی جەستەیی بەرامبەر کراوە لە لایەن پیاوەکی قاسم ئاغا دەستدرێژی دەکرێتەسەری و بەوهۆیەوە پەردەی کچێنی لەدەست دەدات (بە نیگایەکی پرسیار ئامێزەوە سەری بادا و گوتی: لە نهێنی ئەم خوێنە تێناگەم، دایکم گوتی: هەر ئەو شەوە خوێنت دەبێت کە لەگەڵ خدر دەچیتە پەردەی بووک و زاوایەتییەوە، لەبەر ئەوەی خدر نەزانێت پەردەی کچێنیت داوە بە یەکێک لە پیاوەکانی قاسم ئاغا ....)

نووسەر باس لە خوێن دەکات کە مەستوورە دەڵێ: پاش ئەو ڕووداوە کاتێک مێردم بە خدری کرد دایکم جادووی لێکردم بۆ ئەوەی شەوی بووکینی خوێن ببینم، بەڵام

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کەچی دەبینین: لە شەوی بووکینیەوە تا دوا ساتەکانی تەمەنیشی هەر خوێن دەبینی، بەڵام ڕۆژێکیان تەمەشا دەکات، کە خوێنی نەماوە:))ئەوە چەند ڕۆژە دڵۆپێک خوێن چییە لێم نەڕۆیشتووە !)) (میران ٢٠٢٠، ٢٢٩) بۆیە دەکرێ ئەم وێنە مەبەست لێی واتا و ڕەمزێکی شاراوەبێت، کە مەستوورە ئەو کاتەی جینۆسایدی جەستەیی بەرامبەر دەکرێت ناتوانێت خۆی لەو هەستە ڕزگاربکات و بەبەردەوامی لەگەڵیدا دەژیت، کە خودی خوێنیش دەلالەتە لە ناخۆشی و ئازارێکی دەروونی لەڕادەبەدەر و بێسنوور.

یەکێکیی تر لە کاریگەری و لێکەوتەکانی جینۆساید لەسەر مەستوورە تێکچوون و خراپ بووونی باری تەندرووستی و جەستەییە، کە ناتوانێت وەکو کەسێکی ئاسایی ژیان بکات، عەقل و هۆشی لەدەست داوە ناتوانێت خەون و خەیاڵ و واقیع و خەونی لەیەکتری جیابکاتەوە، جگەلەمەش زۆر جار لەهۆش خۆی دەچێت و ئاگای لەخۆی نامێنێت، سەرەڕای ئەمانەش چاوەکانی کزبوون و خەریکە بینایی لەدەست دەدەن.

باسی دووەم:

٢ ـ ١ ـ کاریگەریی ئەنفال لەسەر باری کۆمەڵایەتی مەستوورە

مەستوورە تاقانەیەکی ئەنفالە((تاقانەکانی ئەنفال ئەوانەن، کە بە واقیعی دۆخی مەرگەساتی پرۆسەی ئەنفالیان بینیوە، بۆ هەمیشەیش لەگەڵ کاریگەرییەکانی ئەم مەرگەساتەدا دەژین))(محەمەد. مەهدی(٢٠١٩).ل١٤٨) واتا: مەستوورە لەئێستادا بێ خزم و کەس و کارە مێرد و هەر چوار کچەکانی و برایەکانی ئەنفال کراون، لەلایەکی دیکەشەوە دێیەکەیان چەندین جار تووشی شاڵاوی ئەنفال بۆتەوە، ڕۆژێکیان سەربازەکان دێنە دێی جەلەمۆرد هەموو خەڵکی ئاوایی دەبەن و گوندەکە دەسوتێنن... کاتێک لەناو پاسەکە دەبن: ((مەستوورە بە چرپە چەند جارێک بەبەهار و ژیانی گوت: هەر چییەکمان لێ بەسەربێت، دەست لەیەک بەرنادەین !))(میران ٢٠٢٠، ل١٩). مەستوورە زۆر وابەستەی کچەکانی بوو، هەرگیز نایەوێت باوەڕ بەوە بهێنێت، کە ئەوان مردبن ئەمەش ئەو هەستەیە، کە دایکە جەرگ سووتاوەکان هەمیشە چاوەڕێی گەڕانەوەی ئەنفالکراوەکانیان.

تەنیایی و بێ کەسیی هێندەی تر مەستوورەی لە ژیاندا بێزارکردووە ڕۆژێکیان لە ژێر لێوەوە گوتی:((منیش کۆستکەوتووم، بێکەسم جا بەس نییە شوکور تۆ منداڵەکانت بۆ ماوەتەوە، من خوا ئەوەشی پێ ڕەوا نەبینیم))(میران ٢٠٢٠، ل١٠٢) لێرەدا گلەیی لە بەختی خۆی دەکات، خوای گەورە لەیەک کاتدا پیاوەکەی و منداڵەکانیشی لێسەندۆتەوە، مەستوورە لە ماڵەکەیدا تەنهایە و بۆیە پشیلەیەکی کردۆتە هاوڕێ و هاوخەمی خۆی و خەمی دڵی خۆی بۆ باس دەکات ((مەجی تۆ نازانیت من هەموو شەوێک چ خەونێک دەبینم، قوڕ بەسەر من بۆ ژیانێک کە ژیام، بۆ دەردیسەری مامەوە !))(میران ٢٠٢٠، ل١٩٢) گلەیی لەوە دەکات، کە چۆن بەتەنیا ماوەتەوە، بۆیە هەمیشە خۆزگە

بەمردن دەخوازێت و حەزدەکات مردن و ژیانی لە گەڵ خێزانەکەی دابوایە:((مەستوورە لەبەر خۆیەوە و وەکو لەگەڵ خۆیدا بدوێت: ئینجا خوشکێ گیان خۆ بەمردوویش بێت، حەزم دەکرد لەگەڵ خدر و کچەکانمدا بوومایە !))(میران ٢٠٢٠، ل٤٢)

تازییەباری مەستوورە، بەوەی یەکێک لە وکلتوور و داب و نەریتانەی کۆمەڵگای کوردی لەکاتی مردنی کەسە ئازیز و خۆشەویستەکان پۆشینی جلی ڕەش و جا مەستوورە وێنەی چەندەها ژنی کوردە کە پاش تێپەڕبوونی زیاتر لە بیست ساڵ هەر ڕەش پۆش و تازیەبارە ((مینا و گوڵە چەندین جار جلی تازەیان بۆ کڕیم و بۆیان هێنام..... بەڵام خۆم دڵم بەرایی نەهێنا ڕۆژێک لە ڕۆژان ئاوا خۆم بگۆڕم.))(میران ٢٠٢٠، ل١٧٧)، ئەمەش بەو واتایە دێت مەستوورە هەرگیزاو هەگیز ناتوانێت ئەو دۆخە سەختەی ژیانی تێپەڕێنێت، کەبەسەری هاتووە، ئەمەش لەکاتێکدایە لەخەیاڵیشیدا منداڵەکانی زیندوون و جلیان بۆدەکات کاتێک دەچێتە دوکانێکی قوماش و خەیاڵی دەڕوات: ((دەستی بەڕووی زبری یان نەرمی پارچە قوماشە ڕەنگاو ڕەنگەکاندا دەهێنا، پاشان چەند کاتژمێرێک لە خەیاڵی خۆیدا کراس و سەڵتە و سەرپۆشی بۆ کچەکانی لێ دەدوورین.))(میران ٢٠٢٠، ل٢١٢) ئەوە ئەو بیر و خەیاڵەیە، کە تاقانەکانی ئەنفال گیرۆدەی بوون و ناتوانن ئازیزان و کەس و کاریان لەبیر بکەن.

٢ ـ ٢ ـ کاریگەریی ئەنفال لەسەر باری جەستەیی مەستوورە

کاریگەری ئابووری ئەنفال لەسەر مەستوورە لەوەدا دەرکەوێت کە مەستوورە بێ ماڵ و حاڵە، هەموو سەروەت و سامان و ماڵەکەی لەدەست داوە، هیچ شوێن و پەناگەیەک نییە بۆی بڕوات، بۆیە لە پێناو دابینکردنی شوێن و بژێوی ژیانی بڕیاری هاوسەرگیری دەدات، کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا یەکێکە لەو لێکەوتانەی ئەنفال، کەبەسەر چەندەها دایک و ژنی کورردا هاتووە، ئەگەرچی لە دڵەڕاوکێدان: ئاخۆ دەبێت هاوسەرەکەیان لەژیان دامابێت یان نا ؟ دەبێت بگەڕێتەوە یان نا ؟؟! بەڵام سەختی دۆخی ژیانی ئابووری و بێ کەسی ناچاریان دەکات شووبکەنەوە، ئەگەرچی پاش شووکردنەوەشیان ناتوانن هاوسەری پێشوویان لەبیربکەن، بەڵام ژیان ناچاریان دەکات ئەم بڕیارە بدەن

ئەگەر سەرنج بدەین مەستوورەش هەمان کێشە و ئازاری هەیە پاش تێپەڕبوونی بیست ساڵ بەسەر ونکردنی مێرد و منداڵەکانی لەئەنجامی بێ کەسی و بێ شوێنی لە نەبوونی بڕیاردەدات شوو بەبایز بکاتەوە، ئەگەر چی مەستوورە مەبەستی بوو لەڕێی بایزەوە سۆراخێکی منداڵەکانی و مێردەکەی بکات((لە ناچاریدا شووم بە بایز کرد، ئەگەر لێقەومان و بێجێیی نەبوایە دوای خدر شووم بە هیچ پیاوێک نەدەکرد، ئەو ڕۆژە کە لەبەردەم بارەگای یەرموک دوای زیاتر لە بیست ساڵ ڕێکەوتی شێخ بایزم کرد، بەناخێری گیانم بۆ چی دوا کەوتم ! ئەو کات وام دەزانی ئەو پیاوی حکومەتە و

هەوڵێکم بۆ دەدات و بەدیداری کچەکانم شاد دەبمەوە، کەچی چەند مانگێک دوا ئەوەی شووم پێکرد، ئیتر نەموێرا لەلای باسیان بکەم، ئەوەندەم لە شێخ بایز دەستکەوت، کە لەسایەی ئەوەوە خاوەنی ماڵی خۆمم، ئەوە چەند ساڵە بە پارەی ئەو دەژیم)) (میران ٢٠٢٠، ل٧٢ ـ ٧٣) سەختی دۆخی ژیانی مەستوورە کە وەک تاقانەیەکی ئەنفال ماوەتەوە، نەبوونی بژێوی ژیان مەستوورەی ناچار بەهاوسەرگیرکردن کردۆتەوە لەکاتێکدا بیست ساڵە لە پیاوەکەی و کچەکانی دابڕاوە،بەڵام هەر بەدوایاندا دەگەڕێت و سۆراخیان دەکات.

ئەنجام

ـ مەستوورە لەیەک کاتدا شایەتحاڵ و قوربانی و تاقانەیەکی ئەنفالە، بۆیە دواجار ئەمە دەبێتە هۆی تێکچوونی باری دەروونی مەستوورە.

ـ کاریگەرییە دەروونییەکانی ئەنفال بۆ سەر ژیانی مەستوورە بەپلەی یەکەمدێت بەبەراورد بە کاریگەرییەکانی تر.

ـ مەستوورە قوربانییەکی دەست جینۆسایدە هەر لە منداڵیەوە، جینۆسایدی جەستەیی بەرامبەر کراوە کچێنی بردراوە.

ـ ئەنفال کاریگەریی کۆمەڵایەتی وتەندروستیی و ئابوریشی کردۆتە سەر ژیانی مەستوورە، بەڵام ئەم کاریگەرییانە لە ژێر کاریگەریە دەروونییەکان زیاتر گەشەیان کردووە.

سەرچاوەکان

ـ ئەبراهام، میران.(٢٠٢٠). خەمی مەستوورە. ناوەندی بڵاوکردنەوەی کەپر.

ـ نیوبێرگەر، بنیامین.(٢٠١٧) . جینۆساید کومەڵکوژی لەخاکی هەزارگرددا ڕواندا لە ١٩٩٤. وەرگێرانی: مەهاباد قەرەداغی. چاپخانەی شەهاب. هەولێر.

ـ عەبدوڵ، هێمن باقر. عەبدوڵڵا، بەرهەم عومەر(٢٠٠٤). ئەنفالی سێ و کاریگەرییە کۆمەڵایەتییەکانی لەسەر ژنی پاشماوەی ئەنفال. چاپی یەکەم. چاپخانەی تەوار.

ـ سەعید، محەمەد ئەحمەد. عومەر، مەهدی فاتیح.(٢٠١٩) . ئەنفال: شوناس و ڕەهەندی مێژوویی و دەرهاوێشتەکانی . گۆڤاری زانکۆی گەرمیان. ٦(١).

ـ عارف. ستارە(٢٠١٢). ئەنفال تاوانێک دژ بە مرڤایەتی. بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی.

المكان في رواية «به هارى ره ش» لأحمد محمد إسماعيل أنموذجا

أ.د. جوان عبد القادر عبد الله

جامعة سوران

juwan.abdullah@soran.edu.iq

الملخص

تبرز أهمية المكان في كونه واحدا من أهم عناصر الرواية، فهو الموضع الذي تجري فيه الأحداث، وتتحرك خلاله الشخصيات، وقد يكون أحيانا محور العمل الروائي.

والمكان في الرواية غير المكان في الواقع، حيث امتزاج الواقع بالخيال، فهو مكان له مقوماته الخاصة وأبعاده المتميزة، وتتمثل أهمية المكان في الرواية باعتباره عنصرا فاعلا في تطورها وبنائها وفي طبيعة الشخصيات وعلاقاتها، وهو فضاء يتسع لبنية الرواية ويؤثر فيها.

ونستطيع القول: إن الروائي المبدع هو الذي يضيف على المكان قيمة إبداعية، ليوظف من خلاله بقية عناصر الرواية من شخصيات وزمان ومكان وآليات السرد وتقنياته.

وقد أولى الروائيون الكورد اهتماما بالغا بالمكان في رواياتهم، بوصفه المحور الأساسي في رواياتهم انطلاقا من أن جوهر صراع الكورد من أجل البقاء مع بقية الشعوب هو الأرض، أي إن الصراع صراع من أجل الأرض، لأن الأرض تعني الهوية.

من هنا آثرنا دراسة المكان في رواية «به هارى ره ش» (أي: الربيع الأسود) للكاتب القدير أحمد محمد إسماعيل، حيث تناول الكاتب في هذه الرواية جريمة الأنفال التي تعرض لها الشعب الكوردي على يد النظام البعثي البائد في ثمانينيات القرن الماضي، مؤكدا من خلال الرواية على محاولات طمس الهوية الكوردية من خلال إخلاء أرض كوردستان من ساكنيها الأصليين وقتلهم وتهجيرهم قسرا.

من هنا جاء اختيارنا لموضوع البحث، حيث يتناول البحث «تجليات المكان في رواية (به هارى ره ش)»، حيث حاولنا تناول المكان في مبحثين: المبحث الأول: الأماكن المفتوحة، والمبحث الثاني: الأماكن المغلقة.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پوختە بە زمانی کوردی

شوێن لە ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)ی ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل دا

د. جوان عبد القادر عبد الله

زانکۆی سۆران

juwan.abdullah@soran.edu.iq

گرنگی شوێن لەوەدا دەردەکەوێت کە یەکێکە لە پێکهاتە بنەڕەتییەکانی ڕۆمان، چونکە لە شوێندا بوویەرەکان دەگوزەرێن و کەسێتییەکان دەجولێن، دەشێ هەندێکجاریش تەوەری ڕۆمان بێت. شوێن لە ڕۆماندا جیایە لە شوێنی ڕاستەقینە، بە شێوەیەک کە ڕاستی و خەیاڵ ئاوێزانی یەکتری دەبن، شوێنێکە خەسڵەت و ڕەهەندی تایبەتی خۆی هەیە. گرنگی شوێن لە ڕۆمانیشدا؛ وەک پێکهاتەیەکی کاریگەر لە گەشە، بیناکردن، سرووشت و پێوەندی کەسێتییەکان بەرجەستە دەبێت، تەنانەت بۆشاییەکە بۆ تەواوی بوونیادی ڕۆمان و کاری تێدەکات. دەکرێت بێژین کە ڕۆمانووسی سازێنەر ئەو کەسەیە، کە باهایەکی تازەگەر بداتە شوێن و تەواوی پێکهاتەکانی دیکەی ڕۆمان، چەشنی: کەسێتی، کات و شێوازەکانی گێڕانەوەی تێدا بەکاربهێنێت. ڕۆماننووسە کوردەکان گرنگی زۆریان بە شوێن داوە، بەپێیت ئەوەی تەوەری سەرەکی زۆرێک لە ڕۆمانەکانیان بووە، ئەمەش لەو دەرچەیەی کە کرۆکی ململانێی کوردی لە پێناو خاک بووە، چونکە خاک بۆ کورد ناسنامە بووە. لەم سۆنگەیەوە بڕیارماندا لێکۆڵینەوە لەبارەی شوێن لە ڕۆمانی (بەهاری ڕەش)ی ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل دا ئەنجام بدەین، لەم ڕۆمانەدا نووسەر لەسەر تاوانی ئەنفال وەستاوە، کە لەسەر دەستی ڕژێمی لەنێوچووی بەعس، لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا بەرانبەر گەلی کورد ئەنجامدرا. نووسەر جەخت لە هەوڵەکانی سڕینەوەی ناسنامەی کوردی دەدات، ئەمەش لە ڕێگەی چۆلکردنی زەویی کوردەکان لە دانیشتووانە ڕاستەقینەکانی و کوشتن و ڕاگواستنی زۆرەملێ. توێژینەوەکە لە دوو بەش پێکهاتووە: بەشی یەکەم: شوێنە کراوە، بەشی دووەم: شوێنە داخراوە کان.

Research Summary

The importance of place is highlighted by the fact that it is one of the most important elements of the novel, as it is the place where events take place, and the characters move through it, and it may sometimes be the focus of the novel.

The place in the novel is not the place in reality, as reality is mixed with imagination, as it is a place with its own components and distinct dimensions, and the importance of place in the novel is represented by its being an active element in its development and construction and in the nature of the characters and their relationships, and it is a space that expands the structure of the novel and affects it.

We can say: The creative novelist is the one who adds a creative value to the place, to employ through it the rest of the elements of the novel from characters, time, place, narrative mechanisms and techniques.

Kurdish novelists have paid great attention to place in their novels, as the main focus in their novels, based on the fact that the essence of the Kurds› struggle for survival with the rest of the peoples is the land, meaning that the struggle is a struggle for the land, because the land means identity.

Hence, we chose to study the place in the novel «Be Hari Ra Sh» (i.e. Black Spring) by the great writer Ahmed Mohammed Ismail, where the writer in this novel dealt with the Anfal crime that the Kurdish people were subjected to at the hands of the defunct Baathist regime in the eighties of the last century, emphasizing through the novel the attempts to obliterate the Kurdish identity by evacuating the land of Kurdistan from its original inhabitants, killing them and forcibly displacing them. Hence, we chose the research topic, as the research deals with «Manifestations of Place in the Novel (Be Hari Ra Sh)», where we tried to deal with the place in two sections: the first section: open spaces, and the second section: closed spaces.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

المقدمة

يمثل المكان عنصرا مهما من العناصر الفنية التي يقوم عليها بناء العمل الأدبي، لا سيما الروائي، فهو يلعب دورا مهما في تشكيل النسيج العام للنتاج الروائي، وبالتالي يشكل العمود الفقري الذي يربط أجزاء العمل الروائي بعضها ببعض من شخصيات وأحداث وسرد وحوار، فهو المنسق بين أجزاء العمل كافة.

وتبرز أهمية المكان في كونه واحدا من أهم عناصر الرواية، فهو الموضع الذي تجري فيه الأحداث، وتتحرك خلاله الشخصيات، وقد يكون أحيانا هو المحور من العمل الروائي.

ويختلف المكان في الرواية عن المكان في الواقع، فهو مكان خيالي له مقوماته الخاصة وأبعاده المتميزة، وتتمثل أهمية المكان في الرواية باعتباره عنصرا فاعلا في تطورها وبنائها وفي طبيعة الشخصيات وعلاقاتها، وهو فضاء يتسع لبنية الرواية ويؤثر فيها.

ويمثل المكان الفضاء الذي يتسع لحركة الإنسان ويتفاعل معها، ويكشف عن جوانب من الشخصية، ويبرز مدى ما تمتلكه من حرية، وطبيعة العلاقة بينه وبين الأشياء والأحياء، وبينه وبين الزمن (بوريمي، ١٩٨٥: ص٨٦).

وبالتالي فالروائي المتمكن الذي يتعامل مع المكان تعاملا إبداعيا، فيتخذ من المكان إطارا عاديا وفنيا، يوظف من خلاله مختلف التقنيات السردية من شخصية وحدث وزمان، لتعرض الشخصيات من خلالها رؤيتها.

ويتمثل مفهوم الباحث للمكان الروائي في أن: المكان في مجمل أحواله يشير إلى المشهد أو البيئة الطبيعية أو الاصطناعية التي تعيش فيها الشخصية الروائية، وتتحرك وتمارس وجودها، ويضم المكان قطع الأثاث والديكور والأدوات كافة بمختلف أنواعها واستعمالاتها، كما يشمل الوقت من اليوم، وما يترتب عليه من أضواء مختلفة أو ظلمة والطقس بكل أحواله، وتدخل ضمن المكان الأصوات والروائح (قويفلي، ١٩٩٣: ص٣٤٩).

ويفهم من هذا التعريف: أن المكان في الرواية لا يراد به دلالته الجغرافية المحدودة، المرتبطة بمساحة محدود من الأرض في منطقة ما، بل هو كيان زاخر بالحياة والحركة، يؤثر ويتأثر، ويتفاعل مع حركة الشخصيات وأفكارها، كما يتفاعل مع الكاتب الروائي ذاته (بحراوي، ١٩٩٠: ص٢٩).

ويغدو المكان الأداة الأكثر استيعابا لمعاني النص وفنيته، إضافة إلى أن العمل الأدبي يفقد أصالته وخصوصيته إذا افتقد عنصر المكان (باشلار، ١٩٨٤: ص٧١).

المكان في الرواية الكوردية:

من منطلق أن جوهر الصراع الكوردي من أجل البقاء صراع على الأرض، لذلك أصبح الوطن لدى أغلب الكورد وتحديدا الأدباء والمثقفين هو الحلم.

أما الروائي الكوردي، فهو مسكون بالوطن/ المكان، مقيد بسطوته، لا يملك الانفكاك من قيده، فبدت هذه السطوة للمكان بارزة في عمله الروائي، سواء أكان هذا بإرادته وقصديته المتعمدة أم خارج هذه الإرادة والقصدية التي تحرك الروائي في بناء عمله ومنجزه الإبداعي.

فالمكان يصبح إشكالية إنسانية إذا ما سلب وانتهك، أو إذا ما حرمت منه الجماعة، لذلك يكتسب تصوير المكان خصوصية بالنسبة للرواية الكوردية التي تتحدث عن مكان منتهك، وعن تضحيات الشعب لاستعادته.

وقد شغلت العلاقة بين الإنسان الكوردي وأرضه في بعدها النفسي والرمزي حيزا واسعا من عناية بعض الروائيين، إذ احتوت روايات عديدة على مقاطع مهمة تبين مدى التعلق بالأرض.

إن المتأمل في كثير من الأعمال الأدبية الروائية الكوردية يكتشف أن للمكان في تجربة الإنسان الكوردي وحياته حضورا واضحا، ودورا بارزا مؤثرا ومتأثرا، وأن له خصوصيته التي تميزه عن غيره، فعلاقته بالمكان تنبع من إحساسه بالنفي والألم والغربة الناتج عن الاقتلاع القسري من الوطن والأرض، وبالتالي يدفعه نحو الحلم الدائم بالعودة إلى مكانه.

المكان في رواية «به هارى ره ش»:

وقع اختيار الباحث للمكان في رواية «به هارى ره ش» ليكون موضوعا لدراسته، ولم يقع هذا الاختيار اعتباطا، بل كان لدوافع قوية منها: تضمن الرواية حضورا روائيا قويا لعنصر المكان، إذ جعل الكاتب من المكان قضيته في مركز النسيج الروائي لروايته، فطغى هذا العنصر على العناصر الأساسية للخطاب السردي وفي مقدمتها: الأحداث والشخصيات والزمان والسرد، فضلا عن أن عنصر المكان قد أدى في هذه الرواية دورا بالغ الأهمية في تطوير الحدث، وفي بلورة القيم الفكرية والجمالية، ومن هنا كاد المكان -في الخطاب الروائي- يمثل شخصية متكاملة بكل أبعادها وتأثيرها في السياق الروائي العام.

يبتدئ الزمان التاريخي في رواية «به هاري ره ش» في نهاية الثمانينيات من القرن الماضي، حيث تعرض الشعب الكوردي في هذه الفترة تحديدا إلى جملة من عمليات الإبادة الجماعية، وهذه الفترة من تاريخ الشعب الكوردي عصيبة، ومليئة بالمآسي ومرارة الأحزان، فضلا عن كونها حافلة بالأحداث التي تشير إلى الصراع الدامي بين الشعب الكوردي والسلطة البعثية الفاشية التي حكمت العراق.

ويتعدد الفضاء المكاني في رواية «به هاري ره ش»، ففيه إشارات متعمقة إلى منطقة كرميان وقراها تحديدا، حيث يظل أهم فضاءات الرواية، ويشكل المكان المحوري فيها، والذي يتفرع بدوره إلى فضاءات فرعية أخرى مثل: بيوت القرية، وقلاع السجون وساحاتها.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وقد اتحذ الباحث منهجا خاصا يقوم على التحليل الذي يتخذ من صورة المكان الروائي ومكوناته وملامحه منطلقا لدراسة علاقة البعد المكاني ببقية عناصر البناء الروائي مثل: الأحداث والشخصيات بالدرجة الأولى؛ ذلك أن تحليل النص ينبغي أن ينطلق من بنيته الداخلية، وأن غاية البحث في النص هي التوصل إلى معرفة بنيته الدالة

من خلالها الفضاء الروائي (باختين، ١٩٨٨: ص٦٥).

المبحث الأول

الأماكن المفتوحة

يمكن أن نعرف المكان المفتوح بأنه «المكان الذي تلتقي فيه أنواع مختلفة من البشر، ويزخر بأشكال متنوعة من الحركة» (بورايو، ١٩٩٧: ص١٤٦). أي إنه مساحة مفتوحة لا تحدها حدود، وبالتالي فإن للأماكن المفتوحة أهمية بالغة في الرواية، بما أن الأحداث تدور في أماكن معينة، ولكل مكان دلالة معينة في الرواية.

أما رواية «به هارى ره ش»، فالرواية تتميز إلى حد ما بمحدودية المكان، سواء أكانت بالنسبة للشخصية الرئيسية أم بقية الشخصيات، على الرغم من تعدد أسماء الأماكن على مدى الرواية، وتحديدا أسماء أماكن قرى كرميان. وللأماكن أهمية محورية في هذه الرواية كون الأحداث الرئيسة تدور في مكانين محدودين، ولكنها مليئة بالحركة والأحداث والحوارات الساخنة.

ويتميز المكان المفتوح عن المكان المغلق بانفتاحه واتساعه، وإن كانت مسألة تصنيف الأماكن المغلقة والمفتوحة في الرواية تختلف عن الأماكن المغلقة والمفتوحة في الواقع، وذلك لارتباطها بالحالة النفسية لأبطال الرواية. حيث تختلف هذه الأماكن بما تحققه من الإحساس بالألفة والأمان أو بالعكس. فالحكم على الأماكن المغلقة والمفتوحة في الرواية يكون من خلال تفاعل الشخصيات وانصهارها مع المكان (النابلسي، ١٩٨٠: ص٤٠). ومن أبرز الأماكن المفتوحة في الرواية:

قرى كرميان:

منطقة كرميان هي عبارة عن مناطق سهلية واسعة تتميز بتلالها المتناثرة، وتقع في الطرف الجنوبي من المنطقة التي تتكلم الكرمانجية الجنوبية (اللهجة السورانية)، وهي تحاد المناطق العربية في العراق. زمن اللافت للنظر في الرواية أن شخصيات الرواية التي تجمعه الظروف كل منهم جاء من قرية من قرى كرميان، حين أن بطل الرواية صابر من قرية (كرمك) ،بينما حمه غريب من قرية(قلا)، لفته من(آوسبي)،كرميان من قرية (ابراهيم غولام)،خلة صابرمن قرية(روخانة)، الشبب الثمانية في المعتقل من قرية(كورمور)؛ إضافة إلى إيراد اسماء قرى أخرى من كرميان في الرواية تعرضت

للإبادة مثل(شوراو،زنكنه،سيروان، توكن، تاز شارقادر كرم و(آوسبي).ولسهولة المنطقة -بسبب انكشافها وعدم صلاحيتها للمقاومة والمواجهة- لم تكن هناك مقاومة تذكر من قبل المقاتلين الكورد من أهل المنطقة، فضلا عن احتوائها على قلعة شيروانة القديمة شبه الجبلية المتداخلة مع المناطق السهلية، وذات المناخ شبه الجاف. وتدور أحداث روايتنا في بعض قرى كرميان.

قدم الكاتب في روايته أنموذجا للقرية الكوردية البسيطة، حيث ذكر عدة قرى، وهذه القرى حاضرة في سطور الرواية بكثافة من خلال طبيعتها وساحاتها وطرقها ودورها القديمة وباديتها وعاداتها الراسخة وتقاليدها الموروثة، وهي قبل ذلك وبعده بؤرة الأحداث ومجال الحركة للشخوص، ومثل هذه الفضاءات المكانية تمد المتلقي بكثير من الصور والمشاهد التي تساعد في تحديد السمات الأساسية التي تتصف بها مثل هذه الفضاءات.

وقد افتتح المؤلف روايته برسم صورة للمكان الذي ستدور فيه الأحداث، وتتحرك فيه الشخصيات، إذ يفتتح الرواية بالحديث عن طبيعة كرميان في فصل الربيع، ورغم الربيع فإن المنطقة تغطيها الرمال نتيجة عاصفة ترابية ناعمة تميل للحمار، ودرجات الحرارة عالية، بعد ذلك يشير الرواي إلى التحركات العسكرية في هذه القرى، وهي إشارة إلى جريمة النظام البعثي البائد (جريمة الأنفال)، حيث إن الآليات العسكرية بدأت بنقل المواطنين من النساء والأطفال والشباب والشيوخ وممتلكاتهم إلى أماكن غير معلومة. ترسم هذه اللوحة الافتتاحية للرواية ملامح الحياة في القرية التي تشكلها مجموعة من العناصر: الطبيعة القاسية في فصل الصيف، إضافة إلى قسوة الجريمة النكراء، اجتمعت قسوة الطبيعة مع طبيعة البشر.

وتبرز وظيفة الاستهلال في الرواية في كونه تعريفا وتحفيزا روائيا للحدث، وتقديما إجماليا، وهو يتضمن مجموعة من المكونات تتمثل في إبراز الشخصيات الروائية: رئيسة كانت أم ثانوية، وتحديد الفضاء الروائي والتمهيد للحدث الرئيس الذي ستنصب عليه الرواية في العرض.

وقد يتلون المكان بنفسية الكاتب أو الشخصية، فـ»سابير» يتأمل ملامح الطبيعة في كرميان، ورغم إشارته إلى قسوة الطبيعة التي قد لا يتحملها أحد، فهو يشير إلى أن أهل كرميان لا يمكن أن يعيشوا بعيدين عن كرميان وطبيعتها القاسية، ربما من وجه نظر الآخرين. فيسرد لكرميان في أثناء حواره معه حكاية أحد الشباب، والذي جاء من المناطق الجبلية الباردة من كوردستان ليسكن قرية «زنكنه» في كرميان، إلا أنه لم يستطع البقاء في كرميان، حيث شكا من صعوبة تحمل الجو الحار المغبر في المنطقة، وعدم قدرته على العيش فيها، حينئذ ناقشه صابر بأن لهذه خصوصية لا تشبهها أية منطقة أخرى في العالم، فرغم أن المنطقة يغمرها الجفاف على مدار السنة، ورغم قلة الماء، فإن الخير يغمر هذه النطقة حيث الزرع الوفير، وعشرات القرى المأهولة العامرة (الرواية،: ص٢٦).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

والملاحظ أن شخصية سابير بطل الرواية، وهو يتحدث عن منطقة كرميان، يمزج أحاسيسه وعواطفه بالمكان، وكأن المكان كائن حي يشعر بمشاعره هو، ومشاعر أهله من حوله، يقول مبرزا جماليات المكان من حوله عبر رسالة بعثها بطل الرواية قبل الأحداث إلى صديقه «زاهر»، يستذكر سابير رسالته في حوار مع نفسه مستذكرا عشقه لمنطقة كرميان بكل أشكاله، حيث خاطب صديقه في رسالته مصورا الغروب في كرميان: «منظر الغروب الصفراء في هذه المنطقة حينما ينسكب أشعتها على الرمال يفترشها كسجادة حمراء تميزها لونها الملفت للأنظار، هذه اللوحة التي تعجز فرشاة أبرز رسامين العالم على رسم لوحة يضاهيها، وحين تتأملها رغم كل هذا الجمال يثور في داخلك شيء من الحزن والهموم، أنا أقول هذا اللون المميز الجميل من جهة والقابض للقلوب من جهة أخرى يحمل في ثناياه زفرات وأنين وحسرات أهالي منطقة كرميان» لكثرة ما مر ويمر بهم من فواجع وكوارث. هذا ما كتبه صابر في راسلته الأخيرة لصديقه زاهر الذي -وكما يقول صابر- ربما لم يستلم الرسالة بعد، لأنه بعثها منذ أيام قليلة من الأحداث (الرواية: ص١١).

المتأمل في رسم هذا المشهد يتبين له أن المؤلف وظف لغة مكثفة موحية، لبيان جمال الطبيعة في كرميان، وتحديدا جمال الغروب الذي يتزامن معه في ذات الوقت حزن خفي. فهذه اللوحة -بكل ما فيها من زوايا وصف مباشر أو مجازي عبر كلمات تبلور المكان بمتعلقاته المختلفة من حيث الشكل والحركة واللون والنوع- تنسجم وحالة سابير النفسية؛ الأمر الذي يؤكد أن ثمة علاقة بين المكان والشخصية. حيث يتوجه سابير بالحديث إلى كرميان ليتحدث عن منطقه كرميان بقوله: «والدک أطلق عليک تسمية لعشقة لمنطقة كرميان، وأنا لا ألومه، وماذا أقول عن صفاء وبساطة أهل كرميان... قبل ثماني سنوات غادرت كرميان، وكان بإمكاني أن أعيش في أجمل مناطق كوردستان، لكني فضلت لفحات حر كرميان على شلالات وينابيع المناطق الجبلية في كوردستان... فالجو المغبر الشديد الحرارة في كرميان أجمل بكثير عندي من جمال الجبال في المناطق الباردة، حتى القمر في ضوئه وهالته مختلف عنه في غيره من المدن؛ في كرميان جمال القمر من نوع آخر! كرميان حتى حينما كنت أتجول بين قرى كرميان كنت أخلع حذائي؛ الرمال كانت تثير في جسمي الانتعاشة والسعادة، كأنها تبادلني العشق» (الرواية: ص٢٠(.

في رواية «به هاری ره ش» يمثل عالم القرية لدى الكاتب فضاء أثيرا، ولعل سر ولعه بالقرية يعود إلى معايشته الكاملة لها منذ طفولته الباكرة، وكون القرية -وهو ما رود الحديث عنه في النص السابق- قد عاشت في دمه، وسكنت قلبه وعقله، وحركت ذكرياتها أشجانه، وألهبت خياله، فهو يكتب عن معايشة ومعاناة، لذا جاءت لوحاته الوصفية مستقاة من الواقع الذي عايشه وتأثر به، حيث قرى كرميان الخلابة، وراحة الجسد في دنيا بعيدة عن أجواء ظلم النظام البعثي البائد البغيض.

يقول السارد على لسان سابيرفي أكثر من موضع يسترجع أيام الطفولة، حيث حكايات الأهل والأصدقاء، وتحديدا في المواقف الصعبة المؤلمة في غرفة المعتقل، فيشرد

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بخياله من ألم الواقع، حيث «قريته، والدته، طفولته، وصباح هذا اليوم المشؤوم يوم الفاجعة، مرت كل هذه الأحداث أمام عينه وكأنها شريط فلم سينمائي» (الرواية: ص١٦).

وقد اتكأ على مخزون ذاكرته ليصور مكان الطفولة. وفي موضع آخر وكتعبير عن عشقه لكرميان يستذكر أحد المواقف ويحكيها لكرميان، يقول: «في إحدى المرات كنت مع أحد معارفنا، ذهبنا إلى قرية زنكنه، وهي قرية معروفة، وكان الذي يرافقني أدركه التعب، فقال: ألا تقول لي في هذه الصحراء القاحلة الصعبة، كيف يعيش هؤلاء الناس، كيف يتحملون، حينها ضحكت. يقول سابير: وأدركت بأن الطريق أتعبه، فيريد أن ينفس عن هذا التعب بهذا الكلام، وقلت: أخي العزيز حتى وإن كنت من المناطق الجبلية الصعبة، هذه صحراء وقرى كرميان لا لعب الصغار» (الرواية: ص٢٦). يقول صابر ما معناه منطقة كرميان لا مثيل لها في العالم، مليئة بالأسرار.

ويبدو السارد في الرواية ساردا ملما بمعالم كل قرى كرميان، عارفا عادات وتقاليد وأفكار بشر لهم قيمهم، والكاتب نشأ نشأة ريفية، بل إنه يبدو ملما بمكونات المكان وجزئياته، فلقد ملكت القرية على الراوي مشاعره، وغدا كل شيء فيها مثار إعجابه وتعلقه بها، ورغم قسوة طبيعة هذه المنطقة، فهي عند بطل الرواية من أجمل ما يكون (الرواية: ص٢٧).

والمتتبع لمشاهد الوصف في هذه الرواية يلحظ أن الكاتب يتعرض إلى تفاصيل دقيقة وحميمة في المكان؛ إنه الانتماء الحقيقي، فإذا فقد الإنسان تفاصيل مكانه من الذاكرة، فقد انتماءه، وبالتالي فقد هويته، وهذا ما يراهن عليه الاحتلال: تغيير معالم المكان بكل الوسائل، كي يختفي ذلك المكان من ذاكرة الإنسان الكوردي الذي شهد قمة مأساته.

فها هو الراوي (صابر) الصبور على مدى أحداث الرواية ابن القرية يعود ليصف بيت العائلة وصفا تصويريا، ليدفع المتلقي إلى بناء علاقة حميمة مع هذا المكان، ويحدث فيه ألفة غير اعتيادية له. يصف قرى كرميان بكل تفاصيلها، حيث يقول ما معناه موجها الحديث إلى الطفل كرميان: «إن أهل كرميان منذ أن فتحوا أعينهم وهم يبحثون عن ربيع طويل الأمد، حيث الكعوب، والفطر، حيث يسأله: هل خرجت لحصد هذه الأعشاب في الربيع؟ ومن ثم: هل يوجد مكان في الدنيا يمتلك في العام فصلين من الربيع؟! وهل ذهبت في الخريف إلى مناطق (روخانة و آو سبي). إلا أنه رغم كل هذا الجمال فيحيطها الهموم والأحزان من كل جانب، بحيث إن أهلها لم يعرفوا السعادة والأمان منذ الأزل، فهم في خطر دائم، كل يوم هجوم واضطهاد وغدر ودمار جديد، فتحرق بيوتهم وتصادر أموالهم، ويعتقل شبابها».

ويستطرد صابر في سرد تاريخ كرميان منذ القدم واستعراض بطولة أبنائها وكيف أنهم حاصروا قوات سنحاريب مع عدد هائل من جنوده، لكنهم في النهاية اضطروا إلى الاستسلام، وبعد ذلك حاربوا الإنكليز، وأعطوا الآلاف من الشهداء في سبيل الحرية والكرامة. ورغم أنهم السباقون في تقديم التضحيات لكنهم آخر من ينعمون بمكتسباتها،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وحسبما أتذكر فأن بيوتهم تحرق وتنهب على مدى ثلاثين عاما، لكنهم صابرون. ورغم كل ذلك فلا أحد يغيثهم ويسمعهم.

ففي هذا المشهد الذي يصور فيه بطل الرواية كرميان وأهل كرميان وشجاعتهم، مما يجعل المتلقي يحس كأن الكاتب يمسك في يده آلة تصوير لينقل كل ما مرت به قرى كرميان عامة، وأشياء مرئية، وكأنه بذلك يحاول أن يقدم مادة لمخرج سينمائي.

ويعد هذا الوصف بمثابة وصف لمشاهد تراثية، تؤكد الهوية وعشق الكوردي لوطنه ومكانه، حيث إنهم -رغم كل صعوبات الحياة وحرارة الجو إضافة إلى التهديد المستمر من قبل قوات النظام لمناطقهم- متمسكون بمكانهم ويعشقونه، لأن المكان عندهم يعادل الوجود؛ إنه يؤكد على المكان كجزء رئيس في الرواية، لما لهذا المكان من سلطة على ذاكرة الإنسان الكوردي أينما كان وحيثما وجد.

ويتداخل المكان مع بقية عناصر السرد من شخصيات وأحداث، فالفضاء المكاني مدلول، فالأمكنة تشكل من خلال الأحداث تحديدا (يقطين، ١٩٩٧: ص٣).

وتظل صورة الترحيل في ذاكرة صابر، لا تغادره، حيث يصف لنا صابر كيف أنه كان قبل الأحداث ينبض بالحياة والحيوية رغم قساوة الجو وصعوبة الحياة وحرارة الجو، فأهلها يعيشون حالة عشق جنونية مع كرميان. يكشف الكاتب عن مشاهد وصور متنوعة لأبرز المعالم المكانية في الرواية التي لا تزال عالقة في ذاكرته، ومنها: الوديان والتلال والأنهار.

فقرية «كرمك، وقلا» قرية صابر كانت مأهولة بأهلها، وتنقل لنا الرواية عبر بطل الرواية صابر صورة مفصلة لقرى كرميان، حينما كان صابر يطل من أعالي التل على قريته وبقية القرى، وكيف أن البيوت في هذه القرى كانت تحتضن بعضها عبر لوحة جميلة، تعبيرا عن تفاعل وانصهار، وينقل إلينا أصوات الحيوانات وضجيجها، والتي كانت تحمل دلالة الحيوية، فكانت تدخل البهجة إلى قلبه (الرواية: ص٢٦).

ويوظف الكاتب في رصد أبعاد المكان الفنية تقنية السرد الاسترجاعي، وتحديدا استرجاع المكان، وذلك باختراق الزمن الروائي اختراقا رجوعيا؛ الأمر الذي يوقع لونا من الحركية بين الماضي والحاضر، ويكسر رتابة السرد الروائي (يوسف، ١٩٩٧: ص٩٨).

ومن صور استرجاع المكان ما صنعه الكاتب في تذكر ما كانت عليه قرية آوسبي، إذ يقول صابر على لسان الرواي ما معناه: في عمق مأساة المعتقل وتعالي صراخات وحسرات المعتقلين يذهب صابر بعيدا بخياله ليتذكر القرى التي أحرقت، وآوسبي تحديدا، فيقول: «من النوادر أنه في إحدى السنوات تساقط الثلوج في كرميان وغطتها، وكان الشباب يذهبون إلى الصيد، وهو يستذكر تتداخل الأحداث أمام عين صابر، ولكن تظهر آوسبي بصورة واضحة من جديد، ولكن بصورة أخرى حيث تحولت القرية إلى صحراء جرداء قاحلة، والناس يتحسرون على الثلوج التي غابت عنهم، بل إن هناك شحة في الأمطار أيضا هذا العام. وتتلاحق المشاهد أمام عين صابر، وتختلط، فيستذكر بدايات

تعرفه على فتاة، في وسط كل هذا يرتفع صوت ليقول: أحرقوا القرى... ثم يسترجع قبل ثماني سنوات حينما حمل حقيبته ليذهب للمدينة، ولم يوافق والده، وكانت أمه تترجاه ألا يذهب في الظهر. وصل قرية «زنانة»، وأثناء ذلك فاق هابو من نومه، وبدء يدخن من جديد (الرواية: ٣٨).

إن المؤلف مشغول باسترجاع المكان وجزئياته أكثر من انشغاله باسترجاع الأحداث؛ إنه يعود إلى الماضي لتقديم ذكرياته العابقة بالوهج والحنين عن مسقط رأسه ومدارج طفولته، إنه يجعل من الذاكرة وسيلة لاسترجاع الوطن بحميمية، إنه يتذكر المكان (آوى سبى): أهله وأشجاره وحيواناته، إنه المكان الذاكرة، الهاجس الذي لم يفارق مخيلة الإنسان الكوردي ، إنه المكان الوطن، فالقرية لدى المؤلف مكان له دلالات متعددة أهمها: دلالة المكان الشامل الذي يضم الماضي والحاضر والمستقبل، ويرسخ في الوقت نفسه العلاقات الحميمة بين المكان والإنسان.

إن السارد يريد أن يقول: إن الذاكرة في حفظها للصورة الحقيقية أقوى من كل محاولات الطمس والسيطرة، وإن سطوة المكان أقوى من سطوة الاحتلال والطمس والتغيير، تلك الذاكرة التي تنتقل من الآباء إلى الأبناء، يتوارثونها ويتوارثون من خلالها الأمل بالعودة إلى الوطن وتحقيق الحلم.

في هذا المقطع يسعى الراوي إلى أن ينقل إلى المتلقي أن الأمكنة محفورة في ذاكرة الشعوب، لا مجرد ذاكرة أشخاص، مهما تغيرت أو حاولوا تغيير معالمها وهويتها، ولا يستطيع أحد محو ذاكرة الشعوب. وتقع على خط المواجهة مع العدو دائما، الذي يحاول تغير هوية هذه الأراضي بعد أن اقتلع منها أهلها الأصليون. ودلالة المكان ووظيفته جاءت للإشارة إلى واقع الصراع من أجل الحفاظ على الهوية مع قوى الظلم والطغيان؛ الأمر الذي أضاف إلى هذه الرواية بعدا خاصا هو القومي النضالي، وكشف عن صور صبر هذا الشعب وصموده.

والمتأمل في وصف الراوي للمكان يجده لا يخلو من الفعل والحركة، بل إن المكان عنده يساوي الحركة، حركة الشخصيات وسير الأحداث، بل يصف المكان من خلال منظور الشخصيات، لأن الوصف إذا خلا من الحركة والفعل، لانقلب إلى شيء هامد.

ويواصل الكاتب عرض مشاهد متنوعة للمكان الروائي في القرية، بل قرى كرميان، حيث إن شخصية البطل كلما يصادف شخصية في الرواية يتحاور معه حول المكان. واللافت في الرواية أن كل شخصية من الشخصيات جاءت من قرية مختلفة عن الأخرى، كدلالة على أن عمليات الأنفال الوحشية طالت أغلب قرى كرميان، حيث سلبت ونهبت وأحرقت، ووأدوا أهلها وهم أحياء بعد أن مارسوا معهم كل أنواع الظلم.

فقرى كرميان في الرواية التي هي مصدر جمال وبهجة وسرور وبساطة في حقيقتها، وهي تعبير عن الانفتاح والنقاء والصفاء تتحول في هذه الرواية إلى أماكن للرعب والهلع، إلى أماكن مجردة من الحياة. فهي أماكن مفتوحة تبعث السعادة والسرور قبل العملية،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ومغلقة وموحشة بعدها، وهذا هو المميز في الرواية.

وفي مشاهد أخرى يقدم السارد مشهدا زاخرا بالحيوية والحياة للطرق والساحات التي عني بإبرازها وإعطائها مساحة واسعة في وصفه، وفي هذه الأمكنة يكشف الروائي عن دلالتها في ممارسة العادات والتقاليد الشعبية في القرية من أعراس ومواسم الحصاد، وطقوس دينية، وفي جمع الناس والتقائهم في المواسم والتبرك بالأولياء والصالحين، ومن ذلك مشهد يروى فيه صابر ما يشبه الأسطورة عن منطقة كرميان للصغير كرميان في غرفة الاعتقال، فيقول: إن أرض كرميان تروى نفسها بنفسها، حيث إنها تروى نفسها من خلال دموعها، فبكاء كرميان تروي الزرع والأرض، حينئذ يشرب الأرض الماء وتروى، لذا فالزرع وخير منطقة كرميان تحل عليها البركة، وتكفي أهلها وتزيد، باستثناء مرة واحدة مرت على المنطقة، فساد الشح والقحط بالمنطقة مدة عامين، حيث لجأ أهالي المنطقة إلى الصيد، صيد الأرانب والغزلان والطيور، أدت كثرة الصيد إلى حدوث نوع من الانقراض للحيوانات، فأخذت الأرض بالضحك على ما آل إليه حال القرية، وتوقفت عن البكاء وسكب الدموع ، فأصاب الزرع الجفاف، ولم تخضر حبة قمح طوال العامين، حيث وقع عليهم لعنة الأحياء من الحيوانات (الرواية: ص٢٧).

فهنا إشارة غير مباشرة إلى أن منطقة كرميان تعين نفسها بنفسها، وأنها تستطيع أن تعين نفسها دون مساندة أحد، وأن بإمكانها أن تكتفي بذاتها، إضافة إلى أنها دلالة على مدى التفاعل الحاصل بين الأرض وساكنيها، وأن الأرض تحس وتستشعر من عليها.

وهنا لا بد أن نشير إلى أنه لا يمكن الفصل في رواية «به هارى ره ش» بين ما اصطلح عليه «بوتور» بالمكان الواقعي والمكان الروائي (بوتور، ١٩٧٧: ص٤٠)، لأنهما معا لا يبدوان في هذه الرواية متداخلين فحسب، بل هما متطابقان أيضا، ويسعيان في الوقت نفسه إلى رسم الصورة الحقيقية الحية لعلاقة الإنسان الكوردي بأرضه. فالمكان في الرواية ليس مجرد أداة فنية يستخدمها الكاتب للإيحاء بتجدد الأحداث، بقدر ما هو عنصر فاعل في النص الواحد، فإن كل مكان يأخذ المتلقي إليه يفرض نفسه علينا بمفرداته المختلفة، سواء أكان القرية الريفية أم المدينة.

واللافت في الرواية أن الأماكن المفتوحة التي تتحرك فيها شخوص الرواية هي قرى كرميان دون استثناء، وإيراد اسم كل قرية في الرواية له دلالة جاء بها الراوي عن عمد في إشارة إلى أن كل قرى كرميان أبيدت، وأن العدو لا يميز بين الأمكنة حينما يتعلق الأمر بإبادة الكورد، ومصادرة أراضيهم ومحو هويتهم، فكل شخصية في الرواية تنتمي إلى قرية معينة، ولكل منهم غصة، ولكن يجمعهم أنهم يدفعون ثمن هويتهم الكوردية.

المقبرة:

المقبرة في رواية (بهاري رش) ليست مقبرة عادية، وإنما تكاد تكون مقبرة تفتقد لكل أركان المقابر ومستلزماتها، وإن كانت هذه المقدمة توحي بشيء، فإنما توحي بأن مظلومية الإنسان الكوردي ترافقه حتى في موته، فدلالة المقبرة في هذه الرواية أعمق

بكثير من دلالة المقبرة العادية، فالمقبرة هنا تشير إلى أن الإنسان الكوردي مثلما هو مسلوب الأرض في حياته فهوب مسلوب الأرض والحقوق حتى في مماته، فالمقبرة كما أسلفنا ليست بمقبرة، وإنما حينما كان الناس يموتون من الجوع والتعذيب داخل المعتقل، كانوا يأخذونهم خارج القلعة على بعد مسافة من القلعة، فيدفنونهم هنا، ويصف لنا صابر مشاهد المقبرة، لأنه كان مكلفا بدفن الضحايا مع أحد حراس القلعة، فما ينقله من مشاهد هي مشاهد مرعبة، حيث يتحدث كيف أنهم كانوا يدفنون الضحايا دون أن يكون هناك ما يساعدهم في الحفر، حيث كانوا يحفرونها بأيديهم، وكيف أن الكلاب الجائعة كانت تترقبهم وهم يدفنون الضحايا، كي يستخرجوا الجثث بعد رحيلهم، ويلتهموها. وكيف أنه في كل مرة كان يرى بين أنيابهم أيدي الضحايا وأرجلهم.

وبعد كل هذا كان يلتقي في هذه المقابر أرواح الضحايا، وكان يحادثهم، ومن أكثر المشاهد تأثيرا مشهد سماعه صوت حبيبته (جنار)، حيث يستغرب صابر ماذا تفعل هناك، فتخبر صابر أنها رحلت منذ فترة، وأنها رحلت عفيفة طاهرة دون أن يمسها المعتدون، حيث إنهم كانوا يقومون بالاعتداء على شرف النساء، ولا يكتفون بسلب الأراضي ونهبها، ومصادرة ثروات الناس، وقتلهم، وتخبر صابر أنه تم قتل عائلتها ووالدتها أمامها.

فالمقبرة في الرواية تحمل دلالة المظلومية، حتى في موته لا يستطيع أن يرقد بسلام في القبر. لذا فالقبر هنا مكان مغلق نفسيا، ومفتوح هندسيا.

المبحث الثاني

الأماكن المغلقة

تعتبر الحواجز والقيود التي تشكل عائقا لحرية حركة الانسان من مكان إلى آخر الصفة المميزة في تحديد المكان المغلق، إضافة إلى الحالة النفسية التي بإمكانها تحويل المكان المفتوح إلى مغلق، وبالعكس، وعلى هذا فالأماكن المغلقة تحده حدود جانبية وحدود سقفية كالبيوت والمدارس والجامعات والسجون، وقد تكون هذه الأماكن اختيارية، فتكون مصدرا للراحة، أو أماكن قسرية، فتكون مصدرا للخوف والرعب، وقد تكون أماكن عامة وشعبية كالمقاهي والحانات (جهاد، ١٩٨٧: ص٤٤٩).

ويعرف الشريف حبيلة المكان المغلق بقوله: «هي الفضاءات التي ينتقل بينها الإنسان، ويشكلها حسب أفكاره والشكل الهندسي الذي يروقه، ويناسب تطور عصره، وينهض الفضاء المغلق كنقيض للفضاء المفتوح، وقد جعل الروائيون من هذه الأمكنة إطار الأحداث لقصصهم ومتحرك شخصياتهم» (حبيلة، ٢٠٢١: ص٢٠٤).

أما ياسين النصير، فلا يجد فرقا بين المكان المغلق والمفتوح، فيقول: «ليس ثمة فرق بين مكان مغلق وآخر منفتح في الفن، الفرق الوحيد بينهما من حيث كونهما مكانين مسميين في الطبيعة، أما عند الفنان فقد يكون للمكان المغلق قيمة فنية وجمالية رغم

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

تحديد مساحته» (النصير، الرواية والمكان: ص٤٥).

وقد تناول باشلار في كتابه «جماليات المكان» الأماكن الضيقة ودلالاتها، فتناول كل من البيوت والخزائن والصناديق المقفلة والأبواب المغلقة، كما تحدث عن جدلية الداخل والخارج، ورأى أنه لا يمكن وضع تعريف محدد للداخل أو الخارج، لأن الصراع بينهما ليس صراعا حقيقيا، إذ إن أية حركة بسيطة يمكن أن تخل باتساق الأحداث، لذلك فإنه تناول الجدلية بعيدا عن الحالات الهندسية (كريم الدين، ٢٠٠٠: ص٨٢).

أما عن الأماكن المغلقة في رواية «بهاري رش»، فنرى دلالة المكان تختلف باختلاف تجارب الشخصية وباختلاف الشخصيات، وتكتسب الدلالة النفسية والاجتماعية والفكرية من خلال ارتباط الشخصيات التي تشترك فيه، بل إن الأماكن المغلقة في الرواية تمثل المحور الرئيس في الرواية، لكونه القضية الأساسية فيها. ومن أبرز الأماكن المغلقة فيها:

المدرسة:

من المعلوم أن المدرسة «هي من الأماكن المغلقة، ومكان التعليم والتزود بالمعرفة وبؤرة العلم والمعرفة، وبها يرتقي الفهم، ويستنير الوعي، وتدفع الأفكار الرجعية المتخلفة» (زوزو، ٢٠٢٠: ص١٢٥).

ورغم ما تحمله المدرسة من أهمية ودلالة مهمة في المجتمعات، فإنها في هذه الرواية لا علاقة لها بالعلم ولا بالرقي ولا بالتطور، فالمدرسة في الرواية عبارة عن مكان معتقل للأبرياء، حيث تم اعتقال المواطنين بعد جمعهم من قراهم، رجالا وأطفالا وشيوخا ونساء داخل إحدى المدارس في منطقة «طوز». ففي بداية الرواية وبعد أن يتم جمع مواطنين ومصادرة ما يملكون في قرى كرميان من خلال السيارات العسكرية، يرد على لسان السارد أن سيارة من نوع بيكاب تقف أمام مدرسة في منطقة «طوز»، هذه المدرسة خصصت لإيواء سكان قرى منطقة كرميان الذين اعتقلوا ضمن هذه الجريمة، يقول السارد: «توقفت سيارة أمام بناية المدرسة في وقت الغروب، نزل منها مسلحان يرتدون سروال، وكانوا ينتظرون نزول راكب آخر، نزل منها شخص بهدوء، ووقف على سيارة البيكاب، وكان يلف وجهه بشماغ، نظر حوله يمينا ويسارا، وكان الغبار يغطيه، ورغم أن عمره لم يكن يوحي بأكثر من أربعين عاما إلا أنه شكله كان يوحي بأكبر من ذلك، فتحوا له الباب الحديدي للمدرسة، فعبر الباب يتقدمه أحد المسلحين، والآخر يسير وراءه ،عبر الباب رأى سلسلة طويلة من الناس في الجهة المقابلة من المدرسة، أناس يعلوهم الأمل، أمل الحصول على أخبار ذويهم الذين حصدتهم هذه العملية، وسط كل هذا علا صوت داخل هذا الازدحام قائلا: هذا صابر حاجي جمعة هو أيضا حصداه هذه العملية» (الرواية: ص٩). فالمعتقل هو صابر بطل الرواية الذي تتلاحق الأحداث معه بعد ذلك.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

فالمدرسة هنا، تم توظيفها في الرواية كي تتحول من مكان لحصاد العلم والمعرفة إلى مكان للتعذيب والهلاك لأناس أبرياء لا ذنب لهم سوى أنهم يحملون الهوية الكوردية. وعلى هذا اختلفت دلالة المدرسة هنا، حيث إنه يثير في نفوس المعتقلين الرعب والخوف.

بعد ذلك يصف صابر صفوف المدرسة، أو ما نستطيع أن نسميه المعتقل، حيث يصف الغرفة حينما فتح له المسلح باب غرفة الاعتقال، عندما أدخل صابر رأسه للغرفة: «كانت تفوح من الغرفة رائحة لا تطاق، غرفة مليئة بالناس، لا يوجد مكان لوطأة قدم، الغرفة فيها نافذتان كبيرتان، عليها قطع من الكارتون لا ترى الخارج إلا عبرة مسافات صغيرة من حواف الكارتونات، حيث تتسلل أشعة الشمس الحمراء عبر هذه الحواف إلى الغرفة، لونها يوحي بالحمار، تذكرني بأشعة الشمس التي كانت تغطي رمال قرى كرميان...» (الرواية: ص١١).

فالغرفة إذا سجن مغلق، تحاصر حرية هؤلاء الأبرياء وأحلامهم، وتضم في داخلها أناسا من مختلف الأعمار، بدءا من عشر سنوات حتى الشيخوخة، العاجزين، تلمح في أعينهم الترقب، كلما فتحت الأبواب يرفعون رؤوسهم، ويصمتون، تحسهم أمواتا لا أحياء مما هم فيه من خوف ورعب وهلاك.

في هذه الغرفة يتعرف صابر على كثير من الشخصيات، وأول من يتعرف عليه هو شخصية «حمه غريب مام منصور»، حيث كان ينتظر من صابر أخبارا عن أهله وعائلته في الخارج. وعلى طول الرواية يبقى سؤال «حمه غريب» معلقا: «لماذا جاؤوا بنا إلى هنا؟! لم أحرقوا قرانا؟!». وبينما «حمه غريب» يسأل، يسترجع صابر الأحداث: حرق القرى، وحصر القوات لهذه القرى ومشاهد الرعب والهلع في القرية، وأصوت الصرخ وبكاء الأطفال الذي يظل صداها في سمع صابر. وهنا لا بد من الإشارة إلى أن «حمه غريب» كلما دخل شخص جديد للمعتقل يسأله عن ابنه (شوانه) وزوجته، وفي الوقت الذي رأى صابر ابن حمه غريب قد مات في أثناء الأحداث فإنه يخبئ عنه الخبر حتى النهاية بعد أن يموت (الرواية: ص١٣).

وبعد ذلك يلتقي صابر داخل الغرفة بالطفل «كرميان» الذي يلعب دورا بارزا في الرواية، فاسم كرميان بحد ذاته يحمل دلالة واضحة على الربط بين كرميان الطفل المعتقل ومنطقة كرميان التي تتعرض وتعرضت لعمليات الإبادة. يتعاطف صابر مع كرميان، ويعامله كأنه والده داخل غرفة الاعتقال، حيث يرافقه دائما، بل يصبح هما آخر لصابر؛ يحاول أن يحميه بكل ما يستطيع، وكأنما المؤلف يشير من خلال شخصية الطفل كرميان المظلومة البريئة إلى منطقة كرميان التي تعرضت للاعتداء ظلما.

وهنا لا بد أن نشير إلى أن كرميان على طول الرواية لديه أمل في الخروج، وكثيرا ما يقف أمام نافذة السجن، يترقب خارج السجن على أمل أن يستطيع في يوم من الأيام الهروب.

السجن (نقرة سلمان):

من أقدم السجون في العراق، يقع في محافظة المثنى في مدينة السماوة في منطقة صحراوية بدوية بالقرب من الحدود العراقية السعودية، وقام النظام البائد بتعذيب الآلاف من الكود وإعدام في هذا المعتقل، بعد إنقاذهم من مناطق كوردستان في عمليات الأنفال.

في هذه الرواية يحاول المؤلف أن ينقل لنا صورة واقعية، عن حياة مجموعة من الذين ضمتهم عمليات الأنفال، وتم نقلهم إلى هذا المعتقل، حيث إن المعتقلين في البداية كانوا معتقلين داخل مدرسة في مدينة «طوز»، لكنهم مكثوا هناك فترة، ليتم نقلهم بعد ذلك إلى نقرة سلمان. وكان مجرد ذكر اسم «نقرة سلمان» يثير الرعب والخوف في نفوس المواطنين في عهد نظام صدام، حيث كانت إشارة ودلالة إلى الفناء والموت.

فالسجن «مكان تحبس فيه حريات الناس، بغض النظر عن أصنافهم وأسباب حبس حرياتهم، فهو مكان له حدود وحواجز، لا يستطيع من بداخله الخروج منه إلا بتحطيم هذه الحدود والحواجز» (حمودة، ٢٠٠٦: ص١٠٠).

وعلى هذا فالسجن مكان إجباري، يجرد الإنسان من أبسط حقوقه في الحياة، فهو يعبر عن الظلم والقهر والاستبداد. أما في رواياتنا هذه، فـ«نقرة سلمان» ستشهد الكثير من المآسي بحق المواطن الكوردي، حيث تبدأ رحلتهم مع «نقرة سلمان» حينما تنتشر الأخبار بين السجناء بأنه سيتم نقلهم إلى معتقل آخر، دون أن يعرفوا إلى أين، كل ما كان يعرفونه أنه سيتم نقلهم إلى معتقل جديد. وحينما يسمع الطفل كرميان بأنه سيتم نقلهم إلى مكان آخر يسأل صابر:

- سيأخذوننا إلى أين؟

صابر أخذ يمسح بيديه فوق رأس كرميان وكأنه ابنه، فيجيب صابر:

- أين يأخذوننا أحاول أن نبقى معا».

من الجهة الأخر يرتفع صوت هابو:

- إلى أين يأخذوننا في هذا الوقت المتأخر؟!

وفي مكان آخر يرتفع صوت آخر قائلا:

- أخبروني ألا يشاهدنا الله؟! يلتفت إيله هابو قائلا:

- لماذا تكفر؟! بماذا يبتليك الله أكثر من ذلك؟! لا تفعل ذلك...

-هابو: اشكر الله (الرواية: ص٤٤).

في هذا الوقت بدأوا بفتح أبوب الغرف، وكان هناك حشد كبير من الناس، الآلاف من الناس يخرجون من هذه الغرف، وكانت غرفتنا آخر الغرف. (على لسان صابر). وكان عدد كبير من السيارات العسكرية تحتشد أمام المدرسة لنقلنا، وكانت صرخات النساء

وبكاء الأطفال تتعالى، وكأنه يوم الحشر، وكان البعض يمسح دموعه بشماغه، والبعض الآخر دموعه تتساقط لا يستطيع أن يتمالك نفسه من هول المشهد.

أخذ الناس في الخارج يرمون السيارات العسكرية بالأحجار، ولكن بعد أن قاموا بتصعيد هذا الحشد من الناس أخذوا بالانطلاق، وقد انتهز البعض الفرصة، وتقدموا نحو السيارات، وللازدحام الكبير تمكن عدد منهم من إنزال عدد من الفتيات وطفل أو طفلين من السيارات، وانطلقوا داخل فروع المحلات، ولم يتمكن المسلحون من اللحاق بهم ، وذلك نتيجة الحشد الكبير من الناس، وبدأوا يسارعون في ملأ السيارات بالناس والانطلاق.

أما صابر وهابو وخدر وكرميان وأربعة آخرون فقد تم وضعهم في سيارة جيب، ومع تزايد رميهم بالحجارة سارعت السيارات بالانطلاق، وكانت سيارة الجيب مغطاة بخيمة كبير ثقيل، بحيث لا يشاهدون أي شيء في الخارج. ومع محاولة صابر أن يعلم إلى أين يأخذونهم، لأن صابر على دراية بمنطقة «طوز»، ويعرف معالمها، ولديه ذكريات جميلة وحزينة فيها، يحاول صابر أن يعرف إلى أين بإحساسه، فهو لا يستطيع التحدث لأن المسلحين نبهوهم أثناء صعودهم بأن الكلام ممنوع (الرواية: ص٤٥).

وفي هذه الأثناء يلمح صابر ثقبا في خيمة السيارة، ويحاول أن يعرف الطريق من خلال هذا الثقب، يرى الشوارع والمدن والمحلات، ويستذكر منطقة «آو سبي» حينما نظر إلى ملابسه المتسخة بالتراب، فيقول في نفسه: «لو كنت الآن في (آو سبي) خلعت ملابسي بروية، وغسلتها، ونزلت إلى الماء». فجأة توقفت السيارات، وتحركت من جديد. وبعد يلمح صابر عدة أمور في الطريق يدرك بأنهم في طريق تكريت (الرواية: ص٤٦).

وبينما هم في داخل السيارة في الجهة المقابلة كان يجلس شاب، وهو من الذين كانوا معه في المدرسة في المعتقل، أشار بعينيه لصابر: هل يمكن الهروب؟ لكن صابر أشار إليه: لا مجال للهروب.

وبعد ذلك وصلوا إلى «نقرة سلمان»، صحراء قاحلة، وحشد كبير من الناس لا يعد، ومحاصر بأسلاك وعدد كبير من الجنود، طلبوا منهم الجلوس، النساء في جهة، والرجال في جهة، ولكن دون مبرر أخذ المسلحون بحمل الكيبلات وضرب الحشد من الناس، وتعالت من جديد صرخات وبكاء النساء والأطفال، كانت الأمهات ترمي بنفسها على أطفالهن كي لا يطالهم الضرب، وأم تصرخ؛ ضاع طفلها الرضيع. كل هؤلاء نساء وأطفال وشيوخ كانوا يشهقون شهقة هم وحزن، ويتضرعون للسماء ولكن دون جدوى... وطلبوا من المعتقلين الأطفال من سبع سنوات يذهبون مع الرجال، وتعالت الأصوات من جديد والنواح، من يستطيع أن يتصور هذا المشهد المأساوي؟! وعاد الضرب من جديد بالكيبلات، هذه الكيبلات كانت تنزل بكل قوتها على أجساد الأطفال الصغار دون رحمة، لكن سطوة وجبروت هذه الكيبلات لم تستطع أن تنتزع طفل من أحضان والدته. حينئذ ارتفع السياط أكثر بكل وحشية إلى حد أن الدماء أخذت تتدفق من جسد الطفل

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

والأم معا، لتختلط دماؤهم الزكية، وينتزعوا منها الطفل بكل وحشية هذه هى المشاهد الوحشية التي لا تنسى (الرواية: ص٤٨).

وبينما هابو يتأمل هذه المشاهد يقول:

- هابو، سبعون عاما، عشت لم أشهد فاجعة كهذه.

وفي مشهد آخر ينقل الينا السارد مشهد أحد الرجال وهو ينظر من النافذ، حينما تعالت أصوت النساء وبكاؤهن وصراخهن من جديد، ترك النافذة قائلا: «يا ويلي، هذه ابنتي شوبو»، تغير لون الرجل، وأدركته الرعشة، وأخذ يهذي بكلمات غير معروفة دون أن يفهمه أحد، ليقول بعد ذلك: ربي، إن الموت حق، فخذ أمانتك، هذه ابنة كرميان الرصينة، تذل وتهان اليوم دون ذنب، وأخذت الدموع تنساب من عينيه.

وفي الجهة الأخرى كان صابر يقول في نفسه: «سيمارسون كل أساليبهم الوحشية، ابنة كرميان الرصينة العفيفة كانت تستحي أن تأكل أمام أبيها وإخوانها، حتى شربة الماء كانت تداري نفسها من أبيها وإخوانها هيبة واحتراما.. اليوم أمام عوائلكم يقومون بالاعتداء، ونحن نتفرج من غير حول ولا قوة (الرواية: ص٥٠).

وفي مكان آخر تعالى صوت آخر: «كنا أربعة إخوة، ثلاثة منا هنا، أما صغيرنا لا نعرف مكانه، أنا لدى ابنتان شابتان، وواحدة صغيرة، وأخي لديه بنتان وولدان، وأخي الصغير تزوج منذ شهر، والجميع معتقل، فقط والدي نجا، ولا ندري ماذا حل به دوننا.

وبينما كرميان يمسك بيد صابر، يحرك يد صابر، ليلتفت إليه قائلا:

- كرميان: «ربي عسى أن أجد أمي».

وفي هذه الأثناء تبدأ أصوات صراخ الفتيات والأطفال تتعالى من جديد، ليشاهدوا هذه المرة جنودا يحاولون أن ينتزعوا فتاة شابة من أمها، وهي تقاوم، ولكن دون جدوى.

وكانوا يلمحون الجنود وهم يدخلون معتقل النساء، ويضربوهن، ويعتدون عليهن. دون حول ولا قوة.

وهكذا تتوالى قصص «نقرة سلمان» قصص لا يستوعبها العقل، أو هي أغرب من الخيال، قصص تحكي قصة شعب لم يرتكبوا جريمة سوى أنهم يحملون الهوية الكوردية، ويحاولون الحفاظ عليها، شعب مجرد من أبسط أنواع السلاح، شعب تكالبت عليهم قوى الشر والعدوان، ليجردوهم من أراضيهم، لأن الأرض تساوي الهوية.

النتائج والتوصيات

من خلال الصفحات السابقة يتضح أن ملامح المكان انعكست بشكل واضح في الشخصيات واتجاهاتها وانتماءاتها ونوازعها، وفي طبيعة الأحداث داخل الرواية، وفي وسائل التشكيل الفني التي استخدمها الكاتب في بناء عمله الروائي من: سرد ووصف ورمز وصور فنية.

وبينت الدراسة أن المكان لم يكن مجرد خلفية للأحداث، ولا مجرد حيز للشخصيات، بل هو حضور مكثف شغل المكان الروائي، وقام بدور البطولة فيه، استنادا إلى أن المكان يعد بؤرة فنية تجتمع فيها عناصر العمل الإبداعي وتتشابك.

وقد صور الكاتب قرى «كرميان» بكل أبعادها وتشكيلاتها وفئاتها، وعني بتصوير بساطة حياة الناس في هذه المنطقة، وعشقهم للأرض، وكيف أن الأرض تساوي الهوية عندهم.

ولم يغفل الكاتب دور المرأة في رحلة التضحية والكفاح، حيث إن الأعداء لم يميزوا بين الرجل أو المرأة، ولا بين الأطفال أو الشيوخ، وهم يمارسون جريمتهم في الإبادة، فالكل في المعتقل، والكل يعذب، والكل يدفع ثمن هويته الكوردية.

وكشفت الدراسة أن مستوى التوظيف الفني لعنصر المكان تفاوت ما بين صفحات الرواية، فالكاتب -على الأغلب- يميل إلى الاستطراد، ووسائل الإطالة، وافتعال الأحداث، والمبالغة في وصف جزئيات المكان وتفاصيله الدقيقة؛ الأمر الذي أفضى إلى الحد من تنامي العمل الروائي، وتصاعده في بنية فنية محكمة.

أما بالنسبة للتوصيات:

- فإن الباحث يوصي بأهمية الاهتمام بهذه المجموعة من الروايات التي توثق مآسي الشعب الكوردي، وذلك بالتشجيع على ترجمتها إلى اللغة العربية تحديدا، وإدخالها بطريقة ما في مناهج الدراسة، كي يكون الجيل القادم ملما بتاريخه واعيا بالأحداث التاريخية.

- كما يوصي الباحث ويدعو العاملين في مجال الفن والسينما إلى ضرورة تحويل هذه الأحداث والمآسي إلى أفلام سينمائية، بمستوى يليق بالحدث، وذلك لعرضها وإيصالها لأكبر قدر من الجمهور، وكي يدرك العالم جسامة ما مر به المواطن الكوردي من مأساة.

المصادر والمراجع

- رواية «به هاری ره ش»، أحمد محمد إسماعيل، ٢٠٠٣.
- المكان الروائي في روايات غسان كنفاني نموذجا، يوسف الحلاق، مجلة جامعة الملك سعود، الآداب، ١٩٩٣، مجلد ٥، الرياض.
- بنية الشكل الروائي، الفضاء الزمن الشخصية، حسن البحراوي، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، ١٩٩٠، ط١.

- بناء الرواية، دراسة مقارنة في ثلاثية نجيب محفوظ، بيروت، سيزا قاسم، دار التنوير للطباعة، ١٩٨٥.

- بحوث في الرواية العربية، ميشال بوتور، ت. نهاد التكرلي، بغداد، دار الشؤون الثقافية العامة، ١٩٩١.

- الفضاء الروائي في الغربة: الإطار والدلالة، محمد بوريمي، الدار البيضاء، دار الشؤون المغربية، ١٩٨٥.

- الكلمة والرواية، ت. يوسف الحلاق، دمشق، وزارة الثقافة، ١٩٨٨.

- مجنون التراب، شاكر النابلسي، دراسة في شعر وفكر محمود درويش، بيروت، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ١٩٨٤، ط١.

- تحليل الخطاب الروائي، سعيد يقطين، بيروت، المركز الثقافي العربي، ١٩٩٣، ط٣.

- الرواية والمكان، ياسين النصير، بغداد، دار الشؤون الثقافية العامة،١٩٨٠.

- بنية الخطاب الروائي في روايات نجيب الكيلاني، الشريف حبيلة، عالم الكتب الحديث، الأردن، ٢٠١٠.

- بنية الفضاء الروائي في روايات الأعرج واسيني، نصيرة زوزو، دكتوراه، جامعة محمد خضر، بسكرة، ٢٠١٠.

- تشكلات بناء المدينة في الرواية العراقية (١٩٨٠-٢٠٠٣)، أحمد حيال جهاد، دكتوراه، جامعة بغداد، الآداب، ١٩٨٧.

- تقنيات السرد والنماذج البدئية في دورة مكانية بين «ألف ليلة وليلة» و»رسالة بيروت»، دكتوراه، رنا عبد الكريم كشلي، ٢٠٠٠.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕۆلێ ڕۆمانێ د دیکیۆمێنتکرنا جینۆسایدێن ئێزدییاندا ڕۆمانا (کۆچۆ) یا (حەسەن ئیبراهیم) وەك نموونە

م. شمال خمو خضر – زانکۆیا دهۆک، کولیژا زمانان، پشکا زمانێ کوردی
ڤەکۆلەر ل سەنتەرێ بێشکجی بۆ ڤەکۆلینێن مرۆڤایەتی
Shemal.khudhur@uod.ac

پوختە

ڕۆمان دشێت پترییا ئالییێن ژیانێ دناڤ خۆدا بنەجهـ بکەت و ببتە ڤەگێرا ڕوودان و مژارێن جودا. ڕۆمانا کۆچو (فەرمانا ڕەش) یا (حەسەن ئیبراهیم) ژ ئەوان ڕۆمانایە کو شیایی ئەرکێ دیکیومێنتکرنا جینۆساید و باوەرییێن ئێزدییان دناڤ خۆدا ب حەوینت. واتە د ڕێکا کۆمکوژییا ٢٠١٤ ێ یا ب سەر ئێزدییان هاتی، دەربازی ئەوان جینوسایدان ژی بوویە یێن د وەختێن جودادا ژئالیێ کەس و دەستهەلاتدارێن جوداڤە ب سەر ئێزدییاندا هاتین. ئەڤ ڕۆمانە بوویە ڤەگێرا دیرۆکێ و د هەماندەمیدا بوویە ئەگەرێ ب هێزکرنا بیردانکا خەلکی ل سەر ئەوان کۆمکوژییێن د وەختیدا ب ئەگەرێن جودا ب سەر ئێزدییاندا هاتین، ڕۆمانڤیس بەروڤاژییا ئەوان بەهانەیێن بووینە ئەگەر کۆمکوژییا پەسەند دکەت.

پەیڤێن کلیلی: ڕومان، جینۆساید، ئێزدی (ڕۆمانا کۆچو).

ملخص

يمكن للرواية ان تتجسد اغلب نواحي الحياة في داخلها لكي تصبح حوادث آنية ومواضيع مختلفة. ان قصة كوچو (الحملة السوداء) للسيد حسن ابراهيم هي من الروايات التي تمكنت من احتواء ما يلزم من توثيق القتل الجماعي ومعتقدات الازديين وخاصة عن طريق القتل الجماعي في عام ٢٠١٤ الذي تعرض له الازديون وجعل دمجه في الجينوسايدات الأخرى في الازمنة المختلفة التي ارتكبت بحق الايزديين من قبل اناس وسلطات مختلفة. هذة الرواية تعتبر بمثابة اعادة التاريخ لنفسها واصبحت في نفس الوقت سببا لتعزيز ذاكرة الناس حول مآسي كل هذه حملات القتل الجماعي التي حلت على الازديين لاسباب مختلفة. كاتب الرواية يؤكد على عكس اسباب الحجج التي ادت الى حدوث حملات القتل الجماعي.

الكلمات الدالة: الرواية، الجينوسايد، الازديون (رواية كوجو)

Summary

novels which touch upon different aspects of life. Firmana Rash (The Despicable Genocide) by Hasan Ibrahim is one of the novels through which the author succeeded to document the Yazidy genocide and their beliefs. The author through document the ٢٠١٤ genocide refers to other genocides and extermination attempts Yazidies were subjected to by other people and authorities throughout history. This novel serves as a reflection of history and enhances people memory of events befalling Yazidies. It also clarifies the pretexts behind those genocides.

Key words: novel, genocide, Yazidies the novel (Kocho)

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی:

جینۆساید د هوڤاتیيا خۆدا، بلندترین ئاستێ خرابکرایيا مرۆڤایە ل بەرامبەر ئێکدوو، ب هەبوونا ئەوێ هەموو و جوانیێن ژیانێ ژ ناڤدچن. ئەدەبیات ب گشتی و ڕۆمان ب تایبەتی کۆمەکا ئەوان کرێتیێن کو هەتا نوکە مرۆڤان ل بەرامبەری ئێکدوو کری دناڤ خۆدا بەرجەستەدکەت. ئەڤ ڤەکۆلین ژ چەند تەوەران پێکدهێت د تەوەرکیدا بەحس ل تێگەهـ و ڕێکەفتنا جینوسایدێ هاتییەکرن، د تەوەرکێ دیدا بەحس ل ڕۆمان و جینۆسایدێ هاتییەکرن، داوی تەوەر بۆ پراکتیزەکرنێ هاتییە تەرخانکرن.

گریمانا ڤەکۆلینێ: ئەرێ ڕۆمانێ شیایە ببتە دیکیۆمێنتەک بۆ ئەوان دەردەسەریێن د ڕۆژانێن کۆمکوژیاندا ب سەر ئێزدییاندا هاتین؟ ڕۆمانێ شیایە ببتە زمانحالێ قوربانییا و مەزلومەیەتا ئەوان و پووچکرنا ئەوان بەهانەیێن ب ئەگەرێ ئەوان کۆمکوژی ب سەردا هاتین و دهێن؟

میتودا ڤەکولینێ: ڕێبازا (وەسفی شیکاری) هاتیە ب کارهینانان.

١- جینۆساید و ڕۆمان:

د وەختیدا پتریيا دیرۆکا کوردان ب ئەدەبیاتا زارەکی دهاتە پاراستن. دپێرا شاعران پشکەک ژ روویێ ژیانکرنێ دیرۆکێ ئێخستییە دناڤ بەرهەمین خۆدا. «ئەگەر بتەوێ ئاگا لە مێژوویی کورد بێت، پێش ئەوەی مێژوومان بنوسرێتەوە، دەبێ بچێتە سەر شیعر، تو بەڕێگای شیعرکانەوە لە سەردەمەکەی دەگەیت، روو لەبوارە ئابوورییەکان ، کۆمەلاتییەکان دەگەیت». (رەحمان، ٢٠٢٠: ١٣١). هەروەسا هندەک ژ نڤیسەران ژێ د بیرهاتنێن خۆدا ئاماژە ب ڕووداێن سەردەما خۆ داینە وەکو (ئەحمەدێ میرازی، ئەحمەدێ گوگێ و موسی عنتر...)[١].

سەبارەت دیرۆکا هەبوونا ڕۆمانێ دناڤ ئەدەبیاتا کوردیدا، ب بەراوورد دگەل ڕۆمانا جیهانی دەرنگ دەستپێکریە، ب رەنگەکێ بەرفرەهـ و زنجیرەیی یا بەردەوام نەبوویە، بۆ نموونە ڕۆمانا عەرەبێ شەمۆ ل سالا ١٩٣٥ بەلاڤبوویە د ناڤبەرا ئەڤێ ڕۆمانێ و رۆمانێن دیتر یێن کوردیدا ماوەیەکێ ئێکجار درێژ هەیە، هندەک ژ ئەوان ڕۆمانان هەر ب دەستنڤیس ماینە و بەلاڤنەبووینە بۆ نموونە ڕۆمانا (مەسەبەی وژدان یا ئەحمەد (موختار جاف) کو دناڤبەرا سالێن ١٩٢٧ – ١٩٢٨ دا هاتیە نڤیسین ماوەیێ ٤٢ سالان یا فەراموشکری بوویە نەهاتییە چاپکرن هەتا ل سالا ١٩٧٠ ل بەغدا چابووی، هەروەسا رۆمانا (نازدار یان ژنی کورد لە لادێ) یا (مەحمەد عەلی کوردی) کو ل ژمارێن(٧، ٩ ،١١) یێن گوڤارا (رووناکی) ل سالا ١٩٣٦ هاتییە بەلاڤکرن و هەتا نوکە دەستنڤیسێ وێ نەهاتییە دیتن. بەریا ئەوێ ڕۆمانا (پێشمەرگە) یا رەحیم قازی ل سالا

١٩٦١ و حاجی جندی ل سالا ١٩٦٠ رۆمانا هەوار بەلاڤکریە. (گەرمیانی،٢٠١٩: ٤٧ – ٥٠).

ئەگەر باشووریَ کوردستانیَ وەکو نموونە وەرگرین. ئەڤ سستی و بێدەنگییا د بواریَ ڕۆمانڤیسنێدا هەی، بۆ تیژروویا ڕوودانان ل ئاستیَ و عراقیَ و کوردسانیَ و چاڤدێرییا دام و دەزگەهێن سەر ب ڕژێما ئینگلزڤە دزڤرن. نڤیسەران ب لەز و بەز خۆ ب رووداناندا گەهاندییە، بۆ هندیَ خەلکیَ ل ڕاستییا ئەوان ڕوودانان ئاگەهدار بکەن. ژبەرهندیَ هەرچی سۆز وخەمک هەبایە، دقالبەکیَ هونەری دکرن و بەلاڤدکرن، ب مەرەما خوشکرنا ئاگریَ خەباتیَ، دژی تەپەسەرکرن و داگیرکرنیَ. ئەڤە بۆ ئەگەریَ هندیَ، نڤیسەر بەرەڤ ڕۆمانڤیسینیَ نەچن. چونکە رۆمان بەرهەمەکە پێدڤی ب خۆگۆتن و بهندرێژییَ هەیە.(محەمەد،٢٠٢٤: ١٤-١٥). بەلیَ جوداهییا دەم و ڕوودانا د ئەڤی سەردەمیدا ب ڕەنگەکیَ دیترن. هێرشا داعشیَ بۆ سەر ئێزدییان بوو ئەگەر ب دەهان بەرهەمێن ئەدەبی ب تایبەت رۆمان ل سەر ئاستیَ کوردستانیَ و جیهانیَ بهێنە نڤیسین.(مطو،٢٠٢٤: ٥٠-٦٢).

٢- جینۆساید

زاراڤیَ جینۆساید (Genocide) ژ ئالییَ زمانیڤە، بۆ هەردوو زمانێن گریکی-لاتینی دزڤریت ژ دوو پەیڤان پێکهاتییە، پەیڤا (Genos) یا گریکی د یونانییا کەڤندا ب ڕامانا، واتە (رەگەز یان نەژاد) یانژی ب وەلاتەکیَ کەسەکی دهێت و پەیڤا (Caeders) یا لاتینی، ب ڕامانا کوشتن و ژناڤبرن دهێت (نیوبێرگەر، ٢٠٠٧، ٧). ب لێکدانا هەردوو پەیڤان(Genocide) واتە (ژناڤبرنا رەگەزی) پێکدهێت (گول، ٢٠٠٧، ١٧).

لێمکین زاراڤیَ جینۆسایدیَ ب نڤیسین ل سالا ١٩٤٣یَ د پەرتووکا خۆ یا ب ناڤیَ (بنکەی تەوەر لەئەورپای داگیراودا) ئێکەم جار ب کارهینایە (کە بریتیە لە پلانێکی پێشوەختە ڕێکخراو بۆ لە ناوبردنی بناغەی بوونی نەتەوەیەک بە هەموو ئامرازەکانی بەردەست بۆ ریشەکێشکردنیان، جێبەجێ دەکرێت. ئەو پلانانە دەخرێنە بواری جێبەجێکردن و کوشش دەکەن بۆ لەناوبردنی کولتوور، زمان، ئایین و بزوتنەوە و گرۆپە سیاسییەکانی ئەو گروپە و نەتەوەییانە. هەروەها پلان و کوشش دەکەن بۆ پێشێلکردنی کەسایەتی، کەرامەت و ئازادی و تەندروستی و ژیانی ئەندامانی ئەو نەتەوەیانە.) (ئاورۆن،٢٠١٩: ٢٦).

ب پێشنیار و هزرین لێمکین ڕێکەفتنا نەهێلان و سزادانا تاوانێن جینۆسایدیَ هاتە هەبوونیَ، ئەوا ژ ئالیَ ڕێکخراوا نەتەوەیێن ئێکگرتی د ل ٩ ی کانوونا ئێکیَ یا سالا ١٩٤٨پەسەندکری (ئاورۆن، ٢٠١٩: ٢٦). د ماددا دوویێ یا ئەڤیَ ڕێکەفتنێدا جینۆساید ب ئەڤی ڕەنگی هاتییە پێناسە کرن: هەریەکێک لەم کردەوانەی خوارەوەیە کە مەبەستی وێرانکردنی بەشێک یاخود هەموو، لە کۆمەلێکی ناو نەتەوەیەک، رەگەزێک نەژادێک، یان گروپێکی ئایینی، ئەنجام بدرێت، وەک:

أ. کوشتنی ئەندامانی گروپەکە.

ب. گەیاندنێ زیانی جەستەیی و دەروونی بە ئەندامانی گرۆپەکە.

ج. بەمەبستەوە سەختکردنی باردۆخی ژیان و گوزرەرانیان، بە ئامانجی لەناوبردنی فیزیکی بەشێک یان هەموو گروپەکە.

د. .سەپاندنی پێوەرگەلێک بەسەریاندا بۆ رێگرتن لە وەچانەوە.

هـ . گواستنەوی زۆرەملێی مندالان لە گروپیکەوە بۆ گروپێکی تر (نیوبێرگەر، ٢٠١٧: ١٢). ئەڤ رێکەفتن ئێک ژ ئەوان رێکەفتنێن دەستپێکییە یێنکو نەتەوەیێن ئێکگرتی ل دەستپێکا دامەزراندنا خۆ کار ل سەرکری و پەسەندکری ب نێزیکی بەریا پتریا پەیمان و رێکەفتن و جارنامێن دیتر هاتییە پەسەندکرن، تەنانەت ب رۆژەکێ بەر جارناما مافێن مرۆڤێ. (ئەحمەد، ٢٠٢١: ٢١).

٣- بەرجەستەبوونا بنەمایێن جینوسایدێ د رۆمانا کۆچۆ (فەرمانا رەش) دا:

رۆمانا کۆچۆ ل ٢٠١٩ چاپبوویە، د رۆمانێدا ژبلی جینۆسایدا ٢٠١٤ ێ، بەحس ل کۆمەکا جینۆسایدێن دیتر یێن ئێزدییان هاتییەکرن هەروەسا کەلتوور و باوەرییێن ئێزدییان داینە ناسکرن... . هەلبەت دشیاندا نینە، دەردسەرییێن مللەتەکی د کارەکێ نڤیسنێدا کۆم ببن. ئەڤ دانپێدان ژ ئالییێ رۆمانڤیسیڤە هاتییەکرن. « چوکەس نەشێن هەوارێن ٧٤ فەرمانان دکارەکێ وێژەییێ سەرکەفتیدا تۆماربکن، تنێ ئەڤە دێبتە هەوارەک ژ هاوارن» (ابراهیم، ٢٠١٩: ٧). ل سەر پەیڤا فەرمان رۆمانڤیسی وەسا راماناا وێ دایەخویاکرن کو ب رامانا وێرانییەکا تەمام دهێت د ئالیێ جەستەیی و رۆحیدا. (ڤان گاوران چو بۆ مە نەهشتن...

- نەمال و نەوار و نەدین و و نەنامووس...

یێ دی بەرسڤ دا

- فەرمانە فەرمان... (ابراهیم،٢٠١٩: ٨٢)

د رۆمانێدا بەحس ل باوەرییێن ئێزدییان هاتییەکرن، ئەو باوەرییێن کو نەحەقییا فەرمانان ب سەرئەواندا پەسەندکەن و هزرا کەسێن بەروڤاژی د ئێزدییان دگەهن راستدکەن. ل سەر ئەڤی بنەمایی، چەندین تێکستێن پیرۆزێن ئێزدییان د جهێن جودا یێن رۆمانێدا ب کارهینایبنە. بۆ نموونە:

سلتان ئێزی ب خو پاشایە

هەزار و ئێک ناڤ لخوە دانایە

ناڤێ مەزن هەر خودایە. (ابراهیم، ٢٠١٩: ١٧).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هەمان تێکست د پەرگرافەکێ دیدا وەکو داوی نەفسا کەسەکێ ئێزدی بەری سەرێ ئەوی بهێتە لێدان هاتییە گوتن. واتە باوەرییوون ب ئەڤێ باوەرییێ ژ بوونێ هەتا داونەفسا ژیانێ بۆ ئەوێ باوەرییێ دایە خویاکرن. (شوور بلند کرە هنداڤ پاتکا وی، ناڤێ خودێ ئینا ...

ئەلاهەئەکبەر....

بەری شوور پاتکا وی ماچ بکت، بدەنگێ بلند گوت.

- سلتان ئێزی ب خوە پاشایە

.....

سەرێ وی ب دوو چاڤێن زیق گرێل بوو نیڤا مالێ. (ابراهیم، ٢٠١٩: ٣٩).

٣-١ باوەرییێن ئێزدییاتییێ و جینۆساید:

هەتا دەمەکە نێزیک ژبلی پەرتووکا (ئێزدیاتی لبەر ڕۆشنایا هندەک تێکستێد ئاینێ ئێزدیان) ١٩٧٨ و نامیلەکا (نڤێژێن ئێزدییان) ئەوا ل سالا ١٩٣٣ ل بن ناڤێ کتێخانا هاوار ژمارە(٥)هاتییە وەشاندن، ئەدەبیاتا ئۆلی یا ئێزدییان ب سەر زاری دهاتە ڤەگوهاستن و پاراستن نڤیسینا ئەوێ ب نەروا ددیتن. ڕۆمانڤیس سڕا ئەڤێ نەراوبوونێ خویادکەت کو ب هێزترین ڕێکا پاراستنا ئێزدییاتییێ ژبەرکرن و چاندنا ئەوییە د دل مەژییێ زاروکاندا. ئێدی ئەو باوەری نە دهێنە سووتن و نەژی دهێنە ونداکرن. لەوما (میرزۆ) وەکو ئێک ژکاراکتەرێن ڕۆمانێ د ناڤ جەرگێ مرنێدا هەولا کۆمکرنا زارۆکان ددەت و بۆ هندێ ئێزدییاتییێ و ئەدەبیاتا ئەوێ ڕابەرێ ئەوان بکەت. « - زارۆیان کۆم بکن...

چاڤێن مەزنان زیق بوون، لەرزک کەتە دلێ دایکان...

- من گوت زاڕۆیان کۆم بکن دا ئێمانەتێ خودێ تەسلیمی وان بکم...

خوەدان سەربۆر د مەرەما وی گەهشتن، وان ژی ئەو داخواز ژ دایک و بابان کرن.

- زاڕۆیان کۆم بکن دا ئێزدیاتییێ د دل و مەژییێ وان دا ڤەشێرن. (ابراهیم، ٢٠١٩: ١٦-١٧). هەر ل سەر ئەگەرێ هەلبژاردنا ئەڤی شێوازێ ژبەرکرنا قەول و بەیتێن ئێزدییان ڕۆمانڤیس ل سەر زارێ کارەکتەرکێ خۆ وەسا بەرسڤا مە ددەت. « هزر د کووراتییا مێژوییێ دا چۆنە خوار، لەزکر، مەژی گڤاشت، بیرەوەری هێران...

- دوژمنان چو تشتێ نڤیسکی بۆ مە نەهشتییە.

ژبەر درنداتی و هۆڤاتییا دوژمنان، ئەم نەچاربووینە دینێ خوە، قەول دوعا و بەیتێن خوە، دابونەریتێن خوە، ددل مەژییێن خوەدا ڤەشێرین.» (ابراهیم،٢٠١٩: ٢٥).

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢-٣ . هێرشا داعش و فەرمانێن دن یێن ئێزدییان:

د ڕۆمانێدا ئەو زەحمەت نەهامەتییێن د ڕێک و ڕەڤێدا ب سەر خەلکیدا هاتین دهێنە دیتن. « لسەر ملێ خوە یێ ڕاستی زڤری، تژی سەر برینێن خۆرتەکی مێشن، ل ملێ چەپێ هندەک زارۆنە بەلگێن داران د جوین.

هەر کەس لهیڤیا دۆرا خوە ژ بۆ مرنێ، ئێزرائیل گەلەک یێ مژوول و شەپرزەبوو، دڤیا هەر ئیکی ب رەنگەکی گیانێ وی بلند بکتە دیوانا خوەدێ.

هندەکا ژ برسان، هندەکا ژ تێهنان و هندەکێن دی ژبەر نەخۆشییێن وان یێن دۆمدرێژ و نەبوونا دەرمانان و هندەکێن دی ژ ئەگەرێن برینێن وان یێن کوور.» (ابراهیم،٢٠١٩: ١١- ١٢).

هەر د ڕۆمانێدا ژبلی ئەو فەرمانا ژ ئالییێ داعشێڤە هاتییە ئەنجامدان، بەحس ل ژمارەکا فەرمانێن دیتر هاتییەکرن. ڕوودانێن ئەڤێ نوو فەرمانێ دبنە ئەگەر دووبارە ڕوودانێن فەرمانێن بەرێ د سەرێ کالاندا زندی ببن. « بیرەوەرییێن دانعەمران بوونە شلخێن مێشێن هنگڤینی....

- زەلاما سەر ژێدکن...

مالا وێران دکەن ...

ژن و کەچان کرێت دکن...

زاڕۆیان مسلمان دکن... (ابراهیم، ٢٠١٩: ٣٣).

ل سەر هەمان بنەما ژنەک وەسا ژ زاردەڤێ باپیرێ خۆ ڤەدگێرت. «باپیرێ من شێخ ئەلیاس دگوت، لڤی چیای...

چاڤێن خو یێن زیق و تژی ترس لجهی گێران، و پاشی ئێخستنە دەرێ شکەفتا تژی زارۆ.

- لەشکەرێ حافز پاشایێ ئوسمانیان فەرمانەکا مەزن ڕابوو[٢].
- گوند و ئاقار شەوتاندن.
- خورت سەرژێکرن...
- مال و ملک و تالانکرن.
- ژن و کەچ ل گەل خو برن
- هەموو ڕەڤیانە چیایی.
- خوە دڤان شکەڤت و بن کەڤراندا ڤەشارتن.

دەستێ خو یێ ڕاستی درێژکرە دەرێ شکەڤتا تژی زاڕۆ...

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

- لەشکەرێ حافز پاشایێ ئوسمانیان...

بێهنا وێ چک بوو، لێڤێن وێ هشک بون.

ئاگر بەرادانە دەرێ شکەڤتان... (ابراهیم، ٢٠١٩: ١٨-١٩).

هەروەسا ب رێکا بیرەوەرییێن مام خدر بەحس ل فەرمانەکا دیتر یا ئێزدییان دکەت د بێژت: «هەوارێن وێ ژنا لبەر زاڕۆبوونێ بیرەوەرییێن مان خدر یێ ژییێ وی ژنوت و حەفت سالیێ دەربازبووی نووکرن.

- ئەز د زکێ دایکا خوە دا بووم، دەمێ قائمقامێ شنگال حەجی ئیبراهیم پاشای ب پیرۆزباهیا محەمەد ئەوج بەگێ والییێ مووسلێ، فەرمانا شنگالییان دایی....» (ابراهیم،٢٠١٩: ٢٥ – ٢٦). بەردەوام تەکەزیا نڤیسەرێ ڕۆمانێ ل سەر فەرمانێن پێشییێیە بەلێ ددەتە خویاکرن کو ژبەر نەبوونا بەلگەیان فەرمانێن دەسپێکێ لبەر دەست نین. « - فەرمانا ئێکێ و یا دویێ و یا سێ و یا چار و پێنچان ژی، ژبەر دژواری و دڕنداتییا تاوانان، مە چو بەلگەیێن باوەرپێکری نین، ئەم نکارین تاوانێ و تاونباران دیار بکن. « (ابراهیم، ٢٠١٩: ٢٩). هەروەسا ل (٣٠، ٣٣، ٣٤، ٣٦، ٤٠، ٥١، ٥٤، ٧٠، ٨٢ – ٨٥) ژی بەحس ل ئەوان فەرمانێن بەرێ دکەت یێن کوشتن، ڕەڤاندنا کچ و ژن زارۆکان و ب تالان برنا میراتێ خەلکێ ئەنجامدای. داعش هەمان نموونەیا ڕووداندان دووبارە دکەت. « ملێن خووشکا مەزن گرتن بۆ ئەمیرەکی تورک کرنە خەلات. پۆرا کەژێ یا سێزدە سالی ڕاکیشان و بۆ بەهرا ئەمیرەکی چیچانی...) (ابراهیم، ٢٠١٩: ٣٢). هەروەسا د ڤەگێرانا فەرمانا میرێ کورەدا ئەوا ب سەر خەتارێدا ئینای، دیاردبیت کو خەلکەکێ بێ سووچ و سەبەب دکەڤیتە بەرفەرمانێ . (- چ داخوازی و مەرج نەبوون، چ داوەکاری و خویندار نەبوون، کەسی ژ ئێزدییێن خەتارێ ملک و مالێ میرێ کۆرە نەخواربوو

- ب تنێ ژبۆ قرکرنا ئێزدییان هاتبوو.

- ئەوێن ژ کوشتارێ خلاس بووین داکرن گوڤان...

بێهنا وی بلەز بسەر دکەت

- تژی دەڤێ گۆڤا کا و قەسەل کرن. دو سێ جارا کوخی، تژی گوروویێ دۆکێل بوو.

- ئاگر بەردانە قەسەلێ

بدووکێلێ هەموو فەتساندن

تنێ ئەو قورتال بوون یێن نەل گوندی...

ل کولانێن گوندێ خەتارێ چەکدارێن میرێ کۆرە وەکو گورگێن هار کەڕتنە کوشتارێ). (ابراهیم، ٢٠١٩: ١١٠ – ١١٢).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دیمەنێن د فەرمانا میرێ کووردا ب سەر ئێزدیییێن خەتارێدا هاتی ل گەل فەرمانا ب سەر کۆچودا هاتی ب هویری بەراووردکرینە. «هزر زۆرینە کۆچۆ، تژی چاڤین وی دیمەنێن درندە بوون، کۆلانێن گوندێ کۆچۆ تژی چەکدارێن داعشان بوون، هەر کەسێ د کەتە بەرسینگێن وان پییێن تژی کەرب و کین سەر لێ دبرین، پێن نێر کوشتن، ژن و کەچ و زارۆ کۆمکرن، مولک مال تالانکرن، ئاگر بەردانا ئاڤاهی و خانییان» (ابراهیم، ٢٠١٩: ١١٢).

٣-٣. مرنا زارۆکان:

میرزۆ دڤیا باوەری، قەول بەیت و فەرمانێن ب سەر ئێزدییاندا هاتین رابەری زارۆکان بکەت. پتریبا ئەو زارۆکێن ل بەربوو باوەرییێن ئێزدییان د سەرێ ئەواندا بهینە چاندن، ژبەر بێ نان وئاڤیێ و گەرما زێدە ناڤبەین ناڤبەین ئەوان زارۆکان گیانێ خۆ ژ دەستدان. د لاپەرێن (٣٣، ٦٤، ٧١، ٧٥، ٨٨، ٩٥، ١١٤، ١١٨)دا . مرنا زارۆکان یا بەردەوامە هەتا ژمارا ئەوان دگەل حەسویێ مرنا زارۆکان دهەژمارت دگەهیتە هەفتی و پێنجان. « حەسۆ کەلەخێن مریان د هەژمارتن ، کەلەخێ برایێ وی یێ بچووک، کەلەخێ چلێ بوو»(ابراهیم،٢٠١٩: ٩٥). د پەرگرافەکێ دیدا دبێژت: « حەسویێ مەندەهۆش سەرێ خۆ بلندکر،چاڤێن وی ژ برسا زەربووبوون و ب دەنگەکێ لاواز گوت:

- هەموو ژ برسا مرن.

پرتەکا بەری د دەستان دا بوو، چەند زارۆیەک د مر، خیچکەک ل دیوارێ شکەفتی دکر، هەژمارا خیچکان گەهشتە حەفتێ و سێ خیچکان. هیز و شیان نەمان کەلەخێن زارۆیان ب هەژمێریت.» (ابراهیم،٢٠١٩: ١١٥). هەوەسا د داوی پەرەگرافێ مرنازارۆکاندا دبێژت: « ل دەرێ شکەفتێ چاڤێن وی ب کەلەخێ حەسۆ کەتن. حەسۆیێ کەتییە سەر تەنشتێ، هێشتا ئەو بەرێ خیچ ل دیوارێ شکەفتێ دکرن، د دەستیدا بوو. داوی ژمارا زارۆیێن ژ برسا مرین لسەر دیوارێ نڤیسی بوو. حەفتی و چار» (ابراهیم،٢٠١٩: ١١٨).

٣- ٤. کۆمکوژی ژ زاردەڤێ ڕزگاربوویان:

کۆمێن مرۆڤان ب کاروانان ژ مرن، تالانکرن بەر ب چیایەکێ شارییایی ژ گەرمێ دچوون. « کومێن مرۆڤان پێن ژ مرنێ د رەڤنە مرنێ. ڕۆژ یا هاربووی ئەو قورچێن ئاڤا گەرم پییێن بەردنە گەورووییێن زارۆیان بەری بگەهتە گۆلچیسکان دبتە خوەهـ و ب پیستێن وان ڤە هشک دبت. نان تریاکە، کەس نەوێریت ناڤێ وی بینت، هەرکەسێ د پاخلێن وی دا بێتە دیتن ئەو قاچاخچییە... « (ابراهیم، ٢٠١٩: ٦٤). ئەو کەسێن دگەهشتنە چیایی یا ب چاڤێ خۆ دیتین و ئەو ژێ قورتالبووین ڤەدگێران. « فەقیر میرزۆ، بەحسێ یا بۆری نەکە، هەرە دناڤ کۆمێن ژ ئاگری رەڤیان دا بلا ئەو بەحسێ جەهنەما لاو

کەچێن مە تێدا بکن» (ابراهیم،٢٠١٩: ٥٥).

ئێک ژ ڕزگاربوویێن گوندێ کۆچۆ: « گوند دورپێچکرن نەهێلان کەس قورتال ببت.

ئێکی جل ڕەش پۆر ل سەر ملان و ریەهدرێژ، دوو سێ پێنگاڤان هاتە بەر سنگێ وان . تلا شەهدێ ژ دەستێ ڕاستی بلندکر.

- بناڤێ خودێ یێ دلوڤان، هوون ئێخسیرێن دەولەتا خیلافەتا ئیسلامێنە...

تژی گوندی دەنگ بوو.

ئەللاهۆئەکبەر ... ئەللاهۆئەکبەر...

ژبەرکو هوون گاورن و بی دینن.

- ل دۆر بریارا دەولەتا خلافەتا ئیسلامی نابت چو گاور و بێ دین ل سەر ئاخا دەولەتا ئیسلامێ بژین.

کەس ژ گوندیان نەهێلان، هەموو سەرژێکرن...

ب تنێ یێن ب دارێ زۆرییێ موسلمان بووین ڕزگاربوون... (ابراهیم، ٢٠١٩: ٦١-٦٤).

کۆچو نموونەیا هەرە دیار گوند و کومەلگەهێن دیتر یێن شنگالییە، ڕۆمانڤیسی ڤییایە بێژت ئەوا ل کۆچۆ ڕوودایی ل چەند جهین دیتر ژی ڕوودایە. (تویی بریندار ی...؟

- تو ژ کیژان گوندی...؟

- ئەم ژ حەردانن.

- کا بییژە چ هاتە سەرێ خەلکێ مە ل حەردان...؟

- ئەوان هاتییە سەرێ کۆچۆ و دهۆلا و گوهبەلێ و هەموو گوندێن ئێزدییان، ئەو هاتە سەرێ گوندێ حەردانێ ژی...) .(ابراهیم، ٢٠١٩: ٦٥ – ٦٧). د ئەڤان پەرگرافاندا دیاردبیت کا چاوا خەلک هاتییە کوشتن و چاوا خەلک ژبۆ پاراستنا ناموس و زارۆکێن خۆ باوەرییا خۆ گوهارتییە.

دپتریا پەرگرافێن ڕۆمانێدا بنەماییێن ڕێکەفتنا قەدەغەکرن و سزادانا تاوانا جینۆسایدێ بەرجەستەدبن، بەلێ د هندەک پەرگرافاندا ئەو بنەما ژی دەربازدبن و دگەهیتە گوپیتکا مرۆڤنەبوونێ د مرۆڤیدا.. (پەیڤا ناموس، هزرێن جردۆ هارکرن....

خووشکا وی غەزالا چاردە سالی یا دنیڤا دوو ریەهدرێژان دا لبەرامبەر ئەمیرەکی پیر.

ریەهدرێژێ رەخێ راستی گۆت:

- مەولایی، ئەڤ سەبیە یا منە، من بابێ وێ سەرژێکر و دو براییێن وی گوللەبارانکرن...

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ری‌هدرێژی رەخێ چەپی کرە هەوار...

– مەولایی کەس بەری من نەگەهشتییە مالا وان، من ئاگر ب ساغی بەردا دایکا وێ دگەل کۆمەما زارۆیێن گاور... « (ابراهیم، ٢٠١٩: ٧٤)

دیارە هندی تو یێ نەمرۆڤبی د دەرحەق مرۆڤاندا دەستکەفتێن تە پترن و تو پتر دچاڤێ کەسێ سەرکرداتییا ئاراستەیا دژە مرۆڤبوونێ دکەن بلندتردبی.

ئەنجام:

– ب رێکا داوی فەرمانا ئێزدییان یا ٢٠١٤ێ دەربازی ئەوان هەموو فەرمانان بەرێ بوویە یێن د درێژییا دیرۆکێدا ب سەر ئەڤی مللەتیدا هاتین.

– ئەدەبیات ب گشتی و رۆمان ب تایبەتی، ئالاڤەکێ هەرە ب هێزە د پاراستنا ڕوودانێن دیرۆکیدا نەخاسمە ئەگەر گرێدایی کۆمکوژییا گروپەکێ دیارکری بیت.

– دبیت نڤیسەرێ رۆمانێ نەگەهشتبیتە هەموو هورکارییێن ئەوان روودانان، یێن د دەمێ فەرمانێدا ب سەر تاک ب تاکێن ئەڤی مللەتیدا هاتین. بەلێ د هەماندەمیدا وێنەیەکێ گشتی یێ ئەوان دەردەسەریان پێشکێشکریە ئەوێ دگرتن و ڕێک و ڕەڤێدا ب سەر ئێزدییاندا هاتی.

– بەرۆڤاژییا ئەوان ئەگەر و بەهانەیان هاتییە پەسەندکرن یێنکو ل سەر بنەمایێ ئەوان جیۆساید ب سەر ئێزدییاندا هاتین.

پەراوێز:

١. (ئەحمەدێ گوگی) بەرهەمەک ب ناڤێ (دەنگێ کال و باڤێ مە) هەیە ناڤەرۆکا وێ ل سەر چیرۆکا ئێلا هەسنیا نە. دەسپێکا سەدسالا ١٩ دا ئەڤ ئێلا ئێزدیان جی و وارێ خوە، ملک و مالێ خوە دهێلە،ژ زولما دەولەتا.عوسمانیە و ئولپەرەستێن هەرێمێ درەڤە، دەربازی ئالیێ سورمەیێ–سنەکێ دبە. (Eskerê Boyîk ٢٠١٠, ٤٢٢) بۆ زانین ئەو دەردەسەری د ژیاناما گەلەک نڤیسکارێن مە یێن سوڤیەتێدا هەنە و پشەکەکا مەزن ژ ئەوان نڤیسکارن ژی ژ ئەگەرێ ئەوان ڕەڤ جینوسایدا ئێختیم مانە (Eskerê Boyîk ٢٠١٠)

٢. ل گۆری ژێدەرێن ل بەردەست فەرمانا حافز پاشا ئەوا ل سالا ١٢٥١ ک – ١٨٣٤ ز) هاتییە ئەنجامدان دژوارتین و بەرفرەهترین فەرمان بوویە د ئەوێ فەرمانێدا سێ چارکێن ئیزدییان ژناڤبرن واتە ئەگەر ئێزدی ٤٠٠٠٠ هەزار بن د ئەوێ فەرمانێدا ٣٠٠٠٠ ژ ئەوان هاتنە کومکوژکرن. (الدملوجی،٢٠١٠: ٦٠٧).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ژێدەر:

- BOYÎK, Eskerê (2019). CANDA KURDÊN SOVÊTÊ, Çapa Duyem, stanbul: Weşanên Peywend.1

٢- ابراهیم، حەسەن(٢٠١٩). کۆچۆ فەرمانا رەش، هەولێر.

٣- الدملوجي، صديق (٢٠١٠). اليزدية، الطبعة الثانية.

٤- حسەین، هەفاڵ ئەبوبەکر، (٢٠١٣)، ئەدەب وەکو دیکومینتی مێژوویی، گوڤاری زانکویی سلیمانی، ژمارە (٤٣) بەشی B.

٥- سلێمان و جندی،(١٩٧٨). ئێزدیاتی لبەر ڕۆشنایا هندەک تێکستێد ئاینێ ئێزدیان، بەغدا: لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد.

٦- کتێبخانا هاواری (١٩٣٣) هژمار ٥، نڤێژێن ئێزدیان، دمشق.

٧- گول ،مارف عومەر (٢٠٠٧). جینۆسایدی گەلی کورد لە بەر رۆشنایی یاسای نێودەولەتاندا، چاپی چوارەم، هەولێر: دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس.

٨- مطو، سعید جردو(٢٠٢٤). رەنگڤدانا جینۆسایدا ئێزدیا ل جیهانا ڕۆمانێ دە، گوڤارا لالش ژ (٥٣)، دهوک: ژ وەشانێن دەستەیا بلند بنگەهێ لالش.

٩- نیوبێرگەر، بنیامێن(٢٠١٧). جینۆساید «کومەلکوژی لە خاکی هەزارگرد دا ڕواندا لە ١٩٩٤»وەرگێران لە ئینگلیزیەوە: مەهاباد قەرەداغی، هەولێر: لەبلاوکراوەکانی زانکویی ئەربیلی نێودەولەتی.

١٠- ئاورۆن یایر(٢٠١٨) جینۆسایدڕامانەکان لە وێنانەکراو ڕووە تیۆرییەکانی لێکۆلینەوە لە جینۆساید وەرگێران لە ئینگلیزیەوە، مەهاباد قەرەداغی، هەولێر: لەبلاوکراوەکانی زانکویی ئەربیلی نێودەولەتی.

١١- ئەحمەد، هاورێ(٢٠٢١). تاوانی جینۆساید لە یاسا و دادگا نێودەڵەتییەکاندا، لە بڵاوکاروەکانی نازەندی کورستان بۆ یاسایی نێودەوڵەتی.

١٢-جندی، حجی (٢٠١٦).الصرخة، الطبعة الثانية، بغداد: سطور للنشر و التوزيع.

١٣-محەمەد، ئیبراهیم قادر(٢٠٢٤). ڕۆمانی کوردی لە عێراقدا، هەولێر: بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕاگەیاندن و چاپ و بڵاوکردنەوە.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

مەزراندنا (توظيف) جینۆسایدەکا ئێزدییان دکارەکێ ئەدەبیدا

عبدالرحمن بامەرنی
هەرێما کوردستانێ/ دهۆک
Bamarni77@gmail.com

پوختە:

ڤەکولینێ، کار ل سەر مەزراندنا جینۆسایدەکێ دکارەکێ ئەدەبی یێ نەنڤیسیایدا کرییە. بۆ ڤێ چەندێ ژی، ڤەکولەری رۆمانا (مێژوویی بەلگەیی) هەلبژارتییە و دڤی جورێ رۆمانێدا، نڤیسەرێ رۆمانێ ئەو بەرۆبیاڤە زێدەتر یێن هەین، ژبۆ مامەلەکرنێ دگەل رووداناان و هینگێ کارێ وی وەک مێژوونڤیسەکی نابیت، بەلکو ب رێکا خەیالێ دێ شێت گەلەک دەرزێن دناڤا رووداناێدا هەین پر کەت و ڤەقەتیانان پێکڤە گرێدەت و بۆ نڤیسینا رۆمانا خوە، پەنا برییە بەر رێکار و تەکنیکێن نوی یێن ڤەگێرانێ و ئەڤە ژی ب مەبەستا، خواندەڤانێ رۆمانا خەیالی بەرەڤ کێمبوون چوویە و ئێدی خواندەڤا ل رۆمانەکا بەلگەیی دگەریت ب رێکار و تەکنیکێن نووی. ڤەکولەری بۆ کارێ خوە یێ نڤیسینێ، جینۆسایدەک دەستنیشانکرییە ب جهودەمێن وێڤە و ئەو ژێدەرێن ل سەر ڤێ جینۆسایدێ نڤیسین، بەحسا خالێن بالکێشێن ڤێ جینۆسایدێ کرینە، ژوان هوکارێن پەیدابوونا جینۆسایدێ و رەنگڤەدانا خالێن دناڤا رووداناێن جینۆسایدێدا هەین، دگەل ئەڤرو یا مە و تایبەت رەڤاندییێن دەستێ داعشێ، بابەتێن مرۆڤایەتیێ و هەلویست و بابەتێن پێکڤە ژیانێ و هشیارییا تاکێ کورد و ڤان هەمییان گرێدان ب رۆمانێ و رووداناێن وێڤە هەنە و ل سەر زارێ کاراکتەرێ دەستنیشانکریێ رۆمانێ دهێنە ئازراندن.

کلیلێن ڤەکولینێ: (گوندێ باسا، جینۆساید، رەڤاندییێن ئێزدی، رۆمانا مێژوویی بەلگەیی).

Abstract:

This research explores a literary work in the context of genocide, leading the researcher to select the documentary novel as the appropriate form. This genre offers more flexibility in addressing events, allowing the writer to use imagination to fill gaps in historical records and to connect events in a cohesive manner. Rather than acting as a historian, the author uses creative techniques to bridge these gaps. New narrative techniques were employed in this work, driven by the declining readership of fictional novels and the growing interest in documentary-style works that incorporate modern approaches.

The novel focuses on a specific genocide, detailing its location and time. The cited sources highlight key aspects of this genocide, such as its causes and the relevance of these events to contemporary issues, particularly the captivity imposed by ISIS. The work connects broader human themes, such as societal positions, coexistence, and the awareness of the Kurdish individual. These elements are closely intertwined with the novel's plot and are conveyed through the voices of its characters.

Keywords: (Genocide, kidnapped Ezidies, historical and documentary novel).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی:

ب درێژاهییا مێژوویی، کورد گەلەک جاران کەفتینە بەر جینۆسایدێ و تایبەت ژی، کوردێن ئێزدی. ئەگەر دەولەتێن داگیرکەر جارەکێ ئەڤ جینۆسایدە ب سەرێ کوردێن موسلمان ئینابیت، دوو جار و زێدەتر ب سەرێ کوردێن ئێزدی ئینایە و هەر جار جوداهییا ئاینی کرینە بەهانە، بۆ ب سەرخستنا پیلانێن خوە و داگیرکەرێن کوردستانێ دڤێ چەندێدا دشارەزابوون. برێکا کرێگرتییێن خوە و برێکا زەلامێن ئاینی و برێکا نە هشیارییا تاکێ کورد ل سەر پرسێن نەتەوەیی، ژلایەکیڤە ئەو بخوە ب کۆمکوژییان رادبوون و ژلایەکێ دیڤە کوردێن موسلمان هانددان کو هاری وان ڤی کاری بکەن و کۆمکوژیا گوندێ باسا ژی ئێک ژ وان رووداێن دلتەزینە و چ ژ وان فەرمانان کێمتر نینە، ئەڤێن ئێزدی دبێژن ٧٤ فەرمان ب سەرمەدا هاتینە.

میتودا ڤەکولینێ: هەر چەندە ڤەکۆلینێ پشتبەستن ل سەر چاوانییا دوکیۆمێنتکرنا جینۆسایدا ئێزدییان کریە ب دەستێن دەولەتا عوسمانی، ڤەکۆلین ب رەنگەکێ وەسفی هاتییە ئەنجامدان.

ئارمانجا ڤەکولینێ: چاوانیا رەنگڤەدانا جینۆسایدەکێ د ئەدەبیاتێ دا.

گرنگیا ڤەکولینێ: وەک یا دیار جینۆسایدا ئێزدیان د ژانرێن ئەدەبیێن جودادا هاتییە بەرجەستەکرن ژ وانا ژی رۆمان. لێ ئەڤ رۆمانە هەولەکا دییە و زێدەکرنە ل سەر ئەوان هەمی کارێن ئەدەبیێن پێشتر، یێن د ئەڤێ بیاڤیدا هاتینە ئەنجامدان.

سنورێن ڤەکولینێ: ڤەکولین جینوسایدا ئێزدییێن گوندێ باسا بخۆڤەدگریت، ل سەر دەمێ شەرێ جیهانی یێ ئێکێ و پاشماوێن ڤێ جینوسایدێ تا پشتی ١٠ سالان ژ راوەستیانا شەری و رووداێن وێ ژ باکورێ کوردستانێ دەستپێدکەن بۆ باشورێ کوردستانێ و ل وی دەمی ئەڤ دەڤەرێن هەنێ، هەمی دبن کونترولا دەولەتا عوسمانی ڤە بوون.

پشکا ئێکێ: ئەم چاوان جینۆسایدەکا نەنڤیسی، بکەینە کارەکێ ئەدەبی؟

هەلبژارتنا ژانرێ ئەدەبی:

بەری بەحسا تێگەهێ جینۆسایدێ بکەین، دڤێت بیر ل کارێ خوە یێ ئەدەبی بکەین، ئایا ئەم دێ پەنایێ بەینە بەر چ کارەکێ ئەدەبی ژبۆ بەلگەکرنا وێ جنوسایدێ؟ بەری بچینە سەر ژانرێ گونجایی بۆ جینۆسایدەکا دەستنیشانکری، دڤێت ئێکەم جار د تێگەهێ جینۆسایدێ بخوە بگەهین و بۆ ڤێ چەندێ ژی ئەم چووینە ناڤ مالپەرێ نەتەوێن ئێکگرتی، کو ئەو بلندترین دامەزراوەیە خوە ل بابەتێن جینۆسایدێ ل سەر ئاستێ جیهانێ بکەتە خودان و د پێناسەییا نەتەوێن ئێکگرتیدا هاتیە: ((هەر ئێک ژڤان خالێن

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ل خوارێ ب جینۆساید دهێتە ناڤکرنێ: (دەستدرێژی ب مەبەستا ژناڤبرنا هەمی یان هندەکان ژ کۆمەکا نەتەوەیی یان رەگەزی یان ئاینی و بڤێ رەنگی: (ا) کوشتنا ئەندامێن کۆمێ. (ب) گەهاندنا ئەشکەنجەییا جەستەیی یان گیانی. (ج) چەسپاندنا بارۆدوخێن ژیانێ یێن ئەستەم، ب مەبەستا ژناڤبرنا هەمییان یان هندەکان. (د) ب ئارمانجگرتنا رێکێن نەهێلانا پەیدابوونا زارۆکان دناڤ کۆمێدا. (ه) ب زۆر ڤەگۆهاستنا زارۆکێن کومەکێ بۆ ناڤکۆمەکا دی))، (ما هي اتفاقية منع جريمة الإبادة الجماعية/ www.un.org).

جینۆساید چەمک و تێگەهـ

لدۆر جینۆسایدێ، ڤەکولەرەک دبێژیت: ((جینۆساید وشەیەکی لێکدراوی لاتینیە (geno cide)کە بەواتای کۆمەلکوژی مرۆڤ دێت. ئەم دەستەواژەیە هەر لەگەڵ جەنگە سڤیلیەکان لە سەدەکانی پێش زاینەوە خراوەتە ناو فەرهەنگ و کۆڕی یاساناسەکانەوە بەلام بەهۆی نەبوونی رێکخراوێکی جیهانی نەتوانراوە یاسای بۆ دابرێژرێت))، (هۆگر، ٢٠١٨: خوێندنەوەیەک بۆ چەمکی جینۆساید https://www.historyofkurd.com).

بەلگەکرنا جینۆسایدێ:

لدویڤ وان بەلگەیێن ل سەر ڤێ کۆمکوژیێ مە بدەستخوە ئێخستین، بەلێ ئەڤا رووداییێ جینۆسایدە و ئەم دێ شێین رۆمانەکا مێژوویی ل سەر ئاڤا کەین و بۆ ڤێ ژی دێ پشت بەستنێ ل سەر ڤان خالان کەین: (کۆمکوژیەک یا هاتیە ئەنجامدان و جهـ و دەمێن دەستنیشانکری دوێ رووداندا هەنە. هندەک کەس هەبوونە بەری بمرن، دیدارێن دەنگ و رەنگ دگەل هاتییە کرنێ و ئەوان دیدەڤانی ل سەر ڤێ کۆمکوژیێ دایە. رزگاربوویێن وێ کۆمکوژێ نوکە ئاکنجیێن گوندەکینە ل نزیک باژێرێ دهۆکێ و ناڤێ گوندی (کەلەبەدرێ) یە) و ژبۆ ڤێ چەندێ ژی، ئەم پێدڤی زێدەتر بەلگە و دیدەڤانان بووین، هەر تشتێ گرێدان ب کۆمکوژیێ ڤە هەیی ئەم خرڤەکەین و مەدیت (رۆمان) باشترین پێگوهورە بۆ ئەم بشێین ڤێ رووداندێ یان جینۆسایدێ بەلگە بکەین و لبەراهیێ مە ئەڤ رێکارێن ل خوارێ گرتنەبەر و هەر چ پێزانینەکا بدەست مە کەفتی مە خرڤەکر، وەک:

١. ڤەکولین و گوتارێن ل سەر رووداندێ هاتینە نڤیسین.

٢. پەرتووکێن ل سەر رووداندێ هاتینە نڤیسین.

٣. دیدارێن راستەوخو، چ دگەل نەڤیێن رزگاربوویان ئەڤێن رووداندان ژ باب و باپیرێن خوە وەرگرتین یان ئەڤێن رووداندان ب دەنگ و رەنگ تومارکرین، کو مە شیا ئەرشیفێ وان بدەستخوەبێخین.

٤. دیدارێن نە راستەخو، ب رێکا پەیوەندیێن تەلەفونێ یان ئیمەیل فرێکرنێ.

٥. پیشاندان و پێداچوونا رۆمانێ ژلایێ کەسەکێ پەیوەندی ب رووداندێڤە هەی.

مێژوو و خەیال و رۆمان:

بەری بچینە سەر بەلگەکرنا جینۆسایدێ دهەر کارەکێ ئەدەبیدا، فەرە جوداهییا دناڤبەرا (مێژوونڤیسی و رۆمانڤیسی)دا بزانین و رەنگە بەرچاڤترین تشتێ هەردووکان لێک نزیک دکەت، ڤەگێران بیت. ژ گرنگترین ساخلەتێن ڤەگێرانێ ژی دناڤ هەر رۆمانەکێدا، بەرچاڤکرنا کەسایەتییێن ناڤ رۆمانێ بخوەیە، د کردار و دیڤچوونا ڤان کەسایەتییان بۆ روودانێن وێ ڤەگێرانێ و کا ئەو چ بەرچاڤ دکەن و رەنگە بەرچاڤترین جوداهییێن هەنێ ژی، خوە درۆلگێرانا ڤان کەساتییاندا ببینن و لێ لڤێرە پرسیارەک دمینیت، ئایا ئەم دشێین بێژین رۆمان ژێدەرەکێ بەلگەکری یێ پێزانینێن مێژوویی یە؟ بەرسڤا ڤێ ژی دیتنێن جودا ژبۆ هەنە. «هندەک رەخنەگر دبێژن ل سەر نڤیسەری پێدڤییە تا دووماهی تشت، ل راستوویا پێزانینان بگەریت ئەڤێن وی پشت بەستن ل سەر کری و هندەک رەخنەگر ژی دبێژن، نڤیسەری ئازادییا خوە هەیە د ئەو تشتێ وی دڤێت بێژیت، رۆمان دەرگەهەکە بۆ خوە بەردان دناڤ دەمەکێ مێژویی یێ دیاریکریدا». ((الشمالي، ٢٠٢١ : ١٢٢)).

رۆمانا مێژوویی بەلگەیی:

مە گوت باشترین هەلبژاردەیێ ل بەر دەستێ مە، بۆ مەزراندنا جینۆسایدەکێ دکارەکێ ئەدەبیدا، دێ رۆمانەکا مێژوویی بەلگەیی بیت، ئەو ژی ژبەر ڤان خالان:

أ- رۆمانا بەلگەیی:

رۆمانا بەلگەیی ئێک ژ جورێن گرنگێن رۆمانێ یە، کو ژ نیڤا چەرخێ بۆری وەرە هاتییە پێش. دبیت دوو هۆکار ئەگەرێ ڤێ ئینانە پێشێ بن، ئەو ژی پەیدابوونا وێ پشتی شەرێ جیهانی یێ دوویێ و پشت بەستنا وێ ل سەر رووداو و کارەساتێن کومەلایەتی، ئەڤێن شەری، وەک مادەیەکێ ڤەگێرانێ دگەل خوە ئینایین و نڤیسەری ژ سەیروسەمەرییا رووداوێن وێ یێن پشتی شەرێ جیهانی یێ دوویێ تێبینی کرین، ئەڤێن ژ خەیالا هەر رۆمان نڤیسیەکێ مەزنتر. لدوور رۆمانا نوی کو ئەڤ جورە خوە د رۆمانا بەلگەیی ژیواریدا دبینیت، نڤیسەرەک دبێژیت: ((ئەم ل بەرسینگا لادانێن مەزنین بۆ تێگەهێ (مێژوویی)، بۆ بینینەکا هونەری یا ڤالا ژ دەستهەلاتا راستیێ و پیرۆزکرنا زەمەنی و ئەڤ چەندا هەنێ ژی، دێ مێژوویی بەرەڤ کارێ ئەدەبی بەت ب تێگەهێ راستییا بابەتی، کو ئەو ژی خەیالدانەکا هونەرییە))، (عمر، ٢٠٢٢، الإطاحة بالوثائقية في الوايـة الجديـدة/ iraqpalm.com/ar/a٣٧٧).

ب - رۆمانا مێژوویی:

رۆمانا مێژوویی ڤەگێرانا چیرۆکەکێ یە ل سەردەمەکی هاتیە رووداو و دڤی جورێ

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

رۆمانێدا، نڤیسەر خوە ژ هەر پێگیربوونەکێ ئازاد دکەت و خەیالا خوە و داهێنانا خوە بکار دئینیت بۆ دوبارە نڤیسینا چیرۆکێ، نڤیسەرەک دبێژیت: ((زانستێ مێژوویێ و رۆمانێ ل سەر دوو بابەتێن جودا دابەش دبیت، یێ ئێکێ رابردووی ددەتە ئاخفتنێ و یێ دوویێ نوکە بەرپرسیار دکەت و پێکڤە دگەهنە سەربورەکێ و چیرۆکەکێ))، (دراج، ٢٠٠٤ :٩).

دناڤبەرا رۆمانا خەیالی و واقعیدا:

پرسیارا گریمانەیی لدوور خواندەڤایێ رۆمانێ دروست دبیت، ئایا خواندەڤایێ رۆمانێ ل سەردەمێ سوشیالێ و بەری سوشیالێ، هەمان خواندەڤانە؟ پێنەڤێت نەخێر، ژبەرکو شورەشا سوشیال میدیایی ئەگەر ب شورەش ب ناڤ بکەین، د هەر چەرکەیەکێدا ب دەهان چیرۆکێن ژیواری بەرچاڤ دکەت و خواندەڤا نەچار نینە ل چیرۆکێن خەیالی بگەریت، نڤیسەرەک دبێژیت: ((دڤان سالێن بوریدا، گرنگیەکا زور ب ئەدەبێ بەلگەیی دهێتەدان، چ ل دەڤ ناڤەندێن رەوشەنبیری بیت یان ژی لدەف خواندەڤانان، ئەڤە ژی بۆ رەواجا رۆمانا بەلگەیی یا نە خەیالی دزڤریت، دیسان بیرەوەرییێن کەسایەتی، شرۆڤەکرنا ڤێ ژی رەنگە خواندەڤایێ سەردەم ژ خەمێن ژیانێ یێ وەستیایی و تێهنیێ ئەدەبێ ژیوارییە))، (هوشیار، ٢٠٢١، الروایة بین الخیال و الواقع/ alzawraapaper.com). بوویە رۆمانێ د گەلەک بوارندا گوهورین و پێشڤەچوون بخوەڤە دیتنە، هەر ژ روویێ تەکنیکێ و ژ روویێ خواندنێ ژی و خواندەڤا ژ رۆمانا ل سەر خەیالا نڤیسەری دهێتە ئاڤاکرن وەستییا و ئەو ل رۆمانەکا ژیواری دگەریت و ئەڤ گوهورینێن هەنێ، بۆ کومەلگەهێ مەیێ کوردی و مێژوویا مە یا کوردی گەلەک دگرنگن، ئەم چاوان بشێین بەشەکێ ژ مێژوویا خوە بکەینە بابەتەکێ ئەدەبی، ئەڤ مێژوویا ب دەهان کارەسات تێدا، ب دەهان جینۆسایید، ب دەهان چیرۆک و سەرهاتیێن کارەساتبار، کو بتنێ سەرەداڤێن رووداںان د بیردانکا هندەکاندا مایینە و ئەڤ جورێ رۆمانێ، ب دوو رەنگان بۆ مە وەک کورد گرنگن، ئێک: خواندەڤایێ رۆمانێ ژ شێتاتییا ژیانێ وەستییا و ئەوی پێدڤی ب ئەدەبەکێ ژیواری یێ راست هەیە و ئەوی پێدڤی ب رێکارێن نڤیسینێ یێن نوی هەیە، ئەڤ رێکار و تەکنیکێن هەنێ یێن نڤیسینێ بشێن سەردەمەکی نوی بکەن و دوو نڤیسەرێ مە دێ شێت بدەهان چیرۆک و رووداں و کارەساتێن ب سەرێ کوردان هاتینە بابەتەکێ ئەدەبی و برێکا رۆمانا مێژوویی بەلگەی، ئەو دێ شێت خەیالا خوە تێکەلی رووداںێ راست کەت و بەرهەمەکی ل سەر وێ رۆژگارێ و وان رووداںان بەرچاڤ کەت، چ ببیتە بابەتەکێ خام بۆ مێژوو نڤیسەکێ لێگەریانێ لدویڤ بکەت و چ رووداںەما مێژوویی یا کارەساتبار دناڤ خەلکیدا زیندی بمینیت.

پشکا دوێ: دەستنیشانکرنا جینۆسایدەکێ

دەم و جهێن جینۆسایدێ:

چیرۆکا جینۆسایدێ، پەیوەندی ب هەلویستەکێ مرۆڤانە یێ ئێزدییێن (گوندێ باسا)*ڤە هەیە. چیرۆک ب کورتی: ((جینۆساید بۆ سەردەمێ شەرێ جیهانی یێ ئێکێ دزڤریت و دەستپێکرنا روودانێن جینۆسایدێ، ل سەر داخوازییا سەرۆکێ عەشیرەتێ، کو حەفت گوندێن ئەرمەنان و چەند گوندێن کوردێن موسلمان و ئێزدی لبن دەستهەلاتا ویدا هەنە، ئێزدییێن باسا، گوندێ خو بۆ حەواندنا ئەرمەنیان دهێلن و ئەو قەستا ناڤ رەزێن خوە دکەن و عوسمانی بڤێ چەندێ دزانن، دهێن ئەرمەنییێن ل ناڤ گوندی هەمیان دکوژن و گوندی د سۆژن و ئێدی ئێزدییێن باسا نەوێرن قەستا گوندێ خوە بکەن و بەرەڤ مەرگەهێ درەڤن. درێدا و ل نزیکی (گوندێ فندکێ) راستی قەرەقوولەکێ دبن، ژاندرمە وان ژ چەک دکەن ب بەهانا دەولەت ناهێلیت کەس چەکی هەلبگریت و ب هەڤکارییا چەتە و کریگرتییێن خوە، عوسمانی کۆمکوژیێ ب سەرێ وان دئینن و تێدا ٣٨٠ کەس ب رەنگەکێ هۆڤانە دهێنە کوشتنێ و ژوان (زارۆک و ژن و پیر) دانڤدا بوون و چەندین کچ و ژن و زارۆکێن ئێزدی دهێنە رەڤاندن))، (ختاری، ٢٠٢٢ :٢٧و٢٩).. لدوور ئەڤێن دەست دڤێ جینۆسایدێ دا هەی، نڤیسەرەکێ ئێزدی دبێژیت: ((ل ١٩١٦/٥/١٤ و ب بریارەکا حکومەتا عوسمانی و ب جێبەجێکرنا سوپایی «ژاندرمە» و ب هەڤکاریا عەشیرەتێن کوردێن موسلمان، ئەڤ کۆکوژییە هاتە ئەنجامدان))، (هورمی، ٢٠٢٢ :٨).

خالێن بالکێشێن جینۆسایدێ:

نڤیسینا رۆمانێ ل سەر رووداناکا ژڤی رەنگی، دێ مە پێدڤی ب چەند بابەتێن لاوەکی هەبن دناڤ ڤێ رووداننێ بخوەدا، رەنگە ئەڤ بابەتێن هەنێ ژی بابەتێن پەراوێزخستی بن یان بابەتێن ڤەقەتیایی بن و لێ ئەڤە دێ بنە لبنێن رۆمان ل سەر دهێتە ئاڤاکرنێ و رەنگە هەر جینۆسایدەکا هەبیت، ئەگەر نڤیسەرێ رۆمانێ لڤان بابەتان نەگەریت، نڤیسینا رۆمانێ یا سەرکەفتی نەبیت و دڤێ جینۆسایدێدا، چەند بابەتەک هەبوون، هەر ئێک ژوان بخوە دبیتە چیرۆکەکا درێژ و ئەم دشێین ڤەکولینێ ل سەر دروست بکەین، ژبەر گرنگییا وان، ئەڤ بابەتێن مە دڤێ رۆمانێ ژێدا وەرگرتین، ئەڤێن ل خوارێ نە:

١. پێکڤە ژیان.

٢. فەرمانا کەزیان.

٣. قوبویلکرنا رەڤاندییان.

١. پێکڤە ژیان:

هەلویستێ ئێزدییان یێ مرۆڤایەتیێ بۆ ئەگەر ئەڤ جینۆسایدە ب سەرێ وان بهێت، دەما خەلکێ حەفت گوندێن ئەرمەنییان بۆ پاراستنا وان ئینانە سەر گوندێ خوە،

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

نڤیسەرەکێ ئێزدی لدوور ڤی هەلویستی دبێژیت: ((شاشییا ئستراتیجی یا ئێزدییان کری کو گران ل سەر وان راوەستای، ئەو ژی دەما گوندێ خوە بجهـ هێلاین و بۆ ئەرمەنان ڤالاکری، کو عوسمانییان بریارا دەرێخستنا وان دابوو و سەرەرای ئەڤ هەلویستێ باسییان، دەربرین ژ دوستانییا ئێزدییان و مەسیحیێن ئەرمەن دکر، لێ بۆ ئێزدیێن باسا بخوە کارەسات ژێ دروست بوو))، (محو، ٢٠٢٢: ١٩).

٢. فەرمانا کەزیان:

دبوویەرەکا کێم وێنەدا، چەند ژنێن ئێزدی کەزیێن خوە پێکڤە گرێددەن و خوە پێکڤە دهاڤێژنە ناڤ رووباری، دا رووومەتا وان یا پاراستی بیت (کامل، ٢٠١٧: ٣)، رەنگە د مێژوویێدا حالەتێن هوسان هەبن، لێ حالەتێن تاکی بوون نە ب کۆم و ئەڤە بخوە بابەتەکێ گرنگە بۆ ئاڤاکرنا رۆمانێ، جینۆساید هاتەکرنێ، کۆشتار هاتە ئەنجامدان و هندەکان دەستێ خوە بۆ کچ و ژنان برن و دا رووومەتا خوە ب پارێزن، هندەک ژن کەزیێن خوە پێکڤە گرێددەن و خوە دهاڤێژنە ئاڤێ، دا سەنگا وان نەهێلیت ب سەر ئاڤ بکەڤن و نەکەڤنە دەستێ دوژمنێن مرۆڤایەتیێ. نڤیسەر دبێژیت: «حەفت کەلەخێن ژنان ژ لایێ ((رەشۆ مراد خالتی) ڤە ل جهەکی کویر دناڤ رووبارێ دیجلەی ل نزیک گوندێ جگانە دهێنە دیتن. کەلەخ یێن دوو کومێن ژنان بوون، ل کومەکێ چار ژنان و ل کوما دی سێ ژنان کەزیێن خوە پێکڤە گرێدابوون و ب خەندقی ب ئاڤێدا هاتبوون)) (ختاری، ٢٠٢٢: ٥١).

٣. قەبویلکرنا رەڤاندییان:

ئێک ژ بابەتێن هەرە گرنگ و کاریگەر دناڤ ڤێ جینۆسایدێدا، قەبویلکرنا رەڤاندییان بوویە. ((دەما کۆمکوژی هاتییە رووودان، هندەکان دەستێ خوە بۆ کچ و ژنێن جوان برن و دگەل خوە برن))، (حازم، ٢٠٢٣: ٧٠-٨١). ژناڤ ئەڤێن رزگار بووی، کەسەک لدویڤ ڤان کچ و ژنێن رەڤاندی دگەریت و چەندان ژوان رزگار دکەت. لێ پرسگرێکا دکەڤیتە بەرسینگا وی، ئایا ئەگەر ئەڤ ژنێن هەنێ هاتنە رزگارکرن، کو رەنگە هندەک ببنە خودان هەڤژین، هندەکان زارۆک هەبن و ئایا دێ جڤاکێ ئێزدی وان قەبویلکەت؟ بۆ ناڤ رۆمانا خوە من سێ بابەتێن گرنگ ژڤێ قەبویلکرنێ دەرئێخستینە، ئێک: چەند نمونەیەک ژ دابونەریتێن کوردان، دەما ژنەک بهێتە رەڤاندن خەلک چاوان لێ دنێریت و بابەتەکێ دی، کو دناڤ جڤاکێ ئێزدییاندا بوویە کەلتور، کچ و ژنێن ئێزدی ئەڤێن کەتینە ناڤ دەستێ داعشێ، ئەو وێرەکی ددانە خوە، بشێن خوە ژناڤ دەستێ وان رزگار بکەن و ئەوان دزانی دێ جڤاکێ ئێزدی وان قەبویل کەت، ئەڤ قەبویلکرنا هەنێ ژی بۆ ڤێ جینۆسایدێ دزڤریت ئەڤا بوویە بابەتێ ڤێ رۆمانێ، دەما ئەڤ کەسە کو دهەمان دەمدا ئەو کاراکتەرە یێ ل کچ و ژنێن ئێزدی دگەریت، قەستا بابە شێخی دکەت و دبێژیتێ ((فەرمان یا ب سەرێ مەهاتی و کچ و ژنێن مە یێن هاتینە رەڤاندن،

مە دڤێت بچین ئەم وان رزگار بکەین؟ بابە شێخ دبێژیتێ ئەگەر ب زوری نەبیت و وان ڤییا بهێن، جڤاکێ ئێزدی دێ وان قەبویلکەت و ئەو ژ مە ئێزدیترن))، (Xetari, ٢٠٢٢ :١٨).

ئاڤاکرنا رۆمانێ ل سەر ڤان کەرەستان:

پشتی ئەڤ کەرەستێن رۆمان ل سەر دهێتە ئاڤاکرنێ مە بدەست خوە ئێخستین، وەک (راستییا روودانێ، جهـ و دەمێن روودانێ، پەیداکرنا ژێدەران)، ئێدی کارێ مە وەک نڤیسەرێ رۆمانێ ل سەر ڤێ جینۆسایدێ دەستپێدکەت و لدویڤ وێ پلانا مە بۆ خوە دانایی، ئەم جینۆسایدێ بکەینە کارەکێ ئەدەبی، مە پێدڤی ب هەبوونا کەسایەتیەکی هەبوو ببیتە کاراکتەرێ پلانا مە و ئەڤ کەسێ لدویڤ رەڤاندییان دگەرییا مە دەستنیشانکر، کو ئەو بخوە کەسەکێ راستە و ل رەڤاندییان دگەرییا و جار خوە دکرە عەتار و جار سوفی و جار خازۆک و جار بازرگان و ناڤێ وی (سمۆیێ باپیر) بوو و گرێدانا وی ب رۆمانێڤە، بەلگەکرنا جینۆسایدێ ب هویردەکارییێن وێڤە، پاشماوێن جینۆسایدێ، وەک رەڤاندی، ئەڤ ژنێن کەزیێن خوە پێکڤە گرێداین و خوە هاڤێتینە ئاڤێ، تێکەلی و گەریانێن کاراکتەرێ رۆمانێ، ئەوی دڤێت چ جورە کەسایەتی بیت، پێنەڤێت رۆلگێرانا وی دڤێت پەیوەندییەک دگەل هەلویستێ باسییان یێ مرۆڤایەتیێ هەبیت و ئەو ل سەر بابەتێ نەزانینا کوردان، ل سەر هشیارییا کوردان ژی کاری دکەت و هندی کورد خوە پێش نەئێخن، دێ ئەڤ جورێن کۆمکوژییا ب سەرێ وان هێن و دێ عەردێ وان ژ وان هێتە ستاندن و دێ بن دەست مینن.

تەکنیکا رۆمان ل سەر هاتییە نڤیسین:

د نڤیسینا رۆمانا خوەدا مە هەولدایە مفای ژ تەکنیکێن نوی یێن رۆمان ل سەر دهێتە نڤیسین وەبگرین، کو رەخنەگر گەلەک ل سەر دراوەستن و مە ب گونجایتر دیت، ئەم بشێین ل سەر ڤێ جینۆسایدێ کار بکەین و لدوور ڤان تەکنیکان، ڤەکولەرەک چەند میناکێن میتا رۆمانێ بەرچاڤ دکەت و ژوان ((پەیوەندیا راستەوخو یا نڤیسەری لگەل خواندەڤانی، چیرۆک دناڤ چیرۆکێدا، کەسایەتیێن دزانن ئەو بخوە کەسایەتیێن رۆمانێ نە، کومێنت و رەخنە ل سەر چیرۆکێ، د پەراوێزاندا یان دناڤ تێکستی بخودا، ئاشکەرابوونا ڤەگێری وەک کەسایەتی و وەک ڤەگێر))، (موستەفا، ٢٠٢٤ :٨٠ تا ٨٣).

ئەنجام:

ڤەکولین دێ بۆ گەلەک نڤیسەران بیتە هاندەر، کو بچن ل سەر (جینۆساید، چیرۆکێن ئەنفالان، کارەساتا شنگالێ) کار بکەن و بشێن برێکا ڤەگێرانێ، وان چیرۆک و روودانان د کارەکێ ئەدەبیدا ب مەزرینن. مە گەلەک جینۆساید یێن هەین، ژێدەر دروست

نەگەهشتینە و ڤالاهی د بەلگەکرنا واندا هەیە و ڤەکولینا مـن دێ هاری وان نڤیسەران کەت، ئەڤێن بڤێن ل سەر ڤان جینۆسایدا کار بکەن و دێ چاوان شێن برێکا خەیالێ وان ڤالاهییان پرکەن.

پەراوێز:

(*) گوندێ باسا ژ (١٨٠) خێزانان پێکدهات و بتنێ کوردێن ئێزدی لێ دژییان، دکەڤیتە دەڤەرا سێرتێ ل باکورێ کوردستانێ و گوند دکەڤیتە دناڤبەرا دوو چیایاندا، د بەردا چیایێ کەڤەرە و ل باشوورێ وێ دەشتا بۆتانە. ل رۆژهەلاتێ وێ هەر ئێک ژ گوندێن (دێوک، ئەینک و چلتۆک)ن و ل رۆژئاڤایێ وێ ژی ئەڤ گوندەنە (ڤالا، سوسکێ، تانزێ و سەرکێ). باکورێ وێ ژی چیایە.

لیستا ژێدەران:

ژێدەرێن کوردی:

١. کامل، ساکار، (١٩١٦)، فەرمانا ئێزدییێن باسا سالا (١٩١٦/٥/١٤)، رۆژناما (دەنگێ لالش)، ژمارە ٤٣٨، لاپەرە ٣.

٢. هۆگر، مەزن رێبوار، (٢٠١٨)، خوێندنەوەیەک بۆ چەمکی جینۆساید .https://www historyofkurd.com). زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی: سەرەدان، پێنجشەمبی، ٢٢/ ٨/ ٢٠٢٤، (١٠:٠٠).

٣. حازم، جەمیلە، (٢٠٢٣)، گوندێ کەلەبەدرێ، چەند بەرپەرەک لسەر ژیانا گوندێ کەلێ بەدرا کەڤن، گوڤارا (لالش)، ژمارە ٥٠، لاپەرە ٧٠ تا ٨١.

٤. موستەفا، شەڤین (٢٠٢٤)، میتا ڤەگێڕان د رۆمانا رەشکۆی یا (عبدالرحمن بامەرنی)دا، گۆڤارا (پەیڤ)، ژمارە (٩٧)، بەرپەرێن (٨٠ تا ٨٣).

5. XETARÎ, DAWID MURAD,(2022), QIRKIRINA QEBÎLEYA BASÎYAN, laper 27 ya 30, Çapa Yekem, Weşanên Na, Îzmîr.

ژێدەرێن عەرەبی:

١. (www.un.org)، ما هي اتفاقية منع جريمة الإبادة الجماعية: ٧ نقاط أساسية. سەرەدان: سەرەدان، پێنجشەمبی، ٢٢/ ٨/ ٢٠٢٤، (١٠:٣٠).

٢. الشمالي، نضال، ٢٠٢١، الرواية والتاريخ، صفحة ١٢٢.

٢. المحساني، عزيز، (٢٠٢٢)، التعالق السردي بين السرد الروائي والسرد التاريخي: ليون الإفريقي وربيع قرطبة نموذجا، العدد الثاني/ https://allugah.com/?p=٨٢٩)، مجلة اللغة/ علمية محكمة، مصنفة: سەرەدان، سێشەمبی، ١٠/ ٩/ ٢٠٢٤، (١٢:٠٥).

٣. الحياري، إيمان، ٢٠١٨، مفهوم علم التاريخ ومهمة المؤرخ / com.https://mawdoo٣/)،

سەرەدان: دووشەمبی، ١٦/ ٩/ ٢٠٢٤، (١٠:٤٥).
٤. قادری، عبدالكريم، (٢٠٢٢)، الرواية التاريخية بين التخييل والتوثيق، ضفة ثالثة منبر ثقافي عربي، https://diffah.alaraby.co.uk/diffah: سەرەدان، دووشەمبی، ١٦/ ٩/ ٢٠٢٤، (١١:٢٠).
٥. عبدلي، خديجة؛ و علاق، شيما (٢٠٢٣)، التاريخي والمتخيل في رواية أسير الشمس لحميد عبد القادر/ https://theses-algerie.com/ ، مدونة (الأطروحات-الجزائر): سەرەدان، سێشەمبی، ١٧/ ٩/ ٢٠٢٤، (١١:٠٠).
٦. عمر، د. قيس(٢٠٢٢)، عمر، ٢٠٢٢: الاطاحة بالوثائقية في الرواية الجديدة /.https://iraqpalm.com/ar/a٣٧٧: سەرەدان، سێشەمبی، ١٧/ ٩/ ٢٠٢٤، (١١:٣٠).
٧. دراج، د. فيصل، (٢٠٠٤)، الرواية و تاويل التاريخ، الطبعة الأولى، صفحة ٩.
٨. (هوشيار، جودت، (٢٠٢١)، الرواية بين الخيال و الواقع/ alzawraapaper.com)، جريدة الزوراء، نقابة الصحافيين العراقيين. سەرەدان، ئێکشەمبی، ١/ ٩/ ٢٠٢٤، (٢:٠٠).
٩. ختاری، داود مراد (٢٠٢٢)، إبادة قرية باسان – ١٤ أيار ١٩١٦، الطبعة الأولى، نا – ازمير/ تركيا.
١٠. هورمي، حسو(٢٠٢٢)، جينوسايد الباسيون من سرديات الذاكرة الي التوثيق، داود مراد ختاری، إبادة قرية باسان – ١٤ أيار ١٩١٦، الطبعة الأولى، نا – ازمير/تركيا.
١١. محو، ارشد حمد (٢٠٢٢)، إبادة قبيلة باسان، حلقة مجهولة من تاريخ الفرمانات الايزدية، داود مراد ختاری، إبادة قرية باسان – ١٤ أيار ١٩١٦، الطبعة الأولى، نا – ازمير/تركيا.

رەنگڤەدانا جینۆسایدێ درومانا (بارزان دگری) دا

اسماعیل سلیمان اسماعیل
ismailhajani1@gmail.com

پوختە

ئەڤ خەبات لژێر ناڤونیشانێ رەنگڤەدانا جینۆسایدێ د رۆمانا (بارزان دگری) دا یا رۆمان نڤیس بوبێ ئەسەر, هەولەکە بو دەستنیشانکرنا وان ئالیان, یێن بوینە باگرەوند و سیم بۆ رۆمانا ناڤاهتی کو بنگەهێ وێ ژ جینوسایدکرنا مللەتێ کورد بگشتی و دەڤەرا بارزان بتایبەتی باس دکەت. ئەڤ لیکولین لگورە رێ و رێبازێن ستاندەر یێن زاراڤێ جینوسایدێ لسەر رۆمانێ پراکتیک دکەت و پولینین دکەت. کو ژوان جینوسایدێن فزیکی, بایۆلۆژی, کەلتوری, ئابووری و نەژادی بخوەڤەدگریت.

پەیڤێن کلیلی: جینوساید, رۆمانا بارزان دگری.

ملخص

تسعى هذه الدراسة، تحت عنوان «تجليات الإبادة الجماعية في رواية (بارزان تبكي) للروائي بوبي أسر، إلى استكشاف تلك الأبعاد التي شكلت خلفية وسياقا للرواية المذكورة، والتي تستند في جوهرها إلى إبادة الشعب الكردي عموما ومنطقة بارزان خصوصا. يطبق هذا البحث المناهج والأساليب المعيارية لمصطلح الإبادة الجماعية على الرواية ويحللها، بحيث يشمل أنواع الإبادة الجسدية والبيولوجية والثقافية والاقتصادية والعرقية.

الكلمات المفتاحية: الإبادة الجماعية، رواية بارزان تبكي

Abstract

Reflections of Genocide in the Novel (Barzan Weeps)

This study, entitled «Reflections of Genocide in the Novel (Barzan Weeps) by Novelist Bobe Asar (Bobê Eser),» endeavors to illuminate those dimensions that formed the backdrop and context for the aforementioned novel, which draws its essence from the genocide perpetrated against the Kurdish people in general and the Barzan region in particular. This research applies the standard methodologies and approaches of genocide terminology to the novel and analyzes it, encompassing the various forms of physical, biological, cultural, economic, and ethnic genocide.

Keywords: Genocide, the novel "Barzan Weeps"

پێشەکی

رۆمان ئەو زەمینەیا بەرفرەهە یا کو نڤیسەرێ وێ بئازادانە دەربرینێ ژ گەلەک بیرو بوچون و هەست و نەست و دیاردەیێن جڤاکي دکەت. بۆ ملەتێ کورد ژی رۆمان ئەو تاکە ژانرێ هونەری و وێژەییە, کو بدرێژاهیا دیروکێ رۆماننڤسیێن کورد ب ئاوایێن جوربجور دەربرین ژ دەرد, ئیش, ژان و ئاریشەیێن ملەتێ خوەیێ بندەست و بارچەکری کریە و رۆمانا بارزان دگری هەمان رێچکە گرتیە بەر و رۆماننڤیسی فوکسا خوە دایە سەر ئالیەک دژوارێ ملەتێ کورد کو بدرێژاهیا سەدێ بیستێ پێنالیە کو ئە ژی جینوسایدە و بویە باگرەون بو رۆمانێ.

گرنگیا لێکولین: ئەنجامدانا ئەڤان جورە خەباتان بەردەهلدانە لسەر گەلەک پرسگریک و ئاریشەیان کو بدرێژاهیا دیرۆکێ بسەرێ ملەتێ کورد هاتیە و ب رێکا ئەڤان خەباتان ئەم دگەهین جاوانی، چەنداتا ئەوان بوویەر و نەهامتیان ئەوێن بسەرێ ملەتێ کورد هاتین.

سنۆرێ لێکولینێ: ئەڤ لێکولین بتنێ لایەنێ جینوسادێ د رۆماندێ دیار دکەت و بتایبەت دەڤەرا بارزان کو قوربانیەک مەزن بسەرێ خەلکێ دەڤەرێدا هاتیە و بهزاران کەس ئەنفال کرن و مال و گوندێن وان وێرانکرینە و ژن و زارک بتنێ هشتنە د کەمپێن زورەملیدا.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

میتۆدا لێکولینێ: ئـەڤ لێکولین لگورەی میتـۆدا وەسـفی شـیکاری هاتیـە ئەنجامـدان و لایەنـێ سـیاقی ژی گرنگیـەک بـاش پـێ هاتیـە دان و لایەنـێ دیرۆکـی بویـە باگرەونـدێ گەلـەک شـرۆڤەکرنا د لێکولینێـدا.

پەیکەرێ لێکولینێ: ئـەڤ لێکولین ژبلی پوختـە و پێشـەکیێ ژ دوو پشکان پێک دهێت و د پشکا ئێکێدا لایەنێ تیۆری یێ زاراڤێ جینوسـایدێ هاتیە بەحس کرن و پاشی بـاس ل جورێـن وێ هاتیـە کـرن و دپشـکا دوێـدا ب ئاوایـەک پراکتیکـی جورێـن جینوسـایدێ د رۆمانیدا هاتینـە دەستنیشـانکرن و ئانالیزکرنز.

پشکا ئیکێ: تێگەهێن تیۆری ل دۆر جینوسایدێ

١. سەرهلدانا رۆمانا کوردی:

د فەرهەنـگا زاراڤێـن ئەدەبـی یـا رۆسـی دە، رۆمـان وەک ژانرەکـێ پەخشـانی هاتیـە پەسـەندکرن، وێنەکرنـا ژیانـا ئاسـای یـا رۆژانـە ژ هەمـوو ئالیانڤـە (J. Hawthorn ,١٩٨٩ ,١) ئـەڤ بەرفرەهییـا رۆمانـێ خـالا جوداکرنیـە ژ ژانرێـن ژ بـەری خـوە، هـەر وەکـە دیـار د داسـتانێ دە ب تنـێ قەهرەمانـی و زیرەکیـا لەهنگـێ داسـتانێ ب گوشـەیەک تایبـەت وێنـە دکـر، کـو ئـەو ژی ب تنـێ ب چینـا بـەرز و ئایدیالڤـە گرێـدای بـوو، وەکـە خوداوەنـد، نیڤخوداوەنـد، پاشـا و شـەهزادەیان دە. لـێ د رۆمانـێ دە ب تایبەتـی د رۆمانـا سـەدێ نـوزدێ کـو بـۆ ئاوێنەیـەک هەمـوو رەنـگ و چینێـن مرۆڤـان وێنـە دکـرن و مـرۆڤ وەک ناسـنامەیەک سـەربەخۆە دویـر ژ غـەزەب و حوکمـێ خوداوەنـدان. بەلکـو بـۆ مـورکا هەبوونـا خـوە. هەروەکـە رەخنەگـرێ فرەنسـی هیوبـل تیـن دبێژیـت: «رۆمـان خودیکەکـە کـو مـرۆڤ دشـێت هەمـوو ژیانـێ و سرۆشـتی تێـدا ببینیـت.» (عەبدولقـادر، ٢٠٠٩، ١٥٧) رۆمانـا کـوردی هـەر سـەردەمێ سـەهلدانا خـوە وەک خودیـکا ژیانـا مللەتـێ کـورد بـوو و دیـرۆک و زمـان و چانـد و دەردەسـەرییێن مللەتـێ کـورد بوونـە هێڤێنـەک دەولەمەنـد بـۆ رۆماننڤیسـێن کـورد.

زانیار، ڕەخنەگر و نڤیسکارێن کورد د بوچوون و نەرینێن خوەدا دناکوکن سـەبارەتی دەستنیشانکرنا ئێکەمین رۆمانا کوردی. پرانیا زانیارێن کورد ئـەوێ چەندێ دوپاتدکەن، کـو ئێکەمیـن رۆمانـا کـوردی ژلایـێ عەرەبـێ شـەمو ڤـە هاتیـە نڤیسـین ب ناڤـێ شـڤانێ کورمانجان (١٩٣٥) ل ئێکەتیا سوڤیەت ل ئەرمەنستانێ بەلاڤبوویە. (زراری، ٢٠١٧، ٧٨) و ئەڤ رۆمان دەبرینەک راستەوخوەیە ژ یانا کوردان و بتایبەت کوردێن هاتین سـەرگونکرن بو قەفقاسیا و ژبەر زولم و ستەما عوسمانینان رەڤین. پاشی هەولێن کێم ل باشـوورێ کوردسـتانێ دەسـتپێکرن لـێ ژبـەر هوکارێـن سیاسـی ئـەو هـەول بـزاڤ هاتـن راوەسـتان و باشـان ئـەڤ بزاڤ هـەم ل باشـوور و رۆژهەلاتـێ کوردسـتانێ و کوردسـتانا سوڤیەت بـەردەوام بوون لـێ ئـەو هـەول د هنـەک دەمانـدا دهاتـن سـەرکونکرن و راوەسـتان و پاشـی ل باکوورێ کوردسـتانێ و بتایبـەت نڤیسـکارێن وەکـی محمد ئوزون و محمـود باکسـی و

فرات جوهری ل دیاسپورایی و ل دوماهیکا سالێن هەشتیان گەشەکر و رۆمانان کوردی لسەرانسەری کوردستانێ و دەرڤە بوو دیاردەک باش یا نڤیسینێ و دەربرین ژ ژیانان کوردەواری و ستەما ملەتێ کوردهاتی کرن، دکر.

٢. زاراڤ و تێگەهێ جینۆسایدێ لجیهانێ:

د جیهانا مە یا ئیرۆدا و بتایبەت پشتی سەردەمێن مودەرنیزمێ، گەلەک تێرم و تێگەهێن نووی یێن کومەلایەتی، دیرۆکی، هونەری و روشەنبیری بگشتی سەرهلدان، ئارمانج ژ سەرهلدانا ئەڤان تێگە و تێرمان ڕاڤەکرن و دیتنەک تیوریک بوون بۆ هەرتشتی مروڤی دژیانا کەڤناردا داهینانێ هەتا سەردەمێ مەیێ نها ژ شەر و ئاشتی و جەنگ و تاوان و داهینان یا پرە و ئەڤ پاشماوێ دیرۆکی کەفتن بەر پێلا رەخنەگرتنێ، نەخاسم پشتی سەرهلدانا پوستمۆدەرنیزمێ. جینوساید ژی یەک ژوان زاراڤانە نوو سەهلدایە.

زاراڤێ جینۆساید (Genocide) ژ لایێ زمانیڤە، بۆ هەردوو زمانێن گریکی-لاتینی دزڤریتەڤە، کو ژ دوو پەیڤان پێکدهێت (Genos) یا گیریکی ب واتەیا نەژاد و رەگەز و پەیڤا (Caeder) یا لاتینی کو ب واتایا کوشتن و ژناڤبرن دهێت. (مقداد، ٢٠١٥، ٥٧) ئەڤ زاراڤێ لێکدای ژ دوو پەیڤان ب رامانا کوشتنا بکوم یان ژناڤبرنا نەتەوەیەکی دگەهینیت و ب زمانێ ئنگلیزی و ب تێرمێ خوە یێ فەرهەنگی ب (Genocide) جهێ خوە دناڤ فەرهەنگا ملەتێن جیهانیدا گرتیە و بویە تێرمەک خوەسەر و ڕامان پەخش. ئەڤ زاراڤ ب زمانێ کوردی برامانا (وەچە کوژی یان نەوە کوژی یان ڕەگەز کۆژی) دهێت بکارئینان و دزمانێ فارسیدا ب (نسل کشی) و زمانێ عەرەبی (الإبادة الجماعية) دهێن ب کارئینان. (حسێن، ٢٠١٧، ١١)

جینۆساید زاراڤەک نویە، لێ بۆ کردار، رەفتار و تاوانەک کەڤنارە دهێت بکارئینان. وەکو دیار ملەتان هەر ژ کەڤندا حەزا بەرفەهکرنا سنۆرێن دەستهەلات و ئاخا خوە هەبوویە و بۆ ئەڤێ چەندێ پەنا بو هندەک کارێن هوڤ و ترسناک بریە وەکی جەنگ، ستەم، کوشتن و ژناڤبرنا بکوم یا کومەلک مرۆڤێن دەستنیشانکری لسەر سنۆرێن جوگرافیا وان مەبەست پێ هەی. مەبەست ژ ئەڤێ چەندێ سەپاندنا هەژمون و دەستهەلاتێیە ل سەر ئەوان نەتەوان، بۆ مفا وەرگرتن ژ خێر و بەرکەتێن ئەوی ملەتی. وەکی داگیرکرنا مەغولان بو ملەتێن دەردوورا خوە یان کومەلکۆژیا دەولەتا عوسمانی بۆ ئەرمەنان یان تاوانێن پارتا نازی بەرامبەری جوهین ئەلمانیا و ئەورووپا بگشتی: د ئەڤێ دەربارەی دا وینست چەرچڵ سەرۆکوەزیرێن بەریتانیا ل سالا ١٩٤١ دچاڤپێکەتنەک رادیۆییدیا دا سەبارەتی تاوانێن نازیان دەربارەی جوهیان دبێژیت: «ئەم دسەردەمێ تاوەنەکێدا دژین، کو هێشتا چ ناڤ بوو نین). فەیلەسوفا ئەلمانی یا ب نەژاد جوهی هانا ئارنێت د نامەکێدا بو کارڵ کاسپێرس دنڤیسیت: (تاوانێن نازیان هەمی

سنورێن یاسایی بەزاندینە، ئەم نەشێن هیچ سزایەک گران بو ئەڤان تاوانێن درندە ڤەبینین» (ئەحمەد، ٢٠٢١، ١٩)

ئەڤ زاراڤ بۆ جارا ئێکێ ژلایێ زانایێ پۆلەندی ڕافائیل لمکین ڤە هاتیە بکارئینان ل کونفرانسەک ناڤنەتەوەیی ل مەدریدا پایتەختێ ئسپانیا ل سالا ١٩٣٣ و پاشان هەمان زاراڤ د پەرتوکا خوەدا ئەوا بناڤێ (رۆلێ ناڤەندێ ل ئەوروپا داگیرکریدا) ل سالا ١٩٤٤ جێگرکریە. (مقداد، ٢٠١٥، ٣٠) لمیکن د ئەوێ باوەریدایە کو ئەڤ ژناڤبرنە نەیا ئێکسەرە و دبێژیت: «مەرەم ژ جینوسایدێ پلانەک ڕێکخستی یا کریارێن جیاوازە، بۆ ژناڤبرنا کومەک دەستنیشانکریڤە ژلایێ دەزگەهێن سیاسی، کومەلایەتی، روشەنبیری، هەستێن نشتمانی و ئائینی و نەهێلانا ئازادی، تەندرۆستی و کەرامەتا تاکەکەسان» (مقداد، ٢٠١٥، ٣١) ئەڤ چەندە ژی ڕاستەوخۆ لسەر مللەتێ کورد دهێت و بتایبەت پشتی جەنگێ ئێکێ یێ جیهانی کوردستان ل سەر چوار بەشێن فەرمی ل سەر وەلاتێن (تورکیا، ئیران، عیراق و سوریا) هاتە دابەشکرن و ئەڤ سیاسەتا جینۆسایدێ ژ لایێ وەلاتێن داگیرکەرێن کوردستانێڤە پلانەک ستراتیجی و ب پشتەڤانیا وەلاتێن کولۆنیال ل سەر مللەتێ کورد هاتە پراکتیککرن.

٣. جورێن جینوسایدێ:

مادەم جینوساید کردارەک پلانکریە و ب ڕێکوپێکی ژ لایێ دەزگەهێن جوراوجورێن دەولەتێڤە دهێت جێبەجێکرن، بێ گومان دێ تەشە و جوریێن وێ یێن جوربجور هەبن ژی و ئەڤ چەندە ژی ل گورەی کەشوهەوایێ داگیرکرنێڤە دهێت گهوەرین. جورێن جینوسایدێ ل سەر ئەڤان بنبەشان دهێت دابەشکرن:

٣ – ١: جینۆسایدا فیزیکی

ئەڤ جور ژ سادەترین جورێن جینوسایدان دهێت هەژمارتن. «شێوازەکانی لەناوبردنیش زۆر و جۆراوجۆرن وەک: لەسێدارەدان، گوللەبارانکردن، بەکۆمەڵ کوشتن، هێرشی سەربازی و بەکارهێنانی چەکی قڕکردن وەک فۆسفۆڕ و کیمیایی...هتد(١٢). هەندێ جاریش سیاسەتی خاکی سوتاو پەیڕەو دەکرێت. دیارترین جۆری ئەم شێوازە قڕکردنەش لە کوردستاندا کیمیابارانکردنی هەڵەبجەیە، کە ئەنجامەکەی بە کوژرانی نزیکەی (٥)هەزار و برینداربوون و ئاوارەبوونی دەیان هەزار لە خەڵکی کۆتایی هات، ئەمە جگە لە سوتاندن و وێرانکردنی خاکەکەی، بەشێوەیەک هەتا ئێستاش کاریگەری ئەو چەکانە هەرماوە و بە وهۆیەشەوە چەندین نەخۆشی جۆرا و جۆر لەنێو خەڵکی ئەو شارەدا بڵاوبوونە تەوە. (علی، چەمکی جینۆساید و پەرەسەندنی، ٢٠١٧). دسەردەمێن کولۆنالیزم پاشکولۆنیالیزمێدا ئەڤ جورە تاوانە گەلەک بەرچاڤ دبن و میناکێن وێ دزورن. پشتی سەرهلدانا جەنگێ جیهانی یێ ئێکێ و دووێ گەلەک

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کردارێن ب ئەڤی جوری هاتن کرن و قوربانیێ وێ ب مەلیونان مرۆڤ بوون و بتایبەت ژ لایێ وەلاتێن خودان هێزڤە ئەڤ تاوان هاتن ئەنجامدان وەکی (ئەمریکا، بەریتانیا، فرەنسا و ئەلمانیا و ئێکەتیا سوڤیەت و هتد..) و ئەڤ شالاوە ملەتێ کوردی ژی ڤەگرت و ژ ئەنجامێ جەنگی وەلاتێ کوردان هات دابەشکرن و سیاسەتک توند یا کوشتن و تالانکرنا وەلاتێ کوردان هات هاژوتن و ب هزاران کورد هاتن جینۆساید کرن و ئاخا وان هات داگیرکرن. وەکی تاوانا گەلیێ زیلان، دێرسم، هەلەپچە و هتد.. لێ تا نها ژی ئەڤ تاوان ب رەنگەک فەرمی وەک جینوساید نەهاتینە هەژمارتن.

٣ – ٢: جینۆسایدا بایۆلۆژی:

ئەڤ جورە حینوسایدە رێگری دەکەت ژ زێدە بوون و گەشەکرنا نەتەوەیەکی و برێکا نەزوکی کرن و خەساندنان زەلامان و ژناڤبرنا کورپەلان (زارۆکێ نەژدایک بووی)، چ ب رێکا لێکدورکرنا زەلامان ژ ژنان یان ژ هەڤ جووداکرنا ئەندامێن خێزانێ ژ هەڤدوو بو ماوەیەک دوور و درێژ و ئارمانج ژ ئەڤێ چەندێ ژناڤبرنا نەتەوە یەک دەستنیشانکریە وەکی «ئەم جۆرە جینۆسایدە لە ئەنفالی بارزانیەکان و شالاوەکانی ئەنفالدا پەیڕەوکراوە بەتایبەتی دابڕینی پیاوان لە ژنان و دابڕینی کچان لە دایکان و باوکان، دواتریش منداڵان لە دایکان. (عمرگۆل، ٢٠١٠، ٢٣) و گەلەک جاران ئەڤ جورە جینۆسایدە برێکا رێگریکرن ل پێشکەڤتنێ یان دەستدرێژکرنا سکسی بو سەر ئەوی نەتەوەی بۆ ژناڤبران ئەوان وەک جاوان ئەلمانێن نازی دژی جوهیان و سربیان لگەل کۆسۆفۆ ئەنجامدایە.

٣ – ٣: جینۆسایدا کەلتوری:

ئەڤ جورە جینۆسایدە برێکێن دسپلینکری ژلایێ سازیێن جوربجور یێن دەولەتێڤە دهێن جێبەجێکرن وەکی قەدەکرنا زمانی و چاندا ملەتێ بێکجاری و سرکرنا مێژوویا ئەوی ملەتی ل خاندنگەە و زانینگەهان و زالکرنا زمانەک دی ل شوینا زمانێ ئەوی ملەتی. ئەڤ جورە گەلەک ل باکورێ کوردستانێ دهێت دیتن و هەر ژ ئاڤا بوونا کۆمارا ترکیا تا دەستپێکا سالێن نوتان هەر تشت ب زمانێ کوردی قەدەغەبوو و ئەڤێ سیاسەتا دژوار هەژمارک مەزن یا ملەتێ کورد ئاسمیلەکر و نها خوە بترک دزانان.

دیسان لە «عێراقدا بەشێوازێکی بەرفراوان ئەم جۆرە جینۆسایدە پەیڕەو دەکر، لەوانە: سەپاندنی زمانی عەرەبی، گۆڕینی پڕۆگرامەکانی خوێندن، گۆڕینی ناوی شار و گوند و ناوچەکانی کوردستان هتد. دەتوانین بڵێین قڕکردنی کولتووری، لەیەکچوواندنی (Asimilation) زۆرەملێی نەتەوە یاخود مرۆڤە لەناو نەتەوەی دەسەڵاتدار بە قەدەغەکردنی زمان و ئەدەبیات و شێواندنی مێژووی نەتەوەکە« (علی، چەمکی جینۆساید و پەرەسەندنی. ٢٠١٧) هەروەسان داگیرکەرێن کوردستانێ گەلەک

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کورد ژگوند، قەزا و باژێران ڤەگوهاستن باژارێن دن یێن ترکی یان عەرەبی و ب ئەڤێ چەندێ فێری کەلتورەک و زمانەک دی دبن و زمان هیدی هیدی قر دبیت و ئەو نەتەوە ژناڤ دچیت، چونکی کلتور و زمان ژ ستنوێن سەرەکی و گرنگێن هەر نەتەوەیەکێ نە.

٣ – ٤: جینوسایدا ئابووری

ئەڤ جینوسایدە ب وێرانکاریا ئابووری ناسکریە و ژ سەدەمێ وێرانکرنا سامان و سروشت و خوراکێ نەتەوەیەکێ یان گەمارو دان ل سەر و برسیکرنا خەلکی دبیت سەدەم ئەو مللەت جهێ خوە چولبکەت و بوو داگیرکەران بهێلیت و بچن تێکەلی مللەتێن دن ببن. چونکی ژ ئەنجامێ نەبوونا خوراک، دەرمان و پێدڤیێن ژیانێ دێ مرن زێدەبیت و مللەت نەچارە خوە رادەست بکەت. گەلەک جاران بکارئینانا چەکێ کیمایی و ئەتومی دبیتە سەدەمێ ژناڤچوونا سەرچاوەیێن خوراکی و کاڤلبوونا ئەوی جهی و دبیت بوماوەک درێژ ئەو جە بکێری چاندن و ژیانێ نەهێت و ب ئەڤێ چەندێ دبێژن جینوساید- Biocide واتە» فەوتاندنی ژیان، ئەمەش کاردەکاتە سەر نەک هەر بوونی مرۆڤ و ژیانی لەو ناوچانەدا، بەڵکو بوونی هەموو گیاندارێک و چۆنیەتی شێوەی ئاسایی سرووشتیش» (کۆیڤونەن، ٢٠٠٨، ٥٣)، ئانکو جینۆسایدکرنا ژینگەهێ و دئەنجامدا ژینگەه پیس وویران دبیت و بکێر ژیانێ ناهێت و ئەڤ چەندەژی وەک تاوانەک ناڤدەولەتی دهێت هەژمارتن و د پەیمانا سالا ١٩٧٧ وەک تاوانەک تێکدنانا ژینگەهێ دهێت ناسکرن.

پشکا دوێ: دەسنیشانکرن وچاوانیا رەنگڤەدانا جینوسایدێ درومانێ دا

١. کورتیەک دەربارەی رومانا بارزان دگری

رۆمانا بارزان دگری، یا نڤیسەر بوبێ ئەسەر،هاتیە نڤێسین دەرئەنجامێ دایلوکەکا درێژ د ناڤبەرا رۆژنامەڤانەکی کورد ب ناڤێ سەعید کو ل وەلاتێ سوید دژیت وخانمەکا روسی ب ناڤێ تولگا (گولخانم) هەڤژینا مستەفا سەعید

چیچو داویتکی. (حازم بلەی) ل سالا ١٩٥٢ێ، هەڤژینی پیک ئینابوون ل سوڤیەتا بەرێ. مستەفا سەعید، پێشمەرگەک بوو ژ وان پێشمەرگێن دگەل مەلا مستەفا یارزانی پشکداریکری د کومارا مها بادێدا و پشتی ژ ناڤچوونا کومارێ دگەل بارزانی بەرە و روسیا چووین .

نڤیسەر حەفت هەیڤان د مینت ل دەڤەرا بلێ وبارزان، زنجیرەیەکا درێژ یا هەڤ دیتن و دان و ستاندنان دگەل خەلکێ دەڤەرێ ئەنجام ددەت، ئەوێن هەڤژین و زارۆکێن وان بەر ب ئەنفالا بارزانیان کەتین، تایبەت دایکا گولخانم یاکو ئەو ناڤێ وێ ب پیرێ دئینت د رۆمانێدا. هەڤژینێ وێ دگەل سێ کور و زاڤایێن وێ ب بەر ئەنفالێ کەتینە.

ڤـان پـرس و بەرسـڤاندا دیـروكا دەڤـەرا بـارزان و پێكهاتـا عەشـیرەتێن كونفەدراسـیۆنا بارزانیـان دتـە نیاسـین. ئـەو رووداتێـن گرنـگ ب درێژیـا سـەدسـالێن بوریـن ل دەڤـەرێ روودایین، چوونا مهابادێ و یەكێتیا سوڤیەتا بەرێ وەك شـاهدەكا زیندی دگەل زوربەیا رودانـان ژیایـە. ئـەو دەردەسـەری و نەهامەتێن بچـاڤ دیتیـن وگوهلێبووین.

د ڤێ رۆمانیدا، ب هوورگولی كریارا ئەنفالكرنا ٨٠٠٠ هەشت هزار بارزانیان، ئو ئـەو جورێـن جینوسـایدكرنێ و رەفتارێـن رژێمـا پارتـا بەعـس یێـن هۆڤانـە دژی هاوەلاتییێن سـڤیل كریـن. هەروەسـا رەوشـا نالەبـارا خییـزان و زارۆكێـن بارزانیـان تێـدە ژیاییـن . زێدەبـاری ئەشـكەنجەیا دەرونـی وجەسـتەی و گرانیـا بـارێ ژیانـێ ل سـەر مللێـن وان دایكێن ماینـە بێ مێر و زارۆكێن بێ باب.

٢. جینۆسایدا نژادی

د سـەد سـالا بۆریدا،كوردسـتان ب گشـتی، پتـر ژ جارەكـێ و پتـر ژ جهەكـێ راسـتی كومكوژیـێ و دەربەدەریـێ و كوچكرنـا ب زۆری بوویـە. وەك ئالەقمشـی، گەلیـێ زیـلان، دێرسم و قـەلادزێ، گونـدێ سـۆریا، شـكەفتا دەكان، هەلبچـە و ئێزدیخانـە دەهـان جـاران راسـتی كۆمكـوژی و فەرمانـان بوویـە و داویـێ جینوسـایدا شـنگالێ ل ٢٠١٤/٨/٣ێ. دڤـێ سـەدسـالییێدا تنـێ دەڤـەرا بـارزان شـازدە جـاران هاتیـە وێرانكـرن و چولكرن(هەمـی دەسـتهەلاتدارێن عیراقـێ هـەر وان خوەسـتن دەڤـەرا بـارزان وێـران بكـن، خـراب بكـن كەسـێن ور كوچبەربكـن و بكـوژن داكـو وێ دەڤـەرێ بـێ دەنـگ بهێلـن لـەو مـا ژی ئـەو دەڤـەر ١٦ جـاران ب تەڤایی هاتیـە ڤالاكـرن، وێرانكـرن و مرۆڤێـن وێ هاتنـە كوچكـرن) (ئەسـەر، ٢٠١٧، ١٨٧). هەروەسـا ژبـەر رولـێ بارزانیـان د شـورەش و بەرخوەدانێـن نەتـەوا كورد دا، ژ هەمـوو دەڤەرێـن دیێـن كوردسـتانێ پتر توشی كارەسـات مال وێرانیێ بوونـە (حكومەتێـن ئێـك ل دویـڤ ئێـك یێـن عیراقـێ ب درێژاهیـا سـەدێ بیسـتێ هـەولا ژناڤبرن و نەهێلانا بارزاننیان دایە د مـاوێ سـەدەیەكێدا ١٦ جاران دەڤەرا بارزان هاتیە وێرانكرن ، ٤٦ جـاران بەشـێن جـودا یێـن بارزانیـان هاتینـە دەربەدەركرن. (مقداد، ٢٠١٥، ٩٠)

د رۆمانێدا پتر ژ هەموویان گرنگی دایە جینۆسایدا هەشت هزاركەسێن بارزانـی ژ نفشـێ نێـر ژ كالـە مێـران هەتـا مێرمندالێـن د سـەر تەمەنـێ دوازدەسـالییێدا.

پشـتی هێزێتـن ئیرانـی فشـار ئێخسـتیە سـەر بەریـێ جەنگـێ و ل دەڤـەرا حاجـی ئومـەران هاتینـە پێـش و خەتـێ هومایـون تێپەرانـدی، حكومەتـا عیراقـێ (صـدام حوسـێن) كـەرب و كینـا خـوە دارێتـە سـەر بازانیـان، ژبەركـو وی هزردكـر پێشـمەرگێن بارزانینـان دگەل لەشـكەرێ ئیرانی هێرشـێ دكـەن. لـەورا رژێمـا عیراقێ بریاردا نفشـێ بارزانیان ب ئێكجـاری ژنـاڤ ببـەت. بتنـێ د ئەڤـێ هەوێـدا مێرێـن بارزانـی دگرتـن و كەسـێن نەبارزانـی كـو دنـاڤ بارزانیانـدا ئازادكـرن, ئـەوێ شـەڤێ دوو عەتـار ل كومەلگەهـێ مابـوون پشـتی

زانین نە بارزانینە هاتنە ئازادکرن, بونمونە درۆمانیدا هوسان هاتیە ڤەگێران: (بەلێ حەیران ئەم هەردوو ژی عەتارن دوهو ئێڤاری خوەگەهاند ڤر ژبەرکو ئێڤار بسەرمەدا هات ئەم ژی ل ڤر رازاین، گوتنا خوە گوت و دەستێ خوە هاڤێت بەریکا خوە ناسنامەیا خوە دەرخست, درێژی سەربازکر و دوماند, فەرموو ئەڤە ژی ناسنامەیا منە.... دەما سەرباز نهری گوت: راستە هووین هەردوو ژی نە بارزانینە و گازی لەشکەرەکی کر و گوت: کەسک دنێ نەبارزانی هەیە یان نە... ئەزبەنی ئەز بخوە ژی نە بارزانی مە نە ژ ئەڤێ دەڤەرێ مە بسەدەما کارەکی ئەز ل ڤر بووم, ئەگەر هوین باوەر نەکن فەرموون هوین ژی ل ناسناما من بنێرن... هەرە با وان کەسێن ئەو ژی نە بارزانی نە روونە دویڤرا سەرلەشکهر گازی سەربازەکی کر و گوت ڤان هەرسێ سیان بەردن بلا ئەو هەرن. ئەو نە بارزانینە). (ئەسەر، ٢٠١٧، ١٠٠-١٠١) ژ ئەڤێ چەندێ خویا دبیت مەبەستا سەرەکی یا رژێما بەعس ب تەنێ ژناڤبرنا نڤشێ بارزانینە ژ بەر رۆلێ ئەوان دبزاڤا رزگاریخوازا کوردیدا.

٣. جینۆسایدا بایۆلۆژی:

د ئەڤی جورێ جینوسایدێ دا، رێگرتن ل زاوزێ و زێدەبوونێ، دوورخستنا مێران ژ ژنان، ژبو ئەوێ یەکێ کو توخمێ مەرەم پێ هەی زێدەنەبن. وەکی جینوسایدکرنا ٨٠٠٠ هزار بارزانینان و ژن و کەچێن وان بێ مێر هێلاین ژ سالا ١٩٨٤ هەتا سالا ١٩٩٢ یەک زاروک ژ دایک نەبوو ژوان کومەلگەهێن بارزانینان ئەوێن ببەر ئەنفالا ١٩٨٣ کەفتین. وەکی دیار لشەڤا ٣٠/ ١٩٨٣/٧/٣١ێ هێزەکە مەزن ژ لەشکەرێ عیراقێ و لیوایێن گاردێن کوماری وزەلامیێن ئەمنا رژێما بەعس ب سەرپەرشتیا بارزان تکریتی برایێ سەدام . ئەوکومەلگەهێن زورەملی هاتینە ئاڤاکرن بۆ بارزانیان دورپێچکرن. ژن و زارۆک ژ مێران جوداکرن.(بلا هەرکەس ژ مالێن خوە دەرکەڤن و ل ڤێ مەیدانێ کومببن، زەلام ل ئالیێ راستێ، ژن و زارۆک ل ئالیێ چەپێ). (ئەسەر، ٢٠١٧، ١٩٧)

دناڤ ئەڤان کومەلگەهێن بارزانیان دا بدەهان کچێن خوەستی ماینە دمالدا و قەیرەبوون و شوی نەکرن. ب سەدان ژنێن بارزانیان یێن گەنج و شیانێن دایک بونێ هەین ژ زەلامێ، خوە بێ بەهربوون. زێدەباری ئەو ژیانا تالا ب یسەرێ ئەوان هاتی و هەموو دەرگەهێن ژیانێ د روویێ ئەواندا هاتینە گرتن. ژنێن، دووگیاننێن بارزانی ژ بوو دەبارا ژیانا خوە وەکو مێران کارێن گران و بزەحمەتکرن لەوران گەلەک ژ ئەوان زاروکێن وان ژبەرچوونە. بارێ گرانێ ژیانێ و نەبوونا خارن و ئاڤا ڤەخوارنێ یا پاقژ بونە ئەگرێ بەلاڤبوونا نوخشیان دناڤ بارزانیان دا بو گەرێ مرنا هەژمارەکا زوور یا زاروک و ژنێن ناڤسالڤەچووی. هەر وەک نمونەک دي درۆمانێدا هاتي (خارن ئێدی دمالێن مەدا نەمان و هیدید دڤەدە ئەگەر ئەم کار نەکن ئەم ئێدی بدەستەێن خوە ڤان زاروکێن لدیڤ بابێن خوە مانە ژ برسا بکوژن... دڤێ ئەم نەهێلن زاروک برچي بمینن) (ئەسەر. ٢٠١٧, ٢٠٣-٢٠٤).

٤. جینۆسایدا فیزکی:

ئەڤ جۆرێ جینۆسایدێ پتری هەر جۆرەکێ دیتر ل سەر گەلێ کورد هاتیە تاقیکرن، هەر ژ کۆمکۆژیان بگرە هەتا کۆشتن، ئیشکەنجەدان و سیدارەدانێ. ژبلی دارزاندنا کوردان د کونجێن تارییێن زیندانانادا ب درێژیا سالێن تەمەنێن خوە. دیرۆکا نووی یا کوردی دا، هەموو جۆرێن جینۆسایدێ د گەلەک قۆناغان دا دهێتە دیتن. پشتی دابەشکرنا کوردستانێ ل سەر چوار پارچەیان، شۆرەش و سەرهلدانێن نەتەوەیی ل هەر جهەکێ کوردستانی بەردەوام بوون. د ئەڤان هەموو شۆرەشان دا کۆمکۆژێن مەزن چێبوونە، وەکی کۆمکۆژیا کیمیابارانا حەلەبچە، ئەنفالێن رەش، کومکۆژیا دێرسمی و یا گەلیێ زیلان و هتد... ژ بەر کو ئەڤ جۆرێ جینۆسایدێ رەنگە بۆ دوژمنێن کوردان ژ هەموو جۆرێن دی بەرچاڤترە، ئارمانج ژ ئەڤێ چەندێ نەهێلانا نفشێ کوردان. ئێک ژ نموونێن بەرچاڤ کۆشتنا دین و شێتێن کوردان، هەر وەکی نڤیسەری ئاماژە پێ کری: ((زەلامێن بارزانیان یێن نە پێشمەرگە ئان کەسێن سڤیل بوون ژی ل گوندێن خوە دە بوونە هەتا گەلەک ژ وان ل دائیرن حکومەتێ ژی کارکەر بوون یێن نەخوەش بوون، یێن شێت بوون هەموو برینە و ب ساخی بنئاخکرینە. ما گەلۆ مرۆڤ دکارە ژ ڤێرە چ بێژە ئەگەر ئەڤ نە جینۆسایدە، لێ چ یە...)) (ئەسەر، ٢٠١٧، ٢١٢) دژمنێن کوردان هیچ جارەکێ جیاوازی نەکریە د ناڤبەرا کوردێن سڤیل و کوردێن چەکدار دا، ل جەم وانان هەموو کورد وەک دوژمنێ خوە ددیتن. لەوران ب هزران کوردێن سڤیل، بوونە قوربانی بیێ کو هیچ ئاگەها وان ژ سیاسەتێ هەبە. ئەڤ کوشتنا نڤیسەر ئاماژێ پێ دکەت کوشتنا شێتەکێ یە، کو ب هیچ رەنگەکێ ئاگەهیا وی ژ دونیایێ نینە، بەلێ چونکی د چاڤێن رژێمێ دا کوردە و بارزانیە، هەژی کوشتنێ دبینن. نڤیسەری بزاڤ کریە کوشتنا وی وەک دیمەنەک تراژدیی و دراماتیکی دیار بکت: ((لەشکەر کەتن مالان. کەسێن نەخوەش، شێت، ژ وان دئانین مەسەلەن، شێتەکی مە ژی هەبوو. ژ بۆ ئەو زرارێ نەدە ژن، زارۆک و کەسان ئەو تم ب زنجیران گرێدایی بوو. ئەو د ناڤ دەستێن سێ لەشکەران ئانین مەیدانێ. ئەو ژی خستن ناڤا زەلامان. پشتی ئانینا هەموو زەلامان چ یێ شێت و چ ژی یێ نەخوەش ڤێجارێ لەشکەران هەم ژن و زارۆک ژێک بەلاڤە کرن) (ئەسەر، ٢٠١٧، ١٩٨) هەروەسان د نموونەک دیدا بەحسێ ئەوان نەخوەشان دکەت ئەوێن د ناڤ نڤینانـدا و ئەوێن ژنوو هاتین نشتەگەریکرن و نەشێن خوە ل سەر پێن خوە بگرن، کێشان مەیدانێ و ئەو ژی د گەل زەلامێن بارزانیان برن د بیابانا سەماوە دا ب ساخی بن ئاخکرن، ((هەو مە دیت ڤێجارێ زەلامەکی نەخوەش ل سەر دوشەکەکێ درێژکریە د ناڤا دەستێن لەشکەران دەیە، ئەو ژی ئینانە مەیدانێ...نالینا وی ئای ئایا وی بوو، ئەو جامێر هێژ نوو ژ عەمەلیاتێ دەرکەتبوو، و هێژ دروونا عەمەلیاتا وی نەجەبریبوو.)) (ئەسەر، ٢٠١٧، ١٩٩)

د ئەڤان نموونانـدا دیار دبت، کو هوڤاتیا رژێمێ و داگیرکەرێن کوردستانێ دلرەقیا

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وان بەرامبەر نەتەوەیا کورد چەند دژوارە. هەتا کو ل نەخوەش و شیتان ژی نابوورن غەزەبا خوە ب سەر سەرێ وان دبارینن و دکوژن.

٥. جینۆسایدا ئابووری:

هەر وەکی مە ل ژوور ئاماژە پێکری، دەڤەرا بارزان، ب گشتی پتر ژ جارەکێ هاتیە وێرانکرن، رەز و باغێن وان هاتینە سۆتن،تەرش و تەوالێن وان هاتین تالانکرن. هەروەسان دەستێن زارۆکێن خوە گرتینە و رووت و خواس ل وەلاتێن جیران دەربەردەر بووینە، گەهـ ل وەلاتێ ئیرانێ و گەهـ ل وەلاتێ تورکیا، دیسان هاتینە دوورخستن بۆ ژێریا عێراقێ، ل بەر سەختەیا ژیانێ ل بیابانێ. پشتی ئەڤان هەموو نەهامەتیان ل کۆمەلگەهێن زوورە ملێ ئاکنجی کرین. هەموو دەرگەهێن ژیانێ د روویێ وان دا گرتین. وەکی هاولاتیەک عێراقی نەهاتینە هژماراتن و هێلانە بێ ئازووقە. هەروەسان خزمەتگۆزارێن ژیانێ وەکی؛ ئاڤ، کارەب، بەرهەمێن خۆراکی، لادان ژ کاری و برینا مۆچەیێن وان، کو ددەمەکێ دا زارۆکێن وان دەبارا ژیانا خوە پێ دکرن. د ئەڤێ ڕۆمانێ دا ئەڤ جۆرێ جینۆسایدێ ئاشکەرا دبیت: ((ل سەر مە فەرزە، ئەم ژ بۆ ژیانا زارۆکان پەران قازانج بکن دا کو بکارن هەم وان خوەدی و مەزن بکن و هەم ئیدارا مالا خوە ژی پێ بکن، دڤێ ئەم نەهێلن زارۆک برچی بمینن دڤێ ئەم نەهێلن زارۆکێن بارزانیان دەستێن خوە ل بەر عەرەبان ڤەکن، دڤێ ئەم نەهێلن هستۆیێ خوە ل بەر لەشکەرێ سەدام خوار بکن، دەرابن قەدەرا ژنێن بارزانیان وەهایە. ئەم ئێدی هەم بابن و هەم دایکن) (ئەسەر، ٢٠١٧، ٢٠٤) د ئەڤێ نموونێ دا ئەو چەندە دیار دبت کو حکومەتا بەعسیان پرۆگرامێ برسیکرنێ ل سەر ژن و زارۆکان پراکتیزەکریە و هێلا ئاڤ و ئەلکتریکێ ژی ل سەر وان قۆتکریە، ئەڤ چەندە ژی دکەڤت د خانا جینۆسایدا ئابووری.

سەبارەتی وێرانکرن و کاڤلکرنا گوند و دەڤەرا بارزان ستنا باغ و رەزێن وان د رۆمانێدا هوسان هاتیە ڤەگێران: هەمی دەستهەلاتدارێن عیراقێ هەروان خوەستنە دەڤەرا بارزان وێران بکن خراب بکن کەسێن ور کوچبەر بکن و بکوژن دا کو وێ دەڤەرێ بێ دنگ بکەن, لەومان ژی ئەڤ دەڤەر ١٦ جاران هاتیە ڤالاکرن وێرانکرن مروڤێن وێ کوچکرن. (ئەسەر. ٢٠١٧. ١٨٧).

٦. جینوسایدا کەلتوری.

داگیر کەرێن کوردستانێ هەموو رێکان هەولدانە ناسنامەیا کوردان ژناڤ ببن و نەتەوا کورد دناڤ خوە دا ب بهوژینن.کو ئیدی بزاڤێن رزگار بوونا کوردستانێ کپ بکن. قەدەغەکرنا ئاخفتن و خوەندن و نڤیسینێ ب زمانێ خوەی دایکێ. وەکو وێ قەدەغەیا ل سەر زمان و کەلتورێ کوردان ل ترکیا. رەوشا پارچێن دیتر یێن کوردستانێ ل سوریا و عیراقێ و ئیرانێ نە گەلەک باشتر بوو ژ کوردین باکوور. سەرە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

رای رێکەفتنا یازدەی ئاداریٚ حکومەتا عیراقیٚ، هند دەرفەت نەدا خوەندن و نڤیٚسین ب زمانیٚ کوردی هەبت ل گەلەک دەڤەریٚن کوردستانیٚ وەک کەرکوک ، مەخموور و شنگال و سیٚمێلیٚ و... هتد. هەرزوو پشتی نسکویا ١٩٧٥یٚ دیسان پرۆگرامیٚن خوەندنگەهان ل دەڤەریٚن کوردان دیسان کرنە عەرەبی .و ب هەموو شیانێن خوە دژاتیا خوەندنا کوردی کرو هاندانا خەلکیٚ کوردستانیٚ کرن ب زمانیٚ عەرەبی بخوین چنکو پاشەرۆژا وان باشترە و دەلیڤێن کاریٚن باشتر بۆ وان هەبن.

بەردەوام کاڤلکرنا گوندێن کوردان و راگوهاستنا وان ب زوری و هەرفاندنا خوەندنگەهە و مزگەفت و حوجەریان زێدەباریٚخەتماندنا کانییێن ئاڤیٚ و تێکدانا شینوارێن دیروکی و شارستانیەتا کوردستانیٚ. (پشتی چەند هەیڤەکان ژ بێسەروشوینکرنا بارزانیان ،ل دویف بریارەکا رێڤەبەریا پەروەردا گشتیا هەولێریٚ ، دەرگەهیٚن قۆتابخانێن هەردوو کومەلگەهێن قودس و قادسیە هاتنە گرتن). (مقداد، ٢٠١٥، ٩٩) دڤیٚ رۆمانێدا پتر ژ جارەکیٚ ئاماژەکریە ب وێرانکرن و سوتنا مزگەفت و خوەندنگەهان.

ژنێن کورد ناڤدارن ب جل و بەرگێن خوە یێن گولگولی و رەنگین، لیٚ پشتی ئەنفالا بارزانیان و ژنێن بارزانیان خوە رەش پۆشکرن وهەتا نها ژی زوربەیا هەری مەزن ژ ژنێن بارزانیان کراس وفیستانێن رەش ل بەرخوە دکەن و بوو یە بەشەک ژ کەلتوریٚ ڤیٚ دەڤەریٚ وەک د رۆمانێدا هاتیە دیارکرن.(گەلی ژنان، کچان و دەستگرتیێن بارزانیان ئها ڤا یا من رەشا خوە گرێدا، دڤیٚ هوون هەمی ژی ئێدی رەشێن خوە گریٚ بدن. هەتا زەلامیٚن مە، کوریٚن مە،ل مەڤەنەگەرن، یان ژی تولا وان نەهلینن ئەمیٚ هەر رەشگرێدای بن).((ئەسەر، ٢٠١٧، ٢٠٩)

ئەنجام

نڤیسەری هولدایە دئەڤیٚ رۆمانیدا دگەل دیدەڤانەکیٚ خوەداهێلەتە دیرۆکا بزاڤا شوەرەشگێریا بارزانین لسالێن ١٩٤٠دا و کومارا مهابادیٚ رێپیڤانا بارزانیان بو سوڤیەتا بەریٚ. رەوشا بارزانیان ل سوڤیەتیٚ، ڤەگەریانا وان بو کوردستانیٚ و دەستپێکرنا شورەشا یلونیٚ هەتا پاش نسکویا ١٩٧٥یٚ.دیارکرنا وان نەهامتییێن بسەریٚ ملەتیٚ کورد و بتایبەت بارزانیان هاتین و راگوهاستنا وان یا بزوری بو باشووریٚ عراقیٚ و ڤەگەراندنا وان دناڤ کومەلگەهێن زورەملیدا.ل قۆشتە بە،قادسیە،و گورەتو،دیاناو ..هتد. ئەو تاوانا مەزنا دیرۆکی د دەرحەڤا واندا هاتیە کرن ل سالا ١٩٨٣یٚ.ئو ئەنفالکرنا ٨٠٠٠ مێر و مێرمندال و پیرەمیریٚن بارزانیان.

دئەڤیٚ رۆمانیدا نڤیسەر بزاڤ کرییە پتر جورەکیٚ جینۆسایدا بارزانیان نیشان بدەت وەکی جینۆسایدا نژدای, بالۆژی، ئابووری و فیزیک و کەلتەری.

هەروەسان د ئەڤیٚ رۆمانێدا دیمەنێن تراژیدی یێن رەوشا ژن و زارۆکێن وان د کومەلگەهێن زورەملی و ل بن چاڤدێریا لەشکەر وکارمەندێن ئەمنا رژێما سەدام بەحس دکەت.

چاڤکانی

١. حسێن, ئاوارە. 2017. جینۆسایدی کورد لە ڕۆانگەی یاسای تاوانکاری نێودەوڵەتییەوە. سلێمانی: چاپخانەی حەمدی.
٢. زراری، سەنگەر. 2017. هونەری رۆمان میژوو. خوێندنەوە. بەردەوامی. هەولێر: تەفسیر.
٣. عمر گوڵ, مارف. ٢٠١٠. جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێودەولەتاندا. هەولێر: دەزگای ئاراس.
٤. عەبدولقادر, ئەمین. ٢٠٠٩. تێکست دناڤبەرا گۆتارا ڕەخنەیی و رێبازێن ئەدەبیدا. دهوک: وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد/ دهۆک.
٥. کۆیڤونەن, کریستینا. ٢٠٠٨. فریشتە کەوە: کارەساتی هەڵەبجە. هەولێر: دەزگای ئاراس.
٦. مقداد, امید محمد طاهر. ٢٠١٥. جینوسایدکرنا کوردان و کاریگەرییێن وێ لسەر پێکڤەژیانا ئاشتینە ل عیراقێ. دهوک.
٧. ئەحمەد, هاورێ. ٢٠٢١. تاوانی جینۆساید لە یاسا و دادگا نێودەوڵەتییەکاندا. هەولێر: ناوەندی کوردستان بۆ یاسای نێودەوڵەتیی.
٨. ئەسەر, بوبێ. ٢٠١٧. بارزان دگری. سیتاف.
9. Hawthorn, Jeremy. 1989. An Introduction: Study the Novel. london.
١٠. علی, عادل صدیق. ٢٠١٧. مێژووی کورد.
Accessed 2024.
https://shorturl.at/rzHTz

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بازنمایی نسل‌کشی کوردها در رمان نفس تنگی از فرهاد گوران: تحلیل ادبی-فلسفی تراژدی بمباران شیمیایی زرده و سردشت

سیدساجد حسینی
ارشد زبان و ادبیات انگلیسی
مدیر اجرایی نشریه مطالعات ادبی انتقادی (CLS)
sajed.hosseiny@gmail.com

چکیده:

این مقاله به بررسی چگونگی بازنمایی نسل‌کشی کوردها در رمان نفس تنگی اثر فرهاد گوران می‌پردازد. رمان نفس تنگی با الهام از وقایع واقعی بمباران شیمیایی زرده و سردشت، که به‌عنوان مصادیقی از نسل‌کشی کوردها شناخته می‌شوند، روایت‌های چندلایه و پیچیده‌ای از تأثیرات این تراژدی‌ها بر هویت فردی و جمعی ارائه می‌دهد. نویسنده، با بهره‌گیری از تکنیک‌های پست‌مدرن و وب‌نگاری، مخاطب را به دل روایتی می‌برد که در آن مرز میان خاطره، تاریخ، و هذیان‌های ناشی از تروما محو می‌شود. در این پژوهش، از مفاهیم و نظریات فیلسوفانی همچون هانا آرنت، با تمرکز بر مفهوم «ابتذال شر»، جورج آگامبن و نظریه «حیات برهنه»، میشل فوکو و تحلیل‌های او از «قدرت و بدن»، و همچنین از آرای جفری سی. الکساندر در من باب «ترومای فرهنگی» استفاده می‌شود تا تأثیرات روانی و اجتماعی نسل‌کشی بر شخصیت‌ها و ساختارهای اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. مقاله، رمان نفس تنگی را نه تنها به‌عنوان یک اثر ادبی، بلکه به‌عنوان بازتابی از حافظه تاریخی و زخم‌های جمعی کوردها تحلیل می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه ادبیات می‌تواند به ابزاری برای بازنمایی و درمان تروماهای اجتماعی تبدیل شود.

کلمات کلیدی: نسل‌کشی کوردها، بمباران شیمیایی، ابتذال شر، حیات برهنه، قدرت و بدن، ترومای فرهنگی

نواندنەوەی جینۆسایدی کوردەکان لە ڕۆمانی تەنگەنەفەسیی فەرهاد گۆران: شیکاری ئەدەبی-فەلسەفی بۆ کارەساتی کیمیابارانی زەردە و سەردەشت

کورتە

ئەم وتارە لە چۆنێتیی نواندنەوەی جینۆسایدی کوردان دەکۆڵێتەوە لە ڕۆمانی تەنگەنەفەسیی فەرهاد گۆراندا. ڕۆمانی تەنگەنەفەسیی لە سۆنگەی سرووشوەرگرتن لە ڕووداوە ڕاستەقینەکانی بۆردومانی کیمیابارانی زەردە و سەردەشت، کە وەک بەڵگەیەکی ڕاستەقینەی جینۆسایدی کورد ناسراون، گێڕانەوەی فرەلایەن و ئاڵۆز و کاریگەرییەکانی ئەو کارەساتانە لە سەر ناسنامە تاک و کۆمەڵ دەخاتە ڕوو. نووسەر بە دەساوێژی تەکنیکەکانی پۆستمۆدێرن و وێب، خوێنەر دەباتە دڵی گێڕانەوەیەک، کە سنووری نێوان یادەوەریی و مێژوو و ئەو وڕێنە [خەوزڕ و وەهم]ـانەی وا بەهۆی ترۆماوە دروست بوون، نامێنێت. لەم لێکۆڵینەوەیەدا، سوود لە چەمک و بیرۆکەی فەیلەسووفانێکی وەک هانا ئارێنت، بۆ نموونە تیشکخستنە سەر چەمکی «سواوی خەراپە»، و جۆرج ئاگامبێن و تیۆری «ژیانی ڕووت» و میشێل فۆکۆ و شیکارییەکانی بۆ «دەسەڵات و جەستە»، بۆچوونەکانی جێفری سی. ئەلێکساندەر سەبارەت بە «ترۆمای کەلتووریی» بینراوە، ئەمەش بۆ ئەوەی توێژینەوەکە لە کاریگەرییە دەروونیی و کۆمەڵایەتییەکانی ژینۆساید لە سەر کەسایەتیی و پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان تێ بگات. لە لێکۆڵینەوەکەدا ڕۆمانی تەنگەنەفەسیی تەنها وەک بەرهەمێکی ئەدەبیی نا، بەڵکوو وەک نوێنەرەوەی یادەوەریی مێژوویی و کۆزامەکانی کورد شرۆڤە دەکرێت، جا پیشانمان دەدات ئەدەب چۆن ڕایەی دەکەوێت ببێتە ئامرازێک بۆ نواندنەوە و ساڕێژی زەبروزەنگی کۆمەڵایەتیی.

وشەگەلی سەرەکیی: جینۆسایدی کورد، کیمیاباران، سواوی خەراپە، ژیانی ڕووت، دەسەڵات و جەستە، ترۆمای کەلتووریی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

The Representation of Kurdish Genocide in Farhaad H. Guran's Nafas Tangi:

A Literary-Philosophical Analysis of the Tragic Chemical Bombing of Zardeh and Sardasht

Abstract:

This article explores the representation of the Kurdish genocide in Farhaad H. Guran's novel Nafas Tangi. Inspired by the real events of the chemical bombings of Zardeh and Sardasht—events widely recognized as acts of genocide against the Kurds—the novel offers a multilayered and complex narrative of the profound impacts these tragedies have had on both individual and collective identity. Taking advantage of postmodern writing techniques and web-writing, Goran immerses the reader in a narrative where the boundaries between memory, history, and trauma-induced delirium are intricately blurred. In the current study, the concepts and theories of philosophers such as Hannah Arendt, focusing on the "banality of evil," Giorgio Agamben's theory of "bare life," Michel Foucault's analyses of "power and the body," and Jeffrey C. Alexander's notions of "cultural trauma" are employed to scrutinize the psychological and social consequences of genocide on the characters and social structures portrayed in the novel. Nafas Tangi is considered not only as a significant literary work but also as a reflection of the historical memory and collective wounds of the Kurdish people, illustrating how literature can serve as a powerful tool for the representation and healing of social traumas.

Keywords:

Kurdish Genocide, Chemical Bombing, Banality of Evil, Bare Life, Power and The Body, Cultural Trauma

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

۱. کلیات

۱,۱. مقدمه

نسل‌کشی به معنای نابودی عمدی و سیستماتیک یک گروه قومی، نژادی، مذهبی یا ملی است، با هدف حذف کلی یا جزئی آن از صحنه اجتماع. این مفهوم توسط فیلسوفانی چون هانا آرنت و جورجو آگامبن به‌طور عمیق بررسی شده است. آرنت در بحث «ابتذال شر » تاکید می‌کند که خشونت و شر، در بستر بوروکراسی و اطاعت کورکورانه، به اموری معمول و پیش‌پاافتاده تبدیل می‌شوند. آگامبن تاکید می‌کند که در شرایط نسل‌کشی، قربانیان به موجوداتی تبدیل می‌شوند که از سوی قدرت‌های حاکم به حاشیه رانده شده و از حقوق اولیه انسانی محروم می‌شوند.

نسل‌کشی کوردها، که با حوادثی همچون بمباران شیمیایی سردشت و زرده در دهه ۱۹۸۰ میلادی به یکی از تراژدی‌های عمیق تاریخ معاصر تبدیل شده است، از طریق آثار هنری و ادبیات کوردی و فارسی در حافظه جمعی کوردها ثبت شده است. مطالعه مفهوم نسل‌کشی و بازتاب آن در هنر و ادبیات، به‌ویژه در زمینه فجایع ملی و منطقه‌ای، به یکی از حوزه‌های پربار پژوهش در علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تبدیل شده است (الکساندر ، ۲۰۱۲، ص. ۸۵). پس از وقوع فجایع انسانی گسترده، هنر و ادبیات به‌عنوان «ابزارهای کلیدی برای بازتاب و ثبت حافظه جمعی و اثرات روانی ناشی از این وقایع» شناخته می‌شوند و در واقع می‌توانند «بستری برای نمایش تراژدی، اندوه و در عین حال، درمان و بازیابی هویت‌های فردی و جمعی» فراهم آورند (سانتاگ ،۲۰۰۳، ص. ٤٢). این کارکرد به‌ویژه در جوامعی که تحت سرکوب سیستماتیک قرار داشته‌اند، اهمیت مضاعفی دارد (علی ، ۲۰۰٦، ص. ۱۳۳).

رمان نفس تنگی اثر فرهاد گوران نه تنها به عنوان یک اثر ادبی ارزشمند، بلکه به عنوان سندی تاریخی و روان‌شناختی در مورد پیامدهای نسل‌کشی بر کوردها می‌تواند مورد بررسی قرار می‌گیرد. تحلیل دقیق لایه‌های معنایی و ساختاری این رمان، می‌شود نشان داد که چگونه ادبیات می‌تواند به ابزار قدرتمندی برای بازنمایی و بازسازی تاریخ سرکوب‌شده تبدیل شود و در عین حال، راهی برای التیام زخم‌های روانی بازماندگان فراهم آورد.

۱,۲. بیان مسأله

نسل‌کشی کوردها در دهه ۱۹۸۰ و به‌ویژه وقایع تراژیک بمباران شیمیایی در زرده و سردشت، به عنوان یکی از فجایع دردناک، بر ادبیات فارسی و کوردی تأثیر عمیقی گذاشته است. رمان نفس تنگی اثر فرهاد گوران، نویسنده برجسته‌ی کورد ایرانی،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

یکی از آثار قابل توجه ادبیات معاصر فارسی است، که به موضوع تراژیک نسل‌کشی کوردها و اثرات روانی و اجتماعی آن بر بازماندگان می‌پردازد. به نقل از بهنام ناصری در گفت‌وگو با نویسنده، گوران در آثارش به سبک روایی چندلایه و رویکوردهای پست‌مدرن وفادار است و به همین منوال در نفس تنگی با تلفیق خاطرات، توهمات و تروما، به «محو مرز میان واقعیت و خیال در ذهن قربانیان» اشاره می‌کند تا مخاطب را با پیچیدگی‌های روانی بازماندگان حوادث تراژیک آشنا سازد. این رمان که به ساختار وبنگاری نیز مجهز است، به گفته‌ی منتقدان «نمونه‌ای از بازنمایی هنرمندانه‌ی سرکوب سیستماتیک و تلاش برای بازسازی هویت پس از تراژدی» (رحیمی ، ۲۰۱۰، ص. ٦۲) است. گوران با این اثر، نه تنها یک روایت ادبی قدرتمند، بلکه بازتابی از زخم‌های فرهنگی و جمعی کوردها ارائه می‌دهد.

پژوهش‌هایی همچون آثار سوزان سونتاگ و ادوارد سعید بر اهمیت ادبیات و هنر در بازنمایی فجایع انسانی و حفظ خاطرات جمعی تأکید دارند. همان‌طور که سونتاگ می‌گوید، «هنر می‌تواند به وسیله‌ای برای بازتاب جنبه‌های ناملموس و فراموش‌شده فجایع انسانی و اجتماعی تبدیل شود (سانتاگ ،۲۰۰۳، ص. ۸۹). از این رو، به تعبیر سعید (۲۰۰٤، ص. ۲۳۱)، «ادبیات می‌تواند صدای بی‌صدایان باشد، و نقش حیاتی در مستندسازی آنچه تاریخ رسمی غالب نادیده گرفته است، ایفا کند».از این منظر، آثار ادبی همچون نفس تنگی از فرهاد گوران نمونه‌ای از به‌کارگیری ادبیات در بازتاب اثرات تراژدی و بی‌عدالتی‌های تاریخی به شمار می‌روند.

پژوهش پیش روی، به بررسی چگونگی بازنمایی نسل‌کشی کوردها در رمان نفس تنگی اثر فرهاد گوران می‌پردازد. در مسیر نیل به این هدف، پس از مقدمه حاضر، نخست پیشینه‌ای از مقالات و جستارهای به نگارش در آمده حول موضوع رمان نفس تنگی ارائه می‌گردد که به اهمیت و نوآوری این پژوهش صحه می‌نهد. سپس، تعاریف مفاهیمی از قبیل ابتذال شر، حیات برهنه، قدرت و بدن و ترومای فرهنگی در بخش مبانی نظری ارائه می‌گردد. سپس، رمان مذکور با رجوع به شیوه و توانایی آن در خصوص بازنمایی نسل‌کشی کوردها مورد بررسی قرار می‌گیرد. و در آخر یافته‌ها و نتایج پژوهش حاضر آورده خواهند شد.

۱٫۳. روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. توصیفی به این دلیل که نسل‌کشی کوردها و پیامدهای این فاجعه در زرده و سردشت مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و بر این مبنا تحلیلی است که بازنمایی هنری برخواسته از آن را با تکیه بر منطق عقلی مورد تحلیل قرار داده است. شیوه تحلیل کیفی است که در آن نظریات و مفاهیم بازخوانی شده شده، بر مبنای تطابق با شواهد موجو و بازنمایی شده در اثر ادبی

مورد تحلیل قرار گرفته است. در این شیوه تحلیل کیفی بر نوعی تفسیر کل‌نگر تأکید می‌کنند که واقعیت‌ها و ارزش‌های شکل گرفته در جامعه کورد را به صورتی غیرقابل تفکیک و آمیخته با یکدیگر در نظر می‌گیرند.

۲. پیشینه پژوهش

رمان نفس تنگی نوشته فرهاد حیدری گوران، به عنوان یکی از آثار مهم ادبیات معاصر ایران، توجه بسیاری از پژوهشگران را به خود جلب کرده است. این رمان با موضوعات اجتماعی و سیاسی عمیق، به بررسی روابط انسانی و چالش‌های موجود در جامعه می‌پردازد. در این راستا، بررسی پیشینه پژوهش در این زمینه می‌تواند به شناخت بیشتر ابعاد مختلف این اثر کمک کند.

بسیاری از پژوهشگران به تحلیل تم‌های اجتماعی و فرهنگی موجود در رمان نیز توجه کوردهاند. نرگس جمشیدی (۱٤۰۰) در پژوهش خود اشاره می‌کند که نفس تنگی به نوعی نقد اجتماعی از وضعیت موجود در جامعه معاصر ایران به شمار می‌آید و «گوران با به تصویر کشیدن فقر و نابرابری، صدای اقشار فراموش‌شده را به گوش می‌رساند» (ص. ٦۷). علاوه بر این، برخی محققان به ابعاد فلسفی و وجودی رمان نیز پرداخته‌اند. محمدرضا افشاری (۱۳۹۹) در تحلیل خود می‌نویسد: «این رمان نه تنها داستانی از یک زندگی روزمره است، بلکه در بطن خود سؤالات عمیق‌تری درباره هستی و جایگاه انسان در جامعه را مطرح می‌کند» (ص. ۸۸).

در کنار این، سید ساجد حسینی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به تحلیل جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی این رمان پرداخته و اشاره می‌کند که «نفس تنگی روایت چهار نویسنده بی‌موطن است و شخصیت‌های آن نمایندگان صالح قوم کورد به شمار می‌روند» (ص. ۲). او همچنین به استفاده از نشانه‌ها در داستان اشاره کرده و بیان می‌کند که «تقابل برف و مه نمادین است و به وضوح هویت شخصیت‌ها را بازنمایی می‌کند» (ص. ۲). همچنین، یکی از جنبه‌های کلیدی در پژوهش‌های صورت‌گرفته درباره نفس تنگی، تحلیل ساختار روایی آن است. پژوهشگران مانند سهراب هادی‌زاده (۱۳۹۸) به بررسی تکنیک‌های روایی و زبان‌شناسی این رمان پرداخته و بیان می‌کنند که «نویسنده با استفاده از تکنیک‌های نوین روایی، به درون‌مایه‌های روان‌شناختی شخصیت‌ها پرداخته و ارتباطات انسانی را به شکلی عمیق نمایش می‌دهد» (ص. ٤٥).

در نهایت، آثار انتقادی و تحلیل‌های صورت‌گرفته در خصوص نفس تنگی نشان‌دهنده تأثیرات عمیق این رمان بر ادبیات معاصر و همچنین توجه پژوهشگران به جنبه‌های مختلف آن است. به نظر می‌رسد که این رمان با برخورداری از ساختار نوین و مضامین عمیق، همچنان در مرکز توجه محققان و خوانندگان خواهد بود. اما آنچه بیش از هر چیز مشهود است، عدم پرداخت دقیق پژوهشگران و منتقدان به مقوله بازنمایی

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

نشل‌کشی کوردها در این اثر است. لذا پژوهش حاضر نظر خود را معطوف به کنکاش این مفهوم در آرای نظریه‌پردازان بزرگ جهان می‌سازد تا با اهتمام به آن نظریات متن رمان نفس تنگی را از منظر بازنمایی نشل‌کشی کوردها مورد مداقه قرار دهد.

۳. مبانی نظری

در این بخش به مطالعه و بازخوانی آرا و نقطه‌نظرات متفکران و فیلسوفان مطرح در خصوص نسل‌کشی، پیامدهای آن و عواقب فرهنگی نسل‌کشی بر ذهنیت جمعی به حاشیه‌رانده‌شدگان خواهیم پرداخت. فیلسوفانی چون هانا آرنت، جورجو آگامبن، میشل فوکو و جفری سی. الکساندر، به تحلیل مفهوم نسل‌کشی و اثرات آن در حافظه جمعی و روان انسان پرداخته‌اند. اگرچه توجه محققان و مترجمان فارس‌زبان و کوردزبان به مفهوم نسل‌کشی سبب شده است مطالبی در این حوزه در اختیار خوانندگان قرار بگیرد، اما برگردان‌های موجود پاسخ‌گوی نیازهای پژوهش حاضر نبوده‌اند؛ لذا، تمامی نقل‌قول‌های بخش مبانی نظری از آثار متعدد، بی‌واسطه، ازسوی نگارندم مقاله پیش روی ترجمه شده‌اند.

۳،۱. به ابتذال کشیدن شرارت در نسل‌کشی

مفهوم ابتذال شر توسط هانا آرنت در جریان بررسی محاکمه آدولف آیشمن، یکی از مقامات ارشد نازی، به‌عنوان نقطه عطفی در تفسیر شر در فلسفه اخلاق و سیاسی مطرح شد. این مفهوم در کتاب آرنت، به فقدان انگیزه‌های شیطانی یا بدخواهانه در ارتکاب شر اشاره دارد و نشان می‌دهد که چگونه افراد می‌توانند بدون تفکر و تنها با پیروی از دستورات، درگیر اعمال شرورانه شوند.

آرنت در کتاب آیشمن در اورشلیم: گزارشی در باب ابتذال شر توضیح می‌دهد که شر در شکل مدرن خود می‌تواند بدون بدخواهی یا انگیزه‌های قوی اخلاقی و تنها به دلیل فقدان تفکر نقادانه و پذیرش بی‌چون‌وچرای دستورات نظام‌های قدرت رخ دهد. در واقع، او با تکیه بر شواهد دادگاه آیشمن، معتقد بود که این شخص به دلیل «نداشتن خلوص اخلاقی» و پیروی کورکورانه از دستورهای مقامات نازی، مرتکب جنایات وحشتناک شده است (آرنت، ۱۹۶۳، ص. ۲۸۷).

آرنت بیان می‌کند که آیشمن نمونه‌ای از «فردی است که به خاطر فقدان تخیل و توانایی تفکر اخلاقی، درگیر شر شده است» (آرنت، ۱۹۶۳، ص. ۲۸۷). از دیدگاه او، آیشمن و افرادی مانند او، نه با انگیزه‌های نفرت یا سادیسم، بلکه به دلیل ناتوانی در تفکر مستقل و پیروی از ساختارهای بوروکراتیک مرتکب چنین جنایاتی می‌شوند. در این شرایط، مسئولیت اخلاقی افراد به‌دلیل تمرکز بر اطاعت از نظام‌ها و قوانین بی‌روح

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کاهش می‌یابد و حتی از بین می‌رود.

آثار متعدد دیگر نیز به تبیین و نقد مفهوم ابتذال شر آرنت پرداخته‌اند. لیزا گیژویچ (۱۹۹۹) در تحلیل خود از آرنت توضیح می‌دهد که «آیشمن بیشتر به یک کارمند در نظام بوروکراتیک شباهت داشت تا یک جنایتکار با انگیزه شخصی برای ارتکاب شر(۱٤۵). به گفته او، آرنت به نوعی از شر اشاره دارد که در آن افراد حتی نیاز به انگیزه‌های قوی برای ارتکاب جرم ندارند، بلکه تنها به‌دلیل وجود یک ساختار دستوری، جنایت را اجرایی می‌کنند.

از سوی دیگر، ریچارد برنشتاین (۲۰۰۲) به بررسی ریشه‌های فلسفی مفهوم ابتذال شر پرداخته و آن را با مفهوم کانتی «وظیفه» و «فرمانروایی عقل» مقایسه می‌کند. او می‌گوید: «آرنت دیدگاه کانتی درباره وظیفه را به چالش کشید، زیرا باور داشت که مسئولیت اخلاقی نمی‌تواند به سادگی در خدمت اطاعت از قوانین بوروکراتیک باشد» (۹۳). برنشتاین با این استدلال نشان می‌دهد که مفهوم ابتذال شر در واقع انتقادی است به حذف مسئولیت فردی در یک ساختار ماشینی و بی‌روح. به‌طور کلی، مفهوم ابتذال شر هانا آرنت نه تنها تصویری عمیق از چرایی وقوع شر در ساختارهای بوروکراتیک را ارائه می‌دهد، بلکه زنگ خطری برای جوامعی است که در آن افراد به دلیل غیبت تفکر مستقل به عروسک‌های بی‌اراده در دستان قدرت‌های بی‌روح تبدیل می‌شوند.

۳,۲. مفهوم حیات برهنه و تأثیر آن بر نسل‌کشی

جورجو آگامبن در اثر خود هومو ساکر: قدرت حاکم و حیات برهنه، مفهوم حیات برهنه را مطرح می‌کند که به معنای زندگی‌ای است که در چارچوب ساختارهای حقوقی و سیاسی از حقوق بنیادین انسانی محروم شده و در حاشیه قرار گرفته است. این زندگی، زندگی بی‌پناهی است که از هر گونه حمایت اجتماعی و حقوقی عاری شده و در معرض خشونت و کنترل بی‌وقفه قدرت قرار می‌گیرد. آگامبن (۱۹۹۸) توضیح می‌دهد که «حیات برهنه، به معنای زندگی‌ای است که توسط قوانین و حقوقی که به رسمیت شناخته شده، در حاشیه و بی‌پناه است» (ص. ۱۲).

آگامبن، متأثر از تحلیل‌های میشل فوکو درباره‌ی قدرت و کنترل، به بررسی این می‌پردازد که چگونه ساختارهای حاکم، از جمله دولت‌ها، با اعمال قدرت به شکل‌های مختلف افراد را به حیات برهنه تقلیل می‌دهند. فوکو در کتاب نظم و تنبیه (۱۹۷۷) توضیح می‌دهد که «سلطه نه تنها بر زندگی فیزیکی، بلکه بر ساختارهای ذهنی و روانی نیز اعمال می‌شود (۱٤٦). این گفته نشان می‌دهد که قدرت حاکم، با نظارت و کنترل مداوم، فرد را به کالبدی در دست دولت تقلیل می‌دهد و بدن و روح او را در معرض اشکال مختلف سرکوب قرار می‌دهد.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

آگامبن در ادامه‌ی تحلیل‌های فوکو از بیوپلیتیک، به مفهوم وضعیت استثنایی اشاره می‌کند. وی توضیح می‌دهد که در وضعیت استثنایی، دولت می‌تواند به‌طور قانونی حقوق اساسی و آزادی‌های فردی را نادیده بگیرد و افراد را به حاشیه براند (آگامبن، ۱۹۹۸، ص. ۱۵). در این وضعیت، فرد به موجودی تحت سلطه تبدیل می‌شود که می‌تواند هر لحظه قربانی خشونت ساختاری شود. این وضعیت نه تنها حقوق انسانی را به حالت تعلیق درمی‌آورد، بلکه همان‌طور که آگامبن اشاره می‌کند، فرد را به حیات برهنه فرو می‌کاهد و از حق حیات نیز محروم می‌سازد.

بنجامین نایلور (۲۰۰۸) در تحلیل مفهوم حیات برهنه بیان می‌کند: «حیات برهنه‌ی آگامبن نشان‌دهنده‌ی حد نهایی سرکوب در ساختارهای مدرن است که در آن، انسان از هرگونه حق و هویت فردی تهی شده و تنها به ابژه‌ای برای اعمال خشونت قدرت حاکم تبدیل می‌شود (ص. ۷۹). این نقل قول به روشنی نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای حاکم، افراد را از تمام حقوق و انسانیت‌شان عاری می‌کنند و تنها وجودی بی‌پناه از آن‌ها باقی می‌گذارند.

آگامبن معتقد است که این فرایند، که در آن حیات انسانی به حیات برهنه تقلیل می‌یابد، نه تنها از ابزارهای قانونی و سیاسی بهره می‌برد بلکه انسان مدرن را به نوعی دچار وضعیتی می‌کند که هیچگونه حق و مقاومتی برایش باقی نمی‌گذارد. جان هنریکسون (۲۰۱۱) در تفسیر آثار آگامبن می‌نویسد: «این حیات برهنه همواره در معرض خطر حذف و فراموشی است، زیرا نظام‌های قدرت، حیات انسانی را تنها تا جایی به رسمیت می‌شناسند که در خدمت مقاصد آن‌ها باشد» (ص. ۱۲۰).

۳,۳. کاربرد نظریه ترومای فرهنگی در تحلیل ادبیات نسل‌کشی

جفری سی. الکساندر با ارائه نظریه ترومای فرهنگی، به بررسی تأثیرات فجایع جمعی بر حافظه فرهنگی و هویت ملت‌ها پرداخته و این رویدادها را به‌عنوان رخدادهایی می‌بیند که به یک زخم روانی و اجتماعی تبدیل می‌شوند و در حافظه جمعی افراد باقی می‌مانند. همانطور که حسینی و بقایی (۲۰۲۰) گفته‌اند: «ترومای فرهنگی فرآیندی است که نشان می دهد چگونه حافظه جمعی یک گروه زخمی می‌شود» (ص. ۱۴۲). الکساندر در کتاب تروما: جامعه‌شناسی فرهنگی و رویدادهای تراژیک (۲۰۱۲) توضیح می‌دهد که «ترومای فرهنگی، یک زخم روانی و اجتماعی است که در حافظه جمعی باقی مانده و به مرور زمان بازسازی می‌شود» (۱۲۳). این نظریه به اهمیت خاطره و نحوه بازنمایی فجایع ملی و جهانی می‌پردازد و در تحلیل رویدادهایی مانند نسل‌کشی و جنگ کاربرد ویژه‌ای دارد.

الکساندر معتقد است که ترومای فرهنگی می‌تواند اثری ماندگار بر هویت یک ملت بگذارد و به ایجاد حافظه جمعی منجر شود که به طور پیوسته بازسازی می‌شود.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

او توضیح می‌دهد که «برای تبدیل یک رویداد به ترومای فرهنگی، لازم است تا آن رویداد به‌عنوان یک تهدید عمیق علیه انسجام اجتماعی و فرهنگی تلقی شود» (الکساندر، ۲۰۱۲، ص. ۱۲۳). این یعنی رویدادهای ناگوار نه تنها یک زخم فردی ایجاد می‌کنند، بلکه اثرات خود را به کل جامعه و نسل‌های بعدی انتقال می‌دهند، و به این ترتیب به بخشی از هویت فرهنگی آن جامعه تبدیل می‌شوند.

ایمی هوروویتز (۲۰۱٦) در بررسی ترومای فرهنگی الکساندر توضیح می‌دهد که: «ترومای فرهنگی می‌تواند نسل‌ها را به هم پیوند دهد و تبدیل به بخشی از حافظه عاطفی یک ملت شود» (۸۸). این نظر به وضوح بیانگر آن است که ترومای فرهنگی چگونه می‌تواند به وحدت درونی یک ملت کمک کند و به طور مداوم در روایت‌ها و آثار هنری بازتاب یابد. ادبیات و هنر نقش بسیار مهمی در بازنمایی و تداوم ترومای فرهنگی دارند. الکساندر (۲۰۱۲) بر این باور است که «آثار هنری و روایت‌ها به بازسازی و انتقال این ترومای فرهنگی کمک می‌کنند و به این ترتیب، حافظه فرهنگی را تقویت می‌نمایند» (۱۳۵). این نظریه در تحلیل ادبیات درباره فجایع مانند نسل‌کشی کوردها کاربرد ویژه‌ای دارد.

در این زمینه، هانا آرنت (۱۹۷۳) نیز در بررسی تأثیرات فجایع جمعی بر هویت فرهنگی ملت‌ها به این نکته اشاره می‌کند که «حافظه فرهنگی ملت‌ها نه تنها نشان‌دهنده تاریخ گذشته آن‌هاست، بلکه بر ساختار اجتماعی و فرهنگی آینده نیز تأثیر می‌گذارد» (۲۱۰). بر اساس نظریه الکساندر استدلال می‌شود که وقایعی چون نسل‌کشی و سرکوب جمعی، چنان تأثیری عمیق بر حافظه فرهنگی جامعه کورد بر جای گذاشته‌اند که همچنان به‌عنوان یک ترومای فرهنگی بازتاب می‌یابد. بنجامین برینر (۲۰۱۹) در تحلیل آثار ادبی کوردی می‌گوید: «نویسندگان کورد با بازنمایی فجایع نسل‌کشی و سرکوب در آثارشان، سعی در زنده نگه داشتن این حافظه جمعی دارند و این، به طریقی باعث تداوم هویت و همبستگی فرهنگی کوردها می‌شود» (۵۵). این روند، بر اهمیت ادبیات به‌عنوان وسیله‌ای برای بازسازی و بازنمایی ترومای فرهنگی تأکید دارد و نشان می‌دهد که چگونه یک ملت می‌تواند با یادآوری گذشته خود به تثبیت و تقویت هویت جمعی دست یابد.

٤. خوانش عملی نفس تنگی

٤,١ بازنمایی نقش مفهوم به ابتذال کشیده شده شر در بمباران شیمیایی زرده

آرنت (۱۹۹٤) در مفهوم ابتذال شر به تحلیل خشونت سیستماتیک و اثرات آن بر جوامع پرداخته و بیان می‌کند که «شر، زمانی به جنبه‌ای روزمره و عادی تبدیل می‌شود که از سوی بوروکراسی‌های قدرت، مشروعیت یابد» (ص. ۳٦). این نظریه می‌تواند در تبیین نسل‌کشی کوردها، که در آن جنایات سازمان‌یافته به شکل رسمی و

دولتی رخ داد، به کار آید. در خوانش رمان نفس تنگی اثر فرهاد فرهاد گوران، مفهوم ابتذال شر، به طور قابل توجهی در روایت و تجارب شخصیت‌های داستان جلوه‌گر است.

در نفس تنگی، شخصیت‌ها و تجربیات آن‌ها در مواجهه با رویدادهای تاریخی و دردناک کوردها بازتابی از همین مفهوم آرنت است. برای مثال، در رمان کژال از زبان دانیال تصویری از مرگ و تباهی ناشی از استفاده از سلاح‌های شیمیایی در بمباران کوردها ارائه می‌دهد و می‌گفت: «گورووی من. گورووی من. خوب شد وقتی گاز خردل زدندآن قدر غش‌غش نخندیدی که بمیری» (ص. ۵۱). گورو که از آموزگاران معنوی در بودیسم است، در ابن جمله به شکلی نمادین به‌کار رفته است. باقرزاده و همکاران (۱۳۹۹) در «نگاهی به مفهوم گورو در عرفان هندویی از منظر شنکره»، در خصوص گورو آورده‌اند: «در طریقه‌های رهبانی هندویی، گورو تجسد خداوند، سنت، تعالیم طریقت و واسطه فیض الهی است [...] وی شایسته تکریم و احترام است و اطاعت محض از دستورات او، هر چند خلاف عرف باشد، برای رسیدن به مقصود نهایی ضروری به شمار می‌آید» (ص. ۷۹).

آرنت در تحلیل خود به این نکته اشاره دارد که شر می‌تواند به سادگی از طریق بی‌توجهی و بی‌تفکری افراد در موقعیت‌های قدرت به وقوع بپیوندد؛ به عبارت دیگر، شر، در بطن خود، گاه هیچ عمق یا انگیزه درونی ندارد، بلکه از طریق عملکوردهای بوروکراتیک و تبعیت بی‌تفکر از دستورات شکل می‌گیرد، همانگونه که پیروان گورو به پیروی کورکورانه و بی‌چون و چرا از وی محکومند، ارتش بعثی به پیروی از دستورات محکوم بودند. دستوراتی که منجر به نسل کشی کوردها شد. در این رمان شخصیت‌های کورد را به نوعی قربانی چنین سیستمی که بدون تفکر یا همدلی، به اعمال غیرانسانی دست می‌زند، می‌داند. در همین راستا، نویسنده به فروپاشی جامعه انسانی اشاره می‌کند.

در ادمه رمان، دانیال در جایی دیگر به کژال کی‌گوید: « در روزگار ما حقیقت هم شکل دیگرابتذال است، مگر اینکه آن‌را از نو ابداع کنیم» (ص. ٥٦). این تصویر نشان می‌دهد که چگونه قدرت‌های بوروکراتیک می‌توانند شر را به امری عادی و عاری از مسئولیت‌پذیری فردی تبدیل کنند، که درست همان است که آرنت از آن به عنوان ابتذال شر یاد می‌کند. در نتیجه، مفهوم ابتذال شر در خوانش نفس تنگی روشن می‌سازد که چگونه بی‌فکری و پذیرش بی‌چون و چرای دستورات می‌تواند به جنایت‌هایی همچون نسل‌کشی کوردها منجر شود.

طبق نظر آرنت (۱۹۹٤، ص. ۲۸۷)، «جنایات علیه بشریت نه تنها اثرات فیزیکی بلکه پیامدهای عمیق روانی و فرهنگی بر جامعه برجای می‌گذارند»، و در واقع آثار ادبی و هنری به عنوان بستری برای «ثبت حافظه جمعی سرکوب‌شدگان» به کار می‌روند. رمان نفس تنگی نیز نه تنها از درد و رنج اقوام تحت ستم می‌گوید، بلکه به ما هشدار

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

می‌دهـد کـه چگونـه شـرارت در قالـب اطاعـت بی‌تفکـر می‌توانـد در هـر جامعـه‌ای ریشـه بدوانـد و وجـوه انسـانی آن را از بیـن ببـرد.

٤،٢. بازنمایی حیات برهنه شده کوردها

در رمـان نفـس تنگـی اثـر فرهـاد حیـدری گـوران، می‌تـوان بازتاب‌هایـی از مفهـوم حیـات برهنـه جورجـو آگامبـن مشـاهده کـورد؛ مفهومـی کـه بـه افـراد و گروه‌هایـی اشـاره دارد کـه از حقـوق بنیـادی انسـانی محـروم شـده‌اند و در معـرض خشـونت سیسـتماتیک و سـرکوب سـاختارهای قـدرت قـرار گرفته‌انـد. در متـن رمـان، لحظـات و صحنه‌هایـی وجـود دارد کـه زندگـی شـخصیت‌های کـورد بـه حیـات برهنـه‌ای فـرو کاسـته می‌شـود کـه از امنیـت و حمایـت تهـی شـده اسـت. بـرای نمونـه، در یکـی از قسـمت‌ها نویسـنده بـه تـراژدی بمبـاران شـیمیایی اشـاره می‌کنـد: « دوفرونـد هواپیمـای بمب‌افکن،شـش بمـب شـیمیایی دوقلـو حـاوی٥٥٠تـن گاز خـردل آرسـنیکدار معـروف بـه گاز کثیـف را بارگیـری کردنـد. [...] تخلیـه بـار دربـان زرده و بابایـادگار ونسـاردیره» (ص. ٩٦). ایـن بخـش از رمـان نمایانگـر انـکار حـق حیـات و برخـورداری از هـر گونـه حمایـت قانونـی بـرای ایـن جامعـه اسـت؛ وضعیتـی کـه آگامبـن آن را بیانگـر زندگی‌هـای بی‌پنـاه و بی‌حـق در مواجهـه بـا قـدرت توصیـف می‌کنـد.

همچنیـن در قسـمتی دیگـر از داسـتان شـعری آورده شـده کـه چنـد شـخصیت بـه انگلیسـی می‌خواننـد:

چه کسی هواپیما رو بلند کرده

فقط پول.پول.پول

چه کسی از آمریکا و کلاهک‌هاش نمیترسه

از بمب اتم و مترسکهاش نمیترسه

برهای دوقلو زیر شلوار این سیاهه

خیلی هم ماهه

پول.پول.پول... (ص. ٢٦٥)

ایـن نقـل قـول به‌خوبـی نشـان می‌دهـد کـه چگونـه نظـام قـدرت بـا بیـرون رانـدن افـراد از دایـره انسـانی و مواجـه بـا ایشـان به‌عنـوان اهـداف جسـمی، آنـان را بـه وضعیـت حیـات برهنـه تقلیـل می‌دهـد و وجـود آنـان را بـه موجـودی بی‌پنـاه و آسـیب‌پذیر فـرو می‌کاهـد.

آگامبـن بـه وضعیـت اسـتثنایی و نادیده‌گیـری سیسـتماتیک حقـوق فـردی و اجتماعـی به‌عنـوان ویژگی‌هـای اصلـی حیـات برهنـه اشـاره می‌کنـد. وی می‌گویـد ایـن وضعیـت «افـراد را در شـرایطی قـرار می‌دهـد کـه همـواره در معـرض حـذف و طـرد کامـل قـرار دارنـد»

(آگامبن، ۱۹۹۸، ص. ۱۵). در نفس تنگی نیز وضعیت کوردها به‌وضوح نشان‌دهنده همین سرنوشت است؛ وقتی شخصیت‌های داستان در برابر نظام بی‌رحم قرار می‌گیرند و به‌دلیل فقدان حقوق انسانی، حتی از حق بازگویی رنج‌های خود نیز محروم‌اند: «بچه که بودم نایندەهای یک انجمن حقوق بشری از اروپا آمده بودند زرده. با شیمیایی شده‌ها عکس یادگاری انداختند و رفتند» (ص. ۲۱). این موارد در رمان نه تنها بیانگر خشونت سیستماتیک علیه یک قوم خاص است، بلکه حاکی از شرایطی است که در آن انسان‌ها به ابزاری در دست نظام‌های قدرت تبدیل شده و از هرگونه شأن و حمایت انسانی تهی می‌شوند.

٤,٣. بازنمایی زخم بر روان و حافظه جمعی کوردها

در رمان نفس تنگی اثر فرهاد حیدری گوران، مفهوم ترومای فرهنگی که جفری سی. الکساندر معرفی کرده، به‌خوبی بازتاب یافته است. این رمان، تجربیات دردناک و اثرات بلندمدت فجایعی مانند نسل‌کشی و بمباران شیمیایی کوردها را از دیدگاه فرهنگی و روانی بررسی می‌کند. الکساندر بر این باور است که «ترومای فرهنگی، یک زخم روانی و اجتماعی است که در حافظه جمعی باقی مانده و به مرور زمان بازسازی می‌شود» (۲۰۱۲، ص. ۱۲۳). این ترومای عمیق، به عنوان بخشی از هویت فرهنگی کوردها در داستان نشان داده می‌شود و پیوسته در حافظه جمعی آنان بازسازی می‌گردد.

یکی از بخش‌های تاثیرگذار رمان به خاطرات شخصیت‌ها از بمباران شیمیایی و تخریب زندگی آن‌ها اشاره دارد. شخصیت اصلی داستان در توصیف دردها و تجربه‌های ناشی از این تراژدی می‌گوید: «صد هزار نفر در دوران جنگ شیمیایی شده و حدود یک میلیون نفر دچار عوارض دیررس بودند. عکسهایی دیدم از شیمیایی شده‌های حلبچه و سردشت که صبح‌ها با تاول‌های تازه از خواب بیدار می‌شدند. یاد نام‌هایی افتادم که همه را نوشته بودم روی طومار» (ص. ۲۲). این بیان به ترومای جمعی اشاره دارد که به گفته الکساندر، جامعه را به صورت عمیقی مجروح می‌کند و آن را در معرض آسیب‌های بلندمدت قرار می‌دهد. این بخش از رمان نمایانگر تداوم این رنج و زخم عمیق در ذهن و حافظه کوردهاست که به مرور در رمان بازسازی می‌شود.

در بخش دیگری، یکی از شخصیت‌ها به‌طور دردناکی اشاره می‌کند که: «باوه می‌گفت، این موش‌هایی که من می‌بینم خوراکشان گندم وجو نیست روزها گوشت و استخوان آدمیزاد می‌خورند و شبها روح و روان ما را می‌جوند. تا دلت بخواهد اینجا آدمیزاد چال کوردهایم. بش صدسالشان » (ص. ۲٤٦). این تجربه به وضوح نشان می‌دهد که چگونه فجایع انسانی مانند نسل‌کشی، فرد را از هویت انسانی خود تهی

می‌کند و ترومای فرهنگی را به بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت جمعی و فرهنگی جامعه تبدیل می‌سازد.

علاوه بر این، در یکی از صحنه‌های نمادین، نویسنده اشاره می‌کند:

روزی که سربازان سازمان ملل آمدند آن طرف جاده، سوله و چادر زدند همه‌ی ما را به صف کردند. یکی که فرستاده‌ی ویژه حقوق بشر بود نام سیصدوپنجاه ویک نفر را از روی فهرست خواند. فقط من و باوه دست بلند کردیم.

گفت پس بقیه؟

گفتیم همین جاهستند، زیر خاک.

گفت چه طور مردند؟ تیرباران شدند؟

گفتیم از گرسنگی مردند. در اثرتشنگی وتوفان شن. گلوله هم همیشه بود.

گفت شما سه نفر چهطور زنده ماندید؟

باوه گفت شاید ما جن باشیم. اینجا که آدم زنده نمی‌ماند. (ص. ٢٦٢)

این توصیف، ماهیت دائمی ترومای فرهنگی را به تصویر می‌کشد که به‌طور مداوم در حافظه جمعی کوردها بازتولید می‌شود. همان‌طور که الکساندر بیان می‌کند، این زخم‌های جمعی نه تنها در گذشته باقی نمی‌مانند، بلکه به بخشی از زندگی روزمره و هویت فرهنگی تبدیل می‌شوند و در آثار ادبی و روایت‌ها بازتاب می‌یابند.

در نهایت، رمان نفس تنگی با استفاده از زبان و تصاویر فرهنگی و تاریخی، نمایانگر تاثیرات و تداوم ترومای فرهنگی بر حافظه جمعی و هویت کوردها است. این اثر نشان می‌دهد که چگونه ادبیات می‌تواند ابزاری برای بازسازی حافظه و به اشتراک‌گذاری رنج‌ها و تجربیات جامعه‌ای باشد که به‌طور سیستماتیک در معرض سرکوب و خشونت قرار گرفته است.

٥. نتیجه‌گیری

رمان نفس تنگی اثر فرهاد حیدری گوران، با تأکید بر تجربه‌های دردناک و سرنوشت تراژیک شخصیت‌های کورد، بازنمایی عمیقی از مفهوم نسل‌کشی و تأثیرات ماندگار آن بر جامعه کورد را به تصویر می‌کشد. این رمان، مفاهیمی مانند ابتذال شر از هانا آرنت، حیات برهنه از جورجو آگامبن و ترومای فرهنگی از جفری سی. الکساندر را به شکل هنری در خود جای داده و هر یک از این دیدگاه‌ها را در زندگی و دردهای شخصیت‌ها به‌وضوح نمایان کرده است. به طور کلی، نفس تنگی فرهاد حیدری گوران، اثری است که با بهره‌گیری از زبان روایی غنی و تصاویر نمادین،

به‌طور مؤثری تجربه‌های تاریخی دردناک و مقاومت فرهنگی کوردها را بازتاب می‌دهد و مخاطب را به درکی عمیق‌تر از پیامدهای نسل‌کشی و تروماى فرهنگی می‌رساند. این اثر، به ما نشان می‌دهد که چگونه ادبیات می‌تواند بستری برای ثبت و بازتاب حافظه جمعی و مبارزه با فراموشی فرهنگی باشد و یادآور ضرورت مواجهه با تاریخ و پذیرش مسئولیت فردی و جمعی در مقابل ظلم و سرکوب است.

منابع

فارسی

باقرزاده,علی و همکاران. (١٤). «نگاهی به مفهوم گورو در عرفان هندویی از منظر شنکره»، پژوهشنامه ادیان، ٢٦(١٣)، صص. ٧٩-١٠٢.

جمشیدی، ن. (١٤٠٠). نقد اجتماعی در ادبیات معاصر ایران. شیراز: انتشارات نیما.

حسینی، س. (١٣٩٨). «نفسی در اوضاع نفس تنگی ادبیات معاصر ایران: نگاهی به رمان نفس تنگی اثر فرهاد گوران»، خانه کتاب کوردی.

هادی‌زاده، س. (١١٣٩٨). تحلیل روایی در رمان‌های معاصر ایران. تهران: نشر آگاه.

گوران، ف. (١٣٨٧). نفس تنگی. تهران: نشر آگه.

لاتین

Agamben, G. (1998). Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life. Translated by D. Heller-Roazen. Stanford: Stanford University Press.

Alexander, J.C. (2012). Trauma: A Social Theory. Cambridge: Polity Press.

Ali, F. (2006). 'The Impact of Genocide on Kurdish Collective Memory', Journal of Middle Eastern Studies, 42(3), pp. 128–146.

Arendt, H. (1963). Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. New York: Viking Press.

Arendt, H. (1973). The Origins of Totalitarianism. New York: Harcourt Brace.

Arendt, H. (1994). Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. New York: Penguin Books.

Bernstein, R. (2002). Radical Evil: A Philosophical Interrogation. Cambridge: Polity Press.

Brinner, B. (2019). Cultural Memory and Kurdish Literature. London: Rout-

ledge.

Foucault, M. (1977). Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Translated by A. Sheridan. New York: Pantheon Books.

Gizeljic, L. (1999). 'Hannah Arendt and the Concept of Banality of Evil', Journal of Ethics and Social Philosophy, 5(3), pp. 140–150.

Henrikson, J. (2011). Power and Politics in Agamben›s Philosophy. New York: Palgrave Macmillan.

Horowitz, A. (2016). Cultural Trauma and Collective Memory. New York: Oxford University Press.

Hosseini, S. and Baghaei, E. (2020). ‹Representation of Trauma in Post-9/11 Fiction: Revisiting Reminiscences in Mohsen Hamid's The Reluctant Fundamentalist›, Critical Literary Studies, 2(2), pp. 131-153. doi: 10.34785/J014.2020.812.

Naylor, B. (2008). The Biopolitical Condition: Agamben and the Future of Politics. London: Routledge.

Rahimi, A. (2010). 'Artistic Representation of Systematic Oppression in Kurdish Literature', Journal of Modern Iranian Literature, 15(2), pp. 58–71.

Said, E. (2004). Humanism and Democratic Criticism. New York: Columbia University Press.

Sontag, S. (2003). Regarding the Pain of Others. New York: Farrar, Straus and Giroux.

ب. شيعر

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لێکەوتەی جینۆساید و ئەنفال لەشیعرەکانی (نەزەند بەگیخانی و کەژاڵ ئەحمەد)دا

پ.ی.د. ناز ئەحمەد سەعید
بەڕێوبەرایەتی پەروەردەی گشتی سلێمانی
naz.saeed@univsul.eud.iq

د. ئەڤین ئاسۆس حەمە
بەڕێوبەرایەتی پەروەردەی گشتی ڕانیە
avin.asos@uor.edu.krd

پوختە

جینۆساید و ئەنفال وەک کارەساتێکی تراژیدی بەشێکە لە مێژووی بەشمەینەتی گەلی کورد، ئەم کارەساتە زیانێکی زۆری، لە ڕووی مرۆیی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و مادییەوە بە گەلی کورد گەیاندووە، بە جۆرێک چەندەها ڕۆڵەی ئەم گەلە بوونەتە قوربانی دەستی ڕژێمی دیکتاتۆر، هەربۆیە ئەم تاوانە گەورەیە لە یادەوەری وبیرو هزرو مێژووی تاکی کورددا، بەردەوام ئامادەگی هەیە.

لەم ڕوانگەیەوە، ئەدەب دەربڕ و ڕەنگدانەوەی دۆخی کەتواری کۆمەڵایەتی و مێژووییە، ئاوێنەی باڵانمای مێژووی هەر گەل و نەتەوەیەکە، بەتایبەت شاعیران و نووسەرانی گەلی کورد لەپێناو دەرخستن و گەیاندنی پەیامی نەتەوەیی و مرۆڤدۆستی و پیشاندانی ئەو ستەم و نادادیانەی بەرامبەر نەتەوەکەیان کراوە، پەنایان بۆ ئەدەبیات و شیعر و ژانرەکانی تر بردووە.

شاعیرانی ژنیش لەمەڕ ئەو کارەساتە گەورانەی بەسەر نەتەوەکەماندا هاتوون، بێدەنگ نەبوون و قەڵەم و خامەی خۆیان، لە پێناو بەگژداچوونەوە و دەرخستن و گەیاندنی دەنگی ژنانەی خۆیان بەجیهان و دەوروبەر، بەگەڕخستووە، بۆ ئەوەی لەم ڕێگەیەوە خزمەتی زیاتر بە نەتەوە و زێد و نیشتمانەکەیان بکەن. لە چوارچێوەی ئەم باسانەدا، هەریەک لە (نەزەند بەگی خانی و کەژاڵ ئەحمەد) دوو دەنگی دیاری نێو ئەدەبیاتی کوردین، کەوا بەردەوام لە شیعرەکانیاندا دەنگی دلێرانەی خۆیان بەرامبەر ئەم کارەساتە جەرگبڕانە هەڵبڕیوە و لەگەڵ خەم و ئازارەکانی نەتەوەکەی خۆیاندا بوون، ئەم توێژینەوەیە بەناونیشانی (لێکەوتەی جینۆساید و ئەنفال لە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شیعرەکانی نەزەند بەگیخانی و کەژاڵ ئەحمەد هەوڵێکە بۆ دەرخستن و شیکردنەوەی دەقی شیعرەکانی هەریەک لەو دوو شاعیرە.

پێکهاتەی توێژینەوەکەمان پێکدێت لەچەند تەوەرەیەک، بەم شێوەیە: ناساندنی چەمکی جینۆساید و ئەنفال، کاریگەری جینۆساید و ئەنفال لە ڕووی دەروونییەوە لەسەر تاکی کورد، ڕەنگدانەوەی جینۆساید و ئەنفال لە ئەدەبدا، لێکەوتەی جینۆساید و ئەنفال لە شیعرەکانی (نەزەند بەگیخانی و کەژاڵ ئەحمەد)دا، ئەمەش لە ڕوانگەی کۆمەڵایەتی و دەروونی و زمانی شیعرییەوە. لە ئەنجامی ئەو توێژینەوەیەدا دەگەینە ئەوەی کەوا هەریەک لەو شاعیرانە بەزمانی ژنانەیی خۆیان دەربڕی خەم و ئازارەکانی بەشمەینەتی گەلی کوردن، خۆیان زۆرجار لەبری دایک، خوشک، هاوسەر، هاوخەمێک دەدوێن کەوا قوربانی دەستی ئەو تاوانە گەورەیەن.لە کۆتایی توێژینەوەکەشدا چەند ئەنجامێک و لیستی سەرچاوەکان دەخەینە ڕوو، پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی.

ملخص

الإبادة الجماعية والأنفال باعتبارها مأساة مأساوية هي جزء من التاريخ السيء للشعب الكردي وقد تسببت هذه المأساة بأضرار كبيرة للشعب الكردي إنسانيا واجتماعيا واقتصاديا وماديا وهي حاضرة دائما في فكر وتاريخ افراد الشعب الكردي.

ومن هذا المنطلق يعتبر الأدب تعبيرا وانعكاسا للوضع الثقافي الاجتماعي والتاريخي، ومرآة لتاريخ أي شعب وأمة، وقد اتخذ أنواعا أخرى، ولم تصمت الشاعرات عن المآسي الكبرى التي حلت بوطننا، وسخرن أقلامهن وموادهن الأولية لمواجهة وتعبير أصواتهن النسائية للعالم ومن حولهن، في سبيل خدمة أمتهن ووطنهن. وفي هذا السياق فإن (نەزند بكخاني وكزال أحمد) هما صوتان بارزان في الأدب الكردي، اللذين عبرا باستمرار عن أصواتهما الشجاعة في قصائدهما ضد هذه المأساة المفجعة وكانا مع أحزان ومعاناة أمتهما الأنفال في قصائد (نەزند بكخاني و كزال أحمد) هو محاولة لكشف وتحليل نصوص قصائد كل من هذين الشاعرين.يتألف بحثنا من عدة مواضيع، وهي كالتالي: مقدمة في مفهوم الإبادة الجماعية والأنفال، الأثر النفسي للإبادة الجماعية والأنفال على الفرد الكردي، انعكاس الإبادة الجماعية والأنفال في الأدب، آثار الإبادة الجماعية والأنفال في القصائد، وذلك من الناحية اللغوية الاجتماعية والنفسية والشعرية. ونتيجة لهذا البحث نستنتج أن كل واحدة من هؤلاء الشاعرات عبرت

عن أحزان ومعاناة الشعب الكردي بلغتها الأنثوية الخاصة وعبرت هؤلاء الشعراء عن أحزان وآلام الشعب الكردي بلغتهم الأنثوية، وكثيرا ما يتحدثون بدلا من الأمهات والأخوات والزوجات والمتعاطفين الذين هم ضحايا هذه الجريمة الكبرى.

Summary

Genocide and Anfal as a tragic tragedy is part of the history of the Kurdish people. This tragedy has caused great damage to the Kurdish people in terms of human, social, and economic areas. It is always present in the thought and history of the Kurdish individual.

From this point of view, literature is an expression and reflection of the social and historical cultural situation, a mirror of the history of any people and nation. And has taken other genres.

Women poets have not remained silent about the great tragedies that have befallen our nation and have used their pens to confront and express their female voices to the world and around them, in order to serve their nation and homeland. In this context, Nazand BegiKhani and Kejal Ahmad are two prominent voices in Kurdish literature, who have constantly expressed their brave voices in their poems against this heartbreaking tragedy and were with the sorrows and sufferings of their nation. Anfal in the poems of Nazand Begikhani and Kejal Ahmad is an attempt to reveal and analyze the texts of the poems of each of these two poets.

Our research consists of several topics, as follows: Introduction to the concept of genocide and Anfal, psychological impact of genocide and Anfal on the Kurdish individual, reflection of genocide and Anfal in literature, consequences of genocide and Anfal in poems, this is from a social, psychological and poetic language perspective.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

لەسەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە جینۆسایدی گەلی کورد بە شێوە و هەنگاوی جۆراو جۆر دەستی پێکردووە، لە پرۆسەکانی بەعەرەبکردن، ڕاگواستن، گۆڕینی دیموگرافیای ناوچەکە، دواتر تاوانەکانی دژ بەکوردانی فەیلی، ئەنفالی بارزانییەکان، تا شاڵاو بەرفراوانی بەدناوی ئەنفال، کیمیابارانی شار و گوندەکانی کوردستان و بەتایبەت کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجەی شەهید.ڕەنگدانەوەی ئەو کارەساتە لە شیعری شاعیرانی کورددا و بەتایبەتی شاعیرەژنەکانمان و جیهانبینی تێڕوانینی ئەوان بۆ کاریگەری و لێکەوتەکانی دوای کارەساتەکە بەوپێیەی ئەدەب و بەتایبەت شیعر یەکێکە لەو هۆکارانەی کە دەتوانێت کاریگەری هەبێت لە گەیاندنی پەیام و هێشتنەوەی زانیارییەکان بۆ نەوەی نوێ و داهاتوو تا مێژووی ڕووداوەکانی ئەم نیشتیمانە بزانن و لە یادی نەکەن.

ئامانجی توێژینەوە: هەوڵێکە بۆ ناساندن و دەرخستنی پەیوەندی ئەدەب و کارەساتە مێژووییەکان، لەگەڵ ئەوەشدا ئامانجمانە دەنگی ژنان لەنێو کایەی ئەدەبی و ڕووداوە مێژوویی و کارەستبارەکاندا دەربخەین، هەروەها شیکردنەوەی ئەو دەقانەی بەقەڵەمی ژنان نووسراون، لەڕوانگەی ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و دەروونی و زمانیی .

میتۆدی توێژینەوە: لەم توێژینەوەیەدا پەیڕەوی میتۆدی (وەسفی شیکاری)مان کردووە.

پێکهاتەی توێژینەوە: توێژینەوەکەمان لە چەند تەوەرەیەک پێکدێت: ناساندنی چەمکی جینۆساید و ئەنفال، کاریگەری ئەنفال و جینۆساید لە ڕووی دەروونییەوە، پەیوەندی ئەدەب و جینۆساید، لێکەوتەی جینۆساید و ئەنفال لە روانگەی ڕەهەندی (کۆمەڵایەتی، دەروونی، زمانیی)

یەکەم: ناساندنی چەمکەکان:

جینۆساید:

جینۆساید لەڕووی زمانەوانییەوە (لە دوو وشە پێکهاتووە جینۆ (Geno) بەواتای ڕەگەز یان بنەچە دێت، (Caeders) بەواتای کوشتن و لەناوبردن یان پاکتاوکردن دێت،هەردوو وشەکە پێکەوە بەواتای پاکتاوی ڕەگەزی یان کۆمەڵکوژی دێت) (عبداللە:٢٠١٦،ل١٤).

ئەم زاراوەیە بۆ یەکەمجار لەلایەن شارەزای یاسایی پۆڵەندی (ڕافائیل لیمکن) (لەمەدرید لە کۆنفرانسێکدا لە ساڵی١٩٣٣ بەکارهاتووە و دواتر لە ساڵی ١٩٤٢بەنووسین تۆماری کردووە)(ئەمین و تر:٢٠١٣،ل٨٩) لەدوای بەر بڵاوی کردەکانی جینۆسایدی گەلان لە دونیادا ئەم زاراوەیە لە لایەن گەلی کەس و دەزگای جۆراو جۆرەوە

پێناسەکراوە، جینۆساید (پرۆسەیەکە بۆ لەناوبردنی پێکهاتەیەک کە لەناوچەیەکدا دەژین یان ڕاگواستنیان بە زۆرە ملێ بۆ ناوچەیەکی تر لەگەڵ سڕینەوەی کەلتوری(نەتەوەیی، ئاینی، ئاینزایی) و تێکدانی ئاسەوار و شوێنەوار، ئەم پرۆسەیەش بە بەرنامە ئەنجام دەدرێت)(عزیز:٢٠١٣،ل١٣) کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان بەم شێوەیە پێناسەی جینۆساید دەکات کە لە پەیماننامەی ژمارە (٢٦٠)ی خولی ئاسایی سێیەم لە ڕێکەوتی ١٩٤٨/١٢/٩لە بەندی دووەمی دا هاتووە (هەرکارێک بەمەبەستی لەناوبردنی هەموو یان بەشێک لە کۆمەڵی مرۆڤایەتی ئەنجام دەدرێت لە ڕووی سیفاتی نەتەوەیی، ڕەگەزی، نیشتیمانی و ئایینی)(دزەیی:٢٠٠١،ل٤٠) بۆیە بەشێوەیەکی گشتیی دەکرێت بڵێین؛ چەمکی جێنۆساید بریتییە لە قڕکردن و کوشتنی بەکۆمەڵی خەڵکی بەهۆکاری ئایینی یان نەتەوەیی یان هەر هۆکارێکی تر.

ئەنفال:

چەمکی ئەنفال پێناسەی جۆراوجۆری هەیە، چونکە هەر یەکە لە گۆشەنیگایەکەوە خوێندنەوەی بۆ دەکات، گفتوگۆی لەسەردەکەن،لە ڕووی ئایینی، سیاسی، دەروونی، کۆمەڵایەتی،هتد.

بەشێوەیەکی گشتی(ئەنفال) وشەیەکی عەرەبییە، بە واتای(دەستکەوت»غنائم») دێت.(جبر:١٩٩٧،ل٨٣) ئەمەش مەبەست لەهەموو ئەو ماڵ و سامانەیە کە لەکاتی شەڕدا دەستیان دەکەوت،وشەی ئەنفال پێش هاتنی ئایینی پیرۆزی ئیسلامیش هەبووە،لەسەردەمی ئیسلامدا ئەم چەمکە کۆمەڵایەتییە، شێوەیەکی تری وەرگرت و زیاتر بە بابەتی ئایینی بارگاویکرا، لەبەرئەوەی ئەنفال(بووە بە ناونیشانی سوورەتی هەشتەم لە قورئانی پیرۆز،کە سوورەتێکی مەدەنییە وپێکهاتووە لە حەفتاوپێنج ئایەت وبەسەر هەردوو جوزئی نۆیەم و دەیەمی قورئانی پیرۆزدا دابەش بووە.)(مەلای گەورە:٢٠٠٩،ل٣٠٢) لەشیکردنەوە و لێکدانەوەی قورئانی پیرۆزدا، ئاماژە بە حیکمەت و هۆکاری هاتنەخوارەوەی ئەم سوورەتە دەکەن و دەڵێن:(ئەم سوورەتە بایەخ بە بەرنامەو لایەنی یاسا دەدات، بەتایبەتی یاسا بۆ جیهاد، چارە بۆ هەندێک بابەت دادەنێت، کە پاش ڕوودانی جەنگەکان پەیدا دەبن، وەک دەستوور و یاسا بۆ دیل و دەستکەوتەکانی جەنگ)(مەحموود:٢٠٠٧،ل٢٩٦)،بەڵام ئەنفال ی کورد مانای ئەو هەڵمەتە یەک بە دوای یەکەنایە کە لەلایەن ڕژێمی پێشووە لە ماوەیەکی دیاریکراودا تاوانی بەرامبەر گەلی کوردستان ئەنجامدا. ئەم هێرشانەی لەلایەن دیکتاتۆر سەددام حسین ناوی (ئەنفال)ی لێنرا و ئامۆزاکەی بەناوی علی حسن مجید (ناوسراو بە علی کیمیاوی) ئەم ووشەیەی بەکاردەهێنا بۆ ئەوەی بە ووردی باسی ئەو پلانە هەشت قۆناغەییە بکات کە دایڕشتبوو بۆ پاکتاوکردنی نەتەوەی کورد لەنێوان ٢٣ی شوبات تاوەکو ٦ی ئەیلول ١٩٨٨. لە کۆمەڵگای کوردی کاتێک ووشەی ئەنفال بەکاردێت مانای هەموو ئەو تاوان و جینۆساید و کۆمەڵکوژیە دەگرێتەوە بەدرێژای مێژوو بەرامبەر بە گەلی

کورد ئەنجام دراوە. سەدان هەزار لە پیاو و ئافرەت و منداڵ لە ڕێگەی پرۆسەیەکی بەرنامە بۆ داڕێژراو کۆتایی بەژیانیان هێنرا لە سالانی ١٩٨٠ کان لە هەڵمەتێکدا کە بە ئەنفال ناسرابوو لەلایەن ڕژێمی پێشووی عێراق بۆ لەناوبردنی گەلی کورد بەڕێوەبردرا. قوربانیان دوای ئەوەی دەست و قاچیان بەسترابوو و فیشەک باران کرابوون و لە گۆڕی بەکۆمەڵدا زیندەبەچاڵ کرابوون. شار و گوندەکانیان بە چەکی کیمیاوی بۆردومانکرابوو و ژمارەیەکی زۆر لە ئافرەتان و منداڵان نێردرابوون بۆ کەمپەکان کە لە دۆخێکی سەختدا ژیانیان بەڕێ دەکرد. پیاوان و کوڕان کە لە تەمەنی لاوێتیدابوون بەتایبەتی دەست گیرکران و کۆمەڵکوژکران. ڕژێمی پێشوو هەڵمەتەکەی بەناوی سورەتی ئەنفال ی قورئان ناونا‌وە. ئەنفال کە بە مانای دەسکەوتەکانی جەنگ دێت بەکارهات بۆ وەسفکردنی ئەو هەڵمەتە سەربازییەی لەلایەن عەلی حەسەن مەجید سەرکردایەتی دەکرا بۆ لەناوبردنی گەلی کورد و تالانکردنی ناوچەکانیان. ڕژێمی پێشووی بەعس قورئانی بەشێوەیەکی هەڵە بەکاردەهێنا بۆ بەرژەوەندی خۆی. ئەنفال لە قورئاندا بە مانای جینۆساید نایەت بەڵام ڕژێمی پێشووی بەعس وەک کۆدێک بە کاری دەهێنا بۆ ئەو هێرش و هەڵمەتانەی کە بەشێوەیەکی سیستەماتیکی دژ بە گەلی کورد بەکاری دەهێنا.

دووەم: کاریگەری جینۆساید و ئەنفال لە ڕووی دەروونییەوە لەسەر تاکی کورد

ئەگەر سەرنجی مێژووی نەتەوەی کورد بدەین، هەر لەکۆنەوە، دەبینین کە چۆن چەوسێنراوەتەوە و کۆمەڵکوژکراوە، تا ئەو ڕادەیەی هەوڵی پاکتاوکردن و سڕینەوەی دراوە، هەموو ئەو تاوانانە کەم تا زۆر کاریگەریی دەروونی و جەستەیی لەسەر تاکی کورد هەبووە، بەتایبەت لەسەر ئەو کەسانەی کە لەکاتی خۆیدا، جینۆسایدیان بەرامبەر خێزان و کەسوکاریان ئەنجامدراوە،ڕەنگدانەوەیان لەسەر هزرو ڕەفتارو کەسێتییان بەجێهێشتووە، ئەم کارەساتە برینێکە هێشتا خوێنی لێ دەچۆڕێت وساڕێژبوونی زۆر قورس و ئەستەمە، ئەوانەی دوای ئەنفال جێماون، ئەو مرۆڤانەن کە ئەنفال وەک ئازارێکی هەمیشەیی، لە گەڵیان دەژیت. بۆ ئەوان ژیان نەک هیچ بەهاو مانایەکی نەماوە،بگرە خۆزگەی ئەوە دەخوازن، لەگەڵ خێزانەکانیان، ئەوانیش ئەنفال کرابان کۆتایی بە ژیانیان بهاتایە، نەک بۆ خەمەکانی ڕۆژگار، بە زیندوویی بمابانەوە.چونکە مرۆڤ کە لە ئاستی ڕوحیدا تێکشکاو داڕووخا، بە جەستە بژیت یان نەژیت، هیچ مانایەکی نییە. هەرگیز جەستەیەکی بە هێز ناتوانێ ڕوحی تێکشکاوی مرۆڤێک بینا بکاتەوە. ئازاری ڕۆح هەزاران جار لە ئازاری جەستە، بە سوێترە.هەموو برینەکانی لە شی مرۆڤ ساڕێژ دەبن، برینی ڕۆح نەبێت. ئەوانەی لە دوای ئەو کارەساتە ڕزگاریان بوە، برینێک کەوتۆتە ڕۆحیان، کە هەرگیز ساڕێژ نابێت. بۆ ئەوان ئەنفال کردەیەکی سەربازی بە سەرچوو نییە، بەڵکو ئازارێکە لە گەڵیان دەژێت. سێبەرێکە بە دوایانەوەیە تا دەچنە ژێرگڵ. ئەگەر ئەوانەی بەر ئەو شالاوە کەوتن، سەرەنجام بە مەرگی ئەوانیش تەواو

بوو، ئەوا لە گەڵ مەرگی ئەوانیش خەمەکانی ئەوانیش وەک مرۆڤ کۆتایی هات. بەڵام خەمی گەورەو ئازاری قوڵ، دواجار بۆ ئەوانە مایەوە، کە هەموو کەسوکاریان، یان زۆربەیان بەر ئەو ئۆپەراسیۆنە سەربازییە کەوتن. ئەوان چیتر، ئەو مرۆڤە ئاسوودەو بە ختەوەرەی بەر لەو شاڵاوەنین، کە ساکارانە، لە گەڵ کەسوکاریان دەژیان. بەڵکو کەسانێکی دیکەی گۆشەگیر، غەمگین وپڕ لە ئازارن.

سێیەم: ڕەنگدانەوەی جینۆساید و ئەنفال لە ئەدەبدا:

مێژووی مرۆڤایەتی، بەشێوەیەکی گشتی بە قۆناغی جۆراوجۆردا تێپەڕبووە، بەجۆرێک زۆر قۆناغی پڕ لە کارەسات و خوێناوی تێپەڕاندووە، بێگومان گەلی کوردیش بێبەش نەبووە لەو مێژووە خوێناوییە. تاکی کورد بە درێژایی مێژوو بەدوای ناسنامەی نەتەوایەتی و نیشتمانی خۆیدا بووە، لەگەڵ ئەوەشدا بەدوای بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانی خۆیدا بووە، لەبەرامبەر ئەمەشدا توشی نەهامەتی و کارەساتی گەورە بووەتەوە، ئەمەش وەک بەشێک لە واقیعی گەلی کورد لە زیهنی تاکەکانی کۆمەڵگای کوردیدا ڕەنگی داتەوە، لەم ڕوانگەیەوە ئەدەب وەک بەشێکی هزریی، دەربڕی هەست و سۆز و بیر و ئەندێشەی مرۆڤە، سروشتی مرۆڤیش وایە لە ژێر کاریگەری گۆڕانکاری و قۆناغە هەستیارەکانی گەلەکەیدایە، ((مرۆڤ بەشێوەیەکی گشتی، لە کاروانی ژیانیدا، لەژێر کاریگەریی دوو ژینگەی سەرەکیدایە، ژینگەی سروشتی ، ژینگەی کۆمەلایەتی، کێشە و دیاردە و بابەتە هەمەچەشنەکانی نێو ئەم دوو ژینگەیە، ئینجا لە مەسەلەی بەدوای پرسیارە چارەنووسسازەکانی بوون و نەبوونەوە، پێدا وەرە تا دەگاتە کێشەی نەبوونی دادگەریی کۆمەلایەتی و دژوارییەکانی دەسەلاتی سیاسی و ڕووە پۆزەتیڤ و نێگەتیڤەکانی دیمەنە جیاوازەکانی نێو جڤاک، هەموو ئەمانە بەشێوەیەک لە شێوەکان و بەڕادەی جیاواز کار لە چۆنێتی و چەندایەتیی پێکهاتە و ڕەفتاری ناوەوە و دەرەوەی کەسایەتی مرۆڤ دەکەن))(ڕەشید، ٢٠٠٧، ٥)، لەبەرئەوەی کارتێکردنەکان فرە ڕەهەند و جیاوازن، هەربۆیە کاریگەرییەکانیش فرە ڕەهەند و جیاواز دەبن.

بێگومان نووسەری کورد، وەک بەشێک لە مێژووی هەستیاری نەتەوەکەی، بەشێوازی جیاواز هەوڵیداوە ئەو مێژووە پڕ لە ناسۆر و کارەساتبارانەی نەتەوەکەی بگوازێتەوە. ئەنفال و جینۆساید مێژوویەکی پڕ لەناسۆر و کارەساتبارە بۆ گەلی کورد، شاعیران و نووسەران بۆ گوزارشت کردن لەو مێژوو، پانتاییەک لەبەرهەم و دەقەکانیان بۆ پرسە گرنگ و کێشە چارەنووسسازەکانی نەتەوەی کورد تەرخانکردووە، ڕەنگدانەوەی جینۆساید و ئەنفالیش وەک جینۆساید لە ناو ئەدەبی کوردیدا لە ژانر و تێکستی جۆراوجۆردا دەرکەوتووە، بەوپێیەی کە ئەدەب ڕەنگدانەوەی واقیعی ژیانە و جگە لەوەی گەورەیی کارەساتەکە کاریگەری قووڵی لەسەر شاعیرانمان بە جێهێشتووە، ئەمەش وەک تایبەتمەندییەکی ئەدەبی کوردی بەرجەستەدەبێت، ئەدەبی کوردی ((زیاتر تەعبیرکردنە لە واقیع نەک دروستکردنی واقیعێکی نوێ، گەڕانەوەیە بۆ دواوە لە پێناو

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

گوزارشـتکردن لـەوەی ڕووی داوە و تێپەڕیـوە نـەک تێپەڕینـی زەمەنـی ئێسـتا لـە پێنـاو گەیشتن بە داهاتوویەکی ڕوون))(عومـەر، ٢٠١٩، ١٢١). کەواتـە ڕابردوو وەک مێژوویەکی کارەسـاتبار لـە ژانـرە جیاوازەکانـی وەک شـیعر و ڕۆمـان و چیـرۆک و دراما ئامادەیی هەبـووە، ئێمـە لـەم توێژینەوەیـەدا دوو نووسـەر و شـاعیری ژنمـان وەرگرتـووە، کـەوا لـە ڕێگای دەربڕینی زمانییـەوە توانیویانـە بـە پەیڤەکانیـان دەربـڕی هـزر و هەسـت و سـۆزی شـاعیرانەیان بن.

پێنجەم: لێکەوتەی جینۆساید و ئەنفال لە شیعرەکانی (نەزەند بەگیخانی و کەژاڵ ئەحمەد)دا

أ-ڕەهەندی کۆمەڵایەتی:

ئـەدەب پەیوەندییەکـی قووڵـی بـە ژیانـی کۆمەڵایەتـی و ڕەوشـی ژیانـی کۆمەڵایەتـی تاکەکانـی کۆمەڵـگاوە هەیـە، زۆر شـاعیر بەرامبـەر دیـاردە و ڕووداوەکانـی دەوروبـەری هەڵوێسـت وەردەگرێـت و ئـەم هەڵوێسـت وەرگرتنەشـی لـە ئەنجامـی ڕاددەی کاریگـەری ئـەو ڕووداوە کارەسـتبارانەی نەتەوەکەیـەوە سـەرچاوەی گرتـووە، لەبەرئـەوە ((نووسـەر بـۆ خـۆی نانووسـێت هەروەهـا بـۆ ئـەوەش نانووسـێت لێهاتـووی هونـەری خـۆی یـان زمانپاراوی خۆیمان بۆ دەربخات، بەڵکو بۆ ئەوە دەنووسێت، چونکە ئاگاداری کێشـەیەکی کۆمەڵایەتییـە کـە دەیبزوێنێ و تووشـی دڵەڕاوکێی دەکات))(الماضـی، ٢٠١٠، ١٤١). کێشـە و نەهامەتـی و ڕووداوەکانـی کۆمەڵـگا زۆر و جۆراوجـۆرن، هەریـەک لەمانـەش بەجۆرێـک کاریگـەری لەسـەر ژیانی نووسـەر دروسـتدەکەن، بەجۆرێـک دەبێتـە هـۆی بزواندنی هەسـت و سـۆز و هـزری شـاعیرانە.

یەکێـک لـەو دیـاردە کۆمەڵایەتییانـەی لـە ئەنجامـی کارەسـاتی پرۆسـەی جینۆسـاید و ئەنفالـی گەلـی کـورد زیاتـر پـەرەی سـەند و ژمارەیەکـی زۆری ژنانـی شـارەکانی هەڵبجـە و ناوچەکانـی گەرمیـان و ناوچەکانـی تـری هەرێمـی کوردسـتان، پیاوەکانیـان شـەهیدکراون یـان بێ سـەروشـوێن کراون، ئەمـەش کاریگـەری هەبـوو لـەڕووی کۆمەڵایەتییـەوە لەسـەر ژنانی کورد، لەم بارەیەوە (نەزەند بەگیخانی) لە شیعری (ئەنفال)دا، بەم جۆرە گوزارشت لـە دۆخـی ژنانـی بێوەژن دەکات و دەڵێت:

ف: فانۆسە

فانۆسی چاوەڕوانی

شین شین دەسووتێ

لەدەستی ژنێکی ئەسحابە ئاسا

بێوەژنێکی شانزە ساڵ

لەسەر کۆسپەی تەنهایی (نەزەند، ٢٠٠٧، ٧٩)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لەم چەند دێڕەدا شاعیر چاوی چاوەڕوانی ژنان بە فانۆسێک دەچووێنێت، کەوا لە چاوەڕوانی پیاوەکانیان یان هاوسەرەکانیان کز کز دەسووتێن و مۆمی تەمەنیان بەدیار ئەم چاوەڕوانییە دەتوێتەوە.

هەروەها دایکانێکی زۆر لە چاوەڕوانی گەڕانەوەی ڕۆڵەکانیاندابوون و ئەم چاوەڕوانییەش بووەتە مۆتەکەی ژیانیان و جگەلەوەش هیوا و ئومێدی گەڕانەوەیان لەدەستنەداوە، هەروەک (نەزەند) لە شیعری (دورگەیەکی نیگەران) دا دەڵێت:

لە پەنجەرەی ژوورەکەمەوە

دوورگەیەکی نیگەران دیارە

لەوێدا

دایکم چوارمەشقی دانیشتووە

دەستەکانی پڕ لە دووعا

نیگای پڕ لە ئینتیزار...

لێرەدا چاوی چاوەڕوانی دایک، چاوێکە پڕ لە حەسرەت و تاسەی دیدار، بە جۆرێک لە چەند دێڕێکی دواتردا زیاتر لەسەر ئەم چاوەڕوانییە هەڵوێستە وەردەگرێت و دەڵێت:

دایکم بە دەسماڵێکی سپییەوە

چاوەڕێی دیداری هوما دەکا

دیداری هەمیشە ونبووی زارۆکەکانی (نەزەند، ٢٠٠٧، ٣٣)

شاعیر ونبوونی زارۆک و ڕۆڵەکانی بەو باڵندە ئەفسانەییەی هوما دەچوێنێت کەوا دەرکەوتنی ئەستم و مەحاڵە.

کەژاڵ ئەحمەد لە شیعری (هۆلۆکۆست)دا زۆر بەتاسەوە لە سەر پڕۆسەی ئەنفال دەنووسێت و دەڵێت:

ئا لێرەوە... ئیدی ژنەکان بێ پیاو مانەوە

شەویان پۆشی و شوویان کردەوە بە چاوەڕوانی

پیرەکان تەنیا خناوکە و کلکەوانەی یادەوەری

کیژ بووکە چاوڕەشە قسە خۆشەکانیان لە دڵدا هەڵگرت و

تووشی داوی زوڵفی لوولی گریانێکی بەردەوام بوون. (کەژاڵ، ٢٠٠٦، ١٤٠)

لێرەدا شاعیر بە زمانێکی خوازەیی مێژوویەکی کارەساتبار و پڕ خەممان بۆ دەگێڕێتەوە، مێژووی گەلێک دوای پرۆسەی ئەنفال کردن کەوا چۆن پیاوەکان بێسەرو

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شوێن کران و بەزیندوویی لەگۆڕنران، ژنان و منداڵ و پیر و پەککەوتەکانیشیان ئاوارە و دەربەدەر کرد، ئیدی لەو مێژووە بەدواوە ژنیان بەرگی ڕەشی مەینەت و خەمیان پۆشی و لە چاوەڕوانی هاتنەوەی هاوسەر و ڕۆڵەکانیاندا تەمەنی گەنجی و جوانییان بەڕێکرد. ئەم دێڕە شیعرانە پێمان دەڵێن گەلی کورد تووشی چ کارەساتێکی جەرگبڕ بووەتەوە و چ دەردێکی کۆمەڵایەتی تەنگی بەژیانی تاکەکانی کۆمەڵگا هەڵچنیوە.

ب- ڕەهەندی دەروونی :

یەکێک لەو دەرهاویشتانەی ئەنفال و پرۆسەی جینۆسایدی گەلی کورد، ئەو کێشە دەروونیانەن کەوا تووشی تاکی کورد بوونەتەوە، چونکە تاک لە ئەنجامی ئەو ڕووداو و بەسەرهاتانەی لە ژیاندا ڕووبەڕووی دەبێتەوە، گرفتاری چەندین نەخۆشی دەروونی دەبێتەوە، لەوانە فۆبیای ترس و تۆقاندن یان خامۆشی و شێتی و هەموو ئەو نەخۆشییە جۆراوجۆرانەی کە بەنەخۆشی دەروونی هەژمار دەکرێن ((تاوانی ئەنفال چەندین کێشەی دەروونی بۆ مرۆڤی کوردی هاوچەرخ دروستکردووە،... ئەم لایەنە زۆر بە زەقی بەسەر ژیانی زۆربەی ئەنفالکراوەکاندا لە ژوورەکانی بەندکردنیاندا خۆی نواندووە))(عەلی، ٢٠١٠، ١١٩)، سەرەڕای ئەوەی ئەو کەسانەی لە کاتی بەندکردندا تووشی ئازار و ئەشکەنجەی زۆر بوونەتەوە، جگە لەوەش هەر خۆی پرۆسەکە ئەوە ئازار بەخش و جەرگبڕە، هەر ئەمە دۆخێکی دەروونی ناخۆشی لە دوای خۆی بەجێهێشتووە. ((پرۆسەی ئەنفال بەو دەرئەنجامە قورس و تراژیدیایەی لێی کەوتەوە، بەهۆی ئەوەی تاوانێک بوو، ترسناکی و ئەشکەنجەکەی بەچەشنێک بوو، وەک ئەوەی شایەتحاڵان باسی دەکەن و قوربانیان دەیگێڕنەوە و بە ئاستێکی بەرز و بەشێوەیەکی وێنا نەکراو توندوتیژی و کوشتن و برسیکردن و .....هتد تێدا تاقیکرایەوە، بۆیە کاریگەرییە دەروونییەکانی تا ئاستی حاڵەتی تراوما لەسەر قوربانییانی زیندوو و ڕزگاربوو و نەوەکانی ئەنفالکراو بەجێدەهێڵێت))(عومەر، ٢٠١٩، ٥٠)

ئەدەبیش زادەی هەست و هزر و ئەندێشەی مرۆڤە، لە لایەکی تریش ڕەنگدەرەوەی دۆخە دەروونییەکانی شاعیرە، یاخود ئاوێنەیەکە بۆ بەرجەستەکردنی دۆخە دەروونییەکانی شاعیر، چونکە شاعیر ڕۆڵەی کۆمەڵگا و ژینگەکەیەتی و ناتوانێت لێی دابڕێت، بۆیە دەبینین شاعیران لە ڕێگەی دەربڕینی هاوسۆزی یان خەم ومەینەتی یان دەرخستنی تراژیدیای مەرگ ....هتد.

کەژاڵ ئەحمەد لە دەقی (دوایین کەڤاڵی گۆڕە دێم)دا دەڵێت:

چەند دۆستن، چەند برادەرن

کورد و مەرگ..

لە چەخماخەی مێژووەوە

هاوسێ و هاوماڵی یەکترن. (کەژاڵ، ٢٠٠٦، ٢٦٢)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کەژاڵ وەک ژنە شاعیرێک هەستی کوردایەتی و نەتەوایەتی خۆی بە شێوەیەکی سادە دەردەبڕێت و دەیەوێت بە زمانی حاڵ پێمان بڵێت، کورد بە درێژایی مێژوو، بەشی مەینەتی و مەرگ و کوشتن بووە، ئاشکرایشە ئەم زوڵم و ستەمەی بەرامبەر کورد کراوە بەشێوازی جۆراوجۆر بووە، کەوا بووەتە ناسنامە بۆ مێژووی پڕ لە ڕووداوی ناسۆر و جەرگبڕ.

کەژاڵ لە شیعری (بەفری کافر)دا دەڵێت:

ئەم نیشتمانەی ئێمە هەڤاڵی مەرگە

بڕوانە چ ئاوەدانییەک، کەوتۆتە گۆڕستانییەوە

مانگمان فریای ناشتنی مانگمان ناکەوێ

گوڵمان بە دیار تەرمی گوڵەکانمانەوە

هەنیسکی پێنەما

دەریای فرمێسکی ژنانیش بوو بە قاقڕ (کەژاڵ، ٢٠٠٦، ١٤٩)

لێرەدا شاعیر پێداگری لەسەر مێژووی پڕ لە ناسۆری گەلی کورد دەکاتەوە و لە دواتریشدا ئەم هاوشێوە بوونەی کورد و مەرگ پەیوەست دەکاتەوە بە ئەنفال و کیمیابارانی هەڵبجە و جینۆساید و دەڵێت:

کۆتایی بۆ نییە... سەرەتای بۆ نییە

نێوەندی نییە دیرۆکی ماڵی ئەنفال

ماڵی کیمیاییباران و ماڵی هەلەبجەی بریندار

چ خۆڕاگرییەک هاتە هۆدەکانی گیانمەوە و

چ تاریکی و تەسلیم بوونێک هاتە دەرێ

لە گوڵبێنەی چاوەکان و تەنووری کەپوومانەوە

هەر دڕکێک بکوژرێ، هەر درەختێ شەهید بکرێ

پرسە پرسەی نیشتمانە... (کەژاڵ، ٢٠٠٦، ١٥٠)

خەمی شاعیر، بۆ دیرۆک و مێژووی نەتەوەکەی خەمێکی قووڵی بێ بڕانەوەیە، ئەو دۆخە سەختەش لەجیاتی ئەوەی تووشی تەسلیمبوون و ملکەچبوون ببن، بەڵکو بووەتە هۆی خۆڕاگری و بەرگری نەتەوەی کورد بەرامبەر بە ستەمی دوژمنان.

لە شیعرێکی تردا جەخت لە ئازار و خەمی چاوەڕوانی و نەهامەتییەکانی ڕزگاربووانی کیمیابارانی هەڵەبجە و ئەنفال و کۆڕەو و زیندانیانی پرسی کوردایەتی دەکاتەوە و دەڵێت:

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

چاوەڕوانی من بۆ نەهاتوویەک

چاوەڕوانییەکە تەواو هەڵەبجەیی

چاوەڕوانییەکە تەواو ئەنفالیی

چاوەڕوانییەکە تەواوکۆڕەویی

چاوەڕوانییەکە تەواو زیندانیی

چاوەڕوانییەکە تەواو بێوەژنیی

چاوەڕوانییەکە تەواو شەهیدیی (کەژاڵ، ۲۰۰٦، ۳۱٤)

شاعیر وەک هاوهەستییەک و هاوسۆزییەک بۆ شەهیدانی ئەنفال و کیمیاباران و زیندانیان، شاعیر لەگەڵ دووبارەکردنەوەی هەموو ئەو دەستەواژانەی (چاوەڕوانی) زیاتر پێداگری لەسەر هەستی چاوەڕوانی خۆی بۆ داهاتوو دەکاتەوە، چونکە تێدەگات بەشی کورد لەم ژیانە پڕ مەینەتییەدا، بەشی چەوساندنەوەیە.

لە شیعرێکی تردا بەناوی (با بەغدا بێت بۆ هەڵەبجە) هەستی بەرزی کوردانەی بە دەروونێکی پڕ جۆشەوە بۆ هەڵەبجە دەردەبڕێت و (من) ی شاعیر دەبێت بە (من) ێکی کوردانە، شێوەیەکی دەستەکۆیی وەردەگرێت، هەروەک دەڵێت:

بە دەسەسڕی گریاوی هەڵەبجەیا

بەغدا ناوچەوانی بسڕێت

بەر لەوەی لەبەر دەرگای

شەهیدانی شارەکەدا

شەرمبیگرێ.

هەڵەبجە ناچێت بۆ بەغدا

با بەغدا بێت بۆ هەڵەبجە

....

ئاخر کوژراو

چۆن دەچێت بۆ ماڵی ئاڵی بکوژەکەی؟؟

...

ئەمجارە و هەموو جارێ هەڵەبجە

لە شوێنەکەی خۆی نابزوێ. (کەژال، ۲۰۰٦، ٤۲۸)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لێرەدا شاعیر لە ڕوانگەی هەستێکی نەتەوایەتی، هەست و ئەندێشەی خۆی بە زمانێکی سادە دەردەبڕێت، بەوەی کە لەگەڵ ئەوەی هەڵەبجە تووشی ئەو کارەساتە گەورەیە کرا، پێویستە سەرانی بەغدا بێنە هەڵەبجە و داوای لێبوردن بکەن و ئارەقی شەرمەزاری بڕێژن.

نەزەند بەگی خانی بۆ مەرگی سەد و هەشتا و دوو هەزار پەپولەی کوژراو، لە بەش بەش کردنی پیتەکانی وشەی (ئەنفال) بۆ هەر پیتێک هاوارێک بەیان دەکات و دەڵێت:

ئـ : ئاگرێکی بێ ئامان

قرچە قرچی ڕۆحی زارۆک و

هەڵکڕوزانی دڵی دایک

زرمەی کەوتنی تەمەنەکان

ە : هاوارە

هاواری پەپولە

سەد و هەشتا و دوو هەزار پەپولەی کەسک و سور و زەرد

لەناو گەردەلول هەڵوەرین و

تۆفانی زەمەنن.

لێرەدا شاعیر وەک ژنە کوردێک هەستی پڕ لە داخ و مەینەتی کوردانەی دەردەبڕێت و هاواری ئەنفالکراوان دەگەیەنێت، بەجۆرێک لەگەڵ ئەنفالکردنی هەر منداڵێک و هەر ژنێک و هەر پیاوێک ڕوحی ئەویش گڕ دەگرێت، لەهەمان کاتیشدا ئەو وەرزە بە وەرزی تۆفان و کەوتن و لەناوچوونی تەمەن دادەنێت.

لەلایەکی تر، ئەو کاتەی پرۆسەی کیمیا باران ئەنجام دەدرێت، نەزەند لە وڵاتی غەریبییەوە، شینی هەڵەبجە دەکات و دەڵێت:

لە گۆشەیەکی ساردی سەرزەمین نادڵنیا

بەرامبەر دیوارێکی ڕووتی مەنفا

حیکمەتی بەردم دەخوێندوە

لەوێ

لەناو بێدەنگی ڕووتی بەردا

ڕوخساری ڕۆچووی باوکم بینی

زەردەخەنی سڕبووی خوشکە ساواکەم بینی

دیوارێکی ڕووتی ڕاماو

مەرگی ئەوانەی تێدا قەتیس مابوو

کە بارانی شینی هەڵەبجە بواری نەدان هەڵبێن

بەرە و پەناگەی ئێرە

سوچێکی ساردی سەرزەمین. (نەزەند، ٢٠٠٧، ١٢١)

شاعیر لە دوور وڵاتەوە شینی مەرگی هەڵەبجەییەکان دەکات و هەستی نامۆیی خۆی دەردەبڕیت، کەوا چۆن لە دوور وڵاتەوە مەرگ و کۆچی ئازیزانی دەبینێت و ناشتوانێت کارێکیان بۆ بکات، جگە لەوەی تەنها بەدیار هەواڵیانەوە ڕابمێنێت و لە دوورەوە شین بۆ ئازیزانی بکات.

لەبەرئەوە هەستی نامۆیی و هەستی کوردایەتی لە شیعری شاعیراندا هەستێکی زاڵە، شاعیر لە دەرەوە و ناوەوەی کوردستان هاوبەشی خەم و مەینەتییەکانی گەلەکەیەتی، بۆیە (من) ی شاعیر دەبێتە (من) ێکی باڵا و لە مەزڵومییەت و مەینەتییەکانی نەتەوەکەیدا هاوبەشی دەکات، هەروەک لە شیعری (گۆڕستانی جەستە) ی (کەژاڵ ئەحمەد) دا، جەستەی شاعیر لەیەک کاتدا هەم مرۆڤە، هەم دایکە و هەمیش گۆڕستان :

یەک بەیەکی ئەم قوربانی و شەهیدانە

لە خاکی فستقی جەستەما

تەنیا ناویان لەیەکتر جودایە

دەنا شێوە و

دەنا سۆز و

ئەدگاریان بەیەکدا چووە و

باڵایان هەریەک باڵایە

من لێوان لێوم لە شەهید

لێوان لێوم لە تەرم، لەیاد، لە گڵکۆی ئازیزان..

تا لە کۆتاییدا دەڵێت

باشئەزانم بۆ لەمەودوا

ئەم جەستە بچکۆلانەی خۆم ناتوانم

ئەزانم.. زۆر باش ئەزانم

بۆ لەمەودوا

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

من مرۆڤم

من دایکم

من گۆڕستانم (کەژاڵ، ٢٠٠٦، ١٧٨)

لێرەدا شاعیر جەستەی خۆی وەک گۆڕستانێک وێنادەکات، بۆ ناشتنی هەموو ئەو خەمانەی نیشتمانەکەی، بۆیە خۆی وەک تاک لەوە دەردەچێت تەنها ژنێک بێت و خەمی نەتەوەکەی هەڵگرتبێت، بەڵکو دەچێتە خانەی هەستی مرۆڤایەتی و کوردایەتی.

ج- ڕەهەندی زمانیی :

وەک زانراوە ئامانجی بنەڕەتی زمان کردەی گەیاندنە، شاعیر بۆ گەیاندنی هزر و هەست و ئەندێشەی خۆی پەنا بۆ کەرەسە زمانییەکان دەبات، کە ((بەهاریکاری کۆمەڵە وێنە و ڕەمز و هێمایەکی بەرهەمهێنراوی خۆویستەوە ئەنجام دەدرێن، ...، خەسڵەتی دەربڕینی زمان ئاکارێکی سادەی بێ بەرنامە نییە، ڤالای مۆرکێکی دەلالییە. مەدلوول وەک ڕایەڵێکی دەرەکی لەو دەربڕین و گوزارشتەدا جیا دەکرێتەوە. دالیش کە ڕەمزی مەدلوولە لە تێکەڵبوون و ئامێزگەلیی دال و مەدلوولدایە، دەلالەتیش وەک وێنەیەکی زەینی لەناو منداڵدانی دال و مەدلوولدا گەشە دەکات. بەو پێودانگە زمان نیشانەیەکی ڕەمزییە، یان وێنە و ڕەمزی ئەو بابەتانەن کە دەبیندرێن و هەستیان پێ دەکرێت)) (مەحموود، ٢٠٠٩، ٧). کەواتە شاعیر کەرەسە زمانییەکان لە چوارچێوەی سیستەمی زمانیدا ڕێکدەخات و بوونیاتی دەق لە چوارچێوەی نەسەقێکی دیاریکراودا بەرجەستە دەکات. لەم ڕوانگەیەوە هەریەک لە (نەزەند بەگیخانی و کەژاڵ ئەحمەد) وەک شاعیرێکی کورد هەوڵیانداوە لە ڕێگای ڕێکخستنی ئەو سیستەمە زمانییەوە گوزارشت لە گەورەیی کارەساتی ئەنفال بکەن، لەبەرئەوە ((هەموو دەقێک ئاماژەیە بۆ سیستەمێکی زمانیی کەوا تایبەتمەندی و یاسای خۆی هەیە لە چوارچێوەی نەسەق و پێکهاتە جیاوازەکاند)) (خمری، ٢٠٠٧، ٢٦٦). بەمەش دەسەڵات و هێزی شاعیر لەبەرجەستەکردنی ئیستاتیکا و شیعرییەتی دەقدا خۆی نمایشدەکات، نووسینەوەی ئازارەکانی ئەنفال و پرۆسەی جینۆسایدی گەلی کوردیش، بێگومان لە ڕێگای ئەو نەسەقە زمانیی و سیستەمە زمانییەوە بەدی دێت کەوا هەردوو شاعیر لە شیعرەکانیاندا بەرجەستەیان کردووە.

(کەژاڵ ئەحمد) لە شیعری (پەروانەکانی هەڵەبجە)دا کە باس لە مەینەتییەکانی کیمیابارانکردنی هەڵبجە دەکات، دەڵێت:

ئاه... گوڵەباخ

پەروانەکانی هەڵەبجە زۆر نامرادانە مردن

ئاه... پەروانە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

گوڵەباخە بۆنخۆشەکانی هەڵەبجە بوون بە تەرم

«لەگەڵ کۆچی سوورا ڕۆشتن

بەهار بوو خێڵ بەرەو ژوور بوو

کاتێ ڕۆشتن»

...

من و تۆ ...

ئەڵێی دوو چەپکە نێرگزی بە جێماوین لە کارەسات

وەک خش و هوڕی دامێنی

کراسی ژنە شۆخێکی هەڵەبجەیی تەنیا و مات

ئای من و تۆ

نەزیفی ئازارمان. تا ئەم دنیایە دنیایە

ڕاناوەستێ

ئای من و تۆ ڕووباری فرمێسک ئەمانبات. (کەژال، ۲۰۰٦، ۲۱۹)

دەبینین شاعیر لە ڕێگای بەکارهێنانی سیستەمە زمانییەکەوە، لەسەر بنەمای وێنە خوازەییەکان دەقەکەی دامەزراندووە، بەمەش جارێک وەک تاکێکی کورد و جارێکیش وەک ژنێکی ستەمدیدەی هەڵەبجەیی ئازارەکانی سنووری کات دەبەزێنێت و بە درێژایی کات بەو ئازارەوە دەمێنێتەوە.

لەلایەکی نەزەند لە شیعری (غەزو)، لە پێشەکی شیعرەکەشدا ئاماژەی بەوە کردووە کەوا بۆ بێوەژنەکانی ئەنفالی نووسیوە، دەڵێت:

ئ - ە – ن – ف – ا – ل ، ئ - ە – ن – ف – ا – ل

دەنگ هەڵیکرد

دەنگی مەئیوسی غەزو

دەنگی گەردەلولی سارا و تۆفانی بەرد

دەنگ هەڵیکرد

دەنگی غەور، دەنگی غارەک

ئەنفال هەڵیکرد (نەزەند، ۲۰۰۷، ۸۰)

لێرەدا شاعیر لە ڕێگای هارمۆنییەتی دەنگ و وشەوە، توانیویەتی کردەی گەیاندن

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

خێراتر بکات، هەروەک چۆن لە ڕێگای تۆپۆگرافیای دێڕە شیعرەکە، بە هەڵوەشاندنەوەی یەکە دەنگییەکانی وشەی (ئەنفال)، لەسەرەتای هەر کۆپلەیەکی ئەم دەقە شیعرییە، وێنای پڕۆسەی ئەنفال لە دەروونی وەرگر یان خوێنەردا زیاتر دەچەسپێنێت، بەمەش دەنگی ئەنفال لەگەڵ دەنگی جەور و ستەم یەک دەگرێت و وێنەیەکی زەینی لە ڕێگای کەرەسە زمانییەکان بەرجەستە دەکات.

کەژاڵ لە کۆتایی شیعری (هۆلۆکۆست) دا بە زمانێکی سادە تراژیدیای ئەنفال لەچەند دێڕێکدا کورت دەکاتەوە و دەڵێت :

کە بردیانن هەموو شتێ بەرەو کاڵبوونەوە دەچوو

شۆڕش، ڕەوشت، ژیان، جوانی

قەسیدە وەک ملی ئەوان بەلادا کەوت

ئەو مێژووە.. توانەوەی شەکری ڕووناکی بوو لەناو

ژەهراوی تاریکستاندا

تەسلیم بوونی گوڵەباخ بوو بە دڕکەزێ

حیکایەتی سەربڕاوی میللەتێکە زوو شتی بیر دەچێ. (کەژاڵ، ٢٠٠٦، ١٤٣)

لەم چەند دێڕەدا، شاعیر زۆر بەسادەیی پێمان دەڵێت لەگەڵ ئەنفالدا زۆر شت مرد، لەوانەش شۆڕش و جوانی ژیان و خۆشی ژیان و قەسیدە و شیعر، بەلام لەگەڵ ئەم مێژووە پڕ کارەساتەدا ئەمە حیکایەت و مێژوویەکی پڕ لە ناسۆری میللەتێکە زوو شتەکانی لەبیردەکات، لێرەدا شاعیر بە زمانێکی شیعری گلەیی و گازەندە لە میللەتەکەی دەکات، لە هەمبەر لەبیرکردنی مێژووی پڕ سەروەری و پڕ کارەساتیی. لەم دەقانەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، زمانی شیعری (نەزەند بەگیخانی و کەژاڵ ئەحمەد) زمانێکی شیعری سادەیە، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا لە ڕێگەی کەرەسە زمانییەکان و وێنە و مەدلوولاتە جیاوازەکانەوە مێژووی گەلێکی ستەمدیدە دەگێڕنەوە.

ئەنجام

١. دەکرێت شیعر ببێت بەو پردەی کە ڕووداوە تراژیدییەکانی گەلەکەمانی لێوە بگوازینەوە و بە نەوەی نوێی ئاشنابکەین تا ڕابردووی نەتەوەکەیان بزانن.

٢. ژنان سەرەڕای ئەوەی ڕۆڵێکی بەرچاویان هەیە، لە پڕۆسەی داهێنانی ئەدەبی، هەریەک لە شاعیران (نەزەند بەگیخانی و کەژاڵ ئەحمەد) توانیویانە مێژووی کارەساتباری گەلی کورد لە ڕێگای شیعرەوە بگوازنەوە ناو ئەدەب و پەیوەندی نێوان ئەدەب و مێژوو بەشێوازێکی ئەدەبی تایبەت بەخۆیان دابڕێژنەوە.

٣. لەڕووی ڕەهەندی کۆمەڵایەتییەوە زیاتر باسیان لە دیاردەکۆمەڵایەتییەکانی وەک ژیانی سەختی بێوەژنان و چاوەڕوانی دایکان و ژنان بۆ ڕۆڵە و هاوسەرەکانیان یاخود ڕەشپۆشی ژنان و ئەو بارودۆخە نالەبارەی لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە تووشی ژنان بووەتەوە، کردووە.

٤. هەردوو شاعیر بەشێوەیەکی قووڵ بارودۆخی دەروونی بەجێماوان و ڕزگاربووانی ئەنفال و کیمیابارانیان باسکردووە و هەستی نامۆیی و هاوسۆزی خۆیان لەبەرامبەر ئەو کارەساتە گەورەیە دەربڕیوە.

٥. هەردوو شاعیر بەزمانێکی سادە و کەرەسە زمانییەکان وێنەی زەینی و هەندێ جار بەکارهێنانی ڕەمز و وشە خوازەییەکان توانیویانە کارەساتی ئەنفال بگێڕنەوە.

سەرچاوەکان

– ئەحمەد، کەژاڵ (٢٠٠٦)، دیوانی شیعر، بەڕێوبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی.
– ئەمین و نووسەرانی تر،(وەیسی)،٢٠١٣جینۆسایدی گەلی کوردستان،چاپی یەکەم، چاپخانەی جیم ئۆفسێت، تورکیا.
– بەگیخانی، نەزەند، ٢٠٠٧، زەنگوڵی وتن، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانیی.
– دزەیی،(یوسف)،٢٠٠١ ئەنفال کارەسات، ئەنجام و ڕەهەندەکانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر
– ڕەشید، فوئاد، ٢٠٠٧، دەقی ئەدەبی «ئەدگار، چێأ، بەها»، دەزگای ئاراس، هەولێر.
عزیز،(سهیل)،٢٠١٣،پرۆسەکانی پاکتاوی ڕەگەزی لەناوچەی کفری، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی..
– عبدالله،(چنار)،٢٠١٦،بابەتی جینۆساید وەک میتۆدی خوێندن لە سیستمی پەروەردەی کوردستان، توێژینەوەکانی یەکەمین کۆنفرانسی پڕۆگرامەکان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر..
– عومەر، مەهدی فاتیح، ٢٠١٩، پرۆسەی ئەنفال و ڕەنگدانەوەی لە ئەدەبی کوردیدا، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی .
– عەلی، د. ئەحمەد شەریف، ٢٠١٠، ئەنفال لە ڕۆمانی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر.
– مەلای گەورە،(مەلامحەمەد)،٢٠٠٩،تەفسیری کوردی لەکەلامی خوداوەندی، بەرگی سێیەم، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی،سلێمانی.
– محمود،(ئەحمەدکاکە)،٢٠٠٧،تەفسیری ڕامان لەماناو مەبەستەکانی قورئان، چاپی یەکەم، نەشری ئیحسان، تاران
– مەحموود، د. ئازاد ئەحمەد، ٢٠٠٩، بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا (١٩٨٥ – ٢٠٠٥)، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

عەرەبی:

– جبر،(ایمن)،١٩٩٧، کتاب تفسیر روائع البیان لمعانی القرآن، مراجعة د.احمد نوفل و د.احمد شکری،ط٢، دار الارقم.
– خمری، د. حسین، ٢٠٠٧، نظریة النص من بنیة المعنی إلی سیمیائیة الدال، دار العربیة للعلوم ناشرون، منشورات الاختلاف، الجزائر.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دێرینە دەقەکەو هورمزگانی و پۆلێو ڕەوایەتێ جیاوازێ و هۆرسەنگناییێوی شێوازشناسانە

عادڵ محەمەدپوور

ماستەر لە زمان و ئەدبیات

adel.mohammadpur@gmail.com

چکیارە

هورمزگان تێکستێوی برگەیی چوار بەیتیی کوردیی گۆرانەن(هەورامی). سەرچەمەکێ ئینای چی بڕوانە کە ئی هۆنیاوێ پەیوەنییش بە دۆخەو کوردستانوو ئا وەختیەوە هەنە کە کەوتەن وەروو پەلامارو عەرەبەکا و مەڕەو هەزارمێردینە وێزیاینەوە. چی بارەوە پۆلێو وەرهۆرزشناسێ، مێژوونویسێ و پەیجۆرکارێ سەرشناسێ کوردێ و فارسێ سەروو ئی دەقیە تاقیێشا کەردێنێ. دلێنەو دەقەکەی باس ئەو خاپوور کەردەی پەرەستشگاکا، شارەکا و کوشتەیو دلێرپیایا و بە دیل گێرتەیو ژەنا و کناچاو کوردی کەرۆ و چی پیۆەنییەنە مشت و مڕیوەش نیانەوە و لانیکەم دوێ وینگاییێ سەرەکییش چنە کەوتێنێوە. وینگای یۆوەم ئەرێنین و ماچانێ ئی دەقە ڕەسەنەن و نیشانەناسیی زوانی و باری ماناشناسیەکەش چنی تەشکەو شێعرەو کوردیی گۆرانوو ئا سەردەمیە هامسەنگەن. وینگای دووەم نەرێنین و سەرجەم ڕەفزش کەراوە و داواو ئا پۆسیە کەرانێ کە سەرشەوە نویسیان. چی ڕاسانە نویسەروو ئی دێڕانە، بە چوارچێوەو تیۆری تاقیقی و ئاکاری شۆنیرەلوای هەم بە ڕەوایەتێ ئەرێنی و نەرێنیی سەرچەمەکا و هەمتەر بە ڕەوتوو دەقەکەی کە ئیسە هەن دلێمانە و ئینا حاڵوو تاوتۆ کەردەینە، پەشتیش بەستێنە. ئاخێزگەو سەرهۆردایو تارێخ ئەدەبیاتوو نەتەوەکایتەریەنە، دەقە سەرەتاییەکێ- تاخێت تاک بەیتێوەیچ، نەنریاینێ لاوە، بەڵکەم پەشتیشا بەستێنە بە ڕەوایەتێ یۆ دماو یۆو سەرچەمە وەڵینەکا و وینگاو پسپۆڕا، پیجۆرە زەمینەی زانستیشا پەی ڕەخسیان کە بیاوا بە فەلسەفەی تاریخیی وێشا. پۆکای چی هەرمانە تاقیقییێنە پێسەو نیازێوی زانشتی، کۆنتەرین دیمەنوو تێکستەکەی بە خەتی پالەوی و ڕانویسی لاتینی وزیان ڕوە و مۆرفیمێ و یەکەو بەیتەکا و باری هەناوی و شێوازناسیشان شیتەڵکاری کریان تا زەمینەییێوە بڕەخسیۆ

پەی ئەوەوانایێویتەروو فەلسەفەی حەماسی- تارێخی و گەشە دای بە ئاگامەننیی ئیتنیکی نەتەوەکەیما.

کرێڵ واچێ: هورمزگان، پەلامارەو عەرەبەکا، خاپوورکەردەی، ڕەوایەتێ جیاواز

summary

Hormozgan is a four-bit Kurdish text. Sources believe that this poem is related to the beginning of the Arab invasion of Kurdistan and was found in Hazarmird Cave. In this regard, a group of orientalists, historians and researchers of Kurdish and Persian studies have investigated this text. This text describes the destruction of religious places, cities, the killing of brave men and the arrest of Kurdish women and girls, which has created a challenge and at least two perspectives. The first point of view is the belief that this main text, its linguistic semiotics and its semantic position correspond to the structure of the Kurdish poetry of that time. The second view is negative and rejects it absolutely and demands the leather written on it. In this regard, the author of these lines has paid attention to the positive and negative narratives of the sources in the framework of the research-descriptive theory and has relied on the activeness of the text that is currently being discussed. In the history of the literature of other nations, the primary texts have not been abandoned, but by relying on the successive narratives of previous sources and the opinions of experts, they have provided a scientific basis for their historical philosophy. Therefore, in this research, as a scientific method, the oldest text in Pahlavi and Latin script has been analyzed and their morphemes, verse units, content and methodology have been analyzed in order to provide a basis for the realization of epic-historical philosophy in the direction of developing national identity be created.

Keywords :Hormozgan, Arab attack, destruction, different traditions

١- وەڵێنە و دەربڕیەیو پەرسەو بنەمایی بابەتەکەی

تاکە ئیستاتیکاو بیەی و وێنای تاریخی و ئەژناسەی نەتەوایەتیی کوردی بنەڕۆوە هەر شێعرە بیێنە و بە نوونگەو پۆلێو هۆکاریٚ سیاسی-کۆمەڵایەتییٚ ڕەوڕەوەو تاریخینە، بێبەش بیەن ئەو چەپکێو ژانرێتەریٚ ویرییٚ و هونەرییٚ. کۆو ئی دەقانە ئارۆ دلێو ئارشیڤوو چواردە سەدەو شیعرەو ئەوساو کوردیەنە، هەم دەقیٚ ڕەزمنامیٚ و حەماسییما هەنیٚ و هەمتەر شیعرێو لیریکاییٚ. بەڵام شێعریٚ لیریکییٚ بە تەماموو دلێنەکاشەوە پیسەو نۆرمێوی شێوازژناسانەی، زاڵ بیەی وێش ئەرمانان. لاییوتەریچەوە، گێجاوڵە تاریخیەکانە سەرەمرە، لاو دەسەڵاتچییە ملهوڕەکاوە، دایمەن کوردستان کێبیەی و شناسنامەی گەشاوەزی و فەلسەفەی نەتەوایەتیش کەوتەن وەروو پەلاماروو جینۆسایدی و قەلاچۆکەردەیوە و خاک، یانە، گیان و سامانش بە تالان بریان و فاکتۆریٚ، بەڵگیٚ و تاپوێش چی بارەوە سڕیاینێوە یان دیفۆرمە و چێروچوەر کریاێنیٚ و دەقێق ئاخێزگەو سەرهۆردایو تاریخیش ساق نەکریانەوە؛ پۆکای دەقە شیعرییەکەو هورمزگانی هۆرمگێرۆ کە چی کات و دەرفەتانە پیسەو ڕۆحێوی حەماسەتیانە و بابەتێوی ئەدەبی- مێژوویی بە شێوەی زانستی، نیشانەژناسانە و ئاکادیمیانە، پەیجۆرهەرمانیش پەی بکریۆنە. شیکاریی و شۆنگێرتەی بە ئاکام پەی ئی دەقیە متاوۆ دویٚ ئامانجیٚ سەرەکیێ بپێکۆ: یۆ پیسەو یەکەم زایەڵێوی پاڵەوانی و دلێرنامەو کوردی و دووەم پیسەو بەڵگەیێوی تاریخی کە پاشێل کارییەکا و سڕیەیەو مافوو ئەرەبیەیو نەتەوایەتی و دیاردایو قەلاچۆکاری مەحاڵە کوردەوارییەکا وێنا بکەرۆنە. پیسەو سوهراب سێپێهری ماچۆ: «با ئیتر چەمەکاما بشۆرمیٚ و بە جۆرێویتەر بدیەمیٚ».

١-١- پەیجۆرکاریی ئەدەبینە (Literature Review)، تا ئیسە پەی ئی دەقیە چێش کریان؟

لاپەلدایەو و ئەوەوانای ئەدەبیی پی مانا کە بزانمیٚ چە کتێب، وتار و سەرچەمێویٚ یەک سەدەی ویەردەنە جە بارەو پرۆسەو هۆرسەنگنایو ئی هۆنیٚ چاپ و وەڵاکریاینێوە تا بیبلیۆگرافیشان یۆ دماو یۆی ئەژناسە و کۆبەننی بکریۆنە. پی ڕاهەرمانیٚ گنۆنە بەر کە سەروو پەیجۆرهەرمانیی ئی دەقیە بە وینگاو ئی وتاریەوە یەریٚ پەیلوایی جیاوازێش چنە کەوتێنێوە:

- **وینگای یۆوەم؛ ئەرێنی و ددان پۆرە نیایا**
- **وینگای دووەم؛ نەرێنیی و ڕەفزکەردەیوەن**

– وینگای یەرەم؛ ڕێژەیین و هۆرز و نیشتوو واقێعوو دەقەکەین کە وەرەچەمەن و ئینا دلێمانە و داواکەرۆ کە پەیجۆرهەرمانیی ئەدەبی و زوانی و ویریی فرەتەرش پەی بکریۆ.

١-٢- وینگای یۆوەم و دیایو ئەرێنیی پۆلێو وەرهۆرزژناسیێ، مێژوونووسیێ و پەیجۆرکاریێ

یۆوەم کەسێو سەروو ئی تێکستییە باسی ئەرێنیش کەردەن؛ حوسەین حوزنی موکریانین (١٨٩٣-١٩٤٧)، ویسوو نەورۆزوو (١٣٠٩)ی کۆچی گۆڤاروو زاری کورمانجینە، تەنانەت چن مانگێ وەڵێ درکنایو د. سەعیدخانی کوردستانینە[١]، ئی تێکستیە پێسەو سامانێوی ئێژانەی تاریخیی کوردەکا، نامێش چۆ بەرۆنە (عەبدی، ١٣٩٧: ١٠٦). بەڵام خودوو سەعیدخانی کوردستانی نویسەرو کتێبوو نزانی[٢] یۆوەم نویسەری کاریگەرەن ئەو تاقێقکاری و قاودای و وەڵاوکەردەیەو ئی دەقیە. وەڵێنەو کتێبوو نزانینە منویسۆ: چی ڕوانە پۆسێو سلێمانینە بە خەتی پالەوی ئێزیانەوە و هۆرگێروو چن بەیتە شێعرێوەن... (کوردستانی، ١٣٠٩).

محەمەد تەقی بەهار ئەرەژناسیا بە مەلەکولشوعەرا (١٢٦٥-١٣٣٠ ک) مێژوونویس، زوانەوان، شێوازژناس و شاعێری سەرشناسی ئێرانی، یۆوەم پەیجۆکارەن کە وەرفراوان و شێوازژناسانە سەروو ئی تێکستیە هەرمانەش کەردێنە و چی بارەوە منویسۆ: «دەقێوی چن بەیتیی دە بڕگەیی دەهەو دووەموو کۆچی نزیکوو شاروو سلێمانیی عێراقی (مەڕەو هەزارمێرد)ینە ئێزیانەوە کە پەیوەنتییش بە سەرەتاو هێڕشوو عەرەبیەوە هەن سەروو ئێرانی... ئی شیعرێ بە خەتی پالەوین و سەروو پۆسوو ئاسکێوە نویسیان و ڕۆنامەو شەرقینە وەڵاوکریانەوە و بەڵام دەقوو شێعرەکێم لاو ئوستادی زانا بەڕێز دوکتۆر سەعیدی کوردستانیوە یاوان دەسم... » (بەهار، ١٣٤٧ : ٣٩-٤٤).

دمایی غوڵامڕەزا ڕەشید یاسمی کرماشانی (١٢٧٥-١٣٣٠ ک)یچ بە پەیلوای ئەرێنیی سەروو ئی دەقیە باسێش کەردێنێ و ددانش نیان بە ڕەسەنایەتیی دەقەکەیرە و چی بڕوانە بیەن کە ئی هۆنراوێ سکاڵاییوەن ئەو پەلامارەکاو عەرەبی و هەوڵێو پەی قەڵاچۆکەردەیو ئاییینی کۆن و پەڕچە هەرمانێوەنە لاو جەماوەریوە پەی ئی دیاردایە... (یاسمی، ١٣٦٣: ١١٩).

ئایەتەتوڵڵا مەردۆخی کوردستانی (١٢٥٦-١٣٥٤ ک)یچ ددان منیۆ بە واتە و نویستەکاو ڕەشیدی یاسمیرە و پەیلوای ئەرێنیی وێش پەی ئی دەقیە هەفتەنامەو کوهستان (١٣٢٤، ش ژ ٦ ل ٥) و مێژووی کورد و کوردستان (مەردۆخ، ١٣٥١: ٥٠) وەڵا کەرۆوە (عەبدی، ١٣٩٧: ١٠٦). عەلائەدین سەجادی (١٩٠٧-١٩٨٤ ز) مێژووی ئەدەبی کوردینە باس ئەو ئەرێنی بیەیو وێش پەی ئی دەقە کوردییە مکەرۆنە (سەجادی، ١٣٦١: ١٢٩-١٣). و ئینەیچ بەڵگێوەن پەی واتەکاو بەهاری و پەیلوای ئەرێنییەکاو باقی نویسەر و پەیجۆکارەکا کە کتێبەکاشانە باسشا چی تێکستییە کەردەن. درێژەو ئی هۆرسەنگنایینە چنها نویسەرێتەرێ ئێرانیێ و خارجیێ و کوردیێ پێسەو: سدێقی سەفیزادەی کتێبەکەشنە، دەقی پالەویی ئی تێکستیە منیۆرە (صفی زادە، ١٣٨٧: ١٨٩)، حسین شکیبا، ابوالقاسم اسماعیلپور، محمدرضا ابوترابیان، حسن مشحون، فاروق سەفیزادە، عەبدوڵڵا ئەیۆبیان، محەمەدەمین هەورامی، د. محەمەدعەلی سۆلتانی، شاهۆ عەبدی، جەمال ڕەشید، واسیلی

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

نیکیتین(١٨٥٥-١٩٦٠)، مارگاریتا رودینکو(١٩٢٦-١٩٧٦)، لگ لیودویگوویچ ویلچفسکی سەروو ئی دەقیە باسێشا کەردێنێ (عەبدی، ١١٠:١٣٩٧-١١١).

مێژوونویس و ئێتنۆگارافی ڕووسی ڤۆلچفسکی منویسۆنە: ئی هۆنیایێ دەهەکاو یۆوەموو سەدەو ویسی سلێمانینە ئێزیانەوە و ڕۆدێنکۆیچ ئی دەقشە بە زوانی ڕووسی هۆرگێڵنانەوە (جەمال ڕەشید، ١٩٨٨: ٥١٦). سروودوو ورمزگانی(Warmizgan) سینە بە سینەو جەماوەرینە پارێزیانە و بە خەتی پالەوی سەروو پۆسێوە بە زوانی گۆرانی کە سەر بە دەسەو سەراوننوو وەرنیشتوو زوانە ئێرانییەکان (اکبری مفاخر، ١٣٨٩: ١١)، سەدەو حەوتوو زایینی نویسیانەوە (ئاکۆپف ئاکۆپیان، ١٩٦٧)، (همزەای، ١٣٩٤: ٧٣) و کۆنتەرین شیعرەی برگەییەی کوردیی مێنە هەژمار (جەباری، گویش هەورامی). پی جۆرە دەیان نویسەرێ و پەیجۆرکارێتەرێ کورد و غەیر کورد چی بارەوە باس و شیکاریشا سەروو ئی شێعرێ کەردێنە. بە پاو قڵڵەتوو وتارەکەی، مەوداو ئانەیما نیەن بە تەسەل باسێشا سەر کەرمێنە.

١-٣- وینگای دووەم و پەیلوای نەرێنیی چن نویسەر و شیکارێ

چن نویسەرێ و شیکارێ پێسەو وینگاییوی نەرێنی باس ئەو نەبیەیو چەرمەکەی کەرانێ و دەقەکە بە تەمامی منیا لاوە و ڕەسەنایەتی ئی دەقیە بەرانە چێروو پەرسێ و بە ساختەش مزانانێ، پێسەو: جەماڵ نەبەز، عێزەدین موستەفا ڕەسووڵ، مکنزی(١٩٢٦-٢٠٠١) و ... پەی زانیاریی زیاتەری بدیەیدێ: (عەبدی، ١٣٩٧: ١٠٠، ١٠٩، ١١٠، ١١١).

١-٤- وینگای یەرەم؛ ڕێژەیی بیەی و وەرەچەم گێرتەیو کارایی دەقەکەی و پەیجۆرکاری زیاتەری

ئی وینگا هەم بە ڕەوایەتوو سەرچەمە یۆدماویۆو وەڵینەکا پەشتی بەسۆ[٣] و هەمتەر بە هەوڵە ئیعانییەکا و چنەویریەیشا پەی چارەنویسوو دماڕۆو دەقەکەی و بڕواش پینەیە هەنە کە هورمزگان دەقێوی ئەکتیڤەن و هەنبانەو زەینی نویسەرا و گێڵەو خامەو پەیجۆرکارانە، ئەرەنیشتە بیەن و هەوڵەکێچ پەی هۆرسەنگنای و شۆنگێرتەیش کریاوێنێ و تاخێت ڕەخنەی نەرێنی و ڕادیکاڵیچ چی پەیوەننیەنە، ددان پۆرەنیایەن بە بیەیش و ڕەوادایێوەن بە پرۆسەو دەقەکەی کە وەشبەختانە ئینا دلێمانە و خەریکێنمێ واتواچش سەر کەرمێنە. سەروو بنەماو ڕەوایەتوو سەرچەمەکا و وینگاو نویسەرە ئێرانییەکێ، کوردێ و وەرهۆرزژناسێ و تەنانەت سووچەنیگاو نەرێنیی تاقمێوە نووسەرێ؛ ئی دەقە باس ئەو ڕێژەیی بیەی و ئەکتیڤیەتی زوانی، ئەدەبی و ویریی ئا دەقیە کەرۆنە. وەرەچەم نەگێرتەیش، هەوڵێوی ئیفلیج و چەقبەستەن. داواکریۆ ئی هۆنیایێ پێسەو وێناو یۆوەم دەقی نویساریی تاریخ ئەدەبیاتوو کوردی بە ڕەسمی جە ناوەندە زانستی و زانکۆکاو کوردستانینە فرەتەر شرۆڤەش سەربکریۆنە.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١-٥- دەسپێکوو مێژوو ئەدەبیاتوو فارسی و پەشت بەستەیو بە ڕەوایەتەکا

ئاخێزگەو مێژوو ئەدەبیی نەتەوەکایەرەنە، یۆوەم تێکستەکێ شێعریێ هەمیشە بە خەرمانێو جە ئەگەر و نەگەروو ڕەوایەتەکا و سەرچەمەکا پەشتیشا بەستێنە و قەولەکاو ئادیشا کریان بە بەڵگە و تاپۆو مێتێدۆلۆژیی هەرمانەئەدەبییەکا. ئی ڕەوشە دەقە سەرەتاییەکاو مێژوو ئەدەبیاتی فارسینە فرەتەر بەرجەستەن.

زەبیحوڵڵا سەفا (١٣٧٨-١٢٩٠ک) نویسەر و پەیجۆرکاری سەرژناسی ئێرانی مێژووی ئەدەبیاتی فارسینە سەروو دەقە سەرەتاییەکاو ئی شێعرێ منویسۆ:

ڕەوایەتەکێ جۆراوجۆرێنێ؛ دەقە سەرەتاییەکانە کۆنتەرین ڕەوایەت کە هەنما، قەولوو کتێبوو تارێخوو سیستانین کە سەدەو پەنجیی کۆچینە نویسیان و تاخێت نویسەر یا نویسەرەکێش نەژناسیاینێ و دوور نیەن کە ڕەوایەتەکاو ئی کتێبیە بە پاو پانویستەکاو وەڵێنی تەشکەشا گێرتێ بۆ... (صفا، ١٣٦٦: ١٨٣-١٦٥). دمایی نویسەر بێ بەهانەگێرتەیو بەڵگەو پۆسی و چێویتەرێ، تەنیا داکۆکیش سەروو ڕەوایەتێ کتێبوو تارێخ سیستانین. ئی تارێخ نویسە بەرهەمەکەشنە کە کتێبوی هەشت بەرگی و یۆن جە سەرچەمە متمانەبەخشەکاو تارێخ ئەدەبیاتی فارسین، ئیشارە کەرۆ بە یۆوەمین هۆنیاوەو محەمەد بن وەسیف سەگزی (هەمان سەرچاوە، ١٦٦)، شاعێر و دەبیروو یەعقووب بن لەیس سەفاری (٢٦٥-٢٢٥ ک)، کە یۆن جە دەقە سەرەتاییەکاو یەرە سەدەو یۆوەموو کۆچی مانگیین. ئی ڕەوایەتە و سەرجەم ڕەوایەتەکایەروو شاعیرایەتەری، با بە پایەگاییوە پەی شکڵ گێرتەیو تاقیقە ئەدەبییەکایەروو ئی ڕەوتە ئەدەبیێ. درێژەو ئی هەرمانێنە، سەفا ڕوە کەرۆ ڕەوایەکایەر و ئیشارە کەرۆ بە کتێبانێوە پێسەو: (تاریخ بیهق/ سەدەو پەنجی، لباب الالباب عوفی/ سەرەتاو سەدەو حەوتی ، المعجم شمس قیس رازی/ سەدەو حەوتی، تذکره الشعرای دولتشاه سمرقندی/ سەدەی نۆی کۆچی و مجمع الفصحای رضا قلیخان هدایت/ سەدەو سێزەی کۆچی و...) و نموونە دەقانێویتەر جە شاعیرانێو پێسەو (ابو حفص سغدی، حنظلەی بادغیسی، فیروز مشرقی و ابوسلیک گرگانی و...) مارۆنە دلێ کتێبەکاش و پێسەو دەقێ سەرەتایێ یۆ دماو یۆی تۆمارشا کەرۆنە (هەمان، ١٨٢-١٧٦) و تارێخ ئەدەبیاتوو هەزار ساڵەو فارسیی منویسۆوە.

چی هەرمانە تاقێقێنە باس سەروو نەبیەیو پۆسی هەر نەکریان، ئینە ماناش ئانێنە واتواچی ئەدەبی و زوانی و ویری موزۆ سەروو شانەو نویسەرا و وانەرا و ساحێب نەزەرایتەروو دماو ویش. موینمێنە کە دماو دە سەدێ ئی تاک بەیتیێ و چن بەیتیێ ئەدەبیی فارسینە بیێنێ یۆوەم سەرچەمەو ئاخێزگەو سەرهۆردایو مێژوو ئەدەبیاتی فارسی و پێڕەوی چی سەرچەمانە و چی ئەدەبیاتەنە کە ڕادەو چننیشا فرەن، کریان تەوەن بنەڕەتوو ئی تارێخە دۆڵەمەنیە و کتێبخانە ئاکادێمی و ئێنستیتۆی زوانی و ئەدەبیشا ڕازنانەوە و سەدان کتێبێ سەروو ئی مێتۆدە زانستییە نویسیاینێ و چاپکریاینێ و ئیسەنە وانەی زانستیشان پەنە مونیۆوە (محمدپور، ١٣٩٢: ٢٠).

٢- دەقە شیعرەکەو هورمزگانی بە پاو ڕەوایەتوو چن تاقیڤکارێ و تارێخ نویسێ:

٢-١- دەقەکەو هورمزگانی بە خەتی پالەوی

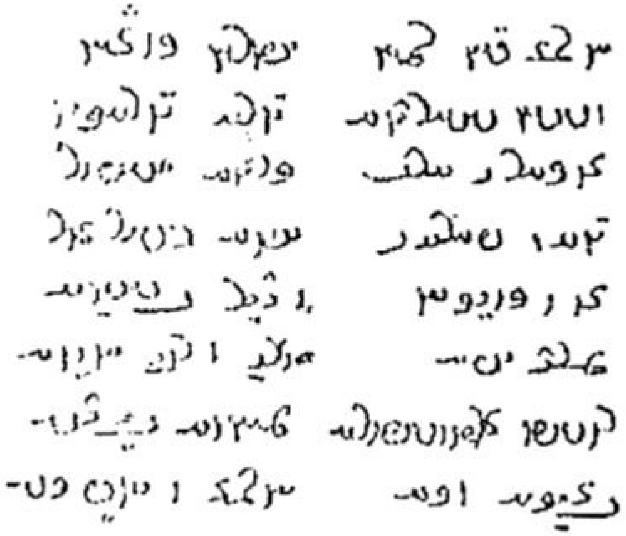

(صفی زادە، ١٣٧٨: ١٨٩ و اکبری مفاخر، ١٣٨٩: ١٣ و جەباری گویش هەورامی)

٢-٢- ڕانویسی لاتینیی دەقەکەی بە ڕەوشی مەکنزی

ōrmizgān ŗimān ātirān kužān

wišān šārdwā gura gurakān

zur kār ī arab kardnā xāpūr

gunā ū pālhē hatā šārazūr

zan ū kanikan u dīl bišīnā

mird āzāy tilē u ŗūy hwīnā

ŗōšt zarduštra mānwā bē das

bazīkā nakā ōrmaz u hwēč kas

(جەباری، گویش هەورامی)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢-٣- دەقەکەو محەمەد تەقی بەهاری

هرمزگان رمان، آتران کژان

هوشان شارەوە، هورە گاوران

زورە کرە ارب کردنا خاپور

گنانی پالە بشی شارەزور

ژن و کنیکا ودیل بشینا

مرد آزا تلیی ژ روی هوینا

روش زردوشتر ماننە و بی دس

بزیکا نیکا هورمز وە هیچ کس (بهار، ١٣٤٧: ٤١-٤٠)

٢-٤- شرۆڤە و یۆدایەو بەیتەکا سەروو ڕانویسی لاتینی

ئۆرمزگان ڕمان، ئاتران کۆژان

ōrmizgān ṛimān ātirān kužān

«ئاورگەکان کاولبوون، ئاورەکان کوژانەوە»

وێشان شاردەوا گۆرەگۆرەکان

wēšān šārdwā gura gurakān

«گەورەکان و پیاوچاکان خۆیان دەشاردەوە»

زۆرکاریی ئەرەب کەردنا خاپوور

zurkār ī arab kardnā xāpūr

«زۆرکارانی عەرەب، کردیانە خاپوور»

گونا و پاڵهێ هەتا شارەزوور

gunā ū pālhē hatā šārazūr

«لە گوندی پاڵەوە هەتا شارەزوور»

زن و کەنیکان ئۆ دیل بشینا

zan ū kanīkān ō dīl bišīnā

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

«ژنان و کچان بە دیل گیران»

مێرد ئازا تلێ ئۆ ڕۆی هوینا

mird āzāy tilē u ṛūy hwīnā

«پیاوی دلێر لەناو خوێندا دەتلایەوە»

ڕۆشت زەردوشترە مانوا بێ دەس

ṛōšt zarduštra mānwā bē das

«ڕەوشتی زەردەشت بێ یاوەر مایەوە»

بەزیکا نەکا ئۆرمزد ئۆ هوێچ کەس

bazīkā nakā ōrmaz u hwēč kas

«هورمز بەزەیی بە هیچکەسدا نەهاتەوە.» (نووسینەوەی جەباری سەباح، گویش هەورامی)

٢-٥- شی کەردەیەو بڕێو وشێ و مۆرفێمێ و یۆدریایێ دەقەکەی

•هورمزگان، ئورمزگان، ورمزگان؛ Warmizgan یا□rmizg□n یا hurmizgan، ئەوێستانە Ahura-Mazd□h، پارسی کۆن Auramazd□h، پالەوینە Ohrmazd، فارسی تازەنە ئوورمەزد، هورمزد، ورمزد Warmizd؛ یانێ: ئاویرگاکێ، ئاورگەکان، پەرەستنگاکان (اکبری مفاخر، ١٣٨٩: ١٤). هورمزگان واچێوی یۆدریان و دوێ بەشێن: بەشی یۆوەم huvar بە ماناو وەر، خۆر و بەشوو دووەمی مزگ+ ان؛ مزگ بە ماناو یاگێو پەرەستشی کە ڕێخەییێوی ئارامین msgd و بیەن بە (مسجد)ی عەرەبی. سەرجەم هورمزگان یانێو: یاگێو پەرەستشی، ڕۆشنایی وەری، خۆر (خورشید). (ان)یچ نیشانەو کۆین سەروو ڕازوانی (گورانی)ین (جەباری، گویش هەورامی).

•rimān، ڕمان جە ڕیشەو هێندوئوروپاییە: Remb بە ماناو کەوتەی و کەوتن و وێران بیەین کە فارسنە پێسە رمبیدن ئامان. شوناسی کرداریی ئی وشێ سەروو بنەماو ڕازوانی گۆرانی سەرف کریان: ڕمان: یانێ وێران بیەی، ویران شدند (جەباری، گویش هەورامی).

•ātirān یا ātarān. ئاتران، آتش ها، ئاویرەکێ، ئاورەکان. Atiran، آتش ها، ئاوێستا: ئاتەر، Ater و ئاتەرش، Aterş ، پالەوی: ئاتور، Atur و ئاتەخش، Atexş ، هەورامی: ئاویر، Awîr ، ئێر، êr، سۆراني: ئاور، Awir.

• kužān، جە ڕیشەو kaušبە ماناو کوشنایەو و کوژاندنەوە(خاموش شدن). ئەم هەرمانەش(فعل) سەروو ڕازوانی گۆرانی گەردانە (صرف) کریان (اکبری مفاخر، ١٣٨٩: ١٦).

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

• گونا، Gunā: گند، گوند، Gund: سۆرانی: ئاوایی، هەورامی: دەگا، فارسی: آبادی، گندی شاپور. Gunā جە ڕێخەو هێندوئورووپاییەger- « ، یانێ لە گەڵ یەکبوون، ئاریایی کۆن بۆ بە: ganáh «یانێ خێڵ، قبیلە» کە ماناش گوندەکان، یا «روستاها» ، و کوردیش هەمان گوند ماچا (هەمان سەرچاوەی پێشوو).

•Pālhē، جە ڕێخەو هێندوئورووپایی: -perبە ماناو شار،شهر. ئاریایی کۆن بۆ بە: پوراس»شهر». یۆنانییەکەی: پۆلیس»شار»، بە ماناو شارەکێ، «شهرها» (جەباری، گویش هەورامی).

• žan، ژەن، شەن، ژەنی، ژن، زن، an□،. لە ئەوێستا jeni، پالەوی jani، هەورامی jeni، سۆرانی jin

• Kanīkā•، ڕێخەش هێندوئورووپایین: kenو ئاوێستایی: kainīn، پالەوی: kanicak هەورامی: kinace، سۆرانی: kic و kenisk، و an دماگێری کۆ.

• Hûn ، هەورامي: ون، Win، سوراني: خوێن، Xiwên، فارسي: خون، Xûn

• bazīkā• ، بەزیکا، ڕێخەش هێندوئورووپایین: bhen، یانێ: زرەپنای هەورامی، لێدانی سۆرانی، فارسی:»ضربە زدن، آسیب رساندن». ئاوێستایی: ڕێخەو: bazda و band»، بە ماناو: بیمار، نەخۆش. کوردییەکەی: :bazay» ترحم، دڵسۆزی». (اکبری مفاخر، ١٣٨٩: ٢٠).

٢-٦- گیانمایەو[٤] ئی دەقیە و چن خاڵێوی شێوازژناسانێ زوانی، ئەدەبی و ڤیریێ و کاریگەرییەکاش دلێو شێعرێ و هۆربەستێ کوردینە

أ) ئی دەقە، چوار بەیتیێ؛ بڕگەیی و قافیەداری جۆت لنگەیین(مەسنەوی) و هەر لنگێوە جە دوێ کوتێ پەنج بڕگەیی بە درەنگێوی کورتەوە بەینوو بڕگەو پەنجی و ششینە، هۆنیانەوە و ئی فۆرمە دلێ کوردانە باوەن و شاعێرانێوی نامدار پێسەو: (صیدی) و (ملا پریشان) و (احمد بگ کوماسی) و هەرپاسە شاعێرێ و مامۆسایێ ئاڕۆو کوردستانی پی وەزنە دە بڕگەییێ، شیعرێ منیارە (بەهار، ١٣٤٧: ٣٩-٤٤). ئی یەرێ یانێ کێش، فۆرم و قافیە بیەنێ تەوەن بنەڕەتوو هۆنیاوێ سەرجەم شیعرێ کلاسیکێ کوردیێ (هەمان سەرچەمەی وەڵین) و تایبەتیتەر ڕەوتوو درێژهەناسێ شیعرەو کوردیی هەورامی یا بە واتەو بەهاری هەورامانی دێرینی.

ب) بەکاربەردەیو مەسنەوی یا جۆت قافیە، فۆڕمێوی ڕەسەنی کوردین و گونجیان پەی ڕەوایەتوو شێعرێ. ئی فۆرمە دماتەر بیەن نەریتێوی ئەدەبی پەی هۆنایەو شاعێرا و بەرجەستە کەردەیو قافیەی و دەربڕیەی هەستی دەروونی و یاونایو پەیامی کە فۆرمێوی وەڵێ ئامای ئیسلامی بیەن و ئەدەبیاتی عەرەبینە هۆرنەگیریان، پۆکای فرەو چیرۆکە حەماسی، دینی، شانامە کوردییەکێ و شێعرێ فۆلکلۆریکێ پی فۆرم و کێشە خێزیاینێ.

ج) تەشکەو° لنگە و بەیتەکانە؛ کێش، قافیە و تەکیەو بڕگەکا(Accent)؛ ئیقاع و یۆگێری، بەخشۆنە پارچە شیعرەکێ. ئینەیچ گێڵۆوە سەروو تایبەتمەننییەکاو گاتاکاو ئاوێستای و دەقەکاو پالەوی دلێڕاسینی کە هورمزگان، درێژەدەروو ئی نەریتە ئەدەبیێنە و بۆ بە پردێو مابەینوو وەڵێ ئیسلامی و دماو ئیسلامی و گردوو دەقەکاو باباتایەر و یارسەکا و بێسارانی و مەولەوی و سەرجەم شیعرێ جۆت قافیێ ئیعانیەو کوردیێ، پێوەرە بەسۆوە کە هاڵیگاییێوی بەدیارەن ئەو تارێخ ئەدەبیاتی کوردیی ئیسەینە.

د) ئەگەرچی، چی دەقەکەنە ڕۆخساری کۆن جە واچێ و چەپکەواچێنە موینیانە پێسەو: ātirān یا ātarān ، ئاویرەکێ، ئاورەکان. ئاتران، Atiran و هوون، Hûn ، کەنیکا، Kanīkā و... بەڵام زوانوو ئی هۆنیانە، زمانێوی سانا و سادەی ئەدەبیی گۆرانین کە تێکەڵاوەن و نزیک بیەنەوە بە تەشکوو زوانی ئایرەیی بە جۆرێو کە گردوو وەردەنگەکاو زوانی کوردی چنەش میاوانە (همزەای، ١٣٩٤:٧٢). پێسەو ئی واچانە: ڕمان، خاپوور، گنا یا گوند، کوژان و کوژاندنەوە، ڕەوشت، بەزەیی و... ئینەیچ پیمانێوەن پەی نمانایو ڕۆڵی مێژوویی و کاریگەریی نیایرەو ئی هۆنیاوێ ملوو زەین و زوانوو وەردەنگەکارە.

ه) هورمزگان ڕەنگدایەو باری هەستی و دەروونی و دۆخەو توورەیی هۆربەستوانێوی گۆرانی زوانین کە نزیکەوە کارەساتەکاو سەدەو یەکەمی کۆچیش وینایێ و بە لەحنێوی حەماسی –وەرگێریانە، سمرش کەردەن سەروو ئایینوو ئا دەمیە و هەرپاسە ویرەوئاردەیو سرودوو (بهرام ورجاوند)ین کە سەردەموو پەلامارەو عەرەبەکا، سەدەو یەکەمی کۆچینە جە چواردە بەیتێنە بە قافیەو (ان) بە زوانی پالەوی هۆنیاینەوە (تفضلی، ١٣٧٧: ١٧٧–١٧٦)، (بەهار، ١٣٧٥: ١٩٨)، (اکبری مفاخر، ١٣٨٩: ١٣). خاتوو مارگارێتا ڕۆدێنکۆ (١٩٢٦–١٩٧٦) ساڵەو (١٩٦٠)ی وتارێوەنە سەروو ئەدەبیاتی کوردی چنی ئیشارەدای بە وینگاو یاسمی و ئاردەی ئی دەقیە، جەخت کەرۆ سەروو کاریگەریی باری هەستیی شاعیروو ئی شێعرێ (عەبدی، ١٣٩٧: ١١٠).

و) کۆتایی ئی بەشینە کریۆ بواچمێنە کە فەلسەفەی هونەری و سادە و ڕەوان بیەی فۆرم و دلێمایەو ئی دەقیە کە یاساو ڕێتۆریک و بەلاغەتینە (سهل ممتنع)ش پەنە ماچا؛ ئینەنە کە «سێنزە سەدێ جە تەمەنوو ئی هۆنیاوێ ویەریان، بەڵام ئەرەجیۆ تازە وچیاینە و کریۆ جە نژاد و نەتەوەو کوردی قەدر و ئێژانە بگیریۆ کە تا ئێستە هێقم و جێدی ئی دەقشانە پارێزنان و ماوێوی دوور و درێژەنە ناستەنشا ئی وەزنێ و شێوەی ڕەوانی و شەنگییەکەش بفەوتیۆنە.» (بەهار، ١٣٤٧ : ٣٩–٤٤).

٣- ئەنجام

چی وتارەنە وینگا ئەرێنی و نەرێنییەکا سەروو وەرمزگانی بە وردیی باسشا سەر کریا و واقیعوو دەقەکەی و هەوڵە ئیعانییەکا و چنەویریەیشا پەی چارەنویسوو دماڕۆیش بە ڕاهەرمانێوەما زانا کە فرەتەر بلۆنە دلێو فازوو واتواچ و دیسکورسی ئەدەبی[6] و پەیجۆرکاریی زیاتەری کە چێرسایو ڕەوایەتوو سەرچەمەکانە و ئێستەیەو نیشانێ متمانەبەخشێتەرێ، با هەوڵەکێ چڕتەرێ بکریا پەی دەوڵەمەندکەردەی تارێخ

ئەدەبیاتی کوردی. بە ساق کەردەیەو دەقەکەی و یاوای بە کۆخاڵێوی هامبەشی ئەرێنی؛ بێ گومان جە کۆ ساختاروو تاریخ ئەدەبیاتی کوردینە، پەنەیاواییو شکڵە مگێرۆ و چن سەدێ زەمەنی موزیۆنە سەروو لاپەڕەکاو ئی تاریخیە و کتێبەکێما پڕ وزەتر و ڕەنگاڵەتەرێ باوە و پەیڕەوی چی ڕەوشە زانستییە، هیچ ناسازنماییو[٧] چنی پڕۆسەو زانستیی- تاقیقی و هەوڵەو پەیجۆرکاری وەش نمەکەرۆنە.

پەراوێزەکان:

١. پزیشکی سنەیی کە بەڵگەنامەکاو هەورامانیش یاونای ئورووپا و جە مووزەخانەو لەندەنینە پارێزنایش
٢. دانانی د. سەعید کوردستانییە و قەبارەی ٥١٥ لاپەڕە و زمانی کتێبەکەش هۆنراوەیە و هەندێک پێیان وایە کە ئەم پەرتووکە وەرگێڕانی ئینجیلە بە زمانی هەورامی (ادوای، ١٣٩٤: ٧).
٣. ڕوایتهای متواتر پیشین
٤. Thematic
٥. پێکهاتە، structure
٦. Literary discourse
٧. Paradox

سەرچەمەکێ:

اکبری مفاخر، آرش. (١٣٨٩). سرود ورمزگان شعری بە زبان گورانی از سدەهای نخست هجری بە خط پهلوی. مجلەی مطالعات ایرانی. دانشگاه کرمان. سال نهم. شمارەی هفدهم

بهار، محمد تقی. (١٣٤٧). سبک شناسی شعر. ج ١. تهران: مؤسسە مطبوعات علم

جباری، صباح. گویش هورامی، https://t.me/dialectofhawrami

ڕەشید ئەحمەد، جەمال. (١٩٨٨). لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی وڵاتی کوردەواری. بەغداد: وەزارتی مەعاریف

سجادی، علاالدین. (١٣٦١). مێژووی ئەدەبی کوردی. بەغداد: ناشر معارف

صفا، ذبیح الله. (١٣٦٦). تاریخ ادبیات در ایران، چاپ هفتم. ج ١، تهران: انتشارات فردوس

عبدی، شاهو. (١٣٩٧). داستان پیدایش هورمزگان ڕمان ئاتران کوژان. هایا. بهار و تابستان ١٣٩٧. سال ششم. ژ ٢٢-٢١

محمدپور، عادل. (١٣٩٢). طرح؛ جریان شناسی شعر هورامی از ابتدا تا کنون. تهران: نشر احسان

مردوخ، محمد کردستانی. (١٣٧٩). تاریخ مردوخ. تهران: نشر کارنگ

موکریانی، حوزنی (٢٠٠٧). سەرجەم بەرهەمی حوسێن حوزنی. ئەربیل: ئاراس

همزەای، محمدرضا. (١٣٩٤). رزم نامە. اسطورەهای کهن زاگرس. سازمان کتابخانەها، موزەها و مرکز اسناد آستان رضوی

یاسمی، رشید. (١٣٦٣). کورد و پیوستگیهای نژادی و تاریخی او. تهران: انتشارات امیر کبیر

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کیمیابارانکردنی هەڵەبجە

لە جینۆسایدەوە بۆ مەزراندنی لە شیعری هەندێك شاعیری هاوچەرخی کورددا

م.ی. نێچیروان جاسم وەلی

بەشی زمانی کوردی/کۆلیژی زمان/ زانکۆی سەلاحەدین

Email: nechirwan.wali@su.edu.krd

پوختە:

جینۆساید یەکێکە لەو ڕووداوە تاڵ و تاسێنەرانەی لە مێژوودا بەسەر هەندێک لە گەلانی دونیادا هێنراوە و بووەتە بەشێکی زیندوو و لەبیرنەچووی مێژووی ئەو گەلانەی ئەو ڕووداوەیان بەسەردا هێنراوە. گەلی کورد و نیشتمانی کوردستانیش بێ بەش نەبووە لەوەی لە لایەن دوژمن و داگیرکەرانەوە چەندان تراژیدیای جینۆسایدی بەسەردا بهێنرێت. ئەو ڕووداوە جینۆسایدانەی بەسەر نەتەوە و نیشتمانەکەماندا هاتووە, بەشێکیان لە سەرچاوە مێژووییە خۆماڵی و بیانییەکان تۆمار کراون و بوونەتە دۆکیۆمێنت و بەڵگەی مێژوویی بۆ ئەو ڕووداوانە, هەروەها لە هزر و سنگی کەسانی شاهێدحاڵی ئەو تاوانانەش ماونەتەوە. دەبێت بزانین جگە لە مێژوو, ئەدەب و هونەریش ڕۆڵێکی بەرچاویان لە تۆمارکردنی ئەو تاوانانە و بەزیندووهێشتنەوەیاندا لە خەیاڵدانی تاکەکانی میللەتەکەماندا هەبووە, بەتایبەتی جینۆسایدی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە, کە لە کۆنەستی تاکی کورددا بووەتە هێمایەک بۆ بیرهێنانەوەی جینۆساید بەرانبەر میللەتەکەمان.

ئەو جینۆسایدەی هەڵەبجە بەدەر لە ڕووە مێژووییەکەی, بووەتە کەرەستەیەک بۆ داهێنانی ئەدەبی لای شاعیران و لێکەوتە و زیانەکانی ئەو جینۆسایدەیان لە شیعرەکانیاندا دەرخستووە و دووتوێی دیوانەکانیان کردووەتە ئاوێنەیەک بۆ پیشاندانی کۆمەڵێک لایەنی ئەو جینۆسایدە. بەمەش شاعیران لە پاڵ مێژوونووساندا ڕۆڵێکی گەورەیان لە تۆمارکردن و گێڕانەوە و بەزیندوو هێشتنەوەی ئەو جینۆسایدەدا بینیوە.

وشە کلیلییەکان: کیمیابارانکردن, هەڵەبجە, جینۆساید, مەزراندن, شاعیر, شیعری هاوچەرخ.

القسف حلبجة بالسلاح الكيمياوي

من الإبادة الجماعية إلى توظيفه في الشعر بعض شعراء الكورد

أ.م نيجيروان جاسم ولي

قسم اللغة الكردية/كلية اللغات/جامعة صلاح الدين

الملخص:

هذا البحث الموسوم ب(القسف حلبجة بالسلاح الكيمياوي من الإبادة الجماعية إلى توظيفه في الشعر بعض الشعراء الكورد) يتكون من المقدمة وفصلين ونتائج البحث وقائمة المصادر, كلا فصلين يتكونا من محورين.

في الفصل الأول عرفنا عن عملية القسف مدينة حلبجة بالسلاح الكيمياوي و بيننا أوضاع زمن القسف وتبعات القسف من ضحايا إنسانية ومادية وبيئية...الخ.

حاول الباحث في الفصل الثاني أن يظهر لنا كمية الأضرار عملية القسف الكيمياوي في شتى مجالات وتسلطنا الضوء على التأثير عملية القسف على الذهن والنفس شعراءنا الكورد وإنعكاسه في أشعارهم.

وفي أخر البحث أشيرنا إلى نتائج البحث التي حصلنا من خلال هذا البحث وبعد ذلك يأتي قائمة المصادر.

الكلمات المفتاحية: القسف الكيمياوي, حلبجة, الإبادة الجماعية, الشاعر, شعر المعاصر.

Abstract

The Chemical Weapons Bombing of Halabja

From Genocide to Its Use in Poetry by Some Kurdish Poets

Nechirwan Jassim Wali

This research, entitled «The Chemical Weapons Bombing of Halabja: From Genocide to Its Use in Poetry by Some Kurdish Poets,» consists of an introduction, two chapters, research findings, and

a list of sources. Each chapter consists of two axes.

In the first chapter, we learned about the chemical weapons bombing of Halabja and explained the conditions at the time of the bombing and its consequences, including human, material, and environmental casualties.

In the second chapter, the researcher attempts to demonstrate the extent of the damage caused by the chemical bombing in various fields. We shed light on the impact of the bombing on the mind and soul of our Kurdish poets and its reflection in their poetry.

At the end of the research, we refer to the research findings obtained through this research, followed by a list of sources.

Keywords: Chemical bombing, Halabja, genocide, poet, contemporary poetry.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

تاوانی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە یەکێک لە تاوانە هەرە مەزنەکانی مێژووی مرۆڤایەتی, کە لەلایەن ڕژێمی لەناوچووی بەعس لە ساڵی ١٩٨٨ بەسەر خەڵکی شاری هەڵەبجەدا هێنرا. ئەم تاوانە بەهۆی ئەوەی بنەماکانی جینۆسایدی تێدایە, بۆیە لە خانەی زیاتر لە جۆرێکی جینۆساید پۆلێن دەکرێت. ئەم تاوانە جەرگبڕ و ناخهەژێنە کاری لە ویژدانی زیندوو و هەستی هەموو مرۆڤێکی نێو کۆمەڵگەکەمان کردووە و شاعیرانمانیش وەک کەسانی دیار و دەستەبژێری ناو کۆمەڵگە, ئەم تاوانە دژە مرۆڤایەتییە کاری تێکردوون و هەستی پەنگخواردوو و هەڵویستی خۆیان بە شیعر دەربڕیوە, بۆیە دەبینین ئەم تاوان و کارەساتە مەزنە لە شیعری کۆمەڵێک لە شاعیرانماندا ڕەنگی داوەتەوە و بە شێوەی جۆراوجۆر گوزارشتیان لەو کۆژانە مێژوویی و گەورەیەی میللەتەکەمان کردووە.

لە سۆنگەی گرنگیپێدانی شاعیرانی هاوچەرخی کورد بە جینۆسایدی کیمیابارانکردنی و وردەکارییەکانی ئەو تاوانە و مەزراندنی لە شیعرەکانیاندا, ئەم توێژینەوەیەمان بۆ مەزراندنی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا تەرخان کردووە.

هۆی هەڵبژاردنی بابەتی توێژینەوە: هەڵبژاردنی بابەتی ئەم توێژینەوەیە بۆ ئەوەیە تا ئەوە دەربخەین ئەم تاوانە مەزن و جینۆسایدە چۆن کاری لە هەست و نەست و ناخ و ویژدانی شاعیران کردووە و چۆنیش لە شیعرەکانیاندا مەزراندوویانە. واتە لەو پێناوەیە ڕۆڵی شیعری هاوچەرخی کوردی لە خستنەڕووی قەبارەی ئەو جینۆسایدە پیشان بدەین.

میتۆدی تۆێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە پشتی بە میتۆدی وەسفیی شیکاری بەستووە.

سنووری توێژینەوە: شیعری هەندێک لە شاعیرانی هاوچەرخی سەر بە کرمانجی ناوەڕاست وەکوو کەرەستەی توێژینەوە وەرگیراوە.

گرنگیی توێژینەوە: جینۆسایدی هەڵەبجە ئازارێکی هێندە بەسوێیە, تاوانێکی ئەوەندە ئازاربەخشە, بەدەر لە بواری مێژوو و دۆکیۆمێنت و لایەنی میدیایی و ئەرشیفکردن, ئەدەب بەگشتی و شیعریش بەتایبەتی ڕۆڵیان لە بەرجەستەکردن و نیشاندانەوە و بەرزڕاگرانتنی ئەو تاوانە مەزنەدا هەبووە, لەبەر ئەوە گرنگیی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە ڕۆڵی شیعری هاوچەرخی کوردی لە نەمرکردن و بەرزڕاگرتنی ئەو جینۆسایدە شی دەکاتەوە و بە نموونەوە دەیخاتە بەرچاو.

پێکهاتەی توێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەش پێکهاتووە, بەم شێوەیە:

بەشی یەکەم: چەردەیەک لەبارەی هەلومەرجی کیمیابارانکردنی هەڵەبجەوە

دووەم: مەزراندنی لایەنە جۆربەجۆرەکانی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە لە شیعری هەندێک شاعیری هاوچەرخدا

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە کۆتاییشدا ئەنجام و سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکەمان بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خستووەتە ڕوو.

بەشی یەکەم: چەردەیەك لەبارەی هەلومەرجی کیمیابارانکردنی هەڵەبجەوە

شاری هەڵەبجە کەوتووەتە ڕۆژهەڵاتی باشووری کوردستان و هاوسنوورە لەگەڵ ڕۆژهەڵاتی کوردستان و وڵاتی ئێران. لە ڕووی ڕووبەرەوە ((ئەم شارە نزیکەی (٣٠٦٠) کیلۆمەتر دووجایە. ناوچەرگەی شاری هەڵەبجەی کۆن و قەزای شارەزوور (٣٧٥). پێنجوێن و سەید سادق دەگرێتەوە. (٣) قەزا و (٦) ناحیەی لەسەر بووە. هەڵەبجە کەوتووەتە باشووری ڕۆژهەڵاتی شاری سلێمانی و (٨٣) کم لەو شارەوە دوورە و (١٥٠) میل لە بەغدادی پایتەختی عێراقەوە دوورە و (٨٨) کم لە ئێرانەوە... دەشتی شارەزوور، کە بە یەکێک لە دەشتە بەپیت و ناودارەکانی جیهان دەناسرێت، بەشێکی گەورە لە ڕووبەری ئەم پارێزگایەی پێکهێناوە)) (جەبار ئەحمەد شەمسەدین، ٢٠٢١، ١٧).

هەڵکەوتەی جوگرافیی هەڵەبجە و شوێنی ستراتیژیی شارەکە لە لایەک و هەڵوێستی دانیشتووانەکەی لە لایەکی دیکەوە، کە لە مێژووی شارەکەدا هەردەم دژی ستەم و پێشێلکاری وەستاونەتەوە، وای کردووە دوژمن و داگیرکەران ئەم شارە بکەنە گۆڕەپانی شەڕ و خەڵکەکەی بکەنە قوربانی (هەورامان عەلی تۆفیق، ٢٠٠٠، ٤). ئەم شارە بە هۆی ئەوەی شارێکی سەرسنوور و ڕێگەی بازرگانی بووە و ((ژمارەی دانیشتووانی هەڵەبجە، لەبەر ئەوەی دێهاتنشینێکی زۆری بۆ ڕاگوێزرا گەلێ زیادی کردبوو لەنێوان ٤٠_٦٠ هەزار یان زیاتر بوو. پێشمەرگە سێ ساڵێک دەبوو، لێرە بەهێز بوون و چەندین حیزبی نهێنی لە کار و چالاکیدا بوون)) (میدڵ ئیست ووچ، ٢٠٠٤، ١٧٣).

خەڵکی هەڵەبجە و دەوروبەری لە ئایاری ١٩٨٧دا دژی ڕژێمی ئەوکات ڕاپەڕین و لە بەرانبەریشدا ڕژێم کاردانەوەی توندی نواند و جگە لە ئازاردانی خەڵکی شارەکە، چەند شوێنێکی خاپوور کرد. هاوسنووریی شارەکە لەگەڵ ئێران و بارودۆخی ئەوسای شەڕی عێراق_ئێران وای کردبوو ڕژێم سەرنجی تایبەتی بخاتە سەر شارەکە و هەروەها ئێرانیش بەرەکانی جەنگی لە باکوورەوە لەگەڵ عێراقدا فراوان کردبوو و بایەخی بەو سەنگەرانە دەدا، لەبەر ئەوە ((لە دوو حەفتەی یەکەمی مارتدا _١٩٨٨_ بەردەوام ڕاپۆرتەکانی هەواڵگریی عێراق سەرنجی مۆڵخواردنی گاردی شۆڕشی ئێران و پێشمەرگەیان دەدا لە ڕۆژئاوای هەڵەبجە و هاوکات لەگەڵ تۆپبارانکردنی شارۆچکەی نزیکی سەید سادق لە لایەن هێزەکانی ئێرانەوە)) (میدڵ ئیست ووچ، ٢٠٠٤، ١٧٤). ئەم تۆپبارانەی ئێران زیانی بە پێگە سەربازییەکانی عێراق لە شارەکە گەیاند و بە سێ ڕۆژ پێش ڕوودانی کارەساتەکە، ((هەڵەبجە بۆ ماوەی سێ ڕۆژ لە ١٣ی مارتەوە بەر تۆپبارانێکی خەستی ئێران کەوت لە بەرزاییەکانی دەوروبەرییەوە پێگە سەربازییە بچووکەکانی عێراق، کە لەنێوان هەڵەبجە و سنووردا بوون یەک لە دوای یەک دەشکان))

(میدڵ ئیست وۆچ, ٢٠٠٤, ١٧٥).

ئەم شکستە سەربازییەی عێراق لە شارەکەدا و هاتنە پێشەوەی سوپای ئێران, بارودۆخێکی هێنایە کایەوە ئەوە بوو هێرشی عێراق لە پێش نیوەڕۆی ١٦ی مانگەوە دەستی پێکرد و ڕژێمی بەعس لە ڕێگەی فرۆکەوە دەستی بە بۆمبارانکردن و کیمیابارانی شاری هەڵەبجە کرد, لە ڕێگەی گازەکانی وەک (خەردەل, فۆس جین, سارین, تابون, سیانید و ڤی ئێکس) ئەو ناوچە و گەڕەکانەی ئەو ڕۆژە بەخەستی کیمیاباران کران بریتیبوون لە گەڕەکەکانی پیر محەمەد, بەنزیخانە, کانی قوڵکە, پاشا, سەراو, شەهیدان و پاشان گەڕەکی جوولەکان و مۆردانەشی گرتەوە. (جەبار ئەحمەد شەمسەدین, ٢٠٢١, ٣٠). جگە لە کیمیابارانکردنی ناو شار, لەگەڵ ئەوەشدا ڕژێم بە فڕۆکە کەوتە کیمیابارانکردنی ڕێگا سەرەکییەکان وەک ڕێگەی بیارە, تەوێڵە, ئەحمەدئاوا, هاوار, شێخان, سازان و هەموو ئەو ڕێگەیانەی بەرەو ئێران دەڕۆن (عارف قوربانی, ٢٠٠٦, ٢٢).

لەو سەروبەندەدا لەبەر ئەوەی شەڕی عێراق_ئێران لە ئارادا بوو و شەڕی شارەکان هەبوو و خەڵکی شارەکە بە تۆپباران ڕاهاتبوون و لەگەڵ بۆردوماندا دەچوونە ژێرزەمینەکان و لە ڕۆژی کارەساتەکەدا و لەگەڵ بۆردومانەکەدا ((هەورێکی خەستی, تۆخی, زەرد لە نزیک زەوی دروست بوو. هەورەکە بۆنی سێوی گەنیو و سیری لێ دەهات, کە تێکەڵاو بوو لەگەڵ هێلکەی کۆن و تێکڕا لەگەڵ هەوادا تێکەڵ بووبوو)) (فریشتە کەوە, ٢٠٠٨, ٦٥). کیمیابارانکردنە کاریگەریی خێرای بەسەر ئەو کەسانەوە هەبوو, کە بەریان کەوتبوو, بە جۆرێک ((کاتێک هەورەکە دزەی کردە ژێر زەمینەکانەوە خەڵکەکە وردە وردە نەخۆش کەوتن. خەڵک لە ئەنجامی بینینی مردووەکان هێندەی تر شڵەژان و زەندەقیان چوو, هەندێ خەڵکی تر کوێر بوون, هەندێکی تر دەڕشانەوە و زۆر بە زەحمەت هەناسەیان بۆ دەدرا. هەندێ خەڵک سووتان یان برینێکی زۆری سووتاویان پێوە دەرکەوت)) (فریشتە کەوە, ٢٠٠٨, ٦٥_٦٦). ئەو کەسانەشی دەیانویست شارەکە جێ بهێڵن لە ڕێگەدا بەرکەوتن.

کیمیابارانکردنی شارەکە چەند کاتژمێرێکی خایاند و ((تا کاتژمێر سێی پاش نیوەڕۆ بەردەوام بووە, بەمجۆرەش ماڵ و شەقامی گشتی و کۆڵان و ژێرزەمینەکان پڕ بوون لە تەرمی ژن و پیاو, منداڵ و پیری هەڵەبجە)) (جەبار ئەحمەد شەمسەدین, ٢٠٢١, ٣٠). ئەوانەی لەبارەی شەهید و برینداربوونی کارەساتەکەوە دواون ژمارەی شەهیدانیان بە (٥٠٠٠) و ژمارەی بریندار و بەرکەوتووانیش بە (١٠٠٠) کەس داناوە (مارف عومەر گوڵ, ٢٠٠٧, ٤٣). ئەمە سەبارەت بە زیان و لێکەوتە گیانی و مرۆییەکان, بەڵام ئەو کارەساتە چەندان زیانی دیکەشی بە دوای خۆیدا هێنا, بە جۆرێک ((زۆربەی هەرە زۆری ئەوانەی کە دەرباز بوون لەو هێرشە نیشانەی جەستەییان هەیە وەک کوێری, کێشەی هەناسەدان, نەخۆشیی پێست, شێرپەنجە لە نەوەی داهاتوو, منداڵ کە بە شێواوی زکماکی لە دایک دەبێت)) (فریشتە کەوە, ٢٠٠٨, ٦٦).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

زیانێکی دیکەی ئەو کارەساتە لەوەدا دەرکەوتووە ئەو کارەساتە وای کردووە بەرکەوتووەکان بە هۆی کاریگەریی کیمیابارانەکە لەسەر جەستەیان و لەدەستدانی ئازیزان تووشی گرفتی دەروونی بوون و لە بارودۆخی ناهەموار و ناخۆشی دەروونیدان ژیاون و ئێستاش بەردەوامی هەیە, چونکە ((گومان لەوەدا نییە کارەساتێکی وەها گەورە و بێ وێنە باری دەروونی دەربازبووانی خستووەتە قاڵبێکی جیاوازتر لەو بارە دەروونییەی کە پێشتر, بەر لە ڕوودانی کارەساتەکە تێیدا بوون)) (فریشتە حەسەن, ٢٠٠٨, ٢٥٦).

بە هۆی ئەو کارەساتەوە بەشێکی زۆری خێزانەکان ئاوارە بوون و لە یەکتری دابڕان, بەتایبەتی کۆمەڵێک منداڵ لە خێزانەکانیان دابڕان و بێ سەروشوێن بوون و هەندێکیان تا ئێستاش چارەنووسیان نادیارە و نەگەڕاونەتەوە بۆ لای خێزانەکانیان و ناسنامەیان دیار نییە نازانرێت لە ژیاندا ماون یان نا.

ئەو کارەساتە زیانێکی زۆری ژینگەیی بە سروشتی ناوچەکە گەیاند, بە چەشنێک خاک و هەوا و سەرچاوە و کانیاوەکانی ناوچەکە و شارەکەی ژەهراوی کرد و کاریگەرییەکانی تا ئێستاش بەردەوامی هەیە, هەروەها ئەو کارەساتە لە ڕووی کاولکارییەوە زیانی زۆری بە شارەکە گەیاند و بەشێکی باڵاخانە و خانووەکانی شارەکە و تەنانەت مزگەوتیش خاپوور کران.

کارەساتی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە لە کاتی خۆیدا بووە کەرەستەیەکی میدیایی و لە لایەن میدیای وڵاتانی دەوروبەرەوە ڕووماڵ کراوە و بایەخ بە کارەساتەکە دراوە و هەواڵ و ڕاپۆرت و وتار و ...هتد لەبارەیەوە بڵاو کراوەتەوە بۆ نموونە ((لە ساتی ڕوودانی کیمیابارانی هەڵەبجەدا, ڕۆژنامەنووسانی ئێرانی لە شوێنی کارەساتەکەدا سەرقاڵی گواستنەوەی هەواڵەکانی جەنگ بوون, یەکێک لەو ڕۆژنامانەش کە لە ڕووی دەستپێشخەرییەوە لە ڕیزبەندی یەکەمدایە, ڕۆژنامەی (کیهان)ە)) (کارزان محەمەد ئەحمەد, ٢٠٢١, ٢٤). لەم ڕێگەیەوە هەواڵ و زانیاری لەبارەی کارەساتەکە و لێکەوتەکانی لە لایەن ئاژانسەکانی هەواڵ و دەزگا میدیاییەکان بڵاو کراوەتەوە و بەشێک لەوانە بوونەتە دۆکیۆمێنتی گرنگ لەبارەی ئەو کارەساتە گەورەیەوە.

کارەساتی کیمیارانکردنی هەڵەبجە کۆمەڵکوژییەکی ڕژێمی ئەو کاتی عێراق بوو دژی خەڵکی شارەکە و زیانی زۆری گیانی و جەستەیی و دەروونی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئاوەدانی و ژینگەیی بەدوای خۆیدا هێنا و کاریگەری و لێکەوتەکانی تا ئێستاش بەسەر شارەکەوە دیارە. ئەم کارەساتە لە کاتی خۆیدا لە میدیای دەرەوە و دەوروبەردا دەنگی دایەوە و بووە جێگەی بایەخپێدانی ئاژانسەکانی هەواڵ, لەمەوە بووە هۆکارێک بۆ ناساندنی ڕەوایەتی کێشەی کورد و دەرخستنی ستەمدیدەی نەتەوەیەک بە دونیای دەرەوە, هاوکات کارەساتەکەش بە جۆرێک بوو, کە لە چوارچێوەی جینۆسایددا پۆلێن بکرێت.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی دووەم: مەزراندنی لایەنە جۆربەجۆرەکانی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە لە شیعری هەندێك شاعیری هاوچەرخدا

شیعری هاوچەرخی کوردی دەربڕی بەشێک لە کۆژان و کارەساتەکانی میللەتەکەمان بووە و کارەساتی کیمیابارانکردنی هەڵەبجەش یەکێک لەو ڕووداوە گەورانەی مێژووی هاوچەرخی کورد, کە بە ڕێژەیەکی زۆر لە شیعری کوردیدا ڕەنگی داوەتەوە, ئەم ڕێژە زۆرەش بۆ مەزنیی کارەساتەکە دەگەڕێتەوە, واتە ناکرێت تەنیا لە یەک گۆشەوە تەماشای ئەو تاوانە بکرێت, بەڵکوو ئەو کارەساتە ڕەهەند و لایەنی جۆراوجۆری هەیە. لەبەر ئەوە دەبینین شاعیرانیش لە ڕوانگەی جیاوازەوە سەیری ئەم تاوانەیان کردووە و بە شیعر گوزارشتیان لێ کردووە, لە چەند خاڵێکدا بە نموونەی شیعرییەوە دەیخەینە ڕوو:

١. هەلومەرجی ڕوودانی کارەساتەکە: کات و ڕۆژ و ڕێکەوت لە مێژوودا بایەخێکی زۆریان هەیە, چونکە لایەنێکی گرنگی هەلومەرجی ڕوودانی ڕووداوەکانمان بۆ ڕوون دەکەنەوە, بۆیە بە خوێندنەوەی لاپەڕەکانی مێژووی هاوچەرخی کورد دەبینین کاتی ڕوودانی ئەم کارەساتە تۆمار کراوە, لەبەر ئەوە شاعیرانیش ئاماژەیان بە کات و ڕۆژی کارەساتەکەدا داوە:

لە شازدەی سێ

گوڵ و بولبول و چیا

شیعر و شاعیر و گزنگی هەتاو

دڵیان وەستا

زەوی بووە دۆزەخی کۆتایی ژیان...!!

لە شازدەی سێ

خەندەمان لەبارچوو

مناڵیمان ڕەشەبا بردی

مەمکی کچەکانمان

بە ژەهر هەڵوەری...!!

لە شازدەی سێ

گورگە ڕەشەکان ڕاوی جەستەیان دەکردین

(عەلی کیمیاوی) گەمەی بە چارەنووس دەکرد و

سپێدەمان لە تاریکیدا خنکا...!! (نەجم ئەڵوەنی, ٢٠٢٢, ٤٩)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شاعیر کۆمەڵێک وردەکاریی هەلومەرجی تاوانەکەی بۆ باس کردووین, لەوانە: کات و ڕۆژی تاوانەکە, قوربانییانی تاوانەکە لە مرۆڤ و گیانلەبەر و ڕووەک و سروشت, کیمیا و ژەهر وەک کەرەستەی بەکارهاتوو بۆ لەناوبردنی قوربانییان, هەروەها ناوهێنانی جێبەجێکەری سەرەکیی تاوانەکە, ئەویش (عەلی کیمیاوی) بوو.

لە شانزەی سێ مانگی ئازار

لە هەڵەبجەی دڵ پڕ ئازار

بۆمبی کیمیایی دابارین

لە خەردەل و غازی سارین

ناو شار لە بۆنی سێو پڕ بوو

هۆکار مەرگێ کتوپڕ بوو

چەرم و پێستیانی دەسوتان

پێڵوی چاویانی دەنوسان

هەرکێ هەناسە هەڵمژێ

غازی کیمیایی دەیکوژێ (غالب, ٢٠٢٣, ١٢٤)

ئەم شیعرە زۆر بەڕوونی گەلێک لایەنی کارەساتەکەی بۆ دەرخستووین و خستوویەتییە پێش چاومان.

ئەو کاتەی چاو لەبەر نیگای

وەرزی دەرگای

نەورۆزەکەی ساڵی خەما

ئەکەوێتە برژانگی نێرگز هەڵوەران

باخی سینە نەمام ئەگرێ

ژاڵەی تاڵ و خەردەل ئەگرێ

دڕک و ژار و دووکەڵ ئەگرێ

لە بووکێنی مەرگی شەما

ئەبێتە چەپکێ چیرۆکی مێژووی گریان (جەلالی میرزا کەریم, ٢٠٢٣, ٢٦٩_٢٧٠)

شاعیر ساڵی کیمیابارانکردنی هەڵەبجەی بە ساڵی خەم داناوە, کە نێرگز هەڵوەریوە و لە بەهاری ئەو ساڵەدا, دار و درەخت لەبری بەر و گوڵ, خەردەل و ژەهر و دووکەڵی گرتووە, بە جۆرێک:

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

خەردەل بەیانی باش و ئێوارە باشە

دوا گەڵا نێژرا

مێرگەکان لەناوچوون

شۆڕشەکان یەک لە دوای یەک تەسلیمی قەدەر بوون

گوڵم ئاوی بوو نەما

گوڵم بایی بوو نەما

گوڵم خاکی بوو نەما

گوڵی ئاگری بوو نەما

زەوی بە (عومەری خاوەر)ەوە نووسا (جەلال بەرزنجی, ٢٠٢٢, ١٧٦)

ژەهر و کیمیایی دوایی بە هەموو ڕووکارێکی ژیان لەو شارەدا هێنا و کۆتایی بە چوار ڕەگەزەکەی سروشت (ئاو, هەوا, خاک, ئاگر) هێناوە و لەگەڵ زەوی یەکسانی کردووە, ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کارەساتەکە چەندە ژیانکوژ و مەرگهێن بووە.

دەتگوت ڕۆژی واوەیلایە, سەمی کیمیا و خەردەل چۆنە

هیچ کەس بە هانای کەس نایە, مردن هەر بە تۆزەک بۆنە

ژن, مێردی لێ بەجێ ماوە, لە بیارە و ئەحمەدئاوە

تەوێڵە, عەنەب, بیاویلە, چەمی زەڵمیش خوێناوە (عوسمان عومەر مام یەحیا, ٢٠٢٠, ٣٤٤)

شاعیر وێنەیەکی فۆتۆگۆافیی دەمی کارەساتەکەی گرتووە و واقیعی ساتی ڕوودانی تاوانەکە و کاردانەوە و هەڵوێستی قوربانییەکانی پیشان داوین.

٢. لێکەوتەکانی کیمیابارانکردن: کارەساتێکی مرۆڤکرد و تراژیدیانەی وەک کیمیابارانکردنی هەڵەبجە چەندان لێکەوتەی گیانی و ماددی و ئابووری و ژینگەیی و سروشتی...هتد بەدوای خۆیدا هێناوە. بە جۆرێک لە ساتی ڕوودانی تاوانەکەدا ٥ هەزار کەس بوونە قوربانی و هەزارانی دیکەش بەسەختی بریندار بوون و بوونە بەرکەوتەی چەکی کیمیایی, هەروەها لە ڕووی دەروونییەوە ((کارەساتێکی وەها گەورە ئیمکانی نییە کاری نەکردبێتە سەر باری دەروونیی ڕزگاربووان بەتایبەتی و دانیشتووان بەگشتی)) (فریشتە کەوە, ٢٠٠٨, ٢٧). لە ڕووی ئابووریشەوە زیانی زۆری ماددی لەدوای خۆیدا جێ هێشتووە. بەشێکی بەرچاوی کاریگەری ئەو تاوانە و لێکەوتەکانی لە شیعری شاعیر ڕەنگی داوەتەوە و مەزراندوویانە.

لە شارێکی گچکەدا

لە قەبرێکی گەورەدا

پێنج هەزار کورد

زمناکۆ بوو بە کێلی

ئاسمان بە چەتری سەری (هیوا قادر, ٢٠١٢, ٢٣)

شاعیر ئاماژەی بە ژمارەی شەهیدانی شارەکە کردووە و هەروەها ئەوەی خستووەتە ڕوو لە ئەنجامی ئەو کارەساتەدا ئەو شارە بچووکە بووەتە گۆڕستانێکی گەورە:

بۆ کوێ ئەڕۆن کە ئەزانن تەم و مژ وا لە ڕێتانە

دوا سەفەرە لە هەڵەبجە, کە زریانە و گۆڕستانە

دیارە وەرزی گەلەکۆچە و شارەزووری گرتووەتەوە

نیشتمانم خەم ئەنوێنێ, لە جیهانیان شاردۆتەوە (ئەحمەد محەمەد, ٢٠١٧, ٤٨)

ئەمە ئەوە دەردەخات ئەو تاوانە بووە هۆی مردنی بەکۆمەڵی خەڵکی و خاکی بووکی شاەزووری کردووەتە گۆڕستان.

لە هەشتاوهەشتەوە تا ئێستا مامۆستاکانی هەڵەبجە

ناوێرن وانەکانیان درێژ بکەنەوە,

قوتابییەکانی هەڵەبجە وەک جاران جانتاکانیان لە حەوشە فڕێ نادەن و

ناچنە گەمان. (جەلال بەرزنجی, ٢٠٢٢, ٢٢١)

شاعیر ئاماژەی بەو ترسە دەروونییە داوە, کە کارەساتی کیمیابارانکردنەکە لای مامۆستا و قوتابییانی هەڵەبجە دروستی کردووە و هێشتوویەتییەوە, بەوەی ترسیان لە کاتی ڕوودانی کارەساتەکە هەیە و ئەو ترسە کاری کردووەتە سەر یاری و دونیای تایبەتیی منداڵانیش.

ئەو ژنە لە هەشتاوهەشت کوێر بووە,

تا ئێستا دەستی بۆ تەشتییەکەی دەکوتێ,

ئەو ژنە لە هەشتاوهەشتەوە

بزنەکەی نەدۆشیوە, کەلەشێرەکەی کیمیایی لێی دا,

بەسەر قاچ نەکەوتەوە.

ئەو ژنە نەیتوانی جارێکی تر تەڕەپیازەکانی ئاو داتەوە. (جەلال بەرزنجی,٢٠٢٢,٢٢١_٢٢٢)

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شاعیر ژنە قوربانییەکی تاوانەکەی بە نموونەوە هێناوەتەوە و گوزارشتی لە دۆخی هەزاران کەسی بەرکەوتووی کارەساتەکە کردووە, بەوەی ئەو بەرکەوتووە بەهۆی چەکی کیمیاییەوە چاوی لە دەست داوە و ئیدی نەیتوانیوە بە ئاسایی بژیت, هەروەها شاعیر ئاماژەی بەوەش داوە تەنانەت گیانلەبەر و پەلەوەریش بوونەتە قوربانی ئەو کارەساتە.

ئەو ژنە حەڤدە ساڵە ڕەنگی ملوانەکەی کچەکەی نابینێ!

حەڤدە ساڵە نازانێ کەی خۆر بە لای پەنجەرەی ژوورە

بچووکەکەیدا تێدەپەڕێ!

حەڤدە ساڵە ئەم ژنە دۆستی هەمیشەیی تاریکییە و

تەنیا ڕەنگی ڕەش دەبینێ! (جەلال بەرزنجی, ٢٠٢٣, ٢٢٢)

ئەمەی شاعیر باسی کردووە لێکەوتەی و کاریگەری تاوانەکەیە بەسەر کەسێکەوە, کە بۆ ماوەی چەندان ساڵ لە بینین و ڕووناکی بێ بەش بووە و لەناو ئەو ئازارەدا دەتلێتەوە.

ئەو ئازار و کارەساتەی خەڵکی شارەکە بەسەریاندا هات وای کردووە برینی هەڵەبجە هەمیشە تازە بێت و بەساڕێژنەکراوی بمێنێتەوە

من هەڵەبجەی ئازارم

برینم چارە ناکرێ

جاڕ ئەدەم بە گوێی دنیا..

با شەرم دایانبگرێ

دەست مەدە لە زامانم

ئێستاش خوێنیان لێ ئەتکێ

وامئەزانی ئارەزووم

قەت لە بۆنی سێو ناشکێ (ئیسماعیل محەمەد, ٢٠١٤, ١٩٢)

ئەمەش جەت لەوە دەکاتەوە زامی هەڵەبجە تیمار نەکراوە, بەڵکوو دوای چەندان ساڵ هێشتا تەڕە و خوێنی لێ دەتکێت.

ئای هەڵەبجە تۆ ناسۆرێکی قووڵ و سەخت و چارەنەکراوی دڵانی

برینێکی هەمیشەیی جەستەی هیلاک و ماندوومانی

فوارەی قەڵبەزەی خوێنی تازەی گەرم و گەشی برینمانی

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

مەرگەساتی خاکێکی لەمێژە لەیەکتر دابڕاوی (ڕەفیق شوانی, ٢٠١١, ١٢٥)

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت برینی ئەو کارەساتە سارێژ نەکراوە و خودی تاوانەکەش لە خەیاڵ و یادگەی شاعیراندا هەر زیندووە:

کاتێ نامەم دایە دەستی کچێکی هەڵەبجە

پانزەی سێ

ئیتر دواتر وەڵامەکەی پێنج هەزار دڵۆپە ئاو بوو

بە ڕوخساری شیعرما پژا..!

منیش لەوساوە ملوانکەی فرمێسک

لەسەر زاری یادگاری ئەچنمەوە. (ئاوات حەسەن ئەمین, ٢٠١٣, ٢٢٢)

ئەم کارەساتە وای کردووە هەزاران قوربانی بە شەهید و بریندارەوە لێی بکەوێتەوە و زەبری دەروونی بە ڕزگاربووان گەیاندووە و زیانی زۆری ماددی و ئابووری بە شارەکە گەیاندووە و کاریگەرییەکەی بۆ چەندان ساڵ دوای خۆی جێ هێشتووە و وای کردووە هەردەم لە هەست و شاعیر بابەتێکی زیندوو بێت.

٣. گەورەیی تاوانەکە: مەزنی و کارەساتباری ئەم تاوانە لە چەند ڕوویەکەوە, لەوانە؛ ژمارەی قوربانییانی تاوانەکە بە شەهید و بریندار و بەرکەوتووەوە, زیانی ماددی و ئابووری, کاریگەریی نەرێنی بۆ سەر دەروونی ڕزگاربووان, کاولکاریی شارەکە, زیانگەیاندن بە ژینگە و سروشت و گیانلەبەر...هتد, لەبەر ئەوە دەبینین شاعیران لە ئاستیی تراژیدیا و کارەساتباریی تاوانەکە هەستی خۆیان بە شیعر دەربڕیوە.

چۆن بتوانم دوو چاو بکەم بە پێنج هەزار گۆم و زەریا

دوو دەست بکەم بە پێنج هەزار کۆڵەوژی ڕەش هەڵگەڕاو

دڵێ بکەم بە پێنج هەزار پەڵە هەور

قورگێ بکەم بە پێنج هەزار گەرووی تاساو

من ئەزانم ئا ئەم ژانە

وشەم ئەباتە گڵەوە و

هەرگیز پەنجە

لاواندنەوەی چەند درێژ بێ

ناگاتە باڵای هەڵەبجە! (شێرکۆ بێکەس, ٢٠٠٩, ٧٧٢)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شاعیر ئاماژە بەوە دەدا خۆی بەتەنیا دەرەقەتی ئەو هەموو قوربانییە نایەت و فریای شەهیدەکان ناکەوێت و ئەو شیعرەشی بۆ هەڵەبجە دەینووسێت, چەند درێژ بێت ناگاتە باڵای ئازار و قوربانیدانی هەڵەبجە, لەبەر ئەوە پەنجەکانی شاعیر ناتوانن گوزارشت لە ئاستی ئەو تاوانە جەرگبڕە بکەن, بۆیە دەڵێت:

کە ((شارەزوور)) قەڵەمەکەی لێ وەرگرتم

وەختێ دایمەوە بنووسم

وەک هەڵەبجە

وشک بووبوون پەنجەکانم (شێرکۆ بێکەس, ٢٠٠٩, ٧٧٣)

شاعیر دەستەوەستانە و دۆش داماوە لە ئاستی کارەساتی هەڵەبجە, بۆیە پەنجەی لە ئاستی ئەو کارەساتە نابزوێت.

ئەم کارەساتە ئەوەندە مەزنە و تراژیدییە, بۆیە بووەتە مایەی ئەوەی شاعیر لە ئاستی گەورەییدا سەری بسووڕمێت

پێم سەیر نییە, گەر لێرە و لەوێ,

چاوم بە هەندێک بنیادەم بکەوێ,

لەباتی ددان کەڵبەیان هەبێ:

لەباتی نینۆک ڕنۆکیان هەبێ...

ئەوەی پێم سەیرە, وەکوو پەرجۆی خوا,

هەڵەبجەخنکێن

دوو چاوی هەبێ و بە دوو پێ بڕوا! (عەبدوڵڵا پەشێو, ٢٠١٤, ١٥٤)

شاعیر پێی سەیرە ئەو کەسانەی بەشدارییان لە تاوانی کیمیابارانکردنی هەڵەبجەدا کرد مرۆڤ بن, چونکە زۆر دژەمرۆڤانە و وەحشیگەرانە بووە و ئەمەش ئاستی گەورەیی کارەستەکە پیشان دەدات.

٤. عومەری خاوەر و کۆرپەکەی: هەندێک قوربانی نێو کارەسات و تاوانە مەزنەکان کەسێک یان کەسانێک دەبنە هێما و ئایکۆنی ئەو کارەساتە. واتە کارەساتەکە لە ڕێگەی ئەوەوە زیاتر دەناسێنرێت, یان بە بینین و باسکردنی ئەو هێمایە کارەساتەکەمان بیر دەکەوێتەوە. لە کارەساتی کیمیابارانکردنی هەڵەبجەدا کەسایەتی عومەری خاوەر و کۆرپەکەی باوەشی بوونەتە ڕەمزی ئەو کارەساتە. عومەر حەمەساڵح (عومەری خاوەر) لە ١٩٣٤ لە دایک بووە و لە بنچەدا خەڵکی دەڤەری گەرمیانن و لە ڕۆژی ١٩٨٨/٣/١٦

بە کاریگەریی کیمیابارانکردنەکە لەگەڵ کۆرپەکەی, کە تا دوا سات لە باوەشیدا بوو, شەهید دەبن (کاوە شێخ عەبدوڵڵا, ٢٠٢٣) ئەو لە باوەشگرتنەی عومەری خاوەر بۆ کۆرپەکەی بووەتە هێمایەک, کە ئازار و قوربانیدانی شارەکەمان بیر دەخاتەوە, بۆیە شاعیر دەڵێت:

شەوی سیانزەی سێ

(عومەری خاوەر) و

کۆرپەکەی باوەشی

لەنگەری چاوەکانمیان

لە ڕۆحی وێنەکەدا

نوقم کرد و

بووم بە وێنە (عومەر عەبدولکەریم, ٢٠١٨, ١٢٣)

بۆیە ئەو فۆتۆیەی عومەری خاوەر و کۆرپەکەی باوەشی گێڕانەوەی مێژوویەکی پڕ سوێی هەڵەبجەیە و بۆ هەمیشە زیندووە

خەیاڵ لەگەڵ گازی خەردەل سووتا

باوەشی زیندەگی عومەر خاوەر کۆن نابێ,

بۆ گێڕانەوەی غەدر (جەلال بەرزنجی, ٢٠٢٢, ١٨٤)

شاعیر لەسەر زاری کۆرپەکەی عومەری خاوەرەوە باسی ئەو کارەسات و مەرگەساتەمان بۆ دەکات و دەڵێت:

من بۆ دەبێ لەم کیشوەرە سامناکەدا,

لە ڕۆژهەڵات.. لە دایک بم,

دایە گیان..بۆ؟؟!! خوایە گیان بۆ؟؟؟!!

بۆ دەبێ ژیانم ببێ بە مەرگەسات

بۆ دەبێ مردنم ببێ بە کارەسات؟!!

(کۆرپەکەی باوەشی حەزرەتی عومەری خاوەر ئاوای فەرموو) (مەهاباد قەرەداغی, ٢٠١٣, ٣٨٢)

ئەم گوزارشتکردنە لەسەر زاری ئەو کۆرپەیەوە, ناڕەزایی دەربڕینە, کە مرۆڤ لەم وڵاتەدا ژیان و مردنیشی هەر تراژیدیا و تاوانە.

٥. کارەساتەکە بووەتە بەشێک لە ناسنامەی شارەکە: دوای ئەوەی ئەو کارەساتە و تاوانە مەزنە بەسەر شارەکەدا هێنرا و هەزاران قوربانی لێ کەوتەوە, ئیدی لە

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دوای ئەوەوە هەڵەبجە و کیمیاباران بوونەتە دووانەیەک, کە پێکەوە دێن, واتە ئەگەر بێتو لە باس لە تاوانێکی وەک کیمیابارانکردن لە کوردستاندا بکرێت, ئەوە هەڵەبجە دەبێتە نموونەی بەرچاو و باڵا, هەروەها ئەگەر بێتو باس لە هەڵەبجەش بکرێت, ئەوا کیمیابارانکردنی شارەکە دەبێتە خاڵێکی گرنگی باسکردنی شارەکە. بۆیە دەبینین شاعیران ئەو کارەساتەیان وەک بەشێک لە ناسنامەی شارەکە باس کردووە, وەک:

هەڵەبجە ئاوێنەی ڕۆحە

هەڵەبجە درەختی خوێنە

خۆڵ دەیدێرێت

سەری براوی «حوسەین»ە

بە وڵاتاندا دەیگێڕن

چریکەیەکی زامدارە

ئەم هەرێمە دەهەژێنێت

زەوی بێدار دەکاتەوە

لوتکە و بنار ڕادەژێنێت.

هەڵەبجە درەختی خۆڵە

خوێن دەیدێرێت.

مەچەکێکی پەڕێندراوە, لە گۆڕەوە دەرهاتووە

دەروازەی گەردوون و

ئاشتی و

ویژدان دەکوتێت (ڕەفیق سابیر, ٢٠١٤, ٥٦٠)

کەواتە ئەو تاوان و کارەسات و مەرگەساتەی بەسەر شارەکەدا هات بووەتە بەشێک لە سیما و ناسنامەی شارەکە.

لە دیوانی شیعرێکەوە

بمناسنەوە من هەڵەبجەم

لەناو گەرووی گۆرانییەکا

بارە سێوی لار و لەنجەم (وەرزێر حەمە سەلیم, ٢٠١٨, ٢٢٠)

ئەو شارە و کارەساتەکەی بووەتە شیعری نێوان دیوان و چریکەی گۆرانی.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هەشتاوهەشت هەزار نەفرەتم

بۆ نێو چاوی دوژمنانم

شانازی و ناسنامەی کورد و

هێمای گیانی بەرخودانم (وەرزێر حەمە سەلیم, ٢٠١٨, ٢٢٠)

ئەو شارە بووەتە شانازی بۆ کورد و هێمای بەرخودان و قوربانیدانی میللەتەکەمان.

٦. لە کارەساتەوە بۆ ژیانەوە و بوونەوە پایتەختی ئاشتی: ئەو کارەساتە جەرگبڕ و تاوانە ناخهەژێنە هەرچەندە کاریگەرییەکی زۆر نەرێنی و ماڵوێرانکەری بەسەر خەڵک و خاکی شارەکەدا هەبوو, بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نەیتوانی بەیەکجاری ڕواڵەتی ژیانەوە لە شارەکەدا بسڕێتەوە, بەڵکوو شارەکە بەهیواوە جارێکی دەست بە ژیان دەکاتەوە, بۆیە شاعیریش دەڵێت:

هەزار هێندە باخی گوندم هەڵپاچن هەر سەوزە باخم

خوێن لە چاوی دڵم بێنن بە (کوێری)ش هەر ڕوونە ناخم

شارەزووریش کەن بە خەڵوز گوڵستانە هەر هەڵەبجە

ئەو دیوانی کێوی شیعر گوڵستانە هەر هەڵەبجە (ئیسماعیل خورماڵی, ٢٠١٠, ١٩)

شاعیر شارەکەی وەک دارێک وێنا کردووە, کە هەرچەندە لق و پۆپەکانی هەڵپاچن, بەڵام هەر زیندوو و سەوز و باخ و گوڵستانە.

هەڵەبجەکەی گەورە کچی شارەزووری شۆخ و شەنگی سەر بڵندی

کوردستانم

ئەڵێ تا کورد چەکی تۆڵەی لە شانا بێ, من نامرم, منی شەهید

ئاوەدانم (کامیل ژیر, ٢٠١٠, ٤٧)

لێرەدا شاعیر ئەوەی دەرخستووە شارەکە بڕوای میللەتەکەی هەیە و پەیامی ئاوەدانی بڵاو دەکاتەوە.

شاعیر ویستی ئاشتیخوازانەی شارەکە ڕادەگەنێت و بە گوێی گشت لایەکی دەدات و ئەوە دەخاتە ڕوو, کە شارەکە بڕوای بە ئایندەیەکی جوان و گەشاوە هەیە:

هەڵەبجە تۆوی ئاشتییە

هەتا لە خاک نغرۆ بکرێ

ڕەگ و ڕیشەی قووڵتر دەبێ و

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە بەهاری ئایندەدا

پتر گوڵ و چرۆ دەگرێ (جەوهەر کرمانج, ۲۰۰۷, ۳٦۷_ ۳٦۸)

شاعیر ئەو کارەساتە دەکاتە هۆکارێک بۆ ئەوەی ناسنامەی ئاشتیخوازیی شارەکەمان بۆ دەربخات, ئەمەش بۆخۆی داهێنانێکی گرنگە, کە شاعیر لەبری گەیاندنی پەیامی ڕق و تۆڵەکردنەوە و کاردانەوە, شارەکە بە ئاڵاهەڵگری تەبایی و پێکەوەژیان و ئاشتی دادەنێت:

هەڵەبجە پێشبڕکێی فەوتان و پاکییە

ناونیشانی هەوارگەی بەرائەت و

خەملانی ئالای تەبایی و ئاشتییە (ستار ئەحمەد, ۲۰۱۳, ۳۳۳_۳۳٤)

نیشاندانی ئەم ئاشتیخوازییەی هەڵەبجە دواتر ڕەهەندێکی فەرمی وەرگرت و بە فراوانتر دەرکەوت ئەوە بوو پەرلەمانی کوردستان بە بڕیاری ژمارە ۲۳ی ساڵی ۲۰۱٤ هەڵەبجەی بە پایتەختی ئاشتی ناساند, شاعیریش لەبارەی هەڵەبجەوە دەڵێت:

پایتەختی ئاشتیی کوردستان

باخچەی شیعر و شاعیرانم (وەرزێر حەمە سەلیم, ۲۰۱۸, ۲۲۱)

شاعیر وەسفی هەڵەبجەی بە پایتەختی ئاشتیی کوردستان کردووە و بە لانکەی شاعیرانیشی داناوە.

ئەنجام

١_ شاعیران لە چەند لایەنێکەوە سەیری تاوانەکەیان کردووە و تەنیا جەختیان لەسەر لایەنێکی دیاریکراو نەکردووە.

٢_ کارەساتی کیمیابارانکردن بووەتە بەشێک لە ناسنامەی هەڵەبجە و شاعیرانیش نموونەی شیعریان لەوبارەوە هەیە.

٣_ هەلومەرجی ڕوودانی کارەساتەکە لە شیعردا تیشکی خراوەتە سەر و شاعیران باسیان کردووە.

٤_ عومەری خاوەر وەک هێما و ئایکۆنی قوربانییەکانی شارەکە لە لایەن شاعیرانەوە گرنگی پێ دراوە و لە شیعرەدا ئاماژەی پێ دراوە.

٥_ بەشێک لە شاعیران پێش دەرچوونی بڕیاری پەرلەمانی کوردستان بۆ ناساندنی هەڵەبجە وەک پایەختی ئاشتیی کوردستان, ئەوا لە شیعرەکانیاندا وەسفی هەڵەبجەیان بە پایتەختی ئاشتی کردووە.

سەرچاوەکان

١_ ئاوات حەسەن ئەمین (٢٠١٣)، پشوو لە لێوارەکانی تەمەنا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.
٢_ ئەحمەد محەمەد (٢٠١٧)، دیوانی ئەحمەد محەمەد، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.
٣_ ئیسماعیل خورماڵی (٢٠١٠)، زەڵمێک لە ئێوارە زەڵمێک لە گۆرانی، چاپخانەی بینایی، سلێمانی.
٤_ ئیسماعیل محەمەد (٢٠١٤)، بیری سلێمانی ناکەی؟!، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی.
٥_ جەبار ئەحمەد شەمسەدین (٢٠٢١)، هەڵەبجە کاریگەری و لێکەوتەکانی چەکی کیمیایی.
٦_ جەلال بەرزنجی (٢٠٢٣)، لە سەمای بەفری ئێوارانەوە بۆ هەردەمەی لە شوێنێک هەمیشە لە ماڵەوە، دەزگای فام، هەولێر.
٧_ جەلال میرزا کەریم (٢٠٢٣)، دیوانی جەلالی میرزا کەریم، ناوەندی بڵاوکردنەوەی کەپر.
٨_ جەوهەر کرمانج (٢٠٠٧)، هەناسەکانی تەمەن، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوە سلێمانی، سلێمانی.
٩_ حەکیم مەلا صالح (٢٠١١)، هەڵەبجە لە ئامێزی مێژوودا، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا.
١٠_ ڕەفیق سابیر (٢٠١٤)، دیوانی ڕەفیق سابیر، چاپخانەی تاران.
١١_ ڕەفیق شوانی (٢٠١١)، دەردی دووری هەوارگەی وێران، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
١٢_ ڕێکخراوی i.v.s.p.d (٢٠٠٨)، کوردستان گەورەترین هێرش بە چەکی کوشندەی کیمیایی، و: ناسیح ئیبراهیم دزەیی، چاپخانەی خانی، دهۆک.
١٣_ ستار ئەحمەد (٢٠١٣)، دیوانی ستار ئەحمەد، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
١٤_ شێرکۆ بێکەس (٢٠١١)، دیوانی شێرکۆ بێکەس، بەرگی دووەم، سوید.
١٥_ عارف قوربانی (٢٠٠٦)، ئەنفالی هەڵەبجە_ زارا، چاپخانەی ئارەبخا، کەرکوک.
١٦_ عەبدوڵڵا پەشێو (٢٠١٤)، هەسپم هەورە و ڕکێفم چیا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
١٧_ عوسمان عومەر مام یەحیا (٢٠٢٠)، بەهاری چل چیا.
١٨_ عومەر عەبدولکەریم (٢٠١٨)، دیوانی کەسان، چاپخانەی کەکۆن.
١٩_ غالب حەساری (٢٠٢٣)، کوردستانی ماد،
٢٠_ فریشتە کەوە (٢٠٠٨)، کارەساتی هەڵەبجە_ توێژینەوەیەکی سایکۆلۆژی، دەزگای ئاراس، هەولێر.
٢١_ فریشتە حسێن (٢٠٠٨)، جینۆساید و هەڵەبجە_ کۆنگرەی بەجیهانناساندنی جینۆسایدی گەلی کورد، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.
٢٢_ کارزان محەمەد ئەحمەد (٢٠٢١)، ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی کیمیابارانی هەڵەبجە لە ڕۆژنامەگەریی ئێرانی دا ڕۆژنامەی (کیهان) بە نموونە، گۆڤاری کوردستانی بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، سلێمانی.
٢٣_ کامیل ژیر (٢٠١٠)، کوردایەتی و جوانی، چاپخانەی بابان، سلێمانی.
٢٤_ کاوە شێخ عەبدوڵڵا (٢٠٢٣)، سایتی کورد نێت.
٢٥_ مارف عومەر گوڵ (٢٠٠٧)، جینۆسایدی گەلی کورد_ لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتیدا، چاپی چوارەم، دەزگای ئاراس، هەولێر.
٢٦_مەهاباد قەرەداغی (٢٠١٣)، دیوانی مەهاباد قەرەداغی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

٢٧_ میدڵ ئیست وۆچ (٢٠٠٤), جینۆساید لە عێراقدا پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد, و: محەمەد حەمەساڵح تۆفیق, چاپخانەی تیشک, سلێمانی.
٢٨_نەجم ئەڵوەنی (٢٠٢٢), دوا پێکی تەمەن, چاپخانەی زانکۆی سەڵاحەدین, هەولێر.
٢٩_ نەوزاد عەلی ئەحمەد (٢٠٢٣), ئایکۆنی بەرەنگاری لە هەردوو گۆڤاری نووسەری کورد و کوردستان دا, تاران.
٣٠_ هەورامان عەلی تۆفیق (٢٠٠٠), هەڵەبجە کارەساتی کیمیابارانی ساڵی ١٩٨٨, دەزگای ئاراس, هەولێر.
٣١_ هیوا قادر (٢٠١٢), دیوانی هیوا قادر, چاپخانەی ڕەنج, سلێمانی.
٣٢_ وەرزێر حەمە سەلیم (٢٠١٨), گەردانە, ناوەندی هزری و ڕۆشنبیریی خاڵ.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کۆمەرگی هەڵەبجە و کۆتەڵی شیعر

ڕوانینێکی بەراوردکاریانەیە لە نێوان چەند دەقێکی شیعریدا

نەجمەدین ئەحمەد عەبدوڵڵا
«گۆریان هەڵەبجەیی»
goryanhalabjay@gmail.com

پوختە

ئەم توێژینەوەیە پرۆسەیەکی بەراوردکاری و پۆلێن کردنە لە نێوان چەند دەقێکی شیعریدا، کات و شوێن و سەردەمی نوسینی دەقەکان جیاوازن و شاعیرەکان لەو ئەزمونانەیان فۆرم و ناوەرۆکی خەسڵەت گەرای خۆیان هەیە .

توێژینەوەکە پێش ئەوەی دەقەکان لە بێژەنگ و ڕیزبەندیکردن بدات، پێشەکیەکی پێویستی نوسیوە.

بەشی یەکەمی توێژینوکە تایبەت کراوە بۆ گرنگی توێژینەوەکە و ئامانجەکانی توێژنەوەکە ، وە تان و پۆی میتۆدی توێژینەوەکەی کردوە، وە بە پێی سەرچاوەکان بەراوردکاری کراوە لە گەڵ توێژینەوەکانی تر.

لە بەشی دووەمی توێژینەوەکەدا کاریگەری ڕوداو لە نوسینی دەقی شیعریداباسی لێوە کراوە ، پاشان کاریگەری کیمیاباران و نوسەری دەق و پەیوەست بونی بە مێژوو وەک سایکۆلۆجیای شاعیر شرۆڤەکراوە.

وە باسی ئەو گرنگیەی کردوە کە شیعرڕۆڵی هەیە لە شکاندنی سنورەکان و قۆناغێک دەست پێدەکات لە بەجیهانی بونی ئازاری نەتەوەیەکی بندەست.

بەشی سێیەم بەرچنەیەکی لەو شاعیرانە ی کە خەڵکی هەڵەبجەن و شایەتحاڵی ڕوداوەکەن خستوەتە ڕوو ، وە پرۆسەیەکی بەراورد کاریانەی بۆ کردون لە ڕوی فۆرم و ناوەرۆکەوە ، شاعیرەکان بریتین لە (ئیسماعیل خورماڵی و حەکیمی مەلا ساڵح و رۆژهەلەبجەیی و ئاری مەلا لەتیف و عومەر عەبدول).

هاوکات و لە هەمان بەشدا توێژینەوەکە بە گرنگی زانیوە تیشک

بخاتە سەر نمونەی هەندێ لەو شاعیرانەی کە بە ئەزمونی شیعر دەناسرێن لە سلێمانی و بریتین لە (حەسیب قەرەداغی و قوبادی جەلی زادەو جەمال غەمبار و دلاوەر قەرەداغی).

بەشی چوارەم تایبەتە بە ئەزمونی شیعری تاراوگە دوای ئەنفال و کیمیاباران ، وە نمونەی چەند شیعری چەند شاعرێکی خستوەتە ڕوو، وەک (شێرکۆ بێکەس و ڕەفیق سابیر و جەلالی مەلەکشا) ، وە دنەی ئەو پرسیارەی کردوە، تا چەندێ شیعری تاراوگە توانیویەتی ببێتە ئەزمونێک لە ئەدەبی مرۆڤایەتی.

لە کۆتایی توێژینەوەکەدا ئەو پرۆسە بەراورد کاریەی کە لە نێوان شاعیرانی هەڵەبجە و سلیمانی و شاعیرانی تاراوگە هەیە، بەرئەنجامەکەی چیە تیشکی خراوەتە سەر و پێشنیاز و ڕاسپاردەی توێژینەوەکە خراوەتە ڕوو ، وە ئەو سەرچاوانەی کە سودیان لێبینراوە ئاماژەیان بۆ کراوە .

کلیله وشه: وێنای شیعری، زمانی شعیری، جینۆساید.

ملخص الدراسة

الابادة الجماعيى لحلبجة و (الرثاء) العزاء الشعري
رؤية مقارنة بين عدد من النصوص شعرية

نجم الدين أحمد عبدالله (گۆریان هەڵەبجەیی)
goryanhalabjay@gmail.com

تعد هذه الدراسة عملية مقارنة وتصنيف بين نصوص شعرية، يختلف زمان ومكان كتابتها، كما يختلف أسلوب شعرائها حسب الشكل والمحتوى والخصوصية لكل شاعر .

تبدأ الدراسة بمقدمة وجيزة قبل الخوض في تحليل النصوص الشعرية وترتيبها .

خصص الفصل الأول من الدراسة، لأهمية الدراسة، وأهدافها، والمنهج المتبع في الدراسة، والمقارنة – حسب المصادر – بين الدراسة الحالية و دراسات أخرى .

و يتناول الفصل الثاني تأثير الأحداث في النصوص الشعرية، وتأثير

القصف الكيمياوي- لحلبجة- على كاتب النص(الشاعر) وارتباطه بالتأريخ و نفسية الشاعر. كما تناول هذا الفصل ايضا أهمية الشعر في تجاوز الحدود – الجغرافية- وابتداء مرحلة جديدة في عالمية محنة قومية مضطهدة .

وفي الفصل الثالث : إشارة وإيماء الى شعراء ينتسبون الى حلبجة وهم شهود القصف الكيمياوي لمدينتهم عام ١٩٨٨ . وفي هذا الفصل ايضا تمت المقارنة بينهم من حيث الشكل والمحتوى الشعري. والشعراء هم: (اسماعيل خورمالي، حكيم ملا صالح، رۆژحلبجي، آري ملا لطيف،عمر عبدول).

واعتبرت الدراسة من الاهمية بمكان، إلقاء الضوء على نبذة من الشعراء، يعدون من رواد وتجريبيي الشعر في السليمانية، وهم: (حسيب قرداغي، قوبادي جليزادة، جمار غمبار، دلاور قرداغي) .

اما الفصل الرابع، فقد خصص لتجربة الشعر في المهجر، بعد القصف الكيمياوي وعمليات الانفال، وتناول نصوص شعرية لبعض الشعراء، أمثال (شيركو بيكەس، رفيق صابر، جلال ملكشا). كما تناول هذا الفصل» السؤال: إلى أي مدى استطاع شعر المهجر أن يصبح تجربة في الادبي الانساني؟!! .

أما الخاتمة فقد تناولت ما توصلت اليه الدراسة من نتائج عملية المقارنة بين شعراء حلبجة وشعراء السليمانية وشعراء المهجر. وتناولت ايضا إقتراحات وتوصيات الدراسة، ومصادر الدراسة .

الكلمات المفتاحية: الصورة الشعرية ، اللغه الشعرية ، الإبادة الجماعية

Summary

Halabja Poetry and the Catastrophe of Chemical Attacks:

A Comparative Analysis of Selected Poems

Najmuddin Ahmed Abdullah «Gorian Halabjaei»

goryanhalabjay@gmail.com

This research is a comparative process and an analysis of several selected poems, with differences in time, place, and the era in which the texts were written. The poets in these texts possess distinct stylistic and thematic characteristics.

Before analysing and organizing the texts, the study provides a necessary introduction.

The first section focuses on the importance of the research, its objectives, and the methodology used. It also offers a comparative approach based on references and draws connections to other related studies.

In the second section, the study addresses the impact of the events on the writing of poetry, examining the influence of chemical attacks and the poets› connection to history, including the psychological effects on them. The research emphasizes the role poetry plays in breaking boundaries and marks a new phase that expresses the national trauma caused by oppression.

The third section highlights several poets from Halabja who experienced and witnessed these events firsthand. A comparative analysis is conducted, focusing on form and content. These poets include Ismail Khormaly, Hakimi Mala Saleh, Rozhalabjayee, Ari Mala Latif, and Omar Abdul. In the same section, the research also sheds light on some poets from Sulaymaniyah, such as Haseeb Qaradagi, Qubad Jalizada, Jamal Gambar, and Dilawar Qaradagi, who are known for their poetic contributions.

The fourth section is dedicated to the post-Anfal and post-chemical attack poetic experience, with examples from poets such as Sherko Bekas, Rafiq Sabir, and Jalal Malaksha. The study questions the extent to which these tragic events shaped poetry into a form of humanitarian literature.

In the conclusion, the research presents the results of the comparative analysis between the poets of Halabja, Sulaymaniyah, and other post-chemical attack poets. It concludes with suggestions and recommendations, with references to the sources used in the study.

Keywords: Poetic Image، Poetic Language، Poetic Nostalgia، Genocide، Statics of Place

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە ڕوانینێکی بەراوردکاریانە لە نێوان چەند دەقێکی شیعریدا پۆلێن کراوە ، دوازدە شاعیر بە سەر سێ گروپدا دابەش بون، گروپی یەکەم پێنچ شاعیری هەڵەبجەیین، گروپی دووەم چوار شاعیری سلێمانین ، گروپی سێیەم بە پێی فۆرمەلەبونی دەق و ئەزمونی تاراوگە تان و پۆ کراوە روانینی ئەم توێژینەوە لەو ئاسۆیەوە سەرچاوەی گرتوە کە شوێن و کات و میژوو رۆڵی جیاوازی هەیە ، ئەم جیاوازیە گرنگە خوێنەری کورد لێی بە ئاگا بێت و لە بەراوردکردنیان دید و بۆچونی هەبێت .

ئەوە لە ڕوی فۆرمەوە لە ڕوی ناوەرۆکەوە ، پرۆسەی بەراوردکاری لە ئەدەبدا و شیعر وەک ژانرێک ، لە ئاست ئەدەبی نەتەوایەتی و ئەدەبی گەلاندا ، سەرباری هەندێ هەوڵ و ئەزمونی خاکەڕا هێشتا لە هەنگاوە سەرەتاکانی کاروانێکین کە گۆڕانکاریە جیهانیەکان و نێوخۆییەکان فەراهەمیان هێناوە .

بەراوردکاری دەقی شیعری گرنگی خۆی هەیە ، ڕاستە ڕایەڵەی گەل و نەتەوەکان و ناسینی ئەزمونەکان بۆ ئێمەی کورد وەک پێویست نەبوە ، بەڵام ناشکرێت بڵێین لە خاڵی سفردائین ، ئەکرێت بڵێین گرنگی لە ڕوی ئێمەوە دەرکەوتوە .

ئەم لێکۆڵینەوە بەراورد کاری نیە لە نێوو نیە لە نێوو چەند دەقە شیعریەک کە بە زمانی تر و وڵاتانی تر نوسرا بن ، بەڵکو ئاشنا کردنی خوێنەرە لە هەندێ ڕەهەند و گۆشە نیگای جیاوە ، کە لە چوارچێوەی شوناسی نەتەوەیی خۆماندایە .

باسکاڵ (گەردی، ١٩٨٧ ,ل٤)گەردی گوزارشتێکی جوانی هەیە کاتێ ئەڵێ : نابێ کەس پێم بڵێ داهێنانم نەکردوە ، هەر هیچ نەبێ ڕێکخستنی کەرەستەکانم شتێکی نوێیە .

ئەم توێژینەوەیە بەرەو ئەو ئاسۆیە هەنگاوی ناوە کە بەراوردکاری بکات لە نێوان چەند دەقێکی شیعریدا لە ڕوی پێکهاتەی شیعریەوە تیشک بخرێتە سەریان .

لە کۆی گشتیدا ئەم دەقانە سەرباری جیاوازی خەیاڵ و ئەفراندن، کۆڵکەی هاوبەشیان ڕێژنەی هەست و سۆزێکە بۆ جینۆسایدکردنی نەتەوەیەک نوسراون کە من پێی ئەڵێم ئەزمونی شیعری دوای جینۆسایدی ئەنفال و کیمیاباران .

١ – گرفتی توێژینەوە

ئەو توێژینەوانەی لە ناو فەرهەنگ و ئەدەبی گەلاندا تازە لە دەرگایان ئەدرێت ، هەڵگری هەندێ ئاریشەن ، لەوانە کەمی سەرچاوە ، کەمی ئەزمونی، کەمی دەق ، وە هەروەها ئەو کاتەی ناونیشانی توێژینەوەکەم بەم مانشێتە دیاری کرد، بڕوام وابوو

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

خەرمانێک لە دەقی ژوانی شیعر لە بەردەستمایە کە لەروی شیعریەتەوە دەوڵەمەندن، بەڵام لە گەڵ کۆکردنەوەیان کەمترین دەقم دەسکەوت لە گەڵ سیستمەکەی منا گونجاو بێت.

ئەمە وەک خودی دەقەکان وەک سەرچاوەش روبەروی ئەو قەدەرە بومەوە کە هەندێ لە سەرچاوەکانم بە زمانی عەرەبی بێت و ئەو بۆشاییەی کە لە سەرچاوەی زمانی دایک هەیە بە زمانێکی کە پڕبکەمەوە.

٢ – بایەخی توێژینەوەکە

بایەخی ئەم توێژینەوەیە زیاتر لەوەدا دەبینرێت ئەو دەقانەی تایبەتن بە جینۆسایدی گەلەکەمان بە جۆرێ تر و لە ئەزمونیکی تردا خۆی بینێتەوە و بەو ئاراستەیا بڕۆین کاریگەری جینۆساید لە سەر شیعر لە روی چۆنایەتییەوە هەڵسەنگێنرێت .

هاوکات جینۆساید بۆ کورد بوەتە ناسنامە ، ئەم ناسنامەیە هەموو ئەو چەمکانەی پەیوەستە بە ناساندنی دەبێت لە دەرگای بدرێت و شەن و کەویان بۆ ئەنجام بدەین .

٣ – میتۆدی توێژینەوەکە

هەر یەک لەم شاعیرانە لە روی کات و شوێن و ئایدیا وسایکۆلۆجیایانەوە جیاوازیان هەیە ، پێویستی کرد لە سەرم بە یەک میتۆد توێژینەوەکەم نەنوسم ، ئەو کاتەی لە گەڵ گروپێک لە شاعیران سەودا ئەکەم هەم سیاقی بم و هەم تێکستیش ، چونکە لە روی سۆسۆلۆجییەوە ئەو شاعیرانە هەڵەبجەیین ، ئەزمونی دەقەکانیان لە ڕووی شوێن / کاتەوە بە جۆرێ دەوڵەمەند بوو پێویستی ئەکرد وەک تێکستیش خوێندنەوەی بۆ بکەم، هاوکات شیعریەتی دەقەکانیش لە ئاستێکی وەهادا بوو کە گرنگی بە تێکستیش بدەم، بە دروستی بۆشاعیرەکانی کەش کە لە دەرەوەی هەڵەبجە و هەندەران بوو پێچەوانەکەی ڕاست بوو.

٤ – توێژینەوەکانی تر

گوزارەی توێژینەوەکانی تر بەو حوکمەی لە سەرەتای ڕێگاکاین بۆ جۆرە توێژینەوەیەکی ئاوا، وا دەبینرێت دەستکورت و کەم ئەزمون و کەم ئایدیا بین لە بارەیەوە ، ئەکرێت خودی ئەم کۆنفراسە و توێژینەوە و ڕاسپاردەکانی ببێتە سەرچاوە و لە چەند ساڵی ئایندەدا بوێری ئەوە بکەین توێژینەوەکان ببنە رچەشکێن، کەواتە دەستە واژەی توێژینەوەکانی تر تەنها لەو پێناوەدا نوسیومە بزانرێت ئەم بوارە لە قۆناغی سەرەتایە وبەرەو هەنگاو نان ئەچین .

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی یەکەم:

١ – ١ ڕۆڵی ڕوداو لە نوسینی دەقی شیعریدا

سایکۆلۆجیای شاعیر لە ڕوداودا دەبێتە مەخلوقێکی پەرت و لە گۆشیەکی ژیانا هەڵئەکورمێت وەک وێنەکەی باشلار دێتە بەرچاو (باشلار، ١٩٨٤، ص ١٣٤) ، پێش ڕوداو شاعیر وەک هەر مرۆڤێکی کە خاوەنی زمانە ، ئەو شوێنەی شاعیر تیایا ئەژی و ڕوداوێ رودەدات ئەوکاتە شیعر دەکەوێتە نێوان دوو گۆشەوە یەکەم لە دایکبونی شیعرەو دووەم تەئویلی شیعرە (جاسم، ٢٠٠٩، ص٨٩).

لە کیمیاباراندا شیعر توانیویەتی ئەو ڕەحمیانەتە بێت گوزارشت لە ئازار و مەینەتی گەلەکەمان بکات ، لێرەوە ڕاستیەک لە دایک دەبێت ئەویش ئەوەیە کە شیعر ئەو ژانرەیە توانیویەتی ڕۆڵی گرنگ ببینێت و فاکتەری سەرەکیش بێت لە شوناسی گەلیکی جینۆسایدکراو .

١- ٢ هەڵەبجە و کیمیاباران و سێڕیانی کەس + شوین + مێژوو

هەر کاتێ باسی جینۆسایدی هەڵەبجە دەکرێت ، وە باسی ئەو دەقانە دەکرێت بۆی نوسراوە ، ئەوا پێویستە باسی کەس و شوێن و مێژوی بکرێت ، کەس وەک شاعیرێکی ترۆماتیکی کە لە دەقەکاندا ڕەنگی داوەتەوە (یەعقوبی، ٢٠١٦، ص٩٠) ، شوێنیش دەبێتە پەیوەندیەکی ئەبسکرات و پێناسە ماتریاڵیەکەی لێدەردەهێنرێت(جاسم، ٢٠٠٩، ص٨٨) ، شوێن لە هەڵەبجەدا ئەگەر کۆپی دیدگاکانی باشلاری بەسەردا پراکتیزە بکەین ئەوا دەرگا و پەنجەرە و گۆشەکان و ژێرزەمین و قادرمەکان و ژورەکانی پڕە لە فانتازیا ، وەک (سرودی نەیەکەی) جەلالەدینی رۆمی لێدێت کە پاشخانەکەی شوێن بوو(ئیسماعیل، ٢٠٠٥، ل١٦) .

بەرئەنجام بونی هێرمۆنتیکای مۆدێرن ڕوداوە امانی هایدگەر بوو لە تیۆریزە کردنی زمانی شاعیران (ئەحمەدی، ٢٠٠٤،ل ١٤) ، هەر بۆیە نادروست نیە بڵێین شوێنی تاک ڕەهەند شوناسێکی تایبەت بە خۆی نیە (ئیسماعیل، ٢٠٠٥، ل١١) .

کەسیش خودی شاعیرە، شوێن فەزای ڕوداوە، مێژوو ئەو نۆستالیژیایە هەمیشە شیعر دەگەڕێتەوە بۆی، شیعر ئاچۆڕە دەکات و دەڕواتەوە بۆ ئەوێ بۆلای کۆمەرگ و شاری وێرانەو پەڕاگەندەیی بونی وڵاتان .

١ – ٣ فۆرمەلەی دەقی شیعری لە ڕوداودا

گەر بمانەوێت بە مانا گشتگیرەکە باس لە فۆرمەلەی دەقی شیعر بکەین لە ڕوداودا ، ئەو شیعرانەی لە سەردەمی کلاسیسزما و پاشان ڕۆمانتیک و پاشتریش ریالیزمدا

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

نوسراوە، تا دەگاتە ئەزمونی قوتابخانەی روانگە و کفری ، ئەوەمان بۆ یەکلا دەبێتەوە شیعر له سەر دوو ڕاستە هێڵ ڕێڕەوی گرتوە، ئاگایی له گەڵ ئەزمون و گۆڕانکاریەکانی دونیای شیعر و هاوکات ژیانکردنی شیعریانە له گەڵ کۆمەڵگا و بزوتنەوە سیاسیەکەی.

بندەستەیی کورد و نەگەشتنی زمانی گەلەکەمان بە دایەلۆکی جیهانی کاریکی وای کردبوو ئەوەی هۆزانڤانی کورد دەینوسی نەگاتە ئەو شوینەی دونیا لە شیعر و پەیڤی جوانی گەلەکەمان بگات، بەلام دوای جینۆسایدی گەلەکەمان و هەندێ گۆڕانکاری جیهانی دەتوانین بلێین لە سەرەتای کاروانی رییین.

١ – ٤ شیعری ڕوداو قۆناغێک بەرەو بە جیهانیبون

بۆ نەتەوەیەکی بێکیانی وەک کورد پێش ئەوەی کۆمۆنیکەیشنی جیهانی بکاتە ئامرازی گەشتن بە ئەوانی بەرانبەری، ڕوداوە دڵتەزێنەکانی و پەڕاگەندەیی میلەتەکەمانی کردە ئەو فاکتەرەی ئەگەر دروست بێت بلێم کۆمۆنیکەیشنی زمانی ڕوداو بکاتە دەسپێکی شوناسی ئەدەبی.

لە کۆتاییەکانی سالانی هەشتاکانی سەدەی رابردوو، پاش ئەنفال و کیمیابارانکردنی گەلەکەمان و دوای راپەڕین، لە چەندین چالاکی ئەدەبی جیهانی و ڤیستیڤاڵ و دیداری شاعیراندا، نوسەرانی کورد خەلات کراون و قسەی جددییان لە بارەوە کراوە، بابەتەکانیان وەرگێڕاوەتە سەر زمانی جیهانی، شێرکۆ بێکەس و رەفیق سابیر و عەبدولا پەشێوو لەتیف هەڵمەت و زۆرێکی کە لە شاعیران و نوسەران بەشیکی هەرە دیاری ئەو زاتانەن کە ئێستا لە رێگای بابەتەکانیانەوە گەلێکی ستەملیکراو ناسێنراوە.

بەشی دووەم:

٢ - ١ بەرچنەی چەند دەقێک وەک نمونە/ دید و تێڕوانین

ئەو شاعیرانەی لێرەدا ناویان هاتوە ، هەر ئەوە نیە خودانی ئەم چەند دەقە شیعریە بن بۆ هەڵەبجە ، ئەم شاعیرانە کارەساتی کیمیابارانیان بە چاوی خۆیان بینیوە، کۆلکەی هاوبەش و مێژوی هاوبەش و قەدەری هاوبەشیان هەیە لە کاتی کیمیابارانی شارەکەیان لەم چەند خالا کۆیان دەکەمەوە :

ا - فۆرمەلەی کەس و شوێن و ئاینی جینۆسایدکراو

لەم پێنج قەسیدەیەیا زیاد لە (٥٤) ناوی شوێن وکەس و یەکەی ئاینی هاتوە ، ئەمە جگە لەو ناوانەی دوبارە بونەتەوە و یەک جار ئەژمار کراون، وە بێجگە ناوی تەکیە و جەژنی جەم، وە بێجگە لە چەندین جێناوی تر کە هەڵەبجەیی بون و شیعریەتی خوێنەر کنەی دەکات و دەیدۆزێتەوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

یەکێ لە خاڵە جیاکەرەوەکانی ئەم شاعیرانە لە شاعیرانی دەرەوەی هەڵەبجە ، رۆڵی ئەو ئایکۆنانەیە لە مێژوی ئەم شارا کە نەک لە ئاستی دەستە بژێر بەڵکو بوەتە وێنای شەقام، بەڵام ئەوەی تایبەت بێت بە شیکاری دەق و لە وێنا کۆمەڵایەتیەکە دەرچێت هەر وەک چۆن فرۆید ئەڵێ(مصطفى) تێکست لە بنەرەتا لە سەر کەسایەتی و مێژوو وە سەلیقەی نوسەر چڕ کراوەتەوە .

ناوی زۆر کەسایەتی لەم دەقانەدا تەوزیف کراوە، لە ناو دەقەکانا لە حاڵەتە مەئلوفەکەی خۆی دەرچوە و ئاوێزانی ڕوداوێک بوە ناخ هەژێن، زۆر شوێن لەم دەقانەدا ناوی هاتوە، زۆر ئایکۆنی ئاینی جیاواز لە گەڵ ڕوداوەکەدا مەحوو بوەتەوە بە گوزارشتیکی شیعریانە دەگەینە ئەو ڕایەی کە فانتازیای شیعری بە جۆرێکی ئەفسوناوی کاریان لە سەر کراوە و شوێن و کەس و پەیوەندیە ڕۆحیەکان کارلێکی زیهنی خستوەتە سەر نوسەری دەق .

شوێن /کایت	حەکیم مەلاساڵح	ئیسماعیل خورماڵی	رۆژ هەلەبجەیی	عومەر عەبدول	ئاری عەبدولەتیف	کۆ
هەڵەبجە	....	٣	١٠	٢	٢	١٧
ناوەکانی تر	٢	١٤	١٠	١١	....	٣٧
	٢	١٧	٢٠	١٣	٢	٥٤

جینۆسایدی هەڵەبجە و وێنە سوریالیەکان ب -

سوریالی هەر خودی خۆی بەرئەنجامی شەڕ و هەڵقوڵاوی جینۆساید بوە ، بۆیە دەبینین لە فۆرمەلە بونی کەس و شوێن و سیمبولەکان لە ناو ئەم دەقانەدا پڕن لە وێنەی سوریالی، زۆر کەم هەڵکەوتوە موفرەدەیەک لە سیاقی خۆیدا مابێتەوە و مەدلولەکەی ئاوەژوو نەکرابێتەوە، (گێنگڵی چەمەنێکی باخی میر / ئاوێک نیە ماسییەکانی لە پەراسوی ئێمە نەبێت (عبدول، ئەرشیف) هەلاژانی ئەو هەموو قوببە ومەخلوقە / کەفچەڕانی ئەو هەموو رەزە (ماڵێک لە ئاسمان ، ٢٠٠٤)، زەخرەفەی خانەقایەکی گریاو / مارت منی هەڵەبجە پر لەو ئێوارە ناشەرعیانە دەکات(هەڵەبجەیی،٢٠٠٤، ل٨١)، کۆڵانە سەر شکاوەکان / جەستەم گوڵی سوتاو دەگرێت (عبدولەتیف، ئەرشیف) ، سنگی خۆڵمان دەکرد بە رۆژنامە /پیاوانمان شەبەنگیان دەکردە تەسبیح(مەلا ساڵح ، ٢٠١٠، ل٤٦) .

سوریالیەتی ئەم وێنانە قوڵی کارەساتێکمان پیشان ئەدەن کە لە ژیاندا مرۆڤ وەک مەخلوقێکی سەرداری کەون هارمۆنیا بوەتەوە لە گەڵ سروشت وەک ماتریاڵ و ئایکۆنەکانی ئاین وەک میتافیزیک و بونەتە بونێکی ترۆماتیک و لە چوارچێوەی دەقدا فۆرمەلە بون.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

جینۆساید و نۆستالیژیای دەق ج -

دوالیزمەی جینۆساید و نۆستالیژیا یان بە پێچەوانەوە بۆ زاکیرەی شاعیرانی کورد ئەزمونێکی تاڵە ، گۆستاڤ فلۆبێر پێی وایە نۆستالیژیا گەڕانەوەیەکی دەست ئەنقەستە بۆ سەردەمی منالی (مامەند،٢٠١٦، ل٣٠) ، پێ ئەچی بۆ شیعر گەڕانەوەیەکی ئارەزومەندانە یا خۆڕسکانە یا خەڵوەتێک بێت کە شیعر لە رەحمیانەتیا لە دایک دەبێت.

بۆ ئەم شاعیرانە گرنگە بڵێین ئێمە چی بوین و چیمان لێهات، لە کوێ بوین و گەشتینە کوێ ؟

(تا بەیانی هەیا هوی عەشق) (عبدول، ئەرشیف). (پیاوانمان شەبەنگیان دەکردە تەسبیح) (ملاساڵح ، ٢٠١٠، ل٤٦) ، (هەموو ساڵێک وەرزێک دەمباتەوە بەر ئاستانەی (هەڵەبجەیی٢٠٠٤، ل٨١)، (بیست و نۆ ساڵە لە سەر قانونی غەریبی خۆم لە دار ئەدەم (عبدولەتیف، ئەرشیف)، زۆربون ئەوانەی دوێنی دەیان کردینە بەرسیلە) (قەببانی، ١٩٨١) ، ئەمانە خەروارێکی ئەو نۆستالیژیایەن کە شاعیرانی لە ناو خۆیا مەحوو کردوەتەوە.

٢ – ٢ ئەزمونی شیعری پێش کیمیاباران و دوای راپەڕین

بۆچونێکی نزار قەببانی هەیە بۆ هەڵەبجە ڕاست دێتەوە کە دەڵێت (خاڵی بەهێزی عەرەب شیعرە وخاڵی لاوازیشییەتی) (اردینی، ٢٠١١) ، ئەزمونی شیعری لە دەیەی حەفتاکان و هەشتاکان فۆرم و ناوەرۆکی تایبەتی بە خۆی هەبوە، چەندین شاعیر بوبوە مەکۆی شیعر و دونیای وشە و گوزارشتی شیعری، بەڵام دوای کیمیابارانی هەڵەبجە ئیتر شیعربوە باوەڵی ئاهو حەسرەتی دڵ و دەرونی شاعیرانی نەتەوەیەکی بندەست و بێکیان.

چۆن لە سەرەتای سەدەی نۆزدە تا ناوەڕاستی سەدەی بیست تەکیە و خانەقاکانی هەڵەبجە بوبوە مەنزڵ و خانەی شاعیران، جینۆساید کردنی هەڵەبجە هەموو شاعیرانی نەتەوەی کوردی لە ئامێزی خەمێکی گەورە کۆ کردەوە، بەو پێیە ئەزمونی شیعر لە هەڵەبجە تەنها گۆڕان نەبوو لە قۆناغی کلاسیک و ڕۆمانسیزم و ڕیالیزم ، بەڵکو کرانەوەیەکی گەورەتر بوو هەم لە روی ئاوێتە بون لە گەڵ ئەدەبیاتی کوردستانی گەورە و هەم کرانەوە و شوناسی نەتەوەیەکی بەش بەش کراو .

٢- ٣ کۆ مەرگی هەڵەبجە و فۆرم و ناوەرۆکی شاعیرانی سلێمانی

پێڕاگەشتنی ئەم توێژینەوەیە و تایبەتکردنی بۆ ئەم کۆنفرانسە ئەو فرسەتەی پێدام چوار شاعیر هەڵبژێرم کە چوار کۆتەڵگیری شیعری هەڵەبجەن .

پرسیاری شیعری و جەدەلی فرە وەڵامی : ا -

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پرسیاری شیعری چەمکێکە، لە هونەری شیعریەکەی ئەرستۆ ئاماژەی بۆ کراوە (اردینی ٢٠١١) ، بەڵام بۆ ئەو کات و دواتریش نەبوە سەرباسێکی ئەوتۆ، یان بە جۆرێتر لە روپەڕی باسی شیعری وەک چەمکەکانی تر مشت و مڕی وای لە سەر نەکراوە .

دنە دانی ئەم چەمکە ئەزمونە شیعریەکەی ئەم دەقانە دروستی کرد، چونکە لە چواچێوەی هەر چوار دەقەکا نزیکەی (٦٠) ١جار پرسیار کراوە، ئەوە بێجگە لەوەی خوێنەر حەقی پرسیار دروستکردنی هەیە لەناو دەقدا .

(جەلیزادە ، ٢٠١٢، ل١٣٠) (٣٥) جار پرسیار دەکات، لە کەسی یەکەمی تاکەوە بۆ مەوجودی دووەم ، واتە لە قوبادەوە بۆ هەڵەبجە، کۆی ئەو پرسیارانە ئەو ڕاڕاییەیە کە شاعیر لە بەرانبەر کارەساتێکی زۆر گەوەرەدا خۆی بۆ کۆ ناکرێتەوە و دوا جار دایەلۆکی نێوان قوباد و هەڵەبجەدا بە پرسێار دەست پێدەکات .

(قەرەداغی، ٢٠١٢،ل ٢١١) (١٦) جار پرسیار دەکات ، پرسیار لە سیستەمی جیهانی، لە مێژوو، لە نادیار، لە هەندێ چینی کۆمەڵگا، پرسیار لە ناو ئەو دەقەی سێ رۆژ دوای کیمیاباران نوسراوە پێمان دەڵێت پرسیارەکانی ئێستاشی لە گەڵ بێت رەوایە .

(خەمبار، ٢٠١٢، ل٣٣٣) (٧) جار پرسیار دەکات لە عومەری خاوەر، بە هەمان شێوەی عومەری خاوەر سروشت و هەڵەبجە وەک بونیادە گەورەکە زمانیان لە گۆ کەوتوە و خوێنەر بەرپرسیارێتی وەڵامی کەوتوەتە ئەستۆ .

(قەرەداغی،٢٠١٢، ل٢١١) دوو پرسیار لە بادی سەبا دەکات، بادی سەبا سالمی شاعیرە، لە روی ژمارەوە دوو پرسیار لەم دەقا هەیە، بەڵام ئەم دوو پرسیار کۆی دەقەکە بە هۆی (بادی سەبا) پرسیار ڕژێن دەکات .

هەڵەبجە و دوالیزمەی مەرگ و ژیان ب –

ئەزمونی شیعری ئەم شاعیرانە پڕە لە دوالێزمەی مەرگ و ژیان، هەڵەبجە کەوتوەتە نێوان تریفە و شەوانی کۆڕ و عیشوە و ناز و عیتابی دڵداران و کۆمەرگی رۆحی ژن و مندال و کۆمەرگی سروشت وژیان .

(خەمبار،٢٠١٢، ل٣٣٣) پێش ساتە وەختی دوو ریانی مەرگ و ژیان دەڵێت هەڵەبجە یاسەمێنێکی شۆخ و شەنگ / مالە خۆڵەمێشیەکەم، شۆختر لە عەنبەر خاتون / پڕە لە گەڵای هەڵوەریوو ،هەڵەبجە ئێواران بە باوەشێ پەپولەوە / پەڕەی هەڵوەریوی نێرگزێکی سەرهەڵگرتوو ، دەخاتەوە ئامێزی روبار، گەڵای هەڵوەریوو ئەیاتەوە لە سنگی درەخت، فڕین و ئاسمان دەکاتەوە سیمبولی ژیان، جەلاد و شەهید .... هتد

(قەرەداغی،٢٠١٢، ل٢١١) ، سیروانی سیاچەمانە/ هیچرەتی دیاری غەریبی، پەلکە سەوزەکانی کانی عاشقان / کانی ژاکان و وەرین، کار ئاسکەکەی هەڵەبجە / جێکەڵبەی ژەهراوی گورگ، ترێ / هێشوی وەریوو، پەلکە سەوزەکانی کانی عشقان کان / ژاکان

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

و وەرین.

(قەرەداغی،٢٠١٢، ل٢١١) تەواوی ئەم دەقە کەوتوەتە نێوان شاریکی جوانی ئەوسا کە ئێستا جینۆساید کراوی، هەڵەبجەی جوان / گۆڕستانی ڕاخراو، کانی عاشقان / بێ عاشق، شیعر و هیواو باوەڕ / شوشەی پڕی شکاو .

(جلیلزادە، ٢٠١٢، ل١٣٠) لەو دوالیزمەیە بەرێژەیەکی زۆر بە سەر فەزای شیعرەکەیدا بوونی هەیە، گەڵای وەریو/ درەخت، شاباڵی هەڵفڕین/ ئاسمان، خودی ئەم دەقە لە جێی ڕەنگە سپیەکانی ژیان ڕەش بوون دیارە.

شوبنهاوەر دەڵێت جیهان خەیاڵی منە (باشلار، ١٩٨٤، ص ١٧-١٨)، ئەگەرئەم ئایدیایە بە سەر ئەم دەقانەدا پراکتیزە بکەین ، دەگەینە ئەو خوێندنەوەی ئاچۆڕەی شیعری ئەم شاعیرانە، لەیەکچون جیهانبینی هاوشێوەیان دەگاتە ئەو ئاستەی هەر سێ هێڵە هاوتەریبەکەیان لە دوو خاڵدا یەک دەگرێتەوە ، کە دوالیزمەی مەرگ و ژیانە.

کەس وشوێن و جێکەوتەی لەم دەقانەدا : ج -

لەم سێ قەسیدەیەیا (٧٠) حەفتا جار بەلای کەمەوە ناوی کەس و شوێن هاتوە ، ئەوە بێجگە لە جێنا و میتافۆر، ڕاستە لە روی شیعریەتەوە لاوازی نابینرێت لە دەقەکاندا، بەڵام ناکرێت نکولی لەوە بکەین کە هەر سێ شاعیر ئەو وابەستەییەی کە شوێن لە زیهنی تاک وەک مرۆڤ هەیە ، ئەگەر خەڵکی هەڵەبجە بونایە وەک شاعیرانی هەڵەبجە ناوی کەس وشوێنیان بە جۆڕی تر دەبوو، چونکە زۆری دوبارە بونەوەکان پیمان دەڵێت نەناسینی شوێن و کەس بۆ ئەوان جێگای سەرنجە.

پۆشکین لە نوسینەکانیا باسی ئەو شوێنە دەکات منداڵی تیا مردوە، ئەندرۆ لاڤۆن وەسفی ماڵەکەی دەکات، بەدر شاکر سەییاب باسی گوندەکەی دەکات (ئیسماعیل،٢٠٠٥، ل١٦).

لەم خشتەیەیا کۆی وشەو ناوی کەس وشوێن دیاری کراوە و بۆ هەر شاعیرێک ژمارەکان دیاری کراون :

کەس/ شوێن	قوبادی جەلیزادە	حەسیب قەرەداغی	جەمال غەمبار	دلاوەر قەرەداغی	کۆ
هەڵەبجە	٢١	٢٠	١٥	١١	٦٧
ناوەکانی تر	٩	١٤	١٤	١٠	٤٧
	٣٠	٣٤	٢٩	٢١	١١٤

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی سێیەم :

٣ -١ شیعری تاراوگە وئەزمونێک دوای ئەنفال و کیمیاباران

ئەنفال و کیمیاباران لە روی شیعرەوە یەکێتی نەتەوەیی دروست کرد، بەربەریەت و وەحشیەتی دوژمنانی گەلەکەمان هەژانێکی گەورەی وای بە دوای خۆیا هێنا شیعر بوە مەئوایەک ژانرەکانی تری ئەدەب و هونەری بە دوای خۆیا هێنا .

شیعر لە تاراوگەدا بۆ ڕەوەندی کوردی زۆر پێویستبووە، ئەدەبیاتی کوردی بە ئەزمونێکی تر و بە فۆرم و ناوەرۆکێکی تر گوزارشتی لە خۆی .

٣ – ٢ سایکۆلۆجیای شاعیر لە تاراوگەدا کاریگەری لە سەر فۆرمەلە بونی دەق

شاعیر وەک ئەوەی مەخلوقێکی هەستیارە لە تاراوگەدا ناسکتر دەردەکەوێت، خەیاڵی ئەو لە ناشوێندا خەیاڵێکی پەرش و بڵاوە، ساتە وەختی جینۆسایدی گەلەکەی لەو بارە دەرونیەدا جێکەوتەی شیعری لێکەوتوەتەوە.

زانایانی سایکۆلۆجی باوەڕیان وایە کە شاعیر خاوەن هەڵچونێکی ڕاستگۆیانەیە لە هەناوی شیعر دەردێت(العمال، ٢٠٢٤)، شاعیرانی کورد لە جینۆسایدکردنی هەڵەبجە و ئەنفال زیاتر برینەکەی قوڵتر و ئازار بەخشتر کردوە.

چەندین دەقی شیعری بونەتە شاکار و بە بنار و شاخ و مێژوو و رۆحی پێنج هەزار شەهیدا هەڵزناون تەنانەت زانایانی پۆزەتیڤ هستریا بون و هەڵچونی لە رادەبەدەری شاعیرانیان لە هەل و مەرجی وادا بە ئەرێنی باس کردوە(سابیر، ٢٠١٤، ل ٥٣٥) .

ئەو شاعیرانەی بە باڵی سیمورغا هاتن بۆ هەڵەبجە ٣ – ٣

ئەوان سێ شاعیرن بە سێ ئەزمونی جیاوازدەنوسن، ئەوەی تایبەت بێت بە جینۆسایدی هەڵەبجە دەتوانم لەم چەند خاڵا کۆی کەمەوە

: ا – هەر شاعیرە و فۆرم و ناوەرۆکی تایبەت بە خۆی

(بێکەس،٢٠٠٦، ل١٣٠) لە دەروازەی قەسیدەکەیدا دەڵێت (ئەمە هیچ کەسێ نایبینێ لە خۆم زیاتر) ، ئەو ڕاستدەکات تەواوی ئەو میتافۆرانە ئەزمونی شیعری شێرکۆ خۆیەتی، ئەو هاتوە لە ساتە وەختەکانی رۆژ و شەو دەڕواتە ناو قەسیدەکەی و عومەری خاوەر بە سەر شانی پەڵە هەورێکا دێنێتەوە، لە هەر حەوت کیشوەرەکا عومەری خاوەر دەکاتە سەفیری نەتەوەیەک .

(سابیر، ٢٠١٤،ل ٥٣٥)، لە لاوکی هەڵەبجا سەرەتا بە چواردە نیوە دێڕی کێش و

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

سەروا دار دەڕواتە ناو چامەیەک دوای ئەوەی فڕۆکەکان شار مەرگ باران دەکەن، ئیتر لە روی زمانەوانییەوە چ وەک تاک چ وەک کۆ لاوکی هەڵەبجەی دارشتوە .

ئەو باسی ئەو مێژووە دەکات کە زەمانێکە کورد مەرگ باران دەکرێت ، جارێکی کە دەبێتەوە بە کەسی یەکەمی کۆ (ئێمە) چ بنار و کێو و کانی هەیە لە گەڵ مەرگا هارمۆنیا دەکات .

(مەلەکشا، ٢٠٠٤) بە هەناسەیەکی کورت، باسی شەهیدەکانی هەڵەبجەمان بۆ دەکات، داد و هاوار دەباتەوە لای خودا و باسی ئەو کۆڤانە دەکات دڵی ئەوی شاعیری ئازار داوە.

ناوی کەس شوێنی جینۆساید کراو : ب –

ئەم سێ شاعیرە وەک خەیاڵ ، وەک ژانێکی ئینسانی و هاو زمانی ئاوێزانی مەرگبارانی هەڵەبجە بون، بەڵام جێکەوتەی شوێن و کەس و فۆرمەلەبونی لە دەقەکاندا لە روی هەمەجۆریەوە کەمتر دەبینرێت، ئەو کاتەی بەراورد دەکرێن لە گەڵ شاعیرانی هەڵەبجە ئەو جیاوازیە دەبینرێت کە هەر یەک لەم سێ شاعیرە ئەگەر هەڵەبجەیی بونایە ئەوا ناوی چەندین کەس و شوێن ئاماژەی بۆ دەکرا .

کەس /شوێن	شێرکۆ بێکەس	ڕەفیق سابیر	جەلالی مەلەکشا	کۆ
هەڵەبجە	٩	١٤	٤	٢٧
عومەری خاوەر	٣٣	....	....	٣٣
ناوەکانی تر	٩	....	....	٩

بەرئەنجام

١ – نۆستالیژیای شوێن + کات + کەس لە فۆرمەلە بونی دەقدا رۆڵی خۆی هەیە ، دەبینین ئەو شاعیرانەی خەڵکی جوگرافیاکەن وزیهنیەت و ڕۆحیان لە هەڵەبجەدا مەحوو بوەتەوە ، موفرەداتی جیا جیا و کەم دوبارە بوەوەیان هەیە، لە چاو شاعیرانی تری دەرەوەی هەڵەبجە .

٢ – شیعر لە ساتەوەختی جینۆسایدکردنی گەلەکەماندا خاوەن هەڵوێست و زمانی زوڵاڵ بوە، لە روی شیعریەتیشەوە شاکاری جوان بەرهەم هاتوە.

٣ – شیعر ئەو فەزایەیە یەکێتی نەتەوەیی و ژانی نەتەوەیەکی تیا دەخوێنرێتەوە، بە هەموو زاراوەکان لە هەموو پارچەکان ، بە هەموو ئایدیاکان، کۆتەڵی شیعر گێرڕاوە و کورد و جینۆساید بونی بوەتە ئیلهامی چەندین دەق.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشنیاز و ڕاسپاردە

١ – هەوڵبدرێت توێژینەوەی زانستی لە سەر ئەو تێکستانە بکرێت کە خوێندنەوەی جیاواز هەڵدەگرێت

٢ – وەرگێڕانی توێژینەوەکان بۆ زمانی جیاواز بکرێتە پلانی ئاییندە .

٣- هەموو ئەو دەقانە بۆ جینۆسایدی گەلەکەمان نوسراوە مەبەستم سەرجەم زاراوەکانە دیکۆمێنت کرێن و لە فەوتان بپارێزرێن .

٤- بە هەماهەنگی وەزارەتی رۆشنبیری و وەزارەتی خوێندنی باڵا و وەزارەتی شەهیدان کۆنفرانسی ساڵانە لە عێراق و وڵاتانی دراوسێ ساز بدرێت .

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان:

١- ئیسماعیل ، سەباح (٢٠٠٥) چەمک و ئیستاتیکای شوێن / چاپی یەکەم ، ئارابخا ، کەرکوک
٢ – ئەحمەدی، بابەک ، و . بابایی، مەسعود (٢٠٠٤) پێکهاتەو راڤەی دەق ، کتێبی یەکەم چاپی یەکەم،چاپخانەی رەنج ، هەولێر
٣ – عەبدول، عومەر، دەقی شیعری (زاکیرەی سەوز) / لە ئەرشیفی بەڕێزیان وەرگیراوە.
٤ – هەڵەبجەیی ، رۆژ (٢٠٠٤) تا خەو دائەگیرسێ بنوو . چاپی یەکەم ، سلێمانی
٥ –عبدولەتیف، ئاری ، دەقی شیعری (میوەی مردوو) لە ئەرشیفی بەڕێزیان وەرگیراوە
٦ – مەلا ساڵح ، حەکیم (٢٠١٠) وەرزی دروێنەی مرۆڤ ، چاپخانەی بابان
٧ – عەبدوڵا ، سۆران مامەند (٢٠١٦) ، نۆستالیژیا لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی تاران ، تاران
٨ - دەقی شیعری (زاکیرەی سەوز) عومەر عەبدول / لە ئەرشیفی بەڕێزیان وەرگیراوە
٩ – عبدولەتیف، ئاری دەقی شیعری (میوەی مردوو) لە ئەرشیفی بەڕێزیان وەرگیراوە
١٠ – قەببانی، نزار ، و . ئەیوبزادە، حەسەن (١٩٨١) ، شیعر چیە بیروت / لبنان
١١ – قەرەداغی ، حەسیب (٢٠٠٢) فەهەنگی خەم بەرگی دووەم ، دەزگای پەخشی ئاراس .
١٢ - قەرەداغی ، دلاوەر (٢٠١٢) ،جادەی مێخەک ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی رجایی ، تاران
١٣ – خەمبار، جەمال(٢٠١٢)، دیوانی جەمال خەمبار، چاپی دووەم، چاپخانەی کەنج
١٤ – جەلیزادە ، قوباد (٢٠١٢) باخچەکانی مەلەک تاوس ، دەزگای چاپ وپەخشی حەمدی ، سلێمانی
١٥ – بێکەس ، شێرکۆ (٢٠٠٦) ، دیوانی شێرکۆ بێکەس ، بەرگی یەکەم ،
١٦-گەردی، عەزیز (١٩٨٧)، بەراوردکاری ئەدەب، چاپکراوەکانی زانکۆی سەلاحەدین
١٧ –سابیر ، رەفیق ، (٢٠١٤) دیوانی رەفیق سابیر ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی تاران ، تاران
١٨ – مەلەکشا ، جەلال ، (٢٠٠٤) زرەی زنجیری وشە دیلەکان ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی پەرتەو بەیان

سەرچاوە عەرەبیەکان:

١ – باشلار، غاستون، ترجمه غالب هلسا (١٩٨٤) جماليه المكان ، الطبعه الثانيه ، الحمراء شارع اميل اده / بنايه السلام ، بيروت / لبنان
٢ - جاسم ، علي متعب ، توفيق ، منى شفيق (٢٠٠٩)، فاعلية المكان في الصورة الشعرية، سيفيات المتنبي انموذجا، العدد الاربعون ،مجله ديالى
٣ – يەعقوبی ، عبدالخالق (٢٠١٦) ئەزمونی شیعری شۆڕشگێڕی کورد / گۆڤاری رامان . زانکۆی سابیس / کۆردۆلۆژی
٤ – فرحان ، بان حميد (٢٠١٢) اثر النفس و الابداع الشعرى عند نقاد العرب ، جامعه بغداد / كليه التربيه للبنات ، العدد الرابع و السبعون
٥ – اردينى ، صالح محمد حسن (٢٠١١) شعريه السوال فى شعر جميل بثينه (دراسه فى الادوات) ، كليه التربيه الاساسيه، جامێه الموصل ، المجلد ١٠ ، العدد ٤
٦– مصطفى، بدر الدين ، موت المؤلف (بدون العام) الأبعاد الفلسفية للمفهوم وأثره على الخبرة الجمالية

سایتەکان:

١ – ماڵێک لە ئاسمان، شیعری ئیسماعیل خورماڵی ، www. Hemin . dk ، سەردان ١٠/٢ /٢٠٢٤
٢ – العمال، الصافى (٢٠٢٤) علم النفس و الادب ، Azzaman.com، تارئخ الزياره ٥ / ١٠ / ٢٠٢٤

ج. هونەر

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕۆڵی هونەر لە ناساندن و زیندوو هێشتنەوەی جینۆسایدی گەلی کوردستان

(ئیدارەی گەرمیان بە نموونە)

پ. ی. د. یاسین ئاشور جوهر
زانکۆی گەرمیان/ کولێجی پەروەردە
بەشی جوگرافیا
yasin.ashur@garmian.edu.krd

م. د. هێمن نصرالدین محمد امین
زانکۆی گەرمیان/ کولێجی پەروەردە
بەشی جوگرافیا
hemin.nasraldin@garmian.edu.krd

پوختەی توێژینەوەکە

ناوچەی گەرمیان بەگشتی و لەچوارچێوەیدا ئیدارەی گەرمیان بەهۆی هەڵکەوتە جوگرافییەکەیەوە یەکێکە لەو ناوچانەی هەرێمی کوردستان کە بەقورسی ڕووبەڕووی جینۆساید بووەتەوە، بۆیە بۆ ناساندن و زیندووهێشتنەوەی تاوانی جینۆساید لەناوچەکە هونەرمەندان بەشێواز و میکانیزمی جیاواز جیاواز هەوڵی خۆیانیان لەبوارەکەدا داوە.

ئامانج لەم توێژینەوەیە خستنەڕووی کاریگەری جۆرە جیاوازەکانی لایەنی هونەرییە لەسەر ناساندن و بەزیندوو هێشتنەوەی جینۆساید لە ئیدارەی گەرمیان بە تایبەتیی و هەرێمی کوردستان بەگشتی، لەپێناو پیشاندانی ڕەنگدانەوەی لایەنی هونەر لەسەر جینۆساید لەناوچەکەدا، لەبەر ڕۆشنایی ئامانجەکەی؛ توێژینەوەکە بۆ دوو تەوەری سەرەکیی دابەشکراوە، ئەوانیش: (ناساندنی جینۆساید و جینۆسایدی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەگەڵ رولی هونەر لەسەر ناساندن و زیندووهێشتنەوەی تاوانەکەیە ناوچەی لێکۆڵینەوە)، لەکۆتاییدا توێژینەوەکە گەیشت بەو ئەنجامەی کە هونەر بە هەموو جۆرەکانییەوە لەناوچەی توێژینەوە تارادەیەکی کەم توانیویەتی پرسێکی گەورەی وەک ئەنفال وەک تاوانی جیۆساید بەزیندوو بهێڵێتەوە. بەڵکو لەرێگەی چەند کارێکی هونەری کەمەوە کار لەسەر ئەم تاوانە کراوە.

کلیلە وشەکان: جینۆساید، هونەر، گەلی کوردستان، ئیدارەی گەرمیان.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

هونەر بەسەرجەم ڕەهەندە جیاجیاکانیەوە هەمیشە بەرجەستەی ئازارو هیوای کۆمەڵگا دەکات. لەرێگەی مانڤێستکردنی کارەساتەکانەوە ئازارەکانی کۆمەڵگا دەخاتە بەرچاو و بەزنیدوویی دەیانهێڵێتەوە؛ لەلایەکی دیکەشەوە هۆکارێکی گرنگە بۆ ناساندنی ئەو جەورو ستەمانەی لەناو کۆمەڵگادا روودەدەن؛ ئامانجی سەرەکیشی رێگرییە لەدووبارە بوونەوەی کارەساتەکان و چاندنی هیوایە لەناو کۆمەڵگا بەگشتیی و ئەو چینە مرۆییەی کە ستەمییان بەرامبەر کراوە بەتایبەتی. جینۆساید یەکێکە لە تاوانە هەرە ناسراوەکان، کە ڕووبەڕووی گروپە مرۆییە جیاوازەکان بووەتەوە، بەهۆکاری نەتەوایەتی و ڕەگەزی و ئایینی و .. هتد. بەدرێژایی مێژوو چەندین تاوانی جۆراوجۆر بەرانبەر بە کۆمەڵە مرۆییە جیاوازەکان ئەنجامدراوە، کە بووەتەهۆی لەناوچوونی ژمارەیەکی زۆر لە مرۆڤ و وێرانبوونی خانەولانەیان، هەروەها ڕەنگدانەوەی هەبووە لەسەر لایەنی کلتوری و کۆمەڵایەتی و ئابووری و هەتا هونەر و ئەدەب و میدیا و ژینگەی سروشتی ئەو ناوچانەدا. گەلی کوردستان یەکێکە لەو گەلانەی کە بە درێژایی مێژوو بەبیانووی جیاجیا، چەندینجار ڕووبەڕووی جۆرە جیاوازەکانی جینۆساید بووەتەوە، ئەمەش جگە لەکوشتن و بڕین و ترس و تۆقاندن و کۆچپێکردن و تێکدانی خانە و لانەی کوردان، ڕەنگدانەوەی لەسەر هەموو لایەنە جیاوازەکانی تری ژیان هەبووە لەنێوانیاندا لایەنی هونەر.

کێشەی توێژینەوەکە

ناوچەی گەرمیان بەگشتی و ئیدارەی گەرمیان لەچوارچێوەیدا، ڕووبەڕووی زۆربەی تاوانەکانی جینۆساید بوونەتەوە، بەتایبەت ئەنفالی سێیەم کە بەتەواوی ناوچەکەی گرتەوە، ناوچەکە وەک هەر ناوچەیەکی تری هەرێمی کوردستان بەدەر نییە لەئەنجامدانی کۆمەڵێک چالاکیی هونەری دەربارەی جۆرە جیاوازەکانی جینۆساید، لێرەدا کێشەی سەرەکیی توێژینەوەکە ئەوەیە، کە ئایا تاکو چ ئاستێک هونەر ڕۆڵی لە ناساندن و زیندوو هێشتنەوەی جینۆساید لە ناوچەکەدا هەبووە ؟

گریمانەی توێژینەوەکە

وەک وەڵامدانەوەیەکی سەرەتایی بۆ کێشەی توێژینەوەکە، دەبینین ساڵانە چەندین ڕێوڕەسم و بۆنەی تایبەت بە تاوانەکانی جینۆساید لەناوچەکەدا ڕێکدەخرێت، کە ئاستی ڕۆڵیان لەدرێژەی توێژینەوەکەدا دەخرێتەڕوو.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئامانجی توێژینەوەکە

ئامانج لەم توێژینەوەیە خستنەڕووی کاریگەری جۆرە جیاوازەکانی لایەنی هونەرییە لەسەر ناساندن و بەزیندوو هێشتنەوەی جینۆساید لە ئیدارەی گەرمیان بە تایبەتیی و هەرێمی کوردستان بەگشتی، لەپێناو پیشاندانی ڕەنگدانەوەی لایەنی هونەر لەسەر جینۆساید لەناوچەکەدا.

سنوری ناوچەی لێکۆڵینەوە

ئیدارەی گەرمیان وەک بەشێک لە ناوچەی گەرمیان دەکەوێتە باشوری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستان، لەناوچەی نیمچە شاخاوی، لەباکوریەوە لەگەڵ پارێزگای سلێمانی و لە باکوری ڕۆژهەڵاتەوە لەگەڵ پارێزگای هەڵەبجە و لەباکوری ڕۆژئاوا لەگەڵ پارێزگای کەرکوک و لەڕۆژئاواشەوە لەگەڵ پارێزگای سەلاحەدیندا هاوسنورە، هەروەها لەباشور و باشوری ڕۆژئاواشەوە لەگەڵ پارێزگای دیالەدا هاوسنورە، لەڕۆژهەڵاتیشەوە بە درێژایی (١٢٢,٥ کم) سنوری نێودەوڵەتی لە پارێزگای کرماشانی وڵاتی ئێرانی جیادەکاتەوە بڕوانە نەخشەی ژمارە (١)، ڕووبەری گشتی ئیدارەی گەرمیان دەکاتە (٦٠١٧,٩٥ کم٢)، ئیدارەی گەرمیان لە هەردوو قەزای کەلار و کفری هەردوو ناحیەی مەیدان و قۆرەتووی سەربە قەزای خانەقین پێکدێت، لەڕووی شوێنی ئەسترۆنۆمییەوە دەکەوێتە نێوان دووبازنەی پانی (25= 26= 34° - 05= 10= 35°)ی باکوور، و نێوان دووهێڵی درێژی (10= 29= 44° - 15= 48= 45°)ی ڕۆژهەڵات.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

نەخشەی ژمارە (١) شوێنی ئیدارەی گەرمیان بەپێی هەرێمی کوردستان

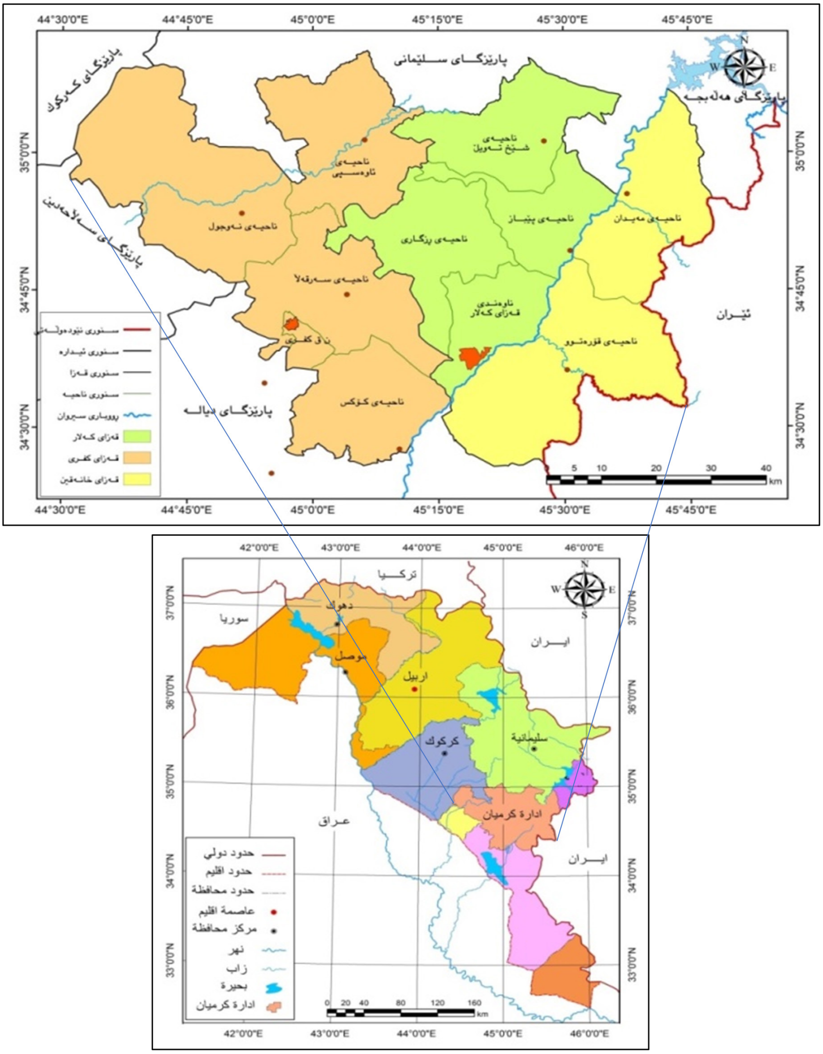

سەرچاوە/ کاری توێژەران لەڕێگەی بەکارهێنانی پرۆگرامی (Arc Map GIS 10.8)، و بەپشت بەستن بە:

١. هاشم یاسین و ئەوانی تر، ئەتڵەسی هەرێمی کوردستانی عێراق، عێراق و جیهان، چاپخانەی تێنووس، چ١، ٢٠٠٩، ل٣٩.

٢. ئیدارەی گەرمیان، نەخشەی نشینگەکانی ئیدارەی گەرمیان، بەشی هونەری، پێوەر ٦٠٠٠٠٠/١، ٢٠١٨.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

تەوەری یەکەم/ ناساندنی جینۆساید و جینۆسایدی ناوچەی لێکۆڵینەوە

ئەم تەوەرەیە تایبەتکراوە بە ناساندن و جینۆسایدی ناوچەی گەرمیان و لەچوارچێوەیدا ناوچەی لێکۆڵینەوە، ئەوانیش بەم شێوەیە:

یەکەم/ ناساندنی جینۆساید

کۆمەڵکوژی (جینۆساید) یەکێکە لە سیما دیارەکانی تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی، بەدرێژایی سەردەمە مێژووییەکانی مرۆڤایەتی تاوانی کۆمەڵکوژی لەکات و شوێنی جیاجادا بەرامبەر بەگروپە نەتەوەیی و نەژادیی و ئاینیی و مەزهەبییە جیاجیاکان بەکارهاتووە، بەڵام لەسەدەی بیستەمدا ئەم تاوانە بەشێوەیەکی فراوان و دڕندانەتر پیادەکرا. چەمکی جینۆساید بۆ یەکەمجار لەلایەن (رەفایل لیمکین - Raphael Lemkin)ی بە ڕەچەڵەک جوولەکە لە ساڵی (١٩٤٤) داهێنرا. چەمکەکە لەو کاتەوە بووەتە بەشێکی گرنگی یاسای تاوانی نێودەوڵەتی. هەڵبەتە هەوڵەکانی (لیمکین) وەهای کرد هەر لە یەکەم ساڵی دامەزراندنی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە؛ ئەو ڕێکخراوە کار بۆ بە تاوانناساندنی جینۆساید بکات. بۆیە لە ماوەی کەمتر لە سێ ساڵ لە دوای دامەزراندنی ڕێکخراوەکەوە لە ساڵی (١٩٤٨) پەیماننامەیەک بۆ قەدەغەکردن و سزادانی تاوانی جینۆساید دەربکرێت بە ناوی (پەیماننامەی بەرلێگرتن و سزادانی تاوانی جینۆساید) کە یەکێکە لە پەیماننامە سەرەتاییەکانی نەتەوەیەکگرتووەکان و لە ساڵی (١٩٥٢)ەوە چووەتە بواری کارپێکردنەوە.

پەیماننامەی جینۆساید یەکەمین ڕێککەوتنامەیە کە کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ دەرچوویێت. بەشێوەیەکی گشتی ڕێککەوتنامەکە جەختدەکاتەوە سەر گرنگیدان بە پاراستنی کەمە نەتەوەیایەتیی و ئاینیی و ڕەگەزییەکان لەو مەترسیانەی کە دەبنە هەڕەشە بۆ سەر بوونیان. ئەو جۆرە کارانەی بۆ پاراستنی کەمە نەتەوایەتیی و ئاینیی و ڕەگەزییەکان کاری لەپێشینەی نەتەوە یەکگرتووەکان و ڕێکخراوەکانی پاراستنی مافی مرۆڤە لەسەرتاسەری جیهاندا. لەپاڵ ئەمەدا، ڕێککەوتنامەکە ئاماژەی گرنگ و سەرەکی بەرۆڵی دادگاو لێپرسینەوە لەتاوانکاریی دەدات بۆ پاراستن و چەسپاندنی مافەکانی مرۆڤ. لەدیباجەی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە کە: (جینۆساید بەگوێرەی یاسای گشتی نێودەوڵەتی لەگەڵ گیان و ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکاندا ناگونجێت و؛ جیهانی شارستانیش سەرکۆنەی دەکات). هەروەها ئەوەش ڕادەگەیەنێت کە جینۆساید بەدرێژەی چەرخەکانی مێژوو زیانی گەورەی بەکۆمەڵگەی مرۆڤایەتی گەیاندووە. بۆ دەربازبوونی مرۆڤایەتیش لەم کردەوە ناشرین و قێزەوەنانە پێویستە هەماهەنگیی و هاوکاریی نێودەوڵەتی هەبێت. لەبەر ڕۆشنایی ئەو دەقەی سەرەوە ئەوە ڕووندەبێتەوە کە بۆ نەهێشتن و ڕێگریکردن لەم کردەوە قیزەوەنە پێویستە وڵاتانی جیهان هەماهەنگیی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

یەکتری بکەن و پێکەوە کار بکەن بۆ شکۆدارکردنی مافەکانی مرۆڤ و فراوانترکردنی پانتایی ماف و ئازادییە گشتییەکان.

لەمادەی یەکەمی ڕێککەوتنامەکەدا هاتووە کە جینۆساید دەکرێت لەکاتی جەنگ و لەکاتی ئاشتیشدا پیادەبکرێت. ناوەڕۆکی ئەم مادەیە بەڕوونی دەقی لەسەر ئەوە داوە کە مەرج نییە کردەی جینۆساید تەنها لەکاتی جەنگدا ئەنجام بدرێت، بەڵکو کردەیەکە لەکاتی ئاشتیشدا دەکرێت ئەنجام بدرێت. ئەمەش بۆ ئەوەیە چاوپۆشی لەو دەوڵەت و لایەنانە نەکرێت کە لەکاتی سەقامگیریی و نەبوونی جەنگدا بەپاساوی ئاسایشی نیشتمانیی و پاراستنی پایەکانی دەوڵەت هەستن بەئەنجامدانی تاوانی دژ بەمرۆڤایەتی لەسەر بنەمای ئاینیی یاخود نەتەوەیی یاخود ڕەگەزیی(جوهر، محمدامین، ٢٠٢٣، ل١٢١).

شایانی ئاماژەیە لەهەر سێ سیستەمی بنەڕەتی دادگای تاوانکاری نێودەوڵەتی بۆ (تاوانکاری بۆ یوگسلاڤیای پێشوو، دادگای نێودەوڵەتی تاوانکاری بۆ ڕوەندا، دادگای تاوانی نێودەوڵەتی) لەپێناسەکردنیاندا بۆ تاوانی جینۆساید هەمان پێناسەکەی مادەی (٢)ی پەیماننامەی بەرلێگرتن و سزادانی تاوانی جینۆسایدیان؛ بەکاریانهێناوە(أبو صيبع، الجابري، حمودي، ٢٠١٧، ص٣٤٦).

مادەی (٢) ڕێککەوتنامەی ناوبراو پێناسەی جینۆساید بەم جۆرە دەکات کە: (بریتییە لەتێکدان وهەڵتەکاندنی گشتەکی یاخود بەشەکی کۆمەڵەیەکی نەتەوەیی یان ئاینیی یان نەژادیی)، ئەم کردەوانەی لای خوارەوە دەگرێتەوە(جوهر، محمدامین، ٢٠٢٣، ل١٢٢):

١- کوشتنی ئەندامانی ئەو گروپە.

٢- زیانپێگەیاندنی جەستەیی و هزریی گەورە بە ئەندامانی ئەو گروپە.

٣- ناچارکردنی بەئەنقەسدی گروپەکە بەوەی لە بارودۆخێکی ژیانکردنی وەهادا بژین کە ببێتە هۆی لە ناوچوونی بەشێک یان هەموویان.

٤- گرتنەبەری ڕێو شوێنی توند کە ببێتە کۆسپ لە بەردەم زیاد بوونی وەچە.

٥- ڕاگواستنی منداڵ لە گروپێکەوە بۆ گروپێکی تر بەزۆر.

دووەم/ جینۆسایدی ناوچەی گەرمیان

مەبەست لەناوچەی گەرمیان ناوچەیەکی پان و پەرینی باشووری هەرێمی کوردستان دەگرێتەوە، ئەگەر لە ڕووی ڕەهەندەکانی (کۆمەڵایەتی، کلتور، زمان) تەماشا بکرێت، ئەوا لەباشووری زێی بچووک بەخوارەوە دەگرێتەوە، و ئیدارەی گەرمیان دەبێتە بەشێک لەناوچەی گەرمیان کە ناوچەی توێژینەوەکەیە. کەواتە ئیدارەی گەرمیان وەک بەشێک لە ناوچەی گەرمیان، پشکێکی گەورەی جۆرە جیاوازەکانی جینۆسایدیان لەکات و ساتی جیاوازدا بەرکەوتووە، لەوانە بەعەرەبکرن و ڕاگواستن و ئەنفال و کوشتن و بڕین و

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ترس و تۆقاندن و کۆچپێکردن و ڕووخانی ماڵ و بردنی سەروەت سامانیان و .. هتد.

دیارترینیان تاوانی ئەنفال بوو، کە حکومەتی بەعسی عێراقی بەنییەتی تواندنەوە و سڕینەوەی یەکجارەکی کورد لە باشووری کوردستان، پرۆسەیەکی سیاسی لە دژی کورد بەناوی ئەنفال ڕاگەیاند، کە بەوپەڕی دڕەندەییەوە بەقێزەونترین شێوازی کوشتن و لەناوبردن پرۆسەی ئەنفالی ئەنجامدا، پرۆسەر ئەنفال بە یەکێک لە گەورەترین تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی دادەنرێت، بەتایبەت لە مێژووی نەتەوەی کورددا، ئەم پرۆسەیە بەسەر هەشت قۆناغدا دابەشکراو و زۆربەی ناوچەکانی باشووری کوردستانی گرتەوە، کە لە (١٧)ی شووباتی (١٩٨٨) دەستی پێکرد، و لە (٦)ی ئەیلوولی هەمان ساڵ کۆتایی هات، کە بەسەر ناوچەی جوگرافیایی باشووری کوردستاندا جێبەجێکرا، کە بەهۆیەوە (١٨٢٠٠٠) مرۆڤی بێتاوانی کورد بەبێ ڕەچاوکردنی تەمەن و ڕەگەز ڕاپێچی مەرگ کران، و (٤٥٠٠) گوندیش وێران کران(فەقێ، ٢٠١٧، ل٩٠).

ناوچەی گەرمیان وەک یەکێک لەو شەش ناوچە دیارەی هەرێمی کوردستان کە بەر قۆناغی سێیەمی شاڵاوی ئەنفال کەوتووە، زیانێکی گەورەی مرۆیی لێکەوتەوە. کە لە (٧) نیسانی (١٩٨٨) دەستپێکرد و لە (٢٠)ی نیسانی هەمان ساڵدا کۆتایی پێهات(وۆچ، ٢٠٠٤، ل٢٠٧). ئەنفالی گەرمیان گەورەترین بەرفراوانترین پرۆسەی ئەنفال بوو، زۆرترین ژمارەی جینۆسایدکراوی کورد لەم قۆناغەدا کران، شاڵاوەکانی ئەم قۆناغە بەپێی بەرنامەیەکی تۆکمە و پلان بۆ داڕێژراو دەستی پێکرد، بەشێوەیەک لە (١٣) قۆڵەوە هێرش کرایە سەر ناوچەکانی سەنگاو، و کەلار-تیلەکۆ و ناوچەکانی چەمچەماڵ، کە زۆرێک لە گوندەکان تەختکران، و انیشتووانی ناوچەکە بەبێ جیاوازی تەمەن و ڕەگەز ڕاپێچی مەرگ کران(فەقێ، ٢٠١٧، ل٩١).

هۆکارەکانی پشت ئەنجامدانی پرۆسەی ئەنفال – ئەنفالی ناوچەی گەرمیان

توێژەران و پسپۆڕانی بواری جینۆساید و ئەنفال ئاماژەیان بە گەلێک هۆکار کردووە، کە وای لەحکومەتی پێشووتری عێراق کردووە پەنا بباتەبەر ئەنجامدانی پرۆسەی ئەنفال لە باشووری کوردستان بەگشتی و ناوچەی گەرمیان بەتایبەتی، کە ئەمانەی خوارەوە گرنگترینیانن(محەمەد، ٢٠١٧، ل٧٣-٧٤):

١) نیاز و مەرامی پرۆسەی ئەنفال لە گەرمیاندا زۆر ڕوون و ئاشکرایە، بەتایبەتی لەوەدا بوو کە دەبوو تەواوی شوێنەواری نیشتەجێبوونی کورد لەناوچەکەدا بسڕێتەوە.

٢) بەعس پێیوابووە پێویستە دانیشتووانی ناوچەکانی دەوروبەری کەرکوک، کە مەبەستی ناوچەکانی ئەنفالی سێی گەرمیانە کەمبکاتەوە، وەک عەلی حەسەن مەجید دەڵێت: تۆ دەتوانی نیو ملیۆن کورد لە هەولێر بکوژی، بەڵام ئەوە هیچ لەمەسەلەکە ناگۆڕێ، چونکە هەوکێر هەر بەکوردی دەمێنێتەوە، بەڵام کوشتنی (٥٠) هەزار کورد لە کەرکوک بۆ هەتاهەتایە کۆتایی بەکێشەی کەرکوک دەهێنێت.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٣) هەر لەسەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە ئەمرۆشی لەگەڵدا بێت، لەگەڵ دەوڵەتی عێراق و دونیای دەرەوەدا، نەوت فاکتەری سەرەکیی ناکۆکییەکان و چەوساندنەوە و پاکتاوی کردنی گەلی کورد بووە.

جگە لەوانە کۆمەڵێک هۆکاری تر لە پشت ئەنفالی ناوچەی گەرمیانەوە بووە، ئەوانیش وەک (شوێنی جوگرافی، بەرزی و نزمی ڕووی زەوی، سیاسی، ئابووری)، بەم شێوەیە:

شوێنی جوگرافی: نزیکی ناوچەی گەرمیان لەسنووری دەسەڵاتی بەعس، ئەمەش هۆکاربوو بۆ ئەوەی بەئاسانی هێرش بکاتە سەری و پرۆسەی ئەنفالی تێدا ئەنجام بدات.

بەرزی و نزمی ڕووی زەوی: ناوچەی گەرمیان بە تەواوی دەکەوێتە ناوچەی نیمچە شاخاوی هەرێمی کوردستانەوە، بەمەش ناوچەکە لە ڕووی بەرزی و نزمییەوە ناوچەیەکی ئاسانە و زۆربەی بەشەکانی زەوی ناوچە لە زەوی ڕووتەخت پێکهاتووە، ئەمەش وایکردووە ئاسان بێت بۆ جموجووڵی سەربازی و دوژمن دەتوانێت بە ئاسانی ناوچەکە داگیر بکات.

سیاسی: ناوچەی گەرمیان مەڵبەندی شۆڕشی نوێ بووە، ئەمەش بووە هۆی پەیوەستبوونی خەڵکی ناوچەکە بە شۆڕشەوە، چونکە دانیشتووانی ناوچەکە لەمێژەوە پەیوەندی پتەویان بە بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی کوردەوە هەبووە، ئەوەش وایکرد بەردەوام لەبەردەم هەڕەشە و پەلامار و ماڵوێرانیدابن.

ئابووری: ئەمەیان لەسەر دوو ئاست بەدەردەکەوێت، یەکەمیان هەبوونی نەوت لە ناوچەکەدا کە گرنگیی ئابووری زۆری هەیە، دووەمیان بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی و ئاژەڵدارییە، ئەم ناوچەیە بەهۆی خاکی فراوان و تاڕادەیەک گونجاوی ئاووهەواکەی بەشێوەیەکی فراوان بەروبوومی دانەوێڵەی لێدەچێنرێت، هەروەک لەوەڕگایەکی باش و فراوانیشە بۆ بەخێوکردنی ئاژەڵ و مەڕومالات.

تەوەری دووەم/ ڕۆڵی هونەر لە ناساندن و زیندووهێشتنەوەی جینۆساید لە ناوچەی لێکۆڵینەوە

یەکەم/ چەمکی هونەر و ڕۆڵی لە بەرجەستەکردنی ڕووداوی تراژیدیدا

هونەر لەهەموو کارە سەرەکییەکانیدا هەوڵدەدات شتێکمان بۆ بگوازێتەوە لەبارەی جیهان یاخود مرۆڤ یاخود خودی هونەرمەند خۆییەوە. هونەر ڕێگەیەکە بۆ زانیاری، گەر سەیری مێژووی مرۆڤایەتی بکەین دەبینین کە هونەر هەمیشە ڕێگەیەکی گرنگی بەدەستهێنانی زانیاری بووە لە جۆر و شێواز و ڕێگاکانی پێشکەوتنی کۆمەڵگای مرۆیی و بالادەستبوونی هەر دیاردەیەکی سیاسی یان کۆمەلایەتی یان ئابووری یان شارستانی

یان سەربازی لە قۆناغێک لەقۆناغەکانی ژیانی کۆمەڵگا مرۆییەکاندا. لەنێو هەموو چالاکییە مرۆییەکاندا؛ هیچ چالاکییەک نییە بەقەد هونەر بەتایبەت هونەری تەشکیلی نەمر بێت. لەمێژوودا هیچ شتێک بەقەد هونەر نەماوەتەوە کە توانیبێت شان لەشانی هونەر بدات و وەک کلیلێک بێت بۆ ناسینەوەی کۆمەڵگا. بەدرێژای هەزاران ساڵ و ئێستاش لەرێگەی کارە هونەرییە نەمرەکانەوە زانیاری لەسەر رەگەز و بیرباوەڕی مرۆڤ هەڵدەهێنجێنین(رید، ص٨-١٠).

لەرووکەشدا کارە هونەرییەکان لەگەڵ یەکتریدا جیاوزان، بۆ نمونە سیمفۆنای لەرووی ناوەڕۆک و بوونی فیزیکەوە دەکرێت قەسیدەیەک یان شانۆیەک یان پەیکەرێک یان فیلمێکی سینەمایی جیاواز بێت، واتە هەموویان لەرووی ناوەڕۆک و بوونی فیکیەوە لەیەکتری جیاوازن، بەڵام وێڕای هەموو ئەو جیاوازیانە بەهەموویان دەڵێن کاری هونەری و لە شتە سروشتییەکان جیایان دەکەینەوە. کەواتە لێرەدا پێویستە سیفەتێکی گشتی هاوبەش لەنێوان هەموو کارە هونەرییەکاندا هەبێت تاوەکو پێیان بڵێین (جیهانی هونەر). لێرەدا (بیل) دەڵێت ئەگەر سیفەتێکی هاوبەش لەنێوان هەموو کارە هونەرییەکندا نەبێت، ئەوا قسەکردن لەسەر جیهانی هونەر جگە لەسەرپەرییەک هیچی دی نییە. کەواتە ئەو سیفەتە هاوبەشە چییە لەنیوان کارە هونەرەییەکاندا کە لەکارە ناهونەرییەکانی دیکە جیایی دەکاتەوە، بەگوێریە (بیل) ئەو سیفەتە تاقیکردنەوەیە (تایقکردنەوەیی جوانێتی (الجمالیة)، واتە بەکارێک ناوترێت کارێکی هونری ئەگەر تاقینەکرێتەوە، واتە درک بەو هەستە بکرێت کە ئەو کارە کارێکی هونەرییە. بەمانایەکی تر کاری هونەری ئەو کارەیە کە هەڵچوونی جوانی (الانفعال الجمالي) لای مرۆڤ دەوروژێنی(بل، الفن، ٢٠١٧، ص٣٧-٣٨).

هونەر چەندین پتەوکاری هەیە لە کۆمەڵگادا، لەوانەش پتەوکاری هەڵسەنگاندن، لەرێی نرخاندنی شتەکان، بەمەش دەبێتە هۆی بایەخدان و بەهادانان بۆ شتەکانی دەوروبەرمان، و پتەوکردنی بیرەوەری، لەرێی تۆمارکردن و پاراستنی مەبەست و ئامانجەکانی کارێکی هونەریی، بە شێوەی کۆمەڵێک هەستی مرۆڤایەتی، و پتەوکردنی خۆشی و خەم، هونەر دیدێکی جیاواز بە هەستەکان دەبەخشێت، هونەر تەنیا خۆشی و دڵشادی نابەخشێت بە مرۆڤ، بەڵکو دۆزینەوەی رێگایەک بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ خەمەکانیشدا پێدەبەخشێت(هەندرێن خۆشناو).

کەواتە دەتوانین بڵێین کە هونەر بەهەموو شێوەکانییەوە رۆڵی گرنگی هەیە لەژیانی کۆمەڵگاکاندا، لەسەر ئاستی تاک بێت یاخود کۆمەڵ بەگشتی. زۆرجار هونەر ئامرازێکە بۆ گواستنەوە و پێشاندانی ئەو دیاردانەی ناو کۆمەڵگا، کە ئەستەمە بەقسە یاخود نووسین گوازرشتیان لێبکرێت. لێژەشدا جۆرێتی هونەر رۆڵی سەرەکی هەیە، هونەری باڵا ئەو هونەرەیە کە دەتوانێت کاریگەری گەورە لەدەروونی مرۆڤەکاندا بەجێبهێڵێت و ئەو مەبەستەی کە گوزارشتی لێدەکات بە نەمری بیهێڵێتەوە. بەمانایەکی دیکە؛ یەکێک لە رۆڵە سەرەکییەکانی هونەر زیندوو هێشتنەوەی جوانیی و ناشرینەکانی کۆمەڵگایە

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بۆ نەوەکانی دیکە.

لەم دەروازەیەوە؛ ئەم توێژینەوەی ئێمە تاوانی ئەنفال وەک نموونەی جینۆسایدی گەلی کورد لەباشوری کوردستان وەردەگرێت؛ لەناویشیدا جینۆسیادی ئەنفالی سێی ناوچەی گەرمیان، واتە قۆناغی سێیەمی تاوانی ئەنفال. بۆ ئەو مەبەستەش هونەر وەک ئامرازێکی کاریگەر بۆ زیندوو هێشتنەوەی ئەم تاوانە و لەهەمان کاتیشدا بۆ ڕێگری لەدووبارە بوونەوەی.

هونەر لە ناوچەی لێکۆڵینەوە تاچەند توانیوویەتی ئەو ڕۆڵە سەرەکییەی خۆی بگێڕێت؟

لەقەزای کەلار؛ ناوەندی ئیدارەی گەرمیان بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری هونەر هەیە، کە سەربە وەزارەتی ڕۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستانە. ئەمە جگە لە لقی گەرمیانی سەندیکای هونەرمەندانی گەرمیان. بەپێی ئامارەکانی ئەم دوو ناوەندە؛ ژمارەی هونەرمەندانی سنوری ئیدارەی گەرمیان لە هەموو بوارە جیاوازەکانی هونەردا دەگاتە نزیکەی (١٥٠) هونەرمەند.

سەبارەت بەکاروچالاکییەکانی هونەرمەندان لە بواری جینۆسایدا بەگشتی و تاوانی ئەنفال بەتایبەتی، دەکرێت بۆ دوو جۆری سەرەکیی دابەشیان بکەین، ئەوانیش بەم شێوەیە:

١) هونەری جووڵاو یان هونەری کاتی

لێرەدا مەبەستمان لە هونەری جووڵاو یان هونەری کاتی هەموو ئەو کاروچالاکییە هونەرییانە دەگرێتەوە، کە ساڵانە و لەبۆنە تایبەتەکان بۆماوەیەکی کاتیی دیاریکراو وەک چەند کاتژمێرێک یان ڕۆژێک یان چەند ڕۆژێک بەردەوام دەبێت، ئەمانەش بریتین لە (شانۆگەری، پێشەنگای شێوەکاری، یادکرنەوە، .. هتد).

سەبارەت بە هونەری جووڵاو لەناوچەی لێکۆڵینەوە، ساڵانە و لەچەند کاتێکی جیاوازدا چەندین کاروچالاکیی هونەری تایبەت بە جۆرە جیاوازەکانی جینۆساید لەناوچەکەدا بەڕێوە دەچێت، ئەوەی تایبەتە بە بواری تاوانی ئەنفال ساڵانە و بەتایبەت لە بەرواری (٤/١٤)دا، کە بەرواری دیاریکردنی یادی ئەنفالە، چەندین کاروچالاکیی هونەری جۆراوجۆر تایبەت بە بواری تاوانی ئەنفال بەڕێوە دەچێت.

٢) هونەری جێگیر

لێرەدا مەبەستمان لە هونەری جێگیر، هەموو ئەو شوێن و پەیکەر و دیاردە هونەرییانە دەگرێتەوە، کە بۆ مەبەستێکی دیاریکراو دروستکراون، ئەوەی تایبەتە بە بواری ئەنفال لە ناوچەی لێکۆڵینەوەدا، بریتییە لە (پەیکەری فەرەنجی لە ناوەندی ناحیەی ڕزگاری، مەزاری ئەنفال لە دێبنە، نەخشێنراوی ٤/١٤ لە چەماوەی بەردەسور لە سەرەتای شاری کەلار، هەرچەند لەم دواییانەدا لابرا شوێنکەی دەبێتە پرۆژەی نیشتەجێبوون،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پەیکەری دایک لە ناحیەی ڕزگاری، و .. هتد) بڕوانە وێنەکانی ژمارە (١). هەروەها کۆمەڵێک پرۆژەی تری بچووک لەسەر ئاستی ناوچە جیاوازەکانی ئیدارەی گەرمیان دروستکراوە، کە هەندێکیان لەلایەن خەڵکی ئەو ناوچانە خۆیانەوە درستکراوە، جیاواز لەمانە وابڕیارە حکومەتی هەرێمی کوردستان بە بودجەی ملیارێک دینار مۆنۆمێنتێک لە مەزاری ئەنفالکراوانی گەرمیان دروست بکات.

وێنەکانی (١)

بەشێک لەو شوێن و پەیکەر و دیاردە جێگیرانەی لەسەر ئەنفال دروستکراون لە ئیدارەی گەرمیاندا، وێنەکان هەندێکیان وەرگیراوە و هەندێکیشیان لەلایەن توێژەرانەوە گیراوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دووەم/ هەڵسەنگاندنی ڕۆڵی هونەر لە بارەی جینۆساید لە ناوچەی گەرمیان

لێرەدا بەپشت بەستن بە فۆرمێکی ڕاپرسی کە چەند پرسیارێکی لەخۆی گرتووە، هەوڵماندداوە کە ڕای بەشێکی زۆری هونەرمەندانی ناوچەی گەرمیان وەربگرین، سەبارەت بەوەی کە ئایا هونەر لە گەرمیاندا توانیوەتی ڕۆڵی گەورەی خۆی بگیرێت لە ناساندن و زیندوو هێشتنەوەی تاوانی ئەنفالدا.

فۆرمی ڕاپرسی

١) کۆمەڵی توێژینەوە (Population Research)

کۆمەڵی توێژینەوە بریتییە لە هونەرمەندانی سنوری ئیدارەی گەرمیان بە هەموو جۆرە جیاوەزکانییەوە، جۆری کۆمەڵەکەش؛ هەڕەمەکی سادەیە (Simple Random Sample). کۆمەڵی توێژینەوەکە لە (٢٧) هونەرمەند لە هەردوو ڕەگەزی نێرو مێ پێکهاتووە، کە ژمارە و ماوەی کارکردنیان لە خشتەی ژمارە (١)دا خراوەتەڕوو. توێژەران بۆ دەستکەوتنی زانیارییەکانی توێژینەوەکە پشتیان بە دابەشکردنی (فۆرمی گۆگڵ) بەستووە، لەڕێگەی ئامرازەکانی سۆشیاڵ میدیاوە بۆ بەشداربووانی ڕاپرسییەکە نێردراوە.

خشتەی ژمارە (١) دابەشبوونی بەشداربووان بەگوێرەی ڕەگەز

ڕەگەز	نێر		مێ		کۆی گشتی
ژمارە	٢٠		٧		٢٧
ساڵانی کارکردن	١-٥ ساڵ	٦-١٠ ساڵ	١١-١٥ ساڵ	١٥ ساڵ بەسەرەوە	کۆی گشتی
ژمارە	١	٤	١٤	٨	٢٧

سەرچاوە/ کاری توێژەران پشت بەست بەفۆرمی ڕاپرسی.

هەروەها بۆ زانینی ڕای بەشداربووانی فۆرمی ڕاپرسیەکە لەبارەی ئەو پرسیارانەی کە ئاراستەیان کردووە، پێوری لیکریت سیانیمان (Likert) بەکارهێناوە، بەجۆرێک کە پلەی هاوتای (١) بۆ ئاراستەی (پەسەند) و پلەی هاوتای (٢) بۆ ئاراستەی (ناپەسەند) و پلەی هاوتای (٣) بۆ ئاراستەی (تارادەیەک) دانراوە. ئەمەش بەگوێرەی ئەم یاسایەی لای خوارەوە دانراوە(الضامن، ٢٠٠٧، ص١٩٣-٢٠٠)(الضامن، ٢٠٠٧، ص١٩٣-٢٠٠):

$$\text{ناوەندەژمێری} = \frac{\text{کەمترین بەها} - \text{گەورەترین بەها}}{\text{ژمارەی گۆڕاوەکان}} = \frac{1-3}{3} = \frac{2}{3} = 0.66$$

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

واتە (٠,٦٦) دەبێتە درێژی دەستەکە، لەسەر ئەم بنەمایە ناوەندەژمێری وەڵامی بەشداربووانی فۆرمی راپرسیەکە بەو شیوەیە دەبێت کە لەخشتەی ژمارە (٢)دا هاتووە.

خشتەی ژمارە (٢) ناوەندەژمێری وەڵامی بەشداربووانی فۆرمی راپرسیەکە

ئاراستە	نەخێر	تاڕادەیەک	بەڵێ
دەستە	١ - ١,٦٦	١,٦٧ - ٢,٣٣	٢,٣٤ - ٣

سەرچاوە/ کاری توێژەران پشت بەست بە پێوری لیکریت سیانیمان (Likert).

٢) پێکهاتەی فۆرمی راپرسییەکە

بەشیوەیەکی گشتی فۆرمەکە جگە لەزانیارییە کەسییەکان (١١) پرسیاری لەخۆگرتووە دەربارەی رەهەندە جیاوازەکانی هونەر و کاریگەرییان لەسەر زیندوو هێشتنەوەو ناساندنی ئەنفال وەک تاوانێکی جینۆساید، بڕوانە خشتەی ژمارە (٣).

خشتەی ژمارە (٣) گفتوگۆی ئەنجامی فۆرمی راپرسیەکە

ژ	پرسیار	وەڵام			ناوەندە ژمێری	ئاراستەی مشتەی توێژینەوە
		بەڵێ	نەخێر	تاڕادەیەک		
١	هونەر ڕۆڵی هەبووە لە ناساندن و زیندوو هێشتنەوەی جینۆساید لە ناوچەی گەرمیان ؟	١٣	٥	٩	٢,٢٦	تارادەیەک
٢	هونەر ڕۆڵی هەوبووە لەوەی تاوانی ئەنفال وەک جینۆساید لە یادەوەری دەستە جەمعی نەتەوەی کورد لەهەر چوار پارچەی کوردستان بە زیندووی بهێڵێتەوە ؟	٢	٧	١٨	١,٨١	تارادەیەک
٣	هونەر ڕۆڵی هەبووە لە ناساندنی جینۆسایدی ناوچەی گەرمیان بە ناوچەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق ؟	٢	١٠	١٥	١,٧٠	تارادەیەک
٤	هونەر ڕۆڵی هەبووە لە ناساندنی جینۆسایدی ناوچەی گەرمیان لەناو ڕێکخراوە نێودەوڵەتی و هەرێمییەکان. هەروەها پەرلەمانی وڵاتانی دیکە ؟	١	١٩	٧	١,٣٣	نەخێر
٥	لایەنە پەیوەندیی دارەکانی ناوچەکە هانی هونەرمەندانیان داوە بۆ گرنگی دانی زیاتر بە بواری جینۆساید لە ناوچەکەدا ؟	٢	١٤	١١	١,٥٦	نەخێر
٦	لایەن و ڕێکخراوە ناحکومییەکانی ناوچەکە هاوکاری هونەرمەندان بوونە بۆ گرنگی دانی زیاتر بە بواری جینۆساید لە ناوچەکەدا ؟	١	١٥	١١	١,٤٨	نەخێر

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٧	شـــوێن و جێگای چالاکییە هونەرییەکانی تایبەت بە بواری جینۆساید لە ناوچەی گەرمیاندا گونجاوە ؟	٢	١٩	٦	١,٣٧		نەخێر	
٨	بوجە و کولفەتی تـایبەت بە چـالاکیی هونەری بواری جینۆساید لە ناوچەی گەرمیان لە ئاستی پێویستدایە ؟	١	٢٤	٢	١,١٥		نەخێر	
٩	هونەرمەندانی گەرمیان لە ئاســت پێویســتدا بوونە لەڕێگەی هونەرەکەیانەوە تاوانی ئەنفال وەک جینۆساید بناسێنن ؟	٣	٩	١٥	١,٧٨		تارادەیەک	
١٠	خەڵکی ناوچەی گەرمیان بە پەرۆشـــی و گرنگییەوە لەکارە هونەرییەکانی هونەرمەندانی گەرمیان دەڕوانن ؟	٤	٣	٢٠	٢,٠٠		تارادەیەک	
١١	کـام جۆری هونەر لەهەموو جۆرەکـانی دیکەی هونەر ئامادەیی و کاریگەری زیاتر بوو بۆ ناسـاندنی تاوانی ئەنفال وەک جینۆساید لەگەرمیان؟	موزیک	سەما	ئەدەب	شانۆ	سینەما	وێنە	پەیکەر و بیناسازی
		٣	٠	٤	١٠	٢	٨	٠

سەرچاوە/ کاری توێژەران پشت بەست بە ڕاوبۆچوونی هونەرمەندان.

وەک لەخشتەکەی سـەرەوە دەردەکەوێت؛ ئـەوەی تایبەتـە بـە پرسـیاری یەکـەم (هونـەر ڕۆڵـی هەبـووە لـە ناسـاندن و زینـدوو هێشـتنەوەی جینۆسـاید لـە ناوچـەی گەرمیـان ؟) دەبینین کە ئاراستەی کۆمەڵی توێژینەوە (٢,٢٦) ئەم بەهایەش واتە ئاراستەکە (تارادەیەک) ە. واتـە زۆربـەی بەشداربووان پێیـان وایـە هونـەر؛ بەشـێوەیەکی گشـتی وەک کایەیەکـی گرنگ تاڕادەیـەک ڕۆڵـی هەیـە لـەوەی ئەنفـال (جینۆساید) بەزیندوویی بهێڵێتـەوە. هەرچـی پەیوەنـدی بـە پرسـیاری دووەمـەوە هەیـە؛ بەهەمـان شـێوە ئاراسـتەی کۆمەڵـی توێژینـەوە (تارادەیـەک)، ئەمـەش واتـە هونـەر ڕۆڵـی هەبـووە لـەوەی پرسـی (ئەنفـال) وەک تاوانێکـی جینۆسـاید نـەک لـە باشـووری کوردسـتان، بەڵکـو لەتـەواوی پارچـەکانی دیکـەی کوردسـتان تارادەیـەک بناسـێنی و لەیـادەوەری دەسـتەجەمعی نەتـەوەی کـوردا بەزینـدووی بیهێڵێتـەوە.

پرسـیاری سـێیەمیش کـە بەهـای (١,٧٠)ی وەرگرتـووە، واتـە بەهەمـان ئەنجامـی دوو پرسـیارەکەی سـەرەوە ئاراسـتەکە (تـا ڕادەیـەک)ە، بـەڵام ئەگـەر تەماشـای بەهاکـەی بکەیـن دەبینین تەنها پێنج پۆینت زیاترە لـەوەی ئاراسـتەی کۆمەڵـی توێژینەوەکە بەنەرێیی بێت. ئەمـەش ئـەوە دەگەیەنێت کـە هونـەر لەگەرمیانـدا تاڕادەیەکـی زۆرکـەم توانیویەتـی کار لەسـەر ئـەوە بکات پرسـی ئەنفال وەک تاوانێکی جینۆسـاید لەناوچەکانـی ناوەڕاسـت و باشـووری عێراق بەزیندوویـی بهێڵێتـەوە.

لەپرسـیاری چوارەمـەدا؛ ئاراسـتەی کۆمەڵـی توێژینەوەکـە بـە بەهـای (١,٣٣) (نەخێر)ی وەرگرتـووە، ئەمـەش واتـە هونـەر لـە گەرمیانـدا هێشـتا نەگەیشـتوەتە ئـەو ئاسـتە بـەرزە کـە بتوانێـت لـەدەرەوەی پانتایـی جوگرافـی گەرمیـان و هەرێمـی کوردسـتان ئەنفـال وەک

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

تاوانێکی (جینۆساید) بناسێنێت و کاری لەسەر بکات.

وەڵامەکانی پرسیاری پێنجەمیش بەهەمان شێوەی وەڵامەکانی پرسیاری چوارەم ئاراستەی (نەخێر)ی وەرگرتووە بە بەهای (١,٥٦)، واتە دام ودەزگا فەرمییەکانی حکومەت لەناوچەی توێژینەوە نەیاتوانییوە یاخود هاوکاری هونەرمەندان نەبوونەو پاڵپشتی ماددیی و مەعنەوییان نەکردوون لەوەی بتوانن لەرێگەی کارە هونەرییەکانیانەوە کار لەسەر زیندوو هێشتنەوەی ئەنفال وەک تاوانی جینۆساید بکەن.

وەڵامەکانی پرسیاری شەشەمیش ئەوەمان پێدەڵێن کە رێکخراوە مەدەنییە ناحکومیەکانی ناوچەکە بەهەمان شێوەی دامەزراوە فەرمییەکانی ناوچەکە کەمتەرخەم بوونە لەئاست دەستگیرۆیی هۆنەرمەندان بۆ ئەوەی لەرێگەی هونەرەکەیانەوە کار لەسەر ئەنفال بکەن.

سەبارەت بەپرسیاری حەوتەم (شوێن و جێگای چالاکییە هونەرییەکانی تایبەت بە بواری جینۆساید لە ناوچەی گەرمیاندا گونجاوە؟) لەئەنجامی خشتەکەوە بۆمان دەردەکوێت کە وەڵامەکانی کۆمەڵی توێژینەوە بە بەهای (١,٣٧) ئاراستەی (نەخێر)ی وەرگرتووە. واتە شوێن و جێگەی تەرخانکراو و تایبەت بە ئەنجامدانی چالاکی هونەری لەگەرمیاندا لەو ئاستەدا نییە هونەری گەورەو بەرزی تیا نمایش بکرێت و ئەنجام بدرێت. ئەمەش بۆ خۆی یەکێکە لەگەورەترین ئەو گرفتانەی کە بەرۆکی هونەرمەندانی ناوچەکەی گرتووە.

ئاراستەی کۆمەڵی توێژینەوەکە لەپرسیاری هەشتەمدا، ئاراستەی (نەخێر)ی وەرگرتووە بە بەهای (١,١٥)، وەڵامەکانی پرسیارەکە ئەوە دەسەلمێنێت کە بودجەی تایبەت و تەرخانکردنی بڕی پارەی پێویست بۆ هونەرمەندان بۆ ئەنجامدانی چالاکی لە ئاستێکی زۆر لاوازدایە، ئەمەش دەرئەنجامێکی نێگەتیڤی لێکەوتوەتەوە، بەتایبەتی زۆربەی هونەرمەدان؛ بە لەبەرچاوگرتنی واقعی کۆمەڵایەتیی و ئابوورییان ئەو توانا ماددییەیان لەبەردەستدا نییە لەسەر خەرجی تایبەتی خۆیان کاری هونەری گەورەو ئاست بەرز ئەنجام بدەن.

وێرایی دەرئەنجامی وەڵامی پرسیارەکانی پێشوو؛ بەتایبەتی پرسیاری (شەشەم وحەوتەم و هەشتەم)، هێشتا هونەرمەندانی گەرمیان وەک لە خشتەکەدا روونکراوەتەوە تارادیەک توانیویانە ئەو بەرپرسیارێتیە نەتەوەییە لەئەستۆ بگرن و ئەنفال وەک تاوانێکی گەورەی جینۆساید کاری لەسەر بکەن،

ئەوەی کە تایبەتە بە بەدەنگەوە چوون و وەڵامدانەوەی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوە بۆ کارە هونەرییەکانی هونەرمەندانی ناوچەکە تارادیەک وەڵامدانەوەیەکی باشە، بەڵام هێشتا لەو ئاستەدا نییە کە هاندەرێکی گەورە بێت بۆ هونەرمەندان کە کارەکانیان بەهەند وەربگیرێت.

کۆتا پرسیاریش کە تایبەتە جۆرەکانی هونەر ڕۆڵیان لە ناساندنی تاوانی ئەنفال

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وەک جینۆسـاید لەگەرمیـان، ڕای زۆربـەی زۆری هونەرمەندانـی نێـو ڕاپرسـییەکە لەگـەڵ شـانۆدابووە.

ئەنجام

لەئەنجامـی خسـتەڕووی ناوەڕکـی وەڵامەکانـی کۆمەڵـی توێژینـەوە، توێژینەوەکـە گەیشـت بـە چەنـد دەرئەنجامێـک لەوانـە:

١. هونـەر بـە هەمـوو جۆرەکانییـەوە لەناوچـەی توێژینـەوە تارادەیەکـی کـەم توانیویەتـی پرسـێکی گـەورەی وەک ئەنفال وەک تاوانـی جیۆسـاید بەزیندوو بهێڵێتـەوە. بەڵکو لەڕێگـەی چەنـد کارێکـی هونـەری کەمـەوە کار لەسـەر ئـەم تاوانـە کراوە.

٢. ناسـاندنی ئەنفـال وەک تاوانێکـی گـەورەی جینۆسـاید لەلایـەن هونەرمەندانی گەرمیانەوەو لەڕێگـەی کارە هونەرییەکانیانـەوە لەئاسـتێکی لاوازدایە لـەوەی توانیبێتـی ئـەم تاوانـە لەنـاو پارچەکانـی دیکـەی کوردسـتان و تەنانـەت ناوەڕاسـت و باشـوری عێـراق بەزیندوویـی بهێڵێتـەوە. بەهەمـان شـێوەش لـە دەرەوەی سـنوری جوگرافـی هەرێمـی کوردسـتان.

٣. چـی دامـەزراوە فەرمییەکانـی حومەتـی هەرێـم لـە ناوچەکـەو، چـی ڕێکخـراوە مەدەنییەکان هـاوکاری هونەرمەنـدان نەبوونـە لـەوەی بتوانـن لەڕێگـەی کارە هونەرییەکانیانـەوە کار لەسـەر تاوانـی ئەنفـال بکـەن و وەک تاونێکـی گـەورەی جینۆسـاید بیناسـێنن.

٤. شـوێنی ئەنجامدانـی چالاکیـی و پیشـاندانی هونـەری بـاڵا لەناوچـەی توێژینەوە لەئاسـتێکی خراپدایـە، بەشـێوەیەک کـە بووتـە کۆسـپێکی گـەورەی بـەردەم نـەک هونەرمەندانـی گەرمیان بەڵکـو تـەواوی هونەرمەندانـی دیکـە کـە چالاکیـی و کارە هونەرییەکانـی خۆیـان تیادا نمایش بکـەن و کاریگـەری خۆیـان دروسـت بکـەن.

٥. سـەبارت بەهانـدان و وەڵامدانـەوەی دانیشـتوانی ناوچـەی توێژینـەوە بـۆ کارە هونەرییەکانـی هونەرمەندانـی ناوچەکـەو بەپیرەچوونیـان لەئاسـتێکی ئەوتۆدایـە کـە ببێتـە پاڵنەرێکـی ئەوتـۆ بـۆ هونەرمەنـدان کـە کارە هونەرییەکانیـان پـەرە پێبـدەن و بـەردەوام بـن لەسـەری(چاوپێکەوتن لەگـەڵ هونەرمەنـدا (سـەربەسـت احمـد) لـە ٢٠٢٤/١٠/٢٦).

پێشنیاز

١. هونەرمەندانـی ناوچـەی گەرمیـان لـەکارە هونەرییەکانیانـدا گرنگـی زیاتـر بـە بـواری جینۆسـاید بـدەن بەتایبـەت تاوانـی ئەنفـال، چونکـە بـەر قۆناغـی سـێیەمی شـاڵاوی ئەنفال کەوتـووە، زیانێکـی گـەورەی مرۆیـی لێکەوتـەوە.

٢. لایەنـە پەیوەندیدارەکان و ڕێکخـراوە ناحکومییـەکان هانـی زیاتـری هونەرمەندانـی ناوچەکـە بـدەن، بـەوەی کاری زیاتـری هونـەری لەسـەر جینۆسـاید بەگشـتی و تاوانـی ئەنفـال بەتایبەتـی بکرێـت.

٣. بودجە و تێچووی و شوێنی تایبەت بە ئەنجامدانی چالاکییە هونەرییەکانی بواری جینۆساید بەگشتی و تاوانی ئەنفال بەتایبەتی فەرەهەم بکرێت.

٤. گەشت بۆ دەرەوەی ناوچەی گەرمیان و تەنانەت دەرەوەی وڵاتیش ڕێکبخرێت بۆ هونەرمەندانی، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی چالاکییە هونەرییەکانیانەوە جینۆساید بەگشتی و تاوانی ئەنفالی ناوچەی گەرمیان بەتایبەتی بە دونیای دەرەوە بناسێنن.

سەرچاوەکان

١ أبو صيبع، عبد الرسول كريم و الجابري، هناء حمودي، جريمة الإبادة الجماعية ومبدأ الشرعية في القانون الدولي الجنائي، مجلة آداب كوفة، العدد (٣٠)، ٢٠١٧.

٢. چاوپێکەوتنی تایبەت لەگەڵ هونەرمەندا (سەربەست احمد) لە ٢٠٢٤/١٠/٢٦.

٣. زانا فەقێ، جینۆسایدی گەرمیان – ئەنفالی ناوچەی (داوودە) بەنموونە، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژمارەی تایبەت، ٢٠١٧، ل٩٠.

٤. كلايف بل، الفن، ت:عادل مصطفى، مؤسسه هنداوى، المملكة المتحدة، ٢٠١٧.

٥. للمزيد من التفاصيل حول انواع المقايس الإحصائية ينظر: منذر الضامن، أساسيات البحث العلمي، دار المسيرة للنشر والتوزيع، عمان- الأردن، ٢٠٠٧.

٦. میدڵ ئیست ۆچ، جینۆساید اه عێراقدا (پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد)، و: محەمەد حەمەساڵح تۆفیق، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، ٢٠٠٤.

٧. هاشم یاسین و ئەوانی تر، ئەتڵەسی هەرێمی کوردستانی عێراق، عێراق و جیهان، چاپخانەی تێنووس، چ١، ٢٠٠٩.

٨. هربرت ريد، الفن والمجتمع، ت: فتاح الباب عبدالحليم، مطبعة شباب محمد (ص).

٩. هەندرێن خۆشناو، https://www.pukmedia.com/KS/Details/١٨١٩٦٠

١٠. یادگار عەلی محەمەد، ڕۆماڵی چالاکییەکانی یادی (٢٩) ساڵەی (ئەنفالی سێ) لە ڕۆژنامەوانیی بیستراوی گەرمیاندا، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژمارەی تایبەت، ٢٠١٧.

١١. یاسین ئاشور جوهر، هێمن نصرالدین محمدامین، فاکتەر و جێکەوتەکانی جینۆسایدی کوردانی فەیلی لەقەزای خانەقین، کۆنفرانسی جینۆسایدی گەلی کورد (جینۆسایدی کوردی فەیلی)، ٢٠٢٣.

١٢. ئیدارەی گەرمیان، نەخشەی نشینگەکانی ئیدارەی گەرمیان، بەشی هونەری، پێوەر ١/٦٠٠٠٠٠، ٢٠١٨.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

نواندنەوەی جینۆسایدی باشووری کوردستان لە دەقی گۆرانیدا (گۆرانیبیژانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە نموونە)

د. مەحموود موبارەکشاهی[1]
عەدنان ناسری[2]
Ednannaseri85@gmail.com

پوختە

گرینگترین کاریگەریی ڕوودانی هەموو کارەساتێکی مرۆیی، کار تێکردن و پاشماوە دەروونییەکانیەتی کە لە دۆخی پاش ترۆمادا دەورێکی گرینگی لە ڕۆنانی فەرهەنگی، کۆمەڵایەتی و هونەریی کۆمەڵگادا دەبێت.

جینوسایدی خەڵکی کوردستان یەک لە گرینگترین خاڵەکانی پێکهێنەری مێژووی هاوچەرخی کوردە کە تا ئەمڕۆیش لە قووڵایی پەروەردە و فەرهەنگی خەڵکی کوردستاندا دەبینرێت. باسی کارتێکەری دۆخەکە لە سەر فەرهەنگ لە ڕوانگەی «ستیوارت هاڵ»[3] بۆ چەمکی نواندنەوە (representation) و نیشاندانەوەی ڕووداوەکان لە هونەردا دەوری سەرەکیی خوێندەوەکەیە. لەم توێژینەوەدا بەرهەمەکانی شەش گۆرانبیژی بەرچاوی ٤٠ ساڵی ڕابردووی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، مەیدانی توێژینەوەکەمان لە خۆ دەگرێت. جۆرەکانی نواندنەوەی ژینۆساید لە بەرهەمەکاندا بو شێوەی کتێبخانەیی کۆ کراونەتەوە و بە کەڵک گرتن لە ڕێڕەوی وەسفی شیکاریانەی کاکڵەی دەق، جۆری نواندنەوەکان پۆلێنبەندی کراون و لە دەوری چەمکی سەرەکیی توێژینەوەکەدا داڕێژراون. پاشان ئەم پرسیاریارانەمان وڵام داوەتەوە

نواندنەوە سەرەکیەکان کامانەن؟ نواندنەوەکان زیاتر بەرەو چ جۆر وێناکردنێک لە ڕووداوەکانی پەیوەندیدار بە جینۆساید کشاون؟ هونەرمەند پەیوەندیی خۆی لە گەڵ پرسی ژینۆساید چۆن ڕێکخستووە؟

وشە سەرەکییەکان: کوردستان – ڕۆژهەڵات هونەر – نواندنەوە – کۆمەڵناسیی هونەر– ستیوارت هاڵ- جینۆساید

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

Representation of Genocide in Kurdish Art (East Kurdistan as a case study)

d. Mahmood Mobarakshai

Adnan Naseri

The most significant impact of any human disaster is its psychological residue, which in post-traumatic circumstances plays a vital role in the cultural, social, and artistic development of any society.

The genocide of the Kurdish people is one of the most crucial elements, and its effects can still be seen in the nurture and culture of the Kurdish people when thinking about contemporary Kurdish history.

Latin American literary researchers categorize the case of genocide and its consequences in literature and art as a part of «literature and the art of resistance» [1]. In addition, the discussion of representation in art allows the sociological understanding of art and literature to reflect upon a theoretical debate in which Lucian Goldman›s theories play a significant role. At the same time, theories of Birmingham School, especially Stewart Hall›s approach to representation and depicting events in art, will be an important part of the study.

In this research, we look at the songs of ten prominent singers of the past 50 years in East Kurdistan. We will examine the various kinds of representations of genocide in these works and classify the types of representations using the analytical descriptive method of the text.

Next, we will try to answer questions such as:

- What are the main types of representation?

- What kind of depictions of genocide-related events do they represent?

- How does the artist describe their relation to the event?

Keywords: Kurdistan – East Kurdistan – Art- Representation – Sociology of Art – Stuart Hall

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

لە سەردەمی حوکمرانیی حکوومەتە سەرزەمینییەکان[٤]، ئەوەی بە لای هێزی داگیرکەرەوە گرینگایەتی هەبوو، پانتایی دەسەڵات لە پێوەری جوگرافیاییدا بوو. بەڵام دوابەدوای ڕێکەوتننامەی ئاشتیی وێست فالیا[٥] لە ساڵی ١٦٤٨زاییینی، یەکە سیاسییەکان لە سەر بناغەی زمان و شوناسی نەتەوەیی هاتنە دامەزراندن و سەردەمی دەسپێکی دەوڵەت-نەتەوەکان دەستیپێکرد. پرۆسەی دامەزرانی حکوومەتە نەتەوەییەکان بە شێوەی چڕوپڕ لە سەدەکانی ١٩ و٢٠ زاییینی گەیشتە لووتکە. کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانی و ڕێکەوتننامەی سایکس-پیکۆ[٦](١٩١٦)، ڕۆژهەڵاتی ناوینی بەرەو ئاقارێکی نابەرابەر لە دەسکەوت و نەهامەتی برد. جۆگرافیای ئیمپراتووریی عوسمانی بە هۆی بەرژەوەندیی وەڵاتانی زلهێز و سەرکەوتووی شەڕی جیهانی یەکەم، لە نێوان چەندین وڵاتی دەستکرد و لە پێناوی بەرژەوەندیی بریتانیا وفەرانسەدا دابەش کرا و چەند وڵاتی لێ کەوتەوە. کوردستان وەک بەشێکی گرینگی ڕووبەری ئیمپراتووریی عوسمانی لە نێوان سێ وڵاتی تازەدامەزراوی عێراق، تورکیە وسووریا دابەش کرا. خەڵکی کوردستان لەوکاتەوە بە شێوازی جۆراجۆر تووشی کوشتوبڕ،ماڵوێرانی و ڕاگواستنی زۆرەملێ بوونەتەوە کە لەم نێوەدا دۆخی باشووری کوردستان تایبەتمەندیی خۆی هەیە. لە نێوان ساڵەکانی ١٩٣٣ تا ١٩٧٥، ڕژیمەکانی پاشایەتی، کۆماری وبەعسی بە هەموو هێزی خۆیانەوە پەلاماری کوردستانیان دەدا و بە پەیڕەوکردنی سیاسەتی تەعریب، سڕینەوی جەستەیی و ئاسیمیلاسیونی فەرهەنگی، وڵامی داخوازیی مافخوازانەی نەتەوەی کوردیان دەدایەوە. لە دوای نسکۆی شۆڕشی کورد لە ساڵی ١٩٧٥، ڕژیمی بەعسی عێراق، بە شێوەیێکی سیستێماتیک هەموو جۆرەکانی جینۆسایدیان دژی نەتەوەی کورد تاقی کردەوە و بێبەزەیانە سیاسەتی پاکتاوی نەتەوەییان پراکتیزە کرد.

دەوڵەتی عێراق دوای شەڕی ئێران وعێراق، لە پێناو تۆڵەسەندنەوە لە بزاڤی ڕزگاریخوازیی کوردستان، لە هەشت قۆناخی جیاوازدا ئۆپراسیۆنێکی داڕێژراو لە ژێرناوی ئەنفال دەستپێکرد کە بە پێی زۆربەی سەرچاوکان پتر لە ١٨٢٠٠٠ کەسی بێتاون ومەدەنیی کورد دوای کاولکردنی شوێنی نیشتەجێبوونیان، بە شێوەی بەکۆمەڵ بەرەو ئۆردووگای زۆرەملێ لە کەرکووک، ناوەڕاست وباشووری عێراق ڕاگوازت و کۆمەڵکوژ کرد(قوربانی عارف، ١٣٩٧: ١٦). ئەم سیاسەتە بە پێی هەموو بەڵگەنامەکان وەک جینۆسایدی نەتەوەی کورد دێتە ئەژمار. هەروەها لە ١٦ی مارسی ١٩٨٨دا لە یەک ڕۆژدا زیاتر لە ٥٠٠٠ خەڵکی مەدەنیی شاری هەڵەبجە و دەوروبەری کیمیا باران کرد(قوربانی عارف، ١٣٩٩:١١). کارەساتی ئەنفال و هەڵەبجە تەنیا زامی خەڵکی باشووری کوردستان نییە، بەڵکوو شوێندانەری دەروونیی ئەم کارەساتە هەموو پارچەکانی کوردستانی گرتووەتەوە.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

چوارچێوەی تیوریی

پەیوەندیی کۆمەڵگا و چەمکی هونەر، لە سێ لایەنی سەرەکییەوە خوێندنەوەی بۆ دەکرێ:

یەکەم: «ڕەنگدانەوەیە» کە چاوی لە چۆنیەتیی نمایشی دۆخی کۆمەڵگا لە بەرهەمی هونەریی خۆیەتی.

دووەم: «فۆرمساز» واتە چاوی لە کارتێکەریی هونەر بە سەر کۆمەڵگادا دەکات.

سێیەم: هونەر وەکوو خۆی، کاری بە سەر کۆمەڵگا و هونەرەوە نییە، بەڵکوو وەکوو مەیدانی توێژینەوە سەرنج دەخاتە سەر کۆمەڵگای هونەری.

لەم توێژینەوەدا لە ڕوانگەی ڕەنگدانەوە کەڵک دەگرین کە دەڵێت هونەر هەمیشە لە سەر کۆمەڵگای خۆی پەیامی پێیە.

نواندنەوە یەکێک لە چەمکە سەرەکییەکانی لێکدانەوەی میدیایە. نواندنەوە ڕێگایەکە نووسەر بەجۆرێکی تایبەت ڕووداو و کەسایەتییەکان پیشان دەدات. یان بە پێناسەیەکی تر: نواندنەوە کۆمەڵێک پرۆسەیە کە لە لەو ڕێگایەوە کردەوەی مانادراری شتێک یان ڕەفتارێک لە واقیعی ژیاندا وەسف دەکات. لەم بارەوە نواندنەوە وشەیەکی هێمایییە کە جیهانی سەربەخۆ لە خۆیدا دەنوێندرێتەوە. بارکێر، ١٩٩٧: ٧٧) لە زاری محمد زادە، ٢٠٢٠]. لەم بارەوە ستیوارت هاڵ[٧] دەڵیت فەرهەنگ، واتە مانا هاوبەشەکان یان کۆمەڵێکی وێناکراوی چەمک و وێنەی هاوبەش. بە بڕوای ئەو بەرهەمهێنان و بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ لە ڕێگای نواندنەوەوە دەستەبەر دەبێت. لە ڕێگای سیستەمی نواندنەوەی ماناکانەوە بەرهەم دێت، بڵاو دەبێتەوە و پەیوەندیی چڕیان لە گەڵ دەست و پەیوەندییەکانی دەسەڵات هەیە. ئەو ڕەوتە لە خزمەتی ڕەواییدان یان تێکدانی دۆخی دەسەڵاتە[(هاڵ، ٢٠١٩: ٢٠) لە زاری یادگاری و قائیم، ٢٠١٥].

جینۆسایدەکانی ئەنفال و هەڵەبجە، کاردانەوەیێکی زۆری لە نێوکۆمەڵگای مەدەنی و فەرهەنگیی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بووە. نووسەران، شاعێران و هونەرمەندانی ئەم بەشە، بە خوڵقاندنی بەرهەمی جۆراجۆر، هەست وسۆزی خۆیان بە نیسبەت ژینۆسایدی خەڵکی باشوور دەربڕیوە. دەتوانین بڵێین لە کۆتاییەکانی دەیەی ٨٠ی زایینی، پرسی کۆمەڵکوژی و قڕکردنی کوردان لە سەر زاری هەموو خەڵکی کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناویندا بوو و لە زەینی خەلکدا وەکوو سالانی ڕەش و تۆقینەر ماوەتەوە.

لەم وتارەدا کە لە بورای مێتۆدۆلۆژیکی بە شێوازی»وەسفی شیکارییانەی دەق» ئامادە کراوە، هەوڵ دەدرێ کارەساتی ئەنفال و هەڵەبجە وەک نموونەیێک لە «جینۆساید»ی گەلی کورد لە نێو بەرهەمی کۆمەڵێک لە هۆنەرمەندانی ناسراوی بواری گۆرانیی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا شرۆڤە بکرێت و وڵامی ئەم پرسیارانە بدرێتەوە:

- نەواندنەوە سەرەکییەکان کامانەن؟

- نەواندنەوەکان زۆرتر چ جۆر وێناکردنێک لە ڕووداوەکانی پەیوەندییدار بە ژینۆساید نیشان دەدن؟

-هونەرمەند پەیوەندیی خۆی لە گەڵ پرسی ژینۆساید چۆن ڕێکخستووە؟

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

چەمکە گشتییەکان

جینۆساید

لە دوای دەسبەکاربوونی نازییەکان لە وڵاتی ئاڵمان، پرۆژەی لەناوبردنی «ڕەگەزی بێ نرخ» وەک جوولەکەکان وقەرەچییەکان لە بەرنامەی حکوومەتدا گۆنجێندرا(عەزیزی، ۱۳۸۵: ۱۹۹).

قەڵاچۆکردنی جوولەکەکان لە ئاڵمان لە ژێرناوی هۆلوکاست[۸] ناسراوە. یەکەم کەس چەمکی «ژینۆساید»ی بۆ ئەوتاوانە بە کارهێناوە «ڕافائیل لمکین»[۹] مافناسی جۆولەکەی پۆڵەندا بووە. ئەو بۆ پێناسەکردنی ئەو چەمکە دەڵێ: «مەبەستی ئێمە لە ژینۆساید قەڵاچۆکرددن و لەناوبردنی گرووپێکی نەتەوەیی یان ڕەگەزییە». ئەم چەمکە لەلایەن نووسەرەوە سازکراوە و تاکوو کردەوەییێکی کۆن لە ڕوومەتێکی نوێ مانا ببەخشێ. ئەم چەمکە لە وشەی یۆنانی genos (ڕەگەز،هۆز) و وشەی لاتینی cide (کوشتن) وەرگیراوە. ژینۆساید دژی گرووپێکی نەتەوەیی کە بوونێکی سەربەخۆی هەیە ئەنجام دەدرێ. ئەم کردەوانە بە هۆی کەسایەتیی تاکی قوربانییەکان نییە، بەڵکوو بە هۆی ئەندام بوونیان لە ناو گرووپێکی نەتەوەییە(عەزیزی، ۱۳۸۵: ۲۰۰).

جۆرەکانی ژینۆساید

کۆشتاری بەکۆمەڵ، لێدانی جەستەیی ورۆحی، پێکهێنانی دۆخی نالەباری ژیان، پاکتاوی ئێتنکی[۱۰]

نواندنەوە

«نواندنەوە» وشەیێکە کە لە بوارە جیاوازەکاندا کەڵکی لێ دەگیردرێت. بۆ تێگەیشتن لەم وشە لە زماناسیدا باس لە بەرهەمهێنانی کۆمەڵێکی سیستەماتیک لە نیشانەکانی نێو زمان دەکرێت. هەروەها بۆ تێگەیشتن لە بواری خەڵکناسی(ئانترۆپۆلۆژی)دا باس لەوە دەکرێت کە خەڵکی چۆن لە هەر فەرهەنگێکدا ماناکان دەخولقێنن و هاوکاتیش پێگەی لە فەرهەنگەکەیاندا دیاریی دەکەن.

دەتوانین بڵێین کە چەمکی نواندنەوە لە بوارە جیاوازەکانی فەلسەفە، دەروونناسی، میدیا، هونەر و سیاسەتدا مانای جیاواز لە خۆ دەگرێت. [(سولیۆن و هاتلی ساندەرس ۲۰۰۵) لە زاری قائیم و یادگاری، ۲۰۱۵)].

هاڵ نەواندنەوە دابەش دەکاتە سەر سێ دەستە.

یەک: ڕەنگ دانەوە، دوو: بە ئەنقەست، سێ: ساز کراو

لە ڕوانگەی هاڵەوە سۆنگەی سازکراو لە گەڵ تایبەتمەندیی گشتی و کۆمەڵایەتیی زماندا گونجاوترە. بە ڕای ئەو نواندنەوە مانا بە واقیع دەبەخشێت. بەو واتا نواندنەوە کاریگەریی بەرهەمهێنانی واتای هەیە هەم لەگەڵ کات و هەم لەگەڵ دەسەڵات. [(مەهدی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

زادە : ٢٠٠٨: ١٦) لە زاری محمد زادە، ٢٠٢٠]. لای ستیوارت هاڵ نواندنەوە لە سەرەتادا کردەوەیەکی زەینی لە دیاریکردنی مانایە. ئەم ماناسازییە هاوئاهەنگیی سووژە و ئەوبژەی لێدەکەوێتەوە و لە چوارچێوەی تەفسیر لە کەڵگرتنی شتەکان و بەکارهێنانی بنەماکان لە زمانی ڕۆژانەدا پێک دێت. [(هاڵ٢٠١٩: ٢٠) لە زاری قائیم و یادگاری ٢٠١٥].

گۆرانی

گوێگرتن لە مۆسیقا یەک لە گرنگترین جۆرەکانی بەکارهێنانی بەرهەمەکانی فەرهەنگە لە سەردەمی نوێدا[(ڕابێردس ٢٠٠٩: ٢٨) لە زاری ئیقباڵی و فەقیهی، ٢٠١١]. گۆرانیی کوردی فۆرمێکی مۆسیقایە و یەک لە ڕەسەنترین جۆرەکانە لە دنیادا.

بێگومان ڕەنگدانەوەی کارەساتەکان لە نێو گۆرانی و بەرهەمی هونەری بەتایبەت گۆرانی، شوێندانەریی تایبەتی لە نێو خەڵکدا دەبێ و هەموو چین وتوێژەکانی کۆمەڵگا لە خۆ دەگرێ.

گرینگیی توێژینەوە

هەرچەند لە دنیادا خەڵکی کوردیش وەکوو قوربانیی جینۆساید تا ڕادەیێک ئاماژەی پێ کراوە، بەڵام لەو ئاستەدا نییە کە دانیشتوانی کوردستان ئەزموونیان کردووە. سەرەڕای ئەمەش کارتێکەریی جینۆساید، ناسینی قوڵاتت لایەنەکانی جینۆساید لە نێو کۆمەڵگای کوردستانیشدا لە ئاستی گەورەیی کارەساتەکەدا و لە چاو کارەساتە هاوشێوەکانی لە دنیادا لە فەرهەنگ و هونەری خەڵکەکەدا نەناسراوە و لەم بارەیەوە زیاتر هەندێک ئامار، وێنە و مانشێتی میدیاکان بەرچاو دەکەوێت. ئەمە لە حاڵێکدایە دەکرێت بۆ ئەم بابەتە سەدان توێژینەوەی جیاواز و گەورە لە سەری بکرێن.

کارتێکەریی جینۆسایدی باشووری کوردستان لە سەر خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بابەتێکە کە بە دەگمەن باسی کراوە و چۆنیەتیی ڕەنگدانەوەی پرسی جینۆساید بابەتێکی گرینگ و پێویستە.

ئامانجی توێژینەوە

لەم توێژینەوەدا بە لە بەرچاو گرتنی ڕێڕەوی توێژینەوە دەمانەوێت تیشک بخەینە سەر ئەو باباتەی کە کام یەک لەو گوتارانەی ئەو سەردەمە لە نێو دەقی گۆرانییە پەیوەندیدارەکاندا ڕەنگداوەیان هەیە و چۆنیەتیی نواندنەوەیان دیاری بکەین. هەروەها ئەوەش نیشان بدەین کە جینۆسایدی باشووری کوردستان چەنێک لە نێو بەرهەمی گۆرانیبێژانی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا گرینگی پێ دراوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

سنووری توێژینەوە

ئەم توێژینەوە لە سەر دەقی گۆرانیی هونەرمەندانی بەناوبانگی ڕۆژهەڵاتی کوردستان جەخت دەکاتەوە، بەتایبەت ئەوانەی کە ناوبانگیان هەیە و وەکوو هونەرمەندی خاوەن ئەزموون ناسراون.

لەم توێژینەوەدا تەنیا ئەو گۆرانی و سرووودانە لە بەرچاو گیراون کە ڕاستەوخۆ بۆ کارەساتی پەیوەندیدار بە جینۆسایدی باشووری کوردستان(ئەنفال و هەڵەبجە) چڕیویانە و لە بەر ئاڵووز بوون و کەم بوونی کات بەرهەمی ناڕاستەوخۆ یان هونەرمەندی کەمتر ناسراو لە بەرچاو نەگیراوە.

شەش بەرهەم دیاری کراون کە بریتین لە: سێ بەرهەمی مامۆستا ناسر ڕەزازی، یەک بەرهەمی مامۆستا عوسمان هەورامی، یەک بەرهەم لە مامۆستا عەلی زەندی و یەک بەرهەم لە مامۆستا عەلی عابدی

کێشەی توێژینەوە

دابەش بوونی کوردستان لە نێو چوار دەوڵەتی ناکوردیدا وای کردووە سەرچاوەکانی دەستڕاگەیشتن بە زانیاری و دەیتای پەیوەندیدار بە بابەتی کوردی لە پارچە جیاوازەکاندا زۆر سنووردار و ئەستەم بێت. هەم لە باری زمانی پەروەردەی دانیشتوان و هەم زمان و سەرچاوەی گۆڤار وچاپەمەنییکاندا کێشەی زۆر بۆ کاری کوردی هەیە. لە لاییکی تروە لاواز بوونی کورد لە ئارشیوی چاپەمەنی بە شێوە ئەلیکترۆنی وای کردووە دانیشتوانی پارچەکانی تر بۆ لێکۆڵینەوەی کوردی کێشە و گرفتی زۆریان ببێ.

لەم توێژینەوەشدا لە دەسڕاگەشتن بە دەیتا و وردەکارییکانی پەیوەندیدار بە پرسی جینۆساید کێشە زۆر بوو. هەروەها بابەتی هاوشێوەی ئەم توێژینەوە لە کوردیدا بۆ ئێمە لە بەردەستدا نەبوو کە بتوانێ بەرچاوڕۆشنییک بێ کە توێژینەوەکە باشتر دەربچێت. هاوکات کاتی پەسەند کردنی بابەتەکە تا ئەو ڕێکەوتەی کە دیاری کرا بوو بۆ تەواو کردنی کارەکە دەرفەتێکی کەمی بۆ جێبەجێ کردنی توێژینەوییکی بچینەیی و گەورەتر هێشتەوە. هەروەها سنووردار بوونی ژمارەی وشە خوازراوەکان، لە سەر شرۆڤەی تیۆریی زیاتر بابەتەکە کارتێکەری بوو و نەکرا لەوە زیاتر بەشی تیۆری دەوڵەمەند بکرێ.

ڕێڕەوی توێژینەوە

لەم توێژینەوەدا لە کوالیتیی میتۆد[11] کەلک وەردەگرین. مەیدانی توێژینەوەکە بەرهەمی هونەرمەندانی بەرچاوی ڕۆژهەڵاتی کوردستانە کە بە شیوەی ڕاستەوخۆ بۆ کارەساتەکانی پەیوەندیدار بە ژینۆسایدی کوردستان گۆرانییان چڕیوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

تخوا ڕۆڵە گیان ئای بە شادمانی
بەشکم تۆ بووسی شەو تا بەیانی
بەڵام بەزمەکەی من جارانم ڕۆ
پەی چۆلوەنەکەی هەورامانم ڕۆ
ئا کەلەبەرزە ئا هەورامانە
جا گشت نموونەی بەهەشتمانە
من هەرچەند کەروو فکروو وەتەنی
وەختا دلۆو من بۆ بە تەوەنی
جێگەی سەیرانگەی برادەران ڕۆ
.... و تەوێڵۆ دالانی و ...... ڕۆ
سەیری چەم و دۆڵی بێ سەرم ڕۆ
چلانە و مانیدەر ئاوێسەرم ڕۆ
چەم و دۆڵەکەی بێ مەکانم ڕۆ
شۆشمێ و پالانی سۆسەکانم ڕۆ
سەیری چەم و دۆڵی چۆڵ و هۆلم ڕۆ
شنروێ و هاوار هەرمەزگێلم ڕۆ
من ئارۆ لوانی کانی ئەشکەوڵ

من چاکە زانام هەڵەبجە بیەن چۆڵ
ماچا هەڵەبجە چۆلی مرمانۆ
لەجیاتی بولبول بایەقوش وانۆ
ئەر ئەحواڵ پەرسی ناشێ نەیزانی
لاشەی چەند شەهید وا لە خەرپانی
ئەگەر مەپەرسی ڕەفێق بە جوانێ
لاشەی چەند جوان کەوتووە لە عەرزێ
جادەکەی هەڵەبجە زەبەخی سیروان
هەمووی خوێناوییە بە خوا برا گیان
وەتەنەکەی شیرین من بێ سەرم ڕۆ
ناحیەکەی سیروان شارەزوورم ڕۆ
وەتەنی ئازیز من بێ شوێنم ڕۆ
گوڵپی و گەچینە باخەکۆنم ڕۆ
سەیری چەم و دۆڵ من باخانم ڕۆ
بەڵخە و بیارە دەگاشێخانم ڕۆ
هەر پێی من خاسا شیوەن و زاری
پەی دەرەو بیارەی ملەگەو چناری
هەی داد هەی بێداد من دەربەدەر خۆم
باخەوانەکەی باخی بێ بەر خۆم
ئەمە ساڵەکەی پیری و بەدبەختی منە
وەهارەکەی عالەم و خەزانی منە
باقی وەسەلام ئەی دوور وڵاتان
من جە مەریوان ڕۆحم جە لاتان

ناسنامەی بەرهەمەکان

- عوسمان هەورامی، شینگێڕی «بۆ هەلەبجە»، لە هەوای شینگێڕی وتراوە، شیعری دانراوی خۆی، ساڵی ١٩٨٨(ماڵی وەستا ئەمین) لە شاری مەریوان تۆمار کراوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هەروەها بۆ لێکدانەوەی دەقەکان لە ڕێڕەوی شیکاریی کاکڵەی دەق کەڵک دەگرین. ئەم ڕێرەوە بۆ شیکاریی قووڵی دەقی گۆرانییەکان و دەرهاویشتنی ئەو چەمکانەیە کە لە ناوەڕۆکی دەقدا جێگرن.

سەرەتا کۆی دەقەکان بە پێی مانا سەربەخۆکانی وشە و ڕستەکان دابەش دەکرێن. بۆ هەر مانایێک کۆدێکی وەسفی دادەنرێت. پاشان ئەو چەمکانە کە گرێدراوی و نزیکیی مانابیان هەیە لە ژێر چەمکێکی گشتگیری تردا دادەڕێژێنەوە. لە قۆناغی دواتردا هەر ئەم ڕەوتە دەبرێتە پێش تا ئەو چەمکانە کە دەلالەت لە ناوەڕۆکی سەرەکیی بابەتەکە دەکەن دەربکەون. لە ئەنجامدا چەمکی سەرەکی و لاوەکی دیاریی دەکرێت. لە کۆتاییدا بە پێی تیوریی ڕێنیشاندەری توێژینەوەکە شرۆڤە دەکرێن.

لە سەرنجدان بە بەرهەمی پەیوەندیدار لە هونەرمەندانی ناوداری ڕۆژهەلاتی کوردستاندا، چوار گۆرانیبێژ بە شێوەی ڕاستەوخۆ کارەساتەکانی ژینۆسایدی کوردستانیان(ئەنفال و هەڵەبجە) نیشان دابوو. سەرجەم بەرهەمە پەیوەندیدارەکان ٦ گۆرانی بوون.

- عەلی عابدی، گۆرانیی «بە تەنیا جیم مەهێڵن»، لە مەقامی نەهاوەند وتراوە، شیعری مامۆستا ڕەفیق سابیر، سەرەتاکانی دەیەی ٩٠ی زایینی لە شاری سەقز تۆمار کراوە.

- عەلی زەندی، گۆرانیی «بۆ هەلەبجە» ، لە مەقامی بەیات وتراوە، شیعری مامۆستا شەریف. سەرەتاکانی دەیەی ٩٠ی زایینی لە شاری سنە تۆمار کراوە

- ناسری ڕەزازی»مەقامی هەلەبجە»، لە مەقامی بەیات وتراوە، شێعری محەممەد عەزیز لە ئەلبۆمی»هەڵەبجە»، ١٩٨٨ لە ولاتی ئاڵمان تۆمار کراوە.

بەتەنیا جێم مەهێڵن
ئەمشەو زریان ئەمچێنێ
تەمومژ دامدەپۆشێ
مانگەشەو دەمرفێنێ
کێ ئەیزانی مەلینە
ئاوا دەتانتارێنن؟
باڵی هەزارتان دەبڕن
شارێکتان دەخنکێنن
کێ ئەیزانی بەهاریش
شەختە و زریان ئەهێنێ
چاوی لیمان دادەخا و
چرۆکان دەوەرێنێ
کێ ئەیزانی کە ئاوا
تەناف هەڵخەن بۆ شارێ
دەستی شەقامیش ببڕن
کۆلان بدەن لە دارێ
لاوێکی شەرمەون بووم
مێشکم دەدرا بە ماران
ئێستاش کە پیر و ماندووم
دەرم دەکەن لە شاران
کێ ئەیزانی کە ڕۆژێ
من ئەکرێم بە گۆرانی
دەمەو بەهار دێمەوە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

- ناسری ڕەزازی»سروودی هەڵەبجە، لە مەقامی ڕاست وتراوە، لە ئەلبۆمی»بە پیرۆز»، شێعری ڕەزا حەمە، ١٩٩١ لە ولاتی سوید تۆمار کراوە.

لە کوردستان ئەگەر جێژنی هونەر بێ

دەبێ شینی گەلێکی دەربەدەر بێ

دەنگی داوە لە جیهان هیرۆشیمای کوردستان

گەلێ نەیدیوە تا ئەوڕۆ بەهارێ

کە باران و تەمی مردن بباریێ

منداڵانی هەڵەبجە دڵ بەخوێنن

هەموویان پێ پەتی و مات و پەشێون

دەڵێی هێشتا ڕێگەی کۆچ دەپێون

نە هاوارێ نە گریانێ نە شینێ

نە کەس مەرگی عەزیزی خۆی ببینێ

ئەگەر دایە، بە تێکۆشان لە ڕێی مافی گەل و ئەو خاکەدا مردم دایە گیان

نەڵێی مەرگی کوڕم، تووشی پەژارە و شیوەنی کردم دایە گیان

دەبێ ئەو کاتە دڵشاد بی کە کورد و باوەڕی بەرزی

بە سەربەرزی، لە باوەشتا، بەرەو ئەم ڕێگەیەی بردم دایە گیان

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

- ناسری ڕەزازی «مەقامی خانێ بۆ ئەنفال»، لە مەقامی سەبا وتراوە، شێعری مامۆستا شێرکۆ بێکەس، ساڵی ٢٠٠٥ لە شاری سلێمانی تۆمار کراوە.

دنیا خەمە، ژیان ژانە، بۆ شارەکەی بەهاری سوور
هیرۆشیمای کوردستانە، هەڵەبجەی دایکی شارەزوور
کۆرپە بە بێشکەو لانکەوە، منداڵ بە سینگی دایکەوە
بۆ یادی نەورۆزی ئەمساڵ، سووتان و بوون بە کۆی زووخاڵ
مەرجە هەموو بەرد و داری، هەڵەبجەی تینووی ڕزگاری
دەکەینە خەنجەری تۆڵەی، بەرپشتێنی کوردەواری

من ئێستا وەک مەراق ئامادە و چون هاوار لەسەر پێم!

ئەپرسم، لە پێشا پێ بخەمە کام خاکی واوەیلا و کام عەردی زریکە و

کام وەرزی کوژراوی لەشمەوە!؟

سەرەتا بچمە ناو کام گەرووی زایەڵە و کام ماڵی گەڕۆکی مەرگمەوە!؟

یەکەمجار سەر بکەم

بە چیدا؟

بە تەمدا!؟

بە خوێندا!؟

بە گڵدا!؟

بە کوێدا!؟

لە بەردەم کام دەشتی شیوەن و

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شیکاریی دەقی بەرهەمەکان

ناوی بەرهەم		دەقی شیعر	کۆدی وەسفکراو
	١-١	*تخوا رۆڵە گیان ئای بە شادمانی* *بەشکم تۆ بووسی شەو تا بەیانی*	نەبوونی ئارامی بۆ منداڵ
	١-٢	*بەڵام بەزمەکەی من جارانم رۆ*	تێکچوونی دۆخی جاران
	١-٣	*پەی چۆڵوەنەکەی هەورامانم رۆ*	کاوڵ بوون و چۆڵ بوون
	١-٤	*ئا کەلەبەرزە ئا هەورامانە* *جا گشت نموونەی بەهەشتمانە*	جوانیی سروشتی کوردستان
	١-٥	*من هەرچەند کەروو فکروو وەتەنی*	یادەوەریی وڵات
	١-٦	*وەختا دڵوو من بۆ بە تەوەنی*	ترۆمای باری دەروونی پاش کارەسات
	١-٧	*جێگەی سەیرانگەی برادەران رۆ* *........ و تەوێڵۆ داڵانی و ...... رۆ*	لە دەستچوونی ناوچە خۆشەکانی وڵات
بۆ هەڵەبجە "عوسمان هەورامی"	١-٨	*سەیری چەم و دۆڵی بێ سەرم رۆ* *چلانە و مانیدەر ئاوێسەرم رۆ*	کۆستی لەدەستدانی گوندەکانی وڵات
	١-٩	*چەم و دۆڵەکەی بێ مەکانم رۆ* *شۆشمێ و پاڵانی سۆسەکانم رۆ*	کۆستی لەدەستدانی گوندەکانی وڵات
	١-١٠	*سەیری چەم و دۆڵی چۆڵ و هۆڵم رۆ*	چۆڵ و وێرانیی پاش کارەسات
	١-١١	*من ئارۆ لوانی کانی ئەشکەوڵ* *من چاکە زانام هەڵەبجە بیەن چۆڵ*	یادکردنەوەی کارەساتی هەڵەبجە
	١-١٢	*ماچا هەڵەبجە چۆڵی مرمانۆ* *لەجیاتی بوڵبوڵ بایەقوژ وانۆ*	وێرانی و کاولبوونی هەڵەبجە
	١-١٣	*ئەر ئەحواڵ پەرسی ناشێ نەیزانی* *لاشەی چەند شەهید وا لە خەرپانی*	کۆمەڵکوژیی ناوچەکانی دەوروبەر هەڵەبجە
	١-١٤	*ئەگەر مەپەرسی ڕەفێق بە جوانێ* *لاشەی چەند جوان کەوتووە لە عەرزێ*	کۆمەڵکوژیی خەڵکی بێ تاوان
	١-١٥	*جادەکەی هەڵەبجە زەبەخی سیروان*	کۆمەڵکوژیی خەڵکی ناوچە و دەوروبەر

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

	١-١٦	*وەتەنەکەی شیرین من بێ سەرم ڕۆ* *ناحیەکەی سیروان شارەزوورم ڕۆ*	ڕووخان و لەناوچوونی وڵات
	١-١٧	*وەتەنی ئازیز من بێ شوێنم ڕۆ* *گوڵپی و گەچینە باخەکۆنم ڕۆ*	لە دەستچوونی وڵاتی خۆشەویست
	١-١٨	*سەیری چەم و دۆڵ من باخانم ڕۆ* *بەڵخە و بیارە دەگاشێخانم ڕۆ*	تێکچوون و لەناوچوونی ناوچەکە
بۆ هەڵەبجە "عوسمان هەورامی"	١-١٩	*هەر پێی من خاسا شیوەن و زاری* *پەی دەرەو بیارەی ملەگەو چناری*	هەستی داماوی و تازیەباری
	١-٢٠	*هەی داد هەی بێداد من دەربەدەر خۆم* *باخەوانەکەی باخی بێ بەر خۆم*	ئاوارەیی
	١-٢١	*ئەمە ساڵەکەی پیری و بەدبەختی منە* *وەهارەکەی عالەم و خەزانی منە*	نەمانی خۆشبەختی
	١-٢٢	*باقی وەسەلام ئەی دوور وڵاتان* *من جە مەریوان ڕۆحم جە لاتان*	یادکردنەوەی هەڵەبجە لە ڕۆژهەڵاتەوە
بۆ هەڵەبجە "عەلی زەندی"	٢-١	*لە کوردستان ئەگەر جێژنی هونەر بێ* *دەبێ شینی گەلێکی دەربەدەر بێ*	زاڵبوونی کارەسات بە سەر هونەردا
	٢-٢	*دەنگی داوە لە جیهان هیرۆشیمای کوردستان*	گەورەیی ئاستی کارەسات
	٢-٣	گەلێ نەیدیوە تا ئەورۆ بەهارێ کە باران و تەمی مردن بباری	دژبەیەکی جەوی خراپی وڵات و هەستی خۆشی هاتنی وەرزی بەهار
	٢-٤	*منداڵانی هەڵەبجە دڵ بەخوێنن* *هەموویان بێ پەتی و مات و پەشێون*	دۆخی خراپی منداڵ
	٢-٥	*دەڵێی هێشتا ڕێگەی کۆچ دەپێون*	ئاوارەیی پاش کۆمەڵکوژی
	٢-٦	*نە هاوارێ نە گریانێ نە شینێ* *نە کەس مەرگی عەزیزی خۆی ببینێ*	دۆخی نائاسایی کۆمەڵکوژی خەڵک
بۆ هەڵەبجە "عەلی عابدی"	٣-١	بەتەنیا جێم مەهێڵن	بێ کەسی
	٣-٢	*تەمومژ دامدەپۆشێ*	مردن لە بێ کەسی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

		مانگەشەو دەمرفێنێ	
	٣-٣	کێ ئەیزانی مەلینە ئاوا دەتانتارێنن؟	کوشتن و قڕکردنی لە ناکاو
	٣-٤	باڵی هەزارتان دەبڕن شارێکتان دەخنکێنن	کۆمەڵکوژی و قڕکردنی بە کۆمەڵ
	٣-٥	کێ ئەیزانی بەهاریش شەختە و زریان ئەهێنێ	بێ کەسی
	٣-٦	چاوی لێمان دادەخا و چرۆکان دەوەرێنێ	نەیاربوونی سەردەم
	٣-٧	کێ ئەیزانی کە ئاوا تەناف هەڵخەن بۆ شارێ	قڕ کردن
	٣-٨	دەستی شەقامیش ببڕن کۆڵان بدەن لە دارێ	کوشتنی بەربڵاو
بۆ هەڵەبجە "عەلی عابدی"	٣-٩	لاوێکی شەرمەون بووم مێشکم دەدرا بە ماران	خەڵەتاندنی کورد
	٣-١٠	**ئێستاش کە پیرو ماندووم دەرم دەکەن لە شاران**	بێکەسیی کورد
	٣-١١	کێ ئەیزانی کە رۆژێ من ئەکرێم بە گۆرانی	دەنگدانەوەی کارەسات
	٣-١٤	دەمەو بەهار دێمەوە دەچمە نێو ئاوی کانی	تێکەڵ بوونی رۆحی خەڵک لەگەڵ سوشت
	٣-١٥	گەرووم بە گزنگ تەڕ کەن زامەکانم بە شیلان	تێکەڵبوون لەگەڵ سوشت
	٣-١٦	بە گۆرانی دامپۆشن یا بە سەوزی دارستان	تێکەڵی لەگەڵ جوانی و هونەر
	٣-١٧	بەتەنیا جێم مەهێڵن ئەمشەو زریان ئەمچێنێ	قوربانیی دۆخ
مەقامی هەڵەبجە "ناسری رەزازی"	٤-١	ئەگەر دایە، بە تێکۆشان لە رێی مافی گەل و ئەو خاکەدا مردم دایە گیان	خۆحازرکردن بۆ خەبات و بەرپەرچدانەوە
	٤-٢	تێکۆشان لە رێی مافی گەل و ئەو خاکەدا	مافی خەڵک و سەروەریی خاک

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

		نەڵێی مەرگی کوڕم، تووشی پەژارە و شیوەنی کردم دایە گیان	گرنگیدان بە هەڵوێست
	٣-٤	دەبێ ئەو کاتە دڵشاد بی کە کورد و باوەڕی بەرزی	گرنگیدان بە هەڵوێست
	٤-٤	بە سەربەرزی، لە باوەشتا، بەرەو ئەم ڕێگەیەی بردم دایە گیان	پەروەردەیی نیشتمان ویستی
سروودی هەڵەبجە "ناسری ڕەزازی"			
ناوی بەرهەم	١-٥	دنیا خەمە، ژیان ژانە، بۆشارەکەی بەهاری سوور	قورسایی خەمی کارەسات
	٢-٥	هیرۆشیمای کوردستانە، هەڵەبجەی دایکی شارەزوور	دەنگدانەوەی کارەسات
	٣-٥	کۆرپە بە بێشکەو لانکەوە، منداڵ بە سینگی دایکەوە	کوشتنی منداڵ
سروودی هەڵەبجە "ناسری ڕەزازی"	٤-٥	بۆ یادی نەورۆزی ئەمساڵ، سووتان و بوون بە کۆی زووخاڵ	خەمی کۆمەڵکوژی یادی نەورۆزی داگرت
	٥-٥	مەرجە هەموو بەرد و داری، هەڵەبجەی تینووی ڕزگاری	ڕزگاری پێویستیی سەرەکیی کوردستانە
	٦-٥	دەکەینە خەنجەری تۆڵەی	تۆڵە و بەرپەرچدانەوە
	٧-٥	بەر پشتێنی کوردەواری	گوتاری سەرەکیی کوردستان
مەقامی خانێ بۆ ئەنفال "ناسری ڕەزازی"	١-٦	من ئێستا وەک مەراق ئامادە و	هەستی خنکاندن
	٢-٦	چون هاوار لەسەر پێم!	دەربڕینی هاوار
	٣-٦	ئەپرسم، لە پێشا پێ بخەمە کام خاکی واوەیلا و کام عەردی زریکە	پرسیار لە دۆخی ئەشکەنجە و ئازاری کورد بوون
	٤-٦	کام وەرزی کوژراوی لەشمەوە!؟	پرسیار لە کاتەکانی کوشتنی کورد
	٥-٦	سەرەتا بچمە ناو کام گەرووی زایەڵە و کام ماڵی گەڕۆکی مەرگمەوە!؟	ئەزموونی جیاوازی مردنی کوردان

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

	٦-٦	*یەکەمجار سەر بکەم بە چیدا؟* *بەتەمدا!؟ بە خوێندا!؟* *بە گڵدا!؟بە کوێدا!؟*	هیچ چەمک و مانایەک بۆ بوون نەماون
	٦-٧	*لە بەردەم کام دەشتی شیوەن و* *کام هەوای خنکاو و کام* *گۆڕی ئەستێرە و* *دەربەندی قیژەدا بوەستم!؟*	پرسیار لە ڕێگەی نەجات
	٦-٨	*پێم بڵێن، چۆن بڕۆم!؟* *ڕاستە و ڕاست!؟* *بەرەو خوار* *بەرەو ژوور، بۆ لای خوا!؟*	داخرانی ڕێگاکان
	٦-٩	*بەرامبەر سەرابی خۆرئاوا مل بنێم!؟* *یان هەڵمی سورباوی ڕۆژهەڵات!؟* *پێچاوپێچ!؟*	وێرانیی هەر چوار لای کوردستان
مەقامی ئەنفال *"ناسری ڕەزازی"*	٦-١٠	*کام پووش و پەڵاشی ڕۆمادی و* *کەربەلا و* *بە قسەی کام لاڕێی ڕەشەبا و* *کام داڵی نوگرەکەی سەلمان و* *کام جرجی خوار بەغا بکەم*	شارەکانی جێبەجێ کردنی ئەنفال لە عێراق
	٦-١١	*کام گومان بکەمە ڕێبەری سۆراغی* *سەفەرم!؟* *پێم بڵێن: چۆن بڕۆم!؟ لەگەڵ کێ!؟*	نائۆمێدی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دەرهاویشتەی چەمکەکان

١	بێ کەسی	(٣-١)(٣-٢)(٣-٥)(٣-١٠)
٢	منداڵان	(١-١)(٢-٤)(١-٨)(٣-٥)
٣	سرووشت	(١-٤)(٣-١٢)(٣-١٦)(٣-١٨)(٣-١٩)(٥-٨) (٢-٣)
٤	تێکجوون و وێرانیی ناوچەکانی کوردستان	(١-٢)(١-٣)(١-٦)(١-٧)(١-٨) (١-٩)(١-١٠)(١-١٢)(١-١) (١-١٧)(١-١٨)(١-٢٢)(٣-١) (٦-١٠)
٥	ماف	(٤-٣)(٤-٥)
٦	دەنگدانەوەی کارەسات	(٣-١١)(٥-٢)(٥-٧)(٢-٧)
٧	کۆمەڵکوژی	(١-١٣)(١-١٤)(١-١٥)(٣-٣)(٣-٤)(٣-٧)(٣-٨)(٣-١٧)(٥-٦)
٨	نواندنی هەڵوێست	(٤-١)(٤-٢)(٤-٣)(٥-٦)(٥-١١)(٥-٥)
٩	نەیاربوونی سەردەم	(٣-٦)
١٠	ترۆمای باری دەروونیی کارەسات	(١-٦)(٢-٦)(١-٢٠)(٥-١)(٥-٤)(٦-١١)(٦-٦)(١-١٩)
١١	خۆشەویستیی وڵات	(٥-٩)
١٢	ڕێگەی نەجات	(٦-٨)(٦-٩)
١٣	ئاوارەیی	(٢-٥)
١٤	یادکردنەوەی هەڵەبجە	(١-٥)(١-١١)(٥-٢)

چەمکی سەرەکی: ژینۆساید

شرۆڤەی چەمکەکان:

لە قۆناغی یەکەمدا ٦٧ کۆدی سەرەکی دیاری کران. لە قۆناغی دووەمدا لە ١٤ کۆددا کۆ کرانەوە. لە کۆتاییدا ٧ چەمکی سەرەکیی دەرهاویشتەی کارەکە بوون.

١) جینۆساید

چەمکی جینۆساید دەرهاویشتەی سەرەکیی توێژینەوەکەیە. ئەم چەمکە لە ناوەندی دەستەواژەکاندا بە ئەوانی تر مانا دەبەخشێت. لەبەر ئەوەی بەرهەمەکان کاردانەوەن

بە کارەساتەکان، قووڵترین و بەهێزترین دەربرینەکان لە دەوری چەمکی جینۆسایددا بەدی دەکرێن. هەروەها زۆرترین وشەی دەرهاویشتەی لە خۆ گرتووە.

ئەم چەمکە لە لێکدانی ٨ کۆدی قۆناغی دووەم(دەنگدانەوەی کارەسات، بێ کەسی، نەیاربوونی سەردەم، گەورەیی ئاستی کارەسات، کۆمەڵکوژی، قوربانیی دۆخ، شارەکانی ئەنفال) دانراوە.

- باڵی هەزارتان دەبڕن   شارێکتان دەخنکێنن
- دەنگی داوە لە جیهان   هیرۆشیمای کوردستان
- جادەکەی هەڵەبجە زەبەخی سیروان   هەمووی خوێناوییە بە خوا برا گیان
- سەرەتا بچمە ناو کام گەرووی زایەڵە و کام ماڵی گەڕۆکی مەرگمەوە!؟

٢) ترۆمای کارەسات

یەک لەو حاڵەتانە کە لە قووڵایی هەست و شیعری ناو گۆرانییەکان و جۆری دەربڕین لە گۆرانییەکاندا دەردەکەوت جێ پەنجە و کارتێکەرییە دەروونییەکانی فراوانی و قووڵبوونی برینەکانی کۆمەڵکوژی و جۆرەکانی قڕکردنە لەنێو خەڵکدا، کە وەسفی تێکچوونی باری دەروونی و ئاڵۆزیی هەستەکی و مەعریفیی مرۆڤی کورد لە ڕستەکاندا

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دەکەن و لە ئەنجامی دەرهاویشتنی سێ کۆدی(دەربڕینی هاوار، هەستی خنکاندن و ترۆمای دەروونیی پاش کارسات) دانراوە.

- **من ئێستا وەک مەراق ئامادە و چون هاوار لەسەر پێم!**
- **من هەرچەند کەروو فکروو وەتەنی وەختا دلۆو من بۆ بە تەوەنی**
- **دنیا خەمە، ژیان ژانە، بۆ شارەکەی بەهاری سوور**

٣) تێکدان و لەناوچوونی کوردستان

ویرانی و تێکچوونی شار و گوندەکانی ناوچەکانی باشووری کوردستان ڕەنگدانەوەیەکی بەرچاوی لە گۆرانییەکاندا بوو. نەمانی ژیان لە ناوچەکاندا، بۆم هاویشتن و وەستاندنی هەموو جومگەکانی مادی و دەروونیی ژیانی خەڵک و تێکدانی ژینگە و لە ژێر کاتێکەریی کارەساتەکەدا ڕەنگدانەوەی هەبوو.

(ئاوارەیی، تێکچوون و وێرانیی کوردستان)

- ماچا هەڵەبجە چۆڵی مرمانۆ   لەجیاتی بولبوڵ بایەقوژ وانۆ
- دەڵێی هێشتا ڕێگەی کۆچ دەپێون
- پەی چۆڵوەنەکەی هەورامانم ڕۆ

٤) گرنگیی سرووشت

تێکەڵبوون لەگەڵ سرووشت یەک لە تایبەتمەندییەکانی خەڵکی کوردستانە کە لە فەرهەنگ، زمان و ناخی مرۆڤی کورددا ڕەنگدانەوەی هەیە. پەیوەندی قووڵی ئینسان و سروشت لەم بەرهەمانەشدا بەرچاو بوو. هەم لەو بارەوە کە باسی وێرانی و تێکچوونی سروشتی ناوچەکە دەکرا هەم بۆ شوبهاندن یا تێکەڵبوونی هەست و خەیاڵ لەگەڵ سروشتدا.

لە لایەکی ترەوە هاوکاتبوونی کارەساتی هەڵەبجە لەگەڵ نەوەرۆز و هاتنی وەرزی بەهار، بەرچاوترین ڕەنگدانەوەی دەقی گۆرانییەکان بوو.

کۆدی سرووشت

- بۆ یادی نەورۆزی ئەمساڵ   سووتان و بوون بە کۆی زووخاڵ
- گەرووم بە گزنگ تەڕ کەن   زامەکانم بە شیلان
- گەلێ نەیدیوە تا ئەوڕۆ بەهارێ   کە باران و تەمی مردن بباری

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٥) خۆشەویستیی وڵات

دەربڕینی هەستی دڵسۆزی و بێتاقەتی و یادکردنەوەی وڵات لەو حاڵەتانە بوو کە لە بەشێک لە دەقەکاندا بەرچاو دەکەوت. لە ڕاستیدا ئەوە خۆشەویستی بۆ خەڵک و نیشتمان بوو کە دەبوو بە هاندەری دەربڕینی خۆشەویستی بۆ وڵات یادکردنەوە لە ڕۆژە خۆشەکان، بیرکردنەوە لە ڕۆژە خۆشەکانی پێش کارەسات، وەسفی دۆخی شار و ناوچەکان لە پێش کارەسات و لە بەشێک لە بەرهەمەکاندا دەردەکەوێت.

کۆدەکانی(یادکردنەوەی وڵات، خۆشەویستیی وڵات)

- وەتەنی ئازیز من بێ شوێنم ڕۆ گوڵپی و گەچینە باخەکۆنم ڕۆ
- هەڵەبجەی دایکی شارەزوور
- وەتەنەکەی شیرین من بێ سەرم ڕۆ

٦) منداڵان

لە سەردەمی نوێدا و بە هاتنە ئارای زیاتری گوتاری مافی مرۆڤ و قوربانی بوونی منداڵان لە شەڕدا ئەم پرسە لە گوتاری کوردستاندا وەک خۆ بە قوربانی زانینی ملهۆڕی و خۆسەپاندنی وڵاتانی داگیرکەری کوردستان زیاتر بەرچاو دەکەوێت. لە بەرهەمەکانی ئەم توێژینەوەیشدا یەک لە چەمکە سەربەخۆکان پرسی منداڵان وەکوو قوربانیانی بەرچاوی دۆخی ژینۆساید بەرچاو دەکەوێت.

کۆدی گرینگیی منداڵان

- کۆرپە بە بێشکەو لانکەوە، منداڵ بە سینگی دایکەوە
- منداڵانی هەڵەبجە دڵ بەخوێنن هەموویان پێ پەتی و مات و پەشێون
- تخوا ڕۆڵە گیان ئای بە شادمانی بەشکم تۆ بووسی شەو تا بەیانی

٧) ئیرادەی دەرباز بوون

لە بەرامبەر قەڵاچۆکردن و وێرانی و بەردەوامیی زوڵمدا بەشێک لە ناوەڕۆکی بەرهەمەکان باس لە نواندنەوەی ئیرادە لە بەرامبەر هێزی داپڵۆسێنەری دوژمناندا دەکەن و خۆتەیارکردن، گیان فیدایی و بیرکردنەوە لە ڕێگای نەجات و هیوا بەخشین لە بۆ جەماوەری کوردستان دێننە بەر باس. ئەم چەمکە دەرهاویشتەی ئەم کۆدانەیە(نواندنی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هەڵوێست، پرسی مافی مرۆڤ، ڕێگای نەجات یان پرسیار لە ڕێگای نەجات)،

ئەنجام

بە سەرنجدان بە ئەو چەمک و وشە سەرەکییانە کە لە توێژینەوەکەدا وەدەست کەوتوون، ڕەنگدانەوەی دۆخی ئەو دەمی کوردستان کە بەرهەمەکانیان لێ دروست بوون بۆمان ڕوونتر دەبێتەوە. بەرهەمەکان لە ساڵەکانی ١٩٨٨ تا ١٩٩٢تۆمار کراون. لەو ساڵانەدا بە پێی جۆری ڕاگەیاندن و پەیوەندییەکان پرۆژەی ئەنفال لای خەڵکی ڕۆژهەڵات بە لاوازی لێی ئاگادار بوون، بەڵام کارەساتی هەڵەبجە دەنگدانەوەیەکی زۆر و بەرچاوی هەبوو. هەر ئەمەش لە لێکدانەوەی کارەکاندا نیشان دراوە. لە شەش گۆرانیی پەیوەندیدەر یەک دانەیان باسی ئەنفال دەکات کە لە ساڵی ٢٠٥ تۆمار کراوە.

لە ژێر ڕۆشنایی چەمکی ‹نواندەوە› پرسیارەکانی وتارەکە واتە: نواندنە سەرەکییەکان، پەیوەندیی نواندەکان لە گەڵ ژینۆساید و جۆری پەیوەندیی هونەرمەندان لەو دۆخەدا تاووتوێ دەکەین.

نواندنەوە یەک لە چەمکە سەرەکییەکانی لێکدانەوەی میدیایە. بەرهەمی تۆمارکراوی مۆسیقا جۆرێک لە میدیایە. کەڵک وەرگرتن لە تیۆری ستیوارت هاڵ لە چەند لاوە خوێندنەوە بۆ ئەنجامەکەی ئێمە دەکات. یەک لە تایبەتمەندییەکانی تیۆری هاڵ ڕوونکردنەوەی باسی نواندنەوەی دۆخەکەیە لە نێو فەرهەنگدا و هاوکات گرێدراویی نواندنەکان لە پێکهاتەی دەسەڵات و ململانێکانی نێو کۆمەڵگایە. لە توێژینەوەکەدا ئەو ئەنجامانە کە بۆمان دەرکەوتوون لە چەند سۆنگەوە لێک دەدرێنەوە.

لە حەوت چەمکی سەرەکی جەخت لەسەر چەمک و مانا پەیوەندیدارەکانی جینۆساید دەکرێتەوە. زۆرترین ئاماژەکان لەگەڵ ئەم چەمکەدا پەیوەندییان هەبووە. شەش چەمکی تر لە دەوری چەمکی جینۆسایدا دەرکەوتوون کە پەیوەندی جیاوازیان لە گەڵی هەیە. بە گشتی دەتوانین لە دوو ڕوانگەی جیاوازدا چەمکەکان دابەش بکرێن.

یەک: باس لە کارەساتەکان وەکوو مانای قوربانیی جینۆساید دەکەن. ئەمە ڕوانگەی زاڵی نێو ئەم دەستەیە. لێرەدا باسەکان لە سەر کۆمەڵکوژی و گێڕانەوەی ستەمێکی گەورەیە. ئەم چەمکە لە ڕوانگەی تیۆریی نواندنەوە ئەوەمان پێ دەڵێت کە دەقی گۆرانییەکان باسی وەسفی مەزڵووم بوون و بێکەسیی کورد و کوردستان دەکەن. هاوکات خاڵی جێگەی سەرنج، چەمکی سرووشتە. گرنگیی سرووشت هەم لە ژیان و فەرهەنگی لەمێژینەی کوردستاندا دەردەخات هەم لە ناوشیاری کۆمەڵایەتیدا بێکەسی و پەنابردن بۆ سروشت و گەڕانەوە بۆ ڕابردووی تێکەڵ بە سروشتی ئەمن و ئەمانمان پیشان دەدات. شایانی باسە بەرچاوبوونی چەمکی منداڵ لە لایەک نیشان دەدات منداڵکوژی لووتکەی قڕکردن و و هەم هاوار و هەوڵێکە بۆ ڕای گشتیی دنیا کە ئەم قوربانی بوون و کارەساتە لە گوتاری باوی جیهان، واتە لە مەسەلەی مافی مرۆڤ و

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

گرینگیی دۆخی منداڵاندا نیشان بدرێت.

لە ڕوانگەی یەکەمدا زاڵبوونی دەسەڵاتی وڵاتانی داگیرکەر و کارتێکەریی دیسکۆرسی ئەوان دەخوێندرێتەوە. بەو مانا کە کوردستان ئوبژەیەکی قوربانییە و باس لە بێکەسی و کۆمەڵکوژی و داماوی دۆخی ئینسانیی خۆی دەکات و چاوەڕێی بەزەیی کۆمەڵگای جیهانییە. لەم ڕوانگەیەدا کارتێکەریی دەربڕینی هەست و سۆزی جیهانی ئەودەم لەگەڵ کارەساتی هەڵەبجەدا بەدی دەکرێت.

دوو: ڕوانگەی جیاواز کە بەشێکی کەم لە چەمکەکان لە خۆ دەگرێت بە «ئیرازەی دەرباز بوون» ناونراوە. لەم ڕوانگەیەدا سەرەڕای چاوگرتن لە هێرشی دڕەندانەی وڵاتانی داگیرکەری کوردستان، هەوڵی کۆکردنەوەی وزە و سازکردنی ئایدیا و تۆڵەیە بۆ خۆپاراستن و بەرەنگاریی هێرشی بەرامبەرکەی دەدرێت. دەتوانین بڵێین ئەم ڕوانگەیە کارتێکەریی بەرخوردانی بزووتنەوەی چەکداری و ڕزگاری خوازانەی کوردستانی تێدا بەدی دەکرێت کە خۆی تەسلیم نەکرد و بە هێشتنەوەی ئاگری شۆڕش لە هەوڵی ڕێگایەک بوو بۆ دەرباز بوون. بۆیە بانگەشەی بەرەنگاری و تۆڵە دەکات و وەکوو سووژەیەکی کوردستانی سەیری دۆخەکە دەکات.

لە وەڵامی پرسیاری پەیوەندیی هونەرمەندان لەگەڵ چەمکەکەدا لەم توێژینەوەدا بەرهەمی چوار هونەرمەندی گۆرانیبێژی لێکدران.

هەر سێ هونەرمەندی عوسمان هەورامی، عەلی زەندی و عەلی عەبدی لە بەرهەمەکانیاندا ، تایبەتمەندیی قوربانی بوون و ستەم لێکراوییان بە لاواندنەوە و شینگێڕی، لە گەڵ خەمی زاڵ بە سەر خەڵکدا هاودڵییان کردووە.

لە سێ بەرهەمی ناسری ڕەزازی دووانیان بۆ هەڵەبجە وترابوو و یەکیان بۆ ئەنفال. کاک ناسر زۆرترین بەرهەمی لەم بارەوە لە نێو هونەرمەندانا تۆمار کردبوو. بەرهەمی ئەنفال وەکوو ڕوانگەی پێشوو نواندنی دۆخی قوربانی و قڕکردنی تیا زاڵ بوو، هەرچەند لە هەندێ بەش جۆرێ قووڵبوونەوەی شیعرەکە پرسیاری لە دۆخەکەی بۆ بەردەنگ نیشان دەدات، بەڵام بە گشتیی بەرهەمەکە ئاراستەی دەنگی قوربانی تێدایە.

دوو بەرهەمەکەی هەڵەبجە جیاواز لە باقیی بەرهەمەکانی تر لە ڕوانگەی نواندنەوەی ئیرادە بۆ گۆڕینی دۆخی ستەم و شەڕی داسەپێندراو بوو و بانگەشەی کۆکردنەوەی هێز و بەرخوردان و تۆڵە دەکات، بۆیە تەنیا لە کارەکانی کاک ناسردا سووژەبوونی کورد و بایەخدان بە ئومێد بۆ گۆڕانی وەزع نوێندرابوویەوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پەراوێزەکان:

١. دوکتورای جوگرافیای سیاسی
٢. ماستەری کۆمەڵناسی
٣. Stuart Hall
٤. Territorial States
٥. Westphalia
٦. Sykes-Picot
٧. Stuart Hall
٨. holocaust
٩. Rafal Lemkin
١٠. ethnicity
١١. Qualitative

سەرچاوەکان

کتێب:

- قوربانی عارف، مسافران مرگ جلد اول، ترجمه: مرتضی مرادی، نشر ماهتاب غرب ١٣٩٧
- قوربانی عارف، نرگس، ترجمه: مرتضی مرادی، نشر ماهتاب غرب ١٣٩٩
- آشوری،(١٣٧٩).دانشنامه سیاسی، تهران، انتشارات مروارید.
- برتون،رولان.(١٣٩٢).قوم شناسی سیاسی، ترجمه: ناصرفکوهی،تهران، نشرنی
- عزیزی، ستار.(١٣٨٥).حمایت ازاقلیت ها درحقوق بین الملل، همدان، انتشارات نورعلم.
- قوربانی، عارف.

گۆڤار:

- دوفصلنامه علمی-پژوهشی دین و ارتباطات، سال بیستم، دوم شماره(پیاپی٤٨) پاییز و زمستان ١٣٩٤ ص ١٥٧-١٩٤
-جامعەشناسی هنر و ادبیات، دوره ١٢. شماره دوم، پاییز و زمستان ١٣٩٩
- نشریه رهپویه هنرهای تجسمی دوره ٦، شماره ٣ . پاییز ١٤٠٢
- فصلنامه علمی جامعه شناسی فرهنگ و هنر دوره دوم – شماره دوم – تابستان ١٣٩٩
- مطالعات فرهنگ و هنر سال شانزدهم، شماره سی و یکم پاییز ١٣٩٤

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕەنگدانەوەی ئەنفال
لە هەوا جیاوازەکانی سۆز و هۆرەدا لە گەرمیان

م. عەبدوڵڵا حەسەن قادر- کەلار
abdullahassan1954@gmail.com

پوختە:

ئەنفال پرۆسەیەکی بێزەونی دزێوی دوژمنانە، ئامانج و پلانی زۆر ترسناکی بەدواوە بوو، لەپاڵ قڕکردنی تۆرمەی مرۆڤی کورددا، مەبەستیان بوو فەرهەنگ و کولتوور و فۆلکلۆریی نەتەوەییش جینۆساید بکەن، بە وێنەی زمان و حیکایەت و سەرگوزەشتە و پەندی پێشینان و گۆرانی و مەقام و هۆرە و ... هتد.

ئەم پرۆسە کردەڕەهاتە کاریگەری و جێکەوتی زۆر سامناکی لەسەر بیر و دەروون و نەستی ئەنفالکراوان و ڕزگاربوان بەجێهێشت. ئەو هەموو ئازار و سووتان و دابڕان و گۆڕغەریب-کەوتنە لە دەریچە و دەلاقەگەلێکی هونەریی دیرۆک و ڕەسەنی نێو کورد بەگشتی و گەرمیان و گەرمیانییەکان بەتایبەتی، کە هۆرە و سۆزن، نەخشێنراو و ڕەنگێنراون. سۆز و هۆرە و جۆرە تایبەتەکانی هۆرە توانیویانە بارتەقای ئازار و پەلاسیی پرۆسەکە، دەنگ هەڵبهێنن و چەمەری و ئاوازگەلێکیی غەمگین بێژن و بەرگی دەواری بکەنە بەر ئەو هەڵقرچان و دابڕانە گەورە و گرانەدا.

کلیلە وشەکان: جینۆساید، ئەنفال، هونەری گۆرانی، هۆرە، سۆز.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

انعكاس الانفال في الاشكال المختلفة للسوز والهورة في گرميان

عبدالله حسن قادر – كلار
abdullahassan1954@gmail.com

الملخص:

يحمل البحث عنوان (انعكاس الانفال في الاشكال المختلفة للسوز والهورة في گرميان)، تعد الانفال عملية شنيعة سلبية من الاعداء، اعقبتها اهداف وخطط خطيرة جدا، فبجانب ابادة الانسان الكردي عن بكرة ابيه، كانوا يعتزمون ابادة ثقافة الأمة وفولكلورها مثل اللغة والقصص والحكايات والأمثال والأغاني والمقامات والـ(هوره) والخ.

تركت هذه العملية الجائرة تأثيرا رهيبا على عقول ومشاعر ضحايا الأنفال والناجين منها، اذن تلك الالام والوجد ومثوى الغربة قد نحتت وتلونت من منافذ فنية لتاريخ وصل الكرد على نحو عام وگرميان والگرميانيين على نحو خاص والمتمثلة بالـ (هوره)والـ (سوز). إن الـ(سوز) والـ(هوره) واشكال الـ(هوره) المختلفة استطاعت ان تصدح ملء شدة العملية ون تشدو الـ (چمري) والحانا حزينة وتكسي اللظى والفراق المميت سوادا.

ان المنتهج المعتمد في الدراسة هو المنهج الوصفي التاريخي، وتتكون من مقدمة ومبحثين، يتالف المبحث الاول من محورين، يتطرق المحور الاول الى مفهوم مصطلح الانفال، فيما يتطرق المحور الثاني الى مفهوم كل من الـ (هوره) والـ (سوز)، المبحث الثاني موسوم بـ (انعكاس الانفال في الاشكال المختلفة للـ(سوز) والـ(هوره) في گرميان) مع عرض نماذج شعرية للـ(هوره) والـ(سوز.

الكلمات المفتاحية: الجينوسايد، الانفال، الفنون الغنائية، الـ(هوره) والـ(سوز).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

Reflection of Anfal in the different types of Kurdish Hymns and classical song in Garmian

Abdulla Hassan Qadir

abdullahassan1954@gmail.com

Abstract

Anfal was a hateful, disgusting, and hostile military process that had dangerous aims and purposes. In addition to annihilating the Kurds, they wanted to delete the national heritage and culture of the Kurds that is reflected in language, tales, stories, songs etc. This sickening process left horrible effects upon the thoughts, ideas and psyches of the people who were survived it.

All those miseries, complications, suffering, and psychological impacts were reflected, in one way or another, in the art and literature of the Kurdish intelligentsia generally and the arts and men of letters in Garmian in particular through some artistic forms like religious hymns and the Kurdish folklore and specific song that is sung by a single person without the accompaniment of any musical instrument. The Kurds call it "Hora". Such artistic products helped and help in soothing the suffering of the people who still are under the negative psychological impacts of the horrible process. The present descriptive analytical study will try to tackle the sum of the above concepts and ideas. It is divided into two sections: The first section is composed of two parts: The first one is devoted to the concept of Anfal, while the second part studies the Kurdish "Hora". The second section which is entitled "The reflection of Anfal in the different sorts of religious hymns and Hora in Garmian", will be devoted to explanation and analysis of religious hymns and Hora through poetic and illuminator extracts.

Key words: Genocide, Anfal, The art of songs, hymn, Hora.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی:

لە تراژیدیا و تاوانی ئەنفالدا، تەنها مرۆڤەکان بە هەموو خەون و خەیاڵ و ئارەزووە مرۆڤینییەکانیانەوە کۆچیان نەکرد، لەگەڵ خۆیاندا بەشێک لە کولتوور و زمان و وشە و ئاواز و گۆرانییە کوردییەکانیشیان برد. دواتریش تراژیدیای ئەنفال بووە هەوێنی شیعرگەلێک کە لە ڕێگە و دەلاقەی سۆز و هۆرەوە دەربڕدران.

کێشەی توێژینەوەکە: توێژینەوەکە وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە، کە تاچەند تراژیدیایەکی گەورەی وەک ئەنفال ڕەنگی داوەتەوە لای هۆرەچڕ و سۆچڕەکانی ناوچەی گەرمیان؟

گرنگی توێژینەوەکە:

١-توێژینەوەکە کاری لەسەر بابەتێک کردووە، کە لە ناوەندی ئەکادیمی و ڕەخنەدا کەم کاری لەسەرکراوە.

٢-بابەت و تێمایەکی بەرباس داوە، کە پێشووتر لە شیعری کوردیدا نەبینراوە.

٣-توێژینەوەکە دەبێتە سەرچاوەیەکی ئەکادیمی بۆ ئەو توێژەر و ڕەخنەگرانەی لەم ڕووەوە کاردەکەن.

ئامانجی توێژینەوەکە:

١-دەرخستنی توانای هۆرە و سۆزچڕەکانی گەرمیان، لە لاکردنەوە و بەرباسدانی تراژیدیای ئەنفال.

٢-کۆکردنەوە و ناساندنی ئەو کەس و بەیت و دێڕە شیعریانەی کە بۆ ئەو مەبەستە بەرهەم هاتوون و پاراستنیان.

سنووری توێژینەوەکە:

ڕۆژهەڵات و باشوور بە گشتی و گەرمیان بە تایبەتی.

میتۆدی توێژینەوەکە: وەسفیی مێژوویی.

پێکهاتەی توێژینەوەکە: لە پێشەکییەک و دوو بەش پێک دێت:

بەشی یەکەم: دوو تەوەر لەخۆ دەگرێت، لە تەوەری یەکەمدا چەمک و زاراوەی ئەنفال بەرباس دەدرێن. لە تەوەری دووەمیشدا چەمک و زاراوەی هۆرە و سۆز دەخرێنە ڕوو.

بەشی دووەم: کە بەناونیشانی (ڕەنگدانەوەی ئەنفال لە هەوا جیاوازەکانی سۆز و هۆرەدا لە گەرمیان)، تێیدا بە نموونەی شیعریی هۆرە و سۆزەوە دەخرێنە ڕوو.

بەشی یەکەم: زاراوە و چەمکەکانی (ئەنفال، هۆرە، سۆز)

تەوەری یەکەم: زاراوە و چەمکی ئەنفال:

ئەنفال کۆی وشەی (نفل)ی عەرەبییە، بە مانای (دەسکەوت و دیاریی دێت)(ابن منطور، ١٩٩٥: ٢٤٤)، سەرەڕای ئەو واتانەش لە فەرهەنگی (المنجد)دا، بە واتای (زیادە) ش هاتووە (المنجد، ١٩٧٣: ٨٢٨). لە قورئانی پیرۆزیشدا سوورەتێک هەیە بە ناوی (الانفال) کە هەشتەمین سوورەتە، خوای گەورە دەفەرموێت: (یسئلونک عن الانفال قل الانفال لله والرسول فاتقوا الله واصلحوا ذات بینکم واطیعوا الله ورسوله إن کنتم مؤمنین)(القرآن الکریم، ١٩٩٩: ١٧٧).

لە تەفسیری (شنەی ڕحمەت) دا، بەرگی یەکەم وا مانا کراوە: ((دەربارەی دەسکەوتی جەنگەوە پرسیارت لێ دەکەن، بڵێ دەسکەوتی جەنگ ئی خودا و پێغەمبەرە، جا لە خودا بترسن، سوڵح و سەفا لە نێو خۆتاندا دەرێ خەن، وە لە خودا و پێغەمبەرەکەی فەرمانبەرداری بکەن، ئەگەر ئێوە ئیماندارن))(خوڕڕەم دڵ، ٢١٠٥: ٤٩١). ئەنفال پرۆسەیەکی مەترسیدار و کوشندە بوو، بووە هۆی چۆڵکردنی ناوچەگەلێکی فراوانی ئەم نیشتمانە لە دانیشتووان و خەڵکەکەی و تاراندنیان لە زێد و خاک و فۆلکلۆر و زمان و سامانی ئاژەڵی و کشتوکاڵی و دابونەریت و دابڕانیان لە مێژووی ناوچەکە و داماڵینیان لە خاوەندارێتی و حەرامکردنی ڕابردوو و یادەوەرییەکانیان.

ئەنفال یا جینۆسایدکردن و قڕکردن و بنەبڕکردنی تۆرمەی گەلی کوردە لە باشووردا، زوڵم و زۆر و تراژیدییایەکی سامناک و بێوێنە بوو لە کۆتایی سەددەی بیستەمی مێژووی جیهاندا (باوەڕ، ١٩٩٩: ٦٢).

ئەنفال بارودۆخ و شڵەژانێکی ئەوتۆی خولقاند وەک ڕۆژی حەشر بوو، خەڵک نەیاندەزانی چیبکەن و بۆ کوێ بڕۆن، هەر چوار لا دوژمن بوو، هەندێ ڕوویان کردە لای دەسەڵات، هەندێکیش مانەوە و خۆیان حەشار دا، زۆربەش ڕاپێچکران و پێچرانەوە بۆ کەمپەکان و قەڵا و بەندیخانە و لەوێشەوە بۆ بیابانی عەرعەر و نوگرە سەلمان.

لەو بارەیەوە هاتووە: ((ئەنفال کارەساتێکی نەتەوەیی بوو کە کردەوەکانی ڕەشەکوژی، قەڵاچۆکردن، بە کوێلەکردنی کورد و تێکدان و وێرانکردنی کوردستان سەر دێر و لاپەڕەکانی بوون)) (ئەمین، ٢٠٠٨: ١١٦).

ئەنفالکراوان لە بارێکی دەروونی خراپدا دەژیان، قەڵایەکی سارد لە زستان و گەرم لە هاویندا، درم و نەخۆشیی کولێرە، برسێتی و تینوویەتی، مردنی ڕۆژانەی پیرەژن و پیرەمێرد و منداڵ، ئەشکەنجە و ئازاری دەروونی، ڕۆژگاری وا تەنگ، مەگەر هەر بە سەر کوردا هاتبێت.

ڕۆژانە دەیان دەروێش و هۆرەچڕ و مەقامخوێن بە سۆز و هۆرە و مەقام ناخی دەروونی خۆیان دەردەبڕی، ئەڵڵاوەیسی، خورشیدی، پاوەموری، غەریبی لەو بیابانە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وەک خاوەنەکانیان گۆڕ غەریب بوون. ئەنفال بووە گۆڕستانی سەدان بەیاز و دەستنووس، پەند و ئیدیۆم، حیکایەت، دیوانە شیعر و سەدان مزگەوت و قوتابخانە و خانەقای وێران کرد، یادەوەری و ژیاننامەی دڵدارانی گۆڕغەریب کرد، ئەنفال بەگشتی ئەم کاریگەریانەی بەجێهێشت:

١. کاریگەریی ئابووری.
٢. کاریگەریی سیاسی
٣. کاریگەریی دیمۆگرافی. (سابیر، ٢٠٠٨: ١٣٨–١٤٥).

لە سەر خێزانی کوردیش ئەم جێکەوت و کاریگەرییانەی بووە:

١. کاریگەری کۆمەڵایەتی
٢. کاریگەری ئابووری
٣. کاریگەری دەروونی
٤. کاریگەری سیاسی (سەرچاوەی پێشوو: ١٣٨_ ١٤٥).

تەوەری دووەم: زاراوە و چەمکی هۆرە و سۆز

یەکەم: هۆرە

مرۆڤ لە سەرەتادا لە ئەشکەوت و دارستاندا ژیاوە، گوێی لە دەنگی ئاژەڵ، گیانداری کێوی، باڵندە، دەنگی با، خوڕەی ئاو و هەورەگرمە و ... هتد، دەگرت. چێژی لە دەنگەکان وەردەگرت، هەڵسوکەوت و لاسایی دەنگەکانی دەکردەوە، ئەمانە سەرەتایەک بوون بۆ لە دایکبوونی ئاواز و (جووڵە) و سەما، کەواتە هونەری سەما و ئاواز و گۆرانی لە یەک سەردەم و ڕۆژگاردا سەریان هەڵداوە(تاجبەخش، ٢٠١١: ٥١).

لە پاڵ سەمای تاکەکەسیدا سەمای بە کۆمەڵ (هەڵپەڕکێ)یش هاتە کایەوە، وردە وردە سرووودی جەنگیش لە شەڕەکاندا دەخوێنرا (بۆ بەرزکردنەوەی ورەی جەنگاوەران)، وەک چۆن کوردان لە جەنگدا هۆرەیان چڕیوە و تەپڵیان لێداوە لە گردبوونەوە ئاینییەکانیشدا جووڵە و سەما دەکرا، ئاوازی تایبەت دەچڕا، ئەو جووڵە و سەما گۆرانییە تایبەتانە بۆ ڕازیکردنی خواکانیان بووە (هەمان سەرچاوەی پێشوو: ٥١).

(هۆرە) لە سروشت کارکردنەوە سەری هەڵداوە لە پێش ئاینی خۆرپەرستییەوە هەبووە، لە دوای نیشتەجێبوون جێگیربوونی ئارییەکان، ئاین سەری هەڵدا لەوانەش خۆرپەرستی (میهر پەرستی) (هەمان سەرچاوەی پێشووتر: ٣٧).

دوعا و نزا و پاڕانەوە بە تاک و یا کۆمەڵ بۆ خواوەندەکان لە پەرستگەکاندا کراوە، چڕین و زەنگلێدان لە ئاینی میهر و مەسیحییەتدا هەبووە، ئێستاش لە دووەمیاندا ماوە (هەمان سەرچاوە: ١٤٧). وەک ئاماژەی بۆ کرا (هوەرە) لە سەردەمی خۆرپەرستیدا هەبووە، ناوەکەیشی هەر لە خواوەندی خۆرەوە هاتووە.

وشەی (هوەرە) ئاوێستاییە، بە مانای (خۆرە) دێت، لە سانسکریتیدا (سوەرە)یە، هەمان مانایان هەیە (پوور داود، ١٣٧٧: ٣٠٤)، دەنگی (س) لە (سوەرە)ی سانسکریتییەوە گۆڕاوە بۆ دەنگی (هـ) لە ئاوێستادا، دەنگگۆڕکێ لە سانسکریتی و ئاڤێستادا هەبووە، زۆرجار دەنگی (س) لە سانسکریتیدا بووەتە (هـ) لە ئاڤیستادا (محمد، ١٩٧٨: ١٦). لە پەهلەویشدا (هورک)، (خورک)ی لێکەوتووەتەوە، دواییش بوونەتە (خوەرە) (قبادی، ١٣٩١ ١٩).

(هوەرە)ی ئاوێستایی لە زمانی کوردیدا وشەگەلی (هور، هۆر، وەر)ی لێکەوتووەتەوە، کە مانای خۆر دەدەن. هەر سێ واژەکە ئامرازی وشە داڕێژەریان (ە) چووەتە سەر بۆ چڕکردنەوەی واتا، بوونەتە (هورە، هۆرە، وەرە) ناون بۆ ئاوازگەلێکی ئاینی دێرینی ڕەسەنی کورد، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت (هۆرە) لە سەردەمی خۆرپەرستیدا هەبووە و بانگ و نزا و نیاییش و پاڕانەوە بووە بۆ خواوەندی (خۆر) دواتریش بۆ نیاییش و ستایشی (ئاهورامەزدا). دوای ئەوەش بە شێوازی دی لە ڕێبازە ئاینییە کوردییەکان و ئاینی (ئەهلی حەق) خۆی نواند.

هەر ئەو هۆکارە ئاینییە نەمری و تەمەنی درێژی بە (هۆرە) داوە، تا ئێستاش لە سنووری جوگرافیای خۆیدا بۆ زۆربەی زۆری ڕووداو و بۆنەکانی کوردەواری دەچڕێت، هەموویان هەوا (ئاواز) و شیعری تایبەت بە خۆیان هەیە. بۆ سەلماندنی بۆچوونەکەمان لە سەر وشەی (هۆرە) کە لە خۆرەوە هاتبێ، مەقامی (خورشیدی) یشمان هەیە، (خورشید) کە مانای خۆر یا خۆری درەوشاوە دەدات لە (هوەرخشئەتە) ی ئاوێستاییەوە هاتووە لە پەهلەویدا بووەتە (خوەرشت)، (خوەر) مانای (خۆرە) (شت) مانای درەخشانە، هەردووکیان بە سەریەکەوە واتای (خوری درەخشان)، (خوەر) بووە بە (خور) (شت) یش بووە بە (شید)، بە سەر یەکەوە بوون بە (خورشید) (پوور داود، ١٣٧٧: ٣٠٤).

لە زمانی کوردیشدا مەقامێکی کۆنمان هەیە بە ناوی (خورشیدی)، (خورشید) ئامرازی (ی) وشە داڕێژەری چووەتە سەر بووەتە (خورشیدی)، کە مەقامێکی تایبەتە و تا ئێستاش دەیچڕن، دوور نییە ئەم مەقامەش پەیوەندی بە خواوەندی (خۆرە) هەبێت و سرووت و عیبادەتی بەیانیان بوو بێت لەگەڵ هەڵهاتنی خۆردا، هەروەها لە سەردەمی خەسرەوی پەروێزیشدا (٣٦٦ـ٥٩١م) گۆرانییەک هەبووە بە ناوی (ئارایش ئی خورشید) بە واتای ئارایشتی خۆر.

ئەمانە دەمانگەیەنێتە ئەوەی بێژین ڕەگ و ڕیشەی ئاینییان هەبووبێت و پەیوەندییان

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بە خواوەندی خۆرەوە هەبێت.

(هۆرە) لەو سەردەمەدا برەوی هەبووە، پرۆفیسۆر فەرەیدونی جونەیدی لەو بارەوەیەوە دەڵێت: ((هۆرە ئاوازێکی ڕەسەنی خەڵکی کوردە، کاتی خۆی (بار بەد و نەکیسا) کە دوو هونەرمەندی بەناوبانگی دەرباری خەسرەوی پەرویز بوونە، بە هۆرە ئاهەنگیان بۆ شیرین و خەسرەو سازکردووە)) (قەرەداغی، ٢٠١٠: ٢٣٦).

هۆرە سەرەڕای ئەرکە ئاینییەکەی تێکەڵ بە لایەنەکانی تری ژیانی ڕۆژانەی کوردان بووە و شۆڕ بووەتەوە بۆ تایبەتمەندییەکانی گوزەرانی خەڵک لە خۆشی و ناخۆشیدا، کارەسات، غەریبی، کۆست و دابڕان هاوڕێ و هاوسەفەری بووە.

هۆرە کانییەکە لە کۆنەوە لە خاکی دێرینی کوردا هەڵدەقوڵێت، هەر تیرە و تایفە و هۆز و ناوچەیەک لێیخواردووەتەوە و مۆرکی تایبەتی خۆی لێداوە، وەک: کەڵهوڕی، قەڵخانی، جافی، ئەیوانی و لەکی و ... هتد.

هەواکانی زۆرن تایبەتمەندی ناوچە و هۆزەکانی وەرگرتووە دەتوانین بەم شێوە شێوازەکانی دیاری بکەین: گۆران، کەڵهوڕی، جافی، سۆز، هەر شێوازە و هەوای فرە و جۆراو جۆری هەیە وەک: دوردەنگی، باریە، پاوەمودری، بان بنەیی، کۆچڕ، ناوداری، غەریوی، کەساسی، کچانە، ... هتد(قادر، ٢٠١٨: ٩١).

لەبارەی جوگرافیای هۆرەشەوە، سنوورێکی فراوانی هەیە لە ڕۆژهەڵات و باشوور وەک: کرماشان، قەسری شیرین، ئیلام، ئەیوان، گەیلان، سەرپێڵ و زەهاو، داڵەهۆ، کامیاران، جوانڕۆ، گەرمیان، گوێ چەمی سیروان، شارەزوور، بەشێ لە سنووری دوکان، بەشێکی قەرەداغ، کەلار، ڕزگاری و سەنگاو و ... هتد(قادر، ١٩٩٨: ٦)

سەبارەت بە شیعری هۆرەش کە کاری توێژینەوەکەیە، زۆربەی زۆری گۆرانییە کۆنەکانی کوردی (بەیت، بەیت)ە کێشەکەشی (١٠) دە بڕگەییە و سەرواداره، زۆرجار بەیتەکان پەیوەندییان بە یەکەوە نییە، لە دەقە ئاینییە زۆر کۆنەکاندا هاتووە ئەویش زوبانی پەهلەوی (آثار) مانوی و ئەشکانی و ساسانیدا دیارە، هەروەها لە گاتەکاندا شیعری یازدە، دوازدە، شازدە، نۆزدە بڕگەیی هەیە، لە یەشتاکاندا زۆربەی شیعرەکان (٨) بڕگەیین، شیعری (١٠) بڕگەیی و (١٢) دوانزە بڕگەیش هەیە (صفی زادە، ١٣٧٦: ١٤).

وەک لە سەرەوە ئاماژەمان بۆ کرد ئەو شیعرانەی بە هۆرە دەوترێنەوە (١٠) دە بڕگەیین، بنزاری (کەڵهوڕی، جافی، لەکی، گۆران)ن، لە کاتی وتنی شیعری هۆرەدا (نێوەندە وشە) زیاد دەکرێت، کە وشەیە یا چەند وشەیەکە دەخرێتە نێو شیعرەکەوە کە لە شیعرەکەدا نییە، دیارە بۆ هاوسەنگ کردنی ئاواز و شیعرەکەیە، وەک:

زەڕەی یە دەسی (وەڵڵا) پاوەن لە پامە

لەی شائەبادە کێ هەواخوامە.

(وەڵڵا) نێوەندەشەیە.

دووەم سۆز:

سۆز وهۆرە یەک تۆرمە و ڕەچەڵەکن، کامیان پێشتر سەری هەڵداوە؟ ڕای جیاواز لەو بارەوە هەیە.

هۆرە ئاوازگەلێکی سەرەتایی ژیانی ناو سروشت و ئەشکەوت و کارکردنە، دوای دەرکەوتنی ئاین لقێکی لە خزمەتی دەقە ئاینی و نیاییش وشتایشی خوداوەندا بووە و مۆرکی ئاینی بەخۆیەوە ناوە، دواتر بە سۆز ناسرا. سۆز، هۆرەیەکی ئاینییە، دەروێش و سۆفی لە ناخی دەروونەوە جۆش دەخۆن، خەمخەی یادی ڕۆژی دوایی و حسابی قەبر و قیامەت، خودا و پێغەمبەر (د.خ) و پیرەکەی لێی دەدات پەیوەندییەک لە نێوان خۆی و ئەواندا دەکێشێت، بۆیە بێپەروا، بانگی لێ بەرز دەبێتەوە و بە هەوایەکی دڵگیر و خەمناک تێکەڵ بە لەرز و گریان و جووڵە و بە کوڵ پەیامەکەی دەگەیەنێت، ئەمە بارودۆخێکە پێیدەڵێن (ئەحواڵ) یا (جەزبە)، ئەدای سۆز و هۆرە لە یەک جودان، ئەم لقانە لەگەڵ ژیاندا هاتوون و شۆڕبوونەتەوە بۆ لایەنە جۆراوجۆرەکانی ژیانی کۆمەڵ، بوونەتە بەشێک لە خەڵک و مانەوەیان پەیوەستە بە مانەوەی خەڵکەوە(قادر، ٢٠١٨: ٩٣).

لە ئەنفالدا هۆرە و سۆزیش لەگەڵ خاوەنەکانیاندا ئەنفالکران دەیان ئاواز وبەیت و شیعری هۆرە و سۆزیش لە گەڵ ژن و کۆرپە و پیاو و گەورە و بچووکدا زیندەچاڵکران، تا ئێستا سەرێکیان لە نیشتمان نەدایەوە.

جێگەی ئاماژەیە پیرەمێردەکان لە نوگرە سەلماندا، کزە، لۆرە، کەساسی، غەریوی، پاوەموورییان بۆ باری غەریبی و بێدەسەڵاتی و کەساسی خۆیان دەچڕی و دەگریان، هەندێکی تریان سۆزیان دەکرد، ژنەکانیش بۆ کەسوکار و وڵات هۆرەی پاوەموورییان دەچڕی، هیی واش هەبوو دیلاواندەوە و ژنان لە دەوریان چەمەرەیان دەبەست و دەگریان پیاویش هەبوو ئەڵلاوەیسی دەوت(عبدالقادر و جبار و محمد، ٢٠٢٤: گفتوگۆ).

نموونەی ئەوانەش، دەروێش عەزیز، حاجی سەعید، حاجی احمد، خاوەر اسماعیل جبار، ئافتاو مەنسوور، بەهییە خێزانی کریم خاسە)، (هەمان سەرچاوە).

بەشی دووەم: پراکتیزە و ڕەنگدانەوەی ئەنفال لە شیعری هۆرە و سۆزدا

ئەنفال تراژیدیایەکی وای دروستکردبوو، داخ و ژانی نابووە دڵ و دەروونی هەموو کەسێکدا، خەڵک بۆکڕووز و چرەدوکەڵ لە دەروونییەوە هەڵدەستا و سەری دەکرد، لەوانە هۆرەچڕەکان شیعریان بۆ دەوتن، بە هەوای سۆز و هۆرە دەیانچڕی، قرچە و هەڵبەز و دابەزی بریشکەی دەروونیان بۆ ئاسمان سەری دەکرد و ڕووداوەکەیان دەگێڕایەوە، وەک لەم شیعرەدا کە تایبەت بە هۆرە نووسراوە، هاتووە:

لە دەشتی داویە، تا نوگرە سەلمان

پڕ لە جەنازەی کوردی بێتاوان (مێوەکە، ٢٠٢٤: گفتوگۆ).

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە کارەساتی ئەنفالدا جیاوازی نەبوو، گەنج، پیر، ژن، پیاو و منال هەمووی بە قۆلبەستراویی کردە گەرووی ئاشی ژێر لم و نوگرە سەلماندا و زیندەبەچالکران، بۆیە هۆرەچڕ بانگی لێ بەرز دەبێتەوە و هاوار دەکات و دەڵێت:

چەن پیاوی ماقووڵ خاوەن دیوەخان

کەلەبچە کران بۆ نوگرە سەلمان (هەمان سەرچاوەی پێشوو).

ڕۆژگارێکی سەخت بوو، بایەقووشی بێدەسەلاتی بە سەر سەدان دێدا دەیخوێند، شکۆی شەرەف لەکەدارکرا، پەتی تاوان دەخرایە مل فریشتە و جوانیی دوژمنی گیان بوو، ئەمانە مەگەر بە هەوای پاوەمووری و چەمەوەلی و شیوەنی ئەبەدیی لە شیعری هۆرەچڕاندا بانگی نەمری بۆ هەڵبدەن... وەکو لەم دێڕە شیعرەدا هاتووە:

چەن کچەعازو تەمەن چواردە ساڵ

گشت وەبێ تاوان خرایە ژێر چاڵ (هەمان سەرچاوە).

جەستەی نیشتمان بێژراوە، برینی بێدەرمانیی ئەنفالیش ئازاری سەخت و قووڵی پێمان چەشت، بانگ و سەلا و شیوەن، پرسەی خستە هەموو ماڵێکەوە، هۆرەچڕ واباسی دەکات و دەڵێت:

ئەنفال برینی جەستەی نیشتمان

ئەنفال ئازاری دڵی گشتمان (سعید، ٢٠٢٤: گفتوگۆ)

ساڵی (١٩٨٨) هەزار و نۆسەد و هەشتاو هەشت، ساڵی قڕان و کۆچی بە کۆمەڵی گوندنشینانی وڵات بوو، ئەو ساڵەی بەهاری تەمەنی کردە پایز و هەڵوەرین، گەروویەکی خەمگینی هۆرەش ڕوو لە دونیا دەکات و دەڵێت:

ساڵی هەشتاو هەشت، کۆچی ئازیزان

وەهاری کردە پایز و خەزان (هەمان سەرچاوە).

ئەنفال بایەقوشی وێرانە بوو، ساڵی ڕەشی نەگبەتی و ئاوەدانی بوو، ساڵی لووشدانی گوندنشینان بوو، مردنی دەستە جەمی و زیندەبەچاڵکردن بوو، بەڵایەکی ڕەش و ڕەشەکوژی کورد بوو، ساڵێکی شوومی لە بیرنەکراو بوو، بۆیە هۆرەچڕ دەڵێت:

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەهاری ڕەشی ئەو هەشتاوهەشتە

بوو بە نەگبەتی خەڵکی ئەو دەشتە

هیچ فەرقی نەبوو، لاو و پیر و جوان

هەمووی ئەنفالکرد بۆ نوگرە سەلمان

ساڵی هەشتاوهەشت لەگەڵ حەفتاونۆ

یاخوا هەر بڕوا ئیتر نەیەتۆ (حمەامین، ٢٠٢٤: گفتوگۆ).

دوای ئەنفال دێهات چۆڵ بوو، کەس نەدەبینرا، تەیمانتەن بوو، هەندێ کەس ڕزگار بوو و خۆی حەشاردا بوو، لە بەرزاییەکانەوە سەرەتاتکێی لە گەڵ گوندە وێرانەکانی گەرمیان دەکرد، هەر چۆنێک بوو کەمێک سووکنایی دەدات وەک دەڵێت:

با بکەین وەبان بەرزی چوارملان

بکەین سەیرێکی چۆڵیەکەی گەرمیان (هەمان سەرچاوە).

سۆزیش وەک ئاماژەمان پێکرد جۆشخواردنێکی هەناوە، مەیل و دووری و دابڕان، بیری لەیل، دیار و قیامەت تێدا پەنگی خواردووەتەوە، هەستی کەسەکە دێنێتە کوڵ لە قوڵایی دەروونییەوە سەر دەکات و بانگی لێبەرز دەبێتەوە بە گریانی بە کوڵەوە بۆ دووری و دابڕانی پیرەکەی و تەکیە و خانەقاکەی یادگاری ئاوەڵدەروێشەکانی کۆڕی زیکر، ترنگەی تەپڵ و دەنگی دەف و حەمەد دایم و ئەڵڵا حەی ئەڵڵا تابلۆیەکی تەماوی و خەماوی وتراژیدیایی دەسازێنێت. کاتێک پیرەکەی ئەنفالکراوە، تەکییە کەلاوەیە، مورید ئاوارەیە و دەسوڕێتەوە، وەک دەڵێت:

دەروێش سووڕ ئەخوا کۆڵ بە کۆڵەوە

پاڵیدا وە پاڵ تەکییەی چۆڵەوە (مستەفا، ٢٠٢٤: گفتوگۆ).

ئەو بارە دەروونییە دانامرکێتەوە داوای لە شێخی ئەنفالکراو دەکات و دەڵێت:

بانگکە لە دەروێش، دەروێش نەویت وێڵ

سەرگەردان بوونە ئەڕۆن خێڵەوخێڵ (مێوەکە، ٢٠٢٤: گفتوگۆ).

دەروێش کوڵی دانامرکێتەوە، بیری ئەو شوێنانە دەکاتەوە کە جاران جمەی دەهات

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە دەروێشدا وکۆڕی زیکر و دەنگی تەپڵ و دەف ئەگەییە ئاسمان ئێستا چۆڵەو وێرانەیە، بۆیە ڕوودەکاتە لەیلەکەی و دەڵێت:

ئەو جێگەو بانە تۆ گریای پیایا

ئێستا بایەقوش ئەخوێنێ تیایا (هەمان سەرچاوە).

(شێخ حوسەینی هەزارکانی) کەسایەتییەکی گەورەی گەرمیان و شێخێکی مەزنی ئیرشاد بوو، خاوەنی تەکییە ومەقامی خۆی بوو، دەروێش و موریدی زۆری هەبوو پیاوێکی ئاینی و کۆمەڵایەتی دیاری ناوچەکە بوو، نیشتمانپەروەرێکی بێوێنە و خاوەن هەڵوێست بوو، ئەویش وەک هەموو خەڵکی ئەنفالکرا، پیاوانی دەسەڵات هەڵیان وێرا لە خەڵکەکە، کە ئازادی بکەن، بەڵام ئەو مەردە ڕەتی کردەوە و وتی: حاڵی منیش حاڵی ئەو خەڵکەیە، ئەگەر هەموومان پێکەوە بەر نەدەن ئەوا منیش لە زیندان نایەمە دەرەوە. (سابیر: ٢٠٢٣: ٧٦)، ئەوە بوو زریان و گێژەڵووکەی ئەنفال ئەویشی لوولدا و نەگەڕایەوە، بۆیە دەروێش نزا دەکات و دەڵێت:

یاخوا صەدام دوو کوڕەکەت مرێ

کێ دییە (حوسێن) ئەنفال بکرێ

حەمەڕەش کردییە وەپشت کەسنەزان

چاوەڕێی تۆیە لە نوگرە سەلمان (مێوەکە، ٢٠٢٣: گفتوگۆ).

دەروێش وموریدەکانی چاوەڕوانن و خەون بە هاتنەوەیەوە دەبینن بۆیە دەڵێن:

درنگەی تەپڵێ تێ لە سەر سیروانۆ

کاک حوسەینە تێت، لە گەرمیانۆ (هەمان سەرچاوە).

دەروێشەکان دڵیان ئاو ناخواتەوە سەردانی عەرعەر ونوگرە سەلمان دەکەن بۆ دوا مەنزڵی شێخی گەورە بە دەم گریان و ئەحواڵەوە دەڵێن:

من چوومە عەرعەر خواری عەرەبستان

بانگم کرد (حوسەین) کوا ئەنفالەکان (مستەفا، ٢٠٢٣: گفتوگۆ).

هەروەها باری حوکم و جێوڕێگەیان باس دەکات و بەزمانی ئەنفالەکانەوە، بە سۆزەوە دەڵێن:

پرسیم لە حاکم حوکمەکەم چەنە

ژێرم چیمەنتۆ دەورم تەلبەنە (هەمان سەرچاوە).

دەروێش یادی شێخەکەیان دەکەنەوە و بیری دەکەن، سوێند دەخۆن هەتا ڕۆژی قیامەت لە بیریان نەچێت، چونکە زیندەچاڵ و گۆڕ غەریب کراوە، پیرەکەی لا نەماوە و گواستوویانەتەوە بۆ زیندانێکی دووری هەتاهەتایی، جارێکی تر چاویان پێی ناکەوێتەوە، بۆیە دەڵێت:

شەرتە تا مەحشەر نەچی لە بیرم

بە بۆنەی تۆوە کۆت و زەنجیرم

عەشرەت بێتە دیار شیوەن کەردنم

خاکی غەریبی بووە مەسکەنم

کەس لۆمەم نەکا گرم گرتووە

شێخی نازدارمیان لام بار کردووە (مستەفا، ٢٠٢٤: گفتوگۆ).

ئەنجام

لەم توێژینەوەدا گەشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١. بۆ تراژیدیای ئەنفال، دەیان دەروێش، هۆرەچڕ و مەقامخوێن بە سۆز، هۆرە، مەقام ناخ و دەروونی خۆیان دەردەبڕی بە چەندین جۆر.

٢. دەیان ئاوازی هۆرە، سۆز و شیعر لە سینەی خاوەنەکانیاندا تاساند و زیندەبەچاڵ و ئەنفالیان کردن.

٣. لە دێڕ و بەیتەکانی هۆرە و سۆزدا وێنەی پێشەوای ئاینی و جوامێر و قارەمان و نیشتمانپەروەر بە جوانی ڕەنگی داوەتەوە و وێنای کەسانی ئەنفالکراویان بە جوانی کێشاوە .

٤. شیعرەکانی هۆرە و سۆز سادە و ساکارن، چونکە دەلالەت لە سادە و ساکاریی خاوەنەکانیان دەکات. شیعرەکان هەموویان لەسەر کێشی دەبڕگەیی و سەروای مەسنەویین، ئەمەش، تەواو کێش و سەروایەکی کوردیی خۆماڵییە.

٥. تێپەڕاندنی سۆز لە بابەتی ئاینییەوە، بۆ خستنەڕووی ڕووداوە تراژیدیایەکان و پرسی نەتەوایەتی.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشنیاز و ڕاسپاردە:

١-دانانی دامەزراوەیەکی هونەری سەبارەت بە کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و ناساندنی کۆی ئەو کەس و شیعرانەی کە بۆ تراژیدیا گەورەکانی کورد نووسیویانە و نووسراون.

٢-دانانی ئەم بابەتە لە پرۆگرامی پەیمانگا و کۆلێژە هونەرییەکان لە کوردستاندا.

سەرچاوەکان

یەکەم: بە زمانی کوردی

- تاج بەخش، د. ئەحمەد(٢٠١١)، مێژوویەکی کورتی شارستانییەت و فەرهەنگی ئێران لەپێش ئیسلامدا، وەرگێڕانی: وریا قانع، چاپی یەکەم، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.
-خوڕڕەم دل، موستەفا(١٣٩٤)، شنەی ڕەحمەت، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، تەهران، نەشر ئیحسان.
-سابیر، نەوشیروان(٢٠٠٨)، کاریگەرییەکانی ئەنفال لەسەر خێزانی کورد، گۆڤاری عەرعەر، ساڵی سێیەم، ژمارە سێ.
-سەفی زادە، فاروق (١٣٧٦)، گۆڤاری شیعر، تەهران، ژمارە (٢١)، مؤسسە انتشارات شورە.
-شەریف، سمکۆ سابیر (٢٠٢٣)، نوگرە سەلمان قەڵای مەرگ و پاکتاوی نەژادیی، چاپی یەکەم، تاران.
قادر، عەبدوڵا حەسەن (١٩٩٨)، هۆرە، گۆڤاری ئێستا، ژمارە ١٧، سلێمانی، مەکتەبی ناوەندیی ڕاگەیاندنی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان.
-قادر، عەبدوڵا حەسەن (٢٠١٨)، هۆرە و ژیان و دەوروبەر، گۆڤاری یادی کەلار، ژمارە ٤٧، کەلار، گۆڤاری قایمقامیەتی قەزای کەلار.
-قادر، عەبدوڵا حەسەن (٢٠١٨)،هۆرە، گۆڤاری یادی کەلار، ژمارە ٤٨، کەلار، گۆڤاری قایمقامیەتی قەزای کەلار.
-قەرەداغی، ئەسعەد (٢٠١٠)، فەرهەنگی موزیک، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی موکریان.
-محمد، مسعود(٢٠٠٨)، زمانی کورد، و: حەکیم کاکەوەیس، سلێمانی، چاپخانەی شڤان.

دووەم: بە زمانی عەرەبی

-ابن منظور(١٩٩٩)، الطبعة الثالثة، الدار الاحياء، التراث العربی، بیروت لبنان جزء ١٤.
-المنجد، الابجدی(١٩٨٦)، دار المشرق، طبعة العاشرة.

سێیەم: بە زمانی فارسی

-پور داود، ابراهیم(١٣٧٧)، لیشت ها، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات اساطیر.
-قبادی، امیر علی نجف زادە(١٣٩١)، ادبیات عامە لکی، چاپ اول، خرم آباد، شاپور خواست.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

چوارەم: گفتوگۆ و چاوپێکەوتن

-جبار، خاوەر اسماعیل(٢٠٢٤)، گفتوگۆ، ڕێکەوتی ٢٠٢٤/٩/٢٢، شوێن: گوندی عەزیز قادر-کفری.
-عبدالقادر، فەریدە مجید(٢٠٢٤)، گفتوگۆ، ڕێکەوتی ٢٠٢٤/٩/٢٢، شوێن: گوندی عەزیز قادر-کفری.
-قادر، احمد سعید ، (٢٠٢٤)، گفتوگۆ، ڕێکەوتی ٢٠٢٤/٩/٣٠، شوێن: ناحیەی شێخ تەویل.
- مستەفا، نوری عبدالکریم (٢٠٢٤) گفتوگۆ، ڕێکەوتی ٢٠٢٤/١٠/٦، شوێن: مەنسوورئەلکان.
-محمد، ئەرکان حمە امین(٢٠٢٤)، گفتوگۆ، ڕێکەوتی ٢٠٢٤/٩/٣٠، شوێن: ناحیەی شێخ تەویل-کەلار.
- محمد، ڕێباز غالب(٢٠٢٤)، گفتوگۆ، ڕێکەوتی ٢٠٢٤/٩/٢٢، شوێن: گوندی عەزیز قادر-کفری.
-مێوەکە، والی حەمە کریم محمود (٢٠٢٤)، گفتوگۆ، ڕێکەوتی ٢٠٢٤/٩/٢٣، شوێن: مێوەکە-ناحیەی ڕزگاری.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕۆڵی گۆرانی و موزیك
لە وێناكردنی كۆمەڵكوژیەكانی گەلی كورد

سەرکەوت بورهان
serkawt.flute@gmail.com

پوختە

ئەم توێژینەوەیە لەژێر ناونیشانی (ڕۆڵی گۆرانی و موزیک لە وێناکردنی کۆمەڵکوژیەکانی گەلی کورد)ە. گۆرانی و موزیک یەکێکە لەو هونەرانەی بەردەوام ئامادەیی هەیە لەگەڵ ژیانی مرۆڤدا گەلی کورد بە درێژایی مێژووی خۆی موزیک لەگەڵیدا گەشەی کردووەو، چەندین فۆڕم و شێوە گۆرانی کوردی مۆرکی ڕەسەنایەتی گەلەکەمانن و، ناسنامەی شارستانیەتی ئێمەن.

(بەیت) یەکێکە لەو فۆرمە گۆرانیانەی کوردی کە لە زۆربەی ناوچەو بەشەکانی کوردستاندا هەیە، لەناو (بەیت)دا وێنایەکی کاریگەری ئەو کۆمەڵکوژی و کارەساتانە پارێزراون.

(لاوک) لەناو ئەو فۆرمەدا سەدان نمونەی گێڕانەوەی ئەو کۆمەڵکوژی و کارەساتانە بە دیدەکرێت، بۆ نمونە (کاوێس ئاغا) چەندین بەیتی لەو بارەیەوە هەیە، بەیتی (شێخ مەحمود) نموونەیەکە کەلەو توێژینەوەیەدا شیکراوەتەوەو باس دەکرێت....

(لای لایە) یەکێکە لەو فۆڕمانەی گۆرانی کوردی کە تایبەتمەندی هونەری ژنانەیەو، ژنی کورد داهێنەرو، خاوەنداریێتی ئەو فۆرمەی گۆرانی کوردی دەکات، لە تەواوی ناوچەو شێوەزارەکاندا (لای لایە) دەگوترێت، مێژووی (لای لایە) لەگەڵ مێژووی بێشکەو، لانکی کوردەواری سەری هەڵداوە.

(شینگێڕی و سەردولکە) یەکێکی ترن لەو فۆڕمی گۆرانی کوردەوارییانەی، کە وەک (لای لایە) ژنان خاوەنداریتی دەکەن و دەیڵێنەوە، تەواوی ناوەرۆکی (شینگێڕی و سەردولکەکان) تراژیدی و ڕووداوە کۆمەڵکوژی و جەرگبرەکان دەگێڕنەوە.

(سروود) سروودە کوردییەکان هەم جۆش و خرۆش و ڕۆحی فیداکاریان لەناو کۆمەڵگای کوردەواریدا پاراستووە، هەم وێنای کارەسات و ڕووداوە دڵتەزێن و کۆمەڵکوژیەکانی کوردەوارییان کردووە.

(گۆرانی نیشتمانی) هونەری گۆرانی و موزیکی کوردی لەو بوارەدا زۆر دەوڵەمەند و خەرمان بەرەکەتە، سەدان هونەرمەندی کورد گۆرانی نیشتمانیان هەیەو، لەناو ئەو گۆرانیانەشدا ئەو کۆمەڵکوژی و کارەساتانە ڕەنگیان داوەتەوە.

زۆر لایەنی تری (ڕۆڵی گۆرانی و موزیک لە وێنا کردنی کۆمەڵکوژییەکانی کورد)، لەو توێژینەوەیەدا شرۆڤە دەکرێن و دەخرێنە بەرباس....

کلیلە وشە: کۆمەڵکوژی کورد، گۆرانی و موزیک، وێناکردن.

"The Role of Song and Music in Depicting the Kurdish Genocide"

Researcher: Sarkawt Burhan

Abstract

This study is titled "The Role of Song and Music in Depicting the Kurdish Genocide". Song and music are constantly present in human life. Music has been an integral part throughout the history of the Kurdish people, with various forms of Kurdish songs serving as distinctive symbols and hallmarks of our nation's authenticity and the identity of our civilization.

Ballad is a form of song that is prevalent in most parts of Kurdistan. Ballad songs have preserved powerful depictions of massacres and tragedies.

Storytelling chants (Lawik) also depicts hundreds of narratives of such massacres and calamities. For

instance, Kawes Agha has numerous Ballads in this regard. A notable example is the ballad dedicated to Sheikh Mahmood, which is analysed and discussed in this study.

Lullaby is a distinct form of Kurdish song that is emblematic of women's artistic expression. Kurdish women are both the inventor and owner of this type of song, which is sung across all regions and dialects. Lullaby has been practiced ever since the Kurdish cradle was invented.

Lamentations and Elegies are traditional forms of Kurdish songs. Much like lullabies, these are also traditionally owned and performed by women. The contents of these songs exclusively narrate the tragic and genocidal events experienced by the Kurdish people.

The Kurdish "anthems" have not only preserved the spirit of enthusiasm and sacrifice within Kurdish society, but also depicted the tragedies, massacres, and genocides befell the Kurdish people.

(National Music) Kurdish national songs and music are exceptionally rich in this domain. Hundreds of artists have sung national songs that poignantly reflect the massacres and tragedies endured by the Kurdish people.

In short, this study explores various aspects related to the role of songs and music in depicting Kurdish genocides.

Key words

Kurdish Genocide, Music and Songs, Depiction.

دور الأغنية والموسيقى في تصور الإبادة الجماعية الكردية

سركوت برهان

ملخص

عنوان البحث هو «دور الأغنية والموسيقى في تصور الإبادة الجماعية الكردية». الغناء والموسيقى من الفنون التي لا زالت حاضرة في حياة الإنسان، وقد تطورحياة الشعب الكردي عبر تاريخه مع الموسيقى، وهناك عديد من الاشكال للأغانى الكردية التى تمثل طابع لأصالة شعبنا و هوية حضاراتنا.

(بيت) هو أحد أشكال الأغاني الكردية الموجودة في معظم مناطق وأجزاء كردستان و تحتفظ بها كصورة للأبادة و الكوارث في مضمون ال (بيت).

وهناك مئات الأمثلة على هذه المجازر والمآسي بهذا الشكل، فمثلا نجد أن الفنان (كاويس آغا) قد ذكر عدة أبيات في هذا الشأن، وبيت الشيخ محمود هو أحد الأمثلة التي تم تحليلها ومناقشتها في هذه الدراسة.

(لاى لاية) هو أحد أشكال الأغنية الكردية التي تمثل الفن النسائي، والنساء الكرديات هن صانعات وصاحبات هذا الشكل من الأغنية الكردية. وتقال في جميع المناطق و اللهجات، ظهر تاريخ (لاى لاية) مع تاريخ مهد الكردى (بێشکەو لانکە).

«شینگێڕی» و»سەردولکە» (ول ولة- لطمية) هما شكل آخر من الأغاني الكردية، التي تملكها وتغنيها النساء مثل «لاي لاية». ولها طابع تراجيدى وتمثل الابادة و الحوادث المأساوية بشكل عام.

(الأناشيد) لقد حافظت الأناشيد الكردية على الحماس وروح التضحية في المجتمع الكردي، و أيضا صورت المآسي والأحداث المأساوية والإبادات الجماعية التي تعرض لها المجتمع الكردي.

الأغاني والموسيقى الوطنية الكردية كثيرة وغنية في هذا المجال، حيث أن مئات الفنانين الأكراد لديهم أغاني وطنية تعكس المجازر والمآسي.

ويتم شرح ومناقشة العديد من الجوانب الأخرى (دور الأغاني والموسيقى في وصف الإبادة الجماعية الكردية) في هذه الدراسة.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

لە ناوچەکەدا مێژوویەکی دوورو درێژە کورد بە جۆرەها شێوەو سیاسەت و جەنگ و چەکی جۆراو جۆر دژایەتی دەکرێت و جینۆساید دەکرێت و هەوڵی سڕینەوەو، لەناوبردنی دەدرێت. لە دوای ڕوخانی ئیمپراتۆریەتی مادەکانەوە جۆرەها مەرگەسات و کۆمەڵکوژی و جینۆساید ڕووبەڕومان بۆتەوە، لەگەل هەر یەکێک لەو تراژیدیاو کارەساتانەدا، گۆرانی و موزیک هیوایەکی بە مانەوەمان بەخشیوە، پشتیوانیەک بووە بۆ هەڵسانەوەو، بەرەنگاربوونەوەو، بەخشینی گیانی بەرگری و جۆشدان.

مەرگەسات و کارەساتەکان لە ناو چەندین فۆرمی گۆرانی کوردیدا ڕەنگیان داوەتەوە وەک (بەیت، لاوک، لای لایە، سەردولکە، سروود، گۆرانی نیشتمانی....هتد).

لەم تویژینەوەیەدا ئەو جۆرانە وەک نمونە وەرگیراون، ئەوە بەو مانایە نیە لە فۆڕمەکانی تردا ئەو ڕووداو و کارەساتانە باس نەکرابن، بەڵام سنوری بابەتیی تویژینەوەکە ئەو چەند فۆرمە دەگرێتەوە.

ڕووداو و کارەسات و کۆمەڵکوژیەکان نەک هەر گێڕدراونەتەوە بەلکو لە ڕیگەی هونەرەوە گەیشتوونەتە تەواوی ناوچەکانی کوردستان و، دواتر وولاتانی دونیا. لە نووسینەوەی میژووی ئەو ڕووداوانەدا هونەر ڕۆڵی بەرچاوی بینیوە، بۆ نمونە (قەڵای دمدم) لە ریگەی هونەرەوە مێژووەکەی تۆمار کراوە، دواتر خرایە سەر کاغەزو نوسرایەوەو، دواتریش شاکاری گەورەی چیرۆک و رۆمانی لیدروستکران، وەک ئەوەی (عەرەبی شەممۆ) کردی. واتە کەرەستەی خاوی نوسین لەو کارەساتانەدا بەیت و لاوک و فۆڕمەکانی تری گۆرانی کوردی بووە.

بەشی یەکەم:

١-چوارچێوەی تیۆری تویژینەوەکە:

١-١ میتۆدی تویژینەوە:

ئەم تویژینەویە بە میتۆدی (وەصفی شیکاریی) ئامادەکراوە، بە مەرجەکانی تویژینەوەی چۆنیەتی qualitative research) پابەندە.

١-٢ کێشەی تویژینەوە:

١- ڕاستە ئەو کارەساتانە بەرهەمی هونەرییان بۆ دروستکراوە بەڵام تەواوی بەرهەمەکان لە دەزگاو شوێنێکی تایبەتدا کۆنەکراونەتەوەو، نەتوانراوە بپارێزرێن، بەڵکو بەشێک لەو بەرهەمانە ناویشیان نەماوە و وون کراون.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢- ڕاستە هونەرمەندان بەرهەمی هونەرییان بۆ ئەو ڕووداوانە داناوەو تۆمارکردووە، بەڵام دواتر نۆتەو سکۆرەکانی بەرهەمەکیانیان نەپاراستووە و، یاخوود بە زمانی نووسینی موزیکی نەیان نووسیوەتەوە.

٣- بەشێک لەو بەرهەمانە کە میللین و خۆماڵیین دەماو دەم و سینە بە سینە ماونەتەوەو، تۆمار نەکراوون، ئەوانیش بەرە بەرە لەناو دەچن.

٣-١ گرنگی توێژینەوە:

١- خستنە ڕووی زۆرینەی ئەو فۆرمانەی چرینی گۆرانین کە وێنای کۆمەلکوژیەکانیان کردووە.

٢- بە ئەرشیفکردن و دیکۆمێنتکردنی زۆرینەی ئەو بەرهەمانەی کە لەو بوارەدا دانراون و بڵاو کراونەتەوە.

٣- گرنگیدان بەو فۆرم و شێوە گۆرانیە کەلەپورییانەی کە سەردەمانێکە دەما دەم و لە سینەوە پارێزراون و گوزارشتیان لە کارەسات و ڕووداوە کۆمەلکوژیەکان کردووە، لە هەمان کاتیشدا لە ناوەندە هونەرییەکان و دەزگا ڕاگەیاندنەکان بە گرنگیەوە سەیر نەکراون.

٤-١ ئامانجی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە کە بەناونیشانی (ڕۆڵی گۆرانی و موزیک لە وێناکردنی کۆمەڵکوژیەکانی گەلی کورد)ە چەند ئامانجێک لە خۆ دەگرێت، گرنگترینیان:

١- زیندو ڕاگرتنی ئەو کۆمەڵکوژیانەی کەبەسەر گەلی کورددا هاتوون.

٢- هاندانی هونەرمەندانی کورد بۆ خولقاندنی شاکاری مەزنی هونەری و بەشداری کردنیان لە کۆنفرانس و ڤێستیڤاڵە جیهانیەکان.

٥-١ سنوری توێژینەوەیە:

١-٥-١ سنووری شوێن(ناوچەیی)

ڕووداو و کۆمەڵکوژیەکانی باشووری کوردستان توێژینەوەی لەسەر کراوە، لەبەر پێویستی بابەتەکەش یەک نمونەی ڕۆژهەلاتی کوردستان باسکراوە کە شەڕی داستانی (قەلای دمدم)ە، ئەمەش بە هۆی ئەوەی لە باشوور ئەو شەڕە زۆر ڕەنگی داوەتەوە لەناو هونەرو ئەدەب دا.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١-٥-٢ سنووری کات

بە هۆی ئەوەی توێژینەوەکە زیاتر خستنە ڕووی ئەو بەرهەمانەیە کە بۆ جینۆساید و کارەساتە کۆمەڵکوژییەکان ئامادەکراوەو، ڕووداوە جیاوازەکان لەسەردەمی جیاواز جیاوازدا خراونەتە ڕوو، وە تەنها پێشاندانێکی (فیدباک)انەی ڕووداوەکانە، بۆیە سەردەم و قۆناغەکانی ڕووداوەکانی ناو توێژینەوەکە نەخراونەتە ڕوو. زیاتر گرنگی بە چەند جۆرێکی فرەمەکانی گۆرانی کوردی دراوە کە باس لە جینۆساید و کۆمەڵکوژی دەکەن. لە سەردەمی جیاواز جیاوازدا.

١-٥-٣ سنووری بابەت

توێژینەوەو بە دوادا چوونە بۆ ئەو گۆرانی و موزیکانەی کە باس لە کۆمەلکوژی گەلی کورد دەکەن. لە ڕێگەی میتۆدی (وەصفی شیکاری) توێژینەوەیان لەسەر کراوە.

١-٦ پێناسەی زاراوەکان

ڕۆڵ: بەرجەستەکردن و ڕەنگدانەوەی واقیع و ڕووداوێکە، لەسەر کەس و کەرەستەیەکی تر، بە گشتی مرۆڤ بەو ئەرکە هەڵدەستێت و ڕووداوو واقیعێک بەرجەستە دەکات لە کات و ساتی جیاوازدا.

گۆرانی و موزیک: یەکێکن لەو هونەرانەی کە مێژوویەکی دوورو درێژی لەگەڵ ژیانی مرۆڤایەتیدا هەیەو، لەگەڵ گەشەکردنی هۆشیاری و هەستەکانی مرۆڤ، ئەو هونەرە ڕەنگی داوەتەوەو، گەشەی کردووە.

وێناکردن: لەبەرگرتنەوەو لیکچوون و وێنەکردنی بابەت و گیڕانەوەی ڕوداوێکە بە شێوەیەکی نزیک لە ڕاستەقینەیی خۆی، لە هونەردا ئەو گێڕانەوەیە تێکەڵ بە کۆمەڵێک کەرەستەو بابەتی ئێستاتیکی و فانتازی تر دەکرێت، تاوەکو مرۆڤەکان ڕۆبچنە ناو ناخی ڕووداوە ڕاستەقینەکە.

کۆمەڵکوژی: تاوانی بە کۆمەڵە بۆلەناو بردنی بەشیکی زۆری ئەندامانی کۆمەڵگاکان، لە ڕووی نەژادی ڕەگەزی یان ئایینی، یان زمانی و نەتەوەیی.

بەشی دووەم:

٢- چوار چێوەی تیۆری توێژینەوە:

٢-١ شێوەکانی گۆرانی بۆ کۆمەڵکوژی:

ئەوانە چەند نمونەیەکن لە شێوەو جۆرە بەرچاوەکانی گۆرانی کوردی کە وێنای کۆمەلکوژیەکانی گەلی کورد دەکەن.

٢-١-١ بەیت

(بەیت) یەکێکە لە فۆرمەکانی گۆرانی کوردیی کە لە زۆربەی ناوچەو بەشەکانی کوردستاندا هەیە، مێژووی بەیت بۆ هەزاران ساڵ دەگەڕێتەوەو، مێژووناسان و پسپۆران بۆ سەردەمی (هورییەکان و میتانیەکان)ی دەگەڕێننەوە، تا ئێستاش چەند بەیتێکی پێش هاتنی ئاینی ئیسلام دەماو دەم ماونەتەوەو دەگوترێنەوە، لەناو (بەیت)دا وێنایەکی کاریگەری ئەو کۆمەڵکوژی و کارەساتانە پارێزراون.

بەیتی (عەبدولرحمان پاشای بابان) کە (عەلی بەردەشانی)[١] نووسیویەتی باس لە زۆر ڕووداوی جەرگ بڕی ناو بابانیەکان دەکات....

بەیتی (سوارۆ) کە بەیتێکی قارەمانێتی و پڕ کارەساتی تراژیدییە، باس لە هەموو ئەو (سوارۆ) کوردانە دەکات کە لەپێناو نیشتماندا گیانیان بەخت دەکەن.

- بەیتی (قەڵای دمدم)[٢]

(بەیتی قەڵای دمدم) تەواوی تراژیدیاو ڕووداوەکانی شەڕەکەو، لەناو چوونی جەنگاوەرەکان و شەهیدبوونی (خانی لەپ زێڕین) و خۆهەڵداشتن و، خۆفڕێدانی کچان و ژنانی ناو قەڵا، لە بەرزاییەکانی قەڵاوە تاوەکو بە زیندوویی نەکەونە بەردەستی سەفەوییەکان وسوپای (شاعەباس)، لە ناو ئەو بەیتەدا هەر بەیتبێژەی بە فانتازیاو جۆرە هونەرێکی باڵا دەیگێڕێتەوە، ئەو کۆمەڵکوژیەی (قەڵای دمدم) مرۆڤایەتی تێدا خەجاڵەت دەبێت.....

هەڵچوونی هەستەکان و جۆشوخرۆش و بەشوێن پاساوداگەڕانی بەیتبێژ بۆ ڕووداوێکی تایبەت و واقیعی لە ناو بەیتدا، هۆکارێکی دیکەی هەیە؛ لە بەیتی دمدمدا ئەو کاتەی کە خان و شۆڕەسوارەکانی خەریکی خەبات و شەڕ و شۆڕن و قەڵا دەکەوێتە دەست (سەفەوییەکان)، بەیتبێژ ئاگاداری ژن و منداڵەکانی ناو قەڵا ئەبێتەوە و ئەو کاتەی ژن و منداڵەکان ئەبینێت خۆیان یەک لە دوای یەک لە قەڵاکە دەخەنە خوارەوە، ئارەزوو و خواستی خۆی و گوێگرەکانی لەم ڕووداوە مێژوویی و واقیعییەدا بەشدار دەکات و تێکەڵی ئەفسانەی دەکات. پەلوپۆیان پێ دەدات، دەیانکاتە پەری تا بەرەو ناوچەیەکی دیکە بفڕن بە هیوای ئەوەی (خانی لەپ زێڕین) یکی دیکە دیسانەوە قەڵایە پتەوتریان بۆ دروست بکات (میکائیلی:٢٠٢٢)

ئەم بەیتە یەکێکە لەو بەیتانەی کە بە دوو جۆر لە شێوازی موزیکی داریژراوە، یەکەم بەشێک لە ئاوازەکانی (ئاوازی ڕیتم دار)ن، بەشێکی تری (ئاوازی ڕیتم سەربەست)ن. ئەو شێوازە بە کەمی لەناو بەیتدا بەدی دەکریت، واتە زۆربەی بەیتەکان بە شێوەی (ئاوازی ڕیتم سەربەست) گوتراوون.

ئەک بەیتە لەسەر مەقامی (بەیات/ دەنگی لا) گوتراوە، کە بەیتبێژ (حەمەی بەیتان)[٣] گوتویەتی.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەیتبێژ: حەمەدی بەیتان

نوسینەوەی نۆتە (نۆتەیشن): کاوە فەقیەزادە

کۆی ماوەی بێژتن: ٤١:٥٥ خولەک

٢-١-٢ لاوک

(لاوک) هاو تەمەن و هاوشان و هاوشێوەی (بەیت) ە کە تایبەتە بە (کرمانجی سەروو)، لەناو (لاوک) یشدا سەدان نمونەی گێڕانەوەی ئەو کۆمەڵکوژی و کارەساتانە بە دیدەکرێت، بۆ نمونە (کاوێس ئاغا) چەندین بەیتی لەو بارەیەوە هەیە.

- نمونە (لاوکی شێخ مەحمود)

لاوکی (شیخ مەحمودی) (کاوێساغا)[٥] جوان ئەم مێژووەی خستۆتە سەر زمانی موزیک، مێژوویەکی پڕ تراژیدی سەردەمی حکومەتەکەی شێخ مەحمود بە زمانێکی شیرین دەگێریتەوە....

- کاوێساغا

ڕۆڵێکی تایبەتمەندی هەبووە لەو بوارەدا چەندین لاوکی نەتەوەیی و نیشتمانی هەیە کەئەمانە بەشێکیانن:

- لاوکی شێخ مەحمودی نەمر.
- لاوکی سمایل ئاغای شکاک.
- لاوکی شۆڕشی بارزانی دووەم (١٩٣١- ١٩٣٢)(مەلیکۆ).
- لاوکی میر پەنجۆ.
- لاوکی بابێ عەبدول کەریم و نایف.
- لاوکی گەلێ کاش خانێ.
- لاوکی شەڕی تورک و یۆنان.
- لاوکی بابێ سلێ. (خۆشناو، ٢٠٠٠)

٢-١-٣ لای لایە

(لای لایە) یەکێکە لەو فۆرمانەی گۆرانی کوردی کە تایبەتمەندی هونەری ژنانەیەو، ژنی کورد داهێنەرو، خاوەنداریتی ئەو فۆرمەی گۆرانی کوردی دەکات، مۆرکێکی دایکانەیە بۆ کۆرپە بە مانایەکی تر موڵکی دایکە بۆیە زۆرینەی (لای لایە) کان لە لایەن دایکانەوە دەچڕدرێن، زۆر جاریش لەبری دایک کەسە نزیکەکانی منداڵەکە وەک (نەنک یان خوشک و پور) دەیچڕن.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دمدم

DEMDEM

Danani Note:
Kawe Feqiezade

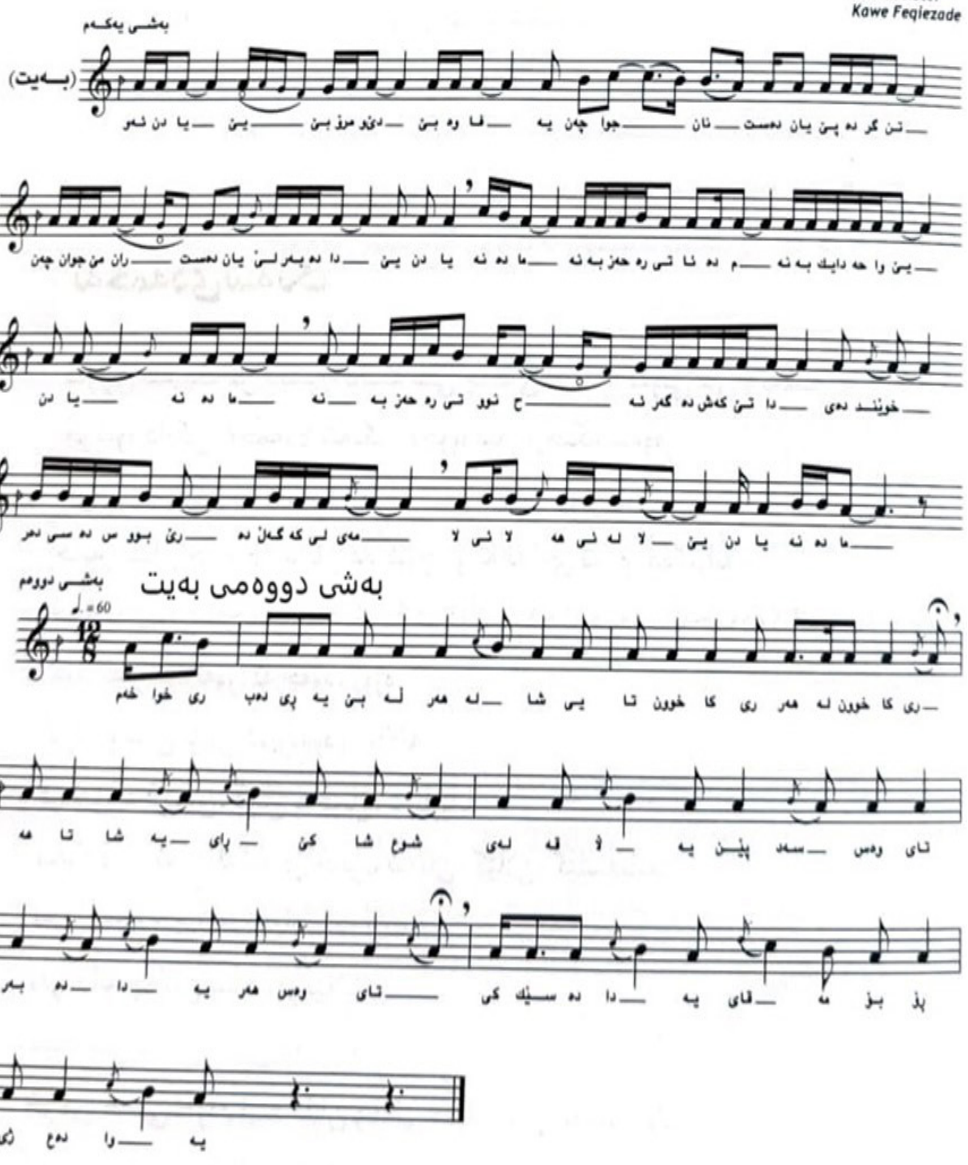

پەیژەی شوور (مقامی بەیات)

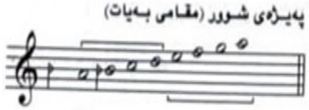

ـ تۆنی وتن و کۆتایی بەیت

لە تەواوی ناوچەو شێوەزارەکاندا (لای لایە) دەگوترێت، لەناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر لە ڕووی دەربڕین و شێوەو ڕیتم و ووشە سازیەوە دەگۆردرێت.

مێژووی (لای لایە) لەگەڵ مێژووی بێشکەو، لانکی کوردەواری سەری هەڵداوە، زۆرینەی هەرە زۆری (لای لایە) کان تراژیدی وکارەساتباروجەرگبڕن، تا ئێستاش ئەو فۆرمە داهێنانی نوێی بۆ دەکرێت و، لەگەڵ ڕووداوەکانی سەردەمدا دەگوترێت، بۆ نمونە چەندین (لای لایە) باس لە (شەڕی داعش) و کۆمەڵکوژی ئەو شەڕانە دەکات.

بابەتی (لای لایە) کان زیاتر پێداهەڵدان و ڕاهێنانە لەسەر ئازایەتی و قارەمانێتی و جوامێری و رۆحی تۆڵەسەندنەوە لەو ڕووداوە ناخۆشانەی کە بەسەر خێزان یان هۆزو تیرە یان کۆمەڵێک کەس هاتووە...

هونەری لای لایە زیاتر لەناو ئەو گەل و نەتەوەو کۆمەڵگایانەدا پەرەی پێدراوەو گوتراوە کە هەستیان بە زوڵم و زۆرداری گەورە کردوە لە لایەن داگیرکارەکانیانەوە یان لە لایەن نەتەوە سەردەستەکانی دەوروبەریان چەوسێنراوەنەتەوەو جینۆساید کراون، هەربۆیەشە بە لای لایە وێنای واقیعی زوڵم و داگیرکاری و ڕۆحی تۆڵەسەندنەوە ئەبێتە کەرەستە و ناوەرۆکی بەرهەمەکە.

ئەگەرچی (لای لایە) هونەری ژنانەیە بەڵام زۆر لە شاعیرو نووسەرو هونەرمەندە پیاوەکان ئەو هونەرەیان بەرجەستەکردوەو، گرنگی زۆریان پێداوە، بۆ نمونە:

قانیع لە شیعرێکیدا کە (لای لایە) یە، ئەو شیعرە دەنگدانەوەی گەورەی هەبوو، تاوەکو ئێستاش لە زۆر بۆنەی تایبەتدا دەگوترێتەوە، کەدەڵێ:

هەی لایە لایە، ڕۆڵە لای لایە

لە کزی کوردان دەنگم دەرنایە

ڕۆڵەی خۆشەویست، جگەر گۆشەکەم

مەرهەمی زامی بە پەرۆشەکەم

ئەم دەقەی خوارەوە دەقی (لای لایە) ی پێشمەرگەیەکە لەشەڕی داعش بۆ منداڵ و باوک و دایک و براکانی ئەیلێت و وەکو وەسیەتێک (لای لایە) کە دەردەکەوێت:-

لای ..لای ..دە لای لایە ...ڕۆڵە لای لایە

(دێکان و نالی) رۆڵەی شیرینم

ئاوات دەخوازم رۆڵە، مەرگتان نەبینم

ئەوە هاتە دی ڕۆڵە، ئاواتی دڵم

وا رەزیل بووم ڕۆڵە، من لە ژێر گڵم

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

تخوا کارزان گیان بێنازیان نەکەی

لە خۆشی دونیا برا گیان بێ بەشیان نەکەی

بڕیار براکەم، ئازیزەکەی من

خەفەت نەخۆی بۆ شەهید بوونی من

تخوا باوەگیان گەردنم ئازادکە

مناڵەکانم بۆ پەروەردەکە

تازە من ڕۆیشتم ئاخ باوە، نایەمە دوا بە خوا، نایەمە دواوە

مناڵەکانم باوە بۆ تۆ جێماوە

باوە گیان بڵێ بە دایکم ئامان، سەد ئامان

بیان لاوێنە دایە ، ئامان چۆن ئەمنت دەلاوان

دە لای، لای...لای ...لای... خۆم بێکەسم برا گیان

دە لای لای لای ..لای ...لای ....

(ئەنفال) ئەو کارەساتە گەورەیە بوو کە هەموو مرۆڤایەتی خەجاڵەت کرد و دونیای هەژاند. ئەنفال لەناو هەموو فۆرم و ستایلە جۆراو جۆرەکانی گۆرانی و موزیکی کوردی دەنگیدایەوە، هەوێنی چەندین بەرهەمی هونەری جۆراو جۆربووە، هەر لە سەردولکەو، لای لایەوە تا حەیران و موزیک و گۆرانی ئۆرکێسترایی....

کچێکی ئەنفال، لە (عەرعەر)[٦] ەوە بە لای لایە، وەشوێن دایەو بابە و کەس و کارەوەیە بەوشێوەیە:

ئەو ڕۆژەی من دیم ڕۆڵە گیان یاخوا هیچ کەس نەیبینێ

تخوا بمبەن ڕۆڵە گیان بەرەو بیابان

تا تێر تێر سەیرکەم ، دایە گیان

وای ...وای وای وای ...

هەرسەیر ئەکەم دایە گیان، نیە شوێن وەتەرتان

نە لە دەشت و دەر تخوا دایە گیان، نە لە گۆرستان

وای دایە ، گیان ، گیان ، گیان ، دایە گیان

تخوا باوەش کەرەوە دایە گیان، با من بگەمە لات.......هتد

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢-١-٤ شینگێڕی و سەردولکە

(شینگێڕی و سەردولکە) یەکێکی ترە لەو فۆڕمی گۆرانیانەی کوردەوارییی، کە وەک (لای لایە) ژنان خاوەنداریتی دەکەن و دەیڵێنەوە، تەواوی ناوەڕۆکی (شینگێڕی و سەردولکەکان) تراژیدی و ڕووداوە کۆمەڵکوژی و جەرگبڕەکان دەگێڕنەوە، ئەو هونەرە لەکاتی پرسەو، چوونە سەر گۆڕی ئازیزان دەگوترێت.

٢-١-٥ گۆرانی نیشتمانی:

(گۆرانی نیشتمانی) هونەری گۆرانی و موزیکی کوردی لەو بوارەدا زۆر دەوڵەمەند و خەرمان بەرەکەتە، سەدان هونەرمەندی کورد گۆرانی نیشتمانیان هەیەو، لەناو ئەو گۆرانیانەشدا ئەو کۆمەڵکوژی و کارەساتانە ڕەنگیان داوەتەوە.

ڕووداوەکانی هەڵەبجەو ئەنفال و ڕاپەڕین و کۆڕەوی ساڵی (١٩٩١) لە زۆرێک گۆرانی نیشتمانیدا باسیان لێوە کراوە، تەواوی کارەساتەکانی شۆڕشەکان و شەهیدبوونی سەرکردەکان و پێشەوایانی کورد، لەناو ئەو جۆرە گۆرانیانە باس کراون.

- عەلی عابدی[٧]:

بە یەکەمین هونەرمەند دادەنرێن کە بۆ هەڵەبجە ئاوازی داناوە کەناسراوە بە گۆرانی (بەتەنیا جێم مەهێڵن[٨]).

گۆرانیەکە هەر لە هەمان ساڵ دانراوە کە کارەساتەکەی تێدا ڕویداوە واتە ساڵی (١٩٨٨) (عەباس، ماڵپەڕی رووداو،٢٠٢٤)[٩].

ئەو ئاوازە لەسەر مەقامی (نەهاوەند/ دەنگی لا) دانراوە، لەسەر ڕیتمی (٤/٢) بە خیرایی (٧٨نواڕ لە خولەکیکدا) (ئەداجیۆ). ئاوازەکە لە (٣٣ باڕ) پیکهاتووە. چەند جاریک گەڕانەوەی تێدایە، سەرەتا بە (پیزیکاتۆ) دەست پێدەکات.

- ئیقبال حاجیبی[١٠]

لە دوای کارەساتەکە سیمفۆنیای (هەڵەبجە) ی دانا، لە ئەڵمانیا نمایشی کرد، بەڵام بە هۆی نەخۆشی و دابڕانی لە ناوەندە هونەرییە کوردیەکان و بە دەنگەوە نەهاتنی هیچ لایەنێکی کوردییش دابڕاوەو، هیچ پەیوەندییەکی نەماوە بە هونەرمەندانی کورد.

- شڤان پەروەر[١١]

دوای کارەساتی هەڵەبجە بە سازەکەیەوە شیوەنێکی بۆ گێڕا، کە بە (فەرمانە، فەرمانە) ناسرا، پەروەر لە زۆرینەی چالاکیەکانیدا ئەو بەرهەمانەی پێشکەش کردووە کە وێنای

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

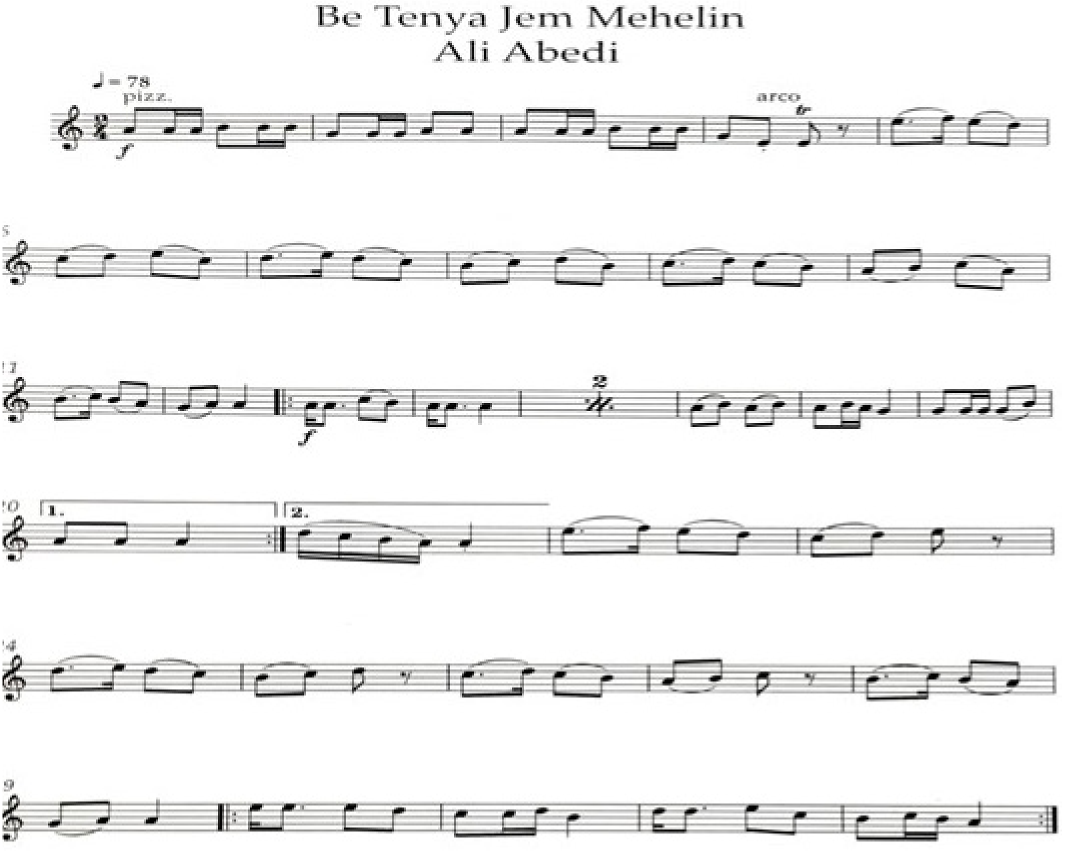

کارەسـات و تراژیدیـاو جینۆسـایدەکانە، پـەروەر هـەر لـە شۆڕشـەکانی شـیخ عوبەیـدوڵای نەهـری یـەوە دەسـتی پیکـردوە تـا گەیشـتۆتە شـەڕی داعـش و جینۆسـایدی ئێزیدیـەکان.

٢-١-٦ سرووود

(سـرروود) وەک زاراوە مێژوویەکـی دێرینـی مەراسـیم و گۆرانیەکانـی ئاینـە کۆنەکانـی کوردسـتانی هەیـە. بـەڵام وەک ئـەو فۆڕمـەی کـە ئیسـتا لای ئێمـە بـاوە، مێژووەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆ نزیکـەی (سـەد سـاڵ) ێـک. سـرووودە کوردییـەکان هـەم جـۆش و خـرۆش و ڕۆحـی فیداکاریـان لەنـاو کۆمەڵگای کوردەواریدا پاراسـتووە، هـەم وێنـای کارەسـات و ڕووداوە دڵتەزێن و کۆمەڵکوژیەکانی کوردەوارییان کردووە. بۆ نمونـە ئـەو سـروودانەی بۆ (هەڵەبجـەو، ئەنفـال) دانـراوون، یـان ئـەو سـروودانەی بـاس لـە (زینـدان و شـۆڕشـەکان و کۆمەڵکوژیـەکان دەکات وەک (کارەسـاتی ٢٤ ی ٤ی قـەڵادزێ).

- ناسری ڕەزازی[١٢]

زیاتر لە (٢٠) ئەلبومی هەیە، لەناو ئەو ئەلبومانەدا گۆرانی و سروودی نیشتمانی و گێڕانەوەی کۆمەڵکوژیەکانی گەلی کورد بەرچاوو زیندوو ڕاگیراون. ڕەزازی لە (١٩٨٨) ئەلبومی (هەڵەبجە)ی بڵاوکردەوە.

جگە لەو ئەلبومانە ڕەزازی سەدان سروودی نەتەوایەتی هەیەو سەرجەمیان گوزارشت لە مەینەتی و کارەساتەکانی کوردستان دەکات، لە تەواوی دونیا سەدان و سەدان کۆنسێرت و چالاکی بەشداربووە، لە بواری سروودی نیشتمانیدا.

٢-٢ ڕۆڵی گروپ و تیپە موزیکیەکان لە وێناکردنی گۆرانیەکانی کۆمەڵکوژیدا

لەو بابەتەدا تەنها دوو تیپی سەردەمی شۆڕش و شاخ بە نمونە وەرگیراون.

٢-٢-١ تیپی مۆسیقای شۆڕش

ئەو تیپە لە ساڵی (١٩٧٤) دروست بوو، لە هونەرمەندانی (سلێمانی، کۆیە، کەرکوک، دهۆک، زاخۆ، شەقڵاوە، هەولێر....هتد). چلاواز، ٢٠٠٨ :١٢).

سەرەتا بارەگای تیپ لە (گەلاڵە) بوو. دواتر بە هۆی بۆردوومانەوە گواسترایەوە بۆ (حاجی هۆمەران).

دواترلە گوندی (وەسان) ی دۆڵی باڵەکایەتی نزیک (قەسرێ) بارەگای تیپی مۆسیقای شۆڕش دانراوە، هەر لەو شوێنە دەست بە ئامادەکردن و تۆمارکردنی بەرهەمی سروود و گۆرانیە نیشتمانیەکان کراوە، ئەو بەرهەمانە لە ڕێگەی (ئێزگەی دەنگی کوردستان)، بڵاوکراونەتەوە.

دواتر بارەگای تیپ گواستراوەتەوە (چۆمان). لەوێوە چەند چالاکیەکیان لە چۆمان و حاجی هۆمەران ئەنجام داوە.

لە (٢٢-١٢-١٩٧٤) یەکەمین ڤێستیڤاڵیان بەناوی (ڤێستیڤاڵی هونەری شۆڕشگێڕی کوردی) لە حاجی هۆمەران سازداوە، کە زیاتر لە (٨٠) هونەرمەندی بوارەکانی (موزیک، شێوەکاری، نواندن) بەشدارییان تێدا کردووە (چلاواز، ٢٠٠٨: ١٣).

دواتر لە (٢٥-١٢-١٩٧٤) ڤێستیڤاڵەکە لە چەندین شارو شوێنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ناوچە سنورییەکان و ئۆردوگایەکان دەستی پێکرد وەک (ئاندیمەشک، بابک، سەرپوولی زەهاو، ئەنزڵ، قەسری شیرین، ئۆردوگای سەرئابی گەرم، کرمانشان، ئۆردوگای سەر ئابلە، کامیاران، پاوە، سنە) ئەو ڤێستیڤاڵە تاوەکو نەورۆزی (١٩٧٥)ی خایاندووە (چلاواز،٢٠٠٨: ١٤-١٥).

ئەو تیپە نزیکەی (٣٢) بەرهەمی تۆمارکرد کە تاوەکو ئێستاش ئەو بەرهەمانە لەسەر وێردی خەڵک ماونەتەوە. لەوانە (موزیکی چەمی ڕەزان، ئێمە کوردین، پێشمەرگەین و کۆڵنەدەر، بە کوردی کەوا زمانم پڕا، کوردستان نیشتمانی کورد، دەمی ڕاپەڕینە، ئەی ڕەقیب، من پێشمەرگەی کوردستانم، ئەی شەهیدان، ئەو شەهیدانەی.....هتد) (چلاواز،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢٠٠٨: ١٧-١٨).

نمونەی سروودی (ئێمە کوردین، هۆنراوە (نوری حەیران)، ئاواز (ئەنوەر قەرەداغی).

ئەو سرووده لەسەر پەیژەی (ڕێی گەورە)یە. بە ڕیتمی (٤/٣) کە ڕیتمیکی (مارش) ییە، پیکهاتووە لە(١٦ باڕ) و چەند جارێک گەرانەوە بۆ (مۆتیڤ) ەکان.

ئێمە کوردین، ئێمە خاوەن باوەڕین

بۆ نەوەی کورد، بۆ نەوەی کورد، ڕابەرین

شۆڕشێکی خوێناویمان شاهیدە

چەند دلێرو نەبەردو جەنگاوەرین

٢-٢-٢ تیپی مۆسیقای شەهید کارزان

لە (١-١٠-١٩٨١) دامەزراوە، تاوەکو ساڵی (١٩٩٠) چالاکیان هەبووە. چوار کاسێتیان بڵاو کردۆتەوە لە ساڵەکانی (١٩٨٣- ١٩٨٥- ١٩٨٦- ١٩٩٠)(حەمە، ٢٠١٧: ٩٥-٩٦)

بەشێکی زۆر لە بەرهەمەکانی ئەو تیپە گۆرانی و سروودی نیشتمانی بوون گوزارشتیان لە مەینەتی و تراژیدیاکانی گەلی کورد کردووە، وەک (دەبا فاشیەکان بزانن، ڕێی خەباتمان، نیشتمانم، ئاسودەبن، ئەی کوردینە، شەهید شەهید، ئازادی خواز کوردین ئێمە.....هتد).

ئەم تیپە لە (١٢ ی ئاداری ١٩٩٠) لە میهرەجانی نەورۆزو هەڵەبجە، لە هۆڵی سینەمای

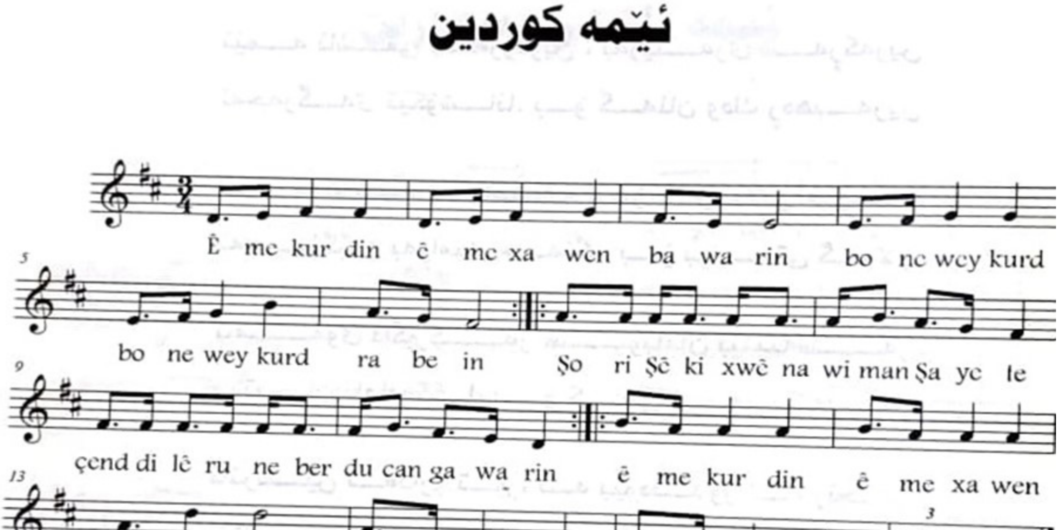

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئیستقلال لە شاری سەقز، بەچەند بەرهەمێک بەشدارییان کرد(حەمە،٢٠١٧: ٩٧).

لەو چالاکیەدا کارەسات و جینۆسایدی هەڵەبجەیان بە چەندین سروود و گۆرانی نیشتمانی تایبەت بەو کارەساتە پێشکەشکرد.

ئەم چالاکییە بە یەکێک لە باشترین چالاکییەکانی ئەم گرووپە دەژمێردرێت، چونکە ئەو سەردەمانە سەدان خێزان لە دوای شۆڕش و پرۆسەی ئەنفال، لە ناوچەکانی ئێراندا بڵاو بوونەوە ئەم چالاکییە جارێکی دی گیانی شۆڕشگێڕەی تێدا زیندوو کردوونەتەوە. بەرهەمەکانی نێو داستانی هەڵەبجە هەم گێڕانەوەی ناسۆرە هەم دەستی مانەوە و بەردەوامی لە بەرهەمەکاندا دەبینرێت، بۆ نموونە گۆرانی (مەرۆ، مەرۆ، بابە مەڕۆ) ی (حەمە جەزا) وەک یەکێک لە بەرهەمەکانی ئەم فیستیڤاڵە پەیامێکی بەهێز لەناو تێکستەکەدا دەبیبیندرێت کە تا ئەم ساتە وەختە ئەو وورە بەهێزەی تێدایە، کە باوکێک منداڵەکانی لە پێناو شۆڕش و لە پێناو مانەوەی نەتەوەکەیدا جێدەهێڵێت بڕوانە تێکستی گۆرانیەکە و دیالۆگی نێوان منداڵەکان و باوکێک(حەمە، ٢٠١٧: ٩٨).

ئەوەی خوارەوە یەکێکە لە بەرهەمەکانی تیپی شەهید کارزان، کە لەسەر مەقامی (بەیات/ دەنگی می) دانراوە، بە ڕیتمی مارش (٤/٢) دانراوە. کە پێکهاتووە لە (١٨ باڕ) چەند جارێک گەڕانەوە هەیە لەناو ڕستەکاندا.

ئەی کوردینە

ئەی کوردینە، ئەی مەردینە

با دەست لەناو دەست کەین هەموو

بۆ بەرزێتی خاکی وەتەن

بۆ یەکێتی بچین هەموو، کوردین هەموو

هۆنراوە(زێوەر)، ئاوازی (کۆن)، ووتنی (کۆرس)، نووسینەوەی نۆتە (خالید سەرکار).

٢-٣ وێناکردنی کۆمەلکوژیەکان لە گۆرانی و موزیکدا، دوای ڕاپەڕین

٢-٣-١یەکەمین ڤێستیڤاڵی هونەری گۆرانی و موزیکی کوردی

ڤێستیڤاڵێک کە تەواوی بەرهەمەکانی گوزارشت بوون لە مەرگەسات و کارەساتەکانی گەلی کورد، ئەو ڤیستیڤاڵە ماوەی سێ ڕۆژ نمایشکرا لە (٢٦-٩-١٩٩١ تاوەکو ٢٨-٩- ١٩٩١) لە هەولێر پێشکەش کرا. ڤێستیڤاڵەکە کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد مەڵبەندی گشتی سلێمانی و لقی هەولێرو هەردوو بەشی ڕواندزو چەمچەماڵ و چەند هونەرمەندێکی ڕانیەو کۆیە لە چوارچێوەی تیپێکی گەورەو ئۆرکستراییی پێشکەشیان کرد (حاجی، ١٩٩١: ٥)

ژمارەی ژەنیارانی بەشداربوو (٤٢) ژەنیاربوو، لە سێ گروپی ئامێری ئۆرکسترایی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

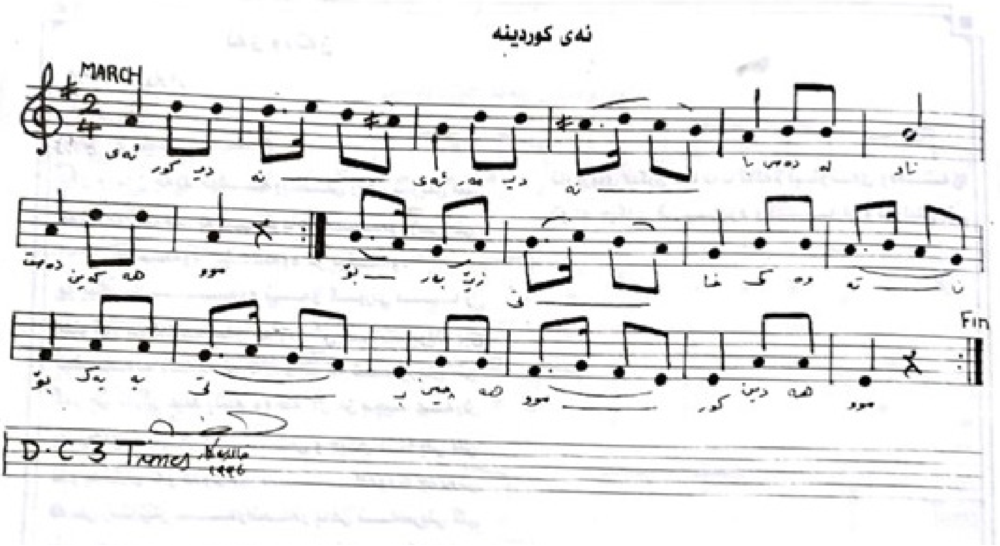

(ئامێرە ژێدارەکان، ئامێرە فووداره تەختەییەکان، ئامێرە ڕیتمیەکان)

دواتر ئەو ڤێستیڤاڵە گواسترایەوە سلێمانی و لە (٣٠-٩-١٩٩١) بۆماوەی دوو ڕۆژ لەوێش نمایشکرا.

بیرۆکەی ڤێستیڤاڵەکە دەگەڕێتەوە بۆ هونەرمەند (ئامانج غازی) (حاجی، ١٩٩١: ٧).

بەرنامەی ڤێستیڤاڵ

١- سروودی ئازادی (١٥ خولەک)

ئاوازو دابەشکردنی چەتۆ نەورۆز

٢- سوتماک (١٥ خولەک)

هۆنراوەی شێرکۆ بێکەس

ئاوازو دابەشکردنی: غەمگین فەرەج

ووتنی: بهجت یحیی

٣- لای لایە (١٠ خولەک)

هۆنراوەو ئاوازو ووتنی بهجت یحیی

ئامادەو دابەشکردنی: لاوک لەتیف

٤- کۆچ و باران (٤٥ خولەک)

هۆنراوەی: کەریم دەشتی

ئاوازو دابەشکردنی: ئامانج غازی

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ووتنی: هاوتا ئەسعەد(حاجی،١٩٩١: ٩).

دواتـر تراژیدیاکانـی (کۆڕەوەکـەی سـاڵی ١٩٩١) لەنـاو گۆرانـی و موزیکـی کوردیـدا ڕەنگـی دایـەوە،

لـە دوای ڕاپەڕیـن ئـەو بەرهەمانـەی لەسـەر مەرگەسـات و تراژیدیاکانـی گەلەکەمـان پێشـکەش کـران، چونـە قۆناغێکـی تـرەوە، لـە قۆناغـی نمایشـی تاکـە کەسـی و گروپـی بچـوک و سـتۆدیۆی سـادەوە، هاتنـە نـاو نمایش گروپی ئۆرکسـترایی و ڤێسـتیڤاڵی گـەورەو جەمـاوەری و سـتۆدیۆی پێشـکەوتووەوە...

- بەهجەت یحیی:[١٣]

یەکێکە لەو هونەرمەندانەی لە دوای ڕاپەرینـەوە ژمارەیەکی بەرچاو گۆرانی نیشـتمانی هەیـەو، بەشـێکی زۆریـان گزارشـت لـە کۆمەڵکوژیەکانـی گەلـی کـورد دەکـەن وەک(سـوتماک، لای لایـە، تۆڵە...هتـد).

گۆرانی یەکەم:

تۆڵە

من بورکانی چیای خەمم ئەمڕۆ هاتووم

من لافاوی گریانێکی پەنگخواردووم

من ئەوگەلەم ئەنفال بووە نان و بەرگم

ئەنفال بووە ناونیشانم

ئەنفالیان کردە مۆرێک و

خستیانە سەر ناوچەوانم

ئـەم گۆرانیـە هۆنراوەو ئاوازی هونەرمەند خۆیەتی، لەسـەر مەقامی (صەبا) دەگوترێت، ئامێرەکانـی وەکـو (دەف، کلاڕنێت، سـاز) ڕۆلـی (صـۆڵـۆ) (solo)وەردەگـرن، کـە ئامێـری (سـاز)ەکە لـە لایـەن (بەهجـەت) خۆیـەوە دەژەنرێت.

گۆرانی دووەم:

سوتماک

ئێستا لەوێ....

لەنێو تابووتی نارنجی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

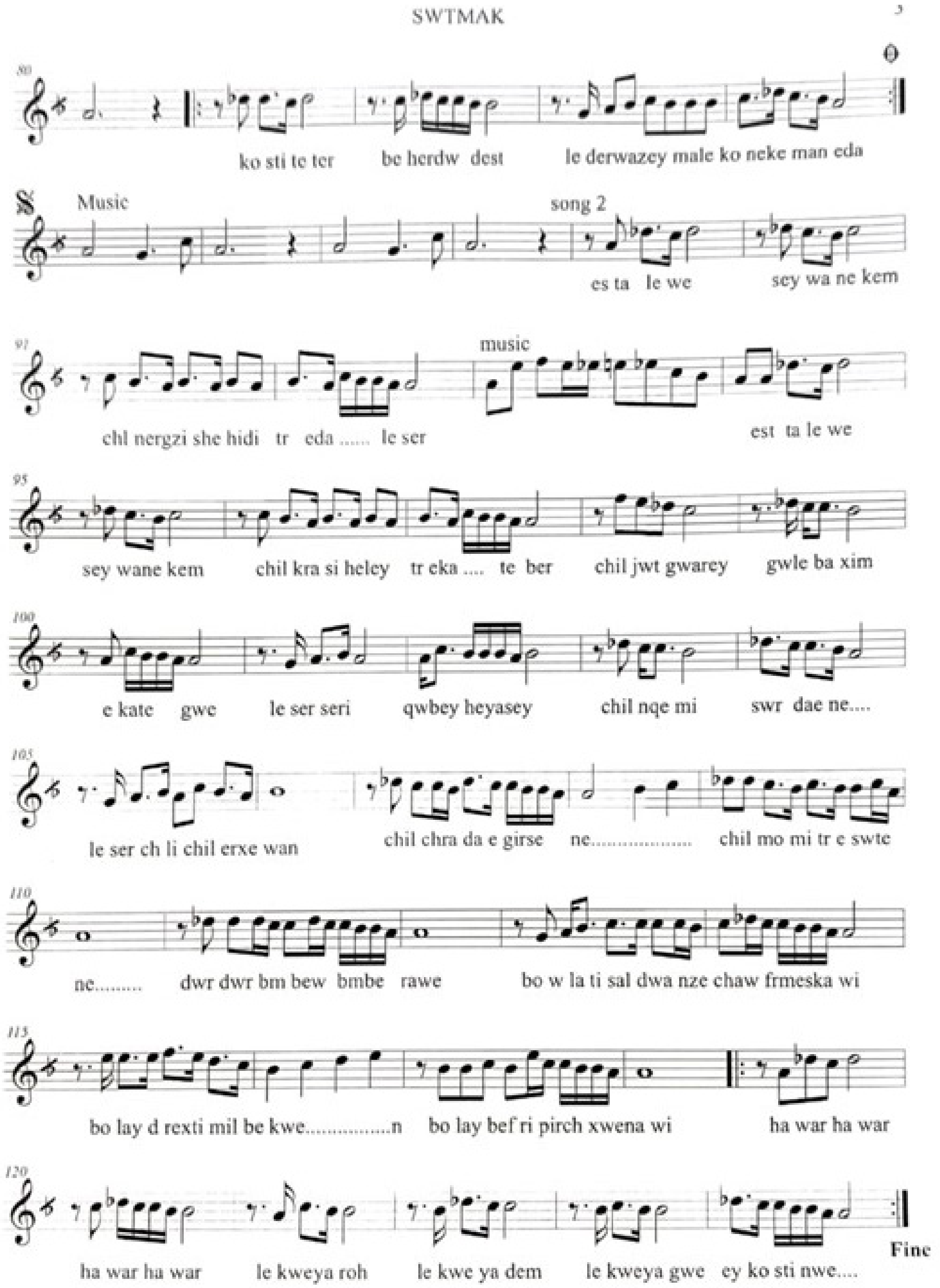

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

خۆرنشینی شارەکەمان

چل منالّم، چل جگەرم،

هەشتا چاوم، هەشتا گوێچکەم...

هەشت سەد پەنجەی هەردوو دەستم، هەردوو قاچم،

بەیەکەوە هەڵئەوەرێ

هۆنراوەی (شێرکۆ بێکەس)، ئاوازو دابەشکردنی (غەمگین فەرج)، وتنی (بەهجەت یحیی).

ئەو ئاوازە مەقامی (صەبا لە سەر دەنگی لا) مەقامی سەرەکی گۆرانیەکەیە، ئاواز دانەر لەسەر ئەو مەقامە نەوەستاوە بەڵکو دەچێتە سەر مەقامی (بەیات) و دواتر دێتەوە سەر مەقامە سەرەکیەکە. واتە دوو مەقامی جیاواز بەکار دێنێت.

ئامێری (دەف) مۆرکێکی کوردانەو، شینگێڕیانە دەداتە ئاوازەکەو، بە ڕیتمی (٤/٤).

ئەمەی خوارەوە نمونەیەکی گۆرانیەکەیە کە بەشی (سۆلۆی گۆرانبێژ)ە کەیە.

- غەمگین فەرەج[١٤]

(پانۆڕامای خەڵاتی مەرگەسات) دەکرێ بڵێین ئەکادیمی ترین بەرهەمە بۆ هەڵەبجە، بۆ ئەنفال و شنگال، واتە کۆکراوەی کارەساتە کۆمەلکوژیەکانی کوردە.

دەکرێ بڵێین شێوازی نوسین و داڕشتنی بەرهەمەکە زۆر نزیکە لە (سیمفۆنیای چامەیی- سیمفۆنیک پۆییم). زۆریک لە توخمەکانی ئەو فۆڕمەی تێدایە، (غەمگین) بە فانتازیاو هونەرێکی بالای ئاوازدانان و دابەشکاری و ڕێکخستنی (سۆلۆ) و بەشداری ئامێرە کوردیەکان و خوێندنەوەی هۆنراوە لەناو بەرهەمەکەدا، بەشداری چەندین پارچەی لای لایەو شینگێڕی و سەردولکە بە پلەی باک، بەشداری قەتارو خاوکەر... هتد. ئەوەمان پێدەڵێت کە ئەو بەرهەمە یەکێکە لە بەرهەمە باڵایەکان کە بۆ ئەنفال و هەڵەبجە دانراوەو، شێوەیەکی فۆرمی موزیکی ئەوروپی وەرگرتووە.

(پانۆڕامای خەڵاتی مەرگەسات) لە ئاوازو دابەشکردنی (غەمگین فەرەج) و هۆنراوەی (شێرکۆ بێکەس)، ئۆرکسترای سلێمانی بە رابەرایەتی (مستەفا عەباس عەلی)، ووتنی سۆلۆیەکان (عەدنان کەریم، کیژان ئیبراهیم خەیات، دیاری قەرەداغی)، کۆرسی (تەوار، پەیمانگای هونەرەجوانەکانی سلێمانی). تەواوی بەرهەمەکە نزیکەی (٢٥) خولەک دەخایەنیت. دابەشکاری ستوونی و سکۆری بەرهەمەکە بۆ (١٨) هێلی ئامێری کراوە کە دوو هێلیان بۆ دەنگی (سۆلۆ، کۆرس).

ئامێرە بەشداربووەکان (فلوت، شمشاڵ/ بلور، ئۆبوا، کلارنیت سی بیمۆل، باڵەبان، کۆرنیت، ترمبۆن، تیمپانی، گۆنگ، سەنتور، پیانۆ، ڤیۆلین یەک، ڤیۆلین دوو، ڤیۆلا، چەلۆ، کۆنتڕاباس).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئەگەر چی لە سکۆردا چەند ئامێرێک نەنوسراونەتەوە بەڵام لە ئەو بەرهەمە لە چوار بەش پێکهاتووە هەر بەشەی کارەساتێک دەگێڕێتەوە:

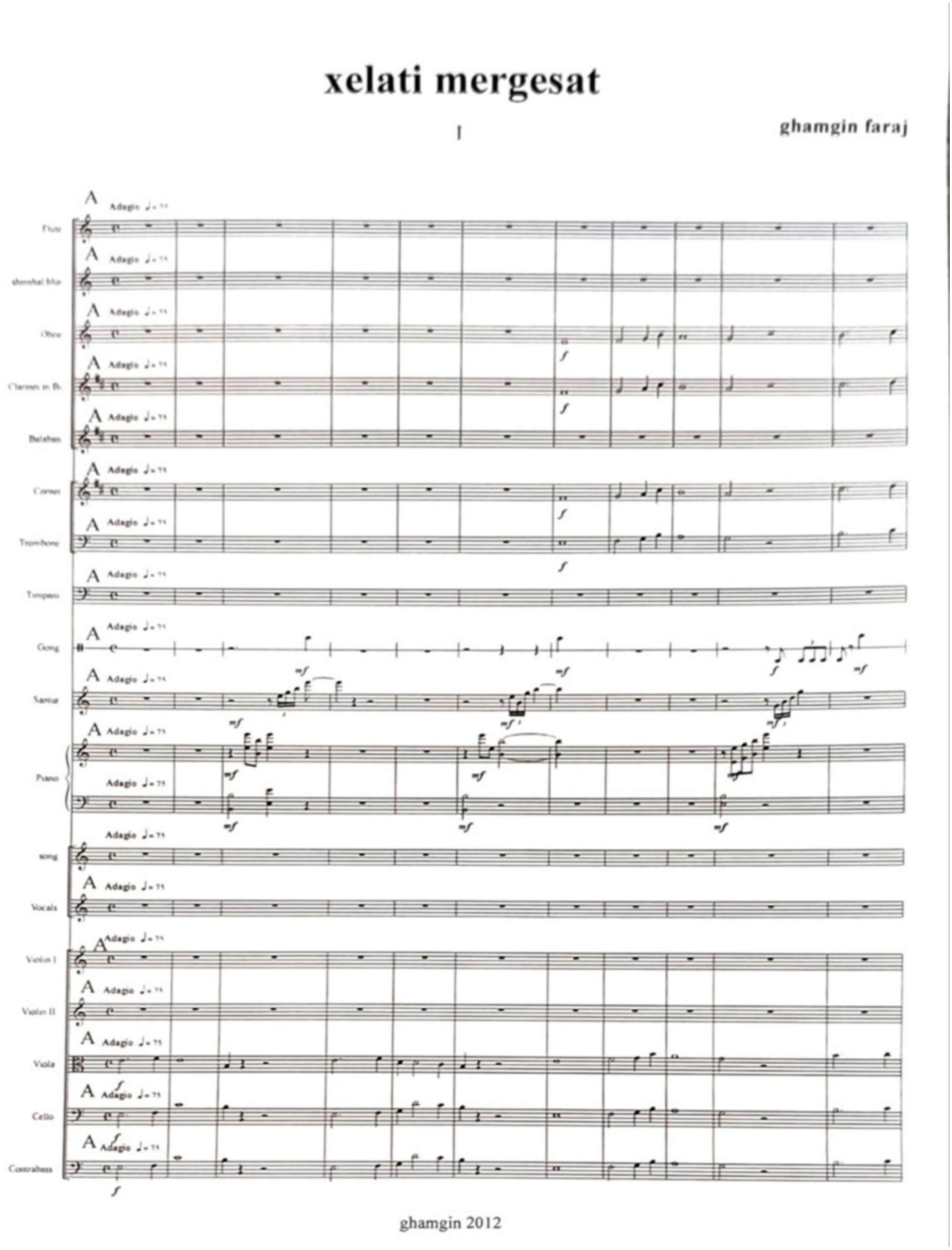

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی یەکەم:

ئەوبەشە بەڕیتمی (٤/٤) بە خێرایی (Adagio θ = 75) لەسەر مەقامی (کورد/ دەنگی می). پێکهاتووە لە (١٣٩ باڕ)، کە (٤ تێم)ە.

سۆلۆی دەنگ (دیاری قەرەداغی، کیژان ئیبڕاهیم خەیات، عەدنان کەریم) چەند دەنگێکی هات و هاوارو شینگێری کارەساتەکە پلەی باک کراوە، کۆرس بەشدارن.

لەو بەشەدا ئامێرە کوردەواریەکانی وەک (دەف، سەنتور، باڵەبان) ڕۆڵی بەرچاوو (سۆلۆ) دەبینن.

ئەو بەشە نزیکەی (٨:٣٠) خولەک دەخایەنێت.

ئەم نمونەی خوارەوە پارچەیەکە لە بەشی یەکەم کە بۆ ئۆرکێسترا نووسراوەتەوە:

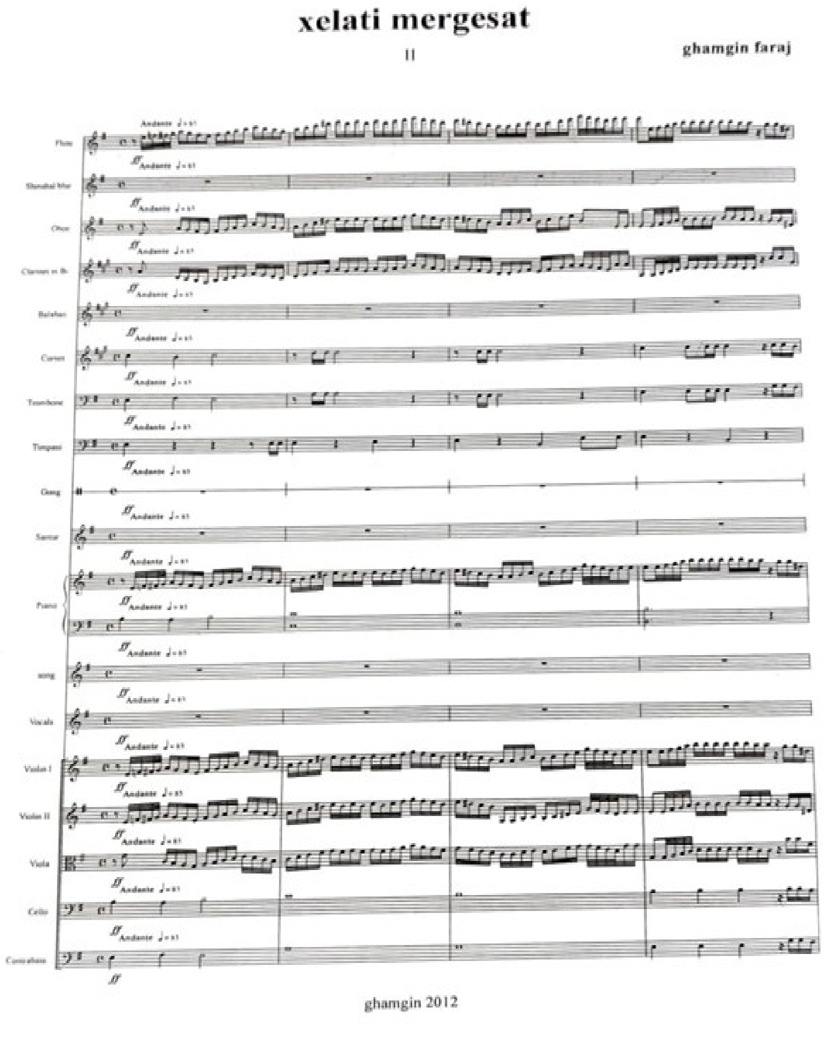

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی دووەم:

ئەک بەشە بە ریتمی (٤/٤) بە دمێک دەست پیدەکات، دواتر بە مەقامی (نەهاوەند) ئامێر ژێدارەکان دەست پیدەکەن، بە خێرایی (Andante θ = 85)، بە سۆلۆی (عەدنان کەریم) پرسیار لە هەڵەبجە دەکرێت کە باسی چی بکات.

لە خولەکی (٣٠: ١٣) کۆتایی دێت. بە بەشداری (ئاهاتیکی کۆرس و موزیک). ئەوبەشەش لە (٤ تیم) پێکدیت. کە (٩٦ بارِ)ە.

بەشی سێیەم:

ئەم بەشە بە ڕیتمی (٤/٤) دەست پیدەکات، لەسەر مەقامی (حیجاز/ می) بە خێرایی(Allegro θ = 145). سەرەتا بە (مۆتیڤێکی ٤ بار) ی دەست پێدەکات و، دواتر

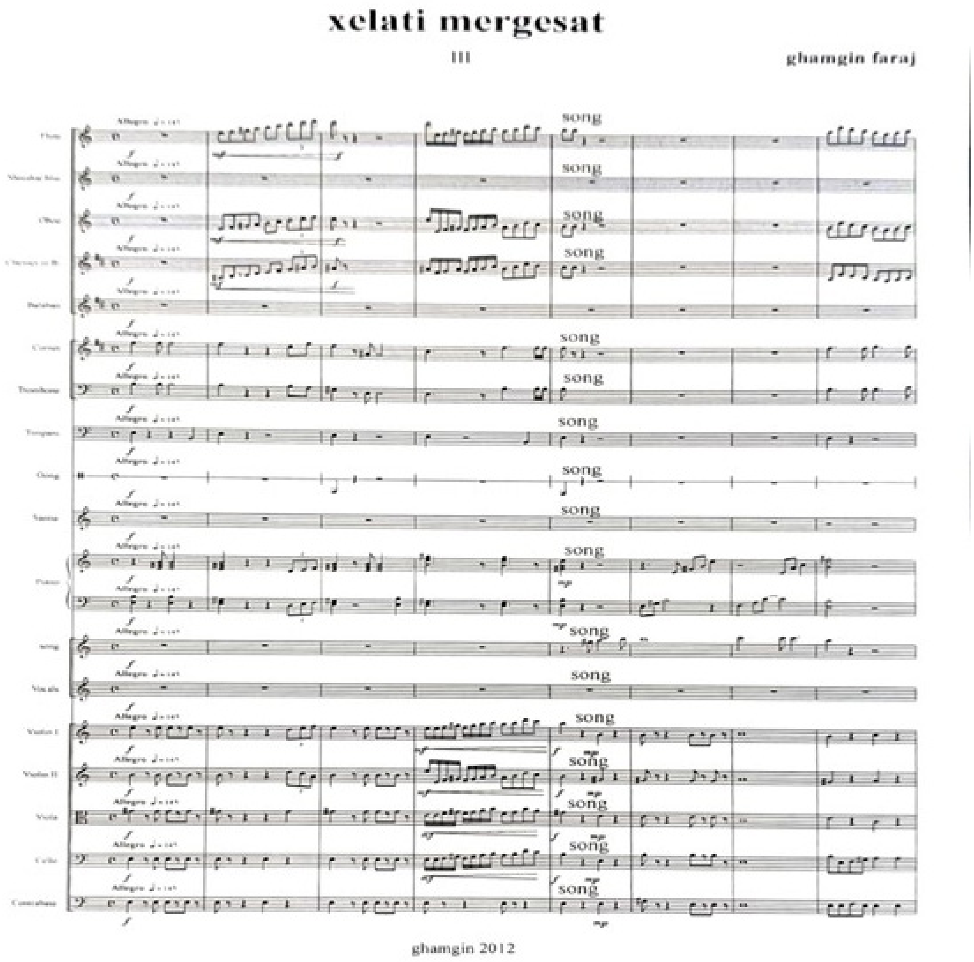

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

سۆلۆی (کیژان) پرسیاری ئەوە دەکات کە ئەمجارەیان باسی چی بکات.باسی کۆستێکی تر، مەرگێکی تر ئەنفال و بای ژەهرو، بەهاری مەرگە سات دەکات.

ئەم بەشە لە (١ تێم) پێکاتووە، کە (٩٣ بار)ە، لە خولەکی (٣: ١٦) کۆتایی دێت.

بەشی چوارەم:

ئەو بەشە لەسەر مەقامی(می/ دەنگی لا) دانراوە، بە ڕیتمی (٤/٤) بە خێرایی(Andante $\theta = 85$)، ئەو بەشە پێکهاتووە لە (٧ تێم) کە بە درێژترین بەشی ئەو بەرهەمە دادەنرێت، کە (١٦٣بار)ە.

بە(مۆتیڤ) ێکی (٣ ترپە) یی و دواتر سۆلۆی (دیاری قەرەداغی) و کۆرس دەست پێدەکات،

لەو بەشەدا دەقیکی شیعری لە تێمەکانی ناوەراست دەخوێنرێتەوە.

لە کۆتاییشدا عەدنان کەریم بۆ شینی ئەنفالەکانی گەرمیان (قەتارو خاوکەرێک) دەلێت و، دواتر بە (کادێنزا) یەکی بەهێزی تەواوی ئۆرکێسترا لە خولەکی (٤٥: ٢٥) کۆتایی بە بەرهەمەکە دەهێنرێت.

٢-٣-٢ شەڕی داعش، کارەساتی شنگال، لە موزیکی کوردیدا

شەڕی داعش زۆر کارەساتی بەکۆمەڵی بە دوای خۆیدا هێنا (شنگاڵ) نمونەیەکیانە، لە لایەن زۆر هونەرمەندەوە کاری لەسەر کراوە یەکێک لەوانە:

- دڵشاد حەمە سەعید[١٥]

دڵشاد محەممەد سەعید، ڤیۆلۆنیست و کۆمپۆزەری ناوداری کورد، بۆ کارەساتی شەنگال و کۆمەڵکوژیەکانی شەری داعش لە ساڵی (٢٠١٥) (سیمفۆنیاو کۆڕاڵی پێشمەرگەو شنگال) ی دانا کە دەنگدانەوەیەکی نێودەوڵەتی پەیدا کرد.

سیمفۆنی و کۆڕاڵی (پێشمەرگە) و (شنگال) دوو کاری هونەریی، کە بەشێوەی سەمفۆنیا و کۆڕاڵ بەرهەمهاتوون. ئەو دوو بەرهەمە لە ئەلبوومێکدا بڵاوکرانەوە و تۆڕی میدیایی (ڕووداو) سپۆنسەریی کردون.

دڵشاد محەممەد سەعید لە پێشەکیی ئەو ئەلبومەدا نووسیویەتی: «لە عێراقدا نزیکەی نیوەی خاکی کوردستان وەک ناوچەی ناکۆکی لەسەر خراوەتە نێو ماددەی ١٤٠ی دەستووری عێراقەوە. ئەو ناوچانە هەمیشە لە بیری مندا بوون کە کارێکیان لەسەر بکەم». وە کردەوەکانی گرووپە توند ئاژۆکان لە ساڵی ٢٠٠٧ کە بەهۆیانەوە دوو گوندی شنگال وێرانکران، وایانکرد داواکەی هۆزانڤان (ئەدیب چەلکی) بۆ دانانی موزیک بۆ تێکستێکی ئەو بە ناوی «شنگال» قبوڵ بکەم.

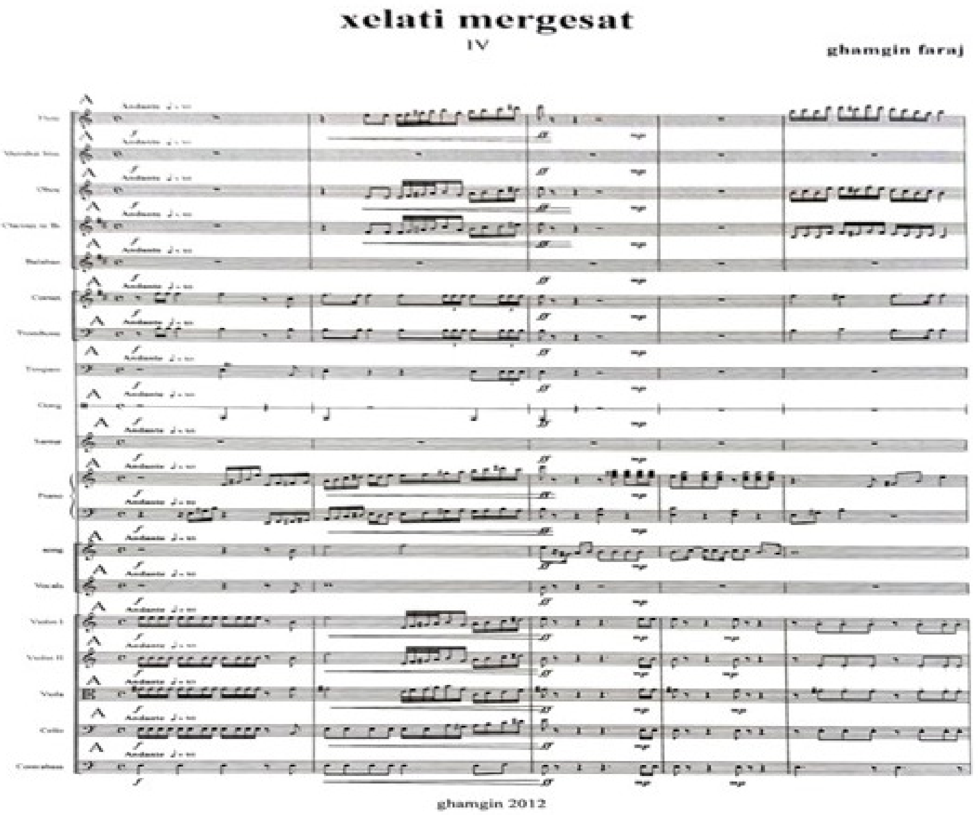

سەبارەت بە گۆرانی «پێشمەرگە»ش دڵشاد دەڵێت: ساڵێک دواتر بۆ هەمان مەبەست تێکستێکم لەلایەن (ئەدیب چەلکی)یەوە پێشکەشکرا، کە سەرەتا بۆ دەنگبێژێکی سۆلۆیست دانرابوو، بەڵام ئەو پێشنیازی ئەوەیکرد کە پێویستە کارێکی نەتەوەیی ئەنجام بدرێت و هونەرمەندانی سەرتاسەری کوردستان تێیدا بەشداربن (فایەق، ماڵپەڕی ڕووداو، ٢٠١٥)[١٦].

بەشی سێیەم:

٣-١ ئەنجامەکان:

١- دەرکەوت کە لەمێژووی هونەری کوردیدا بابەتی کۆمەڵکوژی و نەهامەتیەکان لە تەواوی فۆرم و شێوەکانی گۆرانی و موزیکی کوردیدا ڕەنگی داوەتەوە.

٢- لە دوا ساڵانی هەشتایەکان بە تایبەت دوای کارەساتی هەڵەبجە، کارە هونەرییەکان تەنها لە دەنگ و لاواندنەوەو فۆڕمە میللی و فۆلکلۆریەکان نەمایەوەو، بەڵکو ئامێری موزیکی و تیپی موزیکی جۆراو جۆر و بەرهەمی گۆرانی نیشتمانی و سروود بە شێوەو قۆناغێکی نوێ ئامادەکران و گوزارشتیان لە کارەساتەکان دەکرد.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٣- لەگەڵ دروستبوونی تیپە موزیکیەکانی شاخ و شۆڕش گەیاندنی کارەسات و کۆمەلکوژیەکان لەناوچەو جوگرافیایەکی بەرتەسک نەماییەوەو، بەڵکو لە ڕێگەی چالاکیەکانی ئەو تیپانەوە تەواوی کورد بە ڕووداوەکان زیاتر ئاشنابوون و گیانی بەرخوودان و بەرەنگاربوونەوەی کۆمەڵکوژیەکان بەرەو ئاستێکی باڵا هەڵکشا.

٤- لە ڕێگەی هونەری گۆرانی و موزیکەوە کارەساتەکان بوون بە کارەساتی نەتەوەیی و لە هەر چوارپارچەی کوردستانەوە هۆشیاریی کۆمەڵکوژیەکان بلاو بۆوە لە پێناوی هەستی نەتەوایەتی. بۆنمونە (شەڕی قەڵای دمدم، هەڵەبجە، حکومەتی شێخ مەحموود... هتد) بەتەواوی کوردستان گەیەنران و ئاشناکران و وەک مێژوو تۆمارکران.

٣-٢ ڕاسپاردەکان:

١- ئەرکی میدیایە بەرهەمە هونەریەکانی جینۆسايد و کۆمەڵکوژی بگەیەنێتە دونیای دەرەوەو، ناوەندە پەیوەندی دارەکانی جینۆسايد لە جیهاندا.

٢- ساڵانە بودجەیەک تەرخان بکریت بۆ بەرهەمهێنانی چەند کارێکی گۆرانی و موزیک تایبەت بە جینوسايد و مەرگەساتەکانی گەلی کورد. وەک ئەوەی ئەرمەنەکان دەیکەن.

٣- هەموو بەرهەمە هونەرییەکانی لەسەر جینۆسايد بەرهەم هاتوون کۆبکرێنەوەو، بە فەرمی بگەیەنرێنە (یونسکۆ)، تاوەکو لە لایەن ئەوانەوە هونەری کوردیش هاوشیوەی مرۆڤی کورد بە فەرمی بە هونەریکی جینۆسايد کراو بناسرێندرێت.

٣-٣ پێشنیازەکان:

١- ئەنجامدانی چالاکی هونەریی بەردەوام لە سەر ئاستی نێو دەوڵەتی تاوەکو لە لایەن ڕێکخراوی نێودەوڵەتی (یونسکۆ) بەشێک لە هونەرو کولتووری کوردیش وەک هونەریکی جینۆسايدکراو بناسێنرێت.

٢- دامەزراندنی ئەرشیفخانەیەکی نەتەوەیی بۆ پاراستنی ئەو بەرهەمە خۆماڵی و بیانیانەی کە لە تەواوی دونیا بۆ کارەسات و کۆمەڵکوژیەکانی کورد تۆمارکراون و ئامادەکراوون.

٣- تۆمار کردن و دیکۆمێنت کردنی ئەو بەرهەمە میلليی و خۆماڵیانەی دەماو دەم و سینە بە سینە لای خەڵک ماونەتەوەو، تۆمار نەکراون.

پەراوێزەکان:

١. عەلی بەردەشانی (١٧٦٧ – ١٨٠٩) شاعیرێکی کورد بوو. خەڵکی گوندی بەردەشانی نزیک ڕانیە بووە.
٢. شەڕی قەڵای دمدم لە نێوان برادۆستیەکان و سەفەوییەکان ڕوویدا، لە تشرینی دووەمی ١٦٠٩ز دەستی پێکردوو لە هاوینی ١٦١٠ کۆتایی هات، بە گیرانی قەڵاو سەرکەوتنی سەفەوییەکان.
3. https://www.kurdia.net/archives/7566.
٤. بە حەمەدی ئاغای ناسراوە، لە عەشیرەتی جاف ە، بە نزیکەیی لە ساڵانی (١٨٥٥) لە دایک بووە، بەشداری شەڕی عرووسان ی کردووە. بەیتبێژێگی شارەزاو بە توانای موکریان بووە.
٥. کاوێساغا لە نیوان (١٨٨٩- ١٩٣٦) ژیاوە، لە ناوچەی هەرکیایەتی لە دایک بووەو، لە گوندی هەرشەم کۆچی دوایی کردووە.
٦. ئەو ناوچە بیابانەیە دەکەوێتە سنوری نێوان عێراق و سعودیە، بەشێکی زۆر لە ئەنفالکراوەکانی کورد لەو ناوچەیە سەرنگوم کران و بە زیندوویی خرانە ژێر گڵەوە.
٧. عەلی عابدی هونەرمەندێکی نیشتمان پەروەری ڕۆژهەڵاتی کوردستانە، لە (٢٤- ٦- ١٩٦٩) لە سەردەشت دایک بووە، ژیانی لەسەقز بەرێدەکات، مامۆستای موزیک و گۆرانی بێژو ئاواز دانەرە، سی ئاوازی بۆ هەڵەبجە داناوە، خاوەنی چەندین ئاوازو گۆرانی ترە.
٨. گۆرانی (بەتەنیا جێم مەهێڵن) هۆنراوەی (ڕەفیق سابیر و ساڵح سوزەنی)ە، ئەم گۆرانیە یەکەمین بەرهەمە کە بۆ کارەساتی هەڵەبجە گوترابێت و تاوەکو ئێستاش وەکو سومبلێکی کارەساتەکە گوێی لێدەگیرێت.
9. https://www.rudaw.net/sorani/culture/160320241.
١٠. ئیقبال حاجیبی لە سنە لە دایک بووە، مایسترۆ و ئاوازدانەربووە، لە کۆشکی کەنعانی سنە مامۆستای موزیک بووە، ژەنیارێکی بەتوانای ئامێری کلارنێت بووە، لە ئەڵمانیا نیشتەجێیە، لەگەڵ تیپێکی ئۆرکێسترایی ئەڵمانی کاری کردووە.
١١. شڤان پەروەر لە (١٩٥٥) لە دایک بووە، زیاتر لە ٢٥ ئەلبومی هەیە، نوسەرو مامۆستای موزیکە، زۆرینەی هەرە زۆری بەرهەمەکانی شۆرشگێری و نیشتمانیین.
١٢. ناسری رەزازی لە (١٩٥٥) لە شاری سنەی ڕۆژهەڵات لە دایک بووە، جگە لە گۆرانی گوتن خاوەنی چەندین بابەتی نوسین و پەرتوک و توێژینەوەو، کۆڕو سیمیناری زمانەوانی و ئەدەبیە.
١٣. بەهجەت یحیی هونەرمەندێکی کوردە لە سلێمانی لە دایک بووە، جگە لە بەرهەمە شۆرشگێۆی و نیشتمانیەکانی خاوەنی چەندین ئەلبومە، بە ستایلێکی عیرفانی کوردی کاری هونەریی کردووە.
١٤. غەمگین فەرەج لە سلێمانی لە دایک بووە، خزمەتیکی بەرچاوی بزاڤی هونەریی کردووە، مامۆستای پەیمانگای هونەرە جوانەکان بووە، خاوەنی چەندین بەرهەمی ناوازەیە، چەندین پەرتوک و کۆرو سیمینارو چالاکی لەسەر موزیک هەیە.
١٥. دڵشاد حەمە سەعید لە (١٩٥٨) لە دهۆک لە دایک بووە، چەندین ئەلبومی موزیکی هەیە، کەسایەتیەکی کاریگەری موزیکی کوردییە.
16. http://rudaw.net/sorani/culture/130820157

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

سەرچاوەکان:

١. حاجی، مەغدید، یەکەمین فێستیڤاڵی هونەری گۆرانی و مۆسیقای کوردی، کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد، ١٩٩١.

٢. حەمە، توانا، موزیک و سیاسەت، چاپ و پەخشی سەردەم،٢٠١٧.

٣. خۆشناو، جەلال مەلا حەسەن، کاوێس ئاغا، چاپخانەی ماردین، ٢٠٠٠.

٤. شەریف، عەبدولواحید ئیدریس، سروود و گۆرانی نیشتمانی و بەرەنگاریی کوردی لە کرمانجی خوارووددا، چاپخانەی بینایی، ٢٠١١.

٥. فایەق، پەسار، چۆن سیمفۆنیاو کۆڕاڵی پێشمەرگەو شنگال بەرهەم هاتن؟، ڕۆژنامەی ڕووداو، ٢٠١٥.

٦. ئیلخانیزادە، سوارە،بەیت تەواو بە تاپۆی خۆمالی چندراوە، مالپەڕی ڤەژینبوکس،
https://books.vejin.net/ck/text/1449

٧. میکائیلی، حسێن، بەیت لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی دا، وەرگێڕانی سپیدە ساڵحی، ماڵپەری کوردیا، ٢٠٢٢/١١/١١.
https://www.kurdia.net/archives/7566

٨. سەرکار، خالید، وریا ئەحمەد، تیپی مۆسیقای شۆڕش ساڵی ١٩٧٤- ١٩٧٥، گۆڤاری چلاواز، ٢٠٠٨، هەولێر، ژمارە ٢٨.

٩. عەباس، سیروان، چیرۆکی دروستبوونی گۆرانیی بە تەنیا جیم مەهێڵن، ماڵپەڕی ڕووداو، ٢٠٢٤.
https://www.rudaw.net/sorani/culture/160320241.

١٠. فایەق، چۆن سیمفۆنیا و کۆڕاڵی «پێشمەرگە و شنگال» بەرهەم هاتن؟، ٢٠١٥.
http://rudaw.net/sorani/culture/130820157

١١. قەفتان، فازڵ، سروودە نیشتمانی ونەتەوەییەکان، نوسینەوەی نۆتە خالید، سەرکار، ١٩٩٦.

١٢. بەحری، ئەحمەد، گەنجی سەر بەمۆر، بەرگی دوو، چاپی یەکەم، چاپخانەی مادیار، تاران، ٢٠٢٠.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕۆڵی شایەتحاڵەکان و هێزی فیلم لە گێڕانەوەی جینۆسایدی ئێزیدییەکاندا

م.ی. کەریمۆک غەفور
زانکۆی سلێمانی، کۆلێجی هونەر، بەشی فیلمسازی
kareemokfilm@gmail.com

پوختەی توێژینەوەکە:

جینۆسایدی ئێزیدییەکان جێگەی بایەخی فیلمسازانی کورد و جیهان بووە و تا ئێستا ژمارەیەکی زۆر فیلم لەسەر تاوانکارییەکانی ئەم جینۆسایدە دروستکراون، ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات بەدواداچوون و شیکردنەوە لە هەمبەر پەیوەندییەکانی نێوان سینەما و جینۆساید و چۆنیەتی کارکردنی فیلمی کوردی و جیهانی لەسەر ئەم جینۆسایدە بکات، لە لایەک خستنەڕووی ڕۆڵ و گرنگی شایەتحاڵەکان و بەڵگەی ڤیدیۆیی و دەنگ و وێنە و نامە و نووسراو لە نیشاندانی ئەم تاوانانە و بەرجەستەبوونیان لە ناو فیلمەکاندا، لە لایەکیتر ڕەنگدانەوەی ئەم جینۆسایدە لە فیلمی کوردی و جیهانیدا چۆن بەرجستە بووە و دەرهێنەران بە چ دید و تێڕوانینێک بە چ فۆرم و شێوازی جیاواز کاریان لەسەر چیرۆک و ڕووداوەکانی ناو ئەم جینۆسایدە کردووە، ئایا سینەما بووەتە فاکتەری ناساندنی ئەم جینۆسایدە بە جیهاندا؟ ئایا توانراوە تاوانکارییەکانی ئەم جینۆسایدە بە شێوەیەکی شایستە و لە ئاستێکی باڵای هونەریی لە ڕێی فیلمدا بەرجەستە بکرێت؟، ئەم توێژینەوەیە هەوڵی ساغکردنەوەی ئەم پرسە دەدات و تێدەکۆشێ بگات بە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە، کە دواتر دەبنە کرۆکی گرفتی توێژینەوەکە، ئەمەش پێویستی بە گەڕان و کنە و شیکردنەوەی بەشێکی زۆری ئەو فیلمە داستانی و دۆکیۆمێنتارییانە هەیە کە لەسەر جینۆسایدی ئێزیدییەکان دروستکراون و لەبەر دەستی توێژەردان، هەروەها لەو ئاستەنگ و بەربەستەکانەش بکۆڵێتەوە کە لەمپەرن لەبەردەم پێگە و گەشەی فیلمی کوردی، وەک ئامرازێکی گرنگ لە خستنەڕووی جینۆسایدەکانی کوردستان و

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هێزی پەیوەندیگرتن لەگەڵ جیهاندا. توێژینەوەکە تیشک دەخاتە سەر ناوەڕۆکی هەندێ فیلم، وەک نموونەش فیلمێکی کوردی وەرگرتووە و شیکردنەوەی بۆ دەکات.

زاراوە سەرەکییەکان: بەڵگە، فیلم، گێڕانەوە، جینۆساید.

دور الأدلة وقوة الفيلم في رواية الإبادة الجماعية الإيزيدية

ا.م. كريموك غفور

جامعة السليمانية، كلية الآداب، قسم صناعة الأفلام

kareemokfilm@gmail.com

الملخص:

هذا البحث (دور الأدلة وقوة الفيلم في رواية الإبادة الجماعية الإيزيدية) إلى التحقيق وتحليل العلاقة بين السينما والإبادة الجماعية وكيفية عمل الفيلم الكردي والعالمي على الإبادة الجماعية الإيزيدية كيف يتم تقديم هذه الجريمة وانعكاسها في سينما الكردية والعالمية؟ الأفلام كيف عمل المخرجون على قصص وأحداث هذه الإبادة الجماعية بأشكال وطرق مختلفة، هل أصبحت السينما عاملا في إدخال هذه الإبادة الجماعية إلى العالم؟، تثبت هذه الدراسة ما إذا كانت جرائم هذه الإبادة الجماعية قد تمكنت من ذلك؟ أن يتم تصويرها بشكل لائق وعلى مستوى فني عالي من خلال الفيلم؟ هل هناك قصص قصيرة وأفلام وثائقية عن الإبادة الجماعية للإيزيديين متاحة للباحثين.

الكلمات المفتاحية: وثيقة، فيلم، رواية، إبادة جماعية.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

The Role of documents and the Power of Film in Narrating the Yazidi Genocide

Karimok Ghafoor

Sulaimani University, College of Arts, Department of Filmmaking

kareemokfilm@gmail.com

Abstract:

This research (The Role of documents and the Power of Film in Narrating the Yazidi Genocide) aims to investigate and analyze the relationship between cinema and genocide and how Kurdish and international film works on the Yazidi genocide How is this crime presented and reflected in Kurdish and international films, how have directors worked on the stories and events of this genocide in different forms and ways? Has cinema become a factor in introducing this genocide? Genocide in the world?, This study proves whether the crimes of this genocide have been able to be portrayed in a decent manner and at a high artistic level through film? There are short stories and documentaries about the genocide of the Yazidis available to the researchers.

Keywords: document, film, Narrating, genocide.

گرنگی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە دەشی سەرچاوەیەکی باش بێت بۆ ناوەندە ئەکادیمی و هونەرییەکانی بواری سینەما و جینۆساید لە هەرێمی کوردستان و جیهانیش، هەروەها بۆ تێگەیشتن و شیکردنەوەی فیلم و پەیوەندی نێوان سینەما و جینۆساید، سوودی بۆ قوتابی و خوێندکارانی پەیمانگە و کۆلێجەکانی هونەر دەبێت، سەرچاوەیەکی گرنگیش دەبێت بۆ توێژەرانی بواری سینەما و جینۆساید بە تایبەتی و بۆ نووسەر و ڕەخنەگر و مێژوونووس و میدیاکاران بە گشتی.

میتۆدی توێژینەوە:

میتۆدی وەسفی شیکاریی، شیاو و گونجاوە بۆ شیکردنەوەی زانستی و هونەری فیلمە سینەماییەکانی بواری جینۆساید و بەدیارخستنی کێشەی توێژینەوەکە و گەیشتن بە دەرەنجامەکانی.

سنووری توێژینەوە:

لە نێوان سالانی (٢٠١٤-٢٠٢٤)، لە چوارچێوەی جینۆسایدی ئێزیدییەکان و ئەو فیلمانەی لەسەر ئەو جینۆسایدە دروستکراون.

پێکهاتەی توێژینەوە:

ئەم ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەشی سەرەکی پێکدێت:

بەشی یەکەم: چوارچێوەی تیۆری توێژینەوەکەیە کە لەم تەوەرانە پێکدێت: (پوختەیەک لە جینۆسایدی ئێزیدییەکان)، (ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئێزیدییەکان لە فیلمی کوردی و جیهانیدا)، (بەڵگەکانی ناو جینۆسایدی ئێزیدییەکان وەک بنەمایەک بۆ دروستکردنی فیلم).

بەشی دووەم: جێبەجێکردنی نموونەی توێژینەوەیەکەیە، کە تەرخانە بۆ شیکردنەوەی ڕەهەندەکانی فیلمی (ڕەشەبا) و خستنەڕووی لایەنە ئەرێنی و نەرێنیەکانی، هەروەها بەرجەستەبوونی جینۆسایدی ئێزیدییەکان لەو فیلمەدا.

لە کۆتاییدا (دەرەنجام و ڕاسپاردە و پێشنیازەکانی توێژینەوە)کە و سەرچاوەکان و لیستی ئەو فیلمانەی لەسەر ئەم جینۆسایدە دروستکراون، لەگەڵ پاشکۆی پۆستەر و وێنەکان خراونەتەڕوو.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی یەکەم: چوارچێوەی تیۆری توێژینەوە

١-١: پوختەیەک لە جینۆسایدی ئێزیدییەکان.

لە مێژووی کۆن و نوێدا، «ئێزیدییەکان (٧٣) جار کەوتونەتە بەر شاڵاو و پەلاماری هێزە یەک لەدواییەکەکانی ناوچەکەوە، لە سەردەمی میتانی و کلدانییەکانەوە تا دەگاتە سەردەمی فارس و ڕۆمەکان، شەنگال کە شوێنی نیشتەجێ بوونیانە هەمیشە شانۆی پێکدادانی هێزە جیاوازەکانی ناوچەکە بووە» (قادر، ٢٠٢١، لا٣٧٧). پاش سەرهەڵدانی ئایینی ئیسلام و دەستپێکردنی فتوحاتەکانی، دواتر ململانێ و ڕکابەریی عوسمانی-سەفەوی، ناوچەکە کەوتووەتە بەردەم زنجیرەیەک شاڵاو و پەلاماری نوێ، دواین هێرش و پەلامار کە دەبێتە (٧٤)ەمین فەرمان، لەسەر دەستی ڕێکخراوی دەوڵەتی ئیسلامی لە عێراق و سوریا (داعش-ISIS) ڕوویدا، لە (١٠)ی حوزەیرانی ساڵی(٢٠١٤) پەلاماری موسلی دووەم گەورەترین پارێزگای عێراقیدا و داگیری کرد، دواتر لە (٣)ی ئاب هێرشی بۆ سەر شاری شەنگال دەستپێکرد و تاوانێکی کەم وێنە و دڕندانەی دژ بە ئێزیدییەکان و کاولکردنی ئەو شارە ئەنجامدا، کە بە گەورەترین تاوان لە سەدەی بیست و یەکدا دادەنرێت.

لە (٢١)ی حوزەیرانی (٢٠١٦) نادیە موراد کچە کوردی ئێزیدی کە لەلایەن چەکدارانی داعشەوە فڕیندرابوو، لە بەردەم ئەنجوومەنی پیرانی ئەمریکا، وتارێکی پێشکەش کرد و گوتی: «کاتێک ناوچەکەمان لەلایەن چەکدارانی داعش داگیرکرا، ئێمە شەش هەزار ژن و منداڵ بووین، فڕێندراین و وەک سەبایە فرۆشراین و دەستدرێژی سێکسیمان کرایە سەر، لەناو ئەو کچە فرۆشراوانەشدا، منداڵی تەمەن نۆ ساڵ هەبوون، هەروەها لە ناو دادگای موسڵدا بە زۆر دەستیان خستینە سەر قورئان بۆ ئەوەی ئایینەکەی خۆمان بگۆڕین و ببین بە موسلمان»»(موراد، ٢٠١٦، لا٤). نادیە موراد لە درێژەی قسەکانیدا دەڵێ: لە گوندەکەی ئێمەدا حەوت هەزار کەس لەلایەن چەکدارانی داعشەوە کوژران، کە براکەی من یەکێک بوو لەو کوژراوانە»(موراد، ٢٠١٦، هەمان سەرچاوە)، لەوبارەوە فیلمێکی گرنگی دۆکیۆمێنتری بەناوی «On Her Shoulders,٢٠١٨»(Bombach) دەرهێنەری ئەمریکی «Alexandria Bombach» دروست کراوە، تێدا نادیە موراد چیرۆک و سەرهاتەکانی خۆی دەگێڕێتەوە.

لە (١٧)ی ئازاری (٢٠١٦)، وەزیری دەرەوەی ئەمریکا، جۆن کێری، بە فەرمی ڕایگەیاند کە داعش جینۆسایدی دژی ئێزیدییەکان ئەنجامداوە، نەتەوە یەکگرتووەکانیش ئەم هێرشانەی بە جینۆساید ناوزەد کرد و تیشکی خستە سەر، پێویستی دەستێوەردان و لێپرسینەوەی نێودەوڵەتی بە گرنگزانی. هەروەها لە (٢٠١٦/٣/٢١) بڕیارێک لە لایەن کۆمەڵەی نێودەوڵەتی زانایانی جینۆساید دەربارەی تاوانەکانی داعش دەرچووە و دەڵێ: «ئەو تاوانانەی کە داعش لە سوریا و عیراق ئەنجامی داون، بەشێوەیەکی ڕاست و

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕوون تاوانی جینۆسایدن»(IAGS-٢٠١٦). ئەم جینۆسایدەی ئێزیدییەکان هەریەک لە پەرلەمانی وڵاتانی هۆڵەندا و بەلجیکا، وەک تاوانی جینۆساید ناساندویانە و پەرلەمانی کوردستانیش ڕۆژی (٣)ی ئابی وەک ڕۆژی جینۆسایدی کوردانی ئێزیدی دیاری کردوە.

سەبارەت بە قوربانیانی ئەم قڕکردنەی شەنگال، لە ڕاپۆرتی شەشەمین کۆنفرانسی لالش بۆ ئاشتی و پێکەوە ژیان کە لە (٢٥-٦-٢٠٢٤) لە هەولێر بەسترا، دەرکەوتووە کە (٦٤١٧) کوردی ئێزدی لەلایەن داعشەوە رفێندراون، کە (٣٥٤٨) کەسیان لە رەگەزی مێ و (٢٨٦٩)یان لە رەگەزی نێرن، لەو ژمارەیە تاکو ئێستا (٣٥٧٦) کەسیان رزگارکراون، زیاتر لە (٥٠٠٠) هەزار کەسیش کوژراون، «هاوکات هەزاران هاووڵاتی ئێزیدی بۆ ماوەی زیاتر لە (١٠) ڕۆژ بەبێ نان و ئاو لە چیای شەنگال مانەوە، بە هۆی برسێتی و تینوێتی و ماندوو بوون و سەختی ڕێگا سەدان کەسیان لە پیر و منداڵ و ژن گیانیان لەدەست دا»(سلیمان،٢٠١٦،ص٤). تا ئێستا نزیکی (٨٣) گۆڕی بەکۆمەڵی کوردانی ئێزدی و ژمارەیەک گۆڕی تاکەکەسی لە شنگال دۆزراونەتەوە. هەروەها زیاتر لە (٦٨) پەرستگا و شوێنی ئایینی تایبەت بە ئێزیدییەکان خاپوورکراون. تیرۆرستانی داعش کاتێ دەستیان بەسەر ناوچەکانی شەنگالدا گرت، کچان و ژنان لە هەر تەمەنێکدا بووبن وەک کۆیلەی سێکسی (Sex slaves)[1] بە ئاشکرا دەیانفرۆشتن و وەک سەبایەش بە کاریان دەهێنان و ناچاریان دەکردن لەگەڵ ئەندامەکانیان وەک جیهادی نیکاح سێکس بکەن. لە «ژمارە چواری گۆڤاری دابقی ئەلکترۆنی کە داعش بە زمانی ئینگلیزی دەری دەکرد، ڕێ و شوێنەکانی ڕەوایەتیدان بە کڕین و فرۆشتن و سەوداکردن بەو ئافرەت و کچە ئێزیدییانەی رفێنرا بوون شیکردۆتەوە»(بارزانی، ٢٠١٥، لا٥). بەڵام شوێنەواری لێکەوتەکانی ئەم جینۆسایدە بەسەر جەستە و دەروونی کۆمەڵگەی ئێزیدی هێشتا هەر ماوە و ساڵانە چەندین فیلم لەسەر ئەم تاوانانە دروست دەکرێت، لە دوتوێی ئەم توێژینەوەیەدا، هەوڵدەدەین تیشک بخەینە سەر هەندێ لەو فیلمانە.

١-٢: ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی ئێزیدییەکان لە فیلمی کوردی و جیهانیدا.

جینۆسایدی ئێزیدییەکان بۆ سینەما مژارێکی فرە گرنگە، چ بۆ فیلمسازانی کورد چ بۆ فیلمسازانی دونیا، تا ئێستاش چەندین فیلمی داستانی و دۆکیۆمێنتەری بە ئاست و تێڕوانینی هونەری جیاواز لەسەر ئەم جینۆسایدە دروستکراون، بەشێکی زۆریشیان باس لە بەرەنجام و لێکەوتە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکانی دوای ئەم تراژیدیایە دەکەن، نیشاندانی داعش وەک هێزێکی دڕندە و وێرانکەر، یان خستنەڕووی ئێزیدییەکان وەک ستەملێکراو و قوربانی.

آ-فیلمی کوردی و جینۆسایدی ئێزیدییەکان:

هەر لە دوای ساڵی (٢٠١٤)ەوە تا ئێستا، فیلمسازانی کورد، لێرە و لەوێ، هەوڵیان

داوە فیلم لەسەر تاوانەکانی جینۆسایدی ئێزیدییەکان دروست بکەن، چەندین فیلم بە فۆرم و دیدگای جیا لەسەر لێکەوتە و دەرهاویشتەکانی ئەم قرکردنە دروستکراون، لێرەدا ئاماژە بە هەندێکیان دەدەین:

فیلمی دۆکیۆمێنتری «کچانی خۆر-Daughters of the Sun»(دۆسکی، ٢٠٢٢)، دەرهێنانی ڕێبەر دۆسکی، باس لە ژمارەیەک کچی ڕزگار بووی دەستی داعش دەکات کە هەر یەکە و چیرۆکێکی تایبەت بە خۆی هەیە و ڕووبەڕووی چەندین ڕووداو بۆتەوە، چەندین جار کڕین و فرۆشتنیان پێوەکراوە، دواتر بە هەر شێواز و دەرفەتێک بێت ڕزگاریان دەبێت لە مەرگ، بەڵام لە نێو دۆخێکی پڕ لە گرفتی دەروونی و لە دەستدانی ئازیزانیان دەناڵێنن، ئەوەی لەم فیلمەدا گرنگە بەردەوامیدانە بە ژیان، ململانێیە لەگەڵ یادەوەریە تاڵەکان و ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ تانە و قسە و قسەلۆکی جڤات، لە کۆتایی فیلمەکەدا کە پەیامی دەرهێنەر لەوێدا چڕ دەبێتەوە، هەموو کچەکان پشت لە ڕابردووی قێزەونی خۆیان باوەش بە ژیاندا دەکەن، دواتر هەر یەکیان لە ڕێی پیشەیەکەوە سەرقاڵی کارکردن و بژێوین، وەک هێمایەک، ڕوو بە ژیان و نۆژەنکردنەوە و بنیتنانی ئایندە جارێکی تر.

لە فیلمی «مەملەکەتی مێروولەکان»(شاناز، ٢٠١٦) دەرهێنانی عەدنان عوسمان شاناز، تیشک دەخرێتە سەر نەریتە باو و دواکەوتووەکانی ناو کۆمەڵگەی کوردی، بەوەی کچێکی ڕاکردووی دەستی داعش کە بە دووگیانی ڕزگاری دەبێت و دەگەڕێتەوە ناو کەس و کارەکەی، لە جیاتی لاوانەوە و پێشوازی، دۆزەخ بۆ خۆی و ساوا تازە لە دایکبووەکەی دروست دەکەن، کە باوکی منداڵەکە داعشێکی نە ناسراوە، تا ئەو ئاستەی دەیانەوێت بیکوژن، لە کۆتاییدا وەک ئەوەی دەرهێنەر دەخوازێ، لە ڕێی گەنجێکی گوندییەوە کە هەر ئەو هاوکاری بوو لە گەڕانەوەی بۆ گوندەکەی خۆیان لێناگەڕێت بکوژرێت، بەڵکو ئامادەییە ژیانی هاوبەشی لەگەڵ دروست بکات.

لە فیلمی منداڵی عیماد (سنجاوی، ٢٠٢٠) دەرهێنانی زەهاوی سنجاوی، باس لەوە دەکرێت کە چۆن منداڵ دەخرێتە ناو ژینگەیەکەوە و دەستکاری بونیادی دەکرێت و تەواو لە تایبەتمەندییەکانی منداڵی و سروشتی خۆی دایدەبڕن و دەبێتە کارەکتەرێکی دڕندە و دڵڕەق، عیماد منداڵێکی کوردی ئێزدییە و تەمەنی پێنج ساڵە، دوای بەسەربردنی دوو ساڵ و نیو لەژێر دەستی رێکخراوی داعش، ڕزگاری دەبێت، لەو ماوەیەدا بەتەواوی هەڵسوکەوتی دەگۆڕێت، دڵڕق و توندتیژ، تا ئەو ئاستەی خۆی بە یەکێک لە چەکدارەکانی داعش دەزانێت و هەموو هەڵسوکەوتێکی پڕە لە ڕک و تورەیی، جگە لەو کینەیەی بەرامبەر دایکی و دەوروبەری هەیەتی، هیچ هەستێکی تر پیشان نادات، بەڵام هێشتا عیماد چاوەکانی بێتاوانیان لێ دەبارێت، ئایا خێزانی عیماد دەتوانن یارمەتی بدەن بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو دۆخەدا، بۆ ئەوەی جارێکی دیکە ببێتەوە بە منداڵێکی ئاسایی و بە سروشتی منداڵانەی خۆی ئاشنا ببێتەوە؟ بێگومان لە کۆتایی فیلمەکەدا هەست بەوە دەکەیت کە عیمادی منداڵ جارێکیتر بەرەو سروشتی خۆی،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کە پاکی و جوانی و میهرە دەگەڕێتەوە. لەم فیلمەدا ئەم جۆرەی جینۆساید بەرجەستە دەبێت کە: «گواستنەوەی منداڵان لە گروپ و ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی بۆ گروپێکی تری کۆمەڵایەتییە»(جەی کیلی،٢٠١٥:ل١٩٩-٢٠٠) کە دەبێتە هۆی ئەوەی منداڵ تەواو دابڕێت لە کەلتور و ژیانی پێشووی خۆی، کەلتور و دابونەریتی ئەو شوێن و ژیانەی بۆی گواستراوەتەوە وەربگرێت و ببێت بە بەشێک لەو جڤاتە و ژینگە تازەیەی بۆی هێنراوە.»(ئەحمەد،٢٠٢١،ل٥٤).

ب-فیلمی جیهانی و جینۆسایدی ئێزیدییەکان:

فیلمی کچانی خۆر «girls of the sun» (هوسۆن، ٢٠١٨) لە سیناریۆ و دەرهێنانی ژنە سینەماکاری فڕنسی (ئیڤا هوسۆن)ە و بەرهەمی ساڵی (٢٠١٨)ی وڵاتی فڕنسایە، لە وڵاتانی فڕنسا و گورجستان وێنەی گیراوە و بە هەر سێ زمانی کوردی و فڕنسی و عەرەبی. بە بەشداری ئەکتەری ناوداری سینەمای ئێرانی (گوڵشیفتە فەراهانی) بە ڕۆڵی کچە شەڕڤانێک بە ناوی بەهار، هەروەها (ئێمانوئێل بەرەکات) ئەکتەری گەنجی فڕنسی و براوەی خەڵاتی پالمادۆری باشترین ئەکتەری فێستیڤاڵی کانی ساڵی (٢٠١٥)، بە ڕۆڵی ماتیڵدەی پەیامنێری جەنگ.

ئەم فیلمە باس لە خەبات و بەرخودانی کچانی شەڕڤانی کوردی کۆبانێ لە دژی گروپی تیرۆریستی داعش دەکات کە خۆیان ئامادە دەکەن بۆ دووبارە گێڕانەوەی شارەکەیان لە دەستی تیرۆریستان، ڕۆژنامەوانێکی بیانی بە ناوی ماتیڵدە لەو جەنگەدا لەگەڵیان دەبێت و چاودێری ڕووداوەکان دەکات و پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ بەهاردا هەیە. ئەم فیلمە لە حەفتاو یەکەمین خولی فێستیڤاڵی کان نمایشکرا و بووە جێگەی ڕامانی بینەران. لەبارەی دروستکردنی فیلمەکەوە، دەرهێنەری ناوبراو دەڵێ: (کردەوەی نامرۆڤانەی داعش بەرامبەر ئێزیدییەکان و بەسەرهاتە خەمناک و دڵتەزێنەکانی ژنان و کچانی بە دیلگیراوی کورد، هەروەها ئازایەتی و بێ منەتی و لەخۆبردوویی ژنانی کورد لە خەباتی چەکدارانە دژ بە چەتەکانی داعش کاریگەری لەسەرم هەبووە، هەر بەم هۆیەش بڕیارمدا، چەند گۆشەیەک لەم خەباتە و قارەمانەتییە بکەمە فیلم. ئەو دەرهێنەرە باوەڕی وایە کە کچانی خۆر لەو فیلمە دەگمەنە جەنگیانەیە کە وێنەیەکی ڕاستەقینەی ئافرەت لە ڕووداوەکانی ناو ئەم کارەساتە ئاڕاستە دەکات و پەیامێکی ئەرێنی هەیە و شایستەیی و لێهاتوویی و تواناکانی ژنان نیشان دەدات.

فیلمەکە ڕووناکییەک دەخاتە سەر خەباتی ژیانی ڕاستەقینەی ئەو ژنانەی کە دژی هێزە توندڕەوەکان شەڕیان کردووە، هەروەها بەدواداچوون بۆ تەوەری بەرخۆدان و زەبر و زەنگ و هاودەنگی دەکات. هەرچەندە لە ڕوانگەی جیاوازەوە خوێندنەوە بۆ فیلمەکە کرا، بەڵام «کچانی خۆر» بەهۆی نیشاندانی بوێری و قارەمانیەتی لە لایەک و لە لایەکیتر، ئەو دیدە ناوازەیەی هێنایە کایەوە، کە مەرج نییە تەنها پیاوان بتوانن

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

چیرۆکێکی جەنگی لە ڕێی فیلم بگێڕنەوە. ئەم فیلمە بۆ یەکەمجار لە «فێستیڤاڵی کان» (Cannes Film Festival:2018)، لە ساڵی (٢٠١٨) نمایشکرا و لەوێ پاڵێوراو بوو بۆ خەڵاتی پالمادۆری سەرەکی.

١-٣: بەڵگەکانی ناو جینۆسایدی ئێزیدییەکان وەک بنەمایەک بۆ دروستکردنی فیلم.

ڕەنگە جینۆسایدی ئێزیدییەکان، خاوەنی زۆرترین بەڵگەی زیندوو بێت، چونکە لەسەردەمێکدا ڕوویدا گەشەی تەکنەلۆژی و ئامێرەکانی تۆمارکردنی دەنگ و ڕەنگ زۆر بە ئاسانی لەبەردەست دابوون. خودی (داعش) خۆشی وێنە و ڤیدیۆی تاوانکارییەکانی بە کاردەهێنا بۆ زیاتر بڵاکردنەوەی ترس و تۆقاندن، لێرەدا ئاماژە بە چەند جۆرێک لەو بەڵگە دەکەین کە سەلمێنەر و دەرخەری ڕووی ڕاستەقینەی ئەو تاوانکاریانەن:

١-وێنەی فۆتۆگرافی:

یەکێک لە بەڵگە هەر گرنگەکان بۆ سەلماندن و دەرخستنی ڕووی جینۆساید وێنەیە، وێنە کەتواری جینۆساید وەک تۆمارێکی مێژوویی گرنگ و بەهێز نیشاندەدات، هەر وەک چۆن وێنەکەی (عومەری خاوەر)، تەواوی تاوانکارییەکانی جینۆسایدی هەڵەبجە لە خۆی نیشاندەدات یان وێنەکانی کەمپی ئاوشفیتز یەکێکە لە بەڵگەی سەلمێنراوی جینۆسایدی هۆلۆکۆست، بەهەمان شێوەش لە جینۆسایدی ئێزیدییەکاندا وێنەی فۆتۆگرافی چ ئەوانەی لەلایەن خودی داعشەوە گیرا بوون، یان لە لایەن میدیاکاران و خەڵکی ئاسایی، ڕۆڵێکی زۆر گرنگی بینی لە هێشتنەوەی ئەم جینۆسایدە و نیشاندانی ئاستی تاوانکارییەکانی داعش بەرامبەر کۆمەڵگەی ئێزیدی، کە دواتر ئەم وێنانە بوونە سەرچاوەی باش بۆ دروستکردنی فیلم و کاری هونەری لە چوارچێوەی پێشانگەی فۆتۆگرافی، ئێستا دەیان و سەدان وێنەی فۆتۆگرافی لەبەردەستدان لەسەر ئەم جینۆسایدە و وەک بەڵگەی بەهێز لە ئێستادا و بۆ مێژووش دەمێننەوە.

٢-دیمەن و گرتەی ڤیدیۆ:

لە وێنە کاریگەرتر، پارچە ڤیدیۆیە، چونکە بە دەنگ و ڕەنگ وێنای ئەو واقیعە دەکات، کە تاوانەکەی تێدا ئەنجام دراوە، بەڵگەیەکی ڕاستەقینە و زیندووە، سەلمێنەرێکی تەواو ڕاشکاوانە و بەڵگەنەویستە، کاریگەرەیەکەشی بێ وێنەیە، کەس ناتوانێ نکوڵی لێوەبکات. هەموو ئەو پارچە ڤیدیۆیانەی هەر لە دەسپێکی جینۆسایدی ئێزیدییەکان تا کۆتایی دەسەڵاتی داعش گیراون، ئەوانەی داعش خۆی بە باشترین کوالیتی و ئاستی هونەری وێنەی دەگرتن و دواتر مۆنتاژی دەکردن و لە سۆشیاڵ میدیادا بڵاوی دەکردنەوە، کاریگەرییەکی زۆریشی لەسەر خەڵکی دادەنا، وەک وێنەی دیلەکانی ناو

قەفەزی ئاسنین و گێڕانینان بە شەقامەکاندا دواتر سەربڕینیان، کە بۆ بڵاوکردنەوەی ترس و تۆقین ئەنجامی دەدا، یان ئەو پارچە ڤیدیۆیانەی لە لایەن میدیا جیهانییەکانی وەک کەناڵی (DW)ئەڵمانی و کەناڵی (BBC)ی بەریتانی گیراون، یاخود میدیاکانی ناوخۆ یان هی خەڵکی ئاسایی، بەڵگەی هەرە زیندوون بۆ بە دۆکیۆمێنتکردنی تاوانەکانی داعش، کە دواتر وەک سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ فیلمسازان لەبەردەستدان تا فیلمی لەسەر دروست بکەن.

٣-دەنگی تۆمارکراو:

تۆمارە دەنگییەکانیش کەناڵێکی گرنگن بۆ بەڵگاندن و دەسکەوتنی زانیاری لەسەر تاوانەکانی جینۆسایدی ئێزیدییەکان، باشترین نموونەش بۆ ئەمە، تۆمارە دەنگیەکەی «ئەبو بەکر بەغدادیە کە لە (٣-١١-٢٠١٦) (آجورلو،١٣٩٠،ص١) گوتارێکی خۆی، بە شێوەی دەنگی بڵاوکردەوە، نیشاندەری ڕوویەکی ئەم جینۆسایدە دەخاتەڕوو.

٤-گۆڤار و ڕۆژنامە و بڵاوکراوەکان:

داعش لە هەر سێ بواری میدیادا «بیستراو و بینراو و خوێنراو» بە شێوەیەکی ڕێکخراو و تۆکمە و پێشکەوتوو، بە سوود وەرگرتن لە ئامرازەکانی میدیای نوێ و لە ڕێی ئەو بیانیانەی پەیوەندییان بەو ڕێکخراوەوە دەکرد، هەوڵیداوە لەگەڵ دونیای دەرەوە پەیوەندی دروست بکات، سۆشیاڵ میدیاکەی لە ئاستێکی فراوان بڵاودەکردەوە و زۆرترین بینەری بۆخۆی کەمەندکێش دەکرد، کە ئێستا سەدان و هەزاران بەڵگە لەبەرەست دان بۆ ناسین و سەلماندنی تاوانەکانی جینۆسیدی ئێزیدییەکان، ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانەی کە خودی داعش لە ماوەی دەسەڵاتداری خۆیدا دەری کردوون، وەک بەڵگە و دۆکیۆمێنتێکی گرنگ لەبەردەستدان، داعش بۆ ڕەوایەتی بە ئەجێندای سیاسەتەکانی خۆی و تۆقین و ترساندنی نەیارەکانی لە لایەک، بڵاوکردنەوە و جێکەوتەکردنی ئایدیۆلۆجیای خۆی لەلایەکیتر، کۆمەڵێ ڕۆژنامە و گۆڤاری بە زمانی عەرەبی و زمانەکانی وەک (ئینگلیزی، فرنسی، ڕووسی، ئەڵمانی، هۆڵەندی) دەرکردوە، وەک گۆڤاری (دابق)[٢] کە پازدە ژمارەی لێ دەرچووە، هەروەها ڕۆژنامەی (النبأ) کە سێسەد ژمارەی لێ دەرچووە، لەگەڵ چەندین بڵاوکراوەی تر.(الرويلي،٢٠٢١). کە هەر هەموو ئەمانە بنەمای گرنگن بۆ نووسنی سیناریۆ و دروستکردنی فیلم.

٥-شایەتحاڵەکان:

شایەتحاڵەکان باشترین و زیندووترین بەڵگە و دۆکیۆمێنتن لەسەر خودی هەر جینۆسایدێک، «سەربازە ڕووسەکان کە لە جەنگی دووەمی جیهانییدا سەرکەوتن و دەستیان بەسەر کەمپی (ئاوشڤیتز)دا گرت، زیاتر لە (٦٠٠٠) شەش هەزار بەندکراوی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

جوو لەو کەمپانەی مەرگ مابوونەوە و ڕزگارکران، لەگەڵ هەزاران دۆکیۆمێنتی نووسراو و وێنەی جۆراجۆری قوربانیان و ڕزگارکراوان»(کەریمۆک، ٢٠٢٤، لا١٥٥)، شەش هەزار کەس واتە شەش هەزار بەڵگەی زیندوو، شەش هەزار شایەتحاڵ و شەش هەزار چیرۆک و حیکایەت، هەموو ئەو بەڵگانەی سەرەوە لەسەر هۆلۆکۆست، دواجار بوونە سەرچاوە و بناغە و بنەما بۆ دروستکردنی سەدان فیلمی سینەمایی ئاستبەرز و تا هەنووکەش فیلم لەسەر تاوانەکانی هۆلۆکۆست بە ناوەڕۆک و چیرۆکی تازەوە لە دیدگا و تێڕوانینی دەرهێنەرانەوە دروست دەکرێت، بەهەمان شێوەش ڕزگاربووانی دەستی داعش کە ژمارەیان (٣٥٧٦) بوو، لە ناویاندا نادییە موورادیش هەبوو، بوونە سەرچاوەی باش بۆ دروستکردنی فیلمی سینەمایی، چەند فیلمێکی باش لەو بارەوە دروستکراون: وەک (منداڵی عیماد) لە دەرهێنانی زەهاوی سنجاوی و فیلمی (کچانی خۆر) لە دەرهێنانی ڕێبەر دۆسکی و فیلمی (سەبایە) لە دەرهێنانی هۆگر هروری، ڕەنگە لە ئایندەش فیلمی لەسەر چیرۆکە نەبیستراوەکانی ڕزگاربووان دروست بکرێت، چونکە ئەو ژمارە زۆرەی ڕزگاربووانی دەستی داعش، مایەی بەرجەستەکردنی سەدان چیرۆکی پڕ لە تراژیدیا و مەرگەساتن.

٦-نامە و بیرەوەری نووسراو:

ئەو نامانەی لە نێوان ئەمیرەکانی داعش بۆ یەکتر نووسراون و ماونەتەوە، یان بیرەوەری هەندێک لە ڕزگاربووان کە دواتر نووسراون یان لە ئایندەدا دەنووسرێن، دەبنە بەڵگەی گرنگ و سەرچاوەی زانیاری لەسەر ئەو جینۆسایدە. لە مێژووی جینۆسایدەکاندا بیرەوەری ڕزگاربووان سەرچاوی گرنگ بوونە بۆ دروستکردنی فیلم، دەیان فیلمی جیهانی لەسەر یادەوەری کەسە ڕزگاربووەکانی ناو هۆلۆکۆست دروستکراون و بەردوامیش لێرەولەوێ چیرۆکی تازە پەیدۆز دەبێت و دەکرێتە فیلم.

٧-بەڵگەنامە سەربازی و کارگێڕییەکان:

زۆرجار نەخشە و تۆمارەکانی بەرپرسانی سەربازی دەوڵەت، کە پلان بۆ جینۆسایدەکە دادەڕێژن، دوای ئەوەی دەڕووخێن دەبنە باشترین بەڵگە لەبەردەست سینەماکاران و توێژەران، ئەم جۆری بەڵگەیە لە دوای تێکشانی دەوڵەتی ئیسلامی لە عێراق و شام (داعش)، سەدان و هەزارانی کەوتنە بەردەستی دەزگاکانی ڕاگەیاندن و بڵاوکرانەوە.

٨-گۆڕی بە کۆمەڵ:

لە دوای هەر جینۆسایدێک، شوێنەوارەکانی تاوانکاری و کوشوبڕ وردە وردە دەرکەون، یەکێک لە هەر لێکەوتەکانی کە بۆتە سیما و ئەدگاری جینۆسایدەکان، ئاشکرا بوون یان دۆزینەوەی گۆڕە بە کۆمەڵەکانە، کە دەبێتە بەڵگەیەکی زیندوو، لەجینۆسایدی

داعش و کۆمەڵکوژییەکانی تا ئێستا زیاتر لە (٨٣) گۆڕی بەکۆمەڵ دۆزراونەتەوە، ئەم گۆڕانە سەلمێنەری ڕاستەقینەی ئەو تاوانانەن دژ بە ئێزدییەکان، لەوە دەچێت هێشتا گۆڕی تریش مابن، چونکە ژمارەیەکی زۆر لە ئێزیدییەکان تا ئێستا بێ سەروشوێنن.

٩-تێکستە ئەدەبییەکان:

هەموو ئەو کارە ئەدەبیانەی لەسەر تاوانەکانی داعش نووسراون چ «چیرۆک، شیعر، ڕۆمان..» بنەمایەکی باشن بۆ سینەما، لێرەدا تەنها ئاماژە بە ڕۆمانی «دڵدارەکەم داعشە» لە نووسینی هاجەر عەبدولسەمەد و وەرگێڕانی حەسەن یاسین دەکەین، کە وێنەیەکی ڕوون و ڕاستەقینە لەسەر ئاکار و ڕەوشتی ژیانی ئەمیرەکانی داعش دەخاتەڕوو، وێنەیەکی بەرجەستە و زیندوو، کە دەشێ ببێتە بیرۆکەی فیلمێکی گوزارشتکەر لەسەر داعش و تاوانکارییەکانی، کە چۆن ژنان و کچانیان وەک کۆیلەی سێکسی بەکارهێناوە. (عەبدولسەمەد ،٢٠١٩). هەروەها ئەم ڕۆمانە کونجە شاراوەکانی ژیانی ناو کۆشکی ئەمیرەکان و هەڵسوکەوتیان لەگەڵ دەوروبەر و کەنیزەکان و ڕابواردنیان دەخاتەڕوو.

بەشی دووەم: ڕێکارەکانی توێژینەوە

٢-١: کۆمەڵگەی توێژینەوە:

کۆمەڵگەی ئەم توێژینەوەیە، لە بەشێکی زۆری ئەو فیلمانە پێکدێت کە لەلایەن دەرهێنەرانی کورد و جیهان لەسەر جینۆسایدی ئێزیدییەکان دروستکراون، کە ژمارەیان (٤٦) فیلمی کورت و درێژی سینەمایی (داستانی و دۆکیۆمێنت)ە، لە ناویشیاندا فیلمی (ڕەشەبا) شیکردنەوەی ناوەڕۆکی بۆ دەکرێت. لیستی فیلمەکان هاوپێچکراوە.

٢-٢: شیکردنەوەی شێوە و ناوەڕۆکی فیلمی ڕەشەبا (The Dark Wind-٢٠١٦)

یەکەم: بەرجەستەکردنی جینۆسایدی ئێزیدییەکان لە فیلمی (ڕەشەبا)دا

فیلمی ڕەشەبا بە زمانی کوردی و عەرەبی دروستکراوە و ماوەکەی (٩٢) خولەکە و دەرهێنانی فیلمسازی کورد (حوسێن حەسەن)ە، ڕاستەوخۆ و بەشێوەیەکی زۆر ڕیالستی گوزارشت لە جینۆسایدی شەنگال دەکات و چرکەساتی هێرش و پەلامارەکانی داعش بۆ سەر لالش لە دوتوێی وێنەی سینەمایی و بە زمانێکی فیکری و ئیستاتیکی بەرزەوە دەخاتەڕوو. تێڕوانی دەرهێنەر بۆ داعش لەو دیمەنە بە ڕوونی دەردەکەوێت، کاتێک دەست بەسەر لالش دادەگرن هەرچی ئامێری مۆسیقا و تەلەفزیۆن هەیە کۆیان دەکەنەوە و دەیسوتێنن، ئەمە وەک سیمبولێک وایە بۆ شوناسی ئەو هێزە تاریکپەرستە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کە دژی جوانی و پێشکەوتنن، بە دەمامک و جلی ڕەشەوە پەلامار دەدەن و ئارامی و ژیانی کۆمەڵە خەڵکێک دەشێوێنن تەنها لەبەر ئەوەی وەک ئەوان بیر ناکەنەوە و ئایینیان جیاوازە.

ڕووداوەکانی فیلمەکە دابەش دەبێت بەسەر دوو قۆناغدا، قۆناغی هێرش و پەلامارەکانی داعش، قۆناغی رزگاربوونی پێرۆ و دۆخی خراپی دەروونی ئەو و خێزانی هەردوولایان، کە بەشی هەرە زۆری فیلمەکەی لەسەر دروستکراوە، دەرهێنەر بە وردی پەنجەی خستۆتە سەر ئەو لایەنەی جڤاتی ئێزیدی لەسەری کۆکە، هاوشێوەی کۆمەڵگەکانی دوروبەری ئەویش مەسەلەی شەڕەفە، کە گرێدراوی جەستەی ژن و پەردەی کچێنییە، واتە شەڕەفی پیاو لە پاکیزەیی مێینەدا خۆی دەبینێتەوە.

هێزی عەشق و خۆشەویستیش لەبەرامبەر هەژموونی ناموسی ژن دەکەوێتە خەتەرەوە، ئەوەتە ڕێکۆ لەگەڵ ئەو سۆز و عەشقەی بۆ پێرۆی هەیە، بەدگومانی گەمارۆی داوە و ناتوانێت بوێرانە بڕیار بدات و پشت لەو دیدە کۆنەپارێزەی کۆمەڵگە بکات، ژنەکانیش لەم کۆمەڵگەیەدا قوربانی سەرەکین و توانای بەرگرییان نییە، وەک پێرۆ کە لە ئاست ئەم دەستدرێژییە سێکسییەی داعشەکان لە زمان کەوتووە و توانای گوزارشتکردنی لە مەینەتییەکانی خۆی نەماوە، هۆکاری هەموو ئەمانەش ئەو ئەجێندایەیە کە داعش لەسەری ئیشی دەکرد، جەستەی ژن وەک کێڵگەیەک دەبینن بۆ بەتاڵکردنەوەی حەز و ئارەزووەکانیان، بێگوێدانە هیچ بەهایەکی ئینسانی.

دەرهێنەر لە هەندێ شوێندا لە ڕوانگەیەکی نەتەوەیی باس لە سنوور دەکات و لە ڕێگەی ئەو پەیوەندییەی نێوان هێزەکانی پێشمەرگە و یەکینەکانی پاراستنی ژنان(YPJ) دەیەوێت بڵێت ئەگەر کورد یەک بێت، بەسەر دوژمنەکانیدا زاڵ دەبێت، لەسەر زاری شۆفێری تاکسییەکەوە کە بۆ ڕێکۆ قسە دەکات و دەڵێ: (تو زانی ڤی لایێ گومرکێ و لایێ دی، بو من هەر وەکی ئێکە، بێژە بو چی؟ ڤێرێژی کوردستانە وێریژی، ئەڤ سنورێت ناڤبەرا مەدا دڤێت بهێنە راکرن). ئەم دیدەی دەرهێنەر بە تەواوی لە دیمەنی شەڕکردنی ڕێکۆ و شەڕڤانان بەرامبەر داعش تەواو بەرجەستە دەبێت.

دیارترین دیدگای دەرهێنەر لە فیلمەکەدا لە کۆتایی دایە، کاتێک دەرهێنەر بڕیار لەسەر چارەنووسی پێرۆ و ڕێکۆ نادات و دەیەوێت خۆی بەتەنیا ئەم گرفتانە یەک لایی نەکاتەوە و بینەریش بەشداربێت لە دەستنیشانکردنی چارەنووس و ئاریشەکانی نێوان پێرۆ و ڕێکۆ و ئەو دوو خانەوادەیە، بە دیویکی دیدا دەیەوێت بڵێت فیلمەکە هێشتا تەواو نەبووە، ئەوە ئێوەی بینەرن دەبن بە بەشێک لە فیلمەکە و کۆتایی بۆ دادەنێن، بۆیە کۆتایی فیلمەکە بە کراوەیی دەهێڵێتەوە، بۆ ئەوەی بینەر وەک بیرکەرەوەیەک ئاوێتەی ڕووداوەکانی ناو فیلمەکە بێت.

دووەم: بەڵگە و ئاماژەکانی جینۆساید لە ناو فیلمی (ڕەشەبا)دا

(ڕەشەبا) وەک هەر فیلمێکی تری هونەری ئاستبەرز، ئەگەرچی فیلمێکی تەواو

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕیالستییە، بەڵام لە دووتوێی گێڕانەوەی چیرۆکەکەیدا چەندین هێما و ئاماژەی هونەری لە خۆگرتووە و دەیەوێت لە ڕێگەی ئەو هێما و ئاماژانەوە بینەر بە ناوەڕۆکی فیلمەکە وابەستە بکات و بە جیهانبینی دەرهێنەر ئاشنای بکات. ئەگەر لە ناوی فیلمکەوە دەست پێبکەین، دەبینین (ڕەشەبا) ناوێکی سادەیە و بێ پلان هەڵ نەبژێردراوە، بەڵکو پڕاو پڕی ناوەڕۆکی فیلمەکەیە، ئاماژەیەکی دروستە بۆ ئەو هێرشەی دەوڵەتی ئیسلامی لە عێراق و شام (داعش) لە شەنگال ئەنجامیدا، کە وەک ڕەوە کولە و لە ناکاو و بەکتوپڕی داباریە سەر لالەش و لە چرکە ساتێکدا ئەوەی بەردەستیان کەوت لە کچ و ژنانی ئێزیدی بردنیان و ئەوەشی بەرگری کرد، کوشتنیان، ئەو ناوە (ڕەشەبا) هەڵگری ئاماژەیەکی نێگەتیڤە و لە نێو خودی فیلمەکەشدا، لەسەر زمانی پیاوە ئایینەکە کە لەناو پەرستگای لالش لەکاتی نزا خوێندنی بەسەر پیرۆ و ڕێکۆدا، دەڵێ: (وەرە کچا من ئەڤە ڕەشەبایەک بو ب سەرێ مە هاتی، ئەڤە نە جارا ئیکێ یە ب سەرێ مە دهێت، ئە ڤە فرمانا (٧٣)یێ یە سەرێ مە هاتی).

هەر لەیەکەم دیمەنی فیلمەکەوە هێنانی جوانەگایەک بۆ قوربانی ئەوە نیشاندەدات کە شتێکی پیرۆز هەیە و پێویستی بە قوربانییە، ئەویش لێک مارەکردنی (ڕێکۆ-ڕێکش) و (پێرۆ-دیمەن زەندی)یە، دواتریش موزیک و گۆرانی ئاوێتەی ئەو قوربانییە دەبێت. ماچکردنی سەری ئەو شمشاڵەی پیاوێکی ئێزیدی دەیژەنێت هێمایەکی پڕە لە جوانی؛ بەوەی ئەوان چەند ژیاندۆستن و میوزیک چەند پیرۆزە لایان و ژیانیان لەگەڵ میوزیک و پاکی و بێگەردی هاوشان کردوە، هەر لەنێو ئاپۆرەی شادی و شایی ئەو هەموو خەڵکەدا هێمنیەکی قووڵ دەبینین، کە بینەر هەست بە ئارامی و دڵنەوایی دەکات.

(ڕەنگ) هەڵگری جۆرێک لە هێما و ئاماژەیە، پۆشینی ڕەنگی سپی ژنە ئێزیدییەکان و پیاوە ئایینیەکان لەو بۆنەیەدا هێمای سادەیی و پاکیزەیی و پاکی دەگەیەنێت، بەڵام دواتر بە ڕەشبیگری و ڕەشکوژی قەرەبوو دەکرێنەوە. هەروەها پۆشینی ڕەنگی ڕەشی پیاوانی داعش و دەمامکە ڕەشەکانیان هێمای ترسناک و مردن دەگەیەنێت، ئەوە نیشان دەدات مەرگدۆستی ئەوان و خولقاندنی ئەو تراژیدیایەیە، قوربانیدانی ژیانی سەر زەوییە بۆ دونیایەکی ئەبەدی، کە ڕەنگە ئەوە تێزی بەشێک لە ئایینەکانیش بێت.

لەیەکەم دیمەنی هێرشەکەی داعش بۆ ناو لالش، گرتەیەکی (close up)ی ئاڵای داعش دەبینین، کە ڕەنگێکی ڕەشی هەیە و بە ڕەنگی سپی لەسەری نووسراوە (لا إله إلا الله محمد رسول الله)، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەو بیروباوەڕەی داعشی لەسەر دروست بووە، کە وەک خۆیان دەڵێن: (جێبەجێکردنی شەریعەت و گەڕاندنەوەی خەلافەتی ئیسلامییە)، ئاڵاکەش دەربڕی ناواخن و ناسنامەی ئەو هێزەیە. کاتێک لالش داگیر دەکەن، دێن ئاڵای کوردستان کە شوناسی نەتەوەیی و بوونی کوردە لەسەربانی (قوتابخانەی مەحفەلی بنەڕەتی تێکەڵاو) دادەگرن و ئاڵای ڕەشی خۆیان دادەنێن، ئەم دیمەنە لە ڕوانگەی (پێرۆ)وە دەبینین و دەزانین کە ئیتر لالش لە لایەن ئەو هێزە داگیرکرا.

لە دیمەنی پەلاماری داعشەکان بۆ ناو لالش بە ئۆتۆمبێلەکانیان و ڕەتبوونیان لە نێوان کێڵە بەرزەکانی گۆڕستانێک، ئاماژەیەکە بۆ ئەو هێزە کە لەگەڵ خۆیدا کوشت و کوشتار و خوێنی هێناوە و ڕەشکوژی و کۆمەڵکوژی بەرپا دەکات، هەروەها لە دوای گەڕانەوەی ئەو هێزەش لە باکگراوەندا گۆرساتانێکی تر دەبینین، کە دیسان هێمایە بۆ جێهێشتنی ئەو تراژیدیایەی داعش لە لالش ئەنجامیدا.

پەردەی کچێنی کە گرێی سەرەکی فیلمەکەی لەسەر بنیات نراوە و ناڕاستەوخۆ بۆتە چەقی ململانی دەروونییەکانی ناو خێزانی پیرۆ و ڕێکۆ، قسە و باسی خەڵکی ناو کەمپەکە لەسەری، ئاماژە و هێمایەکی ڕوونە بۆ ئەو کۆمەڵگەیانەی ڕۆژهەلات کە چۆن ئەو (پەردە)یە بە شەرف و ناموس دەبەستنەوە، پیرۆ لە لایەن داعشەوە کڕین و فرۆشتن و دەستاودەستی پێکراوە و ئێستا ڕزگاری بووە بەلام دووگیانە لە پیاوانی داعش، ئەمەش وایکردووە لە بارێکی دەروونی سەختدا بژیت، چونکە پەردەی کچێنی لەدەستداوە، کە وەک گوتمان لەناو ئەو کۆمەڵگەیانەدا پایەکانی شەرەف و کەرامەتی لەسەر هەڵچنراوە، لەدەستدانی تێکچوونی شیرازەی ژیانە و هەڵوەشانەوەی هەزاران خەونی وەک ڕێکۆیە کە دەیەوێت بە خۆشەویستەکەی بگات، کە لەبەر لۆمە و قسە و قسەلۆکی خەڵکی، دووچاری دەروونێکی شڵەژاو دەبێتەوە و نازانێ لە نێوان خۆشەویستی و ئەو ڕەتکردنەوەدا کامیان هەڵبژێرێت.

دیاری (خەناوکە)یەک لە ڕێکۆوە بۆ دەستگیرانەکەی، هێمای وەفاداری و دوپاتکردنەوەی خۆشەویشتی نیشان دەدات و لەو ڕێگەیەوە دەیەوێت بڵێت من هێشتا تۆم خۆشدەوێت و تۆ هێشتا هەر هی منی، ئەو کاتەش کە پیرۆ دۆخی دەروونی تێکدەچێت دەیەویت ئەو ملوانکەیە بپچڕێنێت وەک هێمایەک بۆ کۆتایی هێنان بەو عەشقە، بەلام ئەوە ناکات، چونکە ئەو بەڕاستی ڕێکۆی خۆشدەوێت، ئەوە خەڵکە وازناهێنن و دەیانەویت بە ناوی کڕینەوەی شەرەف ئەو خەونەی لەبار ببەن.

(نان) وەک بەڵگەی مانەوە و بەردەوامی ژیان لە لایەک و هێزی بەیەکەوە بەستنەوەی مرۆڤ لە لایەکی تر وەک سیمبولێکی لێوان لە ژیاندۆستی و بەردەوامی بەکاربراوە، ئەوەتە دایکی پیرۆ لەو بارودۆخە سەختەی ژیانی ناو کەمپی ئاوارەکان و ڕەوشی خراپی کچە تاقانەکەی تەنورێکی داناوە و نان دروست دەکات و بەسەر خەڵکیدا دەیبەخشێتەوە، ئەو خەڵکەی بنکۆڵی ڕۆحی ئەو خێزانە دەکەن و لێناگەڕێن سارێژی برینەکانی خۆیان بکەن، هەر لە شوێنێکدا کە ڕێکۆ دەیەوێت بچێتەوە دەوامی پێشمەرگایەتی، دایکی پیرۆ بە پیرۆ دەڵێ هەندێ نانی بدەرێ با لەگەڵ خۆی بیبات، لەو دیمەنەدا بە قەد گەرمی نانەکان هەست بە گەرمایی سۆزی دایک دەکەین بۆ پیرۆ و بۆ دەستگیرانەکەی.

یەکێکی تر لەو سیمبولانەی لە نێو فیلمەکەدا بەکارهاتووە و لە ژیانی ئێزیدییەکاندا بەهایەکی پیرۆز و گەورەی هەیە (ئاگر)ە؛ ئاگر یەکێکە لە بنەما گرنگەکانی دروستبوون و بەردەوامی گەردوون و یەکێکە لە پێکهاتەکانی سروشت لای ئێزیدییەکان، وەک (ئاخ

و ئاڤ با و ئاگر) ئاگر پیرۆزە و لە پیرۆزی خۆرەوە هاتووە، چونکە خۆر لای ئەوان نووری خودایە و هێز و وزەیە، خۆر سەرچاوەی گەرمی و هێمای بەردەوامی و روناککردنەوەی ژیانە، ئەوان پێیانوایە کاتێ خۆر هەڵدێت خێروبێر دەردەکەوێت، واتە ڕووناکی دێت و ژیان دەست پێدەکات، بۆیە ئەو کاتەی ڕێکۆ و پێرۆ دەچنە پەرستگای لالش هەر لە دەروازەکەیەوە مەشخەڵی چرا ڕیز دەکرێن و ئەوان بە نێو چراکاندا ڕەت دەبن، کاتێکیش دایکی پێرۆ لە ناو پەرستگاکە لەبەر ڕووناکی چراکاندا نزا دەکات و دەڵێ: (یا شێخ هادی تو درگای خێرێ بو پێرۆی وەکەی) چراکان دیمەنێکی فانتازی بەو دیمەنە دەبەخشن کە وەک سیمبولێک وان بۆ کاری چاکە و چارەسەری ئەو دۆخەی پێرۆی تێکەوتووە، هەر لە دیمەنی دواتر دایکی پێرۆ بە ناولەپی دەستی ئاوی کانییەکە ڕادەدات و نزا بۆ هەردووکیان دەکات، چراکان دەدروشێنەوە، پێرۆ لە بەر ئەو ڕووناکییە ڕووخساری دەشوات و گەش گەش دەردەکەوێت، ڕێکۆش لەبەردەم نووری چراکان چاوەکانی داخستووە و بێدەنگ و غەمبار وەستاوە.

لە کۆی چیرۆکی فیلمەکەدا، زیاتر لە (١٥) جار ناوی مەلەکی تاوس یان (تاوسە مەلەک) بەر گوێی بینەر دەکەوێت، مەلەکی تاوس سیمبولی دادپەروەری و فریادڕەسە لای ئێزیدیەکان و گەورەی هەموو فریشتەکانە و بریتییە لە (عەزازیل) یان بە عەرەبی (عزرائیل) و بە ئینگلیزیش پێیدەڵێن (the peacock angel)، مەلەکی تاوس بە یارمەتی و هاوکاری حەوت فریشتەی دیکە حوکمی هەموو زەوی دەکات، ئەو حەوت فریشتەیەش لە ژێر فەرمانی خودای گەورەدان، لە هەردوو باردا لە ناخۆشی و مەرگەسات، لە خۆشی و بەزمەسات، وەک سیمبولی بەهاناوەچوون و فریادڕەس هاوار بۆ مەلەکی تاوس دەبەن، ئەوەتا ئەوکاتەی پێرۆ و ڕیکۆ مارە دەبڕێن لە ژێر ناو و فەرمانی مەلەکی تاوسدا ئەو گرێبەستی هاوسەرگیرییە ڕادەگەیەنن، هەروەها کاتێ دۆخی پێرۆ دەگاتە لوتکەی هەرسهێنانی پەیوەندییەکان هاوار بۆ مەلەک تاوس دەبرێت، بەتایبەتی کاتێ بێ دەربەست و دەستەوەستانن لە ئاست ئاریشە زۆر و نەخوازراوەکاندا.

لە خولەکی (٥٣)ی فیلمەکەدا، ئەو کاتەی پێرۆ لە گەڵ دایکی و ڕێکۆ لە چێشتخانەیەک دەیانەوێت نان بخۆن، دیارە ڕەوشی پێرۆ ڕوو لە باشەیە و لەگەڵ ڕێکۆ خەندە و ڕازونیاز ئاڵوگۆڕ دەکەن، لەوکاتەدا کە پێرۆ یەکەم کەوچکی خواردنەکەی بۆ دەمی دەبات، دەنگی بانگدانی مەلا لە بڵندگۆی مزگەوتەکەی تەنیشتیانەوە بەرز دەبێتەوە، پێرۆ بە بیستنی ئەو دەنگە باری دەروونی تەواو تێکدەچێ و دەشڵەژێ، یەکسەر هەڵدەستن و چێشتخانەکە جێدەهێڵن، ئەو دەنگە بۆ پێرۆ ساتی وەبیرهێنانەوەیە کە چۆن داعشەکان بە پێی ئایەت و فەرمووده دەست درێژیان کردە سەری و بەردەوامیش دەنگی (الله اکبر) لە منارەی مزگەوت و ماڵەکانیان بەرز دەبۆوە، پێرۆ بە بیستنی ئەو دەنگە هەموو ئەو دەستدرێژیانەی دێتەوە بیر، کە هەر شەوێ بە پاساوی شەرعی لە باوەشی پیاوێکی ریشدرێژی دوور لە هەموو هەست و نەستێکی ئینسانی ئاڵوگۆڕێ پێوە دەکرا، ئەو دەنگە کە دروشمی سەر ئاڵای داعشیش بوو، بۆ پێرۆ وەک سیمبولی

یادەوریەکی ناخۆش وێنا دەکرێت و ئەو لە ژێر ناوی خودا و ئاییندا کچیەتی هەلاهەلا کرا، بۆیە هەر کاتێ گوێی لە بانگدانی مەلا دەبێت ئەو هەراسان دەبێ و دەبورێتەوە. ئەو دەیەوێت هەموو ئەو ڕابوردووە تاریکانەی ژیانی لە بیر بکات و نەفرەت لەو ڕۆژانە بکات، بۆیە هەموو ئەو جلانەی سەردەمی بە (سەبایە)بوونی کۆدەکاتەوە و لە تەنوورەکەی دایکی دەیانسوتێنێ.

ئەنجامەکان:

١-قەبارەی جینۆسایدی ئێزیدییەکان و ئاستی تاوانکارییەکانی هێندە بەرفراوان و مەرگەساتئامێزن، سینەما چ لە ناوخۆ چ لە دەرەوە نەیتوانیوە بە ئاستێکی باش بەرجەستەیان بکات، ئەگەرچی ژمارەیەک فیلمی کوردی و جیهانی لەسەر ئەم جینۆسایدە دروستکراون.

٢-سینەما حەزی ژیان لە نێو ڕۆحی مرۆڤەکاندا سەوز دەکات و چێژێکی گەورە بە بینەران دەبەخشێ و هاندەرە بۆ ئەوەی ئەو ڕک و تۆڵەیەی لە هەناوی تاکەکاندا خۆی حەشارداوە بگۆڕیت بۆ لێبوردەیی و میهرەبانی، بە تایبەت بۆ میللەتێک کە خاوەنی ئەم هەموو جینۆسایدەبێت، بەڵام دیوێکی تری سینەماش هەیە بۆ مەرام و مەبەستی ئایدیۆلۆجی ئاراستە دەکرێت.

٣-زۆربەی ئەو فیلمانەی لەسەر بەرەنجامەکانی جینۆسایدی داعش دروستکراون، هانی دووبارە دەستپێکردنەوەی ژیان و دروستکردنی ئایندەی ڕزگاربووان دەدەن.

٤-مژاری جینۆسایدی ئێزیدییەکان، هەر بەتەنها بۆ هونەرمەندانی کورد گرنگ نییە، بەڵکو مژارێکی جیهانییە و جێی بایەخی فیلمسازانی دونیایە.

٥-سینەمایەکی بەهێز تا ڕادەیەکی زۆر گەرەنتی مافە زەوتکراوەکانی گەلی کورد دەکات و پاڵپشتێکی کاریگەرە بۆ دروست بوونی قەوارەیەکی سەربەخۆی کوردی.

ڕاسپاردە و پێشنیازەکان:

١-زەمینە خۆشکردن و پشتگیریکردنی سیناریست و دەرهێنەرانی کورد تا گرنگی زیاتر بە جینۆسایدی ئێزیدییەکان بدەن و تیشک بخەنە سەر ئەو هەموو ڕووداو و چیرۆک و بەسەرهاتە مەرگەساتئامێزانەی لە نێو ئەو جینۆسایدەدا هەیە.

٢-بایەخدان بە نووسین و توێژینەوە و چاپکردنی کتێب و گۆڤار و ڕۆژنامە و سازدانی کۆڕ و سیمینار دەربارەی پەیوەندی نێوان سینەما و جینۆساید.

٣- جینۆسایدی ئێزیدییەکان بەشێکی هەر گرنگی مێژووی پڕ لە تراژیدیای میللەتی کوردن، پێوستە بخرێتە ناو پرۆگرامی خوێندنی بنەڕەتی و لە زانکۆ و ناوەندە ئەکادیمییەکانی کورستان بخوێندرێت.

٤-گرنگی بدرێت بەو فیلمە ئاستبەرزانەی دەرهێنەرانی کورد و جیهان لەسەر جینۆسایدی ئێزیدییەکان دروستیان کردووە، ژێرنووسیان بۆ بکرێت و لە تەلەفزیۆنەکان و نمایشی تایبەت نیشان بدرێن.

٥-هەوڵ بدرێت هەندێ لەو کتێب و ڕۆمانە جیهانییانە وەربگێردرێنە سەر زمانی کوردی کە بابەتەکانیان لەسەر جینۆسایدی ئێزیدییەکانە، کە ڕاستەوخۆ بۆ ناوەندی فیلمسازی کوردی سوودی دەبێت.

٦-هانی فێرخوازانی دەرچوانی بەشی سینەما بدرێت، بیرۆکەی کارنامەی فیلمەکانیان لەسەر بابەتی جینۆسایدی ئێزیدییەکان هەڵبژێرن.

٧-هانی فێرخوازانی خوێندنی باڵا بدرێت، تێز و توێژینەوە ئەکادیمیەکانیان لەسەر جینۆسایدی ئێزیدییەکان ئەنجام بدەن.

٨-سازادانی کۆنفرانسی تایبەت بە پرسی جینۆسایدی ئێزیدییەکان و کارکردنی فیلم لەسەر ئەو مژارە.

٩-سازدانی فێستیڤاڵی سینەمایی تایبەت بەو فیلمانەی لەسەر جینۆسایدەکانی کورد و جینۆسایدی ئێزیدییەکان دروست کراون.

پەراوێزەکان:

١. کۆیلەی سێکسی، بریتییە لەوەی کە مرۆڤێک یان گروپێک لە مرۆڤ، لەلایەن مرۆڤێکی دیکەوە یان گروپێکەوە، خاوەندارێتی دەکرێت، بە زۆر یان بە ناچاری سێکسی لەگەڵ دەکرێت یان سێکسەکەی کڕین و فرۆشتنی پێوە دەکرێت. چالاکییەکانی کۆیلایەتی سێکسی بریتین لە لەشفرۆشی، پۆرنۆگرافی، سێکسی منداڵان، گۆڕینەوە، یان سەماکردن بە ڕووتی. هەموو ئەم حاڵەتە لە لایەن داعشەوە جێبەجێدەکرا.
٢. (دابق) گۆڤارێکی فەرمی دەوڵەتی ئیسلامی (داعش) بوو، یەکەم ژمارەی لە تەموزی ساڵی (٢٠١٤) بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی لێ دەرچوو. ناوی گۆڤارەکە لە گوندی دابق شاری حەلەب وەرگیراوە، کە شەڕی بەناوبانگی (مرج دابق)ی لە نێوان عوسمانییەکان و مەملوکەکاندا تێدا ڕوویداوە.

سەرچاوەکان:

١-قادر، هێمن محەمەد، ئایندەی شەنگال لە ململانێی هێزە نێوخۆیی و هەرێمییەکاندا، گۆڤاری ئایندەناسی، ژمارە (٨)، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، سلێمانی، (٢٠٢١).
٢-موراد، نادیە، پێویستە سەرچاوە داراییەکانی داعش وشک بکرێن، ماڵپەڕی ژنها، (٢٠١٦).
٣- بارزانی، ڕێبوار ڕەمەزان، کڕین و فرۆشتنی ئافرەتان، جینۆسایدی کوردانی ئێزیدی، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی، (٢٠١٥).
٤-دۆسکی، ڕێبەر، فیلمی کچانی خۆر، بەرهەمهێنانی(Amstelfilm) دهۆک، (٢٠٢٢).

٥- شاناز، عەدنان عوسمان، مەملەکەتی مێروولەکان، هەولێر، (٢٠١٦).
٦- سنجاوی، زەهاوی، منداڵی عیماد، هەولێر، (٢٠٢٠).
٧- هوسۆن، ئێڤا، کچانی خۆر، هەولێر، (٢٠١٨).
٨- کەریمۆک، غەفور، سینەما و جینۆساید، ڕێکخراوی کوردستان دیالۆگ، چاپخانەی تاران، (٢٠٢٤).
٩-سلیمان، طاها، نسل کشی ایزدی ها، مترجم: مهرداد رحیمیان، مرکز مطالعات تخصصی، ایران، (٢٠١٦).
١٠-ئەحمەد، هاوڕی، تاوانی جینۆساید، لە یاسا و دادگا نێودەوڵەتییەکاندا، ناوەندی کوردستان بۆ یاسای نێودەوڵەتیی، سلێمانی، (٢٠٢١).
١١-عومەر، سەروەر عەبدولڕەحمان، شەنگال لە بەردەم فەتوا ئایینیەکان و شالاوەکانی داگیرکاریدا، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، (٢٠١٨).
١٢-جەی کیلی، د.مایکڵ، تارماییەکانی هەڵەبجە، سەدام حسێن و جینۆسایدی کورد، و. کارزان محەمەد، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، (٢٠١٥).
١٣-آجورلو، حسین، تحلیل راهبردی از پیام صوتی ابوبکر البغدادی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی، ابرار معاصر تهران، (١٣٩٥).
١٤-الرويلي، فالح، صحيفة (النبأ) صوت تنظيم داعش الإرهابي، التحالف الإسلامي العسكري لمحاربة الإرهاب، (٢٠٢١).
١٥-عەبدولسەمەد، هاجەر، دڵدارەکەم داعشە، و. حەسەن یاسین، دەزگای ڕۆشنبیری جەماڵ عیرفان، سلێمانی، (٢٠١٩).

16-The 71st annual Cannes Film Festival, Girls of the Sun, directded by Eva Husson,(2018).
17- Bombach, Alexandria, On Her Shoulders, American (2018).
18- IAGS, Resolution passed on, 18 March 2016.
19-https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Cannes_Film_Festival
20-Cannes Film Festival, The girl of the sun, (2018)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

فیلمۆگرافیای جینۆسایدی ئێزیدییەکان

ژ	ناوی فیلم	ناوی دەرهێنەر	ناوی نووسەر، سینارست	جۆری فیلم	سالی بەرهەم	لایەنی بەرهەمهێنەر	ماوە فیلم	
1	کوردێن ئێزیدی	Amasi Martirosyan	Grigor Balasanyan Patvakan Barkhudaryan	داستانی	١٩٣٣	ئەرمەنی	٥٠	جیهانی
2	شنگال لەژێر گەمارۆی داعشدا	Xavier Muntz	Xavier Muntz	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٥	Premieres lignes	٥٠	جیهانی
3	گەڕانەوە	زەهاوی سنجاوی	زەهاوی سنجاوی	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٦	AVB	٥٢	کوردی
4	ڕەشەبا	حوسێن حەسەن	مەمەد ئەکتاش حوسێن حەسەن	داستانی	٢٠١٦	میتۆس فیلم و ب.سینەمای دەهۆک	٩٢	کوردی
5	*Gulîstan*	Zaynê Akyol	Akyol Zaynê	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٦	Périphéria Productions	٨٦	کوردی
6	مەملەکەتی مێروولەکان	عەدنان عوسمان	عەدنان عوسمان	داستانی	٢٠١٦	کوردکامێرا	٦٣	کوردی
7	چیرۆکی شارە وێرانەکان	شێرۆ هیندی	ئۆندەر چاکار	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٦	کۆمۆنی فیلمی ڕۆژاوا	٧٨	کوردی
8	ڕادیۆی کۆبانێ	ڕێبەر دۆسکی	ڕێبەر دۆسکی	داستانی	٢٠١٦	DEEPFOCUS PRODUCTIONS	١٠٩	کوردی
9	هەڵۆکانی جەنگ	کاروان ئاوات	شوانە جەزا	داستانی	٢٠١٧	KRG	٧٠	کوردی
10	کچانی خۆر	ئیڤا هوسن	ئیڤا هوسن	داستانی	٢٠١٨	فرنسا	١٥١	جیهانی
11	Resistance Is Life	Apo W. Bazidi	Apo W. Bazidi	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٧	Apo W. Bazidi Goran Zaneti	٧٣	جیهانی
12	On Her Shoulders	Alexandria Bombach	Hishyar Abid Nawaf Ashur Deniz Ekici	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٨	Hayley Pappas	٩٥	جیهانی
13	Isis-Raqqan ainajainen	Antti Kuronen	Antti Kuronen	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٨	Yle TV1	٥٣	جیهانی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

14	منداڵی عیماد	زەهاوی سنجاوی	زەهاوی سنجاوی	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢٠	AVB	٧٨	کوردی
15	ئەوین لە بەرامبەر جینۆسایددا	شێرۆ هیندی	شێرۆ هیندی	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢٠	کۆمۆنی فیلمی ڕۆژاوا	٥٢	کوردی
16	سەبایە	هۆگر هروری	هۆگر هروری	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢١	Dogwoof Pictures	١٣١	کوردی
17	Iraq's Lost Generation	Anne Poiret	Anne Poiret	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢١	Cinétévé	٧٠	جیهانی
18	بوکە بە بارانێ	حوسێن حەسەن	مەمەد ئەکتاش حوسێن حەسەن	داستانی	٢٠٢٢	MEERGAH PRODUCTION	١٣٤	کوردی
19	کچانی خۆر	ڕێبەر دۆسکی	ڕێبەر دۆسکی	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢٢	Amstel film	٧٥	کوردی
20	کۆبانێ	ئوزلەم یەشار	مەدیا دۆز ئوزلەم یەشار	داستانی	٢٠٢٢	کۆمۆنی فیلمی ڕۆژاوا	٢٣٨	کوردی
21	بەڵێن	زەهاوی سنجاوی	زەهاوی سنجاوی	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢٢			کوردی
22	Angels of Sinjar	Hanna Polak	Hanna Polak	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢٢	Poland Germany	١١٣	جیهانی
23	Sinjar, naissance des fantômes	Alexe Liebert	Alexe Liebert	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢٣	faranch	١٠٣	جیهانی
24	ئاوازی ڕەش	هەردی سەلامی	کامۆ جەمال	داستانی	٢٠١١	KRG	١٠	کوردی
25	نان و دوکەڵ	ئیبراهیم ڕەمەزان	ئیبراهیم ڕەمەزان	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٤	ابرافیلم	١٥	کوردی
26	من سامیم	کەی بەهار	کەی بەهار	داستانی	٢٠١٤	کوردستان-بریتانیا	١٥	کوردی
27	سێبەری داعش	زانیار عەدنان	زانیار عەدنان	داستانی	٢٠١٥	کوردکامێرا	٧	کوردی
28	ژمارەی نهێنی	پێشەوا نەبەرد	پێشەوا نەبەرد	داستانی	٢٠١٥	KRG	٧	کوردی
29	یاداشتەکانی تاریکی	Ari Lehikoinen	Ari Lehikoinen	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٥	فینلندا	٢٩	جیهانی
30	دیاب	مازن شێرەبەیانی	مازن شێرەبەیانی	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٦	مازن فیلم	٢٠	عەرەبی
31	یاسر	ئەیاد جەبار	ئەیاد جەبار	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٦	ئەیاد جەبار	٩	عەرەبی
32	باشترین خەڵات	واحید کفری	واحید کفری	داستانی	٢٠١٦	واحید کفری	٩	کوردی
33	دورگەی مرواری	دانا کەریم	دانا کەریم	داستانی	٢٠١٦	ب. سینەمای سلێمانی	١٥	کوردی
34	ئالان	محەمەد ژووری	محەمەد ژووری	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٦	محەمەد ژووری		کوردی

35	جوان	على الجابرى	على الجابرى	داستانی	٢٠١٦	على الجابرى	٢٩	
36	٧٤	سەتار چەمەنی گوڵ	سەتار چەمەنی گوڵ	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٩	Mojenoe pegah	٣٢	کوردی
37	فڕین	عەبدولوەهاب شوانی	عەبدولوەهاب شوانی	داستانی	٢٠١١	ب. سینەمای هەولێر	٤	کوردی
38	خازر	نزار مامە	نزار مامە	دۆکیۆمێنتاری	٢٠٢٤	KRG	٤٠	کوردی
39	هاڤی بوون	هەکار عەبدولقادر	هەکار عەبدولقادر	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٧	KRG	٦٩	کوردی
40	#٧٣	ڕێکێش شاهباز	ڕێکێش شاهباز	دۆکیۆمێنتاری		KRG		کوردی
41	كرامة	السدير مسعود	السدير مسعود	داستانی	٢٠١٦	مشروع التخرج من الجامعة اللبنانية الدولية	٩	عەرەبی
42	افيون	نائل ناظم	نائل ناظم	داستانی	٢٠١٦	نائل ناظم	٣	عەرەبی
43	الهروب	ذوالفقار المطيري	محمد حياوي	داستانی	٢٠١٦	عيراق-وزارة الثقافة	٢٤	عەرەبی
44	الشهيد الطائر	سالم شدهان	سالم شدهان	داستانی	٢٠١٦	عيراق-وزارة الثقافة	٢٢	عەرەبی
45	رغيف	مصطفى الجابرى	مصطفى الجابرى	دۆکیۆمێنتاری	٢٠١٦	عيراق-وزارة الثقافة	٣	عەرەبی
46	عروس الشمس	حليم الزهراوي	حليم الزهراوي	داستانی	٢٠١٦	منظمة نشطاء المدنية العراقية	١٠	عەرەبی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

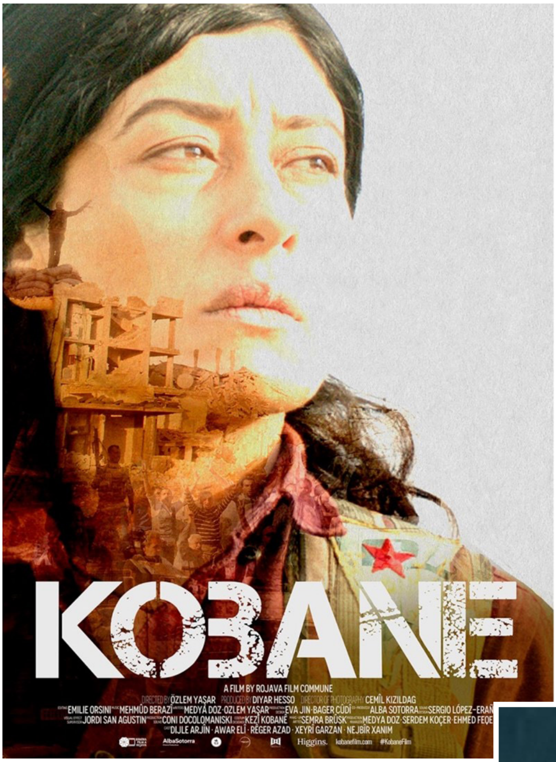

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

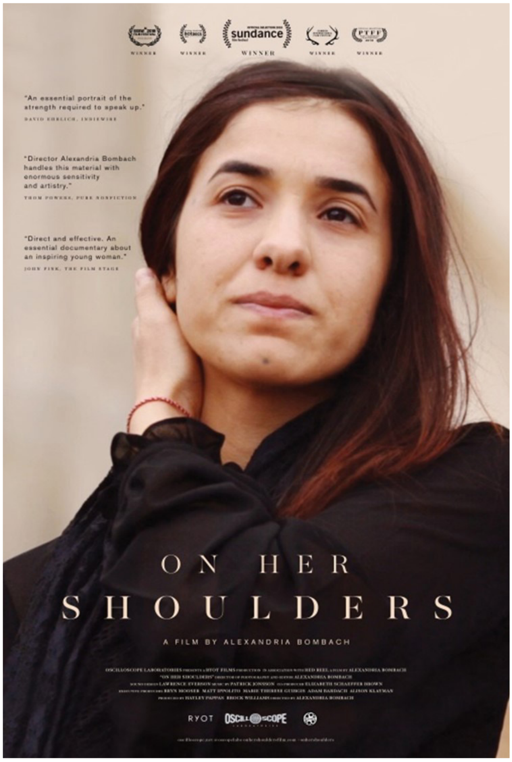

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

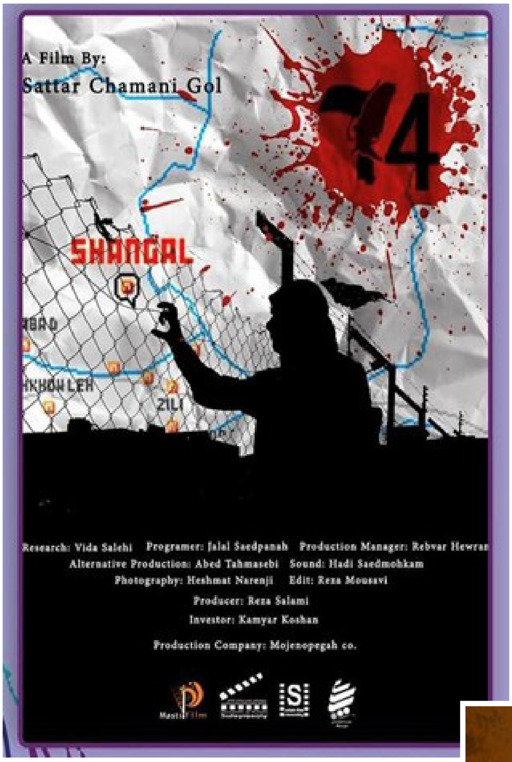

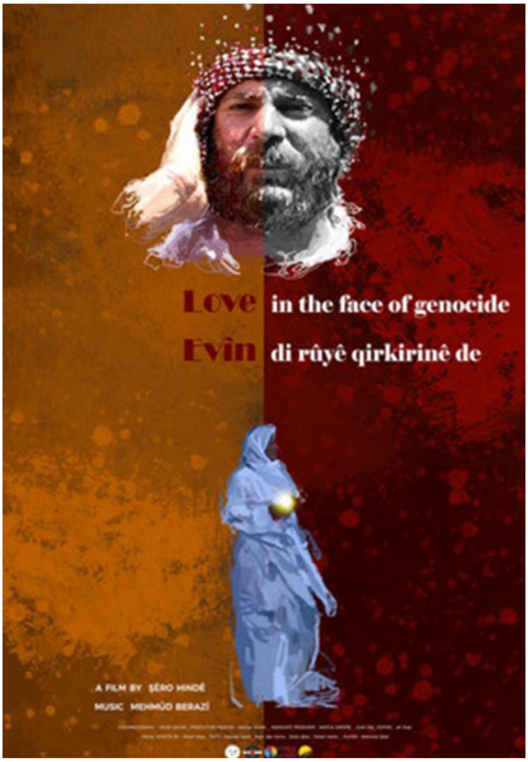

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

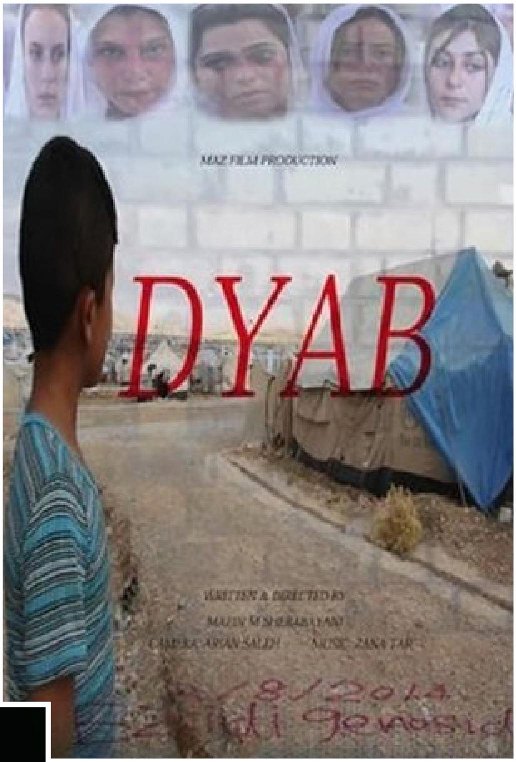

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

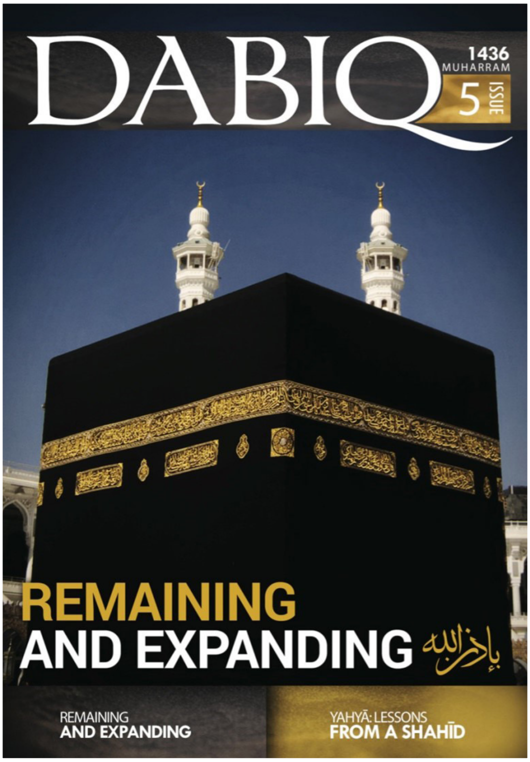

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هێزی وێنە لە ناساندنی تاوانی جینۆسایددا
ڕەنگدانەوەی تاوانی ئەنفال لە فیلمی هەزار و یەك سێودا بە نموونە

عومەر محەمەد (هۆمەر محەمەد)
Omermuhamad68@gmail.com

پوختە

مرۆڤایەتی زۆری بە دەست فاشیزمەوە چەشت و قوربانیی زۆری دا، بەڵام پەندی لێ وەرنەگرت. ئەگەرچی لە دوای جەنگی جیهانیی دووەمەوە فاشیزم تەنها وەک بیر و ئایدیا مابوو، بەڵام جەنگی سارد زەمینەی بۆ سازاندەوە و لە بەرگی جیاواز و لە شوێنی جیاوازدا دەردەکەوتەوە، شۆڤێنیزمی عەرەبی حیزبی بەعسی بەرهەم هێنا و بە تاوانکاری و ڕەفتاری فاشییانەی، ئابڕووی کۆمەڵگە و دەوڵەتی عێراقی لەکەدار کرد.

جەنگ و جینۆساید دزێوترین دیاردەی شارستانیەتی مرۆڤایەتییە و دەرئەنجامی ئایدۆلۆژیای فاشیزمە. فاشیزم هەموو چەمکەکانی دەوڵەت و ئایین و نەتەوە و کاریزمای سەرۆک دەخاتە خزمەتی خۆیەوە. نیشتمان لە هاونیشتمانی دەکاتە دۆزەخ و شکۆی مرۆڤ دەخاتە پەراوێزەوە، فاشیزم هەمیشە خەریکی دروستکردنی دوژمنە، لە کاتی قەیران و تەنگژەدا جەنگ دەکاتە یەکەمین بژاردە، پشت دەکاتە ئاشتی و چارەسەری عەقڵانی، لە جەنگیشدا پابەندی پرەنسیپەکانی جەنگ نابێت و پێشێلکاریی مافی مرۆڤ هەتا ئاستی سڕینەوەی نەیار و جینۆساید دەبات.

سەدەی ڕابردوو شاهیدی جینۆسایدی (جووەکان، ئەرمەن و کوردەکانە)، ئەگەر هێزی وێنە نەبوایە وشە نەیدەتوانی لە وێزەی گێڕانەوەیان بێت.

ئەم توێژینەوەیە هێزی وێنەی سینەمایی و فۆتۆ نیشان دەدات لە دەرخستنی قوربانیانی جینۆسایددا، هەروەها پەردەش لە ڕووی فاشیزم هەڵدەماڵێت، جینۆسایدی کورد و فیلمی هەزار و یەک سێو دەکاتە نموونە.

کلیلەوشە: وێنە، جینۆساید، کورد.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

قوة الصورة في التعريف بجريمة الإبادة الجماعية.
انعكاس جريمة الأنفال في فيلم «ألف تفاحة « كنموذج.

عمر محمد
Omermuhamad68@gmail.com

الملخص

لقد عانت الإنسانية كثيرا على يد الفاشية وقدمت الكثير من التضحيات. لكنه لم يتعلم الدرس. ورغم أن الفاشية ظلت أيديولوجية بعد الحرب العالمية الثانية، إلا أن الحرب الباردة أعادتها إلى الظهور وعادت إلى الظهور بأشكال وأماكن مختلفة، وقد أنتجت الشوفينية العربية حزب البعث وشوهت سمعة المجتمع والدولة العراقيين بجرائمه وسلوكه الفاشي. إن الحرب والإبادة الجماعية هي أكثر الظواهر العارو القبيحة للحضارة الإنسانية، والنتيجة هي أيديولوجية الفاشية. الفاشية تضع في خدمتها كل مفاهيم الدولة والدين والأمة والكاريزما الرئاسية. إنها تحول البلاد إلى جحيم لمواطنيها وتهمش الكرامة الإنسانية، وهي تخلق الأعداء دائما. وفي أوقات الأزمات تجعل الحرب خيارها الأول وتدير ظهرها للسلام والحلول العقلانية. وفي الحرب لا تلتزم بمبادئ الحرب وتنتهك حقوق الإنسان إلى حد إبادة الخصم والإبادة الجماعية.

شهد القرن الماضي إبادة جماعية (اليهود والأرمن واليابان والأكراد) وبدون قوة الصور والكاميرات، لا يمكن للكلمات أن تكون قوة سردهم. تظهر هذه الدراسة قوة الصور، سواء الصور الفوتوغرافية أو الأفلام، في الكشف عن ضحايا الإبادة الجماعية وكشف النقاب عن الفاشية، وذلك باستخدام الإبادة الجماعية الكردية وفيلم ألف تفاحة و تفاحة كأمثلة.

الكلمة المفتاحة: الصور، الابادة الجماعية، كورد

The power of the image in the recognition of .the crime of genocide

The reflection of the Anfal crime in the film .«A Thousand and One Apples» as an example

Omer Muhammed

Abstract

Humanity endured immense suffering and made countless sacrifices in the struggle against fascism, yet failed to learn from it. Although fascism persisted as an ideology after World War II, the Cold War revived it in new forms across various regions. The Iraqi Ba›ath Party›s Arab chauvinism stained the reputation of Iraqi society and the state with its crimes and fascist actions. War and genocide, among the darkest aspects of human civilization, are direct outcomes of fascist ideology.

Fascism subordinates the concepts of state, religion, nation, and presidential charisma to its own agenda. It constantly creates enemies, views war as the first response to crises, rejects peace and rational solutions, disregards the principles of warfare, and violates human rights to the point of genocide. The past century has witnessed horrific genocides—against the Jews, Armenians, and Kurds.

This study explores the power of imagery to depict genocide victims and expose fascism, focusing on cases like the Kurdish genocide and the film Thousand and One Apples.

Keywords; Photo: Kurdish Genocide.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

کورد تاقە نەتەوە نییە کە بەر زەبری فاشیزم کەوتبێت، مێژوو پڕە لە چیرۆکی تراژیدی بە دەستی حزب و سەرۆکی فاشی و سیاسەتمەداری توندڕەفتارەوە. پێش هۆلۆکۆست و جینۆسایدی ئەرمەن و ژاپۆنییەکان، کورد لە دێرسیم جینۆساید کراوە، بەڵام لە دروستکردنی یادەوەری و نووسینەوەی مێژوو و بەرهەمهێنانی فیلمی سینەماییدا، کورد نەیتوانیوە وەک ئەوان بچێتە ناو مێژووەوە و چیرۆکی خۆی بە وێنە و فیلم بگێڕێتەوە. بۆیە هاواری کورد سنووری ناوخۆیی نەبەزاندووە. ئەنفال و هەڵەبجە وەک هۆلۆکۆست شوناسن، بەڵام شوناسی هۆلۆکۆست بۆ جوو هێزە و ئەنفال و هەڵەبجە بۆ کورد شوناسی مەزلومییە. ئەوەش ئەگەر دیوێکی بەرژەوەندی و سیاسەت بێت، دیوێکەی تری بەهەندنەگرتنی هێزی وێنە و سینەمایە.

پێش داهێنانی کامێراش وێنە ڕۆڵی لە ژیانی مرۆڤدا هەبووە، بەڵام لەگەڵ دەرکەوتنی مۆدێرنە و لە سەردەمی جەنگی جیهانی دووهەمەوە هێزی وێنەی فۆتۆگرافی بەرچاوترە، چونکە کامێرا و وێنەگری جەنگ پەیدا بوون و ڕۆڵی گرنگیان لە ناساندنی تاوان، تەنانەت بەرگرتن لە ستەمکارییش هەبووە، هێزی وێنە گەیشتووەتە ئاستێک کە جەنگی ڤێتنامی وەستاندووە، بۆیە هەندێک ڕایان وایە وێنەیەک هێزی هەزار وشەی هەیە.

ئەم توێژینەوەیە، بە ناونیشانی ‹هێزی وێنە لە ناساندنی تاوانی جینۆسایددا. ڕەنگدانەوەی تاوانی ئەنفال لە فیلمی هەزار و یەک سێودا بە نموونە› لە ڕۆڵی وێنە و فیلمدا لەمەڕ ئەنفال و جینۆسایدی کورد دەکۆڵێتەوە. لەناو کۆمەڵگەی توێژینەوەکەدا شیکردنەوە بۆ فیلمی هەزار و یەک سێو دەکات، کە چیرۆکی دەربازبوانی ناو گۆڕی بەکۆمەڵ دەگێڕێتەوە. فیلمەکە وێنای کارەکتەری زەلیل و پاسیڤ ناکات، بەڵکو کارەکتەرەکان تێدەکۆشن شوناسی کولتووریی کوردی کە لێبوردەیی و ئەڤینە، نیشانی دونیا بدەن و بە تەنیشت گێڕانەوەی ئازارەوە داوای ئاشتی بکەن. تراژیدیا ناکاتە بەهانە بۆ تۆڵەکردنەوە، بەڵکو پەیامی لێبوردەیی پێیە و پێشنیار دەکات سێوی مێخەکڕێژ کە بە دەستی ئەو ژن و پیاوانە چنراوە، چاوەڕوانی ڕیش و پرچی سپی کردوون.

ئەم توێژینەوە وەڵامی ئەو پرسیارەش دەداوەتەوە کە دەڵێت ئایا جینۆساید وەک ژانرێکی سینەمایی تەماشا دەکرێت؟ ئایا فیلمی هەزار و یەک سێو دەچێتە خانەی ئەو ژانرە هونەرییەوە؟ ئایا دەتوانێت پەیامی هەبێت؟

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی یەکەم: میتۆدی توێژینەوە

کێشەی توێژینەوە:

مێژووی مرۆڤایەتی دوو جەنگی جیهانی و چەندین جەنگی گەورە و بچووکی تێپەڕاندووە، کە بە هۆیانەوە تاوانی دژەمرۆڤایەتی و جینۆساید ئەنجام دراون، لە هەموو قۆناغەکاندا وێنە ڕۆڵی لە نیشاندانی تاوان و شەرمەزارکردنی ئەنجامدەرانیدا گێڕاوە. لە ناساندنی جینۆسایدکردنی کوردیشدا ڕۆڵی بینیوە.

گرنگیی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە بۆ دونیابینیی تاکی کورد گرنگە، بەتایبەتی بۆ خوێندکارانی ڕاگەیاندن و هونەرە جوانەکان. بۆ ڕەتکردنەوەی ئەو دیدە نێگەتیڤەش گرنگە کە تۆوی نائومێدی دەڕێژێت و پێی وایە کورد هیچ لەباردانەبووە.

ئامانجی توێژینەوە:

خستنەڕووی هێزی وێنەیە لە گێڕانەوەی ڕووداودا چ وێنەی جێگیر (photo) یاخود وێنەی جووڵاو (Movement) لە نیشاندانی تاوانی جینۆساید و شەرمەزارکردنی ئەنجامدەرانیدا بۆ بەرهەمهێنانی مانا و ڕۆڵی لە دروستکردنی هۆشیاریدا لە کۆمەڵگەی کوردیدا.

میتۆدی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە بە میتۆدی ‹وەسفیی شیکاری› ئەنجام دراوە.

سنووری توێژینەوەکە:

ئ- سنووری کات: ١٩٨٨ – هەتا ٢٠٢٠

ب: سنووری شوێن: هەرێمی کوردستان

پ- سنووری بابەت: هێزی وێنە جەنگ و جینۆسایدی کورد

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی دووەم: چوارچێوەی تێوری توێژینەوە

تەوەری یەکەم وێنە: چەمک و زاراوە

لەبەر ئەوەی تەنها یەک جۆر وێنە نییە، بۆیە تەنها پێناسەیەکیشی نییە، بەڵکو بە شێواز و زمانی جیاواز پێناسە کراوە، جۆرەکانی وێنە بریتین لە: ‹›وێنەی جێگیر، وێنەی جووڵاو، وێنەی شێوەکاری، وێنەی شیعری و وێنەی سینەمایی).

ئ- وێنە لە ڕووی زمانەوانییەوە:

کورد پێی دەڵێت وێنە، عەرەب پێی دەڵێت ‹الصورة، الرسم› ئینگلیزەکان بەوانەی بە کامێرا دەگیرێن دەڵێن ‹photo›، بەگشتی بە وێنە دەڵێن ‹picture›، بە وێناکردن و وێناکراو دەڵێن: ‹image›. فارسەکان پێی دەڵێن ‹عکس›، بە وێنەی دەستکردیش دەڵێن ‹نەقاشی›، ئەڵمانەکان پێی دەڵێن ‹Bild› یان ‹foto›.

لە ئەلمونجیددا هاتووە: وێنە/شێوە، هەرچی وێنەی بکێشرێت، بگیرێت، یان بهێنرێتە بەرچاو و بەبیردا بێت (المونجد ل١٥٨٢-١٥٨٣) (صور-ه). وێنەی کێشا، شێوەی دایە، نیگارکێشی کرد، وێنەی دایە. ‹صور لي› وا هات بە مێشکمدا/ وا هاتە بەرچاوم...

‹فۆتۆگراف› زاراوەیەکی یۆنانیی نوێیە و لە دوو وشەی لێکدراو پێک دێت، کە بریتین لە:

فۆتۆ(photo) بە واتای ڕووناکی.

گرافیک (Graphic) واتای نووسین.

بە لێکدانی هەردوو وشەکەش واتایەکی تر بەرهەم دێت و دەبێتە وێنە بە ڕووناکی (زریان ئەحمەد، ٢٠١٦). وێنە بە نیشاندانی هەر تەنێکی بینراو پێناسە دەکرێت، جا ئەو تەنە مرۆڤ بێت، یان ئاژەڵ، یاخود تەنێکی بێگیان، کە بە چاو و بە شێوەیەکی ئەبستراکت، لە ڕێگەی چەند تەکنیکێکی جیاوازەوە وەک وێنە، ڤیدیۆ، یان تابلۆیەکی کێشراو ببینرێت (زق زوق، ٢٠٢١). شاعیری فەڕەنسی ‹پییر ڕیڤاردی› (١٩٦٠- ١٩٨٩) دەڵێت: وێنە دروستکراوێکی دەروونییە، کە بە شێوەیەکی سەرەکی پشت بە خەیاڵ دەبەستێت، تەنها عەقڵیش توانای هەیە لە پەیوەندییەکانی تێبگات›› (هلال، ١٩٧٣،ل ١٦٨).

ب- چەمکی وێنە لە ڕووی زاراوەییەوە:

کاتێک ڕووناکی لە ڕێگەی کونێکی تەسکەوە دەچێتە ناو کامێراوە، وێنەی ڕاستەقینە دەبێتە بەرهەمی یەکگرتنی ڕووناکی و تاریکی. ‹›عەرەبەکان دەڵێن: بۆ هەموو وێنەیەک واتایەک، وێنەی گرتە، وێنە دەگرێت، وێنەگرتنێک، کەوایە ئەو وێنەگرە›› (المعاني،٢٠٢٤).

‹‹وێنە: لە شێوە و جەستەدا وێنەی هەر بوونەوەرێک، شێوەی دروستبوونی. وێنە و خەسڵەتەکەی، وێنەی هەر شتێک بەو مانایەی لە عەقڵدا کێشراوە›› (الجمهرة ٢٠٢٤).

تەوەری دووەم: چەمکی وێنە لە مێژوودا

لە چاخی بەردینەوە مرۆڤ لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان و تاشە بەردەکان وێنەی کێشاوە ‹‹بە درێژایی مێژوو خواستێکی سەرەتایی مرۆڤ، پەیوەندیی نێوان وێنەی خۆی و جیهانی دەوروبەری بووە›› (شرۆدەر، ٢٠٢٢). مرۆڤی سەرەتایی بەر لەوەی زمانی بپژێت و بنووسێت، وێنەکێشان زمانی تێگەیشتن بووە و نیشانەی داناوە ‹‹وێنەکێشان لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان یەکەم زمانی مرۆڤی سەرەتایی بووە›› (البناء ٢٠١٩). لێکۆڵەران دەریانخستووە ‹‹ئەو وێنانەی مرۆڤی سەرەتایی لەسەر دیواری چەند ئەشکەوتێکی ڕۆژئاوا و باشووری ئەورووپا بڵاو بوونەتەوە، نزیکەی ٢٠ هەزار ساڵ لەمەوبەر نەخشێنراون›› (الغربي ٢٠٢٣). ئەو وێنانەی مرۆڤی نیاندەرتاڵ لە ئەشکەوتەکاندا کێشاویانن بۆ چێژوەرگرتن نەبوون، بەڵکو ‹‹بۆ ئاگادارکردنەوەی خودی خۆی بووە لە مەترسی، کە لە بنەڕەتدا دۆکیۆمێنتکردنی ساتەوەختی ڕووداوەکانیش بووە›› (مهنا،٢٠١٢).

مێژووی کۆنترین ‹چیرۆکی وێنەیی› لە جیهاندا بۆ ٥١ هەزار ساڵ دەگەڕێتەوە. ڕۆژنامەی ‹The Telegraph›ی بەریتانی بڵاوی کردووەتەوە. زانایان کۆمەڵێک وێنەی ‹هونەری›یان لەسەر میچی ئەشکەوتێک لە دوورگەی سولاوێسی ئەندەنووسیا دۆزیوەتەوە، کە سێ فیگەری هاوشێوەی مرۆڤ و بەرازێکی کێوییان وێنا کردووە (الحرة، ٢٠٢٤). زانایان پێیان وایە مێژووی ئەو وێنەکێشانە ‹‹کۆنترین کاری هونەریی مرۆڤن لە جیهاندا››، کە نیاندەرتاڵەکان پێش هونەری هۆمۆساپیێنس کێشاویانن.

عەرەبەکان مێژووی وێنە بۆ سەردەمی حەسەنی کوڕی هەیسەم دەگێڕێنەوە (١٠٣٨) کە لەبارەی ڕۆژگیران و مانگگیران (الکسوف والخسوف)ەوە دیاردەیەکی بەدی کردووە و لە کتێبی ‹میزان الحکمە›دا بە ڕوونی نووسیویێتیەوە (موهنا، ٢٠١٢). مێژوونووسانی ئەورووپاش دەیگێڕنەوە بۆ زانای ئیتاڵی ‹لیۆناردۆ دافینشی› کە ساڵی ١٩٤٠ سەندووقێکی بە ناوی کامێرای کوندار دروست کرد.

بەشی دووەم:

تەوەری دووەم: چەمك و زاراوە و مێژووی جینۆساید

یەکەم: زاراوەی جینۆساید: وشەی جینۆساید، لە بنەڕەتدا وشەیەکی گریکییە، بە دوو واتا بەکار دەهێنرێت:

١- (Genos) کە وشەیەکی گریکییە بە واتای ڕەگەز یان نەتەوە دێت.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢- (Caeder) کـە وشـەیەکی لاتینییـە بـە واتـای کوشـتن یـان فەوتـان دێت. هـەردوو وشـەکەش پێکـەوە واتـای فەوتاندنـی ڕەگـەز یـان بنەچـە دەگەیەنێت (سـیمۆن، ٢٠١٧).

دووەم: چەمکی جینۆسـاید: ئـەم چەمکـە بـۆ یەکەمیـن جـار لـە لایـەن یاسـاناسـی پۆڵەندیی بە ڕەگـەز ئەمریکی ‹ڕافایل لێکمن›ەوە بەکار هات و سـاڵی ١٩٤٤ جێگیری کـرد (حسـێن، ٢٠١٧، ل ١١). جینۆسـاید تاوانێکـە دژی بنەماکانـی یاسـای نێودەوڵەتـی و دژی ئامانجەکانی نەتـەوە یەکگرتووەکانـە، لەبەر ئـەوەی پێشـێلکردنی تـەواوی مافەکانی مرۆڤـە، پێشـێلکارییەکی زۆر ترسـناکە لـە دژی بەهـا و مافـی ژیـان و تێکدەری ئاشـتی و ئاسایشـی نێونەتەوەییە (توفیق ٢٠١٨). بۆ ناسـینەوەی خەسـڵەتەکانی جینۆسـاید زانایانی ئـەم بـوارە سـێ خاڵیـان دیاری کردووە ‹دەستنیشـانکردن، کۆکردنـەوە و لەناوبردن›، ڕاوڵ هێڵبێرگ بـەم شـێوەیە ئـەو خاڵانـەی ڕیزبەنـد کـردووە:

١- دیاریکردن و دەسنیشانکردنی ئەو گرووپەی دەبێت ڕاوەدوو بنرێت.

٢- کۆکردنەوە یان دەستگیرکردنی خەڵکەکە.

٣- لەناوبردنیان (بابا عەلی ٢٠٢٤).

جگـە لـە هێڵبێرگ، هێلین فاین میتۆدێکی لـە کتێبەکەیدا بە نـاوی ‹جینۆسـاید: ڕەهەندێکی سۆسـیۆلۆژییانە‹ کـە خـۆی بـە پارادایـم نـاوی دەبـات، لـە ٧ خاڵـی جەوهەریدا خسـتووەتە ڕوو (هەمـان سـەرچاوە).

لەمرۆڤخسـتن و ڕەشـکردن: تاوانـکاران هەمیشـە گرووپـی دەستنیشـانکراویان بێزراندووە و ڕەشیان کردووە، ئەمـەش یەکێکە لـە خەسـڵەتی تاوانی جینۆسـاید و ئاکتێکی ئەنجامدانـە، ڕێسـایەکی گشـتییە، پێش هـەر کردەیەکی جینۆسـاید دەیگرێتـە بـەر ‹لـە قۆناغی یەکەمدا› بەئامانجگیـراو لەمرۆڤبـوون دەخـات، لـە خەسـڵەتە مرۆڤایەتییـەکان دایدەماڵێـت تـا کوشـتنی ئاسـایی بێـت. سـەدام و بەعسـییەکان بـە کوردیـان دەگـوت: خایـن، داردەسـتی ئیمپریالیـزم، تێکـدەر و... چەنـدان ناتـۆرە (جەلیـل، ٢٠٢٤) نازییەکانیـش بـە جووەکانیـان دەگـوت ڕەگـەزە پیسـەکە.

سێهەم: جینۆساید لە مێژوودا:

سـەدەی ڕابـردوو شـاهیدی جەنـگ و جینۆسـایدە ‹›هۆلۆکۆسـت لەسـەر دەسـتی نازییـەکان، کۆمەڵکوژیـی ئەرمـەن لەسـەر دەسـتی تورکـە عوسـمانییەکان، کۆمەڵکوژیـی ژاپۆنییـەکان بـە بۆمبـی ئەتـۆم لـە شـارەکانی هێرۆشـیما و ناگازاکـی، گازبارانکـردن و ئەنفالـی کـورد لەسـەر دەسـتی بەعسـییەکانی عێـراق›› سـاڵی ١٨٩٥ یەکەمیـن پەلامـاری جینۆسـایدی ئەرمەنـەکان لەسـەر دەسـتی ئیمپراتۆریەتـی عوسـمانی (فیسـک، ٢٠٢٢، ل٥) و سـاڵی ١٩١٤ جارێکی تر عوسـمانییەکان ئەرمەنییەکانیان جینۆسـاید کرد (مەلازادە، ٢٠٢٢)

‹›ساڵی ١٩٣٧ جینۆسایدی کورد لە دەرسیم ئەنجام درا. ساڵی ١٩٣٥ ئەتاتورک بڕیاری ژمارە ٨٨ی دەرکرد، ڕژێمەکەی دەستکراوە بێت لە کۆمەڵکوژکردنی ئەوانەی دژی دەوڵەتن لە ناوچە کوردنشینەکان. هەموو زیندەوەرەکانیان لەناو بەرن و خاکەکەیان داگیربکەن›› (ڕۆژ نیوز٢٠٢٢). ‹›جینۆسایدکردنی جووەکان لە نێوان ساڵانی ١٩٤١ بۆ١٩٤٥دا لەسەر دەستی نازییەکانی ئەڵمان›› (فەلاح، ٢٠٢٤). کۆمەڵکوژیی بۆسنیەکان بە دەستی سربەکان ‹›شاری سەرایڤۆی پایتەخت پڕە لە چیرۆکی تراژیدیی زۆر بەئازاری سەردەمی جەنگ›› (ئەمین، ٢٠١٨، ل٤٠). ٦ی ئابی ١٩٤٥ ئەمریکییەکان شاری هێرۆشیمای بە بۆمبی ئەتۆم (کە ناوی ‹کوڕە بچووکەکە›یان لێ نابوو) وێران کرد، دوای سێ ڕۆژ لە ٩ی ئابدا بۆمبێکی تریان بە ناوی ‹پیاوی قەڵەو› لە ناگازاکی دا. (OSV News,٢٠٢٤) ساڵی ١٩٨٧- ١٩٨٨ عێراق بۆمببارانی کیمیایی شار و گوندەکانی کوردستانی باشوور و ڕۆژهەڵاتی کرد، لە پرۆسەی ئەنفالیشدا هەموو گوندەکانی کوردستانی ڕووخاند و سەدان هەزار گوندنیشینی کۆمەڵکوژ کرد.

چوارەم: جینۆسایدکردنی کورد لە مێژوودا

ساڵی ١٩٣٧ کۆمەڵکوژیی کوردان لە دێرسیمی باکووری کوردستان، کۆمەڵکوژی و لەوڵاتدەرکردنی فەیلییەکان (١٩٧٠-١٩٨٠) جینۆسایدی بارزانییەکان ساڵی ١٩٨٣ و گازبارانی گوندەکانی دۆڵی بالیسان ساڵی ١٩٨٧، گازبارانی شاری سەردەشت لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە هەمان ساڵدا. گازبارانی شاری هەڵەبجە و ئەنفالکردنی گوندەکانی کوردستان ساڵی ١٩٨٨. گازبارانی پاوە و داڵەهۆ و نودشە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. جینۆساید لە کوردستان کردەیەکی پلان بۆ داڕێژراو بوو، تەنها کوشتار و ڕووخاندنی گوند نەبوو، بەڵکو زنجیرەیەک کردەی تاوانکاریی جیاواز بوو، هەر لە کوشتنی مرۆڤەکانەوە تا وێرانکردنی دەزگا کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان کوشتنی هەستی نەتەوەیی و بەتاڵانبردنی سامان. ‹›مەبەستیش لێیان لەناوبردنی ئاسایش، ئازادی، تەندروستی و کەرامەتی تاکەکانە›› (جەلیل، ٢٠٢٤). ئەگەرچی جینۆساید بە بڕیاری نێودەوڵەتی قەدەغە کراوە، کەچی کورد بەردەوام جینۆساید دەکرێت و هێشتا هیچ پارێزبەندییەکی نێودەوڵەتییان نییە، دواین پەلامار جینۆسایدی ئێزدییەکان بوو لە لایەن ڕێکخراوی داعشەوە ساڵی ٢٠١٤. بەپێی یاساکانی هۆڵەندا ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید و تاوانەکانی شەڕ کات و شوێن نایانگرێتەوە (ڕۆحی ٢٠٢٣) ‹›کەچی کوردەکان قەرزداری پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان و یاساکانی هۆڵندا نین، چونکە هیچیان بە فریای کورد نەکەوتوون›› (محەمەد ٢٠٢٤).

کۆمەڵکوژی و جینۆساید و ئەنفال شیرازەی کۆمەڵگەی کوردیی گۆڕی، گوندەکانی لە نەخشەدا سڕییەوە و دانیشتوانەکەی لەناو برد. ئەنفال لەگەڵ خاڵی یەکەمی میتۆدەکەی هێلین فاین و پێناسەکەی هێلبێرگیشدا ڕێک دێتەوە، چونکە زنجیرەیەک هێرش و پەلاماری سەربازی یەک بەدوای یەک کراوەتە سەر گوندنشینەکان، کە بووەتە هۆی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کۆکردنەوە و کوشتنیان. هاوکات تاکتیکی ‹›دابڕینی کەسەکان و دەسبەسەردا گرتنیان لە بارودۆخی ناهەمواردا›› لە دژیان گیراوەتە بەر ڕێگەگرتن لە زیادبوونی بایۆلۆژی، کۆمەڵایەتی، پیسکردنی ژینگە، بەکارهێنانی گازی کیمیایی، ژەهراویکردنی هەوا، ئاوی خواردنەوە و نەخۆشخستنیان هەر وەک ئاوی خواردنەوەی ئەنفالکراوەکان لە نوگرەسەلمان ژەهراوی کراوە (غالب ٢٠٢٣).

جینۆساید لە کوردستاندا دەوڵەت بڕیاری لێ داوە و سوپا و دەزگا دەوڵەتییەکان جێبەجێیان کردوون. لە کۆبوونەوەی ڕۆژی ٢٩ی ئازاری ١٩٨٧ی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش بە بڕیاری ژمارە ١٦٠، عەلی حەسەن مەجیدی دەستنیشان کردووە بۆ ئەنجامدانی تاوانی ئەنفال و تەواوی هێزەکانی سوپا و ئاسایش و هەواڵگریی خراوەتە بەر دەست (ئەنفالستان.٢٠٠٨)[١].

ئەنفالکراوان خۆیان ڕادەست کردبێت یان بەرەنگارییان کردبێت، هەر کوژراون. ئەمەش خاڵی چوارەمی میتۆدەکەی هێلین فاین پێک دەهێنێت، چونکە خەڵکەکە بێچەک بوون و خۆیان ڕادەست کردووە، نووسراوی زۆر نهێنیی ژمارە ٢٨٩ ڕێککەوتی ١١ی نیسانی ٨٨ سوپای عێراق بە واژۆی عەمید ڕوکن ‹بارق حاج حنطە›. بەڵگەیە کە ئاراستەی بەڕێوەبەریتیی ئاسایشی کەرکووک کراوە. لە نووسراوەکەدا هاتووە: ئەو خێزانانەتان بۆ دەنێرین کە ڕۆژی ١١ نیسان ٨٨ خۆیان ڕادەستی کەرتەکانی سوپا کردووە.

بەشی سێیەم:

تەوەری یەکەم: هێزی وێنە لە ناساندنی تاوانی جەنگ و جینۆسایددا

مرۆڤی سەرەتایی بە دەستی خۆی وێنەی کێشاوە، بۆ ئاماژەدان و بەرچاوڕوونی لە شەڕ و مەترسی بەکاری هێناوە ‹›لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی ئاشوورەوە تاق و نووسراوی گڵێنی سەر دیواری کۆشکی پاشاکان تاکە ئامرازی دۆکیۆمێنتکردنی جەنگ و نیشاندانی شەڕی نێوان جەنگاوەران بوون›› (یوسف، ٢٠١٧). داهێنانی کامێرا دەستکەوتێکی گرنگی مرۆڤایەتییە، چونکە هێزی زیاتری بە وێنە داوە. مرۆڤ وێنەی پێ گرتووە و وەک هۆیەکی خۆپاراستن بەکاری هێناوە، گواستنەوەی هەواڵ و وێنە لە بەرەکانی شەڕەوە هێزێکی نیشان دا کە دەسەڵاتدارانی ناچار کردووە سیاسەتەکانیان بگۆڕن. هێز و کاریگەریی وێنە گەیشتە ئەوەی تەنها وێنەیەک تووانای وەستانی جەنگی هەبێت. کەواتە ئەگەر وێنەیەک ئەو هێزەی هەبێت، ئەی گێڕانەوەی چیرۆکێک بە وێنە و فیلمێکی سینەمایی چەندە کاریگەریی دەبێت؟ توێژینەوە پشتبەستوو بە بەڵگە و ئارگیۆمێنت هێزی وێنە (فۆتۆ) و وێنەی جووڵاو بەم شێوەیە نیشان دەدات، ڕۆڵی هەریەکەیان بە جیا باس دەکەین:

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

یەکەم: ڕۆڵی وێنە (فۆتۆگراف) لە ناساندنی تاوانی جەنگدا

لە سەردەمی جەنگی جیهانی دووەمەوە، وێنە ڕۆڵی لە نیشاندانی تراژیدیا و ستەمکاریدا هەبووە، هەندێک ڕایان وایە وێنەیەک هێزی هەزار وشەی هەیە. ‹‹ئەگەر وشەیەک وێنەیەک بەرجەستە بکات، ئەوا وێنەیەک هێزی هەزار وشەی هەیە، کە دەچێتە ناو هەستەکانی مرۆڤەوە›› (یوسف. ٢٠١٧) ئەوەش لە شەڕی کریمەوە دەرکەوت، ساڵی ١٨٥٣ لە باکووری دەریای ڕەشدا، لە نێوان ڕووسیا و ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا ڕووی دا، نیگارکێش و وێنەگر ‹Roger Fenton› لە ساڵی ١٨٥٥دا توانیی زیاد لە ٣٥٠ وێنەی زۆر باشی شەڕی کریم بگرێت. ‹‹ئەو زانا و نیگارکێش و وێنەگرە بەهرەمەندە لە ڕێگای کامێراکەیەوە توانیی شەڕی کریم (١٨٥٣ - ١٨٥٦) پیشانی جیهان بدا››* (سەپان ٢٠١٩)* ئەم کارەی ڕۆجێت بوونە توخمێکی گرنگی یادەوەری. ئەوەش وەرچەرخانێکی جیهانی بوو، کە بە هۆی وێنەوە دۆخی بەرەکانی شەڕ گوسترایەوە بۆ بەرچاوی جیهان. بەتایبەتییش کە لە ناوەڕاستی ئەم شەڕەدا جۆرێکی نوێی فۆتۆگرافی لەدایک بوو، کە بە فۆتۆگرافیی جەنگ ناسرا و وێنەکان لە بەرەکانی شەڕەوە بە ڕۆژنامەکان دەگەیشتن (یوسف ٢٠١٧). ئەمەش لە لایەک فرۆشی ڕۆژنامەکان و بینەری وێنەی زیاد کرد، لە لایەکیشەوە شەرکەرەکانیشی تووشی شەرمەزاری دەکرد. هێزی وێنە ڕۆڵێکی بەرچاوی لە دروستکردنی یادەوەری و شەرمەزارکردنی تاوانکاری و تەنانەت وەستاندنی جەنگیشدا بینیوە، میدیا شایەتیی دەیان وێنەی کاریگەر و بەناوبانگە، کە بوونە جێگەی سەرنج و ڕاچڵەکینی مرۆڤایەتی، لێرەدا چەند نموونەیەک دەخەینە ڕوو:

جەنگی ڤێتنام: کاتێک وێنەی مێژوویی ‹کچی ڤێتنام› لە ڕۆژنامەکاندا بڵاو کرایەوە، هەزاران وشە بە زمانی جیاواز لەبارەیەوە نووسرا و تووڕەییەکی جیهانیی لێ کەوتەوە. شەقامی ئەمریکی تووڕە کرد و لە دژی پارتی کۆماریی دەسەڵاتدار وەستانەوە. وێنەکە ئازاری کچە سوتاوەکەی ڤێتنامی گەیاندە هەموو جیهان، هەر ئەویش بووە هۆی وەستاندنی جەنگی ڤێتنام. لە ٨ی حوزەیرانی ١٩٧٢دا، فۆتۆگرافەر ‹نیک ئوت›، کە ڕۆژنامەنووسی ئەسۆشێتد پرێس بوو، وێنەکەی لە گوندی ‹ترانگ بانگ› لە باشووری ڤێتنام گرتووە*** لەک اتێکدا خەریکی وێنەگرتنی بۆردوومانکردنی گوندەکە بوو بە ناپاڵم، کچێکی ڕووت، تەمەن ٩ ساڵ، بە ڕاکردن دەرکەوت، هاواری دەکرد ‹‹ئاو... ئاو... سووتام›› (یوسف ٢٠١٧).

هۆلۆکۆست: وێنەی کوڕێکی نەناسراوی جو*، ملیۆنان کەس ڕادەچڵەکێنێت، نیگای کوڕێک کە بە بڕوای نووسەر ‹دان پۆرات›، تەمەنی لە ١٠ ساڵ کەمترە، ترسی کوشتن لە چاوانیدایە و دەستی ڕادەستبوونی بۆ سەربازێکی ئەڵمانی بەرز کردووەتەوە کە دەمانچەکەی ئاراستە کردووە، نیشاندانی ئەم وێنەیە لە مێشک و ڕۆحی ملیۆنان کەسدا بە زیندوویی ماوەتەوە. وێنەکە لەو ئەلبومەدا بووە کە لە لایەن ژەنەراڵێکی ئێس ئێس (SS)ەوە بە ناوی یۆرگن سترۆپەوە پێشکەش بە سەرکردایەتیی نازییەکان کراوە لە بەرلین. کە دان پۆرات بە ‹ئەلبوومی سەرکەوتن› ناوی دەبات. سترۆپ بەرپرسی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

گواستنەوەی جووەکان بوو لە گێتۆ بۆ کەمپەکانی مەرگ (ئەنفالستان ٢٠٢٤)*.

ناگازاکی: وێنەی کوڕێکی ژاپۆنی کە تەرمی براکەی بە کۆڵەوەیە و هێشتا ناوی نەزانراوە، وێنەیەکی بەناوبانگی تراژیدیای ناگازاکییە، کە کاتژمێر ١١:٠٥ سەرلەبەیانی ڕۆژی ٩ی ئابی ١٩٤٥ ڕووی دا. ‹تابۆجوجی› پەیامنێری سۆیاکا تیڤی لە بارەی چیرۆکی ئەم کوڕە ژاپۆنییەوە گوتی: ‹جۆ ئۆدۆنێل›*ی وێنەگر هێشتا تەمەنی ٢٣ ساڵ بوو، فۆتۆگرافەری هێزی دەریایی ئەمریکا بوو، دوای مانگێک لە بۆردوومانە ئەتۆمییەکە ڕەوانەی ناگازاکی و هیرۆشیما کراوە. بۆ ئەوەی دەرئەنجامی وێرانکاریی بۆمبە ئەتۆمییەکە دۆکیۆمێنت بکات، بەڵام بە گرتنی وێنەی ئەو کوڕە ئابڕووی ئەمریکای برد، ‹ئۆدۆنێل› بۆ گرتنی ئەم وێنەیە کامێرای خۆی بەکار هێناوە و ماوەی ٤٣ ساڵ بە نهێنی لای خۆی هەڵیگرتووە. تەنانەت لە خێزانەکەی خۆیشی شاردبووەوە. سەرئەنجام وێنە مێژووییەکەی بووە بەناوبانگترین قوربانییەکانی ئەتۆم و شوناسی ستەمکاریی ئەمریکا لە دژی ژاپۆنیەکان (جوجی، ٢٠٠٦).

هەڵەبجە: لەناو وێنەی کیمیابارانی هەڵەبجەدا بەناوبانگترین وێنە ئەوەی عومەری خاوەرە، کە کۆرپەکەی گرتووەتە باوەش و لە بەردەم دیواری دەرەوەی ماڵەکەیدا بەدەمدا کەوتووە، وێنەگری ئێرانی ئەحمەدی ناتقی چرکاندوویەتی*. هەمان وێنە، وێنەگری تورک ڕەمەزان ئۆزتورکیش چرکاندوویەتی، لەناو دۆسیێ جینۆسایدکردنی کورددا، فۆتۆ ڕۆڵێکی گرنگی لە نیشاندانی کیمیابارانی هەڵەبجە و کۆڕەوی ملیۆنیی ساڵی ١٩٩١ی باشووری کوردستاندا گێڕاوە. هەر بۆیە هێندەی کیمیابارانی هەڵەبجە و کۆڕە و کوردیان بە جیهان ناساند، ئەنفال هێندەی نەناساند، ئەوەش ڕۆڵێ وێنە لە دەرخستنی ڕووداوەکاندا. دەنا ئەنفال لە ڕووی جوگرافی و ژمارەی قوربانییەکانیەوە چەندین جار لە هەڵەبجە و کۆڕەو زیاترە، بەڵام هەردوو ڕووداوەکە لە دونیادا لە ئەنفال ناسراوترن. لە سەدەی بیست و یەکیشدا وێنەکانی جینۆسایدی ئێزیدییەکان و جەنگ و ئاوارەبوونی خەڵکی ڕۆژئاوا، بەتایبەتییش وێنەی شەڕڤانانی ژن و سوتانی محەمەد و خنکانی ئالیان کوردی زیاتر دۆسیێ کوردیان بە دونیا ناساند. وێنەکانی کیمیابارانی هەڵەبجە سیناتۆرەکانیان ناچار کرد ڕاپۆرت بۆ کۆنگرێس بنووسن و بەدوایدا چەندین ڕاپۆرتی گرنگ نووسران (میهۆ ٢٠٠٩، ل٢٩٣). گرنگترین وێنەکانی هەڵەبجە ئەوەی وێنەگری ئێرانی ‹غوڵام ڕەزای شیر محەمەد پوور›ە هیچ قوربانییەکی تێدا نییە، بەڵام زەمەنی ترسناکی ڕووداوەکە نیشان دەدات*.

بە هۆی ڕۆڵی وێنە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، ساڵانە ١٩ی ئاب، بە ڕۆژی جیهانی فۆتۆگرافی دانراوە (الیوم سابع ٢٠٢٤).

دووەم: ڕۆڵی وێنەی جووڵاو (فیلم) لە ناساندنی تاوانی جەنگ و کۆمەڵکوژیدا:

دوای ئەوەی مرۆڤ توانیی کامێرا دابهێنێت و وێنەی پێ بگرێت، هەنگاوبەهەنگاو داهێنانی زیاتری کرد و بە وێنەی وەستاو (فۆتۆ) نەوەستا و وێنەی خستە جووڵە، دواتر هونەری مۆنتاژکردن هێزی زیاتری دایە بەرهەمهێنانی مانا، مرۆڤ بە کامێرای نوێ و وێنەی جووڵاو کەوتە گێڕانەوەی چیرۆک بە وێنە، سینەما بووە هونەری حەوتەم و هونەرەکانی تری لە خۆیدا کۆ کردەوە ‹›کاریگەرییەکانی وێنەی جووڵاو لەسەر دەروونی مرۆڤ کردەی ئەفسوونێک جێبەجێ دەکەن. سینەما بووە کەرەستەیەک بۆ کەشفکردنی نەبینراوەکانی واقع›› (مستەفا، ٢٠٢١، ل١١٥).

ڕەنگە هیچ ڕەگەزێک هێزی وێنەی سینەمایی نەبێت بۆ گێڕانەوەی چیرۆک و دەرخستنی واقع. وێنەی سەر سکرین بۆ خۆی بەها و ڕاستگۆییەکی تەواوی تێدایە (داسینگەر،٢٠٢٣،ل ٣٥). وێنە لە سەردەمی سینەمای بێدەنگ و ڕەشوسپییەوە هێزی خۆی خزاندە ناو بیر و ئەندیشەی مرۆڤەوە، لە کاتێکدا فیلم هێشتا بێدەنگ و بێڕەنگ بوو، بەبێ دیالۆگ و بێڕەنگی جیاواز، تەنها بە ئەفسوونی وێنە دونیای بە خۆیەوە سەرقاڵ و سەرسام کرد. دوای ئەوەی دەنگ و ڕەنگ هاتنە ناو سینەماوە، ئیدی وێنە ڕوونتر و کاریگەرتر ئەرکی بەرهەمهێنانی مانا و چێژ و بەخشینی زانیاری کەوتە ئەستۆ. فیلمسازان لە گێڕانەوەی چیرۆکدا تەنها بە نیشاندانی وێنە نەوەستان، بەڵکو وێناکردنیش بووە توخمێکی جوانیناسی، هێزی وێنەی سینەمایی هەمیشە توخمێکی کاریگەریی دروستکردنی یادەوەری بووە بە خۆشی و ناخۆشییەکانەوە، ڕۆڵێکی گرنگی لە ناساندنی جینۆساید و تراژیدیادا هەبووە، لە ئێستادا ڕۆڵ و کاریگەرییەکی زیاتری هەیە و گەلانی هەڕەشەلێکراویش دەتوانن سوودی لێ وەربگرن.

ڕووداوە گەورەکان بە هۆی سینەماوە سنووری ناوخۆییان بڕی و گەیشتنە دوورترین شوێنی جیهان، فیلمەکان تەنها بە گواستنەوەی واقع سەرکەوتوو نەبوون، بەڵکو بە هۆی وێناکردن و دیدی دەرهێنەرانەوە توانیویانە ئامانج بپێکن و بە نەمری بمێننەوە. جوولەکان بۆ گێڕانەوەی چیرۆکی خۆیان پەنایان بۆ سینەما برد و فیلمی زۆریان دروست کردووە. دیارترینیان فیلمی پیانۆژەن (the pianist) لە دەرهێنانی ڕۆمان پۆلانسکی و فیلمی کوڕێژگە بیجامە خەتخەتەکە (the Boy in the striped Pajamas) لە دەرهێنانی مارک هێرمان، فیلمی کتێبی ڕەش (The Black Book) لە دەرهێنانی پاوڵ ڤێرهۆڤن (Paul Verhoeven) فیلمی شیندرلیست (Schindler›s List). لە دەرهێنانی ستیڤن سپیڵبێرگ. جینۆسایدی ئەرمەنیش لە چەندین فیلمی سینەماییدا ڕەنگی داوەتەوە. گرنگترینیان فیلمی ‹THE CUT› لە دەرهێنانی دەرهێنەری ناوداری تورک ‹فاتیح ئاکین›، بە پێنج زمانی ‹ئەرمەنی، عەرەبی، تورکی، ئینگلیزی و ئیسپانی› دروست کردووە›› (کەریمۆک ٢٠٢٣، ل٤٤) ژاپۆنییەکانیش چەندین فیلمیان دەربارەی وێرانکردنی شارەکانی هیرۆشیما و ناگازاکی دروست کردووە. وەک فیلمی ‹پیاوی قەڵەو و کوڕە بچووکەکە (Fat Man and Little Boy) لە دەرهێنانی ڕۆلاند

جۆفی و هێرۆشیما و دواتر (Hiroshima: The Aftermath) دەرهێنانی لوسی ڤان بیک، فیلمی هێرۆشیمان لە دەرهێنانی کۆریۆشی کۆرا هارا ڕۆجەر ستیپۆتیسود، فیلمی هاتنەدەرەوەی هێرۆشیما لە خۆڵەمێش Hiroshima: Out of the Ashes دەرهێنانی پیتەر وێرنێر. چەندین فیلمی کوردی و بیانییش دەربارەی جینۆسایدی کوردیش ٣١ فیلمی درێژ و ٥٤ فیلمی کورت دروست کراون، جگە لەو فیلمانەی بە زمانەکانی تر دەربارەی جینۆسایدی کورد دروست کراون.

تەوەری دووەم:

جێبەجێکردنی توێژینەوە

یەکەم: کۆمەڵگەی توێژینەوە

کۆمەڵگەی توێژینەوە لەم فیلمانەی خوارەوە پێک دێت، کە دەربارەی گرووپە جینۆسایدکراوەکانی کورد ‹بارزانییەکان، ئەنفال و ئێزدی› دروست کراون، کە بریتین لە:

١. هەزار و یەک سێو دەرهێنانی تەهاکەریمی ٢٠١٣.

٢. فیلمی هەموو دایکانی من، دەرهێنانی ئیبراهیم سەعیدی و زەهاوی سنجاوی ٢٠٠٩.

٣. وێنە نەبینراوەکانی ئەنفال، دەرهێنانی هەوراز محەمەد و نەبەزئەحمەد ٢٠١٦.

٤. فیلمی خوشکانی جەنگ لە نووسین ودەرهێنانی کارۆلین فۆریست. بەرهەمی ٢٠١٩.

بەڵام لەناو ئەم فیلمانەدا توێژینەوە، فیلمی هەزار و یەک سێو شی دەکاتەوە.

هەندێک جار تێرمی جینۆساید لە لایەن کەسانێکەوە بەکار دەهێنرێت کە پسپۆڕی بوارەکە نین و نەشارەزایانە و بێ سڵەمینەوە بەکار دەهێنرێت. تەنانەت هەندێک جار دەگاتە ڕادەی سوکایەتی و بێماناکردنی›› (بابە عەلی ٢٠٢٤، ل٢٠١١) میدیای کوردی تێرمی جینۆساید بە نەشارەزاییەکی زۆرەوە بەکار بردووە ‹›دۆسیەکان و ڕووداوەکان بە کارەساتی سروشتی تێکەڵ دەکات، ئەمەش وێنە و چەمکی جینۆسایدی شێواندووە و بە مەبەست بێت یان بە نەزانی، دۆسیەکەیان تێکەڵ کردووە، بۆ نموونە: ‹›دۆسێی جینۆسایدی بارزانییەکانی تێکەڵ بە ئەنفال کردووە. لە کاتێکدا بارزانییەکان، ٥ ساڵ پێش تاوانی ئەنفال جینۆساید کراون›› (محەمەد، ٢٠١٥ ل٢٢) لە سۆنگەی هەڵەی میدیاکانەوە هونەرمەندان و فیلمسازانیش کەوتوونەتە هەڵەوە، بۆ نموونە: فیلمی ‹دایکانی من›، لە دەرهێنانی ئیبراهیمی سەعیدی و زەهاوی سنجاوی، چیرۆکی جینۆسایدی بارزانییەکان لەناو ئەنفالدا دەگێڕنەوە، ئەوەش باش نییە، چونکە وێنەی گشتیی هەردوو تاوانەکە دەشێوێنێت. دەنا فیلمەکە لە ئاستێکی هونەریی بڵندا چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە. لەوەش

گرنگتر لە ٥ی ئایاری ٢٠١٢دا لە کۆنگرێسی ئەمریکادا نیشان درا.

فیلمی خوشکانی جەنگ لە نووسین و دەرهێنانی کارۆلین، ساڵی ٢٠١٩. هێندە کاریگەرە کە «سەرۆککۆماری تورکیای تووڕە کرد، لە وەڵامدا ‹‹کارۆلین فۆرێست، لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانیدا دەڵێت: ئێمە فیلمەمان بۆ دڵخۆشیی ئەردۆغان دروست نەکردووە›› (ژنها، ٢٠٢٢).

بەڵگەفیلمی وێنە نەبینراوەکانی ئەنفال، بەرهەمی ٢٠١٦ لە دەرهێنانی هەوراز محەمەد و نەبەز ئەحمەد، لە ١١ فێستیڤاڵی نێودەوڵەتیدا بەشدار بووە، لە بولگاریا خەڵاتی بینەرانی بۆ باشترین بەڵگەفیلمی کورت و دوو خەڵاتی دیکەشی بردووەتەوە. پێشتریش لە هیستۆری فیلم فیستیڤاڵ لە کرواتیا خەڵاتی میوزیکی بەدەست هێناوە. ‹وێنە نەبینراوەکانی ئەنفال› چیرۆکی ئەو وێنانە دەگێڕێتەوە کە وێنەگرێکی گەڕۆک بە ناوی حاجی کاکەولا، پێش تاوانی ئەنفال لە گوندەکانی ناحیەی ئاخجەلەردا وێنەی گوندنشینەکانی گرتووە، بەڵام زۆربەیان لە تاوانی ئەنفالدا گیراون.

دووەم شیکردنەوەی فیلم

شیکردنەوەی فیلم (هەزار و یەک سێو)

ستافی فیلمی ‹هەزار و یەک سێو› بریتین لە:

نووسین و دەرهێنان: تەها کەریمی

وێنەگر: مێهدی ئازادی

بە بەشداریی دەربازبووانی ئەنفال: فەرەج محەمەد، عەبدولقەهار خەلیل، هاشم محەمەد. کەریم نایف و ئەبابەکر عەلی.

گێڕانەوە: فەرەج محەمەد

بەرهەمهێنەر: کۆمپانیای «ئاڤا میدیا» و تەها کەریمی

پوختەی چیرۆکی فیلمەکە

فیلمی هەزار و یەک سێو، دۆکیۆمێنتاری و شێوازی گێڕانەوە داستانییە، ئایدیای سەرەکیی کولتووری ‹لێبووردەیی›یە، پەیامەکەی ئاشتی و ئەوینە. چیرۆکی دەربازبوانی گۆڕە بەکۆمەڵەکانی ئەنفال دەگێڕێتەوە.

ئەکتەرەکان: ‹‹فەرەج محەمەد، هاشم محەمەد، عەبدولقەهار خەلیل، کەریم نایف و ئەبابەکر عەلی سەعید›› شایەتحاڵی دانسقەن و چیرۆکی خۆیان دەگێڕنەوە.

فەرەج کارەکتەری سەرەکیی چیرۆکەکەیە، کە بە ڕێکەوت لە کۆمەڵکوژیی بیاباندا ڕزگاری بووە. تا ساڵی ١٩٩١ نەیوێراوە چیرۆکی خۆی بۆ هیچ کەسێک، تەنانەت بۆ ژن و منداڵەکانیشی بگێڕێتەوە، چونکە درکاندنی نهێنییەکەی زۆر کەسی تازیەبار دەکرد، لە کاتێکدا چاوەڕوانی گەڕانەوەی کەسوکاریان بوون، لەو دۆخەدا وەڵامی ئەو هەموو پرسەگێڕەی پێ نەدەدرایەوە و بەعسییەکانیش پێیان دەزانی و دەیانکوشت. تەنانەت مەرگی ساڵحی ئامۆزاشی ئاشکرا نەکرد، کە پێکەوە دەستی هەردووکیانیان بەستبووەوە و لە ڕۆخی چاڵێکی پڕ لە تەرمدا گوللەباران کران، هەر لە جێدا ساڵح کوژرا و فەرەج بەختی هەبوو و هیچ گوللەیەکی بەر نەکەوت، هەمان جەلاد کە تەقەی لێ کردن، بە نووکەشەقێک هەڵیدانە ناو چاڵەکەوە. فەرەج لە دەرفەتێکدا توانیی ئەو دەستەی کە بە دەستی ساڵحەوە بەسترابووەوە، بیکاتەوە و لە چاڵەکە بێتە دەرەوە و تەرمی ئامۆزاکەی لەناو دەیان تەرمی ساردەوەبوودا بەجێ بهێڵێت. ئەم نهێنییە ترسناکەی تا ساڵی ١٩٩١ نەدرکاندبوو. ‹‹منیش کاتێک زانیم، کە لە کۆڕەوەکەی ساڵی ١٩٩١ لەسەر سنوور بەرگەی سەرما و برسێتیی منداڵەکانم نەدەگرت، ویستم بگەڕێمەوە بۆ شار، فەرەج هاتە بەردەمی تراکتۆرەکەم و ڕێگەی لێم گرت، لەوێ چیرۆکی ڕزگاربوونی خۆی و کوژرانی ساڵحی برامی بۆ باس کردم›› مەلا عەزیز وای گوت (محەمەد ٢٠١١).

ساڵی ١٩٩٦ فەرەج و خێزانەکەی بە هۆی ڕێکخراوی هیومان ڕایتس وۆچەوە گەیەنرانە ئەمریکا. لە فڕۆکەخانەی تورکیا هاوسەرەکەی سەری لەم گرنگیپێدانە سووڕ مابوو، ئینجا چیرۆکی دەربازبوونی خۆی بۆ ئەویش ئاشکرا کرد، دوای چەندین ساڵ لە پەناهەندەیی لە ویلایەتی ڤیرجینیاوە، دێتەوە و دەبێتە پاڵەوانی فیلمی ١٠٠١ سێو. بۆ ئەوەی چیرۆکی کۆمەڵکوژیی کورد لە ئەنفالدا بگێڕێتەوە. لەگەڵ دەربازبووانی دیکەدا بەسەر ئەو خێزانانەدا دەگەڕێن کە کەسێکیان یان زیاتریان ئەنفال کراوە، سێو و مێخەکیان بەسەردا دابەش دەکەن، هەتا ١٠٠١ سێو مێخەکڕێژ بکەن و وەک هێمای ئاشتی نیشانی هەموو دونیای بدەن.

دیدی دەرهێنەرانە

- سیمۆلۆژیا، سێوی مێخەکڕێژ

دەرهێنەر سیمۆلۆژیا دەکاتە تەکنیکی گێڕانەوە و سێوی مێخەکڕێژ وەک توخمێکی شوناسی کولتووری کە لە کولتووری کوردیدا هێمای ئاشتی و ئەوینە، زیندوو دەکاتەوە و دەیکاتە پەیامی فیلمێکە.

کارەکتەری سەرەکی کە گێڕەرەوەی فیلمەکەشە (فەرەج) لە یەکەم دیمەندا بە ڕوخسارێکی ماتەمەوە کە بە کلۆس ئەپ دەیبینین، چیرۆکی شەڕ و ئاشتبوونەوە دەگێڕێتەوە: «بۆ یەکەم جار ناوی سێوی مێخەکڕێژم لە دایکم بیست، ئەوکاتە تەمەنم ٧ ساڵان بوو، سەری کوڕێکی دراوسێمانم شکاندبوو خوێنی لێ هاتبوو، زۆر ترسابووم ئێوارەی ئەو ڕۆژە دایکم سێوێکی بۆ مێخەکڕێژ کردم و بردم بۆ کوڕەکە، ئیتر

باوەشمان بە یەکدا کرد و ئاشت بووینەوە. دایکم دەیگوت سێوی مێخەکڕێژ ڕەمزی ئاشتی و ئەوینە.

دەرهێنەر توخمەکانی کولتووری کوردی دەخاتە خزمەتی چیرۆکەکەوە ‹‹بەرهەمی سینەمایی کاتێک بایەخ پەیدا دەکات، کە لە بەرهەمێکی لۆکاڵەوە دەبێتە بەرهەمێکی یونیڤێرساڵ›› (سەعید، ٢٠١٦) دیدی دەرهێنەرانە لەم فیلمەدا دیدێکی کوردییە، هێزی کولتووری نەتەوەیەکی بریندارە و بەدوای ئاشتیدا دەگەڕێت. ‹‹ئەوەی لە بەردەم سینەماکاری کورددا بووەتە گرفتێکی گەورە و هێشتا بەو جۆرە تەکنیکی سینەما ناناسێت، تا لەو لەمپەڕانە دەربازی بکات، کە لە خودی پرۆسەی وێناکردندا دێنە بەردەمی›› (مستەفا، ٢٠٢١، ل١٢١) تەها کەریمی تەکنیکی سینەما شارەزایە لە دیدی دەرهێنەرانەی ئەودا دەربازبوونی ناو گۆڕە بەکۆمەڵەکانی ئەنفال نوێنەرایەتیی برین دەکەن. تێدەکۆشن هەتا کێشەکەیان بکەنە جیهانی.

کارەکتەرەکان دانسقە و تایبەتن، لە کۆی دەیان هەزار کەسی کۆمەڵکوژکراو لە ئەنفالدا، ئەوان لەژێر تەرمە خوێناوییەکاندا هاتوونەتە دەرەوە، هەزار و یەک پرسیاریان لە مرۆڤایەتی هەیە، زەلیل دانانیشن، بەڵکو دەیانەوێت یادەوەری دروست بکەن، لە ڕێگەی ئینتەرنێتەوە پەیامی ئاشتی ئاراستەی دونیا دەکەن. هەموویان بەرگی کوردیان لە بەردایە، نیشانەی پرسیار بە ڕەنگی ڕەش لەسەر بەرگە سپییەکانیان سەرەتای جەستەی داگیر کردوون. ئەمڕۆ بێت یان سبەی مرۆڤایەتی و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی دەبێت وەڵامیان بداتەوە.

بەو هەموو پرسیارەوە بە گرتەی جیاواز لەگەڵ سێوی سووردا دەبینرێن، لە گرتەی درێژدا بە سندووقی سێوەوە دەردەکەون. بە سواری ماشێنێکی پڕ لە سێودا بە گەرمیان و کوێستان و بادینان و سۆراندا دەگەڕێن، سێو و مێخەک دەبەن بۆ هەر ماڵێک، کە ئەنفالکراوێک یان زیاتریان هەبێت بۆ ئەوەی مێخەکڕێژیان بکەن.

کورد لەمێژە سێو مێخەکڕێژ دەکات، فەلسەفەی ئەم کارە لەنێو کولتووری کوردیدایە ‹‹لە دێرزەمانەوە لە کوردەواریدا هێمای خۆشەویستی و ئاشتی بووە. کاتێک کەسێک ئەڤیندار بووە و نەیتوانیوە خۆشەویستیی خۆی بە زمان دەرببڕێت، سێوێکی مێخەکڕێژی بۆ ناردووە، یان کاتێک دوو دڵدار کە لێک دەتۆران، سێوی مێخەکڕێژیان بە دیاری بۆ یەکتر ناردووە (سەعیدیان، ڕیکۆرد ڕۆژی ٢٠٢٠/٦/١٣).

- ئینتەرنێت: پەیوەندی بەوانی دیکەوە (confection).

دەرهێنەر تازەترین هۆیەکانی پەیوەندی دەخاتە خزمەتی پەیامەکەیەوە و دونیا دەخاتە بەردەم پرسیاری بێدەنگی! هێندەی ڕووی لە ئێستا و داهاتووی دەربازبووانە، هێندە ڕووی لە ڕابردوویان نییە، کارەکتەرەکان دەیانەوێت کارێکی شکۆمەندانە بۆ خۆیان و ئابڕوومەندی مرۆڤایەتی بکەن، پێیان وایە ئەو ڕۆژە ئەرکیان تەواو دەبێت کە بەکارهێنەرانی ئینتەرنێت لە دنیادا بەدوای وشەی ئەنفالدا گەڕابن. ئەگەر بۆ جارێکیش

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بێت چیرۆکی کورد ببیستن. لە وشەی ئەنفال ڕابمێنن و بیخوێننەوە و بیر بکەنەوە. تێدەکۆشن ١٠٠١ سێوی مێخەکرێژ وەک پەیامی لێبوردەیی بنێرن بۆ ئەو وڵاتانەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لەو تاوانە گەورەیە بەشدار بوون، پەیامەکە بۆ دونیایە، ئەوانەی کە بانگەشەی مافی مرۆڤ دەکەن و خوێنساردانە لەو جینۆسایدە بێدەنگ بوون.

دەربازبووەکان وێنەی لەچوارچێوەگیراوی پێنج دەربازبووی تریان بەدەستەوەیە، لە فریمێکدا لە بەردەم مۆنۆمێنتی ئەنفالدا بە کڵەوس ئەپ نیشان دەدرێن، تا لەگەڵ ئەماندا ئاوێزان بن، ئەوانیش بێ ئەرک نەماونەتەوە، بەڵکو لە ڕێگەی ئینتەرنێتەوە لە پەیوەندیدان لەگەڵ دونیادا.

- ئاو ڕێگەیەکی دی بۆ گەیاندنی پەیام:

لە یەکەم هەنگاودا، هەزار و یەک سێوی مێخەکرێژکراویان لەگەڵ وێنەی ئەنفالکراوەکاندا دەنێرن بۆ شاری بەغدای پایتەخت، شوێنی بڕیارەکان و واژۆکان، شوێنی چیرۆکی ‹هەزار و یەک شەوە›، بەغدا لە ئێستا و ڕابردوودا یەکەم بەرپرسیاری ئەم تاوانەیە. دەبوو دەوڵەتی نوێ بە ئەرکی ئەخلاقی و سیاسی و یاسایی هەستابا و داوای لێبوردنی لە کورد و عێراقیان بکردایە و قەرەبووی ئەو شەرمەزارییەی بکردایەتەوە، بەڵام مادام ئەو نافامێت، ئەوا کورد پەیامی ئاشتی و بیرنەچوونەوە بۆ دەوڵەتی میراتگری عێراق دەنێرن. بڕوانە خولەکی ١:٥٠٠٠ی فیلمەکە. ماسیگرێک لەسەر زێی بچووک ئاوا وەڵامی فەرەج دەداتەوە ‹‹سێوەکانم مێخەکرێژ کردووە، بەڵام ناتاندەمێ، چونکە من تاوانم نەکردووە تا داوای لێبوردن بکەم، دەبێت ئەوان لە من ببورن، من ئەنفالکراوم››، چەمکی لێبوردەیی و داوای لێبوردن جیاوازن، داوای لێبوردن ئاکتە و لێبوردەیی کولتوورە، کورد داوای لێبوردن ناکات، بەڵکو کولتووری لێبوردەیی نیشان دەدات، تا دەوڵەت داوای لێبوردن بکات و ئاشتی مانای هەبێت. ئەم وێناکردنەی دەرهێنەر ئەوەمان نیشان دەدات بە درێژایی مێژوو عێراق دەوڵەتی فاشلی هەبووە و کوردیش کولتووری بەهێز، دەنا تۆوی کورد دەبڕا. ‹‹وەک چۆن ئاوا لای میترایییەکان و ئێزدییەکان نهێنیی ژیانە›› (شێخ محەمەد، ٢٠٢٤، ل٢١٥) لای تەها کەریمییش نهێنیی ژیانە.

ناردنی وێنەی ئەنفالکراوان بە ئاوی زێی بچووکدا، واتا ‹‹تۆڵەتان لێ ناکەینەوە، بەڵام تاوانەکە لەبیر ناکەین››. هەر ئەوەی ماندێلا گوتوویەتی. ئاوی زێی بچووک سەرچاوەی ژیان و بژێوی و هێڵی پەیوەندیی نێوان کورد و بەغدایە، بۆیە پەیامەکە بە فڕۆکە و ئینتەرنێتدا نانێرێت، بەڵکو بە ئاودا دەینێرێت. کارەکتەرەکان بەپێی ژمارەی ئەنفالکراوانی هەر ماڵێک، سێوی سوور و مێخەک دابەش دەکەن. دیدی دەرهێنەر بەوێنەکردنی خێزانەکان و ئەنفالکراوەکانە، کە سێوەکان بە مێخەک دەنەخشێنن. بۆ

ئەوەی هەزار و یەک چیرۆکی ئەنفال بە هەزار و یەک سێو بگێڕنەوە، بەم شێوەیە کەسوکاری ئەنفالکراوان دەبنە پەیامنێری ئاشتی و بەهۆشخۆهاتنەوەی دەسەڵاتدارانە تا ئەنفال دووبارە نەبێتەوە.

فەرەج دەپرسێت: ‹‹ئەگەر ئێوە بوونایە لە جێگەی ئێمە، چیتان دەکرد؟››

فیلمەکە دوو چیرۆک دەگێڕێتەوە، چیرۆکی ڕزگاربوانی ئەنفال لە زاری خۆیانەوە (فەرەج، هاشم، قەهار، ئەبابەکر و کەریم) چیرۆکی دووەم شوناسی کولتووریی کوردە. پاش مێخەکڕێژکردنی سێوەکان بە وێنەی قوربانییەکانەوە، بە ئاوی زێی بچووکدا دەنێرن بۆ بەغدا. لێرەدا بە جووڵەی کامێرا و گرتەی درێژ (long shot) و بەگرتەی ناوەند (Medem shot) بۆ بەرهەمهێنانەوەی مانا، پێکەوە تێدەکۆشن دونیا بەئاگا بهێننەوە تا ئەنفال ڕوو نەداتەوە.

دەرهێنەر تراژیدیا ناکاتە بەهانە بۆ تۆڵەکردنەوە، بەڵکو تەکنیکی تری پێیە بۆ بەرەنگاری و مانەوە، مرۆڤ دەکاتە دادوەری وێنەی بینراو. سێوی مێخەکڕێژ چنراوی دەستی ئەو مرۆڤانەیە کە قوربانیی جەنگ و جینۆسایدن، لە تراژیدیا و چاوەڕوانیی کوشندەدا ڕیش و پرچیان سپی بووە.

بە نیشاندانی میهرەبانیی ئەو جۆرە لە قوربانی، فاشیزم ڕیسواتر نیشان دەدات. لە ڕوخساری فەرەجدا، لە ژەنینی شمشاڵەکەیدا، لە مێخەک و سێوی ناو چنگی پیرەژنەکاندا بە گرتەی جیاواز مانا بەرهەم دەهێنێت.

- کامێرا:

پەیامێکی تری فیلمەکە بۆ کوردە، کە دەتوانێت بەم تەکنیکە، واتا بە وێنە خەریکی بەرگرینامەی خۆی بێت و چیدی خۆی زەلیل وێنا نەکات. ئەوەی تەها کەیمی وێنای کردووە، ئەوەیە کورد لە بەرانبەر ستەمکاریدا بەرگری دەکات بەڵام نابێتەوە بە فاشی، پرسیاری فیلمەکە ئەوەیە مرۆڤایەتی بەرەو کوێ کە لە فاشیزم تێنەگات؟ ئەوانەی بوون بە برغوویەکی ماشێنی فاشیزم، چییان چنگ کەوت؟

کارەکتەرانی ئەم فیلمە هەر چیرۆکی خۆیان ناگێڕنەوە، بەڵکو کولتووری ‹لێبوردەیی› کوردیش بە دونیا ئاشنا دەکەن. کە سێوی مێخەکڕێژ هێمایەتی.

نمایش:

یەکەم نمایشی فیلمی ‹هەزار و یەک سێو› لە ڕێوڕەسمی کۆتایی یەکەمین دیداری جینۆسایدی کورد بۆ کورتەفیلمی دۆکیۆمێنتاریی، کاتژمێر ٤ی پاشنیوەڕۆی ڕۆژی یەکشەممە، ٢١ی نیسانی ٢٠١٣ لە هۆڵی تەوار لە شاری سلێمانی نمایش کرا.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە ڤیستیڤاڵی فیلمی دوبەی، ڕۆژانی ‹١٥-٢٤› سەرماوەزی ٢٠١٣ بەشدار بوو.

هەمان ساڵ لە خولی ١٣هەمین فێستیڤاڵی ‹ئف ئیستانبوڵ›(if Istanbul) بەشی کێبڕکێ بەشداریی کردووە، کە ڕۆژانی ١٣ جێنیوەری هەتا ٢٧ مانگی فێبریوەری لە شارەکانی ئیستانبوڵ، ئانکارا و ئەزمیر بەڕێوە چوو (کەریمی، ٢٠١٤).

فێستیڤاڵەکان

- دیداری کورتەفیلمی کوردی، هۆڵی تەوار ٢٠١٣.
- فێستیڤاڵی نێونەتەوەیی فیلمی دهۆک ٢٠٢٣.
- سێزدەهەمین فێستیڤاڵی فیلمی ‹Watch-Doc› لە پۆڵەندا ٢٠٢٤.
- دەیەمین فێستیڤاڵی فیلمی دوبەی ٢٠١٥.
- فێستیڤاڵی فیلمی بوسان لە کۆریای باشوور.
- سێزدەهەمین فێستیڤاڵی فیلمی ئف ئەستەنبوڵ (if Istanbul) لە تورکیا.
- ڤیستفاڵی ترۆمۆسی نەرویجی ٢٠١٤.

خەڵاتەکان

- خەڵاتی باشترین بەڵگەفیلمی فێستیڤاڵی نێونەتەوەیی فیلمی دهۆک ٢٠٢٣.
- خەڵاتی باشترین فیلمی دۆکیۆمێنتاریی فێستیڤاڵی ئاسیا پاسیفیک ٢٠١٤.
- خەڵاتی باشترین فیلمی دۆکیۆمێنتاریی فێستیڤاڵی ڕۆما ساڵی ٢٠١٣.
- تابلۆی فەخریی پێشبڕکێی نێودەوڵەتیی فیلمە بڵندە دیکۆمێنتارییەکانی فێستیڤاڵی سینەما حەقیقەت لە ئێران.

بەشی چوارەم

یەکەم: ئەنجام

دووەم: ڕاسپاردەکان

سێیەم: پاشکۆی وێنەکان

چوارەم: پەراوێزەکان

پێنجەم: سەرچاوە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

یەکەم ئەنجام

- تویژینەوە گەیشتە ئەو ئەنجامەی وێنەی جێگیر و جووڵاو لە مێژووی مرۆڤایەتیدا ڕۆڵی گرنگ و بەرچاوی لە نیشاندانی جەنگ و تراژیدیادا گێڕاوە. لەناویشیاندا تا ڕادەیەک جینۆسایدی کوردی بە دونیا ناساندووە. لەگەڵ ئەوەشدا کە فیلمی کوردی زۆر دروست کراون، بەڵام نەیانتوانیوە وێنەی برینی کورد و شوناسی کولتووری کوردی وەک پێویست بە دونیا بناسێنێت. هەزار و یەک سێو لەگەڵ ئەوەشدا کە هێشتا بە فەرمی بڵاو نەکراوەتەوە، لە ڕێگەی فیستڤاڵەکانەوە توانیوێتی وێنەی دەربازبوانی ئەنفال و شوناسی کولتووری کورد بە چەند وڵاتێک بناسێنێت، لەوانە ‹‹نەرویژ، بەریتانیا، تورکیا و ئامادەبوانی فێستیڤاڵی ئاسیا پاسفیک و فێستیڤاڵی دوبەی، ئەمەش سنووردارە و هێشتا لە ئاست گەورەیی تاوان و تراژیدیاکاندا نییە.

- وێنە هێزی ئەوەی هەیە دەستی ستەمکاری کورت بکاتەوە، دەسەڵاتداران شەرمەزار و تووڕە بکات، هەتا ئەو ئاستەی جەنگیش بوەستێنێت.

- لە کیمیابارانکردنی هەڵەبجەدا وێنەی فۆتۆ ڕۆڵێکی باشی لە ناساندنی تاوانەکەدا بینیوە، ئەمەش بە پێچەوانەی ئەنفالەوەیە کە جگە لە تاقە وێنەیەک کە لە بەرگی پشتەوەی ژمارە ٥ی ئەنفالستاندا بڵاو کراوەتەوە، هیچ وێنەیەکی کاتی ڕووداوەکە بەردەست نییە.

دووەم: ڕاسپاردەکان

- بایەخدان بە هونەری سینەما و فیلمسازی بۆ گێڕانەوەی چیرۆکی کورد بە وێنە.

- بایەخدان بە فیلمی هەزار و یەک سێو و بڵاوکردنەوەی لە لایەن وەزارەتی ڕۆشنبیری و وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوانەوە.

- بایەخدان بە هونەری وێنەگرتن و هۆشیاریی وێنەگرتن بۆ گێڕانەوەی چیرۆکی کورد.

- حکومەتی هەرێمی کوردستان بایەخی تەواو بە هونەری فیلمسازی بدات، بۆ بەرهەمهێنانی فیلمی سینەمایی دەربارەی جینۆسایدی کورد.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

سێەم: پاشکۆی وێنەکان

وێنەی ژمارە ‹١›

کچەی ڤێتنام وێنەی ژمارە ‹٢›

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وێنەی ژمارە ‹٣›

وێنەی ژمارە ‹٤› کوڕەی ژاپۆنی – ناکازاکی
کاتی سوتاندنی تەرمی قوربانییەکانی ئەتۆم

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وێنەی عومەری خاوەر و کۆرپەکەی ژمارە ‹٥›

وێنەی بۆمبارانی هەڵەبجە ژمارە ‹٦›

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وێنەی ژمارە ‹٧› نیشانەی پرسیار بەسەر جلوبەرگی
‹ئەبابەکر عەلی›یەوە، کارەکتەری فیلمی هەزار و یەک سێو

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پەراوێزی پاشکۆکان:

* بڕوانە پاشکۆی وێنەکان ژمارە ١ بۆ بینینی وێنەی لەشکری شەڕکەرەکان.
* ئەم بابەتەی د. مەغدید سەپان لە ڕۆژی ٢٠١٨/١١/٢٠ لە ماڵپەڕی کوردستان ٢٤ بە ناونیشانی ‹‹مێژووی وێنە و یەکەم وێنەگرەکانی بەرەی جەنگ لە جیهاندا›› بەبێ ئاماژە بۆ ڕۆژی بڵاوکردنەوەی، بڵاو کراوەتەوە. ساڵی ٢٠١٩ لە لاپەڕە ١٣١-١٣٨ لە کتێبەکەی نووسەردا بە ناوی گوتارە تەمەندرێژەکاندا بڵاو کراوەتەوە. زانیارییەکە لە نووسەرەوە وەرگیراوە (هۆمەر).
* بڕوانە پاشکۆی وێنەکان ژمارە ٢ بۆ بینینی کچە ڤێتنامییەکە کە بە بۆمب سوتاوە.
* بڕوانە پاشکۆی وێنەکان ژمارە ٣ بۆ بینینی وێنەی کوڕە جووەکە.
* سەرچاوەی ئەم باسە جگە لە دەقە کوردییەکەی کە ماڵپەڕی ئەنفالستان بڵاوی کردووەتەوە، ماڵپەڕی NPR بە زمانی ئینگلیزی نووسین و بە خوێندنەوەی دەنگییش بڵاوی کردووەتەوە، بە ناونیشانی Boy An Icon For Childhoods Lost In Holocaust
.November 27, 20107:39 AM ET Heard on Weekend Edition Saturday
* دواتر جۆ ئۆدۆنێل خۆیشی تووشی شێرپەنجەی پێست بوو، کە بە هەموو جەستەیدا بڵاو بووەوە. بۆ خۆیشی دەیزانی بە هۆی بەرکەوتنی تیشکی ئەتۆمەکەوەیە، کاتێک ڕەوانەی ناگازاکی و هیرۆشیما کرا، سەربازەکان هیچ زانیارییەکیان لەبارەی تیشکدانەوە پێ نەدا. جۆئۆدۆنێل یەکێک بوو لە قوربانییەکانی بۆمبە ئەتۆمییەکان. ساڵی ٢٠٠٧ کۆچی دوایی کرد.
* بڕوانە پاشکۆی وێنەکان، وێنەی عومەری خاوەر و کۆرپەکەی ژمارە ٥.
* بڕوانە پاشکۆی وێنەکان ژمارە ٦.

چوارەم: پەراوێزەکان

١. دەقی بڕیارەکەی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش لە ژمارە ‹٥› ئەنفالستاندا، ل ٥، ساڵی ٢٠٠٨ دا بڵاو کراوەتەوە.

٢. ناوی ٣٠٧ کەس لەو لیستانەدا هاتووە کە سوپا بە واژۆی عەمید ڕوکن ‹بارق حاج حنطة› ئاراستەی ئاسایشی کەرکووکی کردووە، داوا دەکات بەپێی ڕێنماییەکانی نووسینگەی باکوور مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن و لە وەرگرتنیان ئاگاداریان بکەنەوە. جێگەی ئاماژەیە ١١ لیست هاوپێچی نووسراوەکە بوون، کە ناوی ٣٠٧ کەسی ناوچەی قادر کەرەمی تێدایە. ڕێنماییەکانی نووسینگەی باکووری حیزبی بەعس لەگەڵ گوندنشینەکاندا، کوشتن و بێسەروشوێنکردن بوو، لە میانەی گەڕان و پشکنینم بۆ ئەو کەسانەی خۆیان ڕادەستی بارق کردووە، هیچ کەسێکم نەدۆزیوەتەوە ئازاد بووبێت (هۆمەر).

٣. ئەم بابەتەی د. مەغدید سەپان لە ڕۆژی ٢٠١٨/١١/٢٠ لە ماڵپەڕی کوردستان ٢٤ بە ناونیشانی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

‹‹مێژووی وێنە و یەکەم وێنەگرەکانی بەرەی جەنگ لە جیهان››دا بەبێ ئاماژە بۆ ڕۆژی بڵاوکردنەوەی بڵاو کراوەتەوە، ساڵی ٢٠١٩ لە لاپەڕە ١٣١-١٣٨ لە کتێبەکەی نووسەردا بە ناوی گوتارە تەمەن درێژەکانەوە بڵاو کراوەتەوە. زانیارییەکە لە نووسەر وەرگیراوە (هۆمەر).

٤. سەرچاوەی ئەم باسە جگە لە دەقە کوردییەکەی کە ماڵپەڕی ئەنفالستان بڵاوی کردووەتەوە، ماڵپەڕی NPR) بە زمانی ئینگلیزی نووسین و بە خوێندنەوەی دەنگیش بڵاوی کردووەتەوە، بە ناونیشانی Boy An Icon For Childhoods Lost In Holocaust November ,٢٧ ٢٠١٠٧:٣٩ AM ET Heard on Weekend Edition Saturday.

٥. بەشێکی ئەم زانیارییانە لە تابۆجوجی پەیامێری سۆیاکا تیقیی ژاپۆنی وەرگیراوە، کە ساڵی ٢٠٠٦ هاتبوو بۆ کوردستان و من ماوەی دوو ڕۆژ لەگەڵیدا بووم، پێکەوە سەردانی هەڵەبجە و هەورامانمان کرد، لە ڕێگەی وەرگێڕی کوردی ئەرکان عەبدولڕەحمانەوە زانیاریمان ئاڵوگۆڕ دەکرد، هێشتا جۆ ئۆدنێل لە ژیاندا بوو. دواتر جۆ ئۆدۆنێل خۆیشی تووشی شێرپەنجەی پێست بوو، کە بە هەموو جەستەیدا بڵاو بووبووەوە. بۆ خۆیشی دەیزانی بە هۆی بەرکەوتنی تیشکی ئەتۆمەکەوەیە، کاتێک ڕەوانەی ناگازاکی و هێرۆشیما کرا، سەربازەکان هیچ زانیارییەکیان لەبارەی تیشکدانەوە پێ نەدا. جۆئۆدۆنێل یەکێک بوو لە قوربانییەکانی بۆمبە ئەتۆمییەکان. ساڵی ٢٠٠٧ کۆچی دوایی کرد.

٦. کوڕە ژاپۆنییەکە کە تەرمی براکەی بە کۆڵەوەیە، هێشتا ژاپۆنییەکان نەیانتوانیوە بیدۆزنەوە، بۆیە ناوی نەزانراوە. بڕوانە پاشکۆی وێنەکان، ژمارە ٤، بۆ بینینی وێنەی کوڕە ژاپۆنییەکە کە هێشتا ناوی نەزانراوە.

٧. لەناو دەربازبواندا وێنەی بەنگین مستەفا نییە، لەبەر ئەوەی هێشتا بە چیرۆکی دەربازبوونی ئاشنا نەبووین، توێژەر کە ڕاوێژکاری فیلمەکەیە، دواى ساڵێک بە چیرۆکی ئەم دەربازبووە گەیشت و وێنەیەکی چنگ کەوت.

پێنجەم: سەرچاوە

کتێب کوردی

١. ئاوارە حسێن، جینۆسایدی کورد لە ڕوانگەی یاسای تاوانکاریی نێودەوڵەتییەوە، چاپی یەکەم ٢٠١٧، چاپخانەی حەمدی ل١١.

٢. عومەر محەمەد، جینۆسایدی بارزانییەکان قۆناغێک بەر لە ئەنفال، دەزگای ڕۆشنبیریی جەمال عیرفان، چاپی یەکەم- چاپخانەی کەمال ٢٠١٥.

٣. ... کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا. (میهۆ -ل٢٩٣) لە ئینگلیزییەوە وریای ڕەحمانی کوردستانی عێراق- ٢٠٠٩.

٤. گەشتەکانی ئەنفالستان، عومەر محەمەد دیدار لەگەڵ عەلی عارفدا، دەربازبووی نوگرەسەلمان، دەربارەی ئەنفالی هەڵەبجەییەکان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم ٢٠١٢ ل٦١٠.

٥. یەکەمین هۆلۆکۆست –ڕۆبەرت فیسک – وەرگێڕانی نەجمەدین فەقێ عەبدوڵا. چاپی ٢٠٢٢.

٦. کەریمۆک غەفور ڕەنگدانەوەی جینۆساید لە فیلمی کوردیدا، کۆنفرانسی زانستیی جینۆساید ڕەنگدانەوەی لە ئەدەب و هونەردا. ٢٠٢٣، ل٤٤٠.
٧. نووسینی سیناریۆی کورتەفیلم -وەرگێڕانی ئازاد کەرکووکی- چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم-٢٠٢٣ ل ٣٥.
٨. ئەلمونجید، بە کوردی، بەرگی یەکەم آ، خ فەرهەنگی عەرەبی کوردییە، جەلال مەحمود عەلی سوبحانی چاپی یەکەم، کوردستان – سلێمانی چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم. ساڵی چاپی لەسەر نییە.
٩. شێخ محەمەد هۆشەنگ، لە سوهرەوەرد تا شارەزوور، لە بڵاوکراوەکانی کەریمی عەلەکە، چاپی یەکەم ٢٠٢٤، ل ٢١٥.

کتێب عەرەبی

١. التعريفات للجرجاني، ص١٤١ الكليات للكفوي، ص ٥٥٩
٢. محمد غنيمي هلال: النقد الأدبي الحديث – دار الثقافة ودار العودة –بيروت-١٩٧٣-ص ١٦٨
گۆڤار
١. لویس سیمۆن، وەرگێڕانی: محەمەد حەمەساڵح تۆفیق، گۆڤاری ئەنفالناسی، ژمارە ١، ٢٠١٧/٤/١٤.
٢. مجلة الرسالة – المجلد الثاني – السنة الثانية – العدد ٦٤– تاريخ ١٩٣٤/٩/٢٤، ص١٧٥٦.
٣. صلاح عبد الفتاح الخالدي: نظرية التصوير الفني عند سيد قطب – المؤسسة الوطنية للفنون المطبعية - الجزائر –١٩٨٨ص٣٣
٤. گۆران بابا عەلی فانتازیای بەعس و دواهەمین چارەسەر، ئەنفال وەک قۆناغێک لە پرۆسەی پێکهێنانی دەوڵەتدا، ئەنفالستان ژمارە ١٦، ٢٠٢٤ ل٢٠٨.
٥. شۆڕش ئەمین، لە بۆسنە و هەرسک چیم دی، ئەنفالستان ژمارە ١٣، ساڵی ٢٠١٨، ل ٤٠.

توێژینەوەی ئەکادیمی

١. دڵشاد مستەفا، گۆڤاری زانستیی زانکۆی گەرمیان، لە نێوان ئەفسونی ئەدەب و فەنتازیای سینەمادا، هەوڵێک بۆ شیکاریی ڕەگەز و بنەما سەرەکییەکان و بەرگوزارکردنی دنیای کوردی ئۆتۆبەری ٢٠٢١.
٢. تارا موشیر ساڵح، پەیوەندیی نێوان زمان و هێما لەگەڵ واتا و وێنەدا، زانکۆی گەرمیان، ٢٠١٩، ل ٩٣.
ڕۆژنامە کوردی
١. د. نوری تاڵەبانی، دەوڵەتی عێراق دەبێت داوای لێبوردن لە گەلی کورد بکات، بۆ تاوانی ئەنفال، ئاوێنە ٢٠٢٣/١/٢٥.
ڕۆژنامەی عەرەبی
١. روجينا يوسف، الشرق الاوسط (الصورة فى الحرب... خبر من أرض المعركه وصفت

بالآيقونات لحملها الحكومات على تغيير سياساتها لندن: نشر: ٢:٣٦-٠٢-٢٥ سبتمبر ٢٠١٧ م - ٠٣ محرم ١٤٣٩ هـ

ماڵپەڕ

١. https://islamic-content.com/dictionary/
٢. http://www.anfalistan.com/- محەمە حمەساڵح توفیق
٣. عیباد ڕۆحی، جینۆسایدی گەلی کورد لەژێر تیشکی بڕیاری دادگای ناوخۆیی لاهای لە کەیسی «فرانس فان ئانرات»دا. ماڵپەڕی ناوەندی کوردستان بۆ یاسای نێودەوڵەتی ٢٠٢٣.
٤. سەرکەوت جەلیل، مانگی ژەهراویی جینۆسایدی کورد و توتسی، ماڵپەڕی ناوەندی کوردستان بۆ یاسای نێودەوڵەتی. ٢٠٢٤.
٥. New York post By jesse O”Nell , published March ٥,٢٠٢٤, ١١;٥ p.m.ET
٦. اليوم السابع، ساره شعبان. في اليوم العالمي للتصوير.. الاحتفاء بفن أعظم إنجازات البشرية/صور ١٩ اغسطس ٢٠٢٤.
٧. د. انتصار البناء، العالم بلا الصور، الوطن، الاحد ٢٢، سيبتمبر ٢٠٢٩
٨. صغير محمد الغربي، تؤرخ لأقدم تقويم قمري.. اكتشاف كتابة ورموز بدائية تعود لأكثر من ٢٠ ألف عام، الجزيرة ٢٠٢٣/١/١٦.
٩. اية احمد زقزوق، تعريف الصورة والنص و الاهميتيها، المرسال، ٥ دسيمبر ٢٠٢١، ٨:٤٦
١٠. Jans Bock-Schroeder، The origins of photography، October ٢٣, ٢٠٢٢
١١. حەسەن فەلاح، هۆلۆکۆست.. لە نێوان ژیانی ڕاستەقینە و سینەمادا، کەناڵ٨ ٢٠٢٤/٣/١٦.
١٢. کۆمەڵکوژیی دێرسیم... ترۆپکی فاشیزم، ماڵپەڕی ڕۆژ نیوز، ٢٠٢٢/٥/٤.
١٣. مەلا بەختیار، ڕووسیای لینین و ڕووسیای پوتین، ٢٠١٩/٩/١٠.
14. Detroit catholic, Wester: Nobel Peace Prize for Japanese atomic bomb survivors ‹fitting› amid global tensions, Gina Christian, oct.15,2024
١٥. ماڵپەڕی ژنها، فیلمی ئەمڕۆ: خوشکانی جەنگ، سێشەممە، ١٩ی ئەپریلی ٢٠٢٢.
١٦. وليد سلمان، الصور-الفوتوغرافية -زمن-البساطة-وآهات الراى الاربعا ٢٠١٨/٦/٢٧.
١٧. روجينا يوسف، الشرق الاوسط (الصوره فى الحرب... خبر من أرچ المعركه وصفت بالآيقونات لحملها الحكومات على تغيير سياساتها.
لندن: نشر: ٢:٣٦-٠٢-٢٥ سبتمبر ٢٠١٧ م - ٠٣ محرم ١٤٣٩ هـ

دیداری تەلەڤیزیۆن

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

د. ئیبراهیم مەلا زادە، دیدار، کەناڵی لیسک تیڤی، پێشکەشکار د. زریان کاکەیی، بەرنامەی یافتە –ئەنفال وجینۆسایدی کوردستان، ٣١ی جولای ٢٠٢٢.

سیمنار:

١. د.شاهۆ سەعید، سینەما و شوناسی کوردی، فیستیڤاڵی فیلمی نێودەوڵەتیی سلێمانی، زانکۆی ئەمریکی، ٢٠١٦.
٢. عومەر محەمەد، سیمینار، جەنگ و جینۆساید و میدیای کوشندە ٢٠١٣، هۆڵی موزەخانەی نیشتیمانیی ئەمنەسوورەکە، ٢٠١٣/٤/١٤ کاتژمێر ٣ی پاشنیوەڕۆ.

چاوپێکەوتنی قووڵ

١. دیداری توێژەر لەگەڵ دەربازبووی نوگرەسەلماندا، ڕێباز غالب ٢٠٢٣، ڕزگاری، کاتژمێر ١١ی سەرلەبەیانی.
٢. دەقی بریارەکەی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش لە ژمارە ‹٥› ئەنفالستان، ل ٥، ساڵی ٢٠٠٨دا بڵاو کراوەتەوە.
٣. دیدار لەگەڵ فەرەجی تۆپخانەدا، ٢٠١١ گوندی تۆپخانە کاتژمێری ٤ی پاشنیوەڕۆ.
٤. دیدار لەگەڵ مەلا عەزیزدا، ٢٠١١ گوندی تۆپخانە کاتژمێر ٥ی پاشنیوەڕۆ.
٥. دیدار لەگەڵ تابۆ جوجیدا، ٢٢ی شوبات ٢٠٠٦ سلێمانی، کاتژمێر ١١ی پێشنیوەڕۆ.

وانەی زانکۆ

١. جامعة دیالی، کلیة الفنون الجمیلة قسم فنون السینمائیة والتلفزیونیة، المرحلة الثانیة. استاذ المادة / م ڕجاء ڕشید حمید مادة الخامسة.

فیلمەکان:

١. فیلمی هەزار و یەک سێو دەرهێنانی تەها کەریمی، ٢٠٢٣ هۆڵی تەوار.
٢. فیلمی پیانۆژەن (the pianist) لە دەرهێنانی ‹ڕۆمان پۆلانسکی›، کورد فیلم ٢٠٢٣.
٣. فیلمی کوڕێژگە بیجامە خەتخەتەکە (the Boy in the striped Pajamas) لە دەرهێنانی مارک هێرمان.
٤. فیلمی کتێبی ڕەش (The Black Book) لە دەرهێنانی پاوڵ ڤێرهۆڤن (Paul Verhoeven) کەناڵی یوتوب ٢٠٢٤/١١/٣.
٥. فیلمی شیندرلیست (Schindler›s List). لە دەرهێنانی ستیڤن سپیڵبێرگ. کورد سینەما، ژێرنووسی کوردی. ٢٠٢٣/١٠/٢٢.
٦. فیلمی ‹پیاوی قەڵەو و کوڕە بچووکەکە› (Fat Man and Little Boy) لە دەرهێنانی ڕۆلاند جۆفی. داونلۆد ٢٠٢٤/١١/٧.
٧. هێرۆشیما و دواتر (Hiroshima: The Aftermath) دەرهێنانی لوسی ڤان بیک.

سێیەم: میدیا

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی بارزانییەکان لە میدیا و شانۆدا

پ.ی.د. ئەکرەم فەرەیدون حەمەئەمین
بەشی ڕاگەیاندن - کۆلێژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەدین
akram.hamaamen@su.edu.krd

پ.ی.د. ژیلوان طاهر باپیر
بەشی شانۆ و سینەما - کۆلێژی
هونەرەجوانەکان - زانکۆی سەلاحەدین
zhilwan.bapir@su.edu.krd

پوختەی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی بارزانییەکان لە میدیا و شانۆدا) توێژینەوەیەکی شیکاری وەسفیە، باس لە کاریگەری و ڕەنگدانەوەی تێکست و تابلۆ و وێنە درامییەکانی جینۆساید دەکات. هەروەها باس لە پێناسە و شێوازەکانی جینۆساید دەکات، تیشک دەخاتە سەر قۆناغەکانی جینۆسایدی بارزانییەکان لە باشوری کوردستان، کە لەلایەن ڕژێمی دیکتاتۆری بەعسی لە دەسەڵات نەماو، کەلە دەرئەنجامدا (٨) هەزار بارزانی بوونە قوربانی تەنها لەبەر ئەوەی کوردبوون و بارزانی بوون.

ئەوەی شایەنی باسە جینۆسایدی بارزانییەکان وەکو تراژیدیایەکی ڕەش لە بواری میدیاو شانۆدا ڕەنگدانەوەیەکی هێجگار زۆری هەبوو لەسەر ئاستی ناوخۆیی و هەرێمی و نێودەوڵەتی هاوشێوەی هەموو قوربانییەکانی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە ساڵانی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو کە لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە زۆر بەدرندانەو نامرۆڤانە ئەنجامدرا، کە بووە هۆی کارەساتێکی دڵتەزێن و جەرگبڕ بۆ هەموو کوردستان و گەلانی جیهان. هەربۆیە لەسەردەمی خۆیدا لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی زۆربەی کەناڵە میدیاییە جیهانییەکان بەشێوەی ڕاپۆرت و ڕیپۆرتاژ و هەواڵ.. پەخش و بڵاوکرایەوە. هەروەها کوردانی ئەوروپا بەشێوەی خۆپیشاندانی جەماوەری بە بەرزکردنەوەی دروشم و هێماکانی جینۆساید لە شێوەی شانۆی شەقام، چەندین

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

چالاکیـان ئەنجامـدا بـۆ ناسـاندنی ئـەو مەرگەسـاتە گەورەیـە.

هەروەهـا لەسـەر ئاسـتی ناوخـۆدا دەزگاکانـی میدیایـی و هونەریی بزووتنـەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کوردستان لە شاخ توانییـان ڕۆڵێکـی کاریگـەر ببینـن لەپەخـش و بڵاوکردنـەوەی چەندیـن شـێوازی میدیایـی و هونـەری کـە هەسـت و سـۆزی زۆری بەخشـی بەجەمـاوەری گەلـی کوردسـتان.

ئـەم توێژینەوەیـە بـە شـێوەیەکی چـڕ ڕەنگدانـەوەی ڕووداو و چیـرۆک و بەسـەرهاتەکانی جینۆسـایدی بارزانییـەکان لـە میدیـا و شـانۆدا دەخاتـەڕوو. ئـەوەی شـایەنی باسـە لـە دوای جینۆسـایدی بارزانییـەکان، میدیـا و شـانۆ ڕۆڵێکـی کاریگەرییـان بینـی بـۆ ئـەوەی رومالّـی ئـەم کارەسـاتە تراژیدییـە نامرۆییـە بەگەلانـی دراوسـێ و جیهـان بناسـێنن، لەسـەر بنەمایەکـی فیکـری و ئایدیۆلـۆژی و هونـەری و ئیسـتاتیکی.

کلیلە وشە: جینۆساید، بارزانییەکان، میدیا، شانۆ

انعكاس الإبادة الجماعية للبارزانين في الإعلام والمسرح

ملخص البحث

يعتبر هـذا البحث بعنوان (انعكاس الإبادة الجماعيـة البارزانين في الإعـلام والمسـرح) بحثـا وصفيـا تحليليـا، يناقش أثـر وانعكـاس النصـوص واللوحـات والصـور الدراميـة للإبـادة الجماعيـة. كمـا يناقـش تعريـف وأسـاليب الإبـادة الجماعيـة، ويسـلط الضـوء علـى مراحـل الإبـادة الجماعيـة للبرزانيين فـي جنـوب كردسـتان، والتـي أطاحـت بهـا الدكتاتوريـة البعثيـة، والتـي أسـفرت عـن مقتـل ٨٠٠٠ بارزانـي كـردي وبرزانـي.

ومـن الجديـر بالذكـر أن الإبـادة الجماعيـة للبرزانييـن باعتبارهـا مأسـاة سـوداء فـي مجـال الإعـلام والمسـرح كان لهـا تأثيـر كبيـر علـى المسـتويات المحليـة والإقليميـة والدوليـة، مثـل كل ضحايـا الإبـادة الجماعيـة للشـعب الكـردي فـي الثمانينيـات. لقـد كان النظـام

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وحشيا جدا وغير إنساني، مما أدى إلى مأساة مأساوية ومفجعة لجميع كوردستان وشعوب العالم. ولذلك كانت معظم القنوات الإعلامية العالمية في وقتها على شكل تقارير وأخبار.. تبث وتنشر. كما نظم الأكراد في أوروبا مظاهرات حاشدة، رافعين شعارات ورموز الإبادة الجماعية على شكل مسرح الشارع، للتعريف بهذه المأساة الكبرى.

وعلى المستوى المحلي أيضا، تمكنت المؤسسات الإعلامية والفنية التابعة للحركة الشعبية لتحرير كردستان في الجبال من لعب دور فعال في بث وسائل إعلامية وأساليب فنية متنوعة أعطت عاطفة كبيرة للشعب الكردي.

تعكس هذه الدراسة بشكل مكثف أحداث وقصص وقصص الإبادة الجماعية للبرزاني في الإعلام والمسرح. ومن الجدير بالذكر أنه بعد مجزرة البارزانيين، لعب الإعلام والمسرح دورا مؤثرا في إيصال تغطية هذه المأساة اللاإنسانية إلى دول الجوار والعالم، على أسس فكرية وعقائدية وفنية وجمالية.

الكلمات المفتاحية: الإبادة الجماعية، البارزانين، الإعلام، المسرح

Reflection of the Barzanin Genocide in the Media and Theatre

Summary of the research

This paper entitled (Reflection of the Barzanin Genocide in the Media and Theatre) is a descriptive analytical research, discussing the impact and reflection of texts, paintings and dramatic images of genocide. He also discusses the definition and methods of genocide, highlighting the stages of genocide of the Barzanis in South Kurdistan, which was overthrown by the Ba›athist dictatorship, which resulted in the death of ٨,٠٠٠ Barzanis

Kurdishness and Barzaniness.

It is worth mentioning that the genocide of the Barzanis as a black tragedy in the field of media and theater had a great impact on the local, regional and international levels, like all the victims of the genocide of the Kurdish people in the ١٩٨٠s The Ba›ath regime was very brutal and inhuman, which led to a tragic and heartbreaking tragedy For all Kurdistan and the peoples of the world. Therefore, in its time, most of the international media channels in the form of reports and news .. broadcast and published. Kurds in Europe also held mass demonstrations, raising slogans and symbols of genocide in the form of street theater, to introduce this great tragedy.

Also, at the local level, the media and artistic institutions of the Kurdistan People›s Liberation Movement in the mountains were able to play an effective role in broadcasting various media and artistic methods that gave great emotion to the Kurdish people.

This study intensively reflects the events, stories and stories of the Barzani genocide in the media and theater. It is worth mentioning that after the genocide of the Barzanis, the media and theater played an influential role in introducing the coverage of this inhuman tragedy to neighboring nations and the world, on an intellectual, ideological, artistic and aesthetic basis.

Keywords: Genocide, Barzanin, Media, Theatre

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

تەوەری یەکەم: چوارچێوەی میتۆدی توێژینەوەکە

کێشەی توێژینەوەکە:

وەک هەمیشە گوتراوە شانۆ ئاوێنەی گەلە, شانۆ سەکۆی بەرەنگاربوونەوەی زوڵم وستەم و زۆردارییە, شانۆ دەنگ و ڕەنگی مرۆڤە چەوساوەکانە, جینۆسایدی گەلی کوردستان و بەتایبەتیتر جینۆسایدی بارزانییەکان بە گەورەترین تاوانی ڕژێمی بەعسە هەژمار دەکرێت بەرانبەر بە گەلی کوردستانە, هەربۆیە لەدوای کردەی جینۆساید لەکوردستان شانۆکاران و میدیاکارانی کورد بەهەموو هێزو توانا و خەیاڵ و ئەندێشەیان, لەمیانی هونەری شانۆ و لەڕێگای شاکارە شانۆییەکاندا مەرگەسات و تراژیاکانی جینۆساید لەڕێگەی چەند چیرۆک و تێکستی ئەدەبی, لەڕێگەی شانۆ ئەم ڕوودا و کارەساتە دڵتەزێنانە بەرجەستە بکەین، هەرچەندە تەکنیک و تەکنەلۆژیای شانۆ لەکوردستاندا جیاوازە بەڵام شانۆکاران و میدیاکارانی بەچەندین شێوازی جۆرا و جۆری شانۆیی و کاراکتەری میدیاییەوە توانیویانە پەیامی خۆیان بگەیەنن و پرسی جینۆسایدی بارزانییەکان زیندوو بکەنەوە بەپێی توانا و تێڕامان و هزر و خەیاڵ و ئامرازەکانی بەوینەکردن لەنێو فەزا و پانتایی شانۆدا لەڕێگەی دەق و دەرهێنەر و ئەکتەر و سەرجەم ڕەگەزەکانی سینۆگرافیا و تەکنیکی هونەری, لەناو شانۆی داخرا و قەزای کراوەدا, لەڕێگەی شانۆی ناو هۆڵ و شانۆی شەقامدا, پەخش و بڵاوکردنەوەی لەنێو تەلەفزیۆنە لۆکاڵی و ئاسمانییەکاندا.

ئامانجی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە کۆمەڵێک ئامانج لەخۆی دەگرێت, گرینگترینیان ئەمانەی خوارەوەن

١- نمایشکردنی شانۆیی تایبەت بەجینۆسایدی بارزانیەکان

٢- هانی نوسەران بدرێت کە دەقی شانۆیی بنووسن لەسەر جینۆسایدی بارزانیەکان

٣- بەکارخستنی هێما و ئاماژەو دەلالەکەکانی جینۆساید لەمیانی شاکارە شانۆییەکاندا

٤- تۆمارکردنی ڕووداوە تراژیدیاکانی جینۆساید لەمیانی نمایشی شانۆیی

٥- بەئەرشیف کردنی وێنەکانی جینۆسایدی گەلی کوردستان

٦- پەخش کردنی نمایشی شانۆیی جینۆساید لەڕێگەی کەناڵەکانی سەتەلاین و سۆشیال میدیا بۆ هەموو گەلانی دونیا

گرنگی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە گرینگی خۆی هەیە بۆ ئەم لایەنانەی خوارەوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١- سەندیکای هونەرمەندانی کوردستان

٢- بەشەکانی زانستی مرۆڤایەتی لە کۆلێژ و پەیمانگاکانی هەرێمی کورسدتان

٣- نووسەر و ڕەخنەگر و مێژوو نووسان و ڕۆژنامەنووسان لەناوە و دەرەوەی هەرێمی کوردستان

٤- ناوەندە ئەکادیمی و هونەرەییەکانی شانۆ و کەناڵە ناوخۆیی و ئاسمانییەکان لەکوردستان

٥- دەرهێنەر و ئەکتەر و تەکنیک کارانی بواری شانۆ

٦- کۆمەڵەو سەنتەرەکانی جینۆساید لەهەرێمی کوردستان

تەوەری دووەم: چوارچێوەی تیۆری توێژینەوەکە

یەکەم: پێناسەی جینۆساید

جینۆساید چەمکێکی لێکدراوە لەدوو وشە پێک دێت جینۆس (genus) وشەیەکی گرنگە بەمانای وەچە یان نەوە یان ڕەگەز دێت، بەڵام ساید (said) وشەیەکی لاتینییە بەمانای کوشتن یان لەناوبردن دێت، هەردوو وشەکەش بەمانی نەوەکوژی یان وەچەکوژی یان ڕەگەزکوژی دێت (بەرزنجی، ٢٠٢٢: ١٦)

زۆربەی نەتەوەکان چەمکی جینۆساید بەکاردەهێنن، ئینگلیزەکان پێی دەڵێن (جینۆساید)، فەرەنسییەکان پێی دەڵێن (ژەنۆسید)، ئیندۆنیسییەکان پێیدەڵێن (گێنۆسیدە)، ئەلبانییەکان پێیدەڵێن (جینۆسید) رووسەکان پێیدهەڵێن (جینۆسید) ئیتالییەکان پێیدەڵێن (جینۆچیدیۆ) ژاپۆنییەکان پێیدەڵێن (جینۆسایدۆ)، لاتینییەکان پێیدەڵێن (جینۆجیدیا)، پورتوگالییەکان پێیدەڵێن (ژینۆسیدیۆ) رۆمانییەکان پێیدەڵێن (جینۆجید) سلۆڤاکییەکان پێیدەڵێن (جینۆسیدا) هەروەها بەعەرەبی پێیدەڵێن (الابادە الجماعیە) بەفارسی پێیدەڵێن (نسل کوژی). (حسێن، ٢٠١٧: ١٠)

دیارترین پێناسەی جینۆساید ئەم پێناسەیە کە بۆ یەکەمین جار ڕەفایل لیمکین کە یاساناسێکی جووی پۆلەندییە و دکتۆرای هەبوو لە بواری یاسای تاوانی نێودەوڵەتی ساڵی ١٩٤٤ کردی، کە لە پوختەی پێناسەکەدا دەڵێت: جینۆساید بریتییە لە کارێکی ڕێکخراو و پلان بۆ داڕێژراو بە ئامانجی هەڵوەشاندنەوەی نەتەوە، ئاین، گروپە ڕەگەزی و نەژادییەکان، لەڕێگەی چالاکی فیزیکی و کلتوری و ئابورییەوە، مەبەستەکانیان بەدی دەهێنن. (سلێمان، ٢٠١٠: ٢٦)

جینۆساید شێوازێکی لە شێوازەکانی تاوان، تاوانێکی گەوری کۆمەڵکوژییە، دژی یاسای گشتی نێودەوڵەتی، چونکە ئەو وڵات و میللەت و کۆمەڵ و گروپانە دەکاتە ئامانج کە بەپێی مادە و بڕگەکانی یاسای نێودەوڵەتی پارێزراون، بە بۆچوونی سێربۆلۆسی: جینۆساید تاوانێکە دەوڵەتێک ئەنجامی دەدات، یان ڕێگە بە ئەنجامدانی دەدات، ئەوەش پێچەوانەی یاسای گشتی نێودەوڵەتییە، چونکە زیانی بۆ تاک و کۆمەڵی نێودەوڵەتی هەیە. (ربیع، بدون سنة: ٩٩)

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە ساڵی ١٩٤٨ ڕێکخراوێکی نەتەوە یەکگرتووەکان پێناسەی جینۆسایدی بەم شێوەیە کرد: جینۆساید ئەنجامدانی کردەیەکی تاوانکارییە بەرانبەر بە کۆمەڵێک لەسەر بنەمای نەتەوەیی، ئاین، ئینتما، ڕەگەز ..... تد، بەئامانجی لەناوبردنی ئەو کۆمەڵە. بەپێی سیستەمی بنەڕەتی دادگای تاوانی نێودەوڵەتی و لەمادەی (٦)ی هاتووە، جینۆساید هەر کردەیەکە بەئامانجی لەناوبردنی تەواو یان بەشێک لە گروپێک یان کۆمەڵێک یان میللەتێک لەسەر بنەمای نەتەوەیی، ئینتما، ڕەگەز.... تد، ئەنجام بدرێت. (محمد، ٢٠٢٠: ١٧٨)

دووەم/ شێوازەکانی جینۆسایدی نەتەوەیی کورد و گەلان

نەتەوەیی کورد بە درێژایی مێژووی کۆن و نوێ ڕووبەڕووی چەندین هێرش و پەلاماردان بۆتەوە لەلایەن وولاتانی دراسێ و دەوڵەتە زلهێزەکانەوە، هەمیشە لەبەردەم هەژموونی دابەشکردن و توانەوە و لەناوبردندابووە، لەسەردەمی کۆن و سەرەتاکانی هێرشی لەشکری عەرەبی ئیسلامی تا دەگاتە پەلاماری عوسمانییەکان لەلایەک و هێرشی سەفەوییەکان لەلایەکی تر لەنێوان ململانێی ئەم دوو هێزە بۆ پەلهاویشتن و فراوانکردنی سنوری ژێردەسەلاتی خۆیان، میللەتی کورد هاڕاوی دەستاڕی نێوانیان بووە و لەنێو ئەو ڕووداوە تراژیدیایانە درێژەی بەژیانداوە. لەسەردەمی نوێشدا بە چەندین شێواز بە پلانی داڕێژراو تاوانی بەرانبەر ئەنجامدراوە کە سەرجەم ئەم تاوانکارییانە لە چوارچێوەی چەمکی (جینۆساید) خۆیان بەرجەستە دەکەن. (غەفور، ٢٠٢٣: ٢٣)

لەروانگەی پێناسەی جینۆساید و شێوازەکانی ئەو کردەوەیە دەردەکەوێت، ئەوەی حیزبی بەعس لەعێراقدا هەر لەهاتنە سەرحوکمییەوە پێوەی خەریبوو لەمامەڵەکردنیدا لەگەڵ نەتەوەی کورد، کردەیەکی جینۆسایدیە، بەتایبەتی لەدوای هاتنەسەر حوکمی سەدام حسێنەوە، ئیدی ستراتیژی بەعسی و ڕەهەندەکانی ئەو پلانە جینۆسایدیانە تاڕادەیەک دیار و ئاشکرابوون.

دڕندەترین شاڵاوەکانی بەعس، کە دەچێتە خانەی جینۆساید و قڕکردنی بە بەرنامەوە، پەلامارەکانی ئەنفال و کیمیاباران بوون، چونکە ئەمانە هەر بەتەنها هەڵمەتێک نەبوون بۆ پەکخستن و چاوترساندنی هێزی پێشمەرگە و لایەنە سیاسییەکانی سەرگۆڕەپانی باشوری کوردستان، بەڵکو ئەم شاڵاوانە لەبنەڕەتدا بۆ بەیەکجاری قڕکردنی میللەتی کورد و لەبنهێنانی بوو، هەربۆیە لەتەواوی پرۆسەکاندا دەست لە خەڵکی سڤیلی بێ چەک و تەنانەت ژن و منداڵ و بەساڵاچوانیشی نەدەپاراست، لەو شاڵاوانەدا دەیان هەزار مرۆڤی کورد بوونە قوربانی. (جەلال، ناجی، ٢٠٢٣: ١٩٤)

جینۆسایدی کورد بە چەندین قۆناغ و وێستگەی جیاوازدا تێپەڕیوە، لەسەردەمی حزبی بەعسدا بە چەندین شێواز دووچاری کۆمەڵکوژی و جینۆساید بۆتەوە، دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق، کە لە ساڵی (٢٠٠٥)دا دامەزراوە، بە گوێرەی مادەی (١١)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کە پێناسەی جینۆساید دەکات چوار کەیسی کوردی بە جینۆساید ناساندووە، وەک: جینۆسایدی ئەنفال، جینۆسایدی بارزانییەکان، جینۆسایدی کوردە فەیلییەکان و جینۆسایدی کیمیابانی هەڵەبجە. (عەدنان، ٢٠٢١: ٩٤)

میللەتی کورد هاوشێوەی چەندین گەلانی ژێردەستەی جیهان بە بەرنامە و پلانی داڕێژراو بە چەندین شێوازی کۆن و نوێ کەوتۆتە بەر شاڵاوی دڕندانەی ڕژێمی بەعس و بە چەندین قۆناغ جینۆسایدکراوە، هەر بۆ ئەم مەبەستە تیشک دەخەینە سەر تاوانەکانی جینۆساید، کە لە لایەن چەندین ڕژێمە دیکتاتۆرییەکانی جیهان، زۆرێک لە نەتەوەکان جینۆسایدکراون و چیرۆک و ڕووداوە تراژیدیاکانیان لەناو لاپەڕەکانی مێژوودا تۆمارکراوە، جینۆساید وەک گەورەترین تاوان دژ بەمرۆڤایەتی، مێژوویەکی کۆنی هەیە بەڵام وەک چەمک تازەیە و لە کۆتایی جەنگی جیهانی دووەم هاتە کایەوە. (وڵەدبەگی، ٢٠٢١: ١).

دەستێکی مێژووی جینۆساید لە عێراقدا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (٦١٢)ی پێش زایین، کە لەناوبردنی ئاشورییەکانە لە نەینەوا، لەلایەن بابلی و ماددەکانەوە، هەروەها ساڵی (١٢٥٧) مەغۆل و تەتەرەکان بەسەرکردایەتی (هۆلاکۆخان) لە بەغداد کوشتارێکی بێ وێنەیان ئەنجامدا، دواتر لەشکرێکی زۆریان کۆکردەوەو بەرەو شاری هەولێر هاتن و دەستیان بەسەر ئەو شارەدا گرت.

ڕەشەکوژی ئەرمەن لەدیاربەکر، ساڵی (١٨٩٥) یەکەم قۆناغی جینۆسایدی ئەرمەن لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانییدا دەست پێ دەکات و ساڵی (١٩١٥) جینۆسایدی بەرفراوانی گەلی ئەرمەن لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە دەگاتە لوتکە کە یەک ملیۆن و نیو ئەرمەنی کریستیان ڕەشەکوژکران. (فیسک، ٢٠٢٢: ٥)

لەرووسیای سەردەمی (جۆزیف ستالین)دا زیاتر لە حەوت ملیۆن ئۆکرانی لە ڕێگەی برسیکردنەوە مردن، هەروەها لەنێوان ساڵانی (١٩١٧ – ١٩٥٧) زیاتر لە شەست و شەش ملیۆن هاوڵاتی سۆڤیەتی لەناوچوون. لەکاتی شەڕی جیهانی دووەمدا، لە ساڵی (١٩٤٥) وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا گورزێکی کوشندەی لە ژاپۆندا، بەوەشاندنی بۆمبی ئەتۆمی بۆ سەر هەردوو شاری هێرۆشیما و ناکازاکی، کە کۆی گشتی قوربانییەکانی ئەم بۆردومانە بەیەک ملیۆن و شەش سەد و هەشتاو چوار کەس مەزەندە دەکرێت. (غەفور، ٢٠٢٣: ١٧)

سێیەم: قۆناغەکانی جینۆسایدی بارزانییەکان

پاری یەکەم: خەبات و قوربانی بارزانییەکان:

دەڤەری بارزان دەکەوێتە باکوری هەرێمی کوردستانی عێراق، سەر بە قەزای مێرگەسۆرە لە پارێزگای هەولێر، نزیک سێگۆشەی سنوری وڵاتانی (ئێران – عێراق – تورکیا)، لە شەش ناحیە پێک دێت (گۆڕەتوو، پیران، حەزفێ، شێروانی

مـەزن، مێرگەسـۆر ناوەنـدی قەزاکەیـە، کەبەسـەر (٤٠٠) گونـد دابـەش دەبـن، ژمـارەی دانیشـتوانەکەی نزیکـەی (٤٠٠٠٠) چـل هـەزار کەسـە.

ئـەم دەڤـەرە، دەڤەرێکـی چیاییـە کـە چەندیـن چیـای سـەرکەش لـە خـۆ دەگرێـت وەکـو (چیـای شـیرین، چیـای پیـران، چیـای ئەلبـن، چیـای برادۆسـت، چیـای هـۆرێ، چیـای قەلەنـدەر) لـەم دەڤـەرەدا دوو رووبـار هەیـە (رووبـاری مـەزن، رووبـاری رووکچـک)، لەژێـر کاریگـەری ئاوهـەوای دەریـای ناوەڕاسـت سـاڵانە بـە ڕێژەیەکـی زۆر بەفـر دەبارێـت، وە سـاڵانە زیاتـر لـە (١٠٠٠) ملیـم بـاران دەبارێـت، ئـەم دەڤـەرە دەوڵەمەنـدە بـە ڕووەکـی سروشـتی و خۆرسـک و مەڕومـاڵات و ئاژەڵـی کێـوی بەتایبەتـی (مامـز) کـەوەک نەریتێکـی دەڤەرەکـە پارێـزراون لەلایـەن خەڵکـەوە، دەڤـەری بـارزان سروشـتێکی جـوان و دڵڕفێـن و سـەرنج ڕاکێشـی هەیـە. (مزویـری، ٢٠١٣: ١٨ -١٩)

بارزانییـەکان بـە درێژایـی مێـژوو لەبـەردەم هەڕەشـەی ڕاگواسـتن و لەناوچووندا بـوون، بـۆ ئـەم مەبەسـتە بەچەنـد خاڵێـک پوختەیـەک لـە راگواسـتن و ئـاوارەو دەربەدەربـوون و خەباتـی بارزانییـەکان دەخەینەڕوو: (مزویـری، ٢٠١٣، لا ٢٣ -٣٠)

١- لەسـاڵی ١٨٨٥ دەوڵەتـی عوسـمانییەکان (١٢٠) پیاویـان لەبارزانییـەکان گرتـن و لەناویـان بـردن و بەسـەدانیشـان ئـاوارەو دەربەدەرکـرد.

٢- لەسـاڵی ١٨٩٢ دەڤـەری بـارزان، لەلایـەن لەشـکری عوسـمانییەکان داگیـر کـرا، بـووە هـۆی شـپرزەبوون و تێکچوونـی ڕەوشـی ژیانـی دەڤەرەکـە.

٣- لەسـاڵی ١٨٨٣ شـێخ موحەمـەد لەشـاری (بتلیس) دەسـتگیرکرا، دوای ئـەوەی لـەدادگا بۆیـان دەرکـەوت کـە بێگونـاح و بێتاوانـە ئازادکـرا و گەڕایـەوە بـۆ دەڤـەری بـارزان و بەرگـری لـە چینـی هـەژار و سـتەملێکراو دەکات، چونکـە لـەو سـەردەمەدا هەندێـک ئاغـای زاڵـم و سـتەمکار بـەردەوام هەوڵیـان دەدا سـەروەت و سـامانی خەڵکـی دەڤەرەکـە بەتـاڵان ببـەن و هەڕەشـەیان لێدەکـردن.

٤- لەسـاڵی ١٨٩٥ لەسـەردەمی شـێخ محەمـەدی بارزانـی خەڵکـی دەڤـەری بـارزان تێکـڕا ئـاوارەو دەربەدەربـوون.

٥- لەسـاڵی ١٩٠٧ لەسـەردەمی شـێخ عەبدولسـەلامی بارزانـی، عوسـمانییەکان هێرشـیان کـردە سـەر دەڤـەری بـارزان، دەسـتیان کـرد بـە ڕەشـبگیری و چەندیـن خێزانـی هـەژار و پیـاوی پیریـان دەسبەسـەرگرت، لەناویانـدا مـەلا مسـتەفای بـارزان کـە زۆر منـداڵ بـوو لەگـەڵ دایکـی لـە بەندیخانـەی موسـڵ زیندانیـی کـران، چەندیـن کـەس لـە بارزانییـەکان ئـاوارە و دەربـەدەر بـوون.

٦- لەسـاڵی ١٩١٣ جارێکـی تـر عوسـمانییەکان هێرشـیان کـردە سـەر دەڤـەری بـارزان و گونـدی بارزانیـان سـوتاند، شـێخ عەبدولسـەلام بـەرەو کوردسـتانی ئێـران چـوو، بەشـێکی

زۆر لـه بارزانییـەكان ئـاواره و دەربەدەربـوون.

٧- لەسـاڵی ١٩٣١ لـه راپەڕینـی یەكەمـی بـارزان، لـەدوای چەندیـن شـەڕ، لەسـەردەمی ئینگلیـزەكان، دووجـار بـارزان تالانكـرا و خەڵكەكـەی ئـاواره و دەربەدەربـوون.

٨- لەساڵی ١٩٣٢ خەڵكی گوندەكانی دەڤەری بارزان بەرەو گوندەكانی سنوری توركیا ڕۆیشـتن و ئاوارەبـوون، دەسـەڵاتی ئینگلیـز بـه هـاوكاری دەسـەڵاتی ئەوسـای عێـراق سـەرجەم گوندەكانیـان سـوتاند و وێـران كـرد.

٩- لەسـاڵی ١٩٣٣ هەندێـك لـه خێزانـه بارزانییـەكان لەسـەر خاكـی كوردسـتانی توركیـا گەڕانـەوه بـۆ زێـدی بـاب و باپیرانیـان لـه دەڤـەری بـارزان.

١٠- لەنێـوان سـاڵانی (١٩٣٢ – ١٩٣٤) لەشـكری عێـراق بـه پاڵپشـتی فڕۆكـەی بەریتانیـا دەڤـەری بارزانیـان بۆردومـان و وێـران كـرد.

١١- لەسـاڵی ١٩٤٣ هێرشـێكی بەربـڵاو لەلایـەن سـوپای عێراقـی بەهـاوكاری فڕۆكـەی بەریتانـی جـۆری (R. A .F) كرایـه سـەر دەڤـەری بـارزان، دەسـتیان نەپاراسـت و ژن و پیـاو و منداڵیـان تۆپبـاران كـرد.

١٢- لەسـاڵی ١٩٤٥ لەپـاش ڕاپەڕینـی دووەمـی بـارزان، دیسـان فڕۆكـه جەنگییەكانـی ئینگلیـز دەڤـەری بارزانیـان بۆردومـان كـرد بـووه هـۆی كوشـتن و برینداربوونـی (١٠٠٠) مرۆڤـی بێتـاوان، (٣٥) گوندیـان سـوتاند، نزیكـەی (١٥) هـەزار ژن و منـداڵ ئـاواره و دەربـەدەر بـوون بـۆ نـاو ئەشـكەوتەكان لـه ترسـی چـڕی بۆردومانـەكان، پاشـان ئـاوارەی ئێـران بـوون.

١٣- لەساڵی ١٩٤٧ شای ئێران گوشارێكی توندی خسته سەر بارزانییەكان، كه كوردستانی ڕۆژهـەڵات جێبهێڵـن، هـەر بۆیـه پـاش دوو سـاڵ كوردسـتانی ئێرانیـان بەجێهێشـت لـه (١٠ -٤ -١٩٤٧)، مـەلا مسـتەفا و بارزانییـەكان و هەندێـك لەهاوەڵەكانـی نـاو هۆزەكانـی تـر بـەرەو یەكێتـی سـۆڤیەت ڕۆیشـتن، هەندێكیـش گەڕانـەوه بـۆ كوردسـتانی عێـراق، دوای ماوەیـەك شـێخ ئەحمـەدی بارزانـی گەڕایـەوه بـۆ خاكـی عێـراق.

١٤- ئـەو پێشـمەرگانەی لەگـەڵ مـەلا مسـتەفای بـارزان چوونـه نـاو خاكـی سـۆڤیەت لـه ڕێكەوتـی ١٩٤٧/٥/٦ ژمارەیـان (٥٦٠) پێشـمەرگه بـوون.

١٥- لەسـاڵی ١٩٥٠ ئـەو بارزانیانـەی كـه لـه سـاڵی ١٩٤٧ گەڕابوونـەوه نـاو خاكـی عێـراق دەسـتیگركرابوون لـه زیندانەكانـی (كەركـووك، موسـڵ و بەغـداد) ئازاكـران، پاشـان بەسـەر گوندەكانـی پارێزگاكانـی (هەولێـر، سـلێمانی، دهـۆك) دابەشـكران و پەرتەوازەكـران.

١٦- لەسـاڵی ١٩٥٣ لەپـاش (٦) شـەش سـاڵ دەربـەدەری و ئاوارەیـی، بارزانییـەكان گەڕانـەوه دەڤـەری بـارزان.

١٧- لەسـاڵی ١٩٥٨ مـەلا مستەفای بـارزان، لـه ڕێكەوتـی ١٩٥٨/١٠/٦ لـه سـۆڤیەت گەڕایـەوه

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بۆ عێراق و پاشان گەڕایەوە بۆ دەڤەری بارزان.

١٨- لەسـاڵی ١٩٦١ لەسـەردەمی (عەبدولسـەلام عـارف)، تـا سـاڵی ١٩٦٩ بـە بەردەوامـی گوندەکانـی دەڤـەری بـارزان بۆردومـان دەکران.

١٩- لەساڵی ١٩٦٢ زۆربەی گوندەکانی بارزان دەسوتێنراو وێران دەکران.

٢٠- لەسـاڵی ١٩٦٣ لەسـەردەمی (عەبدولسـەلام عـارف) بـارزان بەتـەواوی وێـران و خاپـور کـرا، سـەرجەم خەڵکەکـەی ئاوارەبـوون.

٢١- لەسـاڵی ١٩٧٥ لەپاش ڕێکەوتنی شـومی جەزائیـر، بارزانییـەکان زۆربەیـان ئـاوارەی ئێران بوون، هەروەهـا سـاڵی ١٩٧٦ هەندێـک لـە بارزانییـەکان ئـاوارەی تورکیا بوون.

٢٢- سـاڵی ١٩٧٧ ئـەو بارزانییانـەی لەنـاو خاکـی عێـراق مابوونـەوە، گواسـترانەوە بـۆ شـارەکانی خـوارووی عێـراق بـۆ مەبەسـتی پـەرت و بڵاوەپێکردنیـان.

٢٣- سـاڵی ١٩٧٨ ڕژێمـی عێراق زۆربـەی خەڵکی گوندەکانـی دەڤـەری بارزانیـان گواسـتەوە بۆ کۆمەڵگا زۆرەملێکانی (دیانا، گۆرەتوو، هەریر، بەحرکە، قوشـتەپە).

٢٤- ساڵی ١٩٧٩ ئەو بارزانیانەی لە گوندەکانیان مابوونەوە چوون بۆ ئێران.

٢٥- دوای ڕاپەڕینـە مەزنەکـەی بەهـاری سـاڵی ١٩٩١ بارزانییـەکان بـە چەندیـن قۆنـاغ گەڕانـەوە باوەشـی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتانی عێـراق.

پاری دووەم/ جینۆسایدی بارزانییەکان

لەسـەردەمی ڕژێمـی بەعـس و بەتایبەتـی لەسـاڵانی هەشـتاکانی سـەدەی ڕابـردوو کـە (سـەدام حسـێن) سـەرۆک کۆمـاری عێـراق بـوو، جینۆسـایدی بارزانییـەکان بـە سێ قۆنـاغ ئەنجامـدرا:

قۆناغـی یەکـەم: لـە ڕێکەوتـی ٣١/ ٧/ ١٩٨٣ لەبەربەیانێکـی زوو لەناحیـەی قۆشـتەپەی هەولێـر هـەردوو کۆمەڵگـەی زۆرەملێی (قودسـی و قادسـیە) بەدەبابـە و هـەزاران سـەرباز گەمـارۆدران. هەمـی زەلامێـن بارزانێیـن ژێـی وان ٩ – ٩٠ سـاڵێی گرتـن و گەلـەک ژن لـێ رەڤیـن مالێـن خـۆ ب دزیڤـە ئینانـە هەولێـرێ و باژێرێـن دن کۆمـەکا زۆرەرەڤیـن چـوون دەڤەرێـن ئـازاد ئێیـن ل بـن دەسـتی پێشـمەرگەیدا (مزویـری، ٢٠١١: ٢٤) ئەمـەش ئـەوە دەسـەلمێنێت لـە شـاڵاوی ئـەم جینۆسـایدەدا بـۆ سـەرجەم خێزانـی بارزانییـەکان تەنهـا نێرینـەکان بوونـە قوربانـی و بێسـەرو شـوێن کـران.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

قۆناغی دووەم: لە ڕێکەوتی ١٠/ ٨/ ١٩٨٣ دەست پێ دەکات ئەویش بە کۆکردنەوەی بارزانییەکانی دانیشتوی کۆمەڵگەی هەریری سەر بە قەزای شەقڵاوە و کۆمەڵگەی دیانای سەر بە قەزای رواندز و کۆمەڵگەی بەحرکەی سەر بە پارێزگای هەولێر و لادێکانی مێرگەسۆری سەر بە ناحییەی زێبار. (غەفور، ٢٠٢٣: ٢٨)

قۆناغی سێیەم: لە رێکەوتی ١٩٨٣/٨/١١ دووبارە سەرجەم ئۆردوگاکان و هەردوو کۆمەڵگەی (قودس و قادسیە) پشکێنرانەوە بۆ دەستگیرکردنی ئەو بارزانیە مێردمنداڵانەی کە لە شاڵاوەکانی پێشوودا دەستگیر نەکرابوون، ئەمجارە هەر هەموویان دەستگیر دەکرێن و دەیانبەن و بێسەر و شوێنیان دەکەن. (هەمان سەرچاوە: ٢٨)

هەر لەسەروبەندی قۆناغەکانی جینۆسایدی بارزانییەکان، سەدام حسێن سەرۆک کۆماری پێشووی عێراق، لە وتارێکی تەلەفزیۆنیدا دەستگیرکردنی بارزانییەکانی بە خائین ناوبردوو گوتی: ڕەوانەی جەهەنەممان کردن (ئاغا،٢٠٢٠: ٢) ئەم قسەیە ئاماژەیەکی روون و ئاشکرایە بۆ لەناوبردن و کۆمەڵکوژی بارزانییەکان.

بەپێی ئەو بەڵگەنامەی لەبەردەستن، لەو پەلاماردان و راگواستن و دواتر جینۆسایدکردنی بارزانییەکان زیاتر لە (٨٠٠٠) هەشت هەزار پیاوانی بارزانی بە گەنج و پیر و ساخ و نەخۆشەوە دەستگیکران و شوێنبزرکران، ژن و منداڵەکانیشیان بەبێ سەرپەرشتی و پڕ لە کوێرەوەری و مەرگەسات ئامێز لە ئوردوگا زۆرەملێیەکان بەتەنیاو بەبێ چارە مانەوە، خەڵکی کوردستان بەتایبەتی خەڵکی شاری هەولێر کۆمەکیان دەکردن و هاوکاری ماددی و مەعنەوەیان دەکردن و پشتیوانیان دەکرن، جینۆسایدی بارزانییەکان کارەساتێکی ئێجگار گەورە بوو، لە بزاڤی نیشتمان خوازی گەلی کوردستان.

تەوەری سێیەم (جێبەجێکردنی توێژینەوە)

١- کۆمەڵگای توێژینەوە:

کۆمەڵگای توێژینەوە پێکهاتووە لەم نمایشە شانۆییانە و ئەو کەناڵ و دەزگا میدیایانەی لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە لەدوای جێبەجێکردنی پرۆسەی جینۆسایدی بارزانییەکان ساڵی ١٩٨٣ تا ٢٠٢٣ ئاماژەیان بەو کارەساتە تراژیدیە بەشێوازی بینراو بیستراو خوێنراو کردووە، بۆتە مایە ئەوەی کە ئەم تاوانە گەورەیەی رژێمی بەعس دەرحەق بە بارزانییەکان کراوە بەگەلانی دونیا بناسێنن.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

* لیستی نمایشە شانۆییانەی کە لەسەر جینۆسایدی گەلی کوردستان ئەنجامدراوە، ئاماژەیان بە جینۆسایدی بارزانییەکان کردووە، یان تەواوی نمایشە شانۆییەکە لەسەر جینۆسایدی بارزانییەکان بووە.

ژ	ناوی شانۆگەری	نووسین	دەرهێنان	بەرهەمی	شوێن و ساڵی نمایش
1	کاوان خەبات	کەمال رەئوف هەنجیرە	کەمال رەئوف هەنجیرە	پەیمانگای هونەرەجوانەکانی سلێمانی	هۆڵی پەیمانگا 1983
2	کۆمەڵکوژەکان	جبار حاجی	جبار حاجی	کۆڕی رۆشنبیری کورد	نەغەدە - ئێران 1986
3	زیندانی	سۆران عوسمان	هیوا رەئوف	یەکێتی هونەرمەندانی کوردستان	گوندی یاغ سەمەر – ئێران 1987
4	تارمایی راستییەکان	سۆران عوسمان	هیوا رەئوف	تیپی شانۆی کوردستان	شاخ – ئێران 1987
5	دەوڵەتی پیاوە نەخۆشەکە	قادرۆک	قادرۆک	تیپی شانۆی کوردستان	شاخ – ناوچەی قەرەداغ 1987
6	بێسەرو شوێنەکان	جبار حاجی	جبار حاجی	کۆڕی رۆشنبیری کورد	سەقز – ئێران 1987
7	نێرگز و مەرگی هەڵەبجە	قادرۆک	قادرۆک	تیپی شانۆی کوردستان	سەقز – ئێران 1989
8	راگوێز	قادرۆک	قادرۆک	تیپی شانۆی کوردستان	سەقز و سنە – ئێران 1989
9	لاوکی هەڵەبجە	رەفیق سابیر	دڵشاد سامان	بەرەی کوردستانی	ئۆردوگای زێوەر – ئێران 1990
10	ئاوارەبوون	مامۆستا پەروەر	مامۆستا پەروەر	بەرەی کوردستانی	راژان – ئێران 1990
11	مرۆڤ و دەنگی ویژدان	فەرهاد شاکەلی	هیوا رەئوف	تیپی شانۆی کوردستان	سەقز – ئێران 1990
12	نرخی ئازادی	عەمانوێل رۆبنس	د. ژیلوان تاهر	تیپی شانۆی هونەری نوێی کوردی – هەولێر	هۆڵی گەل 1991
13	نامەکانی عەرعەر	د. ژیلوان تاهر	د. ژیلوان تاهر	پەیمانگای هونەرەجوانەکانی هەولێر	هۆڵی گەل 18 / 4 / 1993
14	پانۆرامای هەڵەبجە	سۆران عوسمان	سۆران عوسمان	تیپی شانۆی کوردستان	هۆڵی رۆشنبیری- سلێمانی 1993
	وەرزێکی شووم	لالۆ رەنجدەر	لالۆ رەنجدەر	رێکخراوی ئەنفالی کوردستان	هۆڵی گەل 14 / 4 / 1994
15	نرخی ئازادی	عمانوئێل رۆبسی	د. ژیلوان تاهر	تیپی شانۆی هونەری نوێی کوردی – هەولێر	هۆڵی گەل 16 / 9 / 1997

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

16	هیجرەت و خەمێکی ساڵ	ئازاد سەوزە	هیوا رەئوف	تیپی شانۆی کوردستان	هۆڵی سەنتەری گەنجان - سلێمانی
17	پڕۆژەیەک بۆ کوشتنی بێدەنگی	دڵشاد مستەفا	هیوا رەئوف	تیپی شانۆی کوردستان	فیستیڤاڵی شانۆی سلێمانی
18	پاداشتەکانی عەرعەر	د. دڵشاد موستەفا	مۆفەق عارف لهۆنی	پەیمانگای هونەرەجوانەکانی سلێمانی	هۆڵی چالاکی گەنجانی سلێمانی 2001
19	من لە مردن جوانتر دەبمەوە	ئەهید مەهدی خۆشناو	د. ژیلوان تاهر	تیپی شانۆی هونەری نوێی کوردی – هەولێر	هۆڵی پەیمانگا - 2004
20	مانشێتی مەرگ	سەلاحەڕەش	مۆفەق عارف لهۆنی	پەیمانگای هونەرەجوانەکانی سلێمانی	گۆڕەپانی هەڵەبجەی شەهید 2005
21	گۆڕستانی چراکان (پانۆراما)	شعری شێرکۆبێکەس	موزیک سەلاح رەئوف راهێنان عەبدول عەزیز مەجید	تیپی شانۆی سلێمانی تیپی هونەرە میللییەکانی سلێمانی	هۆڵی پێشمەرگە 2007
22	قەلای مەرگ	عەباس عبدولرەزاق	موفەق عارف لهۆنی	پەیمانگای هونەر جوانەکانی سلێمانی	هۆڵی کۆمەڵەی هونەرەجوانەکانی سلێمانی 2008
23	فیردەوسی تەمتومان	د. دڵشاد مستەفا	ئەرسەلان دەروێش	تیپی شانۆی شالار	هۆڵی رۆشنبیری سلێمانی 2011
24	دۆزەخی سارد	ئازاد سەوزە	هاوڕێ قادر رەشید	تیپی شانۆی کوردستان	هۆڵی رۆشنبیری سلێمانی 2011
25	ژنێک تەڕ تەڕ وەک باران لە بیابان	ئازاد سەوزە	توانا غەنی	تیپی شانۆی کوردستان	ئیتالیا – یۆڵزانیۆ - 2015
26	ئەنفال	مەسعود عارف	مەسعود عارف – دڵخار حاجی	بەڕێوەبەرایەتی هونەری شانۆ - دهۆک	لەکەلها نزارکێ نمایش کرا 2018
27	پرسەی نیشتمان	ساڵح بێچار – سیروان رەفعەت	رزگار فەقێ محەمەد	فیستیڤاڵی شانۆی شەقام – کەرکووک	لەفەزای کراوە - کەرکووک - 2018
28	پانۆرامای نیشتمان	ئەحمەد مشغەتی	ئەحمەد مشغەتی	تیپی هونەرە میللییەکانی دهۆک	هۆڵی محمد عارف – دهۆک - 2021
29	ئەنفال	شوان محەمەد	رێباز محەمەد	پەیمانگای هونەرجوانەکانی کفری	هۆڵی پەیمانگا 2022
30	شیوەنێک بۆ هەڵەبجە	هیوا سوعاد	هیوا سوعاد	بەڕێوەبەرایەتی هونەری شانۆ/ هەولێر	گۆڕەپانی نافورەی هەولێر – 2022

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢- ڕێبازی توێژینەوە:

ئـەم توێژینـەوە، توێژینەوەیەکی (شیکاری وەسفی)یە تیشک دەخاتە سـەر نمونەیـەک لـەو شـانۆگەریانەی لەسـەر جینۆسـایدی گەلـی کوردسـتان ئەنجامـدراوە، بەتایبەتـی لەسـەر جینۆسـایدی بارزانییـەکان، هەروەهـا لەبـواری میدیـادا چەنـد نمونەیەکی میدیایی بیسـتراو و بینـراو و خوێنـدراو شـی دەکاتـەوە بەشـێوەیەکی پراکتیکـی لەسـەر بنەمایەکی فیکری و هونـەری و ئیسـتاتیکی.

٣- ئامرازەکانی توێژینەوە:

ئامرازەکانی توێژینەوە لەمانەی خوارەوە پێکهاتوون:

١- بینینی نمایش شانۆیی و پانۆرامای درامی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ.

٢- بینینی لە ڕێگەی (DVD)

٣- بینینی لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان

٤- پشت بەستن بە ئەرشیف و پرۆگرام و وێنە و بەڵگەنامە شانۆییەکان.

٥- ئەو ڕیپۆتاژ و نووسینە ڕەخنەییانەی لەسەر نمونەی توێژینەوەکان نوسراون.

٦- دەزگاو کەناڵەکانی میدیایی کە راپۆرت و ریپۆرتـاژ و هـەواڵ و گوتـار و بەڵگەنامـەیان بڵاوکردرتـەوە لـە رادیـۆ و تەلەفزیۆن رۆژنامـە و گۆڤار و چاپەمەنییـە جۆراوجۆرەکان.

٧- ئـەو لایـەن و کەسـانەی لەنـاو پرۆسـەی جینۆسـایدی گەلـی کوردسـتان ژیـاون یـان زانیـاری وردیـان دەربـارەی هەیـە.

٤- نمونەکانی توێژینەوە

لـەم توێژینـەوەدا شـیکردنەوە بـۆ نمونـەی شـانۆیی و میدیایـی کـراوە کـە ئەمانـەی خـوارەوە لەخـۆ دەگرێـت:

یەکەم: شانۆیی (نامەکانی عەرعەر)

بەرهەمی/ پەیمانگای هونەرەجوانەکانی – هەولێر

(٦) ئەکتەری پیاو

(٦) ئەکتەری ژن

(١٢) ئەکتەری مێرد منداڵ (٨) کوڕ و (٤) کچ

(٨) سەربازی سوپای عێراق

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

چیرۆکی ئەم شانۆگەرییە:

باس لە سالانی هەشتاکانی پێشمەرگەیەک دەکات کە لە شاخە، زۆر گیرۆدەی دایکیەتی، ناوە ناوە نامەیەک دەکاتە نوشتە و لە ڕێگەی چەند پیرەژنێکەوە نامەکان بۆ دایکی دەنێرێت کە مالیان لە کۆمەلگەی زۆرەملێی قوشتەپەیە، هەر جارێک کە نامەیەک لە شێوەی نوشتە بۆ دایکی ڕەوانە دەکات وێنەیەکی نامەکە بە دەست و خەتی خۆی لای خۆ دەهێلێتەوە، چەند ڕۆژێک پێش پەلاماردانی خێزانەکانی بارزانییەکان لە قوشتەپە بە دزی حکومەت دەگەڕێتەوە مالەوە بۆ مەبەستی ژن مارەکردن لەسەر داواو خواستی دایکی، کوڕە پێشمەرگەکە هێندە دایکی خۆش ویستووە حەزی نەکردووە دلی دایکی بشکێنێ هەربۆیە پێی لە جەرگی خۆی ناوە لە ڕێگەی ڕێکخستنەکانی ناو شار لە شەوێکی تاریکدا گەڕاوەتەوە مال و لەماوەی یەک هەفتەدا مەراسیمی ژن مارەکردنە کە کچی خالی خۆی بووە بەشێوەیەکی نهێنی سازکراوە، بەئامادەبوونی هەندێک لە خزمە زۆر نزیکەکانیان کە جێگای متمانە بوونە، دایکەکەی هەموو نامەکانی کوڕەکەی کردۆتە ملوانکە لەشێوەی نوشتە، بەردەوام ملوانکەکەی لە ملی خۆی دەکرد، تەنها ئەو کاتانەی کە دەچووە دەرەوە یان بازاڕ لەملی خۆی دەکردەوە، دوای دە ڕۆژ بەسەر گەڕانەوەی کوڕە پێشمەرگەکە شەوێکیان دایکەکە لە خەودا جەلتە لێی دەدات و نیوەی لای چەپی جەستەی شەلەل دەبێت و دەکەوێتە ناو جێگا، کوڕە پێشمەرگەکەش بەهۆی ئەو پەککەوتنەی دایکی بڕیار دەدات گەڕانەوەی بۆ شاخ بۆ ماوەیەک دوابخات، چەندین دکتۆر دەهێنن بۆ مال بەمەبەستی چارەسەر کردنی دایکی بەلام سەرجەم دکتۆرەکان دەلێن دایکەکەتان بەئاسانی چاک نابێتەوە، ئەگەر چاکیش ببێتەوە نزیکەی سالێکی پێویستە کە لە ژێر چاودێریدا بێت، ئیتر خێزان و خزمەکان هەموویان سەرقالی ئەو دایکە نەخۆشە دەبن و ئاگایان لە دونیا نامێنێ. بەرەبەیانییەکی زوو سوپای عێراق چواردەوری قوشتەپە دەگرن و شالاوی دەستگیرکردن دەست پێ دەکەن و لە پیاوان و مێرمندالانی کوڕ لە قوشتەپە، کوڕە پێشمەرگەکەش دەکەوێتە بەرشالاوی سوپای عێراق لەگەل سەرجەم پیاوانی کۆمەلگەی قوشتەپە بێ سەرو شوێن دەکرێت، کە دواجار هەر هەموویان جینۆساید کران. ئەوکاتە کوڕە پێشمەرگەکە دەستگیر کرا ئەو (٦) نامەیەی کە لەشاخەوە بۆ دایکی ناردبوو لای خۆیشی لە شێوەی نوشتە کردبوویە ملوانکە لە ملی بوو، وێنەیەکیشی لە ملی دایە نەخۆشەکە بوو، خوشکەکانی بەهیچ شێوەیەک گرتنی ئەو برا پێشمەرگەیان لای دایکیان باس نەکرد بەلکو پێیان گوتبوو گەڕاوەتەوە شاخ، خێزانی کوڕە پێشمەرگەکە کە بووکی یەک مانگە بوو زۆر خەفەتبار بوو بە گرتنی پیاوەکەی دوای نزیکەی سالێک مندالێکی کچی دەبێت ناوی لێ دەنێن (گریان) چونکە هەموو ژیانیان بووە خەم و خەفەت و گریان، دوای دووسال دایکە نەخۆشەکەیان دەمرێت و ملوانەکەی نامەکان دەپارێزن و ناوە ناوەش لە ملی کچەکەیان دەکەن (گریان)، هەربۆیە گریان گەورە دەبێت و دەلێت تەنها هیوام ئەوەیە ئەگەر ڕۆژێک باروذۆخ بگۆڕێت بەنامەکانی سەر سنگی باوکم لە عەرعەر تەرمی باوکم بدۆزمەوە،

کە بەردەوام خەونی بە باوکەکەیەوە دەبینێ کە تەنها بە وێنە بینیویەتی و لە ژیاندا نەیبینیوە هەر بۆیە چیرۆکی (نامەکانی عەرعەر) کۆتایی نەهاتووە و هەر چاوەڕوانن... هەرچاوەڕوانن بە تەرمەکەی شاد ببنەوە.

فەزای شانۆ:

دیکۆری شانۆیی (نامەکانی عەرعەر) پێکهاتووە لەماڵێک هەرچوار دەوری تەلبەنکراوە لە شێوەی زیندانێک، لە هەر سێ لای پشتەوەی تەختەی شانۆ دیواربەنکراوە بە شریتی ڤیدیۆی (VHS)، لە پێشەوەی تەختەی شانۆ قردێلەیەکی سور بەشێوەی زەڕب (×) پەیوەندی نێوان نمایشکاران و بینەرانی پچڕاندووە، فەزای شانۆ سەرتاپای ڕەنگی زەرد و سوورە، لەسەرەتا تا کۆتایی شانۆییەکە میوزیک و کارتێکەرە دەنگییەکان بەشێوەیەکی ترسناک کەشوهەوای درامی نمایشەکە لە دۆخێکی تراژیدیای ڕەش و کاریگەری دەروونی لەسەر ئەکتەرەکان و بینەران دروستکردووە، نمایشەکە لە (٦) دیمەنی جەرگبڕ پێکهاتبووە، ڕیتمی دیمەنەکان زۆر خێرایە وەک هێمایەک لە ئەکتەرەکان پێشبینی نەهامەتی و کارەساتی گەورە دەکەن، ناوە ناوە زەنگی ئاگادارکردنەوە لێدەدرێت، ئەکتەرەکان وەک پەیکەر بەشێوازی جۆراجۆر بە پەرت وبڵاوی لەسەر تەختەی شانۆ دابەش دەبن بەشێوەی میزانسێن. جلوبەرگی ئەکتەرەکان پێکهاتووە لە ڕەنگەکانی ڕەش و سوور و سپی، ئەکتەرەکان بەشێوەی هێمائامێز لەزۆربەی کاتتدا بە شێوەی چرپە لەگەڵ یەکتر قسە دەکەن چونکە ترسیان لە سێبەری خۆیان هەیە، لەسەرجەم دیمەنەکان شێوازی شانۆی تەعبیری ڕەنگدانەوەی هەیە چونکە وێنە و تابلۆی دیمەنەکان سومبولیە، پەیوەندی نێوان ئەکتەرەکان پڕ لە هەست و سۆزە، هەموویان یەک ئامانج هەڵوێست و هیوایان هەیە بەدوای دەرگایەک دەگەڕێن بۆ دەربازبوون لەم بارودۆخە شپرزەی تێی کەوتوون، بەڵام دەربازبوونیان مەحاڵە، چونکە بەری تیشکی خۆریان لێگیراوە، هەرچەندە چیرۆکی شانۆییەکە ریالیزیمی نوێیە بەڵام لە ڕێگەی هێما و ئاماژەکان دیمەنەکان بەشێوەی هێمائامێز گوزارشت لە ڕوودانی کارەسات دەکەن، چونکە وێنەی دیمەنەکان گۆشەیەکە لە خەمی نیشتمان، ئەو نیشتمانەی کە سەدان ساڵە بەدەست زوڵم و زۆرداری دوژمنانی کورد دەناڵێنێت، ئەکتەرەکان پیاو و ژن و منداڵن بەڵام هەموویان هەست بە ئاریشەکان دەکەن، هەست دەکەن لەناو زیندانێکی وەهمی و دیزانکراودا دەژین چواردەوریان هەر هەمووی دوژمنە، هەربۆیە مەراسیمی ئاهەنگی ژن مارەکردنی کوڕەپێشمەرگەکە بە ئامادەبوونی خزم و کەسەکانی، ئاهەنگێکی لەماتەمینی دەچێت چونکە هەموویان لە چاوەڕوانی کارەساتێکی دڵتەزێنن، لەناو دڵێکی زامداردا، چونکە هەموویان دڵیان توندە و دایکەکەیان کە هێمای نیشتمانە، سەبوری و ئارامی و دڵنەواییە بۆ سەرجەم خێزان و خزمەکان. ئەوکاتەی دایکەکە جەڵتە لێی دەدات ئەندامانی خێزان و خزمەکان هەموویان دەکەونە سەر چۆک و پشتیان دەشکێت و بەتەواوی نیگەران دەبن،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هەروەها پەلاماری سەربازەکانی بەعس بۆ ناو ماڵەکەیان هێندەی دیکە دەکەونە ناو دیمەنێکی چاوەڕوان نەکراوی پڕ نەهامەتی و تراژیدی، ئەم نمایشە نمونەیەکە لەکارەسات و نەهامەتیەکانی کورد، هەربۆیە دیمەن لەدوای دیمەن وەک گوێگرتن لە دەنگی قومبەلە ئەکتەرەکان لەناخەوە دەتەقنەوە بەڵام بەرگەی هەم و زەبرو زوڵمێک دەگرن لەدوا چرکەی کۆتایی شانۆییەکە، چەند نامەیەک لە ئاسمانی تەختە شانۆ وەکو بەفر دەبارێت بۆ سەر تەختەی شانۆ، ئەکتەرەکان نامەکان دەخوێننەوە کە هەمووی بە ووشەی جەرگبڕ و دایک و خاک و نیشتمان و کوردستان هۆنراوەتەوە.

تەوەری چوارەم/ ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی بارزانییەکان لە میدیا ناوخۆییەکاندا:

یەکەم: ڕادیۆی دەنگی کوردستان

ڕادیۆی دەنگی کوردستان، یەکەمین ئەزموون و یەکەمین ڕاگەیاندنی دەنگی بوو کە بەرگری لە مافی نەتەوەیی خەڵکی کوردستان کردبێت، ڕادیۆی دەنگی بوێریی شۆڕشی ئەیلوول بووە و هاوکات دڕەندەیی ڕژێمی ئەوکاتی عێراقی بە جیهان ڕاگەیاند.

ڕادیۆی دەنگی کوردستان دوو ساڵ دوای هەڵگیرسانی شۆڕشی مەزنی ئەیلوول لە ١٩٦٣\٩\٢٨ دامەزرا، ئێزگەی دەنگی کوردستان سەرەتای کارکردنی بە چەند ئامێر و کەرەسەیەکی سادە و ساکار بەڵام بە ئیرادە و ڕۆحی شۆڕشگێرانە و بە فیکر و قەناعەتی پێشمەرگانە دەستی پێکرد.

دامەزراندنەکەیشی شۆڕشێکی گەورەی راگەیاندنی ئەو کات بوو، کە بیرۆکە و فەرمانی دامەزراندنی دەگەڕێتەوە بۆ لێزانی و پێشبینیی سەرکردەیەکی کاریزمای وەکوو بارزانیی نەمر،کە لەو کات و قۆناغە مێژووییەدا پێشبینی و ڕۆڵی میدیای لە هۆشیاری و فراوانکردنی ئاستی رۆشنبیری و گەیاندنی زانیاری تایبەتیش لە گەیاندن و بڵاوکردنەوەی پەیامی شۆڕشی ئەیلوول بە گرنگ لێکدایەوە و دواتریش لە قۆناغ و رۆژگاری پاش ئەو سەردەم راستی و دروستیی ئەو پێشبینییەی سەلماند. (www.wishe.net)

ڕژێمەکانی ناوەند بە پشتیوانیی زلهێزەکانی جیهان لە هەوڵی وێرانکردنی گوند و ئاواییەکانی کوردستاندا بوون، ڕژێم هەموو شێوازێکی رەگەزپەرەستانە و نامرۆڤانەی دژی رۆڵەکانی گەلی کوردستان و پێشمەرگە قارەمانەکانی شۆڕشی ئەیلوول بەکار دەهێنا و لە هەوڵی ئەوەشدا بوو کە هەموو ئەو تاوانانەی بە نهێنی جێبەجێ بکات و عێراق و جیهان لێی بێ ئاگا بکات، کە هیچ جۆرە هەواڵ و زانیارییەک لەبارەی شاڵاوە سەربازی و کۆمەڵکوژییەکانی ئاشکرا نەبن و پەردەپۆشیان بکات. (www.wishe.net)

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

رادیۆی دەنگی کوردستان هەرزو بوو بەدەنگە زوڵاڵەکەی شۆڕش، کوردستانیان لەسەرتاسەری نیشتیمان چاوەڕێی مژدەی سەرکەوتن و هەواڵی شۆڕشبوون کەلەڕادیۆوە دەیانبیست.

لەپاڵ ئەرکە شۆڕشگێڕیەکەی، رادیۆ بووەناوەندی دەیان ئەدیب و نوسەرو رۆژنامەنوسی بەتوانا کەهاوشان لەگەڵ بڵاوکردنەوەی هەواڵەکانی شۆڕش و پێشمەرگە، بوە پارێزەری کلتورو زمان و ڕەسەنایەتی نەتەوەکەمان و ئەرکی هۆشیارکردنەوەی خەڵکیشی گرتە ئەستۆ ،هیچ قۆناغێکی شۆڕشی گەلەمان نیە کە رادیۆی دەنگی کوردستان ڕۆڵی بەرچاوی.

لەو کاتەوە رادیۆی دەنگی کوردستان لە سەنگەری خەباتی رزگاری نەتەوەییدا بووە و هاوکات ئەرکی قورس و چارەنووسسازی نیشاندانی ئەو زوڵمانەی لە کورد کراوە، بە جیهان و هەستی بەرگریی بڵاو دەکردەوە. بە گوتەی ئەو تاکوو ئێستایش بەردەوامە و پێشیوایە کە رادیۆ دەنگی کوردستان هەر لە دەستپێکی شۆڕشی ئەیلوولەوە لە ژێر سەرکردایەتیی کاریزمایەکی گەورەی وەکوو بارزانیی نەمر بۆ ئازادیی تاکی کورد خەباتی کردووە. (www. kurdistantv.net)

ئێزگەی دەنگی کوردستان، هەر لە سەرەتای پەخشکردنیەوە، بەرنامەکانی لەسەر ئاستی کوردستان و عێراق بۆ پێکەوە ژیان و ئاشتی داڕشتووە و، لەسەر ئاستی عێراق بەردەوام بەشێکی بەرنامەکانی بە زمانی عەرەبی پەخش کردووە، بۆ ئەوەی عەرەبی عێراق (شیعە و سوننە) لە پەیامی ڕاستەقینەی شۆڕش و گرنگیی برایەتیی کورد و عەرەب تێبگەن و، ڕێگە نەدەن، خەباتی ڕزگاریخوازی گەلی کوردستان کە بریتی بوو لە «دیموکراتی بۆ عێراق و ئۆتۆنومی بۆ کوردستان» ببێتە شەڕ و ناکۆکی نێوان هەر دوو نەتەوەی «کورد و عەرەب». ئەم پەیامە مرۆڤایەتییە کە لە سەرەتای شەستەکانی سەدەی ڕابردوو و دەستپێکی شۆڕشی مەزنی ئەیلوول لەم ئێزگە تێکۆشەرەوە «وەک تەنیا ئامرازی ڕاگەیاندنی کوردستان» پەخش دەکرا، بووە هەوێنی ئەوەی کە بەشێکی زۆری عەرەبی عێراق (بە هەر دوو مەزهەبی شیعە و سوننەوە) لە ڕەوایەتیی شۆڕشی گەلی کوردستان تێبگەن، تەنانەت گەیشتە ئەوەی کە ئایەتوڵڵا موحسین حەکیم مەرجەعی ئەو کاتی شیعەکان، ئەو داوایەی حکومەتی عێراق ڕەت بکاتەوە کە فەتوای جیهاد دژی شۆڕشی کوردستان «شۆڕشی ئەیلوول» دەربکات. (www. gulanmedia.com)

دووەم: ئێزگەی دەنگی گەلی کوردستان

لەڕۆژی ١٩٧٩/٣/٢١ بۆ یەکەمجار رادیۆی شۆڕش بەناوی (ئێرە دەنگی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانە)

لە یەکەم کۆبوونەوەی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان و التجمع الوطني العراق، کەیەکێتی تێیدا ئەندام بوو، بڕیاردرا ناوی رادیۆکە لە(دەنگی یەکێتیی نیشتمانیی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کوردستان)ەوە بگۆڕن بۆ (دەنگی شۆڕشی عیراق). لەهەمان بەهاردا، بەهۆی بۆردومانی فڕۆکەکانی رژێمی عیراق، رادیۆ گواسترایەوە بۆ گوندی (توژەڵە)و رۆژانە یەک سەعات کاری دەکرد. ئێواران سەعات (٤-٥)، بەیانیان لەسەعات (٧-٨) دووبارە دەکرایەوە. (ئاغجەلەری، ١٩٩١: ٦٢)

هەموو کات لەناو جیهانی ئاگەیاندندا وتراوە ئێزگە نیوەی شۆرش بوو، بەچەند خاڵیک گرنگی ئێزگە دەخەینەڕوو:

ئێزگەی دەنگی گەلی کوردستان هەر لەسەرەتاوە توانی پەیوەندیەکی بەهێز لەنێوان شۆرش و پێشمەرگە لەلایەک و کۆمەلانی خەڵکی کوردستان لەلایەکی تروە دروست بکات، چونکە ئێوارانی ئەوکات خێزانەکانی لەدەوری رادیۆ کۆدەبوونەوە تاوەکو بزانن چالاکییەکانی رۆژانە پێشمەرگە چی بووە.

ئێزگەی دەنگی گەلی کوردستان، بەشێکی تایبەتی هەبوو بەزمانی عەرەبی کەبەرنامەکانی بەو زمانە پێشکەش دەکرد، ئەم بەشە بۆخۆی گرنگی زۆری هەبوو توانیبوی گوێگری باش لەدەوری خۆی کۆبکاتەوە بەتایبەتی تر جینۆسایدی گەلی کوردستانی ناساند بەدەرەوە و وڵاتانی دراوسێ. (ئاغجەلەری، ٢٠٠٣: ٦٢-٦٣)

ئێزگە توانی هەموو چالاکییە سیاسی و رۆشنبیریەکان ئەوانەی،کەلەناوچە ئازادکراوەکانی ژێردەستی هێزی پێشمەرگەی کوردستان سازدەکرا، بگەیەنێتە گوێگرانی و رۆڵی زۆر گرنگی گێرا لە بڵاوکردنەوەی ئەو کتێب و نامیلکەو بڵاوکراوانەی کەلەشاخ دەردەکران کە دەبوونە هۆی وروژاندنی هێزی نەتەوایەتی و پتەوکردنی هێزی کوردایەتی، زۆربەی کات بەهۆی باسکردن و ئاشکراکردنی تاوانەکانی رژێمی بەعسەوە ئەو هێزە زیاتر پتەوتر دەبوو. (ئاغجەلەری، ٢٠٠٣: ٦٤)

لە راپەرین ئێزگە رۆڵێکی دیاری هەبووە کەخۆی بۆخۆی دروست کەری راپەرین و هۆشیارکەرەوەی جەماوەر و هێزی پێشمەرگەو رێخستنەکانی ناوشارەکان بوو، ئێزگە لە رێگە گەیاندنی بروسکەو پەیامەکانی سەرکردایەتی راپەرین بۆجەماوەر توانی جوڵەی راپەڕین بەهیزترو خیراتربکات. (براهیم، ٢٠٠٩: ٩٤-٩٥)

ئێزگە دوای راپەرین رۆڵی گرنگ و گەورەی گێرا بەتایبەت لە پرۆسەی ئازادی عیراق بەئێستاشەوە هەمیشە جێگە گرنگیدانی گوێگرەکانی بووە و هەموو ئەو تاواناە قێزونانی رژێمی بەعسی وەک ئەرشیف لەلای خۆی تۆمارکردووە هێشتویەتییەوە بە ئامانجی زیاتر ناساندنیان لە دونیا لە رێگەی راگەیاندنەوە. (براهیم، ٢٠٠٩: ٩٧)

تەوەری پێنجەم/ رەنگدانەوەی جینۆسایدی بارزانییەکان لە شانۆدا:

سەرەتای سەرهەڵدانی دراما دەگەڕێتەوە بۆ شانۆی گریکەکان کە لە وەرزەکانی ساڵدا ئاهەنگیان سازدەکرد، وەکو ئاهەنگی جەژن و نوێژە ئایینەکانی (دیۆنسیۆس)

کە لای گریکەکان بەخواوەندی مەی ناسرابوو، لە ڕۆژی جەژندا بەشداربووان دەستیان بەسەماکردن و سوود گوتن و سەردوولکەدان دەکرد، کە هەموویان سەربووردەی پڕنەهامەتی و ئازار و خەم و خۆشی و ناخۆشی بوون. هەروەها کەژاوەیان ڕێکدەخست بۆ خواوەندەکانیان و مەشخەڵیان پێدەکرد و بەرەو شوێنێکی بەرز سەردەکەوتن، ئەو شوێنەی بۆ ئاهەنگ گێڕانەکە ئامادەکرابوو، کە بە فەرش رووپۆشکرا بوو، بەو شوێنەیان دەگوت شانۆ. (هەورامی، ٢٠٠١: ١١) لەدوای سەدەی پێنجەمی پێش زایین چەند گۆڕانکارییەک بەسەر تەختەی شانۆدا هات، لەوانە گۆڕینی سەکۆی تەختە بۆ بینای بەردین وەکو (شانۆی ئەسینا) دواتر گۆڕانکاری تری بەخۆوە بینی وەک دروستکردنی سێ دەرگا لەسەر شانۆ، دەرگای سەرەکی لەناوەڕاستی شانۆ بۆ هاتنە ژوورەوە و چوونە دەرەوەی پاشا و پیاوانی دەسەڵات و دەست و پێوەندی پاشا و شاژن بەکار دەهێنرا. دەرگای لای راستی شانۆ بۆ هاتنە ژوورەوە و چوونە دەرەوەی ئەکتەری ئاست مام ناوەند بەکاردەهێنرا. لەپشت ئەم دەرگایانەوە پەردە هەبوو بە پێی شوێن و ڕووداوەکانی شانۆییەکە دیمەن و دیکۆری جیاوازی لەسەر کێشرابوو، پاشان (کەوالیسان) بۆ زیاد کرد، ئەو کەوالیسانە سێ ڕوو بوون و دەسوڕانەوە بۆ گۆڕینی دیمەنەکان بە کەمترین ماوە، ئەم کەوالیسانە لە درامای تراژیدی و کۆمیدیدا وەک یەک بەکاردەهێنران. (لەتیف، ٢٠١٨: ٢٨) لەدوای گریکەکان ڕۆمانییەکان شانۆیان دروست کرد کە لاسایی شانۆی گریکەکانی بوو بە هەندێک گۆڕانکارییەوە، ڕۆمانییەکان لە ڕووی تەلارسازیدا توانییان دیکۆری سەرشانۆ بە زەخرەفە برازێننەوە. لەسەردەمی شانۆی ڕۆمانیدا، هاوشێوەی شانۆی گریکەکان کەرنەڤاڵ و ئاهەنگی شانۆییان ساز دەکرد، سەرجەم نمایشە شانۆییەکان لە وەرزی بەهار و پایزدا ئەنجام دەدران، چونکە کەشوهەوا لەباربوو بۆ ئەوەی چەند کاتژمێرێک لەناو کەژاوەی کەرنەڤاڵدا چەند ساتێکی خۆش بەسەربەرن. بەڵام لەسەدەکانی ناوەڕاستدا شانۆ لەناو کەنیسەکان پێشکەش دەکرا، سەرچاوەی دەقە شانۆییەکانیان لە چیرۆکە ئاینییەکانەوە سەرچاوەی گرتبوو لەناو فەزای کەنیسەدا نمایشی شانۆییان پێشکەش دەکرد، کە سەرجەم کارەکتەرەکان پێکهاتبوو لە پیاوانی ئایینی، بۆ ئەم مەبەستە سرودی ئاینیان دەگوت و چرایان دادەگیرساند و نمایشی شانۆییان پێشکەش دەکرد و شێوە و ناوەرۆکی نمایشەکان خزمەتی ئایینی مەسیحیان دەکرد. (هەورامی، ٢٠٠١: ١٤) سەدەی ڕێنسانس خاڵی وەرچەرخان بوو لە مێژووی شانۆدا، نەخشەی شانۆ بە ئەفراندنەوە گۆڕانکاری بەسەردا هات، توانای داهێنەرانە هاتە کایەوە کە دژی دەسەڵاتدارانی پیاوانی کڵێسە ڕاپەڕین و توانیان ڕێڕەوی ژیان بگۆڕن، هونەری نواندن و نیگارکێشان و تەلارسازی و زەخرەفە ڕۆڵی کاریگەریان بینی، دیکۆر و کەوالیس و وێنەی پەردەی دواوەی شانۆکەش کەشوهەوایەکی دراميیان بۆ شانۆ دەخولقاند، جلوبەرگی ئەکتەرەکان ڕەنگاو ڕەنگ بوو، سەرنجی بینەریان رادەکێشا بۆ ناو دیمەنە شانۆییەکان. (لەتیف، ٢٠١٨: ٣٤ –٣٦) هەربۆیە پێویستە بگوترێت بزاڤی شانۆ لەسەردەمی شێوازی شانۆیی (کۆمیدیایی دیلارتێ)ی ئیتاڵی دروست بوو کەبە

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ستایلێکی نوێی سەردەمەکە نمایشەکانیان لە فەزای کراوە نمایش دەکرد، هەر لەو سەردەمەدا شانۆی (ژوور)ی ئیتاڵی ئەزموونێکی تر بوو بۆ بونیادنانی شانۆی داخراو، دوای ڕێنساس تاکو کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم ئەزموونی شانۆی چەندین گۆڕانکاری بەخۆیەوە بینی و لەزۆربەی نمایشە شانۆییەکان چرا و فانۆس و ئاوێنەی تیشکی چەماوەی خۆریان بەکاردەهێنا بۆ ڕووناککردنەوەی شانۆ، چونکە جیهان تیشکی کارەبای بەخۆیەوە نەبینی بوو تا ئەو کاتەی تۆماس ئەدیسۆن لە (٢١)ی تشرینی یەکەم ساڵی ١٨٧٩ کارەبای داهێنا و جیهانی ڕووناک کردەوە، بەڵام شانۆ کە ڕۆشنایی بینی چەندین پێشکەوتنی باشی لەگەڵ خۆی هێنا. (تاهر، ٢٠١٤: ٢٦)

تەوەری شەشەم: هێنانەوەی رووفاتی بارزانییەکان

رژێمی روخاوی بەعس هەشت هەزار پیاو گەنج و منداڵی بارزانییەکانی جینۆساید و بێسەروشوێن کرد، بەشێ،ەیەک تا ئێستاش نەتوانراوە روفاتی تەواوی بارزانییەکان بگەڕندرێتەوە، لەدوای ساڵی ٢٠٠٣ تاکو ئێستا تەنها (٥٩٦) روفات گەڕێندراوەتەوە و لە گۆڕستانێکی تایبەت لە نزیک چیای شیرین لە بارزان نێژراون.

تاکو ئێستا زیاتر لە (٧٤٠٠) روفاتی تر لە بیابانەکانی عێراق ماوەو هێشتا نەدۆزراونەتەو، ئەوەش خەمێکی تری سارێژنەکراوی ژن و منداڵ و کەسوکاری قوربانییانە. زۆربەی گۆڕەبەکۆمەڵەکانی جینۆسایدی گەلی کوردستان، کۆتۆتە بیابانەکانی باشوری عێراق لە پارێزگای سەماوە، لە سێگۆشەی سنوری نێوان سعودیە و کوێت و عێراق. بە درێژایی خەباتی رزگاریخوازی گەلی کوردستان، تەواوی گەلەکەمان تووشی کارەسان و نەهامەتی بوەتەوە، بەڵام دوژمن بەتایبەتی رقێکی زۆری بەرانبەر دەڤەری بارزان و بارزانییەکان هەبوو، چونکە وەک مەڵبەندی شۆڕش و بەرپەرچدانەوەی داگیرکاری و کانگای رێبازی سەربەخۆ خوازی لێی ترساون. (سەعید، ٢٠٢٠: ١)

ئەنجام و پێشنیار و راسپاردەکان و لیستی سەرچاوەکان

ئەنجامەکان: گرنگترین ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە لەم خاڵانەی خوارەدا ئاماژەی پێکراوە:

١- جینۆسایدی بارزانییەکان تاوانێکە بۆ لەناوبردنی رەگوڕیشەی بارزانییەکان.

٢- ئامانجی سەرەکی جینۆسایدی بارزانییەکان بۆ لاوازکردنی بزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کورد بوو.

٣- میدیا بینراو بیستراو و خێوندراوەکانی ئەوکات رۆڵیان هەبووە لە بڵاوکردنەوەی هەواڵ و زانیاری تایبەت بە جینۆسایدی بارزانییەکان و گەیاندنی بە ناوەدەکانی بڕیار.

٤- لابردنی بارزانییەکان بۆ مەبەستی سڕینەوەی سەرجەم شۆڕشەکانی دەڤەری بارزان بوو.

٥- لە دوای جینۆسایدی بارزانییەکان شانۆ لە شاخ و لە شار رۆڵێکی کاریگەری هەبوو بۆ بەرپەرچدانەوەی تاوانەکانی رژێمی بەعس.

٦- لە دوای جینۆسایدی بارزانییەکان میدیاکانی شاخ و بڵاوکراوە میدیاییەکانی ئەو سەردەمە لەلایەن رێکخستنەکانی ناوشار رۆڵێکی کاریگەریان هەبوو بۆ بڵاوکردنەوەی تاوانەکانی رژێمی بەعس.

پێشنیارەکان: لەمیانی ئەم توێژینەوەیەدا پێشنیاری ئەم خاڵانەی خوارەوە دەکەین:

١- بابەتی جینۆساید و شانۆ ببێتە وانەیەک لەناوەدەکانی ئەکادیمی هونەرەجوانەکان.

٢- بابەتی جینۆساید و میدیا ببێتە وانەیەک لەناوەدەکانی ئەکادیمی، بەتایبەتی لەبەشەکانی راگەیاندن .

٣- ساڵانە لە وەرزی بەهاردا لەدەڤەری بارزان کەرنەڤاڵی جینۆسایدی بارزانییەکان سازبکرێت بەبەشداری چەند نمایشێکی شانۆیی و چەند کورتە فیلمێکی سینەمایی پاشان لە کەناڵە ئاسمانییەکان پەخش و بڵاوبکرێتەوە بۆ گەلانی جیهان.

راسپاردەکان:

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا راسپاردەی ئەم خاڵانەی خوارەوە دەکەین:

١- سازدانی فستیڤاڵی ساڵانە بە ناوی (فیستیڤاڵی جینۆسایدی گەلی کوردستان بۆ شانۆ).

٢- سازدانی فستیڤاڵی ساڵانە بە ناوی (فیستیڤاڵی جینۆسایدی گەلی کوردستان بۆ فیلمی دیکۆمێنتاری تەلەفزیۆنی و سینەمایی).

٣- ساڵانە وەزارەتی رۆشنبیری و شەهیدان و ئەنفال بودجەی تایبەت تەرخان بکەن بۆ چالاکی هونەری لەسەر پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان.

لیستی سەرچاوەکان

پەرتووك بەزمانی کوردی

١- براهیم، رەهبەر سەید. رۆژنامەوانی لە کورەدا، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٢- بەرزنجی، هەژار. سێکوچکەی زام، چاپخانەی کاردۆ، سلێمانی، ٢٠٢٢.
٣- تاهیر، ژیلوان. مێژووی شانۆی کۆن و نوێ، سینەیناری شانۆیی، بەڕێوەبەرایەتی هونەری

شانۆ، هەولێر، ٢٠١٤.
٤- جەلال، ناجی، د.ئارام، د. زانا. ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی گەای کورد لە شیعری جەلالی پیرخدر، کۆنفرانسی زانستی جینۆساید، ڕەنگدانەوەی لە ئەدەب و هونەردا، وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان، سلێمانی، ٢٠٢٣.
٥- حسێن، ئاوارە. جینۆسایدی کورد لە ڕوانگەی یاسای تاوانکاری نێودەوڵەتییەوە، چاپخانەی حەمدی، ٢٠١٧.
٦- عومەر، د. مەهدی فاتیح. ئەنفال و داهێنان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٢١.
٧- فیسک، ڕۆبەرت. مەرگەساتی ئەنفال، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠١٠.
٨- لەتیف، نیاز. تیۆرەکانی سینۆگرافیا، چاپخانەی بیانیی، سلێمانی، ٢٠١٨.
٩- مزویری، ڕێکارێ، ئەنفال و کۆمەڵکوژی و کاریگەرییەن دەروونی، سەنتەری ئەنفال، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠١١.
١٠- .... سەربۆرا تراژیدیایێن بارزانییان، چاپخانەی حاجی چاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
١١- هەورامی، حەمەکەریم، درامای کوردی لەناو درامای جیهاندا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠١.
١٢- وەڵەدبەگی، ئازاد. تاوانی ئەنفال لەبەر ڕۆشنایی یاسای نێودەوڵەتی گشتی،ماڵپەڕی ناوەندی کوردستان بۆ یاسا نێودەوڵەتییەکان، ٢٠٢١.
١٣- ئاغجەلەری، پ.ی. د.پشکۆ حمەتاهیر. ڕاپەڕینی کەرکوک سالی ١٩٩١، سلێمانی،٢٠٠٣.

پەرتووك بەزمانی عەرەبی

١- عید، کەمال. سنوغرافیا المسرح عبر العصور، دار الثقافة والنشر، القاهرة، ١٩٩٨.
٢- سلێمان، فاتح، عملیات الانفال فی کوردستان العراق، مطبعة کرکوك, کرکوك, ٢٠١٠.

نامەی ماستەرو دکتۆراکان

١- غەفور، کەریم. تێڕوانینی دەرهێنەر بۆ جینۆساید لە سینەمای کوردیدا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێژی هونەرەجوانەکان، بەشی سینەما و شانۆ، هەولێر، ٢٠٢٣، بڵاونەکراوە.

ڕۆژنامەو گۆڤارەکان

١- محەمەد، محسن. پەیدابوونی هونەری شانۆ لە کوردستان، گۆڤاری (یەکەم چرا) چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠٢١.
٢- فەرەج، د. سەلام. درامای کوردی لە سالّی (١٩٧٥ تا ١٩٩٥)، گۆڤاری رامان، دەزگای ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی گولان، هەولێر، ٢٠٠١.
٣- عەدنان، ئەحمەد. جینۆساید تاوانێکی گەورەو وانەیەکی بچوک، گۆڤاری ئایندەناسی، ژمارە ٦، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، سلێمانی، ٢٠٢١.

٤- ربيع، زياد. جرائم الإبادة الجماعية، مجلة الدراسات الدولية، العدد ٥٩، جامعة جرش، الأردن، بدون سنة.
٥- محمد, سرحد جاسم. جريمة الإبادة الاجماعية، دراسة سوسو انثروبولوجية، مجلة العلوم الإنسانية، مجلد ٤٧، العدد ٢ ، جامعة تكريت، العراق، ٢٠٢٠.

ماڵپەرەکان

١-ئاغا، ژیان کەمال ئیسماعیل. جینۆسایدی بارزانییەکان، ماڵپەڕی گوڵان، هەولێر، ٢٠٢٠.
2- www.wishe.net/dreja.aspx?=hewal&jmare=90190&Jor=5
3- www.kurdistantv.net/ku/news/177184
4- www.gulanmedia.com/so/story/309844

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕەنگدانەوەی گوتاری ڕقو کینە بەرامبەر بە ئێزدییەکان لە سۆشیاڵمیدیادا

پ. ی. د. کامل عومەر سلیمان
پرۆفیسۆری یاریدەدەر
زانکۆی سلێمانی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، بەشی ڕاگەیاندن
Kamil.sleman@univsul.edu.ia

م.ی ئەرسەلان ڕەحمان
وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان،
بەڕێوبەرایەتی ڕاگەیاندن و پەیوەندییەکان،
ڕاگەیاندنی دیوانی وەزارەت
arsalan.rahman11@gmail.com

پوختە

گوتاری ڕقو کینە، وەک ئاڵنگارییەک ڕووبەڕووی پێکهاتەی ئێزدیی دەبێتەوە. ئەو گوتارە زادەی کولتور و پاشخانێکی ئایینیە، کە هەوڵی سڕینەوەی ئەوانی دیکە بە پاساوی جۆراوجۆر دەدات.

ئەم تویژینەوەیە، بە ناونیشانی (ڕەنگدانەوەی گوتاری ڕقو کینە بەرامبەر بە ئێزدییەکان لە سۆشیاڵمیدیادا) خراوەتەڕوو، چەند ئامانجێکی لەخۆگرتووە. گرنگترینیان پێکهاتوون لە: زانینی ڕۆڵی سۆشیال میدیا، بە تایبەتی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک لە بڵاوکردنەوەی گوتاری ڕقو کینە. هەروەها دڵنیابوون لە کاریگەری گوتاری ڕقو کینە لە ڕەخساندنی زەمینەی لەبار بۆ کۆمەڵکوژی و تاوان دژی پێکهاتەی ئێزدی.

ئەم تویژینەوەیە، وەسفیی شیکارییە، تێیدا شیکاری ئەو گوتارە دەکات، کە لەڕێی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک (ئەکاونت، گروپ، پەیج) ئاڕاستەی پێکهاتەی ئێزدی کراوە.

کۆمەڵی تویژینەوەکە، ئەو گوتارە بڵاوکراوانەیە لە ماوەی سنووری کاتیی تویژینەوەکە لەڕێگەی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک، وەک کاردانەوە بەرامبەر بە وتارەکەی قاسم شەشۆ، بڵاوکراونەتەوە.

مشتەی توێژینەوەکە، مەبەستدارە، (٤) دەقی وتاری ئاینی بڵاوکراوە لە فەیسبوک وەرگیراوە، شیکردنەوەی ناوەڕۆکیان بۆ کراوە.

توێژینەوەکە بە چەند ئەنجامێک گەیشتووە، وەک: * جوێن، سوکایەتی، ناوزڕاندن، حوکمدانی ئاینی لە سەر مینبەرەکان و لە ڕێگەی وتارە ئایینییەکانەوە بۆ ناشیرینکردنی ئێزدییەکان بە گشتیی بەکارهێنراوە.

* لە ڕێی وتارە ئایینییەکانەوە داوا لە موسڵمانان کراوە، تووڕە بن و هەڵوێست و کاردانەوە بنوێنن بەرامبەر بەوانەی هێرش دەکەنە سەر پیرۆزییەکانی ئیسلام، بە تایبەتی ئێزدییەکان.

کلیلە وشە: گوتاری ڕق و کینە سۆشیاڵمدیا ئێزدی شنگال

Reflection of hate discourse against the Yezidis on social media

Hate discourse is a challenge facing the Yezidi community. This discourse is born of a culture and religious background that tries to erase others for various reasons.

This study, entitled "Reflection of Hate Discourse Against Yezidis in Social Media", has several objectives. The most important of these are: Knowing the role of social media, especially Facebook, in spreading hate speech. They also ensured the effectiveness of hate speech in creating a favorable environment for genocide and crimes against the Yazidi community.

This study is an analytical description, in which it analyzes the discourse directed to the Shiite

community through the social network Facebook (accounts, groups, pages).

The study includes speeches published on Facebook in response to Qasim Shasho›s speech.

The purpose of the study is to analyze the content of four religious sermons published on Facebook.

The study reached several conclusions, such as:

❈ Swearing, insults, defamation, religious judgments have been used from the pulpits and through religious speeches to Disgrace the Yezidis.

❈ Through religious sermons, Muslims have been called upon to be angry and react to those who attack the holy places of Islam, especially the Yezidis.

Keywords:

Hate discourse social media Yezidi Sinjar

پێشەکی

گوتاری ڕقو کینە، بە شێوەی ڕووهەڵماڵراو و شاراوە، لە چوارچێوەی پەیامی میدیاییدا، تێکهەڵکێش دەکرێت و ئاراستەی وەرگر دەکرێت. لە ئاستیی ناوچەیی و هەرێمایەتی و نێودەوڵەتیدا، هەوڵی جیاجیا دراون بۆ ئەوەی ڕێگری لە بڵاوبوونەوەی زیاتری ئەو گوتارە بگیرێت، بە تایبەتی لەو ناوچانەی فرە ڕەنگ و دەنگن.

نەتەوەیەکگرتووەکان، دیارترین دامەزراوەی نێودەوڵەتی و جیهانییە، لە ئاستی ناوچەیی و جیهانیدا کار بۆ نەهێشتن و بنبڕکردنی ئەو گوتارە دەکات. ئەمەش بە هۆی لێکەوتە مەترسیدارەکانی ئەو گوتارەیە لەسەر پێکەوەژیانی ئاشتیانە.

بە درێژایی سەردەمە جیاوازەکان، گوتاری ڕقو کینە هەوڵێکی کاریگەر بووە بۆ دروستکردنی زەمینەی پاکتاوی ڕەگەزی، تاوانەکانی کۆمەڵکوژی، سڕینەوەی جیاوازییە نەتەوەیی، ئایینی، کولتووری و کۆمەڵایەتییەکان.

ئێزدییەکان، وەک پێکهاتەیەکی ئایینی لە ناوچەکانی هێڵی نێوان هەرێمی کوردستان و عێراق لە سنووری پارێزگای نەینەوا دەژین. دوای داگیرکردنی ناوچەکانیان لە لایەن ڕێکخراوی دەوڵەتی ئیسلامی ناسراو بە «داعش» لە ٣ی ئابی ٢٠١٤، بەشێکی زۆریان ئاوارەی کەمپەکانی سنووری پارێزگای دهۆک بوون.

لە سەرەتای مانگی ئابی ٢٠٢٤، ئەوان ڕووبەڕووی شەپۆلێک لە گوتاری ڕقو کینە بوونەوە، بە هۆی ئەو گوتارەوە ترس لە دووبارەبوونەوەی جینۆسایدکردنیان لێکەوتەی بەدوای خۆیدا هێنا، بووە هۆی ڕاکردنی نزیکەی ٨٠٠ خێزانی کەمپەکانی سنوری پارێزگای دهۆک لە دوو ڕۆژدا بۆ شنگال، ئەگەرچی پێشتر هیچ ئامادەکارییەک بۆ گەڕانەوەیان نەکرابوو.

کاریگەرییە نەرێنیەکانی گوتاری ڕقو کینە لەسەر ئێزدییەکان، هاندەری سەرەکی بوو لە هەڵبژاردنی ئەم بابەتە بۆ توێژینەوە، تاوەکو بزانین سۆشیاڵمیدیا چ ڕۆڵێکی هەیە لە پەخشکردنی ئەو گوتارە و ڕەخساندنی زەمینە بۆ دووبارەبوونەوەی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی، تۆقاندن و تیرۆری کەسایەتی پەیڕەوانی ئایینەکە.

هەربۆیە، لەم توێژینەوەیەدا، گوتاری ڕقو کینە ، بە باکگراوندی ئایینی بەرامبەر بە پێکهاتەیەکی ئایینی وەک ئێزدییەکان تیشکی خراوەتەسەر و هەوڵدراوە لێکەوتەکانی ئەو گوتارە لەسەر ژیانی ئاسایی و پێکەوەژیانی کۆمەڵگە بخرێتەڕوو.

ئەم توێژینەوەیە لە سێ تەوەری سەرەکی پێکهاتووە، کە تەوەری یەکەم، ڕێبازنامەی توێژینەوەکەیە، تیایدا هەریەک لە کێشە، ئامانج، بایەخ، جۆر، ڕێبازی توێژینەوە، کۆمەڵ و مشتەی توێژینەوە، ئامرازەکانی توێژینەوەکە، چەمکەکانی توێژینەوە و توێژینەوەکانی پێشوو، خراونەتەڕوو. لە تەوەری دووەمیشدا، لایەنی تیۆری توێژینەوەکەیە، تێیدا چەمک،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لایەنە جیاجیاکانی گوتاری ڕقو کینە خراونەتەڕوو. تەوەری سێیەمیش، لایەنی کردەنی توێژینەوەکەیە، تێیدا شیکاری بۆ دەقو ناوەڕۆکی چۆنایەتیی گوتارە بڵاوکراوەکانی مشتەی وەرگیراو لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک، کراوە.

تەوەری یەکەم: ڕێبازنامە

١,١: بایەخی توێژینەوەکە

هەڵکشانی گوتاری ڕقو کینە، پێچەوانەی ئەو هەوڵە بەردەوامانەیە، کە دەدرێن بۆ قووڵکردنەوەی گیانی یەکدی قبووڵکردن و پێکەوەژیانی ئاشتیانە. توێژینەوە لە زەمینەی سەرهەڵدانی ئەو گوتارە، شێواز و ڕێگاکانی بڵاوبوونەوەی، شیکردنەوەی ناوەڕۆکی گوتارەکە، دیاریکردنی تایبەتمەندییەکانی، خستنەڕووی ڕێگەکانی بنبڕکردنی بایەخی زانستیی بۆ توێژەران هەیە، هەروەها ڕێگە ڕۆشنکەرەوەیە بۆ دامودەزگا پەیوەندیدارەکان لە حکومەتو میدیاکان بۆ ئەوەی باشتر و سەرکەوتووتر بتوانن بەرەنگاری ئەو گوتارە ببنەوە، هۆکارەکانی سەرهەڵدان و گەشەی چارەسەر بکەن. سەرباری بایەخی بۆ کۆمەڵو بەتایبەت پێکهاتەی ئاینی ئێزدی، کە لە هەڕەشەو مەترسیەکانی ئەو گوتارە بپارێزرێن یان خۆیان بپارێزن.

٢,١: کێشەو پرسیارەکانی توێژینەوەکە

پشتبەست بە بایەخی توێژینەوەکە و ئەو زانیارییانەی لەبارەی گوتاری ڕقو کینە بەرامبەر پێکهاتەی ئێزدی بڵاوکراونەتەوە، کێشەی توێژینەوەکە بریتییە لە ناڕوونیو نادیاری ئاستی کاریگەریی گوتاری ڕقو کینە لە بەرامبەر پێکهاتەی ئێزدی لە سۆشیالمیدیای هەرێمی کوردستاندا.

بۆ ڕوونکاریی زیاترو پشکنین و شیکردنەوەی زانستییانەی کێشەی سەرەکیی توێژینەوەکە، توێژەران چەند پرسیارێک دەخەنەڕوو:

* سۆشیال میدیا، بە تایبەتی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک، تا چەند هۆکار بووە بۆ بڵاوکردنەوەی گوتاری ڕقو کینە؟

* تا چەند گوتاری ڕقو کینە لە سۆشیال میدیادا و بەتایبەت لە تۆڕی فەیسبوک زەمینەی لەبار بۆ کۆمەڵکوژی و تاوان دژی پێکهاتە ئایینییەکان بە تایبەتی پێکهاتەی ئێزدی دەڕەخسێنێت؟

* لێکەوتەکانی گوتاری ڕقو کینە لە سۆشیال میدیاداو بەتایبەت لە تۆڕی فەیسبوک، لەسەر کۆمەڵگەی ئێزدینشین لە کەمپەکانی ئاوارە و مەڵبەندی سەرەکی ژیانیان کە شنگالە، چین؟

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٣,١: ئامانجەکانی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە، خواستی بەدیهێنانی چەند ئامانجێکی هەیە، کە لەم خاڵانەدا دەخرێنەڕوو:

* دەرخستنی ئاستی کاریگەری و ڕۆڵی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک بڵاوکردنەوەی گوتاری ڕقو کینە.

* دڵنیابوون لە کاریگەری گوتاری ڕقو کینە لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک لە ڕەخساندنی زەمینەی لەبار بۆ کۆمەڵکوژی و تاوان دژی پێکهاتە ئێزدی.

* زانینی لێکەوتەکانی گوتاری ڕقو کینە لە سۆشیال میدیادا و بەتایبەت لە تۆڕی فەیسبوک، لەسەر کۆمەڵگەی ئێزدینشین لە کەمپەکانی ئاوارە و مەڵبەندی سەرەکی ژیانیان، کە شنگالە.

٤,١: جۆرو ڕێبازی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە لە جۆری وەسفی شیکارییە، دوای کۆکردنەوەی نموونەکان، کار لەسەر شیکردنەوەی ناوەڕۆکی گوتاری بەرهەمهێنراو و لە سۆشیالمیدیادا و بە تایبەت فەیسبووک کراوە. لە شیکردنەوەی ناوەڕۆکی گوتارەکەدا، تەنیا لایەنی چییەتی گوتارەکە شیکراوەتەوە، نەک چەندێتییەکەی.

٥,١: سنووری توێژینەوە کە

سنورو بوارەکانی توێژینەوەکە لە سێ ڕەهەندەوە دیاریکراون، کە پێکهاتوون لە:

* سنوری بابەت: لەڕووی سنوری بابەتییەوە، توێژینەوەکە لەسەر بابەتی گوتاری ڕقو کینەی بڵاوکراوە لە فەیسبوک کاریکردووە.

* سنوری شوێن: سنوری جوگرافیی ئەم توێژینەوەیە، هەرێمی کوردستانی عێراقە، لەو ڕوانگەیەوە کە نموونەی وەرگیراو لە سۆشیالمیدیای کوردییە.

* سنووری کات: دوای بڵاوبوونەوەی گرتەیەکی ڤیدیۆیی وتارێکی قاسم شەشۆ، فەرماندەی هێزی پێشمەرگەی ئێزدخان لە ٦ی ئابی ٢٠٢٤، شەپۆلێکی کاردانەوە دژی وتارەکە، تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و میدیای کوردی تەنی، لەڕووی کاتەوە، لە ڕۆژی بڵاوبوونەوەی وتارەکە تا کۆتایی مانگی ئابی ٢٠٢٤ وەرگیراوە. تێیدا مشتەیەکی ئەو کاردانەوانە دەستنیشانکراون، کە دژی لێدوانەکەی قاسم شەشۆ لە تۆڕی فەیسبووک بڵاوکراونەتەوە.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٦،١: کۆمەڵ و مشتەی توێژینەوەکە

کۆمەڵـی توێژینەوەکـە، ئـەو وتـارە بڵاوکراوانەیـە لـە مـاوەی سـنووری کاتیـی توێژینەوەکە لە ڕێگەی پەیج، گروپ و ئەکاونتەکانی تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک، وەک کاردانـەوە بەرامبـەر بـە وتارەکـەی قاسـم شەشـۆ، بڵاوکراونەتەوە، مشـتەی توێژینەوەکەش، مەبەسـتدارە، (٥) دەقـی وتـاری ئاینـی بڵاوکـراوەی نێـو تـۆڕی فەیسـبوک وەرگیـراون و شـیکردنەوەی ناوەڕۆکیـان لـە ڕووی چییەتییـەوە بـۆ کـراوە.

٧،١: ئامرازی توێژینەوەکە

شیکاریی ناوەڕۆک: بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی ئەم توێژینەوەیە، شیکاری ناوەڕۆکی چۆنایەتیـی بەکارهێنـراوە، تێیـدا شـیکاری بابەتیانـەو ڕەخنەییانـەی بـۆ ناوەڕۆکـە دیـارو نادیارەکانـی گوتـارە بڵاوکراوەکانـی نێـو تـۆڕی کۆمەڵایەتـی فەیسـبوک کـردووە.

٨،١: دیاریکردنی چەمکەکانی توێژینەوەیەکە

- **گوتـار**: کـۆی دەربڕینـی مەبەسـت و هێنانـەدی ئامانجێکـی دیاریکـراوە، لـە ڕێگـەی زمـان، ئامـاژە، دەربڕیـن، نووسـین، سـیمبوڵ و هـەر ڕێگەیەکـی دیکـەی گواسـتنەوە و گەیاندنی مانایە، بە مەبەسـتی دروسـتکردنی کاریگـەری لەسـەر بەرامبـەر و ئاڕاستەکردنی بـە ئاراسـتەی جێـی مەبەسـتدا.

- **گوتـاری ڕقو کینـە** : گوتارێکە، ئەگەرچی پێناسـەیەکی گشـتگیری یاسـایی بـۆ دیـاری نەکـراوە، بـەڵام هەمـوو گوزارشـت و دەربڕیـن و هێمـا بـۆ کردنێـک لەخۆدەگرێـت، کـە بـە مەبەسـتی دروسـتکردنی جیـاکاری لەسـەر بنەمـای ڕەگـەز، ئاییـن، نەتـەوە، کولتـوور، ڕەنـگ،.. هتـد، لـە پێنـاو زیانگەیانـدن بەوانـی دیکـە و دروسـتکردنی هەسـتی نەیاریتـی و نواندنی توندوتیژی بەرامبەریـان گەڵاڵـە و ئامـادە کـراوە و پاشـان لـە ڕێگـەی ئامرازەکانـی گەیانـدن و ڕاگەیاندنـی تـاک و کـۆوە بڵاودەکرێتـەوە.

- **سۆشیالمیدیا**: سـەکۆی تایبەت بە پەیوەندی و ئاڵوگۆڕی کۆمەڵایەتیی نێوان تاکەکانە، بەشـداریکردن تێیانـدا پەیوەسـتە بـە دەسـتەبەربوونی هێڵـی ئینتەرنێـت و بەکارهێنانـی ئامێرێکـی پەیوەندیکردنـی زیـرەک، یاخـود کۆمپیوتـەر، لـە ڕێگەیانـەوە بەکارهێنـەران دەتوانن لـە یـەک کاتدا وەرگری پەیام و بەرهەمهێنـەری پەیام بن و ڕۆڵی بڵاوکـەرەوە بگێـڕن. بـە هـۆی بەردەسـتبوونی ئـەو تۆڕانـەوە، کـە سـنووری کات و شـوێن ناناسـن، تاکـەکان بـە ئاسـانی دەسـتیان بـە زانیـاری هەمەجـۆر ڕادەگات و وەک بەکارهێنەرێکیش دەتوانـن پەیامەکانیـان بڵاوبکەنـەوە. بـە هـۆی نەبوونـی ڕێـکاری پێویسـت بـۆ کۆنتـرۆڵ کردنیـان، بـە ئاسـانی لـە ڕێگـەی ئـەو سـەکۆیانەوە پەیامـی توندوتیـژ و دەمارگیرانـە تـا دەگاتە گوتـاری ڕقو کینـە بڵاودەکرێتـەوە. لەم توێژینەوەیەدا، مەبەست لە سۆشیالمیدیا،

تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوکە، بەتایبەتی ئەو گروپ، ئەکاونت و لاپەڕانەی، کە پەیامو دەقە کار لەسەرکراوەکانی تێدا بڵاوکراوەتەوە.

– **ئێزدی:** پێکهاتەیەکی ئایینین، مەڵبەندی سەرەکی پێکهاتەکە لە شنگالە، کە دەکەوێتە سنووری پارێزگای نەینەوا، کتێبی پیرۆزی ئایینەکە بە زمانی کوردییە. وێڕای دێرینی ئایینەکە، تا ئێستا پەیڕەوکارانی پێوەی پابەندن و جگە لە باشووری کوردستان، پەیڕەوکارانی لە وڵاتانی ناوچەکە و ئەرمینیا، ڕوسیا، گورجستان و سوریا نیشتەجێن و بەشێکی بەرچاویشیان ڕوویانکردووەتە وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا. لە ٣ی ئابی ٢٠١٤، دوای لێشاوێک لە گوتاری ڕقو کینە و تەکفیرکردنیان، ناوچە سەرەکییەکانیان بە تایبەتی شنگال، لە لایەن ڕێکخراوی «دەوڵەتی ئیسلامی لە عێراق و شام – داعش» داگیرکرا و جگە لە کۆمەڵکوژکردنی هەزاران کەس، هەزاران ژنی ئێزدیش وەک کەنیزەک ڕفێندران و لە بازاڕەکانی مووسڵ، ڕەققە و ناوچەکانی دیکەی ژێر دەسەڵاتی داعش کڕین و فرۆشتنیان پێوەکرا.

٩,١: توێژینەوەکانی پێشوو

١,٩,١: (د.بەهات حەسیب قەرەداغی، ئاسۆ قادر شێخ محەمەد ٢٠٢٣)[١]

توێژینەوەکە بە ناونیشانی (تەشەنەکردنی گوتاری ڕکوکینە لە تۆڕەکۆمەڵایەتییەکاندا) بڵاوکراوەتەوە.

کێشەی توێژینەوەکە، تایبتە بە کاریگەری گوتاری ڕقو کینە لە کۆمەڵگەی هەرێمی کوردستان لە ڕووی ناوەڕۆک و شێوە و گوزارشت و دەربڕینەوە، هەروەها مەترسی و کاریگەرییەکانی لەگەڵ کۆمەڵگەکانی دیکە، کە جیاوازە، ئاماژە بەوەشدراوە، توێژینەوەکە بە دوای دیاریکردنی ڕەهەندەکانی ئەو کێشەیە و چۆنێتی تەشەنەکردنی دەکۆڵێتەوە لەسەر ئاستی پەیامدەر و وەرگر.

ئامانجی توێژینەوەکە بریتییە لە دەرخستنی لێکەوتەکانی گوتاری ڕقو کینە لە تۆڕەکۆمەڵایەتییەکاندا، هەروەها دیاریکردنی سەرچاوەکانی و ڕۆڵی کەناڵە میدیاییەکان لە نێو تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لە بڵاوکردنەوەی ئەو گوتارە.

ڕێبازی توێژینەوەکە، وەسفییە و پشت بە تێبینیکردن وەک کەرستەی کۆکردنەوەی داتاکان بەستراوەو دواتر داتاکان شیکردنەوەی ناوەڕۆکیان بۆ کراوە.

توێژینەوەکە هەریەک لە سایتەکانی تۆڕی میدیایی ڕووداو و دەزگای خەندانی لە ماوەی یەک مانگ (٢٠٢١/٥/٥ تا ٢٠٢١/٥/٥) وەرگرتووە.

ئەنجامەکانی توێژینەوە بریتین لە: گوتاری ڕقو کینە لە ئاستی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئایینی، لە تەشەنەکردنێکی بەدەوامدایە. گوتاری ڕقو کینە لە هەرێمی کوردستان بووەتە هۆکاری لێکترازانی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئایینی. هەروەها تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بوونەتە سەرچاوەیەکی کاریگەری تەشەنەکردنی گوتارەکە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢,٩,١: (د. بان حكمت عبدالكريم، ٢٠٢٣)[٢]

توێژینەوەکە بە ناونیشانی (خطاب الكراهية عبر مواقع التواصل الاجتماعي وأثره في جرائم العنف) بڵاوکراوەتەوە، کێشەی توێژینەوەکە تایبەتە بە کاریگەرییەکانی تۆڕی کۆمەڵایەتی لە بڵاوکردنەوەی گوتاری ڕقو کینە و تێیدا هاتووە: ئامرازەکانی ڕاگەیاندن، هێندە پێشکەوتوون، لە ڕووی هێزی ئاراستەکردن و قووڵایی کاریگەرییانەوە مەترسییان زیاتر بووە. ئێستا بە هۆی ئەو پێشکەوتنەوە هاوڵاتی بەکارهێنەری تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان ڕۆڵی ڕۆژنامەنووس دەگێڕێت، تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بوونەتە دەروازەیەکی گرنگ و سادە و خێرای گواستنەوە و بڵاوکردنەوەی زانیاری، ئەمەش دەرگای بە ڕووی گەشەکردنی گوتاری ڕقو کینە کردووەتەوە.

ڕێبازی توێژینەوەکە، وەسفییە، شیکردنەوەی بۆ ئەو دەقانە کردووە، کە تاوان لە خۆ دەگرن و هانی توندوتیژی و تاوان دەدەن. توێژینەوەکە لە دوو بەشدا خراوەتەڕوو، بەشی یەکەمی تایبەتە بە پێناسەکردنی چەمکی گوتاری ڕقو کینە ، بەشی دووەمیشی تایبەتە بە لێکەوتە و کاریگەرییەکانی ئەو گوتارە لەسەر تاوان و توندوتیژییەکان.

لە ئەنجامی توێژینەوەکەدا، توێژەر گەیشتووەتە ئەو ئەنجامەی کە سازانێکی ڕوون لە نێوان ئەو بۆچوون و هەڵوێستانەدا هەیە کە هاندان بۆ توندوتیژی و ڕق لێبوونەوەیان تێدایە لەگەڵ تاواندا. هەروەها بەو ئەنجامە گەیشتووە، کەهاندان و گوتاری ڕق لێبوونەوەی ڕەگەزی، ئایینی و بانگەشەکردن بۆ ئەو گوتارە لە ڕێی تۆڕەکۆمەڵایەتییەکانەوە، پەیوەندی ڕاستەوخۆی لەگەڵ تاواندا هەیە.

لە ڕاسپاردەکانیشدا، توێژەر پێشنیازی کردووە، هەمواری دەقە یاساکان، بە تایبەتی یاسای بەرەنگاربوونەوەی تیرۆر ژمارە ١٣ی ساڵی ٢٠٠٥ی عێراق بکرێت و تێیدا هەر کەسێک بانگەشە بۆ گوتاری ڕقو کینە لە ڕێی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە بکات، بە پێی ماددەی یەکی یاساکە ڕووبەڕووی سزا بکرێتەوە.

٣,٩,١: (حسو هورمي، ٢٠١٦)[٣]

پەیپەرێکی توێژینەوەیە و لە بەرایی پەیپەرەکەدا، توێژەر تیشکی خستووەتە سەر ئەوەی کە ئایینی ئێزدی، ئایینێکی یەکتاپەرستییە و موژدەدەرانە نیە، خواستی گرتنە دەستی دەسەڵاتی نیە، بەردەوام لە حاڵەتی بەرگریدایە. هیچ ئەجێندایەکی نیە بۆ ئەوەی بیروباوەڕی ئەوانی دیکە بگۆڕێت و ئایینەکە هەڵگری هیچ گوتارێکی توندڕەوی و ڕقوکینە نیە و بانگەشە بۆ هیچ گوتارێکی لەو جۆرە ناکات.

ئامانجی توێژینەوەکە، دۆزینەوەی دەرچەیەکە بۆ ڕەخساندنی زەمینەیەکی لەبار بۆ پێکەوەژیانی ئاشتیانەی پێکهاتەکان و کۆتایهێنان بە گوتاری ڕقو کینە بەرامبەر بە پێکهاتەی ئێزی.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

توێژەر لە ڕاسپاردەکانیدا، چەند خاڵێکی خستووەتەڕوو، لە دیارترینیان:

- بەهێزکردنی ڕۆڵی دامەزراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی بۆ بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕق و کینە .

- میدیا بە بەرپرسیارێتی و پیشەییەوە کار بکات و ڕەچاوی ئیتیکی کاری میدیایی بکات، وەک بنەمایەکی گرنگ بۆ بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕقوکینە.

- پێویستە دامەزراوە پەروەردەیی و ئایینییەکان ڕۆڵێکی گەورە بگێڕن لە بەهێزکردن و گەشەپێدانی کولتووری لێبوردەیی و بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕق و کینە و دانانی سنوورێک بۆ توندڕەوی.

تەوەری دووەم: گوتاری ڕق و کینە، چەمك و ناساندن

٢,١: ناساندن و چەمکی گوتاری ڕق و کینە

گوتاری ڕق و کینە، مەبەست لە دەربڕینێکی زارەکی، نووسین، ئاماژەدارە، کە بە مەبەستی هاندان و زیانگەیاندن بە تایبەتمەندییەکی بەرامبەرەکان ئاراستە بکرێت، بە هۆیەوە دژایەتی و توندوتیژی بەدوادا بێت. زۆرتر گوتارێکە ئاراستەی پێکهاتە لاوازە کۆمەڵایەتی، ئایینی و ڕەگەزییەکان دەکرێت.[٤]

لە ڕووی زمانەوانییەوە، ڕق، هاومانای بێزراندن، خۆشنەویستن، دژبوون، تۆراندن، دژایەتی، پیشاندانی مۆرکی ڕەتکردنەوە و تاراندن دەگەیەنێت، لە ڕووی بەکارهێنانەوە، ڕق و کینە، مەبەست لێی ئاراستەیەکە، کە هەڵچوونی سۆزداری، مەیل، هەستی نەرێنی پیشان بدات و نەیارێتی بۆ پاڵنەر، بیروباوەڕ و بەهای بەرامبەر دەربڕێت.[٥]

بە گشتیی گوتاری ڕق و کینە زیاترە لەوەی تەنیا ڕەتکردنەوە بێت، بەڵکو جیاکارییە و ئاماژەیە بۆ حاڵەتی هەڵچوون، نەیارێتی و دژایەتیی گرووپێکی بە ئامانجگیراو بە هۆی تایبەتمەندییە دیاریکراوەکانیان.[٦] ئەو تایبەتمەندییانە دەکرێت، ڕەگەز، جۆری کۆمەڵایەتی، ئایین، کولتوور، زمان، ڕەنگی پێست، شوێنی نیشتەجێبوون بێت. مەترسیداری ئەم گوتارە لەوەدایە دەبێتە ڕەخسێنەری زەمینەیەکی لە بار بۆ پاکتاوی جەستەیی و کۆمەڵکوژی لایەنی بە ئامانجگیراو و سڕینەوەی یەکجارەکی.

بە گوێرەی شیکارییەکی سایتی نەتەوەیەکگرتووەکان لە بارەی گوتاری ڕق و کینەوە، هەریەک لە (پێکهاتەکان، پەنابەر و کۆچبەران، ژنان و کچان، جۆرە کۆمەڵایەتییەکان، ڕەگەزگۆڕاوەکان، پیشە بە ئامانجگیراوەکان)، دیارترین ئەو توێژانەن ڕووبەڕووی مەترسی گوتاری ڕق و کینە دەبنەوە.[٧]

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢,٢: جۆرەکانی گوتاری ڕقو کینە

گوتاری ڕقو کینە، پەیوەست نیە بە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراوەوە، تەنیا لە کۆمەڵگە چەوسێنەرەوەکاندا نیە، بەڵکو لە کۆمەڵگە پێشکەوتووەکاندا، شانبەشانی هەڵکشانی ڕاستڕەوە توندڕەوەکان، بە نموونە لە ئەوروپا، ئاست و ڕادەی گوتارەکە دژ بە کۆچبەران و نەژادە جیاوازەکان و ئایینەکانی وەک ئیسلام ڕووی لە هەڵکشانە. ڕاستڕەوە توندڕەوەکان پێیان وایە کولتوور، بەها، بنەماکانی پێکهێنەری کۆمەڵگەکانیان کەوتوونەتە مەترسییەوە و لە ڕێی گوتاری ڕقو کینە و بێزراندنی هەموو ئەوانی دیکەوە، شەڕی نەهێشتنی جیاوازییەکان و سڕینەوەی ئەوانی دیکە دەکەن. [٨]

بە گشتیی وێڕای ئەو پۆلێنانەی نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ جۆرەکانی گوتاری ڕقو کینە کردوویەتی، دەکرێت، ئەو گوتارە پۆلێن بکرێت بۆ دوو جۆری سەرەکی، ئەوانیش:

* گوتاری ڕقو کینەی ڕەق: ئەم جۆرەیان کار بۆ سڕینەوە و پاکتاوی بە ئامانجگیراوەکان دەکات. پێویستە لە ڕێگەی یاساوە ئەم جۆرە قەدەغە بکرێت و چارەسەری ئەم جۆرە گوتارە ڕووبەڕووی دادگا بکرێتەوە.

* گوتاری ڕقو کینەی نەرم: گوتارێکی مەترسیدارە لەو ڕووەوە، کە دەمارگیرانە و جیاکارانەیە و بڕوای بە لێبوردن نیە، بەڵام بە هۆی ئەوەی ڕقلێبوونەوە هەستێکی مرۆڤەو دەکرێت ئەندازەگیری لەسەر ئەو زیان و لێکەوتانەی بکرێت، کە بە هۆیەوە بەر تاک و کۆمەڵگە دەکەون.[٩]

٢,٣: ڕەگەزە گرنگەکانی دەستنیشانکردنی گوتاری ڕقو کینە

بۆ دەستنیشانکردنی گوتاری ڕقو کینە، پێویستە سەرەتا لەو ڕەگەزە سەرەکییانە وردبینەوە، کە لە پەیام و گوتارەکەدا دەردەکەون، بۆ ئەوەی بزانرێت ئەو گوتارەی بڵاوکراوەتەوە تا چەندە دەچێتە خانەی گوتاری ڕقو کینەوە. گرنگترین ڕەگەزەکان ئەمانەن:

* قسەکەرەکە کێیە، پێگەی چییە و بە چ تایبەتمەندییەک گوتارەکەی بڵاوکردووەتەوە، نوێنەرایەتی کێ دەکات؟ بۆ ئەوەی ئاستی لێکەوتە و بایەخی پەیامەکەی بزانرێت.

* مەودای گەیشتن و بڵاوبوونەوەی پەیامەکە، بۆ ئەوەی دیاری بکرێت، ئەو وەرگرەی پەیامەکەی ئاراستەکراوە، کێیە؟ تا چەند لەو ڕێگەیەوە پەیامەکەی پێگەیشتووە، ئایا مەودای بڵاوبوونەوەی گوتارەکە فراوانە، یاخود سنووردارە؟

* ئامانجی گوتارەکە: پێویستە پرسیاری ئەوە بکرێت، ئەو پەیامەی هەڵگری ڕقو کینەیە چ بەرژەوەندییەک بۆ نێرەرەکەی دابین دەکات، هەروەها کێ دەکاتە قوربانی، ئەی لێکەوتە و کاریگەری لەسەر تاک و گروپەکان چی دەبێت؟

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

* ناوەڕۆک و شێوەی دەربڕینی گوتارەکە: تا چەندێک هاندانی بۆ توندوتیژی و ڕقلێبوونەوە و سڕینەوەی بەرامبەرەکە تێدایە، پرسیاری ئەوە بکرێت، تا چەندە گوتارەکە دەبێتە هۆی دروستکردنی ڕقو کینە و دڕدۆنگی بەرامبەر ئەوانی دیکە؟

* پێویستە تێگەیشتنێکی گشتگیر هەبێت بۆ چوارچێوەی (کۆمەڵایەتی، مێژوویی، ئاینی، سیاسیی، ڕەگەزی) نێرەرەکە بۆ ئەوەی تێگەیشتنی باشتر لە زمانی گوتارەکە و ئەو چەمکانەی بەکاری دەهێنێت، بێتە دی.[١٠]

٢,٤: چۆنێتی شیکارکردنی گوتاری ڕقو کینە

لە مێژوودا، پاکتاوی نەژادی، کۆمەڵکوژی گەلە ڕەسەنەکان، بە کۆیلەکردن لەسەر بنەمای ڕەنگی پێست، دژایەتییە ڕەگەزییەکان، تا دەگاتە هۆلۆکۆست و کوشتن لەسەر ناسنامەی ئاینی، ڕقلێبوونەوەی ژنان و ئیسلامفۆبیا لە قۆناغی جیاجیای مێژووی مرۆڤایەتییدا هەبوون و لێکەوتەی مەترسیداریان لێکەوتووەتەوە. لە سەدەی ڕابردوودا، کورد وەک نەتەوە، لە وڵاتانی عێراق، تورکیا، ئێران و سوریا ڕووبەڕووی شەپۆلێکی سیستماتیک و درێژمەودای سڕینەوەی نەتەوەیی بووەتەوە، بە هۆی گوتاری ڕقو کینەی دەسەڵاتی نەتەوەی سەردەست، زەمینە ڕەخسێنراوە بۆ جینۆسایدی زمان، کولتوور، فەرهەنگ، ناسنامە، مێژووی.

نەتەوەیەکگرتوەکان، لە ٢٠١٩ەوە کار دەکات بۆ ئامادەکردنی پلانێکی گشتگیر بە مەبەستی بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕقو کینە و پاڵنەرەکانی. بە گوێرەی ناساندنی چەمکەکە لەلایەن نەتەوەیەکگرتووەکانەوە، هەموو جۆرە هاندانێک لەسەر بنەمای جیاکاری، دوژمنایەتی و توندوتیژی دەچێتە چوارچێوەی گوتاری ڕقو کینەوە. هەروەها هەر جۆرە پەیوەندییەکی گوزارشتیی، نووسراو، ڕەفتاری، کە هێرشبەرانە بێت و تێیدا زمانێکی ڕقاوی و بەکەم سەیرکردن و جیاکاری بەکار بهێنرێت و ئاماژە بە کەسێک یان گرووپێک لەسەر بنەمای ناسنامەی ئاینی، ڕەگەزی، ڕەچەڵەک، ڕەنگ و جۆری کۆمەڵایەتییان بکرێت، دەبێتە گوتاری ڕقو کینە. [١١]

لەو پێودانگەوە، نەتەوەیەکگرتووەکان چەند بنەمایەکی بۆ دیاریکردن و مۆنیتەرینگی گوتاری ڕقو کینە دەستنیشان کردووە، کە بریتین لە:

* توێژینەوە لە بارەی سەرچاوەی سەرەکی ئەو کارەکتەرە سەرەکیانە و ئەو ئامرازانەی زۆرتر بەکاری دەهێنن بۆ بڵاوکردنەوەی گوتارەکە.

* ئەوانەی مۆنیتەرینگی گوتارەکە دەکەن پێویستە، بە وردی چەمک و پێناسە بنەڕەتییەکانیان لا ئاشنا بێت.

* پێویستە شیکارەکە لە چەند ڕوویەکەوە بێت بۆ ئەوەی بە وردی بگاتە مەبەستی لە دەستنیشانکردنی گوتارەکە. [١٢]

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٢,٥: چۆنێتی بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕقو کینە

بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕقو کینە، پێویستی بە ئامادەکارییەکی فرە ڕەهەند هەیە بۆ ئەوەی لە ئاستی تاک، کۆمەڵگە و ژینگەی میدیایی، ئایینی و پەروەردەییدا بە یەک ئاراستە بتوانرێت دژایەتی بکرێت و بەربەست لە بەردەم بڵاوبوونەوەی دابنرێت لە پێناو کەمکردنەوەی کاریگەرییە نەرێنییەکان و لاوازکردن و پوکانەوەی.

پێش هەموو شتێک پێویستە پەی بەوە ببرێت، هۆکاری پشت سەرهەڵدانی ئەو گوتارە چیە، کار بکرێت بۆ ئەوەی هۆکارەکان بنبڕ بکرێن و زەمینەیەکی لەبار بڕەخسێنرێت بۆ ڕێگرتن لە گەشەکردنی. دواتر وێڕای ڕەتکردنەوەی گوتارەکە، پێویست دەکات، گوتارێکی ئەرێنی برەوی پێ بدرێت بۆ ئەوەی جێگەی ئەو گوتارەی ڕقو کینە بگرێتەوە و ببێتە مایەی بەهێزکردنی گفتوگۆ و چارەسەری ڕیشەیی هۆکارەکانی گوتاری ڕقو کینە. [١٣]

بە هۆی ئەوەی ئینتەرنێت بووەتە ئامراز و ڕێگەیەکی فراوانی بڵاوکردنەوەی گوتاری ڕقو کینە، بە تایبەتیش تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان، پرۆسەی بەرەنگاربوونەوەی ئەو گوتارە ئاڵۆز بووە، چونکە هەڵبژاردنی ئامراز و ستراتیژی پێویست بۆ بەرەنگاربوونەوەی، بە هۆی کۆمەڵێک هۆکارەوە، تا دێت ئاڵۆزتر دەبێت، لەبەرئەوەی ئەندازەکاری ئینتەرنێت، ئاڵنگاری جیاوازی ڕووبەڕوو دەبێتەوە، لەوانە ئاڵنگاری، بەردەوامی، جێگۆڕکێ، نەناسراوی سەرچاوە، فرەچەشتنی ناوەڕۆک و تایبەتمەندییەکانی ناوەڕۆک لە ئینتەرنێت، جیاوازی سیستمی کار و ڕێکارە تەکنیکییەکانی پلاتفۆرمەکان و یەکانگیر نەبوونی بەرژەوەندیی لایەنە بەگەڕخەر و دابینکارەکانی ئینتەرنێت، هەموویان هۆکارن بۆ ئەوەی گوتارەکە بە بێ بوونی بەربەستێکی ڕاستەقینە بڵاوببێتەوە.[١٤]

٢,٦: ڕێگەکانی خۆپاراستن و بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕقو کینە

خۆپارێزی و بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕقو کینە پێویستی بە چەند ستراتیژێکی ڕوون هەیە لە بوارەکانی (یاسا، پەروەردە و خوێندن، تەکنۆلۆژیا، هۆشیاری گشتیی) بۆ ئەوەی بتوانرێت بەرەنگاری بکرێت و ڕێگە لە لێکەوتە مەترسیدارەکانی بگیرێت. لە گرنگرین هەنگاو و ڕێگەکانی خۆپاراستن و بەرەنگاربوونەوەی ئەمانەن:

* بەهێزکردنی چوارچێوەی یاسایی بۆ ڕێگرتن لە گوتاری ڕقو کینە: ئەمەش لە ڕێگەی هەمواری یاساکان و دانانی یاسای نوێی سەردەمیانە دەبێت بۆ ئەوەی بتوانرێت ڕێگری بکرێت لە بڵاوکردنەوەی ئەو گوتارە لە ئینتەرنێت بە گشتیی و تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان بە تایبەتی.

* دروستکردنی پلاتفۆرم و سەکۆی تایبەت بە مۆنیتەرینگی گوتاری ڕقو کینە: ئەمەش ڕێگەیەکی گرنگە بۆ دەستنیشانکردنی حاڵەتەکان و بەرپەرچدانەوەیان بۆ ئەوەی زیاتر تەشەنە نەکەن.

* دروستکردنی ئەنجومەن و دامەزراوەی تایبەت بە گفتوگۆی ستراتیژی لە بارەی سیاسەتی تەکنۆلۆژیای گەیاندن و بەهێزکردنی بنەماکانی بەرگری دژ بە گوتاری ڕق‌و کینە.

* پێکهێنانی سوپایەکی ئەلیکترۆنی تایبەت بە بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕق‌و کینە و بڵاوکردنەوەی گوتاری لێبوردەیی و ئاشتەوایی.

* بەهێزکردن و پەرەپێدانی پەروەردەی میدیایی و بڵاوکردنەوەی هۆشیاری لە بارەی بەکارهێنانی ئینتەرنێت و هەموارکردنی پرۆگرامەکانی خوێندن و گونجاندنیان لەگەڵ داخوازییەکانی کۆمەڵگەیەکی پێشکەوتووخوازانە.

* پەرەپێدان و بەهێزکردنی ئیتیکی کاری ڕۆژنامەوانی لە دەزگاکانی ڕاگەیاندن و ڕاهێنانی میدیاکاران لەسەر بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕق‌و کینە و بەهێزکردنی گوتاری لێبوردەیی.

* بەهێزکردنی دیالۆگ و گەلاڵەی ئاشتەوایی نێوان پێکهاتە ئایینی، نەتەوەییەکان و کارکردن بۆ بەهێزکردنی گوتاری پێگە ئایینییەکان و کۆمەڵگەی مەدەنی و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بە مەبەستی ڕێگرتن لە گەشەکردنی هەر جۆرە گوتارێکی ڕق‌و کینە.

* دامەزراندنی یەکەی توێژینەوە بۆ بەدواداچوون و توێژینەوە سەبارەت بە گوتاری ڕق‌و کینە و لێکەوتە و مەترسییەکانی.

* بایەخدان و بەهێزکردنی ڕۆڵی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی بۆ بەرەنگاربوونەوەی گوتاری ڕق‌و کینە بە میکانیزمی گونجاو.[١٥]

٢,٧: گوتاری ڕق‌و کینە لە تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان دژ بە ئێزدییەکان و لێکەوتەکانی لەسەر ئاوارە ئێزدییەکان لە سنووری پارێزگای دهۆک

دوای داگیرکردنی شنگال لە ٣ی ئابی ٢٠١٤ لە لایەن ڕێکخراوی «دەوڵەتی ئیسلامی لە عێراق و شام» ناسراو بە داعش، هەزاران هاووڵاتی ئێزدی لە زێدی خۆیان، کە شنگال و دەوروبەری بوو، ئاوارەی کەمپەکانی سنووری هەرێمی کوردستان، بە تایبەت پارێزگای دهۆک بوون.

ماوەی زیاتر لە ١٠ ساڵە، ئێزدییە ئاوارەکان لە کەمپەکاندا دەژین، بە هۆی نەبوونی پڕۆژەی خزمەتگوزاری و ڕەوشی تەناهیی و سیاسیی ناوچەکانیانەوە، بەشێک لە ئاوارە ئێزدییەکان تا ئێستا نەیانتوانیوە بگەڕێنەوە بۆ زێدی خۆیان.[١٦] ئەگەرچی بڕیار بوو ٣١ی تەمموزی ٢٠٢٤، دوا وادە بێت بۆ گەڕانەوەی ئاوارەکان، بەڵام هێشتا بەشێک لە ئاوارەکان ماونەتەوە و نەگەڕاونەتەوە[١٧] و وەزیری کۆچ و کۆچبەرانی عێراق، بەرپرسانی پەیوەندیداری لە هەولێر و دهۆک بە دروستکردنی ئاستەنگ لەبەردەم گەڕانەوەی ئاوارەکان تۆمەتبار کرد.[١٨] بەڵام وەزیری ناوخۆی هەرێم، ڕێبەر ئەحمەد،

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئـەو تۆمەتانـەی ڕەتکـردەوە و ڕایگەیانـد، پێویسـتە چـاو بـەو بڕیـارەدا بخشـێنرێتەوە[١٩]. وەزارەتـی کـۆچ و کۆچبەرانـی عێـراق، چەنـد جارێـک وێـڕای سـەردانی کەمپـەکان، داوای کردبـوو، خێزانـە ئێزدییـەکان بگەڕێنـەوە و لـە بەرامبـەر بڕیـاری گەڕانەوەیـان بـڕی چـوار ملیـۆن دینـار بـۆ هـەر خێزانێـک خـەرج دەکـرا وەک هاندانێـک.[٢٠]

لـە سـەرەتای مانگـی ئابـی ٢٠٢٤دا، قاسـم شەشـۆ، فەرمانـدەی هێـزی پێشـمەرگەی ئێزدخـان، لـە وتارێـکدا، کـە ئاراسـتەی ئێزدییەکانـی کردبـوو لـە سـاڵیادی داگیرکردنـی شـنگالدا، لـە شـێخان، باسـی لـە هۆکاریـی ئایینـی بـۆ کۆمەڵکـوژی ئێزدییـەکان کردبـوو. قاسم شەشۆ لە قسەکانیدا وتبووی «تا موحەممەد و ئایینەکەی مابن، کۆمەڵکوژی سـەر ئێزدییـەکان بـەردەوام دەبێت».[٢١] دەقـی تۆمـاری ئـەو بڕگەیـەی قسـەکانی قاسـم شەشـۆ، خێـرا بـە تـۆڕە کۆمەڵایەتییەکانـدا بـڵاو بـووەوە. وتەکانـی شەشـۆ، کاردانـەوەی جیاجیـا و «توندیـان» لێکەوتـەوە.

لـە دیارترین کاردانـەوەکان، هەریـەک لـە پەرلەمانتـاران عومـەر کۆچـەر و جەمال کۆچەر لـە فراکسـیۆنی یەکگرتـووی ئیسـلامی، لـە دادگای کەرخـی بەغـداد سکاڵایان لـە دژی شەشـۆ تۆمـار کـرد.[٢٢] هـاوکات لـە دهـۆک[٢٣] و موسـڵ سـکاڵا تۆمـار کـران. لـە دەسـتپێکدا داوا دەکـرا، شەشـۆ داوای لێبـوردن بـکات، بـەڵام کەناڵـی ڕووداو، لێدوانـی حەیـدەر شەشـۆ، یەکێـک لـە فەرماندەکانـی پێشـمەرگەی ئێزدخانـی بڵاوکـردەوە، کـە وتبـووی: ئـەوەی قاسـم شەشـۆ وتویەتـی ڕاسـتە و ئێمـە داوای لێبـوردن ناکەیـن.[٢٤]

یەکێکـی دیکـە لـە کاردانـەوەکان، وەڵامدانـەوەی مامۆسـتایانی ئایینـی بـوو، چ لەسـەر مینبـەری مزگەوتـەکان و چ لـە ڕێگـەی پەیـج و ئەکاونتـی خۆیـان لـە تـۆڕی کۆمەڵایەتـی فەیسـبووک و هەروەهـا چەناڵەکانـی تیـک تـۆک و یوتیـوب.

مامۆسـتا ئایینییەکان لـە سـەنگەری شـەڕێکی ئایینییـەوە دەیانڕوانییـە قسـەکانی شەشـۆ و بەشـێکیان، نەفرەتیـان لـە شەشـۆ و هاوڕێبازەکانـی دەکـرد، هەوڵیـان دەدا ڕای شـەقام لـە دژی ئایینـی ئێـزدی بوروژێنـن، بـەوەی بـە «شـەیتان پەرسـت» وەسـفیان دەکـردن، لـە کاتێکدا ئێزدییـەکان باوەڕیـان بـە یەکتاپەرسـتی هەیـە و فریشـتەی تـاوس وەک یەکێـک لـە فریشـتەگەورەکان ناودەبـەن.[٢٥]

دوای گوتـاری ئایینـی مامۆسـتایانی ئایینـی، لێشـاوێک لـە تورەیـی و دژایەتـی، جوێـن و سـوکایەتی لـە تۆڕەکۆمەڵایەتییەکانـەوە دژ بـە ئێزدییـەکان بڵاودەکرایـەوە. بابەتەکـە تەنیـا پرسـێکی ناوخۆیـی نەبـوو، بەڵکـو لـە ئاسـتیی سیاسـیی کاردانـەوەی بـەدوادا هـات و لـە میدیـای عێراقـی و ناوچەیـی و جیهانیـدا بـە بایەخـەوە ڕووماڵـکرا. زۆرینـەی سـەرچاوە هەواڵییەکانـی عەرەبـی و نێودەوڵەتـی ڕاپۆرتیـان لـە بـارەوە ئامادەکـرد.

شـەپۆلی گوتـاری ڕقـو کینـە لـە ٢٤ کاتژمێـری یەکەمـی دوای بڵاوبوونـەوەی وتەکانـی قاسـم شەشـۆ، ٣٧٥٠ نموونـەی لـە تـۆڕی کۆمەڵایەتـی فەیسـبووک بڵاوکرابوویـەوە. وەک ئـەوەی ڕێکخـراوی «پتریکـۆر» تایبـەت بـە مافـی مـرۆڤ مۆنیتەرینگـی کردبـوو.[٢٦] ئـەو

شەپۆلە گوتارەی ڕقو کینە ، ترس و دڵەڕاوکێیەکی زۆری لە ڕیزی ئاوارە ئێزدییەکانی نێو کەمپەکانی دهۆک دروست کرد و لە یەک ڕۆژدا زیاتر لە ٧٠٠ خێزانی ئێزدی ناچار بوون کەمپەکان بەجێبهێڵن و ڕابکەن بەرەو زێدی خۆیان.[٢٧]

تەوەری سێیەم: کردەنینامە

لەم تەوەرەدا، کە لایەنی کردەنی توێژینەوەکەیە، شیکاری ناوەڕۆکی چۆنایەتیی گوتارە بڵاوکراوەکان لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک، دەخرێنەڕوو، بە بەکارهێنانی میتۆدی شیکاری ناوەڕۆک لە جۆری «چۆنایەتی» و بە پشتبەستن بە شێوازی شیکاری بابەتیی (Themes Analysis)، شیکاریی بۆ دەق و ناوەڕۆکی مشتەیەک لە گوتارە بڵاوکراوەکان لە ڕوانگەی دیدگای تیۆریی ئەم توێژینەوەیە دەکرێت.

نموونەی یەکەم:

لە پەیجی «وتارەکانی مامۆستا مەسعود کانی کوردەیی» و «Asman HD» گرتەیەکی ڤیدیۆیی مامۆستایەکی ئایینی بە ناونیشانی «**مامۆستا مەلا مەسعود بە توندی وەڵامی قاسم شەشۆ دەداتەوە**»[٢٨] بڵاوکراوەتەوە، گرتەکە دوو خولەک و ٤١ چرکەیە، ئەو مامۆستا ئایینیە، هێرشێکی ڕاستەوخۆ دەکاتە سەر کەسایەتیی «قاسم شەشۆ» و دەڵێت: «**کابرا لە شنگالەوە وەکو سەگ بە پێغەمبەر دەوەڕێت، وەکو بەراز پێی دەحەپێت**».

چواندنی قسەکردنی ئەو کەسایەتییە بە دوو ئاژەڵی وەک سەگ و بەراز، کە هەردووکیان لە ئایینی ئیسلامدا بە گڵاو و پیس دادەنرێن و بەراز بە دەقی قورئان گۆشتی حەرام کراوە و نابێت موسڵمان نزیکی بکەون، ئاماژەیە بۆ ئەوپەڕی بێ ڕێزی و سوکایەتی بە کەسایەتییە ئێزدییەکە.

هەروەها وتاربێژە ئایینییەکە دەڵێت: «**خوا ڕووت ڕەش بکات**»، ئەم گوزارشتە جگە لەوەی دەربڕینی ڕقو کینەیە، بە جنێو دادەنرێت، بڵاوکردنەوەی جنێویش بە گوێرەی یاسای سزادانی عێراقی ژمارە ١١١ی ساڵی ١٩٥٩ و یاسای کاری ڕۆژنامەگەری لە کوردستان ژمارە ٣٥ی ساڵی ٢٠٠٧ و یاسای خراپ بەکارهێنانی ئامێرەکانی پەیوەندیکردن قەدەغەیە و سزای یاسایی بۆ دەستنیشان کراوە.

لە بەشێکی دیکەی قسەکانی مامۆستا ئایینییەکەدا هاتوە: «**ئەمڕۆ تۆ بە پێغەمبەر دەوەڕیت، هەی بە قوربانی نەعلی پێغەمبەر بیت، هەی بە قوربانی خۆڵی ژێر پێی پێغەمبەر بیت، هەی خوا ڕووت ڕەشبکات لە دونیا و قیامەتدا**». هەروەها بەڵگەی قورئان دەهێنێتەوە بۆ تەکفیرکردن و ناشیرینکردنی کەسایەتییە ئێزدییەکە، کە ئەمەش هۆکارە بۆ دروستکردنی ڕقو کینە و توڕەیی بەرامبەری و زەمینەخۆشکردن بۆ هێرشکردنە سەری و لەناوبردنی.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە وتارەکەدا، ئەو مامۆستا ئایینییە دەست و پەنجەی هەڕەشە ڕادەوەشێنێت، ئەم جوڵەیەش گوزارشتە لە ئاماژەی جەستەیی بۆ پیشاندانی دژایەتی لە دژی کەسایەتییە ئێزدییەکە و هاندانە بۆ تووڕەکردنی خەڵک و نواندنی کاردانەوە.

نموونەی دووەم:

لە گروپی **«وتارەکانی مامۆستا سالار چۆمانی»** و چەندین ئەکاونی هەوادارانی لە تۆڕی کۆمەڵایەتیی فەیسبوک، گرتەیەکی ڤیدیۆیی ٢ خولەک و ٢٦ چرکە، کە وتارێکی مامۆستای ئایینی سالار چۆمانییە بڵاوکراوەتەوە بە ناونیشانی **«وەڵامێکی جەرگبر بۆ قاسم شەشۆ لە لایەن مامۆستای بەڕێز مامۆستا سالار چۆمانی»**.[٢٩]

ئەو مامۆستا ئایینییە وتارەکەی بە وتنی چەند بارەی **«أعوذ بالله من الشیطان الرجیم»** دەسپێدەکات، بەکارهێنان و وتنی ئەم گوزارشتە بۆ بە نەفرەت کردن لە خودای ئێزدییەکان بەرمەبنای ئەو بڕوایەی، کە ئەوان شەیتان پەرستن‌و پێویستە نەفرەتیان لێبکرێت. وەکچۆن لە بڕگەیەکی دیکەی قسەکانیدا، مامۆستا ئایینییەکە دەڵێت: **«اعوذ بالله من دیانة الایزدیة، واعوذ بالله من قاسم شەشو واعوانە»، «خوایە پەنا دەگرین لەم دیانەتە خەبیس‌و پیسە، کە کاریان شەیتان پەرستی‌و شەریک بۆ خوا بڕیاردانە، ئێمە لێیان بەرین، ئەوانەشی کە هاوکاری ئەم شیتان پەرستانەن، هیچیان کەمتر نیە لەوان»**. لەم دێڕەشدا، ئەم مامۆستا ئایینییە، جەخت لەسەر شەیتان پەرستی ئێزدییەکان دەکاتەوە. لەکاتێکدا ئێزدییەکان بڕوایان بە یەکتاپەرستی هەیە و فریشتەی تاوس وەک یەکێک لە فریشتەگەورەکان ناودەبەن. هەروەها ناوزەدکردنی ئایینی ئێزدی بە پیس‌و خراپ، ئاماژەی قبوڵنەکردنی ئاینەکەیان‌و ژیانکردنە لەگەڵیان، ئەمەش دەربڕینی ڕق‌و کینەیە لە دژی ئەو ئاینەو شوێنکەوتووەکانیان.

لە بڕگەیەکی دیکەدا، مامۆستا ئایینییەکە، دەڵێت **«پیاوێک، خەبیسێک، شیتانێک، لەناو باوەشی موسوڵمانانادا دەڵێت: هەتاوەکو موحەمەد و دینی موحەمەد مابێت، بەڵاو موسیبەت لەسەر ئێمە کۆتایی نایەت». «دینی موحەمەد نیە وای لە تۆ کردووە، کاکی نەزان‌و جاهیل بە واقیع‌و بە دین‌و هەموو شتێک، ئەمە شیتان پەرستیەکەی خۆتە وای لێکردویت، نەک دینی موحەمەد»**.

لەم بڕگەیەدا، مامۆستا ئایینییەکە، لە دزێوکردنی ئایینی ئێزدییەوە، دێتە سەر دزێوکردن‌و بەشەیتانکردنی ئەو کەسایەتیە ئێزدییەو ئەم گوزراشتی شەیتانە لەناو ئایینی ئیسلامدا، هەمیشە ئەگەری ڕقلێبونەوەیەکی بەدوواوەیە تا ئاستی ڕەجمکردن‌و سڕینەوەی شەیتانەکە. سەرباری ئەوەش، دەیەوێت بڵێیت، ئەو کەسایەتیە ئێزدییەو ئێزدییەکان، لە چوارچێوەی ئەو شوێن‌و ڕووبەرەدا دەژین کە ئیسلام خاوەنیەتی‌و ئەوان میوانن‌و بۆیان نیە هیچ قسەیەک لەسەر ئیسلام بکەن، لەکاتێکدا شەنگال زێدی ڕاستەقینەی ئێزدییەکانەو دەیان جار ڕووبەڕووی جینۆساید بوونەتەوە و لەشوێنی

خۆیان وەدەرنراون. هەروەها هۆکاری جینۆسایدەکە دەبەستێتەوە بەوەی ئەوان شەیتان دەپەرستن، وەک ئاماژەیەک بۆ ڕەوایەتیدان بە تاوانەکە و لۆمەکردنی قوربانییەکان.

نموونەی سێیەم:

لە پەیجی فەیسبووکی (پیرەمەگروون پرێس) گرتەیەکی ڤیدیۆیی کە ماوەکەی هەشت خولەک و ٤١ چرکەیە بەناونیشانی (بۆ ناماقوڵیەکی قاسم شەشۆ) بڵاوکراوەتەوە، کە وتارێکی مامۆستایەکی ئایینیە بەناوی (تاهیر کەلەباشی).[٣٠]

لە وتارەکەیدا، ئەو مامۆستا ئایینییە، بە (قاسم سەشۆ) دەڵێت:

«قاسم شەشۆ یەکێکە لەو بەرپرسە گەندەڵانەی کە ناوچەی شەنگالی بۆ چوار هامەر بەجێهێشت و خەڵکەکەی هەمووی دەربەدەرو ئاوارە کرد، ئێستا ئەو بەرپرسە گەندەڵە بێ ڕێزی بە پێغەمبەری خۆشەویستمان (د.خ) کردووە، هیچ ڕێزو حورمەتێکی لەناو حزب و جەماوەرو حکومەتدا نەماوە، ئەیەوێ بەو بێڕێزییە بەرامبەر پێغەمبەرمان چەورەیەک دەستبخات».

ئەم پەرەگرافە لە قسەکانی ئەو مامۆستا ئایینییە، دوو گوزراشتی هەیە، یەکەمیان ناوزڕاندنی کەسایەتی ئایینیی ئێزدی (قاسم شەشۆ)، لەڕێی تۆمەتخستنەپاڵی بە گەندەڵی و خیانەتی نیشتیمانی، لەکاتێکدا هیچ بەڵگەیەکی نەخستۆتەڕوو، ئەمەش بەپێی یاسا پەیوەندیدارەکانی کاری ڕۆژنامەوانیی، قەدەغەکراو و ڕێپێنەدراوە. هەروەها وەک کەسێکی بێ ڕێزو بێ حورمەت ناوی دەهێنێت، ئەمەش سوکایەتیکردن بە کەسایەتی ئەو کەسە. لەهەردوو حاڵەتەکەشدا، ئاماژەی ڕقو کین لە وتارەکەیدا بەرامبەر بەو کەسە بەڕوونی هەستیپێدەکرێت.

لەنێو وتارەکەیدا، مامۆستا ئایینییەکە، دەڵێت **«کاتێک قاسم شەشۆیەکی دۆڕاوو هەڵاتووی شەنگال تەسلیمکەر بێڕێزی بەرامبەر پێغەمبەری خوا دەکات، شەرمەزارییە بۆ یەکێتی حزبەکان نەک یەکێتی زانایان کە فزەتان لێوە نایەت، شەرمەزارییە بۆ دادگاکانی کوردستان کە فەرمانی دەستگیرکردنی بۆ دەرناکەنو نایهێننە سەر تەلەڤزیۆنو تا ئەو هەڵەو ناماقوڵیەی بەرامبەر بە پێغەمبەر کردویەتی پێی ڕاستبکەنەوە».**

لەم پەرەگرافەشدا، مامۆستا ئایینییەکە، ڕەخنە ئاراستەی یەکێتی زانایانی ئایینی ئیسلامی کوردستان دەکات و بە شەرمەزار وەسفیان دەکات و داوای هەڵوێست وەرگرتنو تورەبوونیان لەو کەسایەتیەی پێکهاتەی ئێزدی دەکات، لەکاتێکدا ئەو یەکێتیە جەخت لەسەر پێکەوەژیانی نێوان ئاینو ئاینزاکان دەکاتەوە. هەروەها ئەو مامۆستا ئاینییە داوا دەکات؛ دادگاکان فەرمانی دەستگیرکردن بۆ قاسم شەشۆ دەربکەن و لەسەر تەلەڤیزیۆن پەشیمانی بکەنەوە، لەکاتێکدا ئەمە ڕێوشیوێنی یاسایی خۆی هەیە و کاری دادگا نیە، خەڵک بخاتە سەر تەلەڤزیۆن و پەشیمانی و ئەستۆپاکی پێ بکات.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەگشتی ئەم تێڕوانینەی ئەم مامۆستا ئاینییە، کە بە هەڵچوون و تووڕەبوونێکی نائاسایی دەریدەبڕێت لە دژی کەسایەتیەکی ئێزدی، جگە لە ڕق و کینەو ڕقکردنی خەڵکی موسڵمان، هیچ ئاماژەیەکی دیکە هەڵناگرێت.

لە بڕگەیەکی دیکەدا، مامۆستا ئاینییەکە، دەڵێت «**ئێمە وەکو موسڵمانانی کوردستان داوامان لە قاسم شەشۆ هەیە، کە لانی هەرە کەم بێتە سەر تەلەڤزیۆن و بە ڕاشکاوی بڵێت: من بێ ئەدەبیم بەرامبەر گەورەترین پێغەمبەر کردوە و داوای لێبوردن لە یەکە بە یەکەی موسڵمانانی ئەم کوردستانە دەکەم**». ئەمەش بە ڕوونی دیارە کە ئاماژەی هەڕەشەکردنە و دەربڕینی ڕق و کینەیە بەرامبەر بەو کەسایەتیە ئێزدییە.

سەرباری ئەوانەش، ئەو مامۆستا ئاینییە چەند جارێک، هێرشی توند دەکاتە سەرحکومەت و حزبە دەسەلاتدارەکان بە دزو گەندەڵو دۆڕاو پشتگیریکەر لە قاسم شەشۆ ناوزەدیان دەکات. تەواوی قسەکانیش بۆ هاندانی ئەو لایەنانەیە کە سزای ئەو کەسایەتیە ئێزدییە بدەن و ئەمەش جگ لە ڕق و توندوتیژی هیچ ئاماژەیەکی دیکە هەڵناگرێت. جگە لە ئاماژەکردن بە فەرموودەی پێغەمبەر وەک بەڵگەو پاساوهێنانەوە بۆ قسەو دەربڕینە توندەکانی.

نموونەی چوارەم:

پەیجی ماڵپەڕی «**چاکسازی**» لە تۆڕی کۆمەلایەتی فەیسبوک، گرتەی ڤیدیۆیی وتاری مامۆستا سەرهەد خەلیفانی بلاوکردووەتەوە. گرتەکە ٦:٤٠ چرکەیە. تێیدا ئەو مامۆستا ئایینیە دەڵێت: «**کەسێکی هەر بالای ئێزدییەکان دەمدرێژی دەکات، ئێمە بەلامانەوە سەیر نیە، چونکە پێغەمبەری خاتەم، بەو پەیامەی هاتووە، نوور و ڕووناکی پێیە... هەمیشە شەمشەمەکوێرەکان قەڵسن بەرامبەر بە ڕووناکی،...**».

لێرەدا مامۆستا ئایینییەکە، قاسم شەشۆ بە شەمشەمەکوێرە دەچوێنێت و هەموو خەسڵەتێکی مرۆڤبوونی لێ دادەڕنێ. وەک ئامادەکارییەک بۆ ئەوەی هیچ بەهایەک بۆ خوێنی دانەنرێت.

لە بڕگەیەکی دیکەی قسەکانیدا دەڵێت: «**ڕەبولعالەمین دەفەرموێت شوێن و جێگایان دۆزەخە**»، **هەروەها فەرموودەیەکیش بە بەڵگە دەهێنێتەوە، کە پەروەردگار ترس و بیم دەخاتە دڵی هاوبەشدانەرانەوە بە ئەندازەی یەک مانگ ڕێگە**». لەم بڕگەیەدا، حوکمی ئایینی لە بارەی قاسم شەشۆ و ئێزدییەکان دەخاتەڕوو، کە دۆزەخە و هۆکاری قسەکانی قاسم شەشۆش بۆ ئەوە دەگێڕێتەوە، کە ترسیان لە پێغەمبەر و ئیسلام هەیە.

ئەو مامۆستا ئایینە دەشڵێت: «**کەسێک هێرش بکاتە سەر پێغەمبەری خاتەم، ئێمە گیانمان و ژیانمان بە قوربانی پێغەمبەر دەکەین و هێڵی سوورە و لە ماڵمان و گیانمان و ولاتمان لەپێشترە**». ئەمەش جۆرێکە لە ئامادەکاری بۆ تووڕەکردنی وەرگران.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

دواتر دەڵێت: «**هەندێک کەس دەڵێن ئێمە هەقمان چیە، خوا ساحێبی ئەم دینەیە، جا گێلێکی وەک تۆ کە ئەم قسانە دەکەیت، حەیف نیە موسڵمان بیت، تۆ چ موسڵمانێکی ئەگەر چاوت سوور نەبێتەوە و هەڵوێستێکت نەبێ، بێکەڵکێکی وەک تۆ موسڵمان بیت یان نەبی چ لە وەزعەکە دەگۆڕێت... لەسەر ماڵ و ئۆتۆمبێل و جلوبەرگت و عەشیرەتت قسەیەک بکرێت تورە دەبی، ئەوەندەی لە خەمی خۆتی ئەوەندە لە خەمی ئەم دینە و پێغەمبەرەکەت نیت**». لێرەدا مامۆستاکە بە ڕاوەشاندنی پەنجەی هەڕەشە و دەست هانی موسڵمانان دەدات، تورە بن و لەسەر پێغەمبەر و ئایینەکەیان بەدەنگ بێت، وەک ئەوەی دەڵێ «**ئەگەر لای هەندێک کەس شەیتان هێڵی سوور بێت، ئەوا لای ئێمە هەموو موسڵمانێکی دامەزراو هێڵی سوورە**».

دەرئەنجام

* گوتاری ڕق و کینە بە شێوەیەکی بەرچاو لەو وتارە ئایینیانە بەرجەستە بووە، کە بە مەبەستی وەڵامدانەوەی وتاری کەسایەتییەکی ئێزدی بڵاوکراونەتەوە.

* تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، بە تایبەتی فەیسبوک بەکارهێنراوە بۆ بڵاوکردنەوەی گوتاری ڕق و کینە.

* گوتاری ڕق و کینە، پشتی بە دەقە ئایینییەکان بەستووە بۆ تەکفیرکردن و زەمینەسازی بۆ سڕینەوە و لەناوبردنی پێکهاتەی ئێزدی.

* جوێن، سوکایەتی، ناوزڕاندن، حوکمدانی ئایینی لە سەر مینبەرەکان و لە ڕێگەی وتارە ئایینییەکانەوە بۆ شکاندنی ئێزدییەکان بە گشتیی بەکارهێنراوە.

* لە ڕێی وتارە ئایینییەکانەوە داوا لە موسڵمانان کراوە، تووڕە بن و هەڵوێست و کاردانەوە بنوێنن بەرامبەر بەوانەی هێرش دەکەنە سەر پیرۆزییەکانی ئیسلام، بە تایبەتی ئێزدییەکان.

* ئێزدییەکان بە موشریک (هاوبەش دانەر بۆ خودا) و شەیتان پەرست، وێناکراون و هەموو جۆرە دۆستایەتییەک لەگەڵیان قەدەغە کراوە.

ڕاسپاردەکان

* ڕاگەیاندنی هەڵمەتی نیشتمانیی بۆ ڕێگرتن لە گوتاری ڕق و کینە، ڕێکارێکی پێویستە بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیارییەکی گشتیی لە بارەی مەترسییەکانی ئەو گوتارە و چۆنێتی خۆپاراستن لێی.

* دۆزینەوەی ڕێکارێکی یاسایی گونجاو بۆ ڕێگرتن لە بەکارهێنانی تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان بۆ بڵاوکردنەوەی گوتاری ڕق و کینە و سڕینەوەی ئەو بابەتانەی دەچنە خانەی گوتاری ڕق و کینەوە.

* بەهێزکردنی بنەما پیشەییەیی و ئیتیکییەکان لە دەزگاکانی ڕاگەیاندن بە گشتیی و پابەندکردنیان بە بڵاونەکردنەوەی هیچ جۆرە گوتارێک کە هەڵگری مۆرکی ڕقو کینە بێت.

پێشنیاز

* مۆرکەکانی گوتاری ڕقو کینە و چۆنێتی مامەڵەی یاسایی بۆ ڕێگرتن لە بڵاوکردنەوەی ئەو گوتارە لە میدیا و سۆشیالمیدیادا.

* لێکەوتەکانی گوتاری ڕقو کینە لەسەر ئاشتەوایی کۆمەڵایەتیی و ئاسایشی دەروونی تاکەکانی کۆمەڵگە لە ناو هەریەک لە پێکهاتە ئایینی و نەتەوەییەکانی هەرێمی کوردستاندا.

* کاریگەری وتاری ڕقو کینەی ئایینی لەسەر ئاسایشی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە.

پەراوێزەکان:

– اغينيو كاكايـاردون، دانيت كال، و اخـرون، مكافحـة خطـاب الكراهيـة فـي الانترنـت، سلسـة اليونسـكو حـول حريـة الانترنـت، اليونسـكو 2015، ص 10.

2 – وسام بشار عبد فرج، جرائم الكراهية، دراسة مقارنة فى القوانين الوطنية والدولية، رسالة ماجستير، جامعة بغداد، كلية القانون، 2015، ص25.

3 – دوللي الصراف، خطاب الكراهية عبر مواقع التواصل الاجتماعي: سبل المكافحة، ورقة تحليل سياسات أمنية، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، ص 5.

4 – الأمم المتحدة، المستهدفين بخطاب الكراهية، https://www.un.org/ar/hate-speech/impact-and-prevention/targets-of-hate

5 – الناصر عمارة، خطاب الكراهية: التحديات وسبل المواجهة، (Istanbul Journal of Arabic Studies)، Volume 4، Issue 1، 2021، p36.

– Stavos Assimakoponlos, Fabienne baider, Sharon Millar, Online hate speech in the European Union, A discourse- Analytic perspective, Switzerland: Springer, 2017, p. 4.

6 – أسما قنديل، آليات التصدي لخطاب الكراهية في وسائل الإعلام، تاريخ النشر 9 ابريل 2024، تاريخ الزيارة 20 اوكتوبر 2024، شبكة الصحفيين الدوليين، https://2u.pw/Zp4Asx5Q

7 – kaiciid، كيفية تحليل خطاب الكراهية ورصده، تاريخ النشر 18 ابريل 2021، تاريخ الزيارة 20 اوكتوبر 2024، https://2u.pw/fIElMVaf

8 – نون وشين، كيف نرصد خطاب الكراهية ونتصدى له؟، تاريخ النشر 12 يوليو 2024، تاريخ الزيارة 20 اوكتوبر 2024، https://noonwashin.com/Hatespeech

9 - kaiciid، كيفية تحليل خطاب الكراهية ورصده، تاريخ النشر 18 ابريل 2021، تاريخ الزيارة 20 اوكتوبر 2024، https://2u.pw/fIElMVaf

10 - أنتونيلا بيرينيو أن بلوين, ريجا ويس، جوناثان برايت، وثيقة العمل، معالجة حطاب الكراهية علي وسائيل التواصل الاجتماعي: التحديات المعاصرة، منظمة الأمم المتحدة للتربية والعلم والثقافة، باريس، 2022، ص 7.

11 - دوللي الصراف، خطاب الكراهية عبر مواقع التواصل الاجتماعي: سبل المكافحة، ورقة تحليل سياسات أمنية، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، ص 12-11.

12 - هيومان رايتس وتش، العراق: الاقتتال السياسي يعرقل إعادة إعمار سنجار، تاريخ النشر 6 حزيران 2023، تاريخ الزيارة 20 تشرين الأول 2024، https://www.hrw.org/ar/news/2023/06/06/iraq-political-infighting-blocking-reconstruction-sinjar

13 - PUK media، وزيرة الهجرة: منع دخول موظفينا الى مخيمات النازحين في أربيل ودهوك مستمر، تاريخ النشر 23 حزيران 2024، تاريخ الزيارة 20 تشرين الاول 2024، https://www.pukmedia.com/AR/Details/181157

14 - وكالة أنباء العالم العربي، وزيرة الهجرة العراقية لـAWP: حكومة أربيل تستغل ملف النازحين بشكل "غير لائق وغير إنساني"، تاريخ النشر 16 فبراير 2024، تاريخ الزيارة 25 تشرين الاول 2024، https://awp.net/ar/stories/wzyrt-alhjrt-aleraqyt-l-awp-hkw-mt-arbyl-tstghl-mlf-alnazhyn-bshkl-ghyr-layq-wghyr-insany/

15 - كوردستان24، ريبر أحمد: سيعاد النظر في قرارات بغداد بشأن إغلاق مخيمات النازحين بالإقليم، تاريخ النشر 8 تموز 2024، تاريخ الزيارة 25 تشرين الاول 2024، https://www.kurdistan24.net/ar/story/330449

16 - هندرين مكي، الهجرة: منحة الـ4 ملايين ستشمل جميع العوائل العائدة من المخيمات، تاريخ النشر، 17 اذار 2024، تاريخ الزيارة 25 تشرين الاول 2024، https://www.ina.iq/205181--4-.html

17 - بەڵگە، پەیج لە فەیسبووک، قاسم شەشۆ،فەرماندەی هێزەکانی پارتی لە شەنگال:هەتا موحەمەد پەیامبەری ئیسلام مابێت،لەناوبردنی ئێزیدی کۆتایی نایەت،چونکە دوژمنی دینی ئێمەیە، کاتی بڵاوکردنەوە 6ی ئابی 2024، https://www.facebook.com/reel/293493263852686

18 -خابیر، فراکسیۆنی یەکگرتوو سکاڵای لە دژی قاسم شەشۆ تۆمارکرد، کاتی بڵاوکردنەوە 7ی ئابی 2024، کاتی سەردان 27ی تشرینی یەکەمی 2024، https://2u.pw/Ykjih3wc

19 . کوردستان24،لە دادگای دهۆک سکاڵا لە دژی قاسم شەشۆ کرا بەهۆی ئەوەی "بێڕێزی" بەرامبەر بە پێغەمبەری ئیسلام (د. خ) کردووە، کاتی بڵاوکردنەوەی 6ی ئابی 2024، سەردان 26ی تشرینی یەکەمی 2024، https://www.facebook.com/watch/?v=1891760201299202&_rdc=1&_rdr

20 - رووداو، حەیدەر شەشۆ دەڵێت، ئەو ڤیدیۆیەی قاسم شەشۆ لەسەر پەیامبەری ئیسلام (د.خ) بڵاوکراوەتەوە 'راستە، بەڵام داوای لێبووردن ناکەین چونکە راستیمان گوتووە و بەهەڵە

لێکدراوەتەوە'، کاتی بڵاوکردنەوە 6ـی ئابی 2024، کاتی سەردان 27ی تشرینی یەکەمی 2024، https://2u.pw/5ZislGn0

21 - بی بی سی، من هم الإيزيديون؟ تاريخ النشر 8 اب 2024، تاريخ الزيارة 27 تشرين الاول 2024، https://www.bbc.com/arabic/middleeast/2014/08/140808_who_are_yazidis

22 - بتريكور، تحذير خطير، تاريخ النشر 6 اب 2024، صفحة رسمية للمنظمة، https://www.facebook.com/PETRICHOR.ORG/posts/pfbid08LiSEnEQdayC-NcLgXnHzLhmVJ2Gp1j6qJdDM6cc3kFAC182LD6rJjSffaXVapZ14l

23 - ضياء عودة، "زوبعة منظمة" تدفع عائلات إيزيدية للفرار من كردستان العراق، الحرة، تاريخ النشر 09 أغسطس 2024، تاريخ الزيارة 27 تشرين الاول 2024، https://2u.pw/VtLTVyrh

24 - بڕوانە ئەم بەستەرانە لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک: پەیجی وتارەکانی مامۆستا مسعود کانی کوردەیی، ڕۆژی بڵاوکردنەوەی 10ی ئابی 2024، پۆستەکە 2800 لایک و 263 کۆمێنت و 140 هەزار جار بینراوە. https://www.facebook.com/61555521797677/videos/878017067524935

هەروەها بڕوانە بەستەری پەیجی ئاسمان ئێچ دی، ڕۆژی بڵاوکردنەوەی 10ی ئابی 2024، پۆستەکە 1000 لایک و 100 کۆمێنت و 15 جار شێرکراوە https://2u.pw/EDCsOAAD.

25 - شاکار چۆمانی، ئەکاونت لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک، مێژووی بڵاوکردنەوەی 11ـی ئابی 2024، https://web.facebook.com/61553624676485/videos/1180642216510850/

26 - پیرەمەگرون پۆست، پەیج، (مامۆستا تاهیر کەلەباشی بۆ ناماقوڵیەکەی قاسم شەشۆ) مێژووی بڵاوکردنەوەی 9ـی ئابی 2024، https://2u.pw/DTfnbfLF

سەرچاوەکان

کوردی، توێژینەوە:

١- د.بەهات حەسیب قەرەداغی، ئاسۆ قادر شێخ محەمەد، تەشەنەکردنی گوتاری ڕکوکینە لە تۆڕەکۆمەڵایەتییەکاندا (توێژینەوەیەکی شیکارییە بۆ تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک)، لە گۆڤاری توێژەر، بەرگی ٦، ژمارە ١، بەهاری ٢٠٢٣ بڵاوکراوەتەوە.

کوردی، وێبسایت و سۆشیالمیدیا:

١- بەڵگە، پەیج لە فەیسبووک، قاسم شەشۆ،فەرماندەی هێزەکانی پارتی لە شەنگال:هەتا

موحەمەد پەیامبەری ئیسلام مابێت،لەناوبردنی ئێزیدی کۆتایی نایەت،چونکە دوژمنی دینی ئێمەیە، کاتی بڵاوکردنەوە ٦ی ئابی ٢٠٢٤، https://www.facebook.com/ reel/٢٩٣٤٩٣٢٦٣٨٥٢٦٨٦

٢- خابیر، فراکسیۆنی یەکگرتوو سکاڵای لە دژی قاسم شەشۆ تۆمارکرد، کاتی بڵاوکردنەوە ٧ی ئابی ٢٠٢٤، کاتی سەردان ٢٧ی تشرینی یەکەمی ٢٠٢٤، https://u٢. pw/Ykjih٣wc

٣- کوردستان٢٤،لە دادگای دهۆک سکاڵا لە دژی قاسم شەشۆ کرا بەهۆی ئەوەی «بێرێزی» بەرامبەر بە پێغەمبەری ئیسلام (د. خ) کردووە، کاتی بڵاوکردنەوەی ٦ی ئابی ٢٠٢٤، سەردان ٢٦ی تشرینی یەکەمی ٢٠٢٤، https://www.facebook.com/ v?/watch=٢٠٢٩٩٢١٠٢٠٦٧١٩٨١&rdc_=١&rdr_

٤- رووداو، حەیدەر شەشۆ دەڵێت، ئەو ڤیدیۆیەی قاسم شەشۆ لەسەر پەیامبەری ئیسلام (د.خ) بڵاوکراوەتەوە ‹راستە، بەڵام داوای لێبووردن ناکەین چونکە راستیمان گوتووە و بەهەڵە لێکدراوەتەوە›، کاتی بڵاوکردنەوە ٦ی ئابی ٢٠٢٤، کاتی سەردان ٢٧ی تشرینی یەکەمی ٢٠٢٤، https://pw.u٢/٠ZislGn٥

٥- پەیجی وتارەکانی مامۆستا مسعود کانی کوردەیی، ڕۆژی بڵاوکردنەوەی ١٠ی ئابی ٢٠٢٤، پۆستەکە ٢٨٠٠ لایک و ٢٦٣ کۆمێنت و ١٤٠ هەزار جار بینراوە. https://www. facebook.com/٦١٥٥٥٥٢١٧٩٧٦٧٧/videos/٨٧٨٠١٧٠٦٧٥٢٤٩٣٥

٦- پەیجی ئاسمان ئێچ دی، ڕۆژی بڵاوکردنەوەی ١٠ی ئابی ٢٠٢٤، پۆستەکە ١٠٠٠ لایک و ١٠٠ کۆمێنت و ١٥ جار شێرکراوە https://u٢.pw/EDCsOAAD.

٧- شاکار چۆمانی، ئەکاونت لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک، مێژووی بڵاوکردنەوەی ١١ـی ئابی ٢٠٢٤،

https://web.facebook.com/٦١٥٥٣٦٢٤٦٧٦٤٨٥/videos/١١٨٠٦٤٢٢١٦٥١٠٨٥٠/

٨- پیرەمەگرون پۆست، پەیج، (مامۆستا تاهیر کەلەباشی بۆ ناماقوڵیەکەی قاسم شەشۆ) مێژووی بڵاوکردنەوەی ٩ـی ئابی ٢٠٢٤، https://u٢.pw/DTfnbfLF

عەرەبی، توێژینەوە:

١- د. بان حكمت عبدالكريم، خطاب الكراهية عبر مواقع التواصل الاجتماعي وأثره في جرائم العنف، مجلة كلية التراث الجامعة، العدد الخامس والثلاثون، ١، ٢٠٢٣، ص ٦٦٧ – ٦٨٤.

٢- حسو هورمى، معالجة خطابات الكراهية – رؤية أيزيدية، ورقة بحثية، مقدمة للمؤتمر (في مواجهة خطابات الكراهية في العراق)، بتاريخ ٣٠،١،٢٠١٦.

٣- اغينيو كاكاياردون، دانيت كال، و اخرون، مكافحة خطاب الكراهية في الانترنت، سلسة اليونسكو حول حرية الانترنت، اليونسكو ٢٠١٥، ص ١٠.

٤- وسـام بشـار عبـد فـرج، جرائـم الكراهيـة، دراسـة مقارنـة فـى القوانيـن الوطنيـة والدوليـة، رسـالة ماجسـتير، جامعـة بغـداد، كليـة القانـون، ٢٠١٥، ص٢٥.

٥- دوللـي الصـراف، خطـاب الكراهيـة عبـر مواقـع التواصـل الاجتماعـي: سـبل المكافحـة، ورقـة تحليـل سياسـات أمنيـة، جامعـة نايـف العربيـة للعلـوم الأمنيـة، ص ٥.

٦- الناصر عمارة، خطاب الكراهية: التحديات وسبل المواجهة،
(Istanbul Journal of Arabic Studies)، Volume 4، Issue 1، 2021، p36.

٧- أنتونيـلا بيرينيـو أن بلويـن، ريجـا ويـس، جوناثـان برايـت، وثيقـة العمـل، معالجـة حطـاب الكراهيـة علـي وسـائيل التواصـل الاجتماعـي: التحديـات المعاصـرة، منظمـة الأمـم المتحـدة للتربيـة والعلـم والثقافـة، باريـس، ٢٠٢٢، ص ٧.

عەرەبی، وێبسایت:

١- أسـما قنديـل، آليـات التصـدي لخطـاب الكراهيـة فـي وسـائل الإعـلام، تاريـخ النشـر ٩ ابريـل ٢٠٢٤، تاريـخ الزيـارة ٢٠ اوكتوبـر ٢٠٢٤، شـبكة الصحفييـن الدولييـن،
https://2u.pw/Zp4Asx5Q

٢- الأمـم المتحـدة، المسـتهدفين بخطـاب الكراهيـة، https://www.un.org/ar/hate-speech/impact-and-prevention/targets-of-hate

٣- kaiciid، كيفيـة تحليـل خطـاب الكراهيـة ورصـده، تاريـخ النشـر ١٨ ابريـل ٢٠٢١، تاريـخ الزيـارة ٢٠ اوكتوبـر ٢٠٢٤،
https://2u.pw/fIEIMVaf

٤- نـون وشـين، كيـف نرصـد خطـاب الكراهيـة ونتصـدى لـه؟، تاريـخ النشـر ١٢ يوليـو ٢٠٢٤، تاريـخ الزيـارة ٢٠ اوكتوبر ٢٠٢٤، https://noonwashin.com/Hatespeech

٥- هيومـان رايتـس وتـش، العـراق: الاقتتـال السياسـي يعرقـل إعـادة إعمـار سـنجار، تاريـخ النشـر ٦ حزيـران ٢٠٢٣، تاريـخ الزيـارة ٢٠ تشـرين الأول ٢٠٢٤،
https://www.hrw.org/ar/news/2023/06/06/iraq-political-infighting-blocking-reconstruction-sinjar

٦- PUK media، وزيـرة الهجـرة: منـع دخـول موظفينـا الـى مخيمـات النازحيـن فـي أربيـل ودهـوک مسـتمر، تاريـخ النشـر ٢٣ حزيـران ٢٠٢٤، تاريـخ الزيـارة ٢٠ تشـرين الاول ٢٠٢٤،
https://www.pukmedia.com/AR/Details/181157

٧- وكالـة أنبـاء العالـم العربـي، وزيـرة الهجـرة العراقيـة لـAWP: حكومـة أربيـل تسـتغل ملـف النازحيـن بشـكل «غيـر لائـق وغيـر إنسـاني»، تاريـخ النشـر ١٦ فبرايـر ٢٠٢٤، تاريـخ الزيـارة

٢٥ تشرين الاول ٢٠٢٤،

https://awp.net/ar/stories/wzyrt-alhjrt-aleraqyt-l-awp-hkwmt-arbyl-tstghl-mlf-alnazhyn-bshkl-ghyr-layq-wghyr-insany/

٨- كوردستان٢٤، ريبر أحمد: سيعاد النظر في قرارات بغداد بشأن إغلاق مخيمات النازحين بالإقليم، تاريخ النشر ٨ تموز ٢٠٢٤، تاريخ الزيارة ٢٥ تشرين الاول ٢٠٢٤،

https://www.kurdistan24.net/ar/story/330449

٩- هندرين مكي، الهجرة: منحة الـ٤ ملايين ستشمل جميع العوائل العائدة من المخيمات، تاريخ النشر، ١٧ اذار ٢٠٢٤، تاريخ الزيارة ٢٥ تشرين الاول ٢٠٢٤،

https://www.ina.iq/205181--4-.html

١٠- بی بی سی، من هم الإيزيديون؟ تاريخ النشر ٨ اب ٢٠٢٤، تاريخ الزيارة ٢٧ تشرين الاول ٢٠٢٤،

https://www.bbc.com/arabic/middleeast/2014/08/140808_who_are_yazidis

١١- بتريكور، تحذير خطير، تاريخ النشر ٦ اب ٢٠٢٤، صفحة رسمية للمنظمة،

https://www.facebook.com/PETRICHOR.ORG/posts/pfbid08LiSEnEQdayCNcLgXnHzLhmVJ2Gp1j6qJdDM6cc3kFAC182LD6rJjSffaXVapZ14l

١٢- ضياء عودة، «زوبعة منظمة» تدفع عائلات إيزيدية للفرار من كردستان العراق، الحرة، تاريخ النشر ٠٩ أغسطس ٢٠٢٤، تاريخ الزيارة ٢٧ تشرين الاول ٢٠٢٤،

https://2u.pw/VtLTVyrh

ئینگلیزی:

Stavos Assimakoponlos, Fabienn baider, Sharon Millar, Online hate speech in the European Union, A discourse- Analytic perspective, Switzerland: Springer, 2017, p. 4.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕۆڵی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لە هۆشیارکردنەوەی گەنجان سەبارەت بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان

د. ئەرکان ڕەئوف عەزیز
مامۆستای لە بەشی تەکنیکی میدیایی
زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی
arkan.rauf@spu.edu.iq

م.ڕۆژان سیفور اسکندر
مامۆستای لە بەشی تەکنیکی میدیایی
زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی
rozhan.saifur@spu.edu.iq

م.ی.بەناز احمد محمد
مامۆستای لە بەشی تەکنیکی میدیایی
زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی
banaz.raza@spu.edu.iq

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە باس لە ڕۆڵی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان دەکات لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری و زانیاری سەبارەت بە پرسی جینۆساید، بەمەبەستی بەهێزکردنی ناسنامەی نەتەوایەتی و ڕۆڵی لە پەروەردەی دیجیتاڵی وەک ئامرازێک بۆ هۆشیارکردنەوەی گەنجان. توێژینەوەکە لە جۆری وەسفییە و فۆڕی ڕاپێوی بۆ کۆکردنەوەی زانیارییەکان تێیدا بەکارهاتووە، بۆ بەدیهێنانی ئامانجی توێژینەوەکە. گرنگترین ئامانجەکانی توێژینەوەکە بریتیە لە؛ زانینی ئاستی وەرگرتنی زانیاری لەسەر پرسی جینۆساید لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لە لایەن گەنجانەوە، هەروەها ڕێژەی تەماشاکردنی گەنجان بۆ بابەتەکانی پەیوەست بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان. لە ئەنجامدا توێژینەوەکە بەوە گەیشتووە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان تاڕادەیەک ڕۆڵیان لە بڵاوکردنەوەی زانیاری و هۆشیاری لەسەر پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان هەیە، هەروەها بەرتوێژان زانیاری قوڵیان لەسەر پرسی جینۆساید نییە، بەڵکو بە ڕێژەیەکی مام ناوەند زانیارییان لەسەر تاوانی جینۆساید گەلی کوردستان هەیە، ئەوەش بەهۆکاری ئەوە کە بەڕێژەی مام ناوەند تەماشای ئەو بابەتانەی دەربارەی جینۆسایدی گەلی کوردستانن دەکەن.

وشەکلیلییەکان: ڕۆڵ، تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان، هۆشیارکردنەوە، گەنجان، جینۆساید، جینۆسایدی گەلی کوردستان

پێشەکی

تـۆڕە کۆمەڵایەتییـەکان وەک ئامرازێکـی کاریگـەری پەیوەندیکـردن بـۆ چەندیـن مەبەسـتی جیاواز بەکاردێن. لەوانـەش گەیاندن و بڵاوکردنـەوەی زانیارییـە لەسـەر بابەتـە جیاوازەکانی ڕۆژ و بابەتی پەیوەندیدار بە مێژووی نەتـەوەکان و ناساندنیان بە نـەوەی نـوێ و گەنجـان، کـە زۆرتریـن بەکارهێنـەری تـۆڕە کۆمەڵایەتییەکانـن. لـە ئاسـتی هەرێمـی کوردسـتانیش گەنجـان لـە ئاسـتێکی زۆردا بەکارهێنـەری تۆڕەکۆمەڵایەتییـەکان، لـە ڕێگـەی پێگـە جیاوازەکانی تـۆڕە کۆمەڵایەتییەکانـەوە بابەتەکانی پەیوەندیدار بـە مێژوو، قارەمانێتی گەلـی کوردسـتان و ئـەو نەهامەتییانـەی بەسـەر ئـەم گەلـی کوردسـتانداتووە بەرچاویـان دەکەوێـت، بـەو هۆیەشـەوە زانیـاری و ئاسـتی هۆشـیارییانی پـێ بەرزدەبێتـەوە.

پرسـی جینۆسـایدی گەلـی کوردسـتان وەک تاوانێکـی پـلان بۆدارێـژراو و مەترسـیدارە بـۆ سـڕینەوەوەی نەتەوەیـەک و بابەتێکـی مێژووییـە و پێویسـتی بەوەیـە لـە هەمـوو قۆناغـە مێژوویەکانـدا، نـەوە بـۆ دوای نـەوە ئـەم تاوانانـەی ڕژێمـە یـەک لەدوایەکـەکان بەرامبـەر گەلـی کوردسـتان ئەنجامیانـداوە، بگێڕدرێنـەوە بە گەنجـان و نـەوەکان بناسـێنرێت لـە ڕێگـەی ئامـرازە جیاوازەکانـی پەیوەندیـی کـردن. یەکێـک لـەو ئامرازانـەش کـە دەکرێـت بەکاربهێنرێـت و سـودی لێوەربگیرێـت بـۆ هۆشـیارکردنەوەی گەنجـان لەسـەر تاوانەکانـی جینۆسـاید تۆڕەکۆمەڵایەتییەکانـن. کـە ئامرازێکـی کاریگـەرن و ژمارەیەکـی زۆری گەنجـان ڕۆژانـە بـۆ چەنـد کاتژمێرێـک ئـەم تـۆڕە کۆمەڵایەتییانـە بەکاردەهێنـن. بۆیـە لـەم توێژینەوەیەدا توێژەران دەکۆڵنـەوە لـە ڕادەی گرنگیدانـی تـۆڕە کۆمەڵایەتییـەکان بـە بابەتەکانـی جینۆسـایدی گەلـی کوردسـتان کـە یەکێکـە لـە قورسـترین ئـەو تاوانانـەی دەرهـەق بـە گەلـی کوردسـتان کـراوە و زانینـی ڕۆڵـی ئـەم تۆڕانـە لـە پێدانـی زانیـاری و بەرزکردنـەوەی ئاسـتی هۆشـیاریی گەنجـان.

بەشی یەکەم: میتۆدنامە

١. کێشە و پرسیاری توێژینەوەکە

کێشـەی توێژینـەوە بەشـێوەیەک دادەڕێژرێـت کـە تێروانینێکـی روون دەدات بـە بارودۆخێکـی تەمومـژاوی یـان پرسـیارێک کـە لـە مێشـک و هـزری توێژەردایـە، ئـەوەش لـە هەوڵـی دۆزینـەوەی چارەسـەر یـان وەڵامێکـی گونجـاو بـۆ کێشـەکە (المشـهدانی، ٢٠١٧). بۆیـە ئـەم توێژینەوەیـە لـە هەوڵـی وەڵامدانـەوەی ئـەو پرسـیارە سـەرەکییەدایە کـە (ئایـا تـا چەنـد تـۆڕە کۆمەڵایەتییـەکان ڕۆڵیـان لـە هۆشـیارکردنەوەی گەنجـان سـەبارەت بـە پرسـی جینۆسـایدی گەلـی کوردسـتان هەیـە؟).

بـۆ وەرگرتنـی وەڵامـی گونجـاو و ڕوونکردنـەوەی زیاتـر لـە بـارەی کێشـەی توێژینەوەکـە

چەند پرسیارێکی لاوەکی دەخرێتەڕوو:

١. گەنجان، لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان تاچەند تەماشای ئەو بابەتانە دەکەن کە دەربارەی جینۆسایدی گەلی کوردستانن؟

٢. گەنجان، لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە تاچەند زانیارییان دەربارەی جینۆسایدی گەلی کوردستان وەرگرتووە؟

٢. بایەخی توێژینەوەکە

توێژینەوەی زانستی هۆکارێکە بۆ تێگەیشتن و ڕونکردنەوەی ئەو دیاردانەی دەوریان داوین و کاردەکات بۆ شیکردنەوەو دۆزینەوەی چارەسەر بۆ کێشە جیاوازەکان کە ڕووبەڕووی مرۆڤ دەبێتەوە، هەروەها هەوڵی دۆزینەوەی ڕاستیەکان بۆ جێبەجێکردن و سودوەرگرتن لە ژیانی ڕۆژانەمان دەدات (القماري, ٢٠١٩).

گرنگی ئەم توێژینەوەیەش لەوەوە دەردەکەوێت کە جینۆسایدی گەلی کوردستان پرسێکی گرنگە و پێویستە تاک بە تاکی خەڵکی کوردستان هۆشیارییان هەبێت سەبارەت بەم پرسە و گەنجانیش وەک تاکی ئەم کۆمەڵگەیە پێویستە زانیاری تەواویان هەبێت لەبارەیەوە. هەروەها ئەم توێژینەوەیە سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ لایەنە جیاوازەکانی وەک دامەزراوە حکومییەکان، دامەزراوە میدیاییەکان و فیگەرو سلێبریتییەکان بۆئەوەی لە پێگەکانیان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان زیاتر بایەخ بە بڵاوکردنەوەی بابەتی پەیوەندیدار بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان بدەن بە شێوەیەک ئەم پرسە گرنگە لە هزری گەنجانی کوردستاندا بمێنێتەوە و بە دونیای دەرەوەش بناسێنرێت.

٣. ئامانجی توێژینەوەکە:

لە ڕوانگەی کێشە و بایەخی توێژینەوەکە توێژەران چەند ئامانجێکی توێژینەوەکە دیاریدەکەن کە بریتین لە:

١. زانینی ڕۆڵی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لە هۆشیارکردنەوەی گەنجان سەبارەت بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان.

٢. زانینی ئاستی وەرگرتنی زانیاری لەسەر پرسی جینۆساید لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە لە لایەن گەنجانەوە.

٣. زانینی ڕێژەی تەماشاکردنی گەنجان بۆ بابەتەکانی پەیوەست بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستانەوە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٤. جۆر و میتۆدی توێژینەوەکە

ئـەم توێژینەوەیـە توێژینەوەیەکـی (وەسـفی)یە لـە مۆدێلـی توێژینـەوە چەندایەتییەکانـە، داتـاکان بەهـۆی فۆڕمـی ڕاپێوییـەوە کۆکراونەتـەوە بـۆ زانینـی تێڕوانینـی کۆمەڵگـەی توێژینەوەکـە و وەڵامـدەرەوەی پرسـیارەکان.

٥. کۆمەڵگەو سامپڵی توێژینەوەکە

کۆمەڵگە نمایشی چین یان توێژێکی کۆمەڵ دەکات، کە توێژەر سامپڵی لێوەردەگرێت بۆ گەیشتن بەو ئامانجانەی کاری بۆکردووە و دەستکەوتنی ئەنجامێکی زانستی (تاڵەبانی, ٢٠٢٣, p. ١٢٧). بۆ ئەم توێژینەوەیە خوێندکارانی قۆناغەکانی(٤،٣،٢)ی

بەشـی تەکنیکـی میدیا لـە کۆلێژی تەکنیکی کارگێڕی، زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی بـۆ سـاڵی خوێندنـی (٢٠٢٤-٢٠٢٥) وەک سـامپڵی ئـەم توێژینەوەیـە هەڵبژێـردراون. ئەوەش لەبەرئەوە کە بە پێی زۆرینەی توێژینەوەکانیش زۆرینەی بەکارهێنەرانی تۆڕە کۆمەڵایەتییـەکان گەنجانـن و ئەوانـەن کـە خوێنـدکاری زانکـۆن، بڕوانـە (حسـنی, ١٣٩٤) (Izabela Warwas, ٢٠٢١)، (Saleh, ٢٠١٨).

لـەم توێژینەوەیـەدا فۆڕمـی ڕاپێـوی بەکارهێنـراوە بـۆ کۆکردنـەوەی زانیارییـەکان و توێژەران نموونەگرتنی مەبەسـتداریان وەک تەکنیکـی وەرگرتنـی سـامپڵەکان بەکارهێناوە.

٦. ڕاستی و جێگیریی توێژینەوەکە

ڕاستیی ڕواڵەتی: توێژەران بۆ ئامڕازی توێژینەوەکە کاریان لەسـەر ڕاستیی ڕواڵەتی کـردووە، بەشـێوەیەک دوای فۆڕمـی سـەرەتایی ڕاپێوییەکـە، بەمەبەسـتی هەڵسـەنگاندنی نـاوەڕۆک و بڕگـەکان، فۆڕمەکەیـان ئاڕاسـتەی چەنـد پسـپۆڕێک کـرد، پـاش گەڕانـەوەی فۆڕمـەکان و کارکردن بە تێبینییەکانی پسپۆڕان، زۆربـەی تێبینی و سـەرنجەکان بەهەند وەرگیـرا و گۆڕانـکاری لـە فۆرمەکانـدا کـرا. بـەم شـێوەیە فۆڕمەکـە شـێوەی کۆتایـی وەرگـرت. ئـەوەش لەسـەر ئـەو بنەمایـەی کـە هاوکێشـەی ڕاسـتیی ڕواڵـەت بریتییـە لـە : بڕگـە ڕاسـتەکان/کۆی بڕگـەکان×١٠٠. بـەو پێیـەش ڕاسـتیی ئـەم توێژینەوەیـە دەکاتـە (٩٧,٨٧٪) کـە ئـەوەش ئاماژەیـە بـۆ بـەرزی دروسـتیی ئامـڕازی توێژینەوەکـە.

جێگیـری توێژینـەوە: بـۆ دڵنیابـوون لـە جێگیـری، توێـژەران چەنـد فۆڕمێکیـان بەسـەر ٢٠٪ی خوێنـدکار لـە سـامپڵی توێژینەوەکـە دابەشـکرد، پـاش ماوەیـەک هەمـان ڕێژەیـان بەسـەر هەمـان ئـەو کەسـانەدا دابەشـکردەوە، بۆیـان دەرکـەوت کـە ئەنجامـەکان لەیەکـەوە نزیـک بـوون، بـەوەش دڵنیـا بوونـەوە لـە جێگیـری وەڵامـەکان.

٧. سنوری توێژینەوەکە

- **بواری شوێن:** هەرێمی کوردستان- پارێزگای سلێمانی- زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی
- **بواری بابەت:** پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان
- **بواری کات:** ٢٠٢٤/٩/٢-٢٠٢٤/١٠/٣١

بەشی دووەم: لایەنی تیۆری توێژینەوەکە:

پێناسەی چەمکەکان:

رۆڵ: بریتییە لە لێکەوتەکانی چالاکییەک یان کۆمەڵە رەفتارێک لەسەر پرۆسەیەک کە لە شوێنێک بۆ شوێنێکی دیکە لێکەوتەکانی جیاواز دەبێت (عەزیز, ٢٠٢٤). لەم توێژینەوەیەدا رۆڵ بریتییە لەو لێکەوتانەی کە بابەتە بڵاوکراوەکانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، وەک چالاکییەک یان رەفتارێک لەسەر گەنجان بەجێی دەهێڵێت.

تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان: کۆمەڵێک ماڵپەڕی کارلێکە لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت ڕێگە بە بەکارهێنەران دەدات، لاپەڕەیەک لەنێو سیستەمێکی کۆمەڵایەتی ئەلیکترۆنی دیاریکراودا بکەنەوە لەڕێگەی بۆشاییەکی گریمانەی پەیوەندی لەگەڵ یەکتردا بکەن و تاکەکان بۆ مەبەستێکی دیاریکراو کۆببنەوە (منصور, ٢٥ و ٢٦ أكتوبر ٢٠٢٢). ئەم تۆڕە کۆمەڵایەتییانە سەکۆیەک بۆ گفتوگۆ و بەستنەوەی تۆڕەکان و لەو ڕێگەیەشەوە تاکەکانی کۆمەڵگە بەیەکەوە دەبەستێتەوە، بە جۆرێک ڕێگە بە کۆمەڵگە ناوخۆییەکان دەدات بە دروست بوونی هەڵوێستی تایبەت بە خێرایی و پەیوەندیکردن بەشێوەیەکی کاریگەر (المقداد, ٢٠١١).

گەنج: مەبەست لە گەنجانە لە هەرێمی کوردستان و لە هەردوو ڕەگەز، کە تەمەنیان لەنێوان (١٦-٤٠) ساڵیدایە و بەکارهێنەری تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانن (گەلاڵی, ٢٠٢٣).

جینۆساید: بریتییە لە کارێکی ڕێکخراو و پلان بۆ داڕێژراو بە ئامانجی هەڵوەشاندنەوەی نەتەوە، ئایین، گروپە ڕەگەزی و نەژادییەکان (غەفور, ٢٠٢٤)

جینۆسایدی گەلی کوردستان: تاوانێکی دژە مرۆڤایەتییە بەرامبەر گەلی کوردستان ئەنجامدراوە، بە مەبەستی قڕکردن و فەوتاندن و بێبەشکردنیان لە ژیان لە ڕێگەی تاوانی ئەنفال و کیمیاباران و کۆمەڵکوژی و ڕاگواستن و کۆسپ و بەربەست خستنەسەر ڕێگەیان بە مەبەستی بەرتەسککردنەوەی ژیان و گوزەرانیان و لە ناوبردنی زمان و کلتورو نەتەوەیان. لەم توێژینەوەیەدا ئەو تاوانانە لێکۆڵینەوەی لەبارەوە دەکرێت کە لە کۆتایی سەدەی بیست و سەرەتای سەدەی بیست ویەک بەرامبەر گەلی کوردستان لە هەرێمی کوردستان-عێراق ئەنجام دراون.

هۆشیاریی: مەبەست لێی ڕۆشنبیریی و زانیین و زانیاری و ئاگایی پێویست سەبارەت بە بابەت و دۆزە جیاوازەکان (رەشید، ٢٠٢٠)

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەشی سێیەم: چوارچێوەی پراکتیکی توێژینەوەکە

پاش ئامادەکردنی راپێوینامەی تایبەت بە توێژینەوەکە لەلایەن توێژەرانەوە و بڵاوکردنەوەی فۆرمەکان بەسەر بەرتوێژاندا، لە کۆتاییدا لە کۆی (١٠١) خوێندکار لە هەر سێ قۆناغی (٤،٣،٢)ی بەشی تەکنیکی میدیا (٩٥) خوێندکار بەشدارییان لە پرکردنەوەی فۆرمی توێژینەوەکەدا کرد. لەخوارەوەدا ئەنجامە بەدەستهاتووەکان لەفۆرمی راپێویەکە لەچەند خشتەیەکدا بەپێی ریزبەندی و تایبەتمەندی برگەکانی ناو راپێوینامەکە دەخرێنەڕوو، دواتر توێژەران شیکاری هەریەک لەتەوەرەکان دەکەن بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکانی توێژینەوەکە.

تەوەری یەکەم: زانیارییە دیمۆگرافییەکان

١/ رەگەزی بەرتوێژان: شێوەی یەک نیشانی دەدات کە زۆرینەی بەشداربوانی توێژینەوەکە لە رەگەزی نێرە بە رێژەی (٦١،١٪) لە کاتێکدا (٣٨،٩٪)ی رەگەزی مێیە. ئەمەش بۆ ژمارەی خوێندکارەکان دەگەرێتەوە، کە ژمارەی خوێندکارانی رەگەزی مێ بەراورد بە رەگەزی نێر کەمترە لە هەر سێ قۆناغەکەی خوێندن لەبەشی تەکنیکی میدیا کە نمونەی ئەم توێژینەوەیە بوون.

شێوەی (١) رەگەزی بەرتوێژان

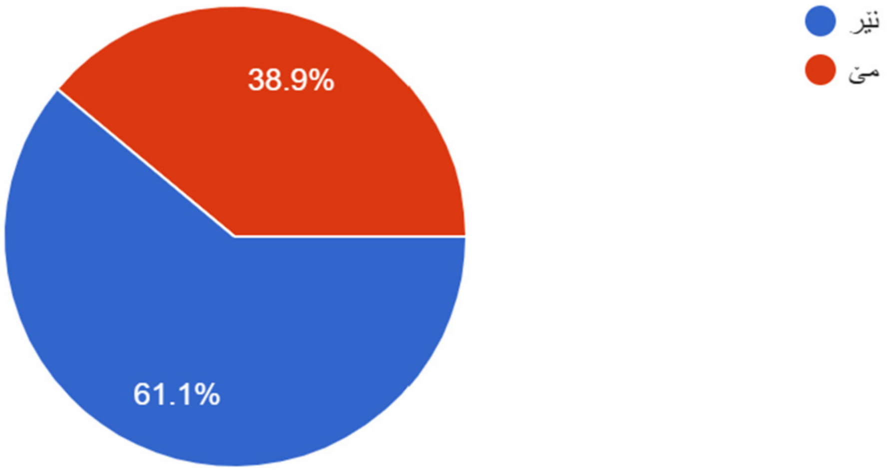

٢/ تەمەنی بەرتوێژان: لە شێوەی ژمارە (دوو)ەوە کە تایبەتە بە دیاریکردنی تەمەنی بەرتوێژان دەردەکەوێت زۆرترین رێژەی بەرتوێژان بریتییە لە (٤١،١٪)کە تەمەنیان لە نێوان (٢٢-٢٥) ساڵیدایە و کەمترین رێژەی بەرتوێژانیش تەمەنیان لە نێوان (٣٠-٣٣) ساڵیدایە کە (٩،٥٪)ی بەرتوێژان پێکدێنن.

شێوەی (٢) تەمەنی بەرتوێژان

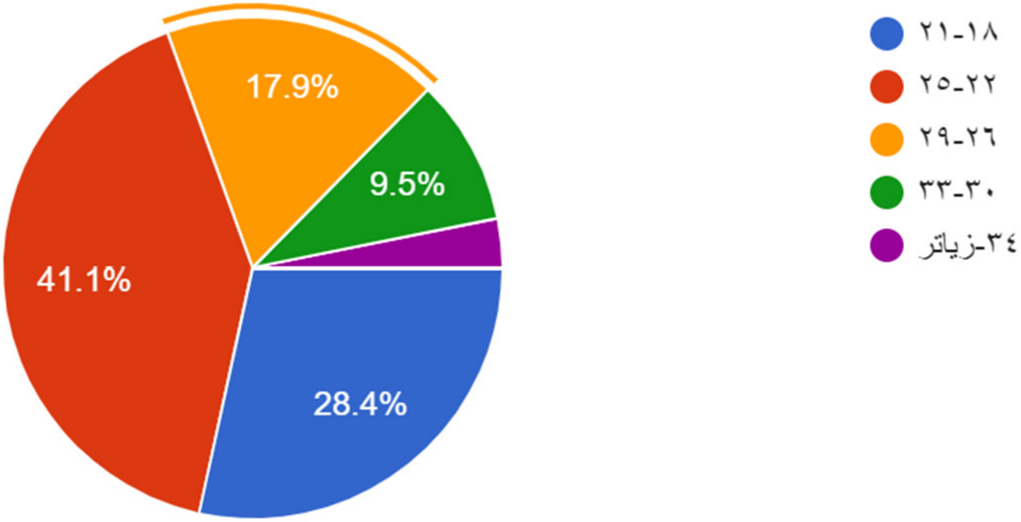

تەوەری دووەم: (پەیوەندی بەرتوێژان بە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان)

٣/ ڕێژەی بەکارهێنانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان: لە شێوەی (سێ)وە دەردەکەوێت کە بەرزترین ئاستی بەکارهێنانی پلاتفۆرمی تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان لای بەرتوێژان بریتیە لە فەیسبووک بەرێژەی (٨٣,٢٪) و لە ڕیزبەندی یەکەمدا هاتووە، ئەم ئەنجامە هاوتای ئەنجامی توێژینەوەکەی (قادر, ٢٠٢١)ە، کە بەپێی ئەنجامەکانی ئەو توێژینەوەیە زۆرینەی خوێندکارانی زانکۆکان پلاتفۆڕمی فەیسبوک بەکاردەهێن بەڕێژەی (٨٤,٣٪)، هەروەها بەپێی ئەنجامەکانی خشتەی سێ نزمترین ئاستی بەکارهێنانی پلاتفۆرمەکان لەلایەن بەرتوێژانەوە پلاتفۆرمی (لینکدئین)ـە بەرێژەی (٤،٢٪) کە لە ڕیزبەندی حەوتەمدا هاتووە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شێوەی (٣) ڕێژەی بەکارهێنانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان

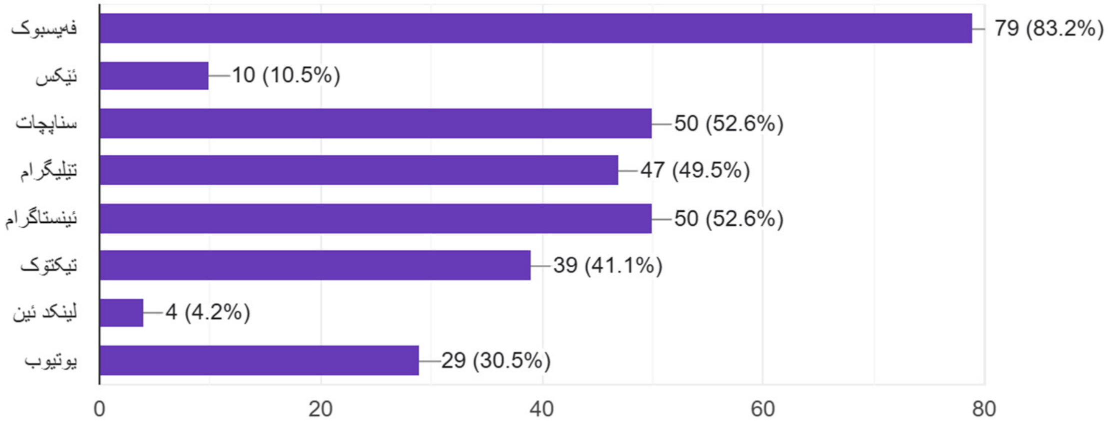

٤/ مەبەستەکانی بەکارهێنانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان: لە شێوەی چوارەوە کە بەرتوێژان توانانی هەڵبژاردنی زیاتر لە بژاردەیەکیان هەبووە، دەردەکەوێت بەرزترین ڕێژەی بەکارهێنانی تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان بۆ مەبەستی کات بەسەربردن بووە کە ڕێژەکەی دەکاتە (٦٦.٣٪) و لەڕیزبەندی یەکەمدا هاتووە، هەرچەندە ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە جیاوازە لە توێژینەوەی (Araz Ramazan Ahmad، ٢٠٢١) کە بەپێی ئەنجامەکانی ئەو توێژینەوەیە، بەدەستهێنانی زانیاری مەبەستی یەکەمی بەرتوێژان بووە، بەڵام کات بەسەربردن لە ریزبەندی سێیەمی داهاتووە بەڕێژەی (١٧,٣٪). (ئاگاداربوون بە چالاکییە میدیاییەکان)یش لە کۆتا پلەدا هاتووە بەڕێژەی (٢٦,٣٪).

شێوەی (٤) مەبەستەکانی بەکارهێنانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان

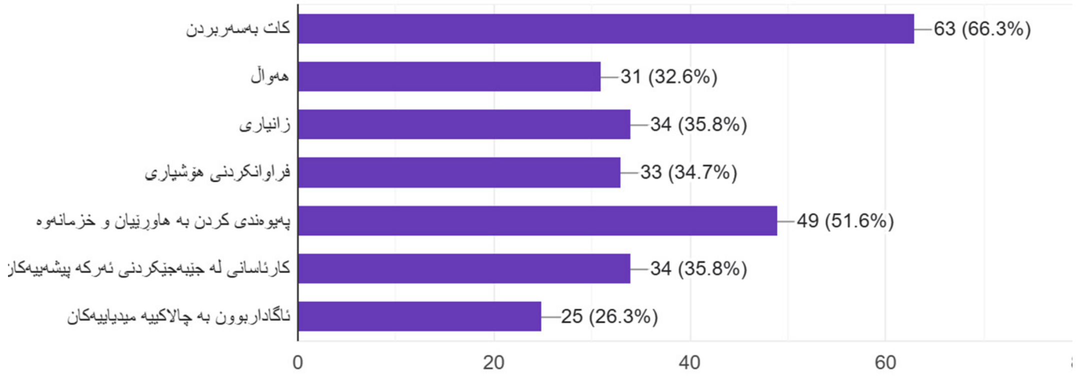

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

تەوەری سێیەم: تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان و پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان

٥/ بە پێی شێوەی (پێنج)، زۆرینەی بەرتوێژان بەرێژەی (٥٣,٧٪) پێیان وایە کە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بەشێوەیەکی مامناوەند بەشدارن لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری سەبارەت بە جینۆسایدی گەلی کوردستان، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە بەرتوێژان پێیان وایە کە بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری لە سەر جینۆسایدی گەلی کوردستان تەنها پشت بە تۆرەکۆمەڵایەتییەکان نەبەستریت.

شێوەی (٥) ڕێژەی بەشداری تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری سەبارەت بە جینۆسایدی گەلی کوردستان

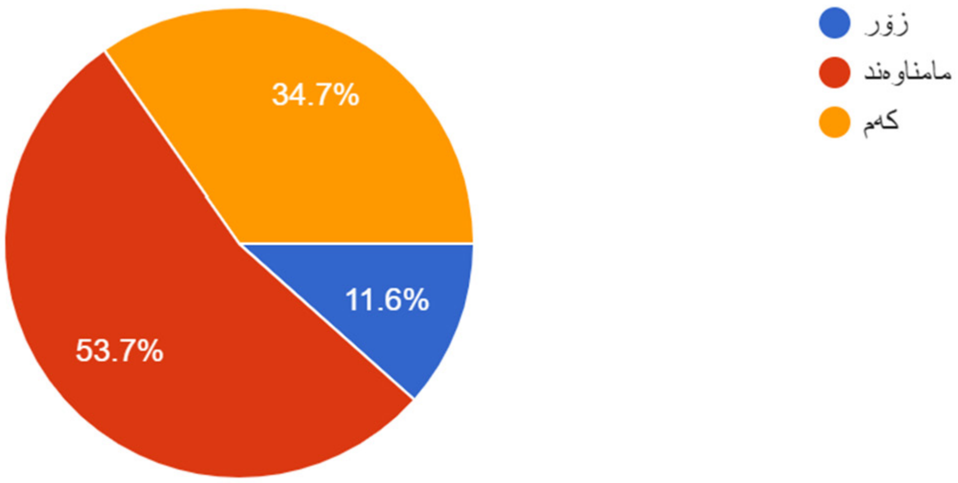

٦/ بە پێی داتاکانی شێوەی شەش، زۆرینەی بەرتوێژان بە ریژەی (٧٥,٨٪) لە لاپەڕەی دەزگا میدیاییەکان لە تۆڕە کۆمەڵایەتیەکانەوە زانیاری لەسەر جینۆسایدی گەلی کوردستان وەردەگرن، ئەم ئەنجامە ئەوە دەخاتەڕوو کە میدیاکان ڕۆڵیان هەیە لە بڵاوکردنەوەی زانیاری لەسەر پرسی جێنۆسایدی گەلی کوردستان بە شێوەیەکی ئەرێنی. بەڵام کەمترین زانیاری لە هەژماری بەرپرسانەوە لە تۆڕە کۆمەڵاتییەکاندا وەردەگرن کە (١١,٦٪)ە.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شێوەی (٦) زانیاری وەرگرتن سەبارەت بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان، لەرێگەی هەژمارەکانی تۆڕەکۆمەڵایەتییەکانەوە

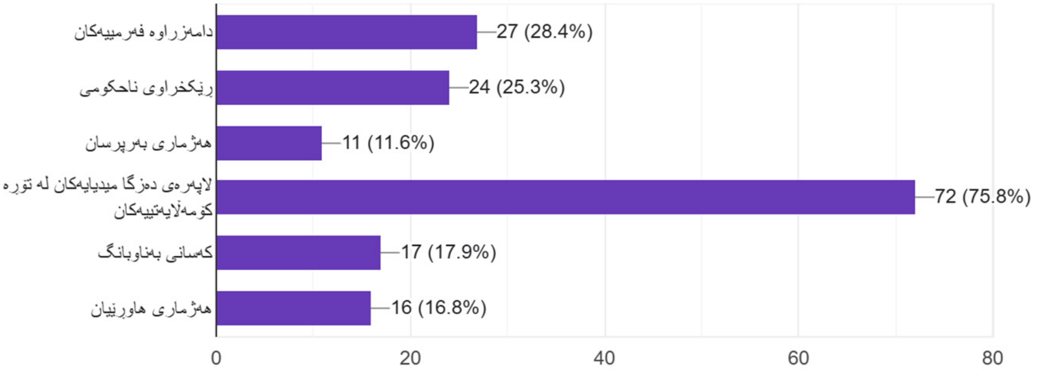

٧/ بە گەڕانەوە بۆ شێوەی (حەوت) دەردەکەوێت کە زۆرینەی بەرتوێژان بە ڕێژەی (٤٧,٤٪) بەرکەوتنیان بە فیلمی دۆکیۆمێنتاری هەبووە لەسەر جێنۆسایدی گەلی کوردستان، بەراورد بە ژانرەکانی تر لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە فیلمی دۆکیۆمێنتاری زیاتر بڵاوکراوەتەوە لەسەر پرسی جێنۆسایدی گەلی کورستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان، یان گەنجان زیاتر بەو زانیارییانە تێردەبن کە لە فیلمە دۆکیۆمێنتارییەکانەوە بەدەستی دەخەن، ئەم ئەنجامە ئەوە دەخاتەڕوو کە دەتوانرێت سود لە فیلمی دۆکیۆمێنتاری وەربگیرێت بۆ بڵاوکردنەوەی زانیاری و هۆشیارکردنەوەی گەنجان و خوێندکاران لە سەر ئەم پرسە.

شێوەی (٧) بەرکەوتن بە بەرهەمی میدییایی پەیوەندیدار بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان، لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان

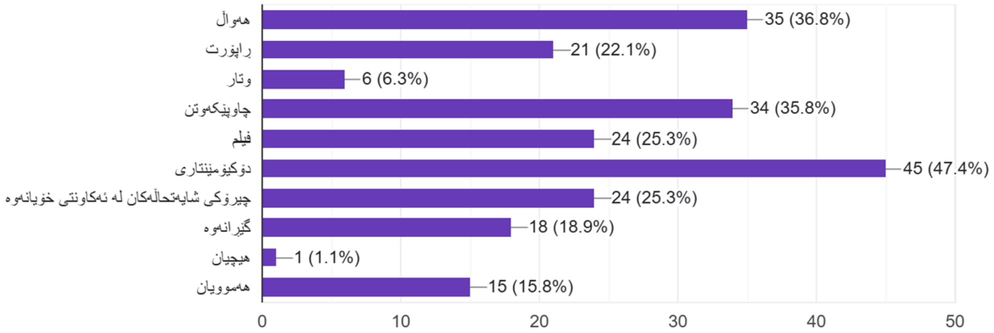

٨/ بە ڕوانین لە شێوەی (هەشت) دەردەکەوێت کە (٧٧,٩٪)ی بەرتوێژان زانیارییەکانی تایبەت بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستانیان لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە وەرگرتووە لەچاو سەرچاوەکانیتری زانیاریدا، ئەم ئەنجامەش ئەوە دەردەخات کە تۆڕە

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کۆمەڵایەتییەکان وەک ئامرازێکی گرنگ دەتوانرێت سودی لێوەربگیرێت بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاری لەسەر پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان.

شێوەی (٨) ئامرازی وەرگرتنی زانیارییەکانی تایبەت بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان

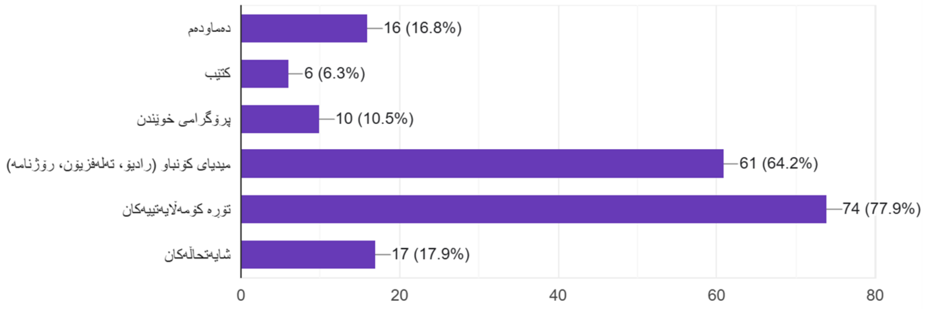

٩/ شێوەی (نۆ) ئەوە دەخاتەڕوو کە بەرتوێژان لە ریزبەندی یەکەمدا و بە رێژەی (٦٥,٣٪) زانیارییان لەسەر تاوانی کیمیابارانەکانی گەلی کوردستان هەیە، ئەم ئەنجامەش گریمانەی ئەوەی لێدەکرێت، هۆکارەکەی ئەوە بێت زۆرترین ئەو بابەتانەی بڵاودەکرێنەوە لەسەر پرسی کیمیابارانکردنەکان بێت، لەلایەکی ترەوە زۆرترین کات دامەزراوە میدیاییەکان هەواڵ و زانیاری لەسەر ونبووان و کێشە تەندروستییەکانی بەرکەوتوانی چەکی کیمیایی بڵاودەکەنەوە.

شێوەی (٩)رێژەی زانیاریی لەسەر جۆرە جیاوازەکانی تاوانەکانی جینۆسایدی گەلی کوردستان

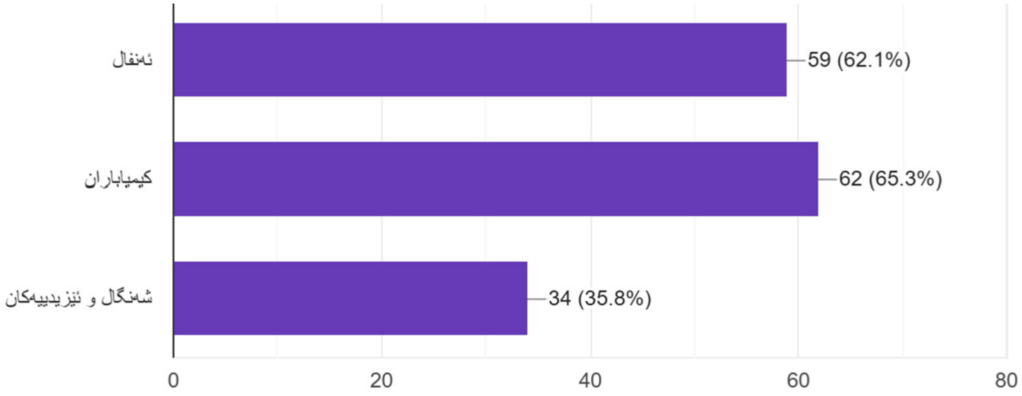

١٠/ بە رامان لە شێوەی (دە) ئەوە روونەبێتەوە کە زۆرینەی بەرتوێژان بە رێژەی (٧٠,٥٪)بەشێوەیەکی مامناوەند وەرگری ئەو بابەتانەن کە دەربارەی جینۆسایدی گەلی کوردستانن، ئەم ئەنجامەش دەرخەری ئەوەیە کە بابەتەکانی جینۆسایدی گەلی کوردستان نەبووەتە بەبابەتی بایەخدار بەلای خوێندکارانی زانکۆوە. رەنگە بۆ ئەوەش

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بگەڕێتەوە کە ساڵانە و لە کاتێکی دیاریکراودا بایەخ بەم پرسە دەدرێت.

شێوەی (١٠) ڕێژەی تەماشاکردنی بابەتەکانی پەیوەست بە جینۆسایدی گەلی کوردستان لە ڕێگەی تۆرە کۆمەڵایەتییەکانەوە

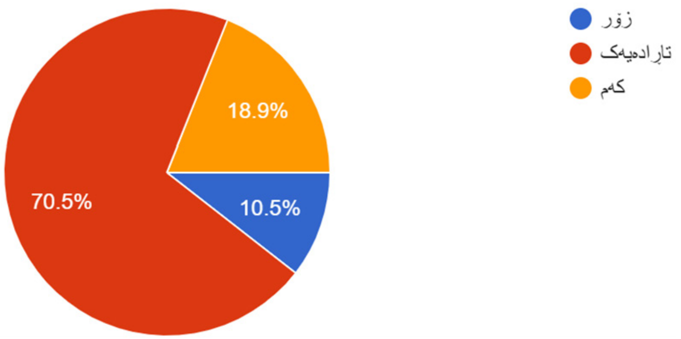

١١/ لە شێوەی یازدەوە دەردەکەوێت، زۆرینەی بەرتوێژان بە ڕێژەی (٥٠,٥٪) هۆکاری تەماشاکردنی بابەتی پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان دەگەڕێننەوە بۆ ئەوەی کە بابەتێکی مێژوویی گرنگە و پێویستە تێیبگەین. ئەم ئەنجامە ئاماژەیەکی ئەرێنی دەردەخات کە زۆرینەی خوێندکارانی زانکۆ پاڵنەریان هەیە بۆ تەماشاکردنی بابەتەکانی پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان.

شێوەی(١١)هۆکاری تەماشاکردنی بابەتی پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان

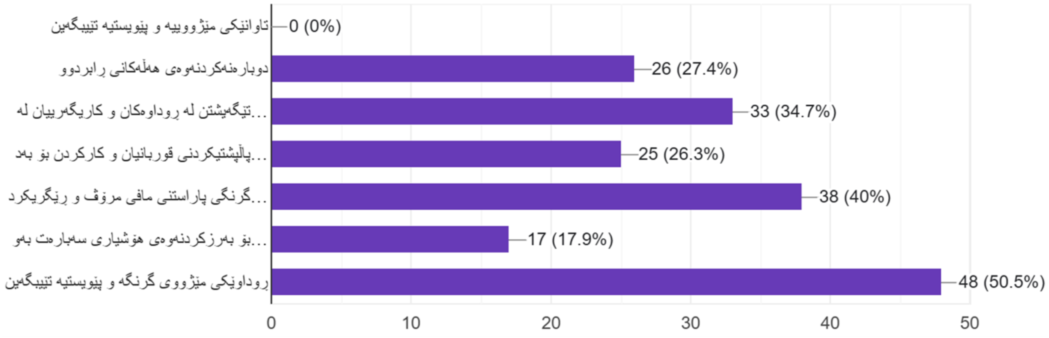

١٢/ داتاکانی شێوەی دوازدە ئەوە دەخەنەڕوو زۆرینەی بەرتوێژان بە ڕێژەی (٤٩,٥٪) پاش بەرکەوتنیان بەبابەتەکانی جێنۆسایدی گەلی کوردستان هەست بە ئێش و ئازار دەکەن، ئەم ئەنجامەش ئەوە دەخاتەڕوو لەڕووی سۆزدارییەوە تاوانەکانی جێنۆسایدیی گەلی کوردستان ئازاری دەروونی لای خوێندکاران بەجێهێشتووە بەراورد بە ڕەهەندەکانی تری سۆزداری.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شێوەی (١٢) کاردانەوە سۆزدارییەکانی گەنجان بەرامبەر بابەتەکانی پەیوەست بە جینۆسایدی گەلی کوردستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان

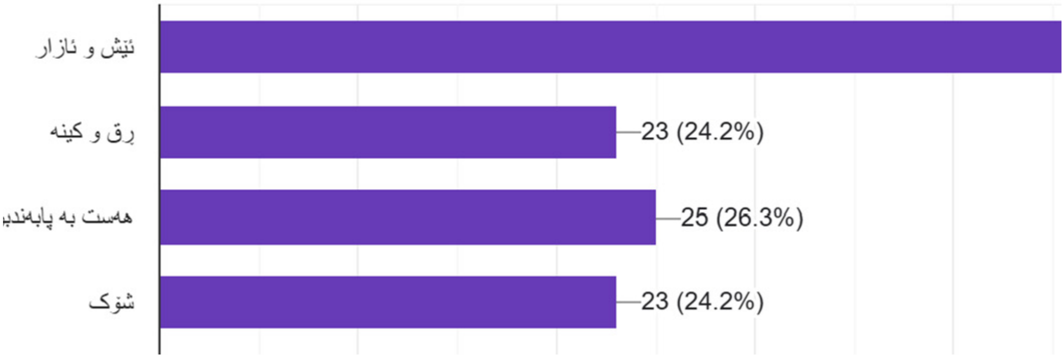

تەوەری چوارەم: ڕۆڵی تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان لە هۆشیارکردنەوەی گەنجان سەبارەت بەپرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان

١٣/ لە خشتەی (سیازدە)ەوە کە بەشێک لە ئامانجی توێژینەوەکە تیایدا ڕەنگی داوەتەوە، دەردەکەوێت:

- زۆرینەی بەرتوێژان بە ڕێژەی (٤٢,١٪) لەگەڵ ئەوەدانین کە هیچ زانیاریەکیان وەرنەگرتبێت لەسەر پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتیەکانەوە، ئەم ئەنجامەش ئەوە دەخاتەڕوو تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان سەرچاوەیەکی باش بووە بۆ خوێندکاران بۆ وەرگرتنی زانیاری لە سەر پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان.

- زۆرینەی بەرتوێژان بە ڕێژەی (٤٣,٢٪) دڵنیانین لەوەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان زانیاری پێویست و گشتگیر سەبارەت بە ڕەنگدانەوەی جینۆساید لەسەر کۆمەڵگەی کوردستان بڵاوبکاتەوە، ئەم ئەنجامە ئەوە دەخاتەڕوو خوێندکاران نەیان ویستووە ڕای خۆیان یەکلابکنەوە، توێژەران گریمانەی ئەوەدەکەن خوێندکاران بەهۆکاری نەبوونی زانیاری پێویست ئەو بژاردەیان کردوە.

- زۆرینەی بەرتوێژان بە ڕێژەی (٥٠,٥٪) دڵنیانین لەوەی پێگە جیاوازەکانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان جیاوازن لە پێدانی زانیاری لەسەر جینۆسایدی گەلی کوردستان، ئەم ئەنجامەش ئەوە دەخاتەڕوو خوێندکاران نەیان ویستووە بەبێ بوونی زانیاری و بەراوردکاری پێویست ڕای خۆیان یەکلابکنەوە، بۆیە دەبینین (٤٨) بەرتوێژ بژاردەی (دڵنیانیم)یان هەڵبژاردووە.

- زۆرینەی بەرتوێژان بە ڕێژەی (٥٤,٧٪) دڵنیانین لەوەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان یارمەتیدەر بوون لە تێگەیشتنی دروست لەسەر جینۆسایدی گەلی کوردستان، ئەوەش

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ڕەنگە بگەڕێتەوە بۆ جۆراوجۆری سەرچاوەکانی بەدەستخستنی زانیارییەکان.

- زۆرینەی بەرتوێژان بە ڕێژەی (٥١,٦٪) لەگەڵ ئەوەدان بابەتە پەیوەندیدارەکان بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان کاریگەری لەسەر دەرون و هەستەکانیان هەبووە. ئەم ئەنجامەش ئەوە دەخاتەڕوو کە گەنجان بە چاوی بایەخەوە دەڕواننە پرسە گرنگەکانی نەتەوە و خاکەکەیان.

- زۆرینەی بەرتوێژان کە ڕێژەکەیان دەکاتە (٤٢٪) بە بینینی بابەتەکانی پەیوەست بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان هەستی بەرپرسیارێتییان لا دروست دەبێت بەرامبەر بە هۆشیارکردنەوەی گەنجان لەسەر ئەم پرسە و پشتیوانیکردنی دۆزی گەلی کوردستان. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت گەنجان بە ئەرکی خۆیان دەزانن کە بەشداربن لە هۆشیارکردنەوەی ئەوانیتر.

خشتەی (١٣) تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان و ڕۆڵیان لە هۆشیارکردنەوەی گەنجان سەبارەت بەپرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان

گۆڕاو	لەگەڵیدام		تاڕادەیەک		لەگەڵیدانیم		ئەنجام
	دووبارە بوونەوە	ڕێژەی سەدی	دووبارە بوونەوە	ڕێژەی سەدی	دووبارە بوونەوە	ڕێژەی سەدی	
١/ لە ڕێگەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە، هیچ زانیاریم وەرنەگرتووە لەسەر پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان	٢٤	٢٥,٣	٣١	٣٢,٦	٤٠	٤٢,١	لەگەڵیدانیم
٢/ تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان زانیاری پێویست و گشتگیر سەبارەت بەرەنگدانەوەی جینۆساید لەسەر کۆمەڵگەی کوردستان بڵاوناکەنەوە.	٢٦	٢٧,٤	٤١	٤٣,٢	٢٨	٢٩,٥	تاڕادەیەک
٣/ پێگە جیاوازەکانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان جیاوازن لە پێدانی زانیاری لەسەر جینۆسایدی گەلی کوردستان	٣٩	٤١,١	٤٨	٥٠,٥	٨	٨,٤	تاڕادەیەک
٤/ تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان یارمەتیدەر بوون لە تێگەیشتنی دروست لەسەر جینۆسایدی گەلی کوردستان	٢٨	٢٩,٥	٥٢	٥٤,٧	١٥	١٥,٨	تاڕادەیەک

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٥/ بابەتە پەیوەندیدارەکان بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان کاریگەری لەسەر دەرون و هەستەکانم هەیە.	٤٩	٥١,٦	٣٦	٣٧,٩	١٠	١٠,٥	لەگەڵیدام
٦/ پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان هەستی بەرپرسیارێتیم لا دروست دەکات لە هۆشیارکردنەوەی گەنجان لەسەر ئەم پرسە و پشتیوانیکردنی دۆزی گەلی کوردستان	٤٢	٤٤,٢	٤٠	٤٢,١	١٣	١٣,٧	لەگەڵیدام

دەرئەنجامەکان

بەپێی ئەنجامەکانی توێژینەوەکە توێژەران بە چەند دەرئەنجامێکی گرنگ گەیشتوون بە چەند خاڵێک دەخرێنەڕوو:

• پلاتفۆرمەکانی دامەزراوە میدیاکان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانی رۆڵیان هەیە لە بڵاوکردنەوەی زانیاری لەسەر پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان بە شێوەیەکی ئەرێنی، بە پێچەوانەشەوە هەژماری بەرپرسان لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا رۆڵیان نییە لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری.

• فیلمی دۆکیۆمێنتاری ژانرێکی گونجاوترە بەراورد بەژانرەکانیتر بۆ بڵاوکردنەوەی زانیاری و هۆشیارکردنەوەی گەنجان لە سەر پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان.

• سەرەڕایی ئەوەی گەنجان بەپێویستی دەزانن لە تاوانەکانی جێنۆساید تێبگەن، بەڵام زانیاری قوڵیان لەسەر تاوانەکانی جینۆسایدی گەلی کوردستان نیە.

• بەرتوێژان زانیارییان لەسەر پرسی کیمیاباران زیاترە و پێی ئاشنان لەچاو پرسەکانیتری وەک ئەنفال و...هتد.

• تۆرەکۆمەڵایەتییەکان ئامرازێکی گونجاوە، بۆ هۆشیارکردنەوەی گەنجانی کوردستان لەسەر پرسی جێنۆسایدی گەلی کوردستان، بەهۆی ئەوەی گەنجان رێژەی ئەو زانیارییانەی کە لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە لە سەر پرسی جێنۆسایدی گەلی کوردستان وەریدەگرن، زۆر زیاترە لەو زانیارییانەی کە لە کتێب و پرۆگرامی خوێندندا وەریانگرتووە.

پێشنیازو راسپاردە:

• وەزارەتی رۆشنبیری بەهاوبەشی لەگەڵ وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی و وەزارەتی پەروەردە، پێداچونەوە بە پرۆگرامی خوێندنی کوردۆلۆجی و مافی مرۆڤدا بچنەوە و بەشێوەیەکی ئاسانتر و رێگەی گونجاوتر بابەتەکانی تایبەت بە پرسی جینۆسایدی گەلی کوردستان بگەیەنرێتە فێرخوازان.

• توێژینەوە بکرێت لەسەر پێداچوونەوەی پرۆگرامەکانی خوێندن و رۆڵیان لە ناساندنی جینۆسایدی گەلی کوردستان.

• توێژینەوە بکرێت لەسەر رۆڵی فیلم و دراما کوردییەکان لە ناساندنی جینۆسایدی گەلی کوردستان.

• وەزارەتی رۆشنبیری، ناوەندێکی بەرهەمهێنانی ناوەرۆکی میدیایی دابمەزرێنێت، بەمەبەستی بەرهەمهێنانی ناوەرۆکی میدیایی لەسەر پرسی جێنۆسایدی گەلی کوردستان، بەزمانەکانی کوردی، عەرەبی، تورکمانی و ئینگلیزی بابەتەکانی بڵاو بکاتەوە.

• لە لایەن دامەزراوە فەرمییەکانی رۆشنبیری و پەروەردەیی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان وەک ئامرازێک گرنگ لە بڵاوکردنەوەی زانیاری دروست و پەرەپێدانی گفتوگۆ لەسەر جینۆساید بەکاربهێنرێن، هەروەها هاندان و بەشداریکردنی گەنجان لە چالاکی و گفتوگۆکانی پەیوەست بە بابەتی جینۆسایدی گەلی کوردستان، کە یارمەتیدەرە بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی هۆشیار و پێشکەوتوو بە تێگەیشتن لە کارەسات و ڕوداوە مێژوویەکان بۆ پاراستنی مافی مرۆڤ و ڕێگریکردن لە دوبارەبونەوەی تاوانەکانی دژی مرۆڤایەتی.

سەرچاوەکان:

١. تاڵەبانی, ی. ع. ڕ. گ., ٢٠٢٣. نوسینی توێژینەوەی میدیایی. سلێمانی: چاپخانەی کارۆ.

٢. رەشید., ە. ر. م. ی. ع. م. د. ع., ، ٢٠٢٠. رۆڵی (فەیسبوک) لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاریی دەربارەی (کۆرۆنا) لە هەرێمی کوردستاندا (توێژینەوەیەکی مەیدانییە). ، توێژینەوەیەکی بڵاوکراوەیە لە گۆڤاری زانکۆی گەرمیان (JUG), ١(٧), pp. ٧٥-٩٦.

٣. عەزیز, ئ. ر., ٢٠٢٤. بازاڕگەری سیاسی لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و رۆڵی لە کێبڕکێی هەڵبژاردنەکاندا. هەولێر: زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێژی ئاداب، بەشی راگەیاندن.

٤. غەفور, ک., ، ٢٠٢٤. سینەماو جینۆساید دیدگای دەرهێنەر لە گێڕانەوەی تراژیدیادا. سلێمانی: لە بڵاوکراوەکانی ڕێکخراوی کوردستان دیالۆگ (KDO).

٥. قادر, ک. ع., ٢٠٢١. کاریگەری سۆشیال میدیا لەسەر رەفتاری دەنگدەرانی هەرێمی کوردستان

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە هەڵبژاردنە گشتییەکاندا(خوێندکارانی زانکۆکان بە نموونە). گۆڤاری زانکۆی راپەڕین, ٨(٣), pp. ٥٢٩-٥٥٤.

٦. گەلاڵی, ج. ا. ا., ٢٠٢٣. ڕۆڵی ئینستاگرام لە ئاڕاستەکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی گەنجان لە هەرێمی کوردستاندا (توێژینەوەیەکی مەیدانییە), سلێمانی: ماستەرنامە، زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی، کۆلێجی تەکنیکی کارگێڕی، بەشی تەکنیکی میدیا.

٧. القماري, د. ف. ا., ٢٠١٩. أساسيات البحث العلمي. الاسكندرية: دار الكتب و الدراسات العربية.

٨. المشهداني, س. س., ٢٠١٧. مناهج البحث الإعلامي. بێ شوێن:الناشر دار الكتاب الجامعى.

٩. المقداد, خ. غ. ی., ٢٠١١. ثورة الشبكات الاجتماعيه. عمان: دار النفائس للنشر والتوزيع، الأردن.

١٠. منصور, ح., ٢٥ و ٢٦ أكتوبر ٢٠٢٢. شبكات التواصل الاجتماعي، مدخل نظري لفهم الإجابيات والسلبيات. بجامعة مصراتة ليبيا, بێ ناو

١١. حسنی, م. س. ذ. م. ح., ١٣٩٤. گونەشناسی کاربران رسانەهای اجتماعی. فصلنامە راهبرد اجتماعی فرهنگی, Issue ١٧, pp. ٣٧-٦٣.

12. Araz Ramazan Ahmad, H. O. H., 2021. The use of Social Media and its Effect on University Students Academic Skills in Iraqi Kurdistan Region. Journal of university of Raparin, June, Issue 2, pp. 149-167.

13. Izabela Warwas, M. D. A. K., 2021. The Frequency of Using Websites and Social Media by Various Age groups to Form Opinions about Scientific Topics: Findings from the European Context. بێ شوێن, بێ ناو

14. Saleh, A. A., 2018. The uses of Social Media by individual and gratification level of users satisfication in receiving news and information in Kurdistan regional, Facebook as a sample. Polytechnic Journal of Humanities and Social Sciences, 8(1), pp. 186-211.

سيمولوجية الصورة الإعلامية الكوردية ودورها في خدمة قضايا الإبادة الجماعية: دراسة حالة على الموقع الالكتروني Puk media

*دكتورة/ مرفت عبد الحميد على محمد
shahd_mervat2000@yahoo.com
**أ/ ريام واثق سالم الهاشمي

ملخص الدراسة:

هدفت الدراسة إلى التعرف على المعاني الظاهرة والكامنة في الصور الإعلامية التي تناولت مظاهر الإبادة الجماعية لإقليم كوردستان وذلك من خلال الموقع الالكتروني الكوردي لوكالة Puk Media الكوردية والتابعة للاتحاد الوطني الكوردستاني، وتعتمد الدراسة في إطارها النظري على نظرية الخطاب ومدرسته (المدرسة السيميولوجية)، وتنتمي الدراسة الحالية إلى نمط الدراسات الكيفية، وفي هذا الإطار ستعتمد الدراسة على منهج التحليل السيميولوجي، وفيما يتعلق بأدوات جمع البيانات، ستقوم الدراسة بالاعتماد على أداة (التحليل السيميوجي) لمجموعة من الصور الإعلامية التي تناولت قضية الإبادة الجماعية بإقليم كوردستان، وتحرص الدراسة على أن تكون تلك الصور -عينة التحليل- تمثل رمزا مكثفا، أي محملة وغنية بالعلامات المرئية والبصرية التي تساعد على نقل المعنى الذي يقصده المرسل بما يمثل ثراء دلاليا، وستمثل عينة الدراسة التحليلية في الصور الصحفية التي تنشر مع أخبار الابادة الجماعية بكل أشكال القوالب الصحفية (أخبار – تقارير – انفوجراف – معرض صور .....)، وتوصلت الدراسة إلى حرص موقع الدراسة على ترسيخ في الذاكرة الجمعية للمتلقي مدى بشاعة الإجرام والتعدى التي حدث في حق المدنيين الكورد من قبل نظام البعث الصدامي خلال حملات الأنفال عام ١٩٨٨، ولعل ذلك اتضح من خلال حرص الموقع على توظيف كافة العلامات والرموز التي عملت على تأكيد هذه الذاكرة الجمعية في نفس المتلقي من خلال عرض صور الهياكل العظمية وهي مدفونة بالرمال بكامل ملابسها، وعرض العدد الهائل من الكورد

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

والذين راحوا ضحايا نتيجة لهذا الهجوم، بل وعرض استمرار الآثار النفسية لتلك الإبادة في نفوس الكورد حتى الآن وعدم تجاوزهم لها، بل وحرص الموقع على تأكيد أن أن نظام البعث الصدامي لم يتوانى في أن يدمر كل ما هو أخضر ويابس، وتحول المناطق التي تم الهجوم عليها إلى أراض جرداء لا تصلح للعيش بها، هذا إلى جانب الخسائر البشرية والنفسية.

الكلمات المفتاحية: الإبادة الجماعية، الصورة الإعلامية، سيميولوجية الصورة

پوختە بە زمانی کوردی

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە پەیبردنە بە مانای ئاشکرا و شاراوەی ئەو وێنە میدیایانەیە کە باس لە جینۆسایدی بە کۆمەڵی هەرێمی کوردستان دەکەن، ئەمەش ئەو وێنانە دەگرێتەوە کە لە وێبسایتی Puk Media ی کوردی سەر بە یەکێتیی نیشتمانی کوردستان بڵاوبوونەتەوە. ئەم توێژینەوەیە لە ڕووی تیۆرییەوە پشتی بەستووە بە تیۆری گوتار و قوتابخانەی شیکردنەوەی سیمیۆجی بۆ کۆمەڵێک وێنەی میدیایی کە ناوەڕۆکیان تایبەت بوو بە پرسی کۆمەڵکوژی لە هەرێمی کوردستان. ئەم توێژینەوەیە جەختی لەسەر ئەوە کردووەتەوە کە ئەو وێنانە وەک سامپڵی شیکردنەوە وەربگرێت و ببنە هێمایەکی چڕ و پڕ بۆی. واتە وێنەکان دەوڵەمەندن بە نیشانەی بینراوی ئەوتۆ کە یارمەتیدەر دەبن بۆ گواستنەوەی ئەو مانایەی نێرەر مەبەستییەتی بیگەیەنێت. سامپڵی توێژینەوەکە شیکردنەوەی ئەو وێنە ڕۆژنامەوانیانەیە لەگەڵ هەواڵەکانی تایبەت بە جینۆساید لە ژانرە ڕۆژنامەوانییەکانی وەک هەواڵ، ڕاپۆرت، ئینفۆگرافیک و گەلەری وێنە و .. هتد بڵاوکراونەتەوە.

توێژینەوەکە گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە سایتی لێتیوێژراو سوور بووە لەسەر ئەوەی لە یادەوەریی بەکۆمەڵی وەرگردا ئەو ڕادە ترسناکانەی تاوان و دەستدرێژییانەی کە لەلایەن ڕژێمی بەعسی سەدام لە کاتی هەڵمەتەکانی ئەنفالەکانی ساڵی ١٩٨٨ بەرامبەر بە هاووڵاتیانی مەدەنی کورد ئەنجامدرابوو،

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بخاتە ناو یادەوەریی بەکۆمەڵەوە مێشکی وەرگر، بە نمایشکردنی وێنەی ئێسکەپەیکەرەکان کە لەناو خۆڵدا نێژراون، جل و بەرگی تەواویان لەبەردایە، و نمایشکردنی ئەو ژمارە زۆرەی کورد کە بوونەتە قوربانی ئەو شاڵاوانە. هەروەها نیشانی دا کە کاریگەرییە دەروونییە بەردەوامەکانی ئەم جینۆسایدە لەسەر کورد تا ئەمڕۆ ماونەتەوە و هێشتا ئەو ئازار و مەینەتیانە تێپەڕ نەکراون. هەروەها سایتەکە ویستوویەتی جەخت لەوە بکاتەوە کە ڕژێمی بەعسی سەدام درێغی نەکردووە لە لەناوبردنی هەموو شتێکی تەڕ و وشک، ئەو ناوچانەی هێرشیان کراوەتە سەر بە تەواوی سوتماک کراون و وایان لێکراوە چیدیکە بە کەڵکی ژیان نەیەن. ئەمە جگە لە زیانە مرۆیی و دەروونییەکانی.

کلیلە وشەکان: جینۆساید، وێنەی میدیایی، سیمیۆلۆجیای وێنە

Semiology of the Kurdish media image and its role in serving the issues of genocide: A case study on the website Puk media

Study summary:

The study aimed to identify the apparent and latent meanings in the media images that dealt with the manifestations of the genocide in the Kurdistan region through the Kurdish website of the Kurdish Puk Media Agency affiliated with the Patriotic Union of Kurdistan. The study relies in its theoretical framework on the theory of discourse and its school (the semiological school). The current study belongs to the qualitative studies pattern. In this framework, the study will rely on the semiological analysis method. Regarding the data collection tools, the study will rely on the

tool (semiological analysis) for a group of media images that dealt with the issue of genocide in the Kurdistan region. The study is keen that these images - the analysis sample - represent an intensive symbol, i.e. loaded and rich with visual and visual signs that help convey the meaning intended by the sender, which represents semantic richness. The analytical study sample will be represented in the press photos published with the news of the genocide in all forms of journalistic formats (news - reports - infographics - photo gallery .....), and the study concluded that the study site was keen to establish in the collective memory of the recipient the extent of the ugliness of the crime and aggression that occurred against Kurdish civilians by the Saddamist Baath regime during the Anfal operation in ١٩٨٨, and perhaps this became clear through the site›s keenness to employ all the signs and symbols that worked to confirm this collective memory in the recipient›s soul by displaying pictures of skeletons buried in the sand with their full clothes, and displaying the huge number of Kurds who were victims as a result of this attack, and even displaying the continuation of the psychological effects of this genocide in the souls of the Kurds until now and their failure to overcome it, and the site was keen to confirm that the Saddamist Baath regime did not hesitate to destroy everything green and dry, and turn the areas that were attacked into barren lands unfit for living, in addition to the human and psychological losses.

Keywords: Genocide, media image, semiology of the image

مقدمة:

تعد جرائم الإبادة الجماعية من أكثر الجرائم التي وقعت على الشعوب عبر التاريخ، فكثير من الشعوب والجماعات عانت من ويلات هذه الجرائم ومآسيها خصوصا الشعب العراقي, على الرغم من خطورة الإبادة الجماعية وصعوبتها على الشعوب التي تعرضت لهذه الجرائم خاصة في حال وجود الأدلة الحقيقة لحصول الإبادة الجماعية وصدور أحكام قضائية فيها, ففي بعض الأحيان هناك أفراد قد يكونون متخصصين في التاريخ أو من محللين سياسيين أو استراتيجيين أو حتى أفراد عسكريين يظهرون في الإعلام بشكل عام (الإعلام المرئي أو المسموع أو المقروء) يدعون إن الإبادة الجماعية لم تحصل أو يبرؤون من إثبات ارتكابهم لجرائم الإبادة الجماعية، هذا الإنكار للإبادة الجماعية وفي العلن قد يسبب الكثير من الألم للشعوب والأفراد الذين تعرضوا للإبادة الجماعية بل قد يؤدي إلى إثارة مشكلة يؤثر على تماسك المجتمع بين أبنائها خاصة اذا كان المنكرون من نفس أفراد المجتمع (صديق، أحمد محمد، ٢٠٢٣، ص٦٦٩).

وفي أثناء مئة سنة منصرمة تعرض الشعب الكوردي في جنوب كوردستان لأنواع القتل الجماعي، والتهجير القسري، وتدمير القرى والمدن على يد الأنظمة الحاكمة في العراق، ولاسيما على يد النظام البعثي إبان الحرب العراقية الإيرانية في نهاية ثمانينيات القرن العشرين، مثل: عمليات الأنفال، وقصف المدن والقرى بالأسلحة الكيماوية والمحظورة، التي راح ضحيتها ما يبلغ ربع مليون نسمة، ما عدا تهجير ما يقرب من نصف مليون نسمة إلى المجمعات القسرية (أحمد، مهدي قادر، ٢٠٢٣ ، ص٢٥٠).

وبالطبع فإن الاعلام الالكتروني الكوردي أولى اهتماما إعلاميا بمختلف القضايا المتعلقة بما تعرض له الشعب الكوردي في جنوب كوردستان عبر نشر الأخبار، والتقارير، والصور، والأشكال الإعلامية الأخرى، وتحاول هذه الدراسة العلمية البحث في طبيعة سيميولوجية الصورة الإعلامية الكوردية ودورها في خدمة قضايا الإبادة الجماعية.

فالصورة الإعلامية من الناحية التواصلية تعد رسالة بصرية أيقونية تعتمد على الفعل والحدث والشخصية والفكرة والمعنى، فهي وسيلة للاتصال الجماهيري تتضمنها الجرائد والمجلات، وتحقق تفاعلا واضحا مع الجمهور، ومن الناحية السيميائية تعد الصورة الإعلامية نظاما سيميائيا منسجما دالا يجمع بين ما هو لغوي وما هو غير لغوي للتعبير عن هموم الحياة العامة (إبرير، بشير، ٢٠٠٩، ص٦٣) .

أولا: الدراسات السابقة:

يستعرض الجزء الحالي الدراسات السابقة المعنية بموضوع الدراسة؛ إذ يوفر مسح التراث العلمي خلفية علمية تمكن من تحديد مشكلة الدراسة وكيفية المعالجات

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

والإجراءات المنهجية التي تم اتباعها من الباحثين الآخرين، وأهم النتائج التي أسفرت عنها هذه الدراسات، بهدف الاستعانة بهذه النتائج والاعتماد عليها لاستكمال الإطار المعرفي الخاص بالدراسة، فكل ذلك من شأنه أن يثري الدراسة؛ بتحديد مشكلتها ومنهجيتها وأهدافها وتساؤلاتها، والمداخل النظرية المناسبة لدراسة سيميولوجية الصورة الإعلامية الكوردية ودورها في خدمة قضايا الإبادة الجماعية، لذك فبعد مراجعة أدبيات الدراسة، نجد أن دراسة (رمضان، عمر أحمد، ٢٠٢٣) هدفت إلى البحث والتعرف على دور مواقع التواصل الاجتماعي في نشر مفهوم الابادة الجماعية لدى الايزديين، ولتحقيق ذلك اعتمدت الدراسة على المنهج المسحي عبر الاستبانة، كما تعتبر تلك الدراسة من الدراسات الوصفية، وتوصلت الدراسة إلى:

١- تستعمل نسبة كبيرة من المبحوثين ويثقون بشكل كبير بمواقع التواصل الاجتماعي حين الحصول على المعلومات والأخبار حول مفهوم الإبادة الجماعية، ونستنتج منه أن استعمال مواقع التواصل الاجتماعي أصبح ضرورة حياتية يومية لشرائح مختلفة للمجتمع، ولاسيما الايزيديين.

٢- أثبتت الدراسة صحة فرض البديل، بأن هناك علاقة ارتباطية ذات دلالة إحصائية بين المتغيرات الديموغرافية للايزيديين وبين استعماله وثقتهم بما تنشره مواقع التواصل الاجتماعي.

٣- أثبتت الدراسة صحة فرض البديل بأن هناك علاقة ارتباطية طردية دالة بين استعمال الايزديين وثقتهم بالأخبار والمواد المنشورة، لازدياد طموحهم المعرفي حول الأحداث، ودوافعهم النفعية جراء هذه الثقة والاستعمال.

سعت دراسة (ريشاوي، يحيي عمر، ٢٠٢٣) إلى البحث في كيفية التغطية الإعلامية لثلاثة مواقع الكترونية كوردية للقضايا المختلفة المرتبطة بمدينة (حلبجة)، وهذه المواقع هي (خندان، وشار بريس، و زمن بريس)، كما اعتمدت الدراسة على المنهجين التاريخي والوصفي، وتوصلت الدراسة إلى عدد من النتائج، منها: إن الإعلام العالمي في ذلك الوقت لم يتجاوب مع هذه الجريمة بالصورة المطلوبة ولم تقم بتغطية الحدث بصورة تعكس حجم الجريمة، وإن المواقع الالكترونية الكوردية تنشر الموضوعات و الأخبار المتعلقة بقضايا (حلبجة) عن طريق الشكل الصحفي الخبر بالدرجة الأولى، وإن الشأن السياسي للقضايا المتعلقة بحلبجة يحتل المرتبة الأولى ضمن اهتمامات المواقع الالكترونية الكوردية، واهتمت المواقع الالكترونية بالموضوعات المتعلقة بتحويل حلبجة من قضاء إلى محافظة و(ذكرى حلبجة) بالدرجة الأولى، والمواقع الالكترونية الثلاثة نشرت معظم موضوعاتها المتعلقة بحلبجة مصاحبة لصورة.

تساهم المواقع الالكترونية مساهمة فاعلة بنشر الأخبار من خلال مميزاتها، حيث أصبحت تلك المواقع من أهم وسائل الاتصال بالمستخدمين، وقد جاءت دراسة كلا من (حسن؛ زين الدين، ٢٠٢٣) لتتناول الكيفية التي غطى بها الموقع الالكتروني (الجزيرة نت)

الإبادة الجماعية التي تعرضت لها الأقليات الدينية في العراق على يد الدولة الاسلامية في العراق وبلاد الشام «داعش»، فضلا عن الكشف عن أساليب التغطية الإعلامية والأطر التي استخدمها الموقع من خلال الفنون الاعلامية التي اعتمدها الموقع في تناول قضية إنسانية مهمة محلية وإقليمية وعالمية على حد السواء. واعتمدت الدراسة على نظرية (الإطار الإعلامي)، وفيما يتعلق بأدوات جمع البيانات فقد تم الاعتماد على استمارة تحليل المضمون، حيث تم تحليل المواد الإعلامية التي شملت على الأخبار والتقارير والمقالات والبرامج خلال فترة الدراسة من (٢٠١٤/٠٦/١٥ الى ٢٠١٩/١٢/١٥) لذلك ركز هذا البحث على أساليب التغطية الإعلامية التي اعتمدها (الجزيرة نت) على شبكة الانترنت بدءا باحتلال المنطقة. وتوصلت الدراسة بأن الموقع أولى اهتمامه بأطر توصيف الإبادة للأقليات الدينية حيث ورد فئة الإبادة الجماعية بالمرتبة الرئيسية في حين تلاه جرائم ضد الانسانية وكانت فئة جرائم الحرب وجرائم التطهير العرقي أقل اهتماما من الموقع. كما اهتم بالتقرير بالدرجة الأولى في تغطية الأحداث.

وحاولت دراسة (صديق، أحمد محمد، ٢٠٢٣) أن تبين المسؤولية المدنية لكل الأشخاص الذين ينكرون حدوث الإبادة الجماعية في وسائل الإعلام المتنوعة للحد من تسبب ذوي الضحايا بالإيذاء والألم بسبب الإنكار، وفيما يتعلق بمنهجية الدراسة، فقد قامت الدراسة بالاعتماد على المنهج المقارن فيما بين القانون المدني العراقي وبين القوانين العربية ذات العلاقة وكذلك الرجوع إلى أحكام القوانين التي تتعلق بموضوع الإبادة الجماعية في مسألة إنكار الإبادة، وتوصلت الدراسة إلى عدد من النتائج كالتالي:

١- تعرف الإبادة الجماعية بأنها الأفعال التي تهدف إلى القضاء على شعوب معينة بسبب من الأسباب بهدف محوه نهائيا أو هي التدمير المقصود لشعب معين أو مجموعة من الأفراد وبشكل ممنهج لأسباب سياسية أو قومية أو دينية.

٢- ونظرا لعدم وجود تعريف فقهي قانوني واضح لموضوع الانكار فمن الممكن أن نعرف إنكار الإبادة الجماعية بأنه (القول أو الكتابة بأن الإبادة الجماعية لشعب معين وفي فترة أي حرب من الحروب لم تحدث فعلا بالاسلوب أو الحجم الذي يتم الإشارة إليه حاليا والتي ثبت بموجب أحكام قضائية أو تم إثباتها من قبل الدارسين والعلماء والمؤخرين وبوسائل الاعلام المتعددة).

٣- فهناك الكثير من القوانين للدول التي حدثت فيها إبادة جماعية منعت وجرمت مسألة انكار الإبادة الجماعية بأي شكل من الأشكال وبأي أسلوب ومنها في دولة البوسنة التي أصدرت قانون «معاقبة منكري الإبادة الجماعية» وأصبحت حيز التنفيذ بتاريخ ٢٠٢١/٧/٢٨، وفي عام ٢٠٠٦ أصدر مجلس التشريع الفرنسي قانون يحظر إنكار إبادة الأرمن.

٤- والإعلام هي وسيلة إيصال الناس الأخبار الصحيحة والمعلومات السليمة والحقائق الثابتة، والتي تساعد الناس على تكوين رأي صائب في واقعة من الوقائع، أو مشكلة من

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

المشكلات بحيث يعبر هذا الرأي تعبيرا موضوعا عن عقلية الجماهير واتجاههم وميولهم.

٥- وتتعدد وسائل الإعلام التي من الممكن أن تحصل فيها إنكار للإبادة الجماعية ومفهوم الإعلام حاليا لايقتصر فقط على الوسائل المرئية والمسموعة والمقروءة من التليفزيون والإذاعة والجرائد، بل يشمل وسائل التواصل الاجتماعي أيضا.

٦- الأساس القانون للمسئولية عن إنكار الإبادة هي ارتكاب فعل ضار سبب ضررا أدبيا حسب المادة ٢٠٥ من القانون المدني العراقي.

٧- المسؤولية المدنية عن إنكار الإبادة الجماعية حالها كحال أي مسؤولية مدنية أخرى يستوجب أن يتوافر فيها أركانها من الخطأ والضرر والعلاقة السببية بين الخطأ والضرر.

٨- الأثر الرئيس للمسؤولية المدنية هي وجوب تعويض للمتضرر وكذلك وجوب رفع دعوى قضائية والمطالبة بالتعويض والمحكمة المختصة بالنظر في الدعوى هي محكمة البداءة.

التعليق على الدراسات السابقة:

١- عدم وجود دراسات سابقة تناولت البحث والدراسة حول التغطية الإعلامية والصحفية لقضايا الإبادة الجماعية بشكل عام.

٢- قلة الدراسات السابقة التي تناولت البحث حول التغطية الإعلامية والصحفية لقضايا الإبادة الجماعية الكوردية.

٣- استفادت الباحثتان من عرض الدراسات السابقة في الاقتراب من موضوع الدراسة لضمان عدم تكرار ما تم إنتاجه من دراسات، وإضافة زوايا جديدة، واستكمال بعض النقاط غير المدروسة في التراث العلمي. حيث لم تتعرض الدراسات السابقة لدراسة قضية الإبادة الجماعية الكوردستانية من منظور سيميولوجي.

ثانيا: مشكلة الدراسة:

تكمن مشكلة الدراسة في قلة دراسات أكاديمية عن هذا الموضوع (التغطية الإعلامية والصحفية لقضايا الإبادة الجماعية الكوردية) بشكل عام، وانعدام دراسات أكاديمية عن سيميولوجية الصورة الإعلامية الكوردية حول قضايا الإبادة الجماعية بشكل خاص.

ثالثا: الإطار النظري:

- نظرية الخطاب (المدرسة السيميولوجية):

نظرا لازدياد الانتقادات لدراسات الصورة الإعلامية التي استخدمت تحليل المضمون، خاصة أنها لم تتوصل إلى بنية عامة للعلاقات اللغوية والبصرية داخله، التي تفرقه عن بقية النصوص الإعلامية، ولعدم وضوح التكامل المنهجي والإجرائي في محاولات استخدام مناهج وأدوات التحليل الكيفي والكمي في دراسة النصوص الإعلامية، لذلك فقد اختارت الدراسة مقاربة نظرية لتفادي هذه الانتقادات؛ ألا وهي نظرية الخطاب؛ إذ يعد تحليل الخطاب مدخلا كلاسيكيا أكثر وضوحا من تحليل المضمون، لأنه يقدم أسلوبا جديدا لفهم البنية العميقة لرسائل الاتصال، يتجاوز تصيد الأفكار والمضامين التي يطرحها النص، إلى محاولة الكشف عن الآليات والأدوات والاستراتيجيات التي يعتمد عليها منتج النص في إحداث عملية التواصل والتأثير في المتلقي، إضافة إلى الكشف عن العوامل التي تؤثر في تشكيل ملامح النص، مما حفز كثيرا من الباحثين لتطبيقه على وسائل الاتصال، ودفعتهم نظرية تحليل الخطاب إلى إعادة التفكير في العلاقة بين المعنى والبنية الاجتماعية، من خلال التركيز على السلطة داخل المعنى وليس من خارجه، فنظم المعنى نفسها تعد سلطة، وهي لا تظهر بسهولة كنظم مثل بنية اللغة؛ بل من خلال ممارسات ذات دلالة؛ إنها ليست ببساطة المعاني المرتبطة بالممارسات الاجتماعية، كما يقول «ألتوسير» في نظرية الأيديولوجية، بل إن المعنى والممارسة لا يمكن التمييز بينهما، فهما مرتبطان، أي أن المعنى هو الممارسة في نظرية الخطاب، وبذلك يعد تحليل الخطاب حقلا خصبا بالدلالات العميقة، المشحونة بالإيحاءات والمعاني؛ لاهتمامه بدراسة السياقات المختلفة للخطابات والظروف المحيطة بها (سيد، إكرام محمود، ٢٠١٨، ص٥٤) (شومان، محمد، ٢٠٠٤) (سيد، أميرة محمد، ٢٠١٩، ص ٣٣٥). إضافة إلى الاستعانة بمدرستها البارزة: المدرسة السيميولوجية أو العلاماتية؛ حيث تتسق منطلقاتها مع الفن الصحفي الذي تم اختياره للدراسة، ألا وهو الصورة الإعلامية الذي يعد نوعا من الممارسة الاجتماعية المقاومة للأيديولوجيات المسيطرة لكونه فنا إبداعيا يعكس معالجات سياسية واجتماعية وثقافية للمجال الاجتماعي.

مدرسة التحليل السيميولوجي أو العلاماتي:

تبعا لتعدد النماذج التي قدمها الباحثون في مجال السيميولوجيا لدراسة العلامات بمختلف أنواعها، فهناك نموذج «فرديناند دوسوسير»، ونموذج «رومان جاكبسون»، ونموذج «تشارلز بيرس»، ونموذج «مارتن جولي»، ونموذج «رولان بارث»، ونموذج «لوى هلمسليف»، ترى الباحثتان أن أقرب النماذج للتطبيق على الصورة الإعلامية في هذه الدراسة هو مقاربة «رولان بارث»؛ بهدف معرفة مختلف الدلائل والمعاني المرتبطة بقضايا الإبادة الجماعية الكوردية المنشورة من خلال الصورة الصحفية المنشورة بالموقع الالكتروني الكوردي Puk media، وتحديد مضامينها وموضوعاتها، وذلك نظرا لما تتميز به هذه المقاربة من شمولية وعمق في التحليل، ونظرا لما تسمح به من تشكيل نظام الدلالة، وفحص المعاني التي تتضمنها الصورة الإعلامية المعالجة لقضايا

الإبادة الجماعية الكوردية، وكشف المدلولات الثقافية التي تحملها هذه الأداة الاتصالية، وذلك على النحو الآتي:

- نموذج رولان بارث:

تحتاج الدراسات الإعلامية إلى روح جديدة، مثل التحليل السيميولوجي من وجهة نظر بارثية، التي تشمل الصور، والإعلانات، والأفلام، والكاريكاتير، وذلك لمعرفة ما وراء النص أو الصورة، ويفتح عددا لا حصر له من التفسيرات، وقد وظف «رولان بارث» التحليل السيميولوجي على الصور، سواء كانت إعلانات مطبوعة أوالصورالصحفية أو الرسوم الكاريكاتيرية؛ إذ يعد «بارث» أول من طبق منهجية التحليل السيميولوجي للصورة كما عمل على تطوير هذا المنهج، وتوضيح أن العلامة في الصورة توجد في مستويين (Sajid Waqar, et.al, 2020, pp68-69):

- المستوى التعييني (Denotation Meaning): يعني المعنى الفوري أو البديهي السطحي للصورة أو القراءة الأولية للعلامة التي في الصورة، وهو ما يقابل الدال عند «دوسوسير»، حيث هو وصف أولي تعييني للصور، وهو المستوى الذي يدركه الجميع، فهذا المستوى وصف جزئي لا يمكنه أن يوصلنا لكل معنى في الصورة، ونقوم في هذا المستوى بالإجابة عن السؤال (ماذا)، فهو يساعد على تحديد الموضوع الذي تعالجه الصورة ويعرفنا محتواها.

- المستوى التضميني (Connotation Meaning): فهو النظام الآتي للفهم، وهو المستوى الأعمق في قراءة الصورة الكاريكاتيرية لفهم الأيديولوجية الاجتماعية، إذ إن الوصول إلى المعنى الحقيقي العميق للصورة إنما يتم على مستوى فهم المدلول أو الدلالة التضمينية التي تحتويها، فالصورة في مستواها التضميني أو الرمزي تصبح نسيجا من العلامات التي تنبثق من قراءات متعددة بحسب السياق الاجتماعي والثقافي والتاريخي، ويؤكد «بارث» أن الصور (والرسوم الكاريكاتيرية) ليست هي الأشياء التي تمثلها، وإنما استعملت لتقول شيئا آخر، وهنا نطرح السؤال (لماذا).

ورأى «رولان بارث» أن العلامة تحتوي على ثلاث رسائل، وبذلك يكون تحليلها من خلال كل رسالة من الرسائل الثلاث، هي: رسالة ألسنية (لغوية) a linguistic messag، ورسالة أيقونية مدونة (الصور والعلامات البصرية) a literal message، ورسالة أيقونية غير مدونة، أو ما يسمى ببلاغة الصورة (المعنى العميق غير الظاهر) symbolic message a، ويمثل التحليل السيميولوجي بالنسبة لـ«بارث» شكلا من أشكال البحث الدقيق في المستويات العميقة للرسائل الأيقونية أو الألسنية على حد سواء؛ للوصول إلى الدلالة الحقيقية لمحتوى الرسالة واكتشاف معناها العميق ودلالتها الخفية.

ويمكن الاستفادة من هذا النموذج في تحليل عينة من الصور الصحفية المعالجة لقضايا الإبادة الجماعية الكوردية المنشورة بالموقع الالكتروني الكوردي Puk media،

للكشف من خلال المستوى التعييني (الوصفي) لهذه الصور عن المعاني الظاهرة لها، مثل الأفكار الرئيسية التي تحتويها، والكشف من خلال المستوى التضميني (الدلالي) عن المعاني العميقة الحقيقية والخفية عن ذهن القارئ وغير الظاهرة، من خلال الرموز اللفظية وغير اللفظية التي تتضمنها هذه الصور، ففي ضوء هذا المستوى تحاول الباحثتان تفكيك مختلف الدلالات التضمينية للصور الخاضعة للتحليل بموقع الدراسة.

فالسيميولوجيا تستند منهجيا إلى عمليتي التفكيك والتركيب، ونعني بهذا أن السيميوطيقي يدرس العلامة أو الرمز في نظامه الداخلي، من خلال تفكيك عناصره وتركيبها من جديد عبر دراسة شكل المضمون، ويبحث عن مسند الاختلاف ودلالته، فعبر التعارض والاختلاف والتضاد والتناقض بين الدوال يكتشف المعنى وتستخرج الدلالة، وعلى حد تعبير «جيرفيرو»، فإن ما يهم السيمولوجي ما الذي أراد أن يعبر عنه الفنان أو المصور (أي معاني الصور والرسوم)، والرموز التي استعملها من أجل ذلك، وعلى هذا فالسيميولوجيون يتجاوزون في دراستهم ما نسميه بـ (الدال)، أي المعنى الأول القاعدي، إلى المدلول، أي المعنى الإسقاطي (الداخلي، رحاب، ٢٠١٧، ص ١٦٢- ١٦٣).

رابعا: أهمية الدراسة:

تكمن أهمية الدراسة في جديتها وحداثتها في تناولها بوصفها دراسة أكاديمية تحاول تسليط الضوء على سيميائية الصورة الإعلامية لقضايا الإبادة الجماعية الكوردية، لكونه حقلا خصبا بالدلالات العميقة، المشحونة بالإيحاءات والمعاني الكامنة؛ الأمر الذي يفتح الباب على مصراعيه أمام الباحثتان لسبر أغوار فن الصورة الإعلامية وكشف ما استتر منها، وقد يسهم ذلك في تكوين وعي بصري وإلمام فكري حول ما تضمنته تلك الصور الإعلامية، من لغة بصرية ولفظية في معالجة قضايا الإبادة الجماعية الكوردية.

خامسا: أهداف الدراسة:

- تقديم محاولة في مجال توظيف التحليل السيميولوجي في دراسة الخطاب الصحفي.
- محاولة رصد وتحليل دلالات الصور الإعلامية المنشورة في الموقع الإلكتروني الكوردستاني Puk media، اعتمادا على التحليل السيميولوجي بمستوييه (التعييني والتضميني) وفقا لمقاربة رولان بارث في التحليل السيميولوجي.

سادسا: تساؤلات الدراسة:

- ما هي المعاني الظاهرة (القراءة التعيينية) التي تحملها الصور الإعلامية التي عالجت

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

قضايا الإبادة الجماعية الكوردية المنشورة بموقع Puk media؟

- ما هي المعاني والرسائل الكامنة (التضمينية) التي تركز عليها الصور الإعلامية التي عالجت قضايا الإبادة الجماعية الكوردية المنشورة بموقع Puk media وتريد إيصالها للمتلقي؟

- كيف وظف الموقع الالكتروني الكوردي Puk media الرموز اللفظية وغير اللفظية ليعبروا عن أيديولوجياتهم وبنيتهم الفكرية من خلال الصور الإعلامية التي تنشرها عبر موقعها الالكتروني؟

سابعا: منهجية الدراسة:

نوع الدراسة:

تنتمي الدراسة الحالية إلى نمط الدراسات الكيفية التي تسعى إلى الوصف الدقيق والمتعمق للصور التي يستخدمها ويوظفها الموقع الالكتروني الكوردي Puk media، ومحاولة الكشف عن الدلالات الكامنة في خطاب الصورة الإعلامية التي تناولت قضايا الإبادة الجماعية الكوردية في ضوء مقاربة (رولان بارث) للتحليل السيميولوجي، من خلال الكشف عن المعاني الكامنة والرسائل الضمنية المقدمة في تلك الصور وما تحمله من دلالات.

منهج الدراسة:

تقتضي طبيعة الدراسة الحالية الاعتماد على منهج التحليل السيميولوجي، والذي يهتم أساسا بالكشف عن العلاقات الداخلية لعناصر الخطاب الإعلامي، وبإعادة تشكيل نظام الدلالة بأسلوب يتيح فهما أفضل لوظيفة هذه الرسائل داخل النسق الثقافي، فنظرا لاكتساح الصورة بتجلياتها المختلفة في العالم الراهن، أصبح تحليلها مجالا مهما في مجال البحث، كما تحول المنهج السيميولوجي أداة للكشف عن دلالاتها.

ويهتم التحليل السيميولوجي بالبحث عن الدلالة الحقيقية لمحتوى الرسالة، واكتشاف معناها العميق ودلالتها الخفية، ويعتبر التحليل السيميائي منهجا هاما، هدفه الأساسي هو النقد القائم على البحث العميق في مضامين الرسالة أو الخطاب الإعلامي، وبهذا يختلف منهج التحليل السيميائي عن تحليل المضمون الإمبريقي، إذ تأكد أنه لا يهدف إلى فهم ميكانيزمات المعنى، بقدر ما يسعى لجمع مؤشرات دالة لفهم محتوى الرسالة (ربيع، حسين محمد، ٢٠١٧، ص٣٠٦).

مجتمع وعينة الدراسة:

تمثل مجتمع الدراسة في الموقع الالكتروني puk media، ونظرا لطبيعة الدراسة

الراهنة من حيث اعتمادها على منهج التحليل السيميولوجي للصور، فلايمكن دراسة جميع الصور الفوتوغرافية المتواجدة بالموقع، لصعوبة الدراسة السيميولوجية لكل تلك الصور، لذلك لجأت الباحثتان إلى الاستعانة بالمعاينة التي تعني الطريقة أو الأسلوب الذي يتم بموجبه اختيار عينة ملائمة بهدف تحديد خصائص أو مواصفات معينة أوالخروج باستنتاجات عن المجتمعات، وفي إطار الأهداف المحددة للدراسة الراهنة، اعتمدت الباحثتان الأسلوب القصدي في اختيار عينة الصور من مجمل الصور الفوتوغرافية المنشورة بالموقع الالكتروني puk media، وبهذا تكون عينة الدراسة قصدية، تمثل نموذجا يشمل جزءا من وحدات المجتمع الأصلي المعني بالبحث وتكون ممثلة له، بحيث تحمل صفاته المشتركة، وهذا الجزء يغني الباحث عن دراسة كل وحدات ومفردات المجتمع الأصلي، وفي ضوء ذلك تمثلت عينة الدراسة في (٧) صور، وقد روعى في اختيار هذه الصور أن تكون غنية بالرموز والدلالات والعلامات والأيقونات السيميائية التي تساعد في استنباط المعاني الكامنة في الخطاب البصري لموقع media puk.

الإطار النظري للدراسة: الإبادة الجماعية بحق الكورد في العراق:

أولا: تعريف الإبادة الجماعية (أحمد، مهدي قادر، ٢٠٢٣، ص ٢٥٠ -٢٥٢):

عرفت الإبادة الجماعية بتعريفات كثيرة، كل تعريف يوضح جانبا من أركان الإبادة الجماعية. فيما يأتي نختار ثلاثة تعاريف، ثم نصنف تحتها الجرائم التي ارتكبت بحق الشعب الكوردي، ونعرف أخيرا هل هي إبادة جماعية أم إجراءات قانونية لصالح أمن الدولة؟!!

١- تعريف الإبادة الجماعية: إبادة الجنس البشري، وتتمثل في ارتكاب أفعال لتدمير مجموعة وطنية أو عرقية أو دينية معينة عن طريق القتل وإحداث أذى جسماني أو عقلي جسيم لأعضاء المجموعة، أو اتخاذ إجراءات تمنع تناسلها، أو نقل أطفال مجموعة لمجموعة أخرى.

٢- نصت (اتفاقية منع جريمة الإبادة الجماعية والمعاقبة عليها) في تعريفها الآتي: «أن الإبادة الجماعية تعني أي فعل من الأفعال المرتكبة بقصد القضاء كليا أو جزئيا على جماعة وطنية عرقية عنصرية أو دينية».

٣- وفقا لنص المادة السادسة من (النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية) فإن «الإبادة الجماعية تعني: أي فعل من الأفعال التالية يرتكب بقصد إهلاك جماعة: قومية أو إثنية أو عرقية أو دينية بصفتها تلك إهلاكا كليا أو جزئيا:

- قتل أعضاء وأفراد الجماعة.
- إلحاق ضرر جسدي أو عقلي جسيم بأفراد الجماعة.
- إخضاع الجماعة عمدا لأحوال معيشية يقصد بها إهلاكها الفعلي كليا أو جزئيا.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

- فرض تدابير تستهدف منع الإنجاب داخل الجماعة.

- نقل أطفال الجماعة عنوة إلى جماعة أخرى.

- جرائم الإبادة الجماعية تدخل ضمن اختصاص المحكمة الجنائية الدولية.

وفقا لهذا التعريف نجد أركان الإبادة الجماعية تتحقق بحق الكورد وهي: القتل الجماعي، والتصفية الجسدية، وإسكان مجموعات كبيرة في مجمعات قسرية من دون إيجاد عمل أو مصدر رزق، ما أجبر الأسرة الكوردية أن لا تفكر في الإنجاب، كما تم نقل أطفالهم إلى مدارس خاصة عربية، وتربيتهم تربية بعثية، وحفظ شعاراتها، وتقمص زعمائها، والتخلي عن رموز الكورد القومية، وقد نجد شهود عيان بين القراء الكورد والمشاركين في هذا المؤتمر.

والملاحظ أن نظام روما يحمي جماعات معينة بشكل واضح ومميز: وهي القومية، والاثنية، والعرقية، والدينية، ويقصد بالجماعات القومية: مجموعة الأفراد الذين تتحدد هويتهم المشتركة بجنسية بلد معين أو بأصل قومي مشترك. أما الجماعة الاثنية، فهي مجموعة من الأفراد تتحدد هويتهم بتقاليد ثقافية مشتركة أو لغة مشتركة أو تراث مشترك. أما الجماعة العرقية، فتعني مجموعة من الأفراد تتحدد هويتهم بالصفات الجسدية، وأخيرا الجماعة الدينية، ويقصد بها: مجموعة من الأفراد تتحدد هويتهم بعقيدة دينية مشتركة أو معتقدات أو مذاهب أو ممارسات أو شعائر مشتركة.

بحسب هذا التعريف الشعب الكوردي هم جماعة معينة يجمعهم رابط القومية والاثنية والعرق، وأكثرية الشعب الكوردي مسلمون سنة، شافعي المذهب أشعري العقيدة. الهوية الدينية تجعلهم مع غالبية الشعب العراقي مجموعة واحدة من الأمة الإسلامية، يجب أن تكون هذه الميزة مانعا للظلم والعدوان، وتجمعهم رابطة الأخوة الايمانية، فليس إلا هوية للوحدة الوطنية ولكن مع الأسف لم تشفع لهم هويتهم الدينية والمذهبية وخدمتهم الكبيرة للإسلام والمسلمين منذ عهد صلاح الدين الأيوبي.

ثانيا: الإبادة الجماعية في جنوب كوردستان (كوردستان العراق) (مجيد، سيروان أنور، ٢٠٢٣، ص٢٩٦):

تطلق تسمية الأنفال على العملية العسكرية المنظمة التي قام بها نظام البعث في مدة حكم صدام حسين، لإزالة الكورد الذين يعيشون في شمال العراق، تضمنت العملية استعمال الأسلحة الكيميائية ومعسكرات الاعتقال، واتسمت بحملات الإعدام الجماعي، واختفاء مئات الآلاف من العزل، بما في ذلك النساء والأطفال.

بدأت عملية (الأنفال) في المدن الكوردية في إقليم كوردستان العراق، بقرار مباشر من مجلس قيادة الثورة، والذي كان أعلى سلطة لإصدار القرارات في العراق في ظل نظام صدام حسين، أصدر المجلس القرار رقم ١٦٠، في ٢٩ مارس ١٩٨٧، القاضي بتنصيب علي حسن المجيد حاكما مطلقا على المنطقة الشمالية من البلاد، حتى يقوم بتنفيذ

سياسة تدمير المناطق الكوردية، وقتل لمواطنين المقيمين فيها وتهجيرهم، وبموجب هذا القرار، بدأت حملات الأنفال وكانت عبارة عن حملات إبادة جماعية عن طريق نقل أعداد كبيرة من السكان أسرى إلى مناطق الحضر في محافظة الموصل ونقرة السلمان في السماوة، ودفنهم وهم أحياء مع أفراد أسرهم في المقابر الجماعية، مما أدى إلى مقتل ١٨٢ ألف مواطن كوردي، وتدمير أربعة آلاف قرية، وأربعة أقضية، و٣٠ ناحية.

فى ١١ يناير ٢٠٠٧، وفي أثناء محاكمة المتهم الرئيسي في قضية الأنفال، على حسن المجيد، المعروف بـ (علي الكيمياوي)، وهو ابن عم صدام حسين، اعترف أمام المحكمة بأنه أصدر قرار ترحيل أهالي القرى الكوردية الواقعة على الشريط الحدودي مع إيران وتركيا و قرى أخرى، وأضاف أنه أمر القوات بإعدام كل من يتجاهل أوامر الحكومة بمغادرة القرى خلال عملية عسكرية ضد الكورد عام ١٩٨٨، وأعطى تعليماته باعتبار هذه القرى مناطق محرمة، وأصدر أوامره للجنود باعتقال كل من يجدونه هناك. هذا، وأدت العملية إلى تصفية سكان بعض القرى بشكل تام، إذ تم تدمير ٥٠٠٠ قرية، بما في ذلك المدارس والمنازل، ونهب الممتلكات للسكان المدنيين، والاعتقالات العشوائية، وتهجير عدة آلاف من الكورد، وتدمير البنى التحتية.

إن الإبادة الجماعية في كوردستان قد أخذت محطات عديدة، وإن حزب البعث بوصفه حزبا حاكما في العراق منذ عام ١٩٦٣ إلى عام ٢٠٠٣ قد أخذت على عاتقه أكبر مسؤولية وهي الإبادة الجماعية ضد الشعب الكوردي.

نتائج التحليل السيميائي للصور:

تمت عملية التحليل وفق مقاربة (رولان بارث) الخاصة بالتحليل السيميولوجي للصورة، ووفق هذه المقاربة تتطلب عملية التحليل قراءة الرسالة البصرية عبر مستويين، المستوى التعييني والذي نقصد به وصف الصورة بشكل عام، والمستوى التضميني الإيحائي ونقصد به دراسة دلالات الصورة، وقد كشفت عملية التحليل عن مجموعة من المؤشرات على النحو التالي:

الصورة الأولى:

المستوى التعييني:

نشرت الصورة بالموقع الالكتروني pukmedia في يوم ١٣ أبريل ٢٠٢٤، مصاحب لتقرير بعنوان (في الذكرى الـ ٣٦ لفاجعة الأنفال... جريمة العصر والجرح الكوردستاني الغائر)، والصورة عبارة عن مجموعة من المشاهد متمثلة في مجموعة من الصور المصغرة بعضها تحمل صور لأشخاص تبدو عليهم مظاهر الحزن والبكاء (صورة لرجل مسن) و (صورتان لنساء بملابسهن السوداء)، والبعض الآخر صور لأيادي أشخاص تحمل صور لأشخاص آخرين، كما هناك ١٦ تابوت عليه علم كوردستان العراق، واكتست خلفية الصورة بدرجات من الألوان، فأسفل الصورة كان هناك تداخل ما بين اللونين الأخضر والأصفر، واكتسى أعلى الصورة اللون الرمادي.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

المستوى التضميني:

عكست الصورة المعاناة التي عاشها المدنيين من شعب كوردستان من خلال عملية الأنفال التي نفذها نظام الرئيس العراقي صدام حسين ضد المواطنين المدنيين الكورد، والتى تعد من أخطر صفحات القتل الجماعي الحكومي في تاريخ الحكم البعثي في العراق، وقد حرص الموقع على أن يتضح ذلك من خلال الصور المصغرة والتي تحتوي على أشخاص تظهر عليهم مظاهر البكاء والحزن والاجهاد، وذلك يتضح من خلال ملامح الرجل المسن التي تبدو عليها الإجهاد وكأنه يسترجع بذاكرته المشاهد المروعة لعملية الإبادة الجماعية للكورد، وكذلك يتضح من خلال صور النساء بملابسهن السوداء (فالملابس السوداء بها دلالة على الحزن) وملامحهن الباكية، ولعل تظهر في الصورة أيضا صور مصغرة أخرى تحتوي على أياد تحمل صور لأشخاص في إشارة إلى ذويهم الذين باتوا ضحايا وشهداء في تلك الحملات (حملات الأنفال)، ولعل التوابيت التي تظهر في الصورة وعددها الـ ١٦ بها إشارة إلى ارتفاع عدد الشهداء الكورد، وفيما يتعلق بألوان خلفية الصورة، فجاءت الألوان الخاصة بأرضية الصورة متداخلة ما بين الأصفر والأخضر الباهت والتي بها دلالة على الذبول وجاءت درجاتها الباهتة مناسبة تماما لأجواء الحزن والمأساة التي تعبر عنها الصورة، كما لها أيضا دلالة على ألوان علم كوردستان الذي به اللون الأخضر دلالة على طبيعة كوردستان الخلابة، أما اللون الأصفر إشارة إلى أشعة الشمس المتوهجة والمتواجد في نصف العلم الكوردستاني، والتي تم تصويرها بأشعة الشمس الصفراء الصادر عنها ٢١ شعاعا في الوسط وفي

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ذلك دلالة على النور والوهج وانبلاج شمس الربيع، فالشمس لطالما كانت لها مكانة متقدمة في الديانات والمعتقدات الكوردية التاريخية. وفيما يتعلق باللون الرمادي الذي اكتسى به خلفية الصورة من الأعلى بها، للون الرمادى دلالات عدة ولكن في حالة تلك الصورة بها دلالة على مشاعر نفسية عميقة من الوحدة والحزن، ومشاعر الإحباط والخسارة أيضا.

الصورة الثانية:

المستوى التعييني:

نشرت تلك الصورة بالموقع الالكتروني pukmedia في يوم ٢٢ مايو ٢٠٢٤، مصاحبة لخبر بعنوان (استجابة لطلب كتلة الاتحاد الوطني.. ذكرى فاجعة حلبجة عطلة رسمية في العراق)، وتمثلت الصورة في كونها مجموعة من العلامات المائية، والتي جاءت متمثلة في وجود شخصين فى المقدمة ملقيان فوق بعضهما البعض، وفي خلفيتهم تذكراء الشهداء على هيئة زهرة اللوتس، كما تظهر فى الخلفية أيضا مجموعة من البيوت والسهول، والأراضى والأشجار الخضراء، بالإضافة إلى احتواء الصورة على علامة مائية لعلم كوردستان متداخل مع أشعة الشمس.

المستوى التضميني:

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

عكست الصورة عدة دلالات ضمنية، حيث جاء الشخصان الملقيان فوق بعضهما دلالة على الشهداء من المدنيين الكورد الذين راحوا ضحايا لعملية الأنفال التي نفذها نظام الرئيس العراقي صدام حسين ضد المدنيين الكورد، وجاء تذكار الشهداء على هيئة زهرة اللوتس دلالة على التجدد والولادة من جديد، كما تعتبر زهرة اللوتس رمزا للشمس. حيث ترتفع الزهرة لسطح الماء وتتفتح عند الفجر وتغلق وتغطس تحت الماء عند حلول الظلام، كما جاء في خلفية الصورة العلامة المائية لعلم كوردستان متداخل مع أشعة الشمس دلالة على الحيوية والولادة، وجاءت السهول والأشجار الخضراء في خلفية الصورة دلالة على الطبيعة الخلابة التي تمتاز بها كوردستان.

الصورة الثالثة:

المستوى التعييني:

نشرت تلك الصورة بالموقع الالكتروني pukmedia في يوم ١٣ يناير ٢٠٢٤، مصاحبة لخبر بعنوان (إعادة رفات ١٧١ من المؤنفلين إلى إقليم كوردستان)، وجاء في مضمون الخبر التالي «بجهود السيدة الأولى شاناز إبراهيم أحمد، تسلمنا اليوم من الحكومة الاتحادية رفات ١٧١ من المؤنفلين الذين استشهدوا خلال حملات الانفال على يد نظام البعث الصدامي، وقد بقيت هذه الرفات أكثر من ٤ سنوات في الطب العدلي ببغداد ولم نتمكن من إعادتها لأسباب إدارية وسياسية ». وجاءت الصورة متمثلة في وقوف مهيب لمجموعة من الأشخاص المعنيين بهذه القضية والذين يمثلون المسؤولين السياسيين في إقليم كوردستان وتتقدمهم وتتوسطهم السيدة الأولى (شاناز إبراهيم أحمد)، حيث يظهروا

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

في الصورة وهم واقفين أمام الرفات الخاصة بالمؤنفلين من الضحايا الكورد.

المستوى التضميني:

تظهر الصورة مدى بشاعة ما حدث للأكراد خلال عملية الأنفال في إقليم كوردستان عام ١٩٨٨، واستمرار التأثير النفسي لتلك الإبادة حتى وقتنا الحاضر على المسؤولين السياسين الذين ظهروا بالصورة، ولعل ذلك يظهر من خلال الملامح الخاصة بهم في الصورة والتي تتراوحت ما بين الحزن والتأثر والصمود أمام رفات الضحايا الكورد.

الصورة الرابعة:

المستوى التعييني:

نشرت تلك الصورة بالموقع الالكتروني pukmedia*** في يوم ١٤ أبريل ٢٠١٩، مصاحب لتقرير بعنوان (الانفال... ٣ عقود بلا تعريف ولا تعويضات)، وجاءت الصورة متمثلة في هيكل عظمي مدفون بالرمال بكامل ملابسه، ونجد أن الهيكل العظمي محاط بأجزاء من ممتلكاته الخاصة.

وقد تضمن التقرير التالي: (أكثر من ٣ عقود تمر على ارتكاب واحدة من أكثر الجرائم دموية في تاريخ البشرية، إنها حملة الإبادة الجماعية للشعب الكوردي والتي قام بها نظام البعث المباد، في ١٤ نيسان ١٩٨٨، فقد قاد حملة الأنفال المجرم المقبور علي

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

الكيماوي وهو ابن عم رأس النظام المباد المقبور صدام حسين، حيث شملت الحملة استخدام الهجمات البرية والقصف الجوي والتدمير المنظم للمدن والبلدات الكوردية، والترحيل الجماعي وفرق الإعدام والحرب الكيماوية التي جعلت المجيد يحصل على لقب «علي الكيماوي».، قتل آلاف المدنيين خلال الحملة التي جرت على ٨ مراحل، كانت الهجمات جزءا من حملة طويلة دمرت ما يقارب ٤٥٠٠ قرية كوردية).

المستوى التضميني:

جاءت الصورة لتعبر فى مستواها التضميني عن حجم الدمار والخراب التي تسبب به نظام الرئيس صدام حسين في حق الكورد، وقد استخدم ووظف الموقع الالكتروني Puk Media مشهد الهيكل العظمي مدفونا بالرمال بكامل ملابسه، لكي تظل وتترسخ في الذاكرة الجمعية لدى الكورد بشاعة ما حدث في حقهم من قبل نظام الرئيس صدام حسين، حتى لا يسامحوا ولا يتهاونوا في المطالبة بحقهم في إطار التعريف أن ما تم ارتكابه كان إبادة جماعية لهم، وفي إطار أيضا المطالبة بتعويضات نتيجة لما خلفته هذه الإبادة من خسائر مادية ومعنوية، بل وتلك الخسائر مستمر أثرها حتى الآن.

الصورة الخامسة:

المستوى التعييني:

نشرت تلك الصورة بالموقع الالكتروني pukmedia في يوم ١٣ أبريل ٢٠١٥، مصاحب لتقرير بعنوان (إبادة الكورد في وثائق حزب البعث البائد)، وجاءت الصورة متمثلة في سيدة متقدمة في العمر، لاتنظر إلى الكاميرا، تظهر على ملامحها مظاهر الحزن، مرتدية ملابس باللون الأسود، حاملة في إحدى يديها صورة يظهر بها شخصا مرتديا لملابس عسكرية، حيث يبدو أن ذلك الشخص من ذويها الذي راح ضحية لعملية الأنفال، بالإضافة إلى حمل تلك السيدة لباقة من الزهور في ذات الأيدي، رافعة بيدها الأخرى إلى الأعلى.

ومما يلي سنذكر بعضا مما تضمنه التقرير: (مثل يوم ٩/٦ الذكرى السادسة عشرة على نهاية الهجمات الوحشية لإبادة شعبنا في جنوب كوردستان المسماة بـ(الانفال) وفي ١٩٨٨/٢/٢٣ وبعد ارسال علي حسن المجيد من قبل صدام حسين كحاكم على كوردستان، قامت الفيالق، (الأول والثاني والخامس) من الجيش العراقي وأجهزة الأمن القمعية والاستخبارات وحزب البعث العفلقي وأفواج الدفاع الوطني (الجحوش) وعلى مدى سبعة أشهر واثنى عشر يوما وفي ثماني هجمات وحشية، سبعة منها على المناطق المحررة الواقعة تحت سيطرة الاتحاد الوطني الكوردستاني، حيث تمكن النظام البائد وبالاستفادة من جميع أنواع الاسلحة ومنها (السلاح الكيمياوي) من السيطرة على المناطق

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ابادة الكرد في وثائق حزب البعث البائد

المحررة وتمت إبادة مئات الآلاف من الناس وتدمير جميع القرى. وفي الحقيقة أن عملية الأنفال للشعب الكوردي في العراق جاءت بناءا على برنامج قديم لسياسة حزب البعث الشوفيني وبالتحديد إلى شباط سنة ١٩٦٣، في ذلك الوقت استطاع البعثيون ولأول مرة وفي انقلاب عسكري تمكن من الوصول إلى الحكم بالرغم من أن محاولات حزب البعث البائد لمحو الكورد في كوردستان العراق لم تكن بمستوى وضخامة حملات الأنفال السيئة الصيت لعام ١٩٨٨ وهذا لا يعني أن حملات أنفال الكورد مشروع وقتي أو وليدة ظروف معينة وفي هذا المقال نود أن نشير إلى حقيقة حزب البعث من خلال بعض الوثائق التي صدرت عن أجهزة البعث في سنة ١٩٨٧ تفضح حقيقة سياسة النظام البعثي أمام الشعب الكوردي والشعوب الأخرى لكي يطلع عيها القراء).

المستوى التضميني:

جاءت الصورة لتعبر عن معاناة ذوي وأقارب الضحايا الكورد الذين تمت إبادتهم في عملية الأنفال عام ١٩٨٨، وظهر ذلك من خلال الملابس السوداء للسيدة التي ظهرت بالصورة، فاللون الأسود دلالة على الحزن الشديد، وكذلك ملامح الوجه والعيون التي تنم على البكاء والحزن والقهر التي تعرضت لها تلك السيدة نتيجة لعملية الإبادة الجماعية التي تعرض لها المدنيين الكورد عام ١٩٨٨، ولعل رفع إحدى يديها للأعلى بها دلالة على تفويض الأمر لله في حق ذويها الذي راح ضحية لعملية الأنفال.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

الصورة السادسة:

المستوى التعييني:

نشرت تلك الصورة بالموقع الالكتروني pukmedia في يوم ٣مايو ٢٠٢٣، مصاحب لتقرير بعنوان (في ذكرى القصف الكيمياوي على عسكر وكوبتبه وبداية الأنفال الرابعة)، وجاءت الصورة متمثلة في مجموعة كبيرة من المقابر الجماعية للضحايا الكورد من الطائفة المسيحية، وتسود خلفية الصورة العلامة المائية الخاصة بعلم إقليم كوردستان.

المستوى التضميني:

تحاول الصورة في مستواها التضميني أن تشير من خلال العدد اللامتناهي من المقابر المتواجدة بالصورة، إلى العدد الكبير والضخم الذي راح ضحية عملية الإبادة الجماعية ضد المدنيين الكورد، لكي تترسخ في الصورة الجمعية لدى المتلقى حجم الدمار والخراب الذي خلفه نظام الرئيس صدام حسين في حق الكورد، وجاء علم كوردستان مزينا أعلى الصورة من اليمين، فالأحمر كناية عن الثورة والدماء الزكية التي أريقت في سبيل الانعتاق والتحرر، والأبيض كناية عن السلام والتسامح، والأخضر تيمنا بطبيعة كوردستان الخلابة والشمس الصفراء الصادر عنها ٢١ شعاعا في الوسط تعبيرا عن النور والوهج وانبلاج شمس الربيع حيث عيد النوروز القومي الكوردي يقع في الحادي والعشرين من مارس، فالشمس لطالما كانت لها مكانة متقدمة في الديانات والمعتقدات الكوردية التاريخية.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

الصورة السابعة:

المستوى التعييني:

نشرت تلك الصورة بالموقع الالكتروني **pukmedia** في يوم ٣ مايو ٢٠٢٤، وجاء مصاحبا لتقرير نذكر جزءا مما تتضمنه: (ستذكر شعب كوردستان ببالغ الأسى والحزن العميقين الذكرى السنوية ٣٦ لقصف قرى كوبتبة وعسكر التابعة لناحية اغجلر في قصاء جمجمال، حيث قام النظام المقبور في ١٩٨٨/٥/٣ بقصف قرى كوبتبة و عسكر و جمي ريزان بالاسلحة الكمياوية استعدادا لبدء المرحلة الرابعة لحملات الأنفال التي طالت كوردستان خلال ٨ مراحل متتالية راح ضحيتها اكثر من ١٨٢ الف شهيد وهدم أكثر من ٤٥٠٠ قرية، استشهد نتيجة هذا القصف قرابة ٤٠٠ شهيد و جرح ما لايقل عن ٥٠٠ آخرين).

وجاءت الصورة متمثلة في وجود مشهد من أرض جرداء تم تجريف كل ما عليها من مبان ومساحات خضراء.

المستوى التضميني:

جاء توظيف تلك الصورة لكي تشير إلى أنه بجانب الخسائر البشرية التي خلفتها عملية الإبادة الجماعية ضد المدنيين الكورد، فلم يتوانى نظام البعث الصدامي في أن يدمر كل ما هو أخضر ويابس، ولعل ذلك يتضح في آثار المباني التي ظهرت بالصورة

وقد تم تجريفها بالكامل، وتحول المكان إلى أرض جرداء لا تصلح للعيش بها.

التوصيات:

تقوم الصورة دائما بتبليغ محتوى ما، لكن الأكثر أهمية من المعاني المباشرة التي توصلها، هو الرسالة التي توي بها أو تولدها بصورة غير مباشرة، والتي يتعمد مصممها أن يخاطب بها ما تحت شعور المتلقي، ويؤكد رولان بارث على أن الصورة ليست هي الأشياء التي تمثلها، وإنما استعملت لتقول شيئا آخر(ربيع، حسين محمد، ٢٠١٧، ص٣٣٣)، وفي هذا الإطار سعت الدراسة الراهنة إلى رصد وتحليل الأبعاد الدلالية والضمنية للصور الفوتوغرافية الخاصة بقضايا الإبادة الجماعية الكوردية المنشورة بالموقع الالكتروني الكوردي pukmedia التابع للاتحاد الوطني الكوردستاني، في ضوء مقاربة (رولان بارث) في التحليل السيميولوجي للصورة، وخلصت الدراسة إلى حرص موقع الدراسة على ترسيخ في الذاكرة الجمعية للمتلقي مدى بشاعة الإجرام والتعدى التي حدث في حق المدنيين الكورد من قبل نظام البعث الصدامي خلال عملية الأنفال عام ١٩٨٨، ولعل ذلك اتضح من خلال حرص الموقع على توظيف كافة العلامات والرموز التي عملت على تأكيد هذه الذاكرة الجمعية في نفس المتلقي من خلال عرض صور الهياكل العظمية وهي مدفونة بالرمال بكامل ملابسها، وعرض العدد الهائل من الكورد والذين راحوا ضحايا نتيجة لهذا الهجوم، بل وعرض استمرار الآثار النفسية لتلك الإبادة في نفوس الكورد حتى الآن وعدم تجاوزهم لها، بل وحرص الموقع على تأكيد أن أن نظام البعث الصدامي لم يتوانى في أن يدمر كل ما هو أخضر ويابس، وتحول المناطق التي تم الهجوم عليها إلى أراض جرداء لا تصلح للعيش بها، هذا إلى جانب الخسائر البشرية والنفسية.

هوامش

* دكتوراه في الإعلام جامعة الزقازيق (تخصص علاقات عامة وإعلام رقمي)، محاضر بكلية الإعلام جامعة مصر للعلوم والتكنولوجيا، منسق إداري للجودة الدولي بكلية الإعلام جامعة القاهرة، منسق إداري للوحدة المركزية للتدريب على تكنولوجيا المعلومات بالمجلس الأعلى للجامعات المصرية.

** حاصلة على درجة الماجستير في الإعلام قسم الصحافة جامعة القاهرة، ودبلوماسية في وزارة الخارجية العراقية.

*** موقع PUKMEDIA تأسس يوم ٢٠٠٣/١/٢٢، بقرار من مكتب إعلام الاتحاد الوطني الكوردستاني، وبدأ عمله باللغتين الكوردية والعربية، ويقوم بنشر الأخبار والمواقف الرسمية للاتحاد الوطني الكوردستاني من هذه المنصة الاعلامية، مع الالتزام التام بالمهنية والاعتماد على المصادر الموثوق بها واحترام القراء، كما يقوم بالانتاج الاعلامي من التقارير والأخبار والمواضيع الأخرى. اللينك: https://www.pukmedia.com/AR/Aboutus

مراجع الدراسة:

١) صديق، أحمد محمد (٢٠٢٣)، إنكار الإبادة الجماعية عبر وسائل الإعلام والمسؤولية المدنية الناجمة عنها: دراسة مقارنة، مجلة كلية القانون للعلوم القانونية والسياسية، كلية القانون والعلوم السياسية، جامعة كركوك، مجلد ١٢، عدد ٤٦.

٢) أحمد، مهدي قادر (٢٠٢٣)، الإبادة الجماعية بحق كورد العراق في ضوء الدين الإسلامي، بحوث مؤتمر كرسي اليونسكو لدراسات منع الابادة الجماعية في العالم الإسلامي - بناء السلام ومنع الإبادة الجماعية، جامعة التنمية البشرية وجامعة بغداد كلية الآداب، مجلد ٢.

٣) إبرير، بشير (٢٠٠٩)، الصورة في الخطاب الإعلامي: دراسة سيميائية في تفاعل الأنساق اللسانية والأيقونية، أعمال ندوة الصورة والخطاب: قضايا النقد الأدبي بين النظرية والتطبيق، كلية الآداب والعلوم الإنسانية سايس بفاس.

٤) رمضان، عمر أحمد (٢٠٢٣)، دور مواقع التواصل الاجتماعي في نشر مفهوم الإبادة الجماعية لدى الإيزديين، بحوث مؤتمر كرسي اليونسكو لدراسات منع الابادة الجماعية في العالم الإسلامي - بناء السلام ومنع الإبادة الجماعية، جامعة التنمية البشرية وجامعة بغداد كلية الآداب، العراق، مجلد ١.

٥) ريشاوي، يحيي عمر (٢٠٢٣)، تغطية الصحافة الالكترونية الكوردية لقضايا حلبجة، بحوث مؤتمر كرسي اليونسكو لدراسات منع الابادة الجماعية في العالم الإسلامي - بناء السلام ومنع الإبادة الجماعية، جامعة التنمية البشرية وجامعة بغداد كلية الآداب، مجلد ٢.

٦) حسن، جنار نامق؛ زين الدين، محمد جياد (٢٠٢٣)، أطر التغطية الإعلامية المعتمدة في موقع الجزيرة تجاه الإبادة الجماعية للأقليات الدينية في العراق، مجلة آداب الفراهيدى، جامعة تكريت، مجلد ١٥، عدد ٥٤.

٧) سيد، إكرام محمود (٢٠١٨)، صورة الإسلام السياسي في مصر في الصحافة الغربية قبل ثورة ٣٠ يونيو وبعدها، رسالة دكتوراة غير منشورة، (جامعة القاهرة، كلية الإعلام، قسم الصحافة)، ص ٥٤.

٨) محمد شومان (٢٠٠٤)، إشكاليات تحليل الخطاب في الدراسات الإعلامية العربية: الدراسات المصرية نموذجا، المجلة العلمية لكلية الآداب، جامعة المنيا.

٩) أميرة محمد محمد سيد (٢٠١٩)، تحليل الخطاب الإعلامي: مدخل نظري، مجلة علوم الإنسان والمجتمع، جامعة محمد خيضر بسكرة - كلية العلوم الإنسانية والاجتماعية، مج ٨.

10) Sajid Waqar، et.al، Persuasion/Dissuasion on National Interest Agenda: A Semiotic Analysis of Pakistani Newspaper Cartoons, International Journal of English Linguistics; Vol. 10، No. 3, 2020, pp. 68 – 69.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

١١) الداخلي، رحاب (٢٠١٧)، دلالات التغطية المصورة لأنشطة التنظيمات الإرهابية في المواقع الإلكترونية للصحف العربية: دراسة تحليلية سيميولوجية على موقع صحيفتي الأهرام المصرية والشرق الأوسط السعودية، مجلة البحوث الإعلامية، مج ٤٧، ع ٤٧، كلية الاعلام، جامعة الأزهر.

١٢) ربيع، حسين محمد (٢٠١٧)، سيميائية الصورة في الخطاب الصحفي للتنظيمات المتطرفة: دراسة تحليلية سيميولوجية لعينة من الرسائل البصرية بمجلة «دابق» وفقا لمقاربة «رولان بارت»، مجلة البحوث الإعلامية، كلية الاعلام، جامعة الأزهر، ع ٤٨.

١٣) مجيد، سيروان أنور(٢٠٢٣)، الإبادة الجماعية في القرن ٢١: الإيزيديون أنموذجا، بحوث مؤتمر كرسي اليونسكو لدراسات منع الابادة الجماعية في العالم الإسلامي – بناء السلام ومنع الإبادة الجماعية، جامعة التنمية البشرية وجامعة بغداد كلية الآداب، مجلد١.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

إبادة الشعب الكردي في تقارير الأمم المتحدة بين المنهج الإعلامي والتوثيقي

للباحث الاستاذ المساعد الدكتور رائد عبيس
جامعة الكوفة / كلية الآداب /قسم الفلسفة
Raeed.aljumaili@uokufa.edu.iq

ملخص البحث

ينطلق هذا البحث من الاسس التعريفية في حملات الإبادة الجماعية، سواء كانت تمارسها جماعات مجتمعية ، أو جماعات تنظيمية، أو تمارسها أنظمة بطريقة ممنهجة كجزء من سياساتها.

ونموذج إبادة الشعب الكوردي حصل بها كل ما تقدم ! وطال الشعب الكوردي نتيجة للصراعات العسكرية إبادة من قبل تنظيمات حزبية أو عسكرية ، وممارسات حزب البعث لجريمة الإبادة بحقهم مصداق لهذا.

ولعل جزء كبير من عمليات الإبادة المنظمة ضد الشعب الكوردي كانت قد وثقت، من قبل جمعيات حقوقية، أو منظمات مجتمع مدني، أو منظمة العفو الدولية، أو من قبل الفريق الأممي الخاص بالتحقيق بعمليات الإبادة، وخاصة الإنفال في كوردستان العراق الذي وثقته تقارير حقوق الإنسان، من قبل اللجنة الدولية المعنية بحقوق الإنسان في العراق.

وسؤال البحث المركزي ؛ وهو ، كيف وظف الإعلام الكوردي الحقائق، والأدلة، والشهادات، الواردة في التقارير الإممية الرسمية، للتعريف بعمليات إبادة الشعب الكوردي، على وفق المنهج الإعلامي والتوثيقي ؟

فالإبادة قبل الأنفال غير الإبادة في حملات الإنفال الثمانية فهما يختلفان من حيث الزمان والمكان، ومن حيث حجم كارثة الإبادة الجماعية في حملات الأنفال بأعداد الضحايا، والتصريح الرسمي لها من قبل علي حسين المجيد المعروف (علي كيمياوي)، أي إنها إبادة معلنة حتى بنوعية السلاح

المستعمل بها، على العكس مما سبقها من عمليات إبادة كانت تعتمد ممارسات أمنية، وحزبية، واجتماعية، إلى جانب عمليات عسكرية محددة، فخطة البحث ستكون على ثلاثة محاور :

الأول: إبادة الشعب الكوردي قبل عمليات الأنفال وأثنائها.

الثاني: التحقيقات الواردة في تقارير الأمم المتحدة في إبادة الشعب الكوردي.

الثالث: اهمية الإعلام في التعريف بهذه التقارير كجزء من التوثيق التاريخي.

الكلمات المفتاحية : (الكورد , الإبادة , التحقيق , الإعلام , الأنفال)

پوختەی توێژینەوە :

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە بناغە پێناسەکراوەکانی ئۆپەراسیۆنەکانی جینۆسایدەوە دەست پێدەکات، جا لە لایەن گروپە کۆمەڵایەتییەکان، گروپە ڕێکخراوەییەکانەوە، یان لەلایەن ڕژێمەکانەوە بە شێوەیەکی سیستماتیک وەک بەشێک لە سیاسەتەکانیان پراکتیزە بکرێن.

مۆدێلی جینۆسایدی گەلی کورد هەموو ئەوانەی سەرەوەی لێکەوتەوە! لە ئەنجامی ململانێ سەربازییەکان، گەلی کورد لە لایەن ڕێکخراوە حزبی یان سەربازییەکانەوە قڕ کرا و پراکتیزەکردنی تاوانی جینۆساید لە دژی ئەوان لەلایەن پارتی بەعسەوە بەڵگەیە لەسەر ئەمە.

ڕەنگە بەشێکی زۆر لە ئۆپەراسیۆنە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵکوژی دژی گەلی کورد لەلایەن ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی، ڕێکخراوی لێبوردنی نێودەوڵەتی، یان تیمی نەتەوە یەکگرتووەکان کە لێکۆڵینەوە لە ئۆپەراسیۆنە جینۆسایدەکان دەکەن، بەتایبەتی ئەنفال لە باکوری عێراق، کە مافی مرۆڤ بەڵگەی لەسەر بووبێت، بەڵگەی لەسەر بووبێت ڕاپۆرتەکانی پێش... لیژنەی نێودەوڵەتی

بۆ مافەکانی مرۆڤ لە عێراق.

پرسیاری ناوەندی توێژینەوەکە: واتە چۆن میدیای کوردی ئەو ڕاستی و بەڵگە و شایەتحاڵیانەی لە ڕاپۆرتە فەرمییەکانی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە بۆ ناساندنی ئۆپەراسیۆنەکانی جینۆسایدی گەلی کورد بە پێی ڕێبازی ڕاگەیاندن و لێکۆڵینەوە چۆن بەکارهێنا؟

جینۆساید پێش ئەنفال جیاوازە لە جینۆساید لە شەش ئۆپەراسیۆنی ئەنفالدا لە ڕووی کات و شوێنەوە جیاوازن، لە ڕووی قەبارەی کارەساتی جینۆساید لە ئۆپەراسیۆنی ئەنفالدا لە ڕووی ژمارەی قوربانییەکان و ڕاگەیاندنی فەرمی لە لایەن عەلی حسێن ئەلمەجید ناسراو بە (کیمیایی عەلی)، واتە جینۆسایدێکی ڕاگەیەندراوە تەنانەت بە جۆری چەکی بەکارهێنراو بە پێچەوانەی ئۆپەراسیۆنەکانی پێشووی جینۆساید، پشتی بە پراکتیزە ئەمنییەکان و حزبایەتی و کۆمەڵایەتییەکان بەستووە جگە لە... ئۆپەراسیۆنە سەربازییە تایبەتەکان.

پلانی توێژینەوەکە لەسەر بنەمای سێ میحوەر دەبێت:

یەکەم: قڕکردنی گەلی کورد پێش ئۆپەراسیۆنەکانی ئەنفال و لە کاتی ئەنفالدا.

دووەم: ئەو لێکۆڵینەوەیانەی لە ڕاپۆرتەکانی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هەیە سەبارەت بە جینۆسایدی گەلی کورد.

سێیەم: گرنگی ڕاگەیاندن لە ناساندنی ئەم ڕاپۆرتانە وەک بەشێک لە بەڵگەنامە مێژووییەکان.

لە کۆتایی توێژینەوەکەدا پوختەیەک و دەرەنجامەکان و لیستی ئاماژە بنەڕەتییەکانی ناو توێژینەوەکە دەبێت.

وشەی سەرەکی: (کورد، جینۆساید، لێکۆڵینەوە، میدیا، ئەنفال)

The Genocide of the Kurdish People in UN Reports

Between the Media and Documentary Approach

.By Researcher Assistant Professor Dr

Raed Obayes

University of Kufa - College of Arts

Raeed.aljumaili@uokufa.edu.iq

Abstract of the research:

This research is based on the definitional foundations of genocide operations, whether they are practiced by community groups, organizational groups, or by regimes in a systematic manner as part of their policies.

The model of the genocide of the Kurdish people has witnessed all of the above! The Kurdish people were subjected to genocide as a result of military conflicts by partisan or military organizations, and the Baath Party›s practices of the crime of genocide against them are evidence of this.

Perhaps a large part of the organized genocide operations against the Kurdish people have been documented by human rights organizations, civil society organizations, Amnesty International, or by the UN team investigating genocide operations, especially the Anfal in northern Iraq, which was documented in human rights reports by the International Commission on Human Rights in Iraq.

The central research question is, how did

the Kurdish media employ the facts, evidence, and testimonies contained in the official UN reports to define the genocide of the Kurdish people according to the media and investigative approach?

The genocide before the Anfal is not the genocide in the six Anfal operations, as they differ in terms of time and place, and in terms of the size of the genocidal catastrophe in the Anfal operation in terms of the number of victims, and the official declaration of it by Ali Hussein al-Majid, known as (Chemical Ali), meaning that it is a declared genocide even in terms of the type of weapon used in it, unlike the previous genocide operations that relied on security, party and social practices in addition to specific military operations.

The research plan will be on three axes:

First: The genocide of the Kurdish people before and during the Anfal operations.

Second: The investigations included in the United Nations reports on the genocide of the Kurdish people.

Third: The importance of the media in introducing these reports as part of historical documentation.

At the end of the research, there will be a summary, conclusions, and a list of basic references in the study.

Keywords: (Kurds, genocide, investigation, media, Anfal)

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

المنهجية البحث

مشكلة البحث :

تنطلق من التساؤلات التي تضمنها البحث وهي، هل أفاد الشعب الكوردي من تقارير الإدانية التي صدرت بحق النظام البائد وعرف بها إعلاميا. هل اتبع منهجا توثيقيا علميا في تتبع مصادر هذه الإدانات وتشكيل رأي عام محلي بها . أم أنها انقطعت مع تاريخ صدورها.

أهداف البحث :

يهدف للتعريف بمظلومية الشعب الكوردي وإظهار أبعاد جديدة للجنوسايد غير تلك الابعاد التقليدية التي تبحث في دائرة الضحية والتعويض ، الا وهي الأبعاد الأنثروبولوجيا والدراسات الثقافية فيها وتخصصات بحثية وعلمية وتوثيقية أخرى. كما هدف البحث إلى إهتمام الإعلام الكوردي بالوثائق المتحصلة في إدانة النظام البائد وإظهار مظلومية الشعب الكوردي من خلال هذه الوثائق.

أهمية البحث :

الأهمية المفترضة من قبل الباحث ، تكمن في خلق علاقة جديدة بين الإعلام والوثائق للتعريف بالجنوسايد الكوردي من خلال الوثائق، والتقارير التي كتبت عن هذه الوثائق، ومحاولة التعريف بها للأجيال أولا، وتكثيف المنهجيات العلمية في ما بين هذه العلاقة ثانيا.

عينات البحث :

الشعب الكوردي كله عينه واسعة لماجاء في موضوع البحث وتقارير الإدانية الصادرة عن الأمم المتحدة ، فضلا عن خاصية المناطق الكوردية المؤنفلة التي تعرضت لإبادة مباشرة ، مثل : حلبجة، وزاخو ،غيرها.

المنهجية :

أتبع الباحث المنهج التحليلي لطبيعة العلاقة بين المناهج الإعلامية والمناهج التوثيقية وما يفترض أن يبحث بينهما ، فضلا عن المنهج التوثيقي في تتبع الوثائق الأمنية في تقاريرها، والاستفادة منها كالتي أشرنا إليها في قائمة المصادر.

وفي نهاية البحث ستكون هناك خلاصة، وتوصيات ، وقائمة بالمراجع الأساسية في الدراسة.

المحور الأول: إبادة الشعب الكوردي قبل عمليات الأنفال وأثنائها:

يعود تاريخ النزاع المسلح في المنطقة الكوردية الى تاريخ بعيدا ، ولو اقتصرنا الأمر على تاريخ الدولة العراقية الحديثة. لنجد أن فيه مفاصل تاريخية مهمة، أثرت بشكل كبير على نوعية الصراع المفضي الى الإبادة بكل أنواعها والتي طالت بالشعب الكوردي. وبما أن الصراع كان منطلقا من حق تقرير المصير وتأسيس دولة وكيان سياسي موحد ، فهذا معناه أن دائرة الصراع تتسع في الشمال، والشرق، والغرب من المنطقة الكوردية، حيث الثلاثة دول وهي منطقة الصراع في الغالب، فأحيانا نجد الصراع الكوردي – الإيراني، والصراع الكوردي – التركي، و الصراع الكوردي- العربي. فهذه الجهات شكلت عناصر قوة وضعف في كثير من الأحيان. بينما يجد فيها المواطن الكوردي تعدد هوياته السياسية، والإنتمائية. وقياسا على تجربة العراق مع المواطنين الكورد، فنرى أن تجربة كوردستان تجربة فريدة، ورائدة، ومهمة ، وكبيرة، قياسا مع وضع الكورد في دول الجوار، ومن المفترض أن تكون موطن استقرار ذاتي ووطني لكل الجهات السياسية في التعامل مع القضية الكوردية قبل ٢٠٠٣ وما بعدها (انظر: الحمود،٢٠١٦، ٥).

المهم من ذلك هو أن لا تطال الشعب الكوردي أي مخاطر تهدد أمنهم، أو تلحق بهم جريمة إبادة جماعية، أو ضد الإنسانية، أو جريمة حرب.

ولكن كل من هذا وقع مع الأسف، واصبح في تاريخ الكورد تاريخ ابادات قاسية، جعلت منهم شعب حذر في التعامل مع كل الفرقاء السياسيين، والجوار الكوردي.

وإذا اقتصرنا الحديث عن إبادة الشعب الكوردي قبل عملية الأنفال وبعدها ، فهذا يعني أننا نتحدث عن تأريخ صراع وإبادة ، خلال مدة حكم حزب البعث للعراق. وسياسته في التعامل مع القضية الكوردية في الداخل العراقي ، أو مع الجوار العراقي ، وعلى أساس موقف وعلاقة الكورد مع الدول المجاورة ، وعلاقتهم بحزب البعث، وولائهم للحكومة البعثية. وبما أن العلاقة شهدت توتر كبير افضي إلى صراع مرير ، وحرب دائمة ، وإبادة حقيقية. ابتدأت من أبسط أساليب الإبادة بحقهم وصعودا إلى أشدها واقساها، وهي عمليات الأنفال المروعة.

قبل عمليات الأنفال كان الصراع المسلح مع جهات تركية ، وايرانية، وعراقية، وسورية، مستمر بفعل عوامل كثيرة خارجية وداخلية، وكان الانقسام الكوردي الداخلي ايضا شكل جزء من المأساة، والإبادة المتكررة بين الخصوم المحليين، من القومية الكوردية، وبين انتماءات ايديولوجية ، أو سياسية ، أو قومية، أو حتى مناطقية. وبقيت المدن الداخلة في المشروع الكوردي موضع جذب وشد من الاتفاقات، والاختلافات على سلامة المشروع الكوردي وحمايته من الأطماع الداخلية والخارجية، وكانت المساعي الخمسة لتقرير المصير التي قام بها أصحاب القرار السياسي من ممثلي الكورد ،هي جزء من محاولات تأسيس نواة الحلم الكوردي في اقامة دولة مستقلة تمثلهم في جزء من الأراضي المتواجدين عليهم في الدول الأربعة (العراق، سوريا، تركيا، ايران). (مظفر مزوري،

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

القضية الكوردية وقيام الدولة ، web ٢٠١٨) على الرغم من الطابع المحلي لمحاولة استفتاء ٢٠١٧ التي لم يقبل بنتائجه.

فتاريخ تعامل الأنظمة الحاكمة مع هذا الطموح، غالبا ما ينتهي إلى مواجهة عسكرية ، وقتالية ، تنتهي بإبادة مجموعة من المواطنين الكورد. وعادة ما يتم بمساعدة دول كبرى في وأد هذا الحلم. مثلما فعل : الاتراك، والانكليز، والأمريكان ، والايرانيين معهم الذين كانوا متوجسين من حصول الكورد على حقوقهم القومية. (انظر: الحمود، ٢٠١٦، ٢٤)

أما صدام حسين فكان تعامله يعد الأكثر قسوة ودموية معهم، ابتداء جبهته القتالية معهم، في عمليات إبادة القرى، وتهجير السكان، والاعتقالات ، والإعدامات الجماعية الميدانية. ودعوات التجنيد القسرية، ودعوات التبعيث القسرية، وتطبيق سياسات التعريب، والتهجير القسري خارج العراق للكورد الشيعة، ومقاتلة الكورد من الشيوعيين، (انظر: الحمود، ٢٠١٦، ص ٢٣).

وكل ذلك رافقته عمليات إبادة جمعية، وجماعية بشكل محدود بين القرى والأرياف، فضلا عن مضايقتهم في ممارسة أبسط الحقوق، والحريات، أو التمتع بخيرات سهولهم وجبالهم، أو حتى حيواناتهم، ومياههم ، أو ثرواتهم الطبيعية المعدنية من الغاز والنفط التي لم تغادرها مشاكل الاستثمار والتأميم والتنافس الدولي عليها. بل حتى القضايا المعنوية، اذ كان التعريف بالهوية الكوردية السياسية ، والثقافية يشكل يشكل تحدي كبير لهم. (انظر: الحمود، ٢٠١٦، ص ٧).

فتاريخ الصراع مع حزب البعث ، يمثل بالحقيقة صورة جلية عن اقسى أنواع الإبادة التي تعرض لها الشعب الكوردي. وقد ختم صدام حسين نزعته الدموية الجانحة نحو الإبادة بعمليات الأنفال الست ، وما أجزعها من إبادة ! كان من نتائجها هروب ونزوح عشرات الآلاف من الكرد على الحدود مع تركيا، وايران، اللتان هما الآخريان مارسا ظلم جديد عليهم، بأخذ الأطفال ممن فقدوا أبناءهم إلى غير رجعة. غيروا بذلك لغتهم وقوميتهم، وحتى ديانتهم، ومذهبهم. فضلا عن الممارسات العنصرية والإجرامية بحقهم. فضلا عن طلبات اللجوء خارج العراق، أو هذه الدول التي ساهمت ايضا بتقليص عدد ابناء هذه القومية، وأثره على كيانهم، ولغتهم ووجودهم ،حيث ابعدوا عن ديارهم، ولم يعد لهم شعور بالمواطنة، أو الانتماء، أو القومية، أو مواطنهم الاصيلة أي كان شكل الاعتزاز بها، بسبب المآسي والإبادة التي تعرضوا لها ، فشعور الاغتراب هذا رافقهم منذ زمن طويل، بسبب سياسة العزل العنصري التي تمارس معهم.

فجريمة الأنفال والإبادة من حلبجة الى زاخو وغيرها من المدن مثلت صدمة كبيرة للضمير الحي في العالم . «وقد شكلت احداث حلبجة حينها أخلالا واضحا بالالتزامات الدولية والاعراف والقيم الإنسانية» (مخلوف،وجمال، حقوق الأقليات والتدخل الدولي الاقلية الكوردية في العراق، ١٠١٠).

وكانت العنوان الأكبر لكل الإجرام البعثي بحق الكورد والأكبر في تاريخ القومية عددا

ونوعا اذ خلفت آثار مازالت ماثلة الى اليوم ، على مستوى الأرض، والوجدان الكوردي، والقضية الكوردية برمتها، سياسيا، واقتصاديا، واجتماعيا، وأمنيا، وثقافيا، واصبحت مثالا حي لحجم الإبادة التي لم يكن ليصدقها أحد لولا التوثيق، والتجسيد في المتاحف، والإعلام الدائم عنها تعريفها بأبعادها الكارثية .

المحور الثاني: التحقيقات الواردة في تقارير الأمم المتحدة في إبادة الشعب الكوردي :

اسندت الأمم المتحدة جهودها في التحقيق بالجرائم التي تعرض لها الشعب الكوردي على الأصول القانونية، لكل الجرائم الدولية والمحلية، والصكوك الحقوقية التي تضمن حق الأفراد في العيش الكريم. وبناءا على ذلك عرفت بالإبادة الجماعية التي تعرض لها شعبنا الكوردي، ومن خلال انتهاك الحقوق الإنسانية التي وصلت حد الإبادة الجماعية وبما يكمل أركان هذه الجريمة قانونيا، وبعد توثيق كل إنتهاكات حقوق الشعب الكوردي الإنسانية، والمدنية، والاقتصادية، والسياسية، تم التعريف بها إعلاميا لتشكل رأي عام دولي وخاصة أمام الدول الأعضاء، وما عليها من إلتزامات تكميلية وتعهدات إنسانية تقدم عليها لمساعدة الشعب الكوردي.

فكان التوثيق والإعلام منهجان أساسيان في عملية كشف الحقائق، والتعريف بالضحية والجاني، ومطابقة الأصول القانونية لمفهوم الإبادة الجماعية بكل ما تحمل الكلمة من معنى. وأكدت الأمم المتحدة بهذا التعريف الحاجة الماسة والملحة لمساعدة الشعب الكوردي، من ممارسات الإبادة التي بدأت بالقتل الفردي، وانتهت إلى القتل الجماعي وبعشرات الآلاف.

يذكر السيد ماكس فان دير ستول المقرر الخاص لحالة حقوق الإنسان في العراق « أن هناك ٤ ملايين نسمة بحاجة إلى مساعدة وحماية تعسف السلطة... وتواصل حكومة العراق من جهتها تنفيذ حضرها الاقتصادي الشديد الذي لا يسمح بالفعل بأي استثناءات للدواعي الإنسانية « (الأمم المتحدة ، E/CN.٤/١٩٩٤/٥٨، ف،١٦،١٧ ، ص٩).

وأعلنت الأمم المتحدة هذه المأساة، لتشكل موقفا دوليا موحدا، استنادا الى تلك المواثيق وتذكيرهم فيها. ويصف التقرير موقف الأكراد : «ما زال اهم انتهاك ترتكبه حكومة العراق الى جانب الآثار المستمرة لاختفاء آلاف الكورد هو الحصار الداخلي الحكومي المفروض على واردات الأدوية والوقود والمواد الغذائية وأية سلعة أخرى تقريبا إلى المنطقة الكوردية، وما زال شعب هذه المنطقة بالتالي يواجه حظرا مزدوجا هو الحصار الداخلي الذي تفرضه حكومة العراق والعقوبات الدولية المفروضة على البلد ككل « (الأمم المتحدة ، E/CN.٤/١٩٩٤/٥٨، ف،٩٩ ، ص٤١).

وإلى جانب هذا الأذى هناك تفاصيل أخرى أكثر إيلاما كانت حكومة البعث قد أوغلت بها ، وهو ما زاد معاناة الشعب الكوردي إلى حد الإبادة بحقهم ، مثل : وجود كثير منهم في المعتقلات، وفي المخيمات النزوح الداخلي، والتهجير المستمر ، والقصف المستمر

والمتكرر، وخاصة في عمليات الأنفال التي ضاعفت من أعداد الضحايا الكرد لا سيما من النساء والأطفال.

كانت مأساة حقيقية واقعية مؤلمة، قد عتم عليها الإعلام الداخلي بشكل رهيب. ولكنها لم تغب عن الإعلام الأممي، وهو ينقل بالصوت، والصورة، والتسجيل، والتوثيق الميداني لكل عمليات القتل اليومي العنصري الإنتقامي التي ما انفكت الا بسقوط الطاغية صدام حسين على الرغم من المضايقات التي تعرض لها الإعلام المحلي والدولي، في نقل حقيقة أخبار هذه الإبادة المفتوحة الأفق قبل ٢٠٠٣ .

ساعدت هذه التقارير الصادرة عن الامم المتحدة في كشف الحقيقة، عبر عقود طويلة من ارتكابها، بفضل جهد توثيقي دون مشاهد الإبادة، وخرائطها، ومساحتها، ونقلها إلى العالم ليتعرف على ما ارتكب من جرائم إبادة جماعية، وجرائم ضد الإنسانية ، وجرائم حرب، حيث عد الكرد جزء من الحرب مع ايران، وكل مصاديق هذا التوصيف الثلاثي تحققت على شعبنا الكوردي.

لذلك نحتاج في هذه المرحلة أن يكون لهذه الحقائق التوثيقية تعريف اعلامي مناسب لها، ليرسخ الحقيقة الثابتة عن طبيعة الصراع في المنطقة الشمالية في العراق، على إنه ليس صراع هوياتي بالدرجة الأساس، بل صراع سياسي خلفه نظام قومي مستبد، كان قد عمد إلى إبادة الكرد بايولوجيا، وثقافيا، ولغويا من خلال سياسة التعريب. على الرغم من وجود نصوص قانونية ودستورية كانت تضمن جزء من هذا الحق. بعد مطالبات من قبل قادة الكرد وتعهدات بالتنفيذ من قبل الحكومات العراقية منذ عهد عبد الكريم قاسم والى صدام حسين . (قدورة، التأثير الاقليمي و الدولي في القضية الكوردي في العراق،ص ٤-٥)

فكانت مطالبات مجلس الأمن في قراره ٦٨٨ في ١٩٩١ المؤرخ في ٥ نيسان / أبريل ١٩٩١ « طالب فيه المجلس وقف قمع السكان المدنيين العراقيين وأصر على أن يتعاون العراق مع المنظمات الإنسانية وأن يكفل احترام حقوق الإنسان والحقوق السياسية لجميع المواطنيين العراقيين « . (الجمعية العامة ، الجلسة ٧٥، ص ٢٨٠).

وكانت الأمم المتحدة في جلستها ٤٧ لسنة ١٩٩٤، قد « اعربت عن جزعها بصفة خاصة إزاء السياسات والممارسات القمعية الموجهة ضد الأكراد والتي لاتزال تؤثر على حياة الشعب العراقي ككل « (الجمعية العامة A/RES/٤٧/١٤٥، فقرة ٧، ص ٤.).

وهذا النص يؤكد مدى تمادي النظام في إجرامه بحق الكرد، بما أوصلهم إلى الجزع واليأس من استجابته . واستمر التأكيد على تجاوز هذه الاعتداءات بحق الأبرياء في كل جلسة لمجلس الأمن، وفي كل احاطة تخص حقوق الإنسان فضلا عن الجلسات الخاصة بحالة حقوق الإنسان في العراق، وذكرت الجمعية العامة على لسان رئيس فريقها على إنها « يساورها القلق ايضا إزاء التشريد الذي فرض على مئات الالاف من المدنيين العراقيين وتدمير المدن والقرى العراقية ، واضطرار عشرات الالاف من الأكراد المشردين

للجوء إلى المخيمات والملاجئ في شمال العراق «. (الجمعية العامة A/RES/٤٩/٢٠٣ ، ١٩٩٤، ص٢).

وما كان مأمول من المجتمع الدولي، وقت هذه المحنة، هو عدم الاكتفاء ،والمراقبة، والإعلان، عن هذه الكوارث البشرية، وكان بإمكان المجتمع الدولي والأمم المتحدة تقديم مزيد من الحلول ، للحيلولة دون وقوع هذه المآسي بحق الأبرياء، وانقاذهم من آلة الإبادة الجماعية التي تتفنن بهم بأساليب جديدة.

إن إحاطة مجلس الأمن بكل هذه التفاصيل والوثائق عن طبيعة الأجرام البعثي، تجعله ايضا امام مسائلة أخلاقية وقانونية، على الرغم من كل الإدانات الصادرة بحق النظام؛ لأنه كان بإمكانه فعل المزيد لمنع الكوارث البشرية التي حلت بالعراقيين. مثل : ايقاف شحن الاسلحة ، وبيع الاسلحة، ومساعدته في التدريب العسكري أو على أساليب التعذيب والإبادة التي ابتكر نظامه العديد منها.

المحور الثالث: أهمية الإعلام في التعريف بهذه التقارير كجزء من التوثيق التاريخي :

يعد الإعلام الوسيلة الأكثر تأثيرا على الرأي العام المحلي والدولي، وحجم هذا التأثير يزداد كلما يتعزز بالوثائق. ومأساة مثل الإبادة الكوردية التي وثقتها الملايين من الوثائق والأدلة في ارشيف المنظمات الدولية، والجمعيات، والمراكز العالمية.

جزء من هذه الوثائق كانت جزء من الشهادات الحية لضحايا الإبادة الجماعية، في المناطق الكوردية والتي لم يكن النظام البائد مهتم لتوثيقها الا إن التفاصيل الدقيقة في كل عملية إبادة كانت جزء من ما تحصل من الشهادات الحية للسكان، أو ما سجلته المنظمات الصحية والإيوائية، أو فرق الإغاثة، أو الصليب الأحمر، أو منظمات اعلامية، أو وكالات أنباء داخلية وخارجية.

ذكر في تقرير للأمم المتحدة أن منظمة الشرق الأوسط قد حصلت على ٦ اطنان من الوثائق، عن جميع أنواع الإنتهاكات التي تعرض لها المواطن الكوردي، من الصراعات المسلحة في الاقليم، وخارج الاقليم.

والسؤال المهم هنا ؛ كيف استفاد الإعلام الكوردي من جميع الوثائق التي توفرت عن الإبادات الكوردية في إعلان مظلوميتهم وتعريف العالم بقسوة الإبادة بحقهم ؟

وهل اعد الإعلام الكوردي برنامج خاص يعرض بعض الوثائق التي تثبت انتهاكات حقوقه والجرائم التي طالته ؟

كان بإمكان الإعلامي الكوردي الإستفادة مما يعرض من وثائق تثبت إلانتهاكات ضدهم في الإعلام العالمي. ويكشف ايضا مفارقته في التعامل مع القضية الكوردية ، حيث أغلقت منصات إعلامية كثيرة للأكراد في الدول الأوربية بدوافع من دول معادية للشعب الكوردي، وقضيتهم العادلة سواء كان من قبل الدولة العثمانية أو الدولة التركية،

أو تدخلاتها دول أخرى، مثل : أيران ، وسوريا، أما حكومة البعث في العراق فلها دور كبيرا في التدخل لمنع الصحافة، والإعلام الكوردي، بشكل عام من الانتعاش، والتطور، وفي ضمان حق هذا الشعب من إعلام خاص به مستقل ينقل قضيته ،ويكشف المتآمرين عليها، ويعزز ثقافته كشعب له حق التعريف بهويته، وثقافته، وأدبه ، وعلمه، ومعارفه، ومنجزاته الحضارية تحت أي عنوان سياسي، أو حكومي. وهذه التصرفات الدولية المانعة لحقهم في ذلك، تعد انتهاك لحقوق الإنسان المنصوص عليها في العهود والمواثيق الدولية.

وهذا ما تضمنته قرارات الأمم المتحدة التحقيقية في حالات حقوق الإنسان، وعلى كافة المستويات المدنية، والسياسية، والاقتصادية، الى جانب حق الحياة، وحق العيش بكرامة ، وحق التعلم، وحق تلقي العلاج والحصول على الطعام. وما نشرت من حقائق تخص هذه الحقوق يعد إعلانا دوليا بانتهاكها، وتعريف عالمي بما يجري في اقليم كوردستان العراق من طغيان على حساب الأبرياء من شعبه، الذي تم تحييدهم من خلال معسكرات الاحتجاز، أو التهجير الى وسط العراق وجنوبه، أو رميهم على الحدود مع ايران، أو مع تركيا، أو مع سوريا.

وهنا يأتي دور الإعلام في نقل الحقيقة ، عن ما تم اللقاء بهم من هؤلاء الأبرياء، لكي يبتعد عن الرواية السياسية لمعانتهم، وحقيقة ما تعرضوا له . وأهمية الإعلام هنا لا تأتي بنقل الخبر أو تحليله أو الاكتفاء بتوثيقها إعلاميا ، بل يجب أن يتكامل بها الهدف ، والهدف المقصود هنا تعزيز قناعة الرأي العام الدولي، ومن خلال كل ما تعرضه المحطات الاخبارية من صور ومشاهد، وما يذكر في تقارير المنظمات الحقوقية والإنسانية ، وما يتصدى له النشطاء الحقوقيين، لتكييف الحقائق المعلنة الى قرار ملزم بضمان سلامة المجتمع الكوردي من التعرض إلى إبادة جديدة.

ولكن هذا النضال أخذ وقتا طويلا جدا، ومن خلال مطبات تعرضت لها حكومة البعث جعلت موقفها الدولي ضعيف، لا يصمد أمام حجم الإنتهاكات التي طالت الشعب العراق عامة والمجتمع الكوردي خاصة. فخضع النظام البعثي الى ضغوط دولية حصل بها شعبنا الكوردي على بعض الضمانات التي تبعث باطمئنان الشعب من سطوته من جديد.

وهنا نرى أن الشعب الكوردي تمكن بشكل ناجح في تصدير مأساته وإبادته بطريقة إعلامية ناجحة ، حيث ترك المشهد كما هو عليه من دون مكابرة ، جعل من قصص الأمهات والأطفال والمسنين هي من تتكلم، وتشكل رأيها العام لا سيما بعد فاجعة الأنفال والإبادات الثمانية المتوالية، حيث استخدام الغازات السامة، والاسلحة المحرمة.

واعتقد أن جريمة الأنفال كانت مفتاح لتداعي النظام في ١٩٩٠ ؛ لأن القسوة والظلم والإبادة ارتدت بعواقبها عليه ، حيث خلافات داخل عائلة صدام حسين على الصلاحيات، والمناصب والتي كان لها صدى دولي أيضا، شوهت من سمعت النظام، وجعلته منبوذ ومعزول دوليا، بما عرف عنه إنه نظام دموي. وتعثرات النظام استمرت إلى غزو

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

الكويت التي فرضت عقوبات عليه بسببها، استفاد الشعب الكوردي من هذه العقوبات، وحقق جزء من مكاسبه أمام الأمم المتحدة والرأي العام الذي شكله بشكل ايجابي حول قضيته الكوردية وتكييفها القانوني. (أنظر: مظفر مزوري، القضية الكوردية وتكيفها القانوني،web ٢٠١٨).

وربما جيل ما بعد التغيير ٢٠٠٣ غائبة عنه حقائق تعامل الأنظمة التي تعاقبت على حكم العراق مع القضية الكوردية، وموقفها العدائي من الشعب الكوردي، ومجتمعه، نتيجة تأثرها السلبي بمواقف دول مجاورة للعراق أو دول اقليمية ضدهم.

وحتى لا يستمر تغييب الحقائق عنهم، نحتاج إلى برامج اعلامية مكثفة تبرز وثائق الإبادة إلى جانب استنفاد كل الشهادات الإجتماعية عن هذه الإبادات ، لتكتمل قصة هذه المعانات مع ما سجلت في دوائر التوثيق العالمية ، ولا سيما تقارير الأمم المتحدة، ومجلس الأمن، والجمعية العامة ، ومجلس حقوق الإنسان، ولجنتي حقوق الإنسان. ومهم جدا مشاطرة المراكز التوثيقية العالمية للوثائق التي سجلت عن معانات الشعب الكوردي، وجلبها الى الإرشيف الكوردي، والإرشيف المركزي العراقي، لتحقيق هذه المهمة وتنشيط ذاكرة الأجيال، عن ما يمكن أن يتطلب منهم لحماية العراق، ومجتمعهم من مخاطر الاستبداد، والذهاب إلى المجهول في صراعات طائفية، أو حزبية ، أو قومية، مصيرها المزيد من الإبادات التي ما زال ألمها في صدور أمهاتنا.

الخلاصة :

ممكن ان نلخص ما تقدم، في بيان حقيقة مظلومية الشعب الكوردي من قبل كل الحكومات العراقية وحكومات البلدان المجاورة في منع حقوق الشعب الكوردي ومحاصرته عن طموحاته، الا أن وصول الأمر الى حد الإبادة ، هو ما شكل قلق وجودي بالعيش والمصير طيلة عقود خلت .

لذلك تمثل القضية الكوردية، كقضية وطنية وأقليمية ودولية، قضية حق ، عبرت عنها المنظمات الدولية المعنية بحقوق الإنسان في اغلب تقاريرها ووثقت هذا الإبادات بمختلف وسائل التوثيق لتكون شاهد على جرائم الإنظمة بحق الشعب الكوردي.

فبين مهمة التوثيق والإعلام تتكشف الحقائق ولو بعد حين ، وهذا يكون جزء من تاريخ القضية التي مازال البعض يشك بها. فالإعلام الكوردي والمؤسسات الكوردية المعنية بالتوثيق مسؤولة تماما المسؤولية عن كشف حقيقة صراع الموت والقتل والإبادة التي تعرضوا لها والتعريف به محليا بما يكفي ودوليا، بما يعزز السلام الدائم في اقليم كوردستان العراق، ويبعدها عن شبح الإبادة الذي شكل نقطة فارقة في تاريخ الذاكرة للمواطن الكوردي.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

التوصيات :

١- علينا الحذر من العزلة التاريخية بين أجيال الشعب الكوردي وتاريخ إبادته .

٢- تكثيف البرامج الإعلامية المعرفة بالإبادة ومحاولات الإبادة التي تعرض لها الشعب الكردي.

٣- تنشيط البحث في مجال انثروبولوجيا الإبادة الجماعية ، وإنثروبولوجيا المقابر الجماعية في مجال الدراسات الأكاديمية والبحثة.

٤- متابعة ما كتب عن القضية الكوردية ومظلومية الشعب الكوردي في التقارير الأممية والتعريف بها من قبل جهات رسمية ومجتمعية.

٥- استحداث وتفعيل المراكز التوثيقية التي تعنى بحفظ الأرشيف الكوردي ودراسته .

٦- مطالبة حكومة أقليم كوردستان للحكومة المركزية بجعل موقع مقبرة (مهاري ١ ، ومهاري ٢، في محافظة الديوانية ، ومقابر البرزانيين في السماوة أرض مخصصة للتعريف بمظلومية الشعب الكردي وإبادته من خلال تحويلها الى معالم تبين هذه الجريمة للأجيال.

٧- انشاء برامج تلفيزيونية وإذاعية تعرف بالجنوسايد الكوردي من خلال الضحايا أو ذويهم أو عرض الوثائق.

٨- تكثيف الدراسات البحثية عن كل مظاهر الجينوسايد الكوردي ومن جميع الأبعاد الاجتماعية والسياسية والانثروبولوجية والثقافية والفنية وغيرها بشكل متواصل.

٩- تعزيز الانفتاح على المجتمع العراقي في جميع محافظاته ،لا سيما في الوسط والجنوب ، من خلال اقامة المعارض الصورية، والمؤتمرات، والفعاليات التي تعرف بموضوعات مشتركة ، مثل المقابر الجماعية ، الاختفاء القسري، الترحيل، التعريب وغيرها. والجامعات العراقية هي خير وسط لذلك.

١٠- تدريس الإبادة الجماعية التي تعرض لها الكورد في مدارس الابتدائية، والثانوية، والجامعات، لا يتم نسيان الماضي، وتتحقق العزلة التاريخية بين تاريخ وواقعهم.

المصادر :

١-قرار الإمم المتحدة المرقم ، E/CN.٤/١٩٩٤/٥٨، ف،١٦،١٧.

٢-قرار الإمم المتحدة : المرقم E/CN.٤/١٩٩٤/٥٨، ف،٩٩ .

٣-قرار الإمم المتحدة : المرقم الجمعية العامة ، الجلسة ٧٥.

٤-قرار الإمم المتحدة (الجمعية العامة A/RES/٤٩/٢٠٣ ، ١٩٩٤.

٥-علي طاهر الحمود، النخب الكردستانية ، الدولة ، الهوية ، المواطنة ، مؤسسة فريدريش البرت ، ٢٠١٦.

٦-سحر حسن احمد ، نشأة وتطور الصحافة والإعلام الكوردي على مر العصور: ١٢٦ عاما من النضال ، https://www.atoonra.com/٢٠٢٤/٠٤/٢٠

٧-مظفر مزوري، القضبة الكوردية وقيام الدولة ، ٢٠١٨. https://www.aljazeera.net/blogs/٢٠١

٨-مظفر مزوري، القضية الكوردية وتكيفها القانوني،٢٠١٨ https://www.aljazeera.net/blogs/٢٠١٨/١٢/٢٢/

٩-عماد يوسف قدورة، التأثير الاقليمي و الدولي في القضية الكوردي في العراق، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، ٢٠١٦.

١٠-رملي مخلوف، وتراكة جمال، حقوق الأقليات والتدخل الدولي الاقلية الكوردي في العراق انموذجا، مخبر الأمن القومي الجزائري ،٢٠٢٠). https://www.asjp.cerist.dz/en/downArticle/٢٦٨/٧/٢/١٣٤٣٣٠

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

من خطابات الكراهية الى الإبادة الجماعية

(دراسة حالة الإيزيديين في وسائل الإعلام العراقية)

د. سعد سلوم

كلية العلوم السياسية في الجامعة المستنصرية

قسم العلاقات الدولية

Saadsalloum1975@gmail.com

ملخص

تنطلق الورقة من العلاقة الوثيقة بين بث خطابات الكراهية في وسائل الاعلام والتواصل الاجتماعي كمقدمة للإبادة الجماعية.

أهمية الموضوع : تقوم على ضرورة تحليل الدور الحاسم الذي لعبته وسائل الإعلام في التحريض على العنف وإطالة أمده. وعلى الرغم من مرور عشر سنوات على الإبادة الجماعية ضد الإيزيديين ، فإن الإبادة الجماعية لا تزال تحمل الكثير لتعلمنا عن مركزية وسائل الإعلام في حالات العنف في حال عدم ضبط الدولة لعمل وسائل الاعلام والسوشل ميديا. لذا تحلل الورقة دور وسائل الإعلام في سياق يفتح الباب أمام مناقشات مهمة حول منع الإبادة الجماعية، وتنظيم خطاب الكراهية، والأشكال المناسبة للتدخل من قبل الدولة أو حتى المجتمع الدولي.

المنهجية : مستخدمة منهج تحليل المضمون والمنهج المقارن في دراسات الحالات السابقة، وفي مقدمتها علاقة وسائل الاعلام بالإبادة الجماعية ضد أقلية التوتسي في وراندا التي راح ضحيتها قرابة ٨٠٠ ألف شخص في ١٠٠ يوم. ودور راديو الف تلة في التحريض على الإبادة وهي محطة إذاعية تنشر دعاية الكراهية وتعد مستمعيها للعنف القادم.و وفرت المحطة منصة شعبية للأفكار المتداولة بالفعل في مجلة كانجورا المتطرفة التي تأسست عام ١٩٩٠.

فرضية : تنطلق الورقة من فرضية ان لوسائل الاعلام تأثير حاسم في التحضير للإبادة الجماعية. وفي ضوء دراسة الحالة، فإن خطابات الكراهية في وسائل الاعلام ليست سوى امتداد لسنوات من شيوع الصور النمطية والأفكار الخاطئة في حالة الإيزيديين.

الحالات المقارنة : في عام ٢٠٠١، وكما اقترحت عالمة السياسة (سامانثا باور) فالقتلة كانوا غالبا ما يحملون سكينا في يد وراديو ترانزستور في اليد الأخرى. ومع انه قد لا يمكن حسم الجدل حول «تأثيرات وسائل الإعلام»: هل تحرض وسائل الإعلام الأخرى على العنف بشكل مباشر، أم أنها تكون مجرد محرك ثانوي. الإ انه ينبغي للدولة أن تتحرك لمعالجة الدعاية الكارهة قبل بدء القتل. وينبغي أن يعترف بأن وسائل الاعلام قد تشكل جزءا أساسيا من التحضير للإبادة الجماعية.

حالة الدراسة : تركز الورقة على حالة خطابات الكراهية ضد الإيزيديين، وعن طريق توظيف وتحليل ارقام رصد خطابات الكراهية في مركز مواجهة خطابات الكراهية في مؤسسة مسارات، بشأن أزمة حرق جامع الرحمن عام ٢٠٢٣، والإزمة التي ترافقت مع تصريح الزعيم الإيزيدي قاسم ششو ضد الاسلام في الذكرى العاشرة للإبادة الجماعية ٢٠٢٤. تحاول الورقة الوصول الى معطيات تحليلية مفيدة للتفكير بمنع بالجوانب الوقائية لمنع الإبادة الجماعية في المستقبل.

لە گوتاری ڕقەوە تا جینۆساید
توێژینەوەی کەیسی ئێزیدییەکان لە میدیا عێراقییەکان

پوختە

جینۆساید لە بۆشایی کۆمەڵایەتیدا ڕوونادات و ڕووداوی هەڕەمەکیش نییە. جینۆساید و تاوانە دڕندەییەکانی دیکە کۆمەڵێک نیشانەی پێشوەختەیان تێدایە. یەکێک لە گرنگترین نیشانەکانی هۆشداری بڵاوبوونەوەی گوتاری ڕق و هاندانە.

کێشەی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە پەیوەندی نێوان پەخشکردنی گوتاری ڕق و کینە لە میدیاکان و تۆرە کۆمەڵایەتییەکان وەک پێشەکییەک بۆ جینۆساید . کە کار دەکات بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە : ئایا گوتاری ڕق وکینە دەتوانێت گەشە بکات و ببێتە فۆڕمی توندوتیژتر کە ببێتە هۆی جینۆساید؟

گرنگی بابەتەکە لەسەر بنەمای پێویستی شیکردنەوەی ئەو ڕۆڵە چارەنووسسازەیە کە میدیاکان لە هاندانی توندوتیژی و درێژکردنەوەی توندوتیژیدا دەیگێڕن. هەرچەند دە ساڵ بەسەر جینۆسایدی ئێزیدییەکان تێپەڕیوە، بەڵام هێشتا زۆر شت ماوە

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لێی تێبگەین سەبارەت بە ناوەندگەرایی میدیا لە بارودۆخی توندوتیژیدا ئەگەر دەوڵەت کۆنترۆڵی کاری میدیا و سۆشیال میدیا نەکات. بۆیە ئەم توێژینەوەیە ڕۆڵی میدیا لە چوارچێوەیەکدا شی دەکاتەوە کە دەرگا بەڕووی گفتوگۆی گرنگدا دەکاتەوە لەسەر ڕێگریکردن لە جینۆساید و ڕێکخستنی گوتاری ڕق وکینە.

میتۆدۆلۆژیا: بەکارهێنانی شیکاری ناوەڕۆک و ڕێبازە بەراوردکارییەکان گرنگە بۆ شیکردنەوەی توێژینەوەی کەیسەکانی پێشوو، دیارترینیان پەیوەندی میدیاکانە بە کۆمەڵکوژی دژی کەمینەی توتسی لە ڕواندا، کە نزیکەی ٨٠٠ هەزار کەسی لە ماوەی ١٠٠ ڕۆژدا کوشت. هەروەها توێژینەوەی کەیسی ڕۆهینگیا نموونەیەکی دیکەیە بۆ بەراوردکردن لە چوارچێوەی ڕۆڵی سۆشیال میدیا (فەیسبووک) لە هاندان بۆ ئەنجامدانی جینۆساید.

گریمانە: توێژینەوەکە لەسەر ئەو گریمانەیە دامەزراوە کە میدیا کاریگەرییەکی یەکلاکەرەوەی هەیە لە ئامادەکاری بۆ جینۆساید. لە ژێر ڕۆشنایی توێژینەوەی کەیسەکەدا، گوتاری ڕق لە میدیاکاندا بریتییە لە درێژکراوەی سالانێک لە کۆنەپەرستی و تێڕوانینە هەڵە بەربڵاوەکان سەبارەت بە ئێزیدییەکان.

(کۆمەڵگەو نموونە توێژینەوە) بریتییە لە توێژینەوەی کەیسی ئێزیدییەکان: وتیشک دەخاتە سەر کەیسی گوتاری ڕق وکینە دژی ئێزیدییەکان، لەرێگەی چاودێریکردنی گوتاری ڕق وکینە شیکردنەوەی و خستنەروی ژمارەکانی، توێژینەوەکە هەوڵدەدات بگاتە داتای شیکاری بەسوود بۆ بیرکردنەوە لە لایەنە خۆپارێزییەکانی ڕێگریکردن لە جینۆساید لە داهاتوودا.

ئامانجەکانی توێژینەوەکە:

١- لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی گوتاری ڕق وکینە، کە دەبێتە هۆی تەحەدایەکی بێ وێنەیە بۆ کۆمەڵگاکانمان.

٢- بیرکردنەوە لە ڕێگاکانی ڕووبەڕووبوونەوەی دەربڕینی ڕق و کینە کە زیان بە کۆمەڵگا و ئاشتی و گەشەسەندن دەگەیەنێت، چونکە ڕێگا خۆش دەکەن بۆ ململانێ و گرژی و پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ، لەوانەش تاوانی دڕندەیی.

٣- پەرەپێدانی ڕێبازێکی گشتگیر بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی گوتاری ڕق و کینە لە ئەستۆی هەموو تاک و ڕێکخراوەکانە- بە حکومەتەکان، کەرتی تایبەت، میدیا، کۆمپانیاکانی ئینتەرنێت، سەرکردە ئاینییەکان، مامۆستایان، گەنجان و کۆمەڵگەی مەدەنی.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

المقدمة

لا تحدث الإبادة الجماعية في فراغ اجتماعي، ولا هي تمثل حوادث معزولة أو عشوائية. فالإبادة الجماعية وغيرها من الجرائم الفظيعة تسبقها مجموعة من علامات التحذير المبكر. وأحد أهم علامات التحذير هو انتشار خطاب الكراهية والتحريض. وخطاب الكراهية هو خطاب يهمش ويستهدف الناس على أساس دينهم أو عرقهم أو جنسهم أو توجههم الجنسي أو عرقهم. وبعبارة أخرى، فإن اللغة هي التي تشيطن الناس ليس بسبب أي شيء فعلوه، بل بسبب هويتهم.

الإشكالية: تنطلق المداخلة من العلاقة الإشكالية بين بث خطابات الكراهية في وسائل الاعلام والتواصل الاجتماعي كمقدمة للإبادة الجماعية. وتتمركز في السؤال الإشكالي التالي : هل يممكن ان تتطور خطابات الكراهية الى أشكال أشد عنفا مؤدية الى الإبادة الجماعية؟.

أهمية الموضوع: تقوم أهمية الموضوع على ضرورة تحليل الدور الحاسم الذي لعبته وسائل الإعلام في التحريض على العنف وإطالة أمده. وعلى الرغم من مرور عشر سنوات على الإبادة الجماعية ضد الإيزيديين، فإن الإبادة الجماعية لا تزال تحمل الكثير لتعلمنا عن مركزية وسائل الإعلام في حالات العنف في حال عدم ضبط الدولة لعمل وسائل الاعلام والسوشل ميديا. لذا تحلل الورقة دور وسائل الإعلام في سياق يفتح الباب أمام مناقشات مهمة حول منع الإبادة الجماعية، وتنظيم خطاب الكراهية، والأشكال المناسبة للتدخل من قبل الدولة أو حتى المجتمع الدولي. ومع إنها تدرس حالة وقعت عام ٢٠٢٣ بشكل شبه تفصيلي، فإنها توفر درسا لا غنى عنه للتعلم عن المستقبل، لا سيما وإن الحالة قد تكررت في مناسبة أخرى في عام ٢٠٢٤.

المنهجية : يعد استخدام منهج تحليل المضمون والمنهج المقارن مهما لتحليل حالة الدراسة ودراسات الحالات السابقة، وفي مقدمتها علاقة وسائل الاعلام بالإبادة الجماعية ضد أقلية التوتسي في رواندا التي راح ضحيتها قرابة ٨٠٠ الف شخص في ١٠٠ يوم. ودور راديو الف تلة في التحريض على الإبادة وهي محطة إذاعية تنشر دعاية الكراهية وتعد مستمعيها للعنف القادم. ووفرت المحطة منصة شعبية للأفكار المتداولة بالفعل في مجلة كانجورا المتطرفة التي تأسست عام ١٩٩٠. وكما اقترحت عالمة السياسة (سامانثا باور) فالقتلة كانوا غالبا ما يحملون سكينا في يد وراديو ترانزستور في اليد الأخرى. كما تمثل دراسة حالة الروهينغا مثالا أخر للمقارنة في سياق دور وسائل التواصل الاجتماعي (فيس بوك) على التحريض لارتكاب الإبادة الجماعية.

فرضية : مع انه قد لا يمكن حسم الجدل حول «تأثيرات وسائل الإعلام»: هل تحرض وسائل الإعلام الأخرى على العنف بشكل مباشر، أم أنها تكون مجرد محرك ثانوي. الإ انه ينبغي للدولة أن تتحرك لمعالجة الدعاية الكارهة قبل بدء القتل. وينبغي أن

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

يعترف بأن وسائل الاعلام قد تشكل جزءا أساسيا من التحضير للإبادة الجماعية. فإن هذه المداخلة تنطلق من فرضية ان لوسائل الاعلام تأثيرا حاسما في التحضير للإبادة الجماعية. وفي ضوء دراسة الحالة، فإن خطابات الكراهية في وسائل الاعلام ليست سوى امتداد لسنوات من شيوع الصور النمطية والأفكار الخاطئة في حالة الإيزيديين.

دراسة الحالة (عينة ومجتمع الدراسة) : وتركز المداخلة على حالة خطابات الكراهية ضد الإيزيديين، وعن طريق توظيف وتحليل ارقام رصد خطابات الكراهية في مركز مواجهة خطابات الكراهية في مؤسسة مسارات، بشأن أزمة حرق جامع الرحمن عام ٢٠٢٣، والإزمة التي ترافقت مع تصريح الزعيم الإيزيدي قاسم ششو ضد الاسلام في الذكرى العاشرة للإبادة الجماعية ٢٠٢٤. تحاول الورقة الوصول الى معطيات تحليلية مفيدة للتفكير بالجوانب الوقائية لمنع الإبادة الجماعية في المستقبل[١]

أهداف:

١- دراسة وتحليل خطابات الكراهية التي تمثل تحديا غير مسبوق لمجتمعاتنا. على نحو يتطلب رصده وتحليله لفهم ديناميكياته بالكامل.ورغم أن خطاب الكراهية كان موجودا دائما، فإن تأثيره المتزايد الذي تغذيته الاتصالات الرقمية يمكن أن يكون مدمرا ليس فقط لأولئك المستهدفين، بل وأيضا للمجتمعات ككل.

٢- التفكير في سبل مواجهة تعبيرات الكراهية التي قد تلحق الضرر بالمجتمعات والسلام والتنمية، لأنها تمهد الطريق للصراع والتوتر وانتهاكات حقوق الإنسان، بما في ذلك الجرائم الفظيعة.

٣- حماية المجتمع من إنكار قيم التسامح والإدماج والتنوع وتأكيد جوهر معايير ومبادئ حقوق الإنسان. وقد يعرض المستهدفين للتمييز والإساءة والعنف، بل وأيضا الإقصاء الاجتماعي والاقتصادي.

٤- تطوير نهج شامل لمعالجة خطاب الكراهية ومكافحة هذه الآفة وتعبئة المجتمع ككل. ويقع ذلك على عاتق جميع الأفراد والمنظمات - بما في ذلك الحكومات والقطاع الخاص ووسائل الإعلام وشركات الإنترنت والزعماء الدينيين والمعلمين والشباب والمجتمع المدني

أولا-من خطابات الكراهية الى الإبادة الجماعية

تتصف الإبادة الجماعية التي ارتكبت بحق شعوب وجماعات مختلفة خلال العقود الماضية منذ الإبادة الجماعية للأرمن عام ١٩١٥ وصولا الى الإبادة الجماعية عام ٢٠١٤ لمكونات سكانية مختلفة في العراق على يد تنظيم داعش الأرهابي وانتهاء بالمحاولات

المستمرة لتدمير شعوب بأكملها اليوم في الشرق الأوسط في ضوء الحرب الراهنة في غزة ولبنان، بخصائص مشتركة على الرغم من اختلافها. فهي جريمة يجب تنظيمها والتحريض عليها. وهذا يعني أنه يمكن أيضا منعها ومعاقبة مرتكبيها.

وهي خطر راهن في ضوء توسع وتأثير وسائل الإعلام الجماهيرية في العصر الرقمي على نحو يوجب علينا تنشيط فهمنا للمخاطر المستمرة التي تهدد السكان الضعفاء في مجتمعانا وتقييم قدرتنا الجماعية على منع مرتكبيها . صحيح أن توسع الاتصالات الرقمية ووسائل الإعلام الاجتماعية سمح لنا أيضا بالاتصال والتواصل بسهولة أكبر من أي وقت مضى، لكننا في الوقت نفسه نشهد التأثير السلبي المحتمل الذي يمكن أن تخلفه وسائل الإعلام الاجتماعية على حياتنا اليومية، بما في ذلك في الفترات الانتخابية وفي ضوء التحولات السياسية المختلفة التي تخلف مؤيدين ومعارضين، وتشكيل الجيوش الالكترونية الذي بات مؤثرا على إدراك الحقيقة والسياسة و مؤثرا على هويتنا المشتركة. وبالتالي فإن هذه الثنائية، الإيجابية والسلبية تظل محورية لفهم دور وسائل الإعلام القديمة والجديدة اليوم.

١-تعريف خطابات الكراهية

لا يوجد تعريف مقبول عالميا لـ «خطاب الكراهية». فالتعبير يشمل مجموعة متنوعة من رسائل الكراهية، تتراوح بين الملاحظات والتعليقات المسيئة والازدرائية والمهينة والتنميطية السلبية، وخطاب التخويف والاستفزاز على العنف ضد أفراد بعينهم أو جماعات معينة. وعموما، لا يعتبر غير قانوني سوى أفظع أشكال خطاب الكراهية، وهي التي تشكل تحريضا على التمييز والعداء والعنف. ويجب فهم النماذج الثقافية ومراعاتها عند تحديد ما إذا كانت تعليقات أو صور معينة تشكل خطاب كراهية أو تحريضا أو تشهيرا، وتتمتع الدول بهامش من التقدير في وضع تلك الحدود. ولكن يجب تحقيق توازن لا يتسبب دون داع في الحد من حقوق الأفراد ولا في تعريضهم للخطر.

تصاحب هذه الخطابات النزاعات الإثنية وتصبح وقودا مغذيا لها، وتمهد لإنطلاق أعمال التطهير العرقي والمذابح والإبادة الجماعية. وعادة تسبق جرائم القتل الجماعي Mass Murder والإبادة الجماعية Genocide والتطهير العرقي Ethnic Cleansing فترات من خطابات الكراهية والتنميط، إذ إنه من دون التحريض على الكراهية وتفاقم النزعات المعادية للأجانب Xenophobia أو معاداة السامية أو الإسلاموفوبيا أو العنصرية او الطائفية بكافة إشكالها، لن تكون الإبادة الجماعية ممكنة.[٢]

يعد البعدان الدولي والمقارن ضروريان لفهم عمل سيرورة العنف وديناميتها، فالصور المقتبسة للعنف العرقي في أعقاب تفكك الدولة القومية في الشرق الأوسط في سوريا والعراق مثلا، تردد بشكل مخيف، الروايات عن أعمال عنف مماثلة في أعقاب تفكك الإمبراطوريتين العثمانية والنمساوية المجرية، وفي اعقاب تفكك يوغسلافيا في نهاية

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

الحرب الباردة. وعندما يغادر الأفراد وحدة «الدولة/الأمة» التي خلقتها هندسة أجتماعية قسرية (بالحديد والنار) تنفجر تناقضات الماضي او تعود روائحه بقوة وحزم، وسرعان ما تصبح الكراهية أداة في التفاوض على الحدود الثقافية بين الذات والأخر، او بين «نحن» و»الأخرون»، وبين مختلف الجماعات المتنافسة على الموارد أو الأرض. يظهر حقل دلالي لما يسمى بـ»الاستحقاقات السياسية»، تتبعه حزمة مطالبات من مناصب و مقاعد برلمانية وأدوار سياسية واعتراف بالحدود وتوزيع مغانم وثروات الخ.[٣]

في هذه الحالات يجلب «الآخرون» الى حيز وجودنا كـ»تهديد»، إذ تصور سياسة الكراهية التي تسود مجتمعاتنا حضور الأخر في حياتنا اليومية بوصفه «غزوا» محسوسا للمجال وتهديدا للهوية، وتعد علاقات الكراهية في هذا السياق شكلا من أشكال البناء الذي يملي مفاوضات قاسية من الحدود والهويات. يمكن أن نضرب مثالا سريعا على صعيد أقليمي بالصورة التي يظهر من خلالها «النازحون» الهاربون من جحيم النزاع في سوريا والعراق، ودوليا بالصورة التي يستخدمها خطاب الكراهية في رسم صورة المهاجرين في خطاب الرئيس الأميركي «ترامب». لا مكان للضحايا في حيز يرى فيهم غزاة، دخلاء، حصان طروداة، دملة، لوثة. لا بد من تطهيرها لنستعيد نقاء الذات وسلامة الجسد.

أصبحت الكراهية مفهوما للدلالة على الخطر، وانعدام الأمن، والحاجة إلى السيطرة. ومثلما أصبحت الكلمة أداة استطرادية لتبرير ممارسات قانونية واجتماعية وعسكرية من قبل بعض الأنظمة السياسية الكبرى كما في تلاعب إدارة جورج بوش الإبن (وحاليا ترامب) في استخدام الكراهية (الكراهية الموجهة نحو أمريكا، والرأسمالية، والعالم الغربي) لمنح شرعية لسياساتها وممارساتها الحكومية وإعلان حالة الطوارئ وتحديدها لسياق الحريات الشخصية بإسم الخوف من الأخر.[٤] فقد استخدمها امراء الحرب ايضا، ونخب البزنس الطائفي ومقاولو الكراهيات ومتعهدو الإثنيات في بلداننا الشرق اوسطية، من أجل فرض استدامة النزاع.

وكما إن رهاب الإسلام لا يمثل مجموعة هامشية من المتعصبين اليمينيين في الولايات المتحدة، بل يظهرون كما تبين ديبا كومار من «داخل المؤسسة السياسية وجهاز الأمن والأوساط الأكاديمية ومراكز الفكر وسائل الإعلام العامة». ويؤدون أدوارا في حقبة الحرب على الإرهاب. ومن ثم، كما تضيف في كتابها «فوبيا الاسلام»، فإن هؤلاء «المكارثيين الجدد» هم نتاج هياكل الامبراطورية الأميركية وليسوا مجرد «متسللين» الى نظام جيد.[٥] ويمكن قياسا على ذلك الإشارة الى إن مقاولي الكراهية هم نتاج تحلل الدولة وفشلها في الشرق الأوسط، وهم يخدمون بنية نظام يقول على المكوناتية والطائفية، أي على التصنيف والفرز والتمييز ورسم الحدود الثقافية بين الجماعات، ومن ثم فإنهم مثل العقرب في قصة عبور النهر، لا يمكن أن يتوقفوا عن فرز سموم الكراهية والطائفية، والإتخداع بكونهم رافعة لإنتاج خطاب مواطنة او تخيل وطن، وفي النهاية لا يمكن لنا أن نثق بعبور النهر معهم او ضمان عدم تلويثه بسمومهم.

وبينما وفرت وسائل الإعلام الرقمية مجالات جديدة للمشاركة في النقاش العام لقضايا يومية ذات طابع محلي وأقليمي ودولي، وإن سهولة استخدام الإنترنت وسرعتها وإمكانية إخفاء الهوية فيها نسبيا قد وفرت أرضا خصبة لنشر المحتوى المحرض على الكراهية. ويعتمد خطاب الكراهية على الإنترنت العديد من الأشكال وينشر عبر منابر رقمية مختلفة - من الجماعات عالية التنظيم للتحريض على الكراهية والتي تجند الأتباع وتقنعهم بالتطرف وتوجههم للاعتداء على الجماعات المستهدفة؛ وإصدار «قوائم الأهداف» الداعية إلى العنف ضد الأفراد؛ وبث الدعاية والمعلومات المضللة والبريد الإلكتروني غير المرغوب فيه, وتبادل المعلومات والأفكار عبر شبكات التواصل الاجتماعي ومجموعات النقاش التي تضم جماعات ذات اهتمام مشترك.

٢- أمثلة تأريخية عن استخدام خطابات الكراهية

هناك أمثلة تأريخية شهيرة عن استخدام وسائل الإعلام كوسيلة لإظهار الجماعات المخالفة أو التي يراد استئصالها أو إظهارها بصورة مسيئة ونمطية، وللتحريض على العنف مباشرة ضدها في أشد الحالات تطرفا. فقد استخدم النظام النازي وسائل الإعلام في حملة دعائية كبرى ضد اليهود والروما (الغجر) وشهود يهوه والمثليين وغيرهم. وسيطرت وزارة للدعاية على وسائل الإعلام، حيث مارست الرقابة على الكتب والمؤلفين لقمع وجهات النظر المعارضة ولتعزيز الأيديولوجية النازية المتمثلة في التفوق العنصري ومعاداة السامية. وتم تصوير اليهود مرارا على أنهم السبب في المشاكل الاجتماعية ونزع الخطاب العام الطابع الإنساني عنهم. وكانت النتيجة المحرقة النازية لليهود ومنتمين إلى الروما وفئات سكانية أخرى.[٦]

وقد جادل البعض بأن القتل في البوسنة يعكس ببساطة عودة ظهور الكراهية القديمة التي ميزت العلاقات العرقية في يوغسلافيا لقرون. لقد قوض القمع الشيوعي هذه الكراهية لعدة عقود ، كما قيل ، ولكن مع نهاية الحرب الباردة والحكم الشيوعي في يوغسلافيا، عادت الكراهية للظهور مرة أخرى، ومع انخراط الزعماء السياسيين ووسائل الإعلام في بزنس الكراهيات العرقية، مع إن البوسنيين من خلفيات دينية وعرقية مختلفة قد تزاوجوا بأعداد كبيرة، وعاشوا في مجتمعات مختلطة عرقيا، لكن محفزات الكراهية يمكن لها أن تتفجر في حالة تسييس الإثنيات على يد سماسرة الهوية، فقد أظهر النزاع الدموي بعد إنهيار يوغسلافيا بوضوح مرعب كيف يمكن أن تتحول المجتمعات التي كانت متمازجة وودودة إلى فصائل متقاتلة؛ بسبب دعاية تقوم بتعزيز الاختلافات الإثنية في ما بينها.[٧] وفي الوقت المناسب أفضى هذا الأمر إلى الإبادة الجماعية وإلى التطهير العرقي، وقد أثيرت وحشية الحرب بواسطة صفات استخدمت ككليشهات جاهزة، ولعب المثقفون الطائفيون ورجال الدين في بعض الحالات دورا باختراعها وتعميمها قبل أن يستولي عليها سماسرة الهوية من السياسيين، فقد اقترن الألبان بـ(الوحشية) والكروات بـ(الإبادة الجماعية) والسلاف بـ(الوضاعة) ومقابل ذلك اعتبر السلاف والكروات الصرب (برابرة

وبلقانيين وبيزنطيين). وسرعان ما تداولت وسائل الإعلام هذه الصفات وتم إرسال المجندين الشباب الجدد حاملين معهم مثل هذه الشعائر التي تدوي في آذانهم. هذا مع أن الصرب والكروات والبوسنيين كلهم (سلاف جنوبيون) يتكلمون نفس اللغة ولا يمكن تمييزهم من الناحية الجينية ولا يفرقهم إلا المنطقة التي يعيشون فيها، ودينهم الكاثوليكية والأرثوذكسية والإسلام.[٨]

وخلال الإبادة الجماعية في رواندا عام ١٩٩٤، اضطلعت وسائل الإعلام بدور رئيسي في دعم الكراهية الإثنية والعنف والتحريض عليهما ضد السكان من التوتسي ومن الهوتو المعتدلين. فقد بثت صحيفة كانغورا الكراهية ضد التوتسي، حيث نشرت مقالات ورسوما كاريكاتورية هوجم فيها التوتسي. ووصلت المحطات الإذاعية إلى جمهور أوسع، حيث قامت بدور أساسي في نقل الدعاية المتسمة بالكراهية والتحريض على العنف. وقام راديو رواندا ومحطة الإذاعة والتلفزيون للتلال الألف (RTML) بالتحريض على المذابح وتشجيعها وتوجيهها. وأشارت رسائل الكراهية المذاعة خلال الإبادة الجماعية إلى التوتسي بـ «الصراصير» وأصدرت تعليمات بقتلهم. وقتل ما يقرب من مليون شخص. وفي ما بعد الحادي عشر من أيلول/سبتمبر، تعرض الإسلام والمسلمون للوصم والعداء في وسائل الإعلام الغربية. وربطت بعض تلك الوسائل الإسلام بالإرهاب، مما يعتبر محركا رئيسيا لعودة ظهور كراهية الإسلام حول العالم.

ثانيا-حالات الدراسة (رواندا، ماينمار، العراق)

لقد اتخذ انتشار خطاب الكراهية أشكالا عديدة عبر التاريخ مع تطور منصات الإعلام. فقد استخدم النازيون الصحف المعادية للسامية مثل Der Stürmer للمساعدة في تحريض الشعب الألماني على الاضطهاد النشط لليهود. وبعد خمسة عقود من الزمان، خلال الإبادة الجماعية في رواندا عام ١٩٩٤، لعبت محطة إذاعة RTLM دورا رئيسيا في الترويج لخطاب الكراهية فيما يتعلق بالتوتسي، والتحريض على الإبادة الجماعية، وحتى توجيه القتلة بأسماء الضحايا المحتملين الذين لم يتم قتلهم بعد.

وفي الآونة الأخيرة، من مقاتلي داعش إلى جنرالات ميانمار، أصبحت وسائل التواصل الاجتماعي أداة الاختيار التي تم تسليحها لاستهداف «الآخر» والتحريض على الفظائع. وفي هذا العصر الرقمي الجديد، لم تعد فيسبوك ويوتيوب وتويتر وغيرها من المنصات مجرد أماكن لتبادل المعلومات والمناقشات والأفكار، بل إنها أيضا أماكن حيث يحدث التشهير والاستهداف والتحريض.

سوف نركز في هذه المداخلة على ثلاث حالات للدراسة في سياق مقارن، هي الحالات التالية :

١- دراسة حالة رواندا

لقد لعبت وسائل الإعلام الإخبارية دورا حاسما في الإبادة الجماعية التي شهدتها رواندا التي بدأت في السابع من إبريل/نيسان ١٩٩٤ وأدت إلى قرابة مليون شخص ينتمون إلى مجتمع عرقي تقطنه أغلبية من التوتسي والهوتو المعتدلين في غضون مائة يوم.

هناك العديد من المصادر التي تناقش أسباب فشل المجتمع الدولي في وقف الإبادة الجماعية في رواندا، وتكشف أسباب فشل ترجمة التحذيرات المبكرة عن الإبادة الجماعية الناشئة إلى إجراءات وقائية، وقد تم توثيق هذه التحذيرات بشكل جيد من قبل أهم مصدر موثوق، قائد حفظ السلام للأمم المتحدة الجنرال الكندي روميو دالير، على نحو يوضح بما لا مجال للشك فيه، أن هذه الإبادة الجماعية كان يمكن منعها.[٩]

و تبقى الإبادة الجماعية في رواندا، المثال الأبرز على دور وسائل الإعلام في التحريض على الكراهية والقتل الجماعي، إذ قامت إذاعة RTLM (راديو الألف تل) بالتحريض على الانتقام الجماعي من التوتسي. وقد استمرت عمليات القتل لمدة ١٠٠ يوم ، وأسفرت عن قرابة مليون قتيل، ونزوح مئات آلاف إلى الدول المجاورة وسط صمت المجتمع الدولي. انتهت الإبادة بقيام ميليشيات التوتسي بشن هجمات من الدول المجاورة ضد الهوتو، ما أدى إلى هزيمة الأخيرة في تموز١٩٩٤. [١٠]

وقد غذت وسائل الإعلام المحلية عمليات القتل، في حين تجاهلت وسائل الإعلام الدولية أو أساءت فهم ما كان يحدث أو وفرت غطاء لافلات القوى الكبرى من مسؤوليتها في منع الإبادة الجماعية.

وفضلا عن كون حالة راوندا المثال البارز في نهاية القرن العشرين عن التأثير الخطير الذي يمكن أن تحدثه وسائل الإعلام عندما تستخدم كأداة سياسية أو عندما تفشل المؤسسات الإخبارية والصحفيون في الوفاء بمسؤولياتهم وكيفية استخدام الإذاعة المحلية ووسائل الإعلام المطبوعة كأداة للكراهية، وتشجيع الجيران على الانقلاب على بعضهم البعض. فهي أيضا مثال واضح على التغطية الإعلامية الدولية السلبية للأحداث الكارثية في رواندا. وأصبحت الحالة الأولى على إمكانية مساءلة وسائل الإعلام من خلال المداولات التي أجرتها المحكمة الجنائية الدولية لرواندا بشأن دور وسائل الإعلام في الإبادة الجماعية.

في عام ١٩٩٣، عندما كانت الحركة الثورية الوطنية الحاكمة من أجل التنمية منخرطة في مفاوضات لإنهاء الحرب الأهلية، كانت محطتها الإذاعية الرسمية المعروفة باسم راديو وتلفزيون (RTLM) تبث الكراهية وتعد مستمعيها للعنف. وقد دعمت الإذاعة صحيفة متطرفة تدعى Kangura كانجورا. وفي الفترة التي سبقت الإبادة الجماعية، استخدمت RTLM لغة غير حساسة ضد مجتمع التوتسي. ووفقا لسامانثا باور، في كتابها (مشكلة من الجحيم) الذي يعد من ابرز الكتب تأثيرا في دراسات الإبادة الجماعية في العقدين

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

الماضيين، فإن القتلة كانوا غالبا ما يحملون معهم سكينا وترانزيستورا.[١١]

لقد لعبت وسائل الإعلام دورا محوريا في تضخيم الكراهية. وانتشرت الدعاية الحكومية عبر المدارس والمؤسسات الحكومية الأخرى، لكن البث الإذاعي أخذها إلى مستوى آخر. ولعب البث الإذاعي دورا أساسيا في التحضير للإبادة الجماعية. وانحرف الصحفيون عن المبادئ الأساسية للموضوعية والمسؤولية الاجتماعية وروجوا للكراهية. لقد حملت مذبحة رواندا رسالة مفادها أن كل حرية سواء كانت حرية الإعلام أو حرية التعبير يجب أن تأتي مع المسؤولية الاجتماعية. لقد تخلى الصحفيون عن مهنيتهم واختاروا أن يصبحوا دعاة وخرج الصحفيون عن دورهم المهني بإن يستخدموا حكمهم في رفض القضايا التي تؤدي إلى انتهاك حقوق الإنسان وتعزيز المصالحة. لقد استخدمت وسائل الإعلام غطاء حرية التعبير وخلقت بيئة من الكراهية ثم شاهدت المذابح بصمت.

إن فحص تطور وسائل الإعلام التي تروج للكراهية في رواندا والدور الخاص الذي لعبته محطة الراديو RTLM وصحيفة Kangura توضح كيف فشل العالم في التعامل بفعالية مع هذه الظاهرة. وهي تترك دروسا عن كيفية تخطيط منظمي الإبادة الجماعية لاستخدام موجات الأثير لغرس فكرة «الذريعة الديمقراطية»، وتبرير إبادة التوتسي على أساس أنهم يشكلون تهديدا للأغلبية الهوتو. لقد كان المذيعون الأفراد - وليس ضيوفهم أو المسؤولين الحكوميين - هم الأكثر احتمالا لاستخدام موجات الأثير لنشر الكراهية. ولكن يجب ان لا ننسى ان توفير منصة لدعاة الكراهية لا يقل شأنا وهو نوع من التواطوء في نشر هذه الكراهيات.

اما على صعيد الصحافة المطبوعة، فيؤكد بعض الخبراء على الصلة المباشرة بين التصوير الجنسي المسيء للنساء التوتسي في صفحات كانجورا قبل الإبادة الجماعية والعنف الجنسي الوحشي والاغتصاب الذي أصبح تجارة رائجة بين القتلة أثناء الإبادة الجماعية. ويعترض هولاء الخبراء على فشل المحكمة في رواندا في مقاضاة الصحفيين على وجه التحديد بتهمة التحريض على العنف الجنسي.[١٢]

مسؤولية وسائل الإعلام الدولية

اذا كانت وسائل الإعلام المحلية، قد تمكنت من تغذية أعمال القتل في رواندا، فقد كانت وسائل الإعلام الدولية، من ناحية أخرى، تتجاهل أو تسيء فهم ما كان يحدث. والدور الذي لعبته وسائل الإعلام التي تروج للكراهية في الإبادة الجماعية في رواندا واضح في بعض النواحي. ولكن ليس من الواضح، أو على الأقل ليس مقبولا على نطاق واسع، أن وسائل الإعلام الدولية لعبت دورا في الإبادة الجماعية أيضا.

لكن في الواقع، أساءت أغلب المؤسسات الإخبارية الدولية فهم طبيعة القتل في رواندا، فصورته على أنه نتيجة لحرب قبلية، وليس إبادة جماعية. وركزت أغلب التغطية الإعلامية الدولية على التدافع لإجلاء المغتربين من البلاد. وفي منتصف إبريل/نيسان، عندما اشتدت

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

أعمال القتل، انخفض حجم التقارير الإخبارية بالفعل. وكان أغلب الصحافيين قد غادروا البلاد مع غيرهم من الأجانب. بالتالي فإن التغطية الإعلامية الدولية للأحداث تشجع بالتالي على التفكير على نطاق أوسع في دور وسائل الإعلام ككل، لكن تقع هذه المهمة خارج نطاق وقدرة هذه المداخلة المتواضعة.

في حين كانت عمليات القتل مستعرة في رواندا، كانت قضية أو جاي سيمبسون تهيمن على موجات الأثير. وهي محاكمة جنائية عقدت في المحكمة العليا في مقاطعة لوس أنجلوس، حيث اتهم اللاعب السابق والممثل أو جاي سيمبسون بجريمتي قتل وذلك عن قتل زوجته السابقة نيكول براون سيمبسون وصديقها نادل المطعم رون غولدمان امتدت المحاكمة على مدى أحد عشر شهرا، وصفت القضية بأنها أكثر محاكمة جنائية حظيت بتغطية إعلامية في التاريخ.[١٣]

وكانت حادثة ضرب تونيا هاردينج لركبة منافستها في رياضة التزلج الفني حاضرة أيضا.[١٤] وكان هناك انتخاب نيلسون مانديلا في جنوب أفريقيا. و كذلك الحرب في يوغوسلافيا السابقة والمذابح بين الصرب والكروات والبوشناق المسلمين. ومن ثم فإن الإبادة الجماعية في راوندا لم تكن أكثر من خبر فرعي : مجموعة من رجال القبائل السوداء في أفريقيا يقتلون بعضهم بعضا. وخلال المائة يوم من الإبادة الجماعية في رواندا، كانت تغطية الاخبار المحلية مثل اخبار بطلة التزلج تونيا هاردينج ومحكمة الممثل سيمبسون من قبل شبكات الاعلام الكبرى أكبر من تغطية الإبادة الجماعية نفسها.[١٥] وهو ما يوضح توجيه وسائل الإعلام لانه لم تكن هناك مصلحة سياسية في الذهاب إلى جحيم آخر في أفريقيا. وتجنب السياسيين الغربيين التورط في رواندا. لقد فشلت وسائل الإعلام العالمية، مثلها كمثل العديد من وسائل الإعلام الأخرى في رواندا. كما فشلت القوى العالمية في منع الإبادة الجماعية.

المحكمة الجنائية الدولية تتهم وسائل الإعلام

في عام ٢٠٠٣، في ما يسمى «محاكمة وسائل الإعلام» أمام المحكمة الجنائية الدولية لرواندا. تمت أدانة المؤسس المشارك لـ RTLM فرديناند ناهيمانا، والمدير التنفيذي جان بوسكو باراياجويزا، ومؤسس ومحرر (كانجورا) حسن نجيزي، للعب دور في التحريض. وصفت المحكمة البث الإذاعي والمقالات الصحفية التي تنشر الكراهية بأنها جرائم ضد الإنسانية. وبينما ألغيت إدانتهم لدورهم المباشر في الإبادة الجماعية بعد الاستئناف، تم تأكيد تورطهم في بث الكراهية. وفي هذا الحكم التاريخي أكدت المحكمة الجنائية الدولية لرواندا الدور المؤكد الذي لعبته وسائل الإعلام الرواندية التي تروج للكراهية في عملية القتل بقولها:

لقد استهدفت الصحف والإذاعة صراحة وبشكل متكرر، بل وبلا هوادة، السكان التوتسيين بهدف تدميرهم. ومن خلال شيطنة التوتسي باعتبارهم يتمتعون بصفات

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

شريرة متأصلة، ومساواة المجموعة العرقية بـ «العدو»، وتصوير نسائها كعملاء أعداء مغر، دعت وسائل الإعلام إلى إبادة المجموعة العرقية التوتسية ردا على التهديد السياسي الذي ربطته بالعرقية التوتسية. (المحكمة الجنائية الدولية لرواندا 2003: الفقرة 72)[١٦]

يبين الحكم أهمية مقاضاة جريمة التحريض على الإبادة الجماعية في وسائل الإعلام المطبوعة. والتحدي هو كيفية مواجهة الدعاية والخطابات الحربية في المستقبل التي تعرض حياة الأقليات للخطر. وهو درس مهم في السياق الراهن في العراق في ضوء التعددية الدينية والاثنية الغنية في بلد يضم ٢٢ طائفة دينية من ضمنها ١٤ طائفة مسيحية.

٢-دراسة حالة ميانمار

من الأمثلة الحديثة استخدم الجيش بشكل منهجي في ماينمار في عام ٢٠١٧ موقع فيسبوك كأداة في اضطهاد أقلية الروهينغا، وهو الأمر الذي تم الاعتراف به في الوثائق المعروضة أمام محكمة العدل الدولية في لاهاي كجزء من قضية رفعتها غامبيا تزعم أن ميانمار انتهكت التزاماتها بموجب اتفاقية الإبادة الجماعية.[١٧]

خلصت الأمم المتحدة، بعد تحقيق مطول، إلى وجود «معلومات كافية تبرر التحقيق والملاحقة القضائية» لكبار مسؤولي جيش ميانمار بتهمة الإبادة الجماعية.[١٨] ومن جانبها، قضت المحكمة الجنائية الدولية بأنه على الرغم من أن ميانمار ليست عضوا في المحكمة، فقد تمارس المحكمة الجنائية الدولية اختصاصها على الجرائم المرتكبة ضد الروهينجا ذات الطبيعة «العابرة للحدود».[١٩]

لقد دفع حجم العنف الهائل الصحفيين ومنظمات حقوق الإنسان والأمم المتحدة إلى التحقيق في استجابة جيش ميانمار العنيف بما في ذلك كيف ظلت أمة بأكملها سلبية بينما قتل الآلاف من المدنيين الروهينجا واغتصبوا وتشردوا من ديارهم.[٢٠] كشفت هذه التحقيقات عن حملة تضليل متقنة، امتدت لسنوات، حيث استخدم كبار المسؤولين في جيش ميانمار فيسبوك، «الوسيلة الرئيسية للاتصال بين الجمهور»، لتأجيج الكراهية القومية تجاه الروهينجا.[٢١] وفي الوقت نفسه، قدم فيسبوك لجيش ميانمار منصة ضخمة لنشر الروايات غير الإنسانية عن الروهينجا. على سبيل المثال، استخدم المسؤولون حساباتهم لتأطير الروهينجا باعتبارهم مهاجرين غير شرعيين وإرهابيين و «عنيفين بطبيعتهم». وبينما استخدم جيش ميانمار فيسبوك لتشويه سمعة الأقلية، انضم مستخدمون مدنيون إلى الهجمات عبر الإنترنت.[٢٢] كشفت رويترز عن أكثر من ١٠٠٠ مثال على العنف على فيسبوك وقد أثارت منشورات، بعضها يعود تاريخه إلى عام ٢٠١٢، وصف الروهينجا بأنهم «كلاب» و»ديدان» و»مغتصبون» يجب «إطعامهم للخنازير» و «إبادتهم».[٢٣]

ومع انتشار الخطاب غير الإنساني على فيسبوك، وتفاقم العداء تجاه الروهينجا، ورد أن نشطاء حقوق الإنسان والخبراء في المنطقة حذروا المسؤولين التنفيذيين في

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

فيسبوك منذ عام ٢٠١٣ من أن منصتهم سهلت وزادت من حدة التوترات العرقية في ميانمار. وعلى الرغم من هذه التحذيرات، استمر فيسبوك في تزويد مسؤولي الجيش بمنصة، وخصص موارد غير كافية لمنع انتشار المعلومات المضللة. على سبيل المثال، في عام ٢٠١٥، «كان هناك شخصان فقط في فيسبوك يتحدثان اللغة البورمية».[٢٤] ولم تبدأ الشركة في إزالة المحتوى والحسابات التابعة لقادة عسكريين بشكل منهجي إلا في عام ٢٠١٨، عندما اتهم محققو الأمم المتحدة رسميا مسؤولي جيش ميانمار بالإبادة الجماعية.[٢٥] وبذلك أصبحت حالة ماينمار مثالا على ان منصة فيسبوك لم تفعل ما يكفي للمساعدة في منع استخدامها كمنصة لإثارة الانقسام والتحريض على العنف خارج الإنترنت.

لكن حتى مع تفكير المحاكم والمنظمات الدولية فيما إذا كانت القوات المسلحة في ميانمار قد ارتكبت إبادة جماعية، هناك ارتباك حول كيفية معالجة تورط فيسبوك في المذبحة. تحدد الأمم المتحدة دور الشركة بأنه «مهم»، مشيرة في تقرير لتقصي الحقائق إلى أن المنصة «كانت أداة مفيدة لأولئك الذين يسعون إلى نشر الكراهية» وأن استجابة فيسبوك «كانت بطيئة وغير فعالة». ومع ذلك، في نفس التقرير، لم يحدد المحققون فيسبوك كمسؤول جنائي.[٢٦]

يثير الارتباك حول دور فيسبوك في ميانمار تساؤلات أوسع نطاقا حول ما إذا كانت شركات وسائل التواصل الاجتماعي تخاطر بالمسؤولية الجنائية الدولية عندما يستخدم جهات سيئة منصاتها للتحريض على العنف خارج الإنترنت - وبشكل أكثر تحديدا، الإبادة الجماعية. هذه الأسئلة ذات أهمية متزايدة، في ضوء واقع استخدام جهات فاعلة على مستوى العالم وسائل التواصل الاجتماعي لنشر المعلومات المضللة ضد المنافسين او الاعداء. وهو ما يجعل شركات وسائل التواصل الاجتماعي متواطئة جنائيا في التحريض المباشر والعلني على الإبادة الجماعية.

٣-دراسة حالة العراق (خطابات الكراهية ضد الإيزيديين)

لقد انتهكت الجماعات الإرهابية مثل داعش والقاعدة اتفاقية منع الإبادة الجماعية بطرق عديدة، وشكل تجذر تنظيم داعش في محافظة نينوى شمال العراق وسوريا تحديا كبيرا للأقليات الدينية والعرقية في الشرق الأوسط.[٢٧]

ومع دخول وسائل التواصل الاجتماعي الحلبة سرعان ما أصبحت أرضا خصبة للجماعات المتطرفة لبث رسائل الكراهية. فتنظيم داعش استخدم منابر على شبكة الإنترنت، من بينها تويتر وفيسبوك وإنستغرام ويوتيوب، من أجل عرض مستجدات أعماله وكذلك للتواصل مع شبكة من المجندين المحتملين تمتد عبر العالم، ويشمل ذلك وضع مقاطع الفيديو ورسوم مصممة بالحاسوب. كما روج لجرائمه ضد الفئات السكانية المختلفة والايزيديين على نحو خاص. وقد تسببت الفظائع التي ارتكبها التنظيم

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ضد الأقلية الإيزيدية في العراق بمأساة ليس من السهل تخيلها. بعض البيانات تعطينا مؤشرات واضحة: قبل غزو داعش لسنجار في صيف ٢٠١٤، كان عدد السكان الإيزيديين قرابة ٥٥٠ ألف شخص. وفي أعقاب الهجمات الأولية، هجر ما يقرب من ٣٦٠ ألف شخص، وقتل ١٢٩٣ شخصا، ويتم ٢٧٤٥ شخصا، واختطف ٦٤١٧ آخرين (٣٥٤٨ امرأة، و٢٨٦٩ رجلا). تشير هذه الأرقام إلى الاستهداف الشرس والمتعمد للجماعة، أكثر من أي أقلية أخرى، على الرغم من أن المسيحيين والمسلمين الشيعة والأقليات الأخرى، مثل التركمان والشبك والكاكائيين وحتى المسلمين السنة الذين عارضوا المجموعة عانوا أيضا من فظائع مروعة. [٢٨]

شكل سبي النساء الإيزيديات واغتصابهن من قبل مقاتلي داعش نوعا خاصا من الهجوم، استعمل كوسيلة للتطهير العرقي Ethnic Cleansing لتحقيق أهداف تتعدى مجرد الاعتداء على النساء واستعمالهن كسلعة في سوق نخاسة القرن الحادي والعشرين. فقد كان استعمال النساء في الحرب بهدف الترويع والإذلال الجماعي لأقلية دينية والحط من كرامتها، وأيضا بهدف التأثير على التكوين العرقي لهذه الأقلية الدينية. والأفعال التي تكون أركان هذه الجريمة تستخدم في سياق مقارن لما فعله الأتراك بالأرمنيات، ولما فعله الصرب بالبوسنيات، والهوتو بالتوتسيات.[٢٩]

خلال أكثر من قرن تشكلت سردية مهيمنة حول أصل الإيزيدية وطبيعة معتقداتها رسخت صورة نمطية عن الإيزيدية وأتباعها. تكمن أهمية تحليل هذه السردية في انها استخدمت من قبل تنظيم داعش في إستهداف الإيزيديين، وما تزال تغذي حتى الوقت الراهن خطابات الكراهية ضد المجتمع الإيزيدي. تقوم هذه السردية على فكرتين أساسيتين: الأولى إن الإيزيديين يعبدون الشيطان، والثانية أنهم فرقة صوفية خرجت عن الاسلام بسبب تطرفها الديني.[٣٠]

ما تزال هذه السردية المهيمنة عن الإيزيدية تغذي خطابات الكراهية التي تشتعل بين الحين والأخر ضد الإيزيديين. وفي ضوء تكرارها بين عامي ٢٠٢٣-٢٠٢٤ اصبحت مثيرة للقلق من تكرار الإبادة الجماعية أو إنطلاق اعتداءات واسعة النطاق ضد الإيزيديين. وفي الذكرى العاشرة للإبادة الجماعية ضد الإيزيديين في ٣-٨-٢٠٢٤ تم تداول مقطع فيديو ظهر فيه قائد قوات سنجار، (قاسم ششو) متحدثا بمناسبة احياء ذكرى الإبادة الجماعية، في ما تم تفسيره لاحقا، على أنه يسيء لنبي الإسلام، مما أدى لردود فعل غاضبة أثارت ذعر الإيزيديين، نتج عنها هروب مئات الإيزيديين الى سنجار خوفا من عمليات انتقام واسعة.

لم تكن هذه الحالة الأولى التي يتم فيها تداول خطابات كراهية ضد الأيزيديين، فقد سبقها بعام تطور خطير تمثل بنمو هذه الخطابات على نحو غير مسبوق بالرغم من حجم المأساة التي حلت بهذا المجتمع الديني ومقدار التعاطف واسع النطاق معه داخليا ودوليا. وسوف أختار حالة بارزة في ضوء توفر أرقام دقيقة عنها من قبل مركز مواجهة خطابات الكراهية في مؤسسة مسارات، وكون الباحث كان جزء من جهد جماعي

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لاحتواء تأثيراتها، على نحو قد يكون مفيدا في مشاركة هذه الخبرة والأرقام.

لقد انطلقت موجة من خطابات الكراهية المتبادلة بين المسلمين والايزيديين في وسائل التواصل الاجتماعي والقنوات الفضائية مع انتشار خبر عودة عدد من العائلات المسلمة الى سنجار، على خلفية انباء تم تناقلها في قنوات فضائية و صفحات تحدثت عن احراق ايزيديين لجامع الرحمن يوم الخميس ٢٧-نيسان-٢٠٢٣.

منذ لحظة انتشار الخبر ولمدة ١٤ يوما رصد المركز الوطني لرصد ومواجهة خطابات الكراهية عبر ٧٣٠ راصدا من اعضاءه كل ماتم تناقله من انباء حول الحادث في:

- اربعة قنوات تفزيونية فضائية كوردية. على تردد الاقمار الصناعية وصفحاتها على فيس بوك
- عشرة قنوات تلفزيونية فضائية عربية. على تردد الاقمار الصناعية وصفحاتها على فيس بوك
- ٦ وكالات اخبار كوردية
- ١٢ وكالة اخبار عربية.
- ١٦ شخصية مجتمعية كوردية.
- ١٨ شخصية مجتمعية عربية.
- ٤٠٠ صفحة لناشطين ايزيديين وكورد.

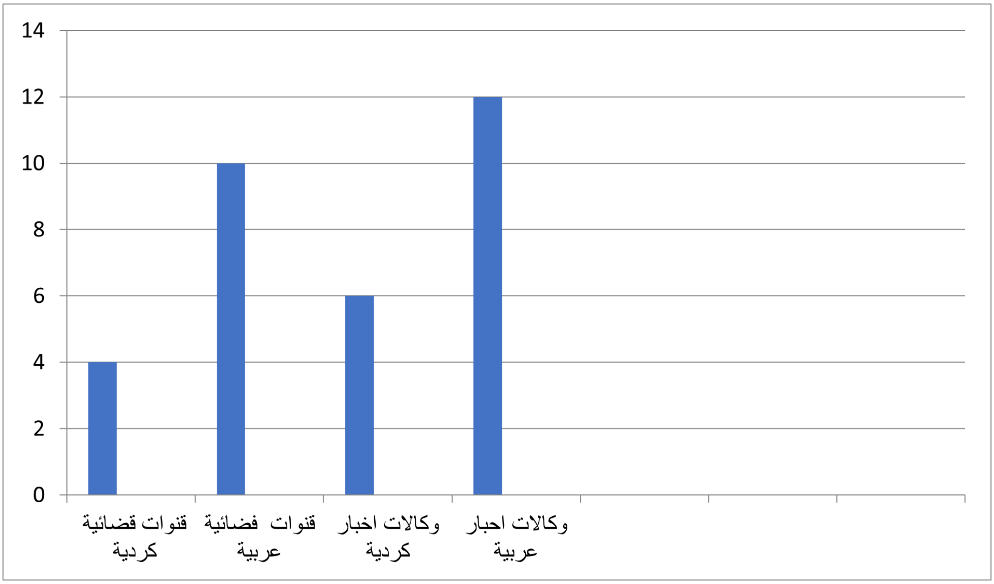

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

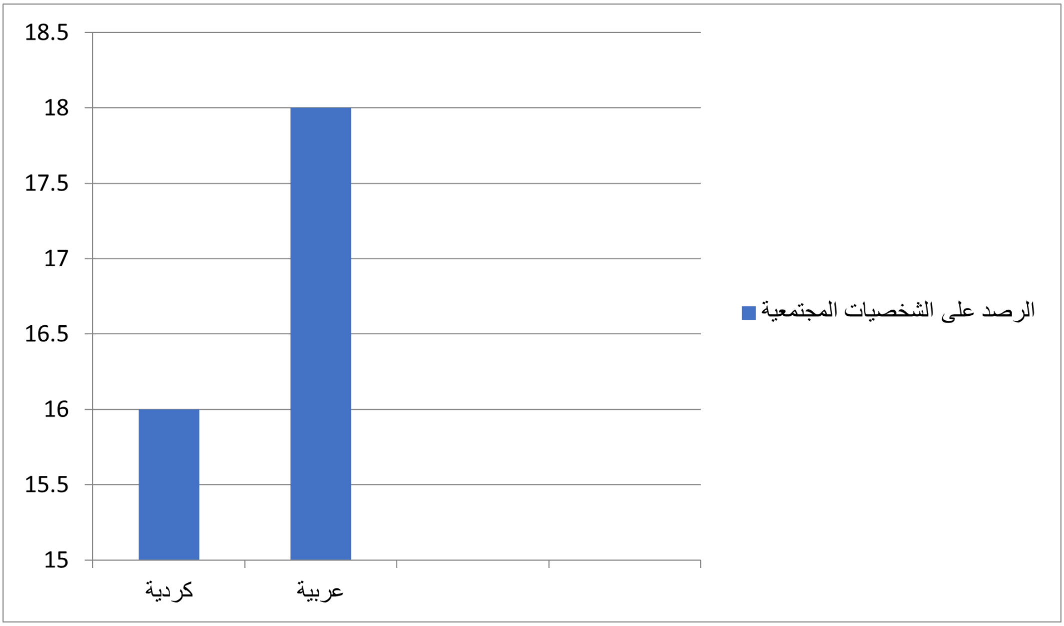

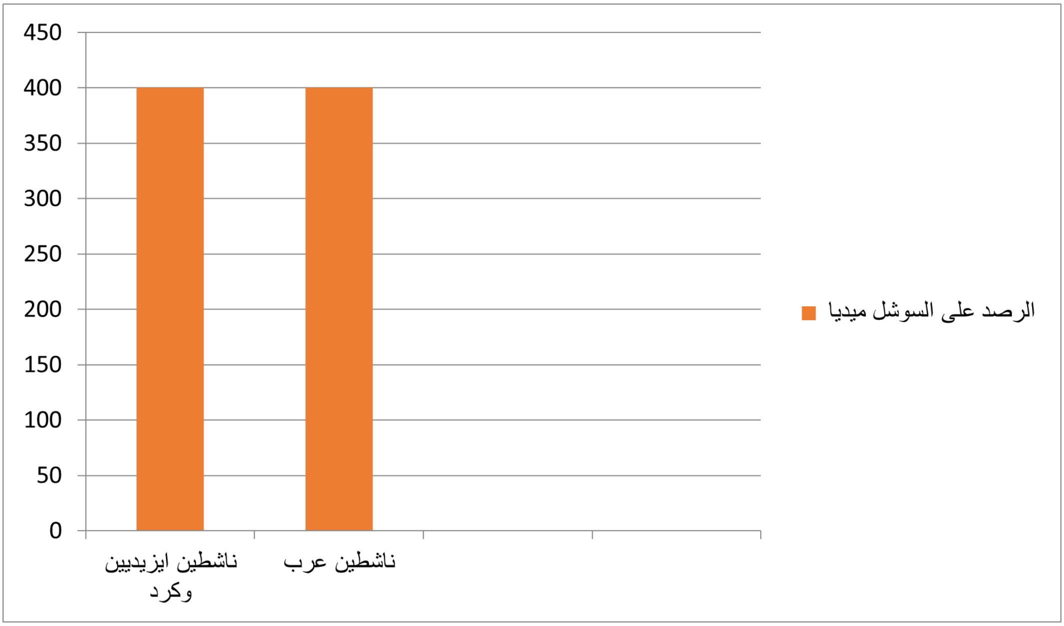

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

- ٤٠٠ صفحة لناشطين عرب.

تم رصد ما بثته تك المواقع اضافة الى مدى تفاعل الجمهور مع خطابها لانتاج خطاب كراهية في التعليقات.

في اليوم الاول

- ٨٢٪من وسائل الاعلام المرصودة نقلت النبأ على ان عملية حرق لجامع الرحمن تمت بايادي ايزيدية)
- ١١٪من وسائل الاعلام المرصودة قالت ان الحديث يجري عن احراق ايزيديين للجامع.

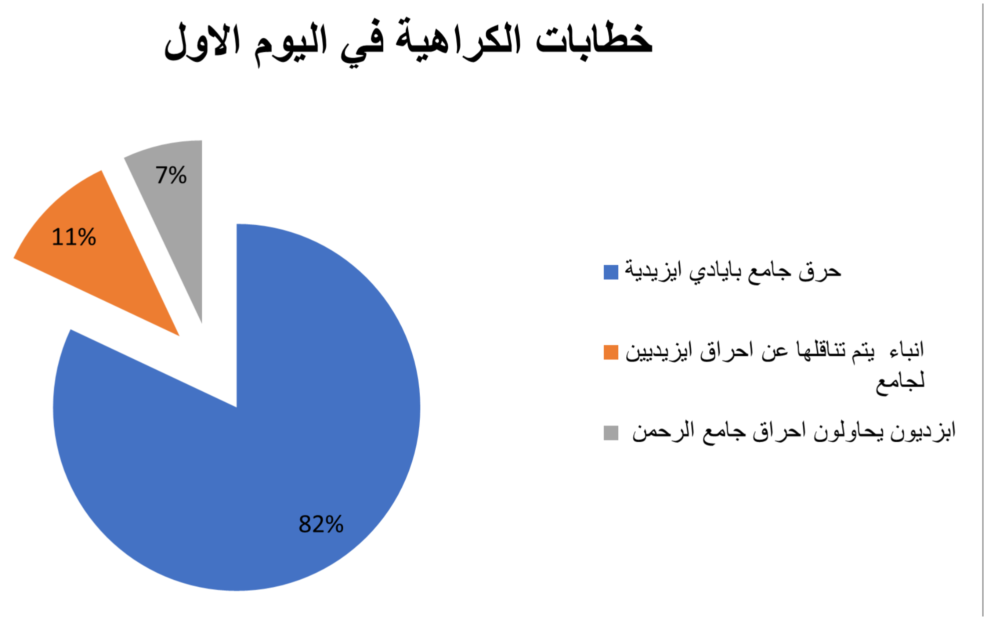

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

• ٧٪ من وسائل الاعلام والحسابات المرصودة قالت ايزيديون يحاولون احراق جامع الرحمن.

اطلقت وسائل الاعلام المرئية ٣٢٠ رسالة كراهية في اليوم الاول واعادت بثها بمعدل ١١ مرة. على مدى اسبوعين

• تفاعل عبر الفيس بک وتويتر وانستغرام ٤٨٢٣٤٢٢ مرة بخطاب كراهية. منها ٥٠٧٣٢٧

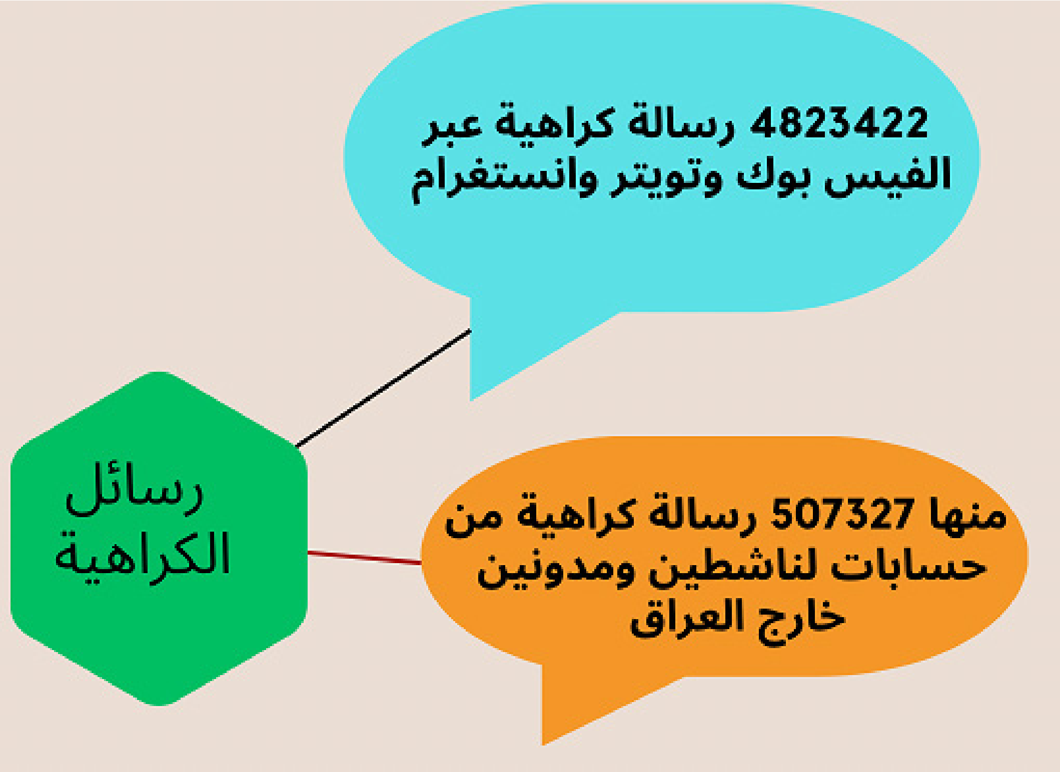

رسالة كراهية من خارج العراق.

• توزعت رسائل الكراهية بالشكل التالي ٣١٢٢١٠٦ اسلامية كوردية ضد الايزيديين.

٦٥٦١٤١ ايزيدية ضد الاسلام. ٦٥٣١٥٠ ايزيدية ضد الكورد. ٣٩٢٠٢٥ عربية اسلامية ضد الايزيديين.

- اطلقت الصفحات المرصودة وسمين (هاشتاك) للتغريد تضمنتا خطاب كراهية ضد الايزيديين.

- وصل عدد المغردين بخطابات الكراهية ضد الايزيديين تحت الوسمين في مدة الرصد كلها ٢٤٦٥ رسالة كراهية.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

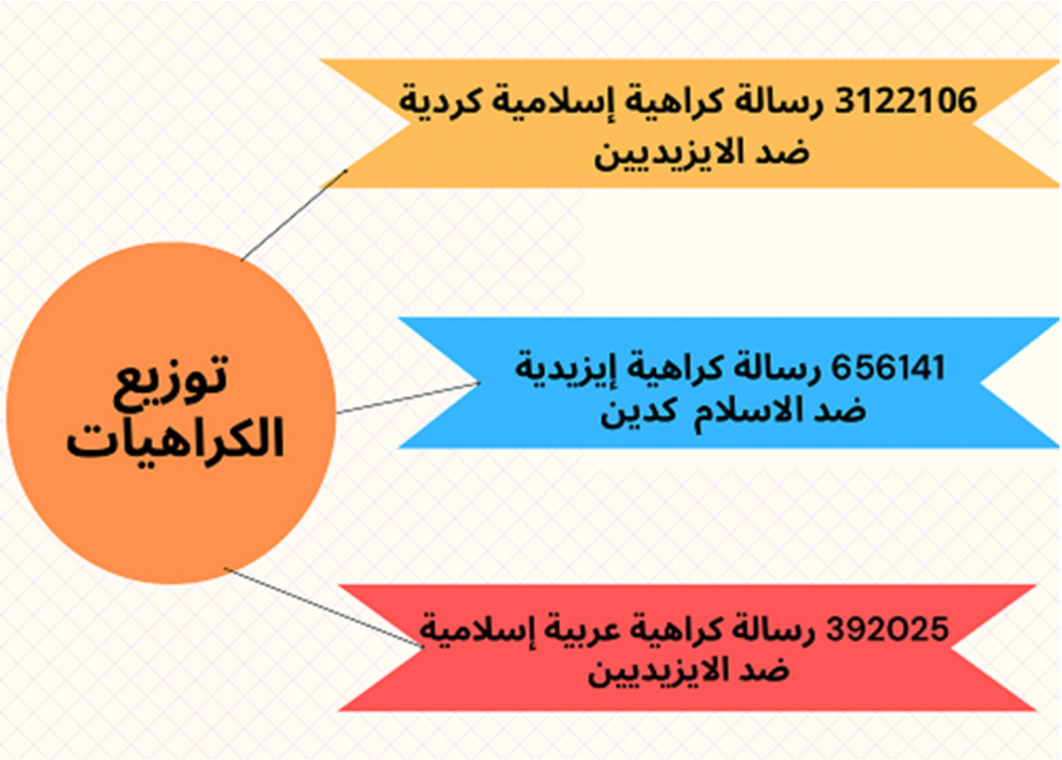

- تزعم رجال الدين قيادة موجة الكراهيات في هذا الحدث، بلغ عدد رجال الدين المرصودين من الكورد الذين اطلقوا خطابات كراهية ٢٣ امام وشيخ وخطيب منبر ، بينما تم رصد خطيب منبر عربي واحد شارك في بث خطابات الكراهية.

- لم تقم اي مؤسسة اعلامية او وكالة انباء او حساب من المجموعة المرصودة بفلترة التعليقات وحذف التعليقات التي تحوي خطابات كراهية في حين حذفت ٣ من القنوات مانشرته من اخبار بعد يومين من الحادث.

- طوال مدة الرصد كان معدل خطابات الكراهية ٣٤٤٥٣٠ رسالة كراهية في اليوم تقريبا.

خاتمة

لقد كشفت الأزمة المتعلقة بخطابات الكراهية ضد الإيزيديين ان الوقوع ضحية الإبادة الجماعية قد لا يحميك من تكرارها. وإن استعدادات الحكومة العراقية هشة في مجال احتواء تأثير هذه الخطابات مع عدم مهنية لوسائل الاعلام على نحو يوجب اجراء مراجعة شاملة.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

وقد تكون المشكلة قد تفاقمت جزئيا لأن الصحفيين يفتقرون إلى القدرة على تغطية الصراعات في لحظة حاسمة. ولا يمتلكون حسا بوزن تأثير منصاتهم وعملهم على المجتمع في أوقات الصراع، حيث تصبح الحقيقة هي الضحية الأولى. وللأسف فإن الاتجاه إلى نشر القصص دون التفكير في تأثيرها لا يزال ساريا.

لقد تحول العديد من الصحفيين إلى هوس النشر، نشر القصص التي تجذي متابعين، والاستسلام لمقدار ما سيستفيدون منه من القصة دون الاهتمام أكثر بمن يتأثر أو من لا يتأثر. لهذا السبب تجد الكثير منهم يبالغون في إثارة القضايا بدلا من الإبلاغ عن الجوانب الأخرى من القصة. لذا، بات من الضروري تطبيق مبدأ المسؤولية الاجتماعية أثناء اتخاذ القرارات وبث القصص. ووضع معيار صارم بحيث لا تؤدي الكلمات المختارة إلى تدهور الوضع أو إشعال المزيد من النار في الصراع.

لكن الفشل في فهم العيوب البنيوية في وسائل الإعلام الإخبارية وعدم القدرة على السيطرة على وسائل التواصل الاجتماعية في الأزمة المتعلقة بجامع الرحمن ٢٠٢٣ والأزمة المتعلقة بالذكرى العاشرة للإبادة الجماعية عام ٢٠١٤ لا ينبغي أن تمنعنا من محاولة تغيير البنية قطعة صغيرة في كل مرة، من خلال عمل الصحفيين الأفراد ومنظمات المجتمع المدني المعنية على نحو يشجع المدونييين والصحافيين لتحمل مسؤولياتهم وتطوير الأسئلة المتعلقة بالاستراتيجيات المناسبة للتدخل الإعلامي في مثل هذه المواقف، ودور وسائل الإعلام في بناء السلام، والدعوة إلى تحمل مسؤولية جديدة في مجال التغطية الإعلامية.

وهو ما يتطلب المزيد من التدريب الموجه للقضايا المتخصصة وبناء القدرات ودعم الشبكات المحترفة والمستقلة. لا سيما وإن المجتمعات الهشة معرضة بشدة للتحول الى مزيد من العنف للتحرك نحو سيناريوهات تثير القلق.

استنتاجات وتوصيات

مع انه يمكن نشر الدعاية وخطاب الكراهية عبر وسائل الإعلام الجماهيرية، يمكن أن تكون هذه المنصات أيضا عنصرا حاسما في منع الفظائع والجرائم والتصدي لها وبث خطابات تشجع التعايش وقيم بناء السلام. يمكن لوسائل الإعلام الجماهيرية والمنصات الرقمية أن تساعد في تنمية خطاب عام شامل، وإجبار الاستجابات الإنسانية، ومعالجة علامات التحذير المبكر من الفظائع المحتملة. نحن بحاجة إلى تسخير إمكانات وسائل التواصل الاجتماعي كأداة لمنع الفظائع، بدلا من السماح بالتلاعب بها لأغراض خبيثة.

نقترح الأفكار والتوصيات التالية في صياغة استرتيجية لمواجهة خطابات الكراهية :

١-معالجة جذور الكراهية : غالبا ما يتم تشكيل الكراهيات وتغذيتها وتعهدها وتوجيهها

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

على يد أفراد بعينهم أو مجموعات معينة ضد أفراد وطوائف أخرى تختلف في الإثنية أو اللغة أو الدين عن الأغلبية السائدة، وعادة ما يكون ذلك لأسباب سياسية أو بسبب تمييز راسخ طويل الأمد. ويمكن لرسائل الكراهية أن تأتي على أرض خصبة حيث توجد مشاكل اجتماعية أو اقتصادية أو... أوسع نطاقا أو انقسامات في المجتمع. وكثيرا ما تكمن الأسباب الجذرية للكراهية في الاختلاف الإثني أو الديني البحت، ويجب فهمها بشكل أفضل، ومعالجتها جذورها للحد منها ومحاولة احتوائها.

في هذا السياق فإن تعددية وسائل الإعلام أمر أساسي لتوفير المعلومات بشكل مستقل وموضوعي حيث تعرض آراء مختلفة. ولا يشير تنوع وسائل الإعلام إلى التباين بينها فحسب، بل أيضا إلى إمكانية وصول الفئات السكانية كافة إليها ووجود تعددية في وجهات النظر بها. وعدم تمثيل بعض الفئات السكانية بالقدر الكافي في وسائل الإعلام يعني غياب صوتها وتأثيرها في مواجهة التعبيرات السلبية.

٢-**بيئة قانونية مناسبة** : لا يزال العراق يفتقر إلى قوانين محلية لمكافحة التمييز وخطاب الكراهية، مع وجود مواد في تشريعات أخرى ذات صفة عقابية، فإنه غالبا ما يتسم تنفيذ القانون بالضعف وتقل القضايا المعروضة على المحاكم. لذا، فإن من أبرز مهام المجتمع المدني والبرلمان في المدة المقبلة العمل على سن هذه التشريعات وإنفاذ ما سن منها.

٣-**الزام وسائل الاعلام المحلية** بعدم استضافة مروجي الكراهيات، ولا ينبغي أن يكون هناك مساحة على أي وسيلة إعلامية أو منصة تواصل اجتماعي لمنكري الإبادة الجماعية أو لأولئك الذين يستخدمونها للتحريض على العنف أو الترويج لسياسات القتل بالمناجل (كما حصل في رواندا) او قطع الرؤوس (كما حدث مع تنظيم داعش) او الأسلحة الكيمياوية أو المقابر الجماعية (كما حدث في حلبجة والانفال وجنوب العراق ثمانينات وتسعينات القرن الماضي). الترياق لخطاب الكراهية هو الخطاب الذي يعزز ويحمي حقوق الإنسان للجميع. ليست جميع وسائل الإعلام ليست سلاحا للتدمير والتحريض، وليس كل المحتوى متطابقا، بل هناك فرصة لتحويل المحتوى إيجابيا من خلال تشجيع وسائل الإعلام الجماهيرية للقيام بما تفعله على أفضل وجه، إخبار الجمهور بالحقائق غير المريحة، وكشف الجرائم غير العادلة، والإبلاغ عن الصراع وحقوق الإنسان بطرق تحشد التعاطف والعمل، بدلا من تعزيز اللامبالاة واللامبالاة تجاه المعاناة الإنسانية.

٤-**تشجيع شركات التكنولوجيا ووسائل التواصل الاجتماعي** إلى تجاوز الاستجابات المؤقتة للطرق التي يتم بها إساءة استخدام منصاتها. والزامها بتوظيف خبراء لمعالجة المشكلة على منصاتها وتعيين موظفين مخصصين لمراقبة حقوق الإنسان وخطاب الكراهية. مثل المنصات الأكثر تأثيرا مثل فيسبوك وتويتر وغيرهما من المنصات لغرض منع خطاب الكراهية من الانتشار على الشبكات الفاعلة في مجتمعنا التعددي الذي خرج لتوه من مأساة شاملة.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

٥-**التأهب والإنذار المبكر** : على الحكومات والمجتمع الدولي والمجتمع المدني المحلي أن يبقى في حالة ترقب وحذر في تلقي إشارات الإنذار المتعلقة بالكراهية والعنف في وقت أبكر بكثير: عندما تلفظ أولى كلمات خطاب الكراهية؛ أو عندما تبدأ وسائل الإعلام في الترويج لتصورات نمطية سلبية؛ أو بمجرد حدوث جو من عدم الارتياح والعداوة عندما تعمل الجماعات الدينية حقها في ممارسة شعائرها الدينية بحرية وانفتاح أو تستخدم الجماعات اللغوية لغتها أو تؤكد على حقها في أن يكون لها صوت مسموع في الحياة السياسية والقرارات التي تؤثر عليها. وهذه مهمة نرجو أن ينجح في الاضطلاع بها (مركز رصد ومواجهة خطابات الكراهية) التي أسسته مؤسسة مسارات وسط بيئة محلية معقدة منذ عام ٢٠١٨.

٦-**من التأهب الى التدخل والاستجابة السريعة** : الاستجابة السريعة مهمة في اية استراتيجية لمواجهة خطابات الكراهية، يجب أن يشمل العمل المنسق في مواجهة الكراهية اتخاذ خطوات تشريعية واستجابات اجتماعية سريعة وفعالة. فإن لم تواجه حوادث الكراهية بسرعة وفعالية، يمكن أن تصاب الفئات المستهدفة بضرر دائم في اعتزازها بالنفس وشعورها بالانتماء داخل مجتمعاتها، ومن ثم يزداد تهميشها. ويقترح بعض علماء الاجتماع مثل البروفسور فرانک تشالک، المدير المشارک لمعهد مونتريال للإبادة الجماعية وحقوق الانسان توصيات بالتدخل الدولي العسكري في المواقف التي يتم فيها التلاعب بوسائل الإعلام لترويج الكراهيات المؤدية للإبادة الجماعية. ويتحدث عن ثلاثة أشكال محتملة للتدخل: أ-التدخل في مرحلة مبكرة في مواقف الصراع حيث لم تبدأ عمليات القتل الجماعي، ب-التدخل في مرحلة متوسطة في المجتمعات التي بدأت للتو تعاني من مذابح إبادة جماعية، ج-التدخلات في مرحلة متأخرة يتم إطلاقها عندما تكون الإبادة الجماعية جارية، والتي قد تتطلب تدمير أجهزة الإرسال والمطابع الخاصة بمنافذ الإعلام التي تروج للكراهية

٧-**اشراک فئات واسعة** : من الضروري تحليل الكيفية التي يمكن بها، في المدى الطويل، لخطاب الكراهية والتحريض عليها أن يتسببا في تعريض التماسک الاجتماعي للخطر وفي إحداث انقسامات وتوترات طائفية أو تعميق القائم منها. ويجب على الإجراءات المتخذة لمواجهة خطاب الكراهية والجرائم المرتكبة بدافع الكراهية أن تشرک ممثلي وزعامات الأغلبية، بما يشمل السياسيين والمثقفين والمشاهير وعامة الناس المهمومين بالتمييز والكراهية في مجتمعاتهم، ليضموا صوتهم إلى صوت الأقليات المهمشة والمحرومة في المطالبة بحقوق الإنسان والمساواة والكرامة الإنسانية للجميع.

٨- **تعزيز دور المجتمع المدني في مواجهة خطابات الكراهية**: في هذا السياق نود التنويه إلى الخطوات التي أقدمت عليها مؤسسة مسارات والتي بدأت بعقد مؤتمرها الوطني لمواجهة خطابات الكراهية عام ٢٠١٦ في بغداد والذي أسفر عن إطلاق (إعلان بغداد لمواجهة الكراهية في العراق والشرق الأوسط)، ثم تشكلت لجنة لمتابعة توصيات المؤتمر، وكان من مهامها الإشراف على دراسة تحليلية لمضمون واتجاهات خطابات

الكراهية في وسائل الإعلام العراقية، وانتهت الدراسة بعد عام كامل إلى نسب وأرقام ومصادر خطابات الكراهية، ومن ثم عقدت ثلاث ورش متخصصة لتحليل سبل مواجهة خطابات الكراهية، الأولى للإعلاميين والثانية للسياسيين والثالثة لرجال الدين، وبعد تحديد خريطة طريق أولية عقد مؤتمر مسارات السنوي في البصرة لإطلاق نتائج الدراسة، وأطلق إعلان جديد لمواجهة خطابات الكراهية من البصرة وتشكلت لجنة لمتابعة توصيات الإعلان الجديد ومن أبرزها تأسيس (مركز وطني لرصد ومواجهة خطابات الكراهية). وبعد أعوام من عمل المركز اطلقت مركز خاصا لدعم وتطوير صحافة التنوع يعد مشروعا واعدا في تدريب الصحفيين وبناء قدراتهم في سياق مواجهة خطابات الكراهية.

الهوامش:

١. الدكتور سعد سلوم أستاذ العلاقات الدولية في كلية العلوم السياسية في الجامعة المستنصرية، والمنسق العام لمؤسسة مسارات للتنمية الثقافية والإعلامية

٢. آمنة الذهبي، الدولة العميقة : تحليل مجتمع الكراهيات العميقة والمنفلتة، (بغداد، مؤسسة مسارات، ٢٠١٩)، ص٨.

٣. سعد سلوم، ديناميات الهوية : نهاية وانبعاث التنوع في الشرق الأوسط (بيروت : دار الرافدين، ٢٠٢٢)، ص٢٥٣.

٤. ينظر على سبيل المثال :

Adrienne LaFrance, Donald Trump's Hatred of Free Speech, November ٤, ٢٠٢٤ https://www.theatlantic.com/politics/archive/٢٠٢٤/١١/donald-trump-hates-free-speech/٦٨٠٥١٥/

٥. ديبا كومار، فوبيا الإسلام والسياسة الامبريالية، ترجمة اماني فهمي (القاهرة : المركز القومي للترجمة، ٢٠١٥) ص٢٣٣

٦. سعد سلوم، خطابات الكراهية من النازية الى تنظيم داعش، موقع تعددية، بتاريخ ١٥-٥-٢٠١٩.

٧. سعد سلوم، الإبادة الجماعية في الشرق الأوسط: من نكبة فلسطين الى تدمير العراق (بغداد : مؤسسة مسارات، ٢٠٢٤)، ص١١٠

٨. سعد سلوم، مائة وهم عن الأقليات في العراق (بغداد: مؤسسة مسارات، ٢٠١٥) ص٧.

على سبيل المثال، ينظر:

- Fred Grunfeld, Ankel Hijboom, the Failure to Prevent Genocide in Rwanda: The Role of Bystanders, (Leiden/ Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

للمزيد، ينظر:

Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda, UN doc. S/1999/1257 (1999) & Susan Thomson, Rwanda: From Genocide to Precarious Peace, (Yale University Press, 2018) & Nigel Eltringham, Accounting for Horror: Post-Genocide Debates in Rwanda, (London: Pluto Press, 2004) & John A. Berry and Carol Pott Berry (eds.). Genocide in Rwanda: A Collective Memory (Washington, D.C: Howard University Press, 1999)

9. Samantha Power, A Problem from Hell: America and the Age of Genocide, (New York, Basic Book, 2013), p.357.

10. Binaifer Nowrojee, A lost opportunity for justice: why did the ICTR not prosecute gender propaganda?, November 23, 2011 http://web.idrc.ca/en/ev-108296-201-1-DO_TOPIC.html،

11. People of the State of California vs. Orenthal James Simpson https://is.muni.cz/el/1422/podzim2012/MP309Z/ode/36667227/Case.pdf

12. The Nancy Kerrigan Assault Trial: A Look Back at a Controversial Moment in Figure Skating History,

June 6, 2024

13. Alan J Kuperman, How the Media Missed Rwandan Genocide, International Press Institute report (No. 1, 2000). https://www.hawaii.edu/powerkills/COMM.7.8.03.HTM

14. Media Case, Prosecutor v Nahimana (Ferdinand) and ors, Judgment and sentence, Case No ICTR-99-52-T, ICL 119 (ICTR 2003), 3rd December 2003, United Nations [UN]; United Nations Security Council [UNSC]; International Criminal Tribunal for Rwanda [ICTR]; Trial Chamber I [ICTR]

15. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar: 7 States intervening)

16. مجلس حقوق الإنسان، الدورة التاسعة والثلاثون، ممثل البعثة الدولية المستقلة لتقصي الحقائق بشأن ميانمار. المنشأة عملا بالقرار 34/22، الفقرة 38، وثيقة الأمم المتحدة A/HRC/39/64 (12 سبتمبر/أيلول 2018)

17. Toby Sterling, International Criminal Court Says It Has Jurisdiction over Alleged Crimes Against Rohingya, Reuters (Sept. 6, 2018)

18. STEVE STECKLOW ,Why Facebook is losing the war on hate speech in Myanmar, Aug. 15, 2018

19. https://www.reuters.com/investigates/special-report/myanmar-facebook-hate/

٢٠. مجلس حقوق الإنسان، الدورة التاسعة والثلاثون، تقرير عن النتائج التفصيلية للبعثة الدولية المستقلة لتقصي الحقائق بشأن ميانمار. المنشأة بموجب القرار ٢٢/٣٤، الفقرة ١٣٤٥، وثيقة الأمم المتحدة A/HRC/٣٩/CRP.٢ (١٧ سبتمبر/أيلول ٢٠١٨)]

٢١. المصدر نفسه

22. Steve Stecklow ,Why Facebook is losing the war. Op cit.

23. Ibid.

24. Antoni Slodkowski, Facebook Bans Myanmar Army Chief, Others in Unprecedented Move, Reuters (Aug. 27,2018)

٢٥ مجلس حقوق الإنسان، الدورة التاسعة والثلاثون، ممثل البعثة الدولية المستقلة لتقصي الحقائق بشأن ميانمار. المنشأة عملا بالقرار ٢٢/٣٤، الفقرة ٣٨، وثيقة الأمم المتحدة A/HRC/٣٩/٦٤ (١٢ سبتمبر/أيلول ٢٠١٨)، الفقرات ٩٠-٩٤.

26. Jay Sekulow, «Rise of ISIS: A Threat We Can’t Ignore», (New York: Howard Books, 2014), p. 16

٢٧. سعد سلوم، العودة إلى سنجار: التحديات والفرص وأبعاد الصراع، (العراق: منظمة الهجرة الدولية، ٢٠٢٢) ص٤

٢٨. سعد سلوم، الإيزيديون في العراق: الذاكرة، المعتقدات، الإبادة الجماعية، (روما: مؤسسة UPP، ٢٠١٦)، ص٢

٢٩. سعد سلوم، إرث مر ومستقبل غامض : عشر سنوات على الإبادة الجماعية للإيزيديين، منظمة الهجرة الدولية، ٢٠١٤، الفصل الأول.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لێکەوتەکانی جینۆسایدکردنی کورد لەسەر ڕۆشنبیری کوردیدا لە باشووری کوردستان ١٩٧٥-١٩٩١

پ.ی.د.قارەمان حەیدەر ڕەحمان
بەشی مێژوو- کۆلێژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەدین/هەولێر
Qaraman.rahman@su.edu.krd

د. ئارەزوو یوسف حەسەن
بەشی مێژوو- کۆلێژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەدین/هەولێر
Arazu.hasan@su.edu.krd

د. پەیمان عەبدوڵڵا حەمەد
بەشی زانستە کۆمەڵایەتییەکان- کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی
زانکۆی سەلاحەدین/ هەولێر
Payman.hamad@su.edu.krd

پوختەی توێژینەوە

ڕاگواستن و بەعەرەبکردن و بەبەعسیکردن و ئەنفال و کیمابارانکردن ، چەند سیاسەتێکی حکومەتی عێراق بوون و ئاڕاستەکراو بوون بەرامبەر بە گەلی کورد لە چەندین ناوچە لە شار و شارۆچکەکانی کوردستان، لەم ڕێگەیەوە حکومەتی عێراق هەوڵیدا شوناسی نەتەوەیی و ڕۆشنبیری کوردی و زمان و کولتووری ئەم نەتەوە لەناو ببات. بە ئامانجی زاڵکردنی سیاسەتێکی توندرەوی ناسیۆنالیستی عەرەبی لەناوچەکە.

لە پێناو لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی کاریگەرییەکانی ئەم سیاسەتانەی بوونە هۆی دروستبوونی چەندین ڕووداوی مێژوویی، ئەم توێژینەوەیە بە ناوونیشانی (لێکەوتەکانی جینۆسایدکردنی کورد و کاریگەرییەکانی لەسەر ڕۆشنبیری کوردیدا لە باشووری کوردستان ١٩٧٥-١٩٩١) ئامادەکرا، بە ئامانجی نیشاندانی بەشێکی کاریگەریی و دەرهاوێشتەکانی ئەم دۆخە لەسەر گەلی کورد لە عێراق دروستکراوە. ئەم توێژینەوەیە لە پێشەکی و چوار تەوەر پێکهاتووە. لە تەوەری یەکەمدا: باسێکی پوخت لەبارەی (ستراتیژی سیاسی حکومەت بەرامبەر بە گەلی کورد لە عێراق) خراوەتە ڕوو. لەتەوەری دووەمدا: باس لە (کاریگەریی پیادەکردنی سیاسەتی جینۆساید لەسەر کەرتی پەروەردە و فێرکردن)

کراوە و لێکەوتەکانی ئەم سیاسەتە لەسەر دارمان و لاوازبوونی ئاستی خوێندن و فێرکردن لە ناوچە کوردنشینەکان تیشکی خراوەتە سەر. سەرباری ئەوەی تەوەری سێیەمی توێژینەوەکە تەرخانکراوە بۆ باسکردنی (لێکەوتەکانی جینۆساید لەسەر بواری هونـــــەری کوردی) و لەدوا تەوەریش کە تەوەری چوارەمە، باس لە (لێکەوتەکانی جینۆسایکردنی کورد لەسەر باری ئەدەبی کوردی)کراوە .

تداعيات الإبادة الجماعية الكردية وأثرها على الثقافة الكردية في جنوب كردستان (١٩٧٥-١٩٩١)

أ.م.د. قارمان حيدر رحمان
قسم التاريخ- كلية الاداب- جامعة صلاح الدين/أربيل
Qaraman.rahman@su.edu.krd

د. ئارزو يوسف حسن
قسم التاريخ- كلية الاداب- جامعة صلاح الدين/أربيل
Arazu.hasan@su.edu.krd

د. پەيمان عبدالله حمد
قسم العلوم الاجتماعية- كلية التربية الأساسية- جامعة صلاح الدين/أربيل
Payman.hamad@su.edu.krd

ملخص البحث

كانت عمليات الترحيل والتعريب والبعث والأنفال والهجمات الكيماوية من بين سياسات الحكومة العراقية الموجهة ضد الشعب الكردي في العديد من مناطق كردستان. وبهذه الطريقة، حاولت الحكومة العراقية تدمير الهوية الوطنية والثقافة واللغة والثقافة الكردية . من أجل السيطرة على سياسة قومية عربية متطرفة في المنطقة.

ومن أجل دراسة وتحليل آثار هذه السياسات التي أدت إلى عدة أحداث تاريخية، تم إعداد هذه الدراسة بعنوان (تداعيات الإبادة الجماعية الكردية وأثرها على الثقافة الكردية في جنوب كردستان

١٩٧٥-١٩٩١) فـي العـراق. تتكـون هـذه الورقـة مـن مقدمـة وأربعـة مباحـث. يناقـش المبحـث الأول اسـتراتيجية الحكومـة السياسـية تجـاه الشـعب الكـردي فـي العـراق ويناقـش المبحـث الثانـي تأثيـر سياسـة الإبـادة الجماعيـة على قطاع التعليم في المناطق الكرديـة. أمـا المبحث الثالـث فقـد خصـص للبحـث آثـار الإبـادة الجماعيـة علـى الفـن الكـردي والمبحـث الرابـع آثـار الإبـادة الجماعيـة الكرديـة علـى الأدب الكـردي.

The repercussions of the Kurdish genocide and its impact on Kurdish culture in southern Kurdistan (1975-1991)

Abstract

The deportation, Arabization, Baath, Anfal, and chemical attacks were among the policies of the Iraqi government directed against the Kurdish people in many areas of Kurdistan. In this way, the Iraqi government tried to destroy the Kurdish national identity, culture, language, and culture. In order to control an extremist Arab nationalist policy in the region.

In order to study and analyze the effects of these policies that led to several historical events, this study entitled (The Repercussions of the Kurdish Genocide and Its Impact on Kurdish Culture in Southern Kurdistan ١٩٩١-١٩٧٥) in Iraq was prepared. This paper consists of an introduction and four chapters. The first chapter discusses the government›s political strategy towards the Kurdish people in Iraq, and the second chapter discusses the impact of the genocide policy on the education sector in the Kurdish regions. The third chapter is devoted to the research on the effects of the genocide on Kurdish art, and the fourth chapter is devoted to the effects of the Kurdish genocide on Kurdish literature.

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پێشەکی

جینۆسایدکردنی گەلی کورد، کە لەلایەن حزبی بەعس پیادە کراوە، ئامانج تیایدا سڕینەوەی مێژوو، جوگرافیا و زمان و گۆڕینی دیموگرافیای کوردستان بووە. ئەم سیاسەتە بە ڕادەی خۆی کاریگەریی دوو لایەنەی لەسەر شوناسی نەتەوەیی و ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری تاکی کورد دروستکرد، کە بەیەکەوە بوونە هۆی ئەوەی لێکەوتەی ئەرێنی و نەرێنی لەسەر بوارەکانی ڕۆشنبیریی کوردی لە باشووری کوردستان بەدیاربکەوێ.

هۆکاری هەڵبژاردنی بابەتەکە: لێکۆلینەوەیە لە بارودۆخی ڕۆشنبیریی کوردی لەم سەردەمە مێژووییەدا،

ئامانجی توێژینەوە: گەیشتنە بە هەڵسەنگاندنێکی زانستی بۆ پێوانەکردنی ڕۆڵی ڕۆشنبیرانی دەستەبژێری کورد، لە ڕووبەڕووبوونەوەی سیاسەتی جینۆسایدکردنی خەڵکی باشووری کوردستان لە لایەن حکومەتی عێراق، وەک بەشێک لە لێکەوتەکانی ئەم پرسە لە ڕووی سیاسی و مرۆییە.

سنووری توێژینەوەکە: توێژینەوەکە لە ڕووی مێژووییەوە سەرەتاکەی لە دوای نسکۆی شۆڕشی کورد لە ساڵی ١٩٧٥وە دەست پێدەکات و بە ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ ی باشووری کوردستان کۆتایی دێ. لە ڕووی جوگرافییەوە سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی هەرێمی کوردستانی عێراق لەخۆدەگرێ.

پرسیاری توێژینەوە: ئەم شێواز و میتۆدەی ڕۆشنبیرانی کورد لە بەرهەمە هونەری و ئەدەبییەکان پیادەیان کردوە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سیاسەتی جینۆسایدکردن و دەستنیشانکردنی ڕادەی کاریگەریی ئەم هەوڵانەی ئەنجام دراون بۆ پاراستن و پارێزگاریکردن لە مانەوەی شوناسی نەتەوەیی.

میتۆدەی توێژینەوە: لەم توێژینەوەیەدا شێوازی وەسفی پیادەکراوە، هاوکات هەوڵدراوە شیکاری زانستی بۆ بەشێکی ڕووداوە مێژووییەکان بکرێ.

پێکهاتەی توێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە کە بە ناوونیشانی (لێکەوتەکانی جینۆسایدکردنی کورد و کاریگەرییەکانی لەسەر ڕۆشنبیری کوردیدا لە باشووری کوردستان ١٩٧٥-١٩٩١) هاتوە، لە پێشەکی و چوار تەوەر پێکهاتووە. لە تەوەری یەکەمدا باسێکی پوخت لەبارەی (ستراتیژی سیاسی حکومەت بەرامبەر بە گەلی کورد لە عێراق) خراوەتەڕوو، کە تیایدا باس لە سیاسەتی ڕاگواستن کراوە، دوای ئەوەی حکومەتی عێراق بۆ ماوەی دەیان ساڵان لە کوردستان بۆ لێکترازاندنی کورد پیادەی کرد. پاشان لەتەوەری دووەمدا کە بەناوونیشانی (کاریگەریی پیادەکردنی سیاسەتی جینۆساید لەسەر کەرتی پەروەردە و فێرکردن) هاتووە، لێکەوتەکانی ئەم سیاسەتە لەسەر دارمان و لاوازبوونی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئاستی خوێندن و فێرکردن لە ناوچە کوردنشینەکان خراوەتە ڕوو. سەربارى ئەوەی تەوەری سێیەمی توێژینەوەکە بۆ باسکردنی (لێکەوتەکانی جینۆسایید لەسەر بواری هونەری کوردی) تەرخانکراوە، تەوەری چوارەمیش پوختەیەکی لەسەر زەقترین (لێکەوتەکانی جینۆسایکردنی کورد لەسەر باری ئەدەبی کوردی) باسکردوە، کە تیایدا فاکتەرەکانی گۆڕینی شێوازی بوارە ئەدەبیەکان لەدوای سیاسەتی حکومەتی بەعس و ڕەنگدانەوەی ئەم سیاسەتە لە سەر پەخشان و شیعر و چیرۆکی کوردی و گۆرینی خەباتی رۆشنبیری و تیکەڵاوبوونیان بە ئازارو نەهامەتیەکانی نەتەوەیی کورد خراوەتەڕوو.

١-تەوەری یەکەم : ستراتیجی سیاسی حکومەت بەرامبەر بە گەلی کورد لە عێراقدا.

لە سەردەمی دەسەڵاتی حزبی بەعس، حکومەتی عێراق ستراتیژێکی سیاسی توند و سەرکوتکەری بەرامبەر گەلی کورد پەیڕەو کرد، کە بە ڕێوشوێنی توندی سەربازی و سیاسی تایبەتمەند ئەنجامیدا. دیارترین لایەنی ئەم ستراتیژە پرۆسەی ئەنفال بوو، ئەم هەڵمەتە توندوتیژی سیستماتیکی لە دژی دانیشتوانی کوردی باشووری کوردستان لەخۆگرت، بە ئامانجی سەرکوتکردنی بەرخۆدان و نەهێشتنی هەموو جۆرە مەترسییەک لەسەر جیابوونەوەی کورد. لێرەدا چەند لایەنێکی سەرەکی ستراتیژی حزبی بەعس بەرامبەر بە کورد لەم ماوە مێژووییەدا دەخەینەڕوو، وەک:

١.١. سیاسەتی بەعەرەبکردن

هەر لەم ماوەیەدا و لەئەنجامی پرۆسەی جینۆسایدکردنی خەڵکی باشووری کوردستان، حکومەتی عێراق سیاسەتی بەعەرەبکردنی لە ناوچە کوردییەکان جێبەجێکرد، بە ئامانجی گۆڕینی پێکهاتەی دیمۆگرافی ناوچە کوردستانییەکان، بەتایبەتی ناوچە دەوڵەمەندەکانی نەوت وەک کەرکوک. خێزانە عەرەبەکان گواسترانەوە بۆ ئەو ناوچانە بۆ جێگرتنەوەی دانیشتوانی کورد. کوردەکان بە زۆر ڕاگوێزران بۆ ناوچەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق، زەویەکانیان دەستی بەسەردا گیرا و بەسەر دانیشتوانی عەرەبدا دابەشکرانەوە. ئامانج لەم کردە سیاسییە دیمۆگرافییە، ڕەتکردنەوەی داواکاری کورد بوو بۆ ئەو زەوییانە و داگیرکردنیان بوو بۆ بەرژەوەندی عەرەب لە عێراقدا، بەتایبەتی بە لەبەرچاوگرتنی گرنگی ستراتیژی و ئابوورییان(Ihsan,٢٠١٧, p٢٦)

٢.١. سەرکوتکردنی ئۆتۆنۆمی کورد

هەوڵەکانی کورد بۆ بەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی عێراقدا بەرەوڕووی سەرکوتکردن توندوتیژی بەردەوام بووەتەوە. هەرچەندە بەپێی ڕێککەوتنی ١١ی

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ئاداری ساڵی١٩٧٠ کورد فۆرمێکی خۆبەڕێوەبەریی پێدرا، بەڵام حکومەتی عێراق نەیتوانی بەتەواوی جێبەجێی بکات. بەڵکو حکومەتی عێراق بەردەوام بوو لە سەپاندنی دەسەڵاتی خۆی بەسەر ژیانی سیاسی کورد و زەوتکردنی مافە سروشتیەکانی خەکی کوردستان(عەبدوڵلا، ٢٠٠٨، ل٢٠).

٣.١. تاکتیکی دابەشکردن و داگیرکردن

حکومەتی بەغدا ستراتیجی «دابەشکردن و داگیرکردن»ی گرتەبەر، هەوڵی هاندانی لایەنە کوردییەکانی دژ بە یەکتری دا. بۆ نموونە حکومە ت بە مەبە ستی لاوازکردنی لایەنێکی سیاسی کورد، پاڵپشتی کاتی بۆ تاقمێکی کوردی دیکەی نەیاری دەکرد، ئەمەش ناکۆکی نێوخۆیی لە نێوان لایەنە سیاسییە کوردییەکانی وەک پارتی دیموکراتی کوردستان و یە کێتی نیشتمانی کوردستان دروستکرد. حکومەتی عێراق بە کەڵک وەرگرتن لە دابەشکارییە ناوخۆییەکان، هەوڵیدا ڕێگری بکات لە سەرهەڵدانی بەرەیەکی یەکگرتووی کوردی، کە توانای بەرەنگاربوونەوەی کاریگەرانەی حکومەتی ناوەندی هەبێت(Gunter,٢٠١٩,p.٦٣).

٤.١. پاکتاوی نەتەوەیی و جینۆساید

لە هەڵمەتی ئەنفال کوشتنی بە کۆمەڵی کورد و وێرانکردنی گوندەکان و بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی ئەنجام درا. دیارترین ڕووداویش کیمیابارانی هەڵەبجە بوو لە ساڵی ١٩٨٨، کە بەو هۆیەوە نزیکەی پێنج هەزار هاوڵاتی سڤیل گیانیان لەدەستدا. سەرباری ئەوەی ئەم هێرشە بووە هۆی ئاوارەبوونی سەدان هەزار کورد و وێرانکردنی ژمارەیەکی زۆری گوندەکان. ئامانج لێی لەناوبردنی دانیشتووانی ناوچە کوردستانییەکان و لاوازکردنی پێکهاتە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی کۆمەڵگەی کوردی و لاوازکردنی بزاڤی ڕزگاریخوازی و حزبە سیاسییە کوردییەکان بوو(Cowell,١٩٨٨,p١١).

٥.١. سەرکوتی سەربازی و پلانی زەوی سووتاو

حکومەتی عێراق هێزی سەربازیی بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکانی کورد بەکارهێنا و لەم پرۆسە سەربازییانەی بۆسەر خەڵک و شۆڕشگێرانی کوردستان ئەنجامی ئەدا، چەکی قورس و هێرشی ئاسمانی و تۆپخانە بەکاردەهێنا. هەروەها سوپا پلانی زەوی سووتاو و وێرانکردنی ژێرخان و ماڵ و زەوییە کشتوکاڵییەکانی ناوچە کوردستانییەکان پیادە کرد، بۆ شکاندنی بڕبڕەی پشتی ئابووری کۆمەڵگای کوردی. بۆ ئەوەی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی، ڕووبەڕووی ئاستەنگی گەورە بکاتەوە، بەهۆی لەناوبردنی توانای خۆبژێوی دانیشتوانی کورد (Gunter,٢٠١١,p.٢٠٥).

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بۆیە دەکرێ بلێین، ڕاگواستن و بەعەرەبکردن و بەبەعسیکردن، ئەنفال و بۆردوومانی کیمیاویی، چەند سیاسەتێک بوون تەنها ئاڕاستەکراو نەبوون بۆ سەرناوچەیەکی دیاریکراو لە شاروشارۆچکەکانی کوردستان ، بەڵکو حکومەتی بەعس هەوڵی داوە شوناسی نەتەوەیی و ڕۆشنبیریی و زمان و کولتوری کورد لەناو ببات و بسڕێتەوە، بەبێ ئەوەی جیاکاری بکات لە نێوان شوێن و ناوچە جوگرافیەکان لە کوردستاندا، سەرباری ڕەچاونەکردنی جیاوازی ڕەگەزی لە نێوان پیاو و ئافرەت، ئاین وئاینزاو مەزهەب(عبدالله، ٢٠٠٨،ص٢٥).ئەم پێشهاتە بەدرێژایی ماوەی تویژینەوە، بەشی زۆری ناوچەکانی باشووری کوردستان گرتەوە، کاریگەری لەسەر هەموو بوارەکانی سیاسی و ئابووری و کۆمەلایەتی دروستکرد، بەلام نیشانەکانی لەسەر بواری ڕۆشنبیریی تۆختر بە جێهێشت، بەتایبەتی دوای ئەوەی نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول لە ساڵی ١٩٧٥، دەرفەتێکی لە باری بۆ دەسەڵاتدارانی بەغدا ڕەخساند، تا نەخشە و پلانە ستراتیجیەکانی خۆیان لە مەڕ کوردستان پیادەبکەن. هەربۆیە بەپەلە کەوتنە جێبەجێکردنی نەخشەکە و توانایەکی سوپایی و دارایی زۆریشیان بۆ ئەم مەبەستە تەرخانکرد، لەسەرەتادا دەستیانکرد بە ڕاگواستنی هاولاتیانی کوردی نیشتەجێی ناوچە سنوورییەکانی عێراق لەگەڵ ئێران و تورکیا و سوریا بوون، بەقولایی ١٠ – ٢٠کم بەناوی پشتێنەی ئەمنیەوە بۆ ئۆردوگا زۆرەملێیەکانی لەدەوروبەری شارە کوردییە گەورەکان دامەزرابوون، حکومەتی عێراق ناوی لەم ئۆردوگا زۆرە ملێیانە نابوو (گوندی هاوچەرخ).(«هاوکاری»، ذ(٤٣٤) ، ١٩٧٨/٧/٢٤، ل٥).   لەم پرۆسەیەی لەماوەی نێوان سالانی ١٩٧٥ – ١٩٧٨ جێبەجێکرا، حکومەتی عێراق دەیان هەزار خێزانی کوردی لە ئۆردوگا زۆرە ملێیەکانی بونیادی نابوون بە ئامانجی دابڕادنی خەڵکی ناوچە شاخاوییەکانی کوردستان لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردیدا، بەیەکەوە کۆکردنەوە و هەموو گوندەکانی سەرسنووریشی لە گەڵیدا وێرانکرد، دواتر بەهۆی هەڵگیرسانی جەنگی عێراق و ئێران و هاتنە پێشەوەی سوپای ئێران لە بەشێک لە سنورەکانی پارێزگاکان، بە مەبەستی لە ناوبردنی زەمینەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردی، جارێکی تر لە ساڵەکانی ١٩٨٨/١٩٨٧ دەستیکردەوە بە پیادەکردنی سیاسەتی ڕاگواستن و خاپوورکردنی گوندەکانی کوردستان، کە تاوەکو ساڵی ١٩٩١ بەردەوام بوو(چیا، ١٩٨٧، ل١٠١). ئەم کردەیە کاریگەری خراپی لەسەر بوارەکانی ڕۆشنبیریی کوردی دروستکرد، کە لە خوارەوە باسی لێ دەکەین :

٢- کاریگەریی پیادەکردنی سیاسەتی جینۆساید لەسەر کەرتی پەروەردە و فێرکردن:

ئەنفالکردنی سەدان هەزار هاولاتی کورد و خاپوورکردنی هەزاران گوند و کیمیابارانکردنی دەیان شارۆچکە و گوندی کوردستان و لەناوبردنی هەزاران هاولاتی سڤیل لەو جەنگەی حزبی بەعس بۆ لەناوبردنی نەتەوەی کورد و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازییەکەی، درێژەپێدەری ئەو سیاسەتە بوون، کە حکومەتەکانی پێشووتری عێراق لەپێناو قرکردنی نەتەوەی کورد گرتویانەتە بەر. بێگومان ئەو سیاسەتە

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کاریگەریی خراپی لەسەر هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگای کوردستان دروستکرد، بواری ڕۆشنبیریی کوردیش وەک گۆرەپانێکی زیندووی خۆبەستاوە بە مێژو و کولتورێکی دەوڵەمەند، بەدەرنەبوو لەو سیاسەتانەی حزبی بەعس. بۆ نمونە، خوێندن و پەروەردە لەدەرەنجامی کردەکانی ئەنفال و جینۆسایدکردنی کورد لە ناوچەکە، ڕووبەڕووی زەرەروزیانێکی زۆر بویەوە. ڕێژەی زۆری ئەو زیانەش بەر پیاوەکان کەوت. بۆیە زۆربەی ئەوانەی لەدوای کردەی ئەنفال مانەوە ئافرەت بوون. ڕێژەی زۆری ئەو ئافرەتانەی مانەوە خاوەن منداڵ بون، زۆربەی ئەمانە کە ڕێژەیان (٪٤٤،٩) بوو، بەخێوکەربوون و هیچ هۆکارێکی گوزەرانیان لەدەست نەبوو، چونکە کار و پیشەیان نەبوو. ئەنفالکراوەکان بەر لە کردەکە ڕێژەی (٪١٣،٦) لە کەرتی تایبەت کاری ئازادیان دەکرد، ڕێژەی (٪١٠،٤) قوتابی بوون، هیچ کاریان نەبوو، (٪٨،١) پێشمەرگە بوون، ڕێژەی (٪٧،٥) لە فەرمانگەی حکومەت کاریان دەکرد. بەم جۆرە دەردەکەوێ ڕێژەی زۆری ئەنفالکراوەکان خاوەنی هیچ سەروەت و سامان و موڵک و زەوی و زارێک نەبوون، تەنها داهاتێکی زۆر سنووردرایان بۆ گوزەرانکردن و بەخێوکردنی ماڵ و منداڵەکانیان هەبوو. ئەم هۆیە وایکرد لەدوای کردەی ئەنفال ئەو منداڵە بێ باوکانەی مانەوە بۆ بەخێوکردنی خێزانەکانیان، دەست بەکارکردن بکەن و لە قوتابخانە و خوێندن دووربکەونەوە. زۆربەی کاتیش ئەو منداڵانە کچ بوون و بوونە بەخێوکەری خێزانەکانیان بە کارکردن لە ماڵان و یاخود کاری فرۆشتنی دەستگێرییان دەکرد. لەسەر ئەم بنەمایە، دەکرێ بلێین ئەو ڕووداوە هۆکارێک بووە، بۆ دواکەوتوویی و بڵاوبوونەوەی نەخوێندەواری لە نێوان زۆربەی تەمەنەکان، بەهۆی وێرانکردنی زۆربەی گوندەکان و نەبوونی قوتابخانە و سەرگەردانکردنی خەڵک و بڵاوبوونەوەی هەژاری و نەمانی سەرۆک خێزانەکان(باوک)، کە سەرپەرشتیار و بەخێوکەری خێزان بوو(عومەر،٢٠٠٢،ل٣٠١).

لە لایەکی دیکە بە گوێرەی ئەو ئامارەی بۆ قوربانیانی هەڵمەتی جینۆسایدکردن و ئەنفالی کورد لە ناوچەکانی هەولێر ئەنجام دراوە، دەرکەوتووە کەوا ڕێژەی نەخوێندەوار لە نێوان قوربانییەکان زۆر کەم بووە، واتە زۆربەی ئەوانەی کەوا ئەنفالکراون کەسانی خوێندەوا بوینە، ئەمەش زیان و کاریگەریی خۆی هەبووە لەسەر کاڵ بوونەوەی لایەنی ڕۆشنبیریی لەناو ئەو خەڵکانە ، لەدوای لەناوچوونی ئەو ژمارە زۆرە لە خوێندەوارانیان(چنار، ٢٠٠٨، ص٣٣).

یەکێک لە دەرهاوێشتەکانی دیکەی کردەی ئەنفال و خاپوورکردنی گوندەکانی کوردستان، بریتی بووە لە وێرانکردنی سەدان مەڵبەندی ڕۆشنبیریی وەک مزگەوت و قوتابخانە. بە جۆرێک لە ئەنجامی وێرانکردن و خاپورکردنی (٤٠٣٤) شارۆچکە و گوندی کوردستان، (١٧٥٧) قوتابخانەی سەرەتایی لەهەموو کوردستان لە گەلیدا وێرانکراوە(حەیدەر، ٢٠١٦، ل١٠٨). بەشێک لە گوندە خاپوورکراوەکان قوتابخانەیان تێدا نەبووە، بەڵام زۆر کەم گوند هەبووە مزگەوتی تێدا نەبێت. ئەم مزگەوتانە هەمیشە

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بوونەتە مەڵبەندێکی ڕۆشنبیریی. حکومەتی عێراق لەگەڵ وێرانکردن و خاپورکردنی (٦٢٩) مزگەوت لە گوندەکانی پارێزگای هەولێر، زیانێکی زۆری بە بواری ڕۆشنبیریی گوندنشینەکانی کوردستان گەیاند، وێڕای زیانە مادی و مرۆییەکانی تری لە چوارچێوەی کردەکانی ئەنفال ڕووبەڕووی بۆتەوە. بەم جۆرەش یەکێک لە سیما ڕۆشنبیرییەکانی گوندی کوردی لەناوبرد. بەتایبەتی دوای ئەوەی حزبی بەعس لە کاتی ڕووخاندنی ئەو مزگەوتانە، دەیان دەستنووسی ئایینی و بەڵگەنامەی مێژوویی تالانکرد. هەروەها لە ڕێگای وێرانکردنی هەزاران گوند، هەوڵیداوە سیماکانی نەتەوەیی لە کولتوری زارەکانی و پاشەکەوتی زمانەوانی لەناو ببات(جامباز، ٢٠٠٨، ص١١٢). بۆیە دەکرێ بڵێین دوای ئەوەی لە نێو قوربانییەکاندا کەسانی ڕۆشنبیریی وەک : شێخ، شاعیر، مێژوونووس، مۆسیقاژەن و سەرکردەی عەشیرەتەکان هەبوون، کە ڕۆڵی جەوهەرییان لە پاراستن و گواستنەوەی کولتووری کوردی، نەریتی زارەکی و زانستی مێژووییدا هەبوو. لەو کاتەی ئەم خەڵکانە تەنیا ئەندامی کۆمەڵگاکانیان نەبوون، بەڵکو پارێزەری ناسنامەی کوردیش بوون، زمان و چیرۆک و گۆرانی و پراکتیزە کولتوورییەکانیان بە درێژایی نەوەکان دەگواستەوە. ئەو بەساڵاچووانەی کوژراون یان ئاوارە بوون، بەرپرسیار بوون لە پاراستنی ئەم نەریتانە. لەدەستدانی ئەوان بەو مانایە بوو، کە زانستی بەنرخ و چیرۆکی فۆلکلۆر و گۆرانی و گێڕانەوەی مێژوویی ونبوون و نەگوازرایەوە بۆ نەوە گەنجەکان و لە ئەنجامدا بۆشایی کولتووری دروست بوو(جامباز، ٢٠٠٨، ص١١٢).

یەکێکی دیکە لە سیاسەتەکانی حکومەتی عێراق بەرامبەر بە گەلی کورد ، پێش جینۆساید و لە کاتی جینۆسایددا، ئامانجی نەهێشتنی بەکارهێنانی زمانی کوردی بوو لە ژیانی گشتیدا. زمانی کوردی لە قوتابخانە و میدیا و دامودەزگا حکومییەکان قەدەغە کرا و کورد ناچار بوو لە چوارچێوەی فەرمیدا زمانی عەرەبی بەکاربهێنێت. ئەمەش نەک هەر شارەزایی زمانی کوردی لە نێو نەوە گەنجەکاندا کەم کردەوە، بەڵکو بوونی زمانی کوردیشی لە کۆمەڵگادا وەرچەرخاند. ئەم سیاسەتە بەشێوەیەکی گشتی کاریگەری نەرێنی لەسەر کەرتی پەروەردە و فێرکردن دروستکرد، چەندین بەڵگە و نمونە لەم لایەنەوە هەن. بەشێوەیەک لە هەنگاوی سەرەتای جێبەجێکردنی ئەم سیاسەتە، حکومەتی عێراق دەستیکرد بە پیادەکردنی سیاسەتی بە عەرەبکردنی زمانی کوردی لە پرۆسەی خوێندن و دامەزراوە پەروەردەییەکانی لەناوچە کوردییەکان بوون، لەم سیاسەتەدا حزبی بەعسی دەسەڵاتدار لەبەغدا، جەختی لەسەر سوود وەرگرتن لە ئەدەبیاتی عەرەبی لەناو کەرتی پەروەردەدا کردەوە، ئەمەش تەنها لە چوارچێوەی پرۆگرامەکانی خوێندن نەبوو، بەڵکو پانتاییەکی بەرفراوانی گرتەوە، بەجۆرێک زۆربەی چالاکیە ڕۆشنبیرییەکانی قوتابیانی کورد لە شارەکان لەخانەی ڕۆشنبیریی عەرەبی چڕ کردەوە. بە شێوەیەک ئەو پەخشنامە و بڵاوکراوانەی لەلایەن قوتابیانەوە دەردەچون زۆربەی هەرە زۆریان بە ناوونیشان و ناوەڕۆکێکی عەرەبی بوو. وەک بڵاوکراوەکانی قوتابیانی قۆناغی دواناوەندی و پەیمانگاکان ئەنجامیان ئەدا، یان ئەوانەی لەلایەن ڕێکخستنەکانی حزبی بەعس لەریزی یەکێتی قوتابیان و ئامادەکران(هاوکاری، ژ(٣١٠)،١٩٧٦/٣/٢٥،ل١٠)

، بەناوونیشانی جۆراوجۆری سیاسی وەک (التحریر، فەلەستین (هاوکاری، ژ(٢٧١)، ١٣-١٩٧٥/٦/٢٠،ل٥) ذ (٢٧١) ، ١٣ – ٢٠ /١٩٧٥/٦، ل٥.) الیقظە ، ٧ی نیسان ، کە لەلایەن مامۆستایانی کورد سەرپەرشتی کراوە. (ڕۆژنامەی هاوکاری، ژ (٢٩٨) ، ١ /١٩٧٦/١، ل١٠). بەگشتی ئەم بڵاوکراوانە گوزارشتیان لە خەبات و مێژووی عەرەب کردووە. بەم شێوەیە حزبی بەعس هەوڵیدا گەلی کورد پەلکێش بکات بۆ ناو کولتوری عەرەبی، وەک (سەدام حسین)ی سەرۆکی ئەو کاتی عێراق، لەکاتی پێشوازیکردنی لە ژمارەیەک لە پیاوانی ئاینی کورد وتی:» کورد لە هەزاران ساڵ لەمەوبەر بەشێکە لە مێژووی ئەم میللەتە گەورەیە (کاروان ، ژ(٧٢)، شوباتی ١٩٨٩، ل٢). بێگومان سەرۆکی عێراق لەو گوتارەیدا، ئەو میللەتە گەورەیەی کەوا مەبەستی بوو (میللەتی عەرەب) بوو.

هەر لەم ماوەیەدا سەرۆکی عێراق لە وتەیەکی دیکەیدا لە بارەی پەروەردە و فێرکردن وتوویەتی:» پێویستە لەسەرمان زیاتر جەخت لەسەر مێژووی عەرەبی ئیسلامی بکەینەوە و گرنگی زیاتری پێ بدەین، چونکە مێژووی ئیسلامی لە بنەڕەتدا مێژووی عەرەبە»(حسین ، ١٩٧٧، ص١٦). ئەم ئاڕاستە و بیرکردنەوەیە بۆ عەرەب شتێکی ئاساییە کە چۆن نەخشەی مێژووی خۆی دەکێشێت، بەڵام بۆ دەسەڵاتێک ئاسایی نەبوو، هەمان ڕەوت بەسەر نەتەوەیەکی تردا بسەپێنێ، لەو کاتەی ئەو نەتەوەیە خاوەنی تایبەتمەندی خۆی بوو . ئەوە لە کاتێکدا حکومەتی عێراق لە پرۆسەی جینۆسایکردنی کورد، زۆرێک لەو کەسانەی لەناوبرد، کە قسەکەری شارەزاو دەوڵەمەند بوون بە شێوەزاری جۆراوجۆری کوردی و مردنیان فرەچەشنی زمانەوانیی لەناو کۆمەڵگەی کوردیدا لەناوبرد. لە نەبوونی هەڵگرانی ئەم فەرهەنگدا، هەوڵەکان بۆ پاراستنی زمانەکە قورستر بوون، بەتایبەتی، کە حکومەت پێشتر سنووری بۆ بەکارهێنانی زمانی کوردی لە قوتابخانەکان و ژیانی گشتیدا سەپاندبوو.

ئەو هەوڵانەی حزبی بەعس لەلایەن زۆرێک لە ڕۆشنبیرانی کورد، یان بەهەوڵی تاکەکەسی یاخود بەکۆمەڵ تاکو ئاستێک بەرپەرچدراوەتەوە، ئەگەرچی ئەو هەوڵانە نەگەیشتونەتە ڕادەی خواستی نەتەوەکە، بەڵام لەو قۆناغەدا هەوڵێکی باش بووە بۆ پاراستنی زمانی کوردی. لەم سەروبەندەدا لە ناوەڕاستی حەفتاکاندا کۆڕی زانیاری کورد بە هەوڵ وکۆششی بەشێک لەڕۆشنبیرانی کورد توانی ٤٠٠٠ زاراوەی کارگێری بە کوردی دابنێت، کە تا ئێستاکەش زۆرلەو زاراوانە لە بواری کارگێری دا بەکاردەهێنرێت(حەیدەر، ٢٠١٦، ل٩٨).

لێکەوتەکانی ئەم سیاسەتە لەسەر بواری ڕۆشنبیری لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٥-١٩٩١)، بەپلەی یەک لەسەر پرۆسەی فێرکردن بووە، بەتایبەتی دوای ئەوەی حزبی بەعس کاریکرد بۆ بەستنەوەی کەرتی فێرکردن بە بنەما ئایدۆلۆژییەکانی و لە بەرنامە و پرۆگرامی خوێندن و دانانی مامۆستا و پێگەیاندنی قوتابیان(«خەبات»، ژ(٥٦٢-٥٦٣) نیسان و ئایاری ١٩٨٦، دوالاپەرە).

بڕیارەکانی حکومەت بۆ کەمکردنەوە نەهێشتنی خوێندن بە کوردی و داخستنی

هەندێ لە قوتابخانەکان بەتایبەت لە ناوچە دوورەکان لە لێکەوتە دیارەکانی سیاسەتی جینۆسایدکردن بووە، بەتایبەت دوای نسکۆی شۆڕش لە ساڵی ١٩٧٥ . حکومەت سەرباری ئەوەی هەڵمەتی نەهێشتنی نەخوێندەواری لە سەرتاسەری وڵات ڕاگەیاند بوو، هاوکات هەوڵی گۆڕینی قوتابخانە کوردییەکانی داوە بۆ قوتابخانەی عەرەبی، لەوانە لە ناوچەکانی کەرکووک، سنجار، خانەقین و شێخان، بە بیانوی ئەوەی زۆرینەی دانیشتووان ئارەزوویان لە خوێندنی کوردی نییە، هەرلەم ماوەیەدا بەشێکی مامۆستایانی ناوچە کوردنشینەکانی گواستەوە بۆ ناوچەکانی باشوور و ناوەڕاستی عێراق، ئەمەش هۆکارێک بوو بۆ کەمبونەوەی مامۆستای پێویست لە قوتابخانە کوردییەکان و پاشان داخستنیان بەم بیانووە(صحيفة الشرارة، العدد(٢)، كانون الثاني ١٩٧٦، ص٢). گواستنەوەی مامۆستایان، ناهاوسەنگی لە میلاکی قوتابخانەکان دروستکردوو، بەتایبەت قوتابخانە کوردییەکان و ناوچە دوورەکان و بەتایبەت ڕەچاونەکردنی باری خێزانداری و خاڵ و دووری ناوچەکان لێکەوتی نەرێنی لەسەر بواری پەروەردەکردن زیاتر کردووە. (بیری نوی، ژ(١٧٨)، ١٩٧٦/٢/٧،ل٤).

لەلایەکی دیکە بەمەبەستی بەعەرەبکردن(تەعریب) و لەناوبردنی زمانی کوردی لەکەرتی پەروەردەدا، نووسینگەی ڕێکخستنەکانی باکووری حزبی بەعس بە نووسراوی نهێنی ژمارە(٧١) ، کە لە (١٨ی ئاداری ١٩٨٩) ئاراستەی لقی هەولێری حزبەکەی کرد . فەرمانی دەرکرد، بە هەڵگرتنی بابەتی کوردی لە قوتابخانە کوردییەکانی شاری هەولێر و سلێمانی لە ساڵی خوێندنی ١٩٨٩/١٩٩٠ بەڕێژەی ٨٠٪ و بۆ ساڵی خوێندنی ١٩٩٠/١٩٩١ بەڕێژەی ١٠٠٪ (هاوەندی ، ٢٠٠٣ ، ص ١١٢).

هەر لەچوارچێوەی هەوڵەکانی دەسەڵات بۆ پەراوێزخستنی بابەتی زمانی کوردی لە قوتابخانەکانی خوێندنی عەرەبی، ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە کۆبوونەوەی ڕۆژی ١٩٨٩/١٠/٧، بڕیاری ژمارە(٦٣٢)ی دەرکرد، تایبەت بە هەژمارنەکردنی نمرەی بەبابەتی زمانی کوردی لە ئەزموونە گشتییەکان(حەیدەر ، ٢٠١٦، ل١٠٠). هەموو ئەم ڕێکارانە، ئامانجیان کاڵکردنەوەی بیر و لاوازکردنی بنەمایەکی ڕەسەنی شوناسی نەتەوەیی کوردی بوو. کە سەرباری ئەم هەموو ئەم کۆت و بەندانەی خرابوونە بەردەم گەشەکردنی، بەهەوڵ و کۆششی ڕۆشنبیرانی کورد لەم سەردەمەدا، زمانەکە وەک خۆی بەزیندووی مایەوە، دوای سوود وەرگرتن لەچەند دەروازەیەکی ڕۆشنبیریی، لەمانەش کۆڕی زانیاری کورد و دامەزراوە ڕۆشنبیرییەکانی، کە چاپەمەنییەکانیان بەزمانی کوردی بڵاودەکردەوە، وەک دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی لە بەغدا و ئەمینداریەتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی. ئەم دامەزراوانە هەرچەندە سەر بە حکومەتی عێراق بوون، بەڵام پانتاییەکی فراوانیان بۆ ڕۆشنبیرانی کورد ڕەخساندبوو، تا بەرهەم و بابەتەکانی خزمەتی زمانی کوردییان دەکرد، لەم گۆشە سنووردارە بڵاوبکەنەوە، لە نمونەی ڕۆژنامەی (هاوکاری و عێراقی کوردی) و گۆڤارەکانی وەک (بەیان و ڕۆشنبیریی نوێ و ڕۆژی کوردستان و ئۆتۆنۆمی و کاروان

و ڕەنگیـن) (حیـدر، ٢٠١٦، ل٢٢٦).

لـە کۆتایـی سـاڵی ١٩٨٠ بڕیـاری تایبـەت بـە چاودێـری چاپەمەنـی کـوردی لـە ڕێگـەی دەزگای چاودێری چاپەمەنییەوە دەرکرا، کە تیایدا کۆمەڵێک ڕێنمایی تایبـەت بە چاپەمەنی و بڵاوکـراوەی کـوردی لـە خۆگـرت، بـەو هۆیـەوە دەسـەڵات دەسـتیکرد بـە کۆکردنـەوەی تـەواوی ئـەو کتێبانـەی لەگـەڵ بنەمـای هزرییـە ناسیۆنالیسـتە عەرەبییەکـەی کـۆک نەبـوو . («کۆمەڵـە »، ژ(٧) ، مایسـی ١٩٨٠ ، دوالاپـەڕە). هـەر لـەم ماوەیـەدا حکومەتـی عێـراق بڕیاریدا بەوەی هەرچی کتێب و مێژووی کورد هەیە لە کتێخانەی زانکۆکان بسوتێندرێت و تەنانـەت نـاوی کوردسـتان لـە کتێبـی قوتابخانەکانیـش لابـدرێ و لـە شـوێنی وشـەی کوردسـتان وشـەی (ناوچـەی ئۆتۆنۆمـی) جێگیربکرێ. ئـەوە سـەرباری ئـەوەی پێویسـت بـوو ئـەو کتێـب و چاپکراوانـەی بڵاودەکرانـەوە بـە چاودێـری چـڕی دەزگا ئەمنییـەکان تێپەڕن، لەبەرئەوەی پێویست بوو دووربێ لە هەموو دەستەواژە و نێوەڕۆکێک، تامی ئازادی ڕادەبرینی لێ بێت لە کاتی خوێندنەوەیدا . (سورمێ، ٢٠٠٦،ل٢٦).

شـیاوی باسـە ڕەوشـی خوێنـدن لـە سـایەی شـەڕ و ئاڵۆزییەکانـی سـەرەتای سـاڵی ١٩٨١ ، بۆ مـاوەی چەنـد مانگێـک پەکـی کـەوت و تەنانـەت لـە چەنـد شـوێنێکی دەرەوەی شـارەکان دەرگای قوتابخانـەکان بـە ڕووی قوتابیـان داخـران. دوای ئـەوەی ژمارەیەکـی زۆر لە مامۆستا و قوتابیان بۆ بەرەکانی شـەڕ ڕەوانەکران، ئەمـەش دەسـتپێکی قەیران و دابەزینـی ئاسـتی فێرکـردن لـە ناوچـە کوردییـەکان بووە.(«خەبـات « ، العـدد(٥٤٣) ، تشـرین الثانـی ١٩٨٠، ص٦).

هەمـوو ئەمانـە سیاسـەتی پێچەوانـە و دژ بەیەکـی حکومەتـی عێـراق بـۆ ڕزگارکردنـی خەڵکی کوردسـتان لە نەخوێندەواری بەدیار دەخـات. بۆیە پێمان وایە ئەوانەی حکومەتـی عێراق لە دەزگا ڕۆژنامەوانی و ڕاگەیاندنەکانی وەک دەستکەوتی دامەزراوەی ڕاپەڕاندن بـە ناوچـەی ئۆتۆنۆمـی بانگەشـەی بـۆ کـردوە، تەنهـا کاری چەواشـەکارانە و ڕووکەشـی بێ نـاوەڕۆک بوونـە. ئەوەنـدە نەبێ لەهەوڵـی بەعەرەبکردنـی خەڵکـی کوردسـتان بەپێـی پەیـرەوی سیاسـی درێخـی نەکـردوە، ئەوەندەی دەرفـەت و دەسـەڵاتی گونجـاوی هەبـووە. بەڵگەی ئەم تێڕوانینەشـمان ئەو کاتـە ڕوونتر خۆی نیشـان ئـەدات کاتێک دەبینین یەکێک لە سیاسـەتەکانی حزبی بەعسـی دەسـەڵاتدار لەعێراق بەرامبـەر بە گەلی کورد لـە کەرتی پـەروەردە، دوورخسـتنەوەی قوتابیـان بـووە لـە پرۆسـەی خوێنـدن ئەمـەش بەمانـای کـەم بوونـەی و سـنووردارکردنی ئاسـتی پـەروەردەی دێت لـە کوردسـتاندا، بەڵگـەی ئەمـەش لـە ٣ی کانوونـی یەکەمـی ١٩٨٦ لـە هەولێـر حکومـەت لەبەرەبەیانـی ئـەم ڕۆژەدا بـە هێزێکـی زۆر گەمـارۆی کۆلێژەکان و خوێندنگاکانـی ئـەم شـارەی دا، دوای ئـەوەی لەلایەن فێرکردنی بـاڵا(خوێندنـی بـاڵا) بڕیـاری ژ(٣س ١٦٥٤٢) دەرچـوو، کـە تێدا ئاماژە بەژمارەیەکـی نـاوی قوتابیانـی زانکـۆی سـەلاحەدین کردبـوو، بەمەبەسـتی دوورخسـتنەوەیان لـە خوێنـدن، دیـارە لـەم ژمارەیـەدا لـە (١٩٣) قوتابـی لـە کۆلێـژەی پـەروەردە بـوون و (١٨٦) قوتابـی دیکـە لـە کولێـژی زانسـت و (١٦٠) قوتابـی لـە کۆلێـژی ئـاداب و (٨٩) قوتابـی لـە کولێـژی

کشتوکاڵ و (٧٠) قوتابی لە کۆلێژی بەڕێوەبردن و ئابووری و (٦٨) قوتابی لە کۆلێژی ئەندازیاری و (١٧) قوتابی لە کۆلێژی یاسا و (١١) قوتابی لە کولێژی پزیشکی، بەپێی ئەم بڕیارە لە خوێندن دوورخرانەوە، بەهەمان شێوە لە زانکۆی موسل لە هەریەک لەکۆلێژەکانی پەروەردە (١٨٠) قوتابی کورد و لە کۆلێژی ئاداب (١٢٠) قوتابی و لە کۆلێژی ئەندازیاری(٦٠) قوتابی و لە کۆلێژی پزیشکی(٤٠) قوتابی مافی بەشداریکردن لە وانەکان و چوونە ناو زانکۆیان لێ قەدەغەکرا(ئالای ئازادی، گۆڤار، ژ(٦-٧)، ١٩تشرینی دووەم و کانوونی یەکەم، ١٩٨٦ل٧).

٣- لێکەوتەکانی جینۆساید لەسەر هونەری کوردی:

جینۆساید سەرباری ئەوەی کاریگەریی قووڵی بەسەر هەموو جومگەکانی ژیانی تاکی کورد هەبووە، لەگەلیدا گۆڕانکاری بەسەر هونەری کوردیدا هێنا. هونەرمەندانی کورد، لە زەبر و زەنگی مێژوویی توندوتیژی، گۆشەگیری و خەبات بۆ مانەوە، سودیان وەرگرت. بۆیە بەڕادەیەکی زۆر تەوەری شوناس، لەدەستدان، یادەوەری و بەرخۆدان خزانە ناو بەرهەمەکانیانەوە. هەڵمەتەکانی جینۆساید، وەک هەڵمەتی ئەنفالکردنی کورد لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو و خەباتە بەردەوامەکانی ئەم گەلە دژ بە سڕینەوەی کولتووری، کاریگەریی قووڵی لەسەر بەرهەمە هونەرییەکانی کۆمەڵگەی کوردی دانا. لەم سۆنگەوە هەوڵ ئەدەین لە خوارەوە گەڕانێک بۆ چۆنیەتی ڕەنگدانەوەی جینۆساید لە هونەری کوردیدا بکەین:

١.٣ بەستێنی مێژوویی لە هونەری کوردیدا:

مێژووی گەلی کورد بە قۆناغەکانی توندوتیژی و ئاوارەیی و هەڵمەتی سیستماتیکی بە ئامانجی سڕینەوەی ناسنامەکەیان تێپەڕیوە، دیارترینیان هەڵمەتی ڕاگواستن و ئەنفال بووە، کە لەلایەن حکومەتی عێراق دەستپێکرد. ئەم سیاسەتە بۆ جینۆسایدی کولتووری بە قووڵی لە یادەوەریی بەکۆمەڵی گەلی کورددا چەسپاو و هونەری کوردی لەم ماوە مێژووییەدا، دەرئەنجامە ئازاربەخشەکانی ئەم ڕووداوە دەردەخات. وێناکردنی گوندە سوتاوەکان و کیمیا بارانکردن، ڕەنگدانەوەی قوڵی لە بەرهەمی هونەرمەندانی کورد هەبوو. ئەم وێناکردنانە وەک بیرهێنانەوەی بەهێزی ئەو کوشتارە بەکۆمەڵانە و ئاوارەبوونی زۆرەملێ بوو، کە پێکهاتەکانی کوردیان وێران کرد (بروراي،٢٠١٠،ص٤٨).

٢.٣ تەوەری لەدەستدان و خەم و یادەوەری:

ئەزموونی لەدەستدان، توخمێکی جەوهەری هونەری کوردییە، کە ڕەنگدانەوەی جینۆسایدە. هونەرمەندان لەم کاتەدا هەستێکی بەکۆمەڵیان لە خەم و پەژارە بۆ ئەو خەڵک

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

و کولتووره دەردەبڕی، کە لەم پرۆسەیەدا لەدەستیان دا. ئەو کاتە بەشێکی هونەری کوردی گوزارشتی لە دۆخی ماتەمینی گەلی کورد کرد. دیارە هەمیشە لایەنێکی هونەری کلاسیکی کوردی، ئامرازێک بووە بۆ گەیاندنی خەم و پەژارە. بۆ نمونە ئەو بەرهەمانەی بە هێما و نیشانە لەسەر کیمیابارانکردنی کورد نمایشکراون(فەرەج،٢٠٠١،ل١٢)

٣.٣. خۆڕاگری و شوناس:

سەرەڕای کاریگەریی وێرانکەری جینۆساید، هونەری کوردی خۆڕاگری لەبەرهەمەکانیدا بەرجەستە کرد. ناسنامەی کورد کە لەمێژبوو لەلایەن دەوڵەتە باڵادەستەکانی ناوچەکە سەرکوت دەکرا، لەڕێگەی دەربڕینی هونەرییەوە بەتوندی بەرگری لەبوونی خۆی کرد. هونەرمەندان بۆ دووپاتکردنەوەی ناسنامەی خۆیان، وەک جلوبەرگی نەریتی، بەرامبەر هەوڵەکانی هەبوون بۆ سڕینەوەی، هێما و نیشانەیان بەکارهێنا. ئەمەش بە ڕوونی لە هونەرە بینراوەکان و نمایشەکان بەدیارکەوتن. خۆڕاگریی کولتوری کوردی، سەرەڕای هەوڵی سیستماتیکی بۆ لەناوبردنی، لە زۆرێک لە بەرهەمە هونەریەکاندا بووە پەیامی بەهێز بۆ بینەرانیان(محەمەد، ١٩٩٧، ل٨).

لەلایەکی دیکە لەدوای ئەم ڕووداوە، بەشێکی زۆری هونەری کوردی وەک هێمای بەرخۆدان، گوزارشتی لە کەسایەتییە مێژوویی یان ئەفسانەییەکانی کرد. ئەم کەسایەتیانەی وەک کاوەی ئاسنگەر، کە هێمای بەرەنگاربوونەوەی ستەمکاری بوو، لە پێناو بیرهێنانەوەی مێژوویی خەباتی کورد لەبەردەم بینەرەکانیان.

٤.٣. زەبر و زەنگ و چارەسەری لە هونەری هاوچەرخی کوردیدا:

لە کاتێکدا بەشێکی هونەرمەندانی کورد بەردەوام کاریان لەسەر پرۆسێسکردنی زەبر و زەنگی بەکۆمەڵی جینۆساید دەکرد، هونەری هاوچەرخی کوردیش هاوسەنگی دروستکرد لە نێوان بیرهێنانەوەی ڕابردوو، هاوکات گەڕان بەدوای ڕێگەی چارەسەری بۆ داهاتوو. بەشێک لە هونەرمەندانی کورد بەتایبەت ئەوانەی لە شانۆدا کاریان دەکرد، سەرنجیان لەسەر گێڕانەوەی چیرۆکی ڕزگاربووانی جینۆساید دا. هەندێ لە چیرۆکەکانیان تیشکی خستە سەر زەبر و زەنگی مانەوە و ئەو هێزەی کە پێویستە بۆ دووبارە بنیاتنانەوە دوای وێرانکاریی بێتە کایەوە(محەمەد، ١٩٩٧، ل٨).

٥.٣. پاراستنی کولتوور وەک جۆرێک لە بەرخۆدان:

پاراستنی کولتووری یەکێکی دیکە بوو لە تەوەرەکانی دووبارەبووەوە لە هونەری کوردیدا لە پێوەندی لەگەڵ جینۆسایددا، لە بەرامبەر سڕینەوەی فەرهەنگیدا. ئەو کاتە هونەرمەندانی کورد بەرهەمەکانیان وەک ڕێگەیەک بۆ پاراستن و پێشخستنی زمان و

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

نەریت و مێژووی خۆیان سەیر کرد. زۆرجار فۆلکلۆر و سەما و پیشەی نەریتی کوردی، وەک جۆرێک لە پاراستنی کولتووری خرانە ناو هونەرە بینراو و نمایشییەکانەوە. ئەم توخمانە جەختیان لەسەر سەقامگیری شوناسی کورد کردەوە، بەتایبەتی لە بەرامبەر ئەو هێزانەی هەوڵی سڕینەوەیان ئەدا. دەرهێنەرە کوردەکان گێڕانەوەی بەهێزیان لەسەر جینۆساید دروستکرد. بۆ نموونە کرمانج عەبدوڵڵای دەرهێنەر، دوای ڕووداوی کیمیابارانکردنی شاری هەلەبجە، لە شاری هەولێر لە (١١ی ئایاری ١٩٨٩) شانۆگەریی (قەرەج) نمایشکرد. لەم شانۆگەریەدا دەرهێنەر توانی ئەم ڕووداوە بەرجەستە بکات و پەیامی خۆی بگەیەنێت، دوای ئەوەی نیشانیدا پاش کوژرانی زمگێرای قەرەج بەدەستی ئەلیکۆی شارستان ، قەرەجەکان لە جیهانی خۆیان دەردەکەوتن و دواتر لەو شوێنەی تیایدا بوون کۆچیان کرد و لە ڕێگادا توشی ڕەشەبای کیمیاوی بوونەوە، لە ئەنجامدا وەکو گەڵای دار هەڵدەوەرین. دەرهێنەر لە کاتی نمایشکردنی ئەم ڕووداوە، چەند منداڵێکی لەم دۆخە تراژیدییە ڕزگارکرد، وەک پەیامێک بۆ مانەوە گەلی کورد سەرباری هەوڵی قڕکردنی بە کۆمەڵ لەلایەن دەسەڵات و دواجار لەگەڵ کۆتایی هاتنی ئەم دیمەنە، کۆتایی بە شانۆگەرییەکە هێنا(بایز، ٢٠٠١، ل٧٣). پاشان لە بەرهەمێکی دیکەی شانۆییدا و بە کاریگەریی هەمان ڕووداو، دەرهێنەرێکی دیکە لە شاری هەولێر بە نمایشکردنی شانۆگەریی (دەرگاکە نەکەنەوە) کە دەقێکی شانۆیی مێرد منداڵان بوو لەساڵی ١٩٨٩ ، هەولێدا هەمان پەیامی سیاسی بگەیەنێتە بینەری شانۆی کوردی، کە میللەتی کورد سەرباری ئەم بارو دۆخەی ڕووبەڕووی بۆتەوە، لەو ململانێیەی لەگەڵ ژیان لەپێناو مانەوەی لەسەر زێدی خۆی و پاراستنی شوناسە نەتەوەییەکەی بەسەریدا سەپاوە بەردەوام دەبێ(محەمەد، ١٩٩٠، ل١٠٥).

کردەی ئەنفالکردنی کورد، لە ڕوویەکی دیکەدا ڕەنگدانەوەیەکی تایبەتی لەسەر هونەری شێوەکاری دروستکرد. مانەوەی شێوازی هونەرمەندێکی وەک محەمەد عارف، کە ڕیالیستی و ڕیالیستی دەربڕینخوازیی بوو، گوزارشت بوو لە گەشەکردنی هونەری بەرهەڵستکاری شۆڕگێڕانەی کورد بەرامبەر بە سیاسەتەکانی حکومەتی عێراق. دوای ئەوەی بەرهەمەکانی ئەم هونەرمەندە شێوەکارە لە فۆرمی ئەفسانە و دیرۆکی کوردستان چڕ بوونەوە، بە شێوەیەک شێوەکاری ناوبراو لە ڕێگەی بە کارهێنانی ڕەنگی سروشتی جوانی کوردستان لە تابلۆیەکانیدا، ئەرینییەکەی تایبەتی بە کارەکانی بەخشی لەو سەردەمەدا. ئەوە سەرباری پەیامە سیاسییەکانی لە تابلۆیەکانیدا بەرجەستەکی کردن، لە نمونەی تابلۆی (ڕۆژئاوابوون ڕۆژهەڵاتی بەدوا دێ)، کە لە پیشانگای نۆیەمی تایبەتی خۆی لە هۆڵی مۆزەخانەی نیشتمانی بۆ هونەری نوێ لە بەغدا، لە ماوەی نێوان ڕۆژانی (٣ بۆ ١٨)ی تشرینی دووەمی ١٩٨٤) نمایشکرا، هونەرمەند ئەو ڕەنگە ڕەشانەی بەکاری هێنابوون، وێنای نێو تابلۆیەکەیان تاریک نیشانی بینەردا. وەک گوزارشتێک لە دۆخی ماتەمی کوردستان، کە لەئەنجامی ئەنفالکردنی بارزانییەکان ، لە ساڵی ١٩٨٣ ڕووبەڕووی بویەوە. ئەوە سەرباری ئەوەی هەر هەمان هونەرمەند لە پێشانگایەکی دیکەیدا، تابلۆیەکی بەناوونیشانی (چەند شۆڕەسوارێک لە دەشتی

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

هەولێردا) نمایشکرد، کە تیایدا وێنەی گوندە سوتاوەکانی کوردستان و بزاوتی چەند شۆڕەسوارێکی بە جلوبەرگی کوردی لە سنووری دەشتی هەولێر بە هێما و نیشانە دەربڕی(حەیدەر، ٢٠١٦، ل١١٢). هەوڵی هونەرمەندانی شێوەکاری کوردستان بە شێوەیەکی گشتی لەنمونەی (سلێمان شاکر و دارا محەمەد عەلی و سەردار سنجاوی) بە جەختکردنەوە لەسەر ڕێبازی ڕیالیزمی لە تابلۆکانیاندا، بەگشتی گوزارشت بوون لە بارودۆخی کارەساتباری گەلەکەیان و نیشانەی یەک هەڵوێستی هونەرمەندانی کوردبوو لە بەرپەچدانەوەی ئەم سیاسەتانەی دژی نەتەوەی کورد لە عێراق پەیڕەو دەکرا لەلایەن حکومەتی عێراق(حەیدەر، ٢٠١٦، ل١١٣). لە بەرامبەردا حزبی بەعسی دەسەڵاتدار بۆ گۆشەگیرکردن و هەروەها چاودێریکردنی چالاکییە هونەرییە کوردییەکان و لەپێناو ئەوەی ئەم بوارە ڕۆشنبیرییە ببێتە یەکێک لە ئامزەکانی جێبەجێکردنی سیاسەتی بە بەعسیکردن و لاوازکردنی بیری نەتەوەیی لە ناوچە کوردییەکان، کە لە ماوەی توێژینەوەدا بە (ناوچەی ئۆتۆنۆمی) ناساندبووی، هەوڵیداوە ڕێکخستنەکانی بخزێتە ناو کۆمەڵە و تیپە هونەرییەکان، بۆیە چەند ڕێکارێکی توندی بۆ پێدانی مۆڵەتی دامەزراندنی تیپە هونەرییە کوردییەکان پیادە کرد، لە مانەش سەرباری مەرجەکانی هەبوون بۆ ئەندامانی دامەزرێنەری هەر تیپێکی هونەری، کە پێویست بوو بەلایەنی کەم سێ لە دامەزرێنەران، هونەرمەندی ئەکادیمی بن و هەر ئەندامێکی دەستەی کارگێری پێنج ساڵی خزمەتی پێشووتری هەبێ. مەرجی تریشی سەپاند و داوای دەکرد لەکۆی ئەندامانی دەستەی کارگێری تیپی هونەری ، بەلایەنی کەم دوو ئەندامیان سەر بە ڕێکخستنەکانی حزبی بەعس بن. بۆیە هەندێک لەو تیپە هونەریانە دژی ئەو دەستێوەردانە حزبییە لە کاروباری هونەری ڕاوەستان، بەو هۆیەوە مۆڵەتی کارکردنیان وەرنەگرت(حەیدەر، ٢٠١٦، ل١٠٥). بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک کۆمەڵە و تیپ هەبووە لە پێناو وەرگرتنی مۆڵەتی کارکردن و بەردەوامی دان بەکارە هونەریەکان، بە ناچاری ملکەچی ڕێنمایی و مەرجەکانی حزبی بەعس بوون(کاروان، ژ (١٧) ، شوباتی ١٩٨٤ ، ل١١٩)

لە لایەکی دیکە حکومەتی عێراق، لە پێناو سەرپەرشتیکردنی بوارەکانی ڕۆشنبیریی لە شارە کوردییەکان، هەوڵیداوە لە چوارچێوەیەی پابەندبوون بە سیاسەتەکانی، تەواوی ڕێکخراوە پیشەیی و جەماوەرییەکانی عیراق، لقیان لە باشووری کوردستان، بەناوی ڕێکخراوی کوردستانی بکەنەوە. لە نێو ئەوانەشدا ڕێکخراوە ڕۆشنبیریەکانی وەک لقی سەندیکای هونەرمەندانی عێراق، ئەو سەندیکایە لەلایەن کادیرێکی پێشکەوتووی ئەو حزبە بەرێوەچووە، بەسەرپەرشتی و ڕێنماییەکانی لقی هەولێری نووسینگەی ڕێکخستنەکانی باکووری حزبی بەعس لە عێراقدا(حەیدەر، ٢٠١٦، ل١٠٦).

بەهۆی ئەم سیاسەتەوە، حزبی بەعس بەشێکی کار و چالاکی ئەو سەندیکایەی خستە چوارچێوەیەی ئایدۆلۆژیا سیاسییەکەی خۆی، لەمانەش بەرز ڕاگرتنی بۆنە و یادە حزبیەکانی وەکو(٧ نیسان) و (شۆڕشی ١٧-٣٠ تەمموز) و بڵاوکردنەوەی بیروباوەری حزبی بەعس. بەجۆرێک هونەر لە باشووری کوردستان لە ئەنجامی

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

پیادەکرنی ئەو سیاسەتە چەندان بەرهەم و بابەتی کرچوکاڵی تێکەڵ بە بابەتە ڕەسەنەکە کرد، بەڵام لەگەڵ هەموو گوشارەکانی حزبی بەعس، هونەرمەندانی کورد بەگشتی بەشێکیان نەبێت، کە چوونە ژێر باڵی ئەو سیاسەتەوە، کە ئەمانە هەم بەژمارە کەم بوون و هەم توانا و بەهرەی گەورەش نەبوون، لەبەرامبەردا ، هونەرمەندانی نیشتمان و نەتەوەخواز لەبەرەی گەلەکەیاندا مانەوە(فەرەج،٢٠٠١،ل١٢).

٤- لێکەوتەکانی جینۆسایکردنی کورد لەسەر باری ئەدەبی کوردی

لە سەرەتای هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول(١٩٦١-١٩٧٥) ئەدەبی بەرەنگاری کوردی چووە دۆخێکی نوێ. بەجۆرێک بە لێزمە شیعر و چیرۆکی بەرەنگاری، دارژانە سەردەم و قۆناغەکەوە. شۆڕش و خەباتی چەکداری، زەبر و زەنگ و کوشتن و لەسێدارەدانی سەدان ڕۆڵەی گەلی کورد لەلایەن حکومەتی عێراق، ئاسۆی نوێی خستە بەردەم نەخشەی شیعری بەرەنگاری(حیدر، ٢٠١٦، ل٤٨). لە دوای نسکۆی شۆڕشی کوردیش، نووسەرانی کوردستان بە نەفەسێکی شۆڕشگێرانە سەنگەری خەباتیان دروستکرد، ئەگەر سیاستمەداران بەدروستکردنی شانەی ڕێکخستن و بڵاوکردنەوەی بەیاننامە گوزارشتیان لە گیانی بەرەنگاری و ڕێکخستنەوەی خەڵک کرد، ئەدیبان بە شیعر و چیرۆک و ئێوارە کۆڕەکان، گیانی خۆراگری و بەرخوادانیان بەر گەلەکەیان کردەوە. ئەگەرچی نسکۆی شۆڕش لەپاڵ کاریگەرییە سیاسییەکەیدا بۆ نەتەوەی کورد، کاریگەریی دەروونی زۆری هەبوو، بەڵام نەیتوانی ئەم گەلە ناچاری تەسلیم بوون بەم واقیعە بکات، کە دەسەلاتدارانی عێراق بۆیان خولقاندبوو. بەڵکو لەگەڵ هەڵگیرسانەوەی شۆڕش لە ساڵی ١٩٧٦ کۆمەڵێ شاعیر و نووسەری کورد بەشداری شۆڕشیان کردەوە و هەر زوو هەڵوێستی خۆیان ڕاگەیاند و ملکەچی ئەم بارودۆخە نەبوون و سەرەتای قۆناغێکی نوێیان دەستپێکرد(خۆشناو، ٢٠٠٢، ل١٢٦).

دۆخی بەرەنگاری و بەرخودان، دوای نسکۆ سەرەتا لەسەرخۆ سەریهەڵدا و لەم قۆناغەدا بووە یەکێک لە سێ پایە سەرەکییەکەی ناو بوونیادی ڕۆشنبیریی کوردی، کە بریتی بوون لە (ڕۆشنبیریی شۆڕشگێرانە و بەرگریکارانە، ڕۆشنبیریی داگیرکەرانە، ڕۆشنبیریی دەستەبژێر)، نووسەرێک لە شاخ بابەتێکی لەژێر ناوونیشانی (نوسەر، شاعیر، هونەرمەندە کوردەکان، شۆڕشێکی مەزن هەڵئەگیرسێنن) بڵاوکردۆتەوە و دەڵێت:» ئەو شیعرانەی لەم ماوەیەدا بڵاوبۆوە، لوتکەی بەرهەڵستیکردنی فاشستەکان بوو»، لەلایەکی دیکەوە نووسەر لەو قۆناغەدا پێیوایە کە:» شیعر، وشە، تابلۆ و شانۆ، چەکێکی کاریگەرن لە شەڕی بەرگریکردن لەگەڵ و نیشتمان دا»(کۆمەڵە ، ژ(٥)، هاوینی ١٩٧٩، ل ٢١).

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

لە قۆناغی دواتر و لەئەنجامی جینۆسایدکردنی گەلی کورد و بە ڕێکار و شێوازی جیا جیا، قەلەمی شاعیر و نووسەرانی کورد بوونە ئامرازێکی کاریگەر بۆ خستنە ڕووی ئازار و نەهامەتیەکانی گەلەکەیان، بە تایبەتی لە ڕۆژنامە نهێنییەکانی لە شاخ بڵاودەکرانەوە. بۆ نموونە لە گۆڤارێکی وەک (دەنگی کوردستان) لە گۆشەی (ئەدەب و هونەر) چەندین نمونەی ئەدەبی شۆڕشگیرانە بڵاوکرانەوە، لەوانە (پەیمان بۆ شەهیدین کوردستان) کە نمونەی وردی ئازارەکانی گوندی (دڕێکا)ی لە ناوچەی گەلالە نیشاندا. هەروەها پارچە پەخشانی (ئەنوەر جاف) بە ناوی (زامی گەل) بۆ لە سێدارەدانی (٥) تێکۆشەری کورد بە ناونیشانی (ئەم پێنج هەڤاڵەی بەناوی تخریب لە ڕۆژی یەکی ئایار فەرمانی لەسێدارەدانیان دەرچوو)نموونەی بەرخوادانی ئەدیب و ڕۆشنبیرانی کورد بوو لەو سەردەمەدا، (دەنگی کوردستان ،ژ(١) کانوونی دووەمی ١٩٧٥،ل١٧٣)

هەرچەندە سیاسەتی جینۆسایدکردن برین و ئازارەکانی نەتەوەیی کوردی قوڵتر کرد بەرامبەر بەو دەسەڵاتەی لە عێراقدا حوکمڕانی دەکرد، بەڵام لەگەلیشیدا لێکەوتەکانی ئەم سیاسەتە، بەتایبەت کوشتنی بەکۆمەڵی کوردان و لە سێدارەدانی ڕۆڵەکانی ئەم گەلە بە هۆکاری سیاسی، بوونە هەوێنی شیعری شۆڕشگێرانەی ئەدیب و نوسەرانی کورد، بە تایبەتی دوای ئەوەی ڕەوتی ئەدەبی بەرەنگاری لەسەر بنچینەی ئاکاری نەتەوەیی و نیشتمانی جارێکی دیکە دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلول سەریهەڵدایەوە (خۆشناو، ٢٠٠٠،ل١٠٢). لەگەڵ بڵاوبوونەوەی یەکەم هۆنراوەی سیاسی بەناونیشانی (دەنگتان) کە پێشکەشی چەند قوربانییەکی نێو شۆڕشی کورد کرابوو.(کۆمەلە، ژ(٥)، هاوینی ١٩٧٩، ل٣٢)

لەلایەکی دیکە ئەو کاتەی خاپورکردنی گوندەکانی کوردستان، دەیان هەزار کوردی ناچار کرد بەرەو ئۆردوگا بەکۆمەڵەکان، یان ناوەندەی شارەکان ڕابکەن، یان بەزۆری بۆی بگوازرێنەوە. پەیوەندییەکانی تاکی کوردی بە خاکی باوباپیرانەکانیانەوە پچڕاند، کە گرنگییەکی کولتووری و ڕۆحی گەورەیان هەبوو. خاک بە شوناس و نەریتی زارەکی و هەستی سەربەخۆیی بەسترابویەوە. کوردەکان ئەو کات نەک هەر لە ڕووی جەستەییەوە ئاوارە بوون، بەڵکو لە ڕووی کولتووریشەوە ئاوارە بوون، بەو پێیەی زۆرێک لە نەریت و کردارەکانی ڕۆژانەیان بەسترابووەوە بە شوێنی جوگرافیای دیاریکراوەوە. لەم سۆنگەوە وەک پەرچەکردارێک بەرامبەر بەو سیاسەتەی حکومەتی عێراق لەبەرامبەر گەلی کورد پیادەی کرد، شاعیرانی کورد هاوشانی خەباتی چەکداری شۆڕشگێرانی کوردستان بەیەکەوە ڕێیان کرد، ئەگەر شۆڕشی نوێی کوردستان بەتفەنگ وەڵامی ڕاگواستن و سووتانی گوند وئاواییەکانی دایەوە، شاعیرانیش بە دەقە ئەدەبییەکانیان خوێنەرانیان لە دۆخی کارەساتباری گەلی کورد گەیاند. بۆ نمونە شاعیرێکی کورد بەوێناکردنی

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کارەساتی ڕاگواستن لە دیمەنی پیاوێکی بە ساڵاچووی ڕاگوێزراو، بەدەربڕینی زۆرترین مانا و بەکەمترین وشە دەربڕین لە بنەماکانی شیعریەت بە شێوازێکی ناراستەوخۆ، تابلۆیەکی تراژیدی ئەو کارەساتە وێنا کرد و نووسی:

ڕیش سپییەکی دورە کوێستان،

هەردوو چاوەکانی لەتاو،

زنج و توتنەکەی دارژان (رەفعەت، ٢٠١٢، ل٤٨).

شاعیر لەم دەقەدا هیچ ئاماژەیەک بۆ ئەو شوێنە ناخۆش و دژوارە ناکرد، کە پیرەمێردی ڕاگوێزراو پاش هەڵکەندنی لە زێدی متوپێوە گرتووی خۆی، تێدا ژیاوە . بەڵام لەدوو ڕستەکەی تردا سۆز و خۆشەویستییە بێ سنوورەکەی بۆ زێد و لانەی منداڵی نیشاندا.

دوورخستنەوەی ژمارەیەکی زۆر لەنووسەرو ئەدیبان بۆ ناوەڕاست و خوارووی عێراق، نان برین و ڕاوەدوونان و گوشارخستنە سەریان بۆ ئەوەی ببن بە بەعسی و ملکەچی دۆخی دوای نسکۆی شۆڕش بێت، بەڵگەی هەڵوێستی نەتەوەیی ئەو نووسەر و ئەدیبانە نیشان ئەدات. نووسەرانی کوردستان بە بەرهەمەکانیان بەشداری خۆشکردنی زەمینەی شۆڕش و خۆسازدان بوونە، پێش هەڵگیرسانەوەی شۆڕشی نوێی کورد . بۆ نمونە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت جگە لە پێشمەرگە، بە هەزاران گەنج و لاوی شارەکانیشی هاندەدا، بۆ چوونە ناو ڕێکخراو و حزبە سیاسییە نهێنییە کوردییە شۆڕشگێرەکان و هەڵگرتنی چەکی کوردایەتی، بۆ مەیدانی بەرەنگاربوونەوەی سیاسەتە سەرکوتکارەکانی حکومەتی عێراق. بڵاوکردنەوەی ئەم جۆرە ڕۆشنبیرییە لەلایەن سێ دەستەی ڕۆشنبیرانەوە کاری بۆ دەکرا، ئەو نووسەر و ڕۆشنبیرانەی ڕاستەوخۆ بەشداری شۆڕش بوون، ئەوانەی لەدەرەوەی وڵات دەژیان، لەگەڵ ئەو نووسەر و ڕۆشنبیرانەی لە ناوەوەی وڵات بوون و لە ڕێی بەکارهێنانی هێما و نیشانەوە لە چوارچێوەی دەقی ئەدەبی و کۆمەڵایەتیدا، ڕۆشنبیری بەرگرییان بڵاودەکردەوە(خۆشناو، ٢٠١٢، ل١٣٤). لە چوارچێوەی ئەم ڕەوتە ئەدەبییەی بەناوی بەرگری هاتە ئاراوە، لەتیف هەڵمەت وێنای ئەو دۆخە کرد، کە یاساوڵ و تانک و زریپۆش و ئۆردوگا سەربازییەکانی بەعس هەموو سنوورەکانیان تەنی بۆوە، بەڵام ئەو لە ڕێی دەقە شیعرییەکانی تەمی ئەو بێ ئومێدییەی ڕەواندەوە و ڕەمزە میللییەکانی نیشانەی خۆڕاگری بوون لە دەقێکی شیعری نووسی:

داری بەڕوو فێری کردم چۆن ڕەگی هۆنراوەم قووڵ بێ،

داری بەڕوو فێری کردم چۆن نەخزێم

هەرچەند شەختە و گەردەلوول بێ

(گۆڤاری ڕۆژی کوردستان، ژ(٤١)، ١٩٧٦، ل٤٠). هەر لەبەرئەمە هەندێک پێیان وایە،

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

کە ئەم شاعیرە بۆتە ڕەمزی شیعری بەرگیری(ئیسماعیل،٢٠٠١، ل٦٩).

دواتر ئەو ڕەوتە چەندان ئەدیب و شاعیری دیکەی لەخۆگرت، لەوانەش مەدحەت بێ خەو، کە هەر لەو قۆناغەدا و لەساڵی ١٩٧٧ بە شیعرێکی بەناوی(دار بەڕوو) بەردەوامی بەو ڕەوتە ئەدەبیەدا نووسی:»لە کۆنەوە ڕەشەبای شووم هێرش دێنێ، گەڵایەکان دەوەرێنێ، لقەکانی دارودەوەن تێک دەشکێنێ، بەڵام هەرگیز نەیتوانیوە و ناشتوانێ، دار بەڕوێک لەڕەگ و ڕیشە دەربێنێ(بێخەو.٢٠١٣ ، ل٢٥١).

هەر لەخانەی ئەدەبی بەرگریدا، شاعیرانی وەک سەعدوڵلا پەرۆش، عەبدوڵڵا پەشێو ، جەوهەر کرمانج، ئەبوبەکر خۆشناو(١٩٥٦-٢٠١١)، جەمیل رەنجبەر(١٩٤٨-١٩٨٠) نەوزاد ڕەفعەت، ئەنوەر مەسیفی، ئازاد دڵزار، شێرکۆ بێکەس ، ڕەفیق سابیر، جەمال شارباژێر ، ئەنوەر جاف، لەچوارچێوەی ڕەوتێکی نوێی غەزەڵی سیاسی و نیشتمانی، گوزارشتیان لەم ڕەوشە کردووە. شاعیران لەو قۆناغەش زیاتر ڕۆیشتن، بەجۆرێک وابەستییانی لە دەرخستنی هەستی نەتەوەییدا کردووە، بۆ نمونە ڕۆحی بەرەنگاری لە ئەدەبی کوردی قۆناغەکە گەیشتە ئاستێکی ئەوتۆ، کە هەندێک شاعیر پێیان وابوو لەدەرەوەی شیعری بەرەنگاری، هیچ شتێکی تر بوونی نییە و بایەخی ئەوتۆی نییە. بە نمونە سەعدوڵڵا پەرۆش لەم بارەیەوە نووسیی:

ئەگەر شیعر نەبێ بەدەنگ، نەبێ بە گولە بۆ تفەنگ،

ئەگەر شیعر بۆ برسیەکان نەبێ بەنان

بۆ ئاوارە نەبێ بەماڵ و نیشتمان

چاکتر وایە شیعری ئاوا زڕو چڵکن

بخرێتە ناو چاڵی مردن (خۆشناو،٢٠٠٠، ل١٤٤).

بە شێوەیەکی گشتی سیاسەتی جینۆسایدکردنی کاریگەریی لەسەر توانا و بیرکردنەوەی ئەندێشەی شاعیرانی کورد هەبووە، یەکێک لەم بەڵگانەی لە ڕۆژنامەگەریی نهێنی کوردی بڵاوکراوەتەوە لەبارەی شێوەنی شاعیرێکی کورد بەناوی (توانا) بە ناوونیشانی (شێوەنێک بۆ شەهیدانی هەڵەبجە)، شاعیرەکە ڕوو دەکاتە ڕێکخراوەکانی پاراستنی مافی مرۆڤ و نووسی :

فریاکەون .... درندەکان،

وامیللەتێ لەناو ئەبەن

چونکە داوای مافی ڕەوایی ... خۆیان ئەکەن(ڕۆژنامەی خەبات ،ژ(٥٨٥)، تشرینی دووەمی ١٩٨٨،دوا لاپەرە). هەر لەهەمان گۆشەی هەلەبجە لە چەند شعرێکدا شاعیر(نەبەرد جاف) لە پارچە هۆنراوەیەک بەناوونیشانی (هەرگیز نالێم پەشیمانم) دەنووسێت:

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

بەڵێنیکە تا ئەو ڕۆژەی

تۆڵەی شاری هەڵەبجەمان

لە دوژمنی ڕوو ڕەشی ژین ..... وەرنەگرین

دەست لەڕێگەی تۆڵە و خەبات هەل ناگرێن (خەبات ، ژ(٥٨٥)، تشرینی دووەمی ١٩٨٨،دوا لاپەرە).

یەکێک لە کاریگەرییەکانی کردەی ئەنفال لەسەر ڕەوتی ڕۆشنبیریی بریتی بووە لە دەربرینی ئازار و نەهامەتیەکانی ئەو کردە سەربازییە، لەلایەن بەشێک لە شاعیران، وەکو گوازرشت کردنێک لەو دۆخەی ڕووبەڕووی گەلی کورد بویەوە. ئەنفال لەناو شیعری هاوچەرخی شاعیرانی کوردا بووە ڕەمزێک بۆ گوتاری پاکسازی، قڕکردن، سرینەوەی ناسنامەی کورد، دروستکردنی کەشێکی ترسناک (سەنتەری برایەتی ، ژ(٢٤ ، هاوینی ٢٠٠٢).

لەو پێودانگەدا ئەنفال و کارەساتی کیمیاباران، وشەی نسکۆی جارێکی تر خستەوە سەرزاری شاعیران . ئەم جارە بەجۆرێکی دی مەسەلەکەیان تاوتوێ کرد، کە سەرێکیان بە سیاسەتی دەوڵەتە زلهێزەکانەوە گرێدا . ئەم کارەساتە تورەیی شاعیرانی بەڕەنگاری گەورەتر کرد، تا دەنگی ناڕەزایی و بێزاری خۆیان دژی دونیای زاڵ دەربڕن و مەینەتیەکانی گەلی کوردستان بەڕای گشتی ڕابگەیەنن. لەم سەروبەندەدا بەهۆی ئەو بارودۆخە نالەبارەی گەلی کوردی تێدا بوو، بەهۆی ئەو زوڵم و چەوسانەوەیەی ڕووناکبیر و شاعیر و نوسەران هەستیان پێکرد، لەدوای کیمیابارانکردنی کوردستان و هەزاران قوربانی کورد . جەوهەر کرمانجی شاعیر گەیشتە ئەو ڕایەی، کە وێنەیەکی تەڵخی هەستی مرۆڤایەتی بکێشێ ، و هەستی ئاژەڵان بەرزتر لەهەستی مرۆڤ دابنێ،کاتێک نووسی:» کاتێ گوندی (شێخ وەسانان)

دووکەڵی کیمیا دایپۆشی و مەرگ نیشتە گوێی سوانان

کاتێ منداڵ ، پیر و ژن، گیانی پاکیان بەرزبۆوە

،خۆی دا لەقەرەی لوتکەی شاخ، سەگ هاتە هانای پشیلە

کەچی لەدنیای مرۆیان، کەس نەیگوت ئاخ (خۆشناو،٢٠٠٠،ل١٧٩)

جگە لەوەی شاعیرانی وەکو عەلی فەتاح دزەیی ، مەجید ئاسنگەر، مەدحەت بێخەو ، خالید دلێر، پیرباڵ مەحمود و ئەحمەد دڵزار هەبوون،کە هەریەکە و بەشێوازی خۆی خزمەتی شیعری ڕۆمانسی و ڕۆمانسیەتی شۆڕشگێری کوردییان کردووە و سیماکانی ئەو قۆناغەیان پاراستووە(ڕامان، ژ (٧٩)، ٥ کانونی دووەمی ٢٠٠٣ ، ل٩٠).

کەواتە دەکرێ بگوترێ لێکەوتەکانی جینۆساید لەسەر بواری ئەدەبی دوولایەن بووە، سەرباری ئەوەی بووەتە هۆی بێ بەشکردن و دوورخستنەوەی بەشێکی شاعیران

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

و نووسەران لە مافەکانیان، بەڵام پاڵنەرێک بووە بۆ وەچەرخانێکی دیکە لە بواری ئەدەبی و تێکەڵاوبوونی ئازارو نەهامەتیەکانی میللەت بە دێر و هەست و ناخی شاعیر و نووسەرانەوە، تێکەڵابوونی خەباتی رۆشنبیری و چەکداری گرێدانی ڕەوشی ناوچەکە بە قەلەمی شاعیران.

بەگشتی وەک دەرکەتووە لێکەتەوتەکانی ئەم سیاسەتە لەقالبدانی رۆشنبیری کوردی بووە، بۆ ئەم مەبەستە حکومەتی عێراق کۆڕی زانیاری کوردی بە بڕیاری (٥٠٤) بە پاڵپشتی یاسای ژمارە (٧٠)ی ١٩٨٠، کردە بەشێک لە کۆری زانیاری عێراق، دواتریش هەریەک لە یەکێتی نووسەران و کۆمەڵەی هونەری و سەرجەم دەزگاو دامەزراوی کوردی بەهەمان شێوە بەستنەوە بەدامەزراوە ڕۆشنبیریی و جەماوەرییەکانی دەسەڵات لە بەغدا(.پ (ابوپرشنگ)،١٩٨٦،ص٣٦).

دواتر پانتاییەکانی ئازادی ڕادەربرین لەلایەن دەسەڵاتەوە بەتەواوەتی نەما و دەسەڵات دەستی کرد بە کوشتنی ئەدیب و ناودارانی کورد، لەگەڵیدا هەوڵیدا چینی ڕۆشنبیران و ئەدیب و نووسەران بۆ مەرامە سیاسییەکانی خۆی بەکاربهێنێت و ناچاریان بکات تا بە شان و شکۆی (سەدام حوسێن)ی سەرۆک کۆمار و دارودەستەکەی بلێن، هەر کات بەپێی خواستی دەسەڵاتیش نەبووبن ، ئەوا دووچاری سیاسەتی ڕاوەدونان و بێسەر و شوێنکردن دەبوونەوە ، وەک چارەنووسی نووسەری دیاری کورد (دارا تۆفیق) (ڕۆژنامەی خەبات ، ژ(٥٤٧)، ئەیلولی ١٩٨١، ل٦). کوشتن و بێ سەروشوێن کردنی شاعیر و نووسەری کورد دڵشاد مەریوانی ، عەبدولخالق مەعروف و (شاکرفەتاح ١٩١٤-١٩٨٨)(١)، و چەندانی دیکە، نموونەی زیندو و ئاشکرای ئەو سیاسەتەن کە ناتواندرێت نکۆلی لێبکرێت. بەم شێوەیە لەدەستدانی هونەرمەندان و ڕۆشنبیران لە کاتی جینۆساید دژی کورد لە عێراق، گورزێکی وێرانکەر بوو لە کولتوور و ناسنامەی کورد. ئەم تاکانە پایەی فەرهەنگی و فیکری کۆمەڵگای کوردی بوون و کوشتن یان گۆشەگیریکردنیان بەشێک بوو لە ستراتیژی ڕژیم بۆ نەهێشتنی ناسنامەی کورد و کەمکردنەوەی توانای بەرخۆدانیان. ئەم ڕۆشنبیرانە لە پێشەنگی دەربڕینی کولتووری کورد بوون، زۆرجار بەرهەمەکانیان بۆ داکۆکیکردن لە مافەکانی کورد بەکاردەهێنا. مردنیان نەک هەر گەلی کوردی لە بەهرەمەندترین قەڵەم بێبەشکرد، بەڵکو ئەو دەربڕینە داهێنەرانەی بێدەنگ کرد، کە لە سەردەمی سەرکوتکردندا بۆ پاراستنی شوناسی کولتووری چارەنووسساز بوون.

بەگشتی لە هەفتاکان، بەدیاریکراویش نیوەی دووەمی، وێستگەیەکی گرنگە لە مێژووی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردی، ئەدیب و شاعیرانی ئەم ماوەیە، ڕۆڵێکی گرنگیان گێراوە لە هەوڵەکانیان بۆ دامەزراندنی پرۆژەی کولتور و ڕۆشنبیریی نەتەوەی کورد. ئەوان لە بارێکی زۆر ئاڵۆزدا بوونە. ئەو دەم ئەوان تەنها بە هیوای ئەوەبوون کە ئەدەب و کولتوری کوردی لە نەمان ڕزگار بکەن و هەوڵێک بدەن بۆ زمانی کوردی، لەمەشدا ڕۆڵیان هەبووە، بەرهەمێکی زۆریان پیشکەش کردووە (حەیدەر، ٢٠١٦، ل٢٧٨).

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

ساڵانی هەشتاکانی سەدەی بیستەمیش، لای شاعیرانی کورد، لە ناوەندی تازەگەری بە قۆناغ و سەردەمێکی گرنگ و پربایەخ سەیر دەکرێت، بە پێرەوکردنی دیاردەکانی ڕەمز و لێلی. بە قۆناغی پڕ لەگەشەی بەرگری و بەردەوامی و بەشارستانی بوونی زمان دادەنرێت(نوسەری نوێ، ژ(٩)، نیسانی ١٩٩٩، ل٢).

لەلایەکی دیکە لەماوەی توێژینەوەکەماندا، تازەبوونەوەیەک بەسەر بابەتی چیرۆکی کوردیدا هات و ئەم تازەبوونەوەش لەدوای ڕووداوەکانی ساڵی ١٩٧٥ی کوردستان ڕوویدا، کە دوو لقی هەبووە، لقێکیان بریتی بووە لە لێک ئاڵاندنی بیروباوەری نەتەوەیی لەگەڵ ئایدۆلۆژیای سۆشیالیستی، هەرچەندە بە شێوازە زانستییەکەی نەبووە، لقەکەی تریشی بریتی بووە لە ڕەوتێکی مولتەزیم و پابەند بە سیاسەتەکانی دەسەڵات، کە زیاتر لە ئەنجامی نائومێدییەوە پەیدا بوو(بیری نوێ، ژ(٣٠٨)، ١٩٧٨/٩/٢٣، ل٦)

ئەنجام

جینۆسایدکردنی خەڵکی باشووری کوردستان لەلایەن حکوومەتی عێراق ، لە ڕێگەی هەڵمەتی ئەنفالەوە لە ماوەی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو لە سەردەمی سەدام حوسێن، کاریگەری قووڵ و درێژخایەنی لەسەر کولتووری کوردی بەجێهێشت. جینۆسایدەکە بریتی بوو لە کوشتنی بەکۆمەڵ، ئاوارەبوونی زۆرەملێ، وێرانکردنی گوندەکان، کیمیابارانکردن. بۆیە دوای لێکۆڵینەوە لە لێکەوتەکانی ئەم سیاسەتە لەسەر بوارەکانی ڕۆشنبیری کوردی گەیشتینە ئەم چەند ئەنجامەی خوارەوە:

١-ئەو کاتەی جینۆساید بووە هۆی گیان لەدەستدانی زیاتر لە ١٠٠ هەزار کورد، کە ژمارەیەکی زۆر لە کەسانی بەساڵاچوو و ڕۆشنبیر و سەرکردەی کۆمەڵگا بوون و زۆربەیان هەڵگری زانستی نەریتی و زمانەوانی و فۆلکلۆر و مێژووی زارەکی بوون. مردنیان پەیوەندییەکی زیندووی بە میراتی کولتوورییەوە پچڕاند. لە نێو قوربانییەکاندا ڕۆشنبیرانی وەک شێخ، شاعیر، مێژوونووس، مۆسیقاژەن و سەرکردەی عەشیرەتەکان بوون، کە ڕۆڵی سەرەکیان لە پاراستن و گواستنەوەی کولتووری کوردی، نەریتی زارەکی و زانستی مێژوویدا هەبوو. ئەم تاکانە تەنیا ئەندامی کۆمەڵگاکانیان نەبوون، بەڵکو پارێزەری ناسنامەی کوردیش بوون، زمان و چیرۆک و گۆرانی و پراکتیزە کولتوورییەکانیان دەگواستەوە.

٢- کولتووری کوردی خاوەنی میراتێکی دەوڵەمەندی زارەکییە، بەشێکی زۆری مێژوو و فۆلکلۆر و بەها کۆمەڵایەتییەکانی لە ڕێگەی چیرۆک و شیعر و مۆسیقاوە دەگوازرێنەوە. زۆرجار ئەو پیرانەی کە کوژراون یان ئاوارە بوون، بەرپرسیار بوون لە پاراستنی ئەم نەریتانە. لەدەستدانی ئەوان بەو مانایە بوو، زانستی بەنرخ و چیرۆکی فۆلکلۆر و گۆرانی و گێڕانەوەی مێژوویی نەگوازرایەوە بۆ نەوە گەنجەکان و لە ئەنجامدا بۆشایی کولتووری دروست بوو.

٣- زۆرێک لەو کەسانەی گیانیان لە دەست دا، کەسانی شارەزا بوون بە شێوەزاری جۆراوجۆری کوردی و مردنیان فرەچەشنی زمانەوانیی لەناو کۆمەڵگەی کوردیدا لەناوبرد. لە غیابی هەڵگرانی ئەم فەرهەنگدا، هەوڵەکان بۆ پاراستنی زمانەکە قورستر بوون، بەتایبەتی کە حکومەت پێشتر سنووری بۆ بەکارهێنانی زمانی کوردی لە قوتابخانەکان و ژیانی گشتیدا سەپاندبوو.

٤- شاعیران و موزیکژەن و ڕۆشنبیرانی کوردیش ئامانجی جینۆساید بوون، بەو پێیەی ڕژیم هەوڵی سەرکوتکردنی هەر جۆرە شوناس و خۆڕاگرییەکی کوردی دەدا. ئەم تاکانە زۆرجار لە پێشەنگی دەربڕینی کولتووری کورد بوون و مردنیان نوێنەرایەتی هێرشی ڕاستەوخۆی بۆ سەر ژیانی هونەری و فیکریی کورد دەکرد. لەدەستدانی ئەو کەسایەتیانە، دەوڵەمەندی ژیانی کولتووری کوردی کەم کردەوە.

٥- جینۆساید شوناسی کوردی بە سیاسی کرد. مۆسیقا و ئەدەب و هونەری کوردی زیاتر تەوەری سیاسیی بەدەست هێنا، کە ڕەنگدانەوەی بەرخۆدان بوو لە دژی ستەم.

٦- لە دوای جینۆساید هەوڵی ڕووکەشانە بۆ زیندووکردنەوەی کولتوری کوردی بە تایبەت لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی کوردستان هەبووە. ئەم بوژانەوەیە پێشخستنی زمان و هونەر و نەریتی کولتووری کوردی لەخۆگرت. بەڵام شوێنەواری جینۆساید بە قووڵی لە شوناس و گێڕانەوەی کولتووری کوردیدا چەسپا.

٧- بەشێکی زۆری بەرهەمە هونەری و دەقە ئەدەبییەکانی ئەم سەردەمە نمایش و بڵاوکرانەوە، لەبەرئەوەی گوزارشتیان لە هەستی ڕاستگۆیانەی ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمە کردوە، لە قۆناغی دوای توێژینەوەش بەهۆی ڕەسەنایەتیان، بە زیندوویی مانەوە.

پەراوێز:

١. دوای ئەوەی سمینارێکی لە ١٢-١٣ی ئاداری ١٩٨٨ لە هەولێر سمینارێکی بەناونیشانی (سمینارێکی زانستی لە بابەت کورد لە بیری سەرکردە سەدام حوسێن) سازکراوە، کۆمەڵێک شاعیر و نووسەر تێدا بەشدار بوونە، شاکر فەتاح لەم سمینارە بریاری دا ڕووبەرووی کردەوەکانی حکومەت بێتەوە، بەئاشکرا ئەوەی وتووە کە (باشترین چارەسەر بۆ مەسەلەی نەتەوایەتی کورد ئەوەیە دەسەلاتی دەولەت لەگەڵ تێکۆشەرانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد لە عیراق ڕووبەروو دابنیشێ، بکەوێتە وتویژ، بەم ڕیکە نەبێ، بە چەک و سیلاح مەسەلەکە ناگەیەنیتە ئەنجام..)دوای کۆتای هاتنی سمینارەکە شاکر فەتاح دەسگیرکراوە، دواتر لاشەکەیان بە خێزانەکەی داوەتەوە بڕوانە: شاکر فتاح ، باسکار، (گ) ،ژ(١)، هاوینی ١٩٨٨، ل ٨٣-٨٤.

سەرچاوەکان:

نامەی ماستەر

یەکەم: بەزمانی کوردی

- کەیفی محەمەد عەزیز، ڕەخنەی درامی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا (باشووری کوردستان ١٩٧٠-١٩٩١)، کۆلێژی زمانی زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر، ٢٠٠٩.

دووەم: بەزمانی عەرەبی

- جامباز، كارزان طارق.(٢٠٠٨)، التنظيم القانوني لتعدد اللغات في الدولة الفيدرالية ، رسالة ماجستير مقدمة الي مجلس كلية القانون في جامعة كوية .

ڕۆژنامە و گۆڤارەکان:

- یەکەم: ئاشکراکان بە زمانی کوردی

- ڕۆژنامەی هاوکاری :

یەکەم:

- ژ(٣١٠) ، ١٩٧٦/٣/٢٥.
- ژ(٤٣٤) ، ٢٤/تەمموز.
- ژ (٢٧١) ، ١٣ – ٢٠ /١٩٧٥/٦.
- ژ (٢٩٨) ، ١ /١٩٧٦/١.
- ژ(٢٦١) ، ١٩٧٥/٤/٤ .

- ڕۆژنامەی بیری نوێ:

- ژ(١٧٨)، ١٩٧٦/٢/٧.
- ژ(٣٠٨)، ٢٣/ ئەیلول ١٩٧٨

دووەم: بەزمانی ئینگلیزی

- Cowell , Alan .(1988),IRAN CHARGES IRAQ WITH GAS ATTACK, the New York Times , March 24,

- گۆڤاری کاروان :

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

- «کاروان «، ژ(٧٢)، شوباتی ١٩٨٩.
- «کاروان»، ژ (١٧) ، شوباتی ١٩٨٤ .
- ژ(٤٣) ، نیسان ١٩٨٦
- • گۆڤاری نووسەری نوێ:
- ژ(٩)، نیسان ١٩٩٩
- • گۆڤاری رۆژی کوردستان :
- ژ(٤١) ، ١٩٧٦
- ژ(٦٣)، تەموز و ئابی ١٩٨١
- ژ (٦٣) ، تەمووز و ئاب ١٩٨١
- • گۆڤاری بەیان:
- ژ (٣٦)، ئایار، ١٩٧٦
- ژ(١)، هاوینی ١٩٨٨
- • گۆڤاری کۆری زانیاری
- کۆری زانیاری کورد،دەستەی کورد، بەرگی هەشتەم، ١٩٨١
- گۆڤاری مردم
- هەڵمەت، لەتیف.(١٣٥٨)، دیوانی هوشەی گوڵە گول، ژ(١٠)، ١٩ی ڕەشەمی، ١٣٥٨

دووەم: نهێنییەکان

یەکەم:بەزمانی کوردی

- • گۆڤاری دەنگی کوردستان:
گۆڤار،ژ(١) کانوونی یەکەم ١٩٧٥.
- • ڕۆژنامەی ریبازی نوێ
- ژ(٢)تشرینی دووەمی ١٩٧٦
- • گۆڤاری کۆمەڵە:
- ژ(٥)، هاوینی ١٩٧٩.
- ژ(٧) ، مایسی ١٩٨٠.

دووەم: بەزمانی عەرەبی

- صحيفة ا لشرارة:

- العدد(٢)، كانون الثاني ١٩٧٦.

- العدد(٥)، السنة ١١، ايار ١٩٨٥.

- ڕۆژنامەی خەبات :

- العدد(٥٤٣) ، تشرين الثاني ١٩٨٠

- ژ(٥٤٧)، ئەیلولی ١٩٨١، ل٦.

- ژ(٥٦٢-٥٦٣)، نیسان و ئایاری ١٩٨٦.

- ژ(٥٦٢-٥٦٣) نیسان و ئایاری ١٩٨٦.

- ژ(٥٨٥)، تشرینی دووەمی ١٩٨٨.

- گۆڤاری ئالای ئازادی

- ژ(٦-٧)، ١٩تشرینی دووەم و کانوونی یەکەم، ١٩٨٦.

کتێب

یەکەم: بە زمانی کوردی

- ئەحمەد، دلێر.(٢٠٠٥)، ئەو بارودۆخە سیاسی و کۆمەڵایەتیەی (ی.ن.ک) تێدا لەدایک لەچەند لاپەڕەیەک لە مێژووی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چ٢، سلێمانی.

- ئیسماعیل، ئەرسەلان بایز.(٢٠٠١)، ڕاگەیاندنی شۆڕش و بزووتنەوەی شیعری کوردی، چاپخانەی روون،سلێمانی.

- نەوزاد ڕەفعەت ، دارستانی ئەو بنارە ، چ٣ ، چاپخانەی حاجی هاشم ، (هەولێر : ٢٠١٢)

- میرە، ئەحمەد.(٢٠١٢)، کاریگەری بزووتنەوە ڕۆشنبیریی وئەدەبییە کوردییەکان لەسەر کۆمەڵگای کوردی باشووری کوردستان (١٩٧٠ – ٢٠٠٣) ، چاپخانەی ڕەنج ، سلێمانی .

- کرمانج ، جەوهەر.(١٩٩٤)، پشکۆ ، ب١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیریی، هەولێر

- عەبدوڵلا،فەرەیدوون عەبدولڕەحیم.(٢٠٠٨)، بارودۆخیسیاسی کوردستان- عیراق لە ١١ی مارتی ١٩٧٠-١١ی مارتی ١٩٧٤،ژچ١،چاپخانەی منارە،هەولێر.

- سورمێ، نەژاد عزیز.(٢٠٠٦)، درەختی بنکۆل کراو پەنجەنماییکی ڕۆژنامەنووسیانە بۆباری ڕووناکبیری و کەلتوری کوردی ١٩٧٥- ١٩٩٤، چ٢، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ، هەولێر.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

- ڕەنجبەر، جەمیل.(١٩٩٥)، دیوانی جەمیل ڕەنجبەر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر

- خۆشناو، ئەبوبەکر.(٢٠٠٢)، شیعری بەرەنگاری کوردی(١٩٧٥-١٩٩١)، چاپخانەی ڕووناکبیری، سلێمانی.

- خۆشناو، ئەبوبەکر.(١٩٧٦)، کۆلۆمبس کیشوەرێکی تر دەدۆزیتەوە ، چاپخانەی شارەوانی ، هەولێر.

- حەیدەر، قارەمان.(٢٠١٦)، بزووتنەوەی ڕۆشنبیری کوردی لە شاری هەولێر ١٩٧٥-١٩٩١، هەولێر.

- چیا . (١٩٨٧)، ئەمنی ستراتیجی عێراق و سێ کوچکەی بەعسی یان (تەرحیل، تەعریب، تەبعیس)، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ناوەندی ڕۆشنبیریی کۆمەڵە، ئایار

- پەرۆش، سەعدوڵڵا.(٢٠١٠)، شەوانی تەنیایی ، چ٢، چاپخانەی کاروان ،هەولێر.

دووەم: بەزمانی عەرەبی

- بابان، جمال.(٢٠٠٦)، أعلام كرد العراق ، مگبعه شڤان ، السليمانيه.

- حسين، صدام.(١٩٧٧) الثورة والتربية الوطنية، دار الحرية للطباعة،بغداد.

- عبدالله، چنار سعد.(٢٠٠٨)، جرائم الابادة الجماعية الموجهة ضد شعب كوردستان و نتائجها حسب مسح اجرتها وزارة شؤون الشهداو و المؤنفلين في حكومة اقليم كوردستان لسنة ٢٠٠٧، المؤتمر الدولي حول الابادة الجماعية ضد الشعب الكوردي، أقليم كردستان العراق ، مطبعة أراس ، أربيل.

- هاوەندي، محمد.(٢٠٠٣)، تهديد الارض واللغة في كوردستان من هو المسؤل؟ مطبعة رامان، السليمانية.

- عقراوي، سمير مصطفى.(٢٠٠٠)، الابادة الجماعية للشعب الكوردي، المؤتمر الدولي حول الابادة الجماعية ضد الشعب الكوردي، اربيل.

- ا.ث (ابوپرشنگ)، (١٩٨٦)، عن التعليم في كردستان العراق ، مطبعة خةبات.

سێیەم: بەزمانی ئینگلیزی

- Hardi,Choman (2016)Gendered Experiences of Genocide: Anfal Survivors in Kurdistan-Iraq, New York, ,

- Ihsan, Mohammed.(2017), Nation Building in Kurdistan: Memory, Genocide and Human Rights,New York.

- Gunter, Michael M.(2019) Routledge Handbook on the Kurds, New York.

- Gunter, Michael M.(2011), Historical Dictionary of the Kurds

- , New York.

وتاری ڕۆژنامەوانی

- عومەر، محەمەد عەبدوڵلا.(٢٠٠٢)، ئەنفالی پارێزگای هەولێر(هۆکارو دەرئەنجام)، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژ(٢٤).

- محەمەد، محسین.(١٩٩٧)، پیلان شانۆی دروشم و پەروەردەی سیاسی، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(١٨)، ٥ی کانونی یەکەم.

- محەمەد، موحسین.(٢٠٠١)، شانۆی کوردی(١٩٧٠-١٩٧٩)، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(٥٨)، ٥ نیسان.

- فەرەج ، سەلام.(٢٠٠١)، درامای کوردی لە ساڵی ١٩٧٥-١٩٩٥، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(٥٨)، ٥ی نیسان.

- شارەزا، کەریم.(١٩٩٨)، عەلی فەتاح دزەیی شاعیری جوانی و ئاشقی سەربەستی، گۆڤاری ڕامان، ژ (٢٠) ، شوبات.

- زامدار، فەرید (چاوپێکەوتن).(٢٠٠٣)، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (٧٩)، ٥ کانونی دووەم.

- گۆڤاری شەهید: لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ڕۆشنبیری شەهید ڕێبار ،ژ(٣١) ، نیسانی ٢٠٠٨.

- سابیر ، پەخشان.(٢٠٠٢)، ئەنفال و ڕەنگدانەوەی لەنێو شیعری هاوچەرخی کوردی دا ، گۆڤاری سەنتەری برایەتی ، ژ(٢٤) ، هاوین.

- ئاسنگەر، مامۆستا مەجید.(٢٠١٢)، «K٢١ » ، ژ (١٥) .

9 .18 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesi

10. Yılmaz Çamlıbel, Agırî Sahipsiz Değildir/ Ağrı Kürt Ulusal Ayaklanması” Deng yay. İst. 2007

11. Zeki Nurçin, Tarih De Duyardı O Çığlıkları; Hêvî, Sayı: 1997 /21; Şairini Arayan Soykırım Şiirleri; Hêvî, 1997/24;

12. Ercan Özhan, Ağrı Dağı Savaşçılarını Kılamla Ölümsüzleşterdi, Öz-Po, 10 Eylül 2013.

13. Yaşar Kemal, Deniz Küstü Weşanên Yapı Kredî

14. A. Taner Kışlalı: Kurdayetî, Kurdayetîparêz û Em/ Kürtlük, Kürtçüler ve Biz, Cumhuriyet, 9-3 Mijdar 1995

15. Yılmaz Çamlıbel, Serhildana Agiriyê/ Ağrı Albümü1930-.

16. Mehmet Gültekin, Zargotina Kurdên Serhedê, Avesta yayınları

17. Ömer Güneş, İbrahim Şahinin, Antolojiya Dengbêjan Şakiro, Weşanxana Nûbihar, Antolojiya Dengbêjan

Reso, Weşanxana Nûbihar, Antolojiya Dengbêjan Huseyno, Weşanxana Nûbihar

18. Cemal Süreya, Kısa Türkiye Tarihi, https://www.antoloji.com/kisa-turkiye-tarihi-siiri/#google_vignette

19. Ahmet Arif, Hasretinden Prangalar Eskittim, Metis Yayınevi

20. Nihat Gültekin, Esmanê Sor, Şahidên Komkujiya Geliyê Zîlan, Weşanxana Doz

li Wanê/Ozalpê ye.

Di vê lêkolînê de ya herî girîng jî îfadeyên şahidan e. Wek min li jor jî behs kir, me di çarçoveya lêkolîna dîroka devkî de li ser pêvajoya Komkujiya Geliyê Zîlan bi gelek kesan re yek bi yek sohbet kir. Ji şahidan Abdulbakî Çelebî vana digot[21];" Em li Êrşatê bûn. Simo sibê zû hate derê konê mala kalkê min. Nizam çi gote kalk êmin kalkê min gotê kuro kurê kerê, go rabe her ego Sidîq li pey te digere wê te bikuje. Weleh wê te bikuje. Here di cihekî de xwe veşêre lê de here. Emrê Xwedê Simo aha bi hevraz ket, me dît Sidîq b isê heb cendirme ve bi jêr ve hatin. Tu nabê Simo dîtin. Kelefekî de kirkirk çandibûn, çû kete nava kirkirkan. Di wir de rûnişt. Hema wisa çûn Simo di wir de girtin anîn. Anîne pêşîya konê mala Ehmedê Elo. Anîne pêşiya kon hema wisa cendirma li pêşiya kon berdayê. Gulek hema wisa li orta mêşkê ket. Bêzera jina Dewrêşê Elo jî dew dikiya. Dew ji meşkê ve avît. Vîzikande Besê. Simo jî hema Qêrîn jê çû. Li ser milê çepê kete nava sîtila mala kalkê Ahmet. Xwînê mîna kaniyekî ji bilçenga wî re (cihê ku gule lê ketibû) avête nava sîtilê. Em jî zar bûn me hema wisa lê dinihêrî. Bû zare zara jin û zaran. Sidîq jî çû mala Simo bela kir, temam hilda bir û çû. Ka Bekir Haco birekê din dîsa Sidîq esker anîne ser wan girtin birin li Aşê Dawîda kuştin lê dan hatin.."

Gotina min a dawî; "Bîrneke, Bila Esmanê Me Sor Nebe."

Em tu car ji bîr nekin. Spas ji bo guhdarîkirina we.

CAVKANI:

1. Endema Rêvebiya Weqfa İsmail Beşikçî.

Endama PENa Kurd.

10. Kerem Serhatlı, Serhildana Şêx Seîd, Zabitnameyên Dadgeha Îstîqlalê ya Şerqê.

2. İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu/ 1938-1924

3. H. Gerede: Siyasi Hatıralarım/ İran; İst. 1952

4. C. Renas: Üç Sınır Anlaşması; Deng, Sayı:1993 /23

5. Mahmut Karakurt, Dağları Bekleyen Kız

6. Rohat Alakom: Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları, Avesta yayınları

7. İhsan Nuri'nin, Ağrı Dağı İsyanı, Hevkom yay. 1986

8. Bkz. M. Bayrak: Kürdoloji Belgeleri1-, Özge yay. Ank. 1994, s.199

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

Xeyidî/Deniz Küstü" de jî cih girtiye. Kirinên rêveberê komkujiyê General Salih Omurtak bi devê leşkerekî wisa vedibêje[15]: "Salih Paşa diqîriya û digot, tu Kurdên ku we bi dest xistiye nehêlin gişan bidin ber guleyan… ji bo her eskerekî xwe yê ku miriye gundek dişewitand. Hemû mêrên li gund dida ber gulan. Em di mejûyê biharekê de li hemû gundên li qûntera Çiyayê Agirî geriyam û ew yek bi yek şewitandin. Me tu mêrên sax nehatibe singûkirin nehişt. Me qira Kurdan anî…"

Dema ku Komkujiya Agiriyê gelek stranên şîn û destanên gelêrî yên bi wek «Çemê Çetelê» hiştine ku mohra xwe li bîranînên me yên îro dihêlin. Ev qetlîama ku bi qesta komkujiya hatiye gotin di karîkaturên tirkan de tê vegotin. Her wiha wêneyên efserên Tirk ên weke Pîlot Mîralay Naîm Bûrkût ku rasterast beşdarî tevgerê bû, di hişê xwe de jî hat xemilandin[16].

Di pirtûka Mehmet Gültekin a Zargotina Kurdên Serhedê[17] de ji devê dehan dengbêjan daxuyaniyên li ser qirkirinê hene. Ji kilama 43 heta kilama 62an li ser geşedanên dîrokî yên heta sala 1925an, Alayên Hemîdiyeyê û bûyerên Şerê Cîhanê yê Yekem in. Di kilama 62an heta 104an de bûyerên Serhildana Şêx Seîd a 1925an û berxwedana Agiriyê ya di navbera salên 1931-1926an de û komkujî û sirgûnên ku piştî tepisandina berxwedanê pêk hatin, dikin. Dema ku ev kilam bi berhemên nivîskarên me yên li ser dîroka kurdan re, bi taybetî jî bi agahiyên di bîranînên kesayetên wê serdemê yên wek Îhsan Nûrî Paşa re bên berawirdkirin, dê were dîtin ku ew bi awayekî berbiçav li hev dikevin û heta di derbarê gelek bûyeran de agahiyên nû jî hene.

Di pirtûka Antolojiya Dengbêjan[18] de ku ji aliyê Omer Guneş û Îbrahîm Şahîn ve bi hev re hatiye çapkirin de, bi dehan kilamên dengbêjiyê yên li ser qirkirin, sirgûn û qetlîamê hene. Îbrahîm Şahîn û Omer Guneş diyar kirin ku wan bi awayên cuda xwe gihandine gelek çavkaniyên der barê dengbêjiyê de û ji bilî têkiliya bi kesên ku dengbêjiyê dizanin guhdarî kirine, bi wan re têkilî danîne. Arşîvên dengbêjiyê cem wan hebûne, bi gera ji herêmê re çavkaniyan berhev kirine, bajar bi bajar, gund bi gund du wan metaryalan ketine. Berxwedana berxwedêrên Kurd ên weke Ferzende û Keremê Kolağasiyê ku li kela Îranê li ber xwe dan û Broyê Heskî Tellî, Îhsan Nûrî Paşa, Şeyh Zahir, Emere Besê yên li Agiriyê li ber xwe dan, di çarçoveya berxwedaneke neteweyî de tê pîrozkirin û îfadekirin.

Bê şik ne mimkûn bû ku Komkujiya Çemê Zîlan di wêjeya hemdem de rengvedana xwe nebîne. Helbet helbestvanê Dêrsimê Cemal Sûreya[19] ku di 3 saliya xwe de hatiye sirgûnkirin, di helbesta xwe ya bi navê "Kurte Dîroka Tirkiyê" de helbestvanî ji eşîra Celalî ku yek ji alîgirên girîng ên tevgera Agiriyê ye, kiriye. Bi rastî jî çavkaniya helbesta Ehmed Arif[20] a bi nav û deng "33 Gulle" qirkirina Agirî/Zîlan e ku di sala 1930î de pêk hatiye û her wiha komkujiya Orgeneral Muglalî ya

Keça Li Benda Çiyayan romaneke Esat Mahmut Karakurt[6] e ku di sala 1934an de hatiye nivîsandin. Roman li ser serhildana kurdan a ku li Agiriyê qewimî ye û qala evîna Zeynep, keça xwenda ya rêberê serhildanê Şêx Fuat ku karaktereke xeyalî ye û subay Mulazim Adnan dike. Romannivîsê tirk di romana xwe ya bi navê Keça Li Benda Çiyayan de hewl da siyaseta kurdan a dîroka fermî piştrast bike. Di romana Esat Mahmut Karakurt de Kurd "kesên belengaz in", "mirovên ku serê wan wek serê maran hatiye perçiqandin in". Hêza hewayî ya hêzên çekdar ên Tirk ku ji bo tepeserkirina serhildanan çalakî pêk anîn, mîna îro bi bomberdûmanan ev encam bi dest xistin. «Kevir diqelişin, zinar hilweşiyan, qîrîn ber bi ezmên ve bilind dibûn.»

Li ser vê Serhildan û Komkujiyê bîranînên efserê tirk Zühtü Güven Rohat Alakom[7] berhev kirine wek kitêb weşandiye û bîranînên rêberê gelê kurd Îhsan Nûrî Paşa[8] hene. Ev bîranîn jî bersiva nêzîkatiyên efserê tirk ê ku bi xwe di navbera salên 1932-1929'an de beşdarî qetlîamê bûye, dide.

Her çî qas bîranînen efser wek teyisîneke tarîxa fermî be jî, carinan çavdêriyên enteresan jî pêşkêş dike. Wek mînak, gilî û gazin, tevkarî û kirinên serhildêrên jin, gelekî bala wî dikişîne. Min heman tişt di raporên dizî yên şêwîrmendê bajarên rojhilat Prof. Hasan Reşit Tankut de jî dîtibû. Tankut di bîranînên xwe de di cihekî de wisa dibêje[9]: "Ez ji xortaniya xwe û vir ve gelekî digerim. Ez li hemû anatoliya, heta Behra Hezarê, heta ser qotê Çiyayê Agiriyê jî geriyam û min dît. Min li vî çiyayî jinên munzevî ku xwe avêtibûn bextê şikeftekê dîtin. Ev jin qurbaniyên eşqê yên besiûd bûn. Di şikeftê de helbesteke bi Kurdî ku bi serê xencerê hatibû xêzkirin dan xwendin. Jinekê wê helbesta xêz kiribû: Ez ne ji tîna mirim ne jî ji bîrçîna! Ya ku ez kuştim wizîna çiyayên xewle ye."

Di Edebiyata Kudî ya Devkî de belkî mijara herî pir ji helbest û menzûmên edebî re bûye mijar Komkujî û Serhildana Agiriyê ye. Artêşa Tirkî ev qetlîam bi şêst hezar leşker bi dehan balafir û bafirokên gazên jahrî direşîne bi pêk anî. Piştî komkujîyê Çemê Zîlanê lebeleb bi cendekên mirovan tije bûbû. Li gorî rojnameya Cumhuriyetê15 [10] hezar kes hatin qetilkirin. Li gora daxuyanîyên fermî 10 hezar lê li gora vegotinên gel 40 hezar kesî jîyana xwe ji dest

Di serî de Pirtûka Yılmaz Çamlıbel ya bi navê Agirî ne Bêxwedîye[11] û gelek pirtûkên din yê di vî warî de rê dide ku li ser komkujî û serhildanê bi sedan kilam, dûrik, zêmar û stran hene. Wek mînak hûn dikarin li nivîsên Zekî Nurçin[12] û Ercan Özhan[13] jî li hinek ji van duayên çîrokî binêrin, hinek ji wan ji aliyê dengbêjên mêr û hinek jî ji aliyê jinan ve hatine ronîkirin.

Komkujiya Agirî bi vegotina romanê be jî di berhema Yaşar Kemal[14] "Behr

Ya girîng li vir rêbaza ku em ê bi bîr bînin e. Bîranîn bi xwe pêvajoyek avakirinê ye. Di vê wateyê de pir girîng e ku pirtûkên me werin çapkirin, belgefîlmên me werin temaşekirin û bigihêjin civakê. Ev yek jî wê bîranînê zindî bihêle û bibe sedema demokrasiya civakê.

Di encamê de, em kengê tiştek bi bîr tînin yan jî kengê hewce ye ku em wiya bi bîr bînin? Û li ku, çawa û ji kê re divê em tiştekî bînin bîra xwe? Di heman demê de xebatên me yên pirtûk û belgefîlman ji bo çareseriya van pirsgirêkan daxwaza çareseriyê ne. Dixwazim vê baweriya xwe dubare bikim ku ev pirtûk û lêkolînên belgeyî dê ji bîrkirinê re bibin bersiva herî mezin. Bi çêkirina pirtûk û belgefîlmên pêvajoyeke ku min hewl da bi kurtî xêz bikim, em ê vê pêvajoyê zindî bihêlin, civakê bidin ber hev û vê rastiyê bînin ziman ku ev bûyer careke din nayên dubarekirin.

Ji ber ku Kurd ne xwedî dewletin, ne arşîvan û ne jî pirtûkxane wan hene, em nikarin piraniya belgeyên ku em dixwazin bi dest bixin an jî bibînin. Ev ji bo lêkolînerên kurd pirsgirêkek girîng e. Lêbelê, em dizanin ku li derveyî dewletê, di Arşîvên Karûbarên Derve yên dewletên mezin de, arşîvek pir mezintir heye, ku hêj bi tevahî derneketiye holê. Texmînkirina vê jî ne zehmet e. Her çend mehkeme û îdamên tevgera berxwedana netewî ya Kurd a sala 1925an ji aliyê pênc dewletên mezin ên rojavayî ve hatine kişandin jî, lê heta îro me nekarî bigihêjin wan. Di van salên dawî de ji arşîvên osmaniyan belgeyên dadgehê ji aliyê Kerem Serhatlî[2] ve hatin derxistin û weke pirtûk hatin nivîsandin. Em ji xebatên dîplomatên tirk[3] ên wek Bilal N. Şimşîr dizanin; di derbarê «Serhildana Agiriyê û Qirkirina 1930î» de gelek agahî û pevnivîsên dîplomatîk ên veşartî hene.

Em der barê “1930 Komkujiya Agirî” de di bîranînên kesên wê demê yên wek balyozê Tehranê Hüsrev Gerede, gelek peyd û agahiyên girîng dibînin. Wek mînak em du dewletên dagirker Îran û Tirkiyê di komkujiyê de çawa tevkarî kirine, di îfadeyên şahidan de bi zelalî dibînin[4]; “Di serhildana Agirî de sînorên Îran û Tirkiye ji nû ve tê xêzkirin, Çiyayê Aybeyê ku li Başûr Rojhilatê Agiriyê ye; ji ber girîngiya wî ya ewlehiyê, hatiye daxwazkirin ku di nav sînorên me de be û piştî bazar û mizakereyan hatiye stendin. Îranê di nav sînorên xwe de ewil çavê xwe ji tevger û xebatên Kurdan re girt, paşe nehişt û qedexe kir. Di ser de ji bo bê tepisandin bi Tirkan re tevkarî kir, ji berdêla eraziyeke ji aliyê Başûr stendibûn, mecbûr man ku bi awayekî fermî herêmeke çîyê di bin dagirkerîya Tirkan de bidin me .”

Ji bilî van bûyeran Piştî Serhildana Agirî, sînorê Îran û Tirkiyeyê ji nû ve hatiye sazkirin û ev yek di Tarîxa Kurdî de wek “Pêymana Sê Sinoran”[5] hatiye binavkirin.

lêkolînên berfireh nehatine kirin. Muzîk, roman, belgefîlm, pirtûk û lîstikên wan nehatine çêkirin. Bûyerên ku li herêma Zîlan ku di dema berxwedana Agiriyê ya di navbera salên 1931-1926an de tê bibîranîn, hê jî rojane ne. Pirtûk û belgefîlmên ku me di çarçoveya lêkolîna dîroka devkî de bi kesên ku di wê serdemê de jiyane re amade kirine, dê bibin alîkar ku ronîkirina civakê. Armanca me ew e ku bi zimanê şahidan, bi gotina wan, qirkirina mezin a ku di 13ê Hezîrana 1930an de dest pê kir û demeke dirêj pêk hat, bi wêje û hunerê gel û civakê agahdar bikin û teqez bikin, di nav civakê de weke bîrewerekê tê nîqaşkirin. Ez wisa difikirim ku xebata bîr û arşîvê ku em ê bi xebata dîroka devkî bikin ji bo civaka me hêzek e. Em dizanin ku civakên bê arşîv û bîranîn nikarin bibin xwedî pêşeroj. Heta niha min sê pirtûkên bi navê Tahir Nas -Şahidekî Geliyê Zîlan, Esmanê Sor -Şahidên Geliyê Zîlan, Dîware me jî hilweşandine -Şahidên Geliyê Zîlan weşandine. Min ji pirtûkên xwe jî belgefîlm çêkirin. Heta niha min belgefîlmên Esmanê Sor û Tahir Nas, Metê Av Xwîn Tê weşandine. Ez niha xebatên xwe yên li ser pirtûk û belgefîlmê didomînim.

Di navbera salên 38-1923an de di avakirina netewe-dewletê de mijara afirandina ya nû tijî ders e. Di heman demê de, ew daneyên pir mezin dihewîne ku dewlet dê çawa şerê bîranînê bike. Karbidest dibêjin, «Tenê tunekirina baweriyan, tunekirina adetên, tunekirina çandê yan jî wêrankirina cîh têr nake.» Rêveberên dewletê dibêje ku pêwîst e bîranînên van tine bikin. Ji ber vê yekê, diyar dibe ku meseleya ku em jê re dibêjin dîrok çi cûreyî rastkirin, jêbirin û guherandina wê ye.

Di vê wateyê de dîroka fermî ji bo hikûmetan çi ye, têgehên bîrnebûn/arşîva bîranînê jî ji bo me ne. Ji ber vê yekê heke em bîr bînin, em dikarin dema xwe biafirînin, em dikarin xwedî dema xwe derkevin. Ji ber vê yekê, yek ji sedemên ku em bi van xebatan bi bîr tînin ev e ku em tiştek ji destên mirinê rizgar bikin. Tiştê ku em xilas dikin ji bo civaka me pir û pir girîng e û xebata ku me heya niha kiriye di vê çarçoveyê de ye. Bi gotineke din em serpêhatiyên xerab bi nivîsandin û belgekirina wan tînin bîra mirovan da ku careke din neqewimin. Em bi bîr tînin, lê di heman demê de civak vê rastiyê ji bîr dike. Ev diyalektîka bibîranîn û jibîrkirinê pir bi hev ve girêdayî ye. Aliyek ku bi bibîrxistinê re heye, yê din jî aliyek ku mirov bikaribe ji bîr bike heye. Du rewşên hebûnê hene. Berevajî vê yekê, yek li ser bîrkirinê ye, ya din li ser jibîrkirina mirovan. Ya ku ez li ser esasê bîrkirinê dibêjim, bîranîna kesên wekî me ye, bîranîna ku li ser jibîrkirina mirovan hatiye avakirin, bîranîna hikûmetê ye. Ger em bîrê weke qada têkoşînê bibînin, ya ku em jê re dibêjin serketin avakirina bîrê ye. Em dixwazin bi xebatên xwe vê pêk bînin.

(ISBN) 9-78-9922-86-239-2

Bîrneke, Bila Esmanê Me Sor Nebe

Nihat Gültekin[1]

Di sedsala 20an de piştî sê serhildanên li Kurdistana Tirkiyê, gelê kurd rastî zilm, komkujî û êrîşên mezin hat. Yên sereke jî Serhildana Şêx Seîd (1925), Serhildana Agirî (1930) û Serhildana Dêrsimê (1937) ne. Serhildana Agiriyê ku di navbera salên 1931-1926an de berdewam kir, di nîvê pêşîn ê sedsala 20an de weke serhildana herî birêxistinkirî û herî demdirêj di dîroka Komarê û dîroka Kurdan de cih girt. Tirkiyê hemû hêza xwe ji bo şikandina bandora vê serhildanê bi kar anî û di encamê de bi Rûsya û Îranê re hevkarî kir û şikestineke giran li kurdan xist. Di rojnameyên serdemê de der barê vê pêvajoyê de gelek agahî hene. Serhildana Agiriyê tenê li herêma Agiriyê ne sînorkirî bû, tevahiya herêmê weke Qers, Erzirom û Wanê girtibû û bandor li herêmên derdorê jî kiribû. Piştî têkçûna tevgera Kurd hêzên artêşa Tirk berê xwe didin Wanê û bi taybet navçeya Erdîşê. Hêzên leşkerî li herêmê kevir li ser kevir nehiştin, 84 gund talan kirin û Kurdên li van gundan bi temamî qetil kirin. Kesên sax li mizgefta Kara Yusuf Paşa hatin komkirin û li qadên wek rêya Orene, rêya Erşat, Aşê Keşiş, Aşê Davuda kom bi kom hatin gulebarankirin. Cenaze di şiklê bircê de ser hev têne avêtin û wekî nimûne. Zêdeyî du hezar Kurd birin Edeneyê û li Dadgehên Îstiqlalê hatin darizandin. 31 kes tên înfazkirin. Bi sedan ji wan bi tifê ketin û li girtîgeha Edeneyê mirin. Yên din jî heta sala 1950 li Edeneyê, Sînopê û Manîsayê man. Piraniya wan ji birçîbûn û birçîbûnê dikevin. Çend Zîlanên ku ji zindanê sax mabûn, dema ku ji girtîgehê derketin jiyana xwe ji dest dan. Beşek ji gelê Zîlan sirgûnî bajarên cuda yên dûrî warên xwe, Trakya û Rojavayê Anatolyayê bûn. Û herêmê ji bo 20 salan wekî herêmeke qedexe îlan dikin. Ev êrîşên sîstematîk di Hezîrana 1930an de dest pê kirin û bi salan berdewam kirin. Geliyê Zîlan wekî mirinên komî derbasî dîrokê bû. Tişta ku li Herêma Zîlan qewimî bêguman qirkirineke plankirî ye. Plana Îslahata Rojhilat û raporên serdemê belgeyên vê qirkirinê ne.

Her qirkirinek, her komkujî bi sed hezaran drama, êş, trajedî û gelek çîrokên xemgîn li pey xwe hiştine. Çîroka her kesê ku bûye şahidê jenosîdê yan jî jiyaye dikare bibe mijara fîlm, roman yan jî mûzîkekê. Li ser qetlîamên dîrokî yên wiha

only underscores the systematic nature of the campaign but also provides a critical foundation for legal and historical accountability.

By leveraging the existing evidence, historians, educators, and human rights advocates can work to elevate the Anfal campaign within the broader framework of genocide studies. At the same time, the Armenian Genocide serves as an example of how cultural, artistic, and academic engagement can play a pivotal role in shaping the global memory of historical atrocities.

Overall, the memories of these genocides stand as stark reminders of humanity›s capacity for profound cruelty and the devastating impact on innocent populations. These historical accounts underscore the vital importance of remembrance - not merely to honor victims, but to educate future generations about the consequences of hatred and systemic violence. By confronting these dark chapters with unflinching honesty and empathy, societies can reaffirm their commitment to justice and human dignity. Such remembrance is crucial in cultivating a collective determination to prevent future atrocities and promote understanding across different communities.

References:

1. Raphaël Lemkin, “Perpetuation of the Psychological Scar,” n.d., Manuscripts and Archives Division, NYPL, Box 2, Folder 4, Reel 3.
2. Ibid.
3. Pierluigi Simone, “Is the Denial of the “Armenian Genocide” an Obstacle to Turkey’s Accession to the EU?,” in The Armenian Massacres of 1916–1915 a Hundred Years Later: Open Questions and Tentative Answers in International Law, ed. Flavia Lattanzi, Emanuela Pistoia (Rome: Springer, 276 ,(2018.
4. Donald Bloxham, The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians (Oxford: Oxford University Press, 70 ,(2005.
5. “Lemkin’s Hairenik Weekly Article 50 Years Later: A Powerful Reminder,” Asbarez, December 2008 ,19, https://asbarez.com/lemkins-hairenik-weekly-article-50-years-later-a-powerful-reminder/
6. Scott Christianson, Fatal Airs: The Deadly History and Apocalyptic Future of Lethal Gases that Threaten Our World, Santa Barbara: ABC-CLIO, 161 ,2010
7. Bruce P. Montgomery, The Seizure of Saddam Hussein’s Archive of Atrocity (Lanham, MD: Lexington Books, 70 ,(2019.
36” .8th anniversary of Anfal genocide to be commemorated across Kurdistan Region,” Kurdistan 24, https://www.kurdistan24.net/en/story/394577;
“Anfal campaign receives a national day of remembrance,” Archived from the original on 7 January 2019, https://web.archive.org/web/20190107074855/http://cabinet.gov.krd/a/d.aspx?s=010000&l=12&a=17470,accessed2024/11/18.

example of genocide, often highlighted in discussions about Raphael Lemkin's coining of the term and the codification of this international crime.

In contrast, the Anfal campaign, despite being recognized as genocide by a few countries and several human rights organizations, remains less widely known and acknowledged on the global stage. Outside of Kurdish communities and human rights advocacy circles, it is often overlooked in broader discussions of genocides, largely due to geopolitical factors, limited global awareness, and the marginalization of Kurdish voices on the world stage.

The extensive and multifaceted process through which the Armenian Genocide has achieved recognition offers valuable insights for advocates seeking greater acknowledgment of the Anfal. By drawing on strategies such as international advocacy, educational campaigns, and the mobilization of survivors› testimonies, the Kurdish community and its allies can amplify the global understanding of Anfal and secure broader recognition for its victims.

Both genocides have been memorialized through various means, such as monuments, museums, and other commemoration sites. However, the memorialization of the Armenian Genocide has been more extensive and widespread, with many countries and organizations recognizing the genocide and building memorials to honor the victims. The Armenian Genocide has been widely documented and discussed in the media and academia, while the Anfal has received less attention.

This is partly due to the fact that the Armenian Genocide has been the subject of numerous books, films, and other works of art and literature, while the Anfal has been less introduced and discussed. The global dissemination of Anfal's story has been limited, with fewer books, films, or academic studies dedicated to its events. This relative lack of exposure has contributed to its lower profile in global discussions of genocide and crimes against humanity.

Paradoxically, the atrocities committed against the Kurdish population during the Anfal campaign are widely regarded as one of the most well-documented instances of international crimes. Unlike the era of the Armenian Genocide, where communication relied primarily on telegrams and limited documentation methods, the Anfal campaign occurred during a time of more advanced communication and record-keeping technologies. As a result, a significantly larger factual database exists, including photographic evidence, video recordings, and detailed reports from survivors, human rights organizations, and international observers. This extensive documentation not

The Anfal campaign, which occurred decades after the Armenian Genocide, took place in the late 1980s under Saddam Hussein›s regime in Iraq and targeted the Kurdish population. This campaign involved the systematic destruction of Kurdish villages, mass killings, and the widespread use of chemical weapons, resulting in tens of thousands of deaths. This phase was marked by extreme brutality, leading to a significant number of Kurdish casualties, and is considered the darkest chapter in the eight-stage Anfal campaign.

What sets Anfal apart is its extensive use of chemical weapons, a tactic not employed during the Armenian Genocide. A particularly devastating moment occurred on March 1988 ,16, with the poison gas attack on Halabja[6]. This assault led to the deaths of thousands, most of them civilians, and remains the largest chemical weapons attack ever carried out against a civilian population in the region. The event, which was recognized as an act of genocide by Iraq's High Court in 2010, has left a permanent scar in the historical memory of the Kurdish people[7].

In contrast to Iraq›s acknowledgment of its role in the Anfal campaign, the Armenian Genocide remains unrecognized by the perpetrator state, Turkey. Despite overwhelming historical evidence and recognition by numerous nations and international organizations, Turkey continues to deny the Armenian Genocide. This persistent refusal to accept responsibility not only exacerbates international tensions but also intensifies the collective grief of Armenians worldwide. The denial hinders progress toward justice, reconciliation, and the healing necessary to address the enduring legacy of this atrocity.

The memory of the Anfal is a painful and traumatic part of Kurdish history, with many families still seeking justice and recognition for the atrocities committed against their people. Since 2007, April 14 has been officially recognized by Kurdish authorities as a day of remembrance, focusing on one of the most harrowing phases of the genocide near Garmian, approximately 62 kilometers south of Sulaymaniyah[8].

While both genocides have left deep and enduring scars on their respective communities, the memory of the Armenian Genocide has achieved greater international recognition and acknowledgment compared to the Anfal campaign. The Armenian Genocide is officially recognized by numerous countries and international organizations. This recognition has been the result of decades of advocacy by Armenian communities worldwide and the accumulation of undeniable historical evidence. The academic and scientific community frequently references the Armenian Genocide as a quintessential

the Interior of the Ottoman Empire, 270-235 recognized representatives of the Armenian community of the Constantinople (modern-day Istanbul) capital of the Ottoman Empire, leaders and intellectuals, were arrested in the first wave and transferred to two concentration camps near Ankara[3].

And it is no coincidence that historians describe the extermination of the intelligentsia as the beheading of the Armenian people living in the Ottoman Empire[4]. By targeting its intellectual and cultural leaders, the Ottoman authorities aimed to dismantle the Armenian people›s identity and capacity for resistance. Raphael Lemkin emphasizes on this occasion that by exterminating the Armenian intelligentsia and elite in Constantinople and other parts of the empire, the Young Turks were damaging the brains of the Armenian people with one blow[5].

The deportations and executions of Armenian intellectuals in the Ottoman Empire hold particular significance in the context of the Armenian Genocide's memory. For this reason, the day of the arrest of Armenian intellectuals in Constantinople in 1915, April 24, is considered the Day of Remembrance of the Victims of the Armenian Genocide. The day of the deportation of intellectuals is sometimes also called "Red Sunday".

The destruction of the intelligentsia was followed by the next phase of the Armenian Genocide, which was marked by the massacre and deportation of women, children, and the elderly to the Syrian desert. During the deportation, hundreds of thousands of people were killed by Turkish soldiers, police, and Kurdish and Circassian gangs. Many died of hunger and epidemic diseases. Thousands of women and children were subjected to violence. Tens of thousands of Armenians were forcibly converted to Islam.

For Armenians worldwide, April 24th holds profound historical and emotional significance. It serves as an opportunity to honor the memory of the 1.5 million Armenians who perished and to acknowledge the resilience of their descendants. Commemorations often include public marches, candlelight vigils, memorial services, and educational events to raise awareness about the genocide. In Yerevan, the capital of Armenia, hundreds of thousands of people walk to the Tsitsernakaberd Genocide Memorial to lay flowers at the eternal flame. These observances reflect a collective effort to preserve the memory of the past, confront denial, and advocate for human rights to prevent such tragedies from happening again. For Armenians, the day symbolizes not only mourning and remembrance but also the enduring commitment to justice, truth, and cultural preservation.

act as collective vessels, embedding the memory of genocide into the group›s shared consciousness and allowing it to resonate across time and geographic boundaries.

The author of the term «Genocide» underscores the critical importance of memory in the aftermath of genocide, stating, «The only psychological protection for the survivors in generations to come is the carrying out of one of the saddest vows a man ever makes: ‹Lest we forget.›» This poignant statement highlights the dual role of remembrance: a form of psychological resilience for survivors and a moral imperative to prevent history from erasing the atrocities endured.

Lemkin specifically acknowledges the Armenians› efforts to safeguard their collective memory. Through meticulous documentation, they have sought to preserve the names and historical records of communities affected by genocide. Armenian libraries worldwide have become repositories of this vital data[2].

Lemkin's reflections illuminate a critical truth: memory is not passive; it is a dynamic and deliberate act of preservation. Through oral histories and cultural expressions, the trauma of genocide is not just remembered but transformed into a tool for resilience, identity, and justice. The Armenians' example demonstrates how memory can resist the erasure of history, provide solace to survivors, and affirm the dignity of those who suffered.

This tragic chapter, perpetrated by the Ottoman Empire during World War I, led to the deaths of an estimated 1.5 million Armenians through mass killings, forced deportations, and systemic atrocities. The traumatic historical experience has become a defining element of Armenian cultural consciousness, transcending generations and geographical boundaries, and continually shaping the community›s shared narrative of strength and survival against overwhelming adversity. The memory of this tragic event is a central part of Armenian identity and has been passed down through generations, both within Armenia and in the global Armenian diaspora. Each year, the Armenian Genocide is commemorated on April 24th as a day of remembrance for the victims and as a call for global recognition and justice.

The genocidal campaign began with the deliberate targeting of the Armenian population within the Ottoman Empire. The extermination process started with the disarmament and elimination of Armenian soldiers serving in the Ottoman army, followed by the systematic slaughter of the Armenian intelligentsia. On April 1915 ,24, by the special order of Talaat, the Minister of

 (ISBN) 9-78-9922-86-239-2

The Legacy of Trauma: A Comparative Analysis of the Memory of Armenian Genocide and Anfal

Narek Poghosyan, PhD, researcher of the Armenian Genocide Museum-Institute, Department of Comparative Genocide Studies, email: poghosyan92@bk.ru

Genocide memory refers to how societies, communities, and individuals remember, process, and transmit experiences of genocide across generations. This includes individual and collective memories, formal commemorations, oral histories, and institutional approaches to preserving and teaching about genocidal events.

The memory of the Armenian Genocide and the Kurdish Genocide are both significant events in history that have had lasting impacts on the respective communities and the broader world. While distinct events with unique historical contexts, both tragedies represent systematic attempts to eradicate ethnic groups, leaving behind profound wounds across generations.

In his essay "The Perpetuation of the Psychological Scar," Raphael Lemkin, who coined the term «genocide,» wrote five pages of handwritten prose, preserved in his unpublished notes. The essay delves into the themes of trauma and genocide, focusing particularly on how the trauma of genocide is transmitted across generations within the victimized group.

Lemkin's central thesis posits that the trauma of genocide is not merely an individual experience but a hereditary legacy. It is transmitted to future generations of the victimized group, shaping their collective identity and causing them to internalize the trauma as though they had personally endured it.

Lemkin contends that the transmission of trauma occurs through two primary channels. The first is the intimate, generational exchange of memories, conveyed «by word of mouth between parents and children.» This oral tradition preserves and personalizes the legacy of suffering. The second channel is cultural expression, where the trauma is immortalized and disseminated through «media of song, literature, and music,» embedding it within the collective consciousness of the group[1]. Let us note that these cultural forms

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان

دووەمین کۆنفرانسی زانستی نێودەوڵەتی

جینۆسایدی کورد

ڕەنگدانەوەی لە (ئەدەب-هونەر-میدیا)دا

Second International Scientific Conference on

Genocide of the Kurds

Its Reflection in Literature, Art, and Media

S l e m a n i - 2 0 2 5

9 789922 862392